Leone CAETANI

İslam Tarihi

-2-

Oryantalist Klasikler: 10/2

ANKARA OKULU

Leone Caetani (1869-1935)

Sermonato Dükü, akademisyen, politikacı ve Ortadoğu araştırmacısı Prens Leone, İtalya'da ünlü Caetani ailesinin bir ferdi olarak 12 Eylül 1869 tarihinde Roma'da doğdu. Erken yaşlardan itibaren İtalyanca dışındaki dillere olan ilgisi neticesinde 15 yaşında Arapça ve Sanskritçe öğrenmeye başladı. 1891 yılında 22 yaşında iken Roma Üniversitesi'nin Antik ve Doğu Dili ve Tarihi bölümlerinden mezun oldu. Özellikle Doğu dillerine olan hâkimiyetini daha da ileri seviyelere götürme hevesi ve İslam coğrafyasına ve kültürüne olan merakı onu Doğu seyahatlerine yönlendirdi. 1909-1913 yılları arasında İtayla Parlamentosunda milletvekilliği yaptı. 1904-1926 yılları arasında İslam Tarihi ve İslam düşüncesinin kökenleri üzerine yaptığı araştırmalarla bu konularla alakalı kaynakların kapsamlı analizlerini gerçekleştirdi. Bu çalışması neticesinde 10 ciltlik *Annali dell' Islam* adlı eserini tamamladı. Caetani İtalya hükümeti ile düştüğü fikir ayrılığı sebebiyle hayatı boyunca topladığı tüm eserleri kendi açtığı vakfa hibe ederek gönüllü olarak Kanada'ya iltica etti ve 1935 yılında orada öldü. Kitap, makale ve konferans tebliğ metinleri halinde çok sayıda esere imza atmıştır.

Hüseyin Cahid Yalçın (1874-1957)

Gazeteci, yazar, mütercim ve siyasetçi Hüseyin Cahid Yalçın, 7 Aralık 1874 tarihinde Balıkesir'de doğdu. Şair ve yazar Hüseyin Suat Yalçın'ın kardeşidir. İlköğrenimine İstanbul'da Yakup Ağa Mahalle Mektebi'nde başlayan Hüseyin Cahid, sekiz yaşında iken babasının mesleği nedeniyle taşındıkları Serez'de Askeri Rüşdiye'yi bitirdi. Daha sonra İstanbul İdâdîsi'nden mezun oldu. Yüksek öğrenimini 1893-1896 yılları arasında Mülkiye'de tamamladı. Mülkiye Mektebi'nin son sınıfında birkaç arkadaşıyla birlikte *Mektep* adlı dergiyi çıkararak gazeteciliğe ilk adımlarını attı. Mezuniyetinin ardından Vefa ve Mercan İdâdîleri'nde öğretmenlik ve idarecilik görevlerinde bulundu. 1879 yılından itibaren *Servet-i Fünûn*'un yazı kadrosuna girdi ve 1900 yılında Tevfik Fikret'in dergiden ayrılmasının ardından derginin yönetimini eline aldı. Bundan sonraki süreçte çeşitli gazete ve dergilerde yazarlık ve yöneticilik yaptı. 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra memuriyetten ayrılarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. 1908 yılında İttihat ve Terakki saflarında Meclis-i Mebusan'a girdi ve 3 dönem mebusluk yaptı. İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali sonrası Malta Adası'na sürgüne gönderildi. Yaklaşık 2 yıl süren Malta sürgününün yanı sıra Milli Müacdele döneminde bazı kanunlara karşı çıktığı gerekçesi ile 1925 yılında İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak bu sefer de Çorum'a sürüldü. Çorum'da geçen bir buçuk senenin ardından İstanbul'a geri döndü. İlerleyen yıllarda dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün isteği doğrultusunda tekrar siyasete döndü ve 1939-1954 yılları arasında TBMM'de 4 dönem milletvekilliği yaptı. Hüseyin Cahid Yalçın 1957 yılında İstanbul'da hayatını kaybetti.

Ankara Okulu Yayınları: 357/2

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Oryantalist Klasikler: 10/2

Özgün İsmi
Annali dell'Islam

Baskı ve Cilt
Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

Proje editörü: Mehmet Azimli
Kitap editörü: M. İhsan Hacıismailoğlu
Son okuma: Fatma Zehra Kurt
Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi
Birinci baskı: Aralık 2020

Tk No: 978-605-7596-86-4
ISBN: 978-605-7596-88-8

Ankara Okulu Yayınları
Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/Ankara
Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12
web: www.ankaraokulu.net
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.net
ankaraokuluyayinlari@gmail.com

İslam Tarihi

-2-

Leone CAETANI

Çeviren
Hüseyin Cahid YALÇIN

Hazırlayanlar
Lütfiye Hacıismailoğlu
Sema Dinç

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2020

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN 9

III. CİLT 11
I. Yıl 13
Müslümanlığın Başlangıcı 13
Mekke'den Çıkış 37
Peygamber'in Firarı 45
Kubâ'ya Varış 53
Medine'ye Duhûl 57
Mescidin Kuruluşu 60
İslamiyetin Yayılışı 66
İlk Nasihat 67
Medine Ortamı 68
Medine Vesikası 82
Kardeşlik Antlaşması 107
Değişik Olaylar 108
Müşriklerin ve Yahudilerin Muhalefeti 113
Sahabelerin Hastalığı 125
Ali'nin Fâtıma ile Teehhülü 126
Askerî Seferlerin Başlangıcı 126
Sîfü'l-Bahr 127
Ubeyde b. el-Hâris Seriyyesi 128
Âişe ile İzdivaç (Şevval) 130
Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Seferi 130
Doğanlar 131
Vefatlar 132
II. Yıl 136
Oruç 136
Cami 137
Ebva Gazvesi 178
Buvât Seferi 179
Bedrü'l-Ûlâ 179
Uşeyre Seferi 180
Nahle Seferi 181
Sefer Tarihleri 185
Kıble 186

Ramazan 191
Bedir Muharebesi 193
Maktul ve Esir İsimleri 228
Esmâ'nın Katli 256
Ramazan Bayramı 257
Ebû Afek'in Katli 259
Benî Kaynukalar Seferi 260
Sevik Seferi 265
Senevî Hac 266
Medine'de Kurban Bayramı 266
Zû-Kâr Muharebesi 268
Benî Uzrelerle Müzâkerât 268
Vefeyât 268

IV. CİLT 273
III. Yıl 275
Küdr Seferi 276
Ka'b b. el-Eşref'in Katli 277
Sâir Yahudilerin Katli 281
Zû-Emer Seferi 282
Buhrân Seferi 283
Karade Seferi 284
Uhud Savaşı 286
Maktullerin İsimleri 318
Medine'ye Avdet 323
Hamrâü'l-Esed Seferi 324
Sonuçlar 327
Benî Absler 329
IV. Yıl 332
Katan Seferi 333
Abdullah b. Üneys'in Seferi 334
Bi'r-i Maûne Seferi 337
Recî' Seferi 340
Benî en-Nadîrler Seferi 344
Bedir Seferi (Üçüncü) 352
Zânîlerin Recm Edilmesi 354
Ebû Râfi' İbn Ebi'l-Hukayk'ın Katli 354
V. Yıl 357
Zâtü'r-Rikâ' Seferi 358
Salât-ı Havf 359

Peygamber'in Hayatına Suikast 360
İlk Dûmetü'l-Cendel Seferi 361
Kıtlık 362
Ay Tutulması 363
Müreysi' Seferi 364
Benî Müzeynelerin İhtidâsı 375
Zeyneb ile Evlilik 380
Hendek 382
Maktullerin İsimleri 404
Benî Kurayza 405
Sa'd b. Muâz'ın Vefatı 416
İhtidalar, Antlaşmalar 481
Benî Damrelerle Muâhede 482
Cüheyneliler 483
Benî Gıfârlar 489
Benî Adiyyler 491
Benî Eşca'ların İhtidâsı 493
VI. Yıl 494
Kuratâ Seferi 495
Benî Lihyân Seferi 496
Gâbe Seferi 498
Gamr Seferi 500
İlk Zü'l-Kassa Seferi 501
İkinci Zü'l-Kassa Seferi 502
Cemûm Seferi 502
Îs Seferi 503
Tarf Seferi 505
Hısmâ Seferi 505
Sa'd Huzeymler 508
Vadi'l-Kurâ Seferi 509
Dûmetü'l-Cendel Seferi 510
Fedek Seferi 511
Ümmü Kırfe'nin Katli 512
Üseyr b. Râzim'in Katli 513
Ureyneliler 514
Medyen Seferi 516
Hudeybiye 517
Heyetler 543
Mukavkıs 550
Herakliyus 552

Gassânîler 557
Necâşî 559
İran Şâhı 560
Hevze 562
Şarabın Men'i 564
Talâk 564
DİZİN 567

EDİTÖRDEN

Ankara Okulu Yayınları "Oryantalist-Klasikleri" projesi üst başlığı kapsamında yayımlanan serinin onuncu (10) kitabı olarak, Leone Caetani'nin, "*İslam Tarihi*" adıyla tercüme edilen eserinin bir asır önce (1924) 10 cilt halinde yayınlanan çevirisinin 3 ve 4. cildini birleştirerek 2. Cilt olarak takdim ediyoruz.

İslam Tarihi'ni kronolojik olarak inceleyen kitabın İslam Tarihçileri açısından ilginç yönü; geçen yüzyıldaki bir Avrupalı bilim insanının meseleye dışarıdan bakışını göstermesi açısından önem arz ediyor. Bu bağlamda bilinmeyen birçok rivayeti gündemine alarak kendi görüş açısını temellendirmeye çalışıyor. Caetani, birçok tarih ve hadis külliyatını kullanarak o dönemin olaylarına panaromik olarak bakmamızı sağlıyor.

Bir başka açıdan İslam Tarihi'ni gözümüzün önüne seren Caetani'nin eseriyle sizleri baş başa bırakıyoruz...

Hayırlara vesile olması dileğiyle...

Mehmet Azimli[1]

1 Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları/İslam Tarihi.

III. CİLT

Hazırlayan: Lütfiye Hacıismailoğlu

I. Yıl

Birinci Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı

Müslümanlığın Başlangıcı [III/7]

Müslüman Mebde-i Tarihi

§1. Müslüman mebde-i tarihi *{Müslüman tarihinin başlangıcı}*, bunun tarz-ı tesbiti *{tespit şekli}* ve esbâbı *{sebepleri}* hakkında Taberî'de şu malumata tesadüf ediyoruz: Kadîm Araplar Cezîretü'l-Arab'ın *{Arap Yarımadası'nın}* bütün sekenesi *{yaşayanları}* arasında müşterek surette seneleri hiç kayd ve işaret etmezlerdi. Mamafih, seneleri sayan biri olursa (المؤرخ منهم) *{el-müerrih minhüm}*, zamanın vakâyı'ına faraza civar havaliden *{civar yöreden}* birinde zuhûr eden bir kaht u galâdan *{kıtlıktan}* yahut herhangi büyük bir musibetten yahut meşhur bir kimsenin veya hükümdarın zamanından (عامل...عليهم) *{Âmil... Aleyhim}* yahut büyük bir yenilikten itibaren bir tarih tayin ederdi. Mebde-i tarih *{tarih başlangıcı}* teşkil eden bu şeylerin hatırası kabileler arasında intişar etmiş *{yayılmış}* veya muhafaza olunmuş bulunurdu. Taberî'nin ifadesine nazaran hakikatin böyle olduğu eski şuarâ *{şairler}* [III/8] arasında seneleri ve zamanı iş'âr *{bildirme}* hususunda (في تأريخاتهم) *{fî te'rîhâtihim}* görülen ihtilaftan anlaşılır. Çünkü muttarid *{sıralı, düzenli}* ve umumi kabul edilmiş bir usûl mevcut olsa idi bu kadar ihtilâfât *{anlaşmazlıklar}* görülmezdi. Taberî, iddia ettiği nokta-i nazarı *{görüşü}* teyit için kadîm şuaranın âsârından *{eski dönem şairlerinin eserlerinden}* bazı beyitleri zikrettikten sonra bu gösterdiği meselelerde her şairin daima ve münhasıran *{hususi olarak}* bazı vakâyı'ı mebde' addettiği *{olayları başlangıç kabul ettiği}* ve bu vakaların ise her şaire göre değiştiğini ve yalnız zaman için muttarid *{düzenli, sıralı}* ve muntazam bir usûl isti'mâl edenlerin *{kullananların}* Mekke'deki Kureyş olduğunu, onların Fil Senesi'ni[1]

1 Not-1 [III/8] Bu haber doğru olsa da, Sefer-i Fil'den bahsettiğimiz sırada (Medhal § 111) görüldüğü üzere, fil senesi ile Hicret arasında geçen zaman hakkında büyük bir meşkukiyet *{şüpheler}* hüküm sürmektedir. Kureyşîlerin vakayıa Fil Seferi'nden itibaren tarih tayin etmeleri muhtemeldir. Fakat bu âdeta hususi ve gayr-ı muntazam *{düzensiz}* bir

mebde-i tarih ittihâz etmiş bulunduklarını *{tarih başlangıcı olarak kabul ettiklerini}* söylüyor.[2]

§2. Bu zemin üzerinde bazı muhaddisîn ber-mutad *{alışılagelidği şekliyle}* işlemek istemişlerdir. Taberî bu meseleye dair ez-Zührî [vefatı: 154 hicrî], eş-Şa'bî [vefatı: 105 hicrî] ve İbn İshak [vefatı: 151] tarafından verilen bazı malumâtı ber-vech-i
[III/9] âtî *{aşağıda}* zikrediyor: Kadîm Araplarda zamanı ta'dâd *{sıralamak, sayı saymak}* için muhtelif tarzlar mevcut idi. İbrahim tarafından Kâbe'nin inşası gibi menkıbeye karışan bir mebde-i tarihleri *{başlangıç tarihleri}* vardı ki kabilelerin dağılmasına kadar devam etmişti. Sonraları, her kabile Tihame'yi terk ederek yeni mebde-i tarih olmak üzere müfarakât *{ayrıldığı}* ve hareket ettiği seneyi kabul etti. Tihame'de kalan İsmailiye kabileleri zamanı, Sa'd, Nahd ve Cüheyne Beni Zeyd kabilelerinin azimetinden *{ayrılışından}* itibaren saymaya başladılar. Fakat Ka'b b. Lüeyy'in hîn-i vefatında yeni mebde-i tarih *{vefat anında yeni bir başlangıç tarihi}* olmak üzere bunun vefatını kabul ederek meşhur Fil Seferi'ne kadar bu esası takip ettiler. Vakayı-'ı muahharayı[3] ta'dâd için *{sonraki olayları sıralamak için}* bu yeni mebde-i tarih *{tarih başlangıcı}* kullanıldı ve Halife Ömer tarafından resmi mebde-i tarih olmak üzere kabul edilen Hicrete kadar mer'î *{yürürlükte}* kaldı.[4]

surette vukua gelmiş olmak, hiçbir zaman resmen ve umumen kabul ve tasdik edilmemiş bulunmak lazım (gelir).

2 Taberî, 1.cild, sahife 1254-1255.

3 Not-1 [III/9] Meşhur riyâzî ve ilm-i heyet mütehassısı *{matematik ve astronomi}* el-Bîrûnî [vefatı: 440 hicrî] kadîm Arapların devre-i tarihiyeleri *{tarihi dönemleri}* hakkında bize başka tafsilat da veriyor [Bîrûnî Chron sahife 39, 40). Fakat verdiği bu malumâtın sarîh ve şüpheden arî *{açık ve güvenilir}* olduğu iddia edilemez. Sözleri arasında Mekke'de Kureyş tarafından kullanılan mebde-i tarihlerden birinin Muhammed'in emriyle Kâbe'nin tarihi senesi olduğu hakkındaki iddiasını [III/10] göz önüne getirmek kâfidir (sahife 39, satır 41-42). Kâbe'nin tamir ve inşası hakkında an'anâtta *{rivayetlerde}* nakil ve rivayet edilen şeylere bakınız (Medhal § 165 ve müteâkib fıkralar, Ezrakî, sahife 102, satır 22).

4 Taberî, 1. cild, sahife 1253. Ezrakî'ye de bakınız, sahife 102, satır 20. Burada Kureyş'in kitabelerini ve matlub ve zimmetlerini *{alacak ve borçlarını}* (ketebehum ve düyûnuhum) Fil Senesi'nden itibaren saydıkları söylenmektedir.

§3. Bundan başka Taberî'nin verdiği malumata göre[5] Mu- [III/10]
hammed Medine'ye vâsıl olunca vakayı'a firardan itibaren bir tarih tayin etmek için emir vermiştir. Mamafih şu sözleri ilave ediyor: "في ما قيل" yani "denildiğine nazaran" bu öyle bir tabirdir ki bir fikri ve mütalaayı ifade eder, bir kat'iyyet *{kesinlik}* ifade etmez. Her halde Muhammed'in vakâyı'ı bu tarzda ta'dâd etmeyi *{saymayı}* bir kanun olarak tayin ve tespit etmediği, fakat vakâyı'ı âtiyenin *{gelecek olayların}* tesbiti için bu mebde-i tarihin istimâline *{tarih başlangıcının kullanımına}* rahat ve muvafık *{uygun}* bir usûl olmak itibariyle müsaade gösterdiği kabul edilebilir. Müslüman mebde-i tarihinin asıl müessisi *{kurucusu}* Hicretin 17. yahut on 18. senesinde Halife Ömer olmuştur.[6] Ömer'in hilafeti esnasında evrak-ı resmiye-i hükümetin *{hükümetin resmi evrakının}* tahririnde *{yazımında}* bazı mahzurlar göze çarpmaya başladı. Çünkü vesâikin *{belgelerin}* yazıldığı aylar daima zikredildiği halde seneler hiç hesap edilmiyordu. Bundan dolayı Ebû Musa el-Eş'arî [vefatı: 53 hicrî] bu adem-i kat'iyyet yüzünden *{belirsizlikten dolayı}* halifeye bir şikayetnâme gönderdi: "Mektupların geldi; fakat tarihsiz!" dedi. Bunun üzerine halife ne yapmak lazım geleceğini [III/11]
hep müttefikan *{hep birlikte}* tayin için dostlarını ve müşavirlerini topladı. Hepsi bir mebde-i tarih tayin etmek lüzumunu tasdik ettiler. Fakat bu mebde'(nin) ne olması lazım geleceğini tayin hususunda reyler tehalüf ediyordu *{görüşler birbirine ters düşüyordu}*. Bazıları Muhammed'in ilk sene-i bi'setinden *{peygamberliğinin ilk yılından itibaren}* başlamak fikrinde idiler. Bazıları Peygamber'in Mekke'den firarı *{kaçışı}*[7] tarihini teklif ettiler. Ömer bu ikinci fikri tasvip etti *{onayladı}*. "Çünkü Muhammed'in firarı hakikati dalâletten tefrik etmiş yani hakiki Müslümanları müşriklerden ayırmıştı.[8]

5 1. Cild, sahife 1250.

6 Taberî 1. Cild, sahife 1253.

7 Hazırlayanın Notu: Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti kastedilmektedir. Bundan sonraki kısımlarda da Hicret için bu ifade kullanılmıştır.

8 Taberî, 1. Cild, sahife 1250-1251; Hamîs, 1. Cild, sahife 380-381; Bîrûnî Chron sahife 33-35. Muhammed'in vefatı mebde-i tarih olmak üzere ne gibi esbâb-ı maneviyeden *{manevi sebeplerden}* dolayı tercih edildiği burada izah olunmaktadır.

§4. Diğer bir an'aneye *{geleneğe}* nazaran halifenin meclisinde Rumların İskender-i Kebir'in devr-i saltanatından başlayan tarihini[9] isti'mâl edip etmemek *{kullanıp kullanmamak}* meselesi de mevzu bahis olmuşsa da pek kadîm *{eski}* olduğundan dolayı bertaraf edilmiştir. İran mebde-i tarihi (Târîhü'l Fars) de nazar-ı tetkike *{görüşler arasına}* alındı. Fakat Sasani hükümdarlarından her biri halefi tarafından tesis edilen mesleği red ile kendi bidayet-i cülusundan *{tahta geçişinden}* itibaren vakâyı'ın tespitini emrettiği için bu tarihin isti'mâli tasavvurundan da sarf-ı nazar olundu *{kullanılımı fikrinden de vazgeçilmiş oldu}*.[10] Bunun üzerine Bi'set-i Nebeviyye, Medine'ye Hicret ve vefat tarihlerinden birinin kabulü mevzu bahis edildi. Ekseriyet-i ârâ *{çoğu görüş}* Hicret'i tasvip ediyordu. Bunun üzerine ilk senenin hangi aydan başlayacağı meselesinin tetkikine girişildi. Bazıları Ramazan ayını tervîc ediyorlardı *{kabul ediyorlardı}*. Fakat ekseriyet mukaddes Muharrem ayını münasip gördü. Çünkü hac merasiminden sonra hacılar memleketlerine Muharrem ayında avdet ediyorlardı *{dönüyorlardı}*.[11]

[III/12]

[III/13] §5. İşte bu suretle Muhammed'in Mekke'den kaçtığı senenin Muharrem'in birinci günü mebde-i tarih oldu. Bu kanun bilâ-müşkilât *{sorunsuz bir şekilde}* kabul edildi. Çünkü Muhammed'in Medine'de ikameti esnasındaki zamanı Peygam-

9 Not-1 [III/12] Tarih-i İskender (Zülkarneyn) yahut daha doğru tabir ile Seleucidi yahut Suriye ve Makedonya tarihi İskender-i Kebir'in vefatından on iki sene sonra 442. Roma senesinden ibtidâr eder *{başlar}* ki hesapça milâd-i Îsâ'dan 311 sene mukaddemdir *{öncedir}*. Şark akvamının kâffesi *{hepsi}* hatta İbrânîler bile bunu kullanmışlardır. Binaenaleyh Taberî'nin an'anâtında (sahife 1251, satır 8) Rumların resmi tarihi olmak üzere bundan bahsedilmesine akıl erer. Fakat böyle olduğu doğru değildir. Çünkü imparatorlukta zaman on beş seneye taksim olunarak her on beş senede bir tekrar baştan başlanırdı. § 6. fıkranın 3. notuna bakınız.

10 Not-2 [III/12] Mevcut mebde-i tarihlerden birinin kabul ve isti'mâline mani olan manevi ve maddi tekmil müşkilâtı saymak bî-lüzumdur *{maddi tüm sorunları saymak gereksizdir}*. Bu müşkilâtın en esaslısı sırf kameri bir seneyi Arabistan haricinde mer'i olan *{kabul edilen}* şemsi yahut şemsi-i arabî senelere tevfik etmekte görülüyordu. [III/13] el-Bîrûnî bize Ömer'i ve müşavirlerini İslamiyet için hususi bir mebde-i tarih kabulüne sevk eden gerek maddi gerek manevi sâir birtakım esbabı *{sebepleri}* da ta'dâd eyler *{sıralar}* (Bîrûnî, Chron sahife 34-35).

11 Taberî, 1.cild, sahife 1251-1252.

ber'in muvasalatından *{ulaşmasından}* itibaren aylarla hesap etmek âdeti tesis etmişti. Daha ziyade Ya'la b. Müneyye nâmı altında maruf olan Ya'la b. Ümeyye [vefatı: 47 hicrî] Yemen valisi olduğu sırada evrâk-ı resmiyede ilk yeni tarihi isti'mâl eden *{kullanan}* zâttır.[12]

Müslümanların Mebde-i Tarihi: Hicret

§6. Müslüman mebde-i tarihi olan Hicret[13] azîm bir ehemmiyet-i tarihiyyesi *{büyük bir tarihi önemi }* olan bir vak'adır *{olaydır}*. Taberî tarafından verilen malumata bazı mütalaat *{düşüncelerin}* ilavesi faideli olacaktır. Çünkü Hicret'in başlan-

12 Taberî, 1. Cild, sahife 1253.

13 Not-1 [III/17] Hicret tabiri هجر fiilinden gelir. Asıl manası tanınan kimselerden ayrılmak, tanınan memleketten tanınmayan memlekete süratle uzaklaşmak demektir. Bu mefhumdan istintâc *{sonuç çıkarma}* tarîkiyle hezeyana giriftâr olmak *{saçma fikirlere kapılmak}* yani makul lakırdılardan gayr-ı makul ve rabıtasız *{akla uygun olan boş sözlerden, makul olmayan ve alakasız}* sözlere geçmek manasına da gidilmiştir. Muhammed he-ce-ra fiilini birçok fıkralarda üçüncü bâbdan (faraza IV, 101; XVI, 43, ilâ âhir) Hicret manasında kabul etmiş, firar fikrini buna rabt eylememiştir *{bağlayamamıştır}*. "Firar" mana-yı hususisi *{özel anlamı}* sonra Müslümanların Mekke'den Medine'ye muhâcerâtlarına *{gidişlerine}* ve Kureyş'in iddia olunan taaddiyât ve tecâvüzâtına *{zulüm ve saldırılarına}* dair menkıbelerin bir fikr-i mahsusa hâdim mazileri tesiriyle *{özel bir düşünceye hizmet eden geçmişlerinin etkisiyle}* meydana çıkmıştır. Hicret kelimesi Kur'ân'da bir kere bile isti'mâl edilmemiştir *{kullanılmamıştır}*. Bu, Mekke'den Medine'ye muhâcerâtın ancak sonraları, belki de Muhammed'in vefatından sonra Hicret tabiriyle ifade edilmeye başlanmış [III/18] olmasının bir delilidir. Şâyân-ı dikkattir ki *{dikkat çekicidir ki}* Urve'nin Habeşistan'a muhâcerât hakkındaki gayet kadîm an'anesinde *{eski anlatılarında}* (Medhal § 269) Müslümanların Habeşistan'a muhâcerâtlarını tarif için he-ce-ra fiili bile kullanılmamıştır. Bundan anlıyoruz ki bu vakanın bir Hicret gibi tavsif edilmesi Urve'den de sonra bir zamana müsadiftir *{rastlayan}*. İbn İshak bu vakayı bir Hicret olmak üzere tavsif eden ilk muharrirdir *{tanımlayan ilk yazardır}*. Muhammed, yaratılışı iktizâsı *{gereği}* olarak mübhem tabirleri ve ta'mimleri *{kapalı ifadeleri ve genelleştirmeleri}* sevmezdi. Daima mürekkeb ve maddi vakalara ehemmiyet verirdi *{bütüncül ve somut olaylara önem verirdi}*. Bundan dolayı umumi Hicret tabiri icâd edecek yerde gurbette kendisinin arkası sıragelenleri diğerlerinden tefrik *{ayırt etmek}* için Muhacir tabiriyle yâd etmeyi tercih eyledi. İslamiyetin düşmanları tarafından kullanılan kadîm kabile tabirini isti'mâl etmedi. Tarih, Medine'ye Muhacirini büyük bir kahramanlık ve bir delil-i kusvâ-yı itikat haline kalbettiği *{inancın göstergesinin son noktası haline dönüştüğü}* zaman Muhacir tabiri bir ünvan-ı iftihara tebeddül etti *{onur duyulacak bir unvana dönüştü}* ve bundan Hicret mefhum-ı umumiyesine intikal olundu *{genel anlamına taşındı}*.

gıcını Hristiyan mebde-i tarihi ile mukayese edecek ve birinin menşe'leri *{kaynakları}* ile diğerinin menşe'leri arasındaki farkları meydana koyacak olursak İslamiyet'in başlangıcına ait bazı hususat-ı ahvâli *{özel durumları}* tenvir etmiş *{aydınlatmış}* oluruz ki bunlar üzerinde biraz ısrar etmek icab eyler.
[III/14] Yeni bir devre-i tarihinin mebdei olmak üzere İsa'nın tevellüdü *{doğumu}* kendisinin vefatından takriben altı asır sonra birtakım ilahiyat ve tarih uleması tarafından keyfi bir surette meydana çıkarıldı.[14] Bunlar öyle birtakım dinî ve ahlâki telakkiyâttan mülhem oluyorlardı ki *{düşüncelerden ilham alıyorlardı ki}* İsa'yı gören ve tanıyan nesil bunlara tamamen yabancı idi. Hristiyanlığın zuhûr ve intişar ettiği *{ortaya çıktığı ve yayıldığı}* Roma İmparatorluğu, zamanı ölçmek üzere resmi bir usûle mâlik idi.[15] Binaenaleyh yeni ve hususi bir usûl ihdas etmek *{oluşturmak}* için Hristiyanların mübrem *{kaçınılmaz, zorunlu}* bir ihtiyaçları yoktu. Hristiyanlık tarihi sonradan ihdâs edildi. Kısmen müşriklik âlemine karşı bir his ve husumetten kısmen de yeni bir tarih-i âlem, yeni bir medeniyet icâbâtından mütevellid idi *{tarih anlayışı, yeni bir medeniyetin gerekliliğinden doğuyordu}*. Hristiyan mebde-i tarihinin icâdı İsa'nın zuhûrundan sonra dünyanın cezrî *{köklü}* surette değişmiş

14 Not-2 [III/18] 6. asr-ı milâdide rahip küçük Dionisio tarafından paskalya zamanlarını tespit için cetvellerle birlikte düşünülen Hristiyan mebde-i tarihi o devrede İtalya'ya ve ertesi asırda Fransa'ya idhal olundu. Mamafih ancak Şarlman zamanında evrak-ı resmiyede kullanmaya başlanmış ve resmî mebde-i tarih olmak üzere kabul edilmiştir. Milâd-ı İsa tarihi asıl Latinlerin tarihidir. Çünkü şarkta ve Rumların nezdinde büyük bir rağbet görmedi. Faraza Suriye'de bunu yalnız 3. asırda kullanmaya başladılar. Bundan dolayı Araplar Hicreti mebde-i tarih ittihâz ettikleri zaman onun mevcudiyetinden haberdâr değildiler (sâir tafsilât için L'art de verifier les dates, etc ... depuis la naissance de Notre-Seigneur, Paris, 818, 1. Cild, sahife 6-34'e bakınız) .

15 Not-3 [III/19] Cumhuriyet Roması'nda, müşriklik Yunanistanı'nda ve Müşrik İmparatorluk Roması'nda mer'î olan *{yürürlükte olan}* usûllerden bahsetmeyi ihmal eyliyoruz. Zannolunduğuna göre büyük Kostantin'in zamanından itibaren kullanılmaya başlanmış olan on beşer senelik taksimât usûlünü hatırlatmak kâfidir. Fakat bu usûlde evrak-ı resmiyyede büyük Teodosio'nun 16. (sonuncu) devre-i hükümetinde, 395 tarih-i milâdisinde olimpiyatlar tarihi yerine kullanmaya başlanmıştı. Daha fazla tafsilat için L'art de verifier les dates, etc ... depuis la naissance de Notre-Seigneur, Paris, 1818, 1. cild, sahife 5-6, 36-38'e bakınız).

olduğu hissinden neş'et ediyordu *{ortaya çıkıyordu}*. Bu, idareye ve kalem işlerine taalluk eden *{bağlı}* bir meselenin çare-i halli değildi, gayet yoksun bir ihtiyaç ahlakının tatmini idi. İslamiyet'in tesisinden birkaç sene sonra taraftarlarının en ileri gelenleri tarafından daha kadîm sahabelerin yardımı ve tasvibi ile tespit edilen İslam mebde-i tarihi ise bütün bütün başka bir şeydir. Ömer'in istihsâl ettiği *{elde ettiği}* muvâfakat-ı tâmme *{tam bir anlaşma}* ve umumiyye ittihâz *{kabul}* edilen kararın henüz ber-hayat bulunan *{hayatta olan}* bütün ashabın nokta-i nazarına muvâfık olduğunu *{bakış açısına denk düştüğünü}* ve derhal sarf-ı dikkate lüzum gösteren müşkil bir meselenin [III/15] hall-i ihtiyacı mevcut bulunduğunu irâe ediyor *{gösteriyor}*. Kadîm Arap hey'et-i ictimâiyyesinin *{toplumunun}* barbar şerâiti zamanı ölçmek için muntazam ve muttarid *{düzenli, sıralı}* bir usûl ihtiyacını daima bertaraf etmişti. Taberî'nin zikrettiği misallerde olduğu gibi meşhur bir vakadan itibaren senelerin tâ'dâd edilmesi *{sayılması}* bir batından ziyade devam etmezdi. Bedevilerin muhayyilesine çarpacak her yeni vaka ile yeniden başlardı. Zamanın bir kıymeti olması ve binaenaleyh ölçülmesi icâb edeceği mefhumu ancak bir kavmin şerâit-i ictimâiyyesinin *{toplumsal kurallarının}* terakkisiyle *{ilerlemesiyle}* inkişâf eder *{gelişir}*. Şibh-i Cezîre'nin merkezinde bulunan Araplar öyle barbar ve cahil bir halde idiler ki onlarca zamanın hiçbir kıymeti olamazdı. Muhammed'in Medine'de ilk faaliyet senelerinde sâbit ve emin bir tarih bulunmaması gayr-ı mahsûs *{hissedilmeyecek şekilde}* geçti. Muhammed'in idare-i resmiye ve umumiyesi pederâne bir sadegî *{babacan bir sadeliği}* irâe ediyordu *{gösteriyordu}*, kalem usûllerinin inceliklerinden bî-haber idi. Hazine-i evrak yoktu. Bir tek memur bile yoktu. Bütün menâsıb *{makamlar, rütbeler}* muvakkat *{geçici}* idi. Mamafih fütûhât *{fetihler}* başladığı zaman şerâit gayet büyük bir süratle değişti. Gerek vergilerin tahsili gerek azîm *{büyük}* işgal orduların idâmesi yüzünden lüzum görülen masârif-i kesîrenin *{birçok masrafın}* idaresi ve bütün Müslümanlara tahsisât tesviyesi *{eşitliğin sağlanması}* için muntazam memurlarla vasî *{geniş}* bir idare teşkilatı derece-i vücûba *{gerekenler sınıfına}*

[III/16] girdi. Bu suretle gayet garip bir hâl tahaddüs etti *{meydana geldi}*: Arabistan'da, merkez hükümette vesâik-i resmiye *{resmi evraklar}* yalnız ay ve gün işareti hâvî olup hiçbir zaman seneyi ihtiva etmediklerinden ve sâbit ve sarîh bir kaide-i fıkdânı *{açık bir kuralın bulunmayışı}* yüzünden hiç kimse ne surette hareket edeceğini bilemediğinden dolayı her gün karışıklık arttığı halde fethedilmiş vilayetlerde aksi esbâbtan yani zamanı ölçmek için mevcut usûllerin kesret-i mebzûliyetinden *{çok fazla bulunmasından}* ve tenevvü'ünden *{çeşitliliğinden}* dolayı karışıklık vardı. Fatihler muhtelif hizmetlerde, sükût eden hükümetlerin memurlarını alıkoymuşlar, yeni vilayetlerin umûr-ı mâliyesini *{mâlî işlerini}* onlara tevdî' etmişlerdi. Gayr-ı Arap, hemen kâffesi *{neredeyse tamamı}* gayr-ı müslim olan bu memurlar vesâik-i resmiyeye, vergi makbuzlarına yahut te'diye *{ödeme}* emirnamelerine tarih atarken sâkıt *{geçmiş}* hükümetler zamanında mer'î *{yürürlükte olan}* usûlleri isti'mâlde *{kullanmakta}* devam ediyorlardı. Irak'ta hep Sâsânî takvimi kullanılıyordu. Suriye'de bilakis on beşer seneye münkasım *{bölünmüş olan}* Bizans usûl-i resmîsi câri *{yürürlükte}* olduktan başka mahallî başka usuller de bâki idi. Binaenaleyh Arabistan haricindeki idarelerin vesâiki ilk halifelerin vesâike *{evrakları}* yalnız ayları yazmak ve seneleri işaret etmemek gibi ibtidâi usûlleriyle *{acemi yöntemlerle}* hiç hâiz-i münasebet olmayan *{uygun düşmeyen}* usûller dairesinde müverrah *{tarihli}* bulunuyorlardı. Taberî'de gördüğümüz nâkıs *{eksik}* malumat fütuhâtın ilk senelerindeki idare karışıklığının, adem-i intizâmın *{düzensizliğinin}* derecesini muntazam, sarîh idare usûllerinin kabulüyle buna mâni olmak ve çare bulmak ihtiyacının
[III/17] şiddeti hakkında bize pek eksik bir fikir verir. İlerde Ömer'in emr-i idarede yaptığı şeylerden bahsederken bunu tafsil etmek *{açıklamak}* fırsatını bulacağız. Mamafih Ömer zamanında yeni bir mebde-i tarih ittihâzı *{kabullenmek}* gibi umumi bir mahiyeti hâiz muğlâk mesâilin *{kapalı meselelelerin}* nasıl tetkik ve halledildiği şâyân-ı dikkattir *{dikkat çekicidir}*. Müslüman usûlü Bizans İmparatorluğu'nda câri olan nâkıs ve mübhem *{eksik ve belirsiz}* usûle karşı hakiki bir terakki *{ilerleme}* vücuda getirdi.

Şimdi kabul etmiş olduğumuz Hristiyan tarihi Avrupa'da ancak Şarlman'dan sonra dokuzuncu asırda resmî ve muntazam surette mer'î *{yürürlükte}* olmaya başlamıştır. Şark topraklarında fikirler şâyân-ı hayret *{şaşkınlık verici}* bir suhûletle *{kolaylıkla}* tevellüd ve o kadar süratle inkişâf ederler *{ortaya çıkar ve yayılır ki}* ki buna ancak inhitâtların *{çöküş, düşüş}* ve idbârların *{talihsizliklerin}* sürati müsâvi *{denk}* gelebilirdi.

§7. Zamanın ölçülmesi için yeni bir usûl ihdas etmek esası [III/19] kabul edilince din-i Muhammedî sâliklerinin *{Muhammed'in dini yolundan gidenlerin}* ne cesurane bir sürat, ne derin bir itimat-ı istikbal ile *{gelecek güvencesiyle}* bütün mer'î usûlleri *{yürürlükte olan esasları}* bertaraf ve deruhte ettikleri *{yerine getirdikleri}* âlem-şümûl vazifenin *{üzerlerine aldıkları evrensel görevin}* bütün ehemmiyetini takdir eyleyerek yeni bir mebde-i tarih düşünmüş olduklarını görmek pek şâyân-ı dikkattir *{dikkat çekicidir}*. Sâniyen *{ikinci olarak}*, kısa bir münakaşadan sonra ilk sene olmak üzere firar senesini kabul ettikleri de malumdur. İttihaz *{kabul}* edilen bu kararın bir ehemmiyet-i mahsusası *{özel bir önemi}* vardır. Çünkü an'anâta *{geleneğe, anlatılara}* nazaran İslamiyet'i ilk kabul eden ve binaenaleyh mazideki işleri en iyi bilen ashabın ittifak-ı ârâsı *{görüş birliği}* neticesidir. Peygamber'in vazife-i risaletinin başlangıcı hakkındaki o kadar an'anât da bir hakikat gölgesi olsa idi Peygamber'in sahabelerinin mebde-i tarihi Muham- [III/20] med'in Allah tarafından insanlara neşr-i dîne *{dini yaymaya}* memur edildiği günden itibar etmek isteyeceklerine mantıken hükmedebilirdik. Bu vakanın tarihini ve ehemmiyet-i azîmesini *{büyük önemini}* ashabtan iyi kimse bilemez ve takdir edemezdi. Bu ân-ı tarihî netayicinin şümul-i bî-pâyânından *{bu târihî an sonuçlarının sonsuz kapsayıcılığından}* dolayı onların nazarında en birinci mevki-i ehemmiyeti *{en önemli yeri}* işgal etmek lazımdı. Ashabın bunu bırakarak Mekke'den firarı tercih etmelerine bakınca muhaddisîn tarafından hikâye edilen şekilde bi'setin *{peygamberliğin}* bir masaldan ibaret olduğuna Muhammed'in muasırlarının *{çağdaşlarının}* ve tilmizlerinin *{öğrencilerinin}* beyânatına istinâden hükmede-

biliriz. Bu meseleden yukarıda bahsetmiştik.[16] Medhal'in son fıkralarında da[17] firar vaka-i azîmesi üzerine tahaddüs eden mühim tahavvülât-ı siyasiyye ve maneviyenin *{önemli siyasi ve manevi değişimin}* safahât-ı hususiyesini *{özel aşamalarını}* tespit etmeye çalışmıştık. Gıdasızlık yüzünden sönmek üzere bulunan İslamiyet'in çerağ-ı müteredditi *{cesaretsiz ışığı}* Medinelilerin işe karışması ile yeni ve kuvvetli bir gıda buldu, mazide hiçbir zaman nail olmadığı bir şiddet-i fevkalâde ile parlamaya başladı. Muhammed'in ve neşrettiği dinin davası Medine'ye nakledilince ileriye doğru kuvvetli bir hamle ile atılmış oldu, cidden yeni bir hayat buldu. İslamiyet yalnız yeni bir hayat bulmakla kalmadı, dâhili bir tahavvüle *{iç değişikliklere}* de uğradı. Bu tahavvül İslamiyet'e öyle bir şekil, öyle bir ifade, öyle hususi bir delâlet verdi ki bir daha zâil
[III/21] olmadı *{yok olmadı}*. İslamiyet artık sırf ahlâkî bir itikat, bazı hususi zevâtın *{özel kişilerin}* bir fikir ve mütaalası olmaktan çıkarak seri bir istihâle *{değişim}* ile din-i devlet, teokratik bir usûl-i idarenin bir temel taşı oldu. İslamiyet, kelimenin bütün manasıyla Allah'ın yeryüzünde icrâ-yı hükümeti devresini küşâd etmek *{açmak}* iddiası üzerine tesis ediyordu. Hakiki Müslüman inkılâbı Medine'ye muvâsalet *{ulaşınca}* ile başladı. Muhammed sadece bir hemşeri ve hususi bir fert olmaktan çıkıyor, vâsi' ve zî-kudret *{geniş ve kudret sahibi}* bir cemaatin hâkim-i mutlakı oluyordu, gayet vâsi' bir vazife-i umumiye *{geniş çaplı bir genel görev}* yükleniyordu. Onun bu vaziyeti halkın hemen bütün sınıfı tarafından kabul edilmişe benzer. İslamiyet nazariyattan tatbikâta *{teoriden pratiğe}* geçiyordu. Muhalefetten hükümete geçiyordu. Tâlî'in *{talihin}* bu nâgehânî *{ansızın}* tebeddülünden *{değişiminden}* dolayı bizzarure *{zorunlu olarak}* derin surette değişmeye mecbur idi. Bu insanların kurtulamadıkları bir kanundur ki bunun taht-ı tesirinde *{etkisi altında}* kalan din yalnız İslamiyet'ten ibaret değildir. Bütün dinler mübâreze *{mücadele}* mecburiyetinden dolayı ihrâz-ı galebe *{galibiyet kazanmak}* için muhite

16 Medhâl § 189-200.
17 § 348 ve müteâkib fıkralar.

tevâfuk etmek *{çevreye uymak}* ızdırarında *{mecburiyetinde}* kalmışlardır. Yalnız bir misal zikredeceğim: Roma kilisesinin meydana çıkardığı muazzam ve teokratik bina ile İncil'de okuduklarımız, Vatikan'da papa sarayının şarka mahsus haşmeti ile İsa'nın ve Havariyyun'un Galileo kıtasındaki sâdegî-i pederâneleri *{sade, yalın babacanlığı}* bir mukayese edilsin. [III/22]

§8. Halife Ömer ile rûfekâ-yı mesâisi *{çalışma arkadaşları}* ve müşavirleri İslamiyet'in Medine'ye hicret etmekle maruz olduğu istihâle-i kat'î ve esâsiyi *{kesin ve kökten bir değişimi}* pekala idrak ediyorlardı. Bunun ihtimal ki yalnız maddi taraflarını, kendilerinin doğrudan doğruya dünyevî menfaatlerine dokunan kısmını fark etmekte idiler. Mekke devri o ıztırâb-âver hâcetleri *{acı veren ihtiyaçları}* ile adeta zımnî *{gizli}* bir ittifak neticesinde bertaraf edilmişti. Bu devir adeta unutuldu. Medine devresinin şanlı lemeânı *{şanlı parıltısı}* eski ve yeni Müslümanları tekmil dikkatini celb etti. Ömer ile hem-sinleri *{akranları}* için hakiki İslamiyet Medine'de başlamıştır. Medine'de vukua gelen ahvâl sayesinde eski sefil ve perişan ashab zî-kudret *{güç sahibi}* hükümdarlar, valiler, açık muharebelerde zafer kazanmış ordu kumandanları olmuşlardı. Fakir Mekke firarileri azîm servetler toplamışlar ve dünyanın en nüfuzlu adamları haline gelmişlerdi.[18] Bu hâlet-i fikriyye ve ruhiyye, onu ifade için nasıl bir tabir kullanılırsa kullanılsın, Ömer ile müşavirleri üzerinde o kadar kuvvetle icra-yı tesir *{etki}* etti ki adeta kendi kendilerine rağmen firar senesini ilk sene-i tarih ittihâz etmek *{kabul etmek}* kararını verdiler. Müslüman tarihinin müessislerinin *{kurucularının}* hissiyatı bütün ilk Müslümanların hissiyatına o derece tevafuk ediyordu ki batın-

18 Not-1 [III/26] Faraza el-Bîrûnî'nin dediğine bakınız: "Hicretten sonra İslamiyet'in işlerinin sağlam bir esasa istinâd ettiği, müşrikliğin sükût eylediği, Peygamber'in Mekke müşrikleri tarafından kendisine hazırlanan felaketlerden kurtulduğu, Hicretten sonra fütûhâtının birbirini müteâkib süratle tevâli eylediği *{kesintisiz sürdüğü}* pîş-i mülahazaya *{ön düşünceye}* alınacak olursa Hicretin Peygamber için Hükümdarların tahta cülusları ve bütün nüfuz-ı hükümrânîyi iktisâbları gibi bir manası olduğuna hükmederiz" (Bîrûnî, Chron sahife 35, satır 3 ve müteâkib satırlar) dâhil olduğu yeni safha-i tarihiyede İslamiyetin açıktan açığa siyasi olan mahiyeti bundan bâriz surette ifade etmek kâbil olamaz.

larca *{kuşaklarca}* devam etti. Müslüman ruh-ı müfekkiresinin *{ruhun düşünme gücünün}* en büyük tezâhürâtından *{ürün-*
[III/23] *lerinden}* biri olan hadis üzerinde, İslamiyet'in menşe'lerine taalluk eden *{köklerine bağlanan}* bütün hadis an'anâtı malzemesi üzerinde nâ-kabil-i izâle bir intiba' *{yok edilemez bir izlenim}* bıraktı. Filhakika şâyan-ı dikkattir *{dikkat çekicidir}* ki Muhammed'in Medine'ye muvâsalatı menkıbevi an'anâttan tarihi an'anâta nâ-gehânî *{ansızın}* bir intikal devresi, beyaz bir nokta teşkil etmiştir. Firardan evvel Müslüman müverrihleri ve siyer-i nebi muharrirleri *{Müslüman tarihçileri ve siyer yazarları}* fikr-i mahsusa hâdim menkıbelerin zulmetleri *{belirli fikirlere hizmet eden anlatımların karanlıkları}* içinde dolaşırlar. Bu menkıbeler ise insana nevmîdî *{umutsuzluk}* verecek bir tenevvü' *{çeşitlilik}* ile birbirlerini nakzederler *{olumsuzlar}*. Hâlbuki hicretten itibaren gayet mebzûl *{bol}* öyle birtakım malumata tesadüf ederiz ki bunların içinde büyük bir esas-ı tarihî vardır. Bundan başka bu malumat sarîh ve mufassal bir tarih vaz'ı usûlüne tevfîken *{bu bilgiler açık ve detaylı bir tarih anlatımı yöntemine uygun olarak}* sıraya konulmuştur. Bu sayede Peygamber'in faaliyet-i askeriyesini ve kısmen de faaliyet-i siyasiyesini adım adım, ay ay takip etmek kâbil oluyor. O kadîm menâbi-'i tarihiyede *{tarihi kaynaklarda}* (faraza İbn İshak'ta) Mekkî ehâdis ve an'anât ile medenî ehâdis ve an'anât arasında gerek malzeme, gerek tanzim ve tertip cihetlerinde pek bariz bir farka tesadüf ederiz. Sonraları Vâkıdî'nin yazılarında bu fark bütün bütün mahsus bir hâle girer. Vâkıdî'nin eseri firardan sonra ilk müsâdeme-i askeriyeden *{askerî çarpışmadan}* ibtidâr eder *{başlar}*. Bu suretle görüyoruz ki Mekke'den firarın mebde-i tarih olmak üzere kabulünü icâb etmiş olan esbâb İslam müverrih *{tarihçi}* ve muhaddisîninin tetkikât-ı tarihiyeleri *{târihî incelemeleri}* üzerinde de tesir göstermiştir.
[III/24] Bu zevat, Ömer'in müzekerâtından mülhem olarak tetkikât ve taharriyâtlarını *{inceleme ve araştırmalarını}* Mekke devresini ihmal ile hep Medine devresi üzerinde temerküz ettirmek *{toplanmasını}* istemişlerdir. Bu tarz-ı telkinin neticesi olarak Muhammed'in terceme-i hâli *{hayat hikayesi, biyografisi}* bir-

birinden tamamıyla ayrı iki devreye bölünmüştür. Birinden diğerine intikal tedrîci değil nâ-gehânî *{kademeli değil birdenbire}* olmuştur. Karanlıktan aydınlığa doğru hakiki bir atlama vukua gelmiştir. Birinci ve ikinci devre ait ehâdis ve an'anâtı yakından tetkik edecek olursak daha başka farklar da buluruz. Burada ta'dâdına *{sıralanmasına}* lüzum olmayan birtakım sebeplerden dolayı en eski devreye ait ehâdis *{hadisler}* miktarının tarihî devreye ait ehâdis miktarından az olması tabii görünüyor. Fakat asıl büyük fark bu ehâdisin muhteviyâtlarındadır {içeriklerindedir}. Mekke devresinin hadislerinin kısmı a'zamı ya sırf hayâlî birtakım hurafelerden yahut yanlış tefsirât veya Kur'ân surelerini hayâlî bir şekilde tevsî' *{genişletme}* mahsulü olan hikâyelerden ibarettir. Grimme bu ehâdisten bahsettiği sırada onları pek haklı olarak şu suretle tavsif eder: "die Hauptzüge le ehtals Frucht odergewaltsamer Koranexegese sich bachweisen lassen.[19] Bundan başka muasır *{aynı dönemde yaşamış}* bir şahidin hikâyesi olmak üzere hiçbir malumat verilmemektedir.[20]

Fakat Medine devresine girer girmez bütün bunlar değişir. Muhammed'in faaliyet-i askeriyesine (mevsûk malumata [III/25] *{belgeye dayalı bilgilere}* mâlik olduğumuz yegâne kısım budur. Çünkü muasırların muhayyilesine yegâne çarpan cihet bu olmuştur) en ufak tafsilâtına *{detaylarına}* varıncaya kadar vâkıfız. Bazı kere bu tafsilât ve teferruât çok sıkıcı bir dereceye bile varır. Ehâdis ve an'anât artık metn-i Kur'ân'dan kurtularak tarihî bir zemin üzerinde yürür. Vakâyı'a gözleriyle şahit olmuş kimselerin hikâyesi olmak üzere bize verilen mal-

19 Grimme 1.cild, sahife 11-12.

20 Not-2 [III/26] Peygamber'in ağzından doğrudan doğruya işittiklerini iddia ederek iki hadis rivayet etmişlerdir ki biri çocukluğunda çölde göğsünün yarıldığına dairdir (Medhal § 128), diğeri de ilk vahye müteallliktir *{ilk vahiyle alakalıdır}* (§ Medhal 206 ve müteâkib fıkralar). Bunların uydurma oldukları o kadar bârizdir ki iddiamızı nakz edecek *{çürütecek}* bir delil teşkil edemezler. Bir de şâyân-ı dikkattir ki Medine'den evvelki devreye taalluk eden ehâdis için ashabın hiçbiri ilk ravilik iddiasında bulunmamıştır. Hâlbuki Medine devresinde iş tamamıyla ber-akstir *{tersinedir}*, yani Peygamber tarihi [III/27] vakaları doğrudan doğruya hikâye eder gibi gösterilmemiştir, hikâyeyi hep ashab yapmıştır.

zeme pek mebzûldür *{çoktur}*.[21] Âyine, mezhebe, ictimâiyyete müteallik *{topluma bağlı}* olmak üzere Buhârî'nin Müslüman vesâirlerinin âsâr-ı azîmelerinde toplanmış gördüğümüz ehâdiste de aynı esaslı farka tesadüf ediyoruz. Sahîhin her hangi bir cildi alınsa görülecektir ki muhaddisîn Mekke devresinin hatırasını hemen hemen tamamen unutmuştur. Sanki Mekke devresi hiç mevcut olmamıştır yahut sanki Muhammed yalnız firardan sonra talim-i din *{dîni öğretmiş}* etmiş ve işler görmüştür. "Ashab, firardan sonra vukua gelen ahvâli *{durumları}* nakil ve rivayet etmeyi ihmal eylemiştir." denilebilir. Binaenaleyh bunlara bakarak firarı ihzar eden *{hazırlayan}* vakâyı' ile büyük bir tahavvülün *{dönüşümün}* arefesine,
[III/26] hakiki bir siyaset-i ictimâiyyenin başlangıcına muvâsalet ettiğimize hükmedebiliriz. Artık bu devre yalnız Mekke yahut Medine tarihine değil, dünya tarihine taalluk eder. İslamiyet bir siyasi kuvvet olmuş ve silaha sarılmıştır. Bugünden itibaren on üçüncü asır tarihi esnasında artık elinden hatta denilebilir ki bir gün bile bu silahını bırakmamıştır.

[III/27] §9. Yeni devre-i tarihî hangi gün başladı? İşte pek çok münakaşaya meydan açan bir sual! Çünkü hakkında pek mübhem *{belirsiz}* ve yekdiğerini nâkız *{bir diğerini olumsuzlayan}* malumata mâlik olduğumuz kadîm Arap takvimi mesele-i mühimmesine *{önemli konusuna}* sıkı bir surette merbûttur *{balığıdır}*. Bu muhtelif fikirlerin lehinde ve aleyhinde serdedilen bütün delâili *{delilleri}* burada zikir ve hülâsa etmeye imkân yoktur. Çünkü bizi hadd-i zatında büyük bir ehemmiyet-i tarihiyesi olmayan bir münakaşanın uzun uzun izahına sevk edecektir. Fikrimce bu uğurda sarf edilen birçok kâğıt ile mürekkeb ziyan olmuş addedilebilir. Bu dikenli mevzuya taalluk eden başlıca âsârı *{eserleri}* bir notta[22] bil-

21 Vâkıdî Wellhausen'a bakınız. Sahife 35, satır 14 ve 32; sahife 36, satır 3 ve 25, ilâ âhir. Vâkıdî'nin metninin hemen her sahifesi ilk şahit oldukları iddia edilen kimselerin rivayetleri ile doludur.

22 Not-1 [III/29] S. De Sacy, Recueil des Memoires del'Academie des Inscriptions, cild 48, sahife 606 ve müteâkib fıkralar, Caussin de Perceval: J. A.'da 1843, 4. takım, cild 1, sahife 342-349 ve Essai sur L'histoire des Ara-

dirmek ile iktifa edeceğiz ve burada meselenin yalnız esaslı noktalarını göstereceğiz ve nihayet, bizim nokta-i nazarımıza göre bu çıkmaz yoldan çıkmanın ve yekdiğerine bu kadar zıt mütalaattan hakikati istihraç etmenin *{ortaya çıkarmanın}* çaresi ne olduğunu anlatacağız. Mesele şudur: Müşrik Araplar, bi'n-nisbe muahhar *{bir dereceye kadar ertelenmiş}* bir zamanda (belki de Tarih-i milâdî ibtidâlarında) senenin dörde inkısâmı *{bölünmesi}* gibi ilk bir telakkiden kamerin safahât-ı münevveresindeki mevkût tahavvülâta *{on iki değişen ay evrelerine}* dikkat ederek muntazam surette değiştiğini fark etmeye intikal eylemişlerdi. Onun için dört mevsimin uzunluğu [III/28] on iki tebeddül safahât-ı kamere tekabül ettiğini zannettiler ve binaenaleyh, mürûr-ı zaman ile seneyi safâhat-ı kamer tebeddülâtı adedine göre on iki kısma yani on iki aya ayırdılar. Bu aylardan bazılarının ismi mana-yı maneviyelerinden de anlaşılacağı üzere[23] senenin mevsimini de tayine hizmet et-

bes'de 1. cild, sahife 241-248, 413-417, Mahmud Efendi, J. A.'da 1858, sahife 109, Sprenger, ZDMG'de 1859 sahife 131 ve müteâkib sahifeler vecild 31, sahife 552, SB. Burnaby Elements of the Jewishand Muhammedan: calenders Londra, 1901, sahife 367-387, 467-470, [III/30] Sprenger. Das Leben Muham, 3. Cild, sahife 530-540. Bîrûnî'ye de bakınız. Chron. Sahife 13-14, 33-35, 39-40, 73-74. Vâkıdî Wellhausen, 17.

23 Not-2 [III/30] İki Rebî' ayı bahara işarettir. Çünkü er-Rebî' bahar yağmuru, yeşillik manasınadır. İlkbahar yağmurlarından pek nadir olmak üzere bazı kere de sonbahar yağmurlarından sonra çölde vücut bulan yeni yeşillikler bugün bile Arabistan'da aynı tabir ile ifade olunur. Bu mevsim çölde kısa bir bereket ve mebzûliyet *{bolluk}* devresidir. O mevsimde develer akşamüstü karargâha memeleri süt ile şişkin bir halde avdet ederler (Doughty'ye bakınız. 1. Cild sahife 203, 218-219, ilâ âhir. 2. cild, sahife 237). Bunları takip eden iki *"cumâdâ"* ayı "جمادى" *{cemâdâ}* cezrinden *{köküden}* çıkarlar. Bu cezr su nedreti *{azlığı}*, kuraklık manası ifade eder. İlkbahardan sonra bu nedret daha şiddetli mahsûstür *{hissedilen}*. Çünkü müfid *{faydalı}* kış ve ilkbahar yağmurlarından hemen sonra gelir. Ramazan ismi رمضى *{Ramazi}* cezrindendir *{köküdendir}* ki manası şiddetli hararettir *{sıcaklıktır}*. Bundan dolayı son büyük yaz sıcaklarına işarettir. Bu sıcaklar Arabistan'da gayet müz'ic *{rahatsız eden}* ve müt'ibtirler *{yorgunluk vericidirler}*. Çünkü esasen yaz mevsiminin hararetinden yorulmuş olan insanları bütün bütün bitkin bir hale sokarlar. Wellhausen Rabiülevvel'in yalnız sonbahara, "cemazi"nin kışa taalluk ettiğini söyler. Bu suretle hac Temmuz'a tesadüf eder ki gayr-ı kâbildir *{mümkün değildir}*. Bu verdiğimiz izahattan sonra, Sprenger'ın fikrinin kâbil-i müdafaa *{savunulması mümkün}* olmadığı (2. Cild) teslim edilir.

tiler. Araplar aynı ayların daima o mevsimlerde tekerrür edeceğini hataen zannediyorlardı. Araplar sene-i şemsiyye ile yani dört mevsimin tamamen tevâlisi *{devam etmesi}* ile 12

Sprenger ilk hac zamanı(nın) bahar mevsimine müsâdif olduğunu zikrediyor. Eğer bu doğru olsa idi hac da er-rebî' tabiriyle tayin edilen iki ay kümesi içine idhal olunurdu. (Yahut daha ibtidâi surette [III/31] söylenirse Sene-i Şemsiyye'deki *{Güneş Yılındaki}* Mart ve Nisan aylarına tesadüf ettiriliyordu) Zü'l-Hicce'ye konmazdı (bu, Sene-i Kameriyye'de *{Ay Yılındaki}* bizim Kânûn-ı Evvel'in mevkiine mâliktir). Bundan başka şunu da tahattur etmelidir ki *{hatırda tutmalıdır ki}* Arabistan'da Mart ayı hububâtın *{tahılların}* hasat ayıdır. (Dougty'e bakınız. 2. Cild sahife 593) bundan dolayı bir adamın kendi arazisinden uzaklara seyahat edebilmesi için en az uygun olan bir aydır. Pazarlara gelen bedevi Araplar yaşamak için muhtaç oldukları mahsûlâtı o ayda bulamazlardı. Hac ayından evvel gelen Zilkade ayı istirahat manasını ifade eder, hurmaların toplanmasını (ki Arabistan'da pek mühim bir iştir) takip eden fâsıla ve istirahat zamanına işarettir. Bu ay, yeni toplanmış meyveleri satmak üzere pazar yerlerine gitmek için seyahate gayet müsaittir. Wellhausen eserlerinin muhtelif fıkralarında Sk. u. Vorarb. 3. Cild, sahife 93 ve 4. Cild, sahife 131, not 3) Rebî' tabirinin her zaman ve Arabistan'ın her tarafında ilkbahar yağmurları manasına gelmediğini, bazı taraflarda son baharın yağmurlu mevsimine delâlet ettiğini ispat için kuvvetli ve kanaat-bahş *{ikna edici}* deliller gösterir. *Rebî'* kelimesinin manasında lehçe arasında görülen bu ihtilaf vakaların kıymetini ihlal edemez, hasat ve mahsulâtın icâbât mübremesini *{kaçınılmazlığını, zorunluluğunu}* ortadan kaldıramaz. İki Rebî' ayının sonbahara işaret teşkil ettiği fikrini tervîc eden *{geçerli kılan}* Sprenger bir faraziyeden hareket ettiği (yani Rabiülevvel'i takriben Teşrin-i Evvel ve Teşrin-i Sâni'ye müsavi tuttuğu) halde Zü'l-Hıcce yahut Hac ayının nasıl olup da Temmuz'a yani gayet müthiş sıcaklara ve hurma mahsulünün iktitâfından *{toplanmasından}* biraz evvele tesadüf ettiğini izah etmez. Hem bu iddia kendisinin başka bir fikriyle açıktan açığa tezat teşkil eder (ZDMG,cild 13, sahife 156). Bu fikrine göre hac devresi daima Buhârî'deki tesâvi-i leyl ve nehâra *{gece gündüz eşitliğine}* tesadüf eder. Bu halde [III/32] nasıl olup da Muhammed'in nesî yani sene içine bir ay ilavesi usûlünü lağvettiği vakit tarih-i Hicrînin 10. senesinde bulunduğunu izah etmez. Muhaddisînin bize naklettikleri mütezâdd *{birbirine zıt}* malumattaki an'anâtın kâffesine rabt-ı mütalaa *{bilgilerdeki anlatıların tümüne bağlantılı bir inceleme yapılacak}* edilecek olursa insan kendisini şaşırır. Buna kanaat getirmek için Sprenger'ın ZDMG'de yazdığı şeyleri sathî surette bile gözden geçirmek kâfidir. Wellhausen Arap takvimi meselesinin pek karışık ve muzlim olduğunu bihakkın teslim eder, Sprenger'ın tetkikâtının bunu tenvir edemediğini söyler. Bidayette kadîm Araplarda ay isimlerinin hangi Müslümanlara tevafuk ettiğini görmek için Lane'nin Büyük Kâmus'una müracaat etmek pek faidelidir. Bizim istintâcâtımız *{çıkarımlarımız}* orada tamamen teyit edilmektedir. İki Rebî' ayı Kânûn-i Sâni ile Mart evsâtı *{ortası}* arasına tesadüf eder. Zü'l-Hacce Teşrin-i Evvel ile Sâni arasındadır.

şehr-i kamerînin mecmû'u *{12 Kamerî ayın bir araya toplanması}* arasında takriben on bir günlük bir fark bulunduğunu söylüyorlardı. Araplar yalnız kış meralarının tebdîli, hububat ve hurma mahsulü için değil daha ziyade hususi işlerini ve birçok umûr-ı ticariyelerini *{ticari işlerini}* tanzim için de bir takvim istimaline *{kullanımına}* mecbur idiler. Arapların malumat-ı ticariyyeleri her sene büyük dînî yortularda ve senenin muayyen *{belirli}* devrelerinde gelen büyük tüccarlara göre akd olundu. Faraza Mekke bu kabîl ictimâlar için en büyük bir merkez idi. Çünkü mutad *{düzenli}* olan hac zamanından evvel orada mütemâdi ticarî ictimâlar akdedilirdi. Bunlar Şevval ayında Ukaz ile başlardı. Sonra Meccâne sonra Zü'l-Mecaz ve nihayet büyük Mekke haccı gelirdi. Bu ictimâların hey'et-i mecmûası takriben üç aylık mütemâdi bir yortu ve muamelât-ı ticariyye devresi teşkil ederdi.[24] Bu kadar [III/29]
uzun bir alım satım devresinde hazır bulunabilmek için Arabistan'ın başlıca hasat zamanının ve bilhassa hurma toplama vaktinin geçmesi lazımdı. Bu ise Eylül ayına ve teşrin-i evvel ibtidâlarına *{başlarına}* doğru vukua gelirdi. Ancak o zaman tacirler satacak eşya getirebilirlerdi. Ancak o zaman bedeviler yeni sene zarfında kendi maişetleri için lüzumu olan şeyleri iştirâya *{alım satıma}* gelebilirlerdi. Ancak o zaman erzak ve eşyada mebzûliyet *{bolluk}* ve iklimde itidal olurdu. Bunların ikisi de bir çöl seyahati için pek lüzumlu şeylerdir.[25] Bu esbâbtan dolayı Araplar senenin son devresi olmak üzere Mekke'ye haccı tayin ettiler. Bu devreyi senenin nihayetine vaz' ederek *{koyarak}* ona hac mevsimi yahut daha iyisi hac ayı namını verdiler, Zü'l-Hacce[26] dediler.

§10. Arabistan'da Usûl-i Kamerîyi kimin ihdas ettiği, ne va- [III/32]
kit başladığı, Cezîretü'l-Arab'a nasıl ve ne kadar zamanda yayıldığı pek karanlık birtakım meselelerdir ki bunların münakaşası bizim vazifemiz haricindedir. Çünkü kable'l-İslam *{İs-*

24 Yakut, 3. Cild, sahife 705.
25 Bîrûnî'ye bakınız. Chron sahife 73.
26 Hazırlayanın Notu: Zilhicce.

lam'dan önce} tarihe aittir. Bizim mevzumuz için şu kadarını tahattur etmek *{hatırlamak}* kâfidir ki Araplar kamerî ayları kabul edince safahât-ı kamer tebedüllâtının *{ayın safhalarının değişiminin}* mevâsime*{mevsimlerin}* tamamı tamamına tevafuk etmediğini anlamakta gecikmediler. Hacca tahsis edilen ay daima aynı mevsimde kalacak yerde ağır ağır (senede takriben 11 gün) geriliyordu. Sene-i Kameriyye'nin bu
[III/33] noksanından birtakım vahim mahzurlar tevellüd etti. Araplar ilm-i hey'etten *{astronomi ilmi}* tamamıyla cahil oldukları için bunu bir türlü tashîh edemiyorlardı *{düzeltemiyorlardı}*. Kamerî ayları muhafaza etmekle hacca mahsus olan ay senede muntazaman 11 gün geri gittiği ve 33 sene zarfında, ilk noktasına avdet etmeden evvel bütün dört mevsimden geçtiği cihetle 33 sene-i kameriyye zarfında mevasim-i erbaa *{dört mevsim}* ancak 32 devr-i tâm *{tam bir dönüş}* yapıyordu. Yani her otuz üç senede bir sene bir hata vukua geliyordu. Yakın zamanlarda yani Titus tarafından Kudüs'ün tahribinden sonra (70 tarih-i milâdîsinde) şimâlden hicret etmiş olan Yahudiler Arapların imdadına yetiştiler. Onlarda da usûl-i kameriyye câri *{geçerli}* idi. Fakat gayet muktedir hey'et-şinâs *{astronomi bilgini}* olan Babil ve Keldânistan kavimleriyle temasları neticesinde her seneye bir miktar gün ilave etmek suretiyle iki üç sene nihayetinde senenin başlangıcına matlûb olan *{istenilen}* devreye sonbahara, İbrâni senesinin başlaması lazım gelen zamana ircâ' ediyorlardı *{dönüyorlardı}*. Yahudileri her sene bu tashihatı *{düzeltmeyi}* yapmaya icbâr eden bazı hususi sebepler vardı. Mısır'dan çıkmanın ve harika-âlûd bir surette Bahr-ı Ahmer'den *{Kızıl Deniz'den}* geçmenin hatırası olarak her sene yapılan "Paskalya" yortusu tesâvi-i leyl ve nehâr-ı baharîyi *{gece gündüz eşitliğini}* takip eden bedr-i tâm *{dolunay}* zamanında icra edilmek lazım idi. Sene-i Kameriyye'ye bir miktar gün ilave etmek i'tiyadı Arap akvâmının
[III/34] ihtiyacâtı dolayısıyla sadeleştirilerek, ta'dil edilerek (barbarlaştırılarak!) zannedildiğine göre miladın dördüncü yahud beşinci asrında Arabistan'a idhal olundu. Ve Nesî yahud Kalamis usûlünün tesisini icâb etti. Herhalde me'hazlar *{kaynak-*

lar} bize böyle hikâye ediyorlar.[27] Bahsolunan şey hakkında fazla tafsilat vermemize ta'birâtın mübhemiyyeti *{belirsizliği, kapalılığı}* manidir. Me'hazların muhteviyâtına *{kaynakların içeriklerine}* bakarak şuhûr-ı kameriyyeye *{kamerî aylara}* ne suretle ilavelerde bulunduklarını ve bu i'tiyâdın ne kadar şümûl peyda ettiğini *{bu alışkanlığın ne kadarını kapsadığını}* sarîh surette göstermek kâbil değildir. Müşriklerin devresinde Arabistan'a taalluk eden hususâtın kâffesi hakkında Müslümanların münevver sınıflarının *{aydın kesimlerinin}* gösterdikleri lâ-kaydî *{kayıtsızlık}* neticesi olarak Hicretin birinci asrında cahiliyyenin hatırâtından birçoğu unutuldu. Peygamber'in terceme-i hâli ve İslam dininin teferruâtı münevver zevâtın tekmil dikkatlerini kendilerine celb ettiler. Muhammed'den evvel Arabistan'daki şeyler ihmal olundu. Bundan dolayı Arap âsâr-ı atîka uleması *{eski eserlerin alimleri}* ikinci asr-ı hicrî başlangıclarında müşriklik âsâr-ı atîkasını tetkike kalktıkları zaman hakiki ve mevsûk *{güvenilir}* pek az şeye tesadüf edebildiler. Nisyandan kurtarabildikleri bu cüz'î şeyleri de kendileri kısmen kasdî olarak kısmen de kadîm Arabistan'ın ahvâl ve şerâiti hakkındaki cehalet yüzünden tağyîr ettiler *{değiştirdiler}*.

§11. Binaenaleyh, ayların arasına gün ilave etmek tarzı [III/35] hakkında mâlik olduğumuz malumat muhtelif ve mütezâddır *{birbirine zıttır}*. Bu ilaveyi yapmak vazifesinin neden dolayı bir Mekke ailesine (Kinâne) irsî olarak tevdi' edildiğini *{kan bağından dolayı verildiğini}*, sâir bütün ailelerin bu hakkı neden dolayı kabul ve teslim eylediklerini bilemiyoruz. Me'hazlardan *{kaynaklardan}* bazıları Arapların her üç senede bir ay ilave ettiklerini söylüyor. Başka me'hazların iddiasınca her 19 senede bir, dördüncü asr-ı milâdide İbrânîlerin yaptıkları tarzda, yedi ay ilave edilmekte idi. Nihayet bazı me'hazlar ise her yirmi dört senede dokuz ay ilave olunduğu iddiasındadır. Biraz evvel zikrettiğimiz me'hazlardan çıkarılabilecek daha fazla tafsilâta girişmek faydasızdır. Bizim için ehemmiyet-i

27 Bîrûnî, Chron, 14. ve 73. Sahife.

mahsusayı hâiz *{önemsenilecek bir konu}* olan nokta kadîm Arabistan'daki Kamerî-i Şemsî usûlün Hicretin onuncu senesinde Muhammed tarafından tesis edilen sırf kamerî usûle tarz-ı rabtîdir *{bağlantılı olan yöntemdir}*. O senenin, 632 sene-i milâdîsi Mart'ının ilk günlerine tesadüf eden haccı esnasında Muhammed, sene-i Kameriyyeyi sene-i Şemsiyyeye tevfîk için *{uygun kılmak için}* şuhûr-ı Kameriyyenin en-Nesî tabiriyle ifade edildiği veçhile araya ilavesi yolundaki âdeti bir dinsizlik ve müşriklik müessesesi diye ilga eden meşhur ayetleri (Kur'ân, 9/36 ve müteâkib) tebliğ etti. Peygamber'in bu keyfi hareketinin bize arz ettiği mesele Nesî'ye takdim eden on senenin yukarıda tarif edilen usullerden biri dairesinde kendilerine muntazam ilaveler yapılmış sinîn-i kame-
[III/36] riyye *{kamerî yıl}* gibi mi yoksa hiç ilave yapılmamış sinîn-i kameriyye gibi mi hesap edileceğini bilmek keyfiyetidir. Tabir-i diğerle, Hicretin birinci senesi Muharrem'inin ilk günüyle Hicretin onuncu senesi Zilhiccesi'nin otuzuncu günü arasındaki zaman Arap usûlüne Caussin de Perceval hesabına göre olduğu gibi 3630 günü mü ihtiva ediyor yoksa Muhammed'in tespit ettiği usûl-i kameriyyeye göre hesap edilmiş 3544 günü mü muhtevî bulunuyor? Aradaki fark takriben üç aydır. Birinci usûle göre Hicret devre-i tarihiyyesi 622 sene-i milâdîsi Nisan'ın 10'unda başlar. İkinciye göre aynı senenin Temmuz'unun 16'sına tesadüf eder. Meselenin pek nisbî *{göreceli}* bir ehemmiyeti vardır. Çünkü 11 Sene-i Hicriyye'nin birinci gününden itibaren bütün sâhib-i salâhiyet muharrirler *{yetki sahibi yazarlar}* müttefikdirler. Usûl-i Kameriyye zamanımıza kadar bilâ-inkıta' *{kesintisiz}* devam etmiştir. Binaenaleyh 11. sene-i hicriyye Muharrem'inin 1. gününün tarihini bulmak Müslüman takviminin Hristiyan takvimiyle bugünkü tevâfuku esasına müstenid *{dayalı}* sade bir ameliyye-i hesâbiyeden ibarettir.[28] Bizim tarz-ı telakkimize göre

28 Not-1 [III/36] Meşhur L'art de verifer les dates des faits historiqus etc ... depuis la naissancc de notre Seigneur (Paris,1818, sahife 53, not 1) [III/37] eserinde İmparator 6. Şarl'ın Sefiri Kont Uhlefeldt ile Sultan Mahmud'un Sefiri Canîki Ali Paşa tarafından Belgrad ile Semlin arasın-

Hicretin ilk on senesi sırf kamerî gibi telakki edilmek, bir şey ilave edilmediğine hükmetmek lazımdır. Bu nokta-i nazarın doğru olması(nın) pek muhtemel bulunduğunu ispat için büyük bir delile hacet yoktur zannederim.

§12. Bu meselenin halli her zaman müşkil olmuştur. Çünkü bazı noktaları hiçbir vakit nazar-ı mülahazaya *{değerlendirmeye}* alınmamıştır. Faraza, Arapların Nesî'ye yani aylar ilavesine rağmen sene-i Kameriyyeyi hakiki sene-i Şemsiyyeye tevfîke muvaffak olamamaları gibi gayet hâiz-i ehemmiyet bir nokta gözden uzak tutuluyor. Araplar biraz evvel zikrettiğimiz usullerden birini ciddi bir intizam ile takip etmiş olsalardı hac tarihi geri kalacak yerde her üç senede bir üç gün ileriye gidecekti. Çünkü söylediğimiz tarzda ilaveler yapılmış olan sinîn-i kamerîye *{kamerî ay}* her üç senelik devrede 3 gün 2 saat 20 [III/38] dakika 15 saniye daha uzun olurlar.[29] Bu hata o kadar küçük olacaktı ki Araplar bile ancak yarım asır sonra fark edeceklerdi. Bilakis bu pek mebzûl *{çok}* mahzurlara bakarak anlıyoruz ki Muhammed Hicretin onuncu senesi Zilhicce'sinde o büyük haccı îfâ ettiği zaman araya zaman ilave edenlerin hatası olarak sonbahar nihayetinden ilkbahar bidayetine *{başlangıcına}* kadar geriye gidilmişti. Hicretin onuncu senesi Zilhicce'sinin onunda mutad *{düzenli}* olan büyük kurbanlar kesildiği gün 632 sene-i milâdisi Martının sekizinci gününe tesadüf ediyordu ki arada sekiz aylık bir hata mevcut demek oluyordu. Araya zaman ilave eden Arapların, vazifelerini gayet fena îfâ ettikleri-

da Sava nehrindeki köprü üzerinde Suret-i mahsusada Bâb-ı Âlî nâmına akdedilen sulh muahedenamesinin tarih imzasından itibaren hesap yapılmıştır. Bu müzakere üzerine kaleme alınan zabtnamede imzaların teâtisi 1740 tarih-i milâdisi Haziran'ının 10. Cuma gününe müsâdiftir ki hicrî 1158 senesi Rabiülevvel'inin on beşinci Cuma günüdür. Bu sabit ve mevsûk *{kayıtlı}* tarihten arkaya doğru çıkılarak basit bir hesap ameliyesi yapılırsa 1. sene-i hicriyye Muharrem'inin birinci gününden muahedenamenin imzası gününe kadar 304-408 gün bulunur. Bu miktar 622 sene-i milâdîsi Temmuz'unun 22. gününe tevafuk eder ki o da Cuma'ya müsâdifdir *{denk gelir}*. (Wüstenfeld'in Vergleichungs-Tabletten der Muhammed anisehen und Christlichen Zeitrechnung eserinin 18. sahifesine bakınız. Bu mevzuya dair yazılmış eserlerin esâmisini hâvidir)

29 Burnaby, sahife 450-451.

ne dair daha bedîhî *{apaçık}* bir delil bulamayız. Bunlar o kadar gayr-ı muntazam ve ibtidai *{düzensiz ve acemice}* surette hareket ediyorlardı ki faaliyette kadîm Arap usulünü ıslah yolunda hiçbir hayırları görülmemiş oluyordu. Muhammed'in içinden şiddetle gelen mutad sabırsızlık hamlesine mağlup olarak müşriklik devresine ait olmaktan başka birtakım karışıklıklara ve tereddütlere sebebiyet veren ve amelî hiçbir hizmet îfâ etmeyen bir âdetin ilgası *{kaldırılması}* için emir vermiş olduğu pek güzel anlaşılıyor. Binaenaleyh onuncu sene-i hicriyyeye te-
[III/39] kaddüm eden on seneyi araya ilave yapma usullerine göre yeniden tashîh ve tertibe kalkmak beyhude bir teşebbüs olurdu. Çünkü yukarı(da)ki mütalaattan çıkarılabilecek neticeye göre araya zaman ilave edenler an'anâtın bize tasvir ettikleri tarzlardan bütün bütün başka bir surette hareket ediyorlardı. Caussin de Perceval tarafından tanzim edilen tarih cedvelleri hakiki vakâyı'a istinad etmeyen, hatalı malumatı rehber edinen hayalî birtakım tertibât diye telakki olunmak lazım gelir. Ben zannediyorum ki kadîm Arapların araya zaman ilave ettikleri hakkındaki malumat Müslüman an'anâtına Hicretten sonra Yahudi menba'lardan *{kaynaklarından}* nüfuz etmiştir. Bunlar evvelce vukua gelmiş vakâyı'ın hatırasını değil birinci ve ikinci asr-ı hicrîdeki muhaddisînin faraziyyât-ı indiyyesini irâe etmektedirler *{kendi varsayımlarını göstermek}*. Bu muhaddisîn müşrik ecdâd tarafından bu bâbta isti'mâl edilen hakiki usule dair sarîh hâtırât bulamadıkları için bunun İbrânîlerin usulüne müşâbih bir usul olduğunu indî surette farz etmişler ve bize (mutad olan fikrî iffetsizlikle) mefrûz *{farzedilmiş}* veya masnu' vakaları tarihen doğru vakalar diye göstermişlerdir. Caussin de Perceval cedvelleri hakikata tevâfuk etse *{uygun olsa}* bile yine bî-fâide *{faydasız}* kalırlar. Çünkü Arapların müşriklik zamanının tarihinde bu kabîl tarihler yoktur. Cedveller kable'l-İslam *{İslamdan önce}* tek bir vakayı bile tespite hizmet edemezler.

§13. Perceval, Muir ve daha sâirleri ile beraber Hicretin
[III/40] ilk on senesinin içine üç ay ilave edilmiş gibi telakki edilmesi lazım geleceğini iddia etmiştir. Bu farz ve tahmin üzerine

Caussin de Perceval[30] İslamiyet tarihinin ilk on senesi içinde cedveller tertip eylemiştir. Bunlar yukarıda arzettiğimiz izahattan dolayı bizim fikrimizce yanlıştır. Söylediğimiz şeyler müdde'ıyâtımızın *{önlemlerimizin}* isabeti hakkında kâri'lerimizi iknaya kâfi gelmezse başka bir ciheti akla getirmek Caussin de Perceval'in nazariyelerini ve hesabâtını çürütmek için kifâyet eder. En kadîm menâbi-'i tarihiyenin tetkikinden meydana çıkıyor ki İslam an'anâtının tarih sırasıyla tertibi bi'n-nisbe muahhar *{bir dereceye kadar ertelenmiş}* bir zamanda, o vakâyi'dan takriben bir buçuk asır sonra vukua gelmiştir. Bu tarih sırasıyla tertip keyfiyeti bir usule riayet eden müverrihler tarafından yapıldı. Vakâyi'dan lâ-ekall *{en az}* yüz elli sene sonra gayr-ı kâfi vesâitle mütezelzil *{sarsılan}* temeller üzerine bina edilmiş bir tetebbu-'ı *{araştırma}* tarihi mahsulü oldu. Buna kanaat getirmek için İbn İshak'ın metni ile Vâkıdî'nin metni arasında Medine'de askerî seferler devresine dair bir mukayese yapmak kâfidir. Görülecektir ki daha muahhar metinlerde teferruât ve tafsilât daha ziyadedir ve daha sarîhtir. Mevzunun tarih sırasıyla tertip ve tanzimi daha mükemmel ve tam surette manzur olur. Anlıyoruz ki her batın *{nesil}* yeni malzemeler ilave etmiştir. Adeta o surette ki vukua gelen hâdisâtın *{olayların}* hatırası aradan geçen zaman ne kadar ziyade ise o kadar canlı bir hale gelmiştir. [III/41] Şurasını da hatırdan çıkarmamak lazımdır ki Müslüman uleması maziyi ihya ve tasvir ederken yalnız Müslüman vesâitini *{araçlarını}* kullandılar. Müşriklik takviminden ihtimal ki yalnız masumane gâfil değildiler. Bunu belki de kasten meskût geçmişlerdir *{sessiz kalmışlardır}*. Çünkü içine Nesî ile ilaveler yapılmış olduğu için Muhammed bunu küfür addetmiştir.[31] Filhakika me'hazlardan sabit olduğu üzere müverrihler (hata edip etmediklerinin bize taalluku *{alakası}* yoktur) Caussin de Perceval ile Muir tarafından Hicretin ilk on senesi için ilave edilen aylardan haberdar değildiler.[32] Onlar bu devreyi yal-

30 1. cild, sahife 415 ve müteâkib sahifeler.

31 Kur'ân, 9/36.

32 Not-1 [III/43] Vâkıdî Wellhausen'e bakınız (sahife 224, not 2) orada 4.

nız sinîn-i Kameriyye'den *{kamerî senelerden}* mürekkeb gibi yani iki Avrupalı muharririn dedikleri gibi 123 ay olarak değil yalnız 120 ay olarak hesap etmişlerdir. Bu bilâ-vasıta delâile bil-vâsıtâ başka delâil de ilave edebiliriz ki bunların da iddiamızı te'yide hâdim olmak itibariyle büyük bir kıymetleri vardır. Şimdi münakaşasıyla meşgul olduğumuz ilk on seneye ait birçok vakâyı'ın hikâyesi esnasında an'anât-ı mevsimlere dair birçok işaretleri ihtiva ederler. Her vakanın hangi mevsimde tahaddüs ettiği *{meydana geldiği}* gösterilir. Bu bil-vâsıtâ emareler (ilavesiz) Müslüman tarihlerini kendilerine tekabül eden Hristiyan tarihleriyle mukayese edersek teyit ederler. Metinler her şark metninin tenkitinde elzem olan ge-
[III/42] nişlik ile tefsir edilince her nokta-i nazardan hemen daima memnuniyet-bahş bir tevâfuka *{memnuniyet verici bir uygunluğa}* tesadüf ederiz. Her münferit vakayı tetkik için burada uzun uzadıya izahata girişmeyerek kâr'îlerin *{okuyucuların}* her hususi vakanın ayrıca tetkik ve münakaşa edildiği fıkralara müracaatlarını tavsiye edeceğim. Bedir Muharebesi (2. sene-i hicrîde); Uhud Muharebesi (3. sene-i hicrîde); Medine Muhâsarası, Hendek Muharebesi (5. sene-i hicrîde); Hudeybiye Seferi (6. sene-i hicrîde); Hayber Seferi (7. sene-i hicrîde); Tebük Seferi (9. sene-i hicrîde). Bu ayrı ayrı tetkiklerin kâffesinden çıkan intibââtı cem' ve hülâsa edecek olursak ilavesiz hâlis usul-i Kameriyyenin daha emin ve hakikata daha yakın olduğu neticesine varırız. Me'hazlar *{kaynaklar}* bizi işte böyle bir neticeye isâl ediyorlar *{ulaştırıyorlar}*. Yalnız o gayr-ı kâbil-i hall-i *{çözülmesi mümkün olmayan}* mesele kalıyor. Yani, bilemiyoruz, müverrihler *{tarihçiler}* vakaları hâlis sene-i Kameriyye içine sıkıştırmak için tashih ve ta'dil etmişler ve binaenaleyh ilaveleri kasten ortadan kaldırmışlar mıdır?

sene-i hicriyye Muharrem'inin Hicretten sonra 35. ay olduğu dosdoğru ifade ediliyor. Tabiidir ki 1. sene-i hicriyye Rabiülevvel'i ilk ay olmak üzere hesap olunmuştur. Caussin de Perceval'e nazaran, bilakis 36. ay olmak lazım gelir. Çünkü kendisi birinci senenin nihayetine bir ay ilave eder. Demek ki Vâkıdî'nin bu ilavelerden haberi yoktu. Onun nazarında ilk on sene sonrakiler gibi hep kamerîdirler.

Herhalde metinlerin teminatını sarîh mana-yı lugaviyelerinde *{güvenilirliğini açık sözlük anlamından}* değil ve takrîbî ve biraz geniş bir surette kabul etmek en iyisidir. Çünkü başka türlü hareket edilecek olursa Wellhausen'ın başına geldiği gibi[33] içinden çıkılmaz tezatlara düşülür. Wellhausen elindeki metinleri harfi harfine kabul etmek istediği için müşkilât-ı edebiyenin *{edebî/dilsel sorunların}* şaşkınlık verici karışık- [III/43]
lıkları içinde kalmıştır. Şarklılar sarîh ve itinâkâr olmak lüzumunu takdir etmezler. Onlar nazarında hakikat mutlaka daima ikinci derecede hâiz-i ehemmiyet bir şeydir. Onun için sözleri hiçbir zaman harfi harfine kabul edilmemelidir. Binaenaleyh, bizce tarih hicrî 622 sene-i milâdîsi Temmuz'unun 16'sında başlamıştır. Bu tarih kat'î surette doğru olmasa bile hata o kadar azdır ki nazar-ı itibara *{dikkate}* alınmaya değmez. Çünkü 11. sene-i hicrî Muharremi'nin ibtidâsından itibaren tevâfuk tamdır ve muhakkaktır.

Mekke'den Çıkış

Mekke'den Müslümanların Çıkışı

§14. Akabe ictimâından yani firardan evvelki senenin Zilhicce'sinden beri Muhammed Mekke'den kımıldamadı. O ayın mütebâki *{kalan}* günlerinde Mekke'de kaldığı gibi sonra bü- [III/44]
tün Muharrem, Safer aylarını da orada geçirdi. Mekke'yi ancak Hicretin yahut firarın birinci senesinin Rabiülevvel'inde terk etti.[34] Muhammed Mekke'de taraftarlarının muhâcerâtını sevk ve idare etmek ve ağleb-i ihtimale *{çoğu ihtimale}* göre en tehlikeli noktada bulunarak onlara numune-i imtisâl olmak ve cesaret vermek için kalmıştı. Mamafih Müslüman an'anâtı Muhammed'in Mekke'de kalmasını emr-i ilahiye atfetmektedir. Kendisi için de azîmet zamanı hulûl edince *{yola çıkma zamanı gelince}* Allah bunu emrederdi. Muhammed Mekke'yi terketmek emrini almadan evvel, ehâdise nazaran yerinden kımıldamayı aklına getiremezdi.[35]

33 Muhammed in Medina, sahife 15-20.
34 Taberî, 1. cild, sahife 1224; Halebî, 2. cild, sahife 158-159.
35 Taberî, 1. cild, sahife 1128, Hamîs, 1. cild, sahife 361.

Medinelilerin azîmetinden sonra demek ki Muhammed Mekke'de kalmıştır. Fakat Allah'tan harb etmek müsaadesini aldığı, Medineliler İslamiyet'i kabul ve gerek kendisini gerek taraftarlarını nerede bulunurlarsa bulunsunlar herkese karşı himaye edeceklerine dair yemin eyledikleri cihetle Medine'ye gitmek ve yeni kardeşlerle birleşmek emrini verdi.[36]

[III/45] §15. Daha Akabe ictimâından evvel **(1)** Ebû Seleme b. Abdilesed el-Mahzûmî[37] Medine'ye kaçmıştı. Muhammed ile Medineliler arasında itilaf husûle gelince Müslümanların Mekke'den azîmetleri intizam dairesine *{düzene}* girdi. Mekke'yi küçük küçük kümelerle terk etmeye başladılar. **(2)** Âmir b. Rebî'a yanında zevcesi **(3)** Leylâ bt. Ebî Hasme olduğu halde ikinci akabe ictimâından sonra ilk Mekke'yi terk ve Medine'ye hicret eden zât olmuştur. Medine'ye kaçan ilk kadın da zevcesi (Za'îne) dir. Sonra onun misalini bütün Benî Ganm b. Dûdân b. Esed b. Huzeyme ve ailesi takip etti. Hepsi İslamiyeti kabul etmiş olan bu ailenin reisi **(4)** Abdullah b. Cahş b. Râib idi, yirmi erkekten ve sekiz kadından ibaret olan bütün ailesiyle hicret etmiştir ki isimleri ber-vech-i âtîdir: **(5)** Ebû Ahmed Abd b. Cahş ki kör bir şair idi. Kimsenin kendisine rehberlik etmesine hâcet olmadan bütün Mekke şehrini dolaşırdı.[38] **(6)** Zevcesi Fer'e ki Ebû Süfyân b. Harb'in kızıdır. Mekke'de Benî Cahşların evi boş ve metruk kaldı (Hişâm, sahife 316); **(7)** Ukkaşe b. Mihsan; **(8)** Şucâ' b. Vehb; **(9)** Ukbe b. Vehb; **(10)** Erbed b. Hümeyyire; **(11)** Munkiz b. Nübâte; **(12)** Saîd b. Rukayş; **(13)** Muhriz b. Nadle; **(14)** Yezîd b. Rukayş;
[III/46] **(15)** Kays b. Câbir;[39] **(16)** Amr b. Mihsan; **(17)** Mâlik b. Amr; **(18)** Safvân b. Amr; **(19)** Sakf b. Amr; **(20)** Rebî'a b. Eksem; **(21)** Zübeyr b. Ubeyde; **(22)** Temmâm b. Ubeyde; **(23)** Sahbâre b. Ubeyde; **(24)** Muhammed b. Abdullah b. Cahş; **(25)** Zeyneb bt. Cahş; **(26)** Ümmü Habîbe bt. Cahş; **(27)** Hamne bt.

36 Hişâm, sahife 314, Taberî, 1. cild, 1225, 1227; Hamîs 1. cild, sahife 361.
37 Medhal § 338. fıkraya bakınız.
38 Taberî, 1. cild, sahife 1228; Hişâm, sahife 316.
39 Hazırlayanın Notu: Sehven Hâbir şeklinde yazılmıştır.

Cahş; **(28)** Cidâme bt. Cendel; **(29)** Ümmü Kays bt. Mihsan; **(30)** Ümmü Habib bt. Sümame; **(31)** Âmine bt. Rukayş; **(32)** Sahbâre bt. Temîm.[40]

Sonra şunlar da hicret ettiler: **(33)** Ömer b. el-Hattâb ve Ayyâş b. Ebî Rebî'a el-Mahzûmî. Fakat Ayyâş Medine'ye vâsıl olduğu zaman valide tarafından iki birader olan Ebû Cehil b. Hişâm ile Hâris b. Hişâm kendisine geldiler ve metruk *{terk edilmiş}* validelerini tesliye için *{teselli için}* Mekke'ye avdete ikna ettiler.[41] Ömer ile birlikte hicret edenler: **(34)** Zeyd b.

40 Hişâm sahife 317.

41 Not-↑ [III/48] -Hişâm ile Ayyâş'ın irtidâdı.- Ömer b. el-Hattâb Medine'ye hicret için hazırlanmaya başlayınca seyahati Ayyâş b. Ebî Rebia' ve Hişâm b. el-As b.Vâil ile birlikte yapmayı kararlaştırdı. Üçü de Tenâdib mevkiinde buluşmak için sözleştiler. Burası Benî Gıfârların küçük havzlarından *{havuzlarından}* adâtlarından *{İtalyanca baskıda da bu şekilde yer alan bu kelime "havuz" anlamında kullanılmıştır}* biri idi. Sârif üzerinde Mekke'den on mil mesafede bulunuyordu. İttihaz ettikleri karara nazaran içlerinden biri mev'id-i telakkiye *{söz verilen yere}* gelmeyecek olursa diğerleri onu beklemeyeceklerdi, azîmetine bir mani' çıktığına hükmedilecekti. Ömer kararlaşan yerde Ayyâş'ı buldu, fakat Hişâm görünmedi. "Hişâm'ın [III/49] azîmetine mümânaat ettiler*{engellediler}*. Hişâm İslamiyet'i reddetmeye mecbur oldu." (tam azimet edeceği sırada İslamiyet'i terke icbâr edilmiş olması pek gariptir!). Ömer ile Ayyâş seyahati Medine'ye kadar sâlimen ikmal ettiler. Hiçbir hâdiseye ve müşkilâta maruz kalmadılar. Medine'ye vâsıl olur olmaz iki müşrik-i Kureyş, Ebû Cehil b. Hişâm ile Hâris b. Hişâm kendilerine geldiler. Bunlar Ayyâş'ın amcazâdeleri ve valide tarafından kardeşleri idiler. Ayyâş'ı Mekke'ye avdete ikna için her türlü vasıta-ı iknaya müracaat ettiler. Nihayet Ayyâş'a validesinin Ayyâş Mekke'ye kendisinin nezdine avdet edeceği zamana kadar başına tarak dokundurmamak, güneşin himayesini aramamak için ahd ettiğini söylediklerı zaman Ayyâş müteessir oldu, iki kardeşiyle birlikte hareket ederek daha Muhammed'in firarından evvel Mekke'ye validesinin yanına döndü. An'anâta nazaran Ayyâş bu kararı arkadaşları Müslümanların ihtârâtına *{uyarılarına}* rağmen ittihâz etmiştir. Yolda iki kardeş kendisini tevkif ederek *{alıkoyarak}* iplerle bağlamışlar, Mekke'ye o suretle götürmüşler ve orada da İslamiyet'i reddetmesi için icbârda bulunmuşlardır. (فتناه و افتنى). An'anâtın ikinci kısmı hiç şüphe yok ki sonraları tekrar İslamiyet'i kabul ederek Bedir Gazvesine iştirâk eyleyen ve Yermük'te kahramanâne ölen birinin irtidâdını örtmek için sonradan bir güzelleştirmeden ibarettir. (Hacer'e bakınız. 3. cild, sahife 92, not 241; Hişâm, sahife 319-320; Esîr, 2. cild, sahife 78, Halebî, 2. cild, sahife 154-156). Bu, o müşkil zamanlarda tahaddüs eden vakalardan yalnız biridir. Diğerlerinin sarîh bir hatırası kalmaması ehemmiyetsiz kimseler olmalarından neş'et etmiştir. Bu pekala kâbil-i takdîridir. Sonraları İslamiyet'in iki kahraman muharibi gibi temeyyüz eden Hişâm, Ayyâş

el-Hattâb; **(35)** Amr b. Sürâka b. el-Mu'temir; **(36)** Abdullah b. Sürâka b. el-Mu'temir; **(37)** Huneys b. Huzâfe es-Sehmî; **(38)** Zevcesi ve Ömer'in kızı Hafsa; **(39)** Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl; **(40)** Vâkid b. Abdullah b. et-Temîm ki yukarıkilerin halîfidir; **(41)** Havli b. Ebî Havli; **(42)** Mâlik b. Ebî Havli. Bunlar yukarıkilerin iki halîfidirler *{sonradan gelenleridirler}*. Hepsi Benî Amr b. Avfların ikametgâhında Kubâ'da tevakkuf

ayarında iki zat Muhammed'in neşrettiği dini reddederlerse daha zayıf, daha az maruf *{tanınan}* olan birçok kimselerin Muhammed taraftarlarının maruz oldukları mezahim *{sıkıntılar}* [III/50] ve âlâm *{elemler}* karşısında izhar-ı zaaf etmemiş olmaları için hiçbir sebep yoktur. Hişâm ile Ayyâş'ın irtidâdları lekesini bir dereceye kadar yıkamak için meşkûk menba'dan *{şüpheli kaynaklardan}* iki hadise daha mâlikiz. Bunlardan birine göre Muhammed Medine'ye vâsıl olduğu zaman Ömer pür-galeyan *{coşku dolu}* ve şedîd tab'iyla *{karakteriyle}* hemen atılarak Muhammed'in mürtedlere karşı alacağı vaziyeti tasrîh etmesini istememiş ve onlara Muhammed'in o âna kadar yaptığı tarzda rahm *{acıma}* ve müsâmaha gösterilmemesini istemiştir. Muhammed'in arkasından yürümek cesaretine mâlik olmayanlar ve onu terk edenler tard edilmeli ve cezaya çarptırılmalı idi. Bunun üzerine Muhammed Kur'ân'ın şu ayetlerini tebliğ etti. (39/54-56): "Söyle: Ey kullarım, kendi kendinize bir fenalık ettinizse merhamet-i ilâhiyeden ümidinizi kesmeyiniz. Çünkü Allah gafûru'z-zünûbdur... Rabbinize nedamete avdet ediniz. Ümid-i halâs *{kurtulma ümidi}* olmayan ceza size çarpmadan kendinizi Rabbinize bırakınız (اسلموا)." Bir yaprağın üzerine yazılı olarak Ömer tarafından gönderilen bu ayetler Hişâm üzerinde o kadar tesir yaptı ki ale'l-fevr *{birden}* Medine'ye kaçtı.(Hişâm, sahife, 320). Diğer an'aneye göre Velîd b. el-Velîd b. Mugîre nâmında bir Müslüman o zaman Medine'de bulunan Muhammed'in emri üzerine gizlice Mekke'ye gitmiş, her ikisi de mahpus ve iplerle bağlı bulunan Hişâm ile Ayyâş'ı kurtarmış ve Medine'ye götürmüştür (Hişâm, sahife, 320-321; Halebî 2. cild, sahife 247-248), bu iki an'ane birbirlerini tekzib ettiğinden *{yalanladığından}* başka Hişâm ile Ayyâş'ın irtidâdları an'anesine de mugâyir bulunuyorlar *{ters düşüyor}*. Eğer onlar İslamiyet'i terk etmişlerse neden mahpus idiler? Bunlar Muhammed ile münasebetlerinde daima vefâkârâne ve sebâtâne bir hatt-ı hareket takip etmeyen bazı sahabeler üzerindeki lekeyi yıkamak üzere vukua gelmiş teşebbüslerdir. Daha muahhar *{sonraki}* bazı menba'lar (Halebî 2. cild, sahife 156, satır 2) Ayyâş'ın Mekke fethine kadar yani sekiz seneden ziyade mahpus kaldığını söylüyorlar. Hayatlarının en mühim ânı olan bu son dakikalarda birçok Müslüman, ecdâdlarının şehrini [III/51] müebbeden terk etmek, hiçbir ümid-i istikbal olmaksızın uzak bir memlekete yabancı kimseler arasına, tâli'in *{talih}* pençesine atılmak cesaretini kendilerinde bulamadılar. Bu büyük firar karşısında birçoklarının tereddüt etmelerinde ve an'anâtın müphem surette îmâda bulunduğu üzere birçoklarının yurtlarında rahat yaşamak üzere İslamiyet'i terk etmiş olmalarında şâyân-ı hayret bir şey yoktur.

etmişlerdir *{konaklamışlardır}*.[42] **(43)** İyâs b. el-Bükeyr; **(44)** [III/47]
Âkil b. el-Bükeyr; **(45)** Hâlid b. el-Bükeyr; **(46)** Âmir b. el-Bükeyr. Bu dördü de yukarıkilerin halîfidirler. Benî Sa'd b. Leys ailesine mensupturlar. Bunlar Kubâ'da Rifâa b. Abdilmünzir b. Zenber'e nazil olmuşlardır.

Sonra diğerleri de hareket etti: **(47)** Talha b. Ubeydullah b. Osman; **(48)** Suheyb b. Sinân ki bunlar Medine'de es-Sanh'da Hubeyb b. İsâf nezdinde kaldılar;[43] **(49)** Hamza b. Abdilmuttalib ki Peygamber'in amcasıdır; **(50)** Zeyd b. Hârise; **(51)** Ebû Mersed Kennâz b. Hısn el-Ganevî; **(52)** Mersed b. Kennâz b. Hısn el-Ganevî ki Hamza'nın iki halîfidir. **(53)** Enes;[44] **(54)** Ebû Kebşe ki Muhammed'in iki azadlısıdırlar. Bunlar Kubâ'da Benî Amr[45] b. Avflardan biri olan Külsûm b. Hidm'e nazil olmuşlardır. **(55)** Ubeyde b. el-Hâris b. el-Muttalib; **(56)** et-Tufeyl b. el-Hâris b. el-Muttalib; **(57)** el-Husayn b. el-Hâris ki üç kardeşlerdir; **(58)** Mistah[46] b. Esâse b. el-Muttalib; **(59)** Süveybit b. Sa'd b. Hüreymle ki Benî Abdüddâr ailesine mensuptur; **(60)** Tuleyb b. Umeyr ki Benî Abd b. Kusay ailesindendir. **(61)** Habbâb ki Utbe b. Gazvân'ın azadlısıdır. Kubâ'da Aclânlardan biri olan Abdullah b. Seleme nezdine nazil olmuştur; **(62)** Abdurrahman b. Avf; başkalarıyla beraber dâr-ı Benî el-Hâris b. el-Hazrec mahallesinde Sa'd b. er-Rebî' nezdine nazil olmuştur. **(63)** Zübeyr b. el-Avvâm; **(64)** Ebû Sebre b. Abdiluzza, dâr-ı Benî Cahcebe'de Münzir b. Muham- [III/48]
med nezdine inmişlerdir; **(65)** Mus'ab b. Umeyr, dâr-ı Benî Abdileşhel'de Sa'd b. Muâz nezdine nazil olmuştur. **(66)** Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebî'a; **(67)** Salim, azadlısı;[47] **(68)** Utbe b. Gazvân, dâr-ı Benî Abdileşhel'de Abbâd b. Bişr nezdine inmişlerdir. **(69)** Osman b. Affân Evs b. Sâbit nezdine nazil

42 Hişâm, sahife 319, 321.
43 Hişâm, sahife 321.
44 Hazırlayanın Notu: Enese şeklinde yazılmıştır.
45 Hazırlayanın Notu: Sehven Ömer yazılmıştır
46 Hazırlayanın Notu: Mıstab yazılmıştır.
47 Hişâm sahife 322.

olmuştur.[48] Bunların hepsi Medinelilerin evinde kendilerine bir ikametgâh buldular. Medineliler onları kemal-i memnuniyetle kabul ettiler. Bekâr Muhacirler Sa'd b. Hayseme'nin[49] evinde oturdular. Kendisi de bekâr idi. Mekke'de yalnız ailesiyle beraber Muhammed, Ali ve Ebû Bekir kaldılar.[50]

[III/52] §16. Medine'ye muhâceret eden Müslümanlar hakkında Kureyşîlerin hakiki muamelelerinin neden ibaret olduğu, sonraki muhaddisîn tarafından ta'dîl ve tağyîr edilmiş *{düzeltilmiş ve değiştirilmiş}* olsalar da yine mevcut an'anâttan pek aşikâr surette nümâyân *{belirgin}* oluyor. Kureyş, Müslümanların azîmetine mani olmak için hiç birşey yapmamışlardır. Bir kere, Muhacirlerin adedi gayet az idi. O derecede ki Mekke sekenesine *{halkına}* nisbetle hiç göze çarpmazdı. Müşriklik dinine muhâsım *{düşman olan}* anâsırın azîmeti Kureyş için mûcib-i memnuniyet bile olmak lazım gelirdi. Muhammed, taraftarlarını muhâcerâta mecbur etmekle birçoklarını irtidâda *{dinden dönmeye}* sevk etmiş oluyordu. Kendisi Mekke'de kalmış olsa idi bunlar terk-i dîn etmeyeceklerdi. Birçok kişi bu büyük tehlike karşısında geri çekilmişlerdir. An'anâtta bazı Müslümanların firarına karşı münferit birer mümanaât *{engelleme}* ha-

48 Not-2 [III/51] Muhacirlerin isimlerini hâvî olan *{içine alan}* cedvelin belki bir esas-ı tarihisi vardır. Fakat bütün cedvelin mevsûkiyyetini iddia ve tahkîk etmek kâbil değildir. Muir (2. cild, sahife 246-247) Muhacirlerin adedini yüzden ziyadeye, belki de 150'ye iblağ etmekle hataya düşmüştür zannediyorum. Yekûn-ı umumi bundan çok az olmak îcâb ederdi. Bu fıkrada kaydettiğimiz yetmiş kişilik liste şüphesiz sonradan ilave edilmiş bir takım isimleri de hâvîdir. Listeler şüphelidir. Çünkü firara ve onu takip eden vakalara iştirâk etmiş olmak bir ünvan-ı asâlet vücuda getirdi ve Halife Ömer zamanında devlet tarafından tahsisâta bağlanması için bir hak teşkil eyledi. Listeye girme hakları olmayan birçok isimler listeye idhal edilmiş olacaktır. Sonradan birçok kişi Muhammed'in ilk ve en sâdık taraftarlarına iltihâk ettiler *{katıldılar}*. İlk taraftarlar arasına girebilmeyi pek çok kişi arzu ediyordu. Bedir Gazvesin'de hazır bulunanlar hakkında aynı şey söyleniyor (2. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız).

49 Hazırlayanın Notu: Hayteme olarak yazılmıştır.

50 Hişâm, sahife 323; Taberî, 1. cild, sahife 1228; Esîr, 2. cild, sahife 78, Hamîs, 1. cild, sahife 361; Halebî, 2. cild, sahife 154, 156.
Not-3 [III/51] Bazı menâbi'a nazaran Müslümanların bir kısmı Medine'ye bir sene evvel yani iki akabe ictimâı arasındaki zamanda (بين العقبتين) firar etmişlerdir. İbn Ümmü Mektûm ile Ammâr b. Yâsir, Bilâl ve Sa'd b. Ebî Vakkâs bu meyandadır (Hamîs, 1. cild, sahife 361).

tırası muhafaza edilmişse bunu aileler içinde bir aile meselesi olmak üzere telakki etmeliyiz. Bunda ebeveynin ve akrabanın itirazları da şüphe yok ki büyük bir mevki tutmuştur. Hiçbir zaman bu hâdisât Muhammed'e karşı siyasi bir ittifakın umumî ve resmî hareketleri gibi telakki edilemezler. Müslümanlar ve bizzat Muhammed Kureyş'in îkâ-'ı mümânaâta *{engellemeye}* kalkmalarından pek çok korktular. Bu korku ve endişe tâkibât, tazyîkât *{sıkıştırmalar},* hapis ve katl *{öldürme}* teşebbüsleri, ilâ âhir gibi bir takım masalların icadına sebep oldu. Şurasını nazar-ı mülahazaya almalıdır ki Mekke'den firar ancak birkaç [III/53] sene sonra bir şeref teşkîl etti ve herkes buna iştirâk etmek istedi. Fakat firar keyfiyeti vukua geldiği zaman Peygamber'e itaat etmeye cesaret eden pek az kimseler için büyük, elîm ve neticesi meşkûk bir tehlike vücuda getirmişti. Büyük mahzurlar ve tehlikeler vardı. Fevâid *{faydalar}* ise hemen hiç idi. Bu büyük bir seciye *{karakter}* kuvvetine ve fedakârlık azmine ihtiyaç gösterir bir hareket idi. Bu meziyetlere ise pek az kimse sahip idi. Ben öyle zannediyorum ki Muhammed, hayatının bu dönüm noktasına vâsıl olunca Medinelilerin hep birden İslamiyet'i kabul etmeleri manzarası karşısında Mekke'yi katiyyen terk etmeye karar vermiş ve isteyenleri arkasından gelmeye "davet" eylemiştir. Yoksa an'anâtın bile yerdiği gibi bu bâbda bir "emir" vermeye kalkmamıştır. Gelmek istemeyenler aleyhinde bir şey söylememesi ve bunları sonra tekrar İslamiyet'e avdet ettikleri zaman kendilerini kemâl-i memnuniyetle kabul ederek iltifata gark eylemesi *{çok iltifat etmesi}* bu bâbda bir delil teşkil eder. Muhammed'in Mekke'de Ebû Bekir ve Ali ile birlikte ta son dakikaya kadar kalmasının sebebi karanlık bulunuyor. Muir (2. cild, sahife 248-249), vuku bulan himaye vaadinin kıymeti hakkında Medine'den yeni teminât alıncaya kadar azîmetini tehir etmiş *{gidişini ertelemiş}* olacağını ve Medineli taraftarlarının müdafaası hususunda kendisine vuku bulan taahhütlerini Medine müşriklerine ve Yahudilerine karşı îfâya yalnız hazır değil muktedir de olmalarını beklediğini zannedi- [III/54] yor. Bu muhtemeldir. Fakat Peygamber'in hatt-ı hareketini izah için kâfi bir sebep değildir. Çünkü Muhacirlerin Muhammed'i

sâlimen muvâsaletlerinden *{ulaşmasını}* haberdâr ettiklerine dair bir malumatımız yoktur. Medine'de hüsn-i kabul keyfiyyeti zaten temin edilmişti. Bazıları Muhammed'in Mekke'de kendisi de Medine'ye ilticâ etmeden *{sığınmadan}* evvel bütün taraftarlarının sâlimen şehirden çıktıklarını görmek gibi bir arzu-yı âlîcenabâneye binaen kaldığını tahmin etmişlerdir. Bu sebep de pek sağlam değildir. Çünkü Muhammed başkalarını himaye edebilecek bir mevkide bulunmak şöyle dursun kendisi hâmîlere *{koruyuculara}* muhtaç idi. Mekke'de vücud-ı taraftarlarının mukadderâtı üzerinde hiçbir tesir icrâ edemezdi. Yukarıda bahsedilen vakâyı' ile sabit olduğu üzere Mekke Müslümanları Peygamber'in himayesinde değil ailelerinin himayesi altında idiler. Muhammed daha ziyade başka ve gayet mühim bir sebepten dolayı Mekke'de kalmıştır. Üç sene evvel Tâif'e giderken yaptığı gibi en ibtidâ *{en başta}* kendisi Mekke'den çıkmış olsa idi ihtimal ki bütün taraftarları hiç değilse buna yakın bir miktarı azîmetine seyirci kalacaklar ve pek müşkilât ile arkasından gideceklerdi. Muhammed Medine'ye âciz bir mülteci gibi, bir menfâ *{sürgün}* gibi, kimsesiz ve taraftarsız biri gibi muvâsalet edecekti *{ulaşacaktı}*. Muhammed mâhir u dûrbîn *{mahir bir ileri görüşlülükle}* davrandı. Taraftarları arasında firar ve iğtirab *{gurbete gitme}* propagandası yapmak için Mekke'de kal-
[III/55] dı, Müslümanlar nezdinde bizzat ısrarlarda bulundu. Nihayet başka artık hiç kimsenin kaçmak taraftarı olmadığına kanaat getirdikten sonra bizzat menfâ-yı ihtiyârî *{tercihli sürgün}* yolunu tuttu. Âdeta dümdârlık *{artçı kuvvet}* vazifesini gördü. Taraftarlarını kendi önü sıra sevk etti. Medine'ye vâsıl olduğu zaman orada türlü türlü felaketler içinde tecrübe edilmiş sâdık dostlardan mürekkeb bir nüve *{çekirdek}* mevcut idi. Bu müminlerin yegâne istinâdgâh ve ümitleri Muhammed'den ibaret olduğu için ona karşı sadâkatleri de azîm idi. Şurasını da gözden kaçırmamalıdır ki Muhammed son dakikaya kadar taraftarlarının yalnız en sâdıkı değil, İbn İshak'ın da kemâl-i masumiyetle itiraf ettiği veçhile, en zengini de olan Ebû Bekir'i yanında alıkoymak gibi bir eser-i kiyâset *{uyanıklık}* göstermiştir.[51]

51 Hişâm, sahife 327, satır 4.

Peygamber'in Firarı[52]

§17. Yukarı(da)kilerin azîmetinden *{gidişinden}* sonra Mekke'de kalmış olan Müslümanlar, Ali ile Ebû Bekir ve Muhammed müstesnâ olmak üzere ya tevkîf ve haps ya İslamiyet'i terke icbâr edildiler *{zorlandılar}* (fiten). An'anâta nazaran Kureyşîler şehirlerinde vukua gelen ahvâlden pek telaşa düşerek Muhammed'e kendi uğrunda maskat-ı re'slerini *{doğum yerlerini}* terk edecek derecede sâdık ve merbût bir fırkanın teşekkülünden endişe etmeye başladılar. Zulm-dîde Müslümanların nihayet emîn bir melce' bulduklarını, Kureyşîlerin düşmanlarının ora- [III/56]
da kuvvetli bir halde birleşerek Mekke şehrine karşı harbe kıyam edebileceklerini anladılar. Kureyşîler ibtidâ bu harekete mümânaat *{engellemek}* için bir şey yapmaya cüret edemediler. Fakat muhâceret *{hicret etme}* hareketinin aldığı vüs'ati *{genişliği}* görerek bundan ürktüler. Kusay b. Kilâb'ın evinde yani Dârü'n-Nedve'de[53] gerek Muhacirlere gerek bu harekâtın başı ve müsebbibi olan Muhammed'e karşı ne yapacaklarını kararlaştırmak üzere bir meclis akdeylediler *{topladılar}*. İctimâda Kureyş rüesâsı hazır idi. **(1)** Utbe b. Rebî'a; **(2)** Şeybe b. Rebî'a; **(3)** Ebû Süfyân b. Harb; **(4)** Tuayme b. Adiyy; **(5)** Habîb b. Mut'im; **(6)** Cübeyr b. Mut'im; **(7)** el-Hâris b. Âmir b. Nevfel; **(8)** en-Nadr b. Hâris b. Kelede; **(9)** Ebu'l-Bahterî b. Hişâm; **(10)** Zem'a b. el-Esved b. el-Muttalib; **(11)** Rebî'a b. el-Esved; **(12)** Hakîm b. Hizâm; **(13)** Ebû Cehil b. Hişâm el-Mahzûmî; **(14)** Nübeyh b. el-Haccâc es-Sehmî; **(15)** Münebbih b. el-Haccâc es-Sehmî; **(16)** Ümeyye b. Halef el-Cumahî vesâire.

52 Hazırlayanın Notu: Buradaki Firar kelimesinden kasıt Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye Hicreti'dir.

53 Not-1 [III/57] Dârü'n-Nedve'de yahut Kureyşîlerin meclis salonunda yalnız Kusay'ın doğrudan doğruya erkek neslinden gelen lâ-ekall *{en az}* 40 yaşına mâlik olan zürriyyeti toplanmak hakkına mâlikti. Kusay b. Kilâb bir müddet burada ikamet etmişti. Bu meclise riyaset vazifesini oğlu [III/58] Abdüddâr'a bırakmıştı. Sırf fahrî ve lafzî bir hale gelen bu vazife hilafet devresine kadar aynı ailede kalmıştır. Bina sonra Hâkim b. Hizâm'ın eline geçti. O da Halife Muâviye'ye (vefatı: hicrî 60) yüz bin dirhem mukâbilinde sattı. Dârü'n-Nedve Hacer cihetinde Makamu'l-Hanefî kurbunda kâin idi. Bir zaman Kâbe'nin etrafındaki büyük meydana açılan kapılardan biri Dârü'n-Nedve dâhilinde idi. Bâbu'l-mescitlerden biri idi. (Halebî, 2. cild, sahife 159).

İctimâda Muhammed'i hapsetmek veya sürmek gibi muhtelif projeler münakaşa edildi. Bu sırada Necid'li bir ihtiyar kılığına girmiş olan İblis meclise girmiş ve iki defa söz alarak Peygamber'in haps veya nefyi *{sürgün}* kararının ittihâzına *{alınmasına}* mani olmuştu. Nihayet biraz münakaşadan
[III/57] sonra Ebû Cehil son bir teklifte bulundu. Bu da Muhammed'i öldürmekten ibaretti. Ebû Cehil b. Hişâm Kureyş'in her ailesinden bir delikanlı intihâb edilerek bu heyetin Muhammed'i öldürmesi fikrinde idi. Onun fikrince böyle hareket edilecek olursa bir harb-i dâhilinin *{iç savaşın}* önü alınacaktı. Çünkü cürümde *{suçta}* bütün aileler iştirâk etmiş olacaklardı. Benî Hâşim ailesi Mekke'nin tekmil *{bütün}* ailelerine karşı harp açamayacaklardı. Kesret-i adediyye altında ezileceklerdi. Kureyş teklifi kabul etti. İblisin daha sâir mel'anetleri *{kötülük}* sayesinde Muhammed'in mahkûmiyeti kararlaştı. Muhammed geceleyin uyurken katledilecekti. O gün ehâdiste Yevmü'z-Zahme nâmıyla meşhur olmuştur.[54] İbn Düreyd'in el-Vişâh nâmındaki eserinde Dârü'n-Nedve'de toplanan Kureyşîlerin cem'an on beş kişi olduklarını söylüyor.[55]

§18. Melek Cebrail Muhammed'i düşmanlarının kendisini katl için karar verdiklerinden haberdar etti. Suikast tertibâtına dâhil olanlar gecenin ilk saatlerinde Muhammed'in evinin önünde toplandıkları sırada Muhammed, Ali'yi her zaman içinde uyuduğu yeşil hırmânisine *{abasına}* sardı. Ve yatağa uzanması için emir verdi. Kendisi kaçtı. Emîn bir yere çekildi. Gecenin bir sülusu geçip[56] de suikastı yapacak olanlar Muhammed'in evine girdikleri zaman yeşil hırmânî içinde Ali'yi

54 Hişâm, sahife 323-325; Taberî 1. cild, sahife 1228-1231; Esîr, 2. cild, sahife 79; Hamîs, 1. cild, sahife 361, 362, 363; Haldûn, 2. cild, zeyl 15; Halebî, 2. cild, sahife 159-160.

55 Hamîs, 1. cild, sahife 362, 365-366.

56 Not-1 [III/59] Bizzat Muhammed tarafından Kureyşîlerin gözüne toz atılması ve suikast müteşebbislerinin gözleri görmemesi menkîbesi de vardır. Zaten yukarı(da)ki fıkrada nakledilen şey sahîh olsa idi Muhammed'in kapısının önünde Kueryşîlerin geceyi boşuna geçirmeleri gayr-ı kâbil-i izah bulunurdu. Çünkü kendisini katl emrini almış olacaklardı. Burada tamamen menkîbe sahası içindeyiz (Hamîs, 1. cild, sahife 367; Halebî, 2. Cild 168; Haldûn, 2. cild, zeyl 15).

uykuda görünce Muhammed olduğuna zâhib oldular *{fikrine kapıldılar}* ve kaçmadığına emniyet getirince sabaha kadar beklediler. O zaman, uykudaki adamın genç Ali olduğunu ve Muhammed'in ortada bulunmadığını hayretle gördüler.[57]

57 Not-2 [III/59] Bu iki fıkranın muhteviyatı sırf bir menkîbeden ibarettir. İhtimal ki Muhammed'in vukuundan "korktuğu" ahvâli gösterir; fakat hakikaten "cereyan etmiş" olan ahvali hikâye etmez. Muhammed'in bî-taraf terceme-i hâl muharrirlerinden hiçbiri Kur'ân'ın gayr-ı kâbil-i münâkaşa şehadeti karşısında böyle bir suikast tertibâtının mevcûdiyyetini iddia edemez. Kur'ân'da Muhammed düşmanlarından bahsettiği sırada âtîde ki müphem tarzda onlara imâda bulunur: "Kâfirler seni hapsetmek veya öldürmek ve kovmak gibi bir niyetle sana karşı hilekârâne davrandıkları zaman filhakika bir tuzak kurdular. Fakat Allah da kurnaz davrandı. Allah kurnazların kurnazıdır (8/30). Bu gayr-ı kâbil-i red bir surette ispat ediyor ki Muhammed firardan iki sene sonra Bedir gâlibiyetinin sermestliği *{sarhoşluğu}* içinde Kureyş'i tel'în ettiği zaman Kureyş'in kendisinden kurtulmak isteyip istememiş olduklarına emîn değildi, yalnız böyle bir ihtimalden şüphesi vardı. Eğer hakikaten Kureyş Peygamber'e karşı bir tedbir ittihâz etmek üzere bir ictimâ akdetmiş olsalardı Muhammed bunu Kur'ân'da daha az meşkûk tabirlerle meydana vururdu, firarın hâtırâtını ihyâ için Bedir Gazvesini beklemezdi. Bir katl teşebbüsü Kur 'an'da vahiy için velûd bir zemin hazırlardı ve ehâdiste daha az efsâne-âlûd *{karışık}* izler bıraktı. Bu kadar [III/60] cüret gösterse idi Muhammed Medine'de başladığı harekât-ı hasmâne için gayet kuvvetli bir esbâb-ı muhikkeye *{haklı sebeplere}* mâlik bulunurdu. Muir'in bu ehâdisi mevzu ve masnu addetmekte hakkı vardır. (2. cild, sahife 252-253 ve not) Sprenger Kureyş'in ictimâının ve Muhammed'i katl-i teşebbüs-i akîminin *{sonuçsuz kalan öldürme girişiminin}* tekmîl menkîbesini uzun uzadıya terceme eder (2. cild, sahife 541-544). Sözlerinden anlaşıyor ki Müslüman an'anesini kabul ediyor. Fakat geceleyin Muhammed'in kapısı önünde hiçbir karar vermeden bekleyen katillerin hatt-ı hareketini makûl surette izah edebilmekten âciz kalmıştır. Sonradan uydurma olan yalnız bu suikast hikâyesi değildir. Kureyş'in birtakım mezâlim ve taaddiyât ile Müslümanların muhâceretini arzu etmiş olmaları keyfiyetinin de sonradan tasnî' edilmiş *{uydurulmuş}* olması muhtemeldir. Muhammed'i öldürmek istemiş olsalardı Ali'ye ve Muhammed ile Ebû Bekir'in ailelerine karşı harekât-ı âlîcenâbâneleri nasıl izah edilebilir? Muhammed'in evvelce birşey söylemeden birden bire firarı, Sevr dağındaki mağarada uzun müddet ikâmeti, Medine'ye seyahat esnasında gösterilen ihtiyât, cebir ve şiddet korkusundan ileri gelmiştir. Lâ-yuhtî *{hatasız}* Peygamber Kureyş'in cebr ve şiddetinden korkarsa taraftarları böyle bir teşebbüsün mevcûdiyyetine çarçabuk inanabilirlerdi. İşte menkîbe bu zan ve tahminden doğmuştur. Binaenaleyh hemen hemen muhakkaktırki Muhammed'in gaybûbeti üzerine kimse bir şey yapmamış, bir şeye teşebbüs etmemiştir. Muhammed'in korkuları tamamıyla esassız çıkmıştır. Sâir taraftarların bilâ-müşkilat ve bilâ-mümânaat, rahatça kâmilen muhâceret edebilmeleri de bu mütâlaayı teyit eyler.
Hişâm, sahife 325-326; Taberî, 1. cild, sahife 1231-1234; Esîr, 2. cild, sahife 80; Haldûn, 2. cild zeyl 15; Hamîs 1. cild, sahife 364, 366. Muhammed'in o zaman 53 yaşında olduğunu söylüyor; Halebî, 2. cild, sahife 160-162

§19. Muhtelif zamanlarda Ebû Bekir Peygamber'den Medine'ye kaçmak için müsaade istemişti. Fakat Muhammed birlikte firar etmeleri melhûz olduğu ümidini vererek kendi-
[III/61] sine mani olmuştu. An'anâta nazaran Ebû Bekir o günlerde hârika-âmîz *{karışık}* bir rüya gördü. Bedr-i tâm *{dolunay}* halinde bulunan kamer semadan aşağıya, Bathâ-i Mekke'ye *{Mekke ile Mina arasında bulunan vadi}* doğru iniyor, Beyt-i Mukaddese giriyor ve şa'şaasıyla her şeyi tenevvür ediyordu. Sonra kamer tekrar semaya yükselmiş ve Yesrib (Medine) üzerine inmiş, bütün o havâliyi nûra gark etmişti. Aynı zamanda daha birçok yıldızlar Yesrib'e doğru hareket ederek Ay'ın misâlini takip etmişlerdi.[58]

§20. Muhammed kendi evinden Ebû Bekir'in yanına gitti ve derhal firar lüzûmunu ona haber verdi. Ebû Bekir böyle bir ihtimale karşı dört aydan beri sekiz yüz dirheme iki deve tedârik etmiş, bunları büyük bir itinâ ile besleyerek semirtmiş ve kuvvetlendirmişti. Develeri gündüzün çölde otlatmak ve istenildiği zaman hazır bulundurmak üzere Abdullah b. Uraykıt nâmında birine tevdî' etmişti. Muhammed Ebû Bekir ile birlikte yalnız başına kaçmaya karar verdi. Bütün aile Ali ile birlikte Mekke'de kalacaklar ve Muhacirlerin hıfz edilmek üzere Muhammed'e tevdî' ettikleri servetleri ve kıymetli eşyayı muhafaza edeceklerdi. Ebû Bekir de ailesini bıraktı. İki firarî Ebû Bekir'in evinin arka tarafındaki bir aralıktan çıka-
[III/62] rak Mekke'nin cenûbunda bir saatlik mesafede, Medine istikametine muhalif bir tarafta kâin *{bulunan}* Sevr Dağı'ndaki bir mağaraya gidip saklandılar. Ebû Bekir her gün şehirde vukua gelen ahvâli gelip kendisine haber vermesi için oğlu Abdullah'a talimat bıraktı. Ebû Bekir'in azatlısı olan Âmir b. Füheyre sürüyle birlikte çölde hayvanları otlatarak her akşam geceyi geçirmek ve taze süt getirmek üzere mağaraya gelmek için emir aldı.[59]

58 Hamîs, 1. cild, sahife 361-362.

59 Taberî, 1. cild, sahife 1234-1236, 1237-1239; Hişâm, sahife 328-329; Esîr, 2. cild, sahife 80-81; Haldûn, 2. cild, zeyl 15; Hamîs, 1. cild, sahife 361-362, 364-365. Burada beyân edildiğine nazaran mağara Mek-

§21. İki firariye Âmir b. Füheyre süt getirdikten başka Ebû Bekir'in kızı Esmâ da her gece yiyecek getiriyordu. Üç gün mağarada gizli kaldılar.[60] Muhammed'i Mekke'ye getirecek adama Kureyşîler yüz deve mükâfat vadettiler. Mamafih kimse Sevr dağındaki ihtifagâhı *{gizlenme yerini}* keşfedemedi. Üç gün geçince ve Peygamber'in gaybûbeti üzerine Mekke'deki telaş sükûnet bulunca Muhammed, Ebû Bekir tarafından [III/63] hazırlanmış olan iki deveyi rehber Abdullah b. Uraykıt[61] ile

ke'den üç mil mesafede idi; sahife 367. Ebû Bekir'in yanında nakit olarak beş veya altı bin dirhem vardı. Halebî, 2. cild, sahife 157-159, 163-169.

60 Not-1 [III/64] Muhammed'in Mekke'den o kadar az mesafede bulunan Sevr Dağı'na ilticâ etmiş olması keyfiyeti takip edilmekten korktuğunu ve arkasından yetişmeye teşebbüs edilecek olursa izini kaybettirmek istemiş olduğunu gösterir. Mağarada yalnız üç gün kaldıktan sonra yola çıkması da Kureyş'in Muhammed'i öldürmeyi veya takip etmeyi hiç düşünmeyerek ortadan kaybolur olmaz kendisiyle artık hiç meşgul olmadıklarını ispat eder. Sürâka b. Nevfel'in Peygamber'i takîbe teşebbüs ettiği ve bir mucize tesiriyle durmaya mecbur olduğu yolundaki sözler bir menkîbeden ibarettir. (Hişâm'a bakınız. Sahife 331-332; Esîr, 2. cild, sahife 81-82; Hamîs, 1. cild, sahife 373-375; Halebî, 2. cild, sahife 182 ve müteâkib sahifeler, 188. sahifeye varıncaya kadar). Mamafih Ebû Bekir ile mağarada kalmak keyfiyeti bir menkîbe değildir. Çünkü Kur'ân'da bundan sarîh ta'birât ile bahsolunmaktadır: "Siz Muhammed'e yardım etmeyecek olursanız Allah, kâfirler kendisini başka biriyle tard ettikleri zaman (saniyen isneyn), ikisi de mağarada yalnız kaldıkları zaman, Muhammed refîkine: Me'yûs olma, Allah bizimle beraberdir dediği zaman nasıl yardım etmişse yine öyle muâvenet edecektir. O vakit Allah kendisini taht-ı emniyete aldı. (Sekîne kelimesi kullanıyor ki bir haham tabiridir. Hirschfeld'e bakınız. Sahife 16) Görmediğiniz saflarla onu takviye etti ve müşriklerin gelmesini [III/65] dindirdi. Kelimetullah ise (bu haham tabîri olan Dior'un tercümesidir. Hirschfeld'in bahsettiğimiz kitabına bakınız) i'lâ edildi. Allah Kâdir ve Hakîmdir" (9/40). Şâyân-ı dikkattir ki kılavuz Abdullah b. Uraykıt bir müşrik idi. Böyle olduğu halde iki firarî hiçbir tedbir ihtiyâtı ittihâz etmeksizin bî-pervâ ona kendilerini bırakmışlardı. Kimse kendilerine tecavüz etmeyi düşünmemiştir (Halebî'ye bakınız, 2. cild, sahife 107; Hacer, 2. cild, 674-675, numara 9001). Bu nokta Müslüman müverrihlerinin de nazar-ı dikkatinden kaçmamıştır. Kısm-ı a'zamı İbn Uraykıt'ın müşrik olması keyfiyetini meskût geçmişlerdir. İbn-i Haldûn bunu açıktan açığa söylüyor (2. cild, zeyl 15). Hacer'de Buhârî'nin rivayetine istinâden aynı suretle hareket etmektedir (2. cild, sahife 674, satır 15-16).

61 Not-2 [III/65] Abdullah b. Uraykıt ed-Düelî el-Leysî'nin pederinin ismi muhtelif me'hazlarda gayet farklı surette muharrerdir: Urkat, Urîkat, Urkad, Rukat, Uraykat, Uraykad ilâ âhir (Hamîs,1. cild, sahife 365; Hacer, 2. cild, 674). Bazıları iki firarînin mağarada on gün kaldıklarını söylüyorlar. Fakat bu menba' şâyân-ı itimât değildir (Hamîs, 1. cild, sahife 372; Halebî, 2. cild, sahife 179).

birlikte getirtti ve azîmete hazırlandı. Esmâ bt. Ebî Bekir yine erzak ile koştu. Fakat yiyecek torbasını deveye bağlayacağı sırada bunu eğere rabt *{bağlamak}* için lazım gelen ipi unutmuş olduğunu fark etti. Mamafih hiç şaşırmadı. Belinden kuşağını çözerek ikiye yırttı, bunlardan ip yaptı. Bundan dolayı kendisine "Zâtü'n-nitâkayn" yani iki kuşaklı lakâbı verildi. Muhammed, Ebû Bekir tarafından kendisine verilen deveyi kullanmadan evvel sâdık refîkini hayvanın bedeline müsâvi bir meblağı kabule icbâr etti. Başkasının uluvv-i cenâbını su-i isti'mâl etmek istemiyordu.[62] Sonra Esmâ'nın getirdiği mebzûl yiyecek yanlarında bulunduğu, iki deveyi muhafaza eden adam içinde üçüncü bir deve tedârik edilmiş olduğu halde Muhammed ile Ebû Bekir refâkatlerinde rehber Âmir b. Füheyre ile Medine yolunu tuttular.[63]

62 Not-3 [III/65] Devenin fiyatının te'diyesi hakkında ki an'ane ağleb-i ihtimale göre tevellüt edebilecek bed-hâhâne şüpheleri izâle için ortaya çıkmıştır. Çünkü Muhammed firar arkadaşı olmak üzere Müslümanların en zenginini intihâb etmişti. Ebû Bekir'in İslamiyet'i kabul ettiği zaman kırk bin dirhem sermayesi olduğu söyleniyor (Hamîs, 1. cild, sahife 367; Halebî, 2. cild, sahife 168).

63 Taberî 1. cild, sahife 1236, 1239-1240. Ebû Bekir Âmir b. Füheyre'yi semerin arkasında devenin üstüne bindirerek birlikte taşımıştı. Kezâ, 1. cild sahife 1240-1241; Hişâm, sahife 328-329; Esîr, 2. cild sahife 81; Halebî, 2. cild, sahife 169-171, 178-179. 180-181; Hamîs, 1. cild, 364-365. Burada Muhammed'in Ebû Bekir'in devesi için sekiz yüz dirhem verdiği [III/64]söyleniyor [Vâkıdî]. Deve Ebû Bekir'in hilafetinin sonuna kadar yaşadı. Medine kabrinde el-Bakî'de otlardı [İbn Sa'd]; Hamîs, 1. cild, sahife 372-373; Halebî, 2. cild, sahife 169.
Not-4 [III/65] Muhammed ile Ebû Bekir'in Sevr Dağ'ındaki mağarada ikametlerine [III/66] dair nâ-mütenâhi menkîbeler vardır. Ebû Bekir'i bir yılan ısırır. Fakat Ebû Bekir Peygamber'i uykudan uyandırmamak için hiç ses çıkarmaz. Sonra Muhammed yılanın ısırmasından hâsıl olan iltihabı eliyle iyi etmiştir (Hamîs, 1. cild, sahife 368). Yastık olarak aynı taşın üzerinde uyurlar (1. cild, sahife 369). Civardaki bir ağaç Muhammed'in emriyle kendiliğinden yerinden çıkar, mağaranın medhaline gelerek onu müşriklerin gözünden tamamıyla saklar (1. cild, sahife 369. Vâkıdî'nin rivayetine istinâden). Örümcek menkıbesi de vardır. Mağaranın ağzını bir örümcek harika-âlûd bir ağ ile kapamıştır (1. cild, 370). Kureyşîlerin ta'kibâtı ve mağara önüne geldikleri zaman içeriden güvercinlerin uçması (1. cild, 370) ve daha birçok tafsilât hikâye olunuyor ki bunlar en kadîm menba'larda kâmilen meçhuldür. Ne İbn-i Hişâm ne Taberî bu gibi masallardan hiç bahsetmezler. Bu iki menba'ın sükûtu Muhammed'in mağarada kaldığı müddetçe hiçbir tehlikeye maruz bulunmadığı zannını veriyor. Sâir mucizeler için şu eserlere bakınız: (Hamîs, 1. cild, sahife370-372; Halebî, 2. cild, sahife 173 ve müteâkib sahifeler. Muhammed'in mağaradan çıktığı tarih hakkında

§22. Abdullah b.Ureykıt Muhammed ile Ebû Bekir'i ibtidâ Mekke'nin cenûbî tarafına doğru, Usfân'ın altında Bahr-ı Ahmer'e kadar götürdü. Sonra Emec'ten Kudeyd'den geçerek Mekke yolunu atladı. Sonra daima dolambaçlı ve tenha yollar takip ederek el-Harrâr'dan, Seniyyetü'l-Merre'den, Lakif[64] Kuyusundan ve Mücâc Kuyusundan geçtiler. Mücâc ve Zü'l-Gudveyn Hurmalığı arkada bırakıldıktan sonra Zû-Keşde Vadisi Cedâcid'e kadar kat' olundu *{geçildi}*. Ecrad'dan Zû-Selem'den, A'dâ Vadisinden, Ta'hîn Kuyusundan Abâbîd'den, el-Fâcce'den, el-'Arc'dan, Seniyyetü'l-Ayr'dan ve Rîm Vadisinden geçtiler. Nihayet Medine kurbunda Kubâ'ya Benî Amr b. Avf'ın evine Rabiülevvel'in 12. Pazartesi günü öğle vaktine doğru vâsıl oldular.[65] 622 sene-i milâdiyyesi Eylülü'nün 24. [III/67]

Müslüman müverrihleri garip mütalaata *{düşüncelere}* dalmışlardır. 2, 4 Rabiülevvel, ilâ âhir gibi muhtelif tarihleri mukayese ediniz (Hamîs, 1. cild, sahife 372).

64 Hazırlayanın Notu: Mütercim Hüseyin Câhid bu ismi ثقف şeklinde yazmıştır.

65 Not-1 [III/67] Mekke'den Medine'ye seyahat esnasında vukua gelip [III/68] sonraki zamanların müverrihlerinde sahifeler dolduran muhtelif hikâyelerden kadîm menba'larda hiç eser yoktur (Hamîs'e bakınız. 1. cild, sahife 373-378; Halebî, 2. cild, sahife 188-195). Muhammed'in takip ettiği yol hakikate az çok tevâfuk etmek lazım gelir. Zikredilen yer isimlerinden bazıları meçhul veya muzlimdir{*karanlıktır*}. Bu da takip edilen tarîk hakkındaki an'anâtın pek kadîm olması îcâb edeceğini gösterir. İhtimal ki âtîdeki izahatı bilmek faydadan hâlî olmayacaktır. *(1) Usfân:* Mekke ile Medine arasında Mekke'den iki günlük mesafede Hicaz ile Tihâme hududunda, Mekke'den otuz altı mil uzakta kâindir. Orada bahçeler, hurmalıklar ve mezru' tarlalar vardı. Medine'ye doğru yola devam edilirse sonraki ilk merhale el-Cuhfe'dir (Yakut, 3. cild, sahife 673, satır 9 ve müteâkib satırlar; Meraşid, 2. cild, sahife 257). *(2) Emec:* Harre'nin bir vadisidir. Yahut Benî Süleym'in volkânî Guran Vadisiyle birlikte Bahr-ı Ahmer'e *{Kızıldeniz}* müntehî olur (Yakut, 1. cild, sahife 317, satır 11). Bu vadi Medine arazisine aittir (Meraşid, 1. cild, sahife 90, satır 11). Aynı nâmı taşıyan (?) vadide oldukça büyük ve mezru' *{ekili}* tarlalara, hurmalıklar ve bir pazara mâlik bir köy vardı. Sekenesi Huzâalar idi (Bekrî, sahife 100-101; Wüstenfeld Medinah, sahife 112). Bu havâlî Usfân'ın şimâlinde kâin idi. *(3) Kudeyd:* Burası suyu ve bahçeleri mebzûl bir yerdi. Mekke ile Medine arasında el-Kudeyd'den 16 mil mesafede idi. Huzâalara ait bulunuyordu. Müşriklik zamanında, bilhassa Medine Ensar'ı tarafından perestiş edilen Menât sanemi *{Menat putu}* burada idi (Bekrî, sahife 869-830, 4. cild, sahife 642, 652; Wellhausen, Reste, sahife 25. *(4) el-Harrâr:* Bir menba'dı ki Benî Züheyr b. Damrelere ve Benî Bedr b. Damrelere ait idi. Hicaz'ın el-Cuhfe'ye doğru imtidâd eden *{uzanan}* bir vadisinde kâindir.[III/69] Mamafih burasının tayîn mevki'i hakkında biraz tereddüt hüküm sürüyor. Çünkü Medine'de Hayber'de aynı isimde başka yerler de vardır (Bekrî, sahife 310-311; Yakut, 2. cild,

gününe müsâdiftir.[66] Diğer bir rivayete nazaran firariler âtîdeki yolu takip etmişlerdir: Mekke'nin aşağı tarafından geçerek Usfân'ın cenûbunda Bahr-ı Ahmer sahiline vâsıl oldular. Kudeyd'den biraz sonra Medine yolunu geçerek el-Harrâr'a, sonra Seniyyetü'l-Merre'ye, Tarîk-i 'Amk ile Tarîk-i er-Ravhâ arasında el-Medlece denilen yola geldiler. Bu yolu kendilerini Tarîk-i el-'Arc'a götürdü. Medine'ye doğru giderken sağ tarafa isabet eden el-Gâbir menba'ından geçtiler. Less-i Rîm'i *{Rîm*

sahife 408. *(5) Seniyyetü'l-Merre:* Hicaz'ın bir tepesidir. Nerede kâin olduğu iyice malûm değildir. Çünkü yalnız Muhammed'in firarı münasebetiyle, bir de Ubeyde b. el-Hâris'in Peygamber'in emri üzerine yaptığı bir seferde ismi geçer (Yakut, 1. cild, sahife 937, satır 7). *(6) Lakif:* Suyu mebzûl *{bol}* bir menba'dır. Fakat etrafında mezru' tarlalar ve hurmalıklar yoktur. Çünkü gayr-ı kâbil-i iskân, muvâsale imkânı müşkil bir mevkide kâin olduğu için metruktur. es-Süvârikiyye kurbundaki vadilerden biri olan kervandan bir fersah mesafede kâindir (Yakut, 4. cild, sahife 363, satır 11; Bekrî, sahife 494-495). *(7) Mücâc* ki Mehâc ve mecâh diye de yazılıyor: Bir menba'dır. Nerede kâin olduğu sarîh surette bilinmez. Abdullah b. Zübeyr [vefatı: 73] evlatlarına ait olduğu söyleniyor (Bekrî, sahife 495; Yakut, 4. cild, sahife 415, satır 18. Burada mühim surette beyan edildiğine nazaran Mekke kurbunda bir mevki'dir. Her halde doğru bir söz değildir). *(8) Zü'l-Gadveyn:* Yalnız firar münasebetiyle zikri geçen bir mevkidir. Zaten nerede olduğu malum değildir (Yakut, 3. cild, sahife 806, satır 2). Âtîdeki mevkilerin de nerede oldukları bilinmiyor: *(9) Zû-Keşd*: Yakut buna Dû Keşr der (Yakut, 2. cild, sahife 37, satır 7; 4. cild, sahife 277, satır 1). *(10) Cedâcid:* İhtimal ki bunlar iki kadîm kuyu idiler. Muahharan izleri ve isimleri kaybolmuş olacaktır (Yakut, 2. cild, sahife 37, satır 7). *(11) el-Ecrad:* Nebâtattan mahrum olan yerlerin kâffesine ıtlâk idiler. Bundan dolayı ekseriyâ dağlara bu isim verilmektedir. Cüheyne ile Medine'nin şimâli arasında bir Ecrad Dağ'ı varsa da Medine'nin cenûbunda kâin olan [III/70] bu Ecrad Dağ'ı hakkında bu fıkradan başka bir yerde bahsi geçmez (Yakut, 1. cild, sahife 134, satır 4). *(12) Zû-Selem*: Hicaz'da Benî Bekkâların arazisinde bir vadidir (Yakut, 3. cild, sahife 122, satır 20). *(13) A'dâ:* Ne Yakut'ta ne Hemadânî'de zikri geçmez. *(14) Te'hîn:* Sukyâ'dan üç mil uzakta, Mekke ile Medine arasında bir menba'dır (Yakut, 1. cild, sahife 856, satır 8). Benî Leys b. Bekrlere ait bulunuyordu (Bekrî, sahife 202, satır 7). *(15) Abâbîd yahut Abâbîb:* Meçhul bir mevkidir (Yakut, 3. cild, sahife 596, satır 19). el-Akîk dâhilinde bulunduğu mervîdir (Bekrî, sahife 641-642). *(16) el-Fâce*: Meçhul bir mevkidir. el-Kâhe'den galat olduğu iddia ediliyor. el-Kâhe, Medine'den üç konak mesafede el-Sukyâ'dan takriben bir mil mukaddem bir mevzidir (Yakut, 4. cild, sahife 5, satır 18-22). *(17) el-'Arc:* Bu nâm ile muhtelif yerler vardır. Mevzu bahis olan mevki(n)in ehemmiyetsizlerinden biridir. es-Sukyâ kurbundadır (Yakut, 3. cild, sahife 237, satır 18-19). *(18) Seniyyetü'l-'Ayr:* Yakut'ta zikri geçmez. *(19) Rîm:* Medine kurbunda bir müzeyne vadisidir (Yakut, 2. cild, sahife 889, satır 20).

66 Hişâm, sahife 332-333; Taberî, 1. cild, sahife 1224, 1242; Esîr, 2. cild, sahife 78, 82; Hamîs, 1. cild, sahife 373, 375-376; Halebî, 2. cild, sahife 195; Haldûn, 2. cild, zeyl 15.

Vadisinin devamını} mürûr ile *{geçerek}* nihayet Medine kurbunda Benî Amr b. Avf'ın ikametgâhına vâsıl oldular.[67] [III/71]

Kubâ'ya Varış

Muhammed'in Kubâ'ya Muvâsaleti

§23. Hadis'in biri[68] diyor ki: "Muhammed Mekke'yi bıraktığını işittiğimiz vakit sabah namazını kıldıktan sonra el-Harre kayalığına giderek orada muvâsaletine muntazır olduk. Güneş ortada hiçbir gölge bırakmayacak derecede yükselinceye kadar orada kaldık. Güneşin kızgın şualarından sığınacak bir yer bulamayınca evlerimize döndük. Bu, büyük sıcaklar esnasında vukua geliyordu. Yevm-i muvâsaletinde *{geldiği günde}* de böyle yaptık. Hiç gölge kalmayıncaya kadar yere oturup muvâsaletini bekledikten sonra ikametgâhlarımıza döndük. Biz avdet eder etmez Peygamber vâsıl oldu. Kendisini ilk gören bir Yahudi'dir. Yahudi bizim harekâtımızı ve Peygamber'in muvâsaletini nasıl beklediğimizi fark etmişti. Onun için yüksek sesle haykırdı. Yâ Benî Kayle işte tâli' ve ikbâliniz yetişti! Hemen dışarıya fırladık, Peygamber'i bir hurmanın

67 Taberî, 1. cild, sahife 1237.
Not-2 [III/70] Mekke'den Medine'ye kadar olan yol hatt-ı müstakim istikametinde üç yüz elli kilometrelik bir mesafedir. Fakat Muhammed'in ihtiyâten takip etmek istediği dolambaçlı yolları nazar-ı itibara alıyorsa ki seyahatin dört yüz kilometreyi geçmiş olacağını kabul etmeye mecburuz. Sağlam ve kuvvetli iki deve ile bu mesafe kış mevsiminde altı yedi günde kat' edilir. Fakat Peygamber'in kaçtığı zamanda Eylül ayının ezici sıcaklarında bu seyahat daha fazla güne ihtiyaç gösterir. (Muir'e bakınız Mahomet, 2. cild, sahife 246 ve not).

68 Not-1 [III/72] Hadisin isnadı iyi ve mevsuk değildir: (1) Muhammed b. İshak [vefatı: 151]; (2) Muhammed b. Ca'fer b. Zübeyr [vefatı: 125]? (Wüstenfeld, F.Z. sahife 50'ye bakınız); (3) Urve b. Zübeyr [vefatı: 94]; (4) Abdurrahman b. Uveymir b. Saide; (5) rical-i kavmi yani kabilemden biri, Peygamber'in sahabesi. İkinci ve dördüncü numaradakiler meçhul isimlerdir. Onun için gayet müphem olan en ilk raviye bunlar da inzimâm ederse *{ekleme olursa}* büyük şüphe uyandırırlar. An'aneye bir kıymet-i tarihiyye vereceklerini zannetmiyorum. Mamafih Muhammed'in Kubâ'ya suret-i muvâsaletini pek muhtemel bir şekilde tasvir eden bir çerçeve olmak üzere bunu kabul edebiliriz. Filhakika bir takım muhtelif an'anât vardır, hatta bazıları Mesleme tarafından zabtedilmiştir ve bunlar da Muhammed Kubâ'ya geceleyin yahut tulû—'ı şemse doğru muvâsalet ettirilmiştir (Hamîs, 1. cild, 379-380).

gölgesinde Ebû Bekir ile beraber bulduk. Ebû Bekir Peygamber ile hem-sîn *{yaşıt}* idi. Çoğumuz Peygamber'i daha evvel görmemiş olduğumuz için kalabalık ile yaklaştığımız sırada Ebû Bekir hangisi Muhammed hangisi olduğunu tefrik edemiyorduk. Mamafih Peygamber'in bulunduğu yerden gölge zâil olunca Ebû Bekir ilerleyerek Peygamber'i harmânisiyle güneşten vikâye etti *{korudu}*. Bu suretle kendisini tanıdık.[69]

§24. Taberî tarafından nakledilen an'aneye nazaran[70] Muhammed Mekke'den bir pazartesi günü kaçmış, Sevr Dağı'ndaki mağarada üç gün kalmış, sonra dört günde Kubâ'ya vâsıl olmuştur ki bu da bir pazartesiye müsâdiftir. Menba'lar Kubâ'ya muvaâsaletinin Rabiülevvel'in on ikinci günü olduğun-
[III/73] da müttefik bulunduklarından Muhammed'in firarı Rabiülevvel'in beşinde vukua gelmiş olmak îcâb eder.[71] Bu haberin mevsûkiyyeti hakkında şüphe uyandıran pazartesilerin tevâfuk-ı keyfiyeti bir tarafa bırakılsa da Arap müverrihlerinin gözünden kaçmış bir keyfiyet vardır. Hicretin 1. senesinin Rabiülevvel'inin on ikisi 622 sene-i milâdîsi Eylül'ünün 24'üne müsâdiftir. Bu ise bir pazartesi değil bir Cuma günüdür. Binaenaleyh ya haftanın gününde ya ayın gününde bir yanlışlık vardır. İhtimal ki ikinci bir hata daha vardır. Muhammed Kubâ'ya öğleye doğru, günün hararet derece-i âzamîde bulunduğu zaman vâsıl oldu.[72] Bazıları Muhammed'in Mekke'den

69 Taberî, 1. cild, sahife 1242-[III/72]1243; Hişâm, sahife 233-234; Haldûn, 2. cild, zeyl 15; Hamîs, 1. cild, sahife 376-379-380; Halebî, 2. cild, sahife 195.

70 1. cild, sahife 1255.

71 Not-1 [III/74] Sprenger (2. cild, sahife 548) Muhammed'in Kubâ'ya tarih-i muvâsaleti 622 sene-i milâdîsi on dördüncü günü zevaline müsâdif olduğunu söylemektedir. Fakat Arap muharrirlerindeki malumatın tahallüfü bir tarih tayini hususunda bizi ihtiyatlı bulunmaya sevk eder. Me'hazlardan kısm-ı a'zamının rivayetine nazaran Peygamber Medine'ye Rabiülevvel'in ilk on iki günü zarfında yani Eylül'ün ikinci nısfında, 13 ile 28 arasında muvâsalet etmiştir. Hişâm tekrar ediyor (sahife 415) Muhammed Medine'ye bir pazartesi günü güneş kızgın şuââtı *{ışınları}* ile etrafı kavurduğu ve garba doğru alçalmak üzere bulunduğu sırada (zevâlden birkaç dakika sonra) vâsıl olmuştur.

72 Hişâm, sahife 333; Taberî 1. cild, sahife 1246; Halebî, 2. cild, sahife 195; Haldûn, 2. cild, zeyl 15; Hamîs, 1. cild, sahife 366, 379. Burada

Rabiülevvel'in birinci günü hareketle Medine kurbunda Kubâ'ya Rabiülevvel'in sekizinci pazartesi günü vâsıl olduğunu iddia etmektedirler. Başkaları da mağaradan Rabiülevvel'den mukaddemki pazartesi günü çıktığını vikayeye Rabiülevvel'in 12'sinde muvâsalet ettiğini *{ulaştığını}* söylüyorlar. Muhammed'in Safer ayında kaçtığını ve Medine'ye Rabiülevvel'de vâsıl olduğunu iddia edenler de vardır. Bazıları Mekke'yi per- [III/74] şembe günü terk ettiğini, mağaradan pazartesi günü çıktığını ilâ âhir hikâye ederler.[73]

§25. Muhammed'in Medine'ye girmeden evvel Kubâ'da ikameti için hiç şüphe yok ciddi sebepler vardır. Fakat an'anât bunları meskût geçmektedir. Bu sükût nazik bir takım meselelerin vücudunu işrab eder. Medine'de, Evsliler ile Hazrecliler arasında ki felâteket-engiz muhârebât-ı dâhiliyenin ve o müthiş Buâs mukâtelesinin Huneyn netâyicini el-ân muhafaza eden bir şehirde böyle korkulacak rahat durmaz bir yabancının huzurunu arzu hususunda henüz ittifak-âra [III/75] husûle gelememiş olduğu zannını verir. Mukaddem devrelere ait an'anât Muhammed'i istikbale *{karşılamaya}* Kubâ'ya giden kimselerin miktarını 500'e çıkartıyor.[74] Fakat bu pek az şâyân-ı itimat bir sözdür. Kubâ'daki kısa ikamet ağleb-i ihtimale göre *{çoğunlukla}* Medine halkının birbirlerine karşı husumetleri bulunan muhtelif aksâmı arasında ihtimal ki son bazı müşkilâtı izâle etmek ve Muhammed ile taraftarlarının tekmil Medine cemaatinin mahmîleri *{himaye görenleri}* sıfatıyla serbestçe şehre girebilmelerini temin eylemek için son teşebbüsât ile geçmiştir.

§26. Muhammed Mekke'nin hârici mahallesine (Kubâ) vâsıl olunca, bir an'aneye nazaran Benî Amr b. Avflardan

İbn-i Kelbî'den fıkralar zikrederek Muhammed'in Kubâ'ya muvâsaleti günü olan 12 Rabiülevvel'in bir Cuma günü olduğunu doğruca söylüyor; sahife 380.

73 Hamîs, 1. cild, sahife 366, 379; Ya'kûbî, 2. cild, sahife 41, Peygamber'in Kubâ'ya hîn-i muvâsaletinde bir güneş ve kamerin, zühalin vesâir seyyârâtın vaziyetlerini bile tarif eder.

74 Hamîs, 1. cild, sahife 379.

Külsûm b. el-Hidm'in evine inmiştir. Diğer bir an'ane Sa'd b. Hayseme'nin evine nazil olunduğunu yahut Külsûm'un evinde oturarak taraftarıyla görüşmek istediği zaman Sa'd b. Hayseme'nin evine gittiğini temin eyliyor. Sa'd b.Hayseme'nin evi Beytü'l-Uzzâb yani bekârlar evi namıyla maruf idi.[75] Çünkü Sa'd bekârdı. Evinde de Muhammed'in gayr-ı müteehhil *{evli olmayan}* taraftarları oturuyorlardı. Bunlar Kubâ'da Peygamber'in muvâsaletine muntazır idiler.[76] Muhammed Kubâ'da
[III/76] bazılarına göre iki bazılarına göre dört gün yani Rabiülevvel'in 16. cuma gününe kadar.[77]

§27. Ya'kûbî[78] hikâye ediyor: Muhammed Kubâ'da Külsûm b. el-Hidm'in hânesine nazil oldu. Fakat Külsûm b. el-Hidm birkaç gün sonra vefat edince Peygamber Sa'd b. Hayseme'nin evine nakleyledi. Orada birkaç gün kaldı. Fakat civarda bazı bedhâh *{kötü niyetli}* kimselerin mevcudiyetinden dolayı buradaki ikameti hoş bir şey olmadı. O kimseler geceleri Muhammed'in bulunduğu evi taşlıyorlardı. Ya'kûbî'nin bu malumatı nereden aldığını bilmiyoruz. Fakat (muhtemel olduğu üzere) doğru ise pek hâiz-i dikkat ve ehemmiyettir. Çünkü Medine'de Muhammed'e karşı muhalefet fırkası hakkında ilk
[III/77] malumattır.

§28. Muhammed'in Kubâ'da ikâmeti esnasında Ebû Bekir, Hubeyb b. İsâf'ın evinde Sünh'de misafir kaldı. Bazılarına göre Hârice b. Zeyd b. Ebî Züheyr'in evinde oturmuştur. Bu

75 Not-1 [III/76] Sa'd b.Hayseme'nin firar zamanında içinde birçok yabancı oturmasından dolayı menzil-i uzzâba *{bekârlar evi}* nâmı da verilen evi sonraları Kubâ Camii'nin bina edildiği mahallin karşısında idi. Peygamber'in ve Ebû Bekir'in aileleri, aile reislerinin arkası sıra Medine'ye geldikleri zaman orada tevakkuf ettiler. Ebû Bekir'in kerimesi Esmâ'nın ilerlemiş bir hamile halinde Kubâ'ya vâsıl olduğu ve orada Abdullah b. Zübeyr'i dünyaya getirdiği rivayet ediliyor (Hamîs, 1. cild, sahife 379 el-Matarî'den naklen).

76 Taberî, 1. cild, sahife 1243; Esîr, 2. cild, sahife 82; Hişâm, sahife 333-334; Haldûn, 2. cild, sahife 15; Hamîs, 1. cild, sahife 379; Belâzurî, sahife 2.

77 28 Eylül 622, milâdî) kaldı. Hişâm, sahife 335; Taberî, 1. cild, sahife 1237,1243, 1245; Esîr, 2. cild, sahife 83; Belâzurî, sahife 5.

78 2. cild, sahife 41.

esnada Ali b. Ebî Tâlib Muhammed'in muhafaza etmekte olduğu kıymettar eşyayı sahiplerine iade için Mekke'de üç gün ikâmete mecbur olmuş ve bu işi bitirince o da yola çıkarak Kubâ'da Peygamber'e iltihak etmişti. Ali gayr-ı müteehhil *{evli olmayan}* bir Müslüman kadınının evinde misafir oldu. Geceleyin bu kadının evi haricinde, en karanlık saatlerde bir adam ile buluşmasından ve sonra o adamın verdiği eşya ile avdet etmesinden hayretlere düştü. Ali gayr-ı meşru bir münasebetten şüphelenerek kadını isticvab etti *{sorguladı}*. Kadın Sehl b. Huneyf b. Vâhib'in her gece gelip kendisini gördüğünü ve kabilesine ait olup parçaladığı tahta sanem parçalarını getirdiğini, yalnız ve kocasız olduğunu bildiği için ona yakacak odun tedarik ettiğini anlattı. Böyle gizli surette gelmesi müşrik akrabası tarafından görülmek istememesinden idi.[79]

§29. Muhammed pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günü Kubâ'da Benî Amr b. Avf nezdinde kaldı ve Benî Amr b. Avf Cami'nin temellerini vaz' etti. Ertesi cuma günü Medine'ye doğru yürüdüler. Mamafih Benî Amr b. Avflar Peygamber'in kendi yanlarında daha fazla bir müddet yani on gün kaldığını iddia ediyorlar.[80] [III/78]

Medine'ye Duhûl

§30. Muhammed cuma sabahı Kubâ'yı terk ile bir deveye binerek Medine'ye müteveccihen yola çıktı. Fakat mutad namaz vakti geldiği zaman Vadi-i Ranunâ'da Benî Salim b. Avflara ait bir vadide bulunuyordu. Namaz kılmak ve etrafındaki

79 Taberî, 1. cild, sahife 1244; Hişâm, sahife 334-335; Esîr, 2. cild, sahife 82-83; Haldûn, 2. cild, zeyl 15-16; Hamîs, 1. cild, sahife 379-381; Halebî, 2. cild, sahife 196-197.

80 Taberî, 1. cild, sahife 1245, 1260; Hişâm, sahife 335, Belâzurî, sahife 5-6; Esîr, 2. cild, sahife 83; Halebî, 2. cild sahife 198-204; Hamîs, 1. cild, sahife 380. Muhammed'in Kubâ'da on iki gün ikamet ettiğine dair rivayetler zikreder; sahife 381, bu rivayeti Urve b. Zübeyr'e istinâd ettirir. Bunu Sahih'te zikretmektedir. Sahife 381-382: burada Kubâ Cami'nin vaz' ı esas-ı resminin Ebû Bekir'in, Ömer'in v e Osman'ın iştirâkiyle nasıl yapıldığına dair uzun uzadıya tafsilât vardır; Halebî, 2. cild, sahife 199-200, Taberî; 1. cild, sahife 1260.

[III/79] Müslümanlara va'z ve nasihatta bulunmak için tevakkuf etti[81] mevzûnun metnini zikreder. [37. fıkra 1. nota bakınız]. Sonra orada da bir cami binâ edilmiştir.[82] Vazife hitâm bulunca Mu-

81 Taberî 1. cild, sahife 1257-1258.

82 Not-1 [III/80] An'ane-i tarihiyyeye nazaran (Taberî' ye bakınız, 1. cild, sahife 1256, satır 20; Hamîs, 1. cild, sahife 386, son satır) bu, Muhammed'in cuma gününü Müslümanlar için haftalık yevm-i tatil addetmesi ilk defadır. (اول جمعه جمعها رسول الله). Binaenaleyh ilk kıraat ettiği hutbe budur. O tarihten sonra Müslüman cemaati reisi alenen her hafta kıraat etmiştir. Kâfi vesâike müstenid *{dayanan}* olmadığından ve muhtelif vakâyı'a ait hadisleri tek bir hadise kalp etmek ve tek bir güne toplamak yolundaki muhaddisînin temâyülâtı eserleri müşahede edildiğinden dolayı bu an'aneyi tamamıyla kabul edemezsek de bundan yine iki mühim netice çıkarabiliriz. Birincisi: Haftada bir tatil günü tayin etmek fikri Peygamber'de ancak Medine'de Yahudilerle temastan sonra hâsıl olmuştur ve bu da Hicret'ün birinci senesi esnasında Yahudileri ve Hristiyanları takliden vukua gelmiştir. İkincisi: O zamana kadar Muhammed'in bir İbrânî cemaatiyle mütemâdi temas etmediği, İbrânîlerin ne ayinleri ne usûl ve adetleri ne de siyasi revâbıt-ı müessesâttan mahrum bir hey'et-i ictimâiyye-i ibtidâiyyenin dağınık zerrelerini toplamak ve muntazam teşkilât altına almak için bir [III/81] vasıta olmak üzere alenî merasim-i dînîyenin kıymet-i ahlâkiyesi hakkında bir fikri olmadığıdır. Bu suretle başka tarafta (medhal § 113 ve müteâkib fıkralar) Muhammed'in hiçbir zaman Arabistan'dan hârice uzun seyahatler yapmamış olacağına dair izhâr ettiğimiz kanaat bi'l-vasıta teyit edilmiş oluyor. Bazı fukahâ-yı İslam (Halebî'ye bakınız, 2. cild, sahife 204 son satır ve müteâkib satırlar) cuma gününün ve ona merbût merasimin tayin ve tespiti İslamiyet'in bu kadar muahhar bir devresine tesadüf ettirilecek olursa (çünkü bi'set'in bidâyetinden on üç sene geçmişti) cuma gününe ait bütün merasimin zayıf bir noktası hâsıl olacağını ve Yahudiler ve Hristiyanlarla mukayeselere kalkılacağını keşf ve tahmin ettikleri için Muhammed'in daha Medine'ye gelmeden evvel cuma gününü yevmi-i tatil olarak tespit ettiğini fakat Mekke hayatının ahval ve şerâit-i hususiyesi bu tatil ictimâlarının serbestçe akdine imkân bırakmadığını indî (ve yanlış) olarak iddia etmişlerdir. Haftalık yevm-i tatil olmak üzere cuma gününün ehemmiyeti ancak kısmen Muhammed'in eseridir. Cuma ve cumanın meziyyâtü hakkındaki en kadîm an'anâttan (Buhârî'ye bakınız, 1. cild, sahife 223-278) filhakika Muhammed'in cuma gününe büyük bir ehemmiyet atfettiği anlaşılmaz. Ancak muahhar zamanlarda Müslüman fukahâsı bütün müminîn ile birlikte camide iddia edilen namazları Müslümanların birinci derecedeki vezâif arasına idhal etmişlerdir. Bu da Müslüman kuvvetlerinin daimi surette bir nev'i resmi geçidi yapılabilmek inzibâta alışan ve bütün efrâtta İslam kanunu altında müttehid *{birlikte}* kaldıkça kuvvetli bulunacakları şuuru hâsıl olmak gayesine mebnî idi. Ancak o zaman esbâb-ı siyasiye cuma gününü gayet büyük bir ehemmiyet-i siyasiyeyi hâiz bir ihtiyaç

hammed tekrar deveye bindi, Medine'ye doğru yürüdü. Nereye nâzil olacağını hayvanın kararlaştırması için dizginleri bırakmıştı. Muhammed etrafında kendisini alkışlayan birçok kimse olduğu halde Medine'ye girdi. Herkes Peygamber'i nezdine misafir etmek hususunda izhâr-ı rekabet ediyorlardı. Fakat Muhammed bir hiss-i hased uyandırmamak için ihtiyatkârane hareketle davetleri reddetti. İşi devenin intihâbına bırakmış olduğunu, deveye bu intihâbın ilhâm edileceğini söyledi. Deve sonradan büyük caminin yapılacağı maydana kadar ilerledi. O zaman orası develer için bir ahır, mirbat *{davar bağlanacak bağ, yer}* idi. Benî en-Neccârdan Amr b. Abbâd b. Sa'lebe'nin oğulları Sehl ve Süheyl isminde iki yetime ait bulunuyordu. Burada deve azıcık durdu, yere çöktü. Fakat Muhammed semerden inmeyerek bekledi. Filhakika deve tekrar kalktı, tekrar yürümeye başladı. Fakat birkaç adım ilerleyince sanki nâdim olmuş gibi ilk defa tevakkuf ettiği noktaya avdet etti. Burada yere çöktü, istirahat vaziyyetinde boynunu yere uzattı. Bunun üzerine Peygamber deveden indi, en yakın eve doğru yürüdü. [III/80] Bu Ebû Eyyûb Hâlid Zeyd b. Küleyb el-Ensarî'ye ait idi. Oraya konmak için ev sahibinden müsaade istedi. Evin sahibi buna kemâl-i memnuniyetle razı oldu.[83]

haline kalbettiler. Bu âdeti takviye için Muhammed'in ağzından bir takım hadisler nakledilir ki bunlar cumanın sâir hafta günlerine tekaddümünü beyan ediyorlar ve o gün cumalardaki umûmî ictimâların kıymet-i azîme-i ahlâkiyesi üzerinde ısrar ediyorlardı.[III/82) (Mischat, 4. kitap, 24. bab). Cuma namazının ve bilhassa hutbenin tarz-ı tekâmülü de bu mevzu(y)a sıkı bir surette merbûttur (Goldziher'e bakınız. Muh. Stud. 2. cild, sahife 42. İkinci sene-i hicriyye vakâyı'ında § 3. ve müteâkib fıkralara bakınız. Müslüman âyininin menşe'leri hakkında tafsilât vardır).

83 Hişâm, sahife 335-336; Taberî, 1. cild, sahife 1256-1259; Esîr, 2. cild, sahife 83-84; Haldûn, 2. cild, zeyl 16; Halebî, 2. cild, sahife 204-206; Hamîs, 1. cild, sahife 382-385; Belâzurî, sahife 5-6.
Not-2 Muahhar menba'lar bu büyük vaka hakkında gayet uzun ve mufassal tasvirâtta bulunuyorlar, Peygamber'in şehirden geçen her kabile reisi ile muhâveresini anlatıyorlar. Büyük kabilelerden hiç biri unutulmamıştır. Bundan dolayı an'anâta nazaran Muhammed saatlerce şehir içinde dolaşmıştır. Başka me'hazlar damların ve bahçelerdeki hurmaların üzerine çıkmış olan kimseleri tasvir ederler. Bunlar: "İşte! İşte!" diye haykırıyorlardı (Halebî'ye bakınız, Hamîs, 2. cild).

[III/82] **Mescidin Kuruluşu**

Medine'de Caminin Te'sisi (2. Sene-i Hicriyye §3. ve Müteâkib Fıkralara da Bakınız)

§31. Muhammed Müslümanların ibadet etmeleri için kendisi tarafından yapılacak ilk camiin devenin durmuş olduğu yere binâ edilmesine karar verdi. Burası açık bir arsa idi. Etrafında birkaç hurma ağacı vardı. Bir kısmını mezru' *{ekili}* küçük tarlalar ve bazı müşrik mezarları işgal ediyordu. Muhammed kime ait olduğunu tahkik etti[84] ve iki yetim Sehl ve Süheyl'in vasîsi Mu'âz b. Afrâ'dan parayı kabul hususunda
[III/83] müşkilât göstermiş olmasına rağmen satın aldı.[85] Sonra Peygamber Benî en-Neccârların muvâfakatıyla hurmaları kesti. Mezru' *{ekili}* tarlaları kaldırdı, müşrik mezarlarını açtırarak kemikleri başka yere defnettirdi. Bunu müteâkib caminin inşasına başladı. Muhâcirun yani Mekke'den gelenlerle Ensar yani Medineliler kendisine yardım ediyorlardı. Muhammed bizzat ashab ile birlikte çalıştı. Aynı zamanda caminin avlusuna merbût olmak üzere Muhammed ile zevceleri için de bir ev binâ edildi. Bundan evvel Muhammed ile Müslümanlar tesadüfen nerede bulunurlarsa namazlarını orada kılmışlardı. Hatta bazen koyun sürüleri arasında bile namaz kıldıkları vâki' idi[86] Muhammed bütün mebânînin hitâm-ı inşaatına

84 Not-1 [III/84] Caminin bina edildiği arsanın Benî en-Neccârlara ait olduğu, onların da mukabilinde para almayı reddederek Muhammed'e hediye ettikleri de söyleniyor (zikri geçen menba'ların kâffesine bakınız).

85 Not-2 [III/84] Caminin inşa edileceği arsa için Muhammed onun tam kıymetinin tesviyesini (sonuçlandırmasını) yani arşın başına on dirhem verilmesini arzu etti. Bu paranın Ebû Bekir tarafından tesviye edilmiş olması melhûzdur (öngörülmüştür) (Hamîs, 1. cild, sahife 386, satır 31). Mamafih an'anâtta Peygamber'in emriyle Ebû Bekir tarafından verilen bu paranın nasıl takas edildiği sarîh surette belli değildir. İadesine dair hiçbir malumata tesadüf etmiyoruz. Acaba Ebû Bekir'in İslamiyet uğrunda kendi kendiliğinden yaptığı bir fedakârlık mı idi?

86 Taberî 1. Cild, Sahife 1259, 1260; Hamîs, 1. Cild, Sahife 386; Esîr, 2. Cild, Sahife 84; Hişâm, Sahife 333-337; Haldûn, 2. Cild, Zeyl 16; Buhârî, 1. Cild, Sahife 70, Satır 1 Ve 119, 17.
Not-3 [III/84] Sonraki muhaddisîn için Şam ve Bağdat saraylarının debdebe ve ziynetine itirazlar ederek ilk İslamiyet'in sadeliğini tasvir ve hikâye etmek âdet olmuştur. Bir koyun sürüsü ortasında eday-ı salât

yani ertesi senenin ilk aylarına kadar Ebû Eyyûb Hâlid'in evinde kaldı ki[87] 1. sene-i hicriyye Rabiülevvel'inden 2. sene-i hicriyye Safer'ine kadar demektir. Bu da 622 sene-i milâdîsi Eylül'ünden 623 sene-i milâdîsi Ağustos'una kadar olan zamana müsâdiftir.[88]

§32. Caminin inşaatında güneşte kurutulmuş tuğlalardan başka iki medhal *{giriş}* kapısının yanları için taş kullanıldı. Hurma kütükleri de kullanılmıştır.[89] Bazılarının rivayetine göre ilk cami damsız sade bir duvardan ibaretti. Kıble Kudüs'e müteveccihti. Muhammed'in emriyle kesilen hurma ağaçları kıblenin etrafına sütun şeklinde dikildi. Üzerine küçük bir çatı yapıldı. İçeriye girilecek kapının yanlarına birkaç taş konuldu.[90] Duvarın yüksekliği takriben yedi zirâ' idi.[91] Güneşte pişmiş tuğlaları yapmaya yarayan çamur Medine'den çıkarıldığı zaman Bakîü'l-Garkad'ın *{Medine'de Bakî' Mezarlığında bir kabrin ismi}* sol tarafında Bakîü'l-Cebcebe'den alındı. Orada civarda Bi'r-i Eyyûb nâmında bir kuyu vardı ki birkaç basamakla iniliyordu.[92] Bina takriben her tarafı yüz zira' tûlûnda *{uzunluğunda}* ve murabba' *{kare}* şeklinde idi. Duvarlar ve temellerin üç zirâ' kısmı taştan, yukarıki kısmı ise güneşte pişmiş tuğladan yapılmıştı. Bidâyette cami sadece açık bir avludan ibaretti, hiçbir çatısı yoktu. Fakat sahabeler şuâât-ı şemsin *{güneş ışınlarının}* yakıcı hararetine maruz kaldıklarından dolayı şikâyet ettiler. Onun için birbirlerine örülmüş büyük hurma yapraklarından bir dam yapıldı, üzeri

an'anesi başka tarafta bahsettiğimiz bir fikr-i mahsusa müstenid malumat meyânına idhal edilse daha doğru olur (Medhal'e bakınız § 112, not 2). Muhammed ile taraftarları pek nadiren tesadüfî olarak bir koyun sürüsü ortasında namaz kılmış olabilirler. Fakat ne kendisi ne taraftarları çoban değildir. Zaten şehirde yaşamışlardı. Namaz umumiyetle hususî evlerde gizli kılınırdı.

87 Hişâm, sahife 337, 338.

88 Hişâm, sahife 339; Hamîs, 1. cild, sahife 390; Belâzurî, sahife 5, Muhammed'in Ebû Eyyûb'un evinde ikâmetini yalnız yedi aya indirir.

89 Haldûn, 2. cild, [III/85] zeyl 16.

90 Hamîs, 1. cild, sahife 387, satır 10-17.

91 Aynı eser, satır 26.

92 Aynı eser, sahife 388, satır 13 ve müteâkib satırlar.

bir çamur tabakasıyla örtüldü. Çatı sütun makamında hurma direklerine tutturuldu. Tavan o kadar alçaktı ki ayakta bir
[III/86] adam eliyle dokunabilirdi.[93] Üç kapı vardı. Biri kıble Mekke'ye tevcîh edildiği zaman kıblenin vaz' edildiği yere açılıyordu. Başlıca kapı bu idi. Bütün müminîn buradan girerlerdi. Bâb-ı Âtike yahut Bâb-ı Rahme nâmıyla bir kapı daha vardı. Üçüncü kapı Muhammed'in girdiği kapı idi ki buna Bâb-ı Osman yahut Bâb-ı Cibril nâmı verilirdi. Kıble değiştirildiği vakit birinci kapı kapandı ve bunun karşısına kadîm kıble tarafında halk için büyük kapı açıldı. Diğer iki kapı kıblenin tahvili ile tebdîl edilmedi *{değiştirilmedi}*.[94] Camiye muttasıl olmak üzere Muhammed'in iki zevcesi Sevde ile Âişe için iki ev yapıldı.[95] Bunlar da cami gibi çamurdan tuğlalarla, örülmüş ve dışarısı çamur ile sıvanmış hurma yaprağından çatılarla inşa edildi. Âişe'nin kapısı şimâle, Suriye'ye doğru açılıyordu, ar'ar *{ardıç}* yahut sâc *{çınar}* ağacından tek bir kanattan ibaretti. Sonraları Muhammed başka zevceler aldığı zaman bunlardan her biri için küçük bir ev yapıldı. Âişe'nin eviyle kıble arasında cem'an dokuz küçük ev vücuda geldi.[96] Bütün bu evler yahut bir kattan ibaret daireler hucurât *{odalar}* nâmıyla marufturlar. Caminin şark dıl'ında *{doğu kenarında}* inşa edilmişlerdi. Duvarın dış tarafına merbût *{bağlı}* idiler. Garb tarafında hiçbir hücre bina edilmedi. Bu binalara ancak caminin içinden girilebilirdi. O suretteki bu binalara girip çıkan-

93 Hamîs, 1. cild, 389-390.

94 Hamîs, 1. cild, sahife 390.

95 Not-1 [III/88] Peygamber'in tûl-i zevcelerinden biri olan Sevde vefat ederken evini Âişe'ye bıraktı. O da... 180 dirhem mukabilinde Halife Muâviye'ye sattı. Safiye bt. Hüyey'in evi aynı fiyata aynı halife tarafından iştirâ edildi *{satın alındı}*. Âişe evi satarken bütün parayı peşin ve nakden almak, âhir ömrüne kadar evde oturmak şartını koydu. Mamafih bazıları evi Abdullah b. Zübeyr'in [vefatı: 73] almış ve evin bedeli olarak para yüklü beş deve göndermiş olduğunu söylüyorlar (Hamîs, 1. cild, sahife 390).

96 Not-2 [III/89] Muhaddisîn İslam malumat-ı taharrîsinde o kadar ileri gitmişlerdir ki Peygamber'in ve zevcelerinin kullandıkları ayakyollarının, nerde kâin olduklarının (Âişe'nin dairesinin arkasında), Peygamber zevcelerinin hangi saatlerde oraya gitmeleri mutad olduğunun (gurûb-ı şemsten sonra), ilâ âhir bile hatırasını muhafaza etmişlerdir (Hamîs, cild 1, sahife 391, satır 9).

lar mabedin avlusundan geçmeye mecbur idiler. Kapıların [III/87]
önünde kaba kumaştan (mesah) perdeler asılı idi. Bunlar siyah kıldan (keçe?) dokunmuşlardı.[97] Demek ki bidâyette *{ilk başlarda}* kıble şimâl *{kuzey}* tarafında idi. Çünkü müminler Kudüs'e dönerek namaz kılmaya mecbur idiler. Fakat değiştirilip de cenûba *{güneye}* Mekke istikametine konulduğu vakit caminin içi hiçbir tahvile *{değişime}* uğramadı. Yeni kıble o zaman meşhur suffenin bulunduğu yere vaz' edildi *{konuldu}*. Suffe, üzeri çatı ile örtülü bir sıradır ki Muhammed bunu taraftarlarının en fakirlerine vermişti. Bunlar camide ikamet ediyorlardı. Ehl-i Suffe denilen bu muhtâcînin *{ihtiyaç sahiplerinin}* miktarı, rivayete nazaran 100'ü geçiyordu.[98] Memleketsiz, yersiz, ailesiz, pazarsız kimselerdi. Müslüman cemaatin sırtından geçiniyorlardı. Kıble değiştirildiği vakit ashab-ı ehl-i Suffe bidâyette işgal ettikleri yerden kalkarak caminin mukabil köşesine çekilmeye mecbur idiler. Orada kendilerini şedâid-i havâiyyeden vikaye için *{havanın şiddetinden korumak için}* yeni bir çatı hazırlandı.[99] An'anâtın ashab-ı ehl-i Suffe arasına idhal ettiği muhtelif sahabelerin isimleri için "suffe" nâmı altındaki cetvele bakınız. İlk zamanlarda [III/88]
camide aydınlık yoktu. Geceleri hurma yaprakları yakılarak tenvîr olunurdu. Müminler yatsı zamanını bu ziyâda *{ışıkta}* kılarlardı. Ancak dokuzuncu sene-i hicrîde, Medine'ye Temîm ed-Dârî geldiği zaman tenvirât ıslah edildi. Çünkü kendisiyle birlikte zeytinyağı lambaları, kandil getirmişti. Bunları caminin ahşap sütunlarına astı. Camiye büyük fenerleri, mesâbihi

97 Hamîs, 1. cild, sahife, 390; Halebî, 2. cild, sahife 242-243.

98 Not-3 [III/89] Bidâyette Peygamber'in başlıca ashabından birçoğu ashab-ı ehl-i Suffe'ye dahildiler. Nihayet kendilerine mahsus bir ikametgâh tedarik edebildiler. Fakat sonra mürûr-ı zaman ile bu fakir ve vatan-ı cüdâ *{yurtsuz}* kimselerin miktarı pek çok arttı. Her taraftan türlü türlü dilenciler geliyorlardı. Ömer zamanında miktarları o kadar çoğaldı ki camide yer kalmamıştı. Ömer'in camiyi tekrar inşa ve tevsi' etmesinin sebeplerinden biride bu olmuştur (17. sene-i hicriyye vakâyı'na bakınız; Hamîs, 1. cild, sahife 391).

99 Hamîs 1. cild, sahife 122-123; Halebî, 2. cild, sahife 234. Burada Muhammed'in yemeklerinden artan şeyleri her gün ashab-ı ehl-i Suffe arasında tevsi' ettiği söyleniyor.

{lambaları} ilk idhal eden rivayete nazaran, Ömer'dir.[100] Kadîm Araplar başka vâsıta-i tenvîriyye bilmezlerdi. Aynı, nur ve nâr cezrî *{kökü}* ziyâ ve ateş manaları ifadeye hizmet eder.

Caminin çatısı ağleb-i ihtimale göre yalnız ashab-ı ehl-i Suffe'nin bir köşede uyudukları kısmı setrediyordu. Bütün avlunun üstü açık idi.[101]

[III/89] §33. Medine Cami'nin müteâkib tamirât ve inşaatı ve tevsiâtı için 17., 29., 87., 88., 91., 93.,160., 162., 246., 247. sene-i hicriyyeleri vakâyı'ına bakınız.

§34. Gerek Mekke Muhacirlerinin veyahut sadece muhâcirûnun gerek Medine mühtedîlerinin yahut Ensar'ın iştirâk etmiş oldukları bu muhtelif mebânî inşaatı esnasında çalışanlar Muhammed ile birlikte şiir okuyarak kendi kendileri-
[III/90] ne gayret veriyorlardı. Muhammed de sâir herkes gibi çalışıyodu. Bilhassa tekrar edilen iki mısra vardı: "Asıl hayat, hayat-ı ukbâdır: Ya Rab! Ensar'a ve Muhacirlere merhamet et!" Mamafih Muhammed şiiri okurken son iki tabirin yerlerini değiştirirdi. Hişâm[102] bu malumatı hiç tefsir etmeden veriyor. Yalnız İbn İshak'ın bir mütalaasını naklediyor ki buna göre mısralar vezinsiz olup alelade bir nesirden ibaretti. (كلام و ليس بر جز). Muir[103] Muhammed'in bu kelimelere mahsus tebdîl-i mevki *{yer değişikliği}* ettirdiğini, hatayı anlamaz gibi göründüğünü farz ediyor. Çünkü Muhammed şair değildi.[104] İnşaat esnasında Peygamber'in ashabından biri Ammâr b. Yâsir Muhammed'in yanından geçti ve çok yorulmaktan şikâyet etti. Çünkü kendisine güneşte pişmiş tuğlaları (lebine) *{kerpiç tuğla}* yükletmişlerdi: "Ya Rasulallah!" dedi "Beni öldürmek istiyorlar. Taşıyamayacağım şeyleri bana yükletiyorlar!" Rivayet olunduğuna nazaran Muhammed ellerini mebzûl *{gür}* saçlarına daldırarak Ammar'ın vefatını evvelden haber ver-

100 Halebî, 2. cild, sahife 234-235. Guidi'nin mütalaatına da bakınız. Pop. Sed, sahife 40.
101 Sprenger'a bakınız, 3. cild, sahife 14, not 1.
102 Sahife 337.
103 Mahomet, cild 3, sahife 18, not.
104 Medhal'e bakınız. § 193 ve müteâkib fıkralar.

miş ve şu mukabelede bulunmuştur: "Heyhat, İbn Sümeyye, seni öldürenler bunlar olmayacaktır. Âsi bir kuvvet senin hayatına hâtime verecektir!"[105] İnşaat esnasında Ammâr b. Yâsir bir şiir okuyarak çalışanlardan diğer birini tahkir etmiş olduğu için o da bir değnek kaparak Ammâr'a vurmak isti- [III/91]
yordu. Muhammed müdafaa ederek kavga etmelerine mani oldu ve dedi ki: "Ammâr benim için gözlerim ile burnumun arasındaki deri kadar kıymettardır!".[106]

§35. Yukarıda söylediğimiz veçhile inşaat esnasında Peygamber Ebû Eyyûb'un evinde[107] ikamet etti ve zemin katındaki odayı tercih eyledi. Ev sahibi üst katta oturdu. Bunu bizzat Muhammed böyle istemiştir. Çünkü Ebû Eyyûb kendisine üst katı takdim ettiği zaman aşağıda oturmak kendisi için daha rahat olduğunu, orada birçok taraftarlarının ziyaretlerini daha kolaylıkla kabul edebileceğini söyledi. Ebû Eyyûb her gün Pey-

105 Hişâm, sahife 337.

Not-1 [III/91] Hadis (mevzu ve masnu) Ammâr'ın Sıffîn Muharebesinde 37. sene-i hicrîde vuku-'ı vefatına işarettir. Ali ile birlikte Muâviye'ye karşı harp ediyordu (Hacer'e bakınız. Cild 2, sahife 1220; Esîr, Usd, cild 4, sahife 46, satır 2) hadis Ebu Hüreyre'ye müntehî olur (Medhal'e bakınız. § 26. ve müteâkib fıkralar).

106 Hişâm, sahife 337-338; Hamîs, cild 1, sahife 338. Burada Allah'ın Peygamber'e şiir öğretmemiş olduğu ve yukarıki şiiri okurken Muhammed'in hata etmesi(nin) bundan ileri geldiği söylenmektedir: Sahife 389, Ammâr Vakası.

107 Not-1 [III/92] Sonra İbn Ebî Eflah [vefatı: 60] ki (52 tarih-i hicrîsinde Muâviye'nin hilafeti zamanında vefat etmiş olan) Ebû Eyyûb'un mevlasıydı, Peygamber'in ikamet etmiş olduğu bu büyük evi, "Dârı", ve Mugîre b. Abdurrahman b. el-Hâris'in oturduğu muttasıl küçük evi, "Beyti", bin dinar mukabilinde sattı ve parayı fakirlere tasadduk etti. Ev büyük caminin şark tarafında idi. Melikü'l-Muzaffer Şahabeddin Gazi b. Melikü'l-Âdil Seyfeddin Ebû Bekir b. Eyyûb b. Şâzi [vefatı: 643] zamanına kadar payidar olduğu söyleniyor. Aksâm-ı mütebâkiyesi daha doğrusu arsasını Şahabeddin satın almış, üzerinde [III/93] Mezâhib-i Erbaa {4 mezheb} tedrisâtına mahsus olmak üzere büyük bir medrese yapmıştır. Bu medrese Diyârbekrî [vefatı: 966] zamanında mevcut ve Medresetü'ş-Şahabiyye nâmıyla maruf idi. Medresenin garp dıl'ındaki {köşesinde} küçük divanda kıbleye muttasıl küçücük bir hizane vardı. An'anâta nazaran burası tam Muhammed'in devesinin çöktüğü ve Peygamber'in ilk ayak bastığı yer idi (Hamîs,cild 1, sahife 386, satır 20 ve müteâkib satırlar).

gamber'e yemek hazırlardı. Muhammed'in yemek yediği kapları geri geldiği zaman ev sahibi ile zevcesi kemal-i tehalükle
[III/92] *{tam bir arzuyla}* bunlara atılırlar ve artık yemeklerde Muhammed'in parmaklarının yerlerini ararlardı. Lutf -ı İlâhiyi celbe vesile olur ümidiyle Peygamber'in artıklarını yerlerdi. Bir defasında Ebû Eyyûb Peygamber'e soğan ve sarımsak ile pişmiş bir yemek yolladı. Muhammed hiç dokunmaksızın iade edince Ebû Eyyûb bundan pek mütehayyir *{şaşırmış}* ve müteellim *{üzüntülü}* oldu. Muhammed sebebini şu suretle izah etti: "Ben koklanan bir adamım!"[108] Bu hadisin isnadı meşkûk *{şüpheli}* olduğu için her türlü kıymet-i tarihiyesi zâil oluyor.[109] Muhammed'in sarımsak kokusundan ve bunun yemeklere konulmasından nefreti hakkında Buhârî'ye de bakınız.[110]

İslamiyetin Yayılışı

Medine'de İslamiyetin İntişârı *{Yayılışı}*

§36. "Mekke Muhacirleri, Muhacirûn, hep Muhammed'i takip ettiler (لحق) ve Mekke'de yalnız mürtedler (مفتون) ile mahpuslar kaldı". İbn Hişâm'ın metni böyledir.[111] Mamafih başka tarafta Muhammed'in Mekke'den en sonra firar ettiği söyleniyor. Muhacirlerin kâffesi menfâ-yı ihtiyârîlerine *{tercih ettikleri sürgün yerine}*[112] ailelerini getirmediler. Bütün aileleri ve mal mülkleri ile Medine'ye gelenler Benî Cumahların bir dalı olan Benî Maz'ûnlarla Benî Ümeyyelerin müttefiki olan Benî Cahş b. Riâblar, Benî Adiyy b. Ka'bların müttefikleri olan Benî Bükeyrler idi. Bunlar bütün aileleriyle ve bütün emvâl-i menkûlleriyle *{taşınır mallarıyla}* Mekke'yi terk etmişlerdi. Mekke'deki evleri boş ve metruk kaldı.[113]

108 Hişâm, sahife 338.

109 Medhal'e bakınız § 12-14. Hamîs, cild 1, sahife 386; Halebî, cild 2, sahife 233-234. Burada Benî en-Neccârların münâvebe ile *{nöbetleşe}* Peygamber'e yemek takdim ettikleri söyleniyor.

110 1. cild, sahife 219, satır 6 ve müteâkib satırlar.

111 Sahife 339.

112 Hazırlayanın Notu: Hicret yeri kastediliyor.

113 Not-1 [III/94] Benî Cahşlar muhâceret ettikleri zaman Ebû Süfyân b. Harb onların evlerini bi-gayr-ı hakkın zabt etti ve Benî Âmir b. Lüeyylerden biri olan Amr b. Alkame'ye sattı. Cahş bunu haber alır almaz gidip Pey-

Muhammed'in Medine'de huzuruyla müşrik Ensar'ın ihtidâsı adetçe çarçabuk çoğaldı ve az vakit içinde bütün evler sekenesi *{ev sakinleri}* (Devru'l-Ensar) *{Ensar'ın Dönüşümü}* İslamiyeti kabul ettiler.[114] Yalnız Evsullah dalını teşkil eden [III/94] Evs ailesi yani Benî Hatmeler, Benî Vâkıflar ve Benî Vâiller, Benî Ümeyye b. Zeydler müşrikliğe hâlâ sadık kaldılar.[115]

İlk Nasihat

Muhammedin İlk Mev'izası *{Nasihatı}*

§37. Muhammed caminin inşaatı esnasında sık sık alenen [III/95] dinî ve ahlâkî mev'izalar *{öğütler}* vermeye başladı. Vahiylerde mevcut bulunan şeyleri muhtelif şekiller altında izah, tevsi' ve tekrar ediyordu. Rivayete nazaran bu âdet teessüs ettikten sonra verdiği ilk mev'izada şu beyânatta bulunmuştur: "Ey nâs *{insanlar}*, ruhunuzun selameti için (hayır işleyerek) yaşayınız! Biliniz ki hiç kimse ölümden kurtulamayacaktır. Her birinizin hayvanları çobansız kalacak!" Allah ona doğrudan doğruya, vasıtasız ve tercümansız hitap ederek: "Sana Rasulüm gelmedi mi? Benim kelamımı sana getirmedi mi?

gamber'e şikâyet etti. Fakat Kureyş küberasının hükm ü nüfuzuna sed çekmek kâbil olmadığı cihetle Muhammed teselli için şu sözleri söyledi: "Allah buna mukabil sana cennette daha iyi bir ev verirse memnun olmaz mısın?" Abdullah b. Cahş bu mübadeleyi memnuniyetle kabul edeceğini beyan etmesi üzerine Muhammed kendisine cenneti va'd etti. Sonra, Mekke zaptedildiği zaman Ebû Ahmet b. Cahş, ailesinden cebren alınmış olan evin iadesi için Peygamber'e müracaat eylediyse de Muhammed cevap vermekte tehir gösterdi. Bazıları Ebû Ahmed b. Cahş'a Muhammed'in Allah uğrunda kaybedilen emval ve emlakın istirdâdını tasvip etmediğini anladılar. Ebû Ahmet Ebû Süfyân aleyhinde manzumeler yazarak hiddetini teskin ile iktifa eyledi (Hişâm, sahife 339).

114 Not-2 [III/94] Müverrihin bu iddiası bilâ-kayd ve şart kabul edilemez. İlerde § 40. fıkrada neşredilen vesikadan gayr-ı kâbil inkâr bir suretle anlaşılıyor ki müşrikler el-ân Medine'de pek kesir idiler ve o kadar hâiz-i ehemmiyet bir kemmiyet arz ediliyorlardı ki Muhammed onları tanımaya, onları nazar-ı müsâmaha ile görmeye ve müminlere müsavi hukuk [III/95] bahş etmeye mecbur olmuştur. Aynı vesikanın 10. maddesinde bütün Evsullahların müşriklikleri doğru olmadığı, bu ailede de müşriklerle müminlerin karışık bulunduğu tebeyyün etmektedir *{ortaya çıkmaktadır, anlaşılmaktadır}*.

115 Hişâm, sahife 339; Taberî, cild 1,sahife 1217.

Ben sana servet verdim, seni lütuflara gark ettim. Fakat sen ruhunun selameti için ne yaptın?" Ölü sağına bakacak, soluna bakacak ve bir şey göremeyecek. Sonra önüne bakacak: Cehennemi görecek! "Yüzünü cehennemden kurtarmak isteyen onu bir parça hurma ile de temin edebilir. Bunu bulamayan iyi bir söz ile de kendisini tahlis edebilir *{kurtarabilir}*. Çünkü onunla bir hayırlı hareket on mislinden yedi yüz misline ka-
[III/96] dar mükâfatını görecektir. Allah'ın rahmet ve gufranına nail olunuz!"[116]

[III/97] **Medine Ortamı**

Muhammed'in Muvâsaletinden Evvel Medine'nin Ahvâl ve Şerâiti

§38. Yukarıki fıkraların bazılarında Medine'ye yerleşmesi üzerine İslamiyet'in uğradığı büyük tahavvülden bahsettiği-

116 Hişâm, sahife 340.

Not-1 [III/96] Bu mev'iza yalnız Ebû Mesleme b. Abdurrahman'ın [vefatı: 104] rivayetine müsteniddir. Binaenaleyh mevsûkiyeti hakkında şüphe vardır. Mamafih uydurma olmakla beraber pek kadîmdir. Kısalığı ve sadeliği Muhammed'in taraftarlarına verdiği birçok mev'izaların muhteviyatı ve şekli hakkında uzaktan uzağa bir aks-i sedâ teşkil edebilir. Bunda ahiret hakkındaki vaadlerin pek az olduğu ve tehditlerin çok müthiş bulunduğu şâyân-ı dikkattir. İnsanlar vaadlere pek inanmazlar; fakat ceza tehdidi karşısında korkarlar. Şarkta siyasi ve ictimâî teşkilatın temeli ceza korkusudur. Müslümanların Allah'ı dehşet telkin ederek hükümran olan bir padişahtır. Hişâm (sahife 340-346) Muhammed'e isnad olunan başka bir küçük mev'iza rivayet ediyor. Fakat bu kadar muvaffakiyetle tertip edilmemiştir ve bu kadar müesser değildir. İbn İshak'ın Peygamber'in mev'izalarından biri diye gösterdiği bu ikinci mev'iza Taberî tarafından adeta hiç tanınmayacak surette çok ilavelerle kayıt ve tespit edilmiştir (1. cild, sahife 1257). Fakat Taberî bunu birinci mev'iza diye kabul ediyor. Taberî'nin ifadesine nazaran Muhammed Medine'ye girdiği gün bunu irâd etmiştir (§ 30. fıkraya bakınız). Bu kabil iddiaların ne kadar az şâyân-ı itimat olduğunu tekrara hâcet görmüyoruz. Mev'iza mevsuk olsa da Medine'ye muvâsalet günü irâd edilmemiş olacağını anlamak için cihat hakkındaki sözleri göz önüne getirmek kâfidir (1. cild, sahife 1258, satır 9). Aynı mev'izanın metnine Hamîs'te de tesadüf ediliyor (1. cild, sahife 388). Her müminin bir çoban olması Buhârî'de görülen (cild 1, sahife 227, satır 12) diğer bir (uydurma) mev'izayı hatırlatıyor. Bunda Muhammed'in ağzından şu sözler söylenmektedir: "Hepiniz bir çobansınız!" Çobanlık mefhumu bir Tevrat ve İbrânî telkinidir. Mûsâ ve Dâvûd'un menkıbesinden gelmiştir (Medhal'e bakınız, 112 ve 130).

miz sırada Muhammed'in muvâsaletinden evvel Medine'nin ahvâl ve şerâiti hakkında kısaca bazı şeyler söyledik. Yani intihâb ettiği *{seçtiği}* vatanının sekenesine karşı Peygamber'in vaziyetini iyi anlamak için (Medine'nin ilk ismi olan) Yesrib'in İslamiyet'ten evvelki tarihini muhtasaran hülâsa etmek îcâb eyler *{özetlemek gerekir}*.

Yesrib' in menşei *{kökeni}* pek kadîm olmak lazım gelir. Çünkü şehir, şimâlî Hicaz'da *{kuzey Hicaz'da}* şimâle doğru ve hafif surette meyyâl *{meyilli}*, suyu mebzûl *{bol}* ve münbit *{verimli}* bir ovada kâindir *{yer almaktadır}*. Arabistan'ın bu latif parçasını ihâta eden *{çevreleyen}* çöl, Harre nâm-ı umumiyesiyle yâd edilen ve volkanın dağ kümeleriyle parçalanmıştır. Bunlar gayet kadîm yanardağları merkezleridir, sönmüş volkanların muazzam bakâyâsıdırlar. Göz alabildiği kadar siyah lav sahraları nazara dehşetler vererek, yanmış bir dünyanın kömür haline gelmiş harabeleri gibi imtidâd ederler *{uzayıp giderler}*. Bu volkanik arazi gerek lavların gayet hususî manzaralarıyla gerek volkanlardan fırlamış kayaların koyu renkleriyle Medine havâlîsine o kadar hususiyet bahşeder ki memleketin aksâm-ı sâiresinden bariz surette ayrılır.[117]
Nazara pek korkunç gelen sudan ve nebatattan mahrum, sön- [III/98]
müş yanardağ kümeleri arasında Medine ovasının münbitliği çok çabuk sabit ve müstekar bir halk celp etmek iktizâ eylerdi. Buraya toplanan ahâli toprağın fevkalede kuvve-i enbâtiyesinden hemen istifade etmeye teşebbüs eylemişlerdir. Yesrib'in ilk işgali hangi tarihe tesadüf eder? İlk sekenesi kimlerdi? Bunlar beyhude suallerdir. Çünkü bunlara memnuniyet-bahş bir cevap vermek daima müşkil olacaktır. Tarihin fecrî nâmı verilebilecek zamanlarda yani Muhammed'in zuhûrundan birkaç asır evvel Yesrib'i İbrânî ailelerle meskûn

117 Not-1 [III/101] Şimâl-i Arabistan'ın volkanik arazisinin tasviri için Doughty'nin 1. cildini okuyunuz. Doughty uzun müddet o havâlînin göbeğinde yaşamış, Arabistan'daki seyahatleri esnasında bunlardan birçoğunun içinden geçmiştir. Esere merbût olan haritada [III/102] volkanik havâlînin Medine etrafında ve bütün şimâl-i Arabistan'da ne suretle imtidâd ettiği görülmektedir.

görüyoruz. Bunlar kendilerinden evvel orada ikamet eden sâir kabâil-i sâmiyeyi (Arap?) kısmen tard kısmen temsil etmişlerdi. Bazı menâbia nazaran[118] Medine'nin başlıca iki İbrânî kabilesi olan Nadîr ile Kureyzalar İbrânî kanından değildiler. İbrânîlenmiş Arap kabileleri idiler. Arabistan'ın Rum-Bizans hududuna ve Akabe Körfezi'ne daha yakın bulunan kısmında sâkin Cüzzam Kabilesi'ne mensup bulunuyordu. Bu malumat sahih ise Medine'de hiçbir zaman İbrânî kanı taşıyan kabile mevcut olmamış demektir. İhtimal ki yalnız küçük, münferid kümeler halinde İbrânîler vardı ve bunlarda çiftçi, tacir, esnaf
[III/99] idiler. Fakat bu iddia pek hakikate tevâfuk etmez gibi görünüyor. Çünkü kalan an'anâtın tekmîl muhteviyâtına mugâyirdir. Ya'kûbî'nin bu iddiasını tanıdığım menba'lardan hiçbiri teyid etmiyor. Birçok İbranî kabilelerinin 70 tarih-i milâdîsinde Kudüs'ün tahribinden sonra şimâlden cenûba doğru inmiş ve ırk karâbeti ve İbrânî medeniyetinin tefevvuku sayesinde birçok Arap anâsırını temsil eylemiş olmaları, binaenaleyh Medine'deki İbrânî ailelerinde büyük nispette Arap kanı bulunması pek muhtemeldir. Bu nokta hakkında söyleyeceğimiz şeyler ancak bir faraza ve tahminden ibaret olacaktır. Yesrib'in İbrânîler ve İbrânîleşmiş Araplar tarafından işgali Muhammed'e nispetle bi'n-nisbe yeni bir vaka idi. İhtimalki şimâlî Arabistan'ın daha münbit ve mamur bulunan havâlîsinin (Hayber, Vadi'l-Kurâ, Teymâ, Fedek, ilâ âhir) yine Yahudi dinine mensup sâir kabileler tarafından zabt ve işgaliyle aynı zamanda olmuştu. Bu suretle Filistin'den Arabistan çöllerine doğru vuku bulmuş mebzûl bir muhâceret âsârı karşısındayız. Bu muhâceret pek kuvvetli esbâb tesiriyle vukua gelmiş olmak iktizâ eder. Çünkü Arabistan tarihinde defaat ile tekrar eden tabii keyfiyet bunun tamamıyla zıddı olmuştur. Yani çölde sefilâne hayat sürenler Filistin'in, Suriye'nin, Mezopotamya'nın, Babil'in münbit havâlîsine muhâceret eylemişlerdir. Bu kuvvetli müesser ise Romalıların Filistin muhâre-

118 Ya'kûbî, 2. cild, sahife 49, 52, 8. satır ve müteâkib satırlar. Wellhausen'e bakınız. Skizzen und vorarb, 4. cild, sahife 13.

bâtından sonra İbrânî ırkını ezmek teşebbüslerinden başka bir şey olamaz. Herhalde İbrânî kabileleri Yesrib'e geldiler, [III/100] memleketin sahibi oldular, Medine ovasının kadîm sahiplerinin kısm-ı a'zamını temsil ettiler. Mamafih Muhammed zamanında Medine'de Arap kabilelerinin bakâyâsı el-ân *{Arap kabilelerinin geri kalanları hâlâ}* mevcut idi. Bunlar ihtimal ki İbrânîlerin vürudundan*{gelişinden}* mukaddemki *{önceki}* Arap ahâlisinin son döküntüleri idiler. Fakat miktarları fark edilmeyecek kadar azdı ve ortadan bütün bütün kalkmak üzere bulunuyorlardı.[119] İbrânîlerin hükm ü nüfuzu Arabistan'ın cenûbundan büyük Yemâniye neslinden Benî Kaylelerin vürûduna kadar devam etti. Bunlar o zaman, isimlerinden de anlaşılacağı üzere ana üzerine müesses bir hey'et-i ictimâiyye devre-i ibtidâiyyesinden çıkmışlar ve baba sulbünü esas ittihâz eden bir hey'et-i ictimâiyye temeli üzerinde teşekkülâta doğru bir tekâmül takip etmeye başlamışlardı. Sonraları daha ziyade Evs ve Hazrec[120] nâmı altında maruf olan Benî Kaylenin muhâcereti muslihâne oldu. Yeni gelenler Yesrib'deki İbrânî cemaati arasına sokuldular. İbrânîlere tâbi oldular ve ağleb-i ihtimale göre el-ân hâlî bulunan araziyi alarak kuvve-i enbâtiyesi hasebiyle o güne kadar mevcut ahâliden daha fazla miktarda bir nüfusun yaşamasına müsait bir havâlîyi işgal eylediler. Filhakika, Medine'nin müsait şerâiti yeni Muhacirlere o kadar iyi geldi ve nüfusun artmasına o kadar hizmet etti ki Evs ile Hazreclerin miktarları muttasıl [III/101]

119 Not-2 [III/102] Bu kabilelerin isimleri ber-vech-i âtîdir: Benî Hirmânlar Yemen'den gelmişlerdir. Benî Mersed ve Benî Neyfler, Belîlere mensupturlar. Benî Süleymlerin bir dalı olan Benî Muâviyeler; Benî Şatbeler ki Gassândandırlar (Egânî, 19. cild, sahife 95, satır 13 ve müteâkib satırlar). Bunlara şu kabileler de ilave edilebilir: Benî Gusayneler ki Belîlere mensupturlar (Wüstenfeld, Medinah, sahife 41, satır 5); Benî Huzmeler ile Benî Nâgısalar ki Yemendendirler (Wüstenfeld, sahife 29, 31, 43); Benî Sa'lebelerle Benî Zaûralar (Egânî 15, sahife 162, satır 6); Cefneler, Şuteybeler (Hişâm, sahife 343, satır 5) ki Gassândandırlar (Wellhausen'a bakınız. Sk. u. Vorarb 4, sahife 12). Mamafih bu kabilelerden birçoğunun Medine'ye İbrânîlerin vürûduyla Benî Kaylelerin vürûdu arasındaki zaman zarfında gelmiş olmaları muhtemeldir.

120 Hatta yalnız Hazrec. Hişâm'a bakınız, sahife 296, satır 7.

arttı. Kendilerine hâkim olan İbrânîlere çok geçmeden adetçe tefevvuk ettiler *{üstünlük sağladılar}*. İlk muvazene *{denge}* bu suretle haleldâr olunca *{bozulunca}* siyasi bir inkılâb vukua geldi. Müşrik Araplar silaha sarıldılar. Ne çok sürmüşe ne pek kanlı olmuşa benzemeyen bir mücadeleden sonra memlekete hâkim oldular, İbrânîleri taht-ı tâbiiyyetlerine girmeye icbâr ettiler. Tabir-i diğerle siyasi bir tebeddül-i idare *{idarî değişim}* oldu. Tâbiler metbû' mevkiine çıktılar *{yönetilenler yönetici oldular}*. Metbû'lar tâbi mevkiine indiler *{yöneticiler yönetilen oldular}*. İbrânîler arasında vahdet-i siyasiyenin fıkdânı *{siyâsî birliğin bulunmaması}* kendilerini müteferrik ve muhâsım *{ayrılmış ve düşmanca}* parçalara ayıran daimi rekabetler müşrik Arap unsurunun galebesini teshîl etmişti. İbrânîler dinlerine gayet merbût kalmakla beraber müşrik kabilelerle tamamen aynı şey oldular, onların isimlerini bile aldılar. Yalnız Kureyzalar ve Nadîrler gibi, bazı kuvvetli kümeler aralarındaki kabile vahdetini ve belki de Muhammed'e pek yakın bir zamana gelinceye kadar istiklallerini de bir derece muhafaza etmişlerdir. Bundan dolayı İslamiyet'in zafer-i siyasiyesinin netâyic-i zaruriyyesini ilk hissedenler de bu iki kabile olmuştur.

§39. Medine'nin yeni sahipleri nüfuz ve tefevvuklarını *{üstünlüklerini}* uzun müddet muhafaza edemediler. Birbirlerine kan rabıtası ile bağlı olmakla beraber (her halde kendilerini böyle zannetikleri için aralarında karâbet olmasa bile aynı neticeye varırdı) tam akvâm-ı Sâmiye'ye yakışacak bir hareketle az vakit içinde kendilerini ihtirasâta kaptırdılar. Kabileler arasına rekabet düştü. Her Arap'a has olan o nâkâbil-i izale-i infirâd {*önlenemeyen başıbuyrukluk*} ve adem-i itaat {*itaatsizlik*} ruhunun tevlîd ettiği münâzaalar başladı.
[III/103] Arap, para kazanmak ya intikam almak ya şahsî bir fayda istihsâl eylemek gibi bir ihtiras-ı zâtiyesini tatmin için mensup olduğu cemaatin bütün hayır ve selametini fedaya daima muhayyerdir. Bu suretle birtakım nizâ'lar *{anlaşmazlıklar/çekişmeler}* tevellüd etti ve kardeşler arasında o kadar kanlı

muharebelere münkalib oldu ki *{dönüştü ki}* Medine havâlîsi bir inkırâz-ı tâm *{dağılma}* tehdidine maruz kaldı. Münâzaaya *{çekişmeye}* ber-mutad *{her zaman olduğu gibi}* aralarında nifak bulunan Yahudiler de iştirâk ederek kimisi Evsler kimisi Hazrecler tarafını iltizam eylediler. Bu muharebelerin ve mütekâbil *{karşılıklı}* kıtallerin tarihi bizi alakadar etmez.[121] Bu, hülâsaten Evs kabileleriyle daha zî-kudret ve miktarı daha çok Hazrecler arasında ihrâz-ı nüfuz ve tefevvuk mücadelesinden ibarettir denilebilir. Hazrecler bidâyette fâik bir mevkide idiler. Fakat Evsler muhtelif kabâil-i müttefikayı ve bilhassa Yahudilerin Nadîr ve Kureyza kabilelerini kendilerine celbe muvaffak olunca vaziyet tahavvül etti. Hazrecler başka tarafta bahsetmiş olduğumuz[122] Buâs muharebe-i tarihiyesinde tamamen mağlup oldular. Mağluplar arasındaki zayiât o kadar çoktu ki bir nevi muvakkat muvâzene-i siyasiyeyi teessüs etti. Bu her şeyden ziyade son derece çok zâyiata uğrayan iki tarafın kesb-i zaaf etmesinden ileri gelmişti. Fakat bu muvâzenet *{denge}* pek gayr-ı sâbit bir şeydi. Çünkü hiçbir sulh muahadenâmesi hatta bir mütâreke ile bile temin edilmiş değildi. Sulh, kuvvetten düşmüş Medine cemaatinin bir [III/104] nevi siyasi baygınlığı mahiyetinde idi. Zahirî sükûnet altında el-ân müthiş kinler ve gayr-ı kâbil-i tatmin intikam hisleri duruyordu. Her an ufacık bir sebeple kıtaller eskisinden daha fena bir halde tekrar edebilirdi. Şehir, kaybettikleri kuvveti biraz istirdâd eder etmez birbirlerini karşılıklı boğazlamaya müheyyâ *{hazır}* iki muhtelif ordugâhtan terekküb ediyordu. Bu vaziyet malum olunca Medine'de bir teşekkülât-ı siyasiyenin ilk anâsırına bile tesadüf edilmezse bunda mucib-i hayret bir şey görülmez. Medine'de hiçbir memuriyet yoktu, hiçbir şehir idaresi yoktu. Kuvve-i icrâiyyeyi eline almış yüksek bir makam yoktu. Adaletin hiç değilse en ibtidâi şekillerine riâ-

121 Not-1 [III/105] Kable'l İslam Medine tarihinin gayet iyi bir hülâsasını yukarıda söylediğimiz gibi Wellhausen yazmıştır. Sk. u. vorarb. 4. cild 3-64. Kable'l İslam Medine tarihine ait olarak Arap metinlerinden birçok fıkralarda nakil ve istişhâd eylemiştir *{şahit getirmiştir}*.

122 Medhal, § 303.

yeti hiç kimse temin etmiyordu. Hey'et-i ictimâiyye sırf Arap tarzına göre idare olunuyordu. Yani o kadar demokratik bir şekli vardı ki adeta anarşiye muadil idi. Başsız, şekilsiz, küçük aile vahdetlerinden mürekkeb birer kalabalıktan vücuda gelmiş olan iki muârız fırkadaki adamlar, yalnız harp meydanının muvakkat iştirâk-i menâfii ile müttehid idiler. Sonra harp zamanında bunların her biri kendi hesabına yaşarlardı. Diğerlerinin mukadderâtı ve işleri ile zerre kadar alakadar olmazlardı. Mekke'de ahvâl ve şerâit başka türlü idi. Mabedin mevcudiyeti, haccın neticesi olan vâsi' *{geniş}* bir ticaret-
[III/105] tin îcâbâtı Mekke hey'et-i ictimâiyesinin teşekkülâtı üzerinde gayet müesser *{kendisine birşey tesir etmiş olan}* birer âmil olmuşlardı. Wellhausen'in pek güzel söylediği gibi[123] bir mekteb-i siyâset vücuda getirmişlerdi. Bu iki medeniyet âmili Medine'de yoktu. Bundan dolayı orada hırs ve servet daha az olduktan başka daimi surette silah isti'mâli ve halkın temâyülâtı cengâverâne ve hunhâranesi insanlarda ancak sulhperver bir muhit içinde servetin ve hey'et-i ictimâiyedeki refahın tezâyüdüyle *{artması, çoğalmasıyla}* inkişâf edebilecek yüksek melekât-ı beşeriyeyi köreltmişlerdi.

§40. Mamafih müşrik Araplarla Medine Yahudileri arasında maddi ve manevi büyük bir fark mevcut olmadığı zannına kapılacak olursak Medine hey'et-i ictimâiyesinin ahvâl ve şerâiti hakkında yanlış bir fikre zâhib olmuş oluruz. Yahudiler mahalli nizâ'lara *{kavgalara}* karışmakla beraber, müşrik kabileler tarafından kabile isimlerini kaybedecek derecede kısmen temsil edilmiş olmakla beraber, dinlerini ve çok daha yüksek bir harsın *{kültürün}* izlerini muhafaza etmişlerdi.
[III/106] Arabistan'ın kıblegâhında zaruri bir inziva ve tecridden, çok aşağı bir hey'et-i ictimâiye ile daimi surette temastan dolayı bir dereceye kadar barbarlaşmış iseler de yine Arap lehçesinden farklı bir lehçeleri vardı.[124] İhtimalki mektepleri vardı

123 Skiz und vorarb, 4. cild, 20.
124 Vâkıdî Wellhausen, sahife 170, satır 18.

ve oralarda okuyup yazma öğreniyorlardı.[125] Yahudiler gayet iyi çiftçi idiler. Müstahkem evler inşası hususunda Arapların üstâdı bulunuyorlardı (müşriklik zamanında Medine'ye has bir hâl). Hububât zer'inde *{ekiminde}* bahçe ve hurmalıklar tanziminde ve iskâsında *{sulamasında}* maharetleri pek ziyade idi. Kullandıkları aletler de iyiydi. Rahatça oturmaya tab'an *{yaratılıştan}* meyyâl olan ve yalnız kolay kazançları seven hâlis Araplardan daha gayret ve faaliyetle çalışırlardı.

Yahudilerin serveti malum bir şeydi. Bu servet bilhassa kuyumculuk, silah, zırh, kılıç imali gibi sanatlar ile faiz mukabilinde ikrâzâtta bulunmak *{borçlandırma}* gibi kârlı işler neticesinde toplanmıştı. Buna nispetle Araplar fakir idiler. Günü gününe yaşıyorlar, para hususunda aşağı kaldıklarını görerek hatta manen de mâdun *{aşağıda}* bir mevkide bulunduklarını müphem surette hissederek muzdarip oluyorlardı. Yahudiler daha zengin idiler, daha münevver idiler, muhtelif sanatlarda daha mâhirdiler, kadîm bir harsın vârisi idiler, mukaddes bir kitapta Allah tarafından vahyedilmiş bir dine sahiptiler. Bu keyfiyet Muhammed'in Kur'ân'da kullandığı tabir-i hürmet- [III/107]
kârâneden[126] de anlaşılacağı üzere garîb ve esrâr-âlud bir şey gibi Yahudilerin ehemmiyet ve itibar kazanmalarına pek çok hizmet ediyordu. İşte Muhammed'i ortaya vahiy mahsulü bir "Kitap" çıkararak onları taklit etmeye sevk eyleyen şey bu his oldu. Mamafih, Yahudilerin birçok kusurları da vardı. Aralarında itilaf kat'iyyen mevcut değildi. Karşılıklı münakaşalara ve didişmelere pek düşkündüler. Müşterek bir menfaat için birlikte hareket edebilmek onlar için muhâl idi. Hey'et-i ictimâiyenin hayrı için bir inzibât altına girmeye katlanamazlardı. Ulûm-ı mahfîye ve gaybiyeye, sihir ve efsuna, zehirlere, ilâ âhir, fevkalade mübtelâ idiler. Bir de pek korkak oldukları için tehlike karşısında hiçbir şey yapamazlardı. Bu yüzden müşriklik zamanında Medine'de hâkim ve efendi mevkiinden tebaa mevkiine düşmüşlerdi. Sonra Müslümanlık zamanın-

125 Birkaç fıkra aşağıda hahamlara ait nota bakınız.
126 Ehl-i Kitâb; 39, 45; 2, 99, 103, ilâ âhir, ilâ âhir.

da Peygamber'in gayr-ı kâbil-i teskîn husumeti karşısında yine bu yüzden inkırâz *{bir kalabalıktan, bir bütünden tek kişi kalmıyacak şekilde tükenme, bitme}* buldular, tamamen mahvoldular. Şurasını tasrîh etmek lazım gelir ki Yahudilerin inkırâzlarından en çok kendileri mesuldür. Çünkü kanlarında cevelân eden *{dolaşan}* kanın, takip ettikleri kadîm an'anelerin ve dînin mahiyeti tesiriyle daima Yahudi kaldılar, Araplarla hiçbir zaman kardeş haline geçmediler. Yalnız ma-
[III/108] nen değil, ırk itibariyle Araplardan ayrı kaldıkları için öyle bir fark vücuda getirdiler ki bu, daimi bir vesile-i hased ve nefret teşkil etti ve nihayet kanlı nizâ'lara sebebiyet verdi. Kendi isimlerini kaybetmek, Arap kabileleri arasına girmek ile beraber müşriklere karşı gerek kendileri gerek Yahudileşmiş Araplar daima hasmâne ve muhakkirâne bir vaziyet aldılar. Hiçbir zaman kendilerini Arap hissetmediler. İslamiyet'e karşı gösterdikleri ihtiyatsızlık ve adem-i itilaf, İslamiyet ile Araplaşmayı red hususunda muhafaza ettikleri inat mahv u inkırâzlarının en başlı sebebini teşkil etmiştir. Muhammed onlara karşı vahşiyâne bir şiddet ile mertlikten uzak bir surette hareket edebilmiş, onları bilâ-merhamet tard ve imhâ eylemiştir. Çünkü Medine cemaatinde kendisinin Yahudiler aleyhindeki hissiyâtına müsait bir zemin bulmuştu.

İzâhâtımızı hülâsa edersek deriz ki Medine'de müşrik Araplar'da Yahudilere karşı hased ve husumet ile karışık bir his görüyoruz. Mamafih Araplar kan ve din itibariyle kendilerine yabancı olan bu adamların mevcudiyetini hoş görmeye mecbur idiler. Çünkü kabileler arasındaki kardeş kavgaları Yahudileri vaziyetin hâkimi yapıyordu. Yahudiler ekalliyette *{azınlıkta}* olmakla beraber kah bir tarafa kah diğer tarafa temayül ederek her defada muzafferiyeti temin eden âmil kendileri oluyorlardı. Böyle bir vaziyetin bütün Medine müşrikleri için gayr-ı
[III/109] kâbil-i tahammül birşey olacağı bedîhîdir. Bunlar yeni muharebât-ı dâhiliye tehlike-i dâimesi yüzünden tefevvuklarının *{üstünlüklerinin}* zâil olacağını ve ihtimal ki Yahudilerin siyasi hükm ü nüfuzları altına tekrar gireceklerini hissediyorlardı.

Binaenaleyh Arap ahâlisine kaybedilen refah ve saadeti tekrar vermek üzere müesser ve şâyân-ı iftihâr bir çare arayan bir fırkanın teşekkülüne akıl pek kolaylıkla erer. Yukarıda[127] Muhammed'in mezhebinin ve bilhassa şahsının dâhili teşkilât ve temin-i sükûn mesele-i mühimmesi için aranan bu çare-i halli nasıl temin eder gibi göründüğünü izah etmiştik.

§41. Muhammed'in vaziyet-i hususiyyesini ve yaptığı işi anlayabilmek için Medine'de gizli bir halde mevcut olan ihtilafın müteaddid safhalarını göz önüne getirmek lazımdır. Yalnız Araplarla Arapları telif etmek *{kaynaştırmak}* değil Araplarla Yahudileri de telif etmek ve nüfuz ve tefevvuk-ı siyâsîyi Araplara temin eylemek îcâb ediyordu. Muhammed'in en büyük meziyeti birbirleriyle hâl-i nizâ'da *{kavga halinde}* bulunan üç unsur-ı ırkîyi *{ırkı}* (Evsler, Hazrecler, Yahudiler) kan râbıtası *{kan bağı}* yerine manevî ve dinî bir râbıta koyarak ve her üç rakip unsurun kendi neşrettiği dine ihtidâsı suretiyle dinî bir cemaat vücuda getirerek birbirine mezcetmeyi *{karıştırmayı}* düşünmek olmuştur. Faaliyetin bu yeni safhasında Muhammed'in yalnız muzdarip ve günahkâr beşeriyete karşı hissettiği muhabbet sâikasıyla her türlü fikr-i menfaatten ârî olarak mı yahut insanlara haber verilecek büyük bir hakikat mevcut olduğu itikat amîkiyle *{inanç derinliğiyle}* mi yahut yalnız hırs-ı câh *{makam, mevki hırsı}* ve şahsî şan ve şeref sevkiyle mi yahut bütün bu sebeplerin kâffesi ile mi hareket ettiğini tahkîke kalkışmak bizim vazifemiz değildir. Muhammed'in Kur'ân tezâhürâtında ve faaliyet-i siyasiyesinin girift safahâtında kolayca kâbil-i tefrîk ve temyiz olmayan hâlet-i ruhiyesi bir tercüme-i hâl muharriri için hususi bir mevzu-ı tetkik teşkîl etmek lazım gelir. Bu muharrir vereceği hükümlerde gayet ihtiyatkâr bulunmalıdır. Çünkü mesele yek-nazarda görüldüğünden pek çok muğlâk ve girifttir. Her halde bizim için vukua gelen ahvâli, Muhammed'in zâhiri yaptıklarını müşahede ve tespit etmek, Muhammed Medine cemaatinde teşkilât icrâsı sulh ve sükûn temini gibi yüksek bir vazifeyi kabul etmekle faaliyetini gayet [III/110]

127 Medhal, § 355 ve müteâkib fıkralar.

medeniyet-bahş netâyiciyle izah etmiş, ahvâl ve şerâit-i sâlifeye *{geçmiş şartlara}* nazaran büyük bir terâkki teşkîl eyleyen ve dünyada harika-âlûd bir inkılâb-ı azîm irâe eden devamlı, kuvvetli, mesudâne şerâit-i ictimâiye vücuda getirmiş olduğunu görmek kâfidir. İşte bu mülâhazadan hareket edersek, İbn İshak tarafından mucize kabîlinden muhafaza edilen ve tarafımızdan biraz aşağıya derc edilen[128] vesika gayet hususi
[III/111] bir ehemmiyet arz eder. Bu vesika Muhammed'in kendisine intihâb ettiği *{seçtiği}* vatanda telifkâr ve teşkilatperver faaliyetini ne tarzda izah ettiğini bize göstermek gibi bir kıymet-i hususiyeye mâliktir. Müheyyâ-yı inkırâz *{çökmeye hazır}* bulunan müşriklik binasının çatlakları arasına sonra kadîm dünyanın temellerini yıkacak ve yeni Müslüman hey'et-i ictimâiyesinin *{sosyal yapısının}* teşekkülü için yer açacak manivelanın ucu(-nun) girmekte olduğunu görüyoruz.

Vesikanın mufassalan tedkikâtına girişmezden evvel bazı muhtasar mütalaat dermiyânına lüzûm vardır. Medine'nin müşrik Arap kabilelerinin yalnız Yahudilere karşı değil Mekke'deki tacir Kureyş hey'et-i ictimâiyesine karşı da pek aşikâr surette dûn *{aşağı}* bir vaziyette bulunduklarını tekrar tekrar söylemiştik. Mamafih şurasını tasrîh etmek icâb eyler ki Medineliler bilhassa siyasî ve ictimâî nokta-i nazardan aşağı bir mevkide bulunuyorlardı. Dinî ve ahlâkî hususâtta Medine'de vahdet-i ulûhiyet esasına müstenid bir dinin intişarı için Mekke'ye nisbetle daha müsait şerâit mevcut idi. Kezalik Medine o sırada gayet elim bir buhran devresi geçiriyordu. Kardeş mukâtelâtı *{kardeş katli}* ve bütün ailelerin nizâ'ları umumi bir bedbinlik ve rahatsızlık tevlîd etmiş, temâyülât-ı dîniyenin inkişâfına gayet müsait bir zemin hazırlamıştı.[129] Bu umumi

128 § 45. Fıkra.

129 Not-1 [III/113] Haniften bahsettiğimiz sırada (Medhal, § 178-188) Ebû Kays b. Benî Enes ve Ebû Âmir er-Râhib nâmında iki Medineliden [III/114] bahsetmiştik ki bunlar Medine'deki yeni efkârın en parlak mümessilleri idiler. Zahidâne ve münzeviyâne bir hayat takip ederek esnam ibadetinden vazgeçmişlerdi. Bu zatların Muhammed'e karşı hasmâne bir hatt-ı hareket etmeleri bizi mütehayyir bırakmamalıdır. Bu hissiyât-ı dîniyenin tezahürâtında samimi değil iseler, şahsî nahvet

âmilden başka sâir teferruat da mevcut idi: Medinelilerin putlara tapmakta hiçbir menfaat-i hususiyeleri, muhafaza edilecek bir mabedleri yoktu. Medine'nin ve civar havâlînin Yahu- [III/112]
dilerle ve Arabistan'ın aksâ-yı şimâlinde Bizans İmparatorluğu hududunda sâkin Hristiyan kabilelerle daimi temas neticesinde ecdadlarının sanemlere ibadet-i dînine karşı içlerine adeta sevk-i tabii ile bir nefret dolmuştu. Tek bir Allah'a iman gibi daha necîb, daha saf bir dine karşı kendilerinde bir hürmet hissi peyda olmuştu. Tevrat, İncil gibi mâ-fevk-i tabîî bir kitab-ı hususi vasıtasıyla vahy-i ilâhi vuku bulması fikrine alışmışlardı. Müşriklik bir mezheb-i dîni sıfatıyla Medine'de İslamiyet'e hiçbir mukavemet göstermedi. Bir din sıfatıyla daha hücuma uğramadan evvel vücudu ortadan kalkmıştı. Hiçbir tesir bırakmadan, hiçbir müdafaa bulmadan zâil oldu. Muhammed'in teceddüd *{yenilenme}* perverlik hareketine müşrikliğin gösterdiği yegâne muhalefet sırf siyasi bir mahiyette idi. Kadîm müşriklik hayatının anarşi usûlünü muhafaza etmek isteyenler ve Muhammed'in diktatörce tahakkümünden nefret edenler tarafından geliyordu. Bu fırkaya münafikûn denildi. Çünkü İslamiyet'i kabul etmiş görünerek Peygamber'e yalnız siyaset sahasında husumet gösteriyor, onun tahakküm emellerini meydana koyarak adem-i memnuniyet ve türlü türlü müşkilât tevlîd ederek arzusunun mevki-i fiile vaz'ına mümânaât etmeye *{engellemeye}* çalışıyordu. Hâlbuki Muhammed'in bütün şuâbat-ı faaliyetinde *{faaliyet alanlarında}* Yahudilerden gördüğü millî, [III/113]
dinî ve siyasî muhalefetler daha şedîd olmuştur. Muhammed büyük bir dirayet ve ihtiyât ile hareket etmiş olsa da müşrik

sâikasıyla *{böbürlenme duygusuyla}* hırs bulundukları hürmet ve itibarı kendisine celbeden Muhammed'de bir rakip görüyorlardı. Samimi iseler Medine'ye yabancı Muhammed'in açıktan açığa siyasi olan vekâleti tasvip edemezlerdi. Muhammed Medine'ye cemaatin hakiki âmiri olmak temayülüyle bir hâkim-i mutlak gibi giriyordu. Mamafih bu iki adam şahsî ve münferit bir vaka teşkîl etmişlerdir. Medine hey'et-i ictimâiyesinin vüstâ hâletine bir misal vücuda getiremezler. Ruhlarda gizli gizli mevcut bir temayülün mübalağalı, bozuk bir mahsulü addolunabilirler. Bu iki sîma tarihte birer fener gibi nümâyân olur, bize bazı şeyler mevcut olduğunu bildirdiler. Fakat mevcudiyetini anladıkları şeylerin birer numunesi gibi kabul edilmemelidir.

anâsırda kendisini dinlemeye ve takip etmeye müsait bir muhit bulmamış olsaydı Yahudilerin bir muhalefeti hiç şüphe yok ki Peygamber'in bütün ümitlerini mahvedecekti. Filhakika Muhammed daha bizzat Medine'ye gelip vasıta-i ihtidâ olmak üzere kendi şahsi cazibesini isti'mâl etmeden evvel İslamiyet Medine'de büyük bir süratle intişar etmişti. Halk kendisini görmeden evvel kendisini takibe hazır birçok kimseler vücud bulmuştu. Muhammed'in dinini kabul edenler az değildi. Çünkü o karışık ve muzdarip cemaatlerinin siyasete ve ahlaken ihyâsını Muhammed'den ümit ediyorlardı. Vakıan müşriklerden bidayette çok muhalefet gösterenler olmuştur. Fakat bunlar hiçbir zaman cesurâne meydana atılmamışlardır. Daima zayıf ve müteredditsurette hareket ettiler. Esnam ibadetini ihya ve tesis için hiçbir şey yapmadılar. Yalnız kaybedilen hürriyet için teessür gösterdiler. Muhammed'in siyasetinin fevâid-i maddiyesi meydana çıkar çıkmaz muhalefet dağıldı. Çünkü açıktan açığa Müslümanlığını ilan etmek ve Muhammed'e tabi olmak kârlı bir spekülasyon olduğuna dair kendi kendiliğinden bir kanaat vücuda geldi.

§42. Müşriklerin Muhammed'in icraatına karşı muhalefetleri zayıf ve gayr-ı müessir olmuştur. Muhammed'in silahlarının muvaffakiyeti ve taraftarlarının kuvvetli bir imtizâcı sayesinde hiç ümit etmediği halde istihsâl ettiği fevaid en mürtecilerin bile gözünü açtığı vakit hakiki her türlü muhalefet zail oldu. Arap her şeyden evvel servete harîstir. Tabiatı itibariyle hisâbîdir *{hesabını bilen}*, zamana uyar bir adamdır. Muhammed'in
[III/115] neşrettiği din, maddî kazanç için kolay ve müessir bir vasıta teşkil edinceye kadar Arapları gayet la-kayd bıraktı. Muhammed'in din nâmına vaz' ettiği müessesât ve kavânînin ve bilhassa bu müessesât vasıtasıyla istihsâl eylediği hayret-bahş netâyicin Araplar üzerinde husûle getirdiği intiba' bütün bütün başka olmuştur. Müslüman demokrasisi Arabistan'da hiç işitilmemiş bir yenilik idi. Bütün milletin hissiyatına her hususta mugâyir idi. Mamafih Medine'nin gayet hususi şerâiti yine gayet hususi çarelerin tatbikini mecburi bir hâle sokturdu.

Netâyic pek hayret-bahş zuhûr etmiştir. Yalnız intizam taraftarı Medinelilerin emel edinmiş oldukları şey yani dâhilde sükûn ve asayiş temin edilmekle kalmadı. Demokratik mefhumların hayat-bahş olduğu siyasi ve askeri bir kudretin de temelleri atılmıştı. Kim buna münkâd *{boyun eğen}* olursa azîm fevâid-i maddiye ve maneviyeden hisse-yâb olmayı ümit ediyorlardı. Gayet sefil ve âciz bir hale düşmüş olan bir cemaat, Peygamber sayesinde nâ-kabil-i *{olmayacak}* mukâvemet bir kuvveti hâiz bir hükümet-i askeriyenin merkezi oluyordu. Bu merkeze hiç-bir zaman görülmemiş bir servet akıyordu. Arabistan'ı Müslüman yapan tek bir Allah'a samimi bir iman değil böyle fevâid-i maddiye ümidi olmuştur. İslamiyet ancak Cezîretü'l-Arab'ın [III/116] hudutlarını aştığı ve gayr-ı Arap akvâmı taht-ı inkıyâdına aldığı gün hakiki bir din, itikat edilmiş bir iman haline geldi. O güne kadar İslamiyet büyük bir hareket-i siyasiyenin basit ve gayet ince bir gömleğinden ibaret idi. Araplar İslamiyet'i bilâ-ihtidâ kabul ettiler. Bunu bir silah, inanmadıklarına dâr-ı ukbâdaki fevâid için değil bu dünyada azim servetler kazanmak için bir vasıta yaptılar. İslam dinini Muhammed'den aldıkları şekilde Arabistan hâricindeki akvâma verdiler, kendileri değişmemiş ve ihtidâ etmemiş bir halde kaldılar. İslamiyet yalnız gayr-ı Arap kavimler vasıtasıyla bir necât ahlakı, dâr-ı ukbâda bir âlet-i saadet manasını ifade etti. Binaenaleyh kendisinin inanmadığı bir vahdet-i ulûhiyete müstenid dini taht-ı inkıyâda aldığı bütün kavimlere kabul ettiren bir müşrik kavme müsâdif olmak gibi zâhiren akıl ermeyecek bir hadise karşısında bulunuyoruz. Araplar Muhammed'in hayatında ve hatta Muhammed'den sonra yeni dinin yalnız siyasi taraftarlarını ve fevâid-i maddiyesini gördüler. Taht-ı itaate alınan kavimler bunun netâyic-i siyasiyesi altında kaldılarsa da ahlâkî ve dînî mezhebi de harîsâne benimsediler. Bu suretle Arap tarihinin bir devresi geldi ki (Emevî halifeleri zamanında) gayr-ı Arap kavimler İslamiyet'e samimi surette itikat ettikleri halde hâlis Araplardan [III/117] terekküb eden *{oluşan}* sınıf-ı müdîr hemen hiç inanmıyordu. İslamiyet'i bir vasıta ve sebeb-i hükümet olarak isti'mâl ediyordu. Kendi müdafaa ettiği esas lehinde esbâb-ı ahlâkiye ve

dîniyede serdedilen fırka zuhûr ettiği zaman pek az mu'tekid olan *{inanmış}* Arapları mevki-i iktidardan tard edebilmek *{kovabilmek}* kendisi için kolay oldu. Politikacı Araplar mağlup oldular. Samimi Müslüman olan mağlub kavimler eski kaybetmiş oldukları nüfuz ve iktidarı tekrar ellerine geçirdiler. Araplar adeta çöllerine döndüler, ecdatlarının hiç değişmemiş ve değişmez hayatlarına yine başladılar. Hâlbuki etraflarında bütün dünya, kendilerinin tevlîd etmiş oldukları azim hareketin tesiriyle sarsılıp duruyordu. Bugün bile, aradan on üç asır geçtiği halde dünyanın büyük kısmı Arapların neşretmiş oldukları din yüzünden hareket içindedir. Araplar ise kable't-tarih ecdatlarının aynı tarzda etraflarında vukua gelen şeylerin kâffesine lakayd, bir defa tarih-i âlemde îfâ etmiş oldukları büyük vazifeyi unutmuş, bundan bî-haber yaşamaktadırlar.[130]

Medine Vesikası

Medine Cemaatinin Teşekkülü

§43. Bu uzun mukaddimeden sonra artık nokta-i azîmetimize avdet etmek lazım gelir. Muhammed'in ne gibi usûl ve şerâit içinde hareket ettiğini, dinî ve siyasî ıslahatını ne gibi bir muhît üzerinde icrâ ve tatbik eylediğini meydana koyarak bu nokta-i azîmeti daha iyi tenvîr etmek istedik. Şimdi bize ilk Müslüman cemaatinin tarz-ı teşekkülünü gösteren vesikanın tetkikine geçmek sırası gelmiştir. Vesikanın tetkiki dört kısma ayrılmak îcâb eder: **(1)** Vesikanın mevsûkiyeti *{güvenilirliği}*; **(2)** Vesikanın mahiyet-i hususiyesi *{özel durumu}* neden ibarettir; **(3)** Her maddeye ait mesâil-i mürtebita *{birbirine bağlı meseleler}*; **(4)** Vesikanın hey'et-i mecmûasının *{genel yapısının}* tetkikinden çıkarılabilecek umumi neticeler nelerdir?

130 Not-1 Bu nokta-i nazardan Araplarla Yahudiler arasındaki müşâbehet tesadüfî bir şey değildir. Araplar İslamiyet'e karşı ne halde iseler Yahudiler de Hristiyanlığı o sorunla icat etmişlerdir. Bu kavimlerin [III/118] ikisi de kendi vaz' ettikleri dinin intişârı için gayet müessir birer âmil olmuşlar. Mamafih ikisi de vahyedilmiş hakikatlerin tamamen ve hakikaten anlaşılmasını başkalarına bırakmışlar, kendileri kendi evlatlarını adeta red ve inkâr ederek kadîm itikâdât ve âdâta dönmüşlerdir. Bûdî *{varlık, vücûd}* dîni bile onu icat eden memleket ve kavimde inkişâf etmemiştir. Bu gayr-ı tabiilik acaba neden neş'et ediyor?

Birinci nokta hakkında hiçbir mesele olamaz. Münekkitler *{eleştirmenler}* arasında vesikaya dair hiçbir şüphe yoktur. Gerek tarz-ı ifadesi gerek muhteviyatı o mahiyettedir ki arasına bir fikr-i mahsusa müstenid ilavât ve tağşişât *{ilave ve karışıklıklar}* yapılmış olsa idi bunun küçük bir eserini bile meydana vururdu.[131] Görülüyor ki muhaddisîn ve en başta İbn İshak bu muhafaza edilen vesikanın ne hakiki manasını, ne kıymetini anlamamışlardır. Bunun için, bizim tâli'imize *{talihimize}*, vesikayı bozmaya kalkamamışlardır. Vesikanın gerek vâzıh gerek muzlim cihetlerinde gayr-ı kâbil-i inkâr bir hakikilik nümâyân oluyor. Bu kabîl sâir vesâikte böyle bir şey yoktur. Onlarda bir fikr-i mahsus ile yapılmış tadilâtın tesirâtı göze çarpar. Muhaddisînin ilaveleri ve tağşişleri hep aynı cinstendir. O kadar tıflânedir ki *{çocukçadır ki}* kendilerinin nikâbını *{peçesini}* düşürmek için lazım gelen silahları yine kendi elleri ile bize verirler İkinci nokta hepsinin en muzlimidir. Müşkilâtı ve izahat-ı muhtemileyi iyice anlamak için daha çok tafsilata girişmek ve şu meşhur vesikanın nasıl bir şey olduğunu, menâbi'in bunu bizim nazar-ı tetkikimize ne suretle arz ettiklerini izah etmek münasip olur. [III/119]

§44. İbn İshak dedi ki: Muhammed Mekke Muhacirleri (el-Muhacirûn) ile Medineli yardımcıları (el-Ensar) arasında bir eser yazdı (كَتَبَ كِتَابًا). Bunda (Medineli) Yahudiler ile bir i'tilâf (وَادَعَ) tespit etti ve onlarla bir muahedenâme "عَاهَدَهُمْ" akdederek serbestçe icrâ-yı âyin etmelerine müsade gösterdi, emvallerine tasarruf etmelerini kabul eyledi, bazı şerâit (اَشْرَطَ عَلَيْهِم) yahut mükellefiyet koydu ve aynı zamanda bazı şerâit yani hukuk da bahşetti (شرط لهم)." [III/120]

İşte bu sözlerle İbn İshak[132] son derecede ehemmiyet-i tarihiyeyi hâiz bir vesikayı tamamıyla kaydediyor. Bu, evvel emirde Mekke Muhacirleri ile Medine'de yaşayan Arap kabileleri ve ikinci derecede, bir taraftan bu iki takım diğer taraftan Medine'nin mutad Yahudi cemaatleri arasında münasebeti tanzîm eden bir nevi mukavelenâme olmak lazım gelir. Wellhausen'in

131 ileride § 46. fıkraya bakınız.
132 Hişâm, 341-344.

pek güzel bir surette dediği gibi[133] gökten düşen bu vesikanın emsalsiz kıymet-i tarihiyesi ne kadar takdir edilse azdır. Birçok muharrir bunu izah ve şerhe teşebbüs etmişlerdir. Başlıcaları şunlardır: Sprenger;[134] Krehl;[135] Ranke;[136] A. Müller;[137] Wellhausen;[138] Grimme;[139] Ueber die Blutrache beiden Vorislams.[140]

[III/121] Biraz aşağıda vesikanın tercümesini yazacağız ve her maddeye notlarda ismi geçen bu muhtelif muharrirlerin en câlib-i dikkat mütalaalarını ilave edeceğiz. Mamafih evvelce şunu söyleyeceğiz ki Sprenger'ın ve Krehl'in tetkikâtı pek çok hâiz-i kıymet iseler de Wellhausen'in o muazzam tetkikât-ı tenkîdiyyesi bunları gölgede bırakmıştır. Grimme'nin bu bâbda dermiyân ettiği muâhezâta *{çıkışmalara}* rağmen Wellhausen'in tetkikâtı ehemmiyet ve kıymet itibariyle sâirlerine pek fâiktir. Âsâr listesinin içine Muir tarafından yapılan hülâsayı[141] idhal etmedim. Muir, bilhassa 34. Sayfada(ki) notta vesikanın hadd-i zâtındaki kıymetini pek güzel takdir etmiş olduğunu ispat eder. Vesikanın menşei bir sırdır. İzah edilememektedir. Çünkü pek ziyade câlib-i dikkat *{dikkat çekici}* olan bir mevzuya yani yeni mütevellit Müslüman cemaatinin teşkilât-ı dâhiliyesine taalluk eder. Bütün menba'lar ise bu hususta bizi tenvîr etmekte gayet hasîs davranmaktadırlar. An'anâtın kısm-ı a'zamı ya mefâhir-i askeriyenin yahut şahsî fıkrâtın *{bölümlerin}* yahut akaid ve kelama taalluk eden meselelerin hatıralarını muhafazaya sâ'îdirler. İbn İshak, mutadı olduğu veçhile[142] bu kıymettâr vesikayı, hangi menba'dan istiâre ettiğine dair hiçbir kayd ilave etmeden bize tebliğ ediyor. Mamafih vesikanın şifahen intikal etmemiş olduğunu muhakkak addediyorum. İbn İshak metn-i aslînin bir

[III/122] kopyasını bulmuş, ona biraz evvel tercüme ettiğimiz iki satırlık

133 Sk. u. Vorarb., 4. cild, 830.
134 3. cild; 20-30.
135 Leben Muh 1. cild, 132 ve müteâkib sahifeler.
136 Weltgesch 5. cild, 75 ve müteâkib sahifeler.
137 İslam, 1. cild; 95 ve müteâkib sahifeler.
138 (Sk. u.Vorarbeiten) 4. cild, 67-83; Das Arabische Reich. 4-10.
139 Muhammed, 1. cild, sahife 75-81.
140 Procksch Arab. 60-75.
141 Mahomet, 3. cild 31-34.
142 Medhal'e bakınız § 12, 13.

bir mukaddimeyi ilave eylemiştir. Vesikanın yahut daha doğrusu onun bir nüshasının İbn İshak'ın eline başka suretle olmayıp da ancak tahrirî olarak vâsıl olması metnin tarzından anlaşılmaktadır. Eğer ağızdan ağıza rivayet edilse idi muhaddisînin ağızlarında bir sevk-i tabii ile tadilâta uğrardı.

Vesikanın tabiat ve mahiyetini tayin ve tasrîh etmek müşkildir. Asıl Arabî metinde "Kitâb" tabiri kullanılmaktadır ki bir yazı manasını ifade eder. Bu tabir henüz kalem ıstılahları tesis etmemiş bir devreye aittir. Ondan dolayı bizi tenvîr edemiyor. Vesika acaba tarafeyn-i âkideyn arasında bir mukavelenâme midir? Böyle olsa idi müşterek bir yeminden yahut şartlar vaz' olunurken hazır bulunmuş şühûddan *{şahitlerden}* bahsedilmek lazım gelirdi. Çünkü o zamanlar, müşâbih *{benzer}* sâir vesikalarda görüldüğü üzere böyle merasim âdet idi. Bunlar olmayınca bu "eser"in ne kıymeti olabilirdi? An'ane buna benzer bazı vakâyı'ın hatıratını muhafaza etmiştir: et-Tayyibûnun ve Hılfu'l-Fudûl'ün ahidnâmeleri gibi.[143] İkisinde de hakiki bir yemin (halef) vardır ki geleceğin nesilleri de takyîd eder *{kaydeder}*. Fakat bunda bu kabîl merasimin zerre kadar bahsi geçmez. Bu vesika, Muhammedü'n-Nebî'nin bir kitabı diye irâe edilmektedir. Demek oluyor ki bunu yazan yalnız Muhammed'dir. Diğerleri, Müslümanlar, Yahudiler ve müşrikler buna ne suretle iştirâk ettiler? Müslümanlar için Muhammed'in bir manevi reis sıfatıyla, kifayet edebileceğini anlarız. [III/123] Fakat diğerleri? Şerâitin tayinine iştirâk etmiş olsalardı ya "yazacaklar" ya yemin edecekler, ya muvâfakat göstereceklerdi. Vesikada bunlara dair bir kayd bulacaktık. Alman münekkidleri bu müşkili bir tarafa bırakarak buna sadece "urkunde" yani vesika demişlerdir. Bu da Arapçası kadar müphem bir sözdür. Farazâ Wellhausen "kitap" kelimesini "urkunde" yani vesika diye tercüme ediyor. Fakat bunu tenkid ve tahlil ederken sanki bahsedilen vesikanın tarafeyn-i âkideyn arasında bir mukavelenâmeden ibaret olduğu kabul ve teslim edilmiş gibi hemen daima "Vertragt" yani muâhede tabirini kullanıyor.

143 Medhal, § 86 ve 146.

O vâzıh tetkikât-ı tenkîdiyesinin son üç satırında[144] fikirlerini hulâsa ederken bir netice çıkarmadan evvel bir nedamet hissetmişe benzer. Muhammed ile Medine Yahudileri arasında yazılmış hakiki bir muâhedenâmenin mevcûdiyeti tarih nokta-i nazarından pek zor müdafa edilebileceğini anlayarak Peygamber'in muahharan Yahudilere karşı ittihâz ettiği hatt-ı hareket kelimenin asıl manasıyla mektûb *{yazılı}* bir muâhedenâme bulunmadığını ispat edeceğini söylüyor. İbn İshak[145] Benî Kureyza'ya (Yahudi) şu sözleri söyletmekle bu fikri teyit etmiş oluyor: "Bizim ile Muhammed'in arasında hiçbir râbıta mevcut değildir" (لاعهد ولاعقد). Kur'ân (85/8) gayr-ı müslim-
[III/124] lerle bir ahde müphem surette işaret eder (عاهدت). Fakat tabir müphemdir. Wellhausen[146] ahd-i Nebevînin meşrût *{şartlı}* hiçbir şeyi ifade etmediğini, fakat karâbet üzerine, i'tiyâdât üzerin, aynı mahalde ikamet esası üzerine müstenid bir münasebet gösterdiğini hatırlatır. Bu tabir, mektûb-ı şerâit fikrine kat'iyyen gayr-ı müsaittir. Bir de İbrânîler ayrı ve müstakil bir cemaat-ı siyasiye teşkil etmiyorlardı. Medine'deki Evs ve Hazrec kabilelerinin tâbi'leri idiler. Bunlar kadîmen Benî Kayle nâm-ı müştereki *{ortaklığı}* altında maruf idiler. Şimdi de İslamiyet'te Ensar nâmıyla yâd ediliyorlardı. İşte Wellhausen bu mukaddimâttan sonra birtakım kuvvetli muhakemât ile mezkûr vesikanın Yahudilerle bir muâhedenâmeyi ihtiva etmediğine hükmeder. Yahudilerden metinde bahsedilişi Ensar'ın tebaası oldukları içindir. Muhammed'in Yahudilerle münasebâtı bilâ-vasıta değil dolayısıyla, Ensar vasıtasıyla idi. Wellhausen'e nazaran vesika Muhammed'in bilhassa Ensar ve bilvasıta Yahudiler için yazdığı bir beyannâmeden (Erlass/Beyanname) ibarettir. Bununla Müslümanların reisi kabileler arasında an'anâta müstenid kadîm münasebâtı tasdik ediyor, kanuni bir şekle sokuyor; fakat kendisinin hüküm ve muslih vazifelerini îfâ edebilmesi için ahvâlin lüzum gösterdiği tadilatı meydana vaz' ediyordu. Biz buna bugün siyasi bir prog-

144 Sahife 82-83.
145 Hişâm, 675.
146 Sahife 83, satır 10.

ram deriz, Muhammed tarafından hemşehrilerine karşı manevi taahhüt deriz. Aynı zamanda umumen hayır ve selamet müşterekesi uğrunda bazı kavaide riayet edilmesi için onlara [III/125] Muhammed'in bir tavsiyesidir. Wellhausen bunu Erlass yahut beyannâme tabir ediyor. Bununla Muhammed yeni doğmakta olan Müslüman cemaatinin tertibât-ı dâhiliyesini bir kanun altına alıyordu. Bir program çizmek suretiyle aynı tertibâtın amelî surette tekâmülüne yardım etmek istiyordu. Bu mütalaatın kâffesinde Wellhausen'e hak vermemek kâbil olamaz. Mamafih, ilaveten denilebilir ki bahsettiğimiz vesika ile yine Muhammed tarafından kendi neşrettiği dini kabul eden her kabileye yahut kabile aksâmına istâr edilen *{yazılan}* müteaddid yazılar arasında gayet sıkı bir münasebet vardır. Pek hâiz-i ehemmiyet olan bu mevzu yani kabilelere mektuplar ve kabilelerin Peygamber'e sefaretleri Wellhausen tarafından İbn Sa'd'ın metnine bi'l-istinâd arîz ve amîk tetkik *{geniş ve derinlemesine}* edilmektedir ki[147] onun tetkikâtının mütalaası Muhammed tarafından Medine halkına istâr edilen "Kitab"ın Muhammed'e isnad olunan az çok mevsûk müteaddid "Kütüb"ün yahut yazıların biri, belki birincisi olabileceği fikrini bize veriyor. Yani bu vesika, sonraları İslamiyet'i kabul eden kabilelere tevcîh ettiği yazılar sınıfına ait bulunuyor. Ağleb-i ihtimale göre bu, Peygamber'in taraftarlarının münasebâtını tanzim için kabul ettiği bir usûl idi. Yazıların kâffesinde maksat hep birdir. Kabilelere tevcîh edilmiş kitapta bizim şimdi [III/126] meşgul olduğumuz vesikadan başka türlü bir şekil bulunması muhtelif esbâba atfedilebilir. Her şeyden evvel, kitabın adedi o kadar çok olmuştur ki Muhammed yirmi kadar kitap kullanmaya mecbur olmuş, kendisi her mektubun mevzuunun hutût-ı esasiyesini *{ana çizgilerini}* ve nukât-ı *{noktalar}* asliyesini tespit ile iktifa ederek bütün şekil meselelerini onların takdirine bırakmıştır. Saniyen, elimizde bulunan kitap ağleb-i ihtimale göre şekil itibariyle doğru değildir. Umumi mefhum itibariyle belki arada sırada bazı cümleleri doğru olabilirler. Nihayet şurasını da teslim etmeye mecburuz ki kitabın kısm-ı

147 Sk. u. vorarb, 4. cild, 87 ve müteâkib sahifeler.

a'zamı daha muahhar devreye aittir. O zaman Muhammed'in vaziyeti daha iyi muayyendi. Birçok müphem ve gayr-ı sarîh *{belirli olmayan}* esâsât-ı vüzûh kesbetmişlerdi. Birçok yeni îcâbât-ı siyasiyye yeni mefhumlar vücuda getirmiş, Peygamber'in siyasi teokratik programına daha vâsî' girift bir tarz vermişti. Bir de vesikamızın metni gayr-ı muayyen bir şekilde "Kitab" nâmını taşır. "el- Kitab" değildir. Buna bakarak denilebilir ki vesika bu yoldaki müteaddid vesâikten biridir, yegâne vesika değildir. Binaenaleyh daha bir hayli kitap mevcut olmak lazımdır. İleride onlarla meşgul olacağız.

§45. **1. Madde** [Bismillahirrahmanirrahim][148] Bu Muham-
[III/127] medü'n-Nebî'nin[149] Yesrib (Medine) ve Kureyş Müslümanları

148 Not-1 [III/127] Bu "Bismillahirrahmanirrahim" mukaddimesi muahhar zamanların bir ilavesidir. Kur'ân'ın metn-i resmîsi toplandığı zaman Kur'ân muharrirlerinin kullandıkları bir başlama düsturudur. Bu vesikaya ilavesi bir tarih hatası teşkil eder. Muir bile bunun farkına varamamıştır. Çünkü metnin kısm-ı lâ-yenfekki {ayrılmaz parçası} imiş gibi büyük hurufât ile derç etmiştir. İbn Sa'd'ın bir fıkrasında (Sa'd, sahife 6 § 10) Kureyş'in (müşriklerin!) kadîm bir âdeti mûcibince yazılara bismikellahumme diye başlandığı muharrerdir. Kezalik yine İbn Sa'd Muhammed'in bir ayet-i Kur'âniye vahyedilinceye kadar (11, 43, son devre-i Mekki'de, firardan biraz evvel nazil olmuştur) bunun aynı ta'birât kullandığını haber veriyor. O ayet nazil olduktan sonra "bismillah" tabirini isti'mâl etmeye başlamıştır. İbn Sa'd bu iftitah düsturunun sair ta'dilâtı hakkında bize malumat vermekte devam eder. Fakat bu malumat yanlıştır ve hiçbir kıymet-i tarihiyyeyi hâiz değildir. Bundan dolayı onları meskût geçeceğiz. Bizim için, Muhammed'in müşrik Kureyşîlere mahsus bir tabir-i iftitâhîyi isti'mâl etmesi hâiz-i ehemmiyettir. İlerde bahsedeceğimiz sâir vesâiki (faraza 9. sene-i hicrî vakâyı'ı arasında Nahsel b. Mâlik el-Bâhilî'ye yazılan mektuba bakınız. Sa'd, sahife 23, satır 6) 9. tarih-i hicrîye kadar bunu isti'mâlde devam etmiş olduğunu bize ispat edecektir. Bu nokta-i nazardan Egânî'nin bir fıkrası (3. cild, sahife 187, satır 9) şâyân-ı dikkattir: "Rivayet edildiğine göre Ümeyye b. Salt (Muhammed'in muasırlarından biri) Mekkeliler arasına Bismikellahumme tabirini idhal etmiştir. Kureyşîler, Bismillahirrahmanirrahim tabirinin yerine yazılarının başına bunu koydular." Bu Ümeyye'nin bir hanîf [III/128] olduğu meşhurdur (Medhal'e bakınız. § 178, 188). Müslümanlar tarafından 2. sene-i hicriyye'de Bedir Muharebesi'nde öldürülen müşrikleri medh için mersiyeler yazmıştır. Mamafih bu malumatı Zübeyr b. Bekkâr [vefatı: 256 hicrî] veriyor. Bu, o kadar muahhar zamana ait bir muharrirdir ki onu bir tarafa bırakarak İbn Sa'd'ın [vefatı: 230 hicrî] sözlerini tercih etmek münasip olur. İbn Sa'd verdiği malumatı Heysem b. Adiyy [vefatı: 209] eş-Şa'bî'ye [vefatı: 109] istinad ettirir.

149 Not-2 [III/128] Eğer vesika hakiki ise (Wellhausen, 80, satır 21, bunu pek kuvvetli delâile istinaden iddia eder) Muhammed'in ismi zikredilmiş en kadîm bir vesikaya mâlik bulunuyoruz demektir. Yukarıda

ve müminleri ile onların arkasından gelen, onlarla birleşen ve onlarla birlikte harp edenler arasında bir kitabıdır.

2. Madde - Onlar diğer insanlardan farklı tek cemaat, bir ümmet vücuda getirdiler.

3. Madde - Kureyş Muhacirleri[150] aralarında mütesâniden[151] kan diyetlerini taksime ve içlerinden esir düşenler için

(Medhal'e § 124, not 1) Muhammed'in hakiki ismi meselesinden bahsetmiştik. Bu vesikadan çıkacak neticeye göre Muhammed Medine'ye muvâsalet ettiği zaman Muhammed mahlasını takınmış demektir. Müşrik ismini, doğduğu zaman kendisine verilen ismi, muhafaza etmek istemediği ismi nisyan içine gömmüş olacaktı. Bu isme sadece mütevaziyâne bir "Nebî" vasfını ilave etmiş, "Nebiyyullah" dememişti. İslamiyet'in tekâmülü ve Muhammed'in aldığı nübüvvet vasfının mahiyeti nokta-i nazarından bu işaret pek mühimdir. Başkaları kendilerini nasıl kâhin yahut şair telakki ediyorlarsa Muhammed de kendisini sadece Nebî diye telakki eyliyordu. Muhammed'in şahsının o mutantan *{gösterişli}* Rasulullah tabiriyle ifade edilen kudsiyyeti son Medine senelerinin bir mahsulüdür. İlk zamanlarda Muhammed şürekây-ı mesaisi *{ortak mesaisi}* nazarında o kudsî, hemen hemen ilahi evsaftan hiç birini hâiz değildi. Bunu sonraki nesiller kendisine atfetmişlerdir. Kutsiyet mefhumu müşrik Arap mefkûresi için yabancı bir şeydir. Mekke tacirleri gibi ameli, [III/129] riya ve menfaatperest birtakım adamların kırk sene kendi aralarında yaşamış, bu bütün fakir Kureyşîlerin sürdüğü hayatı sürmüş, kendisinden çok yaşlı zengin bir dul ile evlenmiş, onun hayatında başka bir kadın alamayacak kadar kendisine mutî' *{itaatkar}* ve münkâd *{boyun eğen}* bir halde kalmış bir adamdı. Bizim anlayacağımız mana ile ilahî bir şey tasavvur edebilmeleri gayr-ı kâbil idi. Bir maksad-ı mahsusa hâdim ehâdis Muhammed'i bize muzafferiyet-i askeriye ile sermest *{başı dönmüş}*, 2. asr-ı hicrîdeki İslam taassubu ile gözleri kararmış batınların tahayyül ettikleri şekilde irâe ve tasvir ederler. Bundan dolayı muhaddisînin ötede beri de gözden kaçırmış oldukları bu kabîl hakikat-ı tarihiyye parçaları gayet büyük bir kıymeti hâizdiler. 23. maddede Muhammed'in ismi(nin) hiçbir vasıf ilave edilmeksizin zikrolunduğunu görüyoruz. Bu da Peygamber'in müddeiyâtındaki tevazu(y)u gösterir. Nebî vasfını bile kendisine daimi surette atfetmekten müctenib bulunuyor demekti (Medhal § 194. ve müteâkib fıkralar).

150 Not-1 [III/129] Muhacirîn adetçe binnisbe gayet az olmakla beraber sâir müminler üzerinde bir hakk-ı rüchânı *{üstünlük hakkı}* hâiz bulunuyordu. İbtida onların ismi geçiyor. Mekke'de en sonuncu oldukları halde Medine'de en birinci oluyorlar.

151 Not-2 [III/130] Wellhausen " على ربعتهم " tabirinin harfi harfine bir tercüme ile "ikametgâhlarına göre" diye edâ edilmemesi fikrindedir. Çünkü Mekke Muhacirleri, Ensar evlerine dağıtılmışlardı. Asıl fikir hepsinin

fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* te'diyesine *{ödemeye}* mecburdular. Sâir müminiinin[152] iştirâkı adalet ve nezaket meselesidir.

[III/130] **3. Madde**[153] - Benî Afvlar da kan diyetlerini[154] evvelki gibi (mütesâniden) *{birbirini destekler şekilde}* taksim edecekler-
[III/131] dir. Her grup kendi esirleri için fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* te'diye eyleyecektir *{ödeyeceklerdir}*. Sâir Müslümanların iştirâk-i mesâisi adalet ve nezaket meselesidir.

4. Madde - Benî Hârisler'den kan diyetlerini... ilâ âhir.[155]

5. Madde - Benî Saideler'de... ilâ âhir.

her aileyi teşkil eden efrad nisbetinde mütesânid *{birbirini destekleyen}* ve müselselen *{silsile halinde}* mesul olmaları esası idi.

152 Not-3 [III/130] Wellhausen ile Sprenger'ın tefsirlerini kabul ettim. Fakat itiraf ediyorum ki metnin veciz ifadesinde hakikaten böyle bir "iştirâk-ı mesai" fikrinin bölünebileceğini pek tasdik edemiyorum. Ben daha ziyade zâhiri manaya göre "Müslümanlar arasında adalete tevfikan hareket edilsin" diye bir tercümeyi tercih ederdim. Tabir-i diğerle, bu da bu vesikada mevcut olan müphem birtakım nesâyih ve teşvikâttan birini teşkil edecektir. Sâir Müslümanların da iştirâk-ı mesâisi fikri maddenin yukarı(da)ki kısmıyla bir tezat teşkil eder. Yalnız Mekke Muhacirleri bir cürüm işlemiş arkadaşlarından birinin vereceği diyeti aralarında mütesâniden taksim edeceklerdi. Diğer Müslümanlar, Ensar, birlikte harekete ve te'diyeye iştirâke mecbur değildiler. Mamafih yine Wellhausen'in tefsirini ibka ettim *{devam ettirdim}*. Bu kendisinin iktidarına karşı bir hürmetten başka, onun verdiği mananın birinci maddede örtülü bir surette ifade edilen bir arzuyu in'ikâs ettirmekte olmasından ileri gelmiştir. Bu da bütün Müslümanların daimi bir nifak ve nizâ(y)a sebep olan kabile farklarının fevkinde mütecanis bir küll haline münkalib olmaları arzusudur.

153 Hazırlayanın Notu: 4. Madde yazılması gerekirken yine "3. Madde" şeklinde yazılmıştır. Bundan sonraki sıralama da buna bağlı olarak bir eksik olarak devam etmiştir.

154 Not-1 [III/131] Tefsir ederken Sprenger'ın nokta-i nazarını değil Wellhausen ile Krehl'in nokta-i nazarını kabul ettim, diyet meselesinde kullanılan "العلى" tabir-i müphemini "evvelki gibi" tabiriyle tercüme edilmiştir. Diyet sadece bir fidye-i necâttan *{kurtuluş fidyesinden}* daha yüksektir. Bütün kabile üzerine yüklenir. Bütün kümeler bunu tesviyede mütesânid olmaları lazım gelirdi. Ehâdise nazaran (Medhal, § 103) bir adamın hayatı yüz deve kıymetindeydi. Alelade bir fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* ise bundan çok az olmak lazım gelirdi.

155 Not-1 [III/131] Bu bir düsturdur ki üçüncü maddenin ibaresiyle sekiz defa tekrar ediyor ve 3., 4., 5., 6., 7., maddelerde beş Hazrecî kabilesine ve 8., 9., 10. maddelerde üç Evs kabilesine taalluk eyliyor. 10. maddedeki Benî el-Evsler Evsullahları ihtiva etmektedir.

6. Madde - Benî Cüşemlerde... ilâ âhir.

7. Madde - Benî en-Neccârlarda... ilâ âhir.

8. Madde - Benî Amr b. Avflarda... ilâ âhir.

9. Madde - Benî Nebitlerde... ilâ âhir.

10. Madde - Benî el-Evslerde... ilâ âhir.[156] [III/132]

11. Madde - Müslümanlar içlerinden birini medyûn-ı müstağrak bir halde bırakmayarak ona muâvenet edeceklerdir. Fidye-i necâtı *{kurtuluş fidyesi}* yahut dînî dostane tesfiye etsinler.

12. Madde - Müminînden hiçbiri diğer bir müminin esiriyle onun muvâfakatı olmaksızın bir mukavele yapmayacaktır.[157]

13. Madde - Allah'tan korkan müminîn[158] içlerinde fena- [III/133]
lara yahut haksızlık edenlere müminîn arasında hile ve iğfal, husumet ve fesâd-ı ahlaka karşı müttefiken hareket etmeye mecburdular.[159] Böyle bir adam içlerinden birinin oğlu da olsa ona karşı hep birden ellerini kaldırmalıdırlar.

156 Not-1 [III/132] Sekiz büyük Medine kabilesi hakkındaki düstur Kureyş Muhacirleri hakkındaki düsturdan biraz farklı, daha mufassaldır. Wellhausen bunun Mekke Muhacirlerinin grup (taife) haline taksim edilemeyecek derecede az olmalarından ileri geldiğini söylüyor. Bu "taife" tabiri vâzıh değildir. Kabile dâhilinde hangi şeye taalluk ettiği iyice malûm bulunmuyor. Bu ailelerin muntazam bir taksimi midir? Yoksa tesadüfî bir taksimi midir? Belli değildir. Wellhausen gayr-ı bedevi ve sabit bir ahâliden bahsolunduğu için evlerin (dâr) topoğrafya-i taksimâtı yüzünden teşekkül etmiş mevzuyu kümelere taalluk ve tevâfuk edeceği fikrinde bulunuyor.
Hazırlayanın Notu: Metin içerisinde bu dipnotun yeri bulunmamaktadır.

157 Not-1 [III/132] Metinde muharrir bulunan "خالف" tabirinin "حالف" suretinde tashihini Wellhausen teklif ediyor. Bu suretle bir manasızlık mantıkî ve bedîhî bir şart haline kalbedilebilecektir. Bu tashîhin hikmeti gayr-ı kâbil-i inkârdır. Muhammed, müşriklik zamanında mer'î olan revâbıttan hangilerinin yeni devrede de muteber addedileceklerini sarih surette göstermek iktizâ ederdi.

158 Not-1 [III/133] Aslındaki "المتقين" tabiri hem ihtarı hem teşviki tazammun eder. Bu emirnâmeyi yazan kimsenin serdedilen ahkâmı cebren kabul ettirebilecek icrâyı bir nüfuz ve kudretten suret-i kat'iyyede mahrum bulunduğuna delalet eyler. Bu ahkâma riayet etmeyenlere karşı hiçbir ceza tayin edilmemiştir.

159 Not-2 [III/133] "على" kelimesinin tercümesinde Wellhausen ile müttefik isem de "دسيعه" tabirinin tercümesinde onunla hem fikir değilim.

14. Madde - Müminînden hiçbiri bir kâfir yüzünden diğer bir mümini hiçbir zaman öldürmemeli, ne de bir mümine karşı bir kâfire muâvenette bulunmamalıdır.

15. Madde - Allah'ın lütf-ı himayesi[160] birdir, en acizlere bile şâmil olur. Müminler birbirlerinin mahmîsi *{himaye edileni}* gibi sâir bütün kimselere karşı mütekâbilen yekdiğerlerini himaye etmelidirler.

16. Madde - Bizim arkamızdan gelen Yahudiler aynı himayeden ve aynı muâvenetlerden müstefîd olacaklardır. Bunlara haksızlık edilmemeli düşmanlarına muâvenet gösterilmemelidir.[161]

17. Madde - Müminîn arasındaki sulh ve müsâlemet *{barış}* birdir. Hiçbir mümin Allah uğrunda harpte bulunduğu sırada sâir müminînin iştirâkı olmaksızın akd-i sulh edemez. Bütün müminîn müsâvât *{eşitlik}* ve adalet dairesinde hep birden akd-i sulh etmelidirler.

[III/135] **18. Madde -** Bizim ile beraber yapılacak her sefer-i askeriyede herkes yekdiğeriyle münavebe *{nöbetleşme}* yapacaktır.[162]

160 Not-1 [III/133] "ذمه" tabirini asl-ı Arapça'daki manasına tamamıyla tekabül edecek bir kelimenin fıkdânından *{yokluğundan}* dolayı "حمايه" kelimesiyle tercüme [III/134] ettim. "ذمه" tabiri bir hâmî ile birçok mahmîler *{himaye edilenler}* arasında bir ittifak, bir taahhüt tazammun eder. Bir kabilenin her ferdinin yalnız kendi kabilesi azasına değil himaye talep eden her yabancıya karşı da medyûn olduğu bu himaye Arap hey'et-i ictimâiyesinin en mühim esaslarından biri idi. Muhammed Allah'ı bir sahip ve efendi, müminleri de onun mahmîleri *{himaye edilenleri}* gibi telakki eyler, siyasi devletin temellerini hâkimiyet-i ilâhiyenin teokratik mefhumuna istinâd ettirir. Wellhausen "ذمه" tabirinin sarîh manasını anlamak için Egânî'ye müracaatı tavsiye eyler (4. cild, 20, satır 31) ve "ذمة الله"ın mütesânid bir vahdet teşkil ettiğini, bunda Allah nasıl her fert için kefil ise her fert de bilmukabele ve bizzarûre Allah'a karşı aynı vaziyette bulunduğunu ilave eyler.

161 Not-1 [III/134] Wellhausen bu emrin Yahudilere tavsiye edilmeyip Yahudilerle münasebetleri bulunan ve onlara revâbıt-ı hususiyye ile bağlı olan Medinelilere tavsiye edilmiş olduğunu haklı olarak söylüyor.

162 Not-1 [III/135] Wellhausen münâvebenin *{nöbetleşmenin}* Bedir Muharebesi'nden evvel olduğu gibi (§ 2. sene-i hicriyye vakâyı'ında § 27. fıkra) yolda develere binmek hususunda yapılacağını zannediyor. Fakat

19. Madde - Müminînden birinin Allah uğrunda kanı döküldüğü takdirde bütün Müslümanlar onun intikamını almaya mütesâniden mecburdurlar.

20. Madde - Allah'tan korkan müminîn en iyi ve en emin bir rehbere mâliktirler. Artık hiçbir müşrik bir Kureyşî'nin ne emvalini ne şahsını himayesi altına almamalı, bir mümine karşı onunla birleşmemelidir.[163]

21. Madde - Bir adamın birisini katlettiği sabit olursa katil kısas cezasına uğrayacaktır. Meğerki maktulün en yakın akrabası (diyet tesviyesi suretiyle) teskin edile. Bütün Müslümanlar katle karşı müttehid olmalıdırlar. Katlden ictinab etmelidirler. [III/136]

ben bu maddede mevzu bahis olan münâvebenin bir sefer esnasında bütün hizmet-i askeriyyeye şâmil olacağı fikrindeyim. Binaenaleyh yalnız develere binmek hususunda değil nöbet beklemek vesâire gibi hususâtta da münâvebe olacaktır.

163 Not-1 [III/135] Bu madde son derece de şâyân-ı dikkat ve ehemmiyettir. Çünkü müşrik ve sanemperestlerin Müslümanlarla beraber yaşamalarını kabul ediyor. Onların efkâr-ı dîniyelerine karşı gösterilecek müsâmahaya mukabil onlar da Mekke'deki müşrik Kureyşîlerle hiçbir münasebette bulunmayacaklardır. Bu maddenin vesika-i derûnundaki mevki(s)i mühim birşeye delâlet eder. Bu da yukarıda ismi geçen kabileler arasında birçok müşrik bulunduğu ve bütün [III/136] Medinelilerin ihtidâsı henüz vukua gelmediği keyfîyetidir. Bilhassa 10. maddedeki Benî el-Evslere (Evsullah) imâda bulunuyorum. Bunların hemen kâffesi müşrik idiler (§ 36. fıkraya bakınız). Böyle olmakla beraber bu vesika da İslamiyet'i kabul etmiş olan sâirleri gibi telakki edilmiştir. Muhammed Müslümanlarla müşriklerin sulh ve sükûn dairesinde bir arada yaşamalarını kabul etmekle ailelerde nifak tehlikesini kemal-i mahâretle bertaraf ediyordu. Her Müslümanı yeni imanın gizli bir misyoneri haline getiriyor, Medine hey'et-i ictimâiyesinin her tabakasına İslamiyet'in nüfuzunu kolaylaştırıyordu. Görüyoruz ki Mekke'deki müşkil hayat Peygamber'in zekâsını açmıştı. Yeni bir memlekete nakl-i mekân edince mazide yapılan hatalardan ictinab etmek istediğini ve bilhassa müşriklerle Müslümanlar arasında bir nizâ' çıkmamasına ehemmiyet verdiğini görüyoruz. Din meselesi kemal-i ihtiyât ile bir tarafa bırakılmıştır. İlk defa olarak siyaset işin içine yavaşça giriyor. Peygamber din ihtilafâtını ikinci derecede bırakarak Medinelileri Kureyşîlere karşı bir mücadeleye sürüklemek istiyor. Düşmana karşı müttehid olmak için Müslümanlar, müşrikler ve Yahudiler bir arada yaşamak ve kardeş gibi birbirlerini sevmek iktizâ ederdi. Allah'ın açıktan açığa tanınmış düşmanları müşrikler değil Kureyşîler idiler.

[III/137] **22. Madde -** Bu sahife[164]nin muhteviyâtına sıkı surette riayet eden, Allah'a ve yevm-i cezaya iman eyleyen bir mümin bir fenalık[165] irtikâb etmiş kimseye muâvenet etmemeli ve onu nezdine kabul eylememelidir. Kim böyle bir şey yaparsa lanet-i sübhâniyeye ve yevm-i mahşerde gazab-ı ilâhiyeye uğrayacaktır. Bu hareketini tahfif için hiçbir şey kabul edilmeyecektir.[166]

[III/138] **23. Madde -** Bu ahkâmın bazı noktaları hakkında ittifak edemezseniz Allah'a ve Muhammed'e müracaat ediniz.[167]

24. Madde - Yahudiler birlikte harp ettikleri müddetçe masârife müminlerle mütesâviyen iştirâk edeceklerdir.[168]

164 Not-1 [III/137] Şâyân-ı dikkattir ki bu maddede bütün vesikaya "kitab" değil "sahife" deniliyor. Bu, Benî Hâşimler aleyhindeki karara ait hadisi hatırlatan bir tabirdir (Medhal, § 289). Sahife tabiri 36, 38, 39, 42 (mükerrer), 46 ve 47. maddelerde müsta'meldir *{kullanılmıştır}*. "Kitab" tabiri 48. maddede bir kere kullanılıyor.

165 Not-2 [III/137] "Muhaddis" tabirini Wellhausen'in haklı olan mütalaasına göre ahlaka, âdâta yahut kavânîne mugâyir surette yenilik yapan, ihdâs eden bir adam manasına tercüme ediyorum.

166 Not-3 [III/137] Bu madde ile aşağı(da)ki maddede aşikâr bir Kur'ân kokusu vardır. Muhammed'in teokratik temayülâtının bir mahsul-i hakikisidirler. Bu iki madde şu vesikanın ancak vâhidu'l-cânib bir mahiyeti hâiz olduğunu pek kanaat-bahş bir surette ispat eder zannındayım. Medine sekenesini teşkil eden muhtelif kabileler arasında bir muâhedenâme olsa idi cemaatin, kabul edilen ahkâm aleyhinde harekette bulunacak fertlere bir ceza tayin etmek salâhiyetini de kendinde göreceği şüphesiz idi. Gazâb-ı ilâhiden bahsedilmesi, azâb-ı ahiret ile tehdîdâta kıyam edilmesi, bizi tam Kur'ân sahasına götürüyor. Bu bir ibtidâî teşkilât-ı siyasiye müsveddesidir. [III/138] Muharriri de yalnız Muhammed'dir. Bu teşkilât-ı siyasiyede yegâne ve hakiki hâkim Allah'tır. Buraya Allah'ın vekili olmak üzere Nebî Muhammed mütevaziâne idhal edilmekle teşebbüs olunmaktadır. Dînî bir münzirden ve manevi bir rehberden Allah'ın kudret-i mutlakasını hâiz teokratik bir hükümdar-ı mutlak mevki(s)ine intikâle müminler yavaş yavaş alıştırılmaktadır.

167 Not-1 [III/138] Muhammed'den sonra metinde bulunan "Aleyhisselam" tabirini -ki muahharan *{sonradan}* ilave edilmiştir- kaldırdım. Bunun muahhar bir ilave olduğu o kadar aşikârdır ki ısrara hâcet yoktur. Müslüman an'anâtında gayet nâdir bir vaka karşısında bulunuyoruz. Bu da Muhammed nâmının (peder ismi zikredilmeksizin) ve Rasulullah tabiri ilave olunmaksızın zikredilmiş olmasıdır (1. maddedeki 1. nota bakınız).

168 Not-1 [III/138] Metne riayet etmek için metindeki mevkiinde ibkâ ettiğim *{kendi olduğu şekliyle bıraktığım}* bu madde iki defa tekrar olunu-

25. Madde - Benî Avf Yahudileri müminîn ile birlikte tek bir kavim teşkil ederler. Yahudiler dinlerini, Müslümanlar da [III/139] kendi dinlerini muhafaza eylerler. Bu gerek kendilerine gerek mahmîlerine *{himaye edilenlerine}* de şâmildir. Mamafih bir cürüm veya cinayet irtikâb etmiş olanlar müstesnadır. Bunlar kendilerinin ve ailelerinin bâis felaketidirler.[169]

26. Madde - Benî en-Neccâr Yahudileri içinde Benî Avf Yahudileri gibidir.

27. Madde - Benî el-Hâris Yahudileri içinde ....ilâ âhir.

28. Madde - Benî Sâide Yahudileri içinde ....ilâ âhir.

29. Madde - Benî Ceşm Yahudileri içinde ....ilâ âhir.

30. Madde - Benî el-Evs Yahudileri içinde ....ilâ âhir.

31. Madde - Benî Sa'lebe Yahudileri içinde ...ilâ âhir.[170] [III/140]

yor. Bir burada, bir de 38. maddede. Wellhausen bunu müstensihlerin hatasına atfederek bu noktadan hazf ediyor *{çıkarıyor}*, 38. maddeye daha münasebet aldığını söylüyor.

169 Not-1 [III/139] 25-31. maddeler Medine kabileleri içinde Yahudilerin ne kadar münteşir olduğunu bize bildirirler. Medine'deki bütün sunûf-ı halkın, hatta müşriklerin bile İbrânî mefhumlarıyla, Haham, Opakalipus ve Mesih mezhepleriyle meşbû'*{dolu}* bulunduklarını anlatırlar. Bu Araplaşmış Yahudilik İslam dininin kabulünü teshîl etmiştir. İslamiyet aynı menba'-ı ilâhiyeden geldiğini iddia ediyor ve ca'lî *{uydurma}* bir Tevrat cilasıyla kendisini arz ediyordu. Wellhausen maddelerde bütün Hazrecî Yahudileri zikredildiği halde Evsî Yahudilerinden ancak Evsullahlarla komşuları Sa'lebe b. Ömer b. Avfların ismi geçtiğini söylüyor (47. maddeye bakınız).

170 Not-2 [III/140] Bu Yahudilerin kimler olabileceğini ihtimal ki Hişâm'ın 372. sahifedeki diğer bir fıkrasından anlayabiliriz. Orada öğrendiğimize nazaran Medine Yahudileri iki büyük kümeye münkasım idiler *{ayrılmışlardı}:* Birincisi Benî Kaynukaları ihtiva ediyordu. Bunlar bütün mahmîleriyle *{himaye edilenleriyle}* birlikte Hazrecîlerle teşrîk-i mesâi etmişlerdi. Onların hulefâsı yani müttefikleri idiler. İkinci küme Benî en-Nadîrleri, Benî Kureyzaları bütün taraftarlarıyla birlikte ihtiva ediyordu. Bunlar Evsîlerin müttefikleri idiler. Bu ittihad o kadar sıkı idi ki Evsler Hazrecilerle münazaa ettikleri zaman Yahudiler de kavgaya iştirâk ettiler, kendi aralarında çarpıştılar. Kaynukalar Hazreciler lehinde, Nadîrler ile Kureyzalar da Evsliler lehinde idiler. Binaenaleyh 25-29. maddelerde Kaynukaların muhtelif delillerine ve 30-31. maddelerde de Nadîrler ile Kaynukalara imâda bulunduğunu kabul etmemiz lazım gelir. Bu kabilelerin isimleri zikrolunmuyor. Çünkü Muhammed'in Yahudiler-

32. Madde - Benî Sa'lebelerin bir ailesi olan Cüfneler de
[III/141] bunlar gibidir.[171]

33. Madde - Benî Şuteybeler hakkındaki şerâitte Benî Avf Yahudilerinin şerâitinin aynıdır. Hüsn-i niyet *{iyi niyet}* hile ve iğfalden *{aldatmadan}* hayırlıdır.[172]

34. Madde - Sa'lebelerin mahmîleri *{himaye edilenleri}* aynı şerâit altında bulunmaktadır.[173]

35. Madde - Yahudilerin Batâne'leri[174] aynı şerâit tahtın-
[III/142] dadırlar.

36. Madde - Bunlardan hiçbiri Muhammed'in müsadesi olmaksızın bir sefer-i askeriyeye çıkamaz. Mamafih hiçbiri aldığı cerîhadan *{yaradan}* dolayı ahz-ı intikamdan *{intikam almaktan}* men' edilmemiştir. Sulhu *{barışı}* ihlâl eden hem kendisine hem ailesine îrâs-ı zarar eyler *{zarara sebep olur}*. Meğerki bir zarar îkâ' etmiş *{vermiş}* kimse aleyhine hareket edilmiş ola.[175] Çünkü Allah bu ahkâma *{hükümlere}* riayet edilmesine nigahbândır *{bekçisidir}*.

le Yahudi olmaları itibarıyla doğrudan doğruya bir işi yoktu. Ensar'ın müttefikleri olmak itibariyle onlarla bilvasıta meşgul oluyordu. Müttefik olmayanlar hiç nazar-ı itibara alınmamışlardı. Wellhausen (sahife 75) İbn Hişâm'ın şimdi bahsettiğimiz metnini görmemiş gibidir.

171 Not-1 [III/140] Bu madde ile bunu takip eden iki madde Evsîlere ve Hazrecîlere mensup olmayan fakat Yahudilere sıkı surette merbût bulunan Arap kabilelerine aittir. Bunlar siyaset nokta-i nazarından Medine'nin Yahudi ahâlisine mensup telakki edilebilirlerdi (38. maddeye [III/141] ve 2. nota bakınız). Bu kabileler ile Yahudiler ve diğer Medineliler arasındaki münasebet hakkında Wellhausen'in (Skizzen und Vorarbeiten) eserinin 4. cildini (Medina vor dun İslam) ve bilhassa 12. sahifesini okumak faydalıdır. Bu maddede ve 33., 34. maddelerde bahsi geçen Araplar Yahudi dinini kabul etmiş değillerdi. Medine Yahudilerine yalnız siyasi rabıtalarla merbût idiler.

172 Not-1 [III/141] Bu son ahlâki cümlenin ilavesi pek şâyân-ı dikkattir. Muhammed nîm Yahudi *{yarı Yahudi}* olan bu Araplara pek az itimat ediyordu. Te'dib elinden gelmediği için tehdit bî-mana olurdu. Binaenaleyh vesâyâda *{nasihatlarda}* bulunmakla iktifa etmiştir.

173 Not-1 [III/141] Wellhausen'in mütalaatına bakınız sahife 70-71.

174 Not-1 [III/141] Batâne {بطانه}, kabileye bî-gâne *{yabancı}* menşe'den gelmiş ve kendiliğinden bir muvafakat ve dostluk ile kabileye irtibat kesbetmiş kimselerdir.

175 Not-1 [III/142] Bu son cümlenin manası pek vâzıh değildir.

37. Madde - Yahudiler kendi masraflarını, Müslümanlar kendi masraflarını temin edeceklerdir. Mamafih bu sahifede isimleri geçenler aleyhinde birisi harp edecek olursa mütegabilen *{galip gelmiş olarak}* yekdiğerlerine muâvenet etmeye *{yardım etmeye}* mecburdurlar. Hüsn-i niyet hile ve iğfâlden hayırlıdır. Hiç kimse kendi müttefikini aldatmamalıdır. Haksız bir muameleye uğrayanın imdadına koşmalıdır.[176]

38. Madde - Yahudiler, birlikte harp ettikleri müddetçe Müslümanlarla birlikte aynı mesârıf-ı harbiyeye iştirâk edeceklerdir *{savaş harcamalarına ortak olarak katılacaklardır}*.[177] [III/143]

39. Madde - Yesrib (Medine) vadisi bu sahifede isimleri mezkûr kimseler için bir mahall-i mübarektir.[178]

40. Madde - Bir mahmî *{himaye edilen}*, bir mücrim veya hâin olmamak şartıyla kendisini himaye eden şahıs gibidir.

41. Madde - Hiçbir kadın kendi taallukâtının muvâfakatı olmaksızın himaye altına alınamaz.

42. Madde - Bu sahifede isimleri geçen kimseler arasında gayr-ı muntazar bir vaka yahut bir münâzaa zuhûr ederse ve bunun karışıklık çıkarabilmesinden korkulursa mesele Allah'a ve Muhammed'e [Rasulullah] arz edilecektir.[179]

43. Madde - Bu sahifenin namus ve itinâ dairesinde tatbikine Cenâb-ı Hak nezâret ediyor.

44. Madde - Kureyşîleri ve onlara yardım edenleri himaye câiz değildir. [III/144]

45. Madde - Yesrib'e bir hücum vâki olursa herkes mütekâbilen yekdiğerine yardım etmelidir.

176 Not-1 [III/142] Wellhausen bu son cümleyi hataen unutuyor.
177 Not-1 [III/142] 24. maddenin bir tekrarıdır.
178 Not-1 [III/143] Kelimeyi isim olarak "harem" şeklinde okumak, sıfat olarak "harâm" şeklinde okumamak lüzumuna dair Wellhausen'in notuna (sahife 79) bakınız.
179 Not-1 [III/143] Rasulullah tabiri sonradan ilave edilmek lazım gelir. Çünkü Muhammed'in ismi geçen sâir fıkralarda mevcut değildir. 1., 29. maddelere bakınız.

46. Madde - Eğer onlar (yani Yahudiler) müminîn tarafından bir sulh akdetmeye ve böyle sulh ve müsâlemet *{barışıklık}* içinde yaşamaya davet edilirlerse bu sulhu akit ve kabul etsinler. Eğer müminler böyle bir harekette bulunmaya davet edilirlerse onlar da din yüzünden bir harp vukua gelmemesi için buna muvâfakat göstersinler. Herkes kendisine en yakîn bulunan kısım üzerinde hakka mâliktir.[180]

47. Madde - Evs Yahudilerine ve mahmîlerine *{himaye edilenlerine}* bu sahifedeki kimselere temin edilen hukuk bahşolunacaktır.[181]

180 Not-1 [III/144] Hepsinin en müzlimi olan *{karanlık olanı}* bu maddeyi tercüme ederken Wellhausen'in fikrini takip ettim. Tetkik etmekte olduğumuz vesikanın bir kısmı kaybolmuş olduğundan ben bu maddeyi bir delil telakki ediyorum. Wellhausen Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki münasebâttan bahsedildiğini zannediyor. Ben de onun dediği gibi tercüme ettim. Fakat bu zannın yanlış olması ve bu maddede de Medine ve Mekke müşriklerinden değil Medine'de olan bütün havâlîdeki bedevi kabilelerden bahsedilmesi de muhtemeldir. Bu ihtimali "din yüzünden bir harp vukua gelmemesi" cümlesi takviye etmektedir. Yahudilerle din ihtilâfı yüzünden bir nizâ' imkânı bu vesikanın yukarı(da)ki maddeleri ahkâmına nazaran tamamen merfu'dur. Muhammed Medine'ye dâhil olunca Yahudileri ihtidâ ettirmeyi kendine aksâ-yı emel *{ülkü, ideal}* bilmişti. Onun için Yahudilerle her türlü nizâ' imkânını Muhammed ihtimal haricinde görmek iktizâ ederdi. Binaenaleyh bu maddede müşrikler mevzu bahis olduğu iddia edilebilir. Böyle bir zanna karşı maddenin sulhu Müslümanlar ile gayr-ı Müslimler safhası altında çifte bir şekilde pîş-i teemmüle alması keyfiyyeti gösterilebilir. [III/145] Gayr-ı Müslimlerden vesikada bu "kitapta bahsi geçen kimseler" diye bahsolunur. Kitap ise Müslümanlardan, Yahudilerden, Kureyşîlerden ve Medine müşriklerinden bahsederek sâir müşrikleri kâle almadığından vesikanın bir kısmı kaybolduğu sabit olmazsa benim zannımın bir ehemmiyeti bulunamaz. O kaybolmuş olacak kısımda civar havâlîdeki gayr-ı müslimler ile münasebât mevzu bahis olmak iktizâ eder. Bu bir hakikat ise, bu madde Yahudilerin gayr-ı müslimlerle istedikleri gibi sulh akdetmelerine müsade bulunur. Müslümanlara ise bilakis ancak bir muharebe-i diniyye ihtimalini ref'etmek *{kaldırmak}* lazım geldiği zaman gayr-ı müslimlerle sulh akdetmek müsadesi verilmiştir. Bütün madde bu sayede gayet vüzûh kesbeder. Bize şimdi bu kadar müşkilât tevlîd eden tâbirât ve ifâdât gayr-ı tabiilikleri ortadan kalkar. Yalnız kendileriyle bir din muharebesi kâbil olan (bittabi Kureyşîlerden başka) suret-i umumiyede müşriklerden "Kitâb" da hiç bahsolunmaması pek gariptir. Çünkü onlarla her gün temas ediliyordu. Münâsebât-ı ticariyye, ihtilâfât-ı hukukiyye ve siyasiyye kesîrü'l-vukû' idi.

181 Not-1 [III/145] Wellhausen (sahife 73) bu maddenin bir madde-i müzeyyele *{eklenmiş madde}* olduğunu söylüyor. Onun fikrince maddenin muhteviyâtı ve kitabın nihayetinde bulunması bu fikri teyit eder. Burada zikri geçen Evsler 30 ve 31. maddede unutulmuş birer şube olmak lazım gelir.

48. Madde - Kim hulûs-i niyet ile bilâ-hile ve iğfâl hareket ederse pek çok şey kazanır. Allah bu sahife münderecâtına [III/146] kemal-i hüsn-i niyet ile riayet edilmesine nâzır bulunmaktadır. Bu Kitab mücrimleri ve hâinleri himaye etmez. Şehirden çıkanlar ve şehirde kalanlar, mücrimler ve hainler müstesna olmak üzere emin bulunmalıdırlar. Allah saf olanları ve Allah'tan korkanları himaye eder. Muhammed, Rasulullah'tır.[182]

Vesikanın Sıhhati

§46. Bu "Kitâb"ın mevsûkiyeti hakkında bence hiç şüphe câiz değildir. Emevîler yahut Abbâsîler devrinin hiçbir tağşişkârı Müslümanların, müşriklerin ve Yahudilerin müsâvi hukuk ile ve mutlak müsâvât ve şerâit ile tek bir cemaat teşkil edebilmelerini hiçbir zaman kabul edemezdi. O zaman da hiçbir kimse Kureyşîleri bu kadar açıktan açığa Allah'ın düşmanı diye ilan eyleyemezdi. Çünkü gerek Emevîlerin gerek Abbâsîlerin ecdadı o tarihte henüz Mekke'de Muhammed'e düşman bir halde bulunuyorlardı. Hiç kimse Muhammed tarafından tanzim edilen dâhili bir teşkilat-ı esasiye numunesini Peygamber'e Allah'ın vekili sıfatıyla mutlak bir nüfuz [III/147] ve iktidar vermeksizin tasavvur edemezdi. Wellhausen bu üç kuvvetli delili ileriye sürdükten başka hadise nazaran[183] Muhammed ile Ensar arasında i'tilaf mün'akid *{imzalanmış}* olur olmaz Ensar'ın Yahudilerle olan taahhüdâtlarını ihlal etmiş olduklarını da dermiyân ediyor. "Kitâb" bu haberin yanlışlığını meydana koymaktadır. Bilakis görülüyor ki Muhammed'in Medine'ye muvâsaleti Medine'nin şerâit-i siyasiyyesinde esaslı bir değişiklik husûle getirmemiştir. Peygamber orada bulunduğu ahvâl ve şerâite uymak, birçok Medinelilerin müşrikliklerine göz yummak ve Yahudilerin adeta hâkimane vaziyetlerini kabul ve tasdik etmek şartıyla Medine'de de nazar-ı müsamaha ile görülmüştür. İşte bu mülahazat, Wellhausen'in

182 Not-1 [III/146] Vesikaya hâtime teşkil eden "Muhammed Rasulullah" sözleri bence ağleb-i ihtimale göre sonradan bir ilavedir. Zaten bütün madde bir hâtime teşkil etmek üzere "Kitâb"ın muhtelif tabirlerinden toplanmışa benzer.

183 Hişâm, 296, son satır.

fikrince İbn İshak'ı en birinci bir menba' addetmeye sâik olur. Çünkü sâir menba'ların kâffesi ya kıymetini takdir etmediklerinden yahut zamanlarının efkâr-ı hâlisa-i İslamiyyesine pek muvâfık görmediklerinden dolayı bu vesikayı meskût *{hakkında birşey söylenmemiş}* geçmişlerdir. Wellhausen diyor ki (sahife, 80): "Yalnız muhteviyât değil şekil de mevsûkiyyet lehinde bir delil teşkil ediyor." Cümlelerin kısalığı ve az vâzıh olmaları imâları anlayabilecek muasırîn için kaleme alınmış olduklarını ispat eder. Biz ise o devre-i tarihiyyenin birçok şeylerini bilmeden o vakâyı' arasına atılmış bulunuyoruz. Muhammed'e yalnız Muhammed yahut Muhammedü'n-Ne-
[III/148] bî deniliyor. Ancak sonunda Muhammedün Rasulullah tabiri kullanılıyor. Müslümanlara Kur'ân'da olduğu gibi mümin denilmektedir. Bazı kadîm tabirât ve ifâdâta tesadüf ediyoruz. Hey'et-i mecmûası itibariyle kadîm bir lisan-ı hukukî karşısında bulunduğumuz hissi hâsıl olmaktadır. Yalnız sonradan ilave edilmiş bazı cümlelerde bir İslamiyet rengi vardır.

Vesikanın Yazıldığı Devir

§47. Wellhausen vesikanın Bedir Muharebesi'nden evvel Medine devresine ait olduğunu iddia ediyor.[184] İbn İshak'ın tayin ettiği tarihi münasip buluyor. Vesikanın pek kadîm olduğunda hiç şüphe yoktur. Muhammed burada gayet mütevâzı bir şekilde nümâyân oluyor *{görünüyor}*. Kendi yazısının mahsûl-i ilham olduğunu yahut vahye müstenid bulunduğunu iddiadan müctenib davranıyor. Bu pek mühim bir keyfiyettir. Muhammed'in Medineliler arasındaki münâsebâtı pek az değiştirdiğini, dâhilde sulhperver, fakat hariçten gelecek bir hücumu derhal def'e müheyyâ *{hazır}* bir cemaat teşkiliyle iktifa ettiğini görüyoruz. Müşrikleri Müslümanlarla beraber rahat rahat bırakır, Yahudileri de onlara tek bir uzviyet halinde rabteder, onları ihtidâ ettirmeye teşebbüs eylemez. Wellhausen vesikadan mana çıkarmakta biraz daha ileri gitmek ister. Bunda Yahudilere karşı bir adem-i itimat ve şüphe
[III/149] eseri görür. Bunun için vesikayı Bedir'den biraz evvelki de-

184 Sahife 80.

virde yazılmış gibi telakki etmeye meyl eyler. Medine'deki ilk devreden, o zaman Muhammed müşrik ve Yahudi bütün Medine cemaatinin hep birden ihtidâsına muntazır bulunduğu zamanlardan muahhar olduğu fikrinde bulunur. Grimme[185] uzun bir notta Wellhausen'in çıkardığı neticeleri cerhe *{yaralamaya}* çalışarak vesikanın Bedir'den sonraki devreye ait olduğunu ispat etmeye kalkar. Muhammed'in takındığı muslih ve hâkimlik vazifesinin harpte kumanda vazifesi ile de birleşmesi[186] gayet hâiz-i ehemmiyet olduğunu, büyük bir mevki ihraz ettiğine ve umum tarafından teslim edilmiş bir hükm ü nüfuzu olduğuna delil teşkil eyleyeceğini söyler. Bu ise ancak Bedir'den sonra kâbil olabilirdi. Grimme "din uğrunda muharebe" sözlerinin de kendi zannını takviye ettiği kanaatindedir. Bu daha evvel vukua gelen ahvâl olmadan söylenemezdi. Bir de, bu vesikada Kureyşîlere karşı gösterilen nefret o kadar şediddir ki bu his Medinelilere ancak Bedir'den sonra kabul ettirilebilirdi. Bu muharabeden evvel Medineliler Kureyşîlere karşı husumet etmek için bir sebebe mâlik değildiler. Grimme'nin delilleri kuvvetlidir. Fakat itirafa mecburum ki Wellhausen'in delâili bana daha kanaat-bahş görünüyor. Her şeyden evvel, 23. ve 36. maddeler Muhammed'in bir hâkim-i kat'î ve başkumandan olarak tanındığını ispat etmez fikrindeyim. Maddelerin mana-yı zâhiriyesi bu [III/150] değildir. Sulhun akdi hakkındaki maddeler (14. ve 46.) ispat ediyor ki bu hususta Muhammed'e hiçbir vazife terettüb etmiyordu. Muhammed ilân-ı harp hakkını kendisine alsa idi hiç şüphe yok ki akd-i sulh etmek hakkını da iddia edecekti. Bunlar birbirinden ayrılmazlar. Bu iki hakkın ayrılması manasız olur. İki müphem imâ, fi'd-dîn (19. ve 36. maddeler) o kadar gayr-ı sarîhtir ki bunlarda bütün o girift cihad mefhumu pek zorlukla mevcuttur denilebilir. Hele bunlar Bedir Muharebesi ehemmiyetinde bir vakaya hiç imâ teşkil edemezler. 46. madde o kadar muzlimdir·ki bundan sırf zâhiri bir mana-

185 1. cild, 76.
186 § 45. fıkra madde 23 ve 36.

dan başka bir mana istihrâcına kalkmadan ictinab etmemiz lazımdır. Cihad müteaddi bir emirdir. Hâlbuki "fi'd-dîn" tabiri adeta mutâvaatkâr bir manayı hâizdir. Yani kavganın sebebi bir iman meselesi ise demektir. Menafi-'i maddiye yahut mahalliye bundan hariç kalır. Kureyş'e karşı olan nefret de[187] mütevâziâne, makul bir tarzda ifade edilmiştir. O iki madde Medinelileri sulh zamanının münasebât-ı nazikânesinden men etmez. Medineliler için memnu' olan şey yalnız eşhas ve emvâlin himayesine dair taahhüdâta girişmektir. Müslümanların Mekke'den kaçmaları sebepsiz değildir. Binaenaleyh Muhammed ile Medineliler arasındaki müzâkerâtta ilk şartlardan birini Medine'ye ait dâhili umûrdan Kureyşîlerin hariç tutulmaları keyfiyetini teşkil etmesi pek tabiidir. Vesika Ku-
[III/151] reyşîlerle i'tilaf akdini men ediyor, fakat kimseyi onlara karşı harekete mecbur eylemiyor. Hâsılı, şunu da ilave edelim ki bu "Kitâb" Bedir'den sonra yazılmış olsa idi bunda daha müteazzımâne bir ruha tesadüf ederdik. Gayet hâiz-i ehemmiyet, esaslı birtakım bahisler, faraza ganâimin taksimi keyfiyeti de görülüyordu.[188]

Vesikanın Muhteviyâtı ve Gayesi

§48. "Kitâb"ın muhteviyâtı ve kıymet-i tarihiyyesi hakkında Wellhausen'in yazdıkları[189] kemâl-i istifade ile okunabilir. Yukarıda (§44) bu vesikanın arz ettiği pek mühim bazı meseleden bahsetmiştik. Şimdi burada vesikanın nazar-ı tetkike arz ettiği bütün hukukî ve siyasî safhaların mûşikâfâne *{kılı kırk yararak}* tahliline girişmek istemeyiz. Wellhausen, Grimme, hatta Muir §44. fıkrada zikredilen eserlerde bu safahâtı büyük bir nüfuz-ı nazarla üstâdâne tetkik etmiştir. Onun için onları burada tekrar etmek lüzumsuzdur. Bu vesika bize yeni bir temel üzerinde siyasi bir cemaat tesisi yolunda bir teşebbüs irâe ediyor. Pederâne bir hükm ve nüfuz üzerine müesses Arap hey'et-i ictimâiyyesinin pek az sağlam kısımları yeni bir

187 20. ve 44. Maddeler.
188 Vâkıdî Wellhausen söylediklerine de bakınız, § 49. Fıkra.
189 Skizzen und vor., 4. cild, 74. ve müteâkib sahifeler.

unsur ile yani iman ile takviye edilmek isteniliyor. Fakat müessesin ne isti'mâl ettiği vesâit ne takip ettiği gaye belli edilmiyor. Hâlbuki siyasî gâye pek aşikârdır. Müşrikler, Yahudiler ve müminler dâhili nifaklardan vazgeçmek, bütün düşmanlara müttehid bir cephe arz etmek şartıyla kemal-i memnuniyetle kabul ediliyorlar. Maddeler Evsî ve Hazrecî Medine kabileleri için tanzim edilmiştir. Yahudiler buraya adeta ikinci derecede, bu kabilelerin mahmîsi *{himaye edileni}* sıfatıyla dâhil oluyorlar. Medine sekenesi ırk ve din itibariyle gayet muhtelit *{karışık}* idi.[190] Muhammed bu kadar rakip ve muhâsım anâsırı tek bir vücud haline kalbetmeye ve teokratik bir hükümetin ilk temellerini koymayı düşündü. Demek ki aşikâr ve karîb gaye dâhilde sulh ve sükûndur, gaye-i nihâi ise meskût geçilmek gibi bir akıl ve ihtiyât eseri gösterilmiştir. Bunun yeni bir telakki-i siyasiyyenin galebesini de intâc edecek bir hakikât-ı diniyyenin galebesi olabileceği bile söylenmiyor. Şimdiki halde gaye sırf idaridir. Muhammed'in mu'tedilâne, ihtiyatkârane mesleğini bir şuâ'-ı ziyâdâr *{ışıklı ışın}* gibi irâe ediyor. Ümitlerini ve hırs-ı câhlarını *{makamlarını}* pek uzaklara teşmil etmekten müctenib bulunduğunu *{çekindiğini}* gösteriyor. Muhammed ihtiyatkârdır, zamana uyarak hareket etmektedir. Ahvâl ve şerâite göre adım adım yürümek ve karar-ı ittihâz etmek istiyor. Yenilgi dolayısıyla göze batacak bir şeyi icat etmek fikrinde değildir. Bulduğu şeylerin kâffesini *{tamamını}*, hiçbir şeyi değiştirmeksizin sîne-i cemaate kabul ediyor, hey'et-i mecmuaya pek az kâbil-i temeyyüz sathî bir cilâ-yı dînî veriyor *{genel yapıya çok az ayırt edilebilir yüzeysel bir dînî parıltı veriyor}*, kendisini mütevâziâne bir muslih *{ıslah edici/düzeltici}* gibi gösteriyor, kendi vazifesi hakkında hiçbir şey söylemiyor, istikbal için hiçbir şey istemiyor. Peygamber'in kiyâset-i siyasiyesinin *{siyasi zekâsının}* bu ilk eseri kendisini gayet müsait bir ziyâ altında irâe eder. Çünkü büyük zekâya, azim bir dirâyete delalet etmektedir. En mühim ve istikbal için en hâiz-i ehemmiyet mevzuya, İslamiyet'e [III/152] [III/153]

190 Vâkıdî Wellhausen'e bakınız, sahife 95.

itikat etmek ve bunu serbestçe neşredebilmek hürriyetinden bilvasıta bile bahsolunmamaktadır. Bazı müminler bulunduğu keyfiyeti adeta gayr-ı mahsûs gibidir. Muhammed dâhilde sulh ve sükûn-ı mutlaktan ve hürriyet-i itikat ve vicdandan başka bir şey istemiyor. Sâir bütün istediklerinin iyi bir dîni propagandanın gayr-ı kâbil-i ictinâb *{kaçınılmaz}*, mukavemetsiz *{karşı konulmaz}*, zaruri bir neticesi şeklinde tecelli edeceğine *{ortaya çıkacağına}* emin idi.

§49. Menâbi'in Muhammed ile Yahudiler arasındaki münâsebâta dair bize verdikleri sâir malumat ile bu vesikayı telif edebilmek müşkildir. Âtîdeki malumat-ı mütemmimeyi *{tamamlayıcı bilgileri}* menba'ların tarih sıralarına göre derç ediyoruz:

–Vâkidî, 177; Vâkidî Wellhausen, 96: "Rasulullah Mekke'ye geldiği zaman bütün Yahudiler onunla taahüdnâmeler
[III/154] yaptılar (وادعته). Rasulullah kendisi ile onlar arasında bir kitap yazdı, her kabilenin kendi müttefikleriyle ittihâdını kabul ve teyit etti. Kendisiyle Yahudiler arasında mütekâbil emanet ve itimat tesis ederek bazı şerâit koydu. Bu şerâit arasında Yahudilerin düşmanlara muâvenet etmeyecekleri de dâhildi... Bedir'den sonra Yahudiler tuzaklar kurdular, mevcut uhûdu *{ahitleri}* ihlal ettiler, ilâ âhir..."

–Vâkidî, 184, Vâkidî Wellhausen, 95: "Muhammed Medine'ye geldiği zaman halkı pek muhtelit *{karışmış}* buldu. İslamiyet ile birbirlerine birleşmiş Müslümanlar vardı; Ehli'l-Halka ve'l-Husûn (yani müşrik muhâribleri) vardı gerek Evs gerek Hazrec kabilelerinin müttefikleri (Halef) vardı. Nebiyyullah Medine'ye muvâsalet edince bütün anâsıra sükûn bahşetmeye ve onlarla uhûd akdetmeyi (موادعتهم) düşündü. Filhakika, birtakım Müslümanlar vardı ki pederleri müşrik idi. Fakat müşriklerle Yahudiler Peygamber'e ve ashabına fenalık etmeye kalktılar. İlâ âhir." Bu fıkrada Yahudilerden doğrudan doğruya bahsedilmeyerek yalnız bilvâsıtâ isimlerinin geçmesi, Medine'deki müşrik kabilelerin hulefası yani müttefikleri meyânına idhal olunması şâyân-ı dikkattir.

–Vâkidî Wellhausen, sahife 196: "Muhammed Medine'ye vâsıl olunca bütün Yahudilerle bir muâhede yapmıştı. Buna nazaran Yahudiler ne Muhammed'in tarafını iltizam edeceklerdi ne aleyhinde bulunacaklardı. Bazılarına nazaran, Yahudiler Medine'ye karşı bir taarruz vukuunda muâvenette bulunmaya mecbur idiler. Başka ahvâlde esasen Evsler ve [III/155] Hazrecler ile aralarında mevcut hususi uhûd dairesinde hareket edeceklerdi. Kureyzalarla akdedilen i'tilâf vesikası (die urkunde) Ka'b b. Esed nezdinde mahfuz idi. İ'tilâfı bütün kabile nâmına o tanzim etmişti.[191]

–Taberî, 1. cild, 1359, satır 11: "(Peygamber) Medine'ye geldiği zaman oradaki Yahudilerle bir ahitnâme (وادع) tanzim etmişti. Bunun şerâitine nazaran Yahudiler kendisinin aleyhinde kimseye yardım etmeyeceklerdi. Düşman tarafından Medine'de hücuma uğrayacak olursa Peygamber'e muâvenette bulunacaklardı. Peygamber Bedir'de birtakım müşrik Kureyşîleri öldürdükten sonra (Yahudiler) nefret-bedhâhlık *{kötü niyetlilik}* eseri gösterdiler ve mün'akid ahitnâmeyi ihlâl etmek niyetini izhâr eylediler." - Belâzurî, 17: "Peygamber Medine'ye vâsıl olunca kendisiyle Yesrib Yahudileri arasında bir "Kitâb" yazdı (كتب كتابا) ve onlarla bir muâhede akdetti. Bunu ilk ihlal edenler Benî Kaynuka Yahudileri olmuştur. İlâ âhir."

–Haldûn, 2. cild, zeyl 16: "Muhammed Yahudilerle bir sulh muâhedenâmesi yaptı ve kendisiyle onlar arasında bir Kitâbu's-Sulh yazdı. Bu, mütekâbil vezâif ve hukuk şerâitini hâvî bir "muvâdaa *{düşmanlığı bırakıp barışma, sulh}* idi" bu sözler hemen hemen Vâkidî'nin sözlerinin aynıdır.

–Hamîs, 1. cild, 398: "O sene (1. sene-i hicriyye), Medi- [III/156] ne'ye muvâsaletinden beş ay sonra (Şaban zarfında) Muhammed Yahudilerle bir muâhede yaptı (وادع) ve onlarla bazı şerâit kararlaştırdı (عاهدهم). Ahkâm-ı diniyyelerini icrâda, emvallerine tasarrufta onları serbest bıraktı. Buna mukabil

191 5. sene-i hicriyyede.

düşmanlarıyla hiçbir zaman kendisi aleyhinde birleşmemeleri şartını koydu."

–Halebî, 2. cild, 245: "Peygamber Muhacirîn-i Mekke ile Ensar arasında bir Kitab yazdı. Bunda Yahudiler yani Benî Kaynukalar, Benî Kureyzalar ve Benî en-Nadîrler ile bir muâhede akdetti (وادع فيه), yahut daha doğrusu Yahudilerin (dâhili) muharebâttan ve tecâvüzâttan vazgeçmeleri ve kendisinin de onlara karşı te'dibâtta bulunmaması şartıyla bir sulh muâhedenâmesi yaptı (صلحهم)." Yahudiler Peygamber aleyhinde kimseye muâvenette bulunmayacaklar, düşmanlarına yardım etmeyeceklerdi. Peygamber, Yahudilerle dinlerini serbestçe icrâ edebilmelerini, mallarına emin surette tasarruf eylemelerini teyit ve temin edecek bir ahit yaptı (عاهدهم)."

Bu naklettiğimiz fıkraların muhteviyâtından oldukça kıymettar bazı neticeler çıkarılabilir. İsmi geçen muharrirlerin kâffesi aynen neşrettiğimiz vesikaya muttali' olmuşlardır. Birtakım efkâr-ı sâbite ve makâsıd-ı mahsûsa melekât-ı fikriyyelerini o kadar karartıyordu ki maddeleri sathî surette gözden geçirince bunu Yahudilerle yapılmış bir muâhedenâmenin
[III/157] şerâiti zannettiler. Vesikanın mevcudiyetini başka türlü izah eyleyemediler. Bunun maddelerinin birçoğu iyi bir Müslüman gözüyle bakılınca anlaşılmaz bir şey gibi görünmek iktizâ ederdi. Bunlar Peygamber'in, Allah'ın düşmanı olan müşriklerle bir muâhedenâme akdedileceğini zihinlerine sığdıramamışlar, vesikayı yalnız Yahudilerle mün'akid bir ahitnâme şeklinde anlamışlardır. Böyle yanlış bir fikir vücut bulur bulmaz muhtelif müverrihler birbirlerini şark muharrirlerinde görülen muhakemesiz, körü körüne bir sadakatle istinsâh etmeye *{yazarak çoğaltmaya}* başladılar. Vesika dikkatle tetkik edilecek olursa icrâsı gayet kolay bir tashih yahut tahkik-i ameliyesine girişmediler. Bu hata sonra uzun ömürlü oldu. Çünkü Yahudileri yeminlerini hânis *{yemini bozan}*, uhûdu muhal *{verdikleri sözleri bâtıl}*, sulh-ı umumiyeye *{genel barışa}* düşman bir vaziyette göstermek isteyen an'anât içinde Muhammed'in lehinde irâe *edilebilecek {gösterebilecek}* bir delil hizmetini gördü.

Kardeşlik Antlaşması

Muhacirler ile Medinelilerin Kardeşlik İttihadı

§50. Muhammed müminler arasında sükûn ve ittihadı güzelce temin etmek, Mekke Muhacirleri ile Medine sekenesi arasında rekabet ve münâferete *{nefretleşmeye}* meydan vermemek için Ensar ile Muhacirûnun birbirleriyle kardeş olmaları usûlünü vaz' etti.[192] Muhammed, numûne-i imtisâl *{örnek alınacak bir model}* olmak üzere, biraderzâdesi Ali'yi kendisine kardeş ilan eyledi. Muhammed'in amcası Hamza Peygamber'in azadlısı Zeyd b. Hârise'yi kendisine kardeş yaptı. İşte bu yeni [III/158] rabıta ile şu zatlar birbirlerine birleştiler: Ca'fer b. Ebî Talib (henüz Habeşistan'da idi!) Muâz b. Cebel ile; Ebû Bekir, Hazrecîlerden Hârice b. Zeyd ile; Ömer b. el-Hattâb, Hazrecîlerden Itbân b. Mâlik ile (İbn Haldûn'a göre Osman b. Mâlik); Ebû Ubeyde Âmir b. Abdullah el-Cerrâh, Benî Abdüleşhellerden Hazrecî Sa'd b. Muâz ile; Abdurrahman b. Avf, Hazrecîlerden Sa'd b. er-Rebî' ile; Zübeyr b. el-Avvâm, Hazrecîlerden Seleme b. Seleme ile (yahut Benî Zührelerin bir müttefiki olan Abdullah b. Mes'ûd ile); Osman b. Affân, Neccârlardan Evs b. Sâbit ile; Talha b. Ubeydullah, Benî Selemelerden Ka'b b. Mâlik ile; Saîd b. Zeyd, Benî en-Neccârlardan Ubeyy b. Ka'b ile; Mus'ab b. Umeyr, Benî en-Neccârlardan Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd ile; Ebû Huzeyfe b. Uteybe, Benî Abdüleşhellerden Abbâd b. Bişr ile; Ammâr b. Yâsir, Benî Abdüleşhellerin müttefiklerinden Huzeyfe b. el-Yemân ile (yahut Hazrecîlerden Sâbit b. Kays ile) Ebû Zerr Büreyr b. Cünâde el-Gıfârî, Hazrecîlerden Münzir b.

192 Not-1 [III/159] Bu kardeşliğin, muâhâtın *{kardeş edinme}* Medine'ye muvâsaletinden beş yahut sekiz ay sonra vukua geldiği söyleniyor. Bu yeni rabıta ile kırk beş Muhacirîn Evsî ve Hazrecî kırk beş Ensar ile birleşmiştir. (Hamîs, 1. cild, 397; Halebî, 2. cild, 246 kardeş olanların miktarı(nın) elliye bâliğ olduğunu söyleyerek bir vakada zikreder: Hicret'ten evvel Muhammed Mekke'deki Müslümanlar arasında bir kardeşlik tesisi emretmişti. Aynı sahife, satır 21; sahife 247, satır 9; aynı malumat için Hacer'e bakınız. 2. cild, 586, satır 6-7. Burada Muhammed'in Mekke'de Hicretten evvel şu zatları kardeşlik rabıtasıyla birleştirdiği söyleniyor: Talha b. Ubeydullah, Züheyr ile). İbn İshak tarafından verilen esâmî listesi pek az şâyân-ı itimattır. Ca'fer b. Ebî Tâlib Habeşistan'da idi. Köle Selmân el-Fârisî (§ 51. fıkraya bakınız) ancak iki sene sonra İslamiyet'i kabul etti. İlâ âhir.

Amr ile; Hâtıb b. Ebî Belte'a, Benî Amr b. Avflardan Uveym b. Sâide ile; Selmân el-Fârisî, Hazrecîlerden Ebu'd-Derdâ Uveymir b. Sa'lebe ile; Bilâl, Ebû Ruveyha Abdullah el-Has'amî ile. Bu zatlar bizzat Muhammed'in kardeşlik rabıtasıyla birleştirdikleridir. Diğerleri hakkında malumatımız yoktur.[193]

Değişik Olaylar

Selmân el-Fârisî'nin İhtidâsı

§51. O senenin Cemaziyelevveli'nde meşhur Selmân el-Fâ-
[III/161] risî'nin [vefatı: 36] İslamiyet'i kabul ettiği söyleniyor. Selmân o zaman Medine'de köle idi.[194] Mamafih daha emin sâir men-

193 (Hişâm, 344-345; Haldûn, 2. cild, zeyl 16-17; [III/159] Hamîs, 1. cild, 397-398; Halebî, 2. cild, 245-247; Hacer, 2. cild, 584, numara ve 8746, Talha b. Zeyd el-Ensârî ile Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın da kardeş olduklarını ilave ediyor.
Not-2 [III/159] Bu kardeşlik o kadar hakiki ve tam olacaktı ki bir birader diğerinin tekmil emvaline tevârüs edebilecekti {*mirasçı olabilecekti*} (Halebî, 2. cild, 246, satır 6). Âdete mugâyir olan ve aile menâfiini vahim surette ihlal eyleyen bu şart sonra bir ayet-i Kur'âniye ile ilgâ edildi (VIII,76). Tevârüs hakkı en yakın akrabaya iade olundu. Bu, Bedir Muharebesi devresinde vukua geldi (Halebî, 2. cild, [III/160] 249). Bu istisnai kanunun pek az sürmesi hususu ahvâl ve şerâit mahsulu olduğunu, bu şerâitin çok geçmeden ortadan kalktığını bize gösterir. Bunu îcâb eden şerâit ortadan kalkar kalkmaz birçok müşkilât tevlîd eden o bî-faide kanun da ilgâ edildi. Sprenger (10. cild, 26, not 1) bu kardeşlik Muhammed'in muvâsaleti akabinde Yahudilerin birden bire pek ziyade artan husumetlerine karşı bir tedbir olmak üzere düşünüldüğünü zannediyor. Bedir muzafferiyeti Peygamber'e itaat keyfiyeti içinde Mekkeliler ile Medinelileri birbirlerine sıkı surette rabt edince bu usûl de ortadan kaldırıldı diyor. Benim fikrimce bu kardeşliğin hakiki sebebi karanlıktır. Bunda muhaddisînin mutad olan işe başka bir renk verme ameliyesi mevcut olduğundan korkuyorum. Filhakika birçok sene sonra, Halife Ömer [vefatı: 23] Suriye'de idareyi tanzim etmek istediği (دون الدواوين) ve tahsisat alacak kimselerin cetvelini tanzim eylediği zaman o tarihte orada bulunan Bilâl'in kendisini bu kardeşlik rabıtası ile (مؤاخاه) merbût telakki ederek Has'amîlerin defterine idhal olunmasını talep ettiği; çünkü kardeşinin orada mukayyed bulunduğunu söylediği rivayet ediliyor. Ömer buna tebean {uyarak} sâir Habeşîlerin kâffesini Has'amîlerin defterine kaydetmemiştir (Hişâm, 345-346). Muhammed'in emriyle akdedilen uhuvvetlerin pek çok olduğu söyleniyor. Fakat an'ane bunların hatırasını muhafaza etmiştir. İhtimal ki bu Muhammed'in siyasi bir tecrübesi idi ki ümit edilen neticeyi vermemişti. Muahharan ya ilgâ edilmiş yahut nisyana mahkûm olmuştur. Taberî'nin bu kardeşlikten hiç bahsetmemesi şâyân-ı dikkattir.

194 Hamîs, 1. cild, 395, 396.

ba'lardan[195] Selmân'ın Uhud ile Medine Muhâsarası arasında yani 3. ve 5. sene-i hicriyyeleri arasında İslamiyet'i kabul ettiğini biliyoruz.

Es'ad b. Zürâre'nin Vefatı

§52. Caminin inşaatına faaliyetle çalıştığı bu aylar esnasında Ebû Ümame Es'ad b. Zürâre boğazında zuhûr eden bir hastalıktan vefat etti. Benî en-Neccârların nakîbi idi. Efrâd-ı ailesi ve tevâbi'i *{tâbi olanları}* halefini tayin etmesi için Muhammed'in nezdine gittiler. Müteveffâ, Muhammed'in vâlidesinin akrabasından idi. Muhammed, Benî en-Neccârlara: "Siz benim dayılarımsınız. Ben size mensûbum, sizin nakîbiniz olmak isterim." dedi. Bu suretle hoşa gidecek bir harekette bulundu, kabilenin umûr-ı dâhiliyesini idare etmesi lazım gelecek birini intihâbtan ictinâb eyledi, beyhûde husumet ve hased tevlîd etmedi.[196] [III/162]

Muhammed'in Ailesinin Medine'ye Gelmesi

§53. O sene esnasında Muhammed, Zeyd b. Hârise'yi ve Ebû Râfi'yi Mekke'de kalmış olan zevcesi Sevde bt. Zem'a'yı ve kerimelerini almak için iki deve beş yüz dirhem ile Mekke'ye gönderdi, onları Medine'ye getirmelerini emretti. Bu iki zat vazifelerini muvaffakiyetle îfâ ettiler, Muhammed'in bütün ailesiyle, Kureyşîler tarafından hiç bir tecavüze maruz kalmadan Medine'ye geldiler. Yine o sene Abdullah b. Ureykıt'ın (diğer bir yerde Erkad denilmiştir) Mekke'ye döndüğü, Abdullah b. Ebî Bekir'e pederinin nerede bulunduğunu haber verdiği rivayet ediliyor. Bunun üzerine Abdullah pederi Ebû Bekir'in, zevcesi Ümmü Rumân ve kerimesi Âişe'den ibaret olan bütün ailesini toplayarak yanında Talha b. Ubeydullah olduğu halde Medine'ye gitmiş ve hiçbir mümânaât *{engellemeye}* veya müşkilâta maruz kalmamıştır.[197]

195 Hacer'e bakınız, 2. cild, 224, satır 8.

196 Hişâm, 346; Taberî, 1. cild, 1260-1261; Haldûn, 2. cild, zeyl 16; Hamîs, 1. cild, 392-393; Halebî, 2. cild, 245.

197 Taberî, 1. cild,1263; Haldûn, 2. cild, zeyl 16; Hamîs, 1. cild 398-399. Burada bütün bu zevâtın Medine'ye Şevval içinde vâsıl oldukları söyleniyor; Esîr, 2. cild 85.

Dînî ve İdârî Bazı Ahkâm

§54. Muhammed Medine'de emin bir melce' bulup taraftarlarını yukarıda bahsettiğimiz kardeşlik ile güzelce birleştirince dînî bazı şeyleri de tanzim etmeyi düşündü. Yani, namazları, oruçları, sadakaları (zekât), cezaları (hudud), caiz olan şeyleri (helal), memnu' olan şeyleri (haram) tespit etti. İslamiyet Ensar ile mahmîleri *{himaye edilenleri}* arasına girdi. Mekke'den kaçmış olan Müslümanlar mihmân-nüvâzlık *{misafirperverlik}* gördüler, birer tarafa yerleştiler. Müminîn her gün namaz kılmak üzere muayyen saatlerde Peygamber'in etrafında toplanıyorlardı. Hiç çağrılmadan kendiliklerinden geliyorlardı. Muhammed bir zaman bunları Yahudilerin yaptığı gibi boru ile davet etmeyi düşündü. Fakat sonra bu fikri terk ile Hristiyanlar gibi çan çalmayı tasavvur etti. Hatta çan döküldü. Muhammed, bu çanın istinad edeceği iki sırığın imâline de karar vermişti. Fakat bu yenilik Müslü-
[III/164] manların hoşuna gitmedi. Muhammed'e tebdîl-i fikr etmekte müsâraât *{sürat ve acele etme}* gösterdi. Ömer ile Medine'li Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe aynı bir rüya gördüler. Bunda Allah müminleri çan ile değil insan sesiyle ibadete çağırmayı emrediyordu. Muhammed bu rüyanın sadık olduğunu teslim ederek ona tevfik-i hareket eyledi. Bilâl-i Habeşî yüksek ve kuvvetli sesinden dolayı müminîni namaza çağırmak vazife-i cedidesine memur edildi. İslamiyet'in ilk müezzini oldu.[198]

Not-1 [III/162] Aile hususuna taalluk eden bu malumatın büyük bir kıymet-i tarihiyyesi vardır. Çünkü Kureyşîlerin husumeti ehâdiste ne kadar mübalağa edilmiş olduğu, Kureyşîlerin gizli tertipler yaparak katl teşebbüsüne kalktıkları [III/163] (§ 17) menkıbesinin ne kadar nazar-ı ehemmiyete alınmaması lazım geldiği bunlarla sabit oluyor. Muhammed'i öldürmeye karar vermiş olsalardı Kureyşîler hiç şüphe yok onun firarına yardım edenlere cezalar yaparlardı. Muhammed'in Müslüman taraftarlarını Mekke'ye gönderip ailesini aldırmasına müsade etmezlerdi. Görüyoruzki Mekke'de hapsedilen ve Hicret'ten men olunan Müslümanlar hikâyesi de ehâdis masalları meyânına idhal edilmek lazım gelir.

198 Hişâm, 346-348; Haldûn, 2. cild, zeyl 17; Hamîs, 1. cild, 404-405; Halebî, 2. cild, 205-206. Burada ezanın tarihi hakkında izahat verilir. Buhârî, 1. cild,160, 6. ve müteâkib satırlar.

Not-1 [III/165] Mamafih, bu hadislerin mana-yı zâhirisine büyük bir ehemmiyet atfetmekten ictinâb etmek lazımdır. Müminleri namaza çağırmak

Teferruâtta bazı ihtilâfât vardır ki ehemmiyetten ârî değildir. Buhârî Abdullah b. Ömer'e [vefatı: 73] atfen şu hadisi zikrediyor: " Müslümanlar Medine'ye geldikleri zaman ibtidâları bir araya toplanmak adetleri idi. Namaz vaktini aralarında kararlaştırırlardı. Namaz için davete hacet yoktu." Bu haberin ehemmiyeti vardır. Çünkü Müslümanların toplanması(nın) ihtiyârî olduğunu gösteriyor. Zaten aynı hadis bunu ber-ve-

âdetinin böyle birden bire muntazam bir kaide ve usûl altında tesis etmemiş olması da muhtemeldir. Öyle olsa idi muhtelif namazların sarîh ve kat'î saatleri hakkında ehâdiste o kadar tereddüde tesadüf etmezdik. Muhammed'in Medine'de bulunduğu on sene zarfında Bilâl hakikaten müminleri her gün beş vakit namaza davet etse idi muhtelif namazların saatleri adetlerinin miktar-ı sahihi mesele-i nâzikesi Muhammed'in vefatından evvel mutlak ve kat'î surette hallolunurdu, artık bu bâbda zerre kadar şüphe kalmazdı. Hâlbuki [III/166] Buhârî'de bu mevzuya dair mevcut bütün ehâdisten (1. cild, 69. ve müteâkib sahifeler) her günkü namazların ve büyük Cuma namazının kat'î usûl ve tarzı Emeviye halifeleri zamanına kadar pek meşkûk ve muhtelifûn fîh *{ihtilaflı}* olduğu anlaşılıyor (Goldziher'e bakınız. Muh. Stud. 2. cild, 42. ve müteâkib sahifeler). İhtimal ki bidâyette namaza davet yalnız büyük Cuma namazı için haftada bir kere vukua gelmiştir. Muhammed bu namaza mutad olan mev'izasını ilave ederdi (§ 37. fıkrada bundan bahsetmiştik). Bu bidâyette her Müslüman için bir mecburiyet-i kat'iyye teşkil etmekten ziyade ihtimal ki Hristiyanları ve Yahudileri taklitten, haftalık umumi ibadette hazır bulunmak ve sâir müminîn ile birlikte mev'izayı dinlemek için bir davetten ibaret idi. Fakat bunda bile bir tekâmül ve tahvil vukua gelmiştir. Medine'de mabed mevcut değildi. İctimagâh olmak üzere Müslüman cemaati Peygamber'in ikametgâhını (mescid) isti'mâl etti. Muhammed bir müddet ibadete mahsus sâir mahaller inşasını men etmek gibi bir ihtiyatkârlıkta bulundu. Bu da ihtimal ki muhtelif unsurlardan terekküb eden taraftarlarını sıkıca birbirlerine mezc edebilmek içindi. Peygamber bütün işlerini kendi hususi ikametgâhında görüyordu. Burası ibadetgâh, meclis salonu, hatta talim meydanı hizmetini de îfâ ediyordu. Bundan dolayı haftanın diğer günlerinde de, bütün namazlarda daimi surette camide toplanmak ve birlikte namaz kılmak âdet oldu. İntizam ve inzibât hisleri tevlîd eden bu i'tiyâtın fâide-i umumiye ve ictimâiyesi Muhammed'in ve başlıca sahabelerinin nazar-ı dikkatine çarptı. Bu suretle i'tiyât *{alışkanlık}* yavaş yavaş bir kaide oldu. Peygamber vefat edince kanun haline çıkarıldı. Bundan dolayı müminleri her gün beş vakit namaza davet etmek usulü vücut buldu. Mamafih müminlere oldukları yerde kalmak müsadesi de verilmişti. Yalnız Cuma günü Cuma namazı müstesna idi. Bu namaz, Katoliklerin Pazar-messi *{Pazar Ayini}* gibi, her mümin [III/167] için bir vazife-i kat'iyye addolundu (2. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız § 11. ve müteâkib fıkralar. 10. sene-i hicriyye vakâyı'ı, Amr b. Hazm'ın talimatı).

ch-i âtî teyit etmektedir: "Bir gün bu mevzuya dair mübâhase edildiği *{karşılıklı konuşulduğu}* sırada birisi: –Hristiyanların çanına müşâbih çan kullanınız, dedi. Fakat başka biri ilave etti: –Yahudilerin kullandıkları boruya müşâbih boru daha
[III/165] iyidir. Bunun üzerine Ömer şunları söyleyerek lakırdıyı kesti: - Niçin içinizden birini sizi namaza çağırmaya memur etmiyorsunuz? Peygamber: –Ya Bilâl, dedi. Kalk, namaza çağır!" Bundan gayet aşikâr surette anlaşılıyorki Müslümanları namaza davet etmek fikri Peygamber'den değil Müslümanların kendilerinden sâdır olmuştur. Peygamber yalnız muvâfakat izhâr etmiştir. Müezzinin kim olacağını tayin eylemiştir. Bu yeniliğin ruhu Ömer olmuştur. O bazı teferruât meselelerinde Muhammed'inkine fâik ve yüksek bir fikr-i siyasi ile müminîni Peygamber'in etrafına muntazam surette toplamanın, bu suretle Müslümanlar arasında müşterek bir fikirde ittihâd *{birlik}* ve tesânüd *{dayanışma}* husûle getirmenin *{meydana gertirmenin}* siyasî ve manevî faydasını takdir etti. Müslümanları insan sesi ile namaza çağırmanın gayr-ı İslami bir menşe'den çıktığına dair ilerde 11. sene-i hicriyye vakâyı'ın-
[III/167] daki Müseyleme ve Secâh vakâyı'ına bakınız.

§55. Medine'ye muvâsaletinden *{ulaşmasından}* bir ay sonra yani takriben 1. sene-i hicriyye Rebîulâhir'inin ortalarına doğru Muhammed صلات الحضر *{salâtu'l-hadr}* denilen namazın yani bir mahalde dururken kılınacak namazın evvelce olduğu gibi iki rekâttan ibaret kalmayıp dört rekât olmasını emretti. O zamana kadar gerek bu namaz gerek seyahatte kılınacak salâtu's-sefer iki rekâttan ibaret idiler.[199] Bütün 1. se-

199 Taberî, 1. cild, 1263; Haldûn, 2. cild, zeyl 17; Hamîs, 1. cild, 394; Esîr, 2. cild, 85.
Not-1 [III/167] Namaz esnasında kılınacak rekâtların tezyîdi, bazılarına nazaran Muhammed'in Medine'ye muvâsaletinden bir ay sonra emredilmiştir. Mamafih bazıları bunu bir sene sonra vuku bulmuş diye göstermektedirler (Hamîs, 1. cild, 394). Âyin hususunda bu kadar mühim olan bu ta'dilin ayet-i Kur'âniye ile tespit edilmeyip doğrudan doğruya Peygamber'in emriyle vukua gelmesi gariptir. Namazların miktarı ve tarzı hakkında Kur'ân'da hiçbir ahkâm bulunmamasını bu suretle tefsir etmek mecburiyetindeyiz.

ne-i hicriyye zarfında ve ikinci senenin Rebîülevvel'ine kadar Muhammed Medine'den hiç hârice çıkmadı. Mütemadiyen on iki ay şehirde kaldı.[200]

Ebû Kays Sırme'nin İhtidâsı *{Hidayete Ermesi}* [III/168]

§56. Medine civarında Ebû Kays Sırme b. Ebî Enes en-Neccârî nâmında bir ihtiyar var idi. Müşrikliği bırakmış Hristiyanlığı kabul niyetiyle tenha bir mahalle çekilmişti. Orada, dünyanın fesâd-ı ahlakından *{ahlakın bozukluğundan}* uzak bir iffet-i mutlaka *{kesin bir temizlik}* ile murakabe *{denetim}* ve mülahaza *{düşünce}* içinde yaşıyordu. Daima kaba esvaplar *{giysiler}* giyerdi. İkametgâhını bir nevi mabed haline kalb etmişti *{çevirmişti}*. Burada tefekkürât ve ibâdât-ı diniyye *{derin düşünce ve dînî ibadetlerle}* ile meşgul idi. Hayat-ı yevmiyenin *{günlük hayatın}* adem-i tahâretlerini izâle için *{kirlerini ortadan kaldırmak için}* abdest alırdı. Hristiyanlığı kabul etmeden evvel İbrahim'in Allahu ehadine perestiş etmek *{İbrahim'in bir olan Allah'ına ibadet etmek}* istedi. Kendisi şairdi ve dînî birçok eş'âr nazmetmişti *{şiirler yazmıştı}*. Muhammed Medine'ye geldiği vakit Ebû Kays gayet ihtiyar bir halde idi. Fakat bilâ-teehhür *{gecikmeksizin}* yeni mezhebi kabul ile Müslüman oldu.[201]

Müşriklerin ve Yahudilerin Muhalefeti

§57. Yahudiler Muhammed'in dostane teklifâtını hüsn-i telakki edecek *{Anlayış gösterip iyi niyetle kabul edecek}* yer- [III/169]
de onun aleyhinde gizli gizli uğraşmaya başladılar. Müşkil sualler, bed-hâhâne *{fenalık isteyene yakışacak surette}* tenkitler *{eleştiriler}* ile Müslümanların Peygamberlerine olan itimatlarını *{güvenlerini}* sarsmaya çalıştılar. Bunlara kalben müşrik kalmış birçok Evsî ve Hazrecîler de iltihak ettiler *{ka-*

200 Taberî, 1. cild, 1266.

201 Hişâm, 348. müteâkib 349. ve 350. sahifelerde eş'ârından bazıları zikrolunuyor. Bunların arasında yukarıda bahsedilen (Medhal, § 203) bir tanesi pek meşhurdur ki Muhammed'in Mekke'de ikâmetinin uzunluğundan bahseder. Bu eş'âr Muhammed ile uzun uzadıya meşgul oluyorsa da şâyân-ı dikkattir ki kendisine Nebî nâmını vermemektedir.

tıldılar} . Bunlar refîklerinin *{dostlarının}* korkusundan Medinelilerin ekseriyetinin misalini takip ederek İslamiyet'i kabul etmişlerdi. Fakat bu ihtidâları tamamen zahiri *{görünürde}* idi. Eski itikatlara el-ân *{hâlâ}* gizlice merbut *{bağlı}* bulunuyorlardı. Yahudilerle teşrîk-i mesâi ettiler *{işbirliği yaptılar}*. Çünkü Yahudiler Muhammed'in düşmanı idiler. Gayet âlim iki haham Muhayrik ile Abdullah b. Selâm, İslamiyet'i kabul eyledilerse de sâir Yahudiler itikatlarında musîr *{ısrarcı}* kaldılar ve her gün Muhammed'e daha çok âsâr-ı husumet *{düşmanlık izi}* gösterdiler.[202]

§58. İbn İshak Peygamber'e karşı münakaşa açan Yahudiler arasında en meşhur esâmînin listesini ber-vech-i âtî kaydediyor:[203] **(1)** Huyeyy b. Ahtab; **(2)** Ebû Yâsir b. Ahtab;[204] **(3)** Cüdeyy b. Ahtab; **(4)** Sellâm b. Mişkem; **(5)** Kinâne b. er-Re-

202 Hişâm 351-352; Haldûn 2. cild, zeyl 17; Hamîs 1. cild, 392; Halebî, 2. cild, 273-275.
Not-1 [III/169] Müslüman an'anesi Yahudilerin husumeti(nin) hasetten inbi'âs ettiğine *{ileri geldiğine}* bizi inandırmak ister. Çünkü Allah Yahudi bir Peygamber göndermemişti. Binaenaleyh ehâdise nazaran Yahudilerin ve müşriklerin muhalefeti sırf dînidir. Biz ise bu husumetin asıl sebebinin daha ziyade siyasî olduğu fikrindeyiz. Yahudilerin münakaşaları ve muâhezeleri sâir şeyler arasında Muhammed'in bazı evâmir-i dîniyyesini de hedef ittihâz ediyorlardı. Fakat daha ziyade şahsına müteveccih bulunuyorlardı. Medinelileri din vasıtasıyla Medine'nin hâkim-i mutlakı olmaya azmetmiş bir adama karşı ikaz ediyorlardı. Muhammed'in Yahudilere karşı hissettiği şiddetli husumet, [III/170] İslamiyet'te de nâ-kâbil-i izâle izler bırakmıştır. Bu husumet Yahudilerin onun yüzüne karşı birçok acı hakikatler söylemelerinden, hakiki planlarını meydana vurmalarından ve Akvâm-ı Sâmiye'ye mahsus bir müfsitlikle İslamiyet binasının temelini sarsmaya teşebbüs etmelerinden ileri gelmiştir. Müslüman an'anesi Yahudilerin tenkitlerinin ve münakaşalarının muhteviyâtını sükût ile geçmiş, bunları hiç bilmemiştir. Hâlis ve saf kulakların böyle tehlikeli sözlerle telvîs edilmemesi *{kirlenmemesi}* daha iyidir. Bu sükût, tenkidâtın pek acı ve müessir olduğuna bir delildir. Çünkü Muhammed'in canlı noktasına saplanıyorlardı. 5. sene-i hicriyye vakâyı'ında § 60. ve müteâkib fıkralara bakınız.

203 Hişâm, 351-352.

204 Not-1 [III/173] İbn İshak'ın rivayetine nazaran Huyeyy ile Ebû Yâsir "Araplara bilhassa haset ediyorlardı; çünkü Cenâb-ı Hak onlardan bir Peygamber intihâb etmişti. Bundan müteellim oldular. Herkesi İslamiyet'ten teb'îd *{uzaklaştırma}* için ellerinden geleni yaptılar. 11. sure, 107, bunlar aleyhinde nazil olmuştur." (Hişâm, 379-380)

bî b. Ebi'l-Hukayk; **(6)** Sellâm b. Ebi'l-Hukayk; **(7)** Sellâm b. er-Rebî' b. Ebi'l-Hukayk ki Ebû Râfî' el-Aver nâmıyla daha ziyade maruftur. Hayber'de ashab-ı Peygamber tarafından öldürülmüştür. **(8)** Rebî' b. er-Rebî' b. Ebi'l-Hukayk; **(9)** Amr b. Cahhâş; **(10)** Ka'b b. el-Eşref, Benî Nebhân kabilesinden Tayy sülalesinden. Validesi Benî en-Nadîrlerden idi. **(11)** Haccâc b. Amr, yukarıkinin müttefikidir. **(12)** Kerdem b. Kays. Bu da Ka'b b. el-Eşref'in halîfidir. Bu on iki Yahudi Benî en-Nadîrlere mensup idiler. Âtîdekiler Benî Sa'lebe b. el-Fetyunlara mensupturlar: **(13)** Abdullah b. Sûriya el-Âver, bütün Hicaz'da [III/171] Kitâb-ı Mukaddese'ye en çok vakıf olan kimse bu idi (tevriye). **(14)** İbn Salûbâ; **(15)** Muhayrik, yukarıda söylediğimiz veçhile İslamiyet'i kabul etmiş bir haham, "habr"dır *{din bilgini}*. Âtîdekiler Benî Kaynukalara mensupturlar: **(16)** Zeyd b. el-Lusayt. Kendisine İbn Lusayt da denirdi. **(17)** Sa'd b. Huneyf; **(18)** Mahmud b. Seyhan;[205] **(19)** Üzeyz b. Ebî Üzeyz **(20)** Abdullah b. Sayf. Kendisine İbn Dayf da denir. **(21)** Süveyd b. el-Hâris; **(22)** Rifâ'a b. Kays; **(23)** Finhâs; **(24)** Eşye'; **(25)** Numân b. Adâ; **(26)** Bahreyy b. Amr; **(27)** Şa's b. Adiyy; **(28)** Şa's b. Kays; **(29)** Zeyd b. el-Hâris; **(30)** Numân b. Amr; **(31)** Sükeyn b. Ebî Sükeyn; **(32)** Adiyy b. Zeyd; **(33)** Numân b. Ebî Evfâ; **(34)** Ebû Enes; **(35)** Mahmud b. Dıhye; **(36)** Mâlik b. Sayf. Kendisine İbn Dayf da denir. **(37)** Ka'b b. Râşid; **(38)** Âzer; **(39)** Râfi' b. Ebî Râfi'; **(40)** Ezâr b. Ebî Ezâr yahut Âzer b. Ebî Âzer; **(41)** Râfi' b. Hârise; **(42)** Râfi' b. Hüreymile; **(43)** Râfi' b. Hârice; **(44)** Mâlik b. Avf; **(45)** Rifâe b. Zeyd b. et-Tâbut; **(46)** Abdullah b. Selâm b. el-Hâris, gayet âlim bir haham ki hakiki ismi Husayn idi. İslamiyet'i kabul ettiği zaman Muhammed kendisine Abdullah ismini verdi. Âtîdekiler Benî Kureyzalara mensupturlar: **(47)** Zübeyr b. Bâtâ b. Vehb; **(48)** Gazzal b. Şemvîl; **(49)** Ka'b b. Esed. Sonra Benî Kureyza- [III/172] lar ahitnâmesini yapan budur (sahib-i akd-i Benî Kureyza). Bu muâhede muahharan Âmü'l-Ahzâb'ta (5. sene-i hicriyye) ihlal edilmişti. **(50)** Şemvîl b. Zeyd; **(51)** Cebel b. Amr b. Sükeyne; **(52)** Nehhâm b.Zeyd; **(53)** Ferdem b. Ka'b; **(54)** Vehb

205 Hişâm,351.

b. Zeyd; **(55)** Nâfi' b. Ebî Nâfi'; **(56)** Ebû Nâfi'; **(57)** Adiyy b. Zeyd; **(58)** Hâris b. Avf; **(59)** Kerdem b. Zeyd; **(60)** Üsâme b. Habîb; **(61)** Râfi'a b. Rümeyle; **(62)** Cebel b. Ebî Kuşeyr; **(63)** Vehb b. Yehûzâ. Âtîdeki, Benî Zurayk Yahudilerine mensup idi: **(64)** Lebid b. A'sam. Yaptığı bir büyü ile Peygamber'i zevcelerinden uzak tutmuştu (ahz). Âtîdeki Benî el-Hârise Yahudilerindendir: **(65)** Kinâne b. Sûriyâ. **(66)** Kardem b. Amr[206] Benî Amr b. Avf Yahudilerindendir. **(67)** Silsile b. Berhem, Benî en-Neccâr Yahudilerinden idi. İbn İshak'ın rivayetine nazaran bunlar Muhayrik ile Abdullah b. Selâm [vefatı: 43] müstesna olmak üzere Medine Yahudileri arasında Muhammed'in en şiddetli düşmanları idiler.[207] Bu isimleri İbn Hişâm'ın eserinde olduğu gibi aynen derc etmeyi münasip gördüm. Çünkü muhtelif sebeplerden dolayı bir ehemmiyet-i mahsusaları vardır. Bize göre bu isimlerin hepsi hayali olamaz. Hakikaten ber-hayât *{sağ, diri, yaşayan}* olmuş birtakım insanların hatıralarını taşımaları iktizâ eder. Bunlar Muhammed'e karşı muhalefet-i şedîdeleriyle temeyyüz etmiş adam-
[III/173] lardır. Başka bir ehemmiyetleri de Medine'deki Yahudi kabilelerinin ağleb-i ihtimale göre Filistin ve Babil'deki Yahudi cemaati ile manevi ve ihtimal ki de ticari münasebât idâme etmek, aralarında bir İbrânî lehçesi konuşmak, kadîm Yahudi âyetlerini isti'mâl eylemekle beraber Arap isimlerini Yahudi isimlerine tercih edecek derecede yerli ahlak ve âdâtının hemen kâffesini temsil ettiklerini göstermeleridir. Listede hakikaten İbrânî isimler azdır. Bu, İbrânîlerin "Diaspora" denilen bütün müstemlekelerinden câri olan âdete muvâfıktır: Arabistan'da ise memleketin esmâ-i hâssasını kabul etmek âdeti sâir yerlerde olduğundan daha münteşir idi. Bu da İbrânîler arasında Yahudiliği kabul etmiş Arapların kesretinden neş'et ediyordu. Bunlar müşriklik nâmlarını muhafaza etmişler, evlat ve ahfâdlarına *{torunlarına}* intikal ettirmişlerdi.[208]

206 Hazırlayanın Notu: Kaynaklarda Kardem olarak geçmekte ancak burada muhtemelen baskı hatası olarak ق harfi yerine ف harfiyle kullanılmıştır.
207 Hişâm, 352.
208 Hirschfeld'e bakınız, 104.

§59. Yahudilerin hakiki sebeb-i husumetlerini saklamak arzusu şüphesiz mevzu olan ve pek zayıf bir isnada istinad eden (حدثت - Bana nakledildi ki) âtîdeki hadisten de anlaşılıyor: "Safiyye bt. Huyeyy b. Ahtab pederinin gayet sevgili çocuğu idi. Amcası Ebû Yâsir de onu pek çok severdi. Medine'de her ikisi de gayet büyük nüfuz sahibi olan bu adamlar çocuğu o kadar seviyorlardı ki hazır bulunduğu zaman gözleri ondan başka bir şeyi görmezdi. Mamafih Safiyye'nin rivayetine nazaran Muhammed Kâbe'ye vâsıl olduğu zaman pederi ile amcası güneş doğar doğmaz Muhammed'i görmeye gittiler ve gece yarısına doğru eve döndüler. Safiyye bunların ağır ve ciddi bir tavırla yürüdüklerini, hallerinin pek düşkün olduğunu fark etmiştir. Safiyye ber-mutad *{alışıla geldiği üzere}* onların kollarına atıldı. Fakat bârid *{soğuk}* bir kabul görmekten hayretlere düştü. Bu iki adamdan hiç biri kendisine ehemmiyet vermedi. O kadar zihinleri perişan idi. Safiyye onların muhaverelerini işitti. Huyeyy, Ebû Yasir'e sordu: "Sahih! O mudur?" - "Evet, vallahi O'dur!" –"Kendisini tasdik ediyor musun, söylediğini teyit ediyor musun?" –"Evet!" –"O halde ona karşı ne yapacaksın?" –"Vallahi ömrüm oldukça kendisine düşman muamelesi edeceğim!".[209] [III/174]

§60. Medineliler arasında Muhammed'e en çok hasım *{düşmanlık}* ve yeni ahvâline karşı Yahudiler tarafına bilhassa mütemâyil olanlar arasında âtîdekiler tahattur ediliyor. Bunlar, sâir isimleri zikredilmeyenlerle birlikte münafikûn tabiri altında yâdedilmektedirler: **(1)** Züvey b. el-Hâris; **(2)** Cülâs b. Süveyd b. Sâmit. 9. sene-i hicriyyede Tebük Seferi'nde arkada kalanlardan biridir. Cülâs bir defa Muhammed'e imâen: "Bu adam doğru söylüyorsa biz yük taşıyan eşekten daha fenayız!" demişti. Umeyr b. Sa'd bu sözleri Muhammed'e nakletti. Fakat Cülâs böyle bir söz söylememiş olduğuna yemin etti. Muhammed yalanı kabul etmedi ve bu münasebetle, 9/75 sureleri nazil oldu. Mamafih muahharan hakikaten ih- [III/175]

209 Hişâm, 354-355.

tidâ etti ve iyi bir Müslüman oldu.[210] Rivayet edildiğine göre 4/63. ayet de Cülâs'a dairdir. Çünkü bazı Müslümanlarla tahaddüs eden *{ortaya çıkan}* bir meselede vazifeleri olduğu üzere Muhammed'e müracaat edecek yerde Müslümanları müşriklerin hâkimleri olan (Hükkâmu Ehli'l-Cahiliyye) kâhinlerin huzuruna çıkmaya davet etmişti. Hâlbuki kendisi de Muattıb (numara 8), Râfi' (numara 20) ve Bişr (numara 19) gibi sâir münafıklarla beraber ismen Müslüman idi. **(3)** Hâris b. Süveyd b. Sâmit, yukarıkinin kardeşidir. 3. sene-i hicriyyede Uhud Muharebesi'nde Kureyş tarafına geçerek Mücezzer ile Kays b. Zeyd ed-Dubey'î'yi öldürmüştür. Muhammed onu idama mahkûm etti. Fakat Hâris Mekke'ye kaçtı. Sonra nedamet etti. Medine'ye avdet edebilmek için diyet te'diye etmek
[III/176] istedi. Kur'ân'ın 3/80. sureleri ona imâdır deniliyor.[211] **(4)** Bicâd b. Osman b. Âmir; **(5)** Nebtel b. el-Hâris. Bunun hakkında Muhammed: "Kim şeytanı görmek isterse Nebtel b. el-Hârise baksın, kâfidir!" demişti. Filhakika kuvvetli, esmer, uzun ve karmakarışık saçlı, kırmızı gözlü, ateş gibi yüzlü bir adamdı. Muhammed'i sık sık görmeye gelirdi. Onunla konuşur, sonra konuştuğu ve işittiği sözleri sâir münafıklara yetiştirirdi. Bir defa Nebtel şunu söylemişti: "Muhammed tepeden tırnağa kadar kulaktır. Kendisinin söylediklerine kendisi de inanıyor." Kur'ân'ın 9/61. ayetleri ona imâ etmektedir.[212] **(6)** Ebû Habîbe b. el-Ez'ar, ilerde Mescid-i Dırâr'ı tesis edenlerden biridir.[213] **(7)** Sa'lebe b. Hâtıb; **(8)** Muattab b. Kuşeyr. Kur'ân'ın 9/76. sureleri bu iki kişiye imâdır. Muattab 3. sene-i hicriyyede Uhud felaketinden sonra Muhammed'i şiddetle itham edenlerden biridir. 3/148. sureler ona dairdir. Yevmü'l-Ahzâb'da (5. sene-i hicriyye) sâir tezyîfât *{çeşitli alaya almalar}* için Muhammed 33/16. sureleri tebliğ etti. **(9)** Hâris b. Hâtıb. Bazılarına nazaran bu son üç kişi münafıklara mensup olmakla beraber Bedir'de harbe iştirâk etmişlerdir. **(10)**

210 Hişâm, 355-356.
211 Hişâm, 356.
212 Hişâm, 356-357.
213 9. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız.

Abbâd b. Huneyf, Sehl b. Huneyf'in kardeşidir. **(11)** Bahzec, Mescid-i Dırâr'ın inşâsına iştirâk edenlerden biridir. **(12)** [III/177] Amr b. Hizâm; **(13)** Abdullah b. Nebtel;[214] **(14)** Câriye b. Âmir b. el-Attâf; **(15)** Zeyd b. Câriye b. el-Attâf; **(16)** Mücemmi' b. Câriye. Beşi de Mescid-i Dırâr'ın bânîlerindendir. **(17)** Vedîa b. Sâbit. Mescid-i Dırâr'ın bânîlerinden biridir. Sonra bunun bir latife olduğunu beyan etmiştir. 9/66. âyât-ı Kur'âniyye bunun hakkındadır. **(18)** Hizâm b. Hâlid. Mescid-i Dırâr bunun evinde kaldırılmıştır. **(19)** Bişr; **(20)** Râfi' b. Zeyd; **(21)** Mirba b. Kayzî. Muhammed Uhud üzerine hareket ettiği zaman bahçesinden geçmesine mani olmuş, hatta üzerine toprak atacak gibi davranmıştır. Bundan dolayı Sa'd b. Zeyd kendisini bir yay ile yaralamıştır. Hâlbuki Muhammed "kalbi ve gözleri kör olduğundan dolayı" bir şey yapmamasını emretmişti.[215] **(22)** Evs b. Kayzî, yukarıkinin kardeşidir. 5. sene-i hicriyyede Hendek gününde korktu, geriye dönmek istedi. Bundan dolayı Kur'ân'ın 33/13. sureleri onun hakkındadır.[216] **(23)** Hâtıb b. Ümeyye b. Râfi'. Kadîm müşriklik imanına muannidâne *{inatla}* merbût *{bağlı}* kalmış bir ihtiyardır. Oğlu Yezîd Uhud'da kahramanca harp etti ve maktul düştü. **(24)** Ebû Tuime Buşeyr b. Übeyrik iki zırhı çalan budur. Kur'ân'ın 17, 107. ayetleri onun hakkındadır. **(25)** Kuzmân [vefatı: 3. [III/178] sene-i hicrî] Benî Zührelerin müttefikidir.[217] Benî Abdüleşhellerden hiç bir münafık bulunmadığı zannolunuyor. Fakat birçokları: **(26)** Dahhâk b. Sâbit'in münafık olmasından ve Yahudilere karşı büyük bir muhabbet beslemesinden şüphe etmektedirler. Hassân b. Sâbit'in Hişâm tarafından zikredilen bazı eş'ârı *{şiirleri}* onun hakkındadır.[218] **(27)** Rafi' b. Vedîa; **(28)** Zeyd b. Amr; **(29)** Amr b. Kays; **(30)** Kays b. Amr b. Sehl; **(31)** Cedd b. Kays; Muhammed'den harbe götürülmemesini istediğinden dolayı 9/49. sure nâzil olmuştur. **(32)** Abdullah

214 Hişâm, 357.
215 Hişâm, 358.
216 Hişâm, 358-359.
217 Hişâm, 309.
218 Sahife 360.

b. Übeyy b. Selûl. Bütün münafıkların reisidir. Benî Mustalikler Seferi esnasında ittihâz ettiği hatt-ı hareket bütün Sure-i Münafikûn'un sebeb-i nüzûlü olmuştur. Kur'ân, 63.

Daha şunlar da vardır: **(33)** Vedîa, Benî Avflardan. **(34)** Mâlik b. Ebû Kavkal; **(35)** Süveyd; **(36)** Dâis, dördü de Abdullah b. Übeyy ailesinden, "رهط" "raht"tırlar *{aynı zümreden topluluk}.* Muhammed 4. sene-i hicrîde Nadîr Yahudilerini muhasara ettiği zaman onları teşci' ettiklerinden dolayı 59/11-16 ayetlerinin sebeb-i nüzûlü olmuşlardır.[219]

[III/179] §61. İslamiyet'i kabul etmiş göründükleri halde ruhlarının a'mâkında *{derinliklerinde}* eski itikatlarına merbût kalan ve İslamiyet'i bir vasıta-i tahaffuz *{korunma aracı}* diye telakki eden Yahudi hahamları arasında âtîdekilerin isimleri zikrediliyor. Benî Kaynukalardan: **(1)** Sa'd b.Huneyf; **(2)** Zeyd b. el-Lusayt. Benî Kaynukaların zamanında Ömer b. el-Hattâb ile dövüşen budur. Muhammed bir gün kaybolmuş bir deveyi bulamadığı zaman herkese: "Muhammed semadan haber aldığını iddia ediyor, hâlbuki şimdi kendi devesinin nerede olduğundan bile haberi yok!" demişti. **(3)** Râfi' b. Hüreymile. Bunun hîn-i vefatında Muhammed: "Bugün münafıkların en büyüğü terk-i hayat etti!" demiş. **(4)** Rifâe b. Zeyd b. et-Tâbût: 6. sene-i hicrîde Benî el-Mustalikler Seferi esnasında vefat etmiştir. Müslümanlar Medine'ye avdet ediyorlardı. Asker üzerinde büyük bir fırtına kopmuştu. Muhammed kasırgadan korkanları teşci' etti. Korkmamalarını; çünkü münafıkîn rüesâsından birinin ahirete gittiğini söyledi. Filhakika, Rifâe fırtına esnasında vefat etmişti. **(5)** Numân b. Evfâ b. Amr; **(6)** Osman b. Evfâ; **(7)** Kinâne b. Sûriyâ; **(8)** Silsile b. Berhem. Bunlar namazlara geliyorlardı, Muhammed'in mev'izalarını dinliyorlardı. Fakat sonra eve dönünce işittikleri ile istihzâ ediyorlar, Muhammed'in lakırdılarını red ve cerh eyliyorlardı.[220]

[III/180] §62. Bir defa bu münafıklar namaz esnasında toplanmşlardı. Hakiki temâyülât-ı rûhiyelerini o kadar aşikâr surette

219 Hişâm, 360-361; Haldûn, 2. cild, zeyl 17, daha bazılarını da zikreder.
220 Hişâm 361-362; Haldûn, 2. cild, zeyl 17.

izhâr ediyorlardı ki işi rezalet derecesine vardırmışlardı. Muhammed nefret ederek bunların tardını emretti. Müminler münafıkları yakaladılar, camiden kovdular, yumruk ve tokat kavgası yaptılar.[221]

§63. Yahudilerin ve Evsî ve Hazrecî münafıkların arkadan arkaya gösterdikleri husumet Muhammed'i Kur'ân'ın ikinci suresinin takriben ilk yüz kadar ayetlerini tebliğe sevk etti. Bu ayetler hep onların aleyhindedir.[222]

§64. Bütün münafikînin reisi olup ca'lî *{sahte, uydurma}* [III/181] mühtediler arasında İslamiyet aleyhtarlığı propagandasını güzelce sevk ve idare eden Abdullah b. Übeyy b. Selûl yeni ahvâle en ziyade maruz olanlardan biri idi. Rivayet olunduğuna göre Muhammed'in muvâsaletinden evvel bütün Medine şehrinin idaresini ona bırakmak mevzubahis olmuştu. Hatta an'aneye nazaran kendisi için bir taç bile hazırlanmıştı. Muhammed'in vürûdu bütün bu tasavvurları altüst etti. Peygamber'in iktisâb ettiği nüfuz ve kudret Abdullah b. Übeyy'i arzusu hilâfına İslamiyet'i kabule mecbur bıraktı. Abdullah'a en ziyade acı gelen şey kadîm vaziyet-i hâkimânesinin zıyâ'ı *{eski hükümranlığının kaybolması}* idi. Şimdi bunu Muhammed almıştı. Muhammed her gün artan nüfuzuyla bütün Medine rüesâsının kuvvet ve iktidarını gölgede bırakıyordu. Muhammed'i kendi şehrinde hükmetmek hakkını kendisinin elinden gasbetmiş biri gibi telakki ediyordu.[223]

221 Hişâm, 362-363.

222 Hişâm, 363-380. Burada metn-i Mukaddes'in uzun uzadıya tefsirâtı vardır.

Not-1 [III/180] Hişâm bu Kur'ân tefsirinden sonra Yahudilerin Muhammed aleyhindeki hücumlarına, bed-hâhâne *{fenalık isteyene yakışacak surette}* şâyialarına ve entrikalarına dair olan sâir ayet-i Kur'âniyyeyi de zikreder. Bu fıkrât *{bölümler}* ber-vech-i âtîdir: 2/154, 165; 3/10, 22, 58, 64, 73, 93, 109, 177; 4/41, 47, 50, 54, 161; 5/14, 21, 45, 64, 72; 5/62-66; 6/19; 7/186; 9/30; 17/90 (Hişâm, 382-401). Bunların tarz-ı tertipleri İbn Hişâm'ın kabul ettiği usulü gösterir. Fıkrâtın kısm-ı a'zamı muahhar bir devreye aittirler. 401-411. sahifelerde 3. surenin tefsirine müsâdif oluyoruz, bunlar bilhassa Îsâ'ya taalluk ederler.

223 Hişâm, 411, 413.

§65. Şâyân-ı itimad menâbi'in[224] hikâye ettikleri âtîdeki vaka büyük bir ehemmiyeti hâizdir: Bir gün Muhammed Sa'd b. Ubâde'nin ağır surette hasta olduğunu haber alınca kendisini ziyaret etmek istedi. Bir eşeğe bindi. Pek çok sevdiği çocuk Üsâme b. Zeyd'i de birlikte aldı. Eşeğin üstüne semer yerine iki Fedek örtüsü atılmıştı. Kenarı hurma yapraklarıy-
[III/182] la örülmüştü. Münafikîn reisi Abdullah b. Übeyy'in sayfiyesi önünden geçiyorlardı. O sırada Abdullah akrabalarından bazıları ile gölge bir tarafta oturuyorlardı. Muhammmed nezaket göstermek istedi, eşeği durdurdu, yere indi, hâzirûnu selamladı, bazı nesâyih-i ahlakiyede *{ahlâki nasihatlerde}* bulundu, âyât-ı Kur'âniyye tilavet etti ve hepsini Allah'a iman etmeye davet eyledi. Abdullah başını kaldırdı. Muhammed sözünü bitirinceye kadar ağzını açmadı. Nihayet dedi ki: "Sözlerin doğru ise bundan daha güzel söz olamaz. Fakat evinde oturmalı, seni ziyarete gelenlere bunları söylemelisin. Sana gelmeyenlerin canını bunlarla sıkmamalısın. Senin sözlerini işitmemek isteyenlerin yanına gelmemelisin!" Muhammed'in pek canı sıkılarak bir şey söylemeksizin ayağa kalktı, Üsâme b. Zeyd ile Sa'd b. Ubâde'nin evine doğru gitti. Fakat Peygamber'in hiddeti o kadar şedîd idi ki Sa'd b. Ubâde Muhammed'in çehresinin hiddetten ve teessürden bozulmuş olduğunu derhal fark etti.[225]

[III/183] §66. Muhammed'e Medine'de büyük bir nefret besleyen diğer biri de Evsîlerden Âmir Abd-i Amr b. Sayfî b. en-Numân

224 Not-1 [III/182] Bu hadisin ravileri, zahiren gayet iyidirler: (1) Muhammed İbn İshak [vefatı: 151] (2) Muhammed b. Müslim ez-Zührî [vefatı: 124] (3) Urve b. Zübeyr [vefatı: 94] (4) Üsâme b. Zeyd [vefatı: 54]. Binaenaleyh hiç değilse nazarî olarak bir hadis hakiki olmak lazım gelir. Mamafih isnadın muhaddisîn tarafından icad edilmiş olmasından korkuyorum.

225 Hişâm, 412, 413.

Not-2 [III/183] Hamîs'in (1. cild, 383, satır 31) rivayetine göre Muhammed Medine'ye girdiği zaman ahali Peygamber'i misafir etmek için birbirleriyle müsabaka ediyorlardı; yalnız Abdullah b. Übeyy müstesna idi. Bu bilakis Peygamber'i: "Seni davet edene git!" sözleriyle karşılamıştır. Mamafih bu, mevsûk bir söze benzemiyor. Sonradan uydurma bir şey olduğu anlaşılıyor.

idi. Sonra kesb-i iştihar eden *{şöhret kazanan}* Hanzalatü'l-Gasîl'in pederidir. Vaktiyle hemşehrileri arasında büyük bir nüfuz ve itibara mâlik idi. Herkes onun sözlerini maal-memnûniyye *{memnuniyetle}* dinler re'yinden harice çıkmazdı. Uzun müddetten beri hakiki bir târik-i dünya gibi yaşıyor, kaba ve adi kumaşlardan yapılmış hırmânilere sarınıyor, er-Râhib ünvanına bi-hakkın liyakat kesbediyordu. Arkadaşı Abdullah b. Übeyy'den daha mağrur davranırdı. İslamiyet'i zâhiren kabul etmiş gibi bile görünmedi. Bütün hemşehrilerinden ayrıldı. On kişi ile birlikte Mekke'ye gitti. Mekke de Muhammed'in taht-ı hükmüne *{idaresi altına}* girdiği zaman Tâif'e hicret etti. Sonra oradan Suriye'ye geçti. Orada İslam fütuhatından evvel, memleket henüz Roma idaresinde iken yalnız ve metruk bir halde terk-i hayat etti. Mirası bâis-i ihtilaf *{ihtilafa sebep}* oldu. Mesele Suriye'deki Hristiyan mahkemelerinde tetkik ve hallolundu.[226] [III/184]

Mekke'de Müslümanların Tahlîsi *{Kurtuluşu}*

§67. Velîd b. el-Velîd b. el-Mugîre Muhammed'in teşviki üzerine gizlice Mekke'ye gitti. Kureyşîlerin cebren orada alıkoydukları Ayyâş b. Ebî Rebî'a ile Hişâm b. el-Âs'ın nerede mahpus olduklarını keşfetti. Geceleyin duvardan atlayarak içeriye girmeye muvaffak oldu. Kılıcıyla ipleri kesti, iki mahpusu devesine bindirdi. Onları sağ ve salim bir halde Medine'ye getirdi.[227]

Yahudilerin Muhammed Aleyhindeki Entrikaları

§68. Muhammed'in Yahudileri İslamiyet'e celb için vuku bulan bütün teşebbüsleri bir semere vermiyordu. Yahudiler yalnız Muhammed'in sözlerinin aksini söylemekle, vahiyleri tenkit etmekle kalmayarak Muhammed'i gülünç bir hale sokmaya da çalışıyorlardı. Medine'ye Necrân'dan bazı Hristiyanlar geldiler, Yahudilerle buluştular. Mesâil-i dîniyye hakkında

226 Hişâm, 411-412.
227 Hişâm, 320-321; bu hadis hakkında § 14. fıkrada söylediklerimize bakınız.

şiddetli bir münakaşaya giriştiler. İslamiyet'i tenkitte müttefik
[III/185] olmakla beraber arzu ettikleri neticeye mugâyir bir neticeye vâsıl oldular. Müslümanlar Hristiyanlar ile Yahudiler arasındaki itikadât-ı dîniyyenin ne kadar farklı, aralarındaki ihtilafın ne kadar derin olduğunu görerek İslamiyet'i kabul etmekle hakikate vâsıl olmuş olduklarını daha ziyade takdir ettiler. Bu münasebetle Kur'ân'ın 2/113, 129. ayetleri nazil olmuştur.[228]

§69. Yahudilerin ve müşrik fırkasının ifsâdâtı, Medine'deki rakip Evsî ve Hazrecî kabileleri arasında artık tesis eden sükûn ve i'tilafı bir aralık ihlal etmek tehlikesini gösterdi. Evsîlerin Hazrecîlere galebe çaldıkları kanlı Buâs Muharebesi'nin sene-i devriyesinde Şâs b. Kays isminde bir müşrik Medinelilerden mürekkeb ve karışık bir mecliste bu muharebeye dair söylenmiş bir şiiri inşad etmeye *{şiir okuma}* bir genç Yahudiyi teşvik eyledi. Buâs Muharebesi'nin hatırası muvakkaten uyuşmuş olan husumetleri canlandırdı. Evsîler ile Hazrecîler arasında o kadar şiddetli bir münakaşa çıktı ki her iki taraf da silahlarına sarıldılar. Bir taraftan Medineliler diğer taraftan kabileler Harre'de müsellah *{silahlı}* bir halde karşılaşmaya hazırlandılar. Bunun üzerine arkasında bir miktar Mekke Muhacirleri de olduğu halde Muhammed müdahale etti. Sözleriyle ve şahsının tesiriyle gürültüyü yatıştırmaya ve Medine'yi nâ-kâbil-i tamir {*tamir olunamaz}* bir felaketten kurtamaya muvaffak oldu.[229]

[III/186] **3. Surenin Nüzûlü**

§70. Medine'ye Necrân (Yemen'de) Hristiyanlardan bir kervan geldi. Bunların rüesâsı Muhammed ile bir mebâhise-i dîniyyeye giriştiler. Muhammed onların itirazlarına cevap vermedi. Fakat sonra Âli-İmrân Suresi'nin takriben ilk seksen ayetini tebliğ etti.[230]

228 Hişâm, 380-381.

229 Hişâm, 385-386). Kur'ân'ın 3/98. suresinin bu vakaya işaret olduğu söyleniyor.

230 Kur'ân, 3; Hişâm, 104. ve müteâkib sahifeler. Yukarı(da)ki fıkraya bakınız.

Sahabelerin Hastalığı

§71. Mekke Muhacirleri Medine'ye gelince şiddetli ve habîs hummâlara tutuldular. Birçok sahabe hastalandı. Bu meyânda Ebû Bekir, Âmir b. Fuheyre ile Bilâl de vardı. Muhammed hastalıktan masûn *{korunan, selamette}* kaldı. Fakat hastalar o kadar çoğaldı ve hummâ-yı habîsenin *{sıtmanın}* nöbetleri o kadar şedîd *{şiddetli}* idi ki Muhacirîn zaafiyetlerinden ayağa kalkamıyorlardı. Oturdukları yerde namaz kılmaya mecbur oluyorlardı. Hastaların bu hali Muhammed'in muâhezesini davet etti *{azarlamasına/kınamasına sebebiyet verdi}*: "Biliniz ki oturmuş bir adamın namazı ayakta kılınan namazın yarısına muadildir" dedi. Müminîn hastalığın verdiği zaafa rağmen Peygamber'in arzusuna tevfîk-i harekete ne olursa olsun gayret gösterdiler.[231] Mekke Muhacirlerinin tutuldukları hastalığın bir nevi tifo yahut dizanteri olması muhtemeldir. Çünkü [III/187] Ali'nin [vefatı: 40] rivayet ettiği bir hadise nazaran hastalığa ashabın Medine'ye hurma mahsulü zamanında (sonbaharda) muvâsalet etmeleri ve henüz olmamış hurmalardan çok miktarda yemeleri sebebiyet vermiştir.[232]

231 Hişâm, 413-414; Hamîs, 1. cild, 395; Halebî, 2. cild, 237-239.
Not-1 [III/187] Bu malumat bize zahiren mevsûk iki vasıta ile intikal etmiştir. Birisi şudur: (1) An İbn İshak an (2) Hişâm b. Urve [vefatı: 146] an (3) Urve b. ez-Zübeyr [vefatı: 94] an (4) Âişe [vefatı: 57]; diğeri şudur: (1) an İbn İshak an (2) İbn Şihâb ez-Zührî [vefatı: 124] an (3) Abdullah b. Amr b. el-Âs [vefatı: 65]. Hadisin ikinci kısmı bir ehemmiyet-i mahsusayı hâizdir. Çünkü mevsûk ise Muhammed'in taraftarları arasına inzibât-ı hüsn-i telkin için ne kadar şiddetle hareket ettiğini ibâdâtın şekl-i hâricisine hatta ağır hastalık zamanlarında bile ne kadar kıymet verdiğini gösterir. Mamafih bu haberin sıhhati hakkında şüpheliyim. Bu fıkra çok muahhar zamanların hissiyatının tercümanı olmak zannındayım.

232 Halebî, 2. cild, 237, satır 22.
Not-2 [III/187] Müşriklik zamanında Medine'nin havası herkesçe gayet muzırrı's-sıhha *{sağlığa zararlı}* olmakla maruf idi. Medine'yi ziyaret edenlerin hemen kâffesi hezeyan ile müterâfik *{karışık}* hummâ-yı hâbiseye *{azılı sıtmaya}* giriftâr olurlardı *{yakalanırlardı}*. Hastalığın zuhûruna mani olmanın ilacı şehre girmeden evvel bir eşeğin anırmasını taklit etmekti. Bunu yapabilen hastalığa tutulmazdı. Müslümanlar Medine'nin havasını gayet ağır ve ezici buldular (Hamîs, 1. cild, 394-395; Halebî, 2. cild, 237). Müslüman muhaddisîni sahabelerin [III/188] Medine'ye vürudu(nu) hoş mucizât ile müterâfik *{karışık}* bulunacak yerde böyle sârî *{bulaşıcı}* bir hastalık yüzünden hüzn-âlud bir şekil almasına pek sıkıldılar. Bunun için aynı zamanda Suriye'de şiddetli bir

[III/188] **Ali'nin Fâtıma ile Teehhülü**

§76. Pek muahhar ve pek az emin olan bazı menba'lar Ali b. Ebî Tâlib ile Peygamber'in kerîmesi Fâtıma'nın teehhüllerini Muhammed'in Medine'ye muvâsaletinden iki ay sonra vukua gelmiş gibi gösterirler. Aynı menâbi' Abbâs b. Abdilmuttalib'in de Medine'ye geldiğini, Peygamber Mekke'den Medine'ye kaçtığı zaman Tâif'e de kocası Ebu'l-Âs b. Bişr b. Abd Duhmân es-Sekafî'nin nezdinde bulunan kerîmesi Zeyneb'i Medine'ye getirdiğini hikâye ederler. Abbâs sonra yine Mekke'ye dönmüştür.[233]

[III/189] **Askerî Seferlerin Başlangıcı**

§73. Muhammed şehirden hiç uzaklaşmaksızın takriben bir sene kadar Medine'de kaldı. Caminin inşaatı ile ve mesâil-i murakabenin tertip ve tanzimi ile meşgul idi. Muhammed 1. sene-i hicriyye Rabiülevvel'inden 2. sene-i hicriyye Safer'ine kadar Medine'den çıkmadı. O tarihte, İbn İshak'a nazaran Veddân seferini yaptı.[234] Bu devre esnasında küçük hey'et-i seferiyyeleri sevk etmişti. Bunların birincisi Medine'ye muvâsaletinden yedi ay sonra 1. sene-i hicriyye Ramazan'ında amcası Hamza'nın kumanda ettiği hey'et-i seferiyyedir.[235]

veba hüküm sürdüğünü ve bir lütf-ı mahsus eseri olarak Müslümanların yalnız hafif bir humma nöbeti ile korktuklarını tahayyül ettiler. Muhaddisînin rivayetince lütf-ı ilâhî sonraları daha bâriz bir şekil almıştır. Çünkü hastalığa tutulanlar seferin bidâyetinde diğerlerinden iki kere daha kuvvetli bulunuyordu (Halebî, 2. cild, 239). Rivayet olunduğuna göre Muhammed'in dua-yı mahsus üzerine Allah Medine'nin fena havasını Cuhfe'ye nakletmiş, Medine gayet muvaffak-ı sıhhat bir şehir olmuş, Cuhfe ise bilakis muzırr-ı sıhhat bir şehir haline gelmiştir (Halebî, 2. cild, 239-240, Belâzurî'ye de bakınız, sahife 11; Ezrakî, 383-385; Bekrî, 233. § 76. fıkranın 4. notuna bakınız).

233 Ya'kûbî, 2. cild, 42.

Not-1 [III/189] Bir maksad-ı mahsusa hâdim olan bu haber daha kadîm ve daha emin menba'larda mevcut değildir. Mekke'de şirk içinde kalan Peygamber'in amcasını tebrie ettirmek *{arındırma}* ve Müslümanlar için pek elîm olan diğer bir vakanın izini ortadan kaldırmak yani Peygamber'in kızı Zeyneb'in Hicret zamanında el-ân müşrik bulunduğunu unutturmak için icat edilmiştir. Zeyneb ancak Bedir Muharebesi'nden sonra İslamiyet'i kabul etmiştir (2. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız).

234 Hişâm, 415; Taberî, 1. cild, 1266.

235 Vâkıdî, 2.

§74. Peygamber'in teşebbüsât-ı askeriyyesi iki sınıfa ayrılır. Bir kısmına bizzat kumanda ederdi. Bunlara "Gazve" nâmı verilir. Diğerlerinin kumandasını sahabelerden birine tevdi' [III/190] eylemiştir. Bunlara "Seriyye" tesmiye olunur. Seferlerin böyle ikiye tefrika ve ayrı ayrı isimlerle yâd edilmesi, Peygamber'in terceme-i hâline ait malumatı tenkit ve tanzim devresi başladığı zaman vukua gelmiştir.[236] Bir suret-i umumiyede "Megâzî" de tabir edilen gazvelerin kat'î adedi pek muhakkak değildir. Muhtelif menba'lar bunları 19, 22, 24, 25 hatta 26'ya kadar çıkarıyorlar.[237] Serâyâ denilen seferlerin miktarı daha çoktur. Fakat mecmûu kaça bâliğ olduğu daha az malumdur. Çünkü ne gibi seferlerin cetvele idhal edileceği muharrirlerin keyfine kalmıştır. Seriyye tabiri gayet müphemdir. Birkaç kişiden mürekkeb bir heyette ıtlâk olundu. Seriyyenin mecmu' miktarı, muhtelif menâbi'a göre 35, 38, 47, 50, hatta 60'tır.[238] Bunların adedi meselesi tarihçe pek az hâiz-i ehemmiyettir.

Sîfü'l-Bahr [III/191]

Hamza'nın Sîfü'l-Bahr[239] Seferi (Ramazan)

§75. - Peygamber, amcası Hamza b. Abdilmuttalib'i beyaz bir alemle ve develere binmiş otuz Muhacirîn-i Mekke'den mürekkeb muhâriblerle bir Kureyşî kervanına karşı gönderdi. Kervana Ebû Cehil kumanda ediyordu. 300 süvariden mürek-

236 Hamîs'e bakınız, 1. cild, 400.

237 Hamîs, 1. cild, 401. Burada muhtelif menba'lar tasrîh edilmişlerdir; Halebî, 2. cild, 288. ve müteâkib sahifeler; Taberî, 1. cild, 1756-1757, 27 gazve ta'dâd ediyor.

238 Hamîs, 1. cild, 401; Halebî, 3. cild, 313-314; Taberî, 1. cild, 1758-1763, 48 seriyye ta'dâd ediyor. Fakat yalnız 33 seriyyenin ismini veriyor.

239 Not-1 [III/192] Peygamber'in ilk tertip ettiği hey'et-i seferiyyenin hangisi olduğu muhakkak değildir: İbn İshak ilk sefer olmak üzere Ubeyde'ninkini gösterir (§ 76. fıkra). Hâlbuki Vâkıdî onu ikinci addediyor. Bu ikisinden hangisinin mukaddem olduğu muhakkak surette bilinmiyor. İkisi de aynı zamanda vukua geldiği için bir karışıklığa meydan vermiş olmaları ihtimali de mefkûd *{kaybolmuş}* değildir. (Hişâm'a bakınız. 419. Burada Hamza'nın seferinin ilk sefer olması ihtimali kabul edilmektedir. Taberî'ye de bakınız, 1. cild, 1267-1268; Hamîs, 1. cild, 401-402. Burada Medâinî'nin [vefatı: 215] Hamza'nın seferini ilk addettiği söyleniyor. Esîr'e bakınız, 2. cild, 85).

keb *{oluşmuş}* bir kuvvet de kervanın muhafızı bulunuyordu.[240] Müslümanlar, Bahr-ı Ahmer sevâhili kurbunda *{Kızıl Deniz sahilleri yakınlarında}* el-Îs havâlîsinde Cüheynelerin ülkesinde kervana tesadüf ettiler. Ensar ile müttefik bulunan bir kabileye mensup Mecdî b. Amr el-Cühenî müdahale etmemiş olsa idi iki taraf arasında müsâdeme vukua gelecekti. Mecdî arada kan dökülmesine mani oldu. Hey'et-i seferiyyeyi terkîb eden kimseler hakkında muhtelif fikirler mevcuttur. Bazıları hepsinin Ensar'dan terekküb ettiğini, bazılarının yarı yarıya Ensar ile Muhacirînden teşekkül eylediğini iddia ediyorlar. Diğer bir hadise nazaran Medineliler Bedir Muharebesi'nden evvel Muhammed'in seferlerinden hiç birine iştirâk etmemişlerdir. Çünkü Peygamber Medinelileri yalnız Medine'de hücuma uğrarsa kendisini müdafaaya mecbur addediyordu. Ebû Mersed beyaz bayrağı taşımak vazifesini hâiz idi.[241]

[III/192]

Ubeyde b. el-Hâris Seriyyesi

Ubeyde b. el-Hâris'in Hey'et-i Seferiyyesi[242] (Şevval)

§76. Şevval ayı esnasında Ubeyde b. el-Hâris b. el-Mutta-
[III/193] lib b. Abdimenâf'ın hey'et-i seferiyyesi tertip edildi. Bunlar

240 Not-2 [III/192] Metnin sözleri Hamza'ya verilen talimat hakkında hiç şüphe bırakmıyor. Hamza muhtemel olan Kureyş kervanlarına "لعرات قريش" tesadüf ümidiyle dolaşacaktı. Yani tüccar kervanlarına hücum eden eşkıya sıfatıyla hareket etmesi için kendisine müsade verilmişti. Bu, evvelden tasavvur ve tasmîm *{kesin karar}* üzerine yapılmış hakiki bir tecavüzdür. Müdafa zarureti gibi esbâb-ı muhaffefe dermiyânı *{görüş belirtmesi}* kâbil değildir. Kureyşîler Medine'de Peygamber'i iz'âc *{taciz etme, rahatsız etme}* etmeyi akıllarına bile getirmiyorlardı. Hadisin Kureyşîler'e atfettiği 300 kişilik kuvve-i muhafaza Hamza'nın hücum etmemek ihtiyatkârlığında bulunmuş olmasını mazur göstermek için sonradan uydurulmuştur. Bir tarafın 30 diğer tarafın 300'den ibaret adetlerinde şüpheli bir hal vardır. Birçok teferruatta sâirlerinin kâffesinden daha ziyade şâyân-ı itimat olan İbn İshak, Kureyşîler'in miktarını tayin etmiyor.

241 Hişâm, 419-421; Vâkıdî, 7; Vâkıdî Wellhausen, 33; Taberî, 1. cild, 1264-1265, 1267-1268; Hamîs, 1. cild, 402; Esîr, 2. cild, 85; Halebî, 3. cild, 314-315.

242 Not-1 [III/194] Bazıları Muhammed Veddân Seferi'nden avdet ederken yani 2. sene-i hicriyye Safer'inde bu hey'et-i seferiyyeye i'zâm etmiş olduğunu zannediyorlar (Hişâm, 418). İbn Hişâm'ın kitabında vakaların tarih sırasıyla tertibi keyfiyyeti pek kusurludur. Hamza ile Ubeyde'nin seferleri Veddân ve Buvât seferleri arasında gösterilmiştir (bu tarih meselesinin tetkikatına Hamîs'de bakınız, 1. cild, 402-403).

Batn-ı Râbiğ'e[243] gitmek için emir almışlardı. Ubeyde hep Mekke Muhacirlerinden mürekkeb olmak, içlerinde bir tane Medineli bulunmamak üzere takriben 60-70 süvari ile yola çıkarak Kureyşîleri taharriye *{araştırmaya}* gitti. Birlikte beyaz bir bayrak taşıyordu. Hicaz'da Ahyâ[244] denilen Sâniyetü'l-Merre cenûbunda Cuhfe'ye karîb bulunan[245] bir kuyu kurbunda iki yüz Kureyşî'den mürekkeb kuvvetli bir heyete tesadüf etti. Kureyşîler'e İkrime b. Ebî Cehil (yahut Ebû Süfyân b. Harb yahut Mikrez b. Hafs; menâbi' müttefik değildir) kumanda ediyordu. Fakat Kureyşîler Müslümanlara hücuma cesaret edemediler. Kureyş arasında bulunan iki Müslüman, Mikdâd b. Amr el-Behrânî ile Utbe b. Gazvân kaçtılar, Müslümanların tarafına geldiler. Bunların birincisi Benî Zührelerin, ikincisi Benî Nevfel b. Abdimenâfların halîfi idi. İki taraf müsâdeme etmediler. Uzaktan birbirlerine ok atmakla iktifa eylediler. İlk ok atan Sa'd b. Ebî Vakkâs olmuştur. Bu İslami-

243 Not-2 [III/194] Râbiğ Mekke ile Medine arasında alçak bir vadidir (vadi yahut batın). Huccâc *{hacılar}* Mekkeye giderken buradan geçer. Azûr'dan ötede Cuhfe ile Veddân arasındadır. Cuhfe'den uzaklığı on mildir (Yakut, 2. cild 727, satır 20 ve müteâkib satırlar; Merâsıd, 1. cild, 451-452). Burasını Müslüman hacılar pekâlâ bilirler. Bahr-ı Ahmer *{Kızıl Deniz}* sahillerine karîbtir. Muhammed zamanında burada Huzâalar vardı (Bekrî, 493).

244 Not-3 [III/194] Ahyâ Sâniyetü'l-Merre altında bir su menba'ıdır (§ 22. fıkra, birinci nota bakınız Cuhfe'den çok uzak değildir (Yakut, 1. cild 107, satır 12).

245 Not-4 [III/194] Cuhfe, Mekke'den Medine'ye giden yol üzerinde pek mühim bir noktadır. Bir zamanlar kalabalık bir merkezdi. Bir de cami [III/195] vardı. Suriye ve Mısır huccâc kafileleri Mekke'ye girmeden evvel orada birleşirlerdi. Mekke ile Cuhfe'nin arası üç merhaledir. Cuhfe'nin Medine'ye mesafesi kervan ile altı merhaledir. Cuhfe ile deniz arasında altı mil, Cuhfe'den Gadîr-i Hum'a kadar iki mil mesafe vardır. Burası her zaman nâ-gehânî *{ansızın}* sel çamurları altında kalmaya maruz idi. Her taraf harap oluyordu. Bundan dolayı ahâlisi başka tarafa hicrete mecbur olmuştur. İklîmi de muzırr-ı sıhhat ve sıtmalı idi. Hicretten sonra Müslümanlar Medine'ye vâsıl oldukları ve orada memleketin fena iklimi yüzünden hastalığa tutuldukları zaman Cenâb'ı Hakk Muhammed'in ricası üzerine bütün ashabı iyileştirmiş, hummâyı Medine'den tard etmiş ve onu Cuhfe'ye vermiş olduğu söyleniyor (§ 71. fıkra, 2. nota bakınız). Bazıları hummânın Medine'den havada Cuhfe istikametinde uçan bir kadın şeklinde çıkmış olduğu(nun) görüldüğünü iddia ederler (Yakut, 2. cild, 35-66; Bekrî, 232-233).

yet'in attığı ilk oktur.[246] Kureyşîlerle Müslümanlar, her ikisi de çekildiler. Ubeyde Medine'ye döndü. Bayrağı Mistah b. Üsâse taşıyordu.[247] Bazıları bunun ilk Müslüman hey'et-i seferiyyesi olduğunu iddia ediyorlar.[248]

[III/196]

Âişe ile İzdivaç (Şevval)

§77. O senenin Şevval yahut Zilkade'sinde Muhammed'in Âişe bt. Ebî Bekir ile zifafı vukua geldi. Üç sene evvel Mekke'de nişanlanmışlardı.[249] Muhammed ilk geceyi zevcesiyle kayınpederi Ebû Bekir'in es-Sunh'da evinde geçirdi.[250]

Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Seferi

Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Seferi[251] (Zilkade)

§78. Zilkade ayında Muhammed, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı yirmi, yirmi bir Muhacirîn-i Mekke ile (Hişâm sekiz diyor) Hi-

246 Not-5 [III/195] Diğer bir tarafta (Medhal, § 236) İslamiyet uğrunda ilk kanı Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın döktüğü söyleniyor. Bu seferde ise bir ok atmış gibi görünmektedir. Bu kabîl haberlerin hemen hemen hiç kıymeti yoktur. Şâyân-ı dikkattir ki bu iki küçük seferin ikisinde de mütecâvizler hep Müslümanlardır. Müslümanlar hiçbir tahrik hiçbir mazeret olmaksızın Kureyşîlere hücum etmek, onlara zarar vermek gibi bir maksat takip ediyorlar, adeta eşkıyalık yapıyorlar. Arada bir müsâdeme vukua gelmemesi ağleb-i ihtimale göre Kureyşîlerin fâikiyet-i adediyeleri *{sayıca üstünlükleri}* neticesidir. Çünkü Müslümanlar kendilerine hücuma cesaret etselerdi galebe Kureyşîler tarafında kalacaktı. Kureyşîler Müslümanları eşkıya gibi telakki ettiler, doğrudan doğruya bir taarruza uğramadıkları cihetle kendilerine ehemmiyet vermediler.

247 Hişâm, sahife 416-418; Vâkıdî; 2; Vâkıdî Wellhausen, 33; Taberî, 1. cild, 1265, 1266, 1267.

248 Taberî, 1. cild, 1267; [III/194] Hamîs, 1. cild, 402-403. Burada Kureyşîlerin firar ettikleri söyleniyor. Esîr, 2. cild, 85; Halebî, 3. cild, 315-316.

249 Medhal'e bakınız § 324, 326.

250 Taberî, 1. cild 1261-1263; Haldûn, 2. cild, zeyl, 16; Hamîs, 1. cild, 403; Esîr, 2. cild, 85; Halebî, 2. cild, 286. ve müteâkib sahifeler.

251 Not-1 [III/197] Hişâm'ın eserinde bu va'a Uşeyre Seferi'nin hemen akabinde yani 2. sene-i hicriyye vakâyı'ı arasında hikâye edilir. Fakat hangi ayda cereyan ettiğine dair hiçbir sarâhat *{detay}* verilmez. Yalnız bir not görüyoruz ki bunda bazı ulemanın bu hey'et-i seferiyyeyi Hamza'nın Seferi'nden sonra addettiklerini bildiriyor (§ 75. fıkraya bakınız). Taberî (1. cild, 1266, satır 6-8) bundan bahsederek İbn İshak'a nazaran bu üç seferin kâffesinin, Vâkıdî'nin iddiasına rağmen 2. sene-i hicriyye vakâyı'ı meyânında zikredilmeleri lazım geleceğini söyler (Esîr'e bakınız, 2. cild, 86).

caz'da Hum[252] kurbunda el-Harrâr'a[253] bir Kureyşî kervanına pusu kurmaya gönderdi. Müslümanlar gündüzün dinlenerek geceleri yol gittiler. Sa'd, beşinci günü sabahleyin mahall-i maksûda vâsıl olduğu zaman kervanın bir gün evvel geçmiş olduğunu haber aldı. Kervanı takip etmemek için emir almış olduğundan Medine'ye döndü. Beyaz bayrağı Mikdâd b. Amr taşıyordu.[254]

Doğanlar [III/198]

Meşhur Zevâtın Tevellüdü

§79. Bu sene âtîdeki zevâtın tevellüd ettikleri söyleniyor: **(1)** Abdullah b. ez-Zübeyr [vefatı: 73] Muhammed'in muvâsaletinden sonra Medine'de tevellüd eden *{doğan}* ilk Muhacir'dir. **(2)** Nu'mân b. Beşîr [vefatı: 65] Peygamber'in muvâsaletinden sonra Medine'de tevellüd eden ilk Ensar'dır. **(3)** Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî [vefatı: 67] Şii muharriklerdendir. **(4)** Ziyâd b. Sümeyye [vefatı: 53] Kufe ve Basra valisidir.[255] Diğer menâbi'a nazaran Abdullah b. ez-Zübeyr 2. sene-i

252 Not-2 [III/197] Hum, Cuhfe'den iki mil mesafede Cuhfe ile Mekke arasında bir mahaldir. Orada bir göl yahut bataklık, gadîr *{durgun su}* bulunması yüzünden maruftur. Bundan dolayı Gadîr-i Hum nâmı verilmiştir. Bu durgun su Cuhfe'nin şarkındadır. Yağmur suları hep oraya birikir. Hum ismi gadîrin bulunduğu vadiye de verilir. O zamanlarda buralarda Huzâa ve Kinâne kabilelerinin pek kalabalık olmayan efradı sâkin idiler (Yakut, 2. cild, 471, 13. ve müteâkib satırlar). Gadîr-i Hum, Abdüşems tarafından Mekke Bathâ'sında hafr edilen *{kazılan}* Hum kuyusu ile karıştırılmamalıdır (Bekrî, 318, satır 5; Ezrakî, 68, son satır).

253 Not-3 [III/197] el-Harrâr için § 22. fıkrada notlara bakınız.

254 Hişâm, 422-423; Vâkıdî, 22; Vâkıdî Wellhausen, 33-34; [III/197] Taberî, 1. cild, 1265-1266; Hamîs, 1. cild, 404; Esîr, 2. cild, 85-86; Halebî, 3. cild, 316-317.

255 Taberî, 1. cild, 1264; Hamîs, 1. cild, 398-399; Esîr, 2. cild, 85; Hacer, 3. cild, 1151, numara 8238)
Not-1 [III/198] Bu tevellüdler hakkında hadiste birçok şeyler naklolunur. Muhammed'e düşman olan Yahudiler hususi bir efsun sayesinde Müslümanların tevellüdüne mani olacaklarını haber vermişlerdi. Abdullah b. ez-Zübeyr dünyaya geldiği zaman Müslümanlar bu vakayı büyük memnuniyet nümâyişleriyle *{gösteri}* tes'id *{tebrik etme, kutlama}* ettiler. Çünkü Yahudilerin Allah'larının (Allahu'l-Yahud) kezzâblığı sabit olmuş olduğunu [III/199] görüyorlardı. Rivayet edildiğine göre Esmâ bt. Ebî Bekir Mekke'yi terk ettiği zaman Abdullah'a gebe idi. Diğerleri

hicriyyede, Hicretten yirmi ay sonra, Şevval'de doğmuştur.[256] O sene, Mekke'de biraderzâdesine karşı o kadar muhalefette bulunmuş olan Peygamber'in amcası Ebû Leheb'in de vefat ettiği rivayet olunuyor.[257]

§80. Misver b. Mahreme'nin tevellüdü ve Nu'mân b. el-Münzir'in İran hükümdarının emriyle katlinin de bu sene vukua geldiği söyleniyor.[258]

Muhammed İle Kureyşîler Arasındaki Münasebât

§81. O sene Kureyşîler hacca hâkim oldular, Muhacirîn-i Mekke'den hiçbiri hac da hazır bulunmak istemedi. Mamafih Buhârî tarafından hıfzedilen bir hadisten öğreniyoruz ki o sene Muhammed'in en fedakâr taraftarlarından Sa'd b. Muâz nâmında bir Medineli Mekke'ye gitmiş ve hac merasiminde hazır bulunmuş, Kureyş rüesâsından ve yine aynı hadise göre Peygamber'in en şiddetli muârızlarından[259] Ümeyye b. Halef
[III/200] nezdinde misafir olmuştur. Bu vakanın pek büyük ehemmiyeti vardır. Çünkü biraz evvel §45. maddede tetkik ettiğimiz vesikanın hadd-i zâtındaki kıymeti ve muhteviyât-ı hakikiyyesi hakkında bilvâsıtâ bizi tenvîr eder *{aydınlatır}*.

Vefatlar

Osman b. Maz'ûn'un Vefatı

§82. Bazıları Peygamber'in meşhur sahabesi süt kardeşi Osman b. Maz'ûn'un o sene vefat ettiğini yanlış olarak iddia ederler.[260]

Medine'de ilk tevellüd eden Müslümanın Nu'mân b. Beşîr olduğunu söylüyorlar. Çünkü Hicret'ten on dört ay sonra dünyaya gelmiştir. Peygamber vefat ettiği vakit takriben sekiz yaşında idi. Bazıları Bedir'den üç-dört ay evvel, yani 2. sene-i hicriyyede vukua geldiği iddiasındadırlar. Nu'mân'ın Abdullah b. ez-Zübeyr'den altı ay daha büyük olduğu malum idi. Binaenaleyh Nu'mân 2. sene-i hicriyye Rabiülâhir'inde doğmuş olmak lazım gelir (Tabˌerî, 1. cild, 1263-1264; Hamîs, 1. cild, 399).

256 Taberî, 1. cild, 1263.
257 Hamîs, 1. cild, 398.
258 Hamîs, 1. cild, 398.
259 Buhârî, 3. cild, 53.
260 Halebî, 2. cild, 244. 2. sene-i hicriyye vakâyı'ında § 108. fıkraya bakınız.

Birinci Sene-i Hicriyye'de Vefat Edenler

§83. Bu sene âtîdeki zevat vefat etmişlerdir:[261] **(1)** Ebû Uhayha, Tâif'teki malikânesinde.[262] **(2)** Velîd b. el-Mugîre, Mekke'de.[263] **(3)** Âs b. Vâil es-Sehmî,[264] Mekke'de.[265]

§84. Ebû Bişr el-Berâ b. Ma'rûr b. Sahr b. Sâbik b. Sinân b. [III/201] Ubeyd b. Adiyy b. Ganm b. Ka'b b. Seleme b. Sa'd b. Ali b. Esed b. Sâride b. Yezîd b. Cuşem b. el-Hazrec el-Ensârî, el-Hazrecî, es-Sülemî, ashab-ı Peygamber'den, ilk akabe ictimâında *{toplantısında}* bulunanlardan biri idi. İbn İshak'a nazaran Akabe ictimâında Muhammed'i Peygamber olarak tanıyan ilk Medineli odur. Kabileye müteveccihen ilk dua eden odur. Servetinin üçte birini Muhammed'e ilk terk eden odur. Nakîblerden biri idi. Kâbe'ye müteveccihen *{yönelerek}* ilk namaz kılan odur. Bu, Kâbe'ye karşı hissettiği ta'zimden neş'et ediyordu. Filhakika, öleceği sırada daha Peygamber kıblenin tebdîlini emretmeden evvel Kâbe'ye doğru eğilerek son namazını kılmak istedi. Muhammed, Berâ'nın ne yaptığını haber alınca namaz kılarken Kudüs'e teveccüh *{yönelmesi}* etmesi için emir gönderdi. Berâ itaat etti. Fakat o vefat eder etmez Muhammed müteveffanın dostlarına naaşı Kâbe istikametine tevcîh etmeleri için emir verdi. Berâ vefat ederken servetinin sülüsünü *{1/3'ünü}* ne isterse yapmak üzere Peygamber'e vasiyet etti. Fakat Muhammed bunu müteveffanın evlatlarına iade etti. Mamafih bazıları Berâ'nın Muhammed'in Medine'ye muvâsaletinden bir ay evvel vefat etmiş olduğunu iddia ediyorlar.[266] Taberî Kâbe'ye teveccüh hikâyesini başka türlü anlatıyor. Berâ Peygamber ile ilk ictimâı akdetmek üze- [III/202] re sâir Medinelilerle Mekke'ye giderken arkasını Kâbe'ye dö-

261 Not-1 [III/200] Burada mütercim dipnot işareti vermiş olmasına rağmen metin içerisinde herhangi bir not bulunmamaktadır.
262 Taberî, 1. cild, 1261 Haldûn, 2. cild, zeyl 16; Hamîs, 1. cild, 388.
263 Taberî, 1. cild, 1261; Haldûn; 2. cild, zeyl 16; Hamîs, 1. cild, 398.
264 السمی şeklinde yanlış yazılmıştır.
265 Taberî, 1. cild, 1261; Haldûn; 2. cild, zeyl 16; Hamîs, 1. cild, 398.
266 Hacer, 1. cild, 293-294; numara 618. Burada kendisine Berâ b. Mağrûr deniliyor. Hâlbuki diğer menba'ların kâffesi Berâ b. Ma'rûr şeklinde yazarlar.

nerek Kudüs istikametinde dua etmek hususunda bir ezâ-yı vicdânî *{vicdani üzüntü}* hissetmişti. Mamafih Muhammed Medine'deki mümessiline *{temsilcisine}* bu yolda talimat vermişti. Berâ bu düşüncelerini seyahat arkadaşlarına söyledi. Fakat bunlardan hiçbiri ehemmiyet vermedi. Herkes Kudüs'e müteveccihen ibadete devam ettiler. Berâ fikrinde sebât ederek bildiği gibi hareket etmek istedi ve refîkleri gibi Kudüs'e teveccüh etmeyerek hep kıble istikametinde[267] namaz kıldı. Berâ Mekke'ye vâsıl olunca henüz tanımadığı Peygamber'e takdim edildi. Derhal şüphelerini halletmeye kalktı. Muhammed tespit etmiş olduğu kıble istikametinde namaz kılması, herkes gibi Kudüs'e teveccüh etmesi için ısrar etti.[268]

85. Rivayet olunduğuna göre Muhammed Mekke'den firardan sonra Medine'ye girmeden evvel Kubâ'da Külsûm b. el-Hidm nâmında Benî Amr b. Avf kabilesinden bir Medinelinin evinde kalmıştı.[269] Peygamber Medine'ye muvâsaletinden sonra 1. sene-i hicrîde ilk vefat eden Medineli odur.[270] Muhammed Kubâ'yı terk ettikten ve Medine'ye girdikten birkaç gün sonra terk-i hayat etmiştir.

§86. Ebû Kays b. el-Eslet o sene Medine'de Peygamber'i görmeye geldi. Onunla konuştu, Peygamber İslamiyet'i izah ederken kendisini kemâl-i dikkatle dinledi. Nihayet: Kabul etmeye beni davet ettiğin şeylerden güzel bir şey olamaz. Şimdi bazı işlerimi düzeltmeye gideceğim, sonra sana geleceğim" dedi. 1. sene-i hicriyye Zilkade'sinde öldü.[271]

§87. Ebû Ümame Es'ad b. Zürâre b. Ades b. Ubeyd b. Sa'lebe, el-Ensârî, el-Hazrecî, en-Neccârî, Muhammed ile hemşehrilerinin İslamiyet'i kabullerini müzakere etmek üzere ilk Akabe ictimâına giden Medineliler meyânında bulunması itibariyle

267 "Kâbe istikametinde" şeklinde olmalıydı. Zira eserin İtalyanca baskısında da bu şekildedir.
268 Taberî, 1. cild, 1217-1219; Sprenger, 3. cild, 148.
269 Taberî 1. cild, 1243.
270 § 87. fıkra) Taberî, 1. cild, 1620; Esîr, 2. cild, 84; [III/203] Hamîs 1. cild, 392.
271 Taberî, 1. cild, 1270.

meşhur bir sahabe olmuştu. Meşhur Akabe gecesinde Medine mümessillerinin en genci olan Ebû Ümame Muhammed'i Rasulullah diye ilk kabul eden zâttır.[272] Rivayet olunduğuna göre İslamiyet'i Medine'ye ilk götüren odur. Sâir ictimâlara da iştirâk etmişse de dîn-i İslam'ın inkişâf-ı müteâkibini görmemiştir. Çünkü Muhammed'in Hicret'ten sonra yani 1. sene-i hicriyye Şevval'inde terk-i hayat eylemiştir. Hicret'ten sonra ilk vefat eden sahabe[273] odur. Muhammed'in ilk defa cenaze namazını kıldığı ilk ölü odur. Sonradan meşhur olan [III/204]
Bakî' Kabristanı'na ilk defnedilen Ensar odur.[274] Muhammed Medine'de caminin inşaatını ikmal etmeden evvel, bir göğüs hastalığı yahut hıçkırık (شهقه) ile ihtilât eden bir boğaz hastalığından vefat etti. Vefatı Peygamber'i pek mükedder etti. Dedi ki: " Ebû Ümâme'nin vefatı bir felakettir. Çünkü Yahudiler ve Araplar arasındaki münafıklar Muhammed hakiki bir Peygamber olsa idi sahabelerinin ölmesine mani olacaktı, diyecekler ve benim ne kendim için ne ümmetim için Allah'tan bir şey istihsâl edemediğimi iddia eyleyeceklerdir." Benî en-Neccârların nakîbi yani mümessili olan Es'ad vefat eder etmez Benî en-Neccârlar Muhammed'e geldiler. Müteveffanın yerine birini tayin etmesini rica eylediler. Peygamber kabile dâhilinde içlerinden birini diğerlerine takdim ederek hased tevlîd etmek istemedi. Büyük validesi Selmâ dolayısıyla[275] Benî en-Neccârlarla olan karâbetinden istifade ederek şu cevabı verdi: "Siz benim dayılarımsınız. Ben sizlere mensubum. Sizin nakîbiniz olmak isterim." Benî en-Neccârlar bunu meserretle *{sevinçle}* kabul ettiler. Muhammed'in kendilerinin nakîbleri olması Benî en-Neccâr kabilesi için daima medâr-ı iftihâr olmuştur.[276]

272 § 84. fıkraya bakınız. İlk kendileri olduğunu iddia eden kimseler pek çoktur.
273 § 85. fıkraya bakınız.
274 Hacer, 1. cild, 61-63, numara 111.
275 Medhal'e bakınız § 92.
276 § 52; Taberî, 1. cild, 1260-1261; Hişâm, 846; Esîr, 2. cild, 84-85; Haldûn; 2. cild, zeyl 16; Hamîs, 1. cild, 392-394.

II. Yıl

5 Temmuz 623-23 Haziran 624

[III/207] ## 2. Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı *{Olayları}*

Oruç

Orucun Emredilmesi (Muharrem)

§1. Muhammed bu sene Aşûra gününde yani Muharrem'in onunda (?) Yahudilerin yaptıklarını takliden oruç tutulmasını emretti. Fakat bu âdet îfâ edilmeyerek yine aynı sene içinde ilgâ edildi.[277] Müslüman an'anesinin imâ ettiği Yahudi yortusu Kippur Günü yahut Yevm-i Keffaret denilen büyük senevî yortudur. İbrânî takviminin en büyük yortularından biridir. O zamanda bugünkü gibi, sivil senenin 1. ayı olan Teşrîn'in onuncu günü icra edilirdi. Mukaddes ve dînî senenin 7. ayına tesadüf ederdi. Bu bayram altın boğaya tapmakla Benî İsrail'in irtikâb ettikleri *{işledikleri}* günahı Allah'a affettirdikten sonra Mûsâ'nın yeni Elvâh-ı Kavânîn *{Kanun Tabletleri}* ile Sina Da-
[III/208] ğı'ndan hurûc[278] etmesinin *{çıkışının}* hatırası olarak yapılırdı. Bu yortuda Yahudiler gayet sıkı ve şiddetli bir perhiz tutarlardı. Ayın dokuzuncu gününün gurûbundan onuncu gününün gurûbuna kadar tam 24 saat devam eder ve o sene zarfında irtikâb edilen bütün günahların keffaretini vücuda getirirdi.[279] Muhammed bu Yahudi yortusunun merasiminden ve İbrânîler tarafından ona atfedilen ehemmiyetten bir tesir altında kalarak aynı mecburiyeti Müslümanlar arasına idhal ile bunu taklit etmeye karar verdi. Fakat Kippur orucun amelî surette tatbiki birtakım esbâb-ı umumiyeden dolayı gayr-ı kâbil olduğunu derhal fark etti ve çok geçmeden tebdîl-i fikr ederek *{fikrini değiştirerek}* bütün Ramazan ayında oruç tutulmasını emreyledi. Herhalde an'anâta göre Muharrem'in onuncu günü Teşrî ayının onuncu gününe hiçbir zaman tesadüf edemezdi. Muhaddisînin

277 § 28. fıkraya bakınız; Hamîs, 1. cild, 405-406.

278 Hurûc kelimesi, cümlenin eksik olması nedeniyle Editör tarafından eklenmiştir.

279 Leviticus'a bakınız. XVI, 29; XXIII, 27; XXIX, 7. Sâir tafsilat için Burnaby'e bakınız, sayfa 186-187.

hatası ilk Arap ayının onuncu gününü ilk İbrânî ayının onuncu gününe müsâvî addetmekte idi.[280]

Cami

Caminin İnşaatının Hitâmı *{Tamamlanması}* (Safer)

§2. Safer ayında Medine'de caminin inşaatı ikmâl edildi. [III/209] Kıblesi Kudüs istikametine müteveccih idi. Peygamber'in ikametgâhı da itmâm olundu. Bu, zevceleri Sevde ile Âişe'ye mahsus ve camiye muttasıl iki evden ibaretti. Muhammed Ebû Eyyûb el-Ensârî nezdinde müsâferâtı bırakarak kendi evine nakletti.[281]

Caminin Menşei ve Müslüman Âyininin Tarz-ı Tevellüdü

§3. Elimizdeki Şark menba'ları o sene Medine'de caminin inşaatı hitâm bulduğunu birkaç satır ile haber verirler ve bununla iktifa ederler. Muhammed'in terceme-i hâlini yazan Avrupalı muharrirler de me'hazlarda bulunan şeyleri tamamıyla tekrar etmişler, malumatı büyük bir dikkatle tetkik etmemişlerdir. Gerek Şarklı gerek Avrupalı muharrirlerin kâffesi bilâ-istisna Muhammed'in Medine'ye geldiği günden itibaren Müslüman ibadeti için bir mabed inşası fikrinde bulunduğunu muhakkak addetmektedirler. Hâlbuki bu zan doğru değildir. Çünkü Müslüman Cami, sâir birçok şeyler gibi Peygamber'in beyninden *{arasından}* bütün aksâm ve teferruâtıyla tam bir halde çıkmış bir müessese olmamıştır. İbtidâ sırf şahsî husûsâtta kullanılmaya mahsus bir binanın batî *{yavaş}* tahavvulâtı *{dönüşümü}* neticesidir. Bu bina evvel-emirde müminler arasında bir buluşma mahalli olmuş, nihayet ibadete mahsus bir mabed haline gelmiştir. Hatta Muhammed'in bile hîn-i vefatında hususi ikametgâhının dünyadaki bütün İslamiyet için ikinci bir Mabed-i Mu'azzam haline geç- [III/210] miş olduğunu hissetmiş olmasına ihtimal verilemez. Binaenaleyh caminin menşeini tetkik için biraz tevakkuf etmek

280 Yevm-i Ha-Kippurim yahut Asur hakkında Dozy'ye bakınız. Die Israeliten zu Mekka sahife 8.
281 Hişâm, 339.

münasip olur. Çünkü böyle bir vaka İslamiyet'in tekâmül-i tarihîsi üzerinde azîm bir ehemmiyeti hâizdir. Cami İslamiyet'in dinî, siyasî ve ictimâî safhalarının başlıcalarını ihtiva eder. Cami, İslamiyet'in en bariz müesseselerinden biridir. Çünkü adeta meşhur vâz'ının bütün meslek-i dîniyyesini, bütün telakkiyât-ı siyasiyyesini kendinde toplamıştır. Cami, İslamiyet'in dinî, siyasî ve ictimâî merkezidir. Burada dermiyân edeceğimiz *{ortaya koyacağımız}* muhtasar mütalaat ihtimal ki tamamen bî-lüzum değildir. Çünkü şimdiye kadar pek ziyade ihmal edilmiş, hatta Muhammed'in terceme-i hâlini yazan bütün muharrirlerce meçhul kalmış bir mevzudan bir kısım teşkil edilir. Mevzumuzu güzelce tenvîr için ibtidâ İslamiyet propagandasının Mekke devresi hakkında bildiğimiz pek az şeylerden söze başlamak lazımdır.

İşimize yarayabilecek malzeme-i tarihiyye o kadar az memnuniyet bahşeder, o kadar nâ-tamam ve bir maksad-ı mahsusa hâdim mahiyeti o kadar hâizdir ki Hicret'ten evvel Mekke'de Müslümanların hakiki ahvâl ve şerâiti hakkında sarîh bir fikir edinmek hemen hemen gayr-ı kâbildir. Bilhassa âyin ve ibadet hususunda cehaletimiz pek büyüktür. Miktarları az olan Müslümanların gerek Peygamber'in mevâ'izini dinlemek, ge-
[III/211] rek vahiylere muttali' olmak, gerek Müslüman cemaati teşkil etmeye başladığı zaman Muhammed taraftarlarına emreylemiştir, daha doğrusu tavsiye etmiştir diye farz ve tahmin edebileceğimiz (çünkü bu bâbda müsbet bir şey bilmiyoruz) o merasim ve âyinleri hep bir arada icra etmek için Peygamber'in etrafına nerde, nasıl ve ne vakit toplandıklarını bilmiyoruz. Her iyi Müslümanın vezâif-i ahlâkiye ve dîniyyesine dair hadis kitaplarından istihsâl edebileceğimiz malumat hep Medine devresine aittir. Hicret'ten evvelki vakâyı'dan bâhis olan pek az ehâdiste masnu ve mevzu olmak kusuru o kadar aşikardırki nazar-ı mülahazaya alınmaya değmez.[282] İslamiyet'in güzelce

282 Not-1 [III/214] Buhârî'ye bakınız, 1. cild, sahife 71, satır 5 (Mabette dua ettiği sırada Peygamber'in arkasına murdar şeylerin atılması hakkında) 1. cild, sahife 103, satır 17; sahife 140, satır 16, ilâ âhir.

ve doğruca anlaşılması için bu ilk büyük devre hakkında bildiğimiz şey Mekke devrinde Müslümanların âyin ve ibadet şekillerinden hemen hiçbir hatıra kalmamış olduğu keyfiyetidir, Hadisin sükûtu ve bunlardan istihraç edilebilecek menfi netice Kur'ân'ın aynı surette şâyân-ı dikkat olan sükûtuyla da teyit ediliyor. Kur'ân'ın Mekkî kısmı gerek dinî gerek âyinî gerek ictimaî ve siyâsî her türlü ahkâmdan tamamıyla ârîdir. Mekke devrine ait Kur'ân, Allah'ın azamet ve kudreti hakkındaki tasvirâttan ibarettir. Buna gayet umumi tarzda vesâyâyı ahlâkiye munazzam olmuştur (Şefkat, Allah korkusu, ilâ âhir). Yalnız Allah'a inanmaya canlı ve müesser bir davet de bunlarla birleşir. Müşriklikten vahdet-i ilâhiyyeye bu davet canlı ve hakiki renklerle musâib ve azab-ı ukbâ tehditleriyle, İslamiyet'i kabul edecek olanlar için de az çok cazip mükâ- [III/212]
fat vaadleriyle arzedilmiştir. Mazinin esâtiri birçok tasvirâtı, Muhammed'den evvel gelen Peygamberlerin hikâye-i ahvâli ve bu münzirin-i ilâhiyyenin nasihatleri kabul etmeyenlere karşı Allah'ın verdiği cezaların tafsilâtı ile bu davet teyit olunmuştur. Hâlbuki âyine dair, gerek umumiyetle cemaat için gerek suret-i hususiyede fertler için hususi kanunlardan zerre kadar eser yoktur. Bir lakırdı bile geçmez. Yalnız Mekke devrindeki Kur'ân'a bakılacak olursa iyi bir Müslüman için Allah'a inanmak, sanemlerden vazgeçmek kâfidir. Böyle müphem bir iman-ı dîniyyeden başka bir Müslüman için başka vâcibü'r-riâye *{yapılması zorunlu}* hiçbir âyin yoktur, tam bir hürriyet-i hareket mevcuttur denilebilir.[283]

283 Not-2 [III/214] Allah'ın ismini yâd etmek mecburiyet-i mühimmesini ihtiva eden [III/215] (§ 12. fıkraya, nota bakınız) Bazı âyât-ı Kur'âniyye muntazam bir âyin ahkâmı diye telakki edilemez. Sprenger (1. cild, 316-329) bu neticeye vâsıl olmak istediği için bazı âyinlerin aşikâr olan manasını evirerek çevirerek yalnız Müslüman inhitât *{çöküş}* devresine has olan, Peygamber'den birkaç asır sonraki gayr-ı Arab idhalât mahsulü bulunan birtakım tasavvufi ve zahidâne âdâtı oraya idhal etmeye çalışır ve tarih sırası itibariyle büyük bir hataya düşer. Sprenger'ın nazariyeleri kuvvetli iseler de ciddi bir tenkite tahammül edemezler, gayet uzun bir istidrâd *{ara söz}* açmaksızın bu bahsin tafsilâtına girişemez. Herhalde Muhammed'in "zikr"i hiçbir zaman Sprenger'ın zannettiği gibi Kahire, İstanbul dervişlerinin dinî ve ta-

Kur'ân ile hadisin ikisinin de sükûtu bizi bizzarûre *{ister istemez, zorunlu olarak}* öyle bir hüküm vermeye sevk ediyor ki bu, birinci ve ikinci asır muhaddisîni tarafından ortaya atılan müddeiyyât ile hiç kâbil-i telif değildir. Medine devresi hakkında hadisin bâriz bir eseri tercih göstermesi[284] suni bir şey olduğu ispat edilse de, teşbih ve kıyas tarîkiyle muhakeme yürütürsek şu neticeye vâsıl oluruz: Mademki Mekke devresi hakkında bize hiçbir malumat kalmamıştır, Bu tabii bir nisyandan başka nakil ve rivayet edilebilecek şeylerin fıkdâ-
[III/213] nından ileri gelmiş olmak lazımdır. Binaenaleyh İslamiyet'in âyine ait anasırının kısm-ı a'zamı Medine muhitinin bir mahsulü olduğuna, Muhammed Mekke'de yalnız başına Kureyşîlere karşı uğraşıyorken bu kabîl ahkâm ve âyinden hiçbiri bulunmadığına hükmederiz.

Hicret'ten evvel Mekke'de bir İslam cemaatinden bahsetmek pek doğru bir tabir olmaz. Çünkü İslamiyet Mekke'deki halinde sırf hususi ve ferdi mahiyette bir vakadan ibaret kalmıştır. Bu muzlim devre hakkındaki malumatta Müslümanların gerek ibadet dolayısıyla gerek sâir şeylerle müşterek bir hareketlerinin izlerini bulabilecek anâsır katiyyen mefkûddur. İslamiyet'i kabul eden beş-on kişi ayrı ayrı yaşıyorlardı. Her biri kendi mahallesinde, kendi ailesi içinde müşrikler arasında oturuyordu. Masuniyet-i şahsiyelerini *{şahsî güvenliklerini}* bunlara medyûn *{borçlu}* idiler. Müminlerin Mekke ahâlisinin kısm-ı mütebâkîsine karşı Müslüman sıfatıyla müstakil bir harekette bulunmalarını tasavvur bile gayr-ı kâbildi. Muhammed'in Kureyşîlere karşı adem-i kudreti muhtelif müminlerin kan rabıtalarını kayırmalarındaki, baba hükm ü nüfuzu üzerine müesses Mekke hey'et-i ictimâiyyesine karşı

savvufî âyinleri ile hâiz-i münasebet değildir. "اذكر اسم ربك" cümlesini Verrichte das Dzikr des Namens deines Herrn diye tercüme etmek bence yanlıştır (Kur'ân, 83/8, A Sprenger'a bakınız, 1. cild, 317). Bu Kur'ân tefsiri meselesini ta'mîk etmek ve "zikr" kelimesinin karanlık manasını tenvîr eylemek Muhammed'in terceme-i hâlini yazacak bir muharrire terettüp eder. "Zikrullah"ın basit ve alelade manası bence 4. ayet 104'te pek aşikâr görünür (§ 12. fıkra, 3. nota bakınız).

284 1. sene-i hicriyye vakâyı'ında § 8. fıkraya bakınız.

dinî bir cemaat halinde meydana çıkmalarındaki kat'î adem-i imkândan neş'et ediyordu. Böyle bir siyasi kutsuzluk *{güçsüzlük}* müminlerin bütün faaliyet-i ahlakiyye ve dînîyyeleri üzerinde de icrâ-yı tesir etti. Muhammed'in Dâru'l-Erkam denilen evde ikâmetine dair az ve gayet müphem biraz malumattan başka (en kadîm menba'ımız olan İbn İshak'ta bunlar zaten yoktur) Müslümanların ibadet dolayısıyla veya sâir [III/214] bir sebeb ile hep biraraya toplanmak âdetine mâlik oldukları kanaatini bize verecek hiçbir delil yoktur. İslamiyet o zaman sadece bir itikad-ı dînîyyeden ibaretti, şahsi bir kanaat idi, müminlerin serbesti-i hareketlerini kat'iyyen tahdîd *{sınırlama}* etmiyordu. Müslümanlarda kendilerini sâir Mekke ahâlisinden ayıracak hiçbir teşkilât-ı dâhiliye yoktu. Müslümanlar arasında yegâne râbıta Muhammed'in şahsı ve sözleri idi. Mekke'den ve Peygamber'den uzaklaşmak, Habeşistan'a muhâceret edenlerde olduğu gibi hakikatte Müslümanlıktan vazgeçmek manasını ifade ederdi. Muhacirînden bazılarının irtidat ettiklerinin tasdik edilmesi,[285] ihtimal ki daha başka irtidat vakalarının da sükût ile geçiştirilmesi ve sonra bunların tekrar İslamiyet'e avdet etmeleri bu vakanın mâhiyet-i hakikiyesi(nin) ne olduğunu, başka tarafta izah ettiğimiz gibi meydana koymaktadır.

§4. Bu menfi anâsıra istinâd mütalaa ederek Muhammed [III/215] Medine'ye yerleşmeden evvel muntazam bir şekl-i ibadet tesis etmediğine, dînî ıslahat icrası hususunda nüfuz ve salahiyetinin tasdikinden başka müminlerden yalnız mesleğinin ve prensiplerinin umumi bir kabulünü talep eylediğine nisbî bir kat'iyyetle hükmolunabilir. Pek muhtemel olduğu üzere Muhammed'in kendisi günahtan ve şirkten insanları tahlîs eden, [III/216] hakikat-ı nâciyeyi bildiren Allah'a karşı arz-ı minnetdârı tarzında ibtidâi bir şekl-i ibadet icra ediyor idiyse de bu ibadet, şekli ve muhteviyâtı ne olursa olsun daima hususi, şahsî, kendi kendiliğinden yapılma bir vaka halinde kalmıştı; sarîh kanunlarla tespit edilmiş değildi. Yegâne kaide Peygamber'in

285 Medhal'e bakınız § 266 ve müteâkib fıkralar.

misali idi. Müminler Peygamber'i din hususâtında sahib-i salâhiyet gördüklerinden ve telkin ettiği muhabbet ve ta'zimden dolayı yaptıklarını yalnız hürmeten taklit ederlerdi. Muhammed Allah'ın emrine istinâd ederek Müslümanlara hiçbir âyin ve ibadeti mecburi kılmadı. Onlara büyük bir serbesti-i hareket bıraktı. Kendisi de aynı surette serbest kaldı. Maksadı da ileride tahakkuk edecek ahvâle göre ta'dîl, tashîh veya ilgâsı îcâb edecek şeyleri ta'dîl veya ilgâ edebilmekti. Mekke muhitinin ahvâl ve şerâit-i hususiyesi bir ibadet ve âyin usulünün inkişâfına hiç müsait değildi. Çünkü Müslümanlar müşriklerin istihfâf ve tahkirlerine maruz bulunuyorlardı. Muhammed'in ruhunda mevcut olduğu tarzda İslamiyet âyin ve ibadeti adeta inkişâflarında tevakkufa uğramış gibiydiler. Tehlikeli yeniliklere karşı hiç müsamaha göstermeyen müşriklerin kesret-i adediyyesi karşısında türlü türlü müşkilâta maruz idiler. Kezalik İslam dininin gayet şahsî ve ferdî olması
[III/217] da bu bâbda icrâ-yı tesir ediyordu. Medine'ye muvâsaletiyle Muhammed'in hayatında vukua gelen esaslı tahavvül, artık iktisab ettiği serbesti-i tâm, diğerlerinden sarîh surette farklı bir cemaat (Mekke Müslümanları) reisliği ve müteaddid ve müttehid *{birleşmiş}* cemaatlerin (Yahudiler, müşrikler ve Medine Müslümanları) müntehâb hüküm ve hâkimliği gibi mühim bir vaziyet, Yahudi cemaatiyle temas neticesinde onların âyinleri hakkında iktisab edilen vukûf kendisini ruhunda meknûz *{gizli}* bulunan bütün kuvvetleri yeni bir cesaret ile meydana çıkarmaya sevk etmiştir. Peygamber'in siyasi ve ictimâi tekâmülünün hutût-ı umumiyesinden başka bir yerde bahsetmiştik. İslamiyet'in dâhili tekâmülü de bu kadar kuvvetli ve esaslı olmuştur. İslamiyet hususi bir itikattan şimdi dîn ve devlet haline, bir idare ve fütûhât aleti haline, yeni bir teşkilat-ı ictimâiyye temeli haline geçti. Eğer Peygamber Medine'de hâiz olduğu hüküm ve muslih *{ıslah edici}* vazifesini tevsî' ile gerek hakka gerek fiiliyata istinâden resmî ve umumi faaliyetine temel ittihâz ettiği dînî sisteminin esaslarını da tevsî' etmemiş olsa idi yaptığı işler nâ-tamam ve gayr-ı müesser kalırlardı. Şimdi Mekke'de ortaya konulan umumi din

prensiplerinden Medine'de anarşi içinde bulunan cemaate ictimâi bir teşkilat verecek ve onu müttehit, kavî ve hem-âhenk bir cemaat haline getirecek birtakım amelî ahkâm çıkarmak lazım geliyordu. Muhammed o zamana kadar taraf-ı ilâhiden vahyedilmiş bir din nâmına söz söylemiş, hareket etmiş idi. [III/218] Zahiren, Medine'nin dâhilî işlerini tanzime bu din nâmına davet olunmuştu. Binaenaleyh Medine cemaatinde temin-i sulh ve sukûn etmek için din aletini kullanmaya mecbur idi. Fakat hadd-i zâtında dîn-i mücerret, mâ-ba'de't-tabii veya felsefî bir mefhum sıfatıyla hiçbir zaman bir teşkilat kuvveti teşkil edemez. Onun hakiki tesirini izah için kuvvetli âyin silahını kullanmaya, mumtazam ve usul dairesinde bir ibadet tesis etmeye ihtiyaç vardı. Bu sayede hiss-i dînîye maddi ve mahsus bir şekil verilebilirdi, her şahsın infirâd *{ferdîlik}* temayüllerinin önüne geçilebilirdi, inzibat ve itaat hisleri kalplere sokulabilirdi. Bir de Medine'de insanları, kendi kendilerini ayrı başına, hür ve müstakil birer vahdet gibi telakki etmekten vazgeçirerek ictimâi bir uzviyetin zaruri birer ferdi gibi telakki etmeye alıştırmak ve bu uzviyet-i ictimâiyenin menâfii ayrı ayrı her ferdin şahsî menfaatleri, arzuları, keyf ve hevesleri fevkinde olduğunu onlara kabul ettirmek lazımdı. Mamafih Müslüman âyininin tesisi Muhammed'in düşündüğü bir programın mevki-i tatbike vaz'ı suretinde vukua gelmemiştir. Peygamber'den adeta müstakil surette teşkil etmiş bir mahsul-i zaruri oldu. Muhammed buna, tabir-i caiz ise yalnız bir renk verdi. Üst tarafı kendi kendiliğinden husûle geldi. Filhakika, Müslüman âyininin dâhilî tekâmülünde velûd bir alet hizmetini gören şey caminin tesisi olmuştur. Cami, İslamiyet'in sâir birçok şeyleri gibi, uzun ve gayr-ı mahsus bir silsile-i tahavvülât neticesi olarak vücuda gelmiş bir müessesedir. [III/219] Bu tahavvülât-ı müteâkibeyi burada kısaca göstermek îcâb ediyor. Müslüman âyinini telkin eden, vücuda getiren esbâb adeta Medine muhitidir, Yahudilerle temas keyfiyetidir. Muhammed'in ikametgâhı ibadet mahalli haline gelmek yüzünden tahaddüs eden ahvâl ve şerâit neticesinde vücud bulmuş cemaatin tarzıdır.

§5. Medine'de ikamete başlayınca Muhammed'in ilk düşüncesi derhal bir arsa satın alarak üzerine kendisine mahsus bir ev yapmak ve manevi, maddi nüfuz ve iktidarına orasını merkez ittihâz eylemek olmuştur. Yabancı bir memlekette kendisine mahsus bir eve sahip olmak ve başka birinin mihmânperverliğine muhtaç kalmamak ihtiyac-ı tabiiyesini duydu. Başka bir evde kalacak olursa mürûr-ı zaman ile birtakım adem-i memnuniyetler tevellüd edebilir, bazı tarafın tercih edebildiği şüpheleri vücud bulabilirdi. Medine muhiti yeni bir tabir ile elektirikle meşbu' *{doymuş}* idi. Birbirine rakip o kadar aile kümeleri arasında münasebât gayet gergin bulunuyordu. Peygamber'in memlekette müstakil bir vaziyeti olması ve kendisinin evi diye ilan edebilecek bir mahale mâlik bulunması ve orada tamamen müstakil bir
[III/220] halde canının istediğini yapabilmesi be-heme-hâl *{mutlaka}* lazım idi. Mamafih bazıları Muhammed'in ilk düşündüğü şeyin icra-yı ibadet için bir mabed inşasından ibaret olduğunu zannederler. Hâlbuki Muhammed'in fikri esasen bir ikametgâh, bir "dâr"[286] inşasından ibaretti. O zamanlar Arabistan'da "dâr" denilen şey küçük odalardan mürekkeb bir daireden, adeta bir kulübeden ibaretti. Bu odalar, içinde oturan ailenin kesretine *{çokluğuna}* ve vaziyet-i mâliyesine *{ekonomik durumuna}* göre az çok büyük ve üstü açık bir avlunun etrafında gayr-ı muntazam *{düzensiz}* ve müttehidü'l-merkez *{birleşik merkez}* bir surette toplanırlardı. Aile pek kalabalık değilse odaların hepsi avlunun yalnız bir tarafında bulunurdu. Arap hayat-ı hususiyesi muhtelif ev meşgaleleri (dokumak, eğirmek, pişirmek, yıkamak ilâ âhir gibi muhtelif işler) için ve

286 Not-1 [III/222] O zaman Arabistan'da kullanılan bu tabir "دار" fiilinden gelir. Tamam bir daire teşkil edecek surette bir şeyin etrafında dönmek manasını ifade eder. Kendi mihveri etrafında dönen bir tekerlek, havada halkalar çevirerek uçan yırtıcı bir kuş, arz etrafında döner gibi görünen sevâbit *{yıldızlar}* ve seyyârât *{gezegenler}* hakkında kullanılır. Binaenaleyh bundan çıkan "dâr" ismi müşterek bir meydan etrafında birleşmiş binalardan mürekkeb bir daire manasını ihtiva eder. Medine'de bu bina kümeleri yani "dâr" lar birbirlerinden ayrı idiler. Aralarında mezru' arazi vardı. Memleketin asayişi bozuk olduğundan dolayı bir istihkâm şeklinde idiler. Ve bu gayeyi de takip ediyorlardı.

hayvanât-ı ehliyeyi (köpek, eşek, tavuk ilâ ahir) muhafaza etmek için her tarafı kapalı hususi bir meydana ihtiyaç gösterdiğinden avlunun kısm-ı mütebâkîsi bir küçük duvar ile çevrilirdi. Açık mahal bütün ailenin mahall-i ictimâını teşkil ederdi. Bu anâsırın ittihadı o kadar sıkı idi ki harice yalnız bir kapı açılırdı. Yavaş yavaş aile ya yeni teehhüller neticesinde ya evlat ve ahfâdın dünyaya gelmesi suretiyle tezayüd ettikçe duvar boyunca mevcut odaların yanına onlara müşâbih başka küçük odalar da ilave edilirdi. Nihayet bir gün ailenin tezayüd-i mütemâdîsi neticesinde küçük meydanın bütün muhiti ikametgâh ile dolardı. Artık birincisine müşâbih yeni [III/221] bir dâr inşasına teşebbüs etmek sırası gelirdi. Bugün Garbî Asya'nın (Arabistan, Suriye, Mezopotamya, ilâ âhir) en fakir ve ücrâ birçok köylerinde el-ân cârî gördüğüm bu tarz inşaatı Peygamber de kabul etmişti. Muhammed o sıralarda harem dairesini mühim surette büyütmek tasavvurunda idi. Ailesinin pek çok artacağını düşünerek dârın cesîm *{büyük}* olmasını, kendi zevcelerinden başka kızlarına ve kocalarına da yer kalmasını istedi. Bunun için yanındaki zevceleri ve kerîmeleri için lazım olan odaları yaptırdı. Yavaş yavaş zevceleri arttıkça birincilere muttasıl olmak üzere yeni odalar ilave ettirdi. Muahharan mescid yahut cami nâmı verilen binanın sırf ikamet maksadıyla yapılmış olduğu birçok ehâdis ile de bilvâsıta sabit olmaktadır. Peygamber'in terceme-i hâlini yazanlar bu an'anâtta vakâyı' ve eşyanın hakiki sîmâlarını görmeye muvaffak olamadılar. Hepsi Peygamber'in maksad-ı mahsusu(-nun) ibadet için bir yer yapmaktan ibaret olduğunu, kendisinin ve ailesinin meskenleri(ne) birer ilaveden, binanın inşaatını basitleştirmek için ikinci derecede hâiz-i ehemmiyet bir tedbirden ibaret olduğunu zannettiler. Hâlbuki hakikat bunun tamamıyla aksi idi. Muhammed inşaata kendisinin hususi ve şahsî işleri için bir ikametgâh tesis maksadıyla başladı. Sonra evvelden kimsenin tahmin edemeyeceği ahvâl ve şerâitin tesiriyle ve hiç farkına varılmayan bir surette, Pey- [III/222] gamber'in dairelerinin ortasındaki avlu umumi bir mahiyet aldı ve nihayet, Muhammed'in vefatından sonra buna kudsi

bir mahiyet geldi, en birinci ve hakiki bir ibadetgâh oldu. Caminin mucidi ne Muhammed olmuştur, ne tesadüf olmuştur. Her türlü irade-i beşeriyenin fevkindeki icâbât-ı tarihiyye bunu vücuda getirmiştir. Peygamber'in Medine'de vücuda getirdiği binanın hakiki mahiyeti(nin) ne olduğunu ispat etmek için Şark Siyer-i Nebi muharrirleriyle Buhârî tarafından toplanmış bazı an'anâttan bahsetmek münasip olacaktır.

§6. Muhammed'in kendisine ve zevcelerine mahsus dairelerin inşaatı esnasında Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye misafir olduğunu, orada zemin katında bir oda intihâb ederek dostlarını, tilmîzlerini ve kendisini görmek isteyenleri kabul ettiğini yukarıda söylemiştik. Mamafih, rivayete nazaran altı ay sürmüş olan inşaat zamanında muahharan kendisinin evinin ve caminin avlusunu teşkil etmiş olan açık meydanı isti'mâl etmiş olduğuna dair hiçbir malumat yoktur. Kulübelerin ve etrafındaki duvarın inşaatı gayet basit olduğu için serbest meydanı inşaat esnasında da ibadetgâh olarak isti'mâl etmemesinin sebebi anlaşılamaz. Muhammed'in orasını ibadetgâh olarak kullanmamasının sebebi, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin ikametgâhı pek dar ve rahatsız olmakla beraber, Muhammed'in o meydanı ibadetgâh olarak kullanmak niyetinde olmamasıdır. Ancak, dairelerin inşaatı bittikten sonra Muhammed kendi ikametgâhına gitti. Daha evvel gitmedi. Avlunun bir köşesine muvakkat *{geçici}* bir çatı yaptırdı. Bu bir ev yaptıramayacak kadar fakir olan taraftarlarını, Ashabu's-Suffe'yi barındırmak içindi. Şâyân-ı dikkattir ki Muhammed bunlara, kendi ailesi için olduğu gibi bir oda yaptırmak istememiştir. Bina ibadete mahsus olsa idi menfâ hayat *{sürgün hayat}* eleminde kendisini takip eden ve maişetlerini kendisinden bekleyen taraftarları da Peygamber'in ailesi kadar orada ikamet hakkına mâlik olurlardı. Hâlbuki Muhammed bunlar için muvakkat bir çatı yaptırdı. Çünkü orasını hususi ikametgâhı olarak telakki ediyordu. Başka bir yerde iskân imkânı hâsıl olur olmaz o fakir Ehl-i Suffe'den kurtulmak fikrinde idi. Ashab-ı ehl-i Suffe'den İbn İshak'ın hiç bahsetmeyişine bakarak Muhammed zama-

[III/223]

[III/224]

nında miktarlarının pek az olduğuna ve ancak sonraları yani fütûhât devresinde adetleri çoğaldığına ve hakiki bir müessese-i hayriye haline geçtiklerine hükmediyorum. Muhammed ta bidâyette ibadet için bir bina yapmak fikrinde olsa idi kendi ikametgâhının avlusunu müminlerin toplanmasına mahsus bir mahal yapmayı düşünse idi şüphe yok ki (o kıskanç ve şehevânî tabiatı hasebiyle) binanın planını değiştirir, zevcelerinin hususi dairelerini umumun isti'mâline mahsus yerlerden ayırır, o rahatsız hatta bazen de münasebetsiz mukârenete *{bitişikliğe, yakınlığa}* meydan vermezdi.[287] Bundan başka, altında taraftarlarıyla birlikte oturmak üzere büyücek bir çatı yaptırırdı. Çünkü Arabistan güneşi o kadar müthiştir ki Araplar bile onun âteşîn şua'larına *{ışınlarına}* maruz kalmaktan hoşlanmazlar.[288] Sonraları, Peygamber'in ikametgâhı Müslü-

287 Not-1 [III/227] Pek güzel takdir edilebilecek sebeplerden dolayı fazla ve derin tafsilata girişmeksizin yalnız odalardan çıktıkları sırada Peygamber'in zevcelerinin maruz kaldıkları pek nazik mahiyette bazı mahzurları îmâ etmek kâfidir. Bunlar ne yaparlarsa Müslümanlar görüyorlardı. [III/228] Çünkü avlu daimi surette birçok müminîn ile dolu idi (Buhârî'ye bakınız, 1. cild, 50, son satır).

288 Not-2 [III/228] Hadislerin muhtelif fıkralarında Arabistan'da güneşin müthiş hararetine ve zeval saatlerinde evin açık avlusunda namaz kılmak mecburiyetinin azim mahzurlarına dair imâlar vardır. Muhammed'e bu hadislerde zevaldeki güneşin hararetinin cehennem ateşinden bir parça olduğu, bundan dolayı Müslümanların öğle namazını kılarken bundan ictinâb etmeleri lazım geleceği söylettirilmektedir (Buhârî, 1. cild, 144, satır 18; 165, satır 12, ilâ âhir). Muhammed'in böyle bir şey söylemiş olması pek meşkûktür. Çünkü esastaki mevzuluk pek aşikâr olduğu gibi asıl râvisi de Ebû Hureyre'dir (Medhal'e bakınız. 26, 27. fıkralar). Bundan başka sâir ehâdis ile de bir tezat teşkil eder. Çünkü onlara da öğle namazının en şiddetli hararet zamanında kılınması lazım geleceğini Peygamber sarahaten beyan etmektedir (Buhârî, 1. cild, 149, satır 19, 151, satır 4, ilâ âhir). Peygamber'in Müslümanları namazı kendi evinin açık avlusunda, günün en sıcak saatlerinde kılmaya icbâr etmek fikrinde olmadığı kabul edilirse bu zâhiri tezat kolayca kâbil-i izahtır. Muhammed öğle namazı için en sıcak saatleri tahsis ettiği zaman her müminin ferdî surette kendi evinde yapacağı ibadeti düşünüyordu. Muhammed vefat edip de Müslümanları o âteşîn saatlerde açıkta namaz kılmaya icbâr etmenin mahzurları pek mahsûs *{hissedilir}* bir hale gelince bunu men eden ehâdisi icat ettiler ve namaz kılmak için daha az sıcak bir saati tavsiye eden hadisler çıkardılar (Buhârî, 1. cild, 145, 9. ve müteâkib satırlar).

man mabedlerine bir numune teşkil ettiği zaman bütün cami bânileri müminînin ihtiyacâtını düşünerek, kadîm Arap evleri avlularının umumi şekline merbût kalmakla beraber, onları şedâid-i havâiyeden muhafaza edecek üstü örtülü kemerler yaptılar. Muhammed avlunun ileride yarayacağı işi düşünme-
[III/225] di, ondan dolayı bunları yapmadı.

Peygamber'in Medine'de yaptırdığı binanın şahsî ve hususi olmasını, birçok an'anâttan bilvâsıta birtakım manalar toplamak suretiyle de anlayabiliriz. Muhammed'in avlusunun (ki sonra caminin gayet mukaddes avlusu olmuştur) suret-i isti'mâline *{kullanım şekline}* dair birçok malumata mâlikiz. Bütün ehâdisi tamamen hülâsa etmek emelinde değilim. Çünkü can sıkıcı ve bî-faide tafsilata girişmek lazım gelecektir. Şu yapacağım hülâsa(nın) kâfi geleceğini zannediyorum. Bunu daha çok uzatmak kâbildir. Ya ashab ile konuşarak yahut yere rahatça yatarak ve bir bacağını diğer bacağının üzerine atarak avluda vakit geçirmek Muhammed'in âdeti olduğunu biliyoruz. Muhammed'in evi halifelerin ikametgâhı mertebesine is'âd edildiği *{yükseltiği}* zaman Ömer İbnü'l-Hattâb ile Osman da aynı âdeti taklit ve idame etmişlerdir.[289] An'anâtta Muhammed'in yabancı Medine'de muvakkat surette bulunan yabancı kimselere de avluda ikamet hakkını bahşetmiş olduğu mezkûrdur.[290] Hadisin bir fasl-ı mahsusu bir caminin avlusunda uyumak caiz olup olmayacağı meselesine tahsis edilmiştir. Çünkü yalnız ashab-ı ehl-i Suffe değil Abdullah b. Ömer, Ali b. Ebî Tâlib vesâire gibi sahabeler de avluda uyur-
[III/226] lardı.[291] Köpekler serbestçe avluya girerler, yerde buldukları yemek artıklarını yerler ve çok kere davetliler yahut Muhammed'in aile efradı tarafından bir köşede bırakılmış kaplardan su içerlerdi.[292] Avlu develer için ahır hizmetini de görürdü (Muhammed'in inşaatından evvel zaten bu iş için kullanılırdı). Çünkü Peygamber'i ziyarete gelen bedevi Araplar deve-

289 Buhârî, 1. cild, 130, 19. ve müteâkib satırlar.
290 Buhârî, 1. cild, 121, son satır.
291 Buhârî, 1. cild, sayfa 122, 3. ve müteâkib satırlar.
292 Buhârî, 1. cild, sayfa 56, satır 15.

leriyle doğrudan doğruya avluya girerlerdi. Muhammed'le konuştukları sırada develer orada çökerlerdi. Onları bir tarafa bağlarlardı.[293] Avluda vakit geçirmeye gelen kimseler namaz esnasında bile kıble istikametinde yere tükürürlerdi. Peygamber çok kere bir taş ile bunları temizlemeye mecbur olmuştur.[294] Birçok kişi Peygamber'i görmek ve sözlerini dinlemek merakına meclûb *{tutkun}* olarak avluda saatlerce kalır, hususi işlerini bile orada tesviye ederdi. Ka'b b. Mâlik ve İbn Ebî Hadrad isminde iki sahabe bir alacak meselesinden dolayı o kadar gürültü ettiler ki Peygamber'i uyandırdılar. Muhammed odasının kapısındaki perdeyi kaldırarak hiddetle dışarı çıktı ve sahabeleri susmaya ve uzlaşmaya mecbur etti.[295] Peygamber'i ve Peygamber'in arkasına saklanarak [III/227] oradan seyreden zevcelerini eğlendirmek üzere avluda bir Habeşî yahut Sudanlı zenci takımının rakslar icra etmelerine müsaade olunmuştu.[296] Avluda Suffe çatısının kuru kütüklerine harp esiri müşrikleri de bağlarlar ve o suretle muhafaza ederlerdi.[297] Bazı zamanlar burada hastalar ve yaralılar için çadırlar da kuruldu.[298] Muhammed'in İslamiyet'e celb ümidinde bulunduğu sefirler de burada misafir edilmişti.[299] Hatta bazı Araplar avluya girmişler, burasını hususi bir evin alelade bir avlusu zannederek bir köşeye tebevvül etmek gibi lâubaliyâne harekette bulunmuşlardır. Peygamber kendilerine ses çıkarmamış ve mani olmamıştır. Bu gibi ahvâlde Muhammed yalnız o mahale giderek yer üzerine bir kova su dökmekle iktifa ederdi.[300]

§7. Bu istişhâdâta *{delillere}* devam etmek pek kolay ise [III/229] de zannederim ki lüzumsuzdur. Yukarıdakiler Muhammed'in

293 Buhârî, 1. cild, 26, satır 2,3.
294 Buhârî, 1. cild, 114, satır 5; 115, satır 11;144, satır 6; 194, satır 12; 305, satır 14, ilâ âhir.
295 Buhârî, 1. cild, 126, satır 2; 129, satır11.
296 Buhârî, 1. cild 125, satır 8; 242, satır 9; 251, satır 12.
297 Buhârî, 1. cild, 127, satır 6; 129, satır 8; Taberî, 1. cild, 1708, satır 2-3.
298 Buhârî, 1. cild, 127, satır11.
299 Hişâm, 916, satır 7.
300 Buhârî, 1. cild, 67, satır 3.

ilk fikrinin bir mabed inşasından ibaret olmayıp sâir bütün Medine ahâlisininki gibi basit bir ikametgâh yapmak arzusunda olduğunu, bunda herhangi bir kudsiyet, din ve ibadet mefhumları bulunmadığını ispata kâfi gelmiştir. İbadete tahsis edilmiş bir mabed mefhumunu yukarıdaki fıkrada saydığımız o kadar âdi hususât-ı beytiye ile telif etmek gayr-ı kâbildir. Menba'ların kıblenin vaziyeti hakkında anlattıkları şeylere kapılmayalım. Çünkü kıble bile ilk zamanlarda zerre kadar kudsiyet mahiyetini hâiz değildir. Hangi istikamette namaz kılınacağını göstermeye mahsus amelî bir şeydi. Hatta Müslümanlar onun üzerine tükürürlerdi (yukarıdaki fıkraya bakınız). Muhammed hususi ikâmetgâhlara da, evlerinde kalmakla beraber doğru ve istikamette namaz kılmak isteyen Müslümanların rahatı için kıblenin tespitine rıza göstermiştir.[301] Kıble bugün bile camide hadd-i zâtında bir kıymet-i kudsiyeyi hâiz değildir. Hristiyan mihrabına hiç benzemez. Bidâyette olduğu gibi sadece bir coğrafya işareti olmak mahiyetini muhafaza etmiştir. Başka bir manada telakkisi tekrar putperestliğe sukût için kolayca bir tehlike teşkil edebilirdi. Pek şâyân-ı dikkat bir vaka vardır ki bu mütalaatı göz
[III/230] önünde tutmazsak biraz muzlim kalır. Filhakika menba'ların rivayetine nazaran 2. sene-i hicrîde Zilhicce'nin onuncu günü Muhammed alayla Benî Seleme arazisinde musallaya (namaz yeri) giderek Mekke'de haccın büyük bayram gününü yani Mina'da kurban kesildiği günü tes'îd etmiştir *{kutlamıştır}*.[302] Bu, şüphe yok ki Muhammed'in Kâbe'yi kendi dînî sistemine kabul ettikten sonra ilk yaptığı büyük bir vazife-i aleniyye-i dîniyye idi. Muhammed bu bayramı yapmak için musallaya

301 Buhârî, 1. cild, 174, satır 6; 296, satır 14; 297, satır 14.

302 Not-1[III/230] Şâyân-ı dikkattir ki kıblenin değişmesi hakkındaki rivayet [III/231] (24. fıkranın notuna bakınız) bunun Muhammed'in evindeki avluda değil Benî Selemelerin arazisindeki musallada vukua geldiğini temin ediyor. İcat edilmesi için hiçbir sebep olmadığı cihetle doğru olması lazım gelen bir haber Muhammed'in Medine'deki birinci ve ikinci sene zarfında merasim-i dîniyyeyi kendi evinde yapmaktan ziyade orada yapmayı tercih ettiğini gösterir. İhtimal ki Muhammed'in evi yerine musallayı isti'mâl etmek âdeti zannedildiğinden ziyade devam etmiştir.

gitmişse bu zarûri idi demek oluyor. Çünkü Medine'deki ikâmetgâhın avlusu bir ibadet mahalli gibi telakki edilemiyordu. Musallayı kurban gününün tes'îdi için kullanmak âdeti senelerce devam etti. Diğer bir an'aneye itimat caiz ise, Mervân b. el-Hakem'in Medine valiliğine yani 54. sene-i hicriyyeden sonralara kadar devam etmiştir.[303] Bu garip âdet sonra ortadan kalktı. Muhammed'in evi artık Medine'nin hakiki mabedi haline geldiği için kurban bayramı camide tes'îd edilmeye başlandı, musallada değil. Muhammed'in evi bir mabed gibi telakki edilmediği müddetçe musallanın bir manası oluyordu. Muhammed'in evindeki avlusu gereği gibi kudsî ve umumî bir mahiyeti hâiz olsa idi kurban bayramı merasimi daha Muhammed zamanından itibaren evin avlusunda yapılırdı, Medine haricindeki musallaya gidilmezdi.

§8. Umumi ve kudsiyet vasfını hâiz bir ibadet mahalli inşa etmek fikrinin, Medine'deki ikametgâhı yaptırdığı zaman Peygamber'in zihnine bîgâne olduğu kâfi derecede ispat edilmiştir zanneylerim. Hatta pek çürük faraziyelere kalkmaksızın bir adım daha atmak ve Muhammed'in ibadet etmeye mahsus bir mahal inşasını hiçbir zaman aklına getirmemiş olduğunu söylemek kâbildir. İslamiyet'te Muhammed gerek tesadüfen gerek kasten her türlü merâtib-i ruhâniyeyi, insanlarla Allah arasındaki her türlü tufeyli *{parazit}* sınıfları ilgâ etmişti. İnsanlarla Hâlık-ı A'zam *{Yüce Yaratıcı}* arasında Peygamber'den başka hiçbir şey ve hiçbir kimse bulunmamak îcâb ederdi. Yalnız kendisi semada izhâr edilen irade-i ilâhiyeyi yeryüzüne tebliğ edecekti. Sonra müminler arz-ı şükran edecekler, ne Peygamber'e ne sâir vesâit ve eşhâsa muhtaç olmadan Hâlık-ı Kâinat ile doğrudan doğruya münasebettâr olacaklardı. Vahdet-i Mutlak-ı İlâhiye'den sonra Muhammed'in teokratik, siyasî ve dînî sisteminin fikr-i hâkimi kendisinin artık son ve yegâne Peygamber olması idi. Muhammed aldığı bu infirâd vaziyetini (bilhassa Medine'de. Medhal'e bakınız 199 ve müteâkib fıkralar) ölünceye kadar hiç değiş- [III/232]

303 Buhârî, 1. cild, 244, satır 2-3.

meden idame etmiştir. Kendisinden başka hiçbir kimsenin ne olursa olsun hiçbir vazife-i diniyye îfâ edemeyeceğini her zaman ve her yerde, mutarriden *{düzenli olarak}* ve muntazaman beyan eylemiş, insanları Allah ile doğrudan doğruya münasebette bulundurmuştur. Bu suretle vefatından sonra bir hey'et-i ruhâniyenin ve bir Kilise silsile-i merâtibinin teşekkülü kâbil olamamıştır. Hâlbuki İsa (doğru yahut yanlış) neşr-i din vazifesini îfâ etmek üzere birtakım havariler tayin etmekle ruhbâniyet tohumunu ekmiş oluyordu. İslamiyet'in bu vasf-ı hususisi Peygamber'deki vâzıh ve sarîh bir düşünce neticesi midir? Muhammed bir hey'et-i ruhâniye teşekkülüne kasten mi meydan vermemiştir? Yoksa Muhammed'in demokratik, iştirakçı, her türlü imtiyazlı sınıflara düşman bir Arabistan'da yaşadığı muhitin şerâit-i hususiyesinin evvelden tahmin edilemeyen bir neticesi midir? Bu öyle bir meseledir ki uzun bir istidrâd yapmaksızın burada tetkikine girişemeyiz. Mamafih şu kadar söyleyebiliriz ki Muhammed Kur'ân ve hadisin hiçbir fıkrasında İslamiyet'te ruhbâniyeti isteyip istemediğine dair sarîh tabirât ile hiçbir tarzda hiçbir şey söy-
[III/233] lememiştir. Mamafih onun bu sükût-ı kat'îsi İslamiyet'te bir hey'et-i ruhbâniye teşekkülüne mani oldu. Hâlbuki ruhbansız ve vasıtasız bir din bizzarûre mabedsiz bir dindir. İbadet için muntazam bir mahale muhtaç değildir. Çünkü cemaatin ihtiyacât-ı maneviyesine hizmetkâr olmak vazife-i muntazama ve sabitesi kimsede yoktur. Binaenaleyh Muhammed İslamiyet mesleğini amelî surette, cereyan-ı zaman ve ahvâli takip ederek tesis ettiği için, işte bu gibi esbâb dolayısıyla ibadete mahsus bir mabedler tesisini hiç düşünmemiş olması muhtemeldir.[304] Her Âdem nerede bulunursa bulunsun ibadet ve doğrudan doğruya Allah'a teveccüh edebilirdi. Arabistan ahâ-

304 Not-1 [III/235] Muhammed 24/36. ayette nâmının zikrolunması (يذكر فيها اسمه) ve sabah akşam arz-ı tebcîl edilmesi (يسبح) için Allah'ın izniyle bina edilmiş evlerden (بيوت) bahseder. Hirschfeld'in pek güzel söylediği veçhile (sayfa 28) İbrânîler'in [III/236] Havralarına îmâda bulunduğu aşikârdır. Burada bir Müslüman mabedinden bahsolunmuyor. "Büyût"tan bahsedildiğine "mescid"den bahsolunmadığına dikkat edilmelidir.

lisinin belki onda dokuzu bedevi idi. Sabit mabedlere bağlanamazlardı. Muhammed'in fikrince esasen dünyada yalnız iki mabed vardı: Mekke'nin Kâbesi ile Kudüs'teki Mabed. Binaenaleyh, Muhammed vefat ettiği zaman dünyaya o kadar manevi miraslar arasında ibadet için hiç görülmemiş bir mabed şekli bırakmayı düşünmemiş olduğunu iddia edersem pek cüretkârâne bir şey söylemiş olmayacağımı zannediyorum. Muhammed'in amâk-ı ruhunda hiçbir zaman mabed tesisi fikri vücut bulmamıştır.[305]

Tebük Seferi'nden sonra 9. tarih-i hicrîde Mescidü'l-Dırâr nâmı verilen caminin Muhammed'in emriyle hedmedilmesi *{yıkılması}* pek karanlık kalmış bir vakadır. Şimdi münakaşa ettiğimiz mesele ile pek yakından hâiz-i irtibattır. Kur'ân'ın bu bâbda siyasi bir izahat verdiği malumdur. Allah dâhili nifaklar [III/234] zuhûruna mani olmak istedi deniliyor. Fakat ayât-ı Kur'âniye'nin nüzulü bu vakada hakikatı açıktan açığa meydana koymaktan ziyade onu setr ve ihfâ etmeye hâdim olmuştur. Binaenaleyh Muhammed'in ibadet için mahsus bir mahal inşa edilmesi keyfiyetinde uzaktan uzağa müşriklik rengi görmüş olması ihtimalden baîd *{uzak}* değildir. Cahil ve efkâr-ı bâtılaya mübtela halk arasında bir mahale suret-i umumiyede

305 Not-2 [III/236] Muhammed Kur'ân'da Mescidü'l-Harâm'dan yani Kâbe mabedinden ve Mescidü'l-Aksâ yani Kudüs mabedinden bahseder (17/1). Hâlbuki bir Medine Mescidi'nden hiç bahsedilmemiştir. Fakat daha garibi Muhammed ayette Mekke ve Kudüs mabedlerini zikrettiği zaman bunların hiçbiri Müslüman mabedleri değildi. Çünkü birinde henüz müşrik Araplar hâkim idiler. Diğerinde de Ortodoks Rumlar bulunuyorlardı. Mescid kelimesini sonra iktisâb ettiği mana ile yani Müslüman dinine mahsus bir mahal manasında kullanmakla âyet-i Kur'ânî'ye yanlış bir isti'mâl yapmış olurdu. Müfessirler Muhammed'in mescidinin geçmiş zamanların mescidiyle aynı şey olduğunu ispat için birçok izahat vermeye mecbur olmuşlardır. Muhammed nazarında mescit öyle bir mahal idi ki hadd-i zâtında hâiz olduğu kudsiyetten dolayı ibadete tahsis edilmek lazım gelirdi. Bu yerler ise dünyada ancak iki tane idi: Mekke ve Kudüs. Onun için bir mevki, gayr-ı müslim bir din tarafından hatta müşrikler tarafından isti'mâl edilse de Muhammed nazarında bir mescid idi. Sonraları, muntazam ibadet mahallerinin teksiriyle {çoğalmasıyla} hepsi mescid oldular. Daha sonra İslamiyet'in büyük mabedlerini ifade için Cami kelimesi icat olundu.

ta'zim ve hürmet eseri göstermekten bir mahalde mevcut olan bir şeyin ibadet-i hususiyesine geçmek gayet kolay olduğu herkesçe malumdur. Müşriklik ibadetlerinin tarihinde bu pek münteşir bir hadisedir. Mekke'deki Kâbe'de de böyle oldu. Bizim Katolik memleketlerde de aynı hâl vukua geliyor. Napoli'de San Gennaro'nun kanı, Roma'da Aracoeli'de çocuk Yesu' *{İsa}*, Pompei'de Madonna misalleridir. Bir yer bilhassa ibadete tahsis kılındığı zaman başka yerden ise orada ibadet etmek daha iyi olacağı mefhumu kendi kendiliğinden tevellüd eder. Bu fikir dolayısıyla o mahale mahsus umumi bir hiss-i hürmet ve ta'zim ile telakki edilir. Sonra bu hiss-i hürmet o mahali vücuda getiren eşya üzerinde toplanarak hususiyet kesbeder. Bu suretle küçük adımlarla az çok sanemperestlik şekline kaçar. Medine'nin ve hatta Mekke'nin caminin en mübarek birer ibadetgâh teşkil ettiklerini ve başka yerde ibadetten ziyade buralarda ibadet etmek hâiz-i kıymet olduğunu iddia eden an'anâtın kâffesi Kur'ân'da ve ehâdis-i sahîhanın muhteviyâtında gördüğümüz şekilde hakiki İslamiyet'e tamamıyla bîgânedir.[306] Kezalik, Medine devresi hakkındaki ehâdis arasında muahhar zamanlara ait tarz-ı ifadeleri de ayırmak îcâb eder (Mesela: Kubâ Cami, Benî Zurayk Camii, ilâ âhir gibi). Muhammed Kubâ'da bir cami tesis etmemiştir. Medine'ye girmeden evvel oradaki kısa ikameti esnasında hariç mahallelerin bir avlusunda ibadet etmişti. Kubâ ahâlisi arasında bunun hatırası kalmış olduğu için Peygamber'in namaz kıldığı sâir yerlerin kâffesi ve birinci derecede Muhammed'in Medine'deki ikametgâhı ma'bede tahvil edildiği zaman Kubâ'daki ev de bir ibadetgâh yapıldı. Peygamber'in

[III/235]

306 Not-3 [III/236] Buhârî'de (1. cild, 299-301) Mekke'de Medine ve Kudüs Cami(s)i'nde kılınan namazın sâir mahallerde edilen ibadetlere mürecceh olması {tercih edilmesi} meselesine dair bir fasl-ı mahsusa tesadüf ediyoruz. Mamafih bu mevzulardan bahis ehâdisi dikkatle tetkik edecek olursak [III/237] bunların kâffesinin Ebû Hureyre tarafından rivayet edildiğini görürüz. O ise gayet meşkûk bir menbâ'dır (Medhal'e bakınız. 26-27. fıkralar) Kur'ân'ın sükûtu ve iğfâlkâr {aldatıcı}, masalcı Ebû Hureyre'nin anlattığı şeyleri teyit edecek daha mevsûk rivayetlerin fıkdânı {yokluğu} bu hadisi mevzu {uydurma} addetmek hususunda bize hak verir.

hatırası vefatından sonra taraftarları arasında o kadar canlı ve muhterem bir halde kaldı ki son hac münasebetiyle Mekke ile Medine arasındaki seyahatte Muhammed'in yalnız bir defa namaz kılmak için tevakkuf etmiş olduğu yerler bile hep küçük camilere kalb edildiler *{dönüştürüldüler}*. Müminîn hacca gittikleri zaman onlar da oralarda namaz kılyorlardı.[307]

§9. Muhammed'in hususi ikametgâhının İslamiyet'in umu- [III/237]
mi bir mabedi haline geçmesi ameliyesi, muhaddisînin[308] her söyledikleri bilâ-tefrik kabul olunduğu takdirde ihtimal verilmeyecek kadar uzun sürmüştür. Muhammed'in vefatından sonrada bir hayli zaman geçmek îcâb etti. Çünkü gerek Ebû Bekir gerek Ömer ve Osman Muhammed'in küçücük bir an'anesini bile muhafaza ettiler ve Peygamber'in evini tıpkı onun gibi kullandılar. Bir vakitler Peygamber içinde oturduğu mülahazasıyla oraya karşı bir hiss-i hürmet beslenmesi Müslümanların fikir ve hislerine ancak azar azar nüfuz etti. Otuz beşinci tarih-i hicrîde Muhammed'in yaşadığı odanın yanındaki ve medfûn bulunduğu mahallin civarındaki odada Osman'ı katledenler, kendilerini kudsiyete tecavüz etmiş gibi telakki etmiyorlardı. Bu feci vakayı takip eden aksü'l-amel mukaddes bir mahale tecavüzün verdiği nefret ve istikrahtan tevellüd etmiyordu. Şâyân-ı hürmet Osman'ın akıbet-i feciasının uyandırdığı bir hiss-i takva buna sebep olmuştu. Peygamber'in ikametgâhı hakkındaki büyük tehavvül-i manevi
merkez hükümeti Ali Arabistan haricine naklettiği ve Mek- [III/238]
ke bir vilayet şehri, bir hatıra mahalli haline düştüğü zaman vukua geldi. Büyük bir imparatorluğun kargaşalığı ve dünyevi patırtıları yerine vilayet hayatının sükûn-ı muttaridânesi kâim olunca artık herkes Medine'ye memuriyet, servet veya şan ve şeref aramaya değil mazinin muazzam hatırâtına arz-ı hürmet, mevkilere ve eşhâsa henüz merbût bulunan hatıralara riâyet hissiyle gelmeye başladı. İşte Peygamber'in ikametgâhına pek sıkı surette merbût olan bu hatırât o ika-

307 Buhârî'ye bakınız, 1. cild, 132, 16. ve müteâkib satırlar.
308 Hazırlayanın Notu: محمد ثينك şeklinde yanlış yazılmıştır.

metgâhı bir mabed derecesine is'âd etmiştir *{yükseltmiştir}*. Peygamber ile ashab Medine hayatlarının büyük kısmını o binada geçirmişler, İslamiyet hareketini tanzim ve idare etmişlerdi. Muhammed müminîni orada ibadet için defaat ile toplamıştı. Hemen bütün mev'iza ve nutukları söylediği yer orası idi. Kur'ân'ın nısfından fazlası orada insanlara tebliğ edilmişti. Peygamber orada bütün Arabistan'ın sefirlerini kabul etmiş, oradan Cezîretü'l-Arab'ın rüesâ ve hükümdarlarına nâmeler göndermiş, muzaffer ordularını oradan Arabistan'ın zaptına göndererek dünyanın fethini hazırlamıştı. Bütün İslamiyet orada toplanmıştır denilebilirdi. Bu duvarlar arasında Peygamber on bir sene yaşamış, orada terk-i hayat etmişti. Bakâyâ-yı uzzâmı da orada medfûn idi. İslamiyet'in teşekkül devresinde, inkişâf-ı askeri hareketini kuvvetli ve velûd bir
[III/239] tekâmül-i dâhilî devresi takip ettiği zaman (1. asr-ı hicrî ortalarına doğru) Medine Müslüman dininin, kanununun, hadisinin merkezi olduğu vakit, biraz evvel bahsettiğimiz hatırât bütün tesirlerini hissettirdi. İşte bilhassa o devrede gayr-ı Arap akvâmın dînî fikirlerinin de inzimâmıyla *{eklenmesiyle}* Muhammed'in ikametgâhının kudsiyyeti mefhumu vücut buldu, hususi ikametgâhın mukaddes ve umumi bir mabed haline inkılâbı vukua geldi. Ulema, muhafazakârlar, Emevîlerin nîm-i müşrikâne imparatorluğundan nefret edenler, manevi ve siyasi sebepten dolayı Medine'ye çekilerek Şam halifelerine muhalefet fırkasını vücuda getirenlerin kâffesi elden giden siyasi hükm ü nüfuz fâikiyyetinin yerine Medine'nin dînî rüchânını *{dini üstünlüğünü}* ikame eylediler. An'anât-ı mazinin hakiki muhafızları kendileri olduklarını ilan ettiler. Bütün ulûm-ı İslamiyye(nin) kendilerinde olduğu iddiasına kalktılar, âlem-i İslamiyet'te ahlâkî ve dînî bir tefevvuk iddiasını ileriye sürdüler. Peygamber'in hayatına merbût mebâniye bundan dolayı şan ve şeref ve hürmet ve tazîm de borç oldu.[309] Muhammed'in ve zevcelerinin oturduğu basit çamur

309 Not-1 [III/240] Muhammed'in ikametgâhının mukaddes bir hale gelmesi keyfiyetinde o muğfil *{aldatan}* Ebû Hureyre'nin de dahli olmuştur. Bî-mana birtakım hadisler nakletti, güya Muhammed: "Benim mezarım

kulübeler ve yağmurlu zamanlarda bir batak haline gelen, oturmak veya namaz kılmak kâbil olmayan pis avlu[310] Müslümanlar için dünyanın ikinci ziyaretgâhı oldu.

§10. Sonra cami haline gelen binanın bidâyette bir ika- [III/240]
metgâh olması vasfı Müslüman mabedine hususi ve garip bir tarz vermiştir. Hârici manzarası ve suret-i isti'mâli dolayısıyla dünyadaki sâir mabedlerin kâffesinden ayrılır. Aynı ikametgâh vasfı Müslüman âyininin teşekkülü üzerinde de hâiz-i tesir olmuştur. Bu, Muhammed'in debdebesiz ve saraysız, taraftarları arasında, onlar gibi yaşayarak, sâir müminlerle aynı meşgaleler takip ederek sürdüğü hayatın tevlîd ettiği hususiyetlerle gayr-ı Arap âyinlerin pek garip bir halîtasıdır *{karışımıdır}*. Peygamber'e karşı ilk Müslüman nesillerinde bile mevcut olan derin ve samimi bir hürmet ve tazîm, her şeyde hatta en cüz'i teferruâtta bile onun hareketine imtisâl arzusu muahharan gerek terbiye-i dîniyye sevâikiyle, gerek esbâb-ı siyasiyye sâikasıyla camiler inşa etmeyi düşünenleri, mabe- [III/241]
din inşasında Muhammed'in Mekke'de yaptığı binayı taklit etmeye sevk eyledi. Hâlbuki o binanın bidâyette hususi bir ikametgâh olduğunu unuttular ve Muhammed'in onu Allah tarafından insanlara emredilmiş âyin ahkâmına göre yaptığını zannettiler. Bu suretle vilâyât-ı meftûhada *{fethedilen şehirlerde}* Müslüman camileri vücuda geldi. Bunların el-yevm pâyidâr *{bugün bile hâlâ kalıcı}* bulunan en kadîmlerinde (Fustat'ta Cami-i Amr ve Kahire'de İbn Tolûn Cami) Muhammed'in ikametgâhının hatırası aşikâr surette mevcuttur. Yani az çok vâsi' *{geniş}* bir avlu görülür. Etrafı duvar ile çevrilmiştir. Hristiyan kiliseleri yahut Yahudi havraları gibi kapalı ve üstü örtülü yerleri yoktur. İşte bu suretle görüyoruz ki cami Müslümanlar için, Medine'nin avlusu Muhammed ve ashabı

(!) ile minberim arasındaki yer cennetin bahçelerinden bir yerdir. Minberim cennet gölünün kenarında mebnidir" demiş (Buhârî, 1. cild, 300, satır 10). Muhammed'in namuskâr hiss-i selîmine pek mugâyir olan bu masallarla Peygamber'in halefleri İslamiyet'i müşriklik ile âlûde bir şekle îsâl ettiler. Şark dinlerinden hiçbiri bundan kendisini kurtaramamıştır.

310 Buhârî'ye bakınız, 1. cild,163, satır 5;173, satır, 14.

için ne ise, daima o halde kalmıştır, yani bir buluşma mahallidir. Orada cemaat, mevcudiyetinin büyük dakikalarında rüesâsının sözlerini dinlemiştir; ihtirasâtını, hissiyâtını orada izhâr etmiştir; halifeleri bir bir aralık orada intihâb ederdi; Peygamber'in halefleri orada tebaanın reylerini topladı. Muhammed, kendisinin sözlerini işitmeye gelmiş olanlara orada talim-i dîn ettiği ve mev'izalar irâd eylediği gibi Medine bir vilayet şehri olduğu, Muhammed'in ikametgâhı bir imparatorluğun saray-ı hükümdârisi halinden çıktığı zaman ulemâ, fukahâ, muhaddisîn, huffâz, hâsılı Peygamber'in talim ettiği
[III/242] din-i muazzamı muhafaza ve ahlâfa *{haleflere}* nakletmek arzu-yı şedîdinde bulunan kimselerin kâffesi orada toplanırlardı. Büyük üstadın füsûnkâr sözlerini işitmiş olan bu duvarlar arasında mazinin hatırâtı daha iyi muhafaza edilmiş gibiydi. Muhammed'in ikametgâhı İslamiyet'in ilk mektebi, ilk dârü'l fünûnû oldu. Avluda her gün ictimâlar tekrar etti. Allah'tan bahsolundu. Kur'ân tilavet edildi. Söylenmiş, yapılmış olan şeylerin tekmil hatıraları tazelendi. Muhammed'in evi Müslüman âleminde sâir ibadet mahalleri için bir numune haline gelince onun bu vasf-ı hususiyesi de İslam memleketlerine yapıldı. Hâlâ bugün Kahire'de o fevkalâde güzel Câmiu'l-Ezher'de Müslüman dârü'l fünûnlarının en büyüğünü buluruz. Bu şâyân-ı hayret binanın kemerleri altında dolaşırken aksakallı ihtiyar üstadların etrafına toplanmış birtakım çocuklar görürüz ki başın manzum hareketiyle âyât-ı Kur'âniyeyi ezberlemeye çalışırlar. Bütün şarkta ibadete mahsus olan yer aynı zamanda mekteptir, propaganda ve terbiye aletidir.

§11. Caminin menşei hakkındaki bu muhtasar mütalaata nihayet vermeden evvel, bu istidrâda *{ara söze}* giriştiğimiz vakit ilk fıkralarda işaret edilen bir mevzuya biraz avdet etmek münasip olacaktır. Müslüman dîninin âyinlerinin men-
[III/243] şe'leri ve tekâmülü hakkında muhtasaran bazı malumatı toplamayı faydadan hâlî görmüyoruz. Çünkü Medine Camii'nin tarihine pek samimi surette merbût bir mevzu olduğu gibi İslam Tarihinin güzelce anlaşılabilmesi için de gayet hususi

bir ehemmiyeti hâizdir. Bu, tabir-i caiz ise, yalnız kilisâî bir mevzu *{dînî bir konu}* değildir. İslamiyet'in bütün büyük hatıralarını ihata eden ve birçok vakâyı-'ı tarihiyye-i müstakbelenin izahatını nefsinde taşıyan bir mevzudur. İslamiyet ilahî ve insanî şeylerin, ruhânî ile cismânînin o kadar sıkı ve tam surette birleşmesidir ki âyin meselelerinin bile bir ehemmiyet-i tarihiyyesi vardır. Bunların İslamiyet'in tekâmülünün bir kısım lâ-yenfekkini *{ayrılmaz bir kısmını}* teşkil ederler ve Müslüman akvâmının ahlâki ve dînî şerâitini bize bildirirler. Peygamber'in ikametgâhı nasıl mürûr-ı zaman ile bir imparatorluğun saray-ı hükümdârîsi haline gelmiş ve nihayet bir dinin en muazzam ziyaretgâhı ve ilk mekteb-i dîniyesi olmuşsa sonraları Peygamber'in i'tiyadât-ı yevmiyesi arasında da aynı samimi rabıta göze çarpar. Bunlar sonra kat'î bir hatt-ı hareket kaideleri olmuştur ve nihayet bir alt hükümet, gerek dînî gerek sivil, hatta askerî bir inzibat ve itaat mektebi teşkil etmiştir. Müslüman âyininin menşe'lerinin velev muhtasar surette tetkiki burada faydadan hâlî olmayacaktır. Çünkü garb muharrirleri tarafından yapılan bazı hataları, tarih yanlışlıklarını göstermemize yarayacaktır. Bunlar gayr-ı kâfi malumat üzerine ta'mimler yapmakta isti'câl *{aceleci davranış}* göstererek isimlerinin şöhreti sayesinde yanlış bir- [III/244]
takım fikirler neşretmişlerdir. Bunları değiştirmek lazımdır. Hepsini ta'dâda hacet görmeksizin, misal olarak bunların en meşhurlarından birinden, Kremer'den bahsedeceğim. Kremer Müslüman şarkın tetkikâtı hususunda mühim hizmetler îfâ etmiş olmakla beraber umumi neticelere vâsıl olmak cihetinde ihtimal ki pek hafifâne hareket etmiş ve bundan dolayı mühim tarih yanlışlıklarına düşmüştür. Kremer bugün Şam, Kahire vesâire gibi büyük şark şehirlerinde yapıldığı tarzdaki kat'î ibadet kaidelerinin Peygamber'in dimağ-ı mebde'inden çıkmış bir mahsul-i hakiki olduğunu kabul ediyor. Halifeler zamanında Müslüman harsının *{kültürünün}* tarihi hakkındaki eserinin[311] bir fıkrasında bu bahiste sarîh surette idare-i kelam eder, Muhammed'in istihsâl ettiği en büyük

311 Kremer Cultur, 1. cild, 10.

neticenin yani İslamiyet'in kudreti seriyyenin taraftarlarına telkin edebilmeye muvaffak olduğu o gayr-ı kâbil-i tahavvül, kat'î inzibatta, bilâ-kayd u şart itaatte bulunması lazım geldiğini söyler. Günde beş kere namaz kılınır. İmam arkasında saf saf dizilen mümin saflarının önüne geçerek emredilmiş muhtelif harekâtı icrâ eyler, ibadette hazır bulunan yüzlerce kişi bir kat'iyyet-i askeriye ile kendisini taklit eder. Kremer'in fikrince bu ibadet o zamanda Müslümanlarca bugün bir as-
[III/245] kerî meydanın îfâ ettiği vazifeyi görmüştür. Namaz ile öyle bir mekteb vücuda getirmiştir ki halk orada birleşmeyi, birleşmiş bir kitle halinde hareket etmeyi, rüesânın kumandalarını takip eylemeyi öğrenmiştir. İşte Kremer bu kabîl mülâhazat ile Müslüman ibadet ve âyininde bile kâbil-i müşahede olan tekâmül-i ameliyyesini bilmediğini yahut hiç değilse hesaba katmadığını ve bu ibadet usul ve ahkâmının o kat'iyyeti, o can sıkıcı hurde *{ehemmiyetsiz}* teferruâtı kısm-ı a'zamı itibariyle kelâm hocalarının mahsul-i sanatı, gayr-ı Arap memleketlerde, Peygamber'in vefatından birçok sonra Peygamber'in yeni dini neşrettiği muhitin şerâitinden tamamıyla ayrı bir muhitin nüfuzu altında vücud bulmuş Müslüman mesleklerinin mahsul-i merak ve ibtilâsı olduğunun farkına varmadığını ispat ediyor. Vâkıan bu meyânda Muhammed'e kadar ircâ' edilebilecek birçok anâsır vardır. Fakat bunların bir sistem haline kalb ve cem'i kat'î bir surette tanzim ve tertibi, bazı kere manasız bir dereceye vardırılan kılı kırk yararcasına teferruât, hâsılı âyini vücuda getiren ruh Mekke ve Medine cemaatindeki o pederâne hayatın şerâit-i ictimâiyesine tamamıyla bîgânedir. Hatta bazı noktalarda Peygamber'in tabiiyyetine ve âmâline mugâyirdir. Gayr-ı Arap Akvâm-ı Sâmiye, birçok nesillerden beri birtakım âyin teferruâtları içinde zihinleri kararmış, akaid merasimi incelikleri hakkında bir-
[III/246] takım efkâr-ı sâbite ile fikirleri karışmış, hakiki hissiyat-ı diniyeleri kelama ve mâ-ba'de't-tâbiiyyeye *{doğa ötesi, metafizik}* ait tahlil meraklarıyla bozulmuş garbî Asya akvâmı, kadîm medeniyetlerin bu müstereddî varisleri İslamiyet'e kendi zevklerine göre bir şekil ve suret verdiler, İsa'nın o sade ve

güzel dinini bozdukları, kat'î ve sert bir hale getirdikleri gibi İslamiyet'i de bozmuşlar ve kat'î ve sert bir hale ifrağ *{birşeyi kalıba dökme, boşaltma}* eylemişlerdir.

§12. Muhammed'in vefatından bir hayli sene sonra kelam, fıkıh ve hadis mektebleri Muhammed'in neşrettiği dini bir sistem, bir manzume haline getirmek ve ahkâm ve vezâifi-i esâsiyesini tespit etmek istedikleri zaman her Müslümanın vezâif-i asliyyesini *{asli görevlerini}* beş noktada toplamak hususunda ittifak ettiler: **(1)** Peygamber Muhammed'in söylediği veçhile vahdet-i İlâhiyye'ye iman etmek. **(2)** Beş vakit namaz kılmak. **(3)** Fukara vergisi vermek (zekât). **(4)** Ramazan'da oruç tutmak. **(5)** Hacca gitmek.[312] Birinci vazife hakkında izahata girişmek bî-lüzumdur. Çünkü pek tabii ve bedîhîdir. Kur'ân'ın yüzlerce fıkrasında sarîh surette ifade edilmiştir. Onun için ikinci noktanın tetkikine geçiyoruz. Kelâmiyyûn ve muhaddisîn namaz kılmak mecburiyetinin ehemmiyetçe ikinci sırayı işgal ettiğini iddia etmişler, namazın her gün muayyen vakitlerde beş vakit tekrar etmesi lüzumunda [III/247] müttefik bulunmuşlar, haftada bir kere, yani Cuma günkü öğle namazında Müslümanların sâir müminîn ile birleşerek büyük merasim-i umumiyyede hazır bulunmaları lüzumunu dermiyân etmişlerdir. (Kremer'in zannettiği gibi her gün beş defa değil!). Hep birlikte eda edilecek bu Cuma namazı mecburiyeti Peygamber'in her hafta öğle namazlarında bütün Müslümanların toplanmalarını emretmiş olduğu hakkında şifâhi bir hadise istinâd eder. Peygamber bu namazdan sonra ahlâki ve dîni büyük bir mev'izada bulunuyordu. İşte bu an'aneye tevfîkan, İslamiyet'in klasik zamanlarında, mev'iza payitahtta halifeler tarafından ve sâir mahallerde hükümdarın ve Peygamber'in halefinin mümessil-i resmîsi tarafından icrâ edilirdi. Muhaddisînin bütün Müslüman âyininin esasını teşkil eden iki vazifenin vaz'ını makul göstermek hususunda ileri sürdükleri vesâikin dikkatli surette tetkiki kemâl-i hay-

312 Bu hususta Hughes'in eserine bakınız. Sahife 220; Sell: The Fait of Islam 251. ve müteâkib sahifeler.

retle bize gösteriyor ki bunlarda sarîh ve kat'î anâsır-ı ikna' ve ispat mevcut değildir, Binaenaleyh tereddüte, pek haklı şüphelere mahal kalmaktadır. Her şeyden evvel Kur'ân'a müracaat edelim, ona bakalım. Bu Metn-i Mukaddes'in bize verdiği ilk tesir şudur: İhtiva ettiği mebzûl *{bol, çok}* nesâih *{nasihatlar}* ve teşvikât arasında edâ-yı salâta dair olan evâmir o kadar az, o kadar müphemdir ki bunu Kitab'ın aksâm-ı sâiresiyle mukayese edersek gayet ehemmiyetsiz bir yer işgal ettiğini görürüz. 6217 ayetin hemen kâffesi az çok Allah'tan
[III/248] bahseder. Fakat bunların içinde yalnız on ikisi ibadet mecburiyetine dairdir. Bunların dördü Mekkî surelerdedir,[313] sekizi de Medenî surelerdedir.[314] Mekkî surelerde ibadet ahkâmı gayet müphemdir. Kat'î bir emir şeklinde değildir. Günün iyi tayin ve tasrîh edilmeyen muhtelif saatlerinde ibadet için hararetli bir teşvikten ibarettir. Kaç kere ibadet edileceği de tahsis olunmamıştır. Bir fıkrada iki kere ibadetten, diğer birinde de üç kereden bahsolunuyor. En çoğu ise dörttür. Beş vakit namazdan hiç bahis yoktur. Mamafih müfessirler biraz canbazlık kâbilinden bir gayret ile bir îmânın manasını tevsî' ederek matlûb olan beş adedine indî *{yanlı, taraflı}* surette vâsıl olabilmektedirler.[315] Medenî surelerde ibadet emri daha kat'î ve şedîddir. Fakat ne adedi, ne tarzı hakkında bir sarâhat yoktur. Oldukça uzun bir fıkra[316] düşman karşısında namaz mesele-i hususiyesine taalluk ediyor, Müslümanlar ibadet ile

313 11/116; 16/100; 17/80; 20/130; 30, 16-17.

314 2/40, 43, 104; 4/46, 102-105; 9/5; 24/37; 73/20.

315 Not-1 [III/251] Mekkî surelerde namaz kılmak emrinin yalnız Muhammed'e tevcîh edilmesi müminlere böyle bir emir verilmemesi gayet şâyân-ı dikkattir: اقيم الصلات (9, 112; 17, 80): سبح بحمد ربك(20, 130) ilâ âhir. Yalnız Medine devresi surelerinde namaz kılmak emri bütün müminlere teşmil olunmuştur: اقيموا الصلات (1, 40, 104) ilâ âhir. Bu fark ispat ediyor ki Mekke devrinde Muhammed taraftarlarına emir vermek hususunda gayet imsak gösteriyor *{uzak duruyor}* ve onlara büyük bir serbesti bırakıyor, âyin için hiçbir kat'î kâide vaz' etmiyor *{kural koymuyor}*, yalnız kendi misaliyle onları teşvik eyliyordu. اقيموا الصلات denilen ayet (73; 20) Mekkî değildir. Hirschfeld'in pek doğru olarak söylediği veçhile bilâ-şübhe Medenî'dir. Researches, ilâ âhir. 135 ve 145).

316 6, 102-105.

meşgul oldukları sırada düşmanın hücum etmesi tehlikesi varsa namazı ihtisâr etmek caiz olduğu söyleniyor.[317] İslam ibadetinin hususi manzaralarından birini teşkil eden diğer mecburiyetten, yani Cuma ictimâlarından yalnız bir defa bahsolunur, fakat bu da meşkûk ve muhtasar bir surettedir.[318] [III/249] Yalnız bir ictimâ gününden, Yevmi'l-Cuma'dan bahsedilerek davet vukua geldiği zaman (نودی) müminlerin Allah'ı zikre müsâraat göstermeleri *{acele etmeleri}* (فاسعو الی ذکر الله) lüzumu emrediliyor. Böyle bir ifade bence kâfi sarâhat ve vüzûhu hâiz değildir. Çünkü haftada bir kere hususi bir ictimâ mahalline gitmek emrini de ihtiva edebilir.[319] Sonraki ayetlerde[320] insanların bir kâr ihtimalini görürlerse o işe koşup Peygamber'i olduğu yerde yalnız bıraktıkları (ترکوك قاءما) hakkındaki muâhazât da kezalik o kadar müphemdir ki mütercim ve müfessirlerin yaptıkları gibi Cuma namazının terkine ait gibi telakki edilemezler. Peygamber tarafından bırakılmış vesâik-i mektûbeden, ehâdise nazaran müminînin hatırala-

317 Not-2 [III/251] "Korku Namazı" (düşman karşısında kılınan muhtasar namaza bu nâm verilir) hakkındaki dört ayetin muhteviyâtı hususi bir ehemmiyeti hâizdir. Aşağıda § 15. fıkrada serdeceğimiz mütalaat ile gayet sıkı bir irtibatı vardır. Filhakika Muhammed'in isti'mâl ettiği tabirlerde taraftarları arasında en gayretlilerin dini mülâhazât-ı vicdâniyelerini teskin için çalıştığı anlaşılıyor. Bu kabîl taraftarlar Peygamber'i taklit ederek edâ-yı ibadet hususunda ihtimal ki pek ifrata varmıyorlardı, ihtimal ki Peygamber'den ziyade sarîh ve mûşikâf *{kılı kırk yarar gibi}* davranıyorlardı. Muhammed'in gerek umumi gerek hususi hayatının bütün ef'âl ve hareketinde [III/252] daima muhafaza ettiği serbestîyi isti'mâlden çekiniyorlardı. Binaenaleyh bu ayetler Peygamber'in ittihâz ettiği serbestî-i harekâtı mazur göstermek arzusundan ziyade en mûşikâf sahabeler arasında bazılarının düştükleri hata korkusunu teskin için nazil olmuşlardır (ağleb-i ihtimale göre Medineliler § 15. fıkraya bakınız).

318 62/9.

319 Not-3 [III/252] Zikrullah tabiri namaz manasına alınamaz. Çünkü başka bir tarafta (4, 102-105) Muhammed Allah'a edilecek hakiki ibadet (salât) ile Allah'ın ismini zikretmek arasında sarîh bir fark tesis eder: فاذی قضیتم الصلات فاذکروا الله yani namazı bitirdiğiniz vakit ayakta yahut oturduğunuz yerde yahut yan tarafa uzanmış bir halde, ilâ âhir. Allah'ın ismini zikrediniz (4, 204): Demek ki zikir ile salât birbirinden ayrı iki şeydir, Sprenger'ın zannı gibi bir âyine îmâ teşkil etmez (1. cild, 308). Zikir gayet basit birşey olmak, her yerde, her vaziyette, hatta yerde istirahat edildiği zaman bile (علی جنبکم) yapılabilmek îcâb ederdi. Binaenaleyh, zikrullahtan bahsedilen ayetlerde namaz kılmaya bir işaret bulunduğunu zannedenler hataya düşmüşlerdir.

320 62/11.

rında şifâhî şekilde bırakmış olduğu vesâikin yani ehâdisin tetkikine geçecek olursak bunda da salât tarzının mecburiyeti hakkındaki sözleri teyit edecek delâilin noksan olduğunu görüyoruz. Bütün hadis menba'larını birer birer gözden geçirmeden en kadîm ve en emin menbaı, Sahihü'l-Buhârî'yi tetkik ile iktifa edeceğiz. 1. cildte, 99. sahifede suret-i umumiyede namaz hakkında uzun bir fasıl mevcuttur. 109 hadisi ihtiva eder. Bunun akabinde de namazın kılınacağı saatlerden bahis faslı gelir.[321] Bu bahse dair hıfzedilen ehâdisin mecmûu
[III/250] kırk bire bâliğ olmaktadır. Bu yüz elli hadisin dikkatle kıraatı bizde bir kanaat tevlîd edecek yerde bilakis tereddütümüzü tezyîd eder. Çünkü günde beş vakit namazı ve her hafta Cuma günleri ictimâi sarîh surette emreden sahih bir hadise hiç tesadüf etmiyoruz.[322] Sonra her namazın sarîh vakitleri hakkında birçok tezatlar ve tereddütler görülmektedir.[323] Ehâdisin pek şüpheli olan bu delillerinden İbn Sa'd tarafından muhafaza edilen ve Peygamber tarafından verilmiş talimatı ve kendisiyle ihtidâ etmiş muhtelif Arap kabileleri arasında mün'akid mukâvelâtı[324] ihtiva eyleyen vesâikin tetkikine geçersek her gün kılınacak namazların sabit miktarı, her hafta ictimâ mecburiyeti, her namazın vakti hakkında hiçbir bahis geçme-

321 141. Sahife.

322 Not-4 [III/252] Bu iki fasılda her gün beş vakit namazdan bahsolunan yegâne hadis Enes b. Mâlik gibi gayet şüpheli bir raviye (Medhal'e bakınız. § 26. fıkra, birinci not) isnad edilen hadistir. (Buhârî, 1. cild, 99). Bu hadis Mîrâc-ı Nebeviye ve Muhammed'in Allah ve Mûsâ ile her günkü namaz meselesi hakkındaki mülâkatına ait bî-mana menkıbeyi ihtiva eder (bu bâbdaki rivayetler için Medhal'e bakınız § 221). Buhârî'nin hadis mecmuasındaki sâir fasıllarda günde beş vakit namaz [III/253] kılınması mecburiyetinden bahsedildiğini görüyoruz (mesela, 1. cild, 19. sahife, son satır; sahife 26, satır 8, ilâ âhir). Fakat bu hadislerin mevzu olduğu *{uydurma}* o kadar aşikârdır ki tenkide bile değmezler. Bunların hepsi bize Enes b. Mâlik vasıtasıyla geliyor. Bu şüphe için en kuvvetli bir sebeptir. Saniyen, evâmir *{emirler}*, Peygamber tarafından kabâil-i heyet sefaretlerine şifâhen verildiği iddia olunan talimatlarda mündemiçtir. Binaenaleyh bunlar birinci ve 2. asr-ı hicrî fukahâsının din-i İslamiyet'in hülâsasını Peygamber'in ağzından naklettirmeye gayret göstermiş oldukları hadislerdir. Muntazam bir ilahiyat temelleri tespit etmek isteyen Müslüman kelam ulemasının eser-i gayretleridir.

323 § 6. fıkrada, ikinci notta zikredilen misale bakınız.

324 Sa'd'a bakınız. Daha ilerde 9. ve 10. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız. Orada bütün bu vesâikten mufassalan bahsedilmiştir.

diğini görürüz. İbn İshak'ın kitabında[325] vakıan Peygamber tarafından Amr b. Hazm'a verildiği rivayet edilen muharrer *{yazılı}* talimatın metnine tesadüf ediyoruz.[326] Bunda namaz vakitlerinin adedi, her namazın sarîh vakti ve Cuma ictimâı hakkında tam talimat mevcuttur. Bu garip vesikayı ilerde aynen naklettiğimiz zaman talimatnâmenin ihtiva ettiği ahkâmı büyük bir ihtiyât ile telakki etmeye bizi sevk eden esbâbı izah edeceğiz. Bunların kısm-ı a'zamı 1. ve 2. asr-ı hicrî kelam ve [III/251] fıkıh ulemâsının ilaveleri ve tertipleri olmak lazım gelir.

§13. En kadîm en iyi üç muteber menba'ın tabirlerinde- [III/253] ki meşkûkiyet ve müttehiden *{birlikte}* sükûtları hep birden öyle bir kıymet-i mukni'ayı *{inandırıcı}* hâizdirler ki insanın birtakım sabit fikirlerle evvelden gözleri kapanmamış olursa Kremer tarafından serdedilen ve Muhammed'in hayatı ve dinî hakkında sathî surette beyan-ı fikr eden birçok kimseler tarafından da tekar olunan mütalaatı kabul etmek imkânsız olur. Müslümanlık müessesinin bütün übüvvetini *{babalığını}* Muhammed'e atfetmekte pek ihtiyatlı davranmalıdır. Bazıları için zerre kadar şüphe mevcut olamaz. Ramazan'da oruç,[327] Zekât,[328] Hac,[329] Abdest[330] böyledir. Çünkü bu mecburiyetler hakkında Kur'ân'da öyle sarîh evâmir *{açık emirler}* vardır ki zerre kadar tereddüte mahal bırakmazlar. Muhammed her [III/254] gün behemehâl *{mutlaka}* beş vakit namaz kılınması ve Cuma günleri toplanılmasını (Kremer'in bi-hakkın o kadar ehemmiyet verdiği bu iki müesseseyi) istemiş olsa idi hiç şüphesiz Kur'ân'da sâir evâmirde olduğu gibi bunları da sarîh ve kat'î surette beyan eylerdi. Bundan dolayı biz Peygamber'in namaza büyük ehemmiyet verdiğine, fakat lüzumunu evâmirden ziyade kendisinin teşkil ettiği misal ile taraftarlarına anlatmayı tercih ettiğine, namazların gerek adedi gerek tarzı hakkında bir

325 Hişâm, sahife 961.
326 10. sene-i hicriyye vakâyı'ında bunu aynen tercüme ettik.
327 2/179-181.
328 2/40, 104; 73/20.
329 3/9-92; 22/28.
330 7/8.

serbestî bırakmak istediğine, çünkü hâiz olduğu hiss-i amelî sayesinde o ameli ve zamana uymak yolundaki hatt-ı hareketi neticesinde bütün Arabistan kabileleriyle münâzaanın şedîd ve gayr-ı kâbil-i tahmin îcâbâtı içinde gerek kendisinin gerek taraftarlarının serbestî-i harekâtını pek ziyade eşkâl edebilecek evâmir-i İlâhîyye *{İlâhî emirler}* ile bağlanmaktan ictinâb eylediğine *{uzak durduğuna}* hükmediyoruz.

Benim fikrimce, Muhammed Medine'de bulunduğu zaman gündüzün defaat ile namaz kılmayı münasip görüyor ve her namaz kıldıkça arkasında muntazam saflar halinde bir miktar Müslüman bulunmasından hoşlanıyordu. Kendisinin namaz kılarken yaptığı hareketleri, aldığı vaziyetleri taklide onları mecbur etmiştir. Evinin avlusunda taraftarlarına hitaben çok kere vaaz verdiği muhakkaktır. Müslümanların daha çok mik-
[III/255] tarda ve daha ziyade muhakkak surette gelmeleri için, Yahudileri ve Hristiyanları takliden bilhassa haftanın bir gününde (Cuma günü) vaaz etmeyi tercih eylemiş olması muhtemeldir. Fakat bütün bunlarda pederâne bir hükm ü nüfuz hâli vardı, adeta ehlî bir şeydi, taraftarları için kat'î bir kanun olmaktan ziyade Peygamber'in bir i'tiyâtından ibaretti.[331] Birçok ehâdi-

331 Not-1 [III/256] Birçok ehâdisten bu cihet pek aşikâr bir surette anlaşılıyor. Filhakika, Muhammed'in vefatından sonra İslam dinini muntazam bir usul altında tertip etmek isteyenler (şimdi aşağıda da tekrar edeceğimiz veçhile) Muhammed'in i'tiyâdâtını müminler için mecburi birer kanun haline kalbeylediler. Bu tanzim keyfiyetinde kelam ve fıkıh uleması İslamiyet'in şerâit-i ibtidâiyesini gözden uzak tutarak müminlere pek bî-mana birtakım mülahazâtın telkin ettiği birçok vezâif-i âyiniyye tahmîl etmek hatasına düştüler. Yani müşriklikteki anarşinin tamamıyla zıddı bir ifrata vardılar, Müslümanları bir nev'i makine, mûşikâf, şekilperest ve müstebit *{dikdatör}* bir ibadetin kurbanı haline getirdiler. Böyle bir müfrit ve manasız tamamıylatemâyüle karşı ilk İslamiyet zamanlarının hürriyetperverâne (ve müşrikâne) ruhunu daha iyi muhafaza etmiş, Muhammed'in yeni dini Araplara şâyân-ı kabul bir şekle sokmak için takibe mecbur olduğu o pederâne, hür ve kolay vasfı unutamamış olanlar muhalefet ettiler. Bu fırka, kelâmiyyûnun o manasız birtakım inceliklerine karşı birçok ehâdis icat ettiler ve mâhir kelâmiyyûnun kurnazlığına da mâlik oldukları cihetle bunlara mükemmel birer isnâd da ilave eylediler. Diğer kelâmiyyûnun istinad ettikleri hadisleri mümkün olduğu kadar tahfif için bunları meydan-ı tedavüle çıkardılar. Bu suretle, [III/257] Buhârî'nin hadis mecmuasında bu temayüllerin ikisini de gösteren hadislere karışık bir halde tesadüf ediyoruz. Bunlar birbirleriyle

sin müstebân *{anlaşılır}* olduğu üzere[332] Muhammed'in kendisi bile namazı her zaman muntazam surette kılmazdı, nasıl kolayına gelirse öyle hareket ederdi. Yani sabit saatlerde de-

bâhir *{apaçık}* bir tesadüf teşkil eyliyorlar. Buhârî bunların hepsini kabule mecbur olmuştur. Çünkü hepsi gayet mâhir tağşişkârların fabrikasından çıkmış oldukları için tabir-i caiz ise îcâb eden evrak-ı resmiyeye hâmil idiler. Hepsinin gayr-ı kâbil-i redd-i istinadları var idi. Bu kabîl ehâdisin miktarı hadsiz hesapsızdır. Kelâmiyyûnun ifratlarına muhalif olan fırkanın hissiyâtını irâe eden ehâdisi kaydedeceğim, bunlar Mekke ve Medine'nin ilk İslam hey'et-i ictimâiyelerinin hakiki evsâfını daha iyi gösterirler. Mesela bize söylüyorlar ki Muhammed fazla ihtârât ve mev'iza ile Müslümanların dikkatini yormaktan hoşlanmazdı. Onların canını sıkmamak için mev'izaların arasını pek uzatırdı (Buhârî, 1. cild, 29, satır 5, ravisi İbn Mes'ûd). Muhammed müminlere her şeyin kolaylaştırılmasını, kendilerine hoşa gidecek şeyler haber verilmesini, sami'lerin *{işitenler, duyanlar}* müfrit nesâyih ile ve pek mübalağalı vezâif ile tedhiş edilmemelerini tavsiye ederdi (Buhârî, 1. cild, 29, satır 9; sahife 29, satır 12). Bir fıkrada Muhammed, hiç kimsenin ahkâm-ı diniyyeye riayette pek fazla ihtimamkâr olmamasını söylüyor. Çünkü yorgunluğa mağlup olmak ihtimali vardır (Buhârî, 1. cild, 17, satır 18). Diğer bir fıkrada Muhammed taraftarlarına pek fazla namaz kılmamalarını, yalnız kudretlerinin müsait olduğu derecede namaz kılmalarını söylemiş, pek çok yorgunluğa düşülürse bi'z-zarûre fasıla verilmek lazım gelir (yani can sıkıntısı ve bıkkınlık tahaddüs eder), bu suretle Allah'a ibadetten vazgeçilir. Hâlbuki az namaz kılınırsa muntazaman ibadete devam edilebilir. Muntazam, fasılasız ibadet Allah'ın en hoşuna giden bir ibadettir (Buhârî, 1. cild, 18, son satır). Diğer bir fıkrada Muhammed, dinî hususâtta mecburî olan şeyden ne fazla [III/258] ne eksik bir şey yapmayacağını söylemiş olan bir adamı metheder (Buhârî, 1. cild, 20, satır 3). Bir defasında Peygamber fevkalede kızmıştı. Çünkü bir adam gelerek imamın namazı can sıkıntısı verecek derecede bir debdebe ile ve gayet mûşikâfâne *{kılı kırk yararak}* eda ettiğini hikâye eylemişti. Muhammed böyle hareket ederseniz "Namazdan vazgeçirtirsiniz!" diyerek itiraz etmişti. Bunun üzerine hastaların, duafânın *{güçsüzlerin}* ve işi olanların mazeretlerini kabul etmeyi emreylemişti (Buhârî, 1. cild 25, satır15). İlâ ahir, ilâ ahir. Daha birçok hadis zikredebilirdim fakat Ramazan orucunun teshîl edilmesi hakkındaki evâmire îmâda bulunmak kâfidir (Buhârî'ye bakınız, 1. cild, 482, 19. satır ve müteâkib satırlar; 491, birinci ve müteâkib satırlar. İlâ ahir). Muhammed'in yaşadığı muhitin ve dininin esas ve ruhunun müfritâne temâyülat-ı zâhidâneye ve âyin hususunda mübalağa ve ifrata muârız olduğu bunlardan anlaşılıyor.

332 Faraza Veda Haccı hakkındaki hikâyelere bakınız: 10. tarih-i hicrî vakâyı'ında.

Not-2 [III/258] Müslümanların hac îfâ ettikten sonra yaptıkları bazı merasimde hata ettiklerine ve itiraf eylediklerine ve Muhammed'in de bunlara ehemmiyet verilmemesi lazım geleceğini söyleyerek kendilerini mazur gördüğüne dair mevcut birçok ehâdise bakınız (Buhârî, 1. cild, 33, satır 3, sahifé 44, 17. ve müteâkib satırlar).

ğil, seyahat merhalelerinde, hangi yerde hangi saatte muvâfık ve kolay olursa orda ve o zaman namaz kılardı. el-Yevm Müslümanların her namazdan evvel aldıkları abdestin de bir zamanlar yalnız Cuma ictimâlarından evvel yapıldığı görülüyor.[333] Muhammed tarafından abdest alınmaksızın kılınmış namaz hatıraları da mevcuttur.[334] Bir de, Muhammed'in abdest almadıkları yahut namaz kılmadıkları için müminleri tekdir *{azarlama}* ettiğine dair hiç an'anât yoktur. Hâlbuki Muhammed'in âyin ve ibadete ait vezâifin icrasında pek şedîd kılı kırk yararcasına davranmamak yolunda birçok vesâyâsına *{vasiyetlerine}* tesadüf ediyoruz. Muhammed Arapların
[III/256] fertlerdeki hürriyet-i mutlakayı tehdit eden şeylerden nefret ettiklerini herkesten iyi bilirdi. Âyinsiz bir din mevcut olamayacağı için bazı vezâif tahmil etmeyi zarûri addetmekle beraber işte bir dereceye kadar bir elastikiyet bulunması, Arabistan'da meçhul bulunan ve binaenaleyh iki kat menfûr *{nefret edilen}* olması lazım gelen âyin kaidelerine riayet keyfiyetinin pek ağır bir şey olmamasını arzu etmiştir.

[III/258] §14. Umumi namaz müessesesini ilham eden siyasi, inzibâtî ve adeta askerî mefhumlar ne tamamen ne doğrudan doğruya Peygamber'e atfolunamazlar. Daha ziyade Peygamber'in eserini devam ettirenlere ve tefsir edenlere atfolunmalıdır. Müteakib nesillerdeki rüesâ ve kelâmiyyûn İslamiyet'i bütün aksâmında tam bir manzûme halinde tertip ederken,
[III/259] müminleri taht-ı inkiyâḍa almak, körü körüne bir itaat temin etmek ve bu suretle matlûb olan ve vahdet-i imânî ve teokratik hükm ü nüfuzu idâme eylemek için *{dînî etkinlik gücünü devam ettirebilmek için}* Muhammed'in i'tiyâdâtından *{alışkanlıklarından}* istihsâl edilebilecek *{elde edilebilecek}* fevâid-i azîmeyi *{büyük faydaları}* takdir ettiler. Müslüman olduklarını söyleyen kalabalık içindeki serkeş ve anarşiye meyyâl anâsırın gayr-ı mütecânis *{birbirinden farklı}* terekkübü

333 Buhârî, 1. cild, 224, satır 8 ve 16.

334 Buhârî, 1. cild, 64, satır 8 ve müteâkib satırlar; 78, 18. ve müteâkib satırlar.

{oluşumu}, Garbî *{Batı}* Asya'nın bütün bozuk medeniyetlerle teması neticesinde ibtidâi *{ilk}* İslamiyet'in içine giren fesadın günden güne tezâyüdü *{artması}* sâir büyük Asya dinlerinin modeline göre muntazam ve yeknesak *{tekdüze}* bir âyin ve ahkâm icadını bir zarûret-i mutlaka haline getirdi. Siyasi sahada da mübarezeye *{kavgaya}* ve ihrâz-ı galebeye *{galibiyet elde etmeye}* namzed *{aday}* olan hiçbir din hele iknâ-'ı delâili arasında kılıcın kanaat-bahş *{tatmin edici}* mantıkını da kabul ederse kavânîn-i dînîyyesini *{dînî kanunlarını}* de kuvvâ-yı askeriyesini *{askerî gücünü}* ve idare-i mülkiyesini *{ülke yönetimini}* nizam ve inzibat *{düzen ve asayiş}* altına aldığı tarzda nizam ve inzibat altına vaz' etmekten *{koymaktan}* sarf-ı nazar eyleyemez *{görmezden gelemez}*. Muhammed'in müşrik Arabistan'da bulduğu şerâit *{şartlar}* Cezîretü'l-Arab hudutları haricinde hüküm süren şerâitten kat'î surette farklı idi. Bundan dolayı Arabistan bedevilerini ıslah için icad ve tanzim edilmiş olan İslamiyet'in Garbî Asya'daki mütemeddin *{medeni, görgülü}* ve huzurlu kavimlere mânen de hâkim olması için değişmesi ve genişlemesi îcâb ederdi, Muhammed anarşi içinde bir memlekette doğdu. Burada hiçbir kanun, hiçbir âyin *{âdâb/görenek}* yoktu. Kat'î ve şedîd bir usul-i âyin vaz'ı maddeten muhâl *{geçersiz/imkansız}* idi. Muhammed müminlere namaz kılmak mecburiyetini tahmîl etmekle *{yüklemekle}* büyük bir adım atmıştır. Mamafih yukarı(da) [III/260] ki fıkralarda gördüğümüz veçhile, bunun miktarını ve sarîh zamanlarını tespitten müctenib davranmıştır *{sakınmış, uzak durmuştur}*. Arapların onda dokuzu bedevi idiler. Çöl hayatı gayet şedîd ve bî-pâyân *{sonsuz, tükenmez}* birtakım mecburiyetleri hâizdir. Oralarda yaşayanlar bu mecburiyetlerden kendilerini kurtaramazlar. Bu bî-nasîb *{nasipsiz}* havâlîde *{bölgede}* yaşamak için büyük bir serbestî *{özgürlük}*, sıkı âyin kaidelerinden *{görgü kurallarından}* âzâdını lazımdır *{serbest bırakılmasını gerektirir}*. Bunlar şehrin rahatı, muntazam ve sakin hayatlarında vücud bulup inkişâf edebilirler *{ortaya çıkabilirler}*. Arabistan'ın bî-pâyân *{sonsuz, tükenmez}* tenhalığı içinde, küçük küçük kümelere ayrılarak yegâne vasıta-i

mâîşetleri *{geçim kaynakları}* olan mevâşînin *{davar, koyun, keçi, öküz gibi hayvanlar}* mera mecburiyetlerine bağlı bir tarzda daima hareket halinde dolaşan bir halka her gün sabit ve muntazam saatlerde muayyen miktarda namaz kılmak ve sabit bir mahalde haftada bir toplanmak mecburiyeti tahmîl edilemezdi *{yüklenemezdi}*. Vakıan İslam bu barbarların hatalarını tashih etmek ve seviyye-i ahlakiyelerini yükseltmek için vücud buldu. Fakat aralarına nüfuz ve onları ıslah edebilmek için onların tarzlarına ve i'tiyâdlarına *{alışkanlıklarına}* uymak mecburiyetinde idi. Binaenaleyh Muhammed muhal bir şeyi emretmekten müctenib davrandı *{imkansız bir şeyi emretmekten geri durdu}*. Dinine celbetmek *{çekmek}* istediği kimselerin şerâit-i hususiyesine *{özel durumlarına}* göre kendisini tanzim etti. İslamiyet dünyaya intişar ettiği zaman Peygamber'e rehber olan mahallî mülâhazât ortadan kalktı. Kelâmiyyûn artık bedevilerin ihtiyacâtına ehemmiyet vermedi. Bunlar İslamiyet'i tanzim ederken Peygamber'in fi-
[III/261] kirlerinden esas itibariyle başka fikirlerinden hareket ettiler. Yani hadarî ve medenî azîm nüfusların şerâit ve metâlibâtını *{istek ve arzularını}* göz önünde bulundurdular. Artık çoktan beri Müslümanlar arasında ekalliyet *{azınlık}* haline düşmüş olan barbar bedevilerin ihtiyâcâtını tamamıyla unuttular.[335]

335 Not-1 [III/263] Biraz yukarıya bakınız (§ 13. fıkra, not 1). Buna başka deliller de ilave edebiliriz. Bu nakledeceğimiz fıkralar kelâmiyyûnun âyin ahkâmında yaptıkları ifrata karşı halkın muhalefet cereyanlarını pek güzel irâe ederler. Bir hadiste Peygamber ile Muâz b. Cebel arasında bir [III/264] muhavere cereyan ettiği iddia olunuyor. Bu muhaverede Muhammed'e şu sözleri atfediyorlar: "Kim kemâl-i hulûs ve samimiyetle Allah'tan başka Allah olmadığına ve Muhammed'in Rasulullah olduğuna şehadet ederse hiç şüphesiz azab-ı cehennemden halâs olacaktır." Her türlü âyin ve ibadetin kıymetini azîm *{büyük}* surette tenkîs *{noksanlaştırma}* edebilecek olan bu sarîh beyânât Muâz'ı o kadar mütehayyir etti ki bunu sâirlerine nakletmeden evvel Muhammed'den müsade istediği rivayet olunur. Muhammed şu cevabı verdi: "Kimseye nakletme! Müminler buna o kadar atf-ı ehemmiyet ederler ki, artık vezâif-i dîniyelerini hiç îfâ etmezler!" (Buhârî, 1. cild, 45, satır 17). Hadisin ilk ravisi Enes b. Mâlik'tir. Şüphe yoktur ki uydurmadır. İhtimal ki insandan bile menkûl *{nakledilen}* değildir. Fakat bizim için hâiz-i kıymettir. Bütün bir sınıf müminînin hâlet-i rûhiyelerini ve tarz-ı tefekkürlerini gösteriyor. Bunlar Muhammed'in vefatından sonra İs-

Muhammed ibtidâ ticari Mekke cemaatinin, sonra zirâi Medine cemaatinin ferdî sıfatıyla muhtelit *{karışık, karışmış}* bir hey'et-i ictimâiyye şekline mensup idi. Bu kısmen hadarî idi. Fakat kısm-ı a'zamı itibariyle bedevilere has mefhumlar ve i'tiyâtlarla da meşbu' *{dolu}* bulunuyordu. Bedevilerle iştirâk-ı menâfia malikti. Daimi temas halinde idi, aralarında sıkı kan rabıtaları vardı. Bunun için Muhammed bedevilerin arasına yalnız hadarî kimselere has mefhumları idhal ederek onları tanzim etmeye ve inzibat altına almaya teşebbüs etti. Fakat muvaffak olabilmek için ağır ağır yürümek, ikinci derecedeki teferruât üzerinde ısrar etmemek fikrinde idi. Binaenaleyh masnu ve bir maksad-ı mahsusa hâdim bir sürü ehâdis arasından bize Peygamber'in hürriyet-perverâne hatt-ı hareketinin pek güzel kâbil-i fark ve temyîz hatıraları intikal edebilmiştir. Âyin ve vezâifin îfâsı hususunda Muhammed'in büyük bir serbestî bahşetmiş olduğunu iddia etmek kâbildir. Muhammed namazı, âyinleri vaktinden evvel, vaktinden sonra eda etmeye müsaade ediyor ve gayr-ı melhûz birtakım usul ve şerâit-i vezâif-i âyineyi müşkil bir hale soktuğu zaman bunları bütün bütün ortadan kaldırıyordu. Faraza bir mümin [III/262] harpte, seyahatte yahut susuz bulunduğu zaman Muhammed oruç ve abdest hususunda birçok teshîlât *{kolaylıklar}* kabul etmiştir. Müslüman âyini ancak hadarî halkın dini haline geldiği zaman inhinâ kabul etmez *{eğrilmez}* bir tarz aldı. Bu hadarî halkın bedevilerle hiç müşâbehetleri *{benzeme, benzeyiş}* yoktu. Hayatları beşikten mezara kadar mevâsimin ve tarla mesâisinin faaliyet-i muntazamı içinde muttarid *{devam eden, aynı şekilde olan}* ve yeknesak *{dekdüze/monoton}* bir surette cereyan ederdi.

Bundan dolayı fikrimce, Peygamber'in o kadar mûşikâfâne birçok ahkâm, o kadar zor birtakım âyin vaz' ve emretmiş olduğu kat'iyyetle iddia edilebilir. Bugünkü şekliyle Müslü-

lamiyet'in takip ettiği tariki tasvip etmeyerek Peygamber'in sadegî-i pederânesi, vezâif-i dîniyeye ikinci derecede bir ehemmiyet atfolunup söze ve şekle değil asıl niyet ve makâsıda ve hissiyata birinci derecede ehemmiyet verildiği zamana avdet etmek istiyorlardı.

man âyini son derecede muğlâk ve müstebitânedir. Sırf şekle ait bir vazife haline tereddî etmiştir. Hâlbuki Muhammed'in gayesi hakiki ve hâlis bir hiss-i dînî uyandırmaktan ibaretti. Bî-pâyân bir hürriyet-i şahsiyye memleketi olan Arabistan'da Muhammed hakiki, kolay ve pederâne bir İslamiyet neşretti. Bu İslamiyet zamanın ve mevkiin icabâtına tevâfuk ediyordu. Dinin müessisi orada daima hazır idi, her şeyi düşünüyor, Peygamberâne sözleriyle kendi misaliyle ve mülhem olduğu nasihatlerle tanzim ediyor ve yardım eyliyordu. Sanki Muhammed kısmen yeryüzüne inmiş ve insanlarla teklifsizce uzlaşmış Allah idi. Peygamber ortadan kalkınca Allah yeryü-
[III/263] zünden uzaklaşıyor, Müslüman arşının uc-ı a'lasına çekiliyor gibi oldu. Peygamber'in sözlerinin ve hareketlerinin hatırasıyla yalnız kalan insanlar kalan şeylerle iktifa etmeye, onu tebellür ettirmeye *{açığa çıkmaya}*, kanun-ı şekl-i kat'îsi altında bî-hareket bir hale getirmeye mecbur oldular. Allah ile doğrudan doğruya münasebet artık bitmişti. Cereyan eden vakâyı'ın, söylenen sözlerin hatırasını kemal-i itina ile hıfz olunmayacak ve bunlara sıkı sıkı riayet edilmeyecek olursa değiştirmek ve hata etmek tehlikesi vardı. Mamafih Asya'nın az vakitten beri İslamiyet'i kabul etmiş gayr-ı Arap kavimleri Muhammed'in mirâs-ı dîniyyesine bu şekl-i kat'îyi verirken hatırâtı kendilerine göre tefsir ettiler, muhtaç oldukları şeyleri onun içine koydular ve imana, Asya'nın esir tabiatlı halkın tercih ettiği bir esaret-i ahlakiye ve âyiniye şekli altında bir tarz ve suret verdiler. Akidenin sert ve içinden çıkılmaz darlığı içinde ve âyinin zelilâne esareti altında yaşamaktan müteneffir olan *{nefret eden, sevmeyen}* bedevi Arap artık anlamadığı ve kabul etmediği dinden ayrıldı, ecdadının barbar hayatına hiç değişmemiş bir halde devam etmek için çöllerine çekildi.

[III/264] §15. Vezâif-i dîniyyenin kısm-ı a'zamını tesis fikrini Muhammed'e telkin eden sebeb-i kat'î Medine'de Yahudilerin çok miktarda mevcudiyeti olmuştur. Medine sırf müşrikler tarafından meskûn bir şehir olsa idi Muhammed'in gözü

önünde maddi misaller bulunmaması dolayısıyla âyin ef'âline o kadar büyük bir ehemmiyet atfetmemesi muhtemel idi. Muhammed Medine'ye gelmeden evvel Musevi cemaatleriyle daimi ve samimi bir temasta bulunmamıştı. Bundan dolayı Mekke'deki İslamiyet de elastikî mahiyeti hâiz, kolaylıkla [III/265] tevassua *{genişlemeye}* ve terakkiye *{ilerlemeye}* müsteîd *{ehil, yetkin}* bir mezheb desâtiri *{ilkeleri, düsturları}* halinde kalmıştı. Yahudilerin arzettikleri misal, onların an'anâtının şâyân-ı hürmet-i kıdemlerinin telkin ettiği hiss-i ta'zim, kendilerinin âyin şekillerini kabul ederek onları İslamiyet'e celb arzusu Muhammed'i birçok Yahudi adetlerini tercihe sevk etti. Yahudilerin misali Muhammed'e temizlenmek ve namazdan evvel abdest almak fikrini telkin eyledi.[336] Kezalik orucu da onlardan aldı.[337] Fülan istikamette olmayıp da muayyen fülan istikamette ibadet etmek fikri de Yahudilerden gelmiştir. Bütün bu mefhumlara Hicretten evvelki âyât-ı Kur'âniyye'de hiç tesadüf etmeyiz. Mamafih müminleri namaza çağırmak fikri (ezan) Yahudilerden istiare edilmekle beraber an'aneye nazaran[338] Muhammed'den değil ashabtan gelmiştir. İhtimal ki böyle daimi surette ibadete davet mecburiyeti Muhammed'in hoşuna gider bir şey değildir. Hatta bir münâdî vasıtasıyla müminleri toplamak âdeti, nebî kezzâb Müseyleme ile nebiyye Secâh[339] hakkındaki an'anât ile sabit olduğu üzere, Şarkî Arabistan'da hadarî kabileler arasında câri bir adetten gelmiş olması daha muhtemeldir. Arabistan çöllerinin hür ve serseriyâne hayatı içinde ezan ve müezzin tesisi gayr-ı kâbil-i icra [III/266] bir şeydi. Zikredilen an'anânattan görülüyor ki Muhammed, ashab tarafından izhâr edilen bir arzuya muvaffakiyet izhârıyla iktifa etmiştir. Bu keyfiyet ashab arasında bilhassa Medine'dekiler arasında, ihtimal ki gayr-ı meş'ûr *{bilinçsiz}* surette Yahudilerden mülhem sahib-i nüfuz bir fırka bulunduğu ve bunun Muhammed'i mûşikâfâne birtakım ahkâm vaz'ına

336 Jewish Encyclopedia 1. cild, 69-71.
337 Aynı eser, 5. cild, 347-349.
338 1. sene-i hicrîyye vakâyı'ına bakınız. § 54. fıkra ve not.
339 11. sene-i hicriyye vakâyı'na bakınız.

sevk eylediği hakkında bir şüphe hâsıl ediyor. Bu fırkanın mevcudiyeti Peygamber'in vefatından sonra Medine mekteb-i fukahâsının muvâfakatıyla İslamiyet'in çarçabuk tebellür edivermesinden *{belirginleşmesinden}* de anlaşılıyor. İslamiyet'e râm edilmiş gayr-ı Arap medeniyetlerin tesirât-ı maneviyesini en ilk hissedenler bu Medine'deki fukahâ olmuşlardır. O gayr-ı Arap medeniyetler silah kuvvetiyle mağlup olmuşlarsa da muharebe meydanında kendilerine galebe edenleri manevi sahada mağlup etmeye ve taht-ı hükümlerine almaya teşebbüs ediyorlardı. Bundan dolayı ezan hakkındaki an'anât bir ehemmiyet-i mahsusayı hâizdir, İslamiyet'in sinesindeki bu tekâmül temayülünün ne kadar kadîm olduğunu gösterir. Bu an'anede Ömer isminin zikri ise bilhassa şâyân-ı dikkattir. Çünkü muahharan Ömer İslam İmparatorluğu'nu tanzim ve tertip eden en büyük bir teşkilatçı olduğu cihetle kendisinin, büyük ve çok ıslahat istedikleri için terakki fırkası nâmı verilebilecek bir fırkanın reisi olduğuna hükmetmek caiz olabilir.
[III/267] Fırka ihtimal ki pek kalabalık değildi; fakat Muhammed'in ruhu üzerinde büyük bir tesire mâlikti. O kadar Yahudi âyinlerinin kabulü onların ısrarı üzerine vukua geldiğinde şüphe yoktur. Peygamber'i Medine'ye çağıran[340] ve Müslümanlar arasında bir ittihâd-ı tâm husûlünü arzu eden bir fırkanın da Muhammed gibi, fakat bütün bütün başka sebeplerden dolayı müşterek hatırât ve müteaddid kan rabıtaları ile müşriklere merbût bulunan Yahudilerle ve Yahudileşmiş Araplarla tam bir surette ittihad ve imtizac husûlünü temine sâ'î *{çalışan gayret eden}* olması da kâbildir.

Peygamber vefat edince başlarında Ömer olan bu fırka, kuvvetli surette teşkilata mâlik olduğu, ne istediğini bildiği ve istediğini yapmak azmini kendinde bulduğu için nüfuz ve iktidarı eline geçirdi, bütün siyaset-i idareye hâkim oldu. Nihayet bir katilin hançeri birden bire fırkanın reisi Ömer'in vücudunu izale etti. Bunun üzerine Mekke asilzâdeleri, 27.

340 Medhal'e bakınız. § 355. ve müteâkib satırlar; 1. sene-i hicriyye vakâyı'ı, § 40. ve müteâkib fıkralar.

sene-i hicrîde Osman'ın hilafetiyle tekrar mevkî-i iktidara geldiler. O zaman bu ihtiyar Kureyşî'nin hatalı ve tarafgirâne siyaseti âyin-perest nâmını verebileceğimiz Medine fırkasını muhalefet saflarına geçmeye mecbur etti. Muhalefet, Kureyşîleri fesad-ı ahlak ve dinsizlik ile itham etmeye başladı. Emevîlerin müşrikâne ve dünyaperestâne temayülât-ı bedihîyeleri [III/268] gerginliği vahimleştirdi. Sonra bu dînî bir kisve altında siyasi bir niza' şekline tereddi *{gerileme, soysuzlaşma}* etti. Emevîler aleyhindeki dînî hareketin başlangıcı işte Muhammed'in vesâyâsı üzerinde o kadar hâiz-i nüfuz olan terakkiperver âyinciler zümresinden çıkmıştır. Bunların arasında Mekke Muhacirleri de vardı. Fakat ekseriyet Medineli idiler. Bunlar Muhammed'i şehirlerini sulh ve sükûna ircâ' için çağırmışlardı. Müslüman âyinlerinin kısm-ı a'zamını, her gün beş vakit namazı,[341] ezanı Cuma ictimâlarını Muhammed'den ziyade bu fırkaya medyûnuz. Muhammed'in Medine'ye yevm-i dühûlü Cuma gününe müsâdif olduğu cihetle ihtimal ki hafta ictimâları için Cuma gününün intihâbı bundandır.[342]

§16. Mevzunun vüs'ati *{genişliği}* daha ince tafsilata girişmekten beni men ediyor. Müslüman âyininin tarihini yazmak niyetinde değiliz. Yalnız İslamiyet hakkında tetkikat yapmak isteyen zevata gayet cazib görünseler de, hatta bazen pek doğru gibi manzur olsalar da pek cüretkârâne ta'mîmlere *{genellemelere}* kalmakta ihtiyat göstermelerini anlatmak isteriz. Hâsılı, Müslüman âyinlerinin teşekkülüne bir değil müteaddid anâsır iştirâk etmiştir. Bunlar başlıca üçe ayrılabilir: Birincisi hiç şüphe yok ki Peygamber'dir. Fakat onun yaptığı [III/269] şeyler zannolunduğundan daha azdır. Çünkü çok kere âyini vücuda getiren ikinci unsurun yani Muhammed'i Medine'ye çağıran perişan müşrikliğin inhitâta düşmüş müessesât-ı siyasiyye ve ictimâiyyesini ıslah için Muhammed'den istifade eden terakkiperver fırkanın tesiri altında kalmıştır. Üçüncü unsur mağlub kavimlerin âyinperestâne temayüllerinden te-

341 Mecusilerden ve Sabiilerden alınmıştır. The Faith of İslam, 293, not.
342 1. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız. § 30. Fıkra.

şekkül etmiştir. Bunlar Medine fırkasıyla birleştiler, şarktaki bütün intibah-ı fikrî ve dinînin ve o muazzam İslam hareketinin ruhu oldular. Yukarıki fıkraların birinde zikrettiğimiz fıkrada Kremer'in pek doğru olarak meydana çıkardığı siyasî ve askerî âmâl Peygamber'den muahhar bir devreye aittir. Bunları yalnız Peygamber'e atfetmek doğru olamaz. Kremer her günkü namaz ve Cuma namazını İslamiyet'in kuvve-i fâtihânesini atfa kalkmakla hataya düşmüştür. Çünkü ilk halifeler tarafından Bizans'a ve İran'a karşı sevkedilen ordular ibtidâî bedevilerden müteşekkildi. Bunların İslamiyeti lafzen kabul etmeleri adeta birkaç gün evvel vukua gelmiştir denilebilirdi. Yeni dinin ancak ismini öğrenmişlerdi. Ne âyinlerini ne akidelerini bilmiyorlardı. İşte bunun için Kremer'in iddia ettiği veçhile Cuma namazının manevi kıymeti iddiası vârid değildir. Çünkü dînî saha el-yevm Müslümanlar arasında câri o müstebidâne âyini vücuda getiren temâyülâtın taht-ı
[III/270] istilasında kaldığı zaman Arap imparatorluğunun fütûhât-ı askeriyyesi tevakkufa uğradı. Binaenaleyh sırf şekilden ibaret olan, hakiki bir hiss-i dînîyi ihtiva etmeyen bir din vâzı'ı olmakla Peygamber'imizi ithama kalkmaktan kâri'lerimizi *{okuyucularımızı}* tahzîr ederiz *{sakındırırız}*. Bu tenkidi Muhammed'e Protestanlara ve bilhassa Muir, Sell gibi İngiliz protestanlar tevciye ederler. Tenkid-i tarihî icrâ edilirken sırf ferdî olan vakalar hangileridir (bunlar pek azdır!)? Muhtelif nesillerde bütün sunûf-ı halka hâkim olan temâyülâtın mahsulleri hangileridir? Bunları birbirinden ayırmak lazımdır. Tâbir-i diğerle *{diğer bir tabirle}* hepsinin en devamlısı ve en kuvvetlisi olan tarihî kuvvetleri farketmek îcâb eder. Hâlbuki bunların da temyîz edilebilmesi *{ayırtedilebilmesi}* kolay değildir. Çünkü ancak bazı adamların âsâr ve ef'âlinde mahsus bir şekil alırlar ve onların şahsiyetleri altında gözden nihân olurlar. Bu adamlar ya tesadüfen ya zekâ ve kabiliyet sevkiyle hareketi idare ederler, o hareketle yekvücut olurlar, onun bütün şeref ve kusurlarını yüklenirler. Hâlbuki netâyicin *{neticelerin}* vüs'ati *{genişliği}*, eserlerinin imtidâdı *{uzunluğu}* gözlerimizi açmak ve bize bunların yalnız bir adamın işi ol-

mayacağını, azîm bir hareket-i tarihiyenin, senelerce devam etmiş birçok sunûf-ı halkın tesirlerinin netâyici olduklarını ispat etmek lazım gelirdi.

Ali'nin Fâtıma ile Nikahı (Safer) [III/271]

§17. Peygamber'in kızı Fâtıma ile Ali b. Ebî Tâlib'in izdivaçları hakkında bilhassa muahhar menba'larda birbirine zıt birçok malumata mâlikiz. Gariptir ki sonraki Müslüman müverrihleri bu vakaya büyük bir ehemmiyet atfettikleri halde İbn İshak bunu tamamıyla meskût geçer. O kadar kadîm olmayan sâir menba'daki malumat bundan dolayı pek az bir kıymet-i tarihiyyeye mâliktir. Çünkü İbn İshak'ın onlardan haberi yoktu. Bazılarına nazaran 2. sene-i hicriyye Safer ayının son günlerinde, bazılarına nazaran Ramazan ayında Ali b. Ebî Tâlib Peygamber'in meşhur kerîmesi Fâtıma ile nikahlandı. Bu, Müslüman tarihinde meşhur bir vakadır. Çünkü Muhammed'in zürriyeti bu izdivaçtan çıkacaktı. O kadar azîm muhârebât-ı dâhiliyye ve dînîyyenin, bugüne kadar devam etmiş münazaâtın *{ağız kavgaları, çekişmeler}* sebebi olan Ali sülalesi bu suretle vücud bulmuştur. Teehhülü *{evlenme}* zamanında Fâtıma'nın yaşı hakkındaki malumat mütehavvildir *{değişken, değişen}.* Fâtıma'nın yaşı muhtelif malumata göre 15'den 21'e kadar tehâlüf *{farklılık}* ediyor. Muhtelif an'anâta nazaran gerek Ebû Bekir gerek Ömer Fâtıma'nın dest-i izdivacına tâlib olmuşlarsa da ikisini de Muhammed kabul etmemişti. Bu hadisin bir kasd-ı mahsus ile işâa *{bir haberi yayma, duyurma}* edilmiş olması muhtemeldir. Sünnilere tecavüz için Şiiler tarafından uydurulmuş olacaktır. Rivayet olunduğuna [III/272] göre Peygamber kızını Ali'ye vermek için 480 dirhem mehir istemiştir. Fakat gayet fakir olduğu için düğün ağırlığı (sadaka) olarak müstakbel kayınpederine hiçbir para vermemiş ve Peygamber'in talebi üzerine el-Hatmıyye tesmiye edilen zırhını vermiştir.[343]

343 Taberî, 1. cild, 1273; Esîr, 2. cild, 77; Hamîs, 1. cild 407; daha aşağıda § 102. fıkraya da bakınız.

Ebva Gazvesi

Ebvâ Yahut Veddân Seferi (Safer)

§18. Safer ayı esnasında Muhammed Medine'nin on iki nakîb (vekil) yahut murahhaslarından *{devlet adına görevli kimse}* biri olan Sa'd b. Ubâde'yi şehirde yerine vekil bırakarak ilk askerî seferini icra etti. Amcası Hamza b. Abdilmuttalib sancak taşıdı. Sâir seferlerde olduğu gibi bu bayrağın rengi beyaz idi. Muhammed altmış kişiden mürekkeb küçük bir kuvvet ile Kureyşîlere ve Benî Damre b. Bekr b. Abdimenat b. Kinânelere karşı yürüdü. Buna Veddân Seferi denildiği gibi el-Ebvâ Seferi nâmı da verildi. Çünkü Muhammed'in ziyaret ettiği iki mevki birbirlerinden ancak altı mil mesafede idiler.[344] Muhammed Veddân'a kadar gitti. Kureyşîleri bulmadı. Fakat Benî Damrelerle kabile reisi Mahşî b. Amr ed-Damrî
[III/273] vasıtasıyla sulh etti.[345] Veddân'da on beş gün kaldıktan sonra Medine'ye döndü. Safer ayının kısm-ı mutebâkisini ve Rabiülevvel'in bir kısmını orada geçirdi.[346]

344 Not-1 [III/273] Veddân isminde üç mevki vardır. Bu seferde mevzu bahis olunan, Veddânü'l-Medine'dir. Herşâ'dan altı mil mesafede el-Fürû' civarında, takriben el-Ebvâ'dan altı veya sekiz mil mesafede ve Mekke ile Medine'ye giden yol üzerinde Cuhfe kurbunda bir köydür (muaharan bir de cami yapılmıştır). Bu mevki Damrelere, Gıfârlara ve Kinânelere ait idi. Veddân el-Cuhfe'nin şimâlindedir. Bir mevkiden diğerine gitmek için bir günlük yol kat' etmek lazımdır. Hac yolu Veddân'dan geçer. Fakat buna hemen hemen müvâzi diğer bir yol daha vardır ki şarka doğru altı mil mesafede el-Ebvâ'dan geçer ve el-Cuhfe'de Veddân tarikiyle birleşir (Yakut, 4. cild, 910, satır 4-7 ve 15-16; Bekri, 840). Muhammed'in validesi Âmine bt. Vehb b. Abdimenâf b. Zühre'nin vefat ettiği mahal olmak üzere de Veddân maruftur (Medhal'a bakınız. § 131. fıkra ve not). Medine istikametinde gidilirken Cuhfe'den yirmi üç mil mesafede Medine'nin el-Fürû'unun bir karyesidir. Civarda Huzâalara ve Damrelere ait bir dağın ismi de el-Ebvâ'dır (Yakut, 1. cild, 99-100).

345 Not-2 [III/273] Benî Damre ile şerâit-i sulhiyye Medine arazisine akın yapmamaktan, Peygamber'e hücum etmek üzere kuvve-i askeriye toplamamaktan [III/274] ve Peygamber'in düşmanlarına maddi ve manevi yardım etmemekten ibaretti (Hamîs, 1. cild, 409, satır 11).

346 Hişâm, 415-416; Vâkıdî, 2; Vâkıdî Wellhausen, 34; Taberî, 1. cild, 1266, 1270. Burada seferin Rabiülevvel'de vukua geldiği söyleniyor; Esîr, 2. cild, 76, 77; Haldûn, 2. cild, zeyl, 17; Hamîs, 1. cild, 408-409.

Buvât Seferi [III/274]

(Rabiülevvel)

§18. **A.** Rabiülevvel'de Muhammed iki yüz kişilik bir kuvvet ile yine bizzat bir Kureyşî kervanını taharrîye *{aramaya}* çıktı. Bu kervan 2500 deve ile Kâbe'ye doğru geçecekti. Kervana Ümeyye b. Halef ile takriben yüz kişi refakat ediyordu. Muhammed Medine'de kendisine vekâleten Sâib b. Osman b. Maz'ûn'u (yahut Taberî'ye göre Sa'd b. Muâz'ı) bırakarak Radva havâlîsinden Buvât'a kadar ilerledi.[347] Düşmana tesadüf etmedi. Hiç silah kullanmaksızın Medine'ye döndü. Beyaz bayrağı Sa'd b. Ebî Vakkâs taşıdı.[348]

Bedrü'l-Ûlâ

Safvân Yahut Bedrü'l-Ûlâ Seferi (Rabiülevvel)[349]

§19. Muhammed Buvât Seferinden sonra Medine'de pek az takriben on gün kadar kaldı. Zeyd b. Hârise'yi yerine vekil tayin ederek, Cemmâ kurbunda otlayan Medine sürülerine tecavüz eden Kürz b. Câbir el-Fihrî aleyhinde Rabiülevvel'de sefere çıktı. Kürz kaçtı. Muhammed onu Bedir kurbunda Safvân'a kadar takip etti. Bundan dolayı buna birinci Bedir Seferi[350] nâmı verilmiştir. Muhammed seferde pek az kaldı.

347 Not-1 [III/274] Buvât Benî Cüheynelerin arazisinde bir dağ idi. Medine'den dört merhale (yani berîd cem'i berd) mesafede idi, Radva denilen havâlî dâhilinde kâindi (Hamîs, 1. cild, 409, satır 13-14). Berîd takriben on iki Arap milinde bir mesafedir. Radva Yenbu'dan bir günlük mesafede kâin *{olan}* bir dağın da ismi idi. Bu dağ Bahr-ı Ahmer [III/275] sahilinden çok uzak değildi. Bu havâlîde boğazlar, vadiler, menba'lar ve ağaçlar pek çoktur. Dağda meşhur bir taş mağara da vardı (Hamîs, 1. cild, 409, satır 19; Yakut, 1. cild 750, satır 16; 2. cild, sahife 790).

348 Hişâm, 421; Vâkıdî, 2; Vâkıdî Wellhausen, 34; Taberî, 1. cild 1268, 1270-1271; Esîr 2. cild, 76-77; Haldûn, 2. cild, zeyl 17; Hamîs, 1. cild, 409.

349 Not-1 [III/275] İbn İshak ile Taberî (1. cild, 1269) bu seferin Uşeyre Seferi'nden sonra, Cemaziyelâhir ayında vukua geldiğini söylüyorlar. Bunun hemen akabinde Abdullah b. Cahş'ın seferi vukua gelmiştir.

350 Not-2 [III/276] Bedir meşhur bir menba'dır, Mekke ile Medine arasındaki havâlîdedir. Mutad olan hacc tarîkinin garbındadır. Yani Vadi's-Safra'nın kısm-ı süflâsında, Bahr-ı Ahmer sahilinden bir gecelik mesafede

Kürz'e yetişmeye muvâfık olamadığından Medine'ye döndü. Bayrağı Ali b. Ebî Tâlib taşıyordu.[351]

[III/276] **Uşeyre Seferi**

(Cemaziyelâhir)

§20. Cemaziyelâhir'de Muhammed Medine'de Seleme b. Abdilesed'i Medine'de yerine vekil bırakarak, Suriye'ye giden büyük Kureyşî kervanını basmak üzere hep gönüllülerden mürekkeb yüz elli, iki yüz kişilik bir kuvvet ile ve otuz deve ile yola çıktı.[352] Hamza b. Abdilmuttalib alemdarlık ediyordu. Nakb-ı Benî Dînâr b. en-Neccâr boğazından, Feyfeü'l-Hubâr'dan geçti, namaz kılmak ve bir parça bir şey yemek için Zâtü's-Sâk denilen Bathâ İbn Ezher vadisinde bir ağacın altında biraz tevakkuf etti. Şu'be-i Abdullah'tan geçerek es-Sedd'e doğru indi, Yelyel'i geçti, Sahîrâtü'l-Yemân kurbunda alçak Yenbu' vadisine sevk eden caddeyi takip eyledi. Burada bulunan Uşeyre'ye[353] vâsıl olunca birkaç gün orada durdu. Benî

ve Medine'den yedi (Yakut da aynen böyledir. Hâlbuki kendisi sonra sekiz tane ta'dâd ediyor) Berîd (merhale) uzaklıktadır. (Sekiz) merhale isimleri Medine'den hareket edince şunlardır: (1) Zâtü'l-Ceyş, (2) Abbûd, (3) el-Merğab, (4) el-Munsaraf, (5) Zât-i Eczâl, (6) el-Ma'lât, (7) el-Useyl, (8) Bedir (Yakut, 1. cild, 524-525; Bekrî, 141-142).

351 Hişâm, 423; Vâkıdî, 2-3; Vâkıdî Wellhausen, 31; Taberî, 1. cild, 1269-1270, 1271; Esîr, 86-87; Haldûn, 2. cild, zeyl 17; Hamîs, 1. cild, 411.

352 Not-1 [III/277] Muhammed'in basmak istediği kervan Wellhausen'a nazaran, sonra Suriye'den döndüğü zaman Bedir kavgasına sebep olan kervandır (Vâkıdî Wellhausen'e bakınız, 37, not 2). Mamafih şâyân-ı dikkattir ki Urve'nin Bedir Gazvesi hakkındaki mektubu (§ 80. fıkraya bakınız) Ebû Süfyân b. Harb'in hareketi Receb ayında Nahle müsâdemesinden sonra olduğunu sarîh surette beyan eder. Hâlbuki Vâkıdî'nin gösterdiği tarihi kabul edecek olursak bu kervan Nahle'den evvel yani Cemaziyelâhir ayında hareket etmiş olacaktır. Bundan başka Urve, Ebû Süfyân'ın Suriye'ye giderken maruz olduğu bir tehlikeden hiç bahsetmez. Binaenaleyh başka bir kervan mevzu bahis oluyor demektir. Hamîs (1. cild, 409, son satır) Kureyşîlerin bu kervanı(nın) Ebû Süfyân tarafından idare edildiğini, sonra Bedir Muharebesi'ne bunun sebep olduğunu söylüyor.

353 Not-2 [III/277] Taberî'de de takriben aynı tarîki daha birçok tafsilât ile buluyoruz: (1) Nakb-ı Benî Dînâr (Yakut, 4. cild, 803, satır 2); (2) Feyfâu'l-Habâr (Yakut, 2. cild, 396; 931, satır 19; 4.cild 803); (3) Bathâ İbn Ezher (Yakut, 2. cild, 303; Zatü's-Sâk da denir); (4) Esâfî el-Ber-

Müdliclerle ve müttefikleri Benî Damrelerle bir sulh akdederek sonra hiçbir müsâdemede bulunmaksızın Medine'ye [III/277] döndü.[354]

Nahle Seferi

(Receb)

§21. Receb ayında Muhammed, Abdullah b. Cahş el-Esedî'yi müteaddid Muhacirîn ile Mekke'ye i'zâm ederek kendisine iki günlük yoldan sonra açılacak bir kapalı mektup verdi. Bu heyetin kaç kişiden terekküb ettiği malum değildir. Yedi, sekiz yahut on iki kişiden ibaret idiler. Muhtelif rivayetlerde âtîdeki sahabelerin ismi zikrediliyor: **(1)** Ebû Huzeyfe b. Utbe [III/279] b. Rebî'a; **(2)** Ammâr b. Yâsir; **(3)** Ukkâşe b. Mihsân; **(4)** Süheyl b. Beyzâ; **(5)** Utbe b. Gazvân es-Sülemî, Benî Nevfellerin halîfi; **(6)** Sa'd b. Ebî Vakkâs; **(7)** Âmir b. Füheyre; **(8)** Sa'd b. Leys; **(9)** Amr b. Rebî'a (Âmir b. Rebî'a) Vâkidî'ye göre; **(10)** Vâkid b. Abdullah et-Temîmî el-Yerbûî, Ömer b. el-Hattâb'ın halîfi; **(11)** Hâlid b. el-Bükeyr.

me (Yakut'ta mukayyet değildir); (5) el-Müşeyrib (Yakut, 4. cild, 543); (6) el-Halâik (Yakut, 2. cild, 303); [III/278] (7) Şu'be Abdullah (Yakut, 3. cild, 297); (8) Yelyel (Yakut, 4. cild, 1026, 4. ve müteâkib satırlar. Gayet mebzûl Yelyel menba'ını tarif eder. Bu sular Yenbu' kurbunda Bahr-ı Ahmer'e mansıb olur *{konumlanır}*. Fakat aynı zamanda Vadi's-Safrâ kurbunda bir köy olduğunu söyler. Bekrî, 853, satır 19, Bedir'e civar olduğunu beyan etmektedir. Bundan dolayı ağleb-i ihtimale göre Yakut birbirlerinden farklı iki Yelyel'i birbirine karıştırmıştır. Bunların biri Yenbu' kurbundadır. Bizim bahsettiğimiz budur. Diğeri de Vadi's-Safrâ kurbundadır); (9) ed-Dabûa (Yakut, 3. cild, 464); (10) Melel (gayr-ı ma'lûm; Mekke'den Medine'ye giden yol üzerindeki Melel ile karıştırılmamalıdır. Yakut'a bakınız, 4. cild, 637); (11) Sahîrâtü'l-Yemân (Yakut, 3. cild, 372); (12) el-Uşeyre, Tâcu'l-Arûs'a nazaran, 3. cild, 403, Yenbu' ile Medine arasında huccâcın vakfegâhlarından biri idi. Suları ve hurma ağaçlarıyla hoş bir mahal idi (Yakut, 3. cild, 681-682). Yakut'ta verilen tafsilatın kısm-ı a'zamı sadece İbn İshak'ın kitabından nakledilmiş parçalardır, başka izahat ilave edilmemiştir. Bu da Yakut'ta zikri geçen mahallerin nereleri olduğunu pek doğru surette kestiremediğini ispat eder.

354 Hişâm, 421-422; Vâkıdî, 3; Vâkıdî Wellhausen, 34; Taberî, 1. cild,1268-1269, 1271-1272; Esîr, 2. cild; 86; Haldûn 2. cild, zeyl 17; Hamîs, 1. cild, 409-410.

Medine'den iki günlük mesafede, Batn-ı Milel'de Abdullah b. Cahş mektubu açtı. Bunda şu satırları buldu: "Bu yazıyı okuyunca, Mekke ile Tâif arasında Nahle'ye git, Kureyşîlere bir pusu kur, onlara dair bize haber ver" (İbn İshak'ın rivayeti).[355] Abdullah meşkûk manalı bu yazılara tecavüzkârane bir mana verdi. Sahabelere tebliğ etti. Aldığı talimata tevfîken kim(in) kendisinin arkasından geleceğini sordu. Hiç kimse geri dönmek istemedi. Bunun için hep birden yolda devam ettiler. Hicazı boylu boyuna geçerek el-Fürû'un şimâlinde Behrân Madeni'ne vâsıl oldular. Burada Sa'd b. Ebî Vakkâs ile Utbe b. Gazvân münâvebeten *{nöbetleşerek}* bindikleri deveyi kaybettiler. Hayvanı aramak için arkada kaldılar. Abdullah diğerleriyle birlikte yola devam etti, Nahle'ye vâsıl oldu.[356]

355 Not-1 [III/281] Vâkidî'ye nazaran Abdullah b. Cahş için yazılmış olan emirnâmenin muhteviyâtı ber-vech-i âtîdir: "Nahle'ye kadar yürü (Bismillah: Arkadaşlarından hiçbirini seninle beraber gelmeye zorlama. Sen git, arkadandan gelenlerle beraber Nahle vadisine vâsıl oluncaya kadar yoluna devam ve emrimi icrâ et) orada Kureyşîlerin kervanına pusu kur" (Vâkidî, sahife 8, satır 7). Bu emirnâmenin muhteviyâtını tefsir suretiyle çıkardığı manayı da mu'teriza *{itiraz eden}* içinde kaydettim. İbn İshak'a nazaran emirnâme daha muhtasardır. Fakat bunda bile muahharan zamanların biraz tadilatını görüyoruz. Maksat da bütün kabahatleri İbn Cahş'a atmaktır. "ترصد بهاعرات قريش" yerine "ترصد بهاعرات قريشا" deniliyor. Sonraki sözler ilavedir. İbn Hişâm'ın metninde "arât" kelimesinin hazfedilmiş olduğunu görüyoruz. Bu tabir olmayınca tarassud fiilinin manası anlaşılmaz. Hikmet-i vücudu kalmaz. Çünkü "tarassud" yırtıcı hayvanın şikârını *{av, avlanan hayvan}* sayd için pusuya yatması manasını ifade eder. Peygamber'in sâir bütün seferleri, Bedir dahi dâhil olduğu halde Kureyş kervanlarına tecavüz maksadıyla tertîp edilmiştir. Bundan dolayı İbn Cahş'a verilmiş olan talimatın bir Kureyş kervanına tecavüz için verilmiş olması ve İbn Cahş'ın ganimet hırsına kapılarak mukaddes Receb ayının hitâmını beklememek cinayetini irtikab etmesi muhtemeldir. İbn Hişâm'daki son: "Onların ahvâline dair bize malumat ver" sözleri şüphe yok ki sonradan vukua gelmiş bir ilavedir. Asıl talimatnâme ağleb-i ihtimale nazaran şundan ibaret olacaktır: "Nahle'ye git, orada Kureyşîlerin kervanına bir pusu [III/282] tertip et" (Vâkıdî tercümesinde Wellhausen'in mütalaatına bakınız. 11-12 Medhal).

356 Not-2 [III/282] Bu Nahle ihtimal ki Muhammed'in beş sene evvel Tâif teşebbüsünden sonra Mekke'ye dönerken tevakkuf etmiş olduğu Nahle'dir (Medhal'e bakınız § 329). Orada cinlerle mülakat etmişti. Mamafih bazı muharrirler Nahle nâmıyla iki mahalli birbirlerinden tefrik ederler. Her ikisi de Mekke'den birer günlük mesafededir. Biri Nahletü'ş-Şâmiyye'dir ki Mekke'nin şimâlinde Suriye'ye giden yol üze-

Burada kuru üzüm, hurma, Yemen meşini vesâir emtia-i tica- [III/280]
riyyeyi *{ticârî malları}* hâmil bir kervana tesadüf etti. Kervan muhafızları şunlardı: Amr b. Abdullah el-Hadramî, Osman Abdullah el-Mahzûmî, Nevfel b. Abdullah, biraderi ve Hakem b. Keysân -ki Hişâm b. Mugîre'nin azadlılarından biridir-. Kureyş ile Muhacir Müslümanlar karşılaşınca hiçbir şey yapmadılar. Geceyi birbirlerine yakın bir mevkide geçirdiler. Mukaddes Receb ayının son günü idi. O zaman silah isti'mâli caiz değildi. Muhacirîn aralarında müzakere ettiler. Bir gece daha bekleyecek olurlarsa Kureyş kervanı Mekke arazi-yi mukaddesesine dâhil olacak, el sürülmez bir hâle gelecekti. Bundan evvel hücum ederlerse Receb ayının kudsiyyetine tecavüz edeceklerdi. Nihayet kervana hücum fikri galebe çaldı. Amr b. Hadramî Vâkid b. Abdullah'ın bir okuyla maktul oldu. Osman ile Hakem esir edildiler. Nevfel'de kaçarak kurtuldu.[357] Bütün kervan Muhacirînin eline düştü. Abdullah b. Cahş zengin ganâim ile Medine'ye döndü.[358]

§22. Mukaddes ayda ashabın kan döktükleri Medine'de [III/282]
malum olur olmaz büyük bir heyecan husûle geldi. Muhammed işin vehametini anladı. Bidâyette, adamlarının harekâtını takbîh etti *{ayıpladı, çirkin gördü}*, kendisinin emri olmaksızın mukaddes ayda silah kullanmış olmakla kendilerini itham eyledi. Abdullah'ın tertip ettiği veçhile kendisine

rindedir. Diğeri Nahletü'l-Yemâniye'dir, cenubî Arabistan'a giden yol üzerindedir (Hamîs, 1. cild, 411). Bu malumat doğru ise birinci Nahle müsâdeme olan mahal, ikinci Nahle de Muhammed'in cinlerle mülakat ettiği yerdir.

357 Not-3 [III/282] Urve'nin mektubunun metni (daha aşağıda § 30. fıkraya bakınız). Bu vakanın daha mühim olduğu, Nahle'de bir değil daha fazla Kureyşîlerin olduğunu anlatır. Mamafih bu ciheti an'anât ile teyit eylemektedir.

358 Taberî, 1. cild, 1272-1275; Hişâm, 423-425; Vâkıdî 7-8, 11; Vâkıdî Wellhausen, 34-35; Esîr, 2. cild, 87-88. Bu İbn Cahş'ın azîmeti(nin) Cemaziyelâhir'de vukua geldiğini söylüyor. Bunun yerine Receb kelimesi ikame edilerek tashih olunmak lazım gelir. Zaten aynı sahifenin son satırı da bunu gösteriyor. Esîr Muhammed tarafından verilen [III/281] talimatın metnini zikretmiyor. Haldûn, 2. cild, zeyl 18; Hamîs, 1. cild, 411-412, Muhammed'in emr-i tahrîrîsi hakkındaki rivayetlerin ikisini de kaydetmektedir.

isabet eden beşte bir hisse-i ganimeti kabul etmedi ve bütün
[III/283] meseleyi muallakta bıraktı. İslamiyet'in düşmanları itirazlara kalktılar, bütün Arabistan'da cârî bir kanuna böyle vahim bir tecavüz aleyhinde söylenmeye başladılar. Mücrimler yaptıkları şeyden pek ziyade nâdim oldular. Çünkü kendi arkadaşları bile muahezeden *{ayıplama, kınamadan}* geri kalmıyorlardı. Muhammed, biraz tereddütten sonra gürültüyü yatıştırmak için ve rezalete nihayet vermek ve aynı zamanda sâdık taraftarlarını kurtarmak için şu ayetleri tebliğ etti: "Onlar sana mukaddes ayda yapılan harbe dair sual soracaklar. Söyle: Mukaddes ayda harb pek vahim bir vakadır. Fakat birisini tarîk-i haktan uzaklaştırmak, Allah'a inanmamak, herkesi Mekke'nin ma'bed-i mukaddesinden uzak tutmak, oradan onları kovmak daha vahim bir vakadır. Fesad, ahlâk katlinden fenadır. Onlar ellerinden gelse size dininizi reddettirinceye kadar sizinle mücadeleden hâlî kalmayacaklardır." (Kur'ân, 2/214). Abdullah'ın ve maiyetindekilerin hareketini mazur gösteren[359] bu tebliğat ile Muhammed Müslümanlar arasında sükûnu temin etti. Ganâim üzerindeki haczi kaldırdı, beşte birini aldı, mütebâkisini ashab arasında dağıttı. Kureyş iki esir için fidye vererek onları kurtardır. Fakat Sa'd b. Ebî Vakkâs ile Utbe b. Gazvân salimen avdet edinceye kadar bunları teslimden imtina gösterdi. Deveyi aramak için kaybettikleri vakit yüzünden Mekke'ye avdetleri gecikmiş olan bu iki zat da ni-
[III/284] hayet Medine'ye muvâsalet edince Muhammed münasip bir meblağ mukabilinde iki esiri bırakmaya rıza gösterdi.[360] Muhammed bunları serbest bıraktığı zaman içlerinden İslamiye-

359 Not-1 [III/284] İrtikab edilen cürümden dolayı kendilerini mazur göstermek için Müslümanlardan bazıları müsâdemenin Cemaziyelâhir'in son gününde vukua geldiğini, Receb ayında hiçbir Müslümanın silah isti'mâl etmediğini iddia eylediler. Muhammed hey'et-i seferiyeye Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın kumanda etmesini tensîb eylemişti. Fakat son dakikada fikrinden vazgeçerek kumandayı Abdullah b. Cahş'a vermişti (Esîr, 2. cild, 87-88; Taberî, 1. cild, 1278). Müslümanları kabahatsiz göstermek için icad edilen diğer bir mazeret Receb ayında olduklarını bilmemeleridir (Taberî, 1. cild, 1279).

360 Not-2 [III/284] Fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* esir başına 40 "ukiyye" gümüş idi. Bir ukiyye 40 dirheme müsâvî idi (Vâkıdî, sahife 10, satır 1).

ti kabul etmiş olan Hakem Medine'de Peygamber'in yanında kalmayı tercih etti. Ve Bi'r-i Maûne seferinde maktul düştü. Abdullah b. Cahş'ın bu muvaffakiyetli seferiyle ganâimin beş kısma ayrılarak dördünün o ganâimi ele geçirenler arasında taksimi, birinin Allah'a ve Peygamber'ine bırakılması usûlü takarrur etti *{karar kılındı}*.[361]

Sefer Tarihleri [III/285]

İlk Seferlerin Tarih Sıraları

§23. Hülâsa: Bedir'den evvel askerî seferlerin tarih icrası İbn İshak'a nazaran (İbn Hişâm) ber-vech-i âtîdir: **(1)** Veddân, Safer, sene 2; Muhammed Safer ayının kısm-ı mütebâkisi ile Rabiülevvel'de Medine'de kaldı. **(2)** Ubeyde'nin Seferi. **(3)** Hamza'nın Seferi. **(4)** Buvât, Rabiülevvel, sene 2; Muhammed Rebiüleâhir'de ve Cemaziyelevvel'in bir kısmında Medine'de kaldı. **(5)** Uşeyre, Cemaziyelevvel, sene 2; Muhammed Medine'de birkaç gece kaldı. **(6)** Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Seferi. **(7)** Safvân, Bedru'l-Ûlâ, Cemaziyelâhir, sene 2; Muhammed Cemaziyelâhir'in kısm-ı mütebâkisini, Receb ve Şaban'ı Medine'de geçirdi. **(8)** Abdullah b. Cahş'ın Seferi, Receb, sene 2. **(9)** Bedir.

Vâkıdî'ye nazaran bu sıra bilakis ber-vech-i âtîdir: **(1)** Hamza'nın Seferi, Ramazan, 1. sene-i hicriyye. **(2)** Ubeyde'nin Seferi, Şevval, sene 1; **(3)** Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Seferi, Zilka'de, [III/286] sene 1; **(4)** Veddân, Safer, sene 2; **(5)** Buvât, Rebiülevvel, sene 2; **(6)** Safvân, Bedrü'l-Ûlâ, Rebiülevvel, sene 2; **(7)** Uşeyre, Cemaziyelâhir, sene 2; **(8)** Abdullah b.Cahş'ın Seferi, Receb, sene 2; **(9)** Bedir.[362]

361 Hişâm, 426-427; Vâkıdî, 8-11; Vâkıdî Wellhausen, 34-37; Taberî, 1. cild, 1275-1279; Esîr 2. cild, 88; Haldûn, 2. cild, zeyl 18; Hamîs, 1. cild, 412-413.
Not-3 [III/285] Ganâim-i harbiyye hakkında ne muamale edileceği bir ayet ile henüz tayin edilmemişti. İbn Cahş ashab ile müttefiken bir humusunu (1/5) Peygamber'e takdim etmek üzere kendiliğinden bir karar vermişti. Sonra bir kanun haline geçen bu âdet ilk defa tesis ediyordu (Vâkidî, 10; Vâkidî Wellhausen, 36-37; Esîr, 2. cild, 88, Haldûn, 2. cild, zeyl 18).

362 Not-1 [III/286] Vâkidî'nin tertibi daha iyi görünüyor. Çünkü vakâyı'ı daha çok bir zamana taksim ediyor. İbn Hişâm'da 2. , 3. ve 6. numaralı hangi

Kıble

Kıblenin Tebdîli *{Değiştirilmesi}* (Şa'ban)

§24. Muhammed Cemaziyelâhir'in kısm-ı mütebâkisiyle *{kalan kısmıyla}* müteâkib Receb ve Şaban aylarında Medine'de kaldı. Çünkü birtakım mesâil-i dîniyye kendisini şehirde alıkoymakta idi. Yahudilerle çekişme her gün ziyadeleşi-
[III/287] yor, Müslümanlar arasında şiddetli bir adem-i hoşnudu tevlîd ediyordu *{hoşnutsuzluk doğuruyordu}*. O surette ki nihayet Muhammed büyük bir karar ittihâz etti, onlardan ayrılarak bütün bütün müstakil bir istikamet takip etmeye başladı. Muhammed Medine'ye muvâsaletinden on yedi, on sekiz ay sonra Yahudilerin gayet şiddetli muhalefetinden müteneffir olarak Kudüs'ün artık kıble olmamasını, ondan sonra Mekke istikametinde namaz kılmasını emretti.[363] Medine Cami'inde eskisine muhalif istikametinde ikinci bir kıble yapıldı. Bu, Şaban'ın 15. Salı gününe müsâdif idi.[364] Bu tarih muhakkak değildir. Bazı ehâdis kıble tahvilinin Hicretin 17., bazıları

ayda vukua geldikleri gösterilmeksizin hikâye edilmiştir. Bilhassa 6. numara Uşeyre ile Safvân seferleri kaybolmuş gibi görünüyor. Çünkü onlar birbirinin ardı sıra vukua gelmişti. İbn İshak'ta yazılar karışmış ve müphem bir tarih sırası arzediyor. Vâkidî'nin tertibi sûni olmakla beraber daha vâzıh ve mantıkîdir. Vakâyı' esâmisi(nin) tarih sırasına tevâfuk ettiği kabul olunursa İbn İshak'a nazaran bütün vakâyı' 2. sene-i hicriyyenin altı ay zarfında cereyan etmiş olmak lazım gelir (Taberî 'ye bakınız, 1. cild, 1266, satır 8).

363 Not-1 [III/288] Kabilenin tahvili birden bire vukua gelmiştir. Rivayet olunduğuna göre Muhammed ashabı ile birlikte Benî Selemelerin arazisinde musallada bulunuyordu. Sonra buraya Mescidü'l-Kıbleteyn nâmı verilmiştir. Muhammed Suriye istikametinde ikinci rekât namazı kılmış iken yüzü Kâbe'ye müteveccihen namaz kılması emri birden bire nazil oldu. Muhammed derhal itaat etti, hazır bütün ashab ile birlikte yeni istikamete döndü (Hamîs, 1. cild, 414, satır 17-20).
Kıbleyi tebdîl etmenin sebebi(nin) şu olduğu söyleniyor: Muhammed Yahudilerin: "Muhammed ile tafartarları, biz kendilerine gösterinceye kadar kıblelerinin ne tarafta olduğunu bilemiyorlardı" dediklerini işitmişti. Bu lakırdılardan Muhammed'in o kadar canı sıkıldı ki yüzünü semaya kaldırdı, kıblenin tebdîlini âmir olan âyât-ı Kur'âniyyeyi okumaya başladı (Taberî, 1. cild, 1281).

364 Hişâm, 427; Taberî 1279.

da 18. ayına müsâdif olduğunu temin ediyorlar.[365] Kıblenin tebdîli haberi şâyi' olunca Yahudilerden: Rifâe b. Kays, Ferdem b. Amr, Ka'b b. el-Eşref, Râfi' b. Ebî Râfi', Haccâc b. Amr ki Kâbe'nin halîfidir, Rebî' b. er-Râbî' b. Ebi'l-Hukayk ve biraderi Kinâne b. er-Rebî Muhammed'e giderek kıbleyi tekrar Kudüs istikametine çevirmesi için kendisini iknaya çalıştılar ve bütün Yahudilerin Müslüman olacaklarını vaad eylediler. Bu teklif sadece bir tuzaktan ibaretti. Peygamber aldanmadı. Sonra, bu mülakat münasebetiyle Kur'ân'ın 2, 136 ve müteâ- [III/288]
kib ayetleri nazil olmuştur.[366]

§25. Hadise nazaran Muhammed Mekke'de olduğu müddetçe daima bir istikamete doğru namaz kılardı. Yani Kudüs'e teveccüh eder, Kâbe kendisiyle Suriye arasında kalırdı.[367] Mamafih bu an'anenin ravisi İbn Abbâs'tır [vefatı: 68]. Binaenaleyh bundan şüphe etmeye hakkımız vardır.[368] Herhalde Muhammed'in Mekke'de bu kadar kat'î bir kaide takip edebilmesi muhtemel değildir. Bunun Peygamber'in hareketinde bir insicam göstermek ve kabilenin ḥakiki esbâb-ı tebdîlini [III/289]
saklamak üzere sonraki muhaddisîn tarafından uydurulmuş olacağını bize zannettirecek birtakım sebebler vardır. Kur'ân'ın hiçbir fıkrasında müminlerin Kudüs istikametinde namaz kılmalarına dair bir kayıt yoktur. Medine'ye gelmeden evvel namaz kılarken hangi istikamete teveccüh edeceğini Muhammed tarafından hiç düşünülmemiş bile olması ihtimal dairesindedir. O zamanlarda namaz gayet gayr-ı muayyen ve meşkûk bir şey olduğu gibi bu kabîl bir kaide vaz'ına da ihtiyaç göstermiyordu. Hem Mekke'de kabileye karşı umumen o kadar hürmet gösterilirken Muhammed'in namaz kılarken Kudüs'e teveccüh edilmesi yolunda bir emir vermesi pek ihtiyatsızca bir hareket olurdu, kimsenin hoşuna gitmezdi. Mekke mabedine açıktan açığa bir hürmetsizlik teşkil ederdi.

365 Taberî, 1. cild, 1280-1281; Esîr, 2. cild, 88; Verdî 1. cild, 114-115; Haldûn, 2. cild, zeyl 19; Hamîs, 1. cild 413-414.
366 Hişâm, 381-382.
367 Hamîs, 1. cild, 463, satır 32.
368 Medhal'e bakınız, 24-25.

Bu Mekkî devrede Kur'ân'ın ruhuna tamamıyla mugâyir bir şeydir. Bu devrede Kâbe, münakaşaya tahammülü olmayacak derecede nazik bir mesele sıfatıyla meskût geçilir. Muhammed Kudüs'ü tercih etmiş olsa idi Kureyşîlere karşı tahrik-âmiz ve mütecâvizâne bir vaziyet almış olacaktı. Mühim bir ihtilaf çıkaracaktı. Buna dair elbette mufassal malumatımız olurdu. Namaz kılarken teveccüh edilecek istikamet ancak Medine'de tespit edilmiştir. Bu, Yahudilere temasın ve onlarla itilaf zaruretinin bir neticesi olmuştur. Peygamber Kudüs'e müteveccihen namaz kılınmasını o zaman Kudüs'ün bütün
[III/290] Yahudiler tarafından bir hürmet-i dindarâneye mazhar olması dolayısıyla zihninde şehre karşı bir ehemmiyet peyda olmasından emretmiştir. Deuteronomio'nun 12. beyanda ve bilhassa 5., 6., 11. ve 13. fıkralarda Kudüs hakkında arzu-yı ilâhînin ne olduğunu görüyoruz. Kudüs yeryüzünde Allah'ın sevdiği bir yer gibi telakki olunuyordu. Allah'ın ismi orada sâkin olacaktı. Her mümin Allah'a takdim edeceği şeylerin kâffesini, kurbanları vesâireyi hep oraya getirecekti. Kudüs hakikaten dünyanın merkezi gibi idi. Bundan dolayı Yahudiler ibadet ederken, hatta her zamanki meşagil-i yevmiyeleri arasında zihinlerini hep Kudüs'e tevcîh ederlerdi. Muhammed bunları biliyordu. Kendisini de Mûsâ dininin mâder-i kadîmi olmak iddiasında bulunan bir dinin vâzıı olduğu için birçok Yahudi fikirleri arasında yeryüzünde Beytullah fikrini de kabule mecbur oldu. Bunun içinde bittabi Kudüs'ü intihâb etti. Kudüs'ü yalnız şöhret-i tarihiyesinden ve şâyân-ı hürmet eskiliğinden dolayı değil İslamiyet'e Yahudileri de celbetmek ümidiyle tercih etmiştir. Bunun için Medine Müslümanlarına Kudüs'ün meziyet ve faziletleri anlatıldı, Muhammed yalnız Kudüs'e Beytullah sıfatıyla düşüncelerini tevcîh etmek değil namaz kılarken bedenini de tevcîh etmeyi âdet edindi. Hürmet gösterilen bir şeye arkasını çevirmek münasip olmayacağı mütalaasında bulundu.

[III/291] §26. Medine'ye muvâsalet edince Muhammed'in vazifesi cidden ve esasen siyasi idi. Geçen seneye ait vakâyı' ara-

sında izah edilen vesika bunu ispat eder.[369] Medine işlerine kendisinin müdahalesinin amelî gayesi Medine cemaatinin tanzim ve ıslahı ve temin-i sükûnu idi. Muhammed bu gayeye erişmek üzere açıktan açığa çalışmaya başladığı sırada daha yüksek bir gayeyi de göz önünde tuttu. Yani bir sulh hâkimi olmaktan ise bütün müminler üzerinde manevi ve maddi nüfuz ve kudreti hâiz bir Rasulullah sıfatıyla hakiki bir hâkim-i mutlak olmayı zihnine koydu. Buna muvâfık olabilmek için her şeyden evvel bütün Medine sekenesinin İslamiyet'i kabul etmeleri lazımdı. Yahudilerin ihtidâsına Muhammed bir kıymet-i mahsusa atfediyordu. Çünkü Yahudi müesseseleri kendisinin bilhassa istifade ve istiâre etmiş olduğu müessesât idiler. Siyasi, ictimâi ve dinî mefhumlarının kısm-ı a'zamını hep onlardan almakta devam ediyordu. Onun için Yahudilere büyük müsaadâtta bulundu ve onları kemal-i hararetle dine davet etti. Mamafih Yahudiler ırklarına has inat ile Arap Peygamber'inin tekliflerini istihfâfkârane reddettiler; gerek dinî gerek siyasî her türlü mukârenet teşebbüslerine karşı gayet haşin ve şedîd davrandılar. Muhammed, insanlarla tema- [III/292]
sında kendisini temyiz eden seri bir keşf ve intikal-i hâssası sayesinde anladı ki şimdiye kadar kendisine model hizmeti gören ve kendisine fikir veren bu adamlardan hiçbir şey ümit etmemek lazımdır. Yahudileri kendisine celb etmek hususunda ne kadar gayret göstermişse şimdi de aynı gayret ve azîm ile her türlü münasebât-ı samimiyyeyi kesmeye karar verdi. Münasip fırsat zuhûr edince ya onları silah kullanarak taht-ı inkiyâda almak yahut mahv u tard etmek gayesini zihnine koydu. Evvelce Evslerle Hazrecler arasındaki münâzaatın, miktarlarının, yüksek hırslarının servetlerinin tesiriyle Yahudiler Medine hayatında hiç kimsenin ihmal edemeyeceği bir âmil olmuşlardı. İslamiyet Medine'de bütün tesirâtını icra edebilmek için Yahudilerle uzlaşmak ya onları ihtidâ ettirmek ya gitmeye mecbur eylemek yahut vücutlarını kaldırmak iktizâ ederdi. İslamiyet'i kabulleri İslamiyet'in hakiki ve

369 1. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız § 38-49.

yegâne din olduğunun en kanaat-bahş delili teşkil edecekti. Diğer taraftan Yahudilerin husumeti Peygamber'in tasavvurları için en büyük, en korkulacak bir tehlike idi. İslamiyet ile Yahudi imanları arasındaki tevâfuk onları Muhammed'i peygamber diye tanımaya ikna edecek yerde bir müntahil *{başkasının eserini kendi malı gibi gösteren}* ve kezzâb *{yalancı}* diye telakkiye sevk ediyordu. Muhammed'i kendi fikirlerinin ve âmal-i siyasiyesinin tatmini için muâvenetlerini dilenen
[III/293] biri gibi görüyorlardı. Yahudilerin bu redd-i İslamiyeti tahrib için istihzâları *{alaya almaları}* Muhammed'in hiç affetmeyeceği bir zillet teşkil etti ve onu gayet şedîd ve bî-amân mukabale-i mesellere sevk eyledi. İşte bu suretle Müslümanların o şiddetli Yahudi aleyhtarlığı hissi doğdu. Bu, Hristiyanlardaki Yahudi aleyhtarlığından ihtimal ki daha şiddetli ve devamlıdır. Bugün bile Müslümanlar nezdinde Yahudi nâmı büyük bir hiss-i istihkârı *{aşağılama hissini}* ihtiva eder.

Muhammed'in faaliyet-i umumiyesinin bu yeni safhasında ilk hatve-i tarihiyeyi *{tarihi adımı}* kıblenin tebdîli yani merkez dini olmak üzere Kudüs'ün terk edilerek Kâbe'nin yeryüzünde Beytullah mevkiine is'âdı *{yükseltilmesi}* keyfiyeti teşkil eder. Bu vakanın gayet azîm bir ehemmiyet-i tarihiyesi vardır. Çünkü yalnız müminlerin namaz kılarken tebdîl-i istikamet etmeleri manasını ifade eylemez, Peygamber'in siyasi ve ahlaki yeni bir istikamet takibine başladığına delâlet eyler. Bu, Mekke devresindeki o müphem ve umumi mefkûreciliğin terki, Beytullah'ın Kudüs değil Kâbe olduğunun açıktan açığa iddiası, hakikat-i kusvânın *{hakikatin ulaşılabilecek son noktasının}* İbrânîlerde değil Araplarda bulunduğunun ilanı idi. Bu suretle Mekke Müslümanlar için merkez-i din, merkez-i millet, merkez-i dünya oluyordu. Muhammed Kudüs'e karşı kayd-ı esaretten kurtuluyordu. Artık nefsine ve sâitine *{gür sesine}* emin, bütün bütün müstakil bir tarîk takip edebilmeye kendisinde kuvvet hissediyor, düşmanlarının en kuvvetli-
[III/294] lerine meydan okuyordu. Muhammed(in), Yahudilerle kat-'ı münasebet edebilmek *{münasebeti kesebilmek}* için Medine-

liler üzerindeki nüfuz-u şahsisinin kuvvetin(den) emin olması bilhassa Muhacirînin körü körüne itaatlerinden hiç şüphe etmemekte bulunması îcâb ederdi. Kur'ân'da kıblenin tebdîli hakkında tesadüf ettiğimiz uzun izahat[370] bu nokta-i nazardan pek hâiz-i ehemmiyettir. Yukarıki fıkralardan bazılarında iddia ettiğimiz şeyi yani Müslümanlar arasında pek gayret-keş bir fırkanın mevcudiyetini ispat eder. Bu fırka Peygamber'in her sözünü, her hareketini gayet ciddiye aldığı cihetle birden bire vukua gelen siyasi ve dini tebdil-i istikametleri *{değişiklikleri}* ihtimal ki tereddütsüz ve itirazsız takip etmiyordu. Muhammed'in gerek umumi hayatında gerek husûsî hayatında ittihâz ettiği bazı serbestî-i harekât hakkında ihtimal ki şiddetli bir hüküm veriyordu. Medine'de diğer bir fırkanın mevcudiyetini de hesaba katmak lazımdır. Bu, Peygamber'in her hareketini tenkit ve tezyif için müterakkıb *{gözleyen, bekleyen}* bulunuyor, Muhammed'in nüfuz-u şahsisinin her gün terakkisine *{ilerleyişine}* mâni olmak ümidini besliyordu.

§27. Kıble değiştiği zaman Muhammed bizzat Kubâ'ya gitti. Yeni kıbleyi va'z etmek için binada icrası lazım gelen tadilâta baktı. Yeni duvarın temel taşını kendi eliyle koydu.[371]

Ramazan [III/295]

Ramazan Ayında Oruç Emredilmesi *(§1. fıkraya bakınız)*

§28. Yine bu Şaban ayında Allah müminlere bütün Ramazan ayında oruç mecburiyetini tahmil etmesini Muhammed'e emretti. Muhammed Medine'ye geldiği zaman Yahudilerin aşûra (Yevm-i Kippur) gününde yani teşrî Yahudi ayının onuncu günü oruç tuttuklarını görmüştü. (Taberî 'ye göre) On gün Yahudiler Sina'ya hicret ettikleri zaman Allah ve Firavunu ve bütün Mısırlıları Bahr-ı Ahmer'de gark etmişti.[372] Bundan dolayı Muhammed kendi taraftarlarına on gün oruç tutmalarını emreylemişti, şimdi bu mecburiyeti ref' etti ve

370 Kur'ân-ı Kerim 2/Bakara, 138. Ayet ve müteâkib.
371 Hamîs, 1. cild, 414-415.
372 Bu yanlıştır. İkinci sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız. § 1. ve müteâkib fıkralar.

bütün Ramazan ayında oruç tutulmasını Allah nâmına va'z eyledi. Aşûra gününde oruç tutup tutmamayı Müslümanların kendi takdirlerine bıraktı.[373]

[III/296] §29. Orucun Yahudi âdeti veçhile yalnız bir günden bütün bir aya çıkarılması başlıca iki sebepten ileri gelmiştir. Bir kere, oruç Yahudiler gibi tutulacak olursa Araplar ya Yahudi takvimini kabul edecekler yahut her sene Yahudilere Aşûra yortusunun hangi güne tesadüf ettiğini sormaya mecbur olacaklardı. Hâlbuki İbrânî takviminin kabulü maddeten muhâl
[III/297] idi. Çünkü Arapların kendi ayları vardı. Bu aylar müşrik Arabistan'ın her tarafındaki senevî panayırlarla ve pazarlarla gayet sıkı bir irtibatı hâiz bulunuyordu. Diğer taraftan, Müslümanlar İbrânî takvimini kabul etmeyecek olursa Yahudilere karşı aşağı bir mevkide kalacaklardı. Çünkü yalnız onlar müşrik senesinin hangi günü İbrânî yortusuna tesadüf edeceğini sarahatle tayine muvaffak olacaklardı.[374] Muhammed

373 Taberî, 1. cild, 1281, Esîr, 2. cild, 88; Hamîs 1. cild, 406, 415. Yahudilerin Aşûra yortusu için bakınız: Leviticus, 23, 27; Muir Life of Mahomet, 3. cild, 47, not, Sprenger, 3. cild, 53-54 Burnaby: 186-187 Jewish Encyclopedia, 2. cild, 281-289.

Not-1 [III/295] Muhammed'in Mekke'de oruç tutup tutmadığına dair hiç [III/296] bir mevsûk malumat yoktur. Muir, hilâfında birçok an'anât mevcut olmakla beraber Muhammed'in Mekke'de hiçbir zaman oruç emretmemiş olduğunu iddia ediyor. Böyle olsa idi Yahudilerin orucuna ve Ramazan orucunun menşeine dair olan ehâdisin başka türlü olması îcâb edeceğini söylüyor. Mamafih Buhârî'de mevcut bir hadise nazaran müşrik Kureyşîler aşûra gününde oruç tutarlardı. Bu hadisi rivayet eden Âişe Muhammed'in de Mekke'de taraftarlarına on gün oruç tutmayı emretmiş olduğunu iddia ediyor (Buhârî, 1. cild, 473, satır 1 ve müteâkib satırlar; 497, son satır ve müteâkib satırlar, Hamîs, 1. cild, 406). Bu hadis Âişe'nin Urve b. ez-Zübeyr'e rivayet ettiği söylenilen birçok ehâdis arasındadır. Bunların mevsûkiyeti pek meşkûktur. İsnadda meçhul nâmlar vardır, Sprenger'ın zannettiği gibi (3. cild, 54, not) muahhar devrelerde, Muhammed'in vefatından sonra Muhammed'in va'z etmiş olduğu ahkâmın ne Hristiyanlardan ne Yahudilerden alınmış olmayıp kadîmen Arabistan'da mevcut olduğunu ve Binaenaleyh kadîm birer müessese-i milliye teşkil ettirdiklerini ispat maksadıyla öldürülmüş olması akla yakındır. Cuma ictimâları hakkında kadîm Arapların âdetinden ileri geldiği yolunda bir iddia mevcut olduğunu yukarıda göstermiştik (Medhal, § 59. fıkra).

374 Sprenger'a bakınız, 3. cild, 54, not.

ise Yahudi âdetine karşı müsadekârlığını bir noktaya kadar vardıramazdı. Islahatını hangi noktaya kadar vardırabileceğini pekâlâ hissetti. Yahudilerin ve Hristiyanların orucundan müstakil olarak Müslümanlar için tam bir ay oruç tahsis etmenin ikinci sebebi de Muhammed'i kıbleye sevk eden sebebin aynı(sı)dır. Yani yeni tevellüd eden İslamiyet'in mâzi ile bir insicam *{uyum}* muhafaza etmekle beraber Yahudi medeniyet ve dinini hakîrâne taklit mefhumlarından kurtulması hareketinin neticesi idi. Mamafih Sprenger'ın 624 tarih-i milâdîsinde yani 2. sene-i hicriyye Ramazanı'nın dördüncü gününe tesadüf eden Hristiyan Kârem Yortusu ile tevafuk hakkında ve Muhammed'in Ramazan orucu misalini Hristiyanlardan almış olması ihtimali hakkında yazdığı şeylere bakınız.[375] O sene Kârem Yortusu Ramazan'a tesadüf ettiği için Muhammed de Ramazan'ı intihâb etmiştir deniyor. Herhalde [III/298] ister doğru ister yanlış olsun, bu tesadüf şâyân-ı dikkattir.

Bedir Muharebesi

(Ya 17, Ya 19, Ya 21 Ramazan)

§30. Müslüman tarihinde gayet mühim olan bu vaka hakkında kıymettâr bir vesikaya mâlikiz. Bu, Urve b. ez-Zübeyr'in [vefatı: 94] Halife Abdülmelik'e [vefatı: 86] yazdığı bir mektuptur ki onda muharebenin başlıca vakâyı'ı hülâsa edilmiştir. Bu vesikaya hususi bir kıymet bahşeden üç sebep vardır. Evvelen; cereyan eden muharebeden yarım asrı biraz mütecâviz bir zaman sonra kaleme alınmış olduğunun muhakkak bulunmasıdır. Birçok rivayetlerin derece-i sıhhatinin tahkik etmek o zaman henüz kâbildi. İkincisi; tahrîrî olarak muhafaza edilmiştir, batından batına ağızdan intikal etmemiştir. Üçüncüsü; mektup, zamanın en meşhur muhaddisi tarafından Emevî sülalesinin en zî-kudret hükümdarının emriyle yazılmış olduğu cihetle vakâyı'ın en hakiki, en mevsûk tafsilatını ihtiva etmek lazım gelir. Vesikayı âtîdeki muhaddisîn nakletmişlerdir: **(1)** Ali b. Nasr b. Ali [vefatı: 250 takrîbî] ve Abdülvâris b. Abdissamed b. Abdilvâris [vefatı: 250 takrîbî] **(2)** Abdüssamed b. Abdilvâris

375 3. cild, 54-55.

[vefatı: 207] **(3)** Ebân el-Attâr [vefatı: 160] **(4)** Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr [vefatı: 146] **(5)** Urve b. ez-Zübeyr [vefatı: 94].[376] Bu meşhur mektubu aynen neşredeceğiz. Bu vaka-i azîme etrafındaki birçok rivayâtın en iyilerini de sonra ilave edeceğiz.

§31. Buna Ebû Süfyân (b. Harb) ve seferi hakkında yazarak işin nasıl olduğunu sorduk. Vaka ber-vech-i âtî cereyan etmiştir: Ebû Süfyân b. Harb Suriye'den hepsi Kureyş kabilesine mensub takriben yetmiş süvari ile döndü. Bunlar Suriye'ye ticarete gitmişlerdi. Müslümanlar ile Kureyş arasında daha evvel kanlı bir münâzaa *{çekişme, ağız dalaşı}* zuhûr etmiş, bazı kimseler (وقتلت قتل) bu meyanda İbnü'l-Hadramî ile daha başkaları Nahle'de maktul düşmüştü. Müslümanlar Benî el-Mugîre ailesinden bazı kimseleri esir aldılar. Bunlar arasında kendilerinin Mevlalarından Keysan da vardı. Bu müsâdemeyi yapanlar Abdullah b. Cahş ile Benî Adiyy b. Ka'bların bir müttefiki (halîf) Vâkıd ve daha bazı ashab-ı Rasulullah idiler. Rasulullah bunları Abdullah b. Cahş'ın kumandası altında sevketmişti. Bu münâzaa Rasulullah ile Kureyş arasında harbe sebep olmuş ve aralarında zuhûr eden ilk müsâdemeyi teşkil etmişti. Bu müsâdeme *{çarpışma}* Ebû Süfyân ile refîklerinin Suriye'ye müteveccihen
[III/300] hareket etmelerinden evvel vukua gelmişti. Bu vakadan sonra Ebû Süfyân Suriye'den Kureyş süvarileriyle birlikte avdet etti ve birlikte sahil-i bahr tarîkini tuttular. Rasulullah bunu haber alınca ashabını topladı, Kureyşîlerin yanında ne kadar servet bulunduğunu, (bunu müdafaa için) kuvvetlerinin azlığını izah etti. Bundan dolayı (Müslümanlar Medine'den) hareket ettiler. Ebû Süfyân ile yanındaki süvarilerden (Rakb) başka bir şey istemiyorlar, Kureyş emvalini iğtinâmdan *{yağmalamak}* başka bir şey düşünmüyorlar, onlara tesadüf ederlerse büyük bir muharebe vukua geleceğini tahmin etmiyorlardı. Allah işte bu meseleye dair bunu bildirdi. Bunların silahsız, elinize düşmesini istediniz. (8,7)[377] - Ebû Süfyân ashab-ı Rasulullah'ın

376 Urve [III/299] b. ez- Zübeyr tarafından intikal eden sâir vesâike de bakınız: Medhal § 269, 340 ve aşağıda, sekizinci tarih-i hicrî vakâyı'ında § 38, 113 ve 139. Fıkralar.

377 Kur'ân-ı Kerim 8/Enfal, 7. Ayet.

kendisine doğru yürüdüklerini haber alınca Kureyşîlere haber gönderdi: "Muhammed ile ashabı sizinkilere karşı yürüyorlar. Geliniz, mallarınızı müdafaa ediniz." Kureyş bu haberi alınca [Ebû Süfyân'ın kervanında bütün ailelerden, butûn *{kuşaklar}*, Ka'b b. Lüeylerden vardı] Mekke ahalisi silaha sarıldı. Hey'et-i seferiyye (Nefre) Benî Ka'b b. Lüeylerden, Benî Malik b. Haselerden terekküb ediyordu *{oluşuyordu}*. Benî Âmirlerden sefere iştirâk edenler yalnız bunlardı. Ne Rasulullah ne ashab-ı Peygamber Bedir'e muvâsalat etmeden *{ulaşmadan}* evvel Kureyş'in bu hey'et-i seferiyyesinden haberdar olmadılar. Suriye'ye giden Kureyş'in kervan tarîki (Rukbân, asıl manası: sü- [III/301]
vari) bazı kere sahil-i bahri takip ederdi. (Bu vak'ada) Ebû Süfyân Bedir'den uzak durdu (kervanların yolları oradan geçmek mutad idi) bilakis sahil tarîkini iltizam etti. Çünkü Bedir'de pusudan[378] korkuyordu. Peygamber ilerledi, Bedir kurbunda *{yakınında}* durdu. Sonra Zübeyr b. el-Avvâm'ı bir miktar sahabe ile Bedir menba'ına (mâ' *{su, kuyu}*) yolladı. Bunlardan hiçbiri Kureyşîlerin kendilerine karşı yürüyeceklerini akıllarına getirmiyorlardı. Peygamber olduğu yerde kaldığı ve namaz kıldığı sırada Bedir menba'ına su almak için Kureyş tarafından bazı kimseler geldiler (Ravâyâ, asıl manası: su tulumlarını hâmil hayvanlar). Bunlardan biri Esved isminde Benî el-Haccâcların bir gulâmı idi. Rasulullah'ın Zübeyr maiyetinde menba'ına gönderdiği kuvve-i askeriye bunu esir etti. Mamafih kölenin arkadaşlarından biri Kureyşîlere kaçarak kendisini kurtarabildi. (Müslümanlar) esiri Peygamber'e gönderdiler. Rasulullah henüz karargâhta (Muarras. Asıl manası: mahall-i tevakkuf) idi. Onu Ebû Süfyân'a ve refikasına dair isticvâb ettiler. Esirin Suriye'den gelen kervana mensup olduğunu zannediyorlardı (asıl tabir: onlarla beraber olduğu). Köle Kureyş hakkında malumat vermeye başladı. Bunlardan kimin yola çıktığını ve (kumanda eden) rüesâyı anlattı. Doğru söylüyordu. Verdiği malumat [III/302]
Müslümanları memnun etmedi. Çünkü o zaman onlar Ebû Süfyân'ın kervanını (Rakb) ve arkadaşlarını arıyorlardı. Peygam-

378 Rasad, biraz yukarıda § 21. fıkra, nota bakınız.

ber (bu sırada) namaz kılıyor, secdeye kapanıyor, fakat köle ile ne yaptıklarını ne konuştuklarını görüyor ve işitiyordu. Köle Kureyşîlerin gelmiş olduklarını anlattığı zaman Müslümanlar esiri dövmeye başladılar ve yalan söylediğini iddia ettiler. Sen bizden Ebû Süfyân ile arkadaşlarını saklıyorsun, diyorlardı. Dayak atarak köleyi hırpaladıktan sonra Ebû Süfyân ile refikleri hakkında tekrar sualler sordular. Köle Kureyş'in revâyâsından yani su hamallarından biri olduğu cihetle Ebû Süfyân ile arkadaşlarına dair bir şey bilmemekle beraber: Evet, bu Ebû Süfyân'dır cevabını verdi. Kervan bu sırada, Cenâb-ı Hakk'ın dediği veçhile, onların aşağısında bulunuyordu: (yani diğer tarîk ile sahil-i bahr'den selamete doğru gidiyorlardı) siz râvinin öte tarafında idiniz, onlar öte tarafta idiler. Kervan sizin aşağınızda idi, ilâ âhir. (7, 43).[379] Köle Müslümanlara: "Bunlar size karşı gelmiş olan Kureyşîlerdir" dediği zaman onu dövmeye başladılar onlara şayet: "Bu Ebû Süfyân'dır" derse bir şey yapmıyorlardı. Peygamber onların bu yaptıklarını görünce namazı bıraktı. Kölenin sahabelere naklettiği şeyi işitmişti.
[III/303] Rivayet olunduğuna göre Rasulullah: "Doğruyu söylediği vakit dövüyorsunuz, yalan söylediği vakit rahat bırakıyorsunuz," dedi. Ashab cevap verdi: "Bize Kureyşîlerin gelmiş olduklarını söylüyor." Rasulullah cevap verdi: "Doğru söylüyor." Kureyşîler kervanı himaye için Mekke'den çıkmışlardır. Köle'yi çağırdı, isticvâb etti. Kureyş hakkında malumat aldı. (Köle) dedi ki: –Ben Ebû Süfyân'a dair hiçbir şey bilmiyorum. (Peygamber) sordu: –Ne kadar adam var? (Köle) cevap verdi: –Bilmiyorum, adetleri pek çoktur. O zaman Peygamber'in şu sözleri söylediği zannolunuyor: –Dün ilk defa onlara kim et verdi? (Köle) eti vermiş olan adamın ismini söyledi. Bunun üzerine Peygamber sordu: –Onlar için ne kadar hayvan kesildi? –Dokuz (deve). (Peygamber) dedi : –İlk gün eti kim verdi? (Köle) bir adamın ismini zikretti. (Peygamber) dedi: –Onlar için ne kadar hayvan kesti? –10 hayvan. Zannedildiğine göre o zaman Peygamber: "Dokuz yüz ile bin arasında olmaları lazımdır," dedi. Filhakika

379 Kur'ân-ı Kerim 7/A'raf, 43. Ayet.

Kureyşîlerin hey'et-i seferiyyesi o zaman dokuz yüz elli kişiden terekküb ediyordu. Bunun üzerine Peygamber hareket ederek menba'ı işgal etti. Su tulumlarını (hıyaz) *{havuzları}* doldurttu. Ashabını onların önüne dizdi. Nihayet Kureyşîler göründüler. Peygamber Bedir'e vâsıl olduğu zaman dedi ki: "İşte burada [III/304] parça parça doğranacaklardır." (Kureyş) Peygamber'in kendilerinden daha evvel menba'a yetişerek onu işgal etmiş olduğunu gördüler. Hücuma kıyam ettikleri vakit (Talaû aleyh طلعواعليه \) Peygamber'in şu sözleri söylediği zannolunur: –İşte Kureyş! Karışık haykırmaları, azamet ve gururları ile işte onlar! Ya Rab, bunlar senin Rasulüne karşı harb etmek ve onu tekzîb eylemek için gelmişlerdir. Ben senden va'dini istiyorum!" (Kureyş) ilerledikleri zaman (Peygamber) onlara karşı yürüdü, yüzlerine toz attı. Bunun üzerine Allah onları perişan etti.

Kureyş Peygamber ile kavgaya girişmeden evvel kendilerine Ebu Süfyân ve onunla beraber bulunan kervan tarafından bir süvari geldi (şu nâmeyi getirdi) : "Geri dönünüz." Avdet emrini alan Kureyş süvarileri el-Cuhfe'de bulunuyordu. Dediler ki: "Bedir'de karargâh kurmadan dönemeyiz, tesadüf edeceğimiz Hicazlıların bizi görmeleri için orada üç gece kalacağız. Bedevî Araplardan biri bizi topladığımız askeri görürse o da bizimle birleşir." Bunlar hakkında Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: "İkametgâhlarından küstah bir tarzda çıkıp herkesin önünde mağrurâne gösteriş yapanlar, ilâ âhir. (8, 49)"[380] Onlar ve Peygamber müsâdemeye giriştiler. Cenâb-ı Hak muzafferiyetini Rasulüne ihsan etti. Münkirleri tezlîl eyledi *{aşağıladı}*, Müslümanların sînesini onlardan kurtardı.[381] [III/305]

380 Kur'ân-ı Kerim 8/Enfal, 49. Ayet.

381 Taberî, 1. cild, 1284-1288.

Not-1 [III/305] Bu, muharebenin en kadîm, en mevsûk rivayetidir. Bu rivayet hutuvât-ı umumiyesinde muahhar devrelerin an'anâtıyla tevâfuk eder. Yalnız şu fark ile ki sonraki rivayetler tafsilat itibariyle gayet zengindirler. Biraz aşağıda daha mufassal rivayetleri hülâsa edeceğiz. Bunlar muhtelif menba'lardan alınarak birleştirilmiştir. Mamafih bunların Urve'nin mektubundan daha az bir kıymet-i tarihiyeleri bulunduğunu kabul ediyoruz. Bu mektup müteâkib nesillerin azametlendirme arzularının tesiri altında bulunmakla beraber Bedir menba'ı kurbunda cereyan etmiş olan muharebenin hakikat-i tarihiyesini anlayabilmek için

[III/307] §32. Bedir Muharebesi'nin tarihi Urve'nin mektubunda gösterilmemiştir. Bu, ihtiva ettiği bütün an'anâtı nazardan düşürüyor. Vâkıdî (aşağıya bakınız) Muharebenin tarihini

kıymetli anâsırı ihtiva eder. Her şeyden evvel münâzaaya Müslümanların haksız ve keyfî bir tecâvüzü ilk sebep teşkil etmiş olduğunu ispat eyliyor. Müslümanlar kendilerini Mekke'den tard eylemiş gibi telakki ederek, işi şekâvete dökmüşlerdi. Muhammed'in emri ve misali kendilerini teşvik ediyordu. Müsâdeme sırf bir tesadüf sevkiyle vukua geldi. Metnin manevi hakikiyesine itibar edersek (sahife 1288, satır 12) Kureyş bile Muhammed ile bir işleri olduğunu zannetmiyorlardı, bedevi Araplarla karşılacakları fikrinde idiler. Urve'nin mektubu meselede tarih itibariyle en mühim kısmın ilk kısım olduğunu yani muharebenin kendisinden ziyade muharebeye sebep olan ahvâl ve şerâitin mühim bulunduğunu anlatıyor. Muharebenin hazırlığını uzun uzadıya hikâye eden Urve sonra muharebeyi birkaç satır içinde bitiriyor, muzafferiyetin bütün meziyetini Müslümanlara değil Allah'a veriyor. Hikâyede böyle bir mefhumun galebesi Kureyşîlerin Müslümanlardan adetçe çok kesîr olmakla beraber Bedir'de tecâvüzkârane bir maksat ile gelmemiş oldukları şüphesini tevlîd etmektedir. Karşılarında [III/306] kendi arkadaşlarını gördükleri zaman onlar daha ziyade bir münâzaadan ictinâb etmeye çalışmışlar gibidir. Binaenaleyh Müslümanların nâ-gehânı ve şedîd hücumlarına ansızın uğramışlara benzer. Mukâteleye hazırlanmamış ve tek kuvvetli bir kumanda altında birleşmemiş olan kuvvetleri Muhammed taraftarlarının ne kadar hırs ve şiddetle çarpıştıklarını görünce hemen ric'at etmiştir denilebilir. Müdafaa edilmesi lazım gelen kervan kurtulmuştu. Başka bir şey yapmaya lazım yoktu. Muhammed'in küçük kuvvetiyle müsâdemeye tutuşanlar mukavemetsiz kaldılar ve mağlup oldular. Bu tesadüfî bir müsâdeme *{çarpışma}* oldu. Her iki taraftan da evvelden düşünülmüştü. Bu müsâdeme Müslümanların ittihad-ı tâm *{birliği}* ve inzibat-ı mükemmeli sayesinde, Kureyşîlerin pek az ittihadları ve teşkilât-ı noksanları dolayısıyla Kureyşîler için vahim bir mağlubiyet haline munkalib *{dönüşmüş}* oldu. Müslümanların muzafferiyeti kendi kıymetlerinden ziyade tesadüfün neticesidir. Ertesi sene Uhud muharebesi iki taraftan hangisinin askerlik itibariyle daha kuvvetli olduğunu göstermiştir. Bedir, neticesi mesud bir müsâdemeden ibarettir. Müslüman an'anesi kuvvetin ehemmiyet-i maneviyesini idrak ederek bunu evc-i bâlâya *{en yüksek noktaya}* çıkardı, kanatlı melek alaylarının muâvenetiyle kazanılmış büyük ve hakiki bir muharebe telakki etti. Bedir Muharebesi'nden sonra Yahudilerin Muhammed'e söyledikleri sözler pek manidardır: "Ya Muhammed, sen bizi kendi memleketinin adamları gibi zannediyorsun. Fakat aldanma! Karşında fenn-i harbe vâkıf olmayan adamları buldun. Müsait bir fırsat sayesinde onları mağlup ettin. Fakat bizimle harb edecek olursan... ilâ âhir (Hişâm, 545; Taberî, 1. cild, 1360, satır 4; Buhârî'ye de bakınız, 3. cild, 54, satır 10, 11 burada vakanın gayr-ı muntazar surette vukua geldiği "gayr-ı maâd" beyan olunmaktadır. Yahudi şairi Ka'b b. el-Eşref'in Bedir'de galip gelen Müslümanlar aleyhindeki şiirini de nazar-ı dikkate almak lazımdır: Bedir değirmeni orada muharebeleri öğüttü. Böyle bir felakat için birçok gözyaşı akmak [III/307] lazımdır. İnsanların çiçekleri su taşıyanlar etrafında parça parça edildiler" (Hişâm, 548-549). Bu sözler Kureyşîlere su taşıyanlar etrafında kanlı bir müsâdemeye îmâda bulunur. Demek oluyor ki Müslümanlar onları develeri sularken bastırmışlardır.

kemal-i vüzûh *{tam bir açıklık}* ile 17 Ramazan, Cuma olmak üzere tayin eder. Bu vüzûh ve kat'iyyet, başka rivayetlerin mevcudiyetinden hiç bahsedilmemesi Vâkıdî'nin gösterdiği tarihlere büyük bir kıymet vermiyor. Ekseriya onun tarihleri indîdir *{taraflıdır}*. İbn İshak[382] da 17 Ramazan Cuma tarihini ileriye sürüyor. Bu iki menba'ın tevâfuku *{birbirine uygunluğu}* bize kanaat-bahş *{tatmin edici}* gibi görünmek iktizâ eder. Fakat Taberî 'nin metni[383] tarih hakkında büyük bir tereddüt hüküm-fermâ olduğunu bize anlatıyor. Filhakika Taberî 'de bu tarihe dair on muhtelif hadis görüyoruz. Dördü 17 Ramazan, beşi 19, bir tanesi de 21 Ramazan içindir. Zikredilen ravilerin kâffesi pek az hâiz-i kıymettir. En mühim ravi Abdullah b. Mes'ûd'dur [vefatı: 32-33]. Bunun sıhhat ifadesi hakkında büyük bir şüphe izhârı caizdir. Filhakika Abdullah b. Mes'ûd Bedir gününün ilk vahiy gününün tam sene-i devriyesine müsâdif olduğunu *{tesadüf ettiğini}* ve meşhur leyle-i Kadrî, Kur'ân'ın birinci semaya indiği geceyi takip ettiğini ispat etmek ister.[384] Müslümanların pek çok hoşlandıkları bu tarih tesadüfleri hakikat-ı tarihiye lehinde bir delil değildir.[385] [III/308]

§33. Şimdi aşağıda Bedir vakâyı'ına ait tafsilatı İbn İshak, Vâkıdî, Taberî gibi en kadîm menâbi'e *{eski kaynaklara}* göre kaydedeceğiz. Başkalarını ancak bu üçü ile tevâfuk ederse zikrediyoruz. Muharebe âtîdeki Arap menâbi'inde de mufassalan hikâye edilmiştir: Esîr, 2. cild, 89-106; Verdî, 1. cild, 115-116; Haldûn, 2. cild, zeyl 19-21; Egânî, 4. cild, 17-35; Ya'kûbî, 2. cild, 45-46 ve bu, muharebenin 10 Ramazan'da vukua geldiğini 46. sahifenin 5. satırında söylediği halde evvelki sahifenin dördüncü satırında 17 Ramazan'dır!; Buhârî, 3. cild, 33-71 muharebeye ve buna iştirâk edenlere dair birçok ehâdisi muhtevidir.[386]

382 Hişâm, 444.
383 1. cild, 1281-1284.
384 Medhal'e bakınız, § 215.
385 Sprenger'a bakınız, 3. cild, 108, fıkra 1.
386 Ebu'l-Fidâ, 1. cild, 78-86; Hamîs, 1. cild, 415-458; Halebî, 2. cild, 315-393. Sprenger'a de bakınız, 3. cild, 108-135; Muir, 3. cild, 82-128; Caussin de Perceval, 3. cild, 36-78.

[III/309] **Bedir Muharebe'sinin Ehâdisteki Tafsilâtı**

§34. Nahle Seferi'nde İbnü'l-Hadramî'nin katlinden biraz sonra Ebû Süfyân b. Harb emtia *{mal/eşya}* yüklü büyük bir kervan ile Mekke'den hareket ederek yanında otuz, kırk kadar süvari olduğu halde Suriye'ye gitti. Bütün Mekke ailelerinin menâfiini *{menfaatlerini}* temsil eden kervan bin deveden terekküb ediyordu *{oluşuyordu}*. Emtianın mecmu' *{toplam}* kıymeti rivayete nazaran elli bin dinara baliğ olmakta *{ulaşmakta}* idi. Bunun kısm-ı a'zamı *{büyük çoğunluğu}* Saîd b. el-Âs Ebû Uhayha ailesine ait idi. Yahut bu aileye kârın yarısına iştirâk etmek şartıyla muhafaza edilmek için verilen emtia *{mallar}* idi. Benî Mahzumîlerin iki yüz devesi ve dört, beş bin miskal altını olduğu söyleniyor. Hâris b. Âmir b. Nevfel ve Ümeyye b. Halef biner miskal miktarı (ile) alakadar idiler. Benî Abdümenâfların kervana on bin miskal yatırmışlardı. Hâsılı kervan ayrı ayrı Mekke ailelerinin muhtelif kervanlarından vücuda gelmişti. Kervan Filistin'de Gazze pazarına gidiyordu.[387] Avdete hazırlandıkları sırada Kureyş tacirleri Muhammed'in esnâ-yı azîmette kendilerine bir pusu kurmaya
[III/310] çalışmış olduğunu,[388] şimdi Muhammed'in kervanın avdetten haberdar olmak üzere yol üzerindeki Araplarla münasebette bulunduğunu duydular. Kureyş bu fena haberi Ma'ân havâlîsinde ez-Zerkâ'da[389] bir Cüzâmî'den aldılar. Bütün mallarını mübadele ederek artık yola çıkmak üzere bulunuyorlardı.[390]

§35. Bu haber tacirleri endişeye düşürdü. Silahsız ve adetçe kalîl *{az}* -çünkü ancak otuz kişi kadar idiler- oldukları için büyük bir tehlikeye maruz olduklarını anladılar. Onun için işittilerini haber vermek üzere Mekke'ye birini göndermeye

387 Kâbe ile olan ticaret hakkında Sprenger'a bakınız, 3. cild, 91. ve müteâkib sahifeler.

388 § 20. fıkraya ve ikinci nota bakınız.

389 Hazırlayanın Notu: Zerkâ Şam'da Ma'ân tarafında ve Şam'a iki konak uzaklıkta bir yerdir.

390 Vâkıdî, 21, 22; Vâkıdî Wellhausen, 39-40; Hişâm, 428; Taberî, 1. cild, 1291. Burada Mahreme b. Nevfel b. Üheyb b. Abdimenâf'ın ve sonradan kesb-i iştihar eden *{şöhret bulan}* Amr b. el-Âs b. Vâil'in kervana dâhil olduğu söyleniyor.

karar verdiler. Bu maksatla Damdam b. Amr el-Gıfârî'yi intihâb ettiler *{seçtiler}*. Bu, Ebû Süfyân'ın talimat-ı şifâhiyesini hâmilen yola çıktı. Bazılarına nazaran Ma'ân'dan, bazılarına nazaran Tebük'ten hareket etmişti.[391]

§36. Damdam'ın Mekke'ye muvâsaletinden üç gece evvel Âtike bt. Abdülmuttalib bir rüya gördü, bundan gayet korktu. Perişan ve yorgun bir halde süvari geliyor, vadide tevakkuf [III/311] ederek yüksek sesle haykırıyordu: "Ya kâfirler! Maktelinize koşunuz! Üç gün sonra!" Ebû Kubeys Dağı'nın tepesine çıkmış olan devesi aynı sözleri tekrar ediyordu. Herkes bu yabancının etrafına toplandığı sırada deve Ebû Kubeys Dağı'nın tepesinden aşağıya büyük bir taş atıyordu. Taş vadiye yuvarlanarak orada patladı. Parçaları Mekke'nin bütün evlerine çarptı. Bu rüya Âtike'nin üzerinde o kadar tesir yaptı ki onu kardeşi Abbâs b. Abdilmuttalib'e nakletti. O da rüyayı gizlice Velîd b. Utbe b. Rebî'a'ya haber verdi. Az vakit içinde rüya bütün memlekete yayıldı. Hep bunu münakaşa ediyorlardı. Rüyanın fena bir surette tabiri birçok kişilerin zihnini karıştırdı. Fakat bilhassa Ebû Cehil'i kızdırdı. Ebû Cehil Abbâs ile alenen istihzâ etmeye başlayarak üç gün zarfında bir şey vukua gelmeyecek olursa bunu Abdülmuttalib ailesinin bütün ailelerin en yalancısı olduğunu tahriren *{yazılı bir şekilde}* ilan edeceğini söyledi.[392]

§37. Ebû Cehil iki gün istihzâlarında devam etti. Üçüncü günü ne olacağını herkes bekliyordu. Tayin ettiği mühletin hitâm *{son}* bulacağı sırada Ebû Cehil birden bire bir feryad-ı [III/312] istimdâd *{yardım çığılığı}* işitti. Bu feryat Benî Sehmlerin kapısından geliyordu. Damdam koşa koşa gelerek Mekke'nin aşağı vadisi boyunca haykırıyordu: "Ya Kureyş! Ya Kureyş! Kervan! Kervan! Muhammed ile taraftarları mallarınızı gasbediyorlar! İmdat! İmdat!" Damdam acınacak bir halde idi. Eğeri çarpılmış, esvapları parçalanmış, devenin kulakları kopmuştu. Onun getirdiği bu haber şehri alt üst etti. Herkes

391 Hişâm, 428; Taberî, 1. cild, 1292; Vâkıdî, 22; Vâkıdî Wellhausen, 40.
392 Hişâm, 429; Vâkıdî, 22-24; Vâkıdî Wellhausen, 40-41; Taberî, 1. cild, 1292-1294.

kemal-i gayretle silaha sarıldı. Hazırlık iki üç gün sürdü. Bu esnada zenginler silah ve hayvan tedâriki hususunda fakirlere yardım ettiler. Bu hususta en çok Süheyl b. Amr, Zem'a b. el-Esved ve Tu'ayme b. Adiyy temeyyüz etmişlerdir *{diğerlerinden öne çıkmışlardı}*. Bizzat sefere gidemeyen birine bir bedel gönderdi. Yalnız Âtike'nin rüyasından pek mütessir olmuş olan Ebû Leheb azîmet etmek istemedi. Kendisine borçlu olan Âs b. Hişâm'a dört bin dirhem borcuna mukabil kendisinin yerine sefere iştirâk etmesini söyledi.[393]

§38. Şehri müdafasız bırakmadan Kureyşîleri o sırada men eden yegâne sebep kendileriyle Benî Bekr b. Abdimenât b.
[III/313] Kinâneler arasında ahiren zuhûr eden ihtilaftan ibaretti. Bu sırada İblis Kinâne'lerin en zî-nüfuz reislerinden biri olan Sürâka b. Cu'şüm el-Müdlicî kıyafetinde aralarında zuhûr ederek şehri kendi taht-ı himayesine aldığını söyledi, emin ve müsterih bir halde yola çıkmaları için teşvikâtta bulundu. Kureyşîler İblis'in hilesinden müsterih olarak vakit kaybetmeden hareket ettiler, Bedir'e doğru yürüdüler. Ebû Süfyân'ın rehberlik ettiği kervan ile Muhammed'in kumanda ettiği Müslümanlar arasında bir hâil *{perde}* vücuda getirmek istiyorlardı. Mekke'den büyük bir gürültü ile çıkmışlardı. Yanlarında küçük tamburları vesâir alet-i musikiyeyi hâmil *{çeşitli müzik aletlerini taşıyan}* üç köle vardı. Bunlar develeri sulamak üzere muhtelif menba'larda tevakkuf edileceği zaman şarkı söyleyerek Kureyşîlerin neşelerini idâme edeceklerdi.

Hey'et-i seferiyye 950 kişiden, 700 deve ile 100 beygirden terekküb ediyordu. Yalnız Benî Mahzûmlardan 30 beygir ve 180 kişi vardı. Bütün süvariler, hatta piyadeler bile zırh giymişlerdi.[394]

§39. Tehlikenin vehâmetine rağmen Kureyş arasında ittihad hüküm-fermâ değildi. Birçoğu arzuları hilafına olarak

393 Hişâm, 430; Vâkıdî, 24-27; Vâkıdî Wellhausen, 41-42; Taberî, 1. cild, 1294-1295.

394 Hişâm, 431-432; Vâkıdî, 32-33,34; Vâkıdî Wellhausen, 42-44; Taberî, 1. cild, 1296, 1358.

yola çıkmışlardı. Rebî'a'nın oğulları Utbe ve Şeybe, Hâris b. [III/314]
Âmir ve Ümeyye b. Halef gibi yüksek mevkide bulunan kimseler bu seferin aleyhinde idiler. Evlerine dönmeyi tercih ediyorlardı. Mamafih kuvvetli ve gürültücü bir fırka vardı ki herçi-bâdâ bad *{her ne olursa olsun}* Müslümanlara karşı yürümeyi istiyorlardı. Bunları bilhassa Ebû Cehil tahrik ediyordu. An'aneye nazaran bütün hareketin ruhu Ebû Cehil idi. Ukbe b. Ebî Muayt ve Nadr b. el-Hâris b. Kelede de onun teşvikâtına yardım ediyorlardı. En ateşli üçünün tesiri diğerlerinin atâletine *{tembelliklerine}* ve adem-i hâhişlerine *{isteksizlerine}* galebe çaldı. Hey'et-i seferiyye şimale doğru hareket etti. Yolda şiddetli münakaşât ile ihtilaf ve nizâ'lar yüz göstermekten hâlî kalmadı. Mekke hey'et-i seferiyyesinin muhtelif kısımları arasındaki insicam bu suretle zayıfladı. Her gün miktarı gittikçe artan bir fırka münasip ilk fırsatta geri dönmek fikrinde idi.[395]

§40. Mekke'den Bedir'e doğru hareket devam ettiği sırada Kureyşîlerin başlıca rüesâsı taraftarlarına gayret vermek ve

395 Hişâm, 430; Vâkıdî, 27-32; Vâkıdî Wellhausen, 42-43; Taberî, 1. cild, 1295-1296.

Not-1 [III/314] Hadis, Kureyş'in dâhili nifakı hakkında birçok tafsilat verir ve bi't-tabi bunu felaketin bir hiss-i kable'l-vukû' suretinde izah eder. Bu ân'anâtın hakikaten cereyan etmiş birtakım vakâyı'a istinad ettiği farz olunursa, bunları yatan bir kumandanın fıkdânı yüzünden ya nâkıs teşkilât-ı askeriyeden yahut muhtelif aile reisleri arasındaki şahsî rekabet, [III/315] münâferet {nefret} ve muhâsededen *{hased}* dolayı Kureyşîler arasında mevcut derin ihtilafâtın uzak bir hatırası diye telakkiye mecburuz. Şurasını hatırdan çıkarmamalıdır ki Kureyşîler tacir bir kavim idiler, muhârib bir kavim değildiler. Böyle bir sefer onlar için büyük bir yenilik idi. Binaenaleyh teşkilat nâkıs, pür-kusur, alelacele yapılmış bir şey olmak zaruri idi. Ebû Cehil'e verilen rüchân *{üstünlük}* pek sahih olmamak îcâb eder. Ebû Cehil Bedir Muharebesi'nde maktul düştü. Müslüman hadisi Ebû Cehil'in vefatını eski kabahatlerinin neticesi olmak bir ceza-yı ilâhi diye tefsir eder. An'ane bundan dolayı Kureyşîlerden birçoğunun maziye ait ahvâlini de tezyîf ve tezlîl etmek istemiştir. Bu meyânda bilhassa Ebû Cehil göz önünde tutuluyordu. Ebû Cehil Kureyş'in en fena adamı, Kureyşîlerin İslamiyet'e karşı günahkâr düşmanlıklarını nefsinde teşahhus ettiren {şahıslaştıran} bir adam diye telakki olunmaktadır. Mamafih an'anenin hakiki bir vakaya istinad etmesi ve filhakika Ebû Cehil'in İbnü'l-Hadramî'nin intikamını almak isteyen Müslümanlık aleyhtarı fırkanın reisi olması kâbildir.

herkesi harbe teşvik eylemek için askerin iaşesine mahsus hayvanları kendi ceplerinden münâvebeten *{nöbetleşerek}* hediye etmek arzusuna düştüler. Mut'imûn nâmı verilen bir rüesânın esâmîsi *{resilerinin isimleri}* elimizdedir. Bunlardan her birinin hangi sıra ile hangi merhalede et hediye ettiklerini biliyoruz. Bunları aynen derç ediyoruz. Çünkü Kureyş'in
[III/316] takip ettiği yolu da bu sayede anlamak kâbil olmaktadır:

1. Ebû Cehil b. Hişâm Merrü'z-Zahrân'da 10 deve kestirdi;

2. Ümeyye b. Halef, Usfân'da dokuz deve verdi;

3. Süheyl b. Amr Kudeyd'de 10 deve verdi;

4. Şeybe b. Rebî'a, Kureyş'in yolu şaşırarak deniz istikametinde bazı kuyular kurbunda tevakkuf ettikleri yerde dokuz deve verdi;

5. Utbe b. Rebî'a, Cuhfe'ye vâsıl oldukları sabah 10 deve verdi;

6. Kays el-Cumahî, Ebvâ'da 9 deve verdi;

7. Birisi 10 deve verdi (ismi zikredilmeyen bir merhalede, ihtimal ki Ebvâ'da. İhtimal ki burada iki gece kalmışlardı);

8. Hâris b. Âmir 9 deve verdi (başka bir merhalede);

9. Ebu'l-Bahterî, Bedir'e vâsıl oldukları zaman 10 deve verdi;

10. Mikyâs, yine Bedir'de 9 deve verdi. Sonra muharebe vukua geldi.[396]

396 Vâkıdî, 140; Vâkıdî Wellhausen, 80.

Not-1 [III/317] Bu Mut'imûn hakkında başka iki liste vardır. Bir tanesini Vâkıdî kaydediyor: 1- Hâris b. Âmir b. Nevfel; 2- Şeybe b. Rebî'a; 3- Utbe b. Rebî'a; 4- Zem'a b. el-Esved; 5- Nevfel b. Hüveylid; 6- Ebû Cehil; 7- Ümeyye b. Halef; 8- Nübeyh b. el-Haccâc; 9- Münebbih b. el-Haccâc (Vâkıdî, 123, 140; Vâkıdî Wellhausen, 76-80). Bu liste yukarıkine nisbetle daha az mukârin *{yakın olan}* hakikat gibi görünüyor. Çünkü kâmilen Bedir'de telef olanların esâmîsini görüyoruz. Bununla en büyük günahkârları öldürmüş olan Allah'ın müdahelesi anlaşılıyor. Diğer liste İbn İshak'ındır: 1- Abbâs b. Abdilmuttalib; 2- Utbe b. Rebî'a; 3- Hâris b. Âmir; 4- Tuayme b. Adiyy. Bu ikisi aralarında münâvebe ile yaptılar. 5- Ebu'l-Bahterî b. Hişâm; 6- Hakîm b. Hizâm ki aralarında münâvebe

Bu liste mevsûk ise Kureyşîlerin Mekke'den Bedir'e kadar on günde gittiklerini gösterir. Bu takdirde kervanların maruz olduğu tehlike hakkındaki rivayetleri ve Kureyşîlerin onu müdafaya şitâbân olmalarını *{koşmalarını}* biraz mübalağalı addetmek lazım gelir. İhtimal ki ihtilafat-ı dâhiliye Kureyşîlerin hareketini tehir etmiştir. Yukarıda ismi geçenlerden nısfının Bedir'de telef olmalarını tesadüfî bir şey gibi addetmiyorum.

§41. Muhammed Kureyşîlerin kervanının tahminen ne za- [III/317]
man avdet edeceğini bildiği için ashabdan Talha b. Ubeydullah ile Saîd b. Zeyd'i kervanın hareketini tecessüs etmek üzere evvelden göndermişti. Bunlar Medine'den hareketle Bahr-ı Ahmer sahilinde Zü'l-Merve'den ötede Havrâ kurbunda Nahbar'a doğru gittiler. Peygamber ile uzlaşmış bulunan Keşed el-Cü- [III/318]
henî iki sahabeyi nezdine misafir etti. Kureyşîlerin kervanı geçtiği zaman onları uzak bir tepeye götürerek onlara gösterdi. Keşed daha evvelce kervandaki kimselerle görüşmüş, onları teskin için civarda Müslüman casuslarından eser olmadığını söylemişti. Ertesi sabah Talha ile Saîd geriye döndüler. Keşed onlara Zü'l-Merve'ye kadar rehberlik etti. Fakat Medine'ye tam Bedir günü vâsıl oldular ve Muhammed'e Türbân'da rast geldiler.[397] Muzafferâne Medine'ye avdet ediyordu. Casuslar gizli bir surette seyahat etmiş olmakla beraber kervandaki Kureyşîler bir hücum tehlikesinden o kadar endişe ediyorlardı ki yürüyüşlerini uzatmadılar, tesri' etmişler, gece gündüz yol kat' etmişlerdi. Bundan dolayı casuslardan daha evvel yetiştiler.[398]

§42. Muhammed kervanın takarrubunu *{yaklaştığını}* başka bir menba'dan (ne olduğu tasrîh edilmiyor) haber almış,

yaptılar. 7- Nadr b. el-Hâris; 8- Ebû Sehl b. Hişâm; 9- Ümeyye b. Halef; 10- Nübeyh b. el-Haccâc; 11- Münebbih b. el-Haccâc ki aralarında münâvebe yapıyorlardı; 12- Süheyl b. Amr (Hişâm, 475). Bu listede de Bedir'de maktul düşenlerin esâmîsi(nin) galib olduğunu görüyoruz. Peygamber'in amcası Abbâs(ın) isminin Vâkıdî'nin daha muahhar olan listesinde dâhil bulunmaması şâyân-ı dikkattir.

397 Not-1 [III/318] Türbân münasebetiyle Vâkıdî şu izahatı verir: Melel ile Seyyâle arasında, Mahce kurbundadır. Şair İbn Üzeyne orada oturuyordu (Vâkidî, 12, satır 9).

398 Vâkıdî, 11-12; Vâkıdî Wellhausen, 37, Taberî, 1. cild, 1358.

Suriye ile Mekke arasında seyehat eden bütün kervanların
[III/319] ber-mutad tevakkuf noktalarından biri olan Bedir'de bulunduğu esnada onu basmak için hazırlık görmüştü. Taraftarlarına kervana hücum tasavvurunu haber vererek gerek Muhacirîni gerek Medinelileri arkası sıra gelmeye davet etti. Birçokları teklifi kemal-i memnuniyetle kabul eylediler. Fakat pek cüretkârane görülen bu teşebbüse iştirâk cüretini bazıları kendilerinde bulmadılar. Çünkü böyle bir hareket bütün Kureyşîlerin husumetini celbedecekti. Zengin ve kolay bir ganimet ümidine rağmen bu tasavvur şedîd münakaşaya sebep oldu. Bu efkârın müttehid *{birleşmiş}* olmaktan ne kadar uzak olduğunu gösterir. Muhammed ısrar etmek istemedi. Sefere iştirâkı ihtiyârî bıraktı *{savaşa katılıp katılmamakta serbest bıraktı}*. Kim isterse evinde kalacaktı. Çünkü seferin gayesi sadece iğtinâmdan *{ganimet elde etmekten}* ibaretti. Evde kalmak ne muâhezeye bir sebep teşkil ederdi, ne haysiyetsizlik olurdu. Birçok iyi Müslümanlar, mesela Üseyd b. Hudayr Medine'de kaldılar.[399]

§43. Muhammed askerlerini Medine'den hariçte Bakî'[400]
mevkiinde toplandı. Buraya Büyûtü's-Sukyâ da denir. Askerle-
[III/320] rini gözden geçirdi. Sefere iştirâk edemeyecek kadar genç bulduğu[401] yedi kişiyi istisna etmek istedi. Umeyr b. Ebî Vakkâs

399 Vâkıdî, 12-13; Vâkıdî Wellhausen, 37-38; Hişâm, 428, 432; Taberî, 1. cild, 1296, 1299.
Not-1 [III/319] Muhammed Medine'de ya Amr'ı ya Abdullah b. Ümmü Mektûm'u bıraktı. Fakat Ravhâ'dan Ebû Lübâbe'yi gaybûbetinde imamet etmek üzere Medine'ye gönderdi (Hişâm, 432).

400 Not-1 [III/321] Vâkıdî'de (sahife 13, satır 8) iki defa el-Bakî' denildiğini görüyoruz. Muhammed'in ibtidâ Medine şehri dâhilinde bulunan Nakb Benî Dînâr'dan geçtiği, sonra el-Bakî'de durduğu söyleniyor. Bu, Medine'nin evlerine muttasıl bir noktadır. Vâkıdî Wellhausen (38) ise "ـ 'yi damme ve "ق"ı fetha ile el-Buka' diye kaydediyor. Yakut "ب"yi damme, "ق"ı ve "ع"ı sükûn ile Buk' diye kaydetmektedir (1. cild, 701, satır 19).

401 Not-2 [III/321] Pek genç oldukları için Medine'ye iade edilenler şunlardır: (1) Abdullah b. Ömer; (2) Râfi' b. Hüdeyc; (3) Berâ b. Âzib; (4) Zeyd b. Sâbit; (5) Üseyd b. Züheyr *{Bu isim diğer kaynaklarda Hudayr şeklinde geçmektedir}*; (6) Umeyr b. Ebî Vakkâs; (7) Zeyd b. Erkam (Vâkıdî, 13; Taberî, 1.cild 1358).

ancak 16 yaşında bir delikanlı idi. Muhammed'in gözünden kaçarak muharebelere iltihak etmenin yolunu buldu. Teftiş bitince Muhammed namaz kıldı, Medine'ye eltâf-ı sübhâniyesini {lütfunu} dirîg etmemesini {esirgememesini} Allah'tan rica etti. Muhammed Büyûtü's-Sukyâ'dan Adiyy b. Ebî Zeğbâ ile Besbes b. Amr'ı Bedir istikametinde kervanın hareketini tahsis için gönderdi. O akşam, Ramazan'ın 12. Pazar (aynen!) akşamı, Muhammed 305 kişi ve 70 deve ile Büyûtüs-Sukyâ'dan hareket etti. Gece hareketi esnasında develere münâvebe ile biniyorlardı. Muhammed, Ali ve Mersed b. Ebî Mersed el-Ganevî ile münâvebe yaptı. Hamza, Zeyd b. Hârise, Ebû Kebşe ve Enese'nin de bir develeri vardı. Bunlar aralarında münâvebe yaptılar. Ebû Bekir, Ömer ve Abdurrahman b. Avf münâvebeten üçüncü bir deveden istifade ettiler. Muhammed'in yanında üç bayrak vardı: Biri beyaz idi. Mus'ab b. Umeyr b. Hişâm b. Abdimenâf taşıyordu. Diğer ikisinden el-Ukâb nâmı verilen biri Ali'ye, diğeri Medineli Sa'd b. Muâz'a verildi. Dimdar'da Kays b. Sa'saa vardı.[402] Benî Mâzin b. en-Neccârlara mensuptu.[403]

§44. Muhammed'in takip ettiği yol hakkında menbalar [III/322] müttehid değildirler. En mühim iki rivayeti nakledeceğiz. İbn İshak: Muhammed, Nakb el-Medine boğazı vasıtasıyla Mekke'ye giden yolu ihtiyar etti, el-Akîk'ten, sonra Zü'l-Huleyfe'den Ulâtü'l-Ceyş'den (İbn Hişâm'a nazaran Zâtü'l-Ceyş'den),

402 Not-3 [III/321] Vâkıdî'de Kays b. Ebî Sa'saa'nın piyade kumandanlığına tayin edildiğini, yola çıkanların adetlerini saymak emrini aldığını görüyoruz (sahife 19, satır 13). İbn İshak'a nazaran iki casusun i'zâmı *{gönderilmesi}* daha sonra Safrâ'da vukua gelmiştir.

403 Vâkıdî, 13-16, 19; Vâkıdî Wellhausen, 38-39; Hişâm, 432-433, Ramazan'ın sekizinde böyle çıktığını söyler; Taberî, 1. cild, 1296, Ramazan'ın üçünde hareket [III/321] edildiği iddiasındadır. Kezalik Taberî, 1299, Ramazan'ın ilk günlerinde hareket başladığını beyan ediyor.
Not-4 [III/321] Bedir Muharebesi'ne iştirâk eden Müslümanların miktarı(nın) neden ibaret olduğu muhakkak değildir. An'anâtın kısm-ı a'zamı cem'an 307-318 kişi olduklarını beyan ediyorlar. Bunların 37'si Muhacirûn mütebâkisi Ensar idiler (Taberî, 1. cild, 1296-1299). [III/322] Başka bir yerde Muhacirûn 83, Evsîlerin 61 ve Hazrecîlerin 170 (cem'an 314) oldukları söyleniyor, (Taberî, 1. cild, 1357) yahut cem'an 305 kişi idiler. Yani 74'ü Muhacirûn mütebâkisi Ensar idiler (Taberî, 1. cild, 1358). Sâir hususât için daha aşağıda § 84. fıkraya bakınız.

Türbân, Melel, Merareyn kurbunda Gamîsu'l-Hamâm, Suhayrâtü'l-Yemâm, es-Seyâle, Feccü'r-Ravhâ ve Şenûke'den geçti, daima en kestirme yolu takip etti. Sonra Irku'z-Zabye, Secsec (Bi'r-i er-Ravhâ'nın nâm-ı diğeri), Munsaraf mevkilerinden geçti. Burada Mekke caddesini solda bırakarak Bedir istikametinde Nâziye ile Nâziye ve Mazîku's-Safrâ arasında vadi-yi Rahkân boyunca geçen yolu tuttu. İbn İshak'a nazaran casusluk etmek üzere Amr ile Besbes'i bu son mevkiden göndermiştir. Fakat Muhammed burada kalmak istemedi. Çünkü civardaki iki dağın ismi, Muslih ve Muhrî ile orada sakin olan iki Gıfâriye kabilesi Benî'n-Nâr ile Benî Hurâk isimleri kendi-
[III/323] sine meş'um *{uğursuz}* görünmüştü. Bundan dolayı sağ tarafa saptı, es-Safrâ'yı solda bıraktı. Vadi-i Zafirân denilen vadide tevakkuf etti. Burada, İbn İshak'a nazaran Muhammed Kureyşîler'in kervanı himaye emeliyle Mekke'den hareket ettiklerini haber aldı. Bundan dolayı bir meclis akdettiler.[404]

§45. Vâkıdî'ye nazaran takip olunan yol ber-vech-i âtîdir: Muhammed Pazar akşamı Büyûtü's-Sukyâ'dan hareket ederek el-Akîk ve el-Müktemim arasındaki yoldan Bathâ İbn Ezher'e doğru yürüdü. Gecenin kısm-ı mütebâkisini orada bir ağaç altında geçirdi ve Ebû Bekir tarafından bina edilmiş bir camide (!) namaz kıldı.[405] Ramazan'ın 14. günü sabahleyin Muhammed Irku'z Zabye'ye vâsıl oldu. Orada bir bedevi ile görüştü. Ertesi günü, Ramazan on beşte, er-Ravhâ'ya geldi. Orada bulunan kuyunun kurbunda namaz kıldı. Nihayet Bedir'den az uzakta bir mahale vâsıl oldu. Kureyş askerinin kervanı müdafa için Mekke'den hareket etmiş olduğunu duyarak meclis topladı.[406]

[III/324] §46. Muhammed Zafirân'da ashabı toplayarak bir meclis akdetti,[407] Kureyş'in Mekke'den hareketinden ve bir muha-

404 Hişâm, 433-434; Taberî, 1. cild, 1299 -1300) (Bu son malumat, aşağı(-da)kilerle tezat teşkil ediyor!

405 Vâkıdî, sahife 19; Vâkıdî Wellhausen, 39, yolun bu kısmı hakkında izahat yoktur.

406 Vâkıdî, 39-43, Vâkıdî Wellhausen; 46.

407 Not-1 [III/324] Kureyşîlerin Mekke'den hareketleri malum olduktan sonra Bedir'e vâsıl olmadan Müslüman rüesâsının bu ictimâı Urve'nin

rebe ihtimalinden bahseyledi. Herkesten fikrini sordu. Mekke Muhacirleri Ebû Bekir, Ömer ve Mikdâd b. Amr vasıtasıyla Muhammed'i takibe hazır olduklarını bildirdiler. Sıra Ensar'a geldi. Bunlar Muhammed Medine kabileleri efradından imiş gibi memleketlerinin düşmanlarına karşı onu müdafa etmeyi taahhüd eylemişlerdi. Fakat o sırada olduğu gibi Muhammed Medine arazisinden hariçte bulunduğu dakikada bu taahhüd hükümden düşüyordu. Ensar'ın vereceği karar son derecede hâiz-i ehemmiyetti. Çünkü büyük bir ekseriyet teşkil ediyorlardı. Bunların nâmına Sa'd b. Muâz söz söyledi, o da Muhacirûn gibi idâre-i kelâm etti. Muhammed müsterih olarak ilerlemek emrini verebildi. Zafirân'ı terk ile Sâniyâ ve el-Asâfîr tepelerini geçti, ed-Debbe üzerine indi, bir kum dağı olan Hannân'ı sağında bıraktı. Nihayet Bedir civarlarında tevakkuf eyledi.[408]

§47. Vâkıdî'ye nazaran ictimâdan sonra Muhammed er-Ravhâ'yı bırakarak vadi boyunca olan yolu takip ederek Habîretân[409] mevkiine geldi. Burada namaz kılmak için durdu. Sonra hareketine devam ile vadinin kah bir tarafına kah öbür tarafına geçerek Hayf mevkiinden mürûr etti *{geçti}*, bunu solda bıraktı, Mu'terida tepelerine vâsıl oldu. Oradan tepeye kadar indi. Bazılarına nazaran Adiyy ve Besbes ile orada görüşmüştür. Onlar kervan havâdisini getirmişlerdir. Artık Müslümanlar ise Kureyşîler arasında ancak bir kum tepesi vardı. Fakat iki taraftan hiçbiri diğerinin bu kadar yakın olduğunu bilmiyordu.[410] [III/325]

§48. Muhammed'in iki casusu Besbes ile Adiyy Müslümanların önünden giderek Bedir kurbunda bir tepe yanında hayvanlardan inmişlerdi. Su almak için bir tulum ile kuyuya

mektubuyla açıktan açığa bir tezat teşkil eder (§ 31. fıkraya bakınız). Binaenaleyh bunu da sonraki icatlar arasına koymak muvâfık gibi olur.

408 Hişâm, 434-435; Vâkıdî, 43-45, 46; Vâkıdî Wellhausen, 46. Buna nazaran ictimâ er-Ravhâ'da vukua gelmiştir. Taberî, 1. cild, 1300-1302.

409 Bu mevki Habîreteyn veya Habreteyn şeklinde anılmaktadır. Bkz. Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Hz. Peygamber'in Savaşları (Kitâbü'l-Megâzî), I*, Çev. Musa K. Yılmaz, İstanbul, 2014, İlk Harf Yayınevi, s. 98.

410 Vâkıdî, 46; Vâkıdî Wellhausen, 47.

giderken su yalağının etrafında Mecdî b. Amr el-Cühenî ile iki çocuk gördüler. Bunlar durmuşlar konuşuyorlardı. Casuslar birinin diğerine şu sözleri söylediğini duydular: "Yarın yahut daha sonra kervan gelecek. O zaman bana iş çıkar. Bir parça bir şey kazanır, sana borcumu öderim!" İki adam bu borç yüzünden kavga ettikleri için Mecdî kavgaya karışarak borçluya hakkın var, dedi. İşi yatıştırdı. İki casus bu kıymettar malumatı istihsâl edince hemen döndüler, Irku'z-Zabye'ye Muhammed'in yanına vardılar. Yahut diğer rivayete göre, Muham-
[III/326] med'e Mu'terida tepelerinde mülâkî oldular. Ebû Süfyân'ın kervanı(nın) yakında Bedir'e geleceğini bildirdiler.[411]

§49. İki taraftan da kervanı himaye ve kervana hücum eylemek için bu kadar hazırlıklar yapıldığı sırada kervanın idaresine memur olan Ebû Süfyân Müslümanlardan kurtulmak için elinden geleni yapıyordu. Her şeyden evvel Bedir'den geçen dâhili tariki terk ile deniz kenarında ki yolu tercih eyledi. Muhammed bundan hiç haber alamadı. Ebû Süfyân süratli yürüyüşle Müslümanlar ile kendi arasında mümkün olduğu kadar çok bir mesafe bırakmaya çalışıyordu.[412] Kervan Medine civarından geçtiği sırada Ebû Süfyân develeri Bedir'in arkasından (yani garbından) sevk etmek için karanlık bir geceden istifade etti. Kendisi yapayalnız en önden yürüyerek civarları gözden geçirdi. Çünkü ertesi sabah kadîm yol programı mucibince Bedir'e vâsıl olması iktizâ ederdi. Susamış develeri Bedir menba'larına doğru ileriye atılmaktan büyük müşkilât ile men' edebildiler.[413] Kervan diğer yoldan dolaşarak gelirken Ebû Süfyân sabahleyin gayet erken Bedir'e vâsıl oldu ve
[III/327] Mecdî b. Amr el-Cühenî'yi isticvâb etti. Bu, şüpheyi uyandıracak hiçbir şey vukua gelmediğini, yalnız deveye râkib iki süvarinin su almak için falan ve falan yerde tevakkuf etmiş olduklarını söyledi. Bu iki adam Muhammed'in iki casusu idiler. Ebû Süfyân haber verilen yere gitti. Develerin kazurâtını

411 Vâkıdî, 33-34, 46; Vâkıdî Wellhausen, 44-47; Hişâm, 436, 437; Taberî, 1. cild, 1305.
412 Vâkıdî, 11; Vâkıdî Wellhausen, 37.
413 Vâkıdî, 33; Vâkıdî Wellhausen, 44.

{pisliklerini} muayene *{kontrol}* etti. Bunda hurma çekirdekleri buldu. Bunun Medine develerine verilen gıda olduğunu anladı. Derhal geriye döndü, kervana yetişti, onu deniz tarîkiyle ve gayet süratle sevk etti. Mümkün olduğu kadar süratle uzaklaştı. Artık kervan kurtulmuş sayılıyordu.[414]

§50. Kureyş de Mekke'den ilerlediler. Çok telaş etmiyorlardı. Hayvanları sulamak için nerde tevakkuf ederlerse büyük ziyafetler çekiyorlardı. İttihadın fıkdânı ve birçoklarının defaatle izhâr ettikleri avdet arzusu hey'et-i seferiyenin süratle ilerlemesine mani oluyordu. Mamafih Ebû Cehil her defasında bu avdet hareketini tevkîf edebilmiş ve Kureyşîleri devama kandırmıştı. Cuhfe'ye vâsıl oldukları zaman Ebû Süfyân tarafından gelen Kays b. İmruülkays kendilerine mülâkî olarak kervanın emin mahale muvâsalet ettiğini haber verdi ve Kureyş'e avdet etmeleri emrini tebliğ eyledi. Başlarında Ebû [III/328]
Cehil bulunan müfritler {haddi aşanlar} seslerini yükselttiler, Bedir'e kadar devam edilmesi için ısrar eylediler. Orada her sene Araplar bir gün yortu yapıyorlar ve bir Pazar kuruyorlardı. "Bedir'e gidelim! Orada üç gün kalalım, hayvan keseriz, güzel bir ziyafet tertip eder, şaraplar içeriz, şarkılar söyleyerek eğleniriz. Araplar bizim bu hey'et-i seferiyemizden bahsederler ve istikbalde bizden korkmaktan hâlî kalmazlar" diyorlardı. Ebû Cehil'in mütalaası galebe çaldı, yola devam etmek kararlaştı. Mamafih muganniler Mekke'ye iade edildi.[415]

§51. İki ay evvel Nahle'de katledilmiş olan İbnü'l-Hadramî'nin intikamını almak isteyenler galebe çalıyor gibi görünmekte idi. Fakat muhalifler eksik değildi. Bunlara karşı Ahnes b. Şerîk b. Amr es-Sekafî'nin Benî Zühreler nâmına sesi yükseldi. Onların müttefiki idi. Kervan selamette olduğu, Müslümanlara karşı yürümek için bir sebep kalmadığı cihetle artık Mekke'ye avdet etmek teklifinde bulundu. Benî Zühreler memnuniyetle

414 Vâkıdî, 33-34; Vâkıdî Wellhausen, 44-45; Hişâm, 437; Taberî, 1. cild, 1305-1306.

415 Vâkıdî, 34, 36-37; Vâkıdî Wellhasuen, 45; Hişâm, 437-438; Taberî, 1. cild, 1288, 1306-1307.

bu tavsiyeyi kabul ettiler, hep döndüler. Benî Adiyy b. Ka'blar da Mekke'ye avdet etmiş oldukları cihetle bu iki kabile Bedir
[III/329] Muharebesi'ne iştirâk etmemişlerdir. Sâir bütün Kureyşîler Ebû Cehil'in delâiline kandılar. Müslümanlar karşısında izhâr-ı şecaat etmeksizin avdet ederlerse Araplara karşı hükm ü nüfuzlarını kaybetmekten korkarak Cuhfe'den Bedir'e doğru yürüdüler.[416] Ayrılan Benî Zührelerin miktarı yüze, bir rivayete görede üç yüz kişiye bâliğ oluyordu. Vâkıdî Benî Adiyylerin de Left tepesi kurbunda Benî Zührelerin azîmetinden biraz sonra Kureyşîleri bırakmış olduklarını söylüyor.[417] Ayrılanların miktarı(nın) pek çok olması, muzafferiyetin şerefini azaltmak ve bunun hakiki, büyük bir muharebe olduğunu zannettirmek için menba'ların bunu sükût ile geçiştirmesi muhtemeldir.[418]

§52. Bir taraftan Kureyş diğer taraftan aynı zamanda Müslümanlar Bedir istikametinde yürüdükleri cihetle iki hey'et-i askeriyye hemen aynı zamanda kuyu civarına vâsıl oldular. Aralarında yalnız bir kum tepesi vardı. Birbilerinin mevcudiyetinden haberdar değildiler.[419] Muhammed yanında yalnız
[III/330] Ebû Bekir olduğu halde Teyyâ'dan hareketle civarları dolaştı, bir ihtiyara rast geldi. Ona muhtelif şeyler sordu. Fakat sağlam hiçbir haber almadığı cihetle karargâha döndü. Ramazan'ın 16. Perşembe (aynen!) akşamı idi. Güneş batınca Muhammed, Ali'yi, Zübeyr b. el-Avvâm'ı, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Bedir kuyusuna gönderdi. Bunlar Kureyşîlerin su taşıyan birkaç adamını kuyu başında su alırken bastırarak ikisini esir aldılar, Müslüman karargâhına gönderdiler. Diğerleri kaçmaya muvaffak oldular. İki esir Benî el-Haccâcların gulâmı Eslem, diğeri Yesâr'ın babası (Ebû Yesar) ve Benî el-Âs b.Sa'îdlerin gulâmı Arîz idiler.[420] Müslümanlar Ebû Süfyân'ın kervanını

416 Taberî, 1. cild, 1307, 1313-1314; Hişâm, 437; Vâkıdî, 37-39; Vâkıdî Wellhausen, 45.
417 Vâkıdî, 38, satır 13, 21-22.
418 Vâkıdî Wellhausen'a da bakınız, 48.
419 Vâkıdî, 46; Vâkıdî Wellhausen, 47.
420 Taberî, başka yerde, 1. cild, 1286, birincisine Esved der. Urve b. ez-Zübeyr'in rivayetine istinad eder.

bunlardan sordular. Fakat onlar Kureyş ordusuna mensup olduklarını söylediler. Müslümanlar bunları yalan söylüyor zannederek dövdüler, kervandan haber almaya tekrar çalıştılar. Esirler kervana dair hiçbir şey bilmiyorlardı. Fakat Kureyş askerlerinden bahsederlerse sû-i muamele *{kötü muamele}* göreceklerini düşünerek kervan hakkında birçok şeyler uydurdular. Nihayet Muhammed işe müdahale etti, meseleyi tenvîr eyledi. Esirlere artık sû-i muamele edilmemesini emreyleyerek Bedir'e doğru yürüyen Mekkeliler hakkında malumat sordu. Düşmanların miktarını anlamak istedi. Fakat iki köle bunu tayin edemiyorlardı. Mamafih yemek yemek için [III/331] günde takriben on deve kestiklerini haber alınca düşmanın takriben bin kişi kadar olduğunu hesap etti. Sonra, askeri kumanda eden rüesânın isimlerini sordu. İki esir şunların isimlerini saydılar: **(1)** Utbe b. Rebî'a; **(2)** Şeybe b. Rebî'a; **(3)** Ebu'l-Bahterî b. Hişâm; **(4)** Hakîm b. Hizâm; **(5)** Nevfel b. Hüveylid; **(6)** Hâris b. Âmir b. Nevfel; **(7)** Tu'ayme b. Adiyy b. Nevfel; **(8)** en-Nadr b. el-Hâris b. Kelede; **(9)** Zem'a b. el-Esved; **(10)** Ebû Cehil b. Hişâm; **(11)** Ümeyye b. Halef; **(12)** Nübeyh b. el-Haccâc; **(13)** Münebbih b. el-Haccâc; **(14)** Süheyl b. Amr; **(15)** Amr b. Abdüved. Muhammed derhal vaziyetinin vehametini takdir ile Kureyşîlerin bütün müttehid kuvvetleri karşısında bulunduklarını anladı.[421]

§53. Bu sırada Kureyş Akankal arkasında vadinin en son ucuna varıncaya kadar yolda devam ettiler. Bu suretle çukur Yalyal havâlîsinin en derin kısmı kendileriyle Bedir arasında kalmıştı. Akankal oldukça alçak bir kum tepesi idi. Mamafih Müslümanların mevcudiyetini Kureyş askerinin gözünden saklamaya kâfi idi. Bedir Menba'ı vadinin Medine'ye daha yakın olan tarafında bulunuyordu. Geceleyin mebzûl *{bol, çokça}* bir yağmur yağdı. Müslümanları ağaçlar altına mecbur [III/332] etti. Bir kısmı da meşîn kalkanlar altında tahaffuz ettiler.[422]

421 Vâkıdî 46-47; 47-48; Vâkıdî Wellhausen, 47-48; Taberî, 1. cild, 1288, 1302-1305, 1308, Hişâm, 432-436.
422 Taberî, 1. cild, 1289.

Fakat arazi gayet çamurlu olduğu için ertesi günü bu yağmur Müslümanların yürüyüşünü teshil etti ve Bedir kuyularına Kureyşîlerden evvel vâsıl olmalarını temin eyledi.[423]

§54. Müslüman devriyesinin elinden kurtulup kaçan Kureyş su hamalları geceleyin koşa koşa Akankal Tepesi arkasındaki Kureyş karargâhına vâsıl olarak Muhammed ile Müslümanların Bedir kuyuları civarında bulunduklarını haber verdiler. Rahatça yemek yemekte olan Kureyşîler bu haberden gayet müteheyyic oldular *{heyecanlandılar}*, bir baskına uğramamak için nöbetçiler diktiler. Geceleyin Kureyş karargâhına o kadar çok yağmur yağdı ki iki taraftan hiçbiri yerinden kımıldayamadı. Mamafih Muhammed esir aldıkları su hamallarının söyledikleri şeyi tahkik etmek istediği cihetle[424] Ammâr b. Yâsir ile İbn Mes'ûd'u etrafı keşfe gönderdi. Bunlar tulû-ı şemsden *{güneşin doğuşundan}* evvel avdet ederek Kureyş karargâhında büyük bir karışıklık hâkim sürdüğü haberini getirdiler.[425]

[III/333] §55. Güneş tulû' edeceği sırada, Ramazan'ın 17. Cuma (aynen!) günü (624 sene-i milâdîsi Mart'ının 13'ü) bir taraftan Kureyşîler diğer taraftan Müslümanlar Bedir üzerine yürüdüler. Toprağın katılığı sayesinde Müslümanlar oraya Kureyşîlerden evvel vâsıl oldular. Hubâb b. el-Münzir el-Cemûh'un verdiği bir nasihatı kabul ederek Muhammed düşmana en karîb olan Bedir kuyusunu işgal etti, diğerlerinin kâffesini *{tamamını}* kum ile doldurttu. Bu suretle suya yalnız kendisi sahip olmak gibi bir fayda temin etti. Medinelilerin reisi Sa'd b. Muâz'ın tavsiyesi üzerine Muhammed için bir kulübe yapıldı.[426]

§56. Kureyşîler Akankal Tepesi'ni geçip de Müslümanların Bedir kuyularını işgal etmiş olduklarını görünce durdular,

423 Hişâm, 439; Taberî, 1. cild, 1308; Vâkıdî, 49; Vâkıdî Wellhausen, 48.

424 Not-1 [III/333] O gece Muhammed'in hiç uyumadığı, fecre kadar ibadet ile vakit geçirdiği rivayet olunur (Taberî, 1. cild, 1291).

425 Vâkıdî, 47-50; Vâkıdî Wellhausen, 48-49.

426 Hişâm, 439-440, 444; Taberî, 1. cild, 1309, 1310, 1311, 1318; Vâkıdî, 48-49; Vâkıdî Wellhausen, 47-49; Hacer, 2. cild, 630. Ramazan'ın 17. Pazartesi günü diyor.

Umeyr b. Vehb el-Cumahî'yi düşmanın adedini anlamak üzere beygir üzerinde gönderdiler. Umeyr Müslüman karargâhının uzaktan etrafını dolaşarak Müslümanların takriben 300 kişi yani Kureyş kuvvetinin takriben bir sülüsü *{üçte biri}* oldukları haberini götürdü. Rüesâdan *{reislerden}* biri olan Utbe b. Rebî'a Müslümanlara tecavüzden Kureyşîleri vazgeçirmeye çalıştı. Bir mukâtelenin netayic-i elîmesini *{acı sonuçlarını}* tahmin ediyor, bütün Mekke ailelilere hâiz karâbet *{yakınlık}* birçok kişinin maktul düşeceklerini düşünüyordu. Fakat Ebû Cehil yeniden şiddetle bu i'tidal tavsiyelerinin aleyhinde bulundu, ateşli nutuklarıyla bütün Kureyşîleri tâli'-i harbi tecrübeye sevkeyledi.[427] [III/334]

§57. İki asker işte bu suretle karşı karşıya harp etmeksizin bî-hareket duruyordu. Müslümanlar garba, Kureyşîler şarka nâzır idiler. Onun için güneş doğduğu zaman şuâları Kureyşîlerin gözüne girerek Müslümanlara bir fâikiyyet *{üstünlük}* temin eyledi. Muhammed o kısa tevakkuftan istifade ederek maiyetindekileri saff-ı harp üzere dizdi ve muvâzî safları tertip eyledi. Düşmana daha iyi karşı durmak üzere yan yana sıkı surette durmalarını ve gayet muntazam bir saf vücuda getirmelerini söyledi. Kendi bizzat safları dolaştı, elinde tuttuğu bir ok ile sıradan biraz dışarıda bulunanların karınlarına hafifçe vurdu. Sonra fedâkârâne harp etmeleri için hepsine bir nutuk irâd etti.[428] [III/335]

§58. Muhammed taraftarlarına daima birlikte, sımsıkı durmalarını, düşman hücumuna ok atarak mukabele etmeyi emretti. Ancak en son dakika kılıçlarını kullanacaklardı. Kendisi dallardan yapılan kulübeye çekildi, uykuya daldı. Sonra birdenbire uyanarak Cenâb-ı Hakka kendisine muzafferiyet bahşedeceği hakkındaki vaadinin incâzı için *{verdiği sözün yerine getirilmesi}* dua etti. Peygamber müteheyyic *{heyecan-*

427 Hişâm 440, 441-442; Taberî, 1. cild, 1310-1311, 1312, 1313, 1314-1316; Vâkıdî, 57-60; Vâkıdî Wellhausen, 51-52.

428 Vâkıdî, 51-52; Vâkıdî Wellhausen, 49-50, Hişâm 444; Taberî, 1289, 1319.

lı} bulunuyordu. Ebû Bekir kendisini teşci' etti *{cesaretlendirdi}*. Müslümanlar Peygamber'in verdiği talimatı kemal-i itina ile takip ettiler. Kureyşîler yalın kılıç hücum ettikleri zaman onları bir ok yağmuruyla karşıladılar. Kalkanlarına tahaffuz *{sığınarak}* ederek Muhammed'in emrettiği intizâmı muhafaza ve safları idame eylediler.[429]

§59. Kadîm Arap âdetine tevfîken her iki tarafın en cesurları meydana çıkarak yalnız başlarına musaraaya girişmek üzere meydan okudular. Esved b. Abdilesved el-Mahzûmî yalnız başına ilerleyerek Müslümanlara meydan okudu. Muhammed'in amcası Hamza bu teklifi kabul etti. Bir kılıç darbesiyle
[III/336] düşmanının ayağını kesti, sonra öldürdü.[430]

§60. Bunun üzerine Kureyş arasından Utbe b. Rebî'a ile biraderi Şeybe ve oğlu Velîd b. Utbe b. Rebî'a meydana çıktılar. Ubeyde b. el-Hâris nâmında bir Müslüman bunların birincisiyle, Hamza ikincisiyle, genç Ali üçüncüsü ile çarpıştı. Hamza ile Ali düşmanlarını çarçabuk mağlup ederek Ubeyde'nin imdadına koştular. Ubeyde düşmanını yaraladığı gibi kendisi de vahim bir yara almıştı. Kuvvetten düşmüş olan Utbe'yi üçü birden kolayca öldürdüler. Bunun üzerine Kureyş hep birden ileriye atılarak müsâdemeye giriştiler.[431]

§61. Öğleye doğru muharebe umumiyet kesbetti[432] iki asker birbirleriyle çarpıştılar. Ömer b. el-Hattâb'ın azadlısı Mihca' bir ok isabetiyle ilk maktul düşen müslümandır. Biraz
[III/337] sonra aynı veçhile Hârise b. Süraka isminde bir Müslüman su içerken maktul oldu. Ok kendisinin esaslı damarlarından birini deldi, akan kanı bütün su yalağına bulaştırdı. Muharebe akşamı herkes onun kanı karışık sudan içmeye mecbur oldu-

429 Hişâm, 443-444; Vâkıdî 61, 62, Vâkıdî Wellhausen, 53; Taberî, 1. cild, 1319.

430 Hişâm, 442-443; Taberî, 1. cild, 1316-1317; Vâkıdî, 62-63; Vâkıdî Wellhausen, 53.

431 Hişâm, 443; Taberî, 1. cild, 1317-1318; Vâkıdî, 63-64; Vâkıdî Wellhausen, 54; Taberî, 1. cild, 1289-1290.

432 Vâkıdî, 87, satır 2; Vâkıdî Wellhausen, 63, satır 12.

lar.[433] Umeyr b. Humâm ile Avf b. el-Hâris nâmında iki Müslüman muharebede ölürlerse cennete gitmek ümidiyle büyük yarar(lı)lıklar gösterdikten sonra maktul oldular.[434]

§62. Benî Abduşems b. Abdimenâfların müttefiki Ukkâşe b. Mihsân b. Hursân el-Esedî Kureyşîlere karşı muharebede bir kahraman gibi dövüştü. Nihayet elinde kılıcı kırıldı. Kırılmış silahını göstermek için Muhammed'in yanına koştu. Muhammed ona bir sopa vererek : "Bununla harp et, yâ Ukkâşe!" dedi. Ukkâşe sopayı aldı. Başına kaldırınca sopanın uzun, keskin ve sırtı kuvvetli bir kılıç haline munkalib olduğunu *{dönüştüğünü}* gördü. Cenâb-ı Hak muzafferiyeti Müslümanlara bahşedinceye kadar Ukkâşe bununla harp etti. Sonra fütuhât muharebelerinde de aynı kılıcı kullanmıştır.[435]

§63. Muhacirîn harbederken Ya Benî Abdirrahmanî, Hazrecî Medineliler: Ya Benî Abdillahî; Evsler: Ya Benî Ubeydillahî diye bağırıyorlardı. Müslümanlar hep birden Ya Mansûr Emît diye de bağırmakta idiler.[436] [III/338]

§64. Elimizdeki malumattan harbin ne suretle cereyan ettiği vâzıh surette anlaşılamıyor. Fakat teferruâta ait izahattan görülüyor ki ne o kanlı çarpışma uzun sürmüştür, ne de galebe hususunda Müslümanların büyük bir meziyeti görülmüştür. Birçok tafsilat galibler için mûcib-i şeref olacak bir şekilde değildir. Öldürülenlerin de merdâne bir muharebede maktul düşmek hâli değil bir katle maruz olmak hâli vardır. Kureyşîlerin Müslümanların sadmesine *{vuruşma, çarpışma}* pek az dayandıkları ve telaş ile firara başladıkları muhakkak gibi görünüyor. Bozgunluk o kadar seri, hezimet o kadar tam oldu ki hayretlere düşen Müslümanlar sebebini mâ-fevk-i tabii *{olağanüstülükle}* surette izah etmeye kalktılar. An'anâta

433 Hişâm, 444; Taberî, 1. cild, 321; Vâkıdî 60, 68; Vâkıdî Wellhausen, 52, 63.

434 Hişâm, 445; Vâkıdî, 60; Vâkıdî Wellhausen, 52, Taberî, 1. cild, 1323-1324.

435 Hişâm, 452; Vâkıdî, 87-88; Vâkıdî Wellhausen, 63.

436 Vâkıdî, 66. Burada Ya Benî yerine hataen Nebî denilmiştir; Vâkıdî Wellhausen, 54-55.

nazaran Muhammed, ağaç dallarından yapılmış kulübede Ebû Bekir ile bazı sahabelerle büyük bir korku içinde kaldıktan sonra[437] Ebû Bekir'in sözlerinden hiç de müsterih ve
[III/339] mutmain olamamıştı. Nihayet kemâl-i hararet ile iddia etmeye başladı. Sonra ayağa kalktı, bir avuç küçük taş aldı, bunları düşman istikametinde şiddetle attı, onları tel'în *{lanetleme}* etti. Düşmanın üzerine şiddetle hücum etmeleri için Müslümanlara emir verdi. Ehâdis, aynı zamanda beyaz sarıklarla[438] melek alaylarının nümâyân *{görünür}* olduğunu, onlarında muharebeye müdahele ederek artık perişan bir hâle gelen Kureyşîleri takip, katl ve esir ettiklerini temin ediyor.[439]

§65. Rivayet olduğuna göre Muhammed düşmanlarından
[III/340] bazılarına bir şey yapılmamasını, amcazadeleri Benî Haşimlerin, Ebu'l-Bahterî el-Âs b. Hişâm b. Hâris b. Esed ile amcası Abbâs'ın öldürülmesini emretmişti. Ebu'l-Bahterî Mekke'de Muhammed'e karşı daimen pek hayır-hâhâne *{iyilikseverlikle}* davranmıştı. Vaktiyle Kureyşîlerin ittihâz ettikleri karar-ı şedîdin ilgâsına hizmet etmişti.[440] Benî Hâşimler ile Abbâs, harbe arzuları hilafında iştirâk ettikleri için kendilerine dokunulmamak lazımdı. Mamafih bu emir nâkıs surette tatbik edildi. Müslümanlar ile birlikte harp eden ve Ensar'ın müttefiklerinden biri olan Mücezzer b. Ziyâd el-Belevî, Ebu'l-Bahterî'ye tesadüf ederek onu öldürdü.[441] Bütün menba'lar hükümran olan Abbâs hânedânı hükümdarlarının canını sıkmamak için Abbâs'ın muharebeye derece-i iştirâkını *{ne kadar katıldığını}* meskût

437 Not-1 [III/339] Ağleb-i ihtimale göre mevzu olan ve Ali'ye isnad edilen bir hadise göre müsâdeme esnasında Peygamber'in gösterdiği harikulâde cesaret müminîni dehşet içinde bırakmıştır: "İçimizden hiçbiri onun kadar cesur olmadı ve düşmana onun kadar yaklaşamadı!" (Taberî, 1. cild, 1291).

438 Not-2 [III/339] Kureyş(in) üzerine hücum eden meleklerin çıkardıkları gürültüler bakır bir kap içinde sarsılan küçük taş parçalarının hâsıl ettiği sese benziyordu (Vâkıdî 89, satır 11; Vâkıdî Wellhausen 64).

439 Vâkıdî, 52, 65, 70, 71-74, 76; Vâkıdî Wellhausen, 49-50, 54, 55-57, 58; Hişâm, 445, 449-450; Taberî, 1. cild, 1319-1320, 1322, 1327-1329.

440 Medhal, § 306.

441 §106. fıkraya bakınız; Vâkıdî, 75; Vâkıdî Wellhausen, 57-58; Hişâm, 446-447; Taberî, 1. cild, 1322 -1324.

{sessiz} geçmişlerdir. İşin fena bir renk aldığını görünce onun kemâl-i ihtiyât ile bir tarafa çekilmiş olması muhtemeldir. Hatta meydan-ı muharebede bulunduğu bile meşkûkdur *{şüphelidir}*.

§66. Mekkeliler'in hezimeti esnasında Müslümanlar tarafından Kureyşîlerin katli hakkında birçok tafsilat vardır: Mekkeli Hâris b. Âmir b. Nevfel, Habîb b. Yesâf tarafından katledildi. Zem'a b. el-Esved nâmında diğer Kureyşî Sâbit b. Ciz' tarafından öldürüldü.[442] Ebû Dücâne nâmında bir Müslüman, [III/341] Kureyşî Âsım b. Ebî Avf b. Zabîra es-Sehmî'yi öldürdü. Naaşı soymakla meşgul olduğu sırada Ömer oradan geçti ve kendisine ganimet düşünmeyip takibe devam etmesi tavsiyesinde bulundu. Ebû Dücâne firar eden Kureyşîler üzerine atılarak Ma'bed b. Vehb'i de katletti. Bu, koşarken farkına varmadan bir çukura düşmüştü.[443]

§67. Peygamber'in diğer bir sahabesi Zübeyr b. el-Avvâm, başdan ayağa kadar zırhlı bir halde at üstünde giden Ubeyde b. Saîd b. el-Âs'a rast geldi. Üzerine atladı, kısa mızrağını, anezeyi *{mızrak}* gözüne sapladı. Yalnız bu noktadan ona hücum edebilirdi. Ubeyde yere düştü. Zübeyr hemen yanına koşarak bir ayağını mecrûhun yanağına dayadı, kemiğe saplanan mızrağı çıkardı. Bî-çarenin gözü de çıktı. Bu mızrak sonra Peygamber'in ve Halife Ebû Bekir ile Ömer ve Osman'ın etrafında Îd-i Fıtırda *{Ramazan Bayramında}* alay ile musallaya getirdikleri zaman taşınan meşhur mızraktır.[444]

§68. Bedir Muharebesi'nin en mühim hadiselerinden biri Ebû Cehil b. Hişâm'ın Peygamber'e Mekke'de o kadar şiddetle muhalefet gösteren kimsenin katli olmuştur. Hezimet es- [III/342] nasında birtakım Kureyşîler onun etrafında toplanmışlardı. Fakat Müslümanlar bunların üzerine hücum ettikleri vakit mağlup oldular. Ali, Abdullah b. el-Münzir'i öldürdüğü, Hamza, Ebû Kays b. el-Fâkihî'yi yere serdiği sırada Mu'âz b. Amr b. el- Cemûh Ebû Cehil'in üzerine atılarak bir kılıç darbesiy-

442 Vâkıdî, 15; Vâkıdî Wellhausen, 58.
443 Vâkıdî, 80-81, Vâkıdî Wellhausen, 60.
444 Vâkıdî, 80; Vâkıdî Wellhausen, 60.

le bir ayağını kesti. İkrime b. Ebî Cehil babasının imdadına koştu ve Mu'âz'a öyle bir darbe indirdi ki kolunun hemen hemen bütün kısm-ı süflâsını *{alt kısmını}* kopardı. Kesilen uzuv deri parçasına yapışık kalarak sarkıyordu. Mu'âz bundan kurtulmak için bir ayağını bu sarkan kolunun üzerine basarak koparmaya mecbur oldu, sonra Ebû Cehil'i Muavviz b. Afrâ tekrar yaraladı. Ebû Cehil uzun müddet meydan-ı harpte mecruhlar *{yaralılar}* arasında kaldı. Nihayet Peygamber'in emriyle kendisini arayan Abdullah b. Mes'ûd onu teşhis etti, kafasını keserek hayatına nihayet verdi.[445]

§69. Müslümanlar ihrâz ettikleri *{elde ettikleri}* bu kolay muzafferiyetten sermest olarak *{galibiyetten sarhoşluğu içinde}* kanlı harekât-ı müfritâneye *{haddi aşacak hareketlerde bulunmaya}* kalktılar. Abdurrahman b. Avf, Kureyş rüesâsından *{reislerinden}* Ümeyye b. Hâlef ile oğlu Ali'yi esir etmişti.
[III/343] Bunlarla beraber Müslüman karargâhına avdet ederken köle bulunduğu sırada Ümeyye'nin pek zalimâne ta'zîb etmiş *{eziyet etmiş}* olduğu Bilâl-i Habeşi'ye rast geldi. Bilâl avaz avaz feryada başlayarak diğerlerini tahrik etti. Gazaba gelen Müslümanlar iki silahsız esiri bilâ-merhamet katlettiler.[446]

§70. Muhammed aleyhinde bir şiir yapmış olan Ukbe b. Ebî Muayt nâmında bir Kureyşî kaçarken beygiri kendisini yere atmış olduğu için esir edilmişti. Abdullah b. Seleme el-Aclânî bunu tutarak esir almıştı. Muhammed, o şiirlerin intikamını almak için Âsım b. Sâbit'e başını kestirdi.[447] Peygamber'in bilhassa menfûru olan Nevfel b. Hüveylid nâmında bir Kureyşî esirler arasında idi. Bunu Cebbâr b. Sahr tutmuştu. Fakat Ali kendisini görür görmez şiddetli bir kılıç darbesi indirdi. Silahın ucu esirin zırhını delerek geçti. Fakat bir şey yapmadı. Bunun üzerine Ali bacağından yaraladı, yere yatırdı ve öldürdü. Menfûr düşmanın vücudu(nun) dünyadan kalktığını gö-

445 Vâkıdî, 81-82; 84-85; Vâkıdî Wellhausen, 60-61; Hişâm, 450-452; Taberî, 1. cild, 1329-1331.

446 Vâkıdî, 77-78; Vâkıdî Wellhausen 58-59; Hişâm, 447-449; Tâberi, 1. cild, 1325-1327.

447 Vâkıdî, 76-77, 108; Vâkıdî Wellhausen, 58.

rünce Muhammed'in pek memnun olduğu rivayet ediliyor.[448] Benî Sa'd b. Leyslerden Ma'bed b. Vehb isminde bir Kureyşî Ebû Bürde tarafından esir alınmıştı. Bazılarının rivayetine [III/344] nazaran Ömer tarafından bir kılıç darbesiyle, bazılarının rivayetince bizzat Ebû Bürde tarafından katlolundu. Bu katiller o kadar çoktu ki Muhammed müdahaleye mecburiyet hissederek kimsenin başka birinin esirini öldürmemesi için emir verdi. Bu emir bütün üserâyı katletmek isteyen Medineliler reisi Sa'd b. Muâz'ın hiç hoşuna gitmediği söyleniyor.[449]

448 Vâkıdî, 86; Vâkıdî Wellhausen, 62-63.

449 Vâkıdî, 100; Vâkıdî Wellhausen, 68.

Not-1 [III/344] Muharebe ve birçok üserânın barbarcasına katli hakkındaki tafsilat bize o zamanki Arapların vahşiyâne sevâik-i tabiiyyeleri {içgüdüleri} hakkında bir fikir vermekle kalmaz. Bedir Muharebe'sinin muhaddisîn tarafından zannedildiği gibi bir şey yani açıkta büyük bir muharebe olmadığı şüphesini de uyandırıyor. Bu, daha ziyade nâ-gehânî bir karşılaşma ve çarpışma idi. Müslümanlar iyi teşkilattan mahrum, tek bir kumanda heyeti olmadığı için zayıf, dâhili nifaklar yüzünden ve müteaddid firarlardan dolayı ittihatsız bir Kureyş askerine birden bire ve kemâl-i şiddetle hücum etmişlerdir. Kureyş Mekke'den hareket ederken ihtimal ki 900 kişi idiler. Fakat Benî Zührelerin ve Benî Adiyylerin ve isimleri zikredilmeyen sâirlerinin ayrılması an'ânatın zannettirmek istemediğinden fazla Kureyşîleri zayıflatmış kuvve-i maneviyelerini kırmış olması îcâb eyler. Mekkelilerin muharebe esnasında gayet cebînâne *{korkakça}* hareket ettikleri, derhal firara başladıkları malumdur. "Firarîlerin kendileri bile kadınlar gibi davranmış olduklarını itiraf ediyorlardı" (Vâkıdî, 90, satır 21, Vâkıdî Wellhausen 64, satır 31 ve müteâkib satırlar). Bu rivayet kıymetlidir. Çünkü Kureyş'in görülmemiş bir telaşa kapılarak kendilerinin çok dûnunda *{aşağısında}* bir [III/345] düşman karşısında alelacele kaçtıklarını gösteriyor. Üserânın miktarı da Kureyşîlerin şiddetle harp etmemiş olduklarını ispat eder. Kureyşîler arkadaşlarıyla ve samimi surette tanıdıkları kimselerle harp ettiklerini bildikleri için aile râbıtalarından istifade ederek hayatlarını kurtacaklarını ümit ediyorlardı. Mekkelilerin o kadar azîm telâfâtına *{ölüm sebebiyle olan kayıplara}* mukabil *{karşılık}* maktul düşen Müslümanların bi'n-nisbe *{diğerlerine göre}* pek az olması maktullerin birçoğunun esir düştükten sonra öldürülmüş olmaları ve Bedir'in bir muharebeden ziyade bir mezbahaya benzemesi şüphesini veriyor. Vâkıdî sonra Muhammed'in Medine'ye muvâsaletini hikâye ederken, üserânın bidâyette yetmiş kişi olduklarını, fakat Medine'ye geldikleri zaman adetlerinin kırk dokuza indiğini söylüyor. Binaenaleyh bunlardan yirmi birinin katledilmiş olması ihtimali vardır (Vâkıdî 109-110, Vâkıdî Wellhausen,71).

[III/345] §71. Kureyşîlerin firarı öğleye doğru vukua geldi.[450] Galiblerin ilk düşüncesi ellerine düşen azîm ganâim olmuştur. Ganâim develerden, eşya ve esvabtan *{giysilerden}* ve maktuller ile esirlerin silahlarından başka birçok eşyadan terekküb ediyordu *{oluşuyordu}*.[451] Müsâdeme *{çarpışma}* başlamadan evvel Muhammed şu kadar Kureyş öldüren kimseye, şu kadar esir alan kimseye de şu kadar mükâfat vaad etmişti. Kureyşîlerin firarından sonra Müslümanlar kısmen yağmaya başladılar. Bir kısmı da düşmanı takip ederek bir haylisini öldürdü. Bazıları da esir aldılar. Sonra bir de başlarında Sa'd b. Muâz
[III/346] bulunan birtakım vardı ki ani bir hücuma karşı müdafa etmek üzere Muhammed'in kulübesinin etrafında beklemişlerdi. Muharebeye devam edenler ve Muhammed'in şahsını muhafaza eyleyenler bundan dolayı hiçbir iğtinâm *{ganimet elde}* edememişlerdi. Çünkü sâirleri her şeyi ellerine geçirmişlerdi. Bunun üzerine büyük bir ihtilaf çıktı. Muhammed müdahale etmemiş olsa idi bir mukâtele *{savaş}* zuhûr edecekti. Peygamber bütün ganâimin hep bir araya konularak bütün muharebeler arasında âdilâne taksimi muahharan vuku bulmasını emreyledi. Daha evvel böyle çok mübrem *{kaçınılmaz}* şeyler bulunduğu noktasında ısrar gösterdi.[452]

§72. Sükûnet teessüs edince Muhammed ganâimin muhafazasını Ka'b b. Amr el-Mâzinî'yi yahut bazılarının rivayetine göre Habbâb b. el-Eret'i memur ederek sâirlerine Mekkelilerin naaşlarını toplamaları ve Bedir kuyularından birine doldurulmaları için emir verdi. Yalnız Ümeyye b. Halef'in naaşı olduğu yerde kaldı. Çünkü gayet şişman bir adam olduğu için hemen etleri şişmiş ve tefessüh etmişti *{çürümüştü}*. Üzerinden zahmetle zırhını çıkarabildiler. Artık bu halde kimse ona el sürmek istemiyordu. Şişman ve yüzü çiçek bozuğu bir
[III/347] adam olan Utbe'nin naaşı da ayaklarından sürüklendiği sırada Müslümanlar arasında bulunan oğlu Ebû Huzeyfe müşrik

450 Vâkıdî, 107, satır 3; Vâkıdî Wellhausen, 70, satır 31.
451 Vâkıdî, 96-97; Vâkıdî Wellhausen, 66-67.
452 Vâkıdî, 92-94, 95-97; Vâkıdî Wellhausen, 65; Hişâm, 456; Taberî, 1. cild, 1332-1334, 1334-1335.

ve günahkâr bir halde terk-i hayat eden pederinin akıbet-i faciasından müteesiren bir tarafa çekilmeye mecbur oldu. Muhammed, yanında Ebû Bekir olduğu halde bütün meydan-ı harbi dolaştı. Ölülerin isimlerini ondan sordu. Ebû Cehil'in naaşının yanından geçerken büyük bir memnuniyet izhâr etti. Bütün maktullerin kuyuya atıldıktan ve üstleri toprak ile örtüldükten sonra Muhammed kuyunun ağzına yaklaşarak yüksek sesle haykırdı: "Ey kuyudakiler! Allah'ınızın sözü çıktı mı? Ben Allah'ımın sözü(nün) doğru çıktığını görüyorum!" Ölülere hitap ettiğini görerek hayrete düşen ashaba Muhammed şu cevabı verdi: "Benim söylediğimi siz onlardan daha iyi işitmezsiniz. Fakat onlar cevap veremezler!".[453]

§73. Muharebe zevalde bitmişti. Muhammed Bedir'den uzaklaşmak için isti'câl gösterdiğinden Abdullah b. Ka'b ile sâir bazı ashabı ganâimi toplayarak nakletmeye memur eyledi. Öğle namazı cemaatle edâ edildikten sonra hareket edildi. Muhammed, güneş batmadan Üseyl'e vâsıl oldu ve orada karargâh kurdu. Müslümanlar o kadar yorgun idiler ki Muhammed o gece nöbet bekleyecek birini bulamadı.[454] Üseyl üç mil uzunluğunda bir vadidir. Bedir'den iki Arap mili mesafede başlar.[455] [III/348]

§74. Üseyl de ihtimal ki ertesi sabah, çünkü menba'lar bu hususta sarîh değildirler; Muhammed üserâyı gözden geçirdi. Bunlar hakkında efkâr-ı müttehid *{aynı fikirde}* değildi. Bazıları hepsini öldürmek istiyorlardı. Ömer ve Sa'd b. Muâz bu fikirde idiler. Ebû Bekir ise bilakis üserâya dokunulmaması fikrinde idi. Üserânın ricası üzerine Muhammed'in huzurunda onların tarafını iltizam *{tarafını tuttu}* ve müdafaa etti. Muhammed, yapılacak en iyi şeyin ne olduğunu tayin hususunda biraz tereddüt gösterdi. Nihayet kararını verdi. Üserânın bir fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* vermelerini yoksa öldürüleceklerini söyledi.

453 Vâkıdî, 95, 106-107; Vâkıdî Wellhausen, 66-70; Hişâm, 453-455; Taberî, 1. cild, 1331-1332.
454 Vâkıdî, 10; Vâkıdî Wellhausen, 70.
455 Muir, Mahomat, 3. cild, 115, not; Vâkıdî, 107, sahife 6.

Mamafih Nadr b. el-Hâris'i istisna etti. Bu, Kur'ân'ı ve Muhammed'i tezyif etmişti.[456] Bunun başını kesmesini Ali'ye emreyledi. Ukbe b. Ebî Muayt da aynı sebepten dolayı Irku'z-Zabye'de aynı akıbete uğradı. Orada Muhammed'in emriyle Âsım b. Sâbit kendisinin başını kesti. Üserâdan Süheyl b. Amr'dan pek nefret eden Ömer, ağzından dilinin sarkması ve artık Muhammed
[III/349] aleyhinde tecâvüzkârane söz söylememesi için esnân-ı kâtıasını *{dişlerini}* sökmek istiyordu. Fakat Muhammed üsreâya bu kabîl muamele icrasına mani oldu.[457]

§75. Bazı üserâyı müstesna kabilinden serbest bıraktı. Evvelce Mekke'de açıktan açığa İslamiyet'i kabul etmiş olan Süheyl b. Beyzâ (yahut biraderi Sehl), Abdullah b. Mes'ûd'un tavassutu *{aracılığıyla}* üzerine nâil-i hürriyet oldu. Bundan başka şair Ebû Azze Amr b. Abdullah b. Umeyr el-Cumahî'yi serbest bırakması için Peygamber'e rica etti. Çünkü beş çocuğunu Mekke'de fakir ve yalnız bir halde bırakmıştı. Bir daha kendisine karşı silah isti'mâl etmemeyi Peygamber'e vaad eyledi. Muhammed buna razı olarak Mekke'ye azîmetine müsade gösterdi. Fakat ertesi sene Uhud Muharebesi'nde Ebû Azze tekrar Muhammed'e karşı silah kullanıp da yine esir düşünce Muhammed onu bilâ-merhamet katlettirdi.[458]

[III/350] §76. Mazîk es-Safrâ boğazından ötede bununla Nâziye dağları arasında Şa'b dağlarının münhatt *{alçak}* bir noktası olan seyirde Muhammed bir ağaç altında tevakkuf ederek ganâimi taksim etti. İbtidâ kendisi için bir pay ayırdı. Sonra mütebâkisini 317 muhtelif kısma ayırdı. 313'ünü hesap ediyor, iki süvari içinde çift hisse tefrik eyliyordu. Hisseler mümkün olduğu kadar müsavi idi. Her fert ya bütün takımıyla bir deve yahut iki deve yahut meşîn bir örtü aldı. Yalnız develerin miktarı(nın) 150 olduğu söyleniyor. Öldürdükleri düşmandan aldıkları silah vesâir eşya-yı şahsiyyeyi müminlere terk eyledi. Bir an'â-

456 Medhal'e bakınız. §256.

457 Vâkıdî, 76, 77, 101-102, 102-103, 104, 108; Vâkıdî Wellhausen, 58, 68, 69, 71; Hişâm, 458-460, 462; Taberî, 1. cild, 1335-1336, 1343-1344, 1354-1355, 1356.

458 Vâkıdî, 105; Vâkıdî Wellhausen, 69,70; Hişâm, 591.

neye nazaran Muhammed hey'et-i mecmuanın hamîsini *{5'te 1'ini}* almıştır. Diğerlerine nazaran bütün ganâimi sefere iştirâk edenlerle esbâb-ı mecbureden dolayı arkada kalmış olan sekiz kişi arasında müsavi {eşit} surette ayırdı. Bu sekiz kişi şunlardır. Üç Muhacir: Osman b. Affân, hâlet-i ihtizarda {ölüm anında} bulunan Peygamber'in kızı ve kendisinin zevcesinin yanında kalmıştı. Talha b. Saîd. Bunlar Kureyşîlerin kervanını tecessüse gitmişlerdi.[459] Beş Medineli: Ebû Lübâbe, Medine'de emanet için kalmıştı; Âsım b. Adiyy, aynı sebeple Kubâ'da kalmıştı. Diğer üçünün de esbâb-ı mecburesi vardı. Sefere silahsız olarak çıkmış olan Muhammed, Münebbih b. el-Haccâc'ın Zülfikâr nâmındaki kılıcını kendisine almak istiyordu.[460]

§77. Muhammed Üseyl'den Medine'ye Zeyd b. Hârise ile Abdullah b. Revâha'yı muzafferiyeti haber vermek üzere gönderdi. Birincisi ehlü'l-âliyeye yani Medine'nin yüksek kısm-ı sekinesine diğeri ehlü's-sâfileye yani şehrin alçak kısm-ı sekinesine muzafferiyeti müjdeleyeceklerdi. Bunlar muharebeden sonra cumartesi sabahı (aynen!) Üseyl'den hareket ettiler, Pazar günü öğleden evvel Medine'ye vardılar. Zeyd, vefat etmiş olan Rukiye'yi el-Bakî' mezarlığına götürdükleri sırada vâsıl oldu. Hiç kimse bu müjdeye inanmak istemiyordu. Bilhassa Yahudilerle münafıklar bunun Müslümanların uğradıkları bir musibeti saklamak için uydurulmuş bir masal olduğunu açıktan açığa söyleyerek pek şüpheli davrandılar. Bunların şüphesi çok sürmedi. Nihayet kırk dokuz esirin ve bütün ganâimle galiplerin muvâsaletini görünce susmaya mecbur oldular.[461]

§78. Muhammed'in Medine'ye Ramazan'ın 22. çarşamba günü[462] üserâdan evvel mi sonra mı vâsıl olduğu malum de- [III/352]

459 § 41. Fıkra.

460 Vâkıdî, 96-97, 98-98, 108; Vâkıdî Wellhausen, 65-66, 67,[III/351] 71; Hişâm, 456, 458; Taberî, 1. cild, 1333-1334, 1335-1359.

461 Vâkıdî, 108-109; 109-110; Vâkıdî Wellhausen, 71-72; Hişâm, 457-458; Taberî, 1. cild, 1330.

462 Not-1 [III/352] Ramazan'ın 22'si Pazar'dır. Bütün bu tarihlerin hayali olmasından korkuyorum.

ğildir.[463] Medine'ye gelince üserâyı ashab arasında taksim ile bunları beslemek ve kendilerine hüsn-i muamele etmek emrini verdi.[464]

§79. Mağlubiyet haberini Mekke'de Kureyşîlere ilk götüren Heysümân el-Huzâî olmuştur. Kimse buna inanmak istemiyordu. Mekke halkı büyük bir ye's ve elem içinde kaldı. Çünkü her birinin akrabalarından bir kaçı telef olmuştu. Mamafih kederlerini alenen belli etmemek ve esirlerin istirdâdına *{geri alınmasına}* hemen talip olmamak için ittifak eylediler. Müslümanların keyiflerini arttırmamak ve akrabalarını daha ucuz bir fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* ile kurtarmak istiyorlardı. Mamafih takriben altı hafta zarfında bütün üserânın fidyeleri tesviye edilmiş bulunuyordu. Fidye-i necât *{kuruluş fidyesi}* her esirin servetine göre bin dirhemden 4 bine kadar düşüyordu.[465]

§80. Kureyşîlerden bazılarının fakir ve kesîru'l-evlâd *{çok*
[III/353] *çocuklu}* oldukları tahakkuk ettiği için parasız serbest bırakıldılar.[466] Fakat bir daha Müslümanlara karşı silah kullanmamaları şart edilmişti. Okuyup yazma bilen üserânın her biri sanat-ı hat'a aşina olmayan on Medineli'ye ta'lim-i hat etmek vazifesiyle mükellef tutuldular. Müzakere esnasında Kureyşîlerden Umeyr b. Vehb Muhammed'i katletmeye yemin eyledi. Safvân b. Ümeyye de buna mukabil bütün bu borçlarını ödeyeceğini ve muvâfık olduğu takdirde vefat ederse ailesine bakacağını vaad etti. Umeyr zehirli bir kılıç ile yola çıktı,

463 Taberî, 1. cild, 1363; Vâkıdî, 113; Vâkıdî Wellhausen, 73.

464 Hişâm, 459; Vâkıdî, 113; Vâkıdî Wellhausen, 73; Taberî, 1. cild, 1337.

465 Hişâm, 460-462; Vâkıdî, 114, 116; Vâkıdî Wellhausen, 73, 74-75, 76; Taberî, 1. cild, 1338-1339, 1342, 1343.

466 Not-1 [III/353] Rivayet olunduğuna göre üserâyı fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* vererek tahlis için Medine'ye on beş Kureyşî gelmiştir. Vâkidî bunların isimlerini ber-vech-i âtî ta'dâd ediyor (Vâkıdî, 125-126; Vâkıdî Wellhausen, 76-77): (1) Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt; (2) Amr b. er-Rebî', Âsım'ın kardeşi; (3) Cübeyr b. Mut'im; (4) Talha b. Ebî Talha; (5) Osman b. Ebî Hubeyş; (6) Abdullah b. Ebî Rebî'a; (7) Hâlid b. el-Velîd; (8) Hişâm b. el-Velîd b. el-Mugîre; (9) Ferve b. es-Sâib; (10) İkrime b. Ebî Cehil; (11) Übeyy b. Halef; (12) Umeyr b.Vehb; (13) Muttalib b. Ebî Vedâ'a; (14) Amr b. Kays; (15) Mikrez b. Hafş b. el-Ahyef.

Medine'ye vâsıl oldu. Fakat Ömer b. el-Hattâb tarafından keşfolunurak Muhammed'in huzuruna götürüldü. Orada şaşırdı, kekeledi, İslamiyet'i kabul etti.[467]

Ebû Leheb'in Vefâtı [III/354]

§81. Bedir Muharebesi'nden birkaç gün sonra Mekke'de Muhammed'in amcası ve Peygamber'in en şiddetli düşmanlarından biri olan Ebû Leheb vefat etti. Vefatından evvelki teferruât Hişâm[468] ve sonra Taberî[469] tarafından mufassalen hikâye edilmektedir. Taberî daha çok tafsilat verir. Bu iki hadisin uydurma olduğu muhakkaktır. Bu meyânda ez-cümle Ebû Süfyân'ın harbe iştirâk ettiği de söyleniyor. Hâlbuki onun kervana Mekke'ye kadar refakat ettiği ve muharebelerle birleşmediği malumdur. Ebû Leheb'in vefatı hakkındaki tafsilat hayâlidir.[470]

Peygamber'in Damadı Ebu'l-Âs'ın Kurtarılması

§82. Üserâ arasında müteveffa Hatice'nin yeğenlerinden biri ve Muhammed'in kızlarından Zeyneb'in kocası Ebu'l-Âs b. Rebî'a da vardı. Kocasıyla beraber Mekke'de kalmış olan Zeyneb kocasının babası Muhammed'in eline esir düştüğünü haber alınca fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* olmak üzere bir miktar para ile validesi Hatice'nin düğün hediyesi olarak vermiş olduğu bir gerdanlığı gönderdi. Muhammed fidye-i necâtı müteessirâne *{kurtuluş fidyesini üzülerek}* kabul etti, Ebu'l-Âs'ı geri gönderdi. Karısını bırakmasını ve Zeyneb'in [III/355] Medine'ye gelmesine müsade etmesini şart koymuştu. Ebu'l Âs Mekke'ye avdet edince verdiği vaadi tuttu, karısı Zeyneb'i Medine'ye gönderdi.[471]

467 Hişâm, 471-474; Taberî, 1. cild, 1352-1354; Vâkıdî, 118-119, 121-122; Vâkıdî Wellhausen, 75-76.
468 460-461.
469 1. cild, 1337-1341.
470 § 107. fıkraya bakınız.
471 Hişâm, 464-471; Taberî, 1. cild, 1346-1351; Vâkıdî Wellhausen, 77; Hacer, 4. cild, 223, numara 682; sahife 598, numara 463.

8. Surenin Nüzûlü

§83. Muhammed Medine'ye avdet edince müminler arasında ganâimin *{ganimetlerin}* taksimi yüzünden tahaddüs etmiş olan ihtilâfı teskîn için Enfâl yahut Ganâim denilen sûreyi tebliğ etti.[472]

Maktul ve Esir İsimleri

Bedir Muharebe'sinde Hazır Bulunanların, Ölenlerin, Esir Alınanların Miktarı

§84. Bedir Muharebesi'nde hazır bulunan Müslümanların, ölenlerin ve üserânın miktarı hakkında menba'lar arasında ihtilaf vardır. Muhtelif rivayetleri zikredelim.

İbn Hişâm (İbn İshak): Bedir'de hazır bulunan Müslümanlar: Muhacirîn Mekke 83, Evsler 61, Hazrecler 170,
[III/356] cem'an 314.[473] Ölen Müslümanlar 14 ki altısı Muhacirînden, sekizi Ensar'dandır.[474] Maktul düşen Kureyşîler: 50 yahut 70, esir edilen Kureyşîler 43 yahut 65.

Vâkıdî: Bedir Muharebe'sinde hazır bulunan Müslümanlar 313. Bunlardan 86'sı Muhacirînden, 227'si Ensar'dandır. Yahut 100 Muhacirîn ve 213 Ensar yahut 73 Muhacirîn, 240 Ensar mevcut idi.[475] Ölen Müslümanların miktarı 14'e bâliğ oluyordu. Bunlardan altısı Muhacirînden, sekizi Ensar'dan idi.[476] Maktul düşen Kureyşîler 49.[477] Esir düşen Kureyşîler 49 yahut 70; 70 yahut 74.[478]

Taberî: Maktul düşen Kureyşîler 70 yahut 44.[479] Esir alınan Kureyşîler 70 yahut 44.[480]

472 Hişâm, 476-485; Vâkıdî, 126-133; Vâkıdî Wellhausen, 77-78; Nöldeke. Kur'ân, 137-139.
473 Hişâm, sahife 491, 495, 506.
474 Hişâm, 506-507.
475 Vâkıdî Wellhausen, 83, 85.
476 Vâkıdî Wellhausen, 81.
477 Vâkıdî Wellhausen, 83.
478 Vâkıdî Wellhausen, 80.
479 Taberî, 1. cild, 1290, 1354,1355.
480 Taberî, 1. cild, 1290, 1335, 1354.

Bedir Muharebesi'nde Hazır Bulunan Müslümanların Esâmîsi

§85. Şimdi Bedir Muharebesi'ne iştirâk etmiş olanların esâmesini derc edeceğiz. Bunun ne dereceye kadar sahîh ve hakiki olduğunu tayin edemeyiz. Böyle olmakla beraber yine mufassalen naklediyoruz. Çünkü pek büyük kıymet-i hâiz birer vesikadırlar. Ağleb-i ihtimale *{büyük ihtimalle}* göre Halife Ömer'in [vefatı: 23 hicrî] tahsisât defterlerini tanzim ettiği zaman verdiği emir üzerine tanzim edilmiş olan listeden alınmıştır. Vâkıdî'nin bunu muharrer bir vesikadan istinsâh ettiği, bu malumatın kendisine şifâhi bir surette intikal eylemediği muhakkaktır. Vâkıdî'nin bazı isimleri hakkında söylediği "esas vesikada, fî sadri'l-kitâb, mevcud değildir" sözlerinden böyle anlaşılıyor.[481] [III/357]

A- Mekke Muhacirîninin Esâmîsi

Benî Hâşimlerden: (1) Peygamber Muhammed; **(2)** Hamza b. Abdilmuttalib b. Hişâm; **(3)** Ali b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib; **(4)** Zeyd b. Hârise b. Şurahbil (yahut Şerâhîl) b. Ka'b el-Kelbî; **(5)** Enese, Muhammed'in azadlısı bir Habeşî; **(6)** Ebû Kebşe, Muhammed'in azadlısı bir İrânî; **(7)** Ebû Mersed Kennâz b. Hısn b.Yerbu' el-Ganevî ki kendisine Kennâz b. Husayn da denir. Hamza'nın halîfidir; **(8)** Mersed b. Ebî Mersed, yukarıkinin oğludur. Bu da Hamza'nın halîfidir. Bazılarına nazaran Ali'nin biraderi Ca'fer b. Ebî Tâlib de Habeşistan'da bulunmakla beraber ganâimden hisse almıştır. Başka menba'lar bu rivayeti tekzîb ederler. Asıl vesikada da (fî sadri'l-kitab) ismi yoktur.[482] **(9)** Ubeyde b. el-Hâris b. el-Muttalib; **(10)** Tufeyl b. el-Hâris; **(11)** Husayn b. el-Hâris, yukarıkinin iki kardeşidirler. **(12)** Mistâh, Avf b. Üsâse b. Abbâd b. el-Muttalib'in lakabıdır. [III/358]

Benî Şems b. Abdi Menâf'lardan: (13) Osman b. Affân b. Ebi'l-Âs. Medine'de hasta bulunan zevcesi ve Peygamber'in kızı Rukiyye'nin yanında kalmıştır. Fakat ganâimden bir hisse

481 Vâkıdî Wellhasuen'e bakınız, sahife 83, satır 24 not 2. Şâyân-ı dikkattir ki Vâkıdî'deki esâmî sırası Hişâm'daki sıraya mutabık değildir. Muhtelif iki listeden istinsâh etmiş olmaları muhtemeldir.

482 Vâkıdî Wellhausen, sahife 83, satır 24, not 2.

almıştır.[483] **(14)** Ebû Huzeyfe Mihşem b. Utbe b. Rebî'a; **(15)** Sâlim, yukarıkinin azadlısıdır yahut Ebû Huzeyfe'nin zevcesi Sübeyte bt. Yaâr b. Zeyd b. Ubeyde'nin kölesidir. Ebû Huzeyfe bunu evlatlığa kabul etmişti.[484] **(16)** Subeyh, Ebu'l-Âs b. Ümeyye'nin azadlısıdır. Herkesle birlikte hareket için hazırlandığı halde hastalandığı için devesini Ebû Seleme b. Abdilesed b. Hilâl'e vermiş, kendisi Medine'de kalmıştı. Mamafih sonraki seferlerin kâffesine iştirâk etmiştir.[485]

Benî Abdişems ve Benî Esed b. Huzeymelerin Halîflerinden: (17) Abdullah b. Cahş b. Riâb b. Ya'mer; **(18)** Ukkâ-
[III/359] şe b. Mihsân b. Hursân; **(19)** Şucâ' b. Vehb b. Rebî'a b. Esed; **(20)** Ukbe b. Vehb, yukarıkinin kardeşi; **(21)** Yezîd b. Rukayş b. Ribâb b. Ya'mer; **(22)** Ebû Sinân b. Mihsân b. Hursân; **(23)** Sinân b. Ebî Sinân, yukarıkinin oğludur. **(24)** Muhriz b. Nadle b. Abdullah b. Mürre; **(25)** Rebî'a b. Eksem b. Sahbere b. Amr.

Benî Kebîr b. Ganm b. Dûdânların Halîflerinden: (26) Sakf b. Amr (yahut Sikâf b. Amr); **(27)** Mâlik b. Amr; **(28)** Müdlic yahut Midlâc b. Amr, Süleymlerin bir ailesi olan Benî Hacerlerden üç kardeş. **(29)** Ebû Mahşâ, yukarıkilerin halîfidir. Tayy kabilesindendir. İsmi Süveyd b. Mahşâ idi.[486] Esed Huzeymelerden Ebû Mahşâ Ersed b. Hümeyrâ yerine bazıları Süveyd b. Mahşâ'yı zikrederler ve aynı şahıs olmadığını söylerler.[487]

Benî Nevfel b. Abdimenâflardan: (30) Utbe b. Gazvân b. Câbir b. Vehb; **(31)** Hubâb, yukarıkinin azadlısıdır.

Benî Esed b. Abdiluzza b. Kusayylardan: (32) Zübeyr el-Avvâm b. Hüveylid; **(33)** Hâtıb b. Ebî Belte'a Amr el-Lahmî; **(34)** Sa'd, yukarıkinin azadlısıdır. Kelbîlerdendir.

Benî Abdüddâr b. Kusayylardan: (35) Mus'ab b. Umeyr b. Hişâm b. Abdimenâf; **(36)** Süveybit b. Sa'd b. Hüreymile
[III/360] (yahut Harmele);

483 Hişâm, 486; Taberî, 1. cild, 1358.
484 Hişâm, 486.
485 Hişâm, 481; Vâkıdî Wellhausen, 83-84.
486 Hişâm, 487.
487 Vâkıdî Wellhasuen, 83.

Benî Zühre b. Kilâblardan: (37) Abdurrahman b. Avf b. Abdiavf; **(38)** Sa'd b. Ebî Vakkâs Mâlik b. Üheyb; **(39)** Umeyr b. Ebî Vakkâs, kardeşidir. Halîfleriyle beraber; **(40)** Mikdâd b. Amr b. Sa'lebe b. Mâlik; **(41)** Abdullah b. Mes'ûd b. el-Hâris b. Şemh; **(42)** Mes'ûd b. Rebî'a b. Amr b. Sa'd, el-Kâre kabilesindendir. "Tîr-endâz *{ok atan, okçu}* manasına gelen bu lakab o kabileye ok atmaktaki maharetlerinden dolayı verilmiştir.[488] **(43)** Zü'ş-Şimâleyn b. Abdiamr b. Nadle el-Huzâa; ismi Umeyr idi. Solak olduğu için kendisine bu lakap verilmişti;[489] Vâkıdî'ye nazaran mahlası Zü'l-Yedeyn idi.[490] **(44)** Habbâb b. el-Eret yahut Hibbân b. el-Eret, Ümmü Sibâ bt. Enmâr'ın azadlısıdır. Temîmîlerden idi. Yahut başka bir rivayete nazaran Huzâalardan idi. Ahfâdı *{torunları}* Kûfe'de tesis-i ikamet etmişlerdir.[491]

Benî Temîm b. Mürrelerden: (45) Ebû Bekir es-Sıddîk. Asıl ismi Atîk b. Osman b. Âmir b. Ka'b idi. Bazıları isminin Abdullah olduğunu, yüzünün ve vücudunun güzelliğinden dolayı kendisine "Atîk" lakabı verildiğini söylerler.[492] **(46)** Bilâl, Ebû Bekir'in azadlısıdır. Benî Cumah'lardan yarı Arap bir melezdir. Ebû Bekir bunu Ümeyye b. Halef'ten satın almıştı. İsmi Bilâl b. Rabâb (Yahut Rabâh) idi. Evladı olmamıştır.[493] [III/361] **(47)** Âmir b. Füheyre, el-Esedlerin bir müvelledidir, yani yarı Arap bir melezdir. Zenci bir cariyeden doğmuştur. Ebû Bekir tarafından iştirâ *{satın alınmış}* ve azad edilmiştir.[494] **(48)** Suheyb b. Sinân, Nemr b. Kâsıt b. Hinb b. Efsâlardandır. Bazıları Abdullah b. Cüd'ân b. Amr b. Ka'b'ın bir azadlısı olduğunu söylüyor. An-asıl Rum olduğu mervîdir. Bazıları Nemr b. Kâsıtlardan bir Arap olup Rumlar tarafından esir alındığını, sonra satıldığını iddia etmektedirler.[495] **(49)** Talha b. Ubeydullah

488 Hişâm, 488.
489 Hişâm, 488.
490 Vâkıdî Wellhasuen, 84.
491 Hişâm, 488.
492 Hişâm, 488.
493 Hişâm, 488.
494 Hişâm, 488. 1. sene-i hicriyye vakayı'ında § 20. fıkraya bakınız.
495 Hişâm, 488-489.

b. Osman b. Amr b. Ka'b b. Sa'd. Bedir Muharebesi esnasında Suriye'de idi. Fakat Muhammed kendisine ganâimden bir hisse verdi.[496]

Benî Mahzûm b. Yakaza b. Mürrelerden: (50) Ebû Seleme Abdullah b. Abdilesed b. Hilâl b. Abdullah; **(51)** Şemmâs b. Osman b. eş-Şerîd b. Süveyd b. Hermî b. Âmir, hakiki ismi Osman idi. Çünkü Şemmâsima'ya (Hristiyan rahipleri) mensup olup o kadar güzeldi ki müşriklik zamanında Mekke'ye geldiği zaman herkesi hayretler içinde bırakmıştı.[497] **(52)** Erkam b. Ebi'l-Erkam Abdimenâf b. Esed, pederi Ebû Cündeb Esed b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm lakabıyla da yâd edilirdi.[498] **(53)** Ammâr b. Yâsir el-Ansî'dir. Mezhic kabilesinden.
[III/362] **(54)** Muattib b. Avf b. Âmir b. Fadl b. Afîf b. Küleyb b. Hübşiyye, kendisine Ayhâme denilirdi. Huzâa neslinden bir halîftir.

Benî Adiyy b. Ka'blardan: (55) Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzzâ; **(56)** Zeyd b. el-Hattâb, yukarıkinin kardeşidir. **(57)** Mihca', Ömer b. el-Hattâb'ın azadlısıdır. Yemen'de doğmuştur. Bedir'de ilk maktul düşen müslümandır. Bir ok isabet etmişti. Akk kabilesine mensup idi.[499] **(58)** Amr b. Sürâka b. Mu'temir b. Enes b. Ezât b. Abdillah; **(59)** Abdullah b. Sürâka, yukarıkinin kardeşidir. (Vâkıdî'de ismi geçmez). **(60)** Vâkid b. Abdullah b. Abdimenâf b. Arîn b. Sa'lebe et-Temîmî, yukarıkilerin halîfidir. **(61)** Havliyy Ebî Havliyy; **(62)** Mâlik b. Ebî Havliyy, yukarıkinin kardeşidir; kezalik Benî Adiyylerin halîfidir. Pederleri Ebû Havliyy Benî İcl b. Lüceym kabilesine mensup idi. Bekr b. Vâillerin bir şubesidir.[500] **(63)** Âmir b. Rebî'a, Ali el-Hattâb'ın bir halîfidir. Anz b. Vâil kabilesine mensuptur. **(64)** Âmir b. el-Bukeyr b. Abdiyâlîl b. Nâşib b. Gıyâre'dir, Benî Sa'd b. Leys kabilesindendir. **(65)** Âkil b. el-Bukeyr; **(66)** Hâlid b. el-Bükeyr; **(67)** İyâs b. el-Bukeyr,

496 Hişâm, 489.
497 Hişâm, 489.
498 Hişâm, 489.
499 Hişâm, 489-490.
500 Hişâm, 490; Vâkıdî Wellhausen 84, Havliyy'in bir oğludur.

dört kardeştirler, Benî Adiyy b. Ka'bların halîfidirler.[501] **(68)** Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl b. Abdiluzza. Bedir Muharebesi [III/363] esnasında Suriye'de idi. Fakat Peygamber onun ganâimden hisse almasını arzu etmiştir.[502]

Benî Cumah b. Amr b. Husayslardan: (69) Osman b. Maz'ûn b. Habîb b. Vehb b. Huzâfe; **(70)** Sâib b. Osman, oğludur. **(71)** Kudâme b. Maz'ûn; **(72)** Abdullah b. Maz'ûn, Osman'ın iki kardeşleri. **(73)** Ma'mer b. el-Hâris b. Ma'mer b. Habîb b. Vehb.

Benî Sehm b. Amr b. Husayslardan: (74) Huneys b. Huzâfe b. Kays b. Adiyy b. Saîd.

Benî Mâlik b. Hisl b. Âmir Lüeyylerden: (75) Ebû Sebre b. Ebî Rühm b. Abdiluzza b. Ebî Kays b. Abdived; **(76)** Abdullah b. Mahreme b. Abdiluzza b. Ebî Kays b. Abdived; **(77)** Abdullah b. Süheyl b. Amr b. Abdişems b. Abdived. Bu, pederi Süheyl b. Amr'ı Kureyşîler ile birlikte takip etmişti. Fakat Muhammed Bedir'de tevakkuf ettiği zaman Peygamber'in yanına firar ederek muharebeye onun tarafından iştirâk etmiştir.[503] **(78)** Umeyr b. Avf, Süheyl b. Amr'ın azadlısıdır. **(79)** Sa'd b. Havlî, Benî Mâliklerin halîfidir. Yemen'de doğmuştur.

Benî el-Hâris b. Fihrlerden: (80) Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh yahut Âmir b. Abdullah b. el-Cerrâh b. Hiâl b. Üheyb b. Dabbe; **(81)** Amr b. el-Hâris b. Züheyr b. Ebî Şeddâd b. Rebî'a b. Hilâl b. Üheyb b. Dabbe; **(82)** Süheyl b. Vehb b. Rebî'a b. [III/364] Hilâl b. Uheyb b. Dabbe; **(83)** Safvân b. Vehb, biraderi. İkisi de Beyzâ'nın oğullarıdır. **(84)** Amr b. Ebî Serh b. Rebî'a b. Hilâl b. Üheyb b. Dabbe (Vâkidî'de mukayyed değildir).

Bazıları Muhacirîn-i Mekke arasına şu isimleri de idhal ederler: **(85)** Vehb b. Sa'd b. Ebî Serh (b. Rebî'a b. Hilâl b.Üheyb b. Dabbe?), (Vâkıdî'de mezkûr değildir). **(86)** Hâtıb b. Amr (b. Ebî Serh b. Rebî'a b. Hilâl b. Üheyb b. Dabbe), (Vâ-

501 Vâkıdî Wellhausen, 84, İyâs yerine İnâs diye kaydediyor.
502 Hişâm, 490.
503 Hişâm, 491.

kıdî'de ismi geçmez). **(87)** İyâz b. Ebî Züheyr, Benî Haris b. Fihrlerdendir.

Vâkıdî'nin listesinde 59, 84, 85, 86 numaralardaki esâmî mevcut değildir. Mamafih âtîdeki isimlerin ilave edilmiş olduğunu görüyoruz: **(88)** Tuleyb b. Umeyr b. Vehb, Benî Abd b. Kusayylardandır. Daha doğrusu Benî Cumahlara ait olmasıdır. **(89)** Hâtıb b. Amr b. Abdişems b. Abdived, Benî Mâlik b. Hisllerin bir halîfidir. Yemen'de doğmuştur. **(90)** Ma'mer Ebî Serh, Benî el-Hâris b. Fihrlerdendir.[504]

B- Bedir'de Hazır Bulunan Evsî Ensar'ın Esâmîsi

Benî Abdüleşhel b. Cüşm b. el-Hârislerden: (1) Sa'd b.
[III/365] Muâz b. en-Nu'mân b. İmriülkays b. Zeyd b. Abdileşhel; **(2)** Amr b. Mu'âz b. en-Nu'mân; **(3)** Hâris b. Evs b. Mu'âz b. en-Nu'mân; **(4)** Hâris b. Enes b. Râfi' b. İmriülkays.

Benî Ubeyd b. Ka'b b. -Abdileşhellerden: (5) Sa'd b. Zeyd b. Mâlik b. Ubeyd yahut Sa'd b. Mâlik.[505]

Benî Zeûrâ b. Abdileşhellerden: (6) Seleme b. Selâme b. Vakş b. Zuğbe b. Zeûrâ; **(7)** Abbâd b. Bişr b. Vakş b. Zuğbe b. Zeûrâ; **(8)** Selâme b. Sâbit b. Vakş b. Zuğbe; **(9)** Râfi' b. Yezîd b. Kürz b. Seken b. Zeûrâ; **(10)** Hâris b. Hazeme b. Adiyy b. Ubeyy b. Ganm b. Sâlim b. Avf, Benî Ubeydelerin halîfidir ve Hazrecîlerdendir. **(11)** Muhammed b. Mesleme b. Hâlid b. Adiyy b. Mecde'a b. Hârise, yukarıki gibi bu da halîftir. Benî Hârise b. el-Hârislere mensuptur. **(12)** Seleme b. Eslem b. Harîş b. Adiyy b. Mecde'a b. Hârise, yukarıki gibi bu da halîftir ve aynı kabiledendir. Irak'ta Köprü Muharebesi'nde maktul olmuştur. **(13)** Ebü'l-Heysem b. et-Teyyihân; **(14)** Ubeyd (yahut Atîk) b. et-Teyyihan; **(15)** Abdullah b. Sehl. Bazılarına göre Benî Zeurâlara mensuptur. Bazıları ise bilakis Gassânlara mensup olduğunu söylerler.

Benî Sevâd b. Ka'b (Zafer) Evsîlerden: (16) Katâde b. en-Nu'mân b. Zeyd b. Âmir b. Sevâd; **(17)** Ubeyd b. Evs b. Mâ-

504 Vâkıdî, 156-157; Vâkıdî Wellhausen, 83-85.
505 Vâkıdî.

lik b. Sevâd. Kendisine mukarrin denilir. Çünkü Bedir Muharebesi'nde dört esiri bir yere bağlamıştır. Akîl b. Ebî Tâlib'i esir alan odur.[506] [III/366]

Benî Abd b. Rezah b. Ka'blardan: (18) Nasr b. el-Hâris b. Abd; **(19)** Muattib b. Abd (yahut Ubeyd) b. Ünâs b. Teym; **(20)** Abdullah b. Târık, Belî kabilesindendir. Yukarıkiler halîfidir, 19 numaradakinin ana bir kardeşidir.

Benî Hârise b. el-Hâris (Evsî)lerden: (21) Mes'ûd b. Sa'd b. Âmir b. Adiyy b. Cüşm b. Mecde'a b. Hârise. Kendisine Mes'ûd b. Abd Sa'd da denir. **(22)** Ebû Abs b. Cebr b. Amr b. Zeyd b. Cüşm b. Mecde'a. **(23)** Ebû Bürde Hânî b. Niyâr b. Amr b. Ubeyd b. Kilâb b. Dühmân. Yukarıkilerin halîfidir, Belî kabilesine mensuptur (Kudâ'a).

Benî Amr b. Avf b. Mâlik b. el-Evslerden ki Dubey'a b. Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf şa'bıdır: (24) Âsım b. Sâbit b. Ebi'l-Aklah Kays b. İsme b. Mâlik b. Eme b. Dubey'a; **(25)** Muattib b. Kuşeyr b. Müleyl b. Zeyd b. el-Attâf b. Dubey'a; **(26)** Ebû Müleyl b. el-Ez'ar b. Zeyd b. el-Attâf b. Dubey'a; **(27)** Amr b. Mabed b. el-Ez'ar b. Zeyd b. el-Attâf b. Dubey'a. Kendisine Umeyr b. Mabed de denir. **(28)** Sehl b. Huneyf b. Vâhib b. el-Ukeym b. Sa'lebe b. Mecde'a b. el-Hâris b. Amr Behzec b. Hanes b. Avf b. Amr b. Avf.

Benî Ümeyye b. Zeyd b. Mâliklerden: (29) Mübeşşir b. Abdilmünzir b. Zenber b. Zeyd b. Ümeyye; **(30)** Rifâe b. Abdi'lmünzir b. Zenber b. Zeyd; **(31)** Sa'd b. Ubeyd b. en-Nu'mân [III/367] b. Kays b. Amr b. Zeyd b. Ümeyye; **(32)** Uveym b. Sâide; **(33)** Râfi' b. Uncede. Uncede validesinin nâmı idi. **(34)** Ubeyd b. Ebî Ubeyd; **(35)** Sa'lebe b. Hâtıb; **(36)** Ebû Lübâbe b. Abdi'lmünzir. Peygamber'e refaket edecekti. Fakat Peygamber'in esnâ-yı gaybûbetinde Medine'de kendisine vekâlet etmesi için geri gönderildi. **(37)** Hâris b. Hâtıb. Bu da Muhammed tarafından geri gönderilmiştir. Mamafih gerek bunun gerek daha evvelkinin ganâiminden hisse almalarını Muhammed emretmiştir.

506 Hişâm, 496.

Her ikisi de Ravhâ'dan geri çevrilmiştir. Ebû Lübâbe'nin ismi Beşîr idi. Hâtıb, Amr b. Ubeyd b. Ümeyye'nin oğlu idi.[507]

Benî Ubeyd b. Zeyd b. Mâliklerden: (38) Üneys b. Katâde b. Rebî'a b. Hâlid b. el-Hâris b. Ubeyd; **(39)** Ma'n b. Adiyy b. el-Cedd b. el-Aclân b. Dubey'a, halîfidir. **(40)** Sâbit b. Akram b. Sa'lebe b. Adiyy b. el-Aclân, halîfidir. **(41)** Abdullah b. Selâme b. Mâlik b. el-Hâris b. Adiyy b. el-Aclân, halîfidir. **(42)** Zeyd b. Eslem b. Sa'lebe b. Adiyy b. el-Aclân, halîfidir. **(43)** Rib'î b. Râfi' b. Zeyd b. Hârise b. el-Cedd b. el-Aclân, halîfidir. Hepsi (numara 39-43) Benî Ubeydelerin halîfleridirler, Belî kabilesine mensupturlar (Rib'î, Vâkıdî). **(44)** Âsım b. Adiyy b. el-Cedd b. el-Aclân, bu da muharebeye iştirâk edecekti. Fakat
[III/368] Muhammed kendisini geri çevirdi ve ganâimden ona da bir hisse verdi.

Benî Sa'lebe b. Amr b. Avflardan: (45) Abdullah b. Cübeyr b. en-Nu'mân b. Ümeyye b. el-Bürek İmruülkays b. Sa'lebe; **(46)** Âsım b. Kays b. Sâbit b. en-Nu'mân b. Ümeyye b. el-Bürek İmruülkays; **(47)** Ebû Deyyâh b. Sâbit b. en-Nu'mân b. Ümeyye b. el-Bürek İmruülkays; **(48)** Ebû Hanne yahut Ebû Habbe, yukarıkinin kardeşidir. **(49)** Sâlim b. Umeyr b. Sâbit b. en-Nu'mân b.Ümeyye b. el-Bürek İmruülkays; **(50)** Hâris b. en-Nu'mân b. Ümeyye b. el-Bürek İmruülkays; **(51)** Havvât b. Cübeyr b. en-Nu'mân b. Ümeyye.

Benî Cahce b. Külfe b. Avf b. Amr b. Avflardan: (52) Münzir b. Ukbe b. Uhahya b. el-Cülâh b. el-Harîş b. Cahcebî. Kendisine Münzir b. Muhammed b. Ukbe de denilir. **(53)** Ebû Akîl b. Abdullah b. Sa'lebe b. Beyhân. Yukarıkinin halîfidir, Kudâ'aların bir dalı olan Benî Üneyf'lere mensuptur.

Benî Ganm b. Selm b. İmruülkayslardan: (54) Sa'd b. Hayseme b. el-Hâris b. Mâlik b. Ka'b en-Nahhât; **(55)** Münzir b. Kudâme b. Arfece b. Ka'b b. en-Nâhhat; **(56)** Mâlik b. Kudâme b. Arfece; **(57)** Hâris b. Arfece Ka'b b. en-Nahhât; **(58)** Temîm, yukarıkilerin azadlısıdır.

507 Hişâm, 493.

Benî Muâviye b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avflardan: (59) Cebr b. Atîk b. el-Hâris b. Kays b. Heyşe b. el-Hâris; **(60)** Mâlik [III/369] b. Sâbit b. Nümeyle, yukarıkinin halîfidir, Müzeyne kabilesine mensuptur. **(61)** Nu'mân b. İsr, bu da yukarıkinin halîfidir. Belî kabilesine mensuptur. Cem'an 61 Evsî'dir.[508] Vâkıdî'nin listesinde 10. numara yoktur. Onda iki isim daha fazladır: **(62)** Sâlim, Sübeyte bt. Ye'âr'ın azadlısıdır. Muhacirîn listesindeki 15. numaranın bir tekrarıdır. **(63)** Hâris b. Kays b. Heyşe, Benî Muâviye b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avfların halîfidir (meşkûk) *{şüpheli}*.

C- Hazrecî Ensâr'ın Esâmîsi

Benî el-Hâris b. el-Hazrec ve Benî İmruülkays b. Mâlik b. Sa'lebe b. Ka'b b. el-Hazrec b. el-Hâris b. el-Hazreclerden: (1) Hârice b. Zeyd b. Ebî Züheyr b. Mâlik b. İmruülkays; **(2)** Sa'd b. Rebî' b. Ebî Züheyr b. Mâlik; **(3)** Abdullah b. Revâha b. Sa'lebe b. İmruülkays b. Amr b. İmruülkays; **(4)** Hallâd b. Süveyd b. Sa'lebe b. Amr b. Hârise b. İmruülkays.

Benî Zeyd b. Mâlik b. Sa'lebe b. Ka'b b. el-Hazreclerden: (5) Beşîr b. Sa'd b. Sa'lebe b. Hilâs b. Zeyd; **(6)** Semmâk b. Sa'd, biraderidir.

Benî Adiyy b. Ka'b b. el-Hazrec b. el-Hâris b. el-Hazreclerden: (7) Sübey' b. Kays b. Âişe b. Ümeyye b. Mâlik b. Âmir b. Adiyy; **(8)** Abbâd b. Kays, biraderi (Yahut Abbâde b. Kays); [III/370] **(9)** Abdullah b. Abs.

Benî Ahmer b. Hârise b. Sa'lebe b. Kâ'b b. el-Hazrec b. el-Hâris b. el-Hazreclerden: (10) Yezîd b. Hâris b. Kays b. Mâlik b. Ahmer. Kendisine validesinin ismiyle İbn Füshem denir. Validesi Benî el-Kayn b. Cesrlere mensup bir kadın idi.[509]

Benî Cüşem b. el-Hâris b. el-Hazrec ve Benî Zeyd b. el-Hâris b. el-Hazreclerden -ki ikiz kardeşlerdir-: (11) Hubeyb b. İsâf b. İnebe b. Amr b. Hudeyc b. Âmir b. Cüşem; **(12)** Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe b. Abdirabbih b. Zeyd; **(13)**

508 Hişâm, 491-495; Vâkıdî 157-161; Vâkıdî Wellhausen, 85-86.
509 Hişâm, 496.

Hureys b. Zeyd, biraderi; **(14)** Süfyân b. Bişr (yahut Nesr) b. Amr b. el-Hâris b. Ka'b b. Zeyd.

Benî Cidâre b. Avf b. el-Hâris b. el-Hazreclerden: (15) Temîm b. Ye'âr b. Kays b. Adiyy b. Ümeyye b. Cidâre; **(16)** Abdullah b. Umeyr, Benî Hâriselerden. Kendisine Abdullah b. Umeyr b. Adiyy b. Ümeyye b. Cidâre de denir. **(17)** Zeyd b. el-Müzeyyen b. Kays b. Adiyy b. Ümeyye b. Cidâre. Kendisine Zeyd b. el-Müreyy yahut Yezîd b. el-Müzeyyen de denir. **(18)** Abdullah b. Urfete b. Adiyy b. Ümeyye b. Cidâre.

Benî el-Ebcer yahut Hudre b. Avf b. el-Hâris b. el-Hazreclerden: (19) Abdulah b. Rebî' b. Kays b. Amr b. Abbâd b. el-Ebcer; Benî Avf b. el-Hazreclerden yani Benî Ubeyd b. Mâ-
[III/371] lik b. Sâlim b. Ganm b. Avf b. el-Hazreclerden ki kendilerine Benî Hublâ denir. Çünkü Sâlim b. Ganm karnı gayet büyük olduğundan dolayı el-Hublâ lakabıyla yâdediliyordu.[510] **(20)** Abdullah b. Abdullah b. Übeyy b. Mâlik el-Hâris b. Ubeyd. İbn Selûl lakabıyla meşhurdur. Çünkü Selûl, Übeyy'in validesinin ismi idi.[511] **(21)** Evs b. Havlî b. Abdullah b. el-Hâris b. Ubeyd.

Benî Cez' b. Adiyy b. Mâlik b. Sâlim b. Ganmlardan: (22) Zeyd b. Vedî'a b. Amr b. Kays b. Cez'; **(23)** Ukbe b. Vehb b. Kelede, yukarıkinin bir halîfidir. Benî Abdullah b. Gatafânlara mensuptur. **(24)** Rifâe b. Amr b. Zeyd b. Amr b. Sa'lebe; **(25)** Âmir b. Seleme b. Âmir, yukarıkinin halîfidir. Yemen'de doğmuştur. Kendisine Amr b. Seleme de denir. Kudâaların bir dalı olan Belîlere mensuptur. **(26)** Ebû Humeyza Ma'bed b. Kuşeyr b. el-Mukaddem. Kendisine Ma'bed b. Abbâd b. Kaşgar b. el-Mukaddem yahut Ma'bed b. Abbâd b. Kays el-Kudm da denir. **(27)** Âmir b. el-Bükeyr yahut Âmir b. el-Ukeyr yahut Âsım b. el-Ukeyr, yukarıkilerin halîfidir.

Benî Sâlim b. Avf b. Amr b. Avf b. el-Hazreclerden -ki Benî el-Aclân b. Zeyd b. Ganm b. Sâlimlerin bir dalıdır: (28) Nevfel b. Abdullah b. Nadle b. Mâlik b. el-Aclân.

510 Hişâm, 496.
511 Hişâm, 497.

Benî Asram b. Fihr b. Sa'lebe b. Ganm b. Sâlim b. Avf-lardan: (29) Ubâde b. es-Sâmit b. Kays b. Asram; **(30)** Evs b. es-Sâmit, biraderidir. [III/372]

Benî Da'd b. Fihr b. Sa'lebe b. Ganmlardan: (31) Nu'mân b. Mâlik b. Sa'lebe b. Da'd. Kendisine Kavkâl da denir.

Benî Kuryûş b. Ganm b. Ümeyye b. Levzân b. Sâlimler-den: (32) Sâbit b. Hezzâl b. Amr b. Kuryûş.

Benî Merdaha b. Ganm b. Sâlim (yahut Benî Merdaha) lardan: (33) Mâlik b. ed-Duhşüm b. Merdaha. Kendisine Mâ-lik b. ed-Duhşüm b. Mâlik b. ed-Duhşüm b. Merdaha da denir.

Benî Levzân b. Sâlimlerden: (34) Rebî' b. İyâs b. Amr b. Ganm b. Ümeyye b. Levzân; **(35)** Varaka b. İyâs, biraderi. **(36)** Amr b. İyâs, yukarıkilerin halîfidir; Yemen'de doğmuştur. Ya-hut bazılarına göre iki yukarıkilerin biraderidir. **(37)** el-Mü-cezzer b. Ziyâd b. Amr b. Zemzeme b. Amr b. Ammâre b. Mâ-lik b. Gusayne, yukarıkilerin halîfidir. Kudâaların bir dalıolan Belîlere mensuptur. Asıl ismi Abdullah idi. **(38)** Ubâde (yahut Abde) b. el-Haşhâş (yahut Hashâs) b. Amr b. Zemzeme; **(39)** Neccâb. Sa'lebe b. Hazme b. Asram b. Amr b. Ammâre. Ken-disine Bahhâs b. Sa'lebe de denir. **(40)** Abdullah b. Sa'lebe b. Hazme b. Asram.[512] **(41)** Utbe b. Rebî'a b. Hâlid b. Muâviye, halîftir. Benî Behrâlara mensuptur. Bedir'de hazır bulunduğu rivayet ediliyor. Bazıları kendisine Utbe b. Behz derler. Benî [III/373] Süleym kabilesinden olduğunu söylerler.[513]

Benî Sâide b. Ka'b b. el-Hazreclerden ki Benî Sa'lebe b. el-Hazrec b. Sâide dalındandır: (42) Ebû Dücâne Simâk b. Evs b. Hareşe b. Levzân b. Abdived b. Zeyd b. Sa'lebe; **(43)** Münzir b. Amr b. Huneys b. Hârise b. Levzân b. Abdived. Ken-disine Münzir b. Amr b. Hanbeş de denir. Benî el-Bedî' b. Âmir b. Avf b. Hârise b. Amr b. el-Hazrec b. Sâidelerden: **(44)** Ebû Üseyd Mâlik b. Rebî'a b. el-Bedî'; **(45)** Mâlik b. Mes'ûd, Bedî'le-rin azadlısıdır. Kendisine Mâlik b. Mes'ûd el-Bedî de denir.

512 Hacer, 2. cild, 699; numara 8945; Esîr, 3. cild, 128.
513 Hişâm, 498.

Benî Tarîf b. el-Hazrec b. Sâidelerden: (46) Abdürabbih b. Hakk b. Evs b. Vakş b. Sa'lebe b. Tarîf; **(47)** Ka'b b. Himâr b. Sa'lebe, yukarıkilerin halîfidir. Cüheynelerin kabilesine mensuptur. Kendisine Ka'b b. Cemmâz da denir. Benî Gubşânlardandır. **(48)** Damre b. Amr (yahut Bişr); **(49)** Ziyâd b. Amr (Yahut Bişr) iki kardeştir. **(50)** Besbes b. Amr; (51) Abdullah b. Âmir, Belî' kabilesindendir. Hepsi yukarıkilerin halîflerindendir.

Benî Seleme Sa'd b. Ali b. Esed b Sâride b. Tezîd b. Cüşem b. el-Hazreclerden ve Benî Harâm b. Ka'b b. Ganm b. Ka'b b. Seleme dalından: (52) Hırâş b. es-Sımme b. Amr
[III/374] b. el-Cemûh b. Zeyd b. Harâm; **(53)** Hubâb b el-Münzir b. el-Cemûh b. Zeyd b. Harâm; **(54)** Umeyr b. el-Humâm b. el-Cemûh b. Zeyd; **(55)** Temîm Hırâş b. es-Sımme'nin azadlısıdır. **(56)** Ebû Cebbâr Abdullah b. Amr b. Harâm b. Sa'lebe b. Harâm; **(57)** Mu'âz b. Amr b. el-Cemûh; **(58)** Mu'avviz b. Amr b. el-Cemûh; **(59)** Hallâd b Amr b. el-Cemûh; (60) Utbe b. Âmir b. Nâbî b. Zeyd b. Harâm; **(61)** Habîb b. el-Esved, yukarıkilerin azadlısıdır. **(62)** Sâbit b. Sa'lebe b. Zeyd b. el-Hâris b. Harâm; **(63)** Sa'lebe. Kendisine Cez' denir. **(64)** Umeyr b. el-Hâris b. Sa'lebe b. el-Hâris b. Harâm.

Benî Hansâ b. Sinân b. Ubeyd b. Adiyy b. Ganm b. Ka'b b. Selemelerden: (65) Bişr b. el-Berâ b. Ma'rûr b. Sahr b. Mâlik b. Hansâ; **(66)** Tufeyl b. Mâlik b. Hansâ; **(67)** Tufeyl b. en-Nu'mân b. Hansâ; **(68)** Sinân b. Sayfî b. Sahr b. Hansâ; **(69)** Abdullah b. el-Cedd b. Kays b. Sahr b. Hansâ; **(70)** Utbe b. Abdullah b. Sahr b. Hansâ; **(71)** Cebbâr b. Sahr b. Ümeyye b. Hansâ; **(72)** Hârice b. Humeyyir. Kendisine Hamza b. Humeyyir de denir. **(73)** Abdullah b. Humeyyir. Yukarıkilerin iki halîfidirler. Benî Dühmânların bir dalı olan Benî Eşca'lara mensupturlar.

Benî Hunâs b. Sinân b. Ubeydlerden: (74) Yezîd b. el-Münzir b. Serh b. Hunâs; **(75)** Ma'kil b. el-Münzir b. Serh; **(76)** Abdullah b. en-Nu'mân b. Beldeme (yahut Belzeme);
[III/375] **(77)** Dahhâk b. Hârise b. Zeyd b. Sa'lebe b. Ubeyd b. Adiyy; **(78)** Sevâd b. Zürayk (yahut Zeyd) b. Sa'lebe b. Ubeyd b. Adiyy; **(79)** Ma'bed b. Kays b. Sahr b. Harâm b. Rebî'a b. Adiyy

b. Ganm. Kendisine Ma'bed Kays b. Sayfî b. Sahr b. Harâm da denir. **(80)** Abdullah b. Kays b. Damr[514] b. Harâm.

Benî en-Nu'mân b. Sinân b. Ubeydlerden: (81) Abdullah b. Abdimenâf b. en-Nu'mân; **(82)** Câbir b. Abdullah b. Riâb b. en-Nu'mân; **(83)** Huleyde b. Kays b. en-Nu'mân; **(84)** Nu'mân b. Yesâr, yukarıkilerin halîfidir.

Benî Hadîde b. Amr b. Ganm b. Sevâd b. Ganm b. Ka'b b. Selemelerden: (85) Ebu'l-Münzir Yezîd b. Âmir b. Hadîde; **(86)** Süleym b. Amr b. Hadîde; **(87)** Kutbe b. Âmir b. Hadîde; **(88)** Antere, Süleym b. Amr'ın azadlısıdır. Benî Süleym b. Mansûr kabilesine mensuptur. Bu kabile de Benî Zekvânların bir dalıdır.

Benî Adiyy b. Nâbî b. Amr b. Sevâd b. Ganmlardan: (89) Abs b. Âmir b. Adiyy; **(90)** Sa'lebe b. Ganeme b. Adiyy; **(91)** Ebu'l-Yesr Ka'b b. Abbâd b. Amr b. Ganm b. Sevâd; **(92)** Sehl b. Kays b. Ebî Ka'b b. el-Kayn b. Ka'b b. Sevâd; **(93)** Amr b. Talk b. Zeyd b. Ümeyye b. Sinân b. Ka'b b. Ganm; **(94)** Mu'âz b. Cebel b. Amr b. Evs b. Âiz b. Adiyy b. Ka'b b. Adiyy b. Üdeyy. Hakikatte başka bir kabileye mensup idi. Fakat Benî Sevâd- [III/376]
larla beraber bulunduğu için onların arasına idhal olunmuştur. Abdullah b. Üneys ve Sa'lebe b. Ganeme ile birlikte Benî Selemelerin putlarını kırmıştır.[515]

Benî Zurayk b. Âmir b. Zürayk b. Abdiharise b. Mâlik b. Gadb b. Cuşem b. el-Hazrec yahut Benî Muhalled b. Âmir b. Zürayklardan: (95) Kays b. Mihsân b. Hâlid b. Muhalled. Kendisine Kays b. Hısn da denir. **(96)** Ebû Hâlid el-Hâris b. Kays b. Hâlid b. Muhalled; **(97)** Cübeyr b. İyâs b. Hâlid b. Muhalled; **(98)** Ebû Ubâde Sa'd b. Osman b. Halde b. Muhalled; **(99)** Ukbe b. Osman, biraderi. **(100)** Zekvân b. Abdikays b. Halde b. Muhalled; **(101)** Mes'ûd b. Halde b. Âmir b. Muhalled.

Benî Hâlid b. Âmir b. Zürayklardan: (102) Abbâd b. Kays b. Âmir b. Hâlid.

514 İtalyanca baskıda Sakhr olarak geçmektedir.
515 Hişâm, 501.

Benî Halde b. Âmir b. Zürayklardan: (103) Es'ad b. Yezîd b. el-Fâkih b. Zeyd b. Halde; **(104)** Fâkih b. Bişr b. el-Fâkih b. Zeyd b. Halde. Kendisine Fâkih b. Büsr b. el-Fâkih de denir. **(105)** Mu'âz b. Mâis b. Kays b. Halde; **(106)** Âiz b. Mâis, biraderi. **(107)** Mes'ûd b. Sa'd b. Kays b. Halde.

Benî el-Aclân b. Amr b. Âmir b. Zürayklardan: (108) Rifâe b. Râfi' b. Mâlik b. el-Aclân; **(109)** Hallâd b. Râfi', biraderi. **(110)** Ubeyd b. Zeyd b. Âmir b. el-Aclân. [III/377]

Benî Beyâḍa b. Âmir b. Zürayk'lardan: (111) Ziyâd b. Lebîd b. Sa'lebe b. Sinân b. Âmir b. Adiyy b. Ümeyye b. Beyâda; **(112)** Ferve b. Amr b. Vezefe b. Ubeyd b. Âmir b. Beyâda; **(113)** Hâlid b. Kays b. Mâlik b. el-Aclân b. Âmir b. Beyâda; **(114)** Rüceyle b. Sa'lebe b. Hâlid b. Sa'lebe b. Âmir b. Beyâda. Kendisine Ruhayle de denir. **(115)** Atiyye b. Nüveyre b. Âmir b. Atiyye b. Âmir b. Beyâda; **(116)** Huleyfe b. Adiyy b. Amr b. Mâlik b. Âmir b. Füheyre b. Beyâda. Kendisine Uleyfe yahut Huleyfe de denir.

Benî Habîb b. Abdihârise b. Mâlik b. Gadb b. Cüşem b. el-Hazreclerden: (117) Râfi' b. el-Muallâ b. Levzân b. Hârise b. Adiyy b. Zeyd b. Sa'lebe b. Zeyimenât b. Habîb.

Hazrelerin bir dalı olan Benî en-Neccârlardan yahut Benî Sa'lebe b. Abdiavf b. Ganm b. Mâlik b. en-Neccârlardan: (118) Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Küleyb b. Sa'lebe.

Benî Useyre b. Abdiavf b. Ganmlardan: (119) Sâbit b. Hâlid b. en-Nu'mân b. Hansâ b. Useyre (yahut Useyr ya da Uşeyre); **(120)** Umâre b. Hazm b. Zeyd b. Levzân b. Amr; **(121)** Sürâka b. Ka'b b. Abdiluzza b. Gaziyye b. Amr.

Benî Ubeyd b. Sa'lebe b. Ganmlardan: (122) Hârise b. en-Nu'mân b. Zeyd b. Ubeyd; **(123)** Suleym b. Kays b. Kuhd (Hâlid) Benî Kays b. Ubeyd. [III/378]

Benî Âiz (yahut Âbid) b. Sa'lebe b. Ganmlardan: (124) Süheyl b. Râfi' b. Ebî Amr b. Âiz; **(125)** Adiyy b. Ebi'z-Zağba, yukarıkinin halîfidir ve Cüheynelere mensuptur.

Benî Zeyd b. Sa'lebe b. Ganmlardan: (126) Mes'ûd b. Evs b. Zeyd; **(127)** Ebû Huzeyme b. Evs b. Zeyd b. Asram b. Zeyd; **(128)** Râfi' b. el-Hâris b. Sevâd b. Zeyd.

Benî Sevâd b. Mâlik b. Ganmlardan: (129) Avf b. el-Hâris b. Rifâ'a b. Sevâd; **(130)** Muavviz b. el-Hâris; **(131)** Mu'âz b. el-Hâris. Üç kardeştirler. Bunlara valideleri Afrâ bt. Ubeyd b. Sa'lebe b. Ubeyd b. Sa'lebe'nin ismiyle Benî Afrâ dahi denir. **(132)** Nu'mân b. Amr b. Rifâ'a. Kendisine Nuaymân da denir. **(133)** Âmir b. Muhalled b. el-Hâris b. Sevâd; **(134)** Abdullah b. Kays b. Hâlid b. Halde b. el-Hâris b. Sevâd; **(135)** Useyme, yukarıkinin halîfidir. Benî Eşca'lara mensuptur. **(136)** Vedîa b. Amr, yukarıkilerin halîfidir. Cüheynelere mensuptur. **(137)** Sâbit b. Amr b. Zeyd b. Adiyy b. Sevâd; **(138)** Ebü'l-Hamrâ, Hâris b. Afrâ yahut Hâris b. Rifâ'a'nın azadlısıdır. Bedir'de hazır bulunduğu mervîdir.

Benî Âmir b. Mâlik b. en-Neccâr'lardan yahut Benî Atîk b. Amr b. Mebzûl (Âmir) dalından: (139) Sa'lebe b. [III/379] Amr b. Mihsân b. Amr b. Atîk; **(140)** Sehl b. Atîk b. en-Nu'mân b. Amr b. Atîk; **(141)** Hâris b. es-Sımme b. Amr b. Atîk. Hastalanarak Ravhâ'da kaldı. Fakat Muhammed ona da ganâimden hissesini verdi.[516]

Benî Hüdeyle yahut Benî Kays b. Ubeyd b. Zeyd b. Muâviye b. Amr b. Mâlik b. en-Neccârlardan: Bunlara Benî Hüdeyle denilmesi Muâviye b. Amr b. Mâlik b. en-Neccâr'ın validesi Hüdeyle bt. Mâlik b. Zeydullah b. Habîb b. Abdihârise el-Hazreciye dolayısıyladır.[517] **(142)** Übeyy b. Ka'b b. Kays; **(143)** Enes b. Mu'âz b. Enes b. Kays.

Benî Meğâle yahut Benî Adiyy b. Amr b. Mâlik b. en-Neccârlardan: Bunlara Adiyy b. Amr b. Mâlik b. en-Neccâr'ın validesi Meğâle bt. Avf b. Abdimenât b. Amr b. Mâlik b. Kinâne b. Huzeyme dolayısıyla Benî Meğâle denilirdi: **(144)** Evs b. Sâbit b. Münzir b. Harâm b. Amr b. Zeydimenât b. Adiyy; **(145)** Ebu'ş-Şeyh Übeyy b. Sâbit, biraderi rivayete nazaran

516 Hişâm, 503.
517 Hişâm, 503-504.

şair Hassân b. Sâbit'in de biraderidir. **(146)** Ebû Talha Zeyd b. Sehl b. el- Esved b. Harâm b. Amr b. Zeydimenât b. Adiyy.

Benî Adiyy b. Âmir b. Ganm b. Adiyy b. en-Neccârlardan: (147) Hârise b. Sürâka b. el-Hâris b. Adiyy b. Mâlik b.
[III/380] Adiyy; **(148)** Amr b. Sa'lebe b. Vehb b. Adiyy b. Mâlik b. Adiyy. Kendisine Ebû Hakîm denilir. **(149)** Salît b. Kays b. Amr b. Atîk b. Mâlik b. Adiyy; **(150)** Ebû Selit Üseyre b. Ebî Hârice Amr b. Kays b. Mâlik b. Adiyy; **(151)** Sâbit b. Hansâ b. Amr b. Mâlik b. Adiyy; **(152)** Âmir b. Ümeyye b. Zeyd b. el-Hashâs b. Mâlik b. Adiyy; **(153)** Muhriz b. Âmir b. Mâlik b. Adiyy; **(154)** Sevâd b. Gaziyye b. Üheyb. Yukarıkilerin halîfidir. Sevâd ismi de verilen Benî Belîlere mensuptur.

Benî Harâm b. Cündeb b. Âmir b. Ganm b. Adiyy b. en-Neccârlardan: (155) Ebû Zeyd Kays b. Seken b. Kays b. Zeûrâ b. Harâm; **(156)** Ebu'l-A'ver Ka'b b. el-Hâris b. Zâlim b. Abs b. Harâm. Kendisine Ebu'l-A'ver b. Zâlim de denir. **(157)** Süleym b. Milhân, (Mâlik) b. Hâlid b. Zeyd b. Harâm; **(158)** Harâm b. Milhân, biraderi.

Benî Avf b. Mebzûl b. Amr b. Ganm b. Mâzin b. en-Neccârlardan: (159) (Kays b.) Ebî Sa'saa Amr b. Zeyd b. Avf (yahut Ebû Sa'saa Amr ilâ âhir. **(160)** Abdullah b. Ka'b b. Amr b. Avf; **(161)** Usayme, yukarıkilerin halîfidir, Benî Esed b. Huzeymelere mensuptur.

Benî Hansâ b. Mebzûl b. Amr b. Ganm b. Mâzinlerden: (162) Ebû Dâvûd Umeyr b. Âmir b. Mâlik b. Hansâ; **(163)**
[III/381] Sürâka b. Amrb. Atıyye b. Hansâ.

Benî Sa'lebe b. Mâzin b. en-Neccârlardan: (164) Kays b. Muhalled b. Sa'lebe b. Sahr b. Habîb b. el-Hâris b. Sa'lebe.

Benî Mes'ûd b. Abdileşhel b. Hârise b. Dinâr b. en-Neccârlardan: (165) Nu'mân b. Abdiamr b. Mes'ûd; **(166)** Dahhâk b. Abdiamr b. Mes'ûd; **(167)** Süleym b. el-Hâris b. Sa'lebe b. Ka'b b. Hârise b. Dinâr, iki yukarıkinin ana bir kardeşi. **(168)** Câbir b. Hâlid b. Abdileşhel b. Hârise; **(169)** Sa'd b. Süheyl b. Abdileşhel yahut Saîd b. Süheyl.

Benî Kays b. Mâlik Ka'b b. Hârise b. Dinâr b. en-Neccârlardan: (170) Ka'b b. Zeyd b. Kays; **(171)** Büceyr b. Ebî Büceyr, yukarıkilerin halîfidir. Büceyr b. Abs b. Bagîd b. Reys b. Gatafân denir. Bazıları Bedir'de hazır bulunanların bu listesine şunları da ilave ediyorlar: **(172)** İtbân b. Mâlik b. Amr b. el-Aclân b. Zeyd b. Ganm b. Sâlim b. Avf b. Amr b. Avf b. el-Hazrec; **(173)** Müleyl b. Vebere b. Hâlid b. el-Aclân; **(174)** Isme b. el-Husayn b. Vebere b. Hâlid b. el-Aclân; **(175)** Hilâl b. el-Muallâ b. Levzân b. Hârise b. Adiyy b. Zeyd b. Sa'lebe b. Mâlik b. Zeydimenât b. Habîb b. Abdihârise b. Mâlik b. Gadb b. Cüşem b. el-Hazrec, 117. numaradakinin kardeşi.

Vâkıdî'nin listesinde Cüşem Hazrecîleri arasında biraz ka- [III/382]
rışıklık vardır. Bu kabilelerden bazılarının efradı karma karışık gösterilmiştir. İbn İshak'takinden başka bir sıra takip olunmuştur. Biz İbn İshak'ın sırasına riayet ettik. Çünkü bize daha sarîh ve mevsûk göründü. Vâkıdî'nin listesinde 51, 57, 63, 66, 67, 93, 135, 172, 175 numaralar yoktur. Bilakis fazla olarak şunlar vardır: **(176)** Amr b. Kays; **(177)** Kays b. Amr b. Kays b. Zeyd. Bunların ikisi de Benî Sevâd b. Mâlik b. Ganmlardandır. **(178)** Ebû Hârice Amr b. Kays b. Mâlik b. Adiyy b. Âmir b. Hansâ b. Amr b. Mâlik b. Adiyy b. Âmir; **(179)** Ka'b b. Zeyd b. Mâlik b. Kays b. Mâlik b. Ka'b b. Hârise; **(180)** Utbe b. Amr b. Hadîc b. Âmir b. Cüşem; **(181)** Gassân b. Mâlik b. Sa'lebe b. Amr; **(182)** Mu'âz b. es-Sımme b. Amr, 52. numaradakinin kardeşidir. **(183)** Sa'lebe b. Üneys; **(184)** Abdullah b. Üneys; **(185)** Gannâm b. Evs b. Gannâm b. Evs b. Amr b. Mâlik. Görülüyor ki Vâkıdî İbn İshak'a nisbetle dokuz isim eksik, on isim fazla bir liste gösteriyor.[518]

Terceme-i hâl muharrirlerinin Bedir Muharebesi'nde ha- [III/383]
zır bulunduklarını temin ettikleri sâir zevât için huruf-ı hecâ *{alfabe}* sırasında Bedir kelimesine bakınız.

§86. Âtîdeki Müslümanlar muharebede hazır bulunmadıkları halde ganâimden hisse almışlardır: **(1)** Osman b. Affân. Peygamber'in kızı olup hâl-i ihtizârda bulunan zevcesi Rukiy-

518 Hişâm, 495-506; Vâkıdî, 161-172; Vâkıdî Wellhausen, 86-90).

ye'yi tedavi için kalmıştı. **(2)** Talha b. Ubeydullah; **(3)** Saîd b. Zeyd, bunlar Suriye'ye doğru gönderilen iki casusturlar.[519] **(4)** Ebû Lübâbe Beşir el-Ensârî, Medine'de imamet etmek üzere kalmıştı. **(5)** Âsım b. Adiyy b. el-Aclân, âliyede yani Medine'nin yüksek kısmında imamet etmek üzere kalmıştı. **(6)** Hâris b. Hâtıb, Muhammed bunu Ravhâ merhalesinden bir memuriyet-i mahsûsa ile Benî Amr b. Avf (Kubâ'da) nezdine onlarla bazı işlerini tesviye için göndermişti. **(7)** Hâris b. es-Sımme. Ravhâ'da muharebeler arasından çıkarılmıştır. Benî Mâlik b. en-Neccârlardan idi. **(8)** Havvât b. Cübeyr, Benî Amr b. Avflardandır. Bu da geri çevrilmiştir. (Ravhâ'dan mı?)[520]

Bedir'de Maktul Düşen Müslümanların Esâmîsi

[III/384] §87. **(1)** Ubeyde b. el-Hâris b. el-Muttalib. Bunun bir ayağı Utbe b. Rebî'a tarafından kesilmişti. Muharebeden sonra Safrâ'da vefat etti. Muhammed kendisini orada defnettirmiştir.[521] **(2)** Umeyr b. Ebî Vakkâs b. Üheyb. Bunu Amr b. Abdived öldürmüştür.[522] **(3)** Umeyr yahut Amr veyahut Abdiamr b. Abdiamr b. Nadle b. Gubşân b. Mâlik b. Efsâ el-Huzâî, Züşşimâleyn, Benî Zührelerin halîfi yahut müttefikidir. Bunu Ebû Üsâme el-Cumahî öldürmüştür.[523] **(4)** Âkil b. el-Bükeyr b. Abdiyâlîl b. Nâşib b. Gıyere b. Sa'd b. Leys b. Bekir b. Abdimenât el-Leysî, Benî Adiyylerin halîfidir. En eski Müslümanlardan biridir. Peygamber Dârü'l-Erkam'a çekildikten sonra ilk İslamiyet'i kabul eden zâttır.[524] İsmi Gâfil idi. Muhammed sonra bunu Âkil'e tahvil etmiştir. Mâlik b. Züheyr b. el-Cumahî tarafından öldürülmüştür.[525] **(5)** Mihca' el-Akkî, Ömer b. el-Hattâb'ın azadlısıdır. En eski Müslümanlardan biridir. Bedir'de ilk maktul düşen budur. Rivayet edildiğine nazaran Âmir b. Hadramî tarafından öldürülmüştür.[526] **(6)** Safvân b. Beyzâ yahut Vehb el-Fihrî. Bu

519 § 41. fıkraya bakınız.
520 Taberî, 1. cild, 1358-1359.
521 Hacer, 2. cild, 1073, numara 9742; Esîr, 3. cild, 356-357, otuz üç yaşında olduğunu söylüyor.
522 Hacer, 3. cild, 68 numara, 175; Esîr, 4. cild, 148, on altı yaşında idi.
523 Hacer, 1. cild, 995-996, numara 2446; Esîr, 3. cild, 141-142.
524 Medhal'e bakınız. § 263.
525 Hacer, 2. cild, 615, numara 8840; Esîr, 3. cild, 76-77.
526 Hacer, [III/385] 3. cild, 958, numara 5072; Esîr, 4. cild, 416.

Tu'ayme b. Adiyy tarafından öldürülmüştür. Diğer bir rivayete göre 38. sene-i hicriyyede vefat etmiştir.[527] **(7)** Ebû Hayseme Sa'd b. Hayseme b. Hâris b. Mâlik b. Ka'b b. en-Nehhât b. Ka'b b. Hârise b. Ganm b. es-Selm b. İmruülkays b. Mâlik b. el-Evs el-Ensârî el-Evsî, Peygamber'in emriyle Medinelilerin hicretten birkaç ay evvel meşhur Akabe gecesinde intihâb ettikleri on iki nakîb yani mümessilden biridir. Muhammed sonra Medine'ye geldiği zaman Kubâ'da kaldığı kısa müddette her gün Sa'd b. Hayseme'nin evinde umumi bir ictimâ akdederdi. Bu eve Beytü'l-Uzzâb yahut bekarlar evi nâmı verilmişti. Peygamber'in gayet sâdık bir taraftarı oldu. Bedir Muharebesi'nde maktul düştü. Kendisini öldüren Tu'ayme b. Adiyy midir yoksa Amr b. Abdived midir? Burası pek malum değildir.[528] **(8)** Mübeşşir b. Abdilmünzir b. Zenber. Bunu Ebû Sevr öldürmüştür.[529] **(9)** Yezîd b. el-Hâris b. Kays b. Mâlik. Kendisine Fuhsüm yahut İbn Kasham denir. Nevfel b. Muâviye ed-Düelî tarafından öldürülmüştür.[530] **(10)** Umeyr b. el-Humâm, Hâlid b. el-A'lem tarafından öldürülmüştür.[531] **(11)** Râfi' b. el-Muallâ b. Levzân b. Hârise b. Adiyy b. Zeyd b. Sa'lebe el-Ensârî el-Hazrecî. İkrime b. Ebî Cehil tarafından öldürülmüştür.[532] **(12)** Hâris (yahut Hârise) b. Sürâka b. el-Hâris el-Ensârî en-Neccârî, Hibbân b. el-Arika tarafından öldürülmüştür.[533] **(13)** Avf b. el-Hâris b. Rifâ'a. Kendisine İbn Afrâ denir.[534] **(14)** Muavviz b. el-Hâris el-Ensârî, kendisine İbn Afrâ da denir. Her ikisi de Ebû Cehil tarafından öldürülmüştür.[535] **(15)** Ebû Yahya Hallâd b. Râfi' b. Mâlik el-Hazrecî, Rifâ'a'nın kardeşidir. İbn İshak'a nazaran Bedir Muharabesi'nde hazır bulunmuştur. İbn Kelbî'ye nazaran Bedir'de maktûul olmuştur.[536]

527 Hacer, 2. cild, 506, numara 8582; Esîr, 3. cild, 27.
528 Hacer, 2. cild, 146-148, numara 4043; Esîr, 275-276.
529 Hacer, 3. cild, 728, numara 1829; Esîr, 4. cild, 298.
530 Hacer, 3. cild, [III/386] 1346, numara 8855; Esîr, 107-108.
531 Hacer, 3. cild, 59-60, numara 148; Esîr, 4. cild, 143.
532 Hacer, 1021,numara 2533; Esîr, 2. cild, 158.
533 Hacer, 1. cild, 571, numara 1410; Esîr,1. cild, 330.
534 Hacer, 3. cild, 82, numara 210; Esîr, 4. cild, 155.
535 Hacer, 3. cild, 923, numara 4074; Esîr, 4. cild, 402.
536 Hacer, 1. cild, 934-935, numara 2264. Tam liste için Hişâm'a bakınız, sahife 506; Vâkıdî, 141-143; Vâkıdî Wellhausen, 81.

Bedir'de Katledilen Müşriklerin Esâmîsi

§88. **(1)** Hanzala b. Ebî Süfyân b. Harb b. Ümeyye b. Abdişems, Zeyd b. Hârise tarafından öldürülmüştür. Zeyd'e Hamza ile Ali muâvenet ediyorlardı. **(2)** Hâris b. el-Hadramî, Nu'mân b. Asr tarafından öldürülmüştür. **(3)** Âmir b. el-Hadramî, Ammâr b. Yâsir yahut Âsım b. Sâbit tarafından öldürülmüştür. **(4)** Umeyr b. Ebî Umeyr, Ebû Huzeyfelerin azadlısı Sâlim tarafından öldürülmüştür. **(5)** Bunun oğullarından biri; **(6)** Ubeyde b. Saîd b. el-Âs b. Ümeyye b. Abdişems, Zübeyr b. el-Avvâm tarafından öldürülmüştür. **(7)** Âs b. Saîd b. el-Âs b. Ümeyye, Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür. **(8)** Ukbe b. Ebî Muayt b. Ebî Amr b. Ümeyye b. Abdişems, Âsım b. Sâbit yahut Ali tarafından başı kesilmiştir. **(9)** Utbe b. Rebî'a b. Abdişems, Ubeyde b. el-Hâris
[III/388] tarafından öldürülmüştür. **(10)** Şeybe b. Rebî'a b. Abdişems, Hamza b. Abdilmuttalib tarafından öldürülmüştür. **(11)** Velîd b. Utbe b. Rebî'a, Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür. **(12)** Âmir b. Abdullah, Benî Abdişems b. Abdimenâfların halîfidir. Benî Enmâr b. Bagîdlere mensuptur. Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür. **(13)** Hâris b. Âmir b. Nevfel, Habîb b. İsâf tarafından öldürülmüştür. **(14)** Tu'ayme b. Adiyy b. Nevfel b. Abdimenâf, Ali b. Ebî Tâlib yahut Hamza b. Abdilmuttalib tarafından öldürülmüştür. **(15)** Zem'a b. el-Esved b. el-Muttalib b. Esed, Sâbit b. el-Cez' tarafından Hamza yahut Ali'nin muâvenetiyle öldürülmüştür. **(16)** Hâris b. Zem'a, Ammâr b. Yâsir tarafından öldürülmüştür. **(17)** Akîl b. Esved b. el-Muttalib, Hamza ve Ali tarafından öldürülmüştür. **(18)** Ebu'l-Bahterî el-Âs b. Hişâm b. el-Hâris b. Esed, Mucezzir b. Ziyâd el-Belevî tarafından öldürül-

Not-1 [III/386] Bazılarına nazaran Bedir'de Muhammed'in azadlısı Enese de [III/387] maktul düşmüştür. Maktullerden dördü Seyer'de, üçü ed-Debe'de Müsta'cele menba'ı altında defnedilmiştir. Ubeyde (numara 1) Zât-ı Ecdâl'de el-Cedvel menba'ı altında defnolundu. Mu'âz b. Mâ'is'in Bedir'de yaralanarak sonra bu ceriha yüzünden Medine'de vefat ettiğini biliyoruz. Ubeyd b. Seken sefer esnasında hastalanarak avdette vefat etti (Vâkıdî, 143; Vâkıdî Wellhausen, 81; Hamîs, 1. cild, 453; yolda ölenlerin gayr-ı maktul düşmüş Müslümanların kâffesi(-nin) Bedir'de defnedildiklerini söylüyor).

müştür.[537] **(19)** Nevfel b. Hüveylid b. Esed, Kendisine İbnü'l-Adeviyye denir. Ebû Bekir ile Talha b. Ubeydullah'ı İslamiyeti kabul ettikleri zaman bir iple birbirlerine bağlamıştı. Bundan dolayı onlara "Karneyn" lakabı verilmişti. Muhammed'in şedîd düşmanlardan biri idi. Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür. **(20)** Nadr b. el-Hâris b. Kelede b. Alkame b. Abdimenâf b. Abdiddâr. Ali tarafından Safrâ'da yahut Üseyl'de[538] Sabrân,[539] işkence ile katledilmiştir. peder isminin müşâbeheti İbn Ebî [III/389] Usaybia'yı[540] büyük bir hataya düşürmüştür. İddiasına nazaran, bu Nadr meşhur tabip Hâris b. Kelede es-Sekâfî'nin oğludur. İleride kendisinden bahsedeceğiz. Hâlbuki Nadr bir Sekâfî değildir, Abduddâr b. Kusayy neslinden geldiği iddia olunmaktadır. Herhalde İbn İshak'ın müteaddid beyânâtından anlaşılacağı üzere hakiki bir kişidir.[541] Aynı hataya sâir muharrirler de kısmen düşmüşlerdir: Esîr, 2. cild, 55, Nadr'ın meşhur tabip Hâris b. Kelede es-Sekâfî'nin[542] oğlu olduğu fikrinden hareketle, Hâtemü'l-Enbiyâ'nın vürûdu hakkındaki ihbârata tesadüf etmek üzere Acem, İbrânî ve Hristiyan kitaplarında tetkikât-ı amîka *{etraflıca araştırma}* ve âlimânede bulunmuş olduğunu söyler. **(21)** Zeyd b. Mülays, Umeyr b. Hişâm b. Abdimenât b. Abdiddâr'ın azadlısıdır. Bilâl b. Rebâh ve Abduddârların halîfi Zeyd tarafından öldürülmüştür. Diğer rivayete nazaran Mikdâd b. Amr tarafından katlolunmuştur. **(22)** Umeyr b. Osman b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym, Ali yahut Abdurrahman b. Avf tarafından öldürülmüştür. **(23)** Osman b. Mâlik b. Ubeydullah b. Osman b. Amr b. Ka'b, Süheyl b. Sinân tarafından öldürülmüştür. **(24)** Ebû Cehil Amr b. Hişâm b. el-Mugîre b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm. Mu'âz b. Amr b. el-Cemûh bunun ibtîda bir ayağını kesti. Fakat [III/390]

537 § 60. fıkraya bakınız.

538 Hazırlayanın Notu: Üseyl: Medine'ye yakın bir yerdir. Bedir ile Safrâ vadileri arasındadır.

539 Hazırlayanın Notu: Sabrân: Maveraünnehir'de Seyhun'un ötesinde bir küçük kasaba olup yüksek kalesi olduğunu ve "Gaziyye" denilen Türk kavminin mecmû' ve merkez-i ticareti bulunduğunu Yakut Hamevî beyan ediyor. Bkz., Şemseddin Sâmî, Kâmûsu'l-A'lâm, "Sabrân" maddesi, c. 4, s. 2936.

540 Usaybia, Sahife 113-116.

541 Hişâm, 191, 230, 235, 324, 326, ilâ âhir.

542 Usaybia'ya bakınız, 109. ve müteâkib sahifeler; Kıftî 161-162.

oğlu İkrime mukabeleten Mu'âz'ın bir elini kesti. Sonra Muavviz b. Afrâ'nın hücumuna uğrayarak yere yuvarlandı. Muhammed kendisini ölüler arasında arattırdığı zaman Abdullah b. Mes'ûd onun kafasını kesti. **(25)** Âs b. Hişâm b. el-Mugîre b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm, Ömer b. el-Hâttab tarafından katledilmiştir. **(26)** Yezîd b. Abdullah, yukarıkilerin bir halîfidir. Benî Amr b. Temîmlere mensuptu. Gayet cesur bir adamdı. Ammâr b. Yâsir tarafından öldürülmüştür. **(27)** Ebû Musâfi' el-Eş'arî, yukarıki gibi bu da bir halîftir. Ebû Dücâne es-Sâidî tarafından öldürülmüştür. **(28)** Harmele b. Amr, diğer bir halîftir. Hârice b. Zeyd yahut Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür. **(29)** Mes'ûd b. Ebî Ümeyye b. el-Mugîre, Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür. **(30)** Ebû Kays b. el-Velîd b. el-Mugîre, Hamza b. Abdilmuttalib yahut Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür. **(31)** Ebû Kays b. el-Fâkih b. el-Mugîre, Ali yahut Ammâr b. Yâsir tarafından öldürülmüştür. **(32)** Rifâ'a b. Ebî Rifâ'a b. Âiz b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm, Sa'd b. er-Rebî' tarafından öldürülmüştür. **(33)** Münzir b. Ebî Rifâ'a b. Âiz, Ma'n b. Adiyy b. el-Cedd tarafından öldürülmüştür. Buna Ebû Münzir derlerdi. **(34)** Abdullah b. el-Münzir b. Ebî Rifâ'a b. Âiz, Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldü-
[III/391] rülmüştür. **(35)** Sâib b. Ebi's-Sâib b. Âbid b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm. Bir rivayete nazaran Peygamber'in sahabesi olmuştur. Gayet iyi bir Müslüman idi. Muhammed Cirâne gününde buna Huneyn ganâiminden bir hisse vermiştir. Bedir'de müşrikler meyânında maktul düştüğünü iddia edenler kendisini Zübeyr b. el-Avvâm'ın öldürdüğünü söylüyorlar.[543] **(36)** Esved b. Abdilesed b. Hilâl b. Abdullah b.Amr, Hamza b. Abdilmuttalib tarafından öldürülmüştür. **(37)** Hâcib b. es-Sâib b. Uveymir b. Amr b. Âbid b. Abd b. İmrân b. Mahzûm. Kendisine Hâciz b. es-Sâib de denir. Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür. **(38)** Uveymir b. es-Sâib (yahut Âiz) b. Uveymir, Nu'mân b. Mâlik el-Kavkalî tarafından tek başına mücadelede öldürülmüştür. **(39)** Amr b. Süfyân. **(40)** Câbir (yahut Celber) b. Süfyân, yukarıkilerin iki halîfidirler. Tayy kabilesine mensupturlar. Birincisi Yezîd b. Rukayş,

543 Hişâm, 510.

diğeri Ebû Bürde Neyyâr tarafından öldürülmüştür. **(41)** Münebbih b. el-Haccâc b. Âmir b. Huzeyfe b. Sehm b. Amr b. Husays b. Ka'b b. Lüey, Ebü'l-Yüsr tarafından öldürülmüştür. **(42)** Âs b. Münebbih, oğlu, Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür. **(43)** Nübeyh b. el-Haccâc b. Âmir b. Huzeyfe, Hamza b. Abdilmuttalib ve Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından öldürülmüştür. **(44)** Ebu'l-Âs b. Kays b. Adiyy b. Saîd b. Sehm b. Amr b. Husays, Ali b. Ebî Tâlib [III/392] yahut Nu'mân b. Mâlik el-Kavkalî yahut Ebû Dücâne tarafından öldürülmüştür. **(45)** Âsım b. Ebî Avf b. Dubeyre b. Sa'îd b. Sa'd b. Sehm b. Amr b. Husays, Ebü'l-Yüsr tarafından öldürülmüştür. **(46)** Ümeyye b. Halef b. Vehb b. Huzeyfe b. Cumah b. Amr b. Husays, Benî Mâzinlerden bir Ensar yahut Bilâl yahut Mu'âz b. Afrâ tarafından Hârice b. Zeyd ve Hubeyb b. İsâf (Yesaf) muâvenetiyle katledilmiştir. **(47)** Ali b. Ümeyye, oğlu, Ammâr b. Yâsir tarafından öldürülmüştür. **(48)** Evs b. Mi'yar (yahut Muabbir) b. Levzân b. Sa'd b. Cumah b. Amr b. Husays, Ali b. Ebî Tâlib yahut Hüseyn b. el-Hâris b. el-Muttalib yahut Osman b. Maz'ûn yahut bu son ikisi tarafından birlikte katledilmiştir. **(49)** Muâviye b. Âmir, Benî Âmir b. Lüeyylerin halîfidir. Benî Abdilkayslara mensup idi. Ali b. Ebî Tâlib yahut Ukkâşe b. Mihsân tarafından öldürülmüştür. **(50)** Ma'bed b. Vehb, bu da Benî Âmir b. Lüeyylerin halîfidir. Benî Kelb b. Avf b. Ka'b b. Âmir b. Leyslere mensuptur. Bükeyr'in oğulları Hâlid ve İyâs tarafından yahut Ebû Dücâne tarafından öldürülmüştür.

Mamafih bazıları Bedir'de katledilenlerin miktarı(nın) daha çok olduğunu iddia ediyorlar. Kur'ân'ın bir ayetinin tefsirine istinad ederek katlonunan müşriklerin miktarını 70'e ve üserânın adedini de aynı miktara çıkarıyorlar. Binaenaleyh şu müş- [III/393] riklerin de maktuller arasında bulunduğunu temin ediyorlar: **(51)** Vehb b. el-Hâris, Benî Abdişems b. Abdimenâfların halîfidir. Benî Enmâr b. Bagîdlere mensuptur. **(52)** Âmir b. Zeyd, Yemenlidir, yukarıki gibi halîftir. **(53)** Nübeyh b. Zeyd b. Mülays, Benî Abdüddâr b. Kusayylara mensuptur. **(54)** Ubeyd b. Salît, bu da aynı adamın halîfîdir, Benî Kayslara mensuptur. **(55)** Mâlik b. Abdullah b. Osman, Benî Temîm b. Mürrelere mensuptur. Esir düşmüştü. Müslümanların elinde iken vefat etti. Bundan

dolayı maktuller arasına idhal olundu. **(56)** Amr b. Abdullah b. Cüd'ân. **(57)** Huzeyfe b. Ebî Huzeyfe b. el-Mugîre, Benî Mahzûm b. Yakazalara mensuptur. Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından öldürülmüştür. **(58)** Hişâm b. Ebî Huzeyfe, yukarıkinin kardeşidir. Suheyb b. Sinân tarafından öldürülmüştür. **(59)** Züheyr b. Ebî Rifâ'a, Ebû Üseyd Mâlik b. Rebî'a tarafından öldürülmüştür. **(60)** Sâib b. Ebî Rifâ'a, Abdurrahman b. Avf tarafından öldürülmüştür. **(61)** Âiz b. es-Sâib b. Uveymir, esir düştü, fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* verilerek kurtarıldı. Fakat esna-yı avdette *{dönüş sırasında}*, evvelce Hamza b. Abdilmuttalib tarafından aldığı yaranın neticesinde öldü. **(62)** Umeyr, yukarıkilerin halîfidir, Benî Tayylara mensuptur. **(63)** Hiyâr, yine onların halîfidir. Benî
[III/394] el-Kârelere mensuptur. **(64)** Sebre b. Mâlik, Benî Cemûh b. Amrların halîfidir. **(65)** Hâris b. Münebbih b. el-Haccâc, Benî Sehm b. Amrlardandır. Suheyb b. Sinân tarafından öldürülmüştür. **(66)** Âmir b. Ebî Avf b. Dubeyre, Âsım'ın kardeşidir. Abdullah b. Seleme el-Aclânî yahut Ebû Dücâne tarafından öldürülmüştür. Vâkıdî cem'an 51 ismi ta'dâd ediyor. Bunlar bizim listedeki ilk 49 numara ile 58. numaradır. Ayrıca şunlar vardır: **(67)** Utbe b. Rebî'a b. Abdişems, **(68)** Sâib b. Sayfî b. Âiz, Zübeyr b. el-Avvâm tarafından öldürülmüştür.[544]

Bedir Muharebesi'nde Esir Düşen Kureyşîlerin Esâmîsi

§89. **(1)** Âkil b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib b. Hişâm. **(2)** Nevfel b. el-Hâris b. Abdilmuttalib b. Hâşim. **(3)** Sâib b. Ubeyd b. Abdiyezid b. Hâşim b. el-Muttalib b. Abdimenâf. **(4)** Nu'mân b. Amr b. Alkame b. el-Muttalib b. Abdimenâf. **(5)** Amr b. Ebî Süfyân b. Harb b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf. **(6)** Hâris b. Ebî Vecze (yahut Vehre) b. Ebî Amr b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf, Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından esir edilmiş ve Velîd b. Ukbe tarafından verilen 4 bin dinar fidye-i necât *{kur-*
[III/395] *tuluş fidyesi}* mukabilinde serbest bırakılmıştır. **(7)** Ebu'l-Âs b. er-Rebî' b. Abdiluzza b. Abdişems b. Abdimenâf. **(8)** Ebu'l-Âs b. Nevfel b. Abdişems b. Abdimenâf. **(9)** Ebû Rîşe b. Ebî Amr. **(10)** Amr b. el-Ezrak. **(11)** Ukbe b. Abdilhâris b. el-Hadramî,

544 Hişâm, 507-512; Vâkıdî, 143-151; Vâkıdî Wellhausen, 81-83.

bu üçü yukarıkilerin halîfidir. **(12)** Adiyy b. el-Hiyâr b. Adiyy b. Nevfel b. Abdimenâf. **(13)** Osman b. Abdişems b. Ahû Gazvân b. Câbir, yukarıkinin halîfidir, Benî Mâzin b. Mansurlara mensuptur. **(14)** Ebû Sevr. Bu da yukarıki gibi halîftir. **(15)** Ebû Azîz b. Umeyr b. Hâşim b. Abdimenâf b. Abdiddâr b. Kusayy, Ebü'l-Yüsr tarafından esir edilmiştir. Ganâimin hîn-i taksiminde *{ganimetlerin paylaşımı sırasında}* kura isabeti neticesinde Muhriz b. Nadle'nin hissesine düştü. Mus'âb nâmında bir Müslümanın kardeşi idi. Mus'âb fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* olarak çok bir para istemesini Muhriz'e tavsiye etti. Çünkü validesi pek zengindi. Ebû Azîz bundan dolayı 4 bin dirhem fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* vermeye mecbur olmuştur.[545] **(16)** Esved b. Âmir, yukarıkinin halîfidir. **(17)** Sâib b. Ebî Hubeyş b. el-Muttalib b. Esed b. Abdiluzza b. Kusayy (4 bin dirhem). **(18)** Huveyris b. Abbâd b. Osman b. Esed b. Abdiluzza b. Kusayy. Kendisine Hâris b. Âiz b. Osman b. Esed b. el-Uzza b. Kusayy da denir. **(19)** Sâlim b. Şemmâh, yukarıkilerin halîfidir (4 bin dirhem). **(20)** [III/396] Hâlid b. Hişâm b. el-Mugîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm b. Yakaza b. Mürre (4 bin dirhem). **(21)** Ümeyye b. Ebî Huzeyfe b. el-Mugîre b. Abdullah (4 bin dirhem). **(22)** Osman b. Abdullah b. el-Mugîre b. Abdullah (4 bin dirhem). **(23)** Ebü'l-Münzir b. Ebî Rifâ'a b. Âbid b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm (2 bin dirhem). **(24)** Sayfî b. Ebî Rifâ'a b. Âbid b. Abdullah. **(25)** Ebû Atâ Abdullah b. es-Sâib b. Âbid b. Abdullah b. Amr (1000 dirhem). **(26)** Muttalib b. Hantab b. el-Hâris b. Ubeyd b. Ömer b. Mahzûm. **(27)** Hâlid İbnü'l-Alem, yukarikilerin halîfidir. İlk firar eden budur. Bazılarına nazaran, Huzâalardan, bazılarına nazaran bilakis Ukaylîlerdendir. **(28)** Ubû Vedâ'a b. Dubeyre b. Saîd b. Sa'd b. Sehm b. Amr b. Husays b. Ka'b. İlk fidye-i necâtı *{kurtuluş fidyesi}* verilen esir bu olmuştur. Oğlu Muttalib b. Ebî Vedâ'a tarafından tesviye edilmişti.[546] **(29)** Ferve b. Kays b. Adiyy b. Huzâfe b. Saîd b. Sehm b. Amr (4 bin dirhem). **(30)** Hanzala b. Kabîsa b. Huzâfe b. Saîd b. Sehm b. Amr. **(31)** Haccâc b. el-Hâris Kays b. Adiyy b. Sa'd b. Sehm b. Amr. **(32)** Abdullah b. Ubeyy

545 Taberî, 1. cild, 1337.
546 Taberî, 1. cild, 1341; Hişâm, 462.

b. Halef b. Vehb b. Huzâfe b. Cumah b. Amr b. Husays b. Ka'b. **(33)** Ebû Uzze Amr b. Abdullah b. Osman b. Vüheyb b. Huzâfe
[III/397] b. Cumah.[547] **(34)** Fâkih, Ümeyye b. Halef'in halîfidir. İsmi(nin) Fâkih b. Cervel b. Hizyem b. Avf b. Gadb b. Şemmâh b. Muhârib b. Fihr olduğu söyleniyor. **(35)** Vehb b. Umeyr b. Vehb b. Halef b. Vehb b. Huzâfe b. Cumah. **(36)** Rebî'a b. Derrâc (yahut Dâric) b. el-Anbes b. Ühbân b. Vehb b. Huzâfe b. Cumah. **(37)** Süheyl b. Amr b. Abdişems b. Abdived b. Nasr b. Mâlik b. Hisl b. Âmir b. Lüeyy. Benî Sâlim b. Avflardan Mâlik b. ed-Dühşûm tarafından esir edilmiştir (4 bin dirhem). **(38)** Abd b. Zem'a b. Kays b. Abdişems b. Abdived. **(39)** Abdurrahman b. Meşnû b. Vakdân b. Kays b. Abdişems b. Abdived. **(40)** Tufeyl b. Ebî Kuney'. **(41)** Utbe b. Amr b. Cahdem, ikisi de Benî el-Hâris b. Fihrlerdendir.

Bu isimlere âtîdekiler de ilave edilmektedir: **(42)** Utbe, Benî Hişâm b. Abdimenâfların halîfidir. Benî Fihrlere mensuptur. **(43)** Akîl b. Amr, Benî el-Muttalib b. Abdimenâfların halîfidir. **(44)** Temîm b. Amr, biraderi ve kendisi aynı kimselerin halîfidirler. **(45)** Yukarıkinin oğlu. **(46)** Hâlid b. Esîd b. Ebi'l-Îs, Benî Abdişems b. Abdimenâflara mensuptur. **(47)** Ebu'l-Arîz Yesâr, Îs b. Ümeyye'nin azadlısıdır. **(48)** Nehbân, Benî Nevfel
[III/398] b. Abdimenâfların azadlısıdır. **(49)** Abdullah b. Humeyd b. Züheyr b. el-Hâris, Benî Esed b. Abdiluzzalara mensuptur. **(50)** Akîl, Yemen'lidir. Benî Abdüddâr b. Kusayyların halîfidir. **(51)** Müsafi' b. İyâz b. Sahr b. Âmir b. Ka'b b. Sa'd b. Temîm b. Mürre. **(52)** Câbir b. ez-Zübeyr, Benî Temîm b. Mürrelerin halîfidir. **(53)** Kays b. es-Sâib, Benî Mahzûm b. Yakazalardan. **(54)** Amr b. Übeyy b. Halef, Benî Cumah b. Amrlardandır. **(55)** Ebû Rühm b. Abdullah, Benî Cumah b. Amrların halîfidir. **(56)** Yine bunların ismi meçhul bir azadlısı. **(57-58)** Ümeyye b. Haleflerin iki azadlısı. Bunlardan birisinin ismi Nastâs idi. **(59)** Ebû Râfî', Ümeyye b. Haleflerin bir gulâmıdır. **(60)** Eslem, Benî Sehm b. Amr kabilesinden Nübeyh b. el-Haccâc'ın azadlısıdır. **(61)** Habîb b. Câbir, Benî Âmir b. Lüeyylere mensuptur. **(62)** Sâib b. Mâlik, Benî Âmir b. Lüeyylerdendir. **(63)** Şâfi'. **(64)** Şâfi' Benî

547 § 75. fıkraya bakınız.

el-Hâris b. Fihrlerin iki halîfidirler. İkisi de Yemen'lidir.[548] Vâkıdî'nin listesi bu kadar tam değildir. Yani ilk 14 numarayı, 2, 4, 18 numaralar dâhil olmak üzere kaydediyor. Fakat şunları da ilave ediyor: **(65)** Kays b. es-Sâib -ki 4 bin dirhem mukabilinde tahliye edilmiştir-. **(66)** Ubeyd b. Amr b. Alkame, Benî el-Muttalib b. Abdimenâflardandır. Gayet fakir olduğu için [III/399] fidyesiz tahliye olunmuştur. **(67)** Ukbe b. Ebî Muayt, katledildi.[549] **(68)** Hâris b. Âiz, tahlîs-i nefs için 4 bin dirhem vermeye mecbur olmuştur. **(69)** Mâlik b. Abdullah b. Osman, Medine'de esir olarak vefat etmiştir. **(70)** Velîd b. el-Mugîre, 4 bin dirhem mukabilinde esaretten tahlis edildi. Fakat esnâ-yı avdette kendisini kurtarmış olanların elinden kaçarak Medine'ye döndü ve İslamiyet'i kabul etti. İbtidâ ihtidâ etmek istemeyişi fidye-i necâttan kurtulmak arzusuna hamledilmemesi *{İlk başta Müslüman olmak istememesinin sebebi fidye vermekten kurtulmak şeklinde düşünülmemesi}* içindi.[550]

548 Hişâm, 513-515.

549 § 70. fıkraya bakınız.

550 Hişâm, 513-515, Vâkıdî, 133-139; Vâkıdî Wellhausen, 78-80.

Not-1 [III/399] İbn İshak ile Vâkıdî'nin listelerinde üserâ esâmîsi *{esirlerin isimleri}* arasında Peygamber'in amcası Abbâs'ın ismi yoktur. Hâlbuki Taberî'nin hıfzettiği üç hadiste Abbâs esir diye zikredilmektedir (1. cild, 1299, Satır 7; 1341, 1. ve 8. satır) Sprenger (3. cild, 131, not 1). Bu üç hadise büyük bir ehemmiyet verir ve İbn İshak ile Vâkıdî'nin sükûtları Abbâsîler için pek az mûcib-i iftihar olacak malumatın izâlesi ve vakâyı'ın tağşişi işine *{karıştırıldığı}* ne kadar erkenden başlandığını ispat ettiğini söyler. Sprenger Abbâs'ın esaretini bir emr-i vâki' ve muhakkak diye kabul etmektedir. Sprenger müteaddid ehâdisin kıymetlerini takdir hususunda muvaffakiyet göstermemiştir. Kendisinin tâbi' olduğu kavâid-i esâsiyeden biri hadisin metindeki malumat fikrince Müslüman hadis ilminin rûh-ı umumiyesine mugâyir ise [III/400] o malumat sahih olmak iktizâ edeceği kanaatinden ibarettir. Çünkü o malumatı uydurmak için hiçbir sebep yoktu, der (Sprenger'a bakınız, 1. cild, 156, satır 1). Bu kaide her münferid vakaya iyi bir surette tatbik edilirse pek doğru ve münasiptir. Fakat yanlış bir mefhûmdan hareket edecek olursak bizi hataya da sevk edebilir. Bu tetkik ettiğimiz vakada Sprenger, Abbâs'ın esareti hakkındaki hikâyenin bir maksad-ı mahsusa hâdim olduğunu hiç fark etmemiştir. Filhakika onun esaretine dair olan ehâdis, esaretten hiçbir fidye-i necât *{kurtuluş fidyesi}* vermeksizin kurtulduğunu temin ederler. Çünkü İslamiyet'i kabul etmiş. Abbâsîlerden çıkan ehâdisin pek çok hoşlandığı esaslardan biri Mekke'nin zabtından çok evvel yani aleni surette ihtidâsından evvel Abbâs'ın güzelce İslamiyet'i kabul etmiş olduğuna herkesi inandırmaktadır (mesela Taberî 'ye bakınız, 1. cild, 1339, satır 2 ve müteâkib satırlar). Binaenaleyh bunu ispat etmenin yollarından biri Abbâs'ın Bedir'de esir düştüğünü

[III/402]

Esmâ'nın Katli

(25 Ramazan)

§90. Benî Ümeyye b. Zeydlerden Veddân'ın kızı ve Yezîd b. Zeyd b. Hısn el-Hatmî'nin zevcesi olan Esmâ İslamiyet aley-

söylemek, Müslümanlığı kabul ettikten ve Bedir'de arzusu hilâfında harp eylediğinden dolayı Peygamber tarafından serbest bırakıldığını temin eylemek olmuştur (Taberî, 1. cild, 1323, satır 10-11). Muahharan Muhammed'in Abbâsîler'e samimi surette taraftar muharrirler tarafından yazılmış terceme-i halleri Abbâs'ın esareti hikâyesini büyük tafsilat ile hikâye ederler (Egânî, 4. cild, 33; Esîr, 2. cild, 99, 102; Verdî, 1. cild, 116, Ya'kûbî, 2. cild, 26, Ebu'l Fidâ, 1. cild, 84, Hamîs, 1. cild, 439-440. Halebî, 2. cild, 384-387; Hâcer, 2. cild, 668, numara 8983; Esîr, 3. cild, 109). Bütün bu menba'lar Abbâs'ın daha Bedir Muharebesi''nden beri Peygamber ile samimi münasebeti bulunduğunu ve bundan dolayı Müslüman olduğunu ispat etmek emeli pek aşikârdır. İbn İshak ile Vâkıdi'nin sükûtları benim için bu iki muharririn o hikâyeyi [III/401] bilmediklerine, binaenaleyh hikâyenin muahharan icad edilmiş olduğuna bir delil teşkil eder. Bu iki muharrir zamanında böyle bir hikâye mevcut olsa idi sonraki muharrirlere icrâ-yı tesir eden esbâbın bu ilk iki muharrir üzerinde de icrâ-yı tesir etmesi için bir sebep görmüyorum. Sonra esaret hikâyesi hakkındaki muhtelif ehâdisin isnadları pek aşikâr surette mevzu'dur {uydurmadır}. Çünkü bir tanesinde rivayet Ali b. Ebî Tâlib'e çıkarılıyor [vefatı: 40]. Malum olduğu üzere Ali mevsûk hiçbir hadis bırakmamıştır (Medhal § 20 ve not). Diğerlerinde asıl râvi İbn Abbâs'tır. Râviler silsilesinde meçhul nâmlar vardır. Birinde ise râvinin ismi bile yoktur, "بعض اهله" denilmektedir. İsnadların hiçbiri mevsûkiyet-i rivayet *{rivayet,n güvenilirliği}* hakkında bir emniyet vermiyor. Yalnız bu meşkûk isnâdlara *{şüpheli dayanaklara}* istinad eden Abbâs'ın esareti rivayeti pek şüpheli bir esâs-ı tarihiyyeye mâliktir. Daha emin sâir ehâdis menba'larının kâffesi sâkıt dururken (Urve, Zührî, ilâ âhir) bu rivayetin yalnız Abbâs ailesinden iki zâta müntehi *{sona eren}* olması da ayrıca hâiz-i garâbettir. Abbâs'ın esareti gibi bir vaka o kadar hâiz-i ehemmiyet olurdu ki onu birçok kimseler daha rivayet ederlerdi. Hakiki olsa idi sâir menba'lardan da teyit edildiğini göreceğinden (Egânî'ye bakınız, 4. cild, 33). Sprenger'ın muhâkemâtı (3. cild, 131, not) yanlıştır. Diyor ki: "İbn Hişâm (Abbâs'ın esaretine taalluk eden) fıkraları unutmuştur. Abbâs'a müsait olmayan şeylerin ne kadar erkenden izale edilmeye başladığı bununla sabit olmaktadır." Bu iddia vakanın mantıkıyla açıktan açığa bir tezat teşkil eder. Hepsinin en kadîmi olan iki menba' yani İbn Hişâm ile Vâkıdî'nin eserleri Abbâs'ı üserâ arasına idhal etmiyorlar. Diğer taraftan muahhar ve daha az emin bütün menba'lar Abbâs'ın ismini üserâ arasında ta'dâd ediyorlar. Sprenger'ın muhâkemesi görülüyor ki tamamıyla bir akisdir. İyi bir tenkid-i tarihiyye usûlüne mugâyirdir. Çünkü muahhar muharrirlerin rivayetlerini kabul ederek [III/402] kadîm muharririnkini reddediyor! Ya'kûbî (2. cild, 46) Abbâs'ın esareti(nin) ihtidâsı için bir sebep teşkil ettiğini, Mekke'ye gizlice Müslüman olduğu halde avdet ettiğini söylüyor. Bu açık iddia bu rivayetlerdeki bütün emelleri ihtiva eder, menkıbenin ne maksatla uydurulmuş olduğunu bize anlatır.

hinde pek şedîd bazı şiirler yazmıştı. Muhammed Bedir Muharebesi'nden sonra Medine'ye avdet ettiği zaman Umeyr b. Adiyy b. Hârise (yahut Haraşe) b. Ümeyye el-Hatmî bu kadını öldürerek hakaretin intikamını almaya yemin etti. Geceleyin Esmâ'nın evlatlarıyla beraber uyuduğu yere girdi. Çocukların en küçüğü validesinin sinesini emerek uyuyordu. Kılıçla kadının vücudunu deldi. Muhammed, katili hiç muâheze etmedi *{kınamadı}*, onu bir misal diye sâirlerine gösterdi. Benî Hatmelerden hiçbiri bedbaht kadının intikamını almaya cesaret edemedi. Hatta bilakis Umeyr'in irtikâb ettiği *{gerçekleştirdiği}* cinayet, esasen gizlice ihtidâ etmiş olan bazı kabileleri İslamiyetlerini ilana sevk eyledi.[551] [III/403]

Ramazan Bayramı

§91. O sene Muhammed, taraftarlarına zekâtü'l-fıtr *{oruç zekatı}* resminin *{âdetinin}* te'diyesini *{ödenmesini}* emretti. Fıtırdan bir iki gün evvel Müslümanlara bir nutuk irâe ettiği rivayet olunuyor. Ramazan ayı nihayetinde Muhammed bütün ashab ile birlikte şehirden çıkarak musallaya gitti, Salâtü'l-Îd *{bayram namazı}* denilen namazı orada kıldı. Orucun hitâmı bu namaz ile tes'id *{kutlama, tebrik etme}* ediliyordu. İlk defa olarak böyle bir âdet yapılmakta idi. Bu münasebetle musallaya kadar Peygamber'in önünde Habeş Necâşîsinin Zübeyr b. el-Avvâm'a vermiş olduğu kısa mızrak(ın), el-Aneze(nin), taşınmış olduğu söylenmektedir. Bundan sonra bütün bayramlarda mızrağın Peygamber'in önünde taşınması âdet olmuştur. Taberî zamanında [vefatı: 310] Medine caminin müezzinleri(nin) o âdeti muhafaza etmekte oldukları rivayet ediliyor.[552]

551 Vâkıdî, 172-174, Vâkıdî Wellhausen, 90-91; Hişâm, 995-996 Esmâ'nın şiiri burada muharrerdir. Hamîs, 1. cild, 458.

552 Taberî, 1. cild, 1281; Esîr, 2. cild, 88-89, Ya'kûbî, 2. cild, 47; Hamîs, 1. cild, 458.

Not-1 [III/403] Bu mızraktan ibtidâ Bedir Muharebesi münasebetiyle bahsediliyor (§ 67). Ramazan orucunun hitâmında bunu Peygamber'in önünde taşımak âdet oldu. Mekke istikametinde Muhammed'in önüne rekz ediliyordu *{dikiliyordu}*. Peygamber yüzü mızrağa müteveccih bir halde namaz kılıyordu. Sonraki halifeler de bu âdeti muhafaza ettiler. Aneze ismi Sütre'ye tahavvül etti. Bu da [III/404] ihtimal ki Zübeyr'in

Bedir ile Uhud Arasındaki Vakâyı'ın Sırası

§92. Bedir'i takip eden vakâyı'ın sıralarını tayin hususunda menba'lar arasında ihtilaf vardır. İbn İshak'a göre bu sıra ber-vech-i âtîdir: **(1)** Muhammed Bedir'den Medine'ye Ramazan nihayetlerinde yahut Şevval ibtidâlarında avdet etmiştir. **(2)** Yedi gün sonra Küdr Seferi. **(3)** Medine'ye avdet, Şevval'in kısmı mütebâkisiyle bütün Zilkade ayı zarfında Medine'de ikamet. **(4)** 2. sene-i hicriyye Zilhiccesi esnasında Sevik Seferi. **(5)** 3. sene-i hicriyye Muharrem'inde yahut Safer'inin kısm-ı a'zamında Zû-Emer Seferi. **(6)** Hemen tekmil Rebiülevvel ayında Medine'de ikamet. **(7)** Rebiülevvel'in son günleri ile Rebiülâhir'de Cemaziyelevvel'in kısm-ı a'zamında Furû' Seferi. **(8)** Yukarıki seferden sonra vukua gelen Benî Kaynukalar Seferi. [III/405] Hangi ayda olduğu tasrîh edilmiyor *{açıkça belirtilmiyor}*. **(9)** Zeyd b. Hârise'nin Necid'de Karde Seferi. **(10)** Ka'b b. el-Eşref'in katli. **(11)** 3. sene-i hicriyyede Uhud muharebesi.

Vâkıdî ise âtîdeki sırayı gösteriyor: **(1)** 3. sene-i hicriyye nihayetinde Bedir'den avdet. **(2)** Benî Kaynukalar muhasarası 15 Şevval - 1 Zilkade. **(3)** Sevik Seferi, 5 - 10 Zilhicce. **(4)** Küdr Seferi, 10 - 30 Muharrem, 3. sene-i hicriyyede. **(5)** Ka'b b. el-Eşref'in katli, Rebiülevvel'de. **(6)** Zû-Emer Seferi, 12 - 23 Rabiülevvel. **(7)** Furû' Seferi 1 - 10 Cemaziyelevvel. **(8)** Karde Seferi, 1 Cemeziyelâhir. **(9)** Uhud Muharebesi, 3. sene-i hicriyye Şevvalinin 7'sinde.

Taberî'de[553] âtîdeki rivayete tesadüf ediyoruz: **(1)** Bedir'in hemen akabinde Sevik Seferi. **(2)** Benî Kaynukalar Seferi. **(3)** Furû' Seferi. **(4)** Uhud Seferi.

mızrağının yerine sadece bir değnek ikame edildiği zaman vukua gelmiştir. Bu bastonu kullanmanın hikmeti Peygamber'in (muahharan halifenin) orada namaz kılacağını göstermek idi. Kimse öne geçmeyecek ve Mekke'ye karşı ru'yetini *{görüşünü}* setretmeyecekti (Buhârî'ye ve Krehl'e bakınız, 1. cild, 135-136; Hughes, 623, Mişkâtü'l-Mesâbih, 1. cild, 159-160). Buhârî'de (3. cild, 64) bu kısa mızrak, Aneze, hikâyesini, Ali zamanına kadar muhtelif halifelere nasıl intikal ettiğini, sonra 73 tarih-i hicrîsinde Mekke'nin zabtında hîn-i vefatına kadar Abdullah b. Zübeyr(in) [vefatı: 70] elinde kaldığını tamamen görüyoruz.

553 1. cild, 1362 ve 1363-1364.

Bazıları ise Bedir ile Uhud arasında Muhammed'in kumanda ettiği üç seferi yani gazavât ile sahabelerden birinin kumanda ettiği küçük bir seferden yani seriyyeden bahsediyorlar: **(1)** 2. sene-i hicriyye Ramazan'ın 22'sinde Bedir'den avdet. **(2)** Şevval'in 1'inde Karkaratü'l-Küdr Seferi. **(3)** Furû' Seferi. **(4)** Benî Kaynuka Seferi, 3. sene-i hicriyyede. [III/406]

Diğer rivayet de şudur: **(1)** Bedir'den avdet. **(2)** Küdr Seferi. 2. sene-i hicriyye Şevvalinin onuncu pazar günü Medine'ye avdet. **(3)** Gâlib b. Abdullah el-Leysî kumandasında bir sefer. Bir kuvvet Benî Selîm ve beni Gatafânlara karşı yürüyerek bazı kimseleri öldürmüşler, bir miktar mevâşî *{davar, koyun, keçi}* iğtinâm *{ganimet elde}* etmişler, üç zayiat verdikten sonra Şevvalin 15. cumartesi günü (aynen!) Medine'ye dönmüşlerdir. **(4)** Muhammed, Zilhicce'nin 22. pazar gününe (aynen!) kadar Medine' de kalmıştır. Sonra **(5)** Sevik Seferi vukua gelmiştir.[554]

Ebû Afek'in Katli

(Şevval)

§93. Şevval ayında Ebû Afek katledilmiştir. Muhammed Medine'ye vâsıl olduğu zaman bu, takriben 120 yaşında bir ihtiyar

554 Esîr'e de bakınız, 2. cild, 107-108. Bu listedeki üçüncü numarayı Vâkıdî 7. sene-i hicriyye Ramazanında vukua gelmiş gibi gösterir. Vâkıdî Wellhausen, 298. 7. sene-i hicriyye vakâyı'na bakınız § 60.

Not-1 [III/406] Başka vesâik mefkûd olduğu için hangi rivayetin doğru olduğunu tayine imkân yoktur. Mamafih içlerinden birini tercihe mecbur olduğumuz için Vâkıdî'nin rivayetini kabul ettik. Bunu daha emin olmasından değil, tarih hususunda tafsilat vermesinden ve ilk defa olarak vakâyı'a tarih sırası tayini için sarf-ı mesâi etmesinden dolayı Vâkıdî'yi tercih ediyoruz. İbn Hişâm'ın eserinde vakâyı'ın sırası tesadüfî midir, yoksa tarih sırasına göre mi tertip edilmiştir, buna emin değiliz. Vâkıdî'nin kusuru tarih sıralarının bazı noktalarda sun'i olmasıdır, yani bunları hangi menba'lara isnâd ettirdiğini [III/407] bize göstermemiştir ve vakâyı'ın tertibi(nin) biraz keyfi olduğu şüphesi vardır. Çünkü zamanında sarîh tarih hatıraları biraz söylenmişti. Kaynukalara karşı sefer'in 2. sene-i hicriyye Şevvalinde vukua gelmiş olması emin menba'lardan teyit olunmaktadır: Hâris an ibn Sa'd [vefatı: 230] an Muhammed b. Ömer el-Vâkidî [vefatı: 207] an Muhammed b. Abdullah (el-Ezdî?) [vefatı: 160?] an İbn Şihâb ez-Zührî [vefatı: 124] (Taberî 'ye bakınız, 1. cild, 1360, satır 10. O da bizim tercih ettiğimiz Vâkıdî'nin rivayetini kabul eder).

idi. İslamiyeti kabul etmeyerek mütecâvizâne eş'âr ile herkesi Müslümanlar aleyhinde tahrike çalıştı. Bedir Muharebesi'nden sonra Ebû Afek Muhammed aleyhinde o kadar hakaret-âmiz eş'âr tanzim etti ki *{aşağılayıcı şiirler yazdı}*[555] Benî en-Neccârlardan Sâlim b. Umeyr Muhammed'in teşviki üzerine onu katletmeye karar verdi. Bir yaz gecesi Ebû Afek'in avluda uyuduğu sırada Sâlim b. Umeyr bir kılıç ile göğsünü deldi. Bu muannid müşrikin ölümünün intikamını kimse almadı.[556]

Benî Kaynukalar Seferi

(15-30 Şevval)

§94. Bedir Muharebesi'nden sonra Muhammed nazar-ı dikkatini tekrar Medine Yahudilerine çevirerek onları İslamiyet'e celb etmek istedi. Fakat kendisine karşı onların her zamankinden fena bir hisle mütehassis olduklarını gördü. Kaynuka Yahudilerini toplayarak onlara İslamiyeti izah etti ise de hiçbir netice hâsıl olmadı. Müslümanlar ile Yahudiler arasında bu husûmet devam ettiği sırada bir Medineli'ye varmış olan çöldeki bir Arap kadını ya süt satmak ya Kaynukaların sanatı kuyumculuk olduğu cihetle altın müzeyyenâtından birini tamir ettirmek için Benî Kaynukaların pazarına gitti. Bazı Yahudi gençleri bu kadın ile eğlenmek isteyerek yüzünü görmek için örtüsünü çekmeye teşebbüs ettiler. Fakat kadın
[III/409] yalnız olmakla beraber bunları şiddetle defetti. Bunun üzerine mütecâvizlerinlerden biri yahut diğer bir rivayete nazaran

555 Not-1 [III/407] Ebû Afek'in şiirlerinde şöyle deniliyordu: "Ben çok zaman yaşadım. İnsanlar arasında bütün Benî Kayleler (yani Medineliler) [III/408] kadar taahüddâtına sadık ve müttefiklerinin davetine hemen icabet eden kimseler görmedim. Dağlar ikiye yarılsa bile onlar yerlerinden kımıldamazlardı. Hâlbuki şimdi içlerine gelen bir zât onları tefrikaya düşürdü. Bu adam namuslu ile namussuzu karıştırdı! Nüfuz ve iktidarı, hâkimiyeti elde etmek istiyorsanız niçin Tubba'yı (vaktiyle Medine'yi zabta kalkmıştı) takip etmiyorsunuz?" Görülüyor ki bu şiirin muhteviyâtı daha ziyade siyasi idi. Peygamber'in nüfuz-ı cismânîsi aleyhinde bir hicviyye idi. Peygamber gayr-i ahlâkî olan şeyi ahlakî add ve ilan ederek nüfuz ve iktidarını tevsî'e çalışıyor denilmekte idi (Hişâm).

556 Hişâm, 994-995; Vâkıdî 174-175; Vâkıdî Wellhausen, 91-92; Hamîs, 1. cild, 458-459.

kadının görüştüğü kuyumcu esvâbını arkasından bir iğne ile o surette iliştirdi ki kadın gitmek üzere ayağa kalktığı zaman arkası çıplak kaldı, herkes gördü. Orada bulunan bir Müslüman, yahudinin bu âdi ve bâis hacâlât-ı *{utanç verici}* hareketten nefret ederek bir hamle-i hiddet içinde kuyumcuyu öldürdü. Yahudiler galeyana geldiler, silaha sarıldılar, onlar da Müslümanı öldürdüler. Muhammed ile mün'akid taahhüdâtın münfesih *{feshedilmiş, kaldırılmış}* olduğunu ilan ettiler. Sonra kaleye (hısn) çekildiler. Bunun üzerine Peygamber kendilerini muhasaraya teşebbüs etti.[557]

§95. Kaynukalar Hazreclerin hulefası yani müttefikleri idiler [III/410] ve bilhassa münafikînin rüesâsı Ensar'dan Ubâde b. es-Sâmit ile Abdullah b. Übeyy'e merbût *{bağlı}* bulunuyorlardı. İhtilaf tahaddüs edince *{ortaya çıkınca}* Ubâde b. es-Sâmit Kaynukalarla her türlü rabıtayı kırdığını ilan etti. Ahdinde kusur ettiğine dair Übeyy tarafından vuku' bulan muâhezâta *{itirazlara}* şu cevabı verdi: "Kalpler değişti. İslamiyet mevcut uhuvveti *{kardeşliği}* sildi." Hâsılı, Müslüman Hazrecler Kaynukaları

557 Hişâm, 545-546; Vâkıdî, 177-178; Vâkıdî Wellhausen, 96; Esîr, 2. cild, 106-107; Haldûn, 2. cild, zeyl 23.

Not-1 [III/409] Taberî bu hadiseden hiç bahsetmiyor. Hadisin istinad ettiği isnadların kıymeti pek azdır. Çünkü maruf Muhammed b. Ka'b el-Karzî'ye [vefatı: 167] müntehi oluyor. Bu zât birçok masallar icâd etmiştir (Medhal'e bakınız, § 281]. Herhalde gayr-ı kâbil-i inkâr der ki Muhammed, Yahudilere karşı bir imhâ muharebesi açmak için ilk makul fırsattan istifade etmek istememiştir. Çünkü kendisinin hükm ü nüfuzuna ve mezhebine muhalefette musir *{ısrarcı, ısrar eden}* ve muannid *{inatçı}* olduklarına emniyet getirmişti. Müslüman an'anesi Muhammed tarafından Yahudilere açılan harbi mazur göstermeye çalışmakla maksadını meydana vuruyor. Muhammed'in [III/410] Medine'ye ilk ayak bastığı andan itibaren muhaddisîn Yahudileri gayet karanlık renklerle tasvir etmek hususunda pek çok ihtiyar-ı zahmet ederler. Onları İslamiyetin en muannid ve hilekâr düşmanları gibi gösterirler. Zührî [vefatı: 124] Urve b. ez-Zübeyr'e istinaden [vefatı: 91] Muhammed'in Kaynukalara karşı 8, 60. ayette vuku bulan emir üzerine yürümüş olduğunu iddia eder: "Bazı kimselerin hayatından korkuyorsan onlara aynı surette mukabele et. Cenâb-ı Hak hainleri sevmez" bu ayet Allah'ın İbrânîlerin kullandıkları aynı silahın yani su-i niyet ve hilekârlığın isti'mâlini emrettiği yolunda tefsir edilebilir! (Taberî, 1. cild, 1360, satır 12; Vâkıdî, 178, satır 13).

reddettiler. Diğer taraftan müşrik Hazrecler ise kımıldamaya cesaret edemediler. İbn Übeyy Yahudilere tedâfü'î *{savunma halinde}* bir vaziyette kalmalarını nasihat etti. Kendi taraftarlarıyla imdatlarına gitmeyi ve müdafaya iştirâk etmeyi vad eylediyse de sözünü tutmadı. O suretteki herkes Yahudileri yalnız bıraktı. Kaynukalar Yahudilerin en değerlisi diye maruf idiler.
[III/411] Fakat Muhammed'e karşı tecavüzi harekette bulunacak yerde kalenin duvarları arkasında rahat rahat oturdular. İhtimal ki mev'ûd *{söz verilmiş}* muâvenete intizâran silah kullanmadılar, bir tek ok bile atmadılar. Muhammed 15 Şevval'de kaleyi muhasara etti. Zilkade'nin 1'ine kadar surun önünde kaldı. O tarihte Yahudiler teslim oldular. Teslim şerâitinin neden ibaret olduğu pek malum değildir. Çünkü bazıları bilâ-kayd ve şart arz-ı teslimiyet edildiğini iddia ettikleri halde bazıları emvalin terki; fakat kadınlarla çocukların muhafazası şartıyla Yahudilerin teslim olduklarını söylüyorlar.[558]

[III/412] §96. Teslim oldukları zaman miktarları takriben yedi yüz erkeği bâliğ olan Kaynuka Yahudileri sağlam surette bağlandılar

558 Hişâm, 546; Vâkıdî, 177, 178 -179, 180; Vâkıdî Wellhausen, 92, 93, 94; Taberî, 1. cild, 1360; Haldûn, 2. cild, zeyl 23.
Not-1 [III/411] Yek nazarda câlib-i dikkat olan nokta Muhammed'in hükm ü nüfuzunun daha o zaman pek çok artmış olmasıdır. İslamiyetin bi'l-vasıta nüfuzu Kaynukalara karşı canının istediği gibi harekette Muhammed'i serbest bırakıyordu. Ne Hazreciler ne sâir Yahudiler müttefiklerini ve dindaşlarını müdafa için ufak bir teşebbüste bile bulunmuyorlardı. Mamafih hadisi güzelce tetkik edecek olursak görürüz ki Hazrecilerin zımni tesirleri pek büyük ve müessir olmak iktizâ ederdi. Vakâyı', bize hadisin zannettirmek istediğinden başka türlü cereyan etmiş olmak îcâb eyliyor. Bir kere ne bir taraftan ne diğer taraftan hiçbir muharebe vukua gelmemiştir. Muhammed Yahudileri tamamen mahvetmek isterdi. Fakat Hazrecilerin zımni fakat müessir mümânaatlarına *{engellemeler}* galebe çalmadığından, pek güzel tahmin edilebilecek [III/412] mülâhazat-ı siyasiyeye binaen müsâadekâr davranmaya mecbur oldu. Kaynukaları muhasara etti. Onları silah ile mağlup ederek değil, hariçle münasebetlerini kat' ederek, mükavemetlerini açlık ve susuzlukla kırarak arz-ı teslimiyete mecbur eyledi. Bu suretle bir nevi pazarlık vukua geldi. Yahudiler yeni ahvâl ve şerâit dairesinde artık Medine'de ikamet kâbil olmadığını görerek bütün aileleriyle hicret ettiler. Âtîdeki fıkralarda hadisin hikâye ettiği vakayı'ı bu manada anlamak iktizâ eder. Kaynukaların çekilmeleri şerâiti ve tarzı hakkındaki birçok malumat birbirlerini nâkıstır. Bu nokta da şâyân-ı dikkattir.

ve haklarında ne yapılacağını kararlaştırmak üzere[559] Münzir b. Kudâme'nin taht-ı muhafazasına verildiler. Bunun üzerine eski müttefikleri İbn Übeyy tevassut *{aracılık}* ederek üserâyı kurtarmak üzere Münzir'i iknaya çalıştı. Fakat Münzir onu mağrurane reddetti. Muhammed'in bütün Yahudileri katletmek tasavvurunda bulunmasından korkan İbn Übeyy Peygamber'e giderek müttefikleri Kaynukaların hayatlarına dokunulmamasını rica eyledi. İbn Übeyy'i sevmeyen Peygamber arkasını çevirdi. Hazrecî Muhammed'in omzundan zırhını tutarak haykırdı: "Ya Muhammed! Müttefiklerime fenalık etme!" Muhammed İbn Übeyy'in bu hareketinden o kadar gazaba geldi ki yüzü simsiyah kesildi. İbn Übeyy ısrar etti. Peygamber'i bırakmak istemedi. Muhammed Kaynukaları affedinceye kadar elini [III/413] çekmeyeceğini söyledi. Kaynukalar kendisinin müttefikleri idiler, Buâs Muharebesi'nde imdadına gelmişlerdi. Muhammed nihayet bu kadar ısrara dayanamadı. İbn İshak, bütün üserâyı *{esirleri}* İbn Übeyy'e bağışlamış olduğunu söylüyor. Muhammed İbn Übeyy'in o ısrar-ı şedidine *{şiddetli ısrarına}*, rivayet olunduğu kadar, kızmışsa bu ulüvv-ü cenâb *{cömertlik}* kâbil-i izah *{izahı mümkün}* görülemez. Vâkıdî bilakis bütün üserâya Yahudilerin Medine'yi terk etmeleri şartıyla hürriyetlerini bahşetmiş olduğunu söylüyor.[560]

§97. İbn İshak sonra ne olduklarına dair başka malumat vermiyor. Âtîdeki *{ilerideki }* malumat bize yalnız Vâkıdî vasıtasıyla intikal etmiştir. Teslim şerâitinden biri Kaynukaların bütün [III/414] emvalinin Muhammed'e terki idi. Kaynukaların arazisi yoktu.

559 Not-1 [III/413] Muhammed'in bütün Kaynukaları öldürmek isteyeceğine şüphe yoktur. Şâyân-ı itimat menbalar bunu bize temin ediyorlar (Taberî 'ye bakınız, 1. cild, 1360). Râviler: Hâris an İbn Sa'd [vefatı: 230] an Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî [vefatı: 207] an Urve b. Ez-Zübeyr [vefatı: 94] bu emel-i müdehhişini icraya koyamaması Medine'de muhalefet fırkasıyla müşkilat çıkarmamak mütalasına mebnidir. An'ane bu muhalefet fırkasını İbn Übeyy'de temsil ediyor. Bu fırka Peygamber'in gittikçe mütezâyid nüfuzuna el-ân bir mânia teşkil edebilecek kadar kuvvetli idi.

560 Hişâm, 546; Vâkıdî, 179; Vâkıdî Wellhausen, 92; Taberî, 1. cild, 1361; Ebu'l Fidâ, 1. cild, 86; Hamîs, 1. cild, 459-461.

Servetlerinin kısm-ı a'zamı kuyumculuğa ait eşyadan ve eslihadan ibaretti. Muhammed bütün bu zî-kıymet emvâli zabtetti. Kendisi için üç yay, iki zırh, üç kılıç, üç mızrak ile ganâimin humusunu alıkoyduktan sonra mütebâkisini ashab arasında taksim etti. Bu sırada İbn Übeyy, Muhammed'in Kaynukaların Medine'den hicret etmeleri yolunda koyduğu şartı hükümden düşürmeye çalışıyordu. Yahudi rüesâsıyla birlikte birden bire Muhammed'in odasına girerek Medine'de ikamet müsadesini cebren istihsâl etmek teşebbüsünde bulundu. Kapının önünde nöbet bekleyen sahabeden Uveym b. Sâide, İbn Übeyy ile Yahudilere Peygamber'den isti'zan etmeden *{izin istemeden}* içeri girmek için müsade etmedi. İbn Übeyy o kadar mucizâne ısrar ettiki Uveym onu şiddetle itmeye mecbur oldu. Yüzü duvara çarptı. Yüzü gözü kan içinde kaldı. Bu kavgadan zihinleri karışan Yahudiler İbn Übeyy'in kendilerine hiçbir faidesi olamayacağını, en iyisi şartı kabul ederek Medine'yi terk etmek olacağını anladılar. Büyük miktarda müttefik kaybeden İbn Übeyy'in bütün ricaları beyhude kaldı. Muhammed Kaynuka Yahudilerinin eski müttefiki Ubâde b. es-Sâmit'i onların çıkması muamelesini tanzime memur etti. Üç gün zarfında Medine'yi terk etmeleri emrini verdi. Ubâde b. es-Sâmit Yahudilerin azî-
[III/415] metlerine emniyet getirmek için onlara Zü-Bâb'tan öteye kadar ikamet etti. Medine'de birçok alacakları olmakla beraber bunları tahsil için üç günden fazla kalmalarına müsade olunmadı. Mamafih borçlarından tahsil edebildikleri parayı birlikte götürmelerine ses çıkarılmadı. Kaynukalar Vadi'l-Kurâ'ya doğru geçtiler. Erkekler yayan yürüyorlardı. Kadınlar ve çocuklar deveye binmişlerdi. Vadi'l-Kurâ'da bir ay kaldılar. Oranın Yahudileri kendilerine yiyecek ve beygir verdiler. Bunlarla Suriye'de Ezriât'a kadar gittiler. Orada tesis-i ikamet ettiler.[561]

561 Vâkıdî, 179-181; Vâkıdî Wellhausen, 92-94; Taberî, 1. cild, 1361-1362; Haldûn, 2. cild, zeyl 23, Kaynukaların Hayber'de birleştiklerini söylüyor. Bu akla daha yakındır.
Not-1 [III/415] Kaynukaların muhasarası esnasında Medine'de Ebû Lübâbe Beşir b. Abdilmünzir imamet etmiştir. Bedir seferi esnasında bu vazifeyi o görmüştü (Hişâm, 546; Vâkıdî, 181).
Bu seferde İslamiyet tarihinde ilk defa olarak (aynen!) Muhammed

§98. Bütün Zilkade ayı zarfında Muhammed Medine'de ka- [III/416]
larak Bedir üserâsı *{esirleri}* için Kureyşîlerin tesviye ettikleri fidye-i necâtı *{kurtuluş fidyesi}* tahsil ile meşgul oldu. Ay nihayetinde bütün üserâ *{esirler}* serbest bırakılmıştı.[562]

Sevik Seferi

(5-10 Zilhicce)

§99. Ebû Süfyân Bedir felaketinden sonra Mekke'ye vâsıl olunca Muhammed'e karşı harbe tutuşmadan ve mağlubiyetin intikamını almadan başını yıkamamaya yemin etti. Bu ahdini yerine getirmek için Zilhicce ayında Mekke'den hareket ederek 200-400 kadar develi süvari ile Medine üzerine yürüdü. Yukarı yolu, Necid Yaylası boyunca devam eden tarîki ihtiyar ederek *{tercih ederek}* Kanât'ın yukarı kısmına kadar ilerledi. Orada Seyb (yahut Teyt veya Tebt) Dağı kurbunda, Medine'den bir günlük mesafede karargâh kurdu. Geceleyin yalnız [III/417]
başına ileriye yürüdü, Benî en-Nadîr Yahudilerinin nezdine gitti, Hüyey b. Ahtab'ın kapısını çaldı. Hüyey, Benî Kaynukaların başına gelen felaketten korktuğu cihetle neticeyi düşünerek kapıyı açmadı. Bunun üzerine o zaman kabilenin reisi ve müşterek hazinenin muhafızı bulunan Ebû Süfyân, Sellâm b. Mişkem'e müracaat etti. Sellâm içeriye girmesine müsade gösterdi, kendisine içecek şey verdi, Medine'de cereyan eden

ganâimin humusunu kendisine alıvermiş ve diğer dört humusu sahabelere vermiştir. Muhammed'in hissesinde cariye Safiye de dâhildi (Taberî, 1. cild, 1362). Bu doğru ise Yahudilerin cariyeleri de ellerinden alınmış demektir. Çünkü Safiye'nin Yahudi olduğu söylenmiyor. Zaten Yahudi olamazdı. Olsa idi dindaşlarıyla beraber hicret ederdi. Livâ-i Ebyaz'ı *{Beyaz Sancağı}* Peygamber'in amcası Hamza taşımıştı (Taberî, aynı sahife). Hadis, Muhammed'in mâlik olduğu silahların kâffesine birer isim vermiştir. [III/416] Kaynukalar Seferi esnasında Peygamber Zâtü'l-Füdûl zırhını kullanmıştır (Hişâm, 541). Ganâim arasında el-Ketûm (Uhud Gazvesi'nde kırılmıştı), er-Ravhâ, el-Beyzâ nâmı verilen üç yay Muhammed'in hissesine isabet etti. Sa'diye *{Sağdiye şeklinde yanlış yazılmıştır}* ve Fizza/Fidda (Wellhausen bunu Fazfaza/فضفاضه şeklinde kaydeder) zırhları ile Kal'i ve Bettar *{Beyyar şeklinde yanlış yazılmıştır}* kılıçları da Muhammed'in hissesi meyânında idi (Wellhausen bu kılıca tibar der), (Vâkıdî, 170, satır 1-4; Vâkıdî Wellhausen, 93).

562 Hişâm, 540.

ahvâlden Ebû Süfyân'ı haberdâr etti. Şafak sökeceği sıralarda Ebû Süfyân veda ederek refîklerinin yanına döndü, Urayz'a karşı ufak bir müfreze gönderdi. Kureyşîler bazı hurmalıkları tahrip ettiler, iki eve ateş verdiler, Ensar'dan bir Medineliyi tarlada çalışan bir müttefiki ile öldürdüler, sonra alelacele Mekke'ye doğru çekildiler. Muhammed vakayı haber alır almaz mütecâvizleri takip ve te'dib için hemen yola çıktı. Fakat takip hareketi gayet seri olmakla beraber firari Kureyşîlere yetişmek kâbil olmadı. Karkaratü'l-Küdr kurbuna vâsıl olan Muhammed geriye döndü. Müslümanlar yolda Kureyşîlerin süratle kaçabilmek için attıkları birçok yiyecekleri topladılar. Muhammed'in gaybûbeti *{yokluğu}* esnasında Medine Ebû Lübâbe Beşir b. Abdilmünzir tarafından idare edilmişti. Bu sefere firari Kureyşîler tarafından atılan ve Müslümanlar ta-
[III/418] rafından toplanan çok miktarda undan dolayı Sevik nâmı verilmiştir. Muhammed Zilhicce'nin kısm-ı mütebâkisinde yani senenin nihayetine kadar Medine'de kaldı.[563]

Senevî Hac

(8-10 Zilhicce)

§100. Kureyşîler o sene Mekke'de hacca tahakküm ettiler. Hiçbir Müslüman her sene yapılan merasimde hazır bulunamadı.[564]

Medine'de Kurban Bayramı

(10 Zilhicce)

§101. Muhammed Mekke'ye hacca gidemediği için kurban bayramı günü, yani 2. sene-i hicriyye Zilhiccesi'nin onunda Yevmü'l-Udhiyye'de bütün halk ile mutantan *{görkemli}* suretle Musalla'ya gitti, ilk defa olarak o namazı kıldı, kendi eliyle bir iki koyun kurban kesti. Taraftarlarının zenginleri (Ehlü'l-Yüsr) kendisinin misaline iktifâ ettiler. Bu, 2. sene-i hicriyye Zilhiccesi'nin onuncu günü sabahleyin erkenden Benî Selemelerin

563 Hişâm, 543-544; Vâkıdî, 181-183; Vâkıdî Wellhausen, 94; Taberî, 1. cild, 1364-1367; Esîr, 2. cild, 108; Haldûn, 2. cild, zeyl 22; Ebu'l-Fidâ, 1. cild, 86; Hamîs, 1. cild, 461-462.

564 Hişâm, 543.

arazisinde vukua geliyordu. Aynı bayram her sene aynı mahalde on yedi sene mütemadiyen tatbik edildi.[565] [III/419]

Hasan'ın Tevellüdü

§102. O sene Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in [vefatı: 49] tevellüd ettiği söyleniyor. Fakat bazıları bunu reddederek Ali'nin Recep ayında nişanlandığı, Fâtıma ile zifafın 2. sene-i hicriyye Zilhiccesi'nde vukua geldiğini iddia ediyorlar. Râvisi Vâkıdî'dir. Taberî bu rivayetin doğru olduğunu söylüyor.[566]

Meâkiller *{Diyetler}*

§103. O sene Peygamber meâkilleri (öldürülen kimseler için diyet?) yazdı. Bunlar kendisinin kılıcına ta'lîk edilmişlerdi (Muallaka).[567]

565 Taberî, 1. cild, 1362; Esîr, 2. cild, 107; Haldûn, 2. cild, zeyl 23; Hamîs, 1. cild, 462.

566 Taberî, 1. cild, 1367, Esîr, 2. cild, 109; Hamîs, 1. cild, 462.

567 Taberî, 1. cild, 1367, satır 14; Esîr, 2. cild, 109. Burada Muakale deniliyor. Not-1 [III/419] Taberî'nin bu anlaşılmaz cümlesine âtîdeki hadisi ilave edebiliriz. Belki bu sayede manası biraz tenevvür eder: "Târık hikâye ediyor: Ali b. Ebî Tâlib'i kürsü üzerinde gördüm. [III/420] Dedi ki: 'Size Kur'ân'dan başka ve bu Kitab'tan (sahife) başka okuyacak bir şeyim yoktur.' Kitap büyük bir demir halka ile kılıca rabtedilmişti (muallaka). Zekâta taalluk eden kanunları Ali'nin Peygamber'den işittiği veçhile ihtiva ediyordu." JRAS of B, sene 1856, 25. cild, sahife 318. Müslümanlarda vakâyı-'ı tarihiyeyi yazmanın menşei ve terakkisi hakkında Sprenger'ın makalesi. Goldziher, Muh. Stud, 2. cild, sahife 14 hemen hemen bunun aynı bir hadisten bahsediyor. Bunda Ali'nin kılıcının kınına ta'lîk edilmiş bir yazıdan bahis vardır. Bu yazıda "die Gesetze über die Vergeltung von die von thiren zugefügten Schaden und andere Verwundungen" vardı. Şâyân-ı dikkattir ki bu hadislerde yazının hep Ali'de bulunduğu sözleri görülüyor. Taberî 'nin metninde ise bilakis yazıyı yazanın ve elinde tutanın Muhammed olduğu söylenmektedir. Taberî'nin metni nâ-tamam olmak muhtemeldir. Yahut Goldhizer'in (Muh. Stud., 2. cild, sahife 24, not 5) "Praegnante Construction" nâmını vereceği surette hareket etmiştir. Metni: "Kılıcına (yahut Ali'nin kılıcına) ta'lîk edilmiş muâkil" diye itmâm etmek lazım gelir. Bu, Muhammed'in bir şey yazmış olduğuna dair mâlik olduğumuz yegâne haberdir. Muhammed Kur'ân fıkralarını vahiy neticesinde bildiriyordu. Belki bazı parçalarını imlâ etmiştir. Kabilelerle olan bütün muhâberâtı Muhammed imlâ eylemiştir. Fakat bir satır bile bir şey yazmış olduğuna dair hiçbir rivayete tesadüf etmiyoruz. Eğer Taberî 'nin rivayetindeki yazmak tabiri imlâ tarikiyle yazdırmak suretinde tefsir edilmezse bu, mevcud yegâne haberi teşkil eder (Nöldeke'ye bakınız. Kur'ân, 7-13).

[III/420]

Zû-Kâr Muharebesi

(Medhal, §230)

§104. Ya'kûbî'nin rivayetine göre Bedir Muharebesi'nden
[III/421] dört, beş ay sonra yani 2. sene-i hicriyyenin sonlarında ve 3. sene-i hicriyye ibtidâlarında meşhur Zû-Kâr Muharebesi vukua geldi. Bunda Rebî'a aşiretlerinin Arapları, Kisra'nın Acem ordusunu perişan ettiler.[568]

Benî Uzrelerle Müzâkerât

§105. Muhammed Uzrelere hitaben bir hurma yaprağının arkasına (Useyd) bir mektup yazarak kabilesine götürmesi için Uzrelerden birine tevdî' etti. Yolda bu adama Benî Sa'd Hüzeymlerden Verd b. Mirdâs yahut daha doğrusu Verd b. Katâde b. Midâş b. Abdullah b. Deyyân b. el-Hâris b. Sa'd Hüzeym taarruz etti, hurma dalını iki parça yaptı. Mamafih bu Verd bir müddet sonra Müslüman olmuş, Karade Seferi esnasında Zeyd b. Hârise'nin kumandası altında harb ederken maktul düşmüştür[569] yahut Vadi'l-Kurâ seferinde vefat etmiştir.[570] Verd'in Karade'de vefat ettiği sahih ise bu, Muhammed'in bedevi kabilelere gönderdiği en kadîm bir mektuba dair bir haber teşkil eder. Bundan dolayı bu haberi 2. sene-i hicriyye vakâyı'ı arasına idhal ettim. Mamafih bir hata ihti-
[III/422] mali yok değildir. Mektubun iki, üç sene daha muahhar olması kâbildir. Uzrelerin hey'et-i sefereti Muhammed'e ancak 9. sene-i hicriyye Saferi esnasında gelmiştir.

Vefeyât

Ebu'l-Bahterî el-Âs

§106. Ebu'l-Bahterî el-Âs b. Hişâm (yahut Hâşim) b. el-Hâris b. Esed b. Abdiluzza Mekke'de Muhammed'in en ileri gelen fakat aynı zamanda en mutedil düşmanlarından biri idi.

568 Ya'kûbî, 2. cild, sahife 47.

569 3. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız. § 9.

570 6. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız. § 15; Sa'd, sahife 22, § 60. Mamafih burada Arapça metinde bir cümle yoktur. Bu yalnız Wellhausen'in rivayetinde mevcuttur.

Meşhur Zübeyr b. el-Avvâm'ın uzaktan uzağa amcazadesi idi. Muhammed'in taraftarlarının maruz oldukları haksız tecâvüzât aleyhinde çok kere idare-i kelâm etmiş, hatta Müslümanlardan bazılarına yardımı bile dokunmuştur. Bundan dolayı diğer Kureyşîlerle Bedir'de Muhammed'e karşı yürüdüğü zaman Peygamber onun öldürülmemesi emrini vermişti. Yanında biraderinin kerimesi Müleyha bt. Züheyr'in genç oğlu Cünâde vardı. Bedir Muharebesi esnasında devenin üstüne ve kendi arkasına almıştı. Bu vaziyette Mücezzer b. Ziyâd ile karşılaştı. Mücezzer, Muhammed'in emrine riayetle Ebu'l-Bahterî ile harb etmek istemedi. Ebu'l-Bahterî Peygamber'in âli-cenâbâne emrini istihfâf ile reddetti, Mücezzer'i isti'mâl-i silaha *{silah kullanmaya}* mecbur etmek istedi. Silah arkadaşlarından başka türlü muamale görmek fenasına gidiyordu. Hayatını kurtarmak için arkadaşına hıyanet ettiğine [III/423] dair Mekke kadınlarının bir şey söylemelerini istemiyordu. Bundan dolayı gerek kendisi gerek Cünâde katledilmiştir.[571]

Ebû Leheb

§107. (İbn İshak, an Hüseyin b. Abdullah b. Ubeydullah b. el-Abbâs an Ebû Râfî', İbn Abbâs'ın [vefatı: 68] azadlısı. Pek zayıf bir isnattır. Mevzu olduğu muhakkak bir hadistir) bildiğimiz veçhile Bedir Muharebesi'ne iştirâk etmemiş olan Ebû Leheb felaket haberi Medine'ye geldiği zaman (17 Ramazan, 2. sene-i hicriyye) pek ziyade mükedder oldu. Evine pek mahcup bir halde döndü. O zaman Abbâs'ın hizmetinde bulunan ve güzelce İslamiyeti kabul etmiş bulunan Mekkeli Râfi', Ebû Leheb'in kederini gördüğü ve daha sonra (Muharebede hazır bulunmamış olan!) Ebû Süfyân(ın) Ebû Leheb'e muharebenin tafsilatını hikâye ettiğini işittiği zaman büyük bir meserret *{sevinç}* hissetti. Ebû Süfyân nasıl kurşuni renkte atlara binmiş beyaz adamlar alayının arz ile sema arasında nümâyan olarak Kureyş üzerine büyük bir şiddetle savlet *{hücum, saldırı}* gösterdiklerini tasvîr etti. Bunu işitince Ebû Râfî' "Vallahi, bunlar melaike idiler!" diye haykırmak cüretini gösterdi. [III/424]

571 Hişâm, 446; Wüstenfeld F. Z, 11-12. Biraz yukarıda § 65. fıkraya bakınız.

Onun bu sözleri Ebû Leheb'i o kadar kızdırdı ki şiddetli bir tokat ile köleyi yere serdi. Üzerine dizini dayayarak zâlimâne bir dayak attı. Abbâs'ın zevcesi Ümmü'l-Fadl Ebû Râfî'nin imdadına koştu. "Efendisi burada yok diye kendisine hakaret ediyorsun!" diyerek bir sopa ile Ebû Leheb'i başından yaraladı. Ebû Leheb mahcup bir halde çekildi ve yedi gün sonra çiçek hastalığından öldü.[572] Onu öldüren hastalıktan (el-Adese kara çiçek yahut bir nevi veba) Kureyşîler o kadar korkarlardı ki bundan tâundan ziyade nefret ediyorlardı. Ebû Leheb'in naaşını oğulları iki gün âlâ hâle *{olduğu üzere}* bıraktılar. Nihayet tefessühün *{kokuşma}* ziyadeliği naaşa yaklaşmayı imkân haricine çıkardı. Üzerine uzaktan su atarak yıkadılar. Mekke'nin kısm-ı ulyâsına sürükledikten sonra üzeri örtülünceye kadar üstüne taşlar atarak gömdüler.[573] Bu tafsilat çok muahhar zamanların, ihtimal ki 2. asr-ı hicrînin icadlarıdır.[574]

Osman b. Maz'ûn

[III/425] §108. O senenin Zilhicce'sinde Peygamber'in en eski sahabelerinden biri olan Osman b. Maz'ûn b. Habîb b. Vehb b. Huzâfe b. Cumah el-Cumahî el-Kureşî vefat etti. Yukarıda kendisinden bahsetmiştik.[575] İbn İshak'a nazaran İbn Maz'ûn İslamiyeti kabul edenlerin on üçüncüsüdür. Habeşistan'a hicrete iştirâk etti ve Mekke'ye avdet eden Velîd b. el-Mugîre'nin himayesine (جوار) *{civâr/yakınlık}* girdiği rivayet olunur. Kendisine dair hatırlatılmaya layık bazı fıkralar hikâye edilir. Seprenger'in pek doğru olarak dediği gibi[576] miktarları pek az olan mühtediler arasında onun mevcudiyeti İslamiyette zâhidâne temayüllerin inkişâfına pek kuvvetle hizmet etmiştir. Muhammed buna bir had çekmek istemiyordu. Fakat sonra Peygamber vefat ettiği vakit bu temâyülât galebe çalmaya başladı ve fütuhattan sonra Arabistan hâricindeki memâlikte gayet müsait bir zemin

572 Hişâm, 460-461; Taberî, 1. cild, 1338-1340.
573 Taberî, 1. cild; 1340-1341.
574 Egânî'ye bakınız, 4. cild, 32-33.
575 Medhal, § 229, numara 4; 275, numara 10; 283, numara 21; 302; 2. sene-i hicriyye: § A 85, numara 69.
576 1. cild, 387. ve müteâkib sahifeler.

buldu.[577] Rivayet olunduğuna göre İbn Maz'ûn'un bir defa şair Lebîd b. Rebî'a [vefatı: 63] ile bir macerası olmuştur. Lebîd birçok kişi huzurunda şiirlerinden birini okuyordu. Bu meyânda: "Bütün bu şeyler Allahsız bî-mânâ olmazlar mı?" diye bir mısra vardı. İbn Maz'ûn: "Doğru söylüyorsun!" diye sözünü kesti. Fakat şair "Hoş şeyler uzun müddet pâyidâr olamazlar" mısrası- [III/426]
nı okuduğu zaman İbn Maz'ûn "Yalan söylüyorsun! Cennetin ezvâkı (zevkleri) hiçbir zaman kesilmez" diye sözünü kesti. Hazır bulunan müşriklerden biri İbn Maz'ûn'un sözüne kızarak üzerine atladı, onu dövdü, gözüne vurdu, simsiyah yaptı.[578] Mamafih İbn Maz'ûn'un seciyesinin en garip ciheti zahidlik temâyülâtı *{dünyadan el etek çekme eğilimi}* idi. Bunu o derece-i ifrâta vardırdı ki bizzat Peygamber'in müdahalesine lüzum görüldü. İbn Maz'ûn'un gayet sıkı bir iffet kaidesi takip etmeye kalkarak kadınlar ile her türlü münasebeti kâmilen kesmek istedi. Fakat iğvââta kapılmaktan *{yoldan çıkmaktan}* ve bilhassa askeri seferler esnasında düşmandan kadın iğtinâm *{ganimet elde etmek}* edildiği zaman nefsine uymaktan korktuğu için kendisini hadım ettirmeyi düşündü. Peygamber'e: "Seferlerde perhizkârlık beni pek mu'âzzeb ediyor *{azaplandırıyor}*. Bundan dolayı kendimi hadım ettirmek müsadesini senden istiyorum!" dedi. Peygamber muvâfakat göstermedi. Hevâsını teskin için oruç tutmasını tavsiye eyledi.[579] Havle bt. Hakîm isminde bir zevcesi bulunduğu ve onun da pek garip bir kadın olduğu (مغشوشة الخاطر) *{aptalca}* rivayet ediliyor.[580] Kadın ıtriyyâta pek mübtelâ *{güzel kokuya çok düşkün}* idi.[581] Perhizkâr *{sakınan}* [III/427]
ve zâhid *{dünyadan elini eteğini çekmiş}* İbn Maz'ûn'un karısı olacak bir kadın değildi. Filhakika rivayet olunduğuna göre Havle Peygamber'in karısı Âişe'nin nezdine *{yanına}* giderek kocasının gündüzleri oruç tuttuğunu geceleri namaz kıldığını, her akşam kendisinin ıtriyyât *{güzel koku}* sürünmesine ve

577 § 15. fıkraya bakınız.
578 Hacer, 2. cild, sahife 1107, 18. ve müteâkib satırlar.
579 Hacer, 2. cild, 1108 1. ve müteâkib satırlar.
580 Halebî, 2. cild, satır 6.
581 Sprenger, 1. cild, 389.

zevcinin hevesini tahrik ümidiyle süslenmesine rağmen vezaif-i zevciyyeti *{kocalık görevlerini}* ihmal ettiğini söylemiş ve şikayetler etmişti.[582] Peygamber yeniden müdahaleye mecbur olarak İbn Maz'ûn'a İslamiyette bekârlık mevcut olmadığını (الرهبانية لم تكتب علينا) *{Ruhbanlık bizde yoktur}* söylemiştir. Müslüman ilm-i hadisinde bu sözler pek meşhurdur.[583] Diğer bir menba'[584] Peygamber'in İbn Maz'ûn'a daha açıkça söylediğini iddia ediyor: "Ben sana güzel bir misal değil miyim? Ben kadınları severim, et yerim, oruç tutarım, fakat orucumu bozarım!" İbn Maz'ûn cesaret-i askeriyesiyle meşhur bir adam olmadı. Fakat pek azim takvası sayesinde bütün Müslümanlar nezdinde gayet muhterem bir mevki ihrâz etti *{kazandı}*. Medine'ye geldiği zaman herkes kendisini evine misafir etmek istiyordu. Haset ve husumet tevlid etmemek için nezdinde misafir olaca-
[III/428] ğı zâtı kura ile tayin etti. Bu, şâyân-ı dikkat bir vak'adır. Çünkü ibn Maz'ûn gibi kadınlardan, şaraptan ictinâb eden, dâimi surette oruç tutan ve gecelerini namaz kılmakla geçiren bir adam bu kadar meşhur ve muhterem olabilmek için Medine'de ne gibi temâyülât *{eğilimler}* mevcut olduğunu gösterir.[585] Vefatı 2. sene-i hicriyyenin Zilhiccesi'nde vukua geldi. Medine'de vefat eden ilk Mekke Muhaciri odur. Sonradan meşhur olan Bakî' mezarlığına ilk defnedilen de bittabi İbn Maz'ûn olmuştur. Kendisinin süt kardeşi olan Peygamber İbn Maz'ûn'un vefatından dolayı büyük bir keder duydu, tabutu üzerinde dua ettiği ve sahabesinin naaşına ikâmetgah-ı ebedisine *{ebedi istirahatgâhına/kabrine}* kadar refakat eylediği zaman yüzü gözyaşlarına müstağrak *{gark olmuş/dalmış}* idi. Muhammed mezarın başında kendi eliyle bir taş dikerek dostu ve sahabesinin nerde medfûn olduğunu belli etmek istedi.[586]

Üçüncü Cildin Sonu

582 Hacer, 4. cild, 557, 12. ve müteâkib satırlar.
583 Halebî, 2. cild, 245, satır 9.
584 Sprenger, 1. cild, 389, ber-mutad bu menba'ın ismini zikretmez.
585 Seprenger, 1. cild, 391.
586 Taberî, 1. cild, 1367; Esîr, 2. cild, 109; Halebî, 2. cild, 244-245; Hamîs, 1. cild, 462.

IV. CİLT

Hazırlayan: Sema Dinç

III.Yıl

24 Haziran 624-12 Haziran 625

1	Muharrem	24	Haziran	624	Pazar
30	Muharrem	23	Temmuz	624	Pazartesi
1	Safer	24	Temmuz	624	Salı
29	Safer	21	Ağustos	624	Salı
1	Rebîülevvel	22	Ağustos	624	Çarşamba
11	Rebîülevvel	1	Eylül	624	Cumartesi
30	Rebîülevvel	20	Eylül	624	Perşembe
1	Rebîülâhir	21	Eylül	624	Cuma
29	Rebîülâhir	19	Teşrînievvel	627	Cuma
1	Cemâziyelevvel	20	Teşrînievvel	627	Cumartesi
30	Cemâziyelevvel	11	Teşrînisânî	626	Pazar
1	Cemâziyelâhir	19	Teşrînisânî	627	Pazartesi
29	Cemâziyelâhir	17	Kânûnievvel	627	Pazartesi
1	Receb	19	Kânûnievvel	627	Salı
15	Receb	1	Kânûnisâni	628	Salı
30	Receb	16	Kânûnisâni	628	Çarşamba
1	Şa'bân	17	Kânûnisâni	628	Perşembe
29	Şa'bân	14	Şubat	625	Perşembe
1	Ramazan	15	Şubat	625	Cuma
14	Ramazan	28	Şubat	625	Perşembe
15	Ramazan	1	Mart	625	Cuma
30	Ramazan	16	Mart	625	Cumartesi
1	Şevval	17	Mart	625	Pazar
30	Şevval	14	Nisan	625	Pazar
1	Zilkâde	15	Nisan	625	Pazartesi
30	Zilkâde	14	Mayıs	625	Salı
1	Zilhicce	15	Mayıs	625	Çarşamba
29	Zilhicce	16	Haziran	625	Çarşamba

[IV/7]

Üçüncü Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı

Küdr Seferi

(15-30 Muharrem)

§1. Muharrem ortasında Muhammed Sebba b. Arafada el-Gıfârî'yi (yahut İbn Ümmü Mektûm'u) Medine'de vekil bırakarak el-Küdr Sahrası'ndaki Benî Süleymler üzerine yürüdü. Ali b. Ebî Tâlib sancağı taşıyordu. Peygamber orada Benî Süleymler ile Benî Gatafânların kendisine karşı şüpheli birtakım âmâl *{işler}* ile birleşmiş olduklarını haber almıştı. Binaenaleyh *{bunun üzerine}* onlardan evvel davranarak tecavüzlerine meydan bırakmamak istiyordu. Mahall-i maksuda *{hedefe}* vasıl oldu, develerin izlerini buldu. Fakat Araplar ortadan kaybolmuşlardı. Yanında iki yüz kişi bulunan Muhammed geri döndü. Yolda beş yüz deve iğtinâm etti *{yağmaladı}*. Bunun beşte biri çıkarılınca hey'et-i seferiyyenin *{yolcuların tamamının}* her ferdinin hissesine iki deve isabet ediyordu. Sefer on beş gün sürmüştü. Bazılarına nazaran ganâim *{ganimetler}* daha mebzûl *{bol}* olmuş, her Müslümanın hissesine
[IV/8] yedi deve düşmüştür. Muhammed'in Süleymler ile Gatafânları basacağı zannolunduğu mevkide Yesâr isminde bir çoban esir edildi. Bu Ashab tarafından Peygamber'e takdim ve hediye olundu. Yesâr derhal İslamiyet'i kabul etti. Muhammed kendisini serbest bıraktı. Ganâim Medine'ye girmeden evvel, şehirden üç mil mesafede Dırâr mevkiinde taksim edildi. Peygamber'in gaybûbeti *{yokluğu}* esnasında İbn Ümmü Mektûm camide müminlere imamet ederken minbere[1] çıkmayarak kürsünün yanında ayakta durdu, minber sol tarafında kaldı. O suretle îrâd-ı mev'iza *{vaaz verdi}* eyledi.[2]

1 Not-1 [IV/8] Hâlbuki o tarihte henüz minber yoktu! Yedinci sene-i hicriyye vakâyı'ında 74. ve sekizinci sene-i hicriyye vakâyı'ında 200. fıkralara bakınız. Bundan dolayı bu hikâye bir eser-i icat olmak lazım geliyor.

2 Vâkıdî, 183-184; Vâkıdî Wellhausen, 94-95; Hişâm, 539-540; Taberî, birinci cilt, 1363; Esîr, ikinci cilt, 107-108; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 21-22; Halebî, ikinci cilt, 394-395, 402-403.

Ka'b b. el-Eşref'in Katli

(Rebîülevvel)

§2. Muhammed'in Medine'de mevcudiyeti ve bâis olduğu *{sebep olduğu}* vakâyı' ve hâdisât *{olaylar}* hasebiyle şehirde halk muhtelif sınıflara ayrılmışlardı. Bir kere Medine'de hakiki Medineliler vardı. Bunlar Müslüman ve müşrik diye ayrılıyorlardı. Din, aynı ailede baba ile oğlu birbirinden ayrı [IV/9] tutuyordu. Sonra Evs ve Hazrec ailelerinin müttefikleri (halifleri) geliyorlardı. Bunların arasında Yahudiler dâhildi. Peygamber muhtelif unsurlar arasında sakin ve sulhperver bir tarz-ı hayat *{barışçıl bir hayat tarzı}* tesis etmeye çalıştı. Fakat gerek müşrikler gerek Yahudiler; fakat bilhassa bu sonrakiler kendisine şiddetli bir muhalefet ibraz ediyorlardı *{ortaya koyuyorlardı}*. (Kur'ân'daki 3/183; 2/103. ayetler buna îmâ teşkil ederler). Yahudiler arasında bilhassa şair Ka'b b. el-Eşref her vesilede Muhammed'e ve İslamiyet'e karşı ibraz ettiği *{gösterdiği}* şiddet ve husumet ile temeyyüz etmişti *{kendini göstermişti}*. Ka'b Benî Tayların bir dalı olan Benî Nebhânlara mensuptu. Validesi Benî en-Nadîr Yahudilerindendi. Bedir muzafferiyetinden dolayı en çok izhâr-ı teessür edenlerden *{üzüntüsünü belli edenlerden}* biri bu Ka'b olmuştur. "Beşeriyetin Hükümdarı" unvanını verdiği Kureyşîlerin mağlubiyetinden bir türlü teselliyet-yâb olamamıştı *{avunamamıştı}*. Ka'b, Müslümanlar aleyhindeki nefret ve kinin sevkiyle Mekke'ye gitti, Âtike bt. Ebi'l-'Îs b. Ümeyye'nin[3] kocası Muttalib b. Ebî Vedâ'a b. Dubeyre es-Sehmî'nin yanında oturdu. Karı koca kendisini i'zâz ü ikrâm *{saygı gösterme ve ağırlama}* ile kabul ettiler. Ka'b, Kureyşîlerin teessürlerini *{üzüntülerini}* tazelemek ve onlarda intikam ateşini uyandırmak için bir şiir yazdı. Ölen Kureyşîlere acıdı, Muhammed'e şiddetli hücumlar etti.[4]

3 Not-1 [IV/10] Vâkıdî bu iki ismi başka türlü kaydediyor: Ebu Vedâ'a b. Dubeyre ile Âtike bt. Üseyd b. Ebi'l-'Îs.

4 Hişâm, 548-549, burada şiirin bazı parçaları zikredilmektedir: Taberî, birinci [IV/10] cilt, 1368-1369; Vâkıdî, 115-116, 184-186; Vâkıdî Wellhausen, 74, 95; Esîr, ikinci cilt, 110; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 22.

§3. Ka'b'ın şiiri bütün şehre yayılarak büyük bir tesir yaptı. Kureyşîleri o kadar müteessir etti ki artık kendilerini zapt edemediler. Bedir hezîmetinden sonra verdikleri her türlü karar hilâfında *{aksine}*, ihtirâzı *{çekingenliği}* unutarak, kederlerini alenen izhardan men-'i nefs edemediler *{açıkça göstermekten kendilerini alamadılar}*. Gözyaşları ve umumi teessürât *{üzüntü}* Mekke'de bir ay sürdü. Ka'b'ın şiirleri o kadar mergûbiyete nail oldu *{rağbet edildi}* ki Muhammed'e kadar erişti. Muhammed şairin istihzâlarından *{alay etmelerinden}* ve hücumlarından büyük bir teessür *{üzüntü}* duydu. Peygamber kendi şairi Hassân b. Sâbit'in düşmanların hücumlarına daima manzum olarak mukabele etmesine *{şiir yazarak karşılık vermesine}* büyük bir ehemmiyet atfederdi. Onun için Hassân'a Yahudi şairini Mekke'de misafir edenlerin kâffesini *{tamamını}* hicvetmesi *{yerici şiir yazması}* için emir verdi. Hassân'ın şiirleri de o kadar muvaffakiyet *{başarı}* kazandı ki nihayet hiç kimse Müslüman şairinin istihzâlarına *{alay etmelerine}* ve hücumlarına maruz kalmamak için kendisini evine kabul etmez oldu. Ka'b b. el-Eşref Medine'ye avdete muzdar *{dönmeye mecbur}* kaldı. Orada yeni şiirler yazarak Muhammed'e ve yeni dine akur-âne
[IV/11] *{kudurmuşcasına}* hücumlar yaptı, hatta Müslüman kadınlarını baştan çıkarmaya bile çalıştı. Hâsılı Peygamber'in en çok nefretini celb etmek ve onu en çok muazzeb eden *{çile çektiren}* bir adam haline gelmek için ne kâbilse *{ne gerekiyorsa}* yaptı. Muhammed bu kadar tehlikeli ve mu'cez *{mucize}* bir düşmana pek kızarak ashabına sordu: "Eşref'in oğlundan beni kim kurtaracak?" Muhammed b. Mesleme Ka'b'ı öldüreceğini söyledi. Fakat sonra bütün tehlikeleri ve müşkilâtı *{sorunları}* pîş-i mülâhazaya *{değerlendirmeye}* alınca sözünü mevki-'i fiile *{gerçekleştirmeye}* koymaya cesaret edemedi. Bundan dolayı pek müteessir *{üzüntülü}* olarak yemek ve içmekten ictinâb etti *{sakındı}*. Muhammed onun bu garip hareketi hakkında kendisini isticvâb etti *{sorguladı}*. Muhammed b. Mesleme, yalan ve hile tarîkine *{yoluna}* sapmazsa sözünü tutamayacağını anladığını itiraf eyledi. Muhammed, arzu edilen o gayeye vusûl *{ulaşmak}* için her türlü vasıtanın isti'mâline *{kullanılmasına}* cevaz verdi.

Peygamber'in sözlerinden sükûnet bulan Muhammed b. Mesleme maksadını mevki-'i fiile koymaya *{gerçekleştirmeyi}* müsâraat gösterdi *{hızlandırdı}*. Şu dört Müslüman ile birleşti: Ebû Nâile Silkân b. Selâme b. Vakş -ki Ka'b b. el-Eşref'in sütkardeşidir-, Abbâd b. Bişr b. Vakş, Hâris b. Evs b. Muâz, Ebû Abs b. Cebr.[5] [IV/12]

§4. İbtidâ *{başlangıçta}* Ebû Nâile sütkardeşliği dolayısıyla Yahudi ile olan samimiyetinden istifade ederek Ka'b'a sokulmak ve daha samimi bir münâsebet peydâ etmek *{kurmak}* istedi. Müslümandan şüphe eden Ka'b bidâyette *{ilkin}* ona hüsn-i kabul *{güler yüz}* göstermedi. Fakat Ebû Nâile Muhammed'den ve İslamiyet'ten gayr-ı memnun gibi göründü, İslamiyet esaretinden kurtulmak arzusunu izhar etti *{ortaya çıkardı}*. Çünkü bu yüzden bütün Araplarla hall-i nizâda *{çekişme halinde}* idiler. Kıtlıktan muzdarip oluyorlardı. Bu yüzden fakir düşmekle beraber yine fukara vergisi *{sadaka}* vermekle mükellef tutuluyorlardı. Bu sahte i'tirâzât *{karşı çıkışlar}* Ka'b'ı aldattı. Sütkardeşi ile yeniden samimi bir münâsebete girişti. Nihayet hurmalıklarından bir kısmının füruhtu *{satışı}* için onunla müzakerâta *{görüşmelere}* girişti. Ebû Nâile peşin parası olmadığını söyleyerek rehin vermek teklifinde bulundu. Ka'b rehin olarak Ebû Nâile'nin evlatlarından yahut zevcelerinden birini istiyordu. Fakat Ebû Nâile Yahudi'yi rehin olarak birtakım esliha *{silahlar}* kabul etmeye kandırdı. Bu, bir şüphe uyandırmadan müsellah *{silahlı}* olarak onun yanına gelebilmek vesilesini bulmak içindi. Hazırlıklar güzelce ikmâl edildikten *{tamamlandıktan}* sonra Ebû Nâile Medine'ye döndü, müzâkerâtın hüsn-i neticesini *{görüşmelerin iyi sonucunu}* arkadaşlarına haber verdi. Beş arkadaş Rebîülevvel'in on üçüncü günü ile on dördüncü günü arasındaki gecede[6] Medine'den ayrıldılar. Güzel bir

5 Hişâm, 549-551 (Hüseyin Cahid'in çevirisinde 511 sayısı yazıyor olmasına rağmen, sayfa sayılarının peşpeşe olması gerektiği düşüncesiyle, bu sayının sehven yazılmış olma ihtimalina binaen İtalyancası'na bakılmış olup doğrusunun 551 olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir.); Vâkıdî, 116-117,186-187; Vâkıdî Wellhausen, 74, 95-96; Taberî, birinci cilt, 1369-1370; Esîr, ikinci cilt, 110; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 22.

6 Not-1 [IV/15] Katlin tarihi, 13-14 Rebîülevvel, Vâkıdî'nin rivayetine istinâd *{dayanır}* eder. Aynı müverrih *{yazar}* biraz daha aşağıda Mu-

[IV/13] mehtapta Benî Nadîrlerin ikametgâhları arasında Ka'b'ın hisarına (hısn *{kalesine}*) doğru yürüdüler. Muhammed ihtimal ki geceyi gündüze çeviren mehtabın güzelliğinden bunlara Bakî' Mezarlığı'na kadar refakat etti. Hisarın kapısına vasıl olunca Ebû Nâile kapıyı çaldı, kim olduğunu bildirdi. O sırada birkaç gün evvel evlendiği genç bir kadın ile yatakta bulunan Ka'b hemen kalkmak istedi. Zevcesi: "Sen bir muhâribsin *{savaşçısın}*, gecenin bu saatinde hiçbir muhârib evden çıkmaz." diyerek mani olmaya çalıştı. Ka'b bu nasihati dinlemedi. Aşağıya indi. Ebû Nâile ile biraz konuştuktan sonra kimse işitmeden görüşebilmek için biraz uzaklaşmaya razı oldu. Kâr temin etmek ve Muhammed aleyhine entrika yapmak hırsına meclûb *{hırsına kapılan}* olan Ka'b Şercü'l-Acüz Boğazı'na kadar ilerledi. Yolda Ebû Nâile latife tarzında kendisine el sürüyor, ellerini sık ve muattar *{kokulu}* saçlarına dokundurarak: "Ne güzel koku!" diyordu. Ka'b bu teklifsizliğe alışınca, Ebû Nâile yine şaka eder gibi görünerek kendisini saçlarından kuvvetle yakaladı, "Öldürünüz!" diye arkadaşlarına haykırdı. Diğerleri kılıçlarını kaldırdılar. Fakat gecenin ziyâsı *{aydınlığı}* biraz gayr-ı kâfi *{yetersiz}* ve mevki dar olduğu için kılıçları birbirlerine çarpıyor, Yahudi'ye dokunmuyordu. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme bir hançer aldı. Bunu Ka'b'ın karnına o kadar şiddetle sapladı ki

[IV/14] ucu öte taraftan çıktı. Mühlik *{ölümcül}* surette yaralanan Ka'b hızla haykırdı, civar hısınların *{kale}* kâffesinden *{tümünden}* işitildi. Herkes bir baskın korkusuyla telaşa düşerek ateşleri yaktılar, hazırlık işaretleri verdiler. Müslümanlar, alıp götürmek için Ka'b'ın başını kestiler ve Medine'ye avdet için *{dönmek için}* isti'câl eylediler *{acele ettiler}*. İbtidâ *{başlangıçta}* Benî Ümeyye b. Zeydlerden sonra Benî Kurayzalardan geçtiler. Bu'âs tarîkiyle taşlık Harretü'l-'Urayd Ovası'na vasıl oldular. Hâris b. Evs buradan ileriye gidemedi. Ka'b öldürülürken kargaşalık esnasında kendisini omzundan yaralamıştı. Akan kan

hammed'in 12 Rebîülevvel'de Zû-Emer (§ 6. fıkraya bakınız) Seferi'ne çıktığını söylüyor. Binaenaleyh Rebîülevvel'in 14. günü sabahleyin camide bulunan Ka'b'ın katillerini istikbâl edemezdi *{karşılayamazdı}*. Bu, en iyi menba'ların *{kaynakların}* bile gösterdikleri tarihlerin sıhhatine ne kadar az itimat edilebileceğini gösterir misallerden biridir.

kendisini o kadar zayıflatmıştı ki artık yürüyemiyordu. Kendisini dinlendirmek için bir saat durdular. Sonra Medine'ye kadar arkalarında taşıdılar. Bakî' el-Garkad'da hep birden tekbir aldılar. Bütün gece uyumadan beklemiş olan Muhammed bunu işitti. Caminin kapısında kendilerini karşıladı. Bunlar Ka'b'ın başını Peygamber'in ayaklarına attılar.[7] [IV/15]

Sâir Yahudilerin Katli

§5. Ka'b'ın katli Yahudiler arasına hayret ve dehşet verdi. Müslümanların gittikçe artan kuvvet ve cüretleri karşısında artık hayatlarını ve mallarını taht-ı emniyette *{güven altında}* görmüyorlardı. Muhammed fırsat zuhur ettikçe Yahudiler'i katletmek için taraftarlarına emir vermişti. Muhayyisa[8] [IV/16] b. Mes'ûd isminde bir Müslüman kendisine esvâb *{elbiseler}* vesâire satmış olan İbn Süneyne (yahut İbn Sübeyne) namında bir Yahudi'yi öldürdü. Katilin kardeşi olup henüz İslamiyet'i kabul etmemiş olan Huveyyisa gayr-ı meşru bir kâr arzusundan ileri gelen bu cürüme *{hataya}* karşı itiraz etti: "Karnının bütün yağları[9] Yahudiler'in malındandır!" dedi. Muhayyisa Ya-

7 Hişâm, 551-552; Vâkıdî, 187-190; Vâkıdî Wellhausen, 96-97; Taberî, birinci cilt, 1370-1372; Esîr, ikinci cilt, 110-111; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 22-23; Halebî üçüncü cilt, 323-327; Buhârî, üçüncü cilt, 74-76. Burada Yahudi ile ilk müzakerâtı Ebû Nâile değil Muhammed b. Mesleme'nin yaptığı söyleniyor; Egânî, on dokuzuncu [IV/15] cilt, 106-107; Hamîs, birinci cilt, 464-466.

Not-2 [IV/15] Birçok sene sonra, Mervân b. el-Hakem (vefatı: 64) elli dördüncü sene-i hicrîde Medine valisi olduğu sıralarda Ka'b b. el-Eşref'in katli münakaşa edildi. İbn Yâmîn (Bünyamin) en-Nadarî valiye Ka'b b. el-Eşref'in bir hıyanet neticesinde cebîn-âne *{iki taraftan}* katledilmiş olduğunu söyledi. O zaman gayet ihtiyar bulunan Muhammed b. Mesleme buna karşı itiraz ederek Peygamber namına hareket ettiği için bir hıyanet mevzu bahis olamayacağını beyan eyledi! Mamafih İbn Yâmîn'in sözleri ihtiyar sahabeye o kadar dokundu ki İbn Yâmîn'i tehdit etti. Bir gün Bakî"de bir cenaze alayı sonunda Muhammed tabutun sırıklarını yakalayarak bunları İbn Yâmîn en-Nadarî'nin yüzünde ve sırtında parçaladı. (Vâkıdî, 192; Vâkıdî Wellhausen, 98-99).

8 Muheyyisa olan isim Fuheyyisa şeklinde Hüseyin Cahid'in çevirisinde yanlış yazılmıştır.

9 Hüseyin Cahid'in çevirisinde bu kelime (ب) harfi ile "bağları" şeklinde yazılmıştır; fakat aynı rivayeti nakleden diğer kaynaklarda (örn. Vakıdî'de) "yağları" şeklinde geçmektedir. Biz de bu sebeple "yağları" kelimesini tercih ettik.

hudi'yi ancak Peygamber'in emri üzerine katletmiş olduğunu, kardeşini öldürmek emrini bile almış olsaydı bilâ-tereddüt *{tereddütsüz}* bunu icra edeceğini azametle *{onurla}* söyledi. Huveyyisa kardeşindeki bî-pâyân *{sonsuz}* imandan ve fikr-i itaatten müteessir olarak kendisi de İslamiyet'i kabul etti.[10] Ka'b b. el-Eşref'in katlinin ferdâsı *{yarını}* sabah Yahudiler Muhammed nezdine gelerek bu kan dökülmesine karşı protesto ettiler. Rahat durmayanların yahut Müslümanlara şetm *{sövme}* ve hakaret edenlerin kâffesinin akıbeti(nin) böyle olacağını Muhammed beyan eyledi *{açıkladı}*. Bunun üzerine Muhammed ile Yahudiler arasında bir i'tilafnâme *{anlaşma}*, sahife tanzim edildi *{düzenlendi}*. Hâris'in kerîmesi Remle'nin avlusunda hurma ağacının altında imza olundu. O günden itibaren Yahu-
[IV/17] diler hep korkak ve mütevazı davrandılar.[11]

Zû-Emer Seferi

(12-23 Rebîülevvel)

§6. Benî Sa'lebelerden ve Benî Muhâriblerden (Benî Gatafânların iki dalı) birçok kişi Du'sûr b. el-Hâris b. Muhârib'in kumandası altında Zû-Emer'de toplanmışlardı. Muhammed dört yüz elli kişi ile bunların üzerine yürüdü. Aralarında bazısı süvari idi. Medine'de kendisine vekâlet etmek üzere Osman b. Affân'ı bırakmıştı (12 Rebîülevvel). Muhammed, Münekkâ (yahut Makkâ)'dan, Hubeys[12] Boğazı'ndan geçti, Zü'l-Kassa'ya vasıl oldu. Burada Sa'lebîlerden Cabbâr nâmında bir esir aldı. Cabbâr derhal İslamiyet'i kabul ederek Müslümanlara rehberlik etmeyi teklif eyledi. Mevâşîlerini *{hayvanlarını}* dağlar arasında emin bir yere saklamış olan bedevîler Muhammed'in takarrubu *{yaklaşması}* üzerine kendileri de dağların tepelerine

10 Not-1 [IV/17] Huveyyisa'nın ihtidâsı *{Müslüman olması}* Benî Kurayzaların katli münâsebetiyle başka bir tarzda hikâye edilmektedir (beşinci sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız).

11 Hişâm, 553-554; Vâkıdî, 191-192; Vâkıdî Wellhausen, 98; Taberî, 1372-1373; Esîr, ikinci cilt, 111; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 23; Egânî, on dokuzuncu cilt, 107; Hamîs, birinci cilt, 466.

12 Hüseyin Cahid'in çevirisinde vadinin adı Hubeys (حبيث) şeklinde yazılmıştır; ancak kaynaklarda Hubeyt (حبيت) olarak geçmektedir.

çekildiler. Müslümanlar orada bedevîlere hücuma cesaret edemediler. Muhammed Zû-Emer'de bir müddet kaldı.[13] Bir gün karargâhtan def-i tabii *{tuvalet ihtiyacını gidermek}* için biraz uzaklaştığı zaman Du'sûr b. el-Hâris elinde yalın kılıç kendisine hücum ettiği rivayet olunur. Bu müşrik Muhammed'e vuracağı sırada Cebrail onun kendisine bir darbe indirdi. O kadar şiddetle yere düştü ki kılıcı elinden fırladı. Muhammed silahı aldı. Bu mucizeden hayretlere düşen Du'sûr Muhammed'in [IV/18] vazife-i risâletine *{Peygamberliğine}* iman etmiş olduğunu hemen söyleyerek İslamiyet'i kabul eyledi. Muhammed kılıcını ona iade etti. Du'sûr taraftarlarının yanına giderek mucizeyi anlattı. Kur'ân'ın 7/14. fıkrası bu vak'aya işarettir. Müslümanların Medine'ye avdetleri *{dönüşleri}* azîmetlerinin *{yola çıkışlarının}* on birinci günü yani 23 Rebîülevvel'de vukû'a geldi.[14]

Osman'ın Ümmü Külsûm ile Teehhülü *{Evliliği}*

(Rebîülevvel)

§7. O senenin Rebîülevvel'inde Osman b. Affân [vefatı: 35] Peygamber'in kerîmesi Ümmü Külsûm [vefatı: 9] ile teehhül etti *{evlendi}*. Fakat zifaf ancak Cemâziyelâhir ayında vukû'a geldi.[15]

Buhrân Seferi

(1-15 Cemâziyelevvel)

§8. Cemâziyelevvel ayının ilk günlerinde Muhammed Medine'de İbn Ümmü Mektûm'u vekil bırakarak üç yüz kişi ile [IV/19] Hicaz dâhilinde Fur' kurbunda *{yakınında}* Buhrân üzerine yürüdü. Maksadı orada toplanmış olan Benî Süleymlere hücum etmekti. Fakat Buhrân kurbunda aldıkları bir esir, Arapların bir gün evvel tekrar dağılmış olduklarını haber verdi.

13 Not-1 [IV/18] İbn İshak'a nazaran Peygamber Zû-Emer'de takriben bir ay kalmıştır.

14 Hişâm, 544; Vâkıdî 192-195; Vâkıdî Wellhausen, 99-100; Taberî, birinci cilt, 1367-1373; Esîr, ikinci cilt, 109; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 22; Halebî, ikinci cilt, 403,404; Hamîs, birinci cilt, 466-468.

15 Taberî, birinci cilt, 1373; Esîr, ikinci cilt, 111; Hamîs, birinci cilt, 466; Halebî, ikinci cilt, 405.

Muhammed Medine'den on gün[16] uzak kaldı. Düşmana tesadüf etmeksizin Medine'ye avdet etti *{döndü}*.[17]

Karade Seferi

(1 Cemâziyelevvel)

§9. Muhammed mütemâdî *{sürekli}* hücumlar ile Kureyşîlere büyük zararlar îkâ' etmişti *{zarar vermişti}*. Safvân b. Ümeyye Mekkelilere dedi ki: "Muhammed bizim ticaretimize mani oluyor. Adamları sahilden uzaklaşmıyorlar. Sahil sekînesi *{halkı}* onunla bir ittifak muâhedenâmesi *{barış anlaşması}* yaptılar (Vâda'a *{karşılıklı anlaşma}*), onunla birlikte hareket ediyorlar. Onun için ne tarafa gideceğimizi bilemiyoruz. Memleketimizde oturacak olursak sermayeyi yiyeceğiz. Uzun müddet Mekke'de
[IV/20] tutunamayacağız. Çünkü Mekke bir ticaret yeridir. Yazın Suriye ile kışın Habeşistan ile ticaret etmek bizim için elzemdir." Hiç kimse Suriye'ye seyahate gitmeye cesaret edemiyordu. Müslümanların tecavüzünden korkuyorlardı. Fakat diğer taraftan münâkalât-ı ticariyyeden *{ticaret ulaşımından}* vaz geçemezlerdi. Çünkü Kureyşîlerin en birinci menba'-ı vâridâtı *{gelir kaynağı}* bu idi. Esved b. el-Muttalib'in nasihati üzerine Bahr-ı Ahmer boyunca *{Kızıl Deniz}* Suriye tarîkini terk ederek Irak tarafını ihtiyâr etmeye *{seçmeye}* teşebbüs eylediler. Bekr b. Vâiller kabilesinden Furât b. Hayyân el-'İclî kendilerine emin bir rehber oldu. Bu yolun diğerinden müşkil olduğunu, çölden ve gayet çorak bir yaylaḍan geçtiğini haber verdi. Fakat kış mevsimi olduğu için develerin su ihtiyacı azîm *{fazla}* değildi. Büyük bir tehlike ve mahzur olmaksızın bu yol ihtiyâr edilebilirdi *{seçilebilirdi}*. Bunun üzerine bir kervan teşekkül etti. Birçok Mekkeliler buna iştirak ettiler. Ebû Zehr[18] üç yüz mis-

16 Not-1 [IV/19] İbn İshak'a nazaran Peygamber Buhrân'da düşmanı taht-ı nezârette *{gözetim altında}* tutmak üzere iki ay kalmıştır. İbn İshak'ın tarihleri bizimki ile tevâfuk etmiyor (ikinci sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız. § 92).

17 Hişâm, 544; Vâkıdî 195; Vâkıdî Wellhausen, 100; Taberî, birinci cilt, 1368; Esîr, ikinci cilt, 109; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 22; Halebî, ikinci cilt, 404; Hamîs, birinci cilt, 468.

18 Hüseyin Cahid'in çevirisinde Zehr olarak yer alan bu isim orjiinal metin ve Vakıdî'de Ebû Zem'a olarak geçmektedir.

kal altın ve birçok külçe gümüş ile iştirak etmişti. Abdullah b. Ebî Rebî'a ve Huveytıb b. Abdiluzzâ gibi bazı kimseler de bizzat kervana refakat eylediler *{eşlik ettiler}*. Reis Safvân b. Ümeyye'ye tevfîk-i hareket *{uygun davranış gösterme}* ediyorlardı. O kendi hesabına bu teşebbüse gümüş külçe ve evânî *{kap kacak}* olarak otuz bin dinar[19] tahsis etmişti. Nihayet kervan hareket etti, Zâtü'l-Irk yolunu tuttu. Nu'aym b. Mes'ûd el-Eşca'î namında biri bu vakayı Yahudi Kinâne b. Ebi'l-Hukayk'ın evinde şarap [IV/21] içerken hikâye etti. O zaman Muhammed daha şarap isti'mâlini *{kullanımını}* men etmemişti. Salît b. en-Nu'mân isminde bir Müslüman da bu mecliste hazırdı. Diğerleriyle birlikte şarap içiyordu. Kureyşîlerin kervanı(nın) nereden geçeceğini ve ne kadar kıymetdâr eşyayı hâmil olduğunu *{taşıdığını}* anlayınca derhal giderek her şeyi Peygamber'e haber verdi. Muhammed bilâ-teehhür *{gecikmeden}* yüz kişilik bir kuvvet teşkil etti. Bunlar develere râkib idiler *{develeri gözetliyorlardı}*. Peygamber bu kuvveti Zeyd b. el-Hâris'in kumandası altında Kerede'ye sevk eyledi. Oradan Kureyşîler geçerken kendilerini basacaklardı. Zeyd b. el-Hâris ilk defa olarak bir hey'et-i seferiyyenin *{yolcularının tamamının}* kumandasını deruhte ediyordu *{yönetiyordu}* (1 Cemâziyelâhir). Mekkelilerin geçecekleri Karade kuyusu kurbunda *{yakınında}* bir pusu ihzâr olundu *{kuruldu}*. Tertibat muvaffakiyetle neticelendi *{hazırlık başarıyla sonuçlandı}*. Müslümanlar birdenbire kervana hücum ettiler. Kervanı ele geçirdiler. Fakat biri ikisi müstesnâ olmak üzere Kureyşîler kaçıp kurtulmaya muvaffak oldular. Ganâim *{ganimetler}* pek azîm idi. Beşte biri yirmi bin dirheme bâliğ oldu *{karşılık geldi}*. Mütebâkîsi *{geride kalanları}* hey'et-i seferiyyeye iştirak edenler arasında taksîm edildi. Üserâ arasında *{esirler}* kılavuz Furât b. Hayyân da vardı. İslamiyet'i kabul ederek hayatını kurtardı ve hürriyetini kazandı.[20] [IV/22]

19 Bu rivayetteki sayı ile İtalyanca metindeki ve diğer rivayetlerdeki sayı birbirinden farklıdır. Örneğin; Vakıdî'de 300.000 dinar olarak geçmektedir.

20 Hişâm, 547-548; Vâkıdî 195-197; Vâkıdî Wellhausen, 100-101; Taberî, birinci cilt, 1373-1375; Esîr, ikinci cilt, [IV/22] 111-112. Burada Kerede yerine hatâen Ferede deniliyor; Hamîs, birinci cilt, 468.

Muhammed'in Hafsa ile Teehhülü *{Evliliği}* (Şa'bân)

§10. O sene Şa'bân'ında Muhammed, Huneys b. Huzâfe es-Sehmî'nin dul zevcesi Hafsa bt. Ömer [vefatı: 45] ile evlendi. Hafsa müşriklik zamanında Huneys'e varmıştı.[21] Dördüncü sene-i hicriyye vakâyı'ında §16. fıkraya bakınız.

Hasan b. Ali'nin Tevellüdü *{Doğumu}* (15 Ramazan)

§11. Ramazan'ın on beşinde Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib tevellüd etti *{dünyaya geldi}*. Tevlîdden elli akşam sonra Fâtıma Hüseyin'e gebe kaldı. O sene Şevval'in 6. ve 7. günleri arasındaki gecede Cemîle bt. Abdullah b. Übeyy, Abdullah b. Hanza-
[IV/23] la b. Ebî Âmir'den gebe kaldı.[22]

Uhud Savaşı

Uhud Muharebesinin Tarihi

§12. Uhud Gazası'nın tarihi hakkında bazı tereddütler mevcuttur. Bütün menba'lar *{kaynaklar}* üçüncü sene-i hicriyye Şevval'inde bir cumartesi günü vukû'a geldiğini beyanda müttefiktirler *{aynı görüşte birleşmişlerdir}*. Bu iki nokta da muhakkak gibi görünüyor. Çünkü bunda ittifak mevcuttur. Mamafih *{durum böyleyken}* günü kestirmek hususunda ihtilâf-ı efkâra *{farklı fikirlere}* tesadüf ediliyor. İbn İshak ayın 15. (Pazar), Vâkıdî 17. (Cumartesi) günü olduğunu söylüyor.[23] Taberî ise 7. gününü daha muhtemel olmak üzere kabul ediyor;[24] fakat başka tarafta[25] o da muharebenin 15 Şevval'de vukû'a geldiğini *{gerçekleştiğini}* söylüyor. Yahudiler'in o gün muharebeden imtina etmiş olmaları keyfiyeti *{geri durma se-*

21 Taberî, birinci cilt, 1383; Esîr, ikinci cilt, 114; Halebî, ikinci cilt, 405. Burada, bazılarının rivayetince o sene Ramazan'da Muhammed'in Zeyneb bt. Huzeyme ile ve sonra kezâlik *{aynı şekilde}* Zeyneb bt. Cahş ile nişanlandığı söylenmektedir. Zeyneb evvelce Berre ismini taşıyordu; Hamîs, birinci cilt, 469. Burada üçüncü sene-i hicriyye Ramazan'ında Zeyneb bt. Huzeyme ile teehhülden bahsedilir.

22 Taberî, birinci cilt, 1431; Esîr, ikinci cilt, 128; Vâkıdî Wellhausen, 128; Hamîs, birinci cilt, 469-470, 505.

23 Hişâm, 588; Vâkıdî 197.

24 Birinci cilt, 1383.

25 Birinci cilt, 1427.

çimi} muharebenin bir cumartesine müsâdif olduğunu *{rastladığını}* bil-vâsıta teyit etmektedir.[26] Mamafih hadisin, Yahudiler'in yevm-i tatili *{tatil günü}* olan cumartesiyi meş'ûm *{uğursuz}* bir gün gibi telakkî ettirmek istemiş olması şüphesi de mevcuttur. Hadise nazaran arpalar başaklanmıştı. Fakat Kureyşîlerin hayvanlarına yiyecek teşkil edecek kadar yeşil idiler.[27] Bu tarif biraz mühimdir. Hadd-ı istivâya *{ikisinin ortasına}* karîb *{yakın}* olan memâlik-i hârrada *{sıcak memleketlerde}* hasattan bir ay evvel de olabilir. Birkaç gün evvel de olabilir. Mamafih kıymetdâr bir işarettir. Muir'in Burk- [IV/24]
hard'dan naklettiği bir fıkraya göre[28] hasat Medine'de umumiyetle Mart ayında ve ağleb-i *{en kuvvetli}* ihtimale göre, râdıb *{nemli}* mevsimlerde ayın nısf-ı âhirinde *{son yarısında}* az yağmur yağan mevsimlerin nısf-ı evvelinde *{ilk yarısında}* vukû'a gelirdi. Doughty[29] ise bilakis arpa mahsûlünün Medine'de Nisan'ın ilk haftasında idrak edildiğini söyler. Bu ise Vâkıdî'nin tayin ettiği tarihe tamamıyla tevâfuk eder *{denk gelir}*. Bir cumartesine müsâdif olan *{rastlayan}* 17 Şevval Mart'ın 24'üdür. Vâkıdî'nin bu tarihi Uhud Muharebesi'nin hasattan takriben on beş gün evvel yani arpa başaklanmış ise de henüz yeşil bulunduğu bir sırada vukû'a geldiğini gösterir. Binaenaleyh *{bunun üzerine}* bu meselede Wüstenfeld'in cetvelleri ile muharebenin Vâkıdî'ye göre olan tarihi arasındaki tevâfuku kabul etmeyi gayr-ı mâkul bulmuyorum *{rastlamasını akla uygun buluyorum}*. Bir hafta daha muahhar *{geç}* olan İbn İshak'ın tarihi daha az ihtimale yakındır. On üçüncü sene-i hicriyyeden evvel Wüstenfeld'in cetvellerinin manasızlığını ispat etmek isteyen Wellhausen[30] tenkidde ifrâda varıyor, ziraat meseleleriyle me'lûf *{alışılmış}* olmadığını gösteriyor, Vâkıdî'nin tarihini kabul hususunda bî-lüzûm müşkilât *{lüzumsuz bir sorun}* çıkarıyor fikrindeyim.

26 § 26. fıkranın ikinci notuna bakınız.
27 § 21. fıkraya bakınız.
28 Üçüncü cilt, 156.
29 İkinci cilt, 593.
30 Vâkıdî Wellhausen, 17.

Uhud Muharebesi (7 Şevval)

§13. Ebû Süfyân b. Harb bir sene evvel, tecavüzden kurtulan kervan ile Mekke'ye vasıl olduğu zaman emtiayı *{eşyaları}*
[IV/25] Dârü'n-Nedve'ye yahut meclis binasına nakletti. Bedir Muharebesi'nden muhâriblerin avdetine kadar orada muhafaza ettirdi. İkinci sene-i hicriyye Ramazan'ının 17'sindeki hezîmetin *{yenilginin}* Kureyşîler arasında husûle getirdiği tesir o kadar şedîd olmuştu ki emtiayı *{malları}* ashabına tevzî' etmemeye *{dağıtmamaya}* karar vermişlerdi. Bazılarına nazaran emtianın bütün kıymeti nakd olarak istîfâ edilmiş *{tahsil edilmiş}* ve Muhammed'e karşı ileride hazırlanacak bir seferde ihtiyad-ı akçe *{yedek para}* makamında kullanılmak üzere Ebû Süfyân'a tevdi' olunmuş idi *{iade edilmişti}*. Bazıları yalnız yapılan bu muamele-i ticariyyenin temin ettiği yüzde yüz kârın bu maksada tahsis olunduğunu, yalnız pek fakir kimselere sermayeleri ve temettü'leri *{kârları}* verildiğini söylüyorlar. Ebû Süfyân kendilerinden ayrıldıklarından dolayı Benî Zühreleri[31] te'dîb etmek *{haddini bildirmek}* istediği için onların sermaye ve temettü'lerini cezâen alıkoymaya kalktı. Fakat Ahnes b. Şerîk Benî Zühreler nâmına şiddetle protesto etti, kendisinin ve kabilesi efrâdının bizzat Ebû Süfyân'ın emri üzerine çekildiklerini iddia eyledi. Bu izahattan sonra hiç kimse ısrar edemedi. Benî Zührelerin hukukuna hürmet olundu.[32]

[IV/26] §14. Mekke'de Kureyşîler arasında intikam arzusunu pek çok kişi ve pek çok esbâb canlı bir halde idâmeye *{devam ettirmeye}* hizmet etmişlerdi. Ka'b b. el-Eşref'in bu bâbdaki mesaisini yukarıda anlatmıştık.[33] Mekke'nin vaziyyet-i ticariyyesinin fenalaşması ve yeni ziyâlar *{kayıplar}*[34] Kureyşîleri bütün bütün tehyîc *{heyecanlandırma}* ve iğzâb *{hiddetlendirme}* ediyordu. Bedir Muharebesi'nde iki oğlunu ve bir hafîdini *{torununu}* kaybetmiş olan ihtiyar ve âmâ Esved b. el-Muttalib

31 İkinci sene-i hicriyye vakâyı'ı, § 51.
32 Vâkıdî, 198-199; Vâkıdî Wellhausen, 101.
Not-1 [IV/25] Vâkıdî'nin rivayetine nazaran Kur'ân'ın 7/36. ayeti bu hazırlıklara işarettir.
33 § 2. ve müteâkib fıkralar.
34 § 9. Fıkra.

ruhunun ızdırâbâtını dökmek için kendisini yerlere atıyordu. Orada âlâmını *{elemlerini}* terk-i nefs ederek hararetli gözyaşları döküyor, yüzüstü kendisini yerlere atıyordu. Bunu şehirde yapmaya cesaret edemiyordu. Çünkü bir zaman Kureyş uğradıkları felaketten ne dereceye kadar muzdarip ve perişan olduklarını gösterip de Müslümanları sevindirmemek için bu gibi harekâttan tevekkî etmeye *{kaçınmaya}* karar vermişlerdi. Ebû Süfyân da pek ağır surette felaketzede idi. Oğlu Hanzala'yı kaybetmişti. Zevcesi Hind'in babası, kardeşi ve amcası Bedir'de ölmüştü. Hind ızdırâbâtını ancak intikam(ın) teskîn edebileceğini söyleyerek ağlamak istemiyordu. Şiddetli bir intikam ile teşfiye-i sadr *{gönül rahatlığı}* edinceye kadar yıkanmamaya ve kocasıyla yatmamaya yemin etmişti.[35] Amcası Tu'ayme b. Adiyy, Hamza b. Abdilmuttalib tarafından öldürülmüş olan Cübeyr b. Mut'im Habeşî köle Vahşî'ye Peygamber'in [IV/27] amcasını öldürürse âzâd edeceğini vadetmişti. Mızrak atmakta Habeşlilerin maharetine güveniyordu. Mızrak atmakta Vahşî o kadar mâhir idi ki hiçbir darbeyi kaçırmazdı.[36]

§15. Bedir hezimetinden sonra Kureyşîler fikirlerini ahz-i intikâma *{intikam almaya}* hasretmişlerdi. Muhammed'in ve İslamiyet'in yeni tevellüd etmekte *{doğmakta}* olan kuvvetini ezmek için ağır ağır hazırlanıyorlardı. Muâvenet *{yardım}* talep etmek için bütün müttefik kabilelere ve kan râbıtasıyla merbût *{kan bağıyla bağlı}* bulundukları kabâilin *{kabilelerin}* kâffesine müracaat etmeye karar verdiler. Bu maksatla Abdümenâflara,[37] Kinânelere, Tihâme sekînesine *{halkına}* vesâir bütün müttefiklerine dört sefir *{elçi}* gönderdiler. Bu sefirler şunlardı: Amr b. el-Âs, Hübeyre b. (Ebî) Vehb, İbnü'z-Ziba'rî ve Şâir Ebû Azze el-Cümahî. Kinâneler için bu memuriyet-i mahsusa ile Tihâme'ye gönderilmiş olan Ebû Azze Müslümanlar aleyhindeki bu hazırlığa iştirak etmek istemedi. Çün-

35 Vâkıdî, 117-118; Taberî, birinci cilt, 1342-1343; Vâkıdî Wellhausen, 74-75.

36 Hişâm, 556-557; Vâkıdî, 278; Vâkıdî Wellhausen, 133; Taberî, birinci cilt, 1385.

37 Hüseyin Cahid'in çevirisinde مناث şeklinde (ث) harfi ile yazılmış. Orijinal metinde de Menât olarak yazmaktadır. Ancak kabilenin bilinen ismi Abdü Menaf'dır. Bu yüzden bilinen ismi tercih edilmiştir.

kü Bedir'de bir daha İslamiyet'e karşı silah isti'mâl etmemek şartıyla Muhammed tarafından serbest bırakılmıştı.[38] Verdiği sözü tutmak istiyordu. Fakat nihayet Safvân b. Ümeyye ile Cübeyr b. Mut'im kendisini kandırdılar, ona para ve mevki vadettiler. Ölürse beş çocuktan terekküb *{oluşan}* eden ailesine
[IV/28] bakacaklarını taahhüt eyliyorlardı *{söz veriyorlardı}*. Son derece fakir olması şâiri sebât edememeye sevk etti. Kureyşîlere yalnız kavliyle *{sözüyle}* değil Mekke'de pek mergûb *{rağbet}* olan kabiliyet-i şâirânesiyle *{şiir yeteneği ile}* de yardım etti. Sefirler Tâif'te Sakîflerin nezdine de gittiler ve onlardan yüz kişilik bir kuvvet istihsâl eylediler *{topladılar}*.[39]

§16. Kureyş ile müttefiklerinin bütün kuvvetleri Mekke'de toplanınca Safvân b. Ümeyye Mekke eşrafına *{halkına}* kadınları da birlikte almayı teklif etti. Çünkü onun fikrince Bedir maktullerinin intikamını almak hırsını ve susuzluğunu şiddetli bir halde idâmeye onlar pek kabiliyetli idiler. Nevfel b. Muâviye ed-Düelî bu tasavvura mümânaat etmek *{engel olmak}* isteyerek Ebû Süfyân'ı da kendi fikrine celbe kalkıştı *{zorlamaya kalkıştı}*. Fakat Ebû Süfyân ekseriyetin *{çoğunluğun}* müsait olduğunu bildiği için muhalefetin fikrine iştirak etmedi, o da kadınların birlikte gelmesini kabul eyledi. Bir de zevcesi Hind bt. Utbe kendisinin muharebede hazır bulunmasına ve hırs-ı intikam-cûyânesini *{intikam alma hırsını}* tatmin etmesine hizmet edecek böyle bir tasavvurun lehinde bulunuyordu. Bundan dolayı Ebû Süfyân zevceleri (1) Hind bt. Utbe ile (2) Ümeyme bt. Sa'd b. Vehb b. Eşyem b. el-Kinâniyye'yi de yanına aldı. Safvân b. Ümeyye de iki kadın götürüyordu. (3) Abdullah el-Ekber'in
[IV/29] validesi Berze yahut Berre bt. Mes'ûd es-Sekafiyye, (4) Abdullah el-Asğar'ın validesi Begûm bt. Mu'azzel.

Âtîdeki *{aşağıdaki}* kadınlar da seferde hazır bulunmuşlardır: (5) Sülâme yahut Sülâfe bt. Sa'd b. Şüheyd el-Evsiyye. Bu, Talha b. Ebî Talha'nın zevcesi ve onun Hâris, Küllâb, Müsâfi' ve Cülâs nâmında dört oğlunun validesi Medine'li bir kadın

38 İkinci sene-i hicriyye, § 75.

39 Vâkıdî, 199-200; Vâkıdî Wellhausen, 101; Hişâm, 555-556; Taberî, birinci cilt, 1384-1385.

idi. (6) Ümmü Cüheym (Vâkıdî) yahut Ümmü Hukeym (Vâkıdî Wellhausen) bt. el-Hâris b. Hişâm. İkrime b. Ebî Cehil'in karısıdır. (7) Fâtıma bt. el-Velîd b. el-Mugîre, Hâris b. Hişâm'ın zevcesidir (Bundan dolayı yukarıki kadının validesi yahut üvey validesidir.) (8) Hind yahut Rayta bt. Münebbih b. el-Haccâc, Amr b. el-Âs'ın zevcesi ve Abdullah b. Amr'ın validesidir. (9) Hunâs bt. Mâlik b. el-Mudarrib, oğlu Ebû Azîz b. Umeyr el-Abderî ile beraber. (10) Remle bt. Târık b. Alkame, Hâris b. Süfyân b. Abdilesed'in zevcesi. (11) Ümmü Hakîm bt. Târık, Kinâne b. Ali b. Rebî'a b. Abdiluzzâ'nın karısı. (12) Kuteyle bt. Amr b. Hilâl, Süfyân b. Uveyf'in karısı. (13) Duğuniyye, iki oğlu Nu'mân ve Câbir ile birlikte. Bunların ikisi de (müteveffî) Mesku'z-Zi'b'in oğullarıdır. (14) Amr bt. el-Hâris b. Alkame; Gurâb b. Süfyân b. Uveyf'in karısıdır. Kureyşîlerin yere düşen bayrağını bu kaldırmış ve muharebede Kureyşîlerin sönen cesaretini tekrar [IV/30] canlandırmıştır. Bu kadınların dul olan iki tanesi (numara 9 ile 13) oğullarına refakat ediyorlardı. Diğerleri sefere iştirak eden kocalarıyla birlikte gidiyorlardı.[40]

§17. Muhammed aleyhine yürümek üzere toplanan kuvve-i askeriyye gayet azîm idi *{askeri kuvvet oldukça büyüktü}*. Hepsi dâhil olmak üzere takriben üç bin kişiden terekküb ediyordu *{oluşuyordu}*. Müttefikler ile yüz Sekafî de bu meyanda dâhildirler. Bunlardan yedi yüzü zırh giymişlerdi. İki yüzü bâr-gîrlere râkib oluyorlardı *{atlara biniyorlardı}*. Hey'et-i seferiyyeye *{yolculuğa katılanlara}* üç bin deve refakat ediyordu. Bazı menâbi'a *{kaynaklara}* nazaran Kureyşîlerin üç bayrağı vardı: Birini Süfyân b. Uveyf taşıyordu. Süfyân on oğlu ile beraber harbe iştirak etmişti. Diğerini Talha b. Ebî Talha, üçüncüsünü de müttefikler taşıyorlardı. Vâkıdî'nin daha şâyân-ı itimat *{güvene layık}* addettiği sâir menâbi' *{diğer kaynaklar}* Kureyşîlerde ancak bir bayrak bulunduğunu söylüyorlar. Bu müthiş kuvve-i askeriyye nihayet Mekke'den hareket etti, takriben 15 Ramazan'da Medine üzerine yürümeye başladı.[41] [IV/31]

40 Vâkıdî, 200-201; Vâkıdî Wellhausen, 102; Hişâm, 557; Taberî, birinci cilt, 1385-1387.

41 Vâkıdî, 201-202; Vâkıdî Wellhausen, 102. Kureyşîlerin hareketi tarihini Vâkıdî'nin 206. sahifede, 17-18. satırda kaydettiği malumata göre

§18. Kureyşîler ile birlikte yukarıda kendisinden bahsettiğimiz[42] hanîf Ebû Âmir de hareket etmişti. Bu Ebû Âmir Muhammed'in Medine'de huzuruna tahammül edemeyerek elli Evsî ile birlikte hicret etmiş, gelip Mekke'de yerleşmişti. Peygamber'in hükm ü nüfuzu altında *{emrinin etkisinde}* yaşamak istemiyordu. Mekke'de ikâmeti esnasında Muhammed'e karşı hissiyat-ı husumetkârâne *{düşmanca hisler}* tevlîdi *{oluşması}* için pek çok çalışmıştı. İslamiyet aleyhinde ağzına gelen fena şeyleri söylemişti. Onun için şimdi elli Evsî ile birlikte sefere iştirak ediyordu. Kendisinin Mekke asâkiri *{askerleri}* arasında bulunduğu malum olursa Medinelilerin harb etmeyeceklerini iddia etmişti.[43] Ebû Âmir'in tam ismi şu idi: Ebû Âmir Abdiamr b. Sayfî b. Mâlik b. en-Nu'mân Muhammed kendisine el-Fâsık lakabını vermişti. Benî Zübey'alara mensuptur.

§19. Bütün bu ihzârâtı *{hazırlıkları}* itmâm etmek *{tamamlamak}* için Kureyşîler epeyce zaman sarf etmişlerdi. Fakat hadise inanmak îcâb ederse, ne Muhammed ne Müslümanlar kendi aleyhlerinde hazırlanan şeyden sarîh *{açık}* bir malumat
[IV/32] alamamışlardı. Yalnız Kureyşîler Medine üzerine yürümekte oldukları sırada meseleden haberdar oldular. İhtimal ki en emîn bir menba' *{güvenilir bir kaynak}* olan İbn İshak Kureyşîlerin seferinden Muhammed'in ne suretle haber aldığını bize izah etmez. Hâlbuki Vâkıdî meşkûk-ı ehâdîse *{sabit olup olmadığına dair hakkında delil bulunmayan hadis}* istinâd ederek *{dayanarak}* Peygamber'in, Mekke'de bulunan amcası Abbâs'tan aldığı bir mektup üzerine keyfiyete vukûf peydâ ettiğini hikâye eyliyor. Mektup Gıfârîlerden birine verilmiş, o da Mekke ile Medine arasındaki mesafeyi üç günde kat edeceğini ve bu suretle Peygamber'i Kureyşîlerin yola çıkardıklarından haberdar eyleyeceğini temin etmiştir. Sâî *{hızlı yürüyen kişi}*, Peygamber'e Medine'nin varoşu Kubâ'da caminin yanında eşeğin üstünde giderken rast

hesap ettik. Bunda Kureyşîlerin Zü'l-Huleyfe'ye on günde müvâsalât [IV/31] ettikleri *{ulaştıkları}* bildirilmektedir; Taberî, birinci cilt, 1390.

42 Birinci sene-i hicriyye, § 66. Fıkra.

43 Vâkıdî, 205-206; Vâkıdî Wellhasuen, 103; Hişâm, 561. Burada bazı rivayetlere nazaran Evsîlerin ancak on beş kişiden ibaret olduğu söyleniyor.

gelmiştir. Mektubu Übey b. Ka'b açarak Peygamber'e okudu. Peygamber kimseye bir şey söylenmemesini emrederek mektubun muhteviyatını *{içeriğini}* gizlice tebliğ etmek ve istişârede bulunmak üzere Sa'd b. Rebî'nin nezdine koştu. Mamafih ona da kimseye bir şey söylememesini emretmiştir. Sonra alelacele Medine'ye döndü. Sa'd b. Rebî'nin[44] muhâvereyi *{görüşmeyi}* gizlice dinleyen ve her şeyi işitmiş olan zevcesi sırrı fâş etti *{açığa çıkardı}*. Son derecede hiddetlenen kocası karısını saçlarından yakalayarak gözyaşları içinde Peygamber'in yanına sürükledi. Köprünün başında Muhammed'e yetiştiği zaman zavallı kadın acıdan ve korkudan bitik bir hâle gelmişti. Muhammed, işi anlayınca kadının rahat bırakılmasını söyledi. Bu sırada haber bütün Medine havâlîsine yayılmıştı. Muhammed'in kabahati yüzünden [IV/33] düştükleri tehlikeden endişe ve hiddet eden münafıklar ile Yahudiler pek müteheyyic *{heyecanlı}* oldular. Mekke kuvvetlerine Zû-Tuvâ'da tesadüf eden Amr b. Sâlim ile daha sâir bazı Huzâîler dört günde seyr-i seri ile *{hızlı bir yolculukla}* Medine'ye gelerek Muhammed'e haber getirdiler, bilinen şeyi teyit ettiler. Avdette *{dönüşte}* Kureyşîleri Râbiğ'de buldular. Fakat onlarla karşılaşmayacak surette yollarını çevirdiler. Ebvâ'da Kureyş karargâhında Huzâîlerin Mekke'ye dönmek üzere bir gece evvel geçtikleri haber alındı. Ebû Süfyân bundan hiç hoşlanmadı. Çünkü Müslümanlar ile Medinelilerin müstahkem *{korunaklı}* evlerine çekilmelerinden korktu. Orada kendilerine hücum etmek kâbil değildi. Safvân b. Ümeyye bunun büyük bir ehemmiyeti olmadığını beyân etti. Kureyşîler hurmalıkları ve mezrû'âtı *{ekili alanları}* serbestçe tahrip edebileceklerdi. Memleketi o surette harap eyleyeceklerdi ki Medine bir daha belini doğrultamayacaktı.[45]

§20. Medine'de müdafaa tertîbâtı *{savunma hazırlığı}* için vakit bulundu. Kureyşîler de zaten büyük bir süratle yürümediler. Bu suretle düşmanlarına büyük bir fayda bahş eylediler *{sağladılar}*. Hayvanları sulamak için tevakkuf ettikleri

44 Hüseyin Cahid'in çevirisinde ilk geçtiği yerde kelime "Rebî" şeklinde yazılmış iken ikinci yerde "Râbî" şeklinde yazılmıştır; fakat diğer kaynaklarda "Rebî" şeklinde geçmektedir.

45 Vâkıdî, 202-205; Vâkıdî Wellhasuen, 102-103.

{duraksadıkları} her merhalede Kureyşîler büyük ziyafetler çekiyorlardı. Kadınlar trampet çalıyor, şiirler okuyorlar; ko-
[IV/34] calarının, kardeşlerinin hissiyât-ı cengâverânelerini galeyâna getiriyorlardı *{cesurca hislerini coşturuyorlardı}*. Ebvâ'da bazı müfridler Muhammed'in validesinin bekâyâ-yı i'zâmı *{kalıntı olan kemiklerini}* medfûn bulunan *{gömülmüş olan}* kabri açmak istediler.[46] Bunların maksadı hezimet *{yenilgi}* takdirinde kadınlarının temin-i selameti *{canlarını güven altına almak}* için bu bekâyâ-yı i'zâmı *{geriye kalanları}* bir rehine olmak üzere ellerinde tutmaktı yahut buna mukâbil Peygamber'den külliyetli bir para almak istiyorlardı. Bu tasavvura Ebû Süfyân şiddetle muhalefet etti *{karşı çıktı}*. Daha mutedil *{ılımlı}* kimseler Benî Bekirlerin ve Benî Huzâaların Kureyşîlerin kabirlerini açarak mukâbele-i bi'l-misl-i icra *{yaptıklarına karşılık}* edebileceklerini söyleyince tasavvur terk edildi.[47]

§21. Azîmetlerinden on gün sonra Şevval'in Perşembe günü Kureyşîler el-Akîk Vadisi'nde Zü'l-Huleyfe'ye vasıl oldular *{ulaştılar}*. Orada el-Vıtâ'da iyi bir karargâh aramak üzere bazı süvarileri ileri gönderdiler. 5 Şevval'e tekaddüm eden gecede Muhammed'in iki casusu, Fedâle'nin oğulları Enes ile Mu'nis, el-Akîk'de Kureyş karargâhına girmişlerdi. Düşmana Zü'l-Huleyfe'den el-Vıtâ'ya kadar refakat ettikten sonra topladıkları malumatı Muhammed'e götürmek üzere firar ettiler *{kaçtılar}*. Kureyşîler işte bu suretle Batn es-Sebha'ya hâkim Kanât Dağı'nın yamaçlarında bulunan iki menba'ya (uyûn *{gözler, kaynak}*) kadar vasıl oldular. Orada vadinin Medine'ye
[IV/35] nâzır tarafında karargâh kurdular. Uhud Dağı eteğinde Vıtâ ile Cürf (Vâkıdî'nin zamanında buna Arsatü'l-Bakal deniliyordu) arasında imtidâd eden *{yayılan}* araziye el-'Ird[48] nâmı verili-

46 Medhale bakınız § 131.

47 Vâkıdî, 206; Vâkıdî Wellhasuen, 103; Hişâm, 107.

48 Not-1 [IV/35] Yer isimleri muhtelif metinlerde birbirlerine tevâkuf etmiyor *{karşılamıyor}*. Medine civarının bir haritası olmadan Kureyşîlerin harekâtını anlamak kolay değildir. Yukarıki fıkralardan biliyoruz ki bunlar Mekke'yi terk ettikten sonra Zû-Tuvâ ve Râbiğ'den geçtiler. Yani deniz tarîki denilen yolu ihtiyar eylediler. Sonra Bedir Sahrası'nı solda bırakarak, şarka *{doğuya}* [IV/36] doğru saparak Medine'nin garbında *{batısında}* bulunan Zü'l-Huleyfe'ye geldiler. Oradan, Uhud Dağı'nın etekle-

yordu. Münbit *{verimli}*, su itibarıyla zengin bir ova idi. Benî Selemelere, Benî Hâriselere, Benî Zaferlere ve Benî Abdüleşhellere ait idi. Bunlar suyu yukarı kaldırmak için develerle müteharrik *{hareketli}* makineler kullanarak her tarafı sulamışlar ve zir'a etmişlerdi *{işlemişlerdi}*. Su o kadar mebzûl idi ki *{bol}* eskâ-ı ameliyyesi *{sulaması}* gayet kolaydı. Üseyd b. Hudayr nâmında bir Medineli orada arpa (şa'îr) ekilmiş tarrine kadar imtidâd *{uzanan}* eden ovaya vasıl olmak için adeta garptan Medine'nin etrafını dolaşmaya ve şimâlden Medine'ye yaklaşmaya mecbur oldular. Kureyşîlerin ne sebeple Medine şehrine doğrudan doğruya cenûbdan *{güneyden}* hücum etmeyerek bu devri yapmayı tercih eyledîklerini sarîh surette *{açık olarak}* bilmiyoruz. Menâbi' *{kaynakları}* bu bâbda bize hiç izahat vermiyorlar. Fakat pek şâyân-ı kabul *{kabul edilebilir}* bir sebep bulmak zor değildir. Medine'nin şimâline *{kuzeyine}* doğru açılan ve sonra el-Gâbe'de şehirden ve civar dağlardan gelen suların kâffesini toplayan büyük vadi en zengini ve en mezrû'u idi *{ziraat için uygundu}*. Kureyşîler bu havâlîye *{halka}* hücum etmekle mâhirâne hareketler sayesinde Medinelilerin en kıymetdâr arazilerini tahrip etmiş olacaklardı. Bunlar uzun mesâînin mahsülü olan mallarının mahvolduğunu görmemek için Medine dâhilindeki müstahkem *{korunaklı}* mevkilerinden çıkmaya mecbur olacaklar ve açık sahrada harbi kabul ızdırârında *{çaresizliğinde}* kalacaklardı. Böyle bir mevkide Mekke süvarileri bütün kabiliyetlerini gösterebilirlerdi. Filhakika *{gerçekte}* o gün galebeyi *{yenmeyi}* süvari temin etmiştir. Medine'ye doğrudan doğruya cenûbdan *{güneyden}* dühûl *{girmek}* Medinelilerin menâfi'ini *{çıkarlarını}* hiçbir hayati noktada ihlal edemezdi. Onlar müstahkem mevkilerinde kalacaklardı. Hâlbuki Kureyşîler buna hiç meydan vermek istemiyorlardı. Vâkıdî'de (sahife 276, satır 5) okuduğumuza göre Kureyşîler Medinelilerin müstahkem evlerine kapanmalarından pek korkuyorlardı. Böyle bir şey olursa Kureyşîler iki üç gün beyhûde bir intizârdan *{bekleyiş}* sonra hiçbir şey yapmaksızın avdet etmek *{girmek}* mecburiyetinde kalacaklarını biliyorlardı. Fakat Medineliler müstahkem mevâki' *{korunaklı yerleşim yerleri}* haricine çıkmaya kalkışacak olurlarsa Kureyşîlerin fâikiyyet-i kat'iyye-i adediyyeleri *{üstünlük sağlayacak kesin sayıları}* muzafferiyeti temine kifayet ederdi *{kazanmalarına yeterdi}*. Egânî'de (on dördüncü cilt, 17, satır 7) okuduğumuza nazaran Kureyşliler çarşamba sabahından cuma gününe kadar Medinelilerin tarlalarında kaldılar. Bu rivayet Kureyşîlerin mahsûlâtı tahrip suretiyle Medinelileri [IV/37] açık sahraya çıkmaya ve harbi kabul etmeye icbâr etmek istedikleri yolundaki tahminimizi teyit ediyor. Hamîs'te (birinci cilt, 473, son satır) Kureyşîlerin İbn İshak'a nazaran Uhud altındaki ovaya Şevval'in 12. Çarşamba günü vasıl oldukları ve o havâlîyi tahrip ederek orada tam üç gün kaldıkları söylenmektedir.

Sonra, el-'Ird Sahrası'nın şerâiti *{şartları, kanunları}* Halîfe Muâviye tarafından tağyîr edildi *{değiştirildi}*. Halîfe Muâviye büyük vadinin aşağı kısmında el-Gâbe'de yeni kuyular kazarak daha yukarıda, Medine civarında bulunan kuyuları pek fakirleştirdi (Vâkıdî).

laları sulamak için yirmi deve bulundururdu. Kureyşîlerin vürûdundan *{varışlarından}* bir gece evvel Medineliler bütün develeri ve âlât-ı zirâiyyeyi *{ziraat aletlerini}* şehir dâhilinde emin bir mahalle göndermişlerdi. Kureyşîler el-'Ird'a vasıl olarak *{ulaşarak}* karargâhı tespit edince hayvanlar, deve ve bâr-gîrleri *{atları}* çözdüler, Medinelilerin mezru' *{ziraate uygun}* tarlalarında otlamaya bıraktılar. Mezrûât *{ekim alanları}* başak bağlamıştı. Fakat henüz taze ve yeşil idi. Binaenaleyh *{bunun üzerine}* Kureyşîlerin hayvanlarının yaptığı zarar pek
[IV/37] büyük olmak lazım gelir.[49]

§22. Vâkıdî'nin verdiği malumattan çıkan neticeye göre Kureyşîler Şevval'in beşinci Perşembe akşamı el-'Ird tarlalarına vasıl olarak *{ulaşarak}* üç geceyi ve cuma gününü ve ertesi geceyi hep orada geçirmişler, bu suretle Medinelileri tarlaları harabeden kurtarmak için hücum etmeye icbâr eylemişlerdir *{mecbur bırakmışlardır}*. Şevval'in altıncı Cuma günü Muhammed'in bir casusu, Hubâb el-Münzir, farkına varılmaksızın Kureyşîlerin karargâhına girebildi, düşmanın miktarını tahmini surette hesap ederek Muhammed'e götürdü. Muhammed bundan kimseye bahsetmedi. Yine o cuma günü Seleme b. Sülâme b. Vakş namında bir Medineli el-'Ird'a muttasıl olan *{bitişik}* arazisine kadar gidebilerek toprağa gömdüğü silahlarını alabilmiştir. Yalnız avdette *{dönüşte}* on kişiden ibaret düşman süvari devriyesine tesadüf etti. Bunlar kendisini takip ettiyse de dağlık el-Harre tepeleri arasına kaçtı. Burada bâr-gîrler *{atlar}*
[IV/38] serbestçe hareket edemezlerdi. Taş ve ok atarak Kureyşîleri uzakta tuttu. Nihayet onlar da çekildiler.[50]

§23. Kureyşîler el-'Ird Sahrası'nı bu suretle rahat rahat tahrip ederken cuma günü Medine'de düşmanın kurbiyyeti *{yaklaşması}* birçok korku uyandırıyor, büyük bir heyecana sebebiyet veriyordu. Peygamber düşmanın hareketinden ve makâsıdından haberdar olmakla beraber Kureyşîlerin yürümeleri de-

49 Vâkıdî, 206-207; Vâkıdî Wellhasuen, 103-104; Hişâm, 557; Taberî, birinci cilt, 1387.

50 Vâkıdî, 207-208; Vâkıdî Wellhasuen, 104.

vam ettiği müddetçe kemâl-i ihtiyat *{tam tedbir}* ile Medine'de kalmış, onlar şehri garbtan *{batıdan}*, birkaç mil mesafeden dolaşarak el-'Ird tarlalarına giderken kendilerini tacize bile teşebbüs etmemişti. Son karargâhlarını, Şevval'in beşinci akşamı el-Vutâ'da tesis ettiklerini de öğrenmişti. Perşembe akşamı ve cuma gecesinde, aralarında Sa'd b. Muâz, Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Ubâde ve sâire de dâhil olduğu halde ileri gelen Medineliler Muhammed'in kapısının önünde nöbet beklediler. Cuma sabahına kadar yapılacak şey hakkında Medineliler arasında hiçbir ihtilaf tahaddüs etmemişti *{ortaya çıkmamıştı}*. Müslümanlar, münafıklar, müşrikler ve Yahudiler şehrin evlerinde tahassun ederek *{korunarak}* düşmanın vürûduna intizâr etmek *{gelmelerini beklemek}* müreccah *{tercih edilen}* olduğu hususunda müttefik idiler. Medine'nin o zaman etrafında bir müdafaa *{savunma}* suru yoktu. Fakat her ev kümesi hadd-i zâtında küçük bir kale teşkil ediyordu. Kadınlarla çocukları bu [IV/39]
müstahkem yerlere topladılar. Müsellah *{silahlı}* erkekler kendi mahallelerinde sokaklarda ahz-i mevki ettiler *{yerleştiler}*. Sokakların dışarıya müntehî olan *{son bulan}* tarafları taş duvarlarla seddolundu. Bu suretle bütün şehir birbirine merbût müstahkem mebânîden mürekkeb bir hey'et-i mecmu'a haline geldi *{birbirine bağlı, korunaklı binalardan oluşan bir topluluk heyeti}*. An'anâta *{geleneklere}* nazaran Muhammed perşembe akşamı-cuma gecesi fena bir rüya görmüştür. Bu rüya birtakım ashabın vefatına ve Peygamber'in mecrûhiyetine *{yaralanmasına}* delâlet eder gibiydi. Şehir dâhilinde sükûnet-i tâm *{tam bir sessizlik}* mevcut idi. Ehâdîse *{hadislere}* göre Muhammed cuma sabahı sahabeleri ve Medine'nin ileri gelenlerini topladı. Onlarla istişare ederek Medine dâhilinde hâll-i tedâfi'de *{savunma hâlinde}* kalmayı teklif etti. Hâlbuki böyle bir kararın birkaç gün evvel ittihâz edilmiş olması *{karar alınması}* muhtemeldir. Kureyşîler yolda iken Medinelilerin tamamen âtıl durumları bunu ispat eder. Hadis, Muhammed'in bu tarz müdafaayı teklif ederek diğerlerinin bunu kabul ettiklerine bizi ikna etmek ister. Fakat aynı hadis Muhammed'e en muhalif olan Medineliler de dâhil olmak üzere herkesin aynı fikirde

bulunduğunu ketmedemez *{gizleyemez}*. Münafıkların reisi olan İbn Übeyy bu defa Peygamber ile tamamen hem fikir idi.[51] Binaenaleyh, Uhud felaketi Peygamber'in yaptığı hataların bir neticesi olmayıp Muhammed'in Medineliler üzerinde henüz kâfi derecede hükm ü nüfuz *{emirlerinin etkisi altında}* sahibi bulunmamasından ve Medinelilerden bir kısmının itaatsizlik ve serkeşlik göstermesinden *{baş kaldırmasından}* neş'et et-
[IV/40] miş olması pek muhtemeldir (zaten sonraki vakı'alar da bunu gösterir). Şurası muhakkaktır ki Medineliler Medine dâhilinde rahat rahat dursalardı Kureyşîler şehirde hücuma teşebbüs etmeden çekilirlerdi.[52]

§24. Şevval'in 6. Cuma günü sabahleyin erkenden akdedilen *{sözleşilmiş}* meclis bütün Medine rüesâsını *{reislerini}* o vakte kadar takip ettikleri hadd-ı harekete *{uygulamalara}* sadık kalmak fikrine sevk eylemişti. Fakat şehirde rüesânın evlerden çıkmamaya karar vermiş oldukları haberi intişâr edince *{yayılınca}* bir çokları adem-i memnuniyet *{memnuniyetsizlik}* izhâr ettiler. Bunlar Müferritler fırkası idi. Bedir'de bulunmayan gençler idiler. Başkalarının şan ve şerefini kıskanıyorlar, ganâime *{ganimetlere}* konmak için harîs *{aşırı hırslı}* davranıyorlar. Bunlar herçi-bâd-âbâd *{her ne olursa olsun}* Medine'den çıkmak, Kureyşîler ile çarpışmak istiyorlardı. Sonra yine sabahleyin, Kureyşîlerin el-'Ird tarlalarında yapmakta oldukları tahribat haberleri gelmeye başladı. Müferritler fırkası, kendi tarlalarını müdafaa etmek isteyenlerin inzimâmıyla *{katılma-*
[IV/41] *larıyla}* gittikçe çoğaldı. Heyecan artıyor ve intişâr ediyordu *{yayılıyordu}*. Gayr-ı memnunlar *{memnuniyetsizler}* camide toplandılar, kılıçlarını havaya kaldırarak "Âteşin *{hiddetli}* küheylanlar gibi" haykırarak büyük bir gürültü yaptılar. Bu Müferritler arasında Peygamber'in amcası Hamza, Sa'd b. Ubâde,

51 Not-1 [IV/40] Taberî (birinci cilt, 1388, 12. ve müteâkib satırlar) başka bir hadis naklediyor. Bunun ilk râvîsi Süddî'dir. Bu hadise nazaran bütün Muhâcirîn, Ensâr ve Muhammed'in ilk defa istişare ettiği Abdullah b. Übeyy de dâhil olduğu halde münâfıkîn hep Kureyşîlere karşı yürümek taraftarı idiler.

52 Vâkıdî, 209-210; Vâkıdî Wellhasuen, 104-105; Hişâm, 557-558; Taberî, birinci cilt, 1387-1388.

Nu'mân b. Mâlik gibi sahabeler ve bazı Medineliler de vardı. Bunlar Kureyşîlerin kendilerini korkak addetmelerinden, tarlalarını tahrip eylemelerinden korkuyorlardı. Bedevîler de Kureyşîlere iltihâk edecek *{katılacak}*, artık Medine'nin emvâline *{mallarına}* ve arazisine kimse tecavüzden geri durmayacak diyorlardı. Ebû Saîd el-Hudrî'nin pederi Mâlik b. Sinân, İyâs b. Evs b. Atîk el-Eşhelî, Bedir'de maktul düşen Sa'd'ın pederi Hayseme, Enes b. Katâde de bu fikirde idiler. Salâtü'l-Cum'a esnasında heyecan son dereceyi buldu. Muhammed buna mümâşât *{başkalarının fikrine katılıyormuş gibi görünmeye}* etmeye mecbur oldu. Salâtü'l-Asr'dan *{ikindi namazından}* sonra hareket edeceğini, Kureyşîlere hücum eyleyeceğini beyan etti.[53]

§25. Salâtü'l-Asr nihayet bulunca Muhammed kendi odasına çekildi. Orada Ebû Bekir ile Ömer başka bir sarık sarması ve esvâb giymesi için kendisine yardım ettiler. Muharebeye bunlarla gitmek istiyordu. Müminler de gidip silahlandılar, yavaş yavaş camide toplandılar. Muhammed'in odası ile Muhammed'in îrâd-ı mev'ıza ettiği *{vaaz verdiği}* minber[54] arasında [IV/42] müvâzî *{eşit}* saflar halinde dizildiler. İlk dakikaların galeyânı yerine biraz sükûn kâim olmuştu *{sakinlik oluşmuştu}*. Sa'd b. Muâz, Üseyd b. Hudayr gibi sakin ve sâhib-i nüfuz *{etkili}* kimseler teşebbüsün tehlikelerini göstererek Peygamber'i hücuma icbâr etmenin hiç münasip olmadığı noktasında ısrar eylediler. Karâr-ı kat'îyi *{kesin kararı}* vermeyi Peygamber'e bırakmak fikrinde idiler. Peygamber tamamıyla müsellah *{silahlanmış}* ve harekete müheyyâ *{hazır}* bir halde kapının eşiğinde görününce hâzırûnun ruhunda bir aksü'l-'amel *{tepki, reaksiyon}* husûle geldi. Gösterdikleri sabırsızlıktan nâdim *{pişman}* oldular. Bazıları her şeyi artık Muhammed'e bırakmak teklifinde bulundular. Fakat şimdi Muhammed tebdîl-i fikr etmedi *{fikrini değiştirmedi}*. Çünkü bir Peygamber bir kere silahlandıktan sonra Cenâb-ı Hak kendisiyle düşmanlar arasında bir karar

53 Vâkıdî, 210-212; Vâkıdî Wellhasuen, 105; Hişâm, 558; Taberî, birinci cilt, 1387-1389.

54 Not-1 [IV/43] Hâlbuki minber o tarihte mevcut değildi! Yedinci sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız. § 74.

vermedikçe silahını bırakmaz diyordu. Binaenaleyh, hareket emrini verdi. Azîmetten *{gitmeden}* evvel bir an durdu. O sabah vefat etmiş olan Ensârdan Mâlik b. Amr en-Neccârî'nin cenaze namazını arkasında zırhı ile kıldı. Sonra üç mızrağa üç bayrak rabtetti *{bağladı}*. Evsîlerin bayrağı Üseyd b. Hudayr'a, Hazreclerin bayrağı Hubâb b. el-Münzir'e yahut diğer bir rivayete göre Sa'd b. Ubâde'ye, Muhâcirînin bayrağı da Mus'ab b. Umeyr'e verildi. Bu merasim bittikten sonra Peygamber ata bindi. Yayını omzuna astı, mızrağı aldı. Önünde Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Muâz
[IV/43] olduğu halde yürüdü. Diğer Müslümanlar sağa ve sola dizildiler. Küçücük ordu Şevval'in altıncı Cuma günü öğleden sonra Medine evlerinden ayrıldı. Muhammed'in askeri takriben bin kişiden terekküb ediyordu *{oluşuyordu}*. İçinde yüzü zırhlı idi.[55]

§26. Peygamber Şeyhayn'a[56] kadar Bedâî, Zukâk, Hisy tarîkini takip etti. Re'sü's-Sâniye tepesine çıkınca nazarını arkaya atfetttiği vakit Abdullah b. Übeyy'in müttefikleri Yahudilerden mürekkep bir kuvve-i askeriyye gördü. Bunlar yardıma gelmek istiyorlardı. Fakat muharebeye iştirâklerini istemediğini söyleyerek geri dönmelerini emreyledi.[57] Benî Neccârlara ait olan

55 Vâkıdî, 212-214; Vâkıdî Wellhasuen, 105-106; Hişâm, 558-559; Taberî, birinci cilt, 1388-1389, 1389-1390.
Not-2 [IV/43] Müslümanlarda yalnız iki bâr-gîr *{at}* vardı. Birine Peygamber biniyordu. Diğeri Ebû Bürde b. Niyâr el-Hârisî'ye ait idi. Binaenaleyh Kureyşîlere nisbetle Müslümanlar pek gayr-ı müsait bir vaziyette idiler. Kureyşîlerin iki yüz süvarisi vardı (Taberî birinci cilt, 1390, satır 15-19; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 24, satır 28, Müslümanların elli süvarileri olduğunu temin ediyorsa da bu sözü en kadîm ehâdîs ve vakâyı'ın tarz-ı cereyanı tekzîb ediyor *{en eski hadisler ve olayın gerçekleşme şeklini yalanlıyor}*).

56 Not-1 [IV/45] Buraya Şeyhayn (iki ihtiyâr) namı verilmesi müşrikler zamanında her ikisi de Yahudi olan bir ihtiyar erkekle bir ihtiyar kadının senelerce orada ikamet etmelerinden ileri gelmişti (Vâkıdî, 214; satır 21; Taberî, birinci cilt, 1390-1391).

57 Not-2 [IV/45] Yahudilerin muâvenetini *{yardımlarını}* Muhammed'in reddetmiş olması sonradan uydurmadır. Çünkü başka taraflardan biliyoruz ki Peygamber Yahudilerden kendisine iltihâk etmelerini *{bağlanmalarını}* rica eylemiş, onlar da ertesi günün cumartesi olduğu, o gün isti'mâl-i silâh etmek *{silah kullanmak}* dinlerine mugâyir bulunduğunu *{uygun olmadığını}* söyleyerek cevâb-ı red vermişlerdir. Peygamber'in dûçâr olduğu bu muamele-i reddin mahcûbiyetini saklamak için muhaddisîn vakayı ber-akis etmişlerdir *{hadis âlimleri tersine çevirmişlerdir}* (Vâkıdî'ye bakınız. 259, satır 3; Taberî, birinci cilt, 1424, satır 5).

Şeyhayn mevki(s)inde[58] Muhammed taraftarlarını teftiş etti. [IV/44]
Pek genç olanları Medine'ye iade etti: (1) Abdullah b. Ömer (2) Zeyd b. Sâbit (3) Üsâme b. Zeyd (4) Nu'mân b. Beşîr (5) Zeyd b. el-Erkâm (6) Berâ (aynen) b. Âzib (7) Üseyd b. Züheyr (8) 'Arâbe[59] b. Evs (9) Ebû Saîd el-Hudrî (10) Semüre b. Cündeb (11) Râfi' b. Hadîc. Mamafih bu son ikisi ok atmakta mâhir olduklarını ispat edebildiler. Muhammed onları muhâribler arasına kabul etti. Medine ile Uhud arasında bir mevki olan eş-Şavt'ta, yukarıda bahsettiğimiz teftiş bittikten sonra Abdullah b. Übeyy, Müslüman kuvvetlerinin takriben sülüsünü *{üçte birini}* teşkil eden münâfıkîn takımıyla Muhammed'in askerinden ayrıldı ve onlarla birlikte yürümekten imtinâ etti *{kaçındı}*. Şehirde kalmak yolunda dermiyân ettiği *{görüş bildirdiği}* re'yin hilâfında *{düşüncenin aksinde}* hareket edildiğini, Muhammed tecrübesiz birtakım gençler tarafından bî-lüzûm *{gereksiz}* bir mukâteleye *{çarpışmaya}* sürüklenmişse bunda kendisine imtisâl etmeye *{boyun eğmeye}* bir mecburiyet görmediğini söyledi.[60] Muhammed mütebâkî *{geride kalan}* yedi yüz kişi ile harekette devam etti. Gurûbdan *{gün batımından}* biraz evvel Harre (volkanik kayalardan mürekkep *{oluşmuş}* bir yayla, nebâtâttan *{bitkiden}* mahrumdur. El-'Ird Ovası'nı kısmen ihâta ediyordu *{çevreliyordu}*) hudûdunda karargâh kurdu. Güneş gurûb ettiği *{battığı}* sırada Bilâl Müminleri akşam namazına davet etti. Daha sonra yatsı namazını müteâkib Muhammed, Muhammed b. Mesleme'ye elli kişi ile nöbet beklemesini emreyledi. Müslümanların hareketinden haberdar olan Kureyşî- [IV/45]

58 Vâkıdî, 216, satır 2.

59 Hüseyin Cahid'in metninde عزايه şeklinde yazılmış fakat aslının 'Arâbe'olduğu düşünülmektedir.

60 Not-3 [IV/46] İbn Übeyy ile birlikte ayrılan üç yüzü mütecâviz *{saldırgan}* âdem arasında yalnız Muhammed'i kıskananlar değil Uhud tarafında arâziye mâlik olmayan ve başkalarının emvâlini *{mallarını}* kurtarmak için tehlikeli bir teşebbüse girişmeyi tasvip etmeyen Medineliler de bulunması pek muhtemeldir. Bu Medineliler muharebeye iştirak eden hod-gâmlık sevkiyle *{bencillikle}* müctenîb *{çekingen}* davrandılar. Filhakika, Uhud'da en çok zâyiâta uğrayan kabilelerin Sellâmeler ve Abdüleşheller olduğunu biliyoruz. Kureyşîlerin tahrip ettikleri arazi bunlara ait idi (Vâkıdî Wellhasuen, 104-144). Bu bize muharebenin din uğrunda değil, muhâfaza-ı mal maksadıyla vukû'a geldiğini *{mallarını korumak amacıyla gerçekleştiğini}* haber verir.

ler İkrime b. Ebî Cehil kumandası altında bir küçük süvari müfrezesi *{askeri birlik}* göndererek Medinelilerin hareketini tarassud etmek *{dikkatle beklemek}* istediler. Mekke süvarileri bâr-gîrlerin *{atların}* manevra yapamayacakları Harre kayalıkları arasına sokulmaktan korktukları için Müslüman karargâhına pek yaklaşamadılar. Orada bir pusuya düşmeleri korkusu vardı. Onun için el-'Ird Ovası'nın öte tarafındaki karargâha çekildiler. İbn Übeyy ile münâfıkîn Muhammed'in kurbunda *{yakınında}* karargâh kurdular. Fakat onunla bir hey'et-i mecmû'a *{topluluk}* teşkil etmek istemediler. Yabancı yahut seyirci gibi
[IV/46] uzakta duruyorlardı.[61]

§27. Şevval'in yedinci cumartesi günü şafak söktüğü vakit Muhammed Kureyşîlere hücuma hazırlandı. Kendisiyle düşman arasında büyük el-'Ird Havzası vardı. Düşman ile temasa girmeden evvel buradan geçmek iktizâ ediyordu *{gerekiyordu}*. Muhammed Medine'den üç mil mesafede kâin olan *{bulunan}* Uhud Dağı'na kadar gitmek istiyordu. Kestirme yolu bilmiyordu. Bunun için mezru' *{ziraate uygun}* birçok tarlalardan ve hurmalıklardan geçecekti. Bir rehber tedârik etmek mecbur oldu. İskâ edilmiş *{sulanmış}* ovanın bu kısmına sahip olan ve Benî Hârise kabilesine mensup bulunan Ebû Hasme el-Hârisî[62] rehberlik etmek teklifinde bulundu. Müslümanlar o önde olduğu halde Benî Hâriselerin tarlaları arasından ilerlediler. Muhammed'e en çok muhalif olan münafıklardan âmâ Mirba b. Kayzî'nin hurmalıklarından geçecekleri sırada, tesadüfen orada bulunan ve geçenin kim olduğunu işiten ihti-
[IV/47] yar âmâ bir avuç toprak alarak Muhammed'in istikametinde attı, toprak Peygamber'in yüzüne çarptı. İhtiyar: "Rasulullah bile olsan benim yerime girmeye hakkın yoktur!" diyordu. Peygamber'in sahabelerinden Medineli Sa'd b. Zeyd el-Eşhelî ihtiyarın haline kızarak yay ile başına vurdu. Kan çıkacak surette yaraladı. Benî Hâriseler ile Benî Abdüleşheller arasında kadîm *{eskiden kalma}* bir rekabet vardı. Bu hadise üzerine

61 Vâkıdî, 214-215; Vâkıdî Wellhasuen, 106-107; Hişâm, 559, 560-561; Taberî, 1389-1390, 1391-1392.

62 Not-1 [IV/47] İbn İshak rehbere Ebû Hayseme el-Hârisî diyor. Vâkıdî ise bazılarına göre Evs b. Kayzî yahut Muhayyisa olduğunu ilave ediyor.

arada bir kavga çıkacak gibi göründü. Fakat Üseyd b. Hudayr müdahale ile fikirleri teskîn etti *{sakinleştirdi}*. Bütün bunların kabahati(nin) âmânın muannidâne *{inatçı bir şekilde}* itikatsızlığında olduğunu söyledi. Üseyd, Muhammed müsaade etse idi bütün münafıkların mea'l-memnuniyet *{memnuniyetle}* kafalarını keseceğini beyan etti.[63]

§28. Muhammed süratle ilerleyerek maiyyetindekilerle *{birlikte olduklarıyla-arkadaşlarıyla}* Uhud Dağı'nın eteğine selin yatağı(nın) dağı oyduğu noktaya vasıl oldu *{ulaştı}*. Bu noktada tevakkuf etti *{rastladı}*. Artık iki askeri birbirinden kısa bir mesafe ayırıyordu. Kureyşîler, Müslümanlar görününce sonradan 'Arz İbn 'Âmir denilen yerde vaziyet aldılar. İbn Übeyy ile münafıklar artık kanlı bir müsâdemenin *{çatışmanın}* nâ-kâbil-i ictinâb *{kaçınılmasının imkânsız}* olduğunu görünce Müslümanlar'ın hamâkâtlerine *{budalalıklarına}* karşı büyük bir eser-i istihfâf izhâr *{küçümseyerek}* ederek meydân-ı muharebeyi terk ettiler ve doğruca Medine'ye döndüler. Onların bu ayrılması Müslümanları ziyadesiyle zayıflatmış idiyse de bu kadar yakın ve kesîru'l-aded *{çok sayıda}* bir düşman karşısında geri çekilmenin artık imkânı yoktu. Muhammed bu noksanı telafi için yalçın Uhud Dağı'na istinâd etmeyi *{dayanmayı-sığınmayı}* düşündü. Bu suretle Mekke süvarilerinin arkadan hücum etmeleri ihtimali zâil oluyordu *{yok oluyordu}*. Muhammed, Abdullah b. Cübeyr'in kumandası altında elli tîr-endâz *{okçu}* ayırarak bunları dağın münhanî *{eğik}* bir tarafını tutmak ve oradan düşman süvarisinin dağ ile Müslümanlar arasına girerek kendilerine arkadan hücum etmelerine mani olmak için sol tarafta bir noktaya yerleştirdi. Sağ cenahta böyle bir ihtiyata *{tedbire}* lüzum yoktu. Çünkü Uhud Dağı'nın ileriye doğru çıkmış noktasına istinâd ediyordu *{dayanıyordu}*. Burası o kadar yalçın, dik ve kayalık idi ki süvari kâbil değil geçemezdi. Kureyşîlerin asıl fâikiyyeti *{üstünlüğü}* süvarilerinde idi. Peygamber daima Uhud kayalarıyla temasını muhafaza edecek, Kureyşîlerin icrâ-yı harekât ettikleri *{harekete geçtikleri}* vadinin aşağısı- [IV/48]

63 Vâkıdî, 216-217; Vâkıdî Wellhasuen, 107; Hişâm, 559, 560; Taberî, 1392-1393.

na inmeyecek surette tertibat almakla düşman süvarilerinin ehemmiyetini iskât etmeye *{azaltmaya}* çalıştı. Bunun için tîr-endâzlara ne zafer ne mağlubiyet takdirinde mevzilerini
[IV/49] hiçbir bahane ile terk etmemeleri hakkında kat'î emirler verdi. Eğer bu emirler tamamıyla icra edilmiş olsaydı Müslümanlar o kadar büyük bir hezimete uğramazlardı. Muharebenin ibtidâsında *{başlangıcında}* Mekke süvarileri dağın münhanî tarafına girmek ve Müslümanları oradan ayırmak için dafa'ât ile hücumda bulundularsa da tîr-endâzların *{okçuların}* mevki(s)i o kadar iyi idi ki her defasında ok bulutları altında ric'ate *{geri dönmeye}* mecbur oldular.[64]

§29. Müslüman kuvvetlerin tertibatına nazaran vaziyet şu idi: Muhammed arkasını Uhud Dağı'na vermişti. Ayneyn sol tarafında idi. Askerin cephesi Medine'ye nâzırdı. Kureyşîler vadinin nihayetinde, açıkta ahz-i mevki etmişlerdi *{yerleşmişlerdi}*. Arkalarını Medine'ye çevirmişlerdi. Süvari ile manevra yapabilecekleri için bu mevki(y)i intihâb etmişlerdi *{seçmişlerdi}*. Fakat bu suretle Kureyşîler Medine şehri ile Medine'nin müdafi'leri arasında kalmış bulunuyorlardı. Vâkıdî Müslümanların güneş ile Ayneyn'i arkaya almış oldukları rivayetinin doğru olmadığını söylüyor. Muhammed arkasına ikinci bir zırh daha giydi. Düşmanın ilerlemesini beklemek ve ona karşı yürümemek emrini verdi. Bu emir birçoklarının hoşuna gitmedi. Bunlar itiraz ettiler. Mezru' tarlaları düşmanın tahribâtına maruz bırakmak câiz olmayacağını söylediler.
[IV/50] Kureyşîler tarlalarda hayvanlarını otlatıyorlardı. Muhammed bu protestolara ehemmiyet vermedi. Düşmanın hücumunu beklemek planını takipten hâlî kalmadı *{uzak kalmadı}*.[65]

§30. Kureyşîler saff-ı harb nizâmı üzere ilerlediler. Sağ cenâha Hâlid b. el-Velîd, sol cenâha İkrime b. Ebî Cehil kumanda ediyordu. İki yüz kişilik süvari kuvveti[66] Safvân b. Ümeyye

64 Vâkıdî, 217-218, 222-223; Vâkıdî Wellhasuen, 107,109; Hişâm, 560; Taberî, birinci cilt, 1393-1394, 1395-1396.

65 Vâkıdî, 218-219; Vâkıdî Wellhasuen, 107, 108; Hişâm, 560.

66 Not-1 [IV/50] Vâkıdî'nin eserinde Kureyş süvarileri ayrı bir kuvvet gibi gösterilir. Fakat İbn İshak'ın metni Kureyş süvarilerini sağ ve sol [IV/51]

yahut Amr b. el-Âs ve yüz kişiden mürekkep tîr-endâzlar *{okçular}*, Abdullah b. Ebî Rebî'a kumandasında idiler. Bayrağı Talha b. Ebî Talha Abdiluzzâ b. Osman b. Abdiddâr taşıyordu. Kusay'ın oğlu Abdüddâr neslinden geldiği cihetle bayrak taşımak hakkı onun idi.[67] Düşman yaklaşmakta olduğu sırada Muhammed askerin safları arasında aşağıya yukarıya dolaştı, onları gayet intizam ile dizdi, kimisini ilerletti, kimisini geriletti. Nihayet hepsi muntazam surette mevki aldılar. Sonra onlara kısa bir nutuk îrâd ederek mutlak ve kat'î bir itaat, tam bir ittihat *{birlik}* tavsiye etti.[68] [IV/51]

§31. Kureyşîler muttasıl *{peşpeşe}* ilerledikleri cihetle iki asker artık birbirine pek yakın bulunuyorlardı. Mekkeliler arasından Ebû Âmir Abdüamr elli Evsî ile birlikte ileri çıkarak müsâdemeden *{çarpışmadan}* evvel Medineliler'e bir nutuk îrâd etti. Onları muharebeden vazgeçirmeye ve Muhammed'i terk etmeye teşvik eyledi. Fakat kimse kendisine kulak vermedi. Bunlar Ebû Âmir'in taraftarları arasına karışmış idiler. Bazıları Medinelilerin sık saflarına karşı taşlar attılarsa da hiçbir zarar îkâ edemediler *{veremediler}*. Kısa bir münakaşadan sonra Ebû Âmir Mekke'de Kureyşîlere vadettiğini istihsâl edemeden geri çekildi. Sinirlerin son derecede gergin bulunduğu bu dakikada daha silah isti'mâl edilmeden evvel Kureyş kadınları şarkılar söyleyerek, trampetler çalarak cesûrâne harbe erkeklerini teşvik için safların önünden geçtiler. Sonra muhâriblerin arkasına çekildiler. İlk Mekke firarilerinin vürûduna kadar orada bir şey yapmadan durdular. Firarileri tevkif ederek *{yakalayarak}* tekrar harbe dönmeye onları kandırdılar.[69] [IV/52]

cenâhların nihayetinde olmak üzere ikiye ayrılmış zannını vermektedir. Muharebenin cereyanından Hâlid'in emri altında bir süvari kuvveti bulunduğu gayr-ı kâbil-i inkâr *{inkâr edilemeyecek}* bir surette anlaşılmaktadır. Tâli-'i harbi *{savaşın kaderini}* bu kuvvet ile tebdîl etmiştir *{değiştirmiştir}*.

67 Medhale bakınız, § 80. ve müteâkib fıkralar.

68 Vâkıdî, 219-221, 223; Vâkıdî Wellhasuen, 108-109; Hişâm, 561-562; Taberî, birinci cilt, 1399-1400.

69 Vâkıdî, 221; Vâkıdî Wellhasuen, 109; Hişâm, 561-562; Taberî, birinci cilt, 1399-1400.

§32. Ebû Âmir ile taraftarlarının hacâlet-âmiz *{utangaç bir şekilde}* bir surette geri çekilmelerinin netâyicini izâle için *{neticelerini yok etmek için}* Kureyşîlerin alemdârı ve Peygamber'in uzaktan uzağa amcazâdesi Talha b. Ebî Talha meydana çıkarak Müslümanlara meydan okudu, yalnız başına müsâraa *{teşebbüs}* talep etti. Ali bu teklifi kabul ederek ilerledi ve hasmının başına indirdiği bir kılıç darbesiyle onu yere serdi. Mamafih, Ali'de aile hissi henüz kuvvetli olduğu için hasmının başını kesip işini itmâm etmekten müctenib bulundu *{tamamlamaktan kaçındı}*, onu yerde kendi halinde bıraktı. Mağlûbun biraderi Ebû Şeybe Osman b. Ebî Talha bayrağı almaya koştu. Fakat Peygamber'in amcası Hamza'nın bir kılıç darbesi onu da muhtazar *{ölüme hazır}* bir halde yere düşürdü. Bu ilk iki muvaffakiyet Müslümanlara o kadar şok ve şecaat verdi ki Kureyşîlerin safları üzerine atıldılar, merke-
[IV/54] zi parçaladılar. Fakat hiç kimseyi öldüremediler.[70]

70 Vâkıdî, 223-224; Vâkıdî Wellhasuen, 109-110.
Not-1 [IV/52] Bu andan sonra ne vukû'a geldiği pek malum değildir. Ehâdîste üç esas nokta üzerinde ısrar ediliyor: Birincisi, Uhud üzerine hareketin Muhammed'in arzusuyla vukû'a geldiğidir. İkincisi, muharebenin bidâyette Müslümanlar tarafından kazanıldığı, Kureyşîlerin tamamen firar ettiğidir. Üçüncüsü, hezîmetin sebebi tîr-endâzların *{okçuların}* gayr-ı kâbil-i tamir hatalarından neş'et eylediğidir. Birinci noktanın hiç şüphesiz doğru olduğu muhakkaktır. Üçüncü nokta da kısm-ı a'zâmı *{büyük bir kısmı}* itibarıyla doğrudur. [IV/53] Fakat ikinci iddia doğru olamaz. İhtimal ki Müslümanlar bidâyette bazı fevâidi istihsâl etmişler *{faydaları elde etmişler}*, Kureyşîlerin saflarına biraz karışıklık vermişlerdir. Fakat şüphe yok ki bu bir muzafferiyet değildi. Muharebe bittiği vakit Kureyşîlerden cem'an yekûn *{toplamda}* 23 kişi maktul düşmüştü. Bu kadar az bir miktar hakikati pek güzel meydana koyar. Yani Müslüman ehâdîsinin hezîmet fecâatini setr *{yenilginin acısını örtmek}* için ilk bir muvakkat *{önceden belirlenmiş vakit}* tefevvukî *{üste çıkmak}* muzafferiyet addedecek derecede mübâlağa ettiğini ve sonraki vakâyı'ı küçük bir tîr-endâz takımının hatası neticesine atfederek işi tahfîf etmek istediğini ispat eyler. Tîr-endâzların mevkilerini terk etmeleri Mekke ordusunun muzafferiyetini teshil etmiş *{kolaylaştırması}* olması muhtemeldir. Fakat her ne de olsa Kureyşîlerin saflarından müstakbel Arabistan ve Suriye fâtihi Hâlid b. el-Velîd gibi dâhi bir kumandan bulundukça küçük bir Müslüman ordusu be-heme-hâl *{her durumda}* mağlup olmaya mahkûm idi. Muharebenin cereyan-ı umumisini vâzıh surette

§33. Ebû Şeybe Osman yere düştüğü zaman Kureyşîlerin bayrağını Ebû Sa'd b. Ebî Talha aldı. Fakat Sa'd b. Ebî Vakkâs boğazından bir ok ile onu vurdu, bî-rûh *{ruhsuz}* bir halde yere serdi. Bunun üzerine Müsâfi' b. Talha b. Ebî Talha koştu. Fakat o da Kureyşîlerin bayrağını aldığı sırada yakın akrabasından Âsım b. Sâbit b. Ebi'l-Aklah tarafından atılan bir ok isabetiyle mecrûh oldu *{yaralandı}*. Maktülün validesi Sülâfe bt. Sa'd b. eş-Şehîd oğlunun vefatını haber alınca onu öldürenin kafatasından şarap içmeye, İbn Ebi'l-Aklah'ı öldürene yüz deve vermeye ahdetti. Bu sırada Kureyşîlerin bayrağı etrafındaki mücadele gayet şiddet kesbediyordu. Müslümanlar ibtidâ bazı fevâid istihsâl etmişlerdi *{faydalar elde etmişlerdi}*. Kureyşîler tehlikeye düşen vaziyeti korumak için nevmîdâne teşebbüsâtta *{ümitsizce girişimlerde}* bulunuyorlardı. Beş Kureyşî birbirini müteâkib bayrağı yakaladılar. Fakat beşi de maktul düştüler. İbtidâ Kilâb b. Talha bayrağı ölmek üzere bulunan Müsâfi'nin elinden aldı. Fakat Zübeyr bunu öldürdü. Sonra biraderi Cülâs b. Talha çıktı. Fakat Talha b. Ubeydullah kendisini katletti. Sonra mevki-'i şerefe Ertât b. Abd Şurahbil çıktı. Ali tarafından öldürüldü. Şurayh b. Kârız çıktı. Kimin ta-

göz önünde tutmaya mani olan birçok teferruat ve tafsilat ile mâlî hikâye-i âtîyyeyi güzelce anlayabilmek için Muhammed'in mağlubiyetini ağleb-i *{sıklıkla}* ihtimale göre ashabın pek müferridâne şevk ve gayretinden neş'et ettiğini söylemek faydalı olur. Kureyşîler Müslümanların hücumları karşısında ihtimal ki kasten çekildiler. Müslümanlar da kolay bir muzafferiyet zehâbını husûle getirerek *{zafer fikrine kapılarak}* onları Uhud Dağı'ndan kemâl-i maharetle uzaklaştırdılar. Elli tîr-endâz artık dağ ile Müslüman asâkiri arasında gittikçe çoğalan mesafeyi müdafaaya kâfi değildi. Bu planın ihtimal ki müretteb *{organizatörü}* olan Velîd süvari ile çevirme hareketi icra edebildi. Tîr-endâzların zayıf hattını çiğnedi, Müslümanların arkasından hücum yaptı. Bu hareket sahabelerin intizamını bozdu. Bir an için umumi bir panik vukû'a geldi. Muharebenin kaybedildiği görülünce Medinelilerle ashab küçük küçük kümelerle Uhud Dağı kayalıklarına kaçmaya başladılar. İşte açık sahrada bu ric'at esnasında *{geri çekilme}* Mekke süvarilerinin hücumuna ve piyadenin mukâbil taaruzuna maruz kalarak azîm zâyiât verdiler. [IV/54] Süvarilerin hasebiyle Kureyşîlerin fâikiyyeti *{üstünlüğü}* Müslümanlar tarafından da açıktan açığa itiraf edilmektedir (Vâkıdî, 265, satır, 17).

[IV/55] rafından olduğu bilinmiyorsa da bu da maktul düştü. Nihayet Benî Abdüddârlara mensup olan köle (gulâm) Suâb meydana çıktı. Pek cengâver bir adam olan Kuzmân[71] bunun üzerine atılarak ibtidâ sağ, sonra sol elini kesti. Sadık köle bayrağı bırakmamak için kesik koluyla ona sarıldı, bayrak ile beraber yere düştü ve yüksek sesle arkadaşlarından vazifesini yapıp yapmamış olduğunu sordu. Kuzmân onu bu vaziyette itlâf etti *{öldürdü}*.[72]

§34. Bayrak etrafındaki mücadele o kadar kanlı oldu ki Suâb yere düştüğü zaman Kureyşîlerden kimse de ölüler arasına kanlar içine düşen bayrağı kaldırmak üzere ileriye atılmak cesareti bulunmadı. Nihayet birçok zaman sonra Benî Hârislerden Amre bt. Alkame bunu bulup kaldırdı.[73]

§35. Müslümanlar pek büyük âsâr-ı şecâat gösterdiler *{cesaret örneği}*: Benî Sâidelerden Ebû Dücâne Simâk b. Hareşe Peygamber'den bir kılıç istiâre etmişti *{ödünç almıştı}*. Bu şereften pek mağrur olduğu için başında kırmızı bir sarık olduğu halde ilk safta uzun müddet harp etti. Ali b. Ebî Tâlib bir alâmet-i fârika olarak *{ayırıcı bir işaret}* başında beyaz
[IV/56] yünlüden bir bağ taşıyordu. Zübeyr'in sarı sarığı vardı. Hamza b. Abdilmuttalib'de bir devekuşu tüyü takılıydı. Hepsi pek kahramânâne harekât ile temeyyüz ettiler *{kendilerini gösterdiler}*. Mamafih bu kadar şecâat büyük bir fayda vermemiştir. Çünkü muharebe bittiği zaman Kureyşîlerin zâyiâtı pek az idi.[74]

§36. Bu muharebe gününde Müslüman kadınları bile temeyyüz ettiler: Gaziyye b. Amr'ın zevcesi olan Ümmü 'Umâre Nüseybe bt. Ka'b tâli'-i harb *{savaşın kaderinin}* mâkûs *{tersine dönmüş}* bir şekl-i âlemden meydân-ı harbde cengâverlere iltihâk etti *{katıldı}*, Peygamber'e kadar sokuldu. O'nun

71 § 48. fıkraya bakınız.

72 Vâkıdî, 224-226; Vâkıdî Wellhasuen, 110-111; Hişâm, 567-570; Taberî, birinci cilt, 1405-1406.

73 Hişâm, 570; Taberî, birinci cilt, 1401.

74 Vâkıdî, 255-256; Vâkıdî Wellhasuen, 122-123; Hişâm, 561, 562-563; Taberî, birinci cilt, 1397, 1398, 1426.

yanında yay ve kılıç ile harp eyledi. Nihayet İbn Kamîe[75] tarafından omzundan cerh olundu *{yaralandı}*.[76]

§37. Kureyşîler, cesûrâne harp etmekle beraber muharebe Muhammed'e müsait surette cereyan ediyordu. Kureyşîler gerilemeye ve kaçmaya başlamışlardı. Kadınları firarileri [IV/57] müşkilâtla tevkîf edebiliyorlardı *{kaçanları zorluklarla yakalıyorlardı}*. Bu sırada Hâlid b. el-Velîd Mekke süvarileri ile Müslümanların sol cenâhını çevirmek için mükerrer fakat bî-fâide hücumlarda bulunuyorlardı. Gayr-ı kâbil-i teshîr *{ele geçirmesi mümkün olmayan}* bir mevkîye, kayalar arasına ikâme edilmiş olan Medine tîr-endâzları süvarileri şiddetli bir ok yağmuru ile karşılayarak her hücumda geri çekilmeye mecbur ediyorlardı. O vakte kadar rüzgâr da Müslümanlara müsait bir surette esmiş, Mekkelilerin gözlerine toz doldurmuştu. Artık muzafferiyetten emin olan Müslümanlar Kureyşîleri yakından takip ediyorlardı. Ehâdise inanmak îcâb ederse Müslümanların galebesi nihayet tam bir hale geldi. Kureyşîler süratle kaçmaya başladılar. Muhammed'in sahabeleri düşman karargâhına hücum ederek her şeyi yağma ve tahrip etmek üzere idiler. Harbin tam bu mühim anında Ayneyn'e yerleştirilmiş olan tîr-endâzlar artık galebenin temin edildiğine zâhib olarak *{sanıya kapılarak}* yağmaya iştirak etmek üzere sâir Müslümanların arkası sıra koştular. Yalnız birkaç tîr-endâz uzaktan beyaz harmanisiyle fark edilen Abdullah b. Cübeyr ile birlikte yerlerinde kaldılar. İşte bu sırada Hâlid b. el-Velîd Müslümanların ihtiyatsız galeyânlarının kendisine temin ettiği kıymetdâr çâre-i istifâdeyi takdir etti. Sol cenâha karşı çevirme hareketine her zamankinden şiddetle tekrar teşebbüs etti. Abdullah b. Cübeyr ile sadık-âne mevki-

75 Not-1 [IV/56] Bu hikâye şüphe yok ki pek mübâlağakârânedir *{abartılıdır}*. Muhaddîsinin Uhud Gazası'nda hazır bulunan Kureyş kadınlarının meziyetlerini örtmek emelinde bulunduklarını gösteriyor. Başka bir tarafta da (Vâkıdî, 267, satır 2) Mekke kadınlarının bütün meziyâtı inkâr ediliyor. Silah kullanmadıkları, yalnız trampet çalarak Bedir'de ölenlerin isimlerini haykırdıkları söyleniyor.

76 Vâkıdî, 263-266; Vâkıdî Wellhasuen, 126-127; Hişâm, 573.

[IV/58] lerini muhafaza etmiş olan birkaç tîr-endâz kahramanca harp ettiler. Fakat düşmanların ezici fâikiyyet-i adediyyesi *{sayıca üstünlüğü}* karşısında mukâvemet edemediklerinden *{direnemediklerinden}* mağlup ve maktul oldular. Abdullah diğerleriyle birlikte vazife-i mevki(s)inde terk-i hayat etti. Sâir süvarilerle beraber İkrime b. Ebî Cehil'in de iltihâk ettiği Hâlid b. el-Velîd her mâniâyı *{engele}* iktihâm ederek *{saldırarak}* şimdi Müslümanların arkasından hücum etti ve bir an içinde tâli-'i harbi değiştirdi *{savaşın kaderini}*. Arkadan hücuma uğrayan Müslümanlar gayet büyük bir kargaşalığa düştüler. Dost ve düşman birbirlerine o kadar karıştılar ki Müslümanlar birbirleriyle dövüşürlerdi. Huseyl b. Câbir isminde bir Müslüman'ın sahabeden Utbe b. Mes'ûd tarafından öldürüldüğü rivayet olunuyor. Birçokları karışıklıktan dehşete uğrayarak kaçmaya başladılar. Umumi bir bozgunluk yüz gösterdi. Asıl muharebe bitmişti. Çünkü iki taraftan da küçük küçük kümelerde karmakarışık harp ediliyordu. Muhammed'in tanzim ve tertip ettiği takımlar parça parça olmuştu. Müslümanlar harp nidâları olan !امت! امت[77] Emit! Emit! (Öldür! Öldür!)
[IV/59] âvâzını izhâr ederek zorlukla birbirlerini tanıyabiliyorlardı.[78]

§38. Kargaşalık son hadde vasıl olduğu sırada Müslümanların sancağını Mus'ab b. Umeyr kemâl-i şecâatle *{tam bir cesaretle}* taşıyordu. Bunu hayatı pahasına müdafaaya çalıştı. Fakat Mekke süvarileri Medinelilerin saflarında öyle bir karışıklık tevlîd etmişlerdi ki hemen hemen yalnız başına kalan Mus'ab nihayet mağlup oldu. İbn Kamîe nâmında bir Kureyşî kendisini ibtidâ *{ilk olarak}* kolundan ağır surette yaraladı, sonra mızrak ile vücudunu deldi. Mus'ab düşünce orada yakınında bulunan Muhammed sancağı Mus'ab'ın biraderi Ebu'r-Rûm'a verdi. Bunun sancağı o gün nihayete kadar hâmil olduğu, Medine'ye avdette de onun taşıdığı söyleniyor. Fakat

77 (اماتَ) "emâte" fiilinin emir kipi "emit" şeklinde harekelendirilerek okunur.

78 Vâkıdî, 226-231, 227-258, 276; Vâkıdî Wellhasuen, 111-112, 123-124, 132; Hişâm, 562-570; Taberî, birinci cilt, 1396-1397, Hacer, ikinci cilt, 703, numara 8952; Esîr, üçüncü cilt, 130-131.

sâir mevsûk *{güvenilir}* menba'lar *{kaynaklar}* hiç kimsenin sancağı hâmil olmadığını, Müslümanların, etrafında toplanıp harp edecek bayrakları kalmadığını söylüyorlar.[79]

§39. Bozgunluk esnasında öyle bir an oldu ki Muhammed büyük bir tehlikeye maruz kaldı. Kendi istikametinde birçok ok geliyordu. Müslüman bayrağı yerde idi. Harp safları kırılmıştı. Dost ve düşman her istikamette karmakarışık birbirlerine girmişlerdi. Öteye beriye bir koşuşma, takım takım düşmeler, kaçışmalar, tekrar takım takım toplanmalar vardı. Nerede kâbilse orada tekrar müdafaaya geçiliyordu.[80] [IV/60]

§40. Hâlid'in süvarileri tarafından arkadan hücuma uğramak, büyük bir intizamsızlık içine düşmekle beraber Müslümanların kâffesi kaçmadı. Münferid muhtelif kümeler vadinin ötesine berisine dağılmışlar, nevmîdâne *{ümitsizce}* harp ediyorlardı. Kısm-ı a'zamı Medinelilerden mürekkep olan 14 yahut 30 kişilik bir küme Peygamber'in etrafında toplanmışlar, onu düşmana karşı müdafaa ediyorlardı. Yavaş yavaş Muhammed ile beraber dağa doğru çekildiler. Muharebenin bu safhasına dair ehâdîsin birçok tafsîlâtı vardır. Bu safhada bizzat Muhammed de sâirleriyle birlikte harp etti, yayının kirişi kopuncaya kadar ok attı. Attığı bir mızrak ile Übey b. Halef isminde bir Kureyşî'yi gözünden vurarak öldürdü. Muhammed ile sâirlerinin kahramanlıkları muhaddisîn tarafından pek mübâlağa edildiği ve diğerlerinden fazla kıymet verildiği muhakkaktır. Fakat her halde Muhammed'in gayet müşkil bir dakika geçirdiği şüphesizdir. İsabet eden bir taş esnân-ı kâtı'asından *{kesici dişlerinden}* birini kırdı. Başka bir taş zırhlı başlığın yüz kısmını parçaladı. Bu taşların ikisini de Utbe b. Ebî Vakkâs atmıştı. İbn Kamîe ise Peygamber'in göğsüne kuvvetli bir kılıç darbesi indirdi. Muhammed üzerine iki zırh giymiş olduğu için yaralanmadı. Fakat darbe o kadar şiddetli idi ki bir hendeğe yuvarlandı. Sahabelerden Ali ile [IV/61] Talha kendisini ayağa kaldırmaya yardım etmek için koşmaya

79 Hişâm, 566; Vâkıdî Wellhasuen, 113; Taberî, birinci cilt, 1404.
80 Vâkıdî, [IV/60] 235; Vâkıdî Wellhasuen, 114.

mecbur oldular. Peygamber'e karşı atılan bir oka bizzat Talha eliyle siper teşkil etti, (Talha'nın) bir parmağı koptu. Muhammed mütecâvizlere *{haddi aşanlara}* lanet ederek ayağa kalktı. Fakat rahatsızlık hissettiği için Ebû Bekir ile Ebû Ubeyde'ye dayanmaya mecbur oldu.[81]

§41. Muharebenin en vahim bir anında kimin olduğu bilinmeyen bir ses: "Muhammed öldü!" diye haykırdı. Bu haber Müslümanlar arasında bir şimşek süratiyle intişâr etti *{yayıldı}*. Kargaşalık bütün bütün arttı. Her türlü ümîd-i galebeyi bırakarak hepsi şimdi Uhud kayalıklarına doğru kaçmaya başladılar. Arazinin müşkilâtından dolayı Kureyşîler kendini orada takibe cesaret edemiyorlardı. Çünkü arazi müdafaa için kolay, hücum için zor idi. Ka'b b. Mâlik en evvel Muhammed'i tanıyarak haberin yanlış olduğunu haykırmaya başladı. Fakat
[IV/62] artık gelecek zarar gelmişti. Telaş ve korku içinde kendilerini kaybeden Müslümanlar kendi canlarını kurtarmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Bizzat Muhammed firarilere: "Buraya geliniz! Bana geliniz!" diye bağırdı. Fakat kendisini dinlemiyorlar, hiç tevakkuf etmeden *{duraksamadan}* dağa doğru koşuyorlardı.[82]

§42. Muhammed bazı sahabelerin muâvenetiyle *{yardımıyla}* harp meydanından Uhud Dağı üzerindeki boğaza çekildi. Orada Müslümanlar kayaların yalçınlığı ile himâye edilerek müdafaa tertibatı almışlardı. Talha b. Ubeydullah ağır surette yaralanmış olmakla beraber Peygamber'in ric'atini *{geri çekilmesini}* muhafaza ederek dövüşmekte devam etti. Şemmâs b. Osman nâmında diğer bir sahabe kendi vücudunu Muhammed'e siper etti, nihayet maktul düştü. Muhammed çekilir-

81 Vâkıdî, 237-244, 247-248, 250; Vâkıdî Wellhasuen, 115-118, 119; Taberî, birinci cilt, 1402-1404, 1407-1409.
Not-1 [IV/61] Taberî (birinci cilt, 1402, satır 16) bu sırada Müslümanlardan sülüsünün *{üçte birinin}* maktul, sülüsünün mecrûh *{yaralı}* olduklarını, sülüsünün firar ettiklerini söylüyor! Bu, muhaddisînin pek çok hoşlandıkları bir tarz-ı hesaptır!

82 Vâkıdî, 229, 233, 234-235; Vâkıdî Wellhasuen, 112-113; Hişâm, 470; Taberî, birinci cilt, 1406-1407.

ken Osman b. Abdullah b. el-Mugîre nâmında bir Kureyşî at ile Peygamber'in üzerine saldırdı. Fakat çok şükür ki at ayağını bir çukura attığı için yere yuvarlandı. Kureyşî kendisini toplamaya vakit bulamadan Hâris b. es-Sımme nâmında bir Müslüman, üzerine hücum ederek kendisini öldürdü. Şeybe b. Mâlik b. el-Mızrab el-'Âmirî nâmında diğer bir Kureyş süvarisi de esnâ-i ric'atinde Muhammed'e hücum etmek istediyse de Talha b. Ubeydullah kendisine karşı yürüyerek (onu) durdurdu, hayvanı yaraladı. Kureyşî yere düştüğü zaman mızrakla bir gözünden vurdu, bir darbede kendisini telef etti. Mamafih, nihayet Talha da yorgunluktan ve kan ziyâından *{kaybından}* bitkin bir hale gelerek yere düştü. Ebû Bekir yardıma koştu. Yüzüne su serpti, emin bir mahale götürdü.[83] [IV/63]

§43. Muhammed'in vefat ettiği şâyiası *{söylentisi}* Kureyşîlerin saflarında yayılmıştı. Ebû Süfyân Muhammed'i kimin öldürdüğünü sorunca İbn Kamîe meydana çıkarak Peygamber'i kendisi(nin) öldürdüğünü söyledi. Sözlerine inandılar. Ebû Süfyân ona büyük bir mükâfât vâdetti. Mamafih keyfiyeti bizzat tahkîk için münafıklardan Ebû Âmir ile birlikte muharebe meydanında naaşı aramaya gitti. Taharriyâttan *{araştırmalardan}* bir semere hâsıl olmadı *{araştırmalardan bir sonuç alınamadı}*. Ebû Âmir birçok naaşlar arasında Muhammed'in değil kendi oğlu Hanzala'nın cesedini buldu. Fakat Hâlid b. el-Velîd Muhammed'i taraftarlarıyla birlikte Uhud Dağı'na tırmanırken ve emin bir mahale çekilirken görmüş olduğunu söyleyerek taharriyâta *{araştırmalara}* nihayet verdirdi.[84]

§44. Muharebe meydanından kaçan Müslümanların kısm-ı a'zamı Uhud Dağı'nın eteğinde durdular. Arkalarını kayalara vererek müdafaaya geçtiler. Fakat bazıları bilâ-tevakkuf Medine'ye kadar kaçtılar. Bunlar arasında birinci derecede, sonradan kesb-i iştihâr *{şöhret kazanan}* eden Osman b. Affân'ı [vefatı: 35] zikretmelidir. Sonra Hâris b. Hâtıb, Sa'lebe b. Hâtıb, Sevâd b. Gaziyye, Sa'd b. Osman, Ukbe b. Osman, Hâri- [IV/64]

83 Vâkıdî, 248-249, 250-251, 253; Vâkıdî Wellhasuen, 120-121.
84 Vâkıdî, 234; Vâkıdî Wellhasuen, 113.

ce b. Âmir, Evs b. Kayzî ile Benî Hâriselerden birçokları gelir. Firarilerin başında Medine'ye Ebû Ubâde Sa'd b. Osman vasıl oldu. Orada ilk defa Peygamber'in vefatını o haber verdi.[85]

§45. Uhud Dağı'nın eteğinde durmuş olan Müslümanlar Muhammed'in vefat etmediğini anlayınca iki sahabeye dayanarak kendi yanlarına geldiğini görünce tekrar gayret ve cesaret buldular. Sahraya hâkim bir vaziyete giren Kureyşîler mecrûh bir halde düşmüş Müslümanları öldürdüler. Süvariler ise birçok firarileri takip ederek kayalar arasında emin bir mahale çekilmeden onları uzun mızraklarıyla deldiler. Kureyşîler kayaların arasına sokulamadılar. Binaenaleyh kim dağa yetişebilirse kurtulmuş oluyordu. Birçok Müslüman da kaçamadıkları için oldukları yerlerde durdular, ellerinde silah ile kahramânâne dövüşerek düşmanın gayet ezici fâikiyyet-i adediyyesi *{sayıca üstünlüğü}* karşısında terk-i hayat eylediler.[86]

[IV/65] §46. Bu elîm dakikada kargaşalık o kadar ziyade idi ki Muhammed sendeleye sendeleye dağın eteğine vasıl olduğu zaman orada toplanmış olan Müslümanlar kendisini tanıyamadılar. Bazıları düşman zannederek daha yukarılara çekilmek istiyorlardı. Hatta bazıları Peygamber'e ve etrafındaki on dört sahabeye karşı ok atmaya bile hazırlanıyorlardı. Nihayet Peygamber'i tanıdılar, kemâl-i hürmet ve muhabbetle yardıma koştular, dağ üzerinde emin bir mahale götürdüler.[87]

§47. Peygamber'in hùzuru Müslümanları teşci' etti *{yüreklendirdi}*. Bunlar artık kendilerini dağın yalçın yamaçları üzerinde emin ve masûn *{korunaklı}* görüyorlardı. Bazı Kureyşîlerin görünmeleri bir an için rahatlarını ihlâl etti. Kureyşîler başka bir taraftan dağa çıkmaya ve Müslümanları basmaya teşebbüs etmişlerdi. Fakat Muhammed'in emriyle Ömer ile sâir

85 Vâkıdî, 271-272; Vâkıdî Wellhasuen, 129-130; Taberî, birinci cilt, 1408-1409, 1411-1412.

86 Vâkıdî, 275, 276, 286; Vâkıdî Wellhasuen, 131, 132, 136.

87 Vâkıdî, 286; Vâkıdî Wellhasuen, 136; Hişâm, 576-577; Taberî, birinci cilt, 1409.

sahabeler taht-ı tehlikede bulunan *{tehlike altında}* noktaya koştular. Ve Kureyşîleri ric'ate *{dönmeye}* mecbur ettiler.[88]

§48. Medineliler tarafından pek çok âsâr-ı şecâat izhâr edilmiştir *{cesaret örnekleri ortaya çıkmıştır}*: Münafıklardan biri (ihtimal ki an-asl *{aslı}* Yahudi) olan Ebu'l-Gaydak Kuzmân Muhammed'i takip etmek istemediği için Medine'de kalmıştı. Fakat Benî Zafer kadınları tarafından cebânet *{korkaklık}* ile [IV/66] itham edilince silahlanarak muharebe meydanında Müslümanlar'a iltihâk etmişti. O sırada Muhammed Müslümanları saff-ı harb üzere diziyordu. Muharebe esnasında gayet şecâat gösterdi. Müslümanlar firara başladıkları vakit gayet şiddetli bir savletle *{saldırı}* Kureyşîlerin üzerine atıldı. Muhammed'i tutup sonra istedikleri gibi işkence yapmak için taraftarlarına emir veren Hâlid b. el-A'lem el-Ukaylî ile karşılaştı. Bir kılıç darbesiyle omzunu kesti. Açılan yaradan ciğerleri dışarı çıktı. Hâlid, bî-rûh bir halde yere yuvarlanırken Kuzmân Velîd b. El-Âs b. Hişâm'a döndü ve diğer bir kılıç darbesiyle göğsünü ikiye ayırdı. Bu suretle yalnız o, altı-yedi Kureyşî'yi öldürdü. Fakat kendisi de yara içinde kaldığından nihayet yere düşmeye mecbur oldu. Menşei meçhul bir adamdı. Fakat Benî Zafer kabilesine merbût olmuştu. Ne karısı ne çocuğu yoktu. Yalnız şeref ve haysiyet uğrunda harp etmeye kalktı. Muharebeden sonra Müslümanlar kendisini şecâatinden dolayı tebriğe geldikleri ve yakında cennete kavuşacağından dolayı izhâr-ı meserret *{sevinç göstermek}* ettikleri zaman Peygamber'e ve İslamiyet'e karşı ta'n ve düşnâm etti *{lanet ve küfür}*. Tedavi kabul etmedi, bir ok ile boğazını kesmeye kalktı. Bu tarz ölümü pek yavaş bulduğundan kılıcının burnuna dayanarak kendisini öldürdü.[89] [IV/67]

§49. Bu muharebede Müslümanların zâyiâtı pek mühim idi. Evvel emirde Peygamber'in amcası Hamza'yı kaybetmek

88 Vâkıdî, 288; Vâkıdî Wellhasueni, 136-137; Hişâm 576; Taberî, birinci cilt, 1411.

89 Vâkıdî, 221-222, 256-257, 259-260; Vâkıdî Welhausen, 109, [IV/67] 123, 124; Hişâm, 578; Taberî, birinci cilt, 1423-1424; 33. fıkraya bakınız.

felaketine uğradılar. Habeşî köle Vahşî'nin[90] attığı bir mızrak vücudunu delerek kendisini öldürmüştü. Müslümanlar çekildikleri zaman Vahşî Hamza'nın karnını yararak karaciğerini çıkardı, bunu Hind'e götürdü. Hamza kendisinin babasını öldürmüş olduğu için intikam hırsıyla tutuşan Hind Hamza'nın ciğerini aldı, hiddetinden bir parçasını çiğnedi, sonra yere tükürdü.[91]

§50. İşte bu suretle Kureyşîler sahraya hâkim kaldılar, Müslümanlara verdikleri şanlı dersten memnun oldular. Sahrayı tahrip, kalan bazı mecrûhları katl ile iktifâ ettiler. Karargâhtaki kadınlar ise Müslümanların na'aşlarına karşı
[IV/68] hırs-u intikâmcûyânelerini izhâr ederek burunları, kulakları kesiyorlar, bunlarla müstekre *{tiksindirici}*, kanlı gerdanlıklar yapıyorlardı. Gece hulûl edeceği sırada Kureyşîler karargâhta bir meclis kurdular, Medine'ye hücum(un) münasip olup olmayacağını müzakere ettiler. Uhud'da yalnız Müslümanlar'la muharebe ettikleri halde Medine üzerine yürürlerse duvarlar arkasına tahassun edecek *{sığınacak}* bütün şehir halkıyla çarpışacaklarını biliyorlardı. Uhud kayaları arasına dağılan Müslümanlar'ı bile takibe cesaret edememiş olan Kureyşîler için böyle bir mevzide düşmanı mağlup etmek kâbil değildi. Kureyşîler Müslümanlara verdikleri acı ders ile iktifâ ederek *{yeterli gelerek}*, Medine istihkâmlarına *{siperlerine}* karşı bî-semere *{neticesiz}* bir teşebbüsün muvaffakiyetsizliği ile bu neticeyi ihlâl etmekten çekinerek muharebenin ferdâsı sabahı eşyalarını topladılar ve avdet yolunu tuttular. Müslümanlar geceyi (?) Uhud kayaları arasında kımıldamaya

90 Not-1 [IV/67] Vahşî sonra Müslüman oldu, fütühât muharebelerine iştirak etti. Kâzib Peygamber Müseyleme'yi *{yalancı peygamber}* öldürdüğü söyleniyor. Ehâdîse nazaran Hamza'nın katli onun ruhunda silinmez bir leke gibi kalmıştır. Osman'ın hilafeti zamanında Suriye'de, Hamas'ta ayyaş bir halde yaşamış, görenlere merhamet ve nefret hissi ilgâ etmiştir (Vâkıdî, 279-280; Vâkıdî Wellhausen, 133-134; Hişâm, 564-565).

91 Vâkıdî, 278-279; Vâkıdî Wellhausen, 133; Taberî, birinci cilt, 1405; Hişâm, 563-564, 581.

cesaret edemeden geçirdiler. Ertesi sabah (?)[92] Ebû Süfyân'ın siyah bir ata râkiben meydana çıktığını, mızrağını kaldırarak ihrâz edilen *{kazanılan}* muzafferiyetten dolayı ilan-ı iftihâr ettikten sonra çekildiğini gördüler. Müslümanlar büyük bir korku içinde idiler. Çünkü Kureyşîlerin Medine üzerine yürümelerinden korkuyorlardı. Fakat Peygamber tarafından gönderilen Sa'd b. Ebî Vakkâs onları el-Akîk ve el-Mükeymin'e kadar takip etti, düşmanın Mekke'ye müteveccihen hareket [IV/69] ettiği yolunda tatlı bir haber getirdi.[93]

§51. Sevdiği amcasının vefatından ve naaşının tecavüze uğramasından Muhammed o kadar büyük bir kederdeydi ki bir an hiddet içinde Hamza'nın intikamını alacağına, otuz Kureyşî'yi aynı suretle parçalayacağına yemin etti. Bu yemin sonra 16/127. ayetin nüzulüyle hükümden iskât edildi *{düşürüldü}*. Muhammed Kureyşîlerin parçalanmasını bizzat men eyledi. İleride îfâ edecekleri şanlı ef'âl *{eylemler}* ve harekâttan dolayı Allah'ın onları himâye-i husûsiyyesi altına aldığını söyledi.[94] [IV/70]

§52. Kureyşîler ortadan çekilince Müslümanlar dağın yamaçlarından sahraya indiler, sahabelerin parçalanmış na'aşlarını gözyaşlarıyla topladılar ve bunların kısm-ı a'zamını *{büyük kısmını}* meydân-ı muharebede defneylediler. Bazı Medineliler naaşları Medine'ye götürerek orada şehirde göm-

92 Not-1 [IV/69] Taberî'ye nazaran, birinci cilt, 1427, satır 2, Muhammed Medine'ye muharebe günü avdet etmiştir. Vâkıdî'deki ehâdîsin muhteviyatına nazaran (sahife, 288-289) Müslümanlar bir gece Uhud Dağı'nda kalmışlardır. Birinci takdirde Hamrâü'l-Esed Seferi'nin tarihi doğru olabilir (§ 58. fıkraya bakınız). Fakat ikinci rivayet doğru ise bu tarih yanlış demektir. Taberî'deki tarihlere pek itimat edilemez. Ben zannediyorum ki an'anât *{gelenekler}* Uhud Günü'ne pek çok fazla şeyler sığdırmak istemiştir. Esîr (ikinci cilt 126, satır 22) Muhammed'in avdeti(nin) muharebe gününde vukû'a geldiğini söyleyerek Taberî'nin rivayetini tercih eyliyor.

93 Vâkıdî, 288-291; Vâkıdî Wellhausen, 137-138; Hişâm, 582-583, buna göre Mekkke'ye avdet eden Kureyşîleri Sa'd değil Ali takip etmiştir; Taberî, birinci cilt, 1415, 1417-1418, 1419.

94 Vâkıdî, 284; Vâkıdî [IV/70] Wellhausen, 135; Hişâm, 584-585; Taberî, birinci cilt, 1420-1421.

düler. Fakat Muhammed sonra bu âdeti menetmiştir. Maktullerin adedi(nin) sayıldığı zaman 74'e bâliğ olduğunu *{ulaştığını}* kemâl-i elemle gördüler. Dördü Mekke Muhâcirlerinden, yetmişi Medine Ensârından idiler. Muharibînin takriben onda biri maktul düşmüştü. Ölülerini tedfin vazife-i elemiyyesi nihayet bulduktan sonra Muhammed avdet emrini verdi. Yorgun ve az çok hemen hepsi mecrûh Müslümanlar yavaş yavaş Medine'ye doğru yollandılar. Orada ölüler için gözyaşı döken kadınların feryatları kendilerini karşıladı.[95]

§53. Hezimet haberi Medine'ye vasıl olunca birçok kişi muharebeden avdet edenleri karşılamak için Batn-ı Kanât'a kadar gittiler. Muhammed'i perişan bir halde bir atın üzerinde gördüler. Yüzü şişmiş, alnında saçların başlangıç noktasında
[IV/71] bir kesik vardı. Alt dudağı morarmış, sarkmış ve kanamış idi. Evinin kapısının önüne gelince bâr-gîrden *{attan}* kendisini indirmeye mecbur oldular. Çünkü dizindeki yara pek ıstırap veriyordu. İki Sa'd'ın yani Sa'd b. Muâz ile Sa'd b. Ubâde'nin omuzlarına dayanarak odasına girdi. Akşam namazına çıkarken Peygamber hep iki Sa'd'a dayanıyordu. Fakat sonra yatsı namazından evvel bir müddet uyuyarak kesb-i kuvvet ettiği *{kuvvet kazandığı}* için daha serbestçe kımıldayabildi ve kimseye dayanmadı. Başlıca Medineliler o gece camide müsellah bir halde beklediler, uyanık durmak için büyük ateşler yaktılar. Mekkelilerin Medine'ye tecavüzlerinden korkuyorlardı.[96]

Maktullerin İsimleri

Uhud'da Maktul Düşen Müslümanların Esâmîsi *{İsimleri}*

§54. **a.** Mekke Muhâcirlerinden: (1) Ebû Umâre Hamza b. Abdilmuttalib, köle Vahşî tarafından öldürülmüştür. (2) Abdullah b. Cayş b. Riâb, Ebu'l-Hakem b. el-Ahnes b. Şerîk tarafından öldürülmüştür. (3) Hâtıb'ın âzadlısı Sa'd. Benî Esedlere mensup idi. (4) Şemmâs b. Osman b. eş-Şerîd el-Mahzûmî,

95 Vâkıdî, 300-307; Vâkıdî Wellhausen, 142-144; Taberî, birinci cilt, 1421-1422.

96 Vâkıdî, 244-245; Vâkıdî Wellhausen, 118.

Ubey b. Halef tarafından öldürülmüştür. (5) Mus'ab b. Umeyr, İbn Kamiyye el-Leysî tarafından öldürülmüştür. (6) Ebû Seleme b. Abdilesed. Uhud'da yaralandı; bunun tesiriyle bir müddet sonra terk-i hayat etti. (7) Abdullah b. el-Hebît (8) Abdurrahmân b. el-Hebît (9) Vehb b. Kabûs el-Müzenî (10) Hâris b. Ukbe b. Kabûs el-Müzenî. [IV/72]

b. Ensâr: Benî Abdüleşhellerden: (11) Amr b. Muâz b. en-Nu'mân, Dırâr b. el-Hattâb tarafından öldürülmüştür. (12) Hâris b. Enes b. Râfi' (13) Umâre b. Ziyâd b. es-Seken (14) Seleme b. Sâbit b. Vakş, Ebû Süfyân b. Harb tarafından öldürülmüştür. (15) Amr b. Sâbit b. Vakş, Dırâr b. el-Hattâb tarafından öldürülmüştür. (16) Rifâ'a b. Vakş, Hâlid b. el-Velîd tarafından öldürülmüştür. (17) Ebû Huzeyfe el-Yemânî, hataen Müslümanlar tarafından öldürülmüştür. (18) Sayfî b. Kayzî, Dırâr b. el-Hattâb tarafından öldürülmüştür. (19) Hubâb b. Kayzî (20) Abbâd b. Sehl, Safvân b. Ümeyye tarafından öldürülmüştür. Benî Eşhellerden cem'an on kişi vefat etmiş demek oluyor. Bunlardan başka Eşhel Kabilesi'ne merbût olan Râtic Sekinesi'nden de şunlar maktul düşmüşlerdir: (21) İyâs b. Evs b. Atîk b. Amr b. Abdila'lem b. Za'ûrâ b. Cüşem, Dırâr b. el-Hattâb tarafından öldürülmüştür. (22) Ubeyd b. et-Teyyihân, İkrime b. Ebî Cehil tarafından öldürülmüştür. (23) Habîb b. Kayyim.[97]

Benî Amr b. Avflardan: (24) Ebû Süfyân b. el-Hâris b. Kays b. Yezîd[98] b. Dubey'a. (25) Hanzala b. Ebî Âmir b. Sayfî b. Nu'mân, Esved b. Şe'ûb el-Leysî tarafından öldürülmüştür. [IV/73] (26) Üneys b. Katâde, Ebu'l-Hakem b. el-Ahnes b. Şerîk tarafından öldürülmüştür. (27) Abdullah b. Zübeyr b. en-Nu'mân, Peygamber'in tîr-endâzlarının reisidir. İkrime b. Ebî Cehil tarafından öldürülmüştür. (28) Ebû Sa'd Hayseme, Hübeyre b. Ebî Vehb tarafından öldürülmüştür. (29) Abdullah b. Seleme,

97 Wellhausen bunun Teyyim olduğunu zannediyor. Çünkü İbn İshak Habîb b. Yezîd b. Teyyim suretinde kaydeder.

98 Hüseyin Cahid'in "Yezîd" olarak verdiği isim Vâkıdi'de ve orijinal metinde "Zeyd" olarak geçmektedir.

İbn Ziba'râ tarafından öldürülmüştür. (30) Sübayk (Süveybık) b. Hâtib b. el-Hâris b. Helîse, Dırâr b. el-Hattâb tarafından öldürülmüştür (Sübay' b. Hâtıb).

Benî Hâris b. el-Hazreclerden: (31) Hârice b. Zeyd b. Ebî Züheyr, Safvân b. Ümeyye tarafından öldürülmüştür (32) Sa'd b. Rebî'. (33) Evs b. Erkam b. Zeyd b. Kays. (34) Mâlik b. Sinân b. Ubeyd İbnü'l-Ebcet, Gurâb b. Süfyân tarafından öldürülmüştür. (35) Sa'd (Saîd) b. Süveyd b. Kays b. Âmir b. Ammâr İbnü'l-Ebcer. (36) Utbe b. Rebî'a b. Muâviye b. Ubeyd (37) Sa'lebe b. Sa'd b. Mâlik b. Hâlid b. Nümeyle. (38) Hârise b. Amr (39) Nefis b. Ferve b. el-Bedî (Sakif b. Ferve, İbn İshak) (40) Abdullah b. Sa'lebe. (41) Kays b. Sa'lebe (42) Tarîf (43) Damre, ikisi de Benî Cüheynelerin halîfidirler.

Benî Avf b. el-Hazreclerden: (44) Nevfel b. Abdullah, Süfyân b. Uveyf tarafından öldürülmüştür. (45) Abbâs b. Ubâde b. Nadle, Süfyân b. Abdişems es-Sülemî tarafından öldürülmüştür. (46) Nu'mân b. Mâlik b. Sa'lebe b. Ganm, Safvân b. Ümeye tarafından öldürülmüştür. (47) Abde (Ubâde) b. el-Hassâs. [IV/74] (48) Mücezzer b. Ziyâd, Hâris b. Süveyd tarafından Evsîlerle Hazrecîler arasında, Muhammed'in Medine'ye muvâsaletinden *{ulaşmasından}* evvel vukû'a gelen muharebede maktul düşen pederinin intikamını almak için hıyânet tarîkiyle öldürülmüştür. Hâris Müslüman idi. Uhud Muharebesi'ndeki kargaşalıktan istifade ederek rafîkini öldürdü *{arkadaşını}*. Muhammed bunu haber alır almaz bilâ-tereddüt Kubâ'da, caminin kapısının önünde mücrimin kafasını kestirdi. Vâkıdî bu vakayı uzun uzun anlatır, sahife 294-297; Vâkıdî Wellhasuen, 140-141. (49) Antere Benî Selemelerin azadlısıdır. Nevfel b. Muâviye ed-Düelî[99] tarafından öldürülmüştür. (50) Rifâ'a b. Amr (51) Abdullah b. Amr b. Harâm, Süfyân b. Abdişems tarafından öldürülmüştür. (52) Amr b. el-Cemûh (53) Hallâd b. el-Cemûh, Esved b. el-Ce'ûne tarafından öldürülmüştür. (54) Mu'alla b. Levzân b. Hârise b. Rüstem, İkrime b. Ebî Cehil tara-

99 Hüseyin Cahid'in çevirisinde ed-Düelî olarak geçen isim Vâkıdî ve DİA gibi kaynaklarda ed-Dîlî olarak geçmektedir.

fından öldürülmüştür. (55) Zekvân b. Abdikays. Ebu'l-Hakem b. el-Ahnes b. Şerîk tarafından öldürülmüştür.

Benî Neccârlardan: (56) Amr b. Kays, Nevfel b. Muâviye ed-Düelî[100] tarafından öldürülmüştür. (57) Kays b. Amr, oğlu. (58) Salît b. Amr (59) Âmir b. Mücelled (Muhalled, İbn İshak) (60) Ebû Useyre b. el-Hâris b. 'Alkame b. Amr b. Mâlik, Hâlid [IV/75] b. el-Velîd (Ebû Hureyre b. el-Hâris, İbn İshak) tarafından öldürülmüştür. (61) Amr b. Mutarrif b. 'Alkame İbn Amr (62) Evs b. Harâm (63) Enes b. en-Nadr b. Damdam, Süfyân b. Uveyf tarafından öldürülmüştür. (64) Kays b. Muhalled (65) Keysân, azadlı. (66) Süleym b. el-Hâris (67) Nu'mân b. Amr, ikisi de Sümeyrâ bt. Kays'ın oğullarıdır.

Vâkıdî'nin cetveli bu 67 ismi ihtiva eder. İbn İshak'ın listesinde 3, 6, 7, 8, 9, 10, 38, 40, 41, 42, 43, 54, 58, 62. numaralar yoktur. Bunların yerine âtîdeki isimleri görüyoruz: (68) Hâris b. Evs b. Mu'âz, Benî Abdüleşhellerden. (69) Yezîd b. Hâtıb b. Ümeyye b. Râfi', Benî Zaferlerden (70) Kays b. Zeyd b. Dubey'a (71) Mâlik b. Emeh b. Dubey'a (72) Ebû Hayye b. Amr b. Sâbit, Sa'd b. Hayseme'nin valide cihetiyle kardeşi. (73) Sâbit b. Amr b. Zeyd (74) Evs b. Sâbit b. el-Münzir, şair Hassân b. Sâbit'in kardeşidir. (75) Abdullah b. Amr b. Vehb b. Sa'lebe b. Vakş b. Sa'lebe b. Tarîf (76) Ebû Eymen, Amr b. el-Cemûh'un azadlısıdır. (77) Süleym b. Amr b. Hadîde. İhtimal ki 58 numaradakinin bir tekerrürüdür. (78) Sehl b Kays b. Ebî K'ab b. el-Kayn. (79) Ubeyd b. el-Mu'allâ b. Levzân, ihtimal ki 54 numaranın tekerrürüdür.[101] [IV/76]

Uhud'da Maktul Düşen Mekkelilerin Esâmîsi *{İsimleri}*

§55. (1) Abdullah b. Humeyd b. Züheyr b. el-Hâris b. Esed, Ebû Dücâne tarafından öldürülmüştür. (2) Talha b. Ebî Talha, Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürülmüştür. (3) Osman b. Ebî Talha, Hamza b. Abdilmuttalib tarafından öldürülmüştür. (4)

100 Hüseyin Cahid'in çevirisinde ed-Düelî olarak geçen isim Vâkıdî ve DİA gibi kaynaklarda ed-Dîlî olarak geçmektedir.

101 Vâkıdî 291-298, [IV/76] Vâkıdî Wellhasuen, 138-141; Hişâm, 607-610.

Ebû Sa'îd Sa'd b. Ebî Talha, Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından öldürülmüştür. (5) Müsâfi' b. Talha b. Ebî Talha, Âsım b. Sâbit b. Ebî Aklah tarafından öldürülmüştür. (6) Hâris b. Talha, Âsım b. Sâbit tarafından öldürülmüştür. (7) Kilâb b. Talha, Zübeyr b. el-Avvâm tarafından öldürülmüştür. (8) Cülâs b. Talha, Talha b. Ubeydullah tarafından öldürülmüştür. (9) Ertâh[102] b. Abd Şürahbîl, Ali tarafından öldürülmüştür. Fârıd (Kârıd, Kâsıt) b. Şureyh b. Osman (11) Suâb, Kuzmân tarafından öldürülmüştür. (12) Ebû Azîz (Yezîd) İbn Umeyr, Kuzmân tarafından öldürülmüştür. (13) Ebu'l-Hakem b. el-Ahnes b. Şerîk, Ali tarafından öldürülmüştür. (14) Sibâ' b. Abdiluzzâ el-Huzâî, Hamza b. Abdilmuttalib tarafından öldürülmüştür. (15) Hişâm b. Ebî Ümeyye b. el-Mugîre, Kuzmân tarafından öldürülmüştür. (16) Velîd b. el-Âs b. Hişâm, Kuzmân tarafından öldürülmüştür. (17) (Ebû) Ümeyye b. Ebî Huzeyfe
[IV/77] b. el-Mugîre, Ali tarafından öldürülmüştür. (18) Hâlid b. el-A'lem el-Ukaylî, Kuzmân tarafından öldürülmüştür. (19) Osman b. Abdullah b. el-Mugîre, Hâris b. es-Sımme tarafından öldürülmüştür. (20) Ubeyd b. Hâciz, Ebû Dücâne (İbn Câhız) tarafından öldürülmüştür.(21) Şeybe b. Mâlik b. el-Mudarrib, Talha b. Ubeydullah tarafından öldürülmüştür. (22) Übey b. Halef, Peygamber tarafından öldürülmüştür. (23) Ebû Azze Amr b. Abdullah b. Umeyr b. Vehb b. Huzâfe, Müslümanlar tarafından Hamrâü'l-Esed'de Kureyşîlerin ric'ati esnasında esir edilerek Bedir Muharebesi'nde Muhammed'in eline düştüğü zaman vermiş olduğu sözde durmamış olduğu için Peygamber'in emriyle katlolunmuştur.[103] (24) Hâlid b. Süfyân b. Uveyf (25) Ebu'ş-Şa'sa b. Süfyân b. Uveyf (26) Ebu'l-Hamrâ b. Süfyân b. Uveyf (27) Gurâb b. Süfyân b. Uveyf.

Vâkıdî'nin cetvelinde de bu yirmi numarayı görüyoruz. Fakat İbn İshak 18, 19, 20, 24, 25, 26, 27 numaraları unutur ve fazla olarak yalnız: (28) Ubeyde b. Câbir'i kaydeder ki bu

102 Hüseyin Cahid'in Ertâh olarak çevirdiği kelime Vâkıdî'de Ertât olarak geçmektedir.

103 Vâkıdî, 299; Vâkıdî Wellhausen, 141-142.

Kuzmân yahut Abdullah b. Mes'ûd tarafından öldürülmüştür. Şüphe yok ki bu, yirminci numaranın diğer bir rivayetinden ibarettir. Bu numaradakinin ismi Vâkıdî'de daha doğru gibi görünüyor.[104]

Medine'ye Avdet

§56. Muhammed Uhud'dan avdette Medine'ye muharebenin ferdâsı günü gurûbdan biraz evvel, yani şehr-i Şevval'de vasıl oldu. Yahudilerle münafıklar sahabelerin uğradıkları felaketten mütevellid sevinçlerini saklamıyorlardı. Muharebeden kurtulanların yaptıkları şeylerden dolayı istihzâ *{alay}* ederek Müslümanlara maruz oldukları hacâletin *{utangaçlığın}*, arkadaşlarını kaybetmenin ve yaralanmalarının acısını bütün bütün tahammül-fersâ *{dayanılmaz}* yaptılar. Münafıkların reisi olan İbn Übeyy ateşin yanında yaraları tedavi eden, akan kanları dağlamak suretiyle durduran oğlu Abdullah b. Abdullah b. Übeyy'i muâheze etti *{azarladı}*. Ona budalaca bir hey'et-i seferiyyeye iştirak ettiğinden dolayı serzenişlerde bulundu. Yahudiler de her şeyin kabahatini Muhammed'e atıyorlar ve onu nüfuz-u cismânîyi elde etmeğe hâhişker *{istekli}* (tâlib-i mülk) olmakla itham ediyorlardı. Hiçbir Peygamber'in şimdiye kadar böyle yaralanıp zedelenmemiş olduğunu söylüyorlardı. Yahudilerle münâfıklar o kadar mütecâvizâne *{haddi aşan}*, o kadar hiddet edecek bir surette hareket ettiler ki Ömer Peygamber'i ve İslamiyet'i itibardan düşürmeye sâî olan *{çalışan}* bed-hâhâne *{fenalık isteyen}* sözlere nihayet vermek için cebir ve şiddet isti'mâl etmek istiyordu. Muhammed bu âli-cenâb sahabesini teskîn etti. Dâhilî nifakları tekrar uyandırmak istemiyordu. Fakat Medine'de İslamiyet aleyhtarı fırkanın hatt-ı hareketinden mütevellid can sıkıntısını saklamadı. Münafıkların reisi İbn Übeyy, Muhammed'in [IV/79] Medine'ye muvâsaletinden biri, namaz kılınırken, bayram günlerinde, Cuma namazlarında camide bir mevki-i hususu işgal ediyordu. Bu da ailesi ve kabilesi arasında hâiz olduğu nüfuz dolayısıyla vukû'a geliyordu. Mamafih, Uhud'dan sonra

104 Vâkıdî, 298-300; Vâkıdî Wellhausen, 141-142; Hişâm, 610-611.

o kadar mütecâvizâne *{haddi aşarcasına}* ve tahrik-perverâne bir vaziyet aldı ki bu namaz esnasında camide göründüğü zaman hazır bulunan Ensâr'dan birçoğu memnuniyetsizliklerini açıktan açığa izhâr ettiler. Hatta bazıları kendisine el uzattılar, sakalından tuttular, ensesine vurdular, yerinden dışarı attılar ve buna layık olmadığını söylediler. İbn Übeyy camiden zelil ve perişan bir halde uzaklaştı. Ensâr'dan biri Muhammed ile barışmasını, kendisine karşı söylediği şeylerden dolayı gidip arz-ı mazeret etmesini tavsiye eyledi. Fakat İbn Übeyy yeni bir mahcubiyete arz-ı nefs etmek istemedi.[105]

[IV/80] §57. Uhud Gazası âtîdeki Arap menâbi'inde de tafsîlâtıyla hikâye edilmiştir: Esîr, ikinci cild, 114-126; Haldûn, ikinci cild, zeyl 24-27; Verdî, birinci cild, 118-119; Halebî, ikinci cild, 408-461; Buhârî, üçüncü cild, 78-88; Egânî, on dördüncü cild, 12-23; Hamîs, birinci cild, 472-502; Ya'kûbî, ikinci cild, 47-49. Muir'e de bakını, üçüncü cild, 153-197; Sprenger, üçüncü cild, 166-183. Caussin de Perceval, üçüncü cild, 89-112.

Hamrâü'l-Esed Seferi

§58. Sâir ehâdîste söylenen şeylerin[106] aksine olarak Muhammed, muharebenin ferdâsı günü sabahleyin yani sekiz Şevval'de yeni bir sefere azîmet etmiş imiş. Bu haberi İbn İshak da teyit ediyor. Yani on beşinci günü vukû'a gelen muharebeden sonra, on altıncı günü sabahleyin Muhammed bütün Uhud muhâribleriyle birlikte Kureyşîleri takibe çıkmıştır. Menba'ların ikisi de ihtimal ki bir hataya düşüyorlar. Birçok ehâdîs gösteriyor ki naaşların defni ve Medine'ye avdet muharebenin ferdâsı günü vukû'a gelmiştir ve Uhud Muharebesi'nden sonraki gece dağın kayaları üzerinde geçirilmiştir. Uhud

105 Vâkıdî, 308-310, Vâkıdî Wellhausen, 145; Hişâm, 591-592.
Not-1 [IV/79] Bu vakayı menâbi' Uhud Vakâyı'ı *{Uhud hadisesi kaynakları}* ile birlikte hikâye ediyorlar. Çünkü o vakâyı'ın akabinde tahaddüs etmiş *{ortaya çıkmış}* bir neticedir. Fakat biraz sonra vukû'a gelmiş olması muhtemeldir. Her halde şüphesiz ki Hamrâü'l-Esed Seferi'nden sonradır. Biz Arap menba'larındaki sırayı muhafaza ettik. Çünkü hezîmetten sonra Medine'nin şerâit-i maneviyyesini ve muhtelif menâfi' *{farklı olumsuzluklar}* arasındaki nizâ'aları *{uyumsuzlukları}* pek güzel gösterir.
106 § 50. fıkraya bakınız.

Muharebesi'nden sonra on iki saatten az bir müddet içinde galip Kureyşîlerin kemâl-i isti'câl ile *{büyük bir aceleyle}* çekilmelerini ve mağlup Medinelilerin muharebe meydanına [IV/81] avdetle ölülerini gömdükten sonra hemen o akşam gurûb-ı şems ile *{güneşin batmasıyla}* beraber Medine'ye muvâsalet etmelerini *{ulaşmalarını}* akıl almaz. Müslüman muhaddisînin Kureyşîlerin muzafferiyetini ehemmiyetten düşürmek hususunda o kadar büyük bir arzuları vardı ki Muhammed'in Hamrâu'l-Esed Seferi'ne hareketini lâ-ekall *{en azından}* bir gün daha evvel vukû'a gelmiş gibi göstermişlerdir. Bu seferin gayesi sahabelere cesaret vermek ve Kureyşîlerin ric'atinden mâhirâne istifade ile son tefevvukun *{üstünlüğün}* Müslümanlarda kaldığını herkesi inandırmak idi.

§59. Şevval'in sekizinci (9?) Pazar günü sabahleyin Muhammed sabah namazını Medine'de Evsî ve Hazrecî rüesânın önünde camide kıldı. Bunlar Kureyşîlerin nâ-gehânî *{aniden}* bir hücumları korkusuyla geceyi caminin Peygamber'in kapısında geçirmişlerdi. Muhammed bütün Uhud muhâriblerini toplayarak Mekke'ye doğru yürümekte olduklarını bildiği Kureyşîlerin takibine çıkılmasını emretti. Aralarında kırkı az çok ağır surette yaralı olmakla beraber hepsi bu emre icabet gösterdiler. Muhammed de hüsn-i misâl teşkil etti. Yüzündeki yaraların eseri el'ân *{hâlâ}* görülüyordu. Dizi sarılmıştı. Omzu kımıldamıyordu. Bunlara rağmen bâr-gîre *{ata}* bindi ve yola çıktı. Onun bu hareketi ashâb üzerinde gayet iyi bir tesir yaptı. Onlar da Muhammed'i takip için adeta müsabakaya kalktılar. Hey'et-i sefferiyye o sabah hiç vakit kaybetmeden hareket etti. [IV/82] Ali b. Ebî Tâlib (bazılarına göre Ebû Bekir) bir mızrağa tesbît edilen *{sabitlenen}*[107] sancağı aldı. Peygamber Eslemîlerden Süfyân b. Hâlid b. Avf b. Dârim'in oğulları Selît ve Nu'mân ile ismi bilinmeyen birini Kureyşîlerin harekâtını tetkik etmek üzere ileriye gönderdi. İki kardeş diğer arkadaşlarından daha seri davranarak Hamrâü'l-Esed'de Kureyşîlere yetiştiler. Kureyşîler bunların etrafını sardılar ve kendilerini öldürdüler. Mu-

107 Not-1 [IV/83] Muhammed'in gaybûbeti esnasında *{ortadan kaybolması}* Medine'de İbn Ümmü Mektûm imâmet etmiştir.

hammed oraya vasıl olduğu zaman Kureyşîlerin iki Eslemî'nin naaşlarını bırakarak hareket etmiş olduklarını gördü. Muhammed bunları kemâl-i i'zâz ile *{tam bir yüceltme}* defnettirdi. Medine'den ancak altı mil mesafede bulunan Hamrâü'l-Esed'de Muhammed tam dört gün kaldı (İbn İshak üç gün diyor). Yanındakileri Sa'd b. Ubâde'nin takdîm ettiği hurma ve deve eti ile besledi. Müslümanlara gündüz(l)eyin yakılacak odun toplatıyor ve bunları geceleyin yaktırıyordu. Bu suretle beş yüz ateş yaktırdı. Bunlar uzak mesafelerden görüldüler. Her tarafa Muhammed'in Kureyşîleri takip ettiğini bildirdiler. "Bizim burada karar etmemizin ve ateşlerimizin haberi her istikamette yayıldı!" Bu sırada Kureyşîler avdete devam ediyorlardı. Ravhâ'ya geldikleri zaman Ebû Süfyân kendilerini geriye dönerek Müslümanlara hücum etmeye ve onları tamamıyla mahvetmeye teşvik etti. Safvân b. Ümeyye ve sâir Kureyşîler Müslümanlar'ı pek sıkış-
[IV/83] tırmaktan ve son derece-i ye'se getirip *{ümitsizlik derecesine}* nevmîdâne mukâbele-i şedîdeye *{ümitsizce şiddetli karşılık vermeye}* mecbur etmekten korktukları için bu teklife mümânaat ettiler *{engel oldular}*. Ebû Süfyân'ın sözlerini Kureyşîlerden hiç kimse kabul etmedi. Ma'bed el-Huzâî nâmında biri Müslümanların kendilerini takip ederek ilerlemekte oldukları haberini getirdi. Bunun üzerine Mekke asâkiri avdette isti'câl göstermeye başladı *{askerleri dönüşte acele etmeye}*. O sırada Muhammed, 13 Şevval'de Medine'ye dönmüştü. Fakat Müslümanlar şehre muvâsaletten evvel müstakbel Halife-i Emevî Abdülmelik b. Mervân'ın valide tarafından büyükbabası Muâviye b. el-Mugîre b. Ebi'l-Âs'ı ve Ebû Azze el-Cümemî'yi[108] esir aldılar. Ebû 'Izze Bedir Muharebesi'nden sonra da esir düşmüş ve bir daha Muhammed aleyhine harb etmemeye mecbur etmişti (bırakılmıştı). Muhammed esirlerin ikisini de katlettirdi.[109]

108 Doğrusu Cümahi olmalıdır (ed.).

109 Vâkıdî, 299, 325-330; Vâkıdî Wellhausen, 149-150; Hişâm, 588-590; Taberî, birinci cilt, 1427-1430; Esîr, ikinci cilt, 126-128; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 27; Halebî, ikinci cilt, 461-465; Egânî, on dördüncü cilt, 23-24; Hamîs, birinci cilt, 503-505.

Sonuçlar

Uhud Mağlubiyetinin Netâyici *{Uhud Yenilgisinin Sonuçları}*

§60. Muhammed Şevval'in son günlerini ve Zilkâde, Zilhicce aylarını Medine'de geçirdi. Mekke ile olan münasebât-ı hasmâne Peygamber'i o sene de hac fikrinden sarf-ı nazar etmeye mecbur etti.[110]

§61. Muzafferiyet haberi vasıl olunca Mekke'de azîm bir meserret *{sevinç}* hâsıl oldu. İlk müjdeyi götüren kimsenin kahraman Hamza'yı katleden köle Vahşî olduğu söyleniyor. Aradaki uzun yolu dört günde kat etmişti. Hacûn'a nâzır olan tepeye gelince Vahşî yüksek sesle haykırdı: "Ya ehl-i Kureyş!" Bunu o kadar tekrar etti ki nihayet etrafına kalabalık toplandı. O zaman muzafferiyeti ve birçok Müslümanların katlini haber verdi. Sözleri büyük memnuniyet tezâhürâtıyla karşılandı. Vahşî'nin efendisi olup Mekke'de kalmış bulunan Cübeyr b. Mut'im kadınlara ağlamayı ve matemi terk ederek aldıkları intikam şerefine tekrar ıtriyyât sürünmelerini emretti *{sürekli koku sürünmelerini}*.[111]

§62. Müslümanların Uhud'da o kadar çok zâyiât vermeleri hukuk-ı müşkilâtta tevlîd etti.[112] Muhammed Müslümanlar arasındaki muhtelif sunûfu *{sınıfları}* ve bilhassa Medinelilerle Muhâcirîn Mekke'yi birbirine güzelce rabt ve mezc *{bağlılık ve bütünleşme}* için kardeşlik usulünü ihdâs etmiş olduğunu ve bir "kardeş"in diğer kardeşin emvâline tevârüs *{mallarına mirasçı}* edebilmek hakkını verdiğini [IV/85] söylemiştik. Tabiata ve pek eski zamanlardan beri mevcut âdâta mugâyir olan bu usul pek fena neticeler verdi, pek elim haksızlıklara sebep oldu. Mesela Uhud'da maktül düşen Sa'd b. Rebî' sağır iki kız ile gebe bir kadın bırakmıştı. Bu zavallılar şimdi her türlü vâsıta-i maîşetten *{geçim araç-*

110 Hişâm, 648.
111 Vâkıdî, 323-324; Vâkıdî Wellhausen, 148.
112 Yukarıda birinci asr-ı hicrî, § 50. Fıkra.

larından} mahrum kalıyorlardı. Müteveffânın tekmîl emvâli ve emlâkı *{ölen kişinin mallarının ve mülklerinin tamamı}* Mekke Muhâciri Abdurrahman b. Avf'a gidiyor, onu zengin ediyordu. Haksızlık o kadar aşikâr idi ki Muhammed yapılan hatayı anladı, "uhuvvet"i bir kâide altına alarak evvelki ahkâmı değiştirmek lazım olduğuna hükmetti. Sa'd'ın dul zevcesi şikâyetlerini izah ettiği, kendisinin ve kızlarının hallerini anlattığı zaman Muhammed Cenâb-ı Hakk'ın bu meseleye dair hiçbir şey vahyetmemiş olduğunu söyledi: "Sen sonra benim evime gel!" emrini verdi. Filhakika, ehâdîsde mervî olduğuna göre *{hadislerde nakledildiğine göre}*, Muhammed eve döner dönmez, ashab kapının önünde yerde oturdukları sırada Muhammed'e bir nöbet geldi (berhâ *{çıngırak sesiyle gelen vahiy}*). Hâzirûn bir vahiy nâzil olacağını anladı. Muhammed kendisine geldiği zaman alnının iki tarafından iri ter taneleri akıyordu. Muhammed Sa'd'ın dul zevcesini çağırttı. Müteveffânın iki kerimesinin, tekmîl mirasının üçte ikisine, kerimesinin de bir sümününe malik olmalarını ve mütebâkînin "kardeşe" ait bulunmasını tebliğ etti.[113] Henüz
[IV/86] doğmamış çocuktan hiç bahsetmedi.[114]

Sâib b. Yezîd'in Tevellüdü

§63. Bu sene Sâib b. Yezîd b. Uhtünnemr tevellüd etmiştir.[115]

113 Not-1 [IV/86] Hadisin metninde ber-hayat kalan biraderin ismi mezkûr değildir {zikredilmemiştir}. Hâlbuki ondan çok kere bahsediliyor ve Sa'd vefat eder etmez Muhammed'in Hamrâü'l-Esed Seferi münâsebetiyle Medine'de bulunmadığı sırada müteveffânın tekmîl mirasına {mirasının tamamına} keyfî surette vaz'-ı yed ettiği {el koyduğu} hikâye olunur. Hâlbuki bu biraderin ismini biz kemâl-i vuzuh ile {açık ve net bir şekilde} biliyoruz (birinci sene-i hicriyye, § 56). Bu, Peygamber'in en ileri gelen sahabelerinden Abdurrahman b. Avf'dır. Sonra halîfeler devrinde mühim bir mevki sahibi olmuştur. Bunun ismi neden böyle sûret-i mahsusada meskût geçiliyor{söylenmeden geçiliyor}? Bir dul kadına karşı en hafif tabir ile pek az âli-cenâbâne olan bir hareketini örtmek için mi? Bu hadisi batınlarca {nesillerce} muhaddisîn ta'dîl ve tashih etmiş olmakla beraber yine bir ehemmiyet-i mahsusası {özel bir önem} vardır. Muhammed'in ne kadar karışık müşkilât-ı dâhiliyye {iç sorunlar} ile uğraşmak mecburiyetinde kaldığını bize hafif bir surette hatırlatır. Bu müşkilât hakkında menâbi' {kaynaklar} pek az malumat veriyor.

114 Vâkıdî, 320-323; Vâkıdî Wellhausen, 146-147.

115 Taberî, birinci cilt, 1373; Esîr, ikinci cilt, 111.

Zû-Kâr Muharebesi

§64. Bazılarına nazaran o sene Benî Bekir b. Vâil Araplarıyla İran Hükümdarı Kisrâ Pervîz Hürmüzân kumandası altında bulunan ordusu arasında Zû-Kâr Muharebe'si vukû'a gelmiştir. Arapların muzafferiyet-i tâmmesiyle neticelenen bu muharebede düşman kumandanı maktul düşmüştür.[116] [IV/87]

Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın Vefatı

§65. Bazılarına nazaran o sene müşrik rüesâsından meşhur şair Ümeyye b. Ebi's-Salt Abdullah b. Rebîa vefat etmiştir. Bu, "Kütüb" ü okumuş, bir Peygamber'in geleceğini ön görmüş idi. Fakat Muhammed'e karşı hissettiği nefret ve husumet sâikasıyla O'nun risaletini tasdik etmek istemedi. Peygamber'den uzak kalmak için Suriye'ye gitti. Bedir Muharebesi'nden sonra Mekke'ye döndü.[117]

Benî Absler

Benî Abslerin[118] Hey'et-i Sefâreti *{Elçiler Topluluğu}*

§66. Bu hey'et-i sefâretin hangi sene Medine'de Peygamber'i ziyarete geldiği söylenmiyor. Fakat İbn Sa'd tarafından rivayet edilen ve İbnü'l-Kelbî'ye müntehî olan bir hadise nazaran bu vaka Medinedeki ilk zamanlarda vukû'a gelmiştir. Çünkü metin, hey'et-i sefâreti a'zâsından bahsettiği sırada bunlara "mine'l-Muhâcirîn el-evvelîn" diyor, onları en kadîm Muhâcirler [IV/88] arasına idhâl eyliyor. Vâkıdî'ye atfen İbn Sa'd'ın naklettiği diğer

116 Medhale bakınız, § 230; ikinci sene-i hicriyye, § 104. Verdî, birinci cilt, 117, satır 13.

117 Verdî, birinci cilt, 117. Burada eş'ârından {şiirlerinden} yedi parça zikrediliyor. Muhammed'in emriyle kuyulara atılan Kureyş ölüleri için bir mersiyedir. Mamafih bu malumat doğru değildir. Ümeyye 9. sene-i hicriyyede vefat etmiştir. Brockelmann. Bakınız, birinci cilt, 67-68.

118 Not-1 [IV/89] Benî Absler Medine'nin şimâl-i şarkıyyesinde Necid'in orta yerinde, en-Nakra'dan el-Hâcer'e (Medine ile Kûfe yolu üzerinde) giden yolun şarkında bir mahallede ikâmet ediyorlardı. Medine'den seyr-i seri' ile giden bir sâî *{hızlı yürüyen kişi}* aradaki mesafeyi altı, yedi merhalede katedebilirdi. Bunların memleketinde sular, hurmalıklar, dağlar, meralar mebzûl *{bol}* idi. Hatta iyi bir gümüş madenine bile mâliktiler. Muhammed'in bir hey'et-i seferiyye gönderdiği Katan Dağı (dördüncü sene-i hicriyye, § 2) Absîlere ait bulunuyordu. Bunun civarında Benî Âmirlerin ülkesi başlardı (Wüstenfeld, Medine, 45-48, Wüstenfeld, Register, 38).

bir hadiste bu Absî Muhâcirlerin bir Kureyş kervanını taharrî için *{harekete geçirmek}*teşkil edilen bir hey'et-i seferiyyeye iştirak ettikleri söylendiğinden hey'et-i sefâretin tarihi ikinci ve beşinci sene-i hicriyyeler arasında bulunmak iktizâ eder. Bundan dolayı bu vakayı farazî bir surette üçüncü sene-i hicriyye hâdisâtı arasında zikrettim. İbn Sa'd'ın, Absîlerin Medine'ye gelmesini tevsîf için kullandığı hey'et-i sefâret (vefd) tabiri doğru değildir. Çünkü Medine'ye gelen ve orada kalan dokuz kişi kendi kabilelerini temsil etmiyorlardı. Yalnız Muhâcir sıfatıyla Peygamber'le birleşmek için gelmişlerdi. Kabilenin ihtidâsı muahharan vukû' bulmuştur *{insanların Müslümanlaşması daha geç gerçekleşmiştir}*. Hâsılı, dokuz Absî Medine'ye geldiler ve ilk Muhâcirîn-i İslam arasına dâhil oldular. Bunların esâmîsi ber-vech-i âtîdir *{aşağıdaki gibidir}*: (1) Meysere b. Mesrûk (2) Hâris b. er-Rebi', el-Kâmil lakabıyla maruftur (3) Kenân b. Dârem (4) Bişr b. el-Hâris b. Ubâde (5) Hidm b. Muadde (6) Sibâ'a b. Zeyd (7) Ebu'l-Hısn b. Lokmân (8) Abdullah b. Mâlik (9) Ferve b. el-Husayn b. Fadâle.

Muhammed bunlara hüsn-i kabul gösterdi. Absîler İslamiyet'i kabul ettiler. Muhammed'in bunları diğerlerinden ayrı olmak üzere bir küme halinde teşkil ettiği, bir kabileye rab-
[IV/89] tetmediği *{bağlamadığı, mensup etmediği}*, kendilerine hususi bir bayrak (livâ) verdiği söyleniyor. Peygamber bunlara harpte aşera yani "on" diye bağırmayı emretmişti. Kendileri dokuz Absî idiler. Arzu ettikleri gibi on adedini doldurmak için Muhammed kendi kendiliğinden onuncu olmayı kabul etti.[119] Mamafih diğer bir hadise nazaran Talha b. Ubeydullah onuncudur. Absîlerin bu on kişilik hey'et halinde tevhidi Peygamber'in Su-

119 Not-2 [IV/89] Suriye'de ve Irak'ta fütühât-ı muhârebâtı esnasında Peygamber tarafından verilmiş olan Absîlerin sancağı gayet muhterem addedildi ve meşhur oldu. Absîler sâir birçok Arap kabileleri gibi ayrı bir fırka [IV/90] teşkil edecek kadar çok değildiler. Bundan dolayı Absîler'in kümesine daha sâir birçok küçük takımlar da ilhâk edildi. Bunların her biri kadîm âdâta tevfîken, hususi bir livâya *{sancağa}* mâlikti. Tek bir fırka halinde birleştikleri zaman hepsine birden umumi bir bayrak (râyet) verilirdi. Mamafih Absîlere karşı bir lütf-ı mahsus olarak onların livâları râyet yerini tuttu ve küçük kabile kümelerinden mürekkep hey'et-i mecmû'alarının umumi bayrağı oldu (Sprenger, üçüncü cilt, 203-204).

riye'den Mekke'ye doğru bir Kureyş kervanının yolda olduğunu işitmesinden ileri gelmiş ve Absîleri o kervanı basmaya yollamış olduğu da söyleniyor. Mamafih bu hey'et-i seferiyyenin netice verdiği meskût geçilmektedir *{söylenmemektedir}*.[120] [IV/90]

§67. Daha sonra tarihi zikredilmeyen bir zamanda Medine'ye Muhammed'in nezdine Absîlerden üç sefir *{elçi}* gelerek kabile dâhilinde bazı misyonerler (metinde kurrâ yani hâfız-ı kur'ân deniliyor) tarafından yapılan propoganda neticesinde bütün kabilenin İslamiyet'i kabulünü müzakere etti. Bu kurrâlar Benî Abs kabilesini İslamiyet'i kabule ikna etmişlerdi. O tarihlerde Muhammed vatanını ve kabileyi bırakıp tamamen Medine'ye hicret etmek keyfiyetine büyük bir ehemmiyet atfediyordu (Medine'de geçen ilk beş sene zarfında bu fikir hâkim idi). Birçok Arap için böyle bir eser-i iman ve merbûtiyyet *{bağlılık}* ibrâzı pek müşkil idi *{ortaya çıkarmak kolay değildi}*. Çünkü doğdukları çöllerde mâlik oldukları şeylerin kâffesini terk edemezlerdi. Diğer taraftan bütün malları ve hayvanları ile Medine'ye hicret edemezlerdi. Çünkü şehrin etrafındaki meraların kâffesi kabileler elinde idi. Bunlar meralardan başkalarının da istifade etmelerini istemiyorlardı ve buna müsaade edemezlerdi. Üç Absî sefiri Muhammed'den asıl hakiki Muhâcirler ile müsâvi *{eşit}* muamele yani kendi memleketlerini bırakmadan Muhâcirûn gibi telakkî edilmek esasını istihsâl etmek istiyorlardı. Muhammed buna razı oldu.[121] Bütün kabile bunun üzerine İslamiyet'i kabul etti.[122] [IV/91] [IV/92-93]

120 Sa'd, sahife 32; § 79. Sprenger, üçüncü cilt, 203-204.

121 Not-1 [IV/91] Rivayet olunduğuna göre müzâkerât esnasında Peygamber Absîlerden Hâlid b. Sinân hakkında bazı malumat talep etmişti. Ehâdîse nazaran bu, İsa'dan sonra Muhammed'in yakında geleceğini ilan etmek üzere Allah tarafından gönderilmiş Peygamber idi. Absîler Hâlid b. Sinân'ın ihtiyar bir kerîmesi el'ân ber-hayat olduğunu, Hâlid'in başka bir zürriyeti kalmadığını söylemişlerdir (Sa'd, 32, § 79; Sprenger'a da bakınız. Üçüncü cilt, 205; Hacer, birinci cilt, 959. ve müteâkib satırlar, numara 2343; Hamîs, birinci cilt, 2250, Kuteybe, 30, satır 10). Bunlar da Hâlid'in ismi etrafında uydurulan menâkıb hakkında uzun tafsilât vardır. Şüphesiz ki Hâlid Muhammed'den evvelki nesillere mensup bir adamdı ve Muhammed bunu ya farkına vararak ya farkına varmaksızın taklit etmişti.

122 Sa'd, 32, § 79; Sprenger, üçüncü cilt, 204-205.

IV. Yıl

4. Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı

13 Haziran 625-1 Haziran 626

1	Muharrem	13	Haziran	625	Perşembe
30	Muharrem	12	Temmuz	625	Cuma
1	Safer	13	Temmuz	625	Cumartesi
29	Safer	10	Ağustos	625	Pazartesi
1	Rebîülevvel	11	Ağustos	625	Pazar
30	Rebîülevvel	9	Eylül	625	Pazartesi
1	Rebîülâhir	10	Eylül	625	Salı
29	Rebiülâhir	8	Teşrînievvel	625	Salı
1	Cemâziyelevvel	9	Teşrînievvel	625	Çarşamba
30	Cemâziyelevvel	7	Teşrînisâni	625	Perşembe
1	Cemâziyelâhir	8	Teşrînisâni	625	Cuma
29	Cemâziyelâhir	6	Kânûnievvel	625	Cuma
1	Receb	7	Kânûnievvel	625	Cumartesi
26	Receb	1	Kânûnisâni	626	Çarşamba
30	Receb	5	Kânûnisâni	626	Pazar
1	Şa'bân	6	Kânûnisâni	626	Pazartesi
29	Şa'bân	3	Şubat	626	Pazartesi
1	Ramazan	4	Şubat	626	Salı
25	Ramazan	28	Şubat	626	Cuma
26	Ramazan	1	Mart	626	Cumartesi
30	Ramazan	5	Mart	626	Çarşamba
1	Şevval	6	Mart	626	Perşembe
29	Şevval	3	Nisan	626	Preşembe
1	Zilkâde	4	Nisan	626	Cuma
30	Zilkâde	3	Mayıs	626	Cumartesi
1	Zilhicce	4	Mayıs	626	Pazar
29	Zilhicce	1	Haziran	626	Pazar

[IV/95]

Uhud ile Hendek Gazaları Arasındaki Seferlerin Tarih Sırası

§1. Uhud Muharebesi'nden sonraki vakâyı'ın tarih sıraları hakkında menâbi' *{kaynaklar}* arasında ihtilaf vardır. İbn İshak (İbn Hişâm) şu sırayı gösteriyor: (1) Recî' Seferi, 3. sene-i hicrîde (ay tasrîh edilmeksizin *{açıklanmaksızın}*); (2) Bi'r-i Maûne Seferi; (3) Benî en-Nadîr Seferi (Rebîülevvel); (4) Muhammed bütün Rebîülâhir ayında ve Cemâziyelevvel'in bir

kısmında Medine'de kalıyor; (5) Zatü'r-Rikâ' Seferi (Cemâziyelevvel); (6) Bedir Seferi (Şa'bân); (7) Dûmetü'l-Cendel Seferi (Rebîülevvel, 5. sene-i hicrî); (8) Hendek. Siper muharebesi yahut Medine'nin muhâsarası Şevval, 5. sene-i hicrî.

Vâkıdî ise şu sırayı kabul ediyor: (1) Katan Seferi (Muharrem, 4. sene-i hicrî); (2) Bi'r-i Maûne Seferi (Safer); (3) Recî' Seferi (Safer); (4) Benî en-Nadîr Seferi (Rebîülevvel); (5) Bedir Seferi (Zilkâde); (6) Ebû Râfi'nin Katli (Zilhicce, 4. sene-i hicrî); (7) Zâtürrikâ' Seferi (Muharrem, 5. sene-i hicrî); (8) [IV/96]
Dûmetü'l-Cendel Seferi (Rebîülevvel, 5. sene-i hicrî); Müreysi' (Şa'bân); (10) Hendek (Zilkâde, 5. sene-i hicrî).

Katan Seferi

(1 Muharrem)

§2. Tay Kabilesi'nden olup aile işleri için Medine'ye gelmiş olan bir adam Benî Esedlerin Uhud Muharebesi'nden sonra Müslümanların cesareti(nin) münkesir olmasından *{kırılmasından}* bil-istifâde Medine'yi muhâsara niyetinde olduklarını söyledi. Muhammed Ebû Seleme b. Abdilesed'e Muharrem'in birinci günü yüz elli kişiyle hareket ederek ber-mutad-ı ictimâ' ettikleri mahalde *{düzenli olarak toplandıkları bir sırada}* kendilerine hücum etmesi için emir verdi. Uhud'da vahim surette yaralanmış, tedavi için bir ay önden kalmaya mecbur olmuş olan Ebû Seleme aldığı emre derhal itaat etti. Birlikte gidenler arasında âtîdeki ashab-ı Peygamber de dâhildiler: (1) Ebû Sebre b. Ebî Rehm, hey'et-i seferiyye reisinin valide tarafından kardeşidir. İkisi de Peygamber'in halası Berre bt. Abdilmuttalib'in oğullarıdır; (2) Abdullah b. Süheyl b. Amr; (3) Abdullah b. el-Mahreme el-Âmirî; (4) Mu'attib b. el-Fadl b. Hamrâ el-Huzâî, yukarıkilerin müttefikidir (5) Erkam b. Ebi'l-Erkam; (6) Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh; (7) Süheyl b. Beyzâ; (8) Üseyd b. el-Hudayr; (9) Abbâd b. Bişr; (10) Ebû Nâile; (11) Ebû Abs; (12) Katâde b. en-Nu'mân; (13) Nadr b. [IV/97]
el-Hâris ez-Zaferî; (14) Ebû Katâde; (15) Ebû Ayyâş ez-Zurakî; (16) Abdullah Zeyd; (17) Hubeyb b. Yesâf.

Bu haberi veren Arap rehberlik hizmetini gördü. Ebû Seleme, işlek olmayan yollardan gece gündüz yürüyerek azimeti haber-i şâyi' olmadan Benî Esedlerin ictimâ' mahalli[123] olan Katan civarlarına yetişti. Ebû Seleme şafaktan evvel bunlara hücum etmek istiyordu. Fakat Müslümanlar burada otlayan bazı develeri iğtinâm ettikleri için {yağmaladıkları} Benî Esedler onların vürûdlarını {geldiklerini} sezdiler ve mukâvemete hazırlandılar {karşılık vermeye}. Sa'd b. Ebî Vakkâs kemâl-i cesaretle ilerleyerek Esedîlerden birini öldürdü. Fakat bedevîlerden biri de Müslümanlardan Mes'ûd b. Urve'yi öldürmeye muvaffak oldu. Bunun üzerine Müslümanlar hep birden hücuma geçtiler, bedevîler kaçtılar. Ebû Seleme firarileri maiyetindeki kuvvetin sülüsânıyla {yanındaki topluluğun üçte biriyle} takip ediyordu. Fakat onlara yetişerek ezmek kâbil olmadı. Bazı koyun sürüleri ile bir miktar deve iğtinâm eylediler {yağmaladılar}. Ebû Seleme on günden biraz fazla bir gaybûbetten sonra bu ganâim ile Medine'ye döndü. Ebû Seleme'nin Uhud Muharebesi'nde kolundan almış olduğu yara tekrar açıldı. Hali o kadar fenalaştı ki esnâ-yı râhda {yolculuk sırasında}, Cemâziyelâhir'in 28. günü vefat etti. Ebû Seleme'nin naaşı Benî Ümeyyeler'e ait olan Yüseyre kuyusunun suyuyla beyne'l-karneyn {iki zaman dilimi arasında} yıkandı.
[IV/98] Buna müşriklik zamanında el-Abîr kuyusu nâmı verilirdi. Naaşı Medine'ye getirilerek orada defin olundu. Ganâimin beşte biri Peygamber için ayrıldıktan sonra yolda taksim edildi.[124]

Abdullah b. Üneys'in Seferi

(Muharrem)

§3. Vâkıdî'nin eserine medhal olmak üzere yazdığı seferler listesinde, 3. sahife, 20. satırda (Kremer Tab'ı), Zû-Emer Seferi'nden[125] bahsedildikten sonra şu malumata tesadüf edi-

123 Not-1 [IV/98] Benî Esedlerin rüesâsı Tuleyhâ b. Huveylid ile kardeşi Seleme idiler.

124 Vâkıdî, 331-337; Vâkıdî Wellhausen, 151-153; Hişâm, 975; Hamîs, birinci cilt, 506; Halebî, üçüncü cilt, 331-333.

125 3. sene-i hicriyye, § 6.

yoruz: "Sonra Abdullah b. Üneys'in Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh el-Hüzelî'ye karşı seferi vukû' buldu. Abdullah dedi ki: "Medine'yi (hicretten sonra) 35. ayda, Muharrem'in beşinci günü terk ettim. On sekiz gece gaybûbet ettim *{ortalıktan kaybolma}* ve Muharrem'in hitâmından *{sona ermesinden}* dokuz (yedi diye tashih ediniz!) gün evvel, Cumartesi günü (yani 21 Muharrem'de) (Medine'ye) döndüm." Biz beşinci sahifenin aynı notunda 2. satırda şunları okuyoruz: "Sonra İbn Üneys'in Süfyân b. Hâlid b. Süfyân b. Nübeyh'e karşı 6. sene-i hicrîde seferi vukû'a geldi". Birinci sene-i hicriyye Rebîülevveli'nden itibaren ayları sayacak olursak -çünkü hicret o ayda vukû'a [IV/99] gelmiştir- dördüncü sene-i hicriyye Muharremi'nin tam 35. ay olduğunu görürürüz. Binaenaleyh ilk malumat doğrudur. Bunu nâkıs olan ikinci rivayetin kıymeti nedir? Bir de Vâkıdî'nin Wellhausen tarafından tercüme edilen metninde[126] İbn Üneys'in seferi 6. sene-i hicriyye vakâyı'ı arasında zikrediliyor. Bunun hicretin 54. ayında vukû'a geldiği söylenir. Bu malumat yanlıştır. Çünkü 6. sene-i hicriyye Muharrem'i 54. değil 59. aydır.[127] Doğru tarih sırasının hangisi olduğunu katiyetle tayin etmek kâbil değildir. Fakat Wellhausen'in tercüme ettiği metinde rivayetin doğru olamayacağını zannediyorum. Yani 6. sene-i hicriyye Muharremi'nde değildir. Onun için bu seferi Kremer Tab'ında Vâkıdî'nin asıl eserinde 3. sahifenin 20. satırında söylediği veçhile dördüncü sene-i hicriyye Muharremi'nde vukû'a gelmiş addetmeyi âtîdeki iki sebepten dolayı tercih ettim: Evvela, Bi'r-i Maûne'de Müslümanları katleden[128] kabileleri Muhammed tel'în ederken *{lanet okurken}* Zi'bîlerden, Ri'lerden, Zekvânlardan, Usayyelerden başka Benî Lihyânları da zikrediyor. Bunların reisleri Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh idi. Benî Lihyânların bu tel'îne dâhil olmaları[129] İbn Üneys Seferi'nde vukû'a gelen ahvâli bu vakaya takdim et- [IV/100] mezse kâbil-i îzah olamaz. Sâniyen, dördüncü sene-i hicriyye

126 Vâkıdî Wellhausen, 224.
127 Vâkıdî Wellhausen'e bakınız, 224, not 2.
128 § 5. fıkraya bakınız.
129 Vâkıdî'ye bakınız, 341, satır 2-3.

Safer'inde vukû'a gelen Recî' felaketi Benî Lihyânların Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh'in katlinin intikamını almak arzularından ileri gelmişti.[130] Binaenaleyh bu iki vaka sahih ise İbn Üneys tarafından Süfyân'ın katlinden mukaddem *{önce}* olmaları îcâb eder.

§4. Muhammed, Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh el-Lihyânî'nin Urene havâlîsinde Müslümanlara karşı tecavüz maksadıyla bir kuvvet toplandığını haber almıştı. Bundan dolayı Abdullah b. Üneys'e Benî Lihyânların reislerini öldürmek için emir verdi. İbn Üneys kendisini Benî Huzâaların ailesinden biri gibi gösterecek idi. İstediği şeyleri söylemesi için kendisine izin verilmişti. Yani yalan icat edebilir, İslamiyet'in ve Peygamber'in aleyhinde bulunabilirdi. İbn Üneys Muharrem'in beşinci Pazarertesi günü tek bir kılıç ile müsellah olduğu halde Medine'yi terk etti. Kudeyd ve Batn-ı Şerif'ten geçerek Urene istikametinde yürüdü ve herkese Muhammed'e karşı harp etmek üzere gidip Süfyân'ın hizmetine gireceğini söyledi. Nihayet Süfyân'ın asâkiri arasına vasıl oldu. Süfyân ile görüştü ve ona o kadar muhabbet ve itimat telkinine muvaffak oldu ki aynı çadırda yatmaya davet edildi. Süfyân uyuduğu ve bütün karargâh derin bir
[IV/101] uykuya müstağrak *{daldığı}* olduğu bir sırada İbn Üneys kalktı, Süfyân'ı öldürdü, başını kesti, bunu alarak karargâhtan çıkmaya ve dağlar arasında bir mağaraya saklanmaya muvaffak oldu. Mamafih maktülün kadınları feryada başlamışlardı. Arkasından mağaranın arkasına kadar kendisini takip etmişlerdi. İbn Üneys 18 günlük bir gaybûbetten sonra Muharrem'in 23. Cumartesi günü sağ ve sâlim Medine'ye avdete muvaffak oldu. Süfyân'ın başını camide Peygamber'in ayaklarına attı. Peygamber İbn Üneys'e bir asâ hediye etti. Cennette buna dayanacaktı. Rivayet ediliyor ki İbn Üneys bu hediyeyi kemâl-i i'tinâ ile saklamış ve öldüğü zaman kefenine sarılarak kendisiyle beraber defnedilmesini vasiyet eylemişti.[131]

130 Vâkıdî'ye bakınız, 345, satır 9.

131 Vâkıdî Wellhausen, 224-225; Hişâm, 981-983; Hamîs, birinci cilt, 506-507. Burada Recî' vakasının sebebi(nin) bu katl keyfiyeti olduğu için açıktan açığa söylenmektedir. § 7. fıkraya bakınız.

Bi'r-i Maûne Seferi

(Safer)

§5. Safer ayında Medine'ye Mulâ'ibü'l-Esinne yani mızrakla oynayan lakabını hâiz Benî Âmir b. Sa'sa'aların reisi Ebû Berâ Âmir b. Mâlik b. Ca'fer geldi, Peygamber'e iki at, iki binek devesi hediye etti. Muhammed bir müşriğin hediyesini kabul etmeyeceğini söyleyerek İslamiyet'i kabul etmesini kendisine tavsiye eyledi. Ebû Berâ Peygamber'in muvâ'ızını *{öğüdünü}* ve dînini dinledi. İhtidâ etmemekle beraber İslamiyet'i kabule [IV/102] meyyâl göründü ve Muhammed'in taraftarlarından bazılarını Necid'e göndermeye ve o memleket ahalisini Dîn-i İslâm'a davet etmeye teşvik eyledi. Muhammed Necid sekînesine itimat edemediğini, bir hıyanetten korktuğunu cevaben bildirdi. Ebû Berâ Âmir Peygamber'in göndereceği kimseleri kendi himayesine alacağını vadedince Muhammed buna muvâfakat gösterdi. Münzir b. Âmir'i kırk (yahut 70) mümin ile i'zâm etti *{yolladı}*. Bunların arasında Hâris b. Sımme, Harâm b. Milhân, Urve b. Üsâme b. es-Salef es-Sülemî, Nâfi' b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî, Âmir b. Füheyre ve daha sâir değerli Müslümanlar vardı. Kısm-ı a'zamı kurrâ nâmı verilen genç Medinelilerdi. Bunlar geceleyin çalışmak ve ibadet etmek için toplanırlar, sabahleyin şafak sökerken Peygamber ile zevceleri için içecek su, yakacak odun tedarik ederlerdi. Peygamber bunlara Benî Âmirlerin reisi Âmir b. et-Tufeyl'e hataen kendisini İslamiyet'e davet için bir name verdi. Rehber olarak yanlarına Muttalib es-Sülemî nâmında bir Müslüman'ı aldılar. Müslüman hey'et-i seferiyyesi Benî Âmirlerin ilkâsı ile *{yollanması}* Benî Süfyânlar sahrası arasında kâin *{mevcut}* bir mevki olan Bi'r-i Maûne'ye vasıl oldu ve Harâm b. Milhân'ı Muhammed'in namesiyle Âmir b. Tufeyl nezdine gönderdi. Desîse-kâr *{düzenbaz}* Arap bunu okumak bile istemedi. Harâm'ı derhal katlettirdi. Sonra Benî Âmirleri toplayarak onları Bi'r-i Maûne etrafında kararagâh [IV/103] kurmuş olan Müslümanları katle teşvik etti. Benî Âmirler Peygamber'in gönderdiği kimselere karşı vadedilen himâye mîsakını *{sözünü}* ihlal etmek istemedikleri gibi Ebû Berâ Âmir b.

Mâlik'e verdikleri sözde de hilâf etmek istemedikleri için bu teşvîkâta tebaiyyet etmediler. Âmir b. Tufeyl Benî Süleymlere yani Isıyye, Ri'l, Zekvân şubelerine müracat etti. Bunlar davete derhal icabet eyleyerek silaha sarıldılar, küçük Müslüman kafilesine alçakça hücum eylediler. Müslümanlar kılıçlarını yakalayarak kahramânâne müdafaâtta bulundular; fakat fâikiyyet-i adediyye *{sayıca üstünlüğü}* karşısında ezilerek silah ellerinde kâffeten terk-i hayat ettiler. Yalnız ağır surette mecrûh *{yaralı}* düşen Ka'b b. Zeyd'i maktül zannıyla meydân-ı ma'rekede *{savaş alanı}* bıraktılar. Düşmanlar gittikten sonra Ka'b sürüklene sürüklene oradan uzaklaştı ve emin bir yere çekildi. Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile Benî Amr b. Avfların müttefiki Münzir b. Muhammed[132] nâmında iki Müslüman meradaki develeri muhafaza için uzakta idiler. Yırtıcı kuşların şüphe verecek surette uçuşmalarından bir felaket vukû'una ihtimal vererek alelacele karargâha döndüler. Bir dağın kenarından arkadaşlarının cesetlerini ve naaşlarını soyup bitirmiş olan düşman süvarilerini gördüler. Amr b. Ümeyye bir mevki-'i selamete çekilmek, Muhammed'e haber götürmek istiyordu. Münzir bu fikirde değil-
[IV/104] di. Gâlip düşman kollarına doğru atılarak kahramanca harp ede ede öldü. Amr b. Ümeyye galiplerin eline esir düştü. Fakat Âmir b. Tufeyl Mudar kabilesine mensup olduğunu anlayınca serbest bıraktı. Amr b. Ümeyye Medine yolunu tuttu. Karkara ile Kanât arasında Benî Âmirlerden iki Arap'a rast geldi. Bunları uykudalar iken öldürdü. Arkadaşlarının intikamını aldığı zehâbında *{sanısında}* idi. Bunların kabileleri Muhammed'in müttefikleri olduklarını ve kıtâle iştirak etmediklerini bilmiyordu. Muhammed bu çifte katli telafi için kısas cezasını ödemek üzere bir miktar para toplamaya mecbur oldu. Muhammed, taraftarlarının katlinden pek teessür duydu. Medine Câmi(si)'nde sabah namazından sonra katilleri tel'în etti. On beş
[IV/105] gün sonra 3/123. ayet nazil oldu.[133]

132 Not-1 [IV/104] Vâkıdî'nin eserinde Münzir b. Muhammed yerine Hâris b. es-Sımme yazılıdır.

133 Not-2 [IV/105] Cebrail'in öldürülen şühedâdan Muhammed'e haber getirdiğine dair bir hadis vardır: "Bizimkilere haber veriniz ki Rabbimiz'e mülâkî

§6. Bi'r-i Maûne'de ölenlerin miktarı hakkında sarîh bir [IV/106] malumatımız yoktur. Bu facia etrafında muhtelif menkıbeler vücut bulmuştur. Ölülerin melekler tarafından yıkanması yeni tevellüd eden İslamiyet'in dört büyük felaketinde yani Uhud'da, Bi'r-i Maûne'de, Yemâme Muharebesi'nde (11. sene-i hicriyye) ve Irak'taki Köprü Muharebesi'nde (13. sene-i hicriyye) ashab-ı Peygamber'den yetmişer kişinin ölmesi gibi hikâyeler bu kâbildendir.[134]

Vâkıdî'nin eserinde Bi'r-i Maûne'de katledilenlerin esâmîsi ber-vech-i âtî ta'dâd ediliyor *{sayılıyor}*: (1) Âmir b. Füheyre,

oldular *{kavuştular}*. O bizden memnundur, biz de O'ndan." Bu sözler bir müddet Kur'ân ayeti meyânında idi. Fakat sonra kaldırıldılar, mensûh oldular *{hükmünü yitiren ayet}*. Fakat sebebi malum değildir (Taberî'ye bakınız, birinci cilt, 1447, satır 11; 1448, satır 3; Buhârî, üçüncü cilt, 91, satır 14; 93, satır 2; Vâkıdî, 341, satır 13; Nöldeke, Kur'ân, 184).

Vâkıdî, 337-341; Vâkıdî Wellhausen,153-155; Hişâm, 648-652; Taberî, birinci cilt, 1441-1448 burada Enes b. Mâlik'in rivayetine istinaden 3/163 ayetlerinde bu vakalara telmih olduğu söyleniyor; Esîr, ikinci cilt, 131-132; Buhârî, üçüncü cilt, 90-93; Ebû'l-Fidâ, birinci cilt, 100-102; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 27-28; Hamîs, birinci cilt, 507-510; Hacer, ikinci cilt, 634, numara 8892; sahife 638, numara 8901.

Not-3 [IV/105] Bu Bi'r-i Maûne felaketinin mevsûkiyeti *{gerçekliği}* hakkında bir dereceye kadar şüphe câizdir. Her şeyden evvel bu kadar Müslüman'ın (40-70) ölmesi gibi bir vakaya hadisin bu kadar az ehemmiyet vermesi gariptir. Muhammed'in hazır bulunması bunu ancak kısmen izah edebilir. Bil-vâsıta alınan bazı malumat birtakım haklı şüpheler tevlîd ediyor *{doğuruyor}*. Filhakika, biliyoruz ki (Taberî, birinci cilt, 1448, satır 11) Âmir b. Tufeyl Muhammed'e bir mektup göndererek Bi'r-i Maûne kıtalinden kaçan Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin öldürdüğü iki Âmiri için diyet talep etmiştir. Muhammed de bu talebin haklı olduğunu teslim ederek tazminatı vermiştir. Birkaç gün evvel Âmir b. Tufeyl'in korkudan ziyade Müslümanı katletmiş olduğunu düşünüyorsak bu garâbeti nasıl izah edebiliriz? Katledilen sahabeler için Muhammed'in Âmir'den diyet talep etmeye hakkı yok muydu? Binaenaleyh Bi'r-i Maûne felaketi muvaffakiyetsizliğe iktirân etmiş bir sefer-i askeriyyenin neticesi olmak, sulhperver yetmiş nâşir-i dînin *{misyonerlerin}* katli şeklini hâiz bulunmak ağleb-i *{büyük oranda}* ihtimaldir. İhtimal ki bunun altında müşrikler tarafından değil; fakat Müslümanlar tarafından vukû' bulmuş bir nakz-i ahd *{anlaşmayı yok sayma}* vakası saklıdır. Kıtâlde *{savaşta}* hukuklarının müdafaa-ı meşrû'ası ve uğranılan zararın intikam-ı mahzı *{tam bir intikamı}* olarak müşrikler tarafından yapılmış bir hareket olabilir.

134 Vâkıdî, 341; Buhârî, üçüncü cilt, 87.

Ebû Bekir'in azadlısıdır. Katili Cabbâr b. Sülemî el-Külâbî'nin gözü önünde naaşı semaya çıkmıştır (Vâkıdî, 342); (2) Hakem b. Keysân, Benî Mahzûmların halîfidir; (3) Nâfi' b. Büdeyl b. Verkâ es-Sehmî; (4) Münzir b. Amr, hey'et-i seferiyyenin kumandanı. Medineli'dir. (5) Mu'âz b. Mâ'is ez-Zürkâ; (6) Harâm b. Milhân en-Neccârî; (7) Süleym b. Milhân en-Neccârî; (8) Hâris b. es-Sımme, Benî Amr ve Benî Mebzûllerden; (9) Sehl b. Âmir b. Sa'd b. Amr (kezâ *{önceki gibi}*); (10) Tufeyl b. Sa'd (kezâ); (11) Enes b. Muâviye, Benî Amr ve Benî Mâliklerden; (12) Ebû Şeyh Übey b. Sâbit b. el-Münzir (kezâ); (13) Atiyye b. Abdiamr, Benî Dinâr en-Neccârlardan; (14) Urve b. Üsâme b. es-Salt, Benî Amr b. Avflardan, Benî Süleymlere mensuptur; (15) Mâlik b. Sâbit,
[IV/107] Benî en-Nebîtlerden; (16) Süfyân b. Sâbit (kezâ).[135]

Recî' Seferi

(Safer)

§7. Bazıları Muhammed'i Necid yolunda Hedde kurbunda Benî Hüzeyllerin menba'larından biri olan Recî'(y)e akıbeti o kadar feci olacak bir hey'et-i seferiyye i'zâmına sevk eden sebeb(in) Kureyş'in harekâtını tecessüs *{merak}* arzusundan ibaret olduğunu iddia ediyorlar. Bazıları ise Benî Lihyânlar, İbn Üneys tarafından[136] katledilen reisleri Süfyân b. Hâlid el-Hüzelî'nin intikamını almak hırsıyla Huzeymelerin iki dalı olan Benî Adal ve Benî el-Kârelere müracaat ettiklerini ve Müslümanlara bir pusu kuracak olurlarsa birçok deve vermeyi vadettiklerini söylüyor. Benî Lihyânlar Süfyân'ın katilini öldürmek ve diğerlerini Kureyş'e teslim etmek istiyorlardı. Kureyşîlerin Bedir'de ve Uhud'da maktul düşenlerin intikamını almak için bu üserâya mukâbil *{esirlere karşılık}* külliyetli bir para verecekleri ümidinde idiler. Benî Adallar ve Benî el-Kâreler teklifi kabul ederek bir kervan tertip ettiler ve Medine'ye yolladılar. Araplar kabilelerinde birçok kişinin İslamiyet'i kabule hâhişker *{istekli}* olduğunu, kendilerine Kur'ân ve din talim etmek üzere bir mürşide muhtaç bulun-

135 Vâkıdî, 343-344; Wellhausen, 156.
136 § 3. fıkraya bakınız.

duklarını Muhammed'e söylediler. Muhammed, kendi taraftarlarına karşı hazırlanan suikasttan haberdar olmadığı için neşr-i dîn vazifesiyle mükellef olmak üzere şu yedi sahabeyi i'zâma *{yollamaya}* karar verdi: (1) Mersed b. Ebî Mersed [IV/108] el-Ganevî, Hamza b. Abdilmuttalib'in halîfidir. (2) Hâlid b. el-Bükeyr, Benî Adiyy b. Ka'bların halîfi; (3) Abdullah b. Târık el-Belevî; (4) Mu'attib b. Ubeyd, yukarıkinin ana bir kardeşi ve Benî Zaferlerin müttefiki; (5) Hubeyb b. Adiyy, Benî el-Hârislerin müttefiki; (6) Zeyd b. ed-Desine, Benî Beyâdalardandır; (7) Âsım b. Sâbit b. Ebi'l-Aklah. Mersed bunların riyasetine tayin edildi. Yedi Müslüman Medine'ye gelmiş olan kervan ile birlikte yola çıktılar. Recî'(y)e vasıl oldukları zaman kervandaki Araplar karargâhından uzaklaştılar, gidip Benî Lihyânları çağırdılar. Müslümanlar bu suretle birden bire birçok düşman ile muhât kaldılar *{kuşatılmış}*. Benî Lihyânlar kendilerini öldürmek istemediklerine, yalnız Mekke'de Kureyşîlere satmak için esir alacaklarına dair yeminler ettiler. Yedi Müslüman yüzden ziyade düşman ile sarılmıştır. Her türlü imkân-ı mukâvemet mefkûd idi *{direnme imkânları yok olmuştu}*. Üç Müslüman Benî Lihyânların vaadlerine inanarak teslim oldular. Diğerleri ise yani Âsım b. Sâbit, Mersed, Hâlid b. Mu'attib elde silah olduğu halde terk-i hayat etmeyi tercih eylediler. Büyük bir cesaret ile harp ettiler, birçok düşman öldürdüler. Nihayet parça parça edildiler. Uhud'da kocasını ve dört oğlunu kaybetmiş olan Sülâfe bt. Sa'd b. eş-Şüheyd'in, oğullarından ikisinin katili bulunan Âsım b. Sâbit'in başını kim getirirse yüz deve vermeyi vadeylediği[137] ve ahz-ı [IV/109] intikam maksadıyla onun kafatasından şarap içmek istediği malumdur. Rivayet olunduğuna göre Benî Lihyânlar naaşın başını kesmeye teşebbüs ettikleri vakit Allah ibtidâ naaşı himaye etmek üzere bir arı sürüsü sonra da etrafa taşan bir sel göndermiştir. Sel Âsım'ın naaşını alıp götürdüğü için düşmanların parçalamasından kurtulmuştur.[138]

137 3. sene-i hicriyye, [IV/109] § 33.
138 Vâkıdî, 344-347; Vâkıdî Wellhausen, 156-158; Hişâm, 638-639.

§8. Diğer üç Müslüman Abdullah, Hubeyb ve Zeyd, yayların kirişleriyle bağlandılar. Benî Lihyânlar bunları Mekke'ye göndermeye teşebbüs ettiler. Abdullah yolda bağlarını çözebildi. Eline bir kılıç geçirdi. Hiç kimse kendisine yaklaşmaya cesaret edemediğinden uzaktan taşlayıp öldürdüler. Naaşı Merrü'z-Zahrân'da gömüldü. Hubeyb ile Zeyd Mekke'ye kadar gittiler. Hubeyb seksen dinar yahut elli deveye Huceyr b. Ebî İkâb[139] (yahut bt. el-Hâris b. Âmir b. Nevfel'e yüz deveye), Zeyd ise Safvân b. Ümeyye'ye (yahut Mekkelilerden mürekkep bir kümeye) elli deveye satıldı. Bunları iştiradan *{satmaktan}* maksat Müslümanlar tarafından katledilen Kureyşîlerin intikamını almaktı. O ay mukaddes olduğu, o ay zarfında insan kanı dökmek câiz bulunmadığı için iki esir ertesi aya, Safer'e kadar hapsedildiler. İki bî-çâre Mekke haricinde Ten'im mevki(s)ine katledil-
[IV/110] mek üzere götürüldüler. Orada bir kazığa bağlanarak mızrak batıra batıra öldürüldüler. Muhammed'e ve İslamiyet'e en çok düşman olan Kureyşîler küçük çocuklarını bile bu işkenceyi seyre götürmüşlerdi. Çocukları zavallılara mızrak batırmaya teşvik etmişlerdi. İşkencede birçok kişi hâzır idi. Kısm-ı a'zamı kadın, çocuk, esir idiler. İki Müslümanın akıbetini seyretmeye meraklı idiler. İki Müslüman ölüme karşı gösterdikleri cesaret ve İslamiyet'i terk teklifine karşı ibrâz ettikleri sebât ve metânet ile hâzirûndan birçoğunu müteessir ettiler. Zavallılar son dakikaya kadar tevhîdden bir an bile ayrılmadılar.[140]

§9. Muhammed, Reǧî' Seferi'nde Müslümanların âkıbet-i feci'asından haberdar olunca Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi
[IV/111] Cabbâr b. Sahra el-Ensârî ile Mekke'de Ebû Süfyân b. Harb'i

139 Hüseyin Cahid'in çevirisinde İkâb olarak geçen isim Vâkıdî'de İhâb şeklinde geçmektedir.

140 Vâkıdî, 347-353; Vâkıdî Wellhausen, 157-160; Hişâm, 638-642; Taberî, birinci cilt, 1431-1437; Esîr, ikinci cilt, 127-129, burada Zeyd b. ed-Desine'ye İbn Desine deniliyor; Ebu'l-Fidâ, birinci cilt, 98-100; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 27; Buhârî, üçüncü cilt, 89-90; Hamîs, birinci cilt, 510-516; Halebî, üçüncü cilt, 337-340.

Not-1 [IV/110] Kat'î değil ise de her halde pek muhtemeldir ki Recî' Seferi müşriklerin bir tuzağı neticesi olmayıp Peygamber'in ihtiyatsızca bir hareketinin neticesidir. Ehâdîs, Peygamber'in hatalarını müşriklerin aleyhinde bulunarak ve bütün kabahati onlara atarak setr etmek ister.

gizlice katletmeye memur eyledi. Bu iki kişi tek bir deveye binerek yola çıktılar, Yâcec Vadisi'ne vasıl oldular. Orada deveyi bir tarafa bağlayarak Mekke'ye kadar yayan yürüdüler. Kendilerini iki hacı gibi gösteriyorlar, Ebû Süfyân'ı katl için bir fırsat gözetliyordu. Buna intizâran Kâbe etrafında mutad olan merasimi îfâ ettiler. Fakat yedi kere tavaf merasimini îfâ ettikleri ve iki kere secdeye kapandıkları sırada bir Mekkeli Amr b. Ümeyye'yi tanıyarak etrafa telaş verdi. Peygamber'in iki memuru derhal kaçtılar, civardaki dağlarda bir mağaraya saklandılar, medhalini *{girişini}* taş ile örttüler. Kureyş kendilerini beyhude yere birçok aradıktan sonra takipten vazgeçerken nihayet Mekke'ye döndüler. Onlar mağarada böyle saklı oldukları sırada Osman (Taberî böyle diyor. Fakat Osman Bedir'de maktul düşenler arasında dâhildir. Onun için diğerlerinin rivayeti, belki daha doğrudur, Abdullah olacaktır) b. Mâlik b. Ubeydullah et-Teymî oradan bir at ile geçti. Amr b. Ümeyye Mekkelinin kendilerini görmesinden ve diğer Kureyşîleri haberdar etmesinden korkarak birden bire üzerine atıldı, sol memesinin altından vücuduna bir hançer sapladı. Zavallı adam mühlik surette *{ölümcül}* yaralanmış olmakla beraber o kadar şiddetli haykırdı ki arkadaşları sesini duydular, terk-i hayat etmesinden evvel yetişemediler. Kendisini Amr b. Ümeyye'nin vurduğunu haber alınca tekrar taharriyâta *{araştırmalara}* başladılar. Fakat bu da birincisi gibi akîm[141] {sonuçsuz} kaldı. İki Müslüman bir türlü bulunamadı. Bunlar mağarada iki gün kaldıktan sonra Medine yolunu tuttular. Mekke'nin Ten'im denilen dış mahallesinden geçerken Hubeyb'in naaşını hala işkence edildiği mevkide gördüler. Amr naaşı muhâfızlar olan kimselerin elinden almak istedi. Arkadaşı Ensâr'ın ayağında bir yara olduğu ve bundan dolayı yürümekte müşkilât çektiği cihetle onu develerini saklamış oldukları mahale gönderdi. Deveyi alarak Medine'ye dönmesini ve teşebbüslerinin neticesi hakkında Muhammed'e malumat vermesini tenbih eyledi. Cabbâr b. Sahr gitti ve Ten'im'de [IV/112]

141 Hüseyin Cahid'in çevirisinde (طنيم) şeklinde yazılmıştır; fakat İtalyanca'dan yaptığımız çeviriye göre anlam "akîm" kelimesi ile karşılanmaktadır.

Amr'ı yalnız bıraktı. Amr, Hubeyb'in naaşını almaya ve biraz mesafeye götürmeye muvaffak oldu. Fakat muhâfız kendisini görerek takibâta başlamış olduğu için kaçmak mecburiyeti dolayısıyla naaşı bıraktı. Bir kere daha Mekke kurbundaki dağlarda saklanarak Kureyşîlerin taharriyâtını *{araştırmalarını}* akîm bıraktırdı *{neticesiz}*. es-Safrâ'dan geçerek Dancân (yahut Dacnân) Boğazı'na vasıl oldu. Orada bir mağaraya tesadüf ederek içinde saklanmak istedi. Hâlbuki mağarada Benî Bekirlerden ihtiyar bir muhârib sakin idi. Amr kim olduğunu belli etmemek için kendisi de o kabileden imiş gibi göründü ve mihmân-nüvâzlık *{misafirseverlik}* talep etti. İhtiyar
[IV/113] onu mağaraya aldı. Fakat uykuya yatmadan evvel bazı şiirler terennüm etti. Amr bundan ihtiyarın İslamiyet'ten müteneffir olduğunu *{nefret ettiğini}*, İslamiyet'i kabul etmemeye azmeylediğini anladı. Amr, ihtiyarın uykuya yatmasını bekledi. Dinine karşı vukû' bulan hakaretin intikamını almak isteyerek yayı aldı, ucunu ihtiyarın sağlam gözüne o kadar kuvvetle batırdı ki kafası parçalandı ve öldü. Sonra Medine'ye doğru yoluna devam ederek yolda iki Kureyş casusuna rast geldi. Bunlardan birini öldürdü, diğerini esir olarak Medine'ye götürdü. Muhammed cesur sahabesinin bu kadar tehlikeli bir teşebbüsten sağ ve salim avdet ettiğini görünce pek memnun oldu, yaptıklarını pek takdir ve medhetti.[142]

Benî en-Nadîrler Seferi

(Rebîülevvel)

§10. Amr b. Ümeyye tarafından öldürülen[143] iki Âmirî'nin diyetlerini tesviye için Muhammed bütün Medine cemaatini vergiye tabi tuttu, Benî en-Nadîr Yahudîlerinin de buna iştirak etmelerini istedi.[144] Muhammed bu talebine kuvvet ver-

142 Hişâm, 992-994; Taberî, birinci cilt, 1437-1441; Esîr, ikinci cilt, 129-131; Hamîs, birinci cilt, 516-517.

143 § 5. Fıkra.

144 Not-1 [IV/115] Ya'kûbî'de (ikinci cilt, 49) okuduğumuza nazaran Benî en-Nadîrler Cüzâm-ı Arap kabilesinin ikinci derecede bir dalı (Fahiz) idiler. Yahudiliği kabul etmişlerdi. en-Nadîr Dağı'nda oturmuşlar, bunun ismini almışlardı. Halebî (üçüncü cilt, 2) ise bunların hakiki bir

mek için bazı taraftarlarıyla birlikte bizzat Yahudilerin nezdine gitti. Yolda namaz kılmak için Kubâ Cami(s)i'nde biraz tevakkuf ettikten sonra Yahudiler meclis halinde toplanmış oldukları bir sırada nezdlerine *{yanlarına}* vasıl oldu. Yahudi- [IV/114]
ler Peygamber'in taleplerini tetkike hazır olduklarını beyan ettiler. Fakat aralarında müzakere edebilmek ve kat'î teklifler serd eylemek üzere çekilmesini kendisinden rica eylediler. Muhammed yanındakilerle beraber bir evin duvarının dibine oturmaya giderken Yahudiler aralarında müzakerede bulundular. Bunların en zî-nüfuz *{söz sahibi}* ve İslamiyet'e en çok düşman reislerinden biri olan Huyey (yahut Cedy) b. Ahtab evin üstünden Peygamber'in başına taş atmayı teklif etti. Muhammed'in vefatıyla İslamiyet'in de mahvolacağını söyledi. Mu'tedillerin *{orta yolda olanların}* reisi olan Sellâm b. Mişkem bu tasvire muhalefet etti. Fakat müferritlerin *{aşırılık edenler}* re'yi galebe çaldı. Amr b. Cihâş Peygamber'i öldürmek için bir taş aramaya gitmişti. Peygamber tehlikenin vücudundan min-tarafillâh *{Allah tarafından}* haberdar edilerek oturduğu yerden kalktı. Yanında hiç kimse olmadan birden bire uzaklaştı. Sahabeler Peygamber'in avdetini hayli müddet beklediler. Fakat Peygamber görünmeyince kendileri de Medine'ye doğru yollandılar. Yahudiler Muhammed'in nâ-gehân-ı azîmetinden *{ansızın beliren yüceliğinden}* dolayı izhâr-ı teessüf ettiler *{üzüntüleri belirdi}*. Yahudi cemaati Muhammed'in hareketinden pek telaşa düştü. Su-i niyetlerinin meydana çıktığını anladılar ve bunun neticelerinden korktular. Sahabeler Medine'de Peygambere mülâkî oldukları zaman *{ulaştıklarında}* birden bire hareketinin sebebine, Yahudilerin hazırladıkları suikastı Allah'ın nasıl haber vermiş olduğuna vâkıf oldular. Peygamber, Muhammed b. Mesleme [IV/115]
el-Evsî'ye Benî en-Nadîrlerin nezdine giderek bilâ-teehhür başka memlekete hicret etmelerini talep etmek emrini verdi. Yahudiler on gün zarfında hareket edeceklerdi. Gitmeyenler

Yahudi kabilesi oldukları, Hayber'deki Yahudilerle karâbetleri *{akrabalıkları}* bulunduğunu, sakin oldukları ülkeye Zühre nâmı verildiğini söylüyor. Birinci sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız. § 38.

katlolunacaktı. Bütün emvâl-i menkûlelerini *{taşınabilir mallarını}* almalarına, hurmalarının meyvelerini toplamak üzere senede bir gelmelerine müsaade edilmişti. Yahudiler bu emr-i kat'iyyeden pek hayrete düştüler. Fakat mukâvemetin gayr-ı kâbil olduğunu görerek hemen hicrete hazırlandılar. Zü'l-Cedr'de merada bulunan develerini getirdiler. Bunlar kâfi gelmediği için Benî Eşca'lardan kura ile başka develer tuttular.[145]

§11. Benî en-Nadîrler Peygamber'in emrine alelacele ittibâ etmişlerdi. Çünkü Benî el-Evslerin müttefikleri idiler. Kendilerine hicret emrini vermeye gelen Muhammed b. Mesleme
[IV/116] Evsî olduğu için müttefikleri tarafından muâvenet görmek ümidini kaybetmişlerdi. Mamafih azimete hazırlandıkları sırada Hazrecî nesline mensup münafıklar tarafından kendilerine gizlice muâvenet teklifi vukû'a geldi. Bu münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy onlara müstahkem mevkilerine kapanmayı tavsiye ediyor, kendisinin iki bin kişi ile imdada geleceğini vaad eyliyor, bundan başka Gatafânların müttefiklerinin de imdâd göndereceklerini haber veriyordu. Kurayza Yahudilerinin de imdâda şitâbân *{koşacak}* olacakları ümidi Yahudilerin ekseriyetini İbn Übeyy'in teklifâtını hüsn-i suretle kabul etmeye sevketti. Huyeyy b. Ahtab münafıkînin ısrarına mukâvemet edemeyerek Muhammed'in emrini dinlememeye kâni' oldu, bu emri silah kuvveti ile reddetmeye hazırlanmaları için taraftarlarına emir verdi. Mutedil Yahudilerin bu bâbdaki i'tirâzâtı hiç tesir etmedi. Bunların reisleri Sellâm b. Mişkem idi. Sellâm, İbn Übeyy ile Hazrecîlerin kendi müttefikleri Kaynukalara karşı hıyânetkerâne hareketlerini hatırlatarak şimdi Benî Evslerin müttefiklerine karşı daha hıyânetkârâne hareket edeceklerini söyledi. Huyey her türlü muhalefeti cebren iskât etti *{susturdu}*. Biraderi Cüdey'i Peygamber'e göndererek mukâvemet fikrinde olduğunu tebliğ ettirdi ve İbn Übeyy'den çabuk imdâd istedi. Peygamber

145 Vâkıdî, 353-357, burada Zü'l-Cedr yerine Zü'l-Hadr yazılmıştır; Vâkıdî Wellhausen, 160-162; Hişâm 652-653.

Müslümanlara alelacele silahlanmalarını emrederek o gün Medine'den hareket etti. Ümmü Mektûm'u yerine vekil bırak- [IV/117]
tı. O kadar isti'câl ile kat'-ı mesafe etti ki *{acele ile yol aldı ki}* ikindi namazını en-Nadîrlerin ülkesinde edâ etti. Yahudiler evlerin duvarlarından gurûb-ı şemse kadar ok ve taş attılar. Müslümanları uzakta durmaya mecbur ettiler. Yatsı namazından sonra Muhammed on sahabe ile Medine'ye döndü, geceyi kendi evinde geçirdi. Ertesi gün, sabah namazında Benî Hatmeler'in ülkesinde bulundu. Orada Medinelilerin en zenginlerinden ma'dûd olan Sa'd b. Ubâde tarafından kendisine deriden bir çadır kurduruldu. Aynı noktada muahharan Vâkıdî'nin zamanında el-Fadîh Cami(s)i inşa edilmiştir. Çadır düşman oklarının yetişemeyeceği bir mesafeye rekz edilmişti *{dikilmişti, kurulmuştu}*. Bu vaka Rebîülevvel'de cereyan ediyordu. İbn Hişâm o zamanlarda şarap içilmesi(nin) men edilmiş olduğunu ilave ediyor.[146]

Muhaddisîn, İslamiyet'ten evvel şarap isti'mâlinin umumi olduğunu, en ibtidâ Muhammed'in bunu men ettiğini iddia [IV/118]
eyliyor. Mamafih aynı zamanda müşriklik zamanında birtakım zevât-ı mütehayyizenin *{seçkin kimselerin}* esbâb-ı ahlâkıyyeden *{ahlâkî sebeplerden}* dolayı şarap içmekten ictinâb etmiş olduklarını da söylerler ve şarap içmeyen müşriklerin esâmîsini ber-vech-i âtî kaydederler: (1) Ebu'l-Fadl Abbâs b. Mirdâs (2) Ebû Bekir es-Sıddîk (3) Ömer b. el-Hattâb (4) Abdurrahman b. Avf (5) Kays b. Âsım. Bunlardan evvelki nesilde âtîdeki kimseler de şarap içmezlerdi: (6) Abdülmuttalib b. Hişâm; (7) Varaka b. Nevfel; (8) Abdullah b. Cüd'ân; (9) Seybe b. Rebî'a; (10) Velîd b. el-Mugîre. Daha eski zamanlarda: (11)

146 Vâkıdî, 358-362. Mamafih 360. sahifenin 18.satırında asıl metin nihayet buluyor. Oradan aşağısı eksik metni tamamlamak için sonradan yapılmış bir ilavedir. Vâkıdî Wellhausen'e bakınız. Sahife 5, not 1 ve sahife 162-163; Hişâm, 653.
Not-1 [IV/117] Ya'kûbî'ye nazaran (ikinci cilt, 50.) şarap içmek memnû'iyeti *{yasağı}* bu seferde emredilmiştir. Çünkü birçok Müslüman hücum esnasında fadîh ile sarhoş olmuşlardı. Bu, ham hurmaların üzerine sıcak su dökerek istihsâl edilen kuvvetli bir mâdde-i küûliyyedir *{alkollü maddedir}*.

Âmir b. ed-Darb el-Advânî (Hişâm, Scholion, 832, 8 son cild, 193). Bu listeden Abdülmuttalib gibi bazı isimleri ihtimal ki tayy etmek *{aradan çıkarmak}* kâbildir. Çünkü Peygamber'in büyükbabasıdır. Ömer'in de bu listeye dâhil olması biraz şüphelidir. Çünkü ehâdîs bize Ömer'i müşriklik zamanında şedîd ve âteşîn *{hiddetli}* bir âdem diye tasvîr eder, ber-zâhid ve perhizkâr *{günahlardan sakınan}* diye göstermez. Diğer isimler belki doğrudurlar. Bunlarda bir esâs-ı hakikat mevcut olmak lazımdır. Gariptir ki ehâdîs Muhammed'in de şarap içmekten müctenîb bulunup bulunmadığını haber vermekte kusur etmiştir. Bu noktada da sükût-ı Muhammed'in neşr-i dîne başlamadan evvel şarap içtiği zannını verir. Listede isimleri muharrir kimseleri meşhur Tâif Bağları'nda mebzûl surette yapılan tatlı içkiden müctenîb bulunmaya ne gibi esbâbın sevketmiş olduğu meçhuldür. Bu, müşriklerde pek münteşir olan *{yaygın olan}* sarhoşluğa karşı bir aksü'l-amel olabilir, Arabistan'ın biraz terbiye görmüş sınıflarından intişar eden ber-zâhidlik cereyanı olabilir.

§12. Muhammed, Benî en-Nadîrlere hücumu teşdîd etti *{şiddetlendirdi}*, her taraftan gece gündüz kendilerini tazyik ediyordu *{sıkıştırıyordu}*. Yahudiler münafıkların kendilerini
[IV/119] terk ettiklerini, içlerinden hiçbirinin yardıma cesaret edemediklerini görünce nevmîdâne *{ümitsizce}* olmaya başladılar. Müslüman karargâhında ise Sa'd b. Ubâde'nin ulüvv-i cenâbı *{cömertlik}* yüzünden büyük bir yiyecek mebzûliyeti *{bolluğu}* vardı. Peygamber'in ordusu için lazım gelen hurmayı Sa'd kendi cebinden tedarik ediyordu. Muhâsara esnasında Ali b. Ebî Tâlib Yahudi tîr-endâzı Azûk'a bir pusu kurarak daha birtakım Yahudilerle beraber kendisini öldürdü. Başları Muhammed'in emriyle Benî Hutamelerin kuyusuna atıldı. Bundan korkan Yahudiler duvarın arkasında durdular. Muhammed işi bir nihayete erdirmek istediği cihetle Mahsûrîne ait hurma ağaçlarının kesilmesini emretti. Bu tedbir matlûb olan teessürü husûle getirdi. Çünkü Yahudi kadınları kıymetdâr hurmalıklarının tahrip edildiğini görünce bağırışmaya, yüzlerine vurmaya, es-

vâblarını yırtmaya başladılar. Ebû Râfi' Sellâm b. Ebi'l-Hukayk, Hayber'de mâlik oldukları hurmalıkları hatırlatarak bunlara el sürülmemiş olduğunu söylediği zaman bile mütesellî olmadılar. Nihayet Sellâm b. Mişkem'in teşviki üzerine Huyeyy b. Ahtab ilk şerâiti tekrar istihsâl ümidiyle Peygamber'le tekrar müzâkerâta girişmeye mecbur kaldı. Fakat gördüğü mukavemetten *{direnişten}* kızmış olan Muhammed daha ağır şerâit vaz' etti. Yani bütün emvâl-i gayr-ı metrûkelerini *{terk edilmemiş malları}* ve esliha müstesnâ olmak üzere deve ile taşıyamayacakları sâir eşyalarını terk etmelerini talep eyledi. Huyey iki gün bu şerâiti kabule cesaret edemedi. İbn Yemîn b. Umeyr [IV/120] ile Ebû Sa'd b. Vehb namında iki Yahudi Müslümanlar tarafına geçtiler. Nihayet Huyey daha ağır şerâite maruz kalmamak için arz-ı inkiyâda *{boyun eğmeye}* mecburiyet hisseyledi. Muhâsara başladıktan on beş gün sonra Yahudiler ikâmetgâhlarını terkederek bazıları Hayber bazıları Suriye'ye gittiler. Muhammed b. Mesleme bütün silahları alarak azîmete nezâret etti. Azîmet emri o kadar kat'î idi ki[147] memleketteki muhtelif alacaklarını birçok ziyan ile tasfiye etmeye mecbur oldular. Buna mukâbil, nakledebildikleri şeylerin kâffesini götürdüler. Develere evlerinin kapılarını, tavanların direklerini bile yüklediler. Altı yüz deveden terekküb eden kervan Benî el-Hârislerin ülkesinden, Cebeliyye'den, sonra köprüden, ibadet mahallinden, pazardan geçti. Medineliler Nadîrlerin hicretini seyretmek için iki sıra dizilmişlerdi. Yüklerin üzerine kucaklarında çocuklarla kadınlar tırmanmışlardı. Bir eğlenceye gider gibi en iyi esvâblarını giymişler, en güzel tezyînâtlarını takmışlardı. Erkekler yayan yürüyorlar, trampet çalıyorlardı. Medine'den giderken Muhammed'den ve İslamiyet'ten uzaklaşmalarına pek memnun olduklarını zannettirmek istiyorlardı. Yahudi Muhâcirleriyle birlikte meşhur muganniye Ümmü Amr Sülemî el-Gıfâriyye de vardı. Bu, zamanın en güzel kadınlarından biri, Urve b. el-Verdâ el-Absî'nin câriyesi ve müstefreşesi *{odalığı}* idi. Yahudiler [IV/121]

147 Hüseyin Cahid'in çevirisinde dipnot numarası bulunmasına rağmen metnin İtalyancasında herhangi bir not bulunmamaktadır.

Urve'yi sarhoş ederek bu halinde onu satmaya ikna olmuşlar, elinden almışlardı. Yahudilerin azîmeti münafıkların nüfuzuna yeni bir darbe teşkil etti. Münafıklar artık kendilerini daha yalnız ve Peygamber'in azm ve şiddeti ve gittikçe mütezâyid hükm ü nüfuzu *{artan hâkimiyet ve etkisi}* karşısında daha zayıf hissettiler.[148]

§13. Yahudîler gider gitmez Peygamber ganâimin taksimini tayin etti. Ganâim *{ganimetler}*, Yahudilerin bıraktıkları emvâl-i gayr-ı menkûleden başka 50 zırh, 50 miğfer, 340 kılıçtan terekküb ediyordu. Muhammed bütün ganâimin bi-hakkın kendisine ait olduğunu beyan ederek mutad usule göre bunları tevzi' etmek *{dağıtmak}* istemedi.[149] Hepsini aldı ve esbâbını izah için Evsîlerle Hazrecleri topladı. Mekke Muhâcirleri muvâsalet ettikleri zaman bunların Medine halkı arasına kura ile taksim edildiklerini, onların Muhâcirleri kendi keselerinden beslediklerini tahattur ettirdi *{hatırlattı}*. Şimdi Medinelileri böyle bir mecburiyetten azâde bırakmak ve buna mukâbil Mekke Muhâcirlerine Benî en-Nadîrlerin arazisini vermek istiyordu. Medineliler Muhâcirîn-i Mekke lehine ganâime iştirakten me'a'l-memnûniyye vazgeçtiler. Artık Mekke Muhâcirleri Ensâr'ın mihmân-nüvâzlığına *{ev sahipliğine}* muhtaç olmadan kendi başlarına geçinebileceklerdi. Yalnız Sehl b. Huneyf ile Ebû Dücâne Simâk b. Hareşe
[IV/122] nâmında iki Medineli pek fakir olduklarından dolayı bunlara iki hisse arazi verildi. Benî en-Nadîrlerden alınan arazi gayet münbit *{verimli}* idi. Hurmalıklar altına hubûbât ve arpa ekiliyordu. Muhammed'in büyük bir kısmını kendisi için ayırdığı muhakkaktır. Çünkü her sene kendisi için ve zevceleri için lazım olan hurma ile arpa vesâireyi o araziden aldığını biliyo-

148 Hişâm, 653-654; Vâkıdî, 163-166.

149 Not-1 [IV/122] Peygamber'in Mekke Muhâcirleri lehinde böyle keyfî hareketi muhaddîsînin nazar-ı dikkatini pek celbetmiştir. Bu hareket Muhammed'in o güne kadar takip etmiş olduğu kâide ile tezat teşkil ettiği için muhaddisîn [IV/123] ve terceme-i hâl muharrirleri *{biyografi yazarları}* bunu mazur ve muhik *{haklı}* göstermeye çalışmaktan geri durmamışlardır. Bu safsataları görmek için Hamîs'e müracat etmelidir. Birinci cilt, 520, satır, 21 ve müteâkib satırlar; Halebî, üçüncü cilt, 9.

ruz. Fazlası silah ve hayvan iştirâsı *{satışı}* için sarfolunuyordu. Bu suretle toplanan silahlardan halife Ömer zamanında hâlâ bakıyye vardı [Egânî: 23]. Peygamber'in yedi bahçesini azâdlısı Ebû Râfî' muhafaza ediyordu. Bu arazinin ve Yahudi Muhayrik'in bıraktığı arazinin mahsûlâtıyla Peygamber sadaka bile veriyordu. İşte bu tedbir sayesinde Mekke Muhâcirleri nihayet arazi sahibi oldular ve kendi vesâitleriyle *{vasıtalarıyla, imkânlarıyla}* geçinebildiler. Medineli Sa'd b. Muâz'a İbn Ebi'l-Hukayk'ın meşhur kılıcı hediye olarak verildi.[150] [IV/123]

§14. Benî en-Nadîrlerin tardı münâsebetiyle *{kovulması}* bütün el-Haşr Sûresi nazil olmuştur (60).[151]

Abdullah b. Osman b. Affân'ın Vefatı (Cemâziyelevvel)

§14. **mükerrer.** Cemâziyelevvel ayında Medine'de Abdullah b. Osman b. Affân vefat etti. Altı yaşında idi. Sadık dostu ve sahabesinin oğlunun cenaze namazını Peygamber bizzat kıldırdı.[152] Çocuk Peygamber'in müteveffâ kerîmesi Rukiyye'nin oğlu ve binaenaleyh Peygamber'in hafîdi idi *{torunu}*.[153]

Hüseyin b. Ali'nin Tevellüdü (Şa'bân)

§15. Şa'bân ayının ilk gecelerinden birinde Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib dünyaya geldi.[154] [IV/124]

Muhammed'in Zeyneb ve Ümmü Seleme ile Teehhülü *{Evlenmesi}* (Ramazan-Şevval)

§16. Ramazan ayında Muhammed Benî Hilâl kabilesinden Ümmü'l-Mesâkîn Zeyneb b. Huzeyme ile teehhül etti. Zeyneb evvelce Tufeyl b. el-Hâris'in zevcesi olup ondan boşanmış-

150 Vâkıdî Wellhausen, 166-167; Hişâm, 654; Esîr, ikinci cilt, 133; Taberî, birinci cilt, 1448-1453; Ebu'l-Fidâ, birinci cilt, 102; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 28; Hamîs, birinci cilt, 517-521; Halebî, üçüncü cilt, 2-11; Belâzurî, 17-19.

151 Hişâm, 654-656; Vâkıdî Wellhausen, 167; Nöldeke'ye bakınız: Kur'ân, 153.

152 Taberî, birinci cild, 1453.

153 Esîr, ikinci cilt, 135; Hamîs, birinci cilt, 522, burada bir horoz, gözünü çıkardığı için vefat ettiği söyleniyor.

154 Taberî, birinci cilt, 1453; Esîr, ikinci cilt, 135; Hamîs, birinci cilt, 522, Şa'bân'ın üçünde yahut beşinde.

tı.[155] O senenin Şevval ayında Peygamber, Ebû Seleme'nin dul zevcesi Seleme bt. Ümeyye ile de,[156] kocasının vefatından dört ay on gün sonra teehhül etti.[157]

§17. O senenin kısm-ı a'zamı ve Vâkıdî'ye nazaran yedi aydan ziyade bir müddet Muhammed bir şeyi yapmadan Medine'de kaldı. Müslüman cemaatinin umûr-ı dâhiliyyesi *{iç işleri}* hakkında malumatın fıkdân-ı tâmmı *{tam bir yokluk}* Peygamber'in yorulmak bilmez faaliyetini ne gibi meşâgil-i husûsiyyeye *{şahsi meşkuliyetler}* hasrettiğini tahmin edebilmekliğimize imkân vermez. İbn İshak'ın vakâyı'a tayin ettiği tarih sıralarına nazaran bu devre *{kronoloji}* tarafından
[IV/125] Zâtü'r-Rikâ' ve Bedir[158] seferleri vukû'a gelmiştir. Muhammed'in Medine'de bî-hareket kalması için yegâne *{tek}* gösterilebilecek sebep o sene gayet şiddetli bir kıtlık vukû'a geldiğine dair bil-vâsıta aldığımız malumattan ibarettir.[159]

Bedir Seferi (Üçüncü)

(Zilkâde)

§18. Ebû Süfyân'ın Uhud Meydan Muarrekesini terk etmeden evvel Müslümanlara bir sene sonra Bedir'de tekrar karşılaşmak üzere meydan okuduğu, Müslümanların da bu teklifi kabul ettikleri rivayet olunur. İki taraf Bedir'de Zilkâde'nin birinden sekizine kadar, meşhur meydân-ı muharebeye civar mahalde her sene kurulan pazar esnasında birbirleriyle karşılaşacaklardı. Mamafih hazırlık görmek zamanı geldiği zaman Ebû Süfyân artık Bedir üzerine yürümek arzusunda değildi. Çünkü o zaman şiddetli bir kıtlık hüküm-fermâ idi *{hüküm sürüyordu}*. Yiyecek nadir ve pahalı idi. Onun için bundan vazgeçmeye çalıştı ve bu maksatla Nu'aym b. Sa'îd

155 Taberî, birinci cild, 1441; Esîr, ikinci cild, 131.

156 Dördüncü sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız, § 2.

157 Taberî, birinci cild, 1460; Vâkıdî, 335; Vâkıdî Wellhausen, 152; Esîr, ikinci cild, 135; Hamîs, birinci cild, 524, burada Ümmü Seleme'nin ismi Hind yahut Ramle bt. Ebî Ümeyye Abdallah b. Mahzûm b. Yakaza b. Mürre b. Ka'b b. Lü'ey olduğu söyleniyor.

158 § 1. fıkraya bakınız.

159 § 18. fıkraya bakınız.

el-Eşca'î'yi gizlice Medine'ye i'zâm ederek *{göndererek}* Müslümanları Bedir'e gitmekten vaz geçirebilirse kendisine yirmi deve hediye vereceğini söyledi. Nu'aym hac îfâ etmiş gibi başını tıraş etti, alelacele Medine'ye gitti. Kureyşîlerin tedârikâtı hakkında gayet mübalağalı şâyi'alar *{söylentiler}* çıkarmaya başladı. Kureyşîlerin pazar için her taraftan gelecek Araplar muvâcehesinde Müslümanlarla Bedir Sahrası'nda vuruşmak üzere gayet sabırsızlandıklarını söyledi. Bidâyette bu lakırdılar Müslümanlar üzerinde büyük bir tesir yaptı. Fakat Peygamber, Ömer'in ve Ebû Bekir'in tavsiyesi üzerine mev'ıd-i telâkîye *{randevuya}* gitmekten sarf-ı nazar etmedi. Sahabeleri topladı, birçok emtia cem' ettirdi *{mallar toplattırdı}*. Bin beş yüz kişi ile yola çıktı. Zilkâde'nin birinde Bedir'e vasıl oldu. Medine'de vekâlet etmek üzere bazılarına nazaran İbn Revâha'yı, bazılarına nazaran Abdullah b. Abdullah b. Übeyy'i bırakmıştı. Müslümanların bâr-gîrlerinden *{atlarından}* birisi Muhammed'e ait idi. Diğer dokuzu Ebû Bekir'in, Ömer'in, Ebû Katâde'nin, Saîd b. Zeyd'in, Mikdâd'ın, Hubâb'ın, Zübeyr'in ve Abbâd b. Bişr'in idi. Sancağı hep Ali taşıdı. Müslümanlar bütün emtialarını mübâdele ettiler. İçlerinden bazıları yüzde yüz kazandılar. Mekkeliler de Ebû Süfyân'ın kumandası altında Bedir'e doğru yola çıkmışlardı. Bunlar iki bin kişiden ve elli süvariden terekküb ediyorlardı. Fakat Müslümanların Bedir'e müvâsalet etmiş olduklarını *{ulaştıklarını}* haber alınca yiyeceğin gayet az olması bahanesiyle el-Mecenne'den ileriye gitmediler, geriye döndüler. Şehirde kalmış olan diğer Mekkeliler bu geri gelenlerle istihzâlara *{alay etmelere}* başladılar, bunlara Ceyşü's-Sevîk *{arpa, buğday ordusu}* yani un askeri nâmını verdiler. Çünkü yalnız biriktirilen unları yemek için yola çıkmışlardı. Muhammed, Ebû Süfyân'ın çekilmiş olduğunu haber alınca on altı günlük bir gaybûbetten *{ortadan kaybolduktan}* sonra Medine'ye döndü. Kur'ân'ın 3/166, 167. ayetleri(nin) bu sefere îmâ teşkil ettiği söyleniyor.[160] [IV/126] [IV/127]

160 Vâkıdî Wellhausen, [IV/127] 167-170; Hişâm, 666-668; Taberî, birinci cilt, 1457-1460; Esîr, ikinci cilt, 135; Ebu'l-Fidâ, birinci cilt, 104; Haldûn, ikinci cilt, zeyl, 29; Hamîs, birinci cilt, 523-524; Halebî, üçüncü cilt, 18-20.

Zânîlerin Recm Edilmesi

§19. O senenin Zilkâdesi'nde Muhammed cürm-i meşhûd *{suçüstü}* zinâ halinde tutulmuş olan bir Yahudi erkek ile bir Yahudi kadını recm ettirmiştir.[161] Nöldeke'ye bakınız. Kur'ân, 186-187.

Ebû Râfi' İbn Ebi'l-Hukayk'ın Katli

(4-14 Zilhicce)

§20. Taberî[162] bu vakanın üçüncü sene-i hicrîde Uhud Muharebesi'nden evvel cereyan ettiğini söyler. Buna sebep olmak üzere Ebû Râfi'nin Muhammed aleyhinde şâir Ka'b b. el-Eşref'in tarafını iltizâm etmesini *{taraf tutmasını}* gösterir. İbn Hişâm[163] bundan sathî surette bahsettiği sırada zamanını tasrîh etmez ve hiç tafsîlât vermez. Vâkıdî'nin rivayeti ise ber-vech-i âtîdir: Yahudi Ebû Râfi' Selâm b. Ebi'l-Hukayk sâir Yahudilerle beraber Hayber'e hicret ettikten sonra Gatafânları ve hem civar-ı sâir Arapları Müslümanlara karşı harbe teşvik etmeye başlamış ve onlara büyük vaadlerde bulunmuştu.
[IV/128] Bunu haber alan Muhammed tehlikeli entrikalara nihayet vermek istediği için gizlice Hayber'e girerek Yahudi'yi öldürmek üzere taraftarlarından beş kişi intihâb etti *{seçti}*. Bunların isimleri şudur: Abdullah b. Üneys, Ebû Katâde, Esved b. Huzâî, Abdullah b. Atîk,[164] Mes'ûd b. Sinân. Bu beş Müslüman

161 Hamîs, birinci cilt, 526.

162 Birinci cild, 1375.

163 Sahife 981.

164 Not-1 [IV/130] Bu hey'et-i seferiyyenin reisi olmak üzere bazıları Abdullah b. Atîk'in yerine Abdullah b. Ukbe'den bahsediyorlar (Taberî, birinci cilt, 1375). Aynı menba'da katlin Hicâz'da Ebû Râfi'nin bir hisârında *{kale, etrafı korunaklı yer}* vukû'a geldiği söyleniyor (Taberî, aynı sahife). Taberî vakayı da başka bir surette hikâye ediyor: Abdullah b. Atîk yahut Abdullah b. Ukbe Ebû Râfi'nin evine gizlice girdi, uykudayken onu katletti. Sonra, evin dışında kendisini bekleyen arkadaşlarına iltihâk eyledi *{yetişti}* (Taberî, birinci cilt, 1376-1377). Vâkıdî, bazılarına nazaran vakanın 6. sene-i hicriyye Ramazan'ında cereyan ettiğini beyan eylemektedir. Hişâm (sahife 714) Ebû Râfi'nin katli Medine'nin Hendek Muharebesiyle muhâsarasından ve Benî Kurayzalara karşı seferden sonra yani beşinci sene-i hicriyye nihayetinde vukû' bulduğu fikrindedir. Mamafih, katlin sebebi olmak üzere Evsîlerle Hazrecîler

Zilhicce'nin dördüncü pazartesi günü erkenden Medine'yi terk ile doğruca Hayber'e gittiler, kimseye kendilerini göstermediler. Abdullah b. Atîk'in Hayber'de ihtiyar bî-sûd[165] *{güçsüz}* ninesi vardı. Kendisi ve arkadaşları onun evinde saklandılar. Katl gecesi, bütün Yahudiler derin bir uykuda oldukları sırada beşi de ihtifâgâhlarından *{gizlendikleri yerlerden}* çıktılar, Ebû Râfî'nin evine doğru gittiler. O zaman Yahudilerce hep kapılar açık uyumak adetti. Bu da mihmân-nüvâzlık *{misafir ağırlamayı}* talep edenlere geceleyin bile gelseler cevâb-ı red vermemek içindi. Müslümanlar evlerin önünden geçerken bunların kapılarını kapadılar, içeridekilerin kolayca çıkamamalarını temin ettiler. Ebû Râfî'nin evine gelince, beşi de Ebû Râfî'nin odasına muvassal olan *{bağlayan}* dış merdivenden çıktılar, içeri girmek talebinde bulundular, biraz Yahudice bilen Abdullah b. Atîk Ebû Râfî'nin karısıyla

arasındaki rekabeti gösterir. Ka'b b. el-Eşref üçüncü sene-i hicriyyede Evsler tarafından öldürülmüştü. Hazrecîler de İslamiyet uğurunda aynı derecede kıymettâr bir hizmet îfâ etmek ve hemşehrilerinden geri kalmamak istediklerinden Kureyşîlerin Medine'ye karşı seferlerinin ve şehri muhâsara etmelerinin başlıca müsebbibi sıfatıyla Müslümanlar nezdinde son derecede menfûr olan *{nefret dolu}* Ebû Râfî'nin katline müsaade etmesini Muhammed'den rica eylediler. Muhammed bu müsaadeyi verdi ve Benî Selemelerden beş (bazılarına göre 8; Taberî, birinci cilt, 1379) Hazreci yani Abdullah b. Atîk, Mes'ûd b. Sinân, Abdullah b. Üneys, Ebû Katâde el-Hâris b. Rebi', ve Eslem Kabilesinden olup bunların halîfi bulunan Huzâî b. el-Esved, Ebû Râfî'yi öldürmek için birlikte yola çıktılar. Taberî (birinci cilt, 1378-1380) İbn İshak'tan naklen vakayı İbn Hişâm'ın metnindeki aynı kelimelerle hikâye eyler. Fakat vakanın tarihini bildirmez. İbn Hişâm (sahife 716) ve Taberî (birinci cilt, 1380-1381) tarafından zikredilen ve Hassân b. Sâbit'e isnâd olunan şiirler İbn el-Eşref ve İbn Ebi'l-Hukayk'ın katillerinden [IV/131] birbirlerine merbût *{bağlı}* ve pek müşâbih *{benzer}* iki vaka gibi bahsederler. Bu şiirler ve Evslerle Hazrecler arasındaki rekabet Ebû Râfî' b. Ebi'l-Hukayk'ın katli İbn İbni'l-Eşref'in katlinden çok sonra olmadığı yani beşinci sene-i hicriyyeden evvel vukû'a geldiği zannını verirler. Vâkıdî'nin, İbn Hişâm'ın (İbn İshak) rivayetleri ile Taberî'nin topladığı rivayetler arasındaki farklar yalnız teferruâta aittirler. Bunların ise bir kıymet-i tarihiyyeleri yoktur. Hey'et-i mecmû'aları itibarıyla bütün rivayetler mütehaddiddir *{sınırlıdır}*.

165 Hüseyin Cahid'in çevirisinde "بر سود" şeklinde yazılmıştır; ancak biz bir harfin yazımında yanlışlık olduğu ve kelimenin "bî-sûd" olduğu kanaatine vardık.

görüştü, Ebû Râfî'ye bir hediye takdim etmek için geldiğini söyledi. Kadın odanın kapısını açtı. Fakat dışarıdaki adamların dişlerine kadar müsellah *{silahlı}* olduklarını görünce
[IV/129] telaşa düştü. Müslümanlar kadına zaman bırakmadan kendisini yakaladılar ve ölümle tehdit ederek (onu) susturdular. Abdullah b. Üneys bir büyük yün örtüye sarılarak uyumakta olan ihtiyarın üzerine atıldı. Fakat örtü darbelerin kuvvetini tahfif ediyordu, bunun üzerine İbn Üneys kılıcının ucunu Ebû Râfî'nin göğsüne bastırdı. Bütün bedeninin ağırlığıyla kılıca dayanarak bîçâreyi bir yandan öbür yana deldi ve öldürdü. İhtiyar Ebû Râfî' şaraptan o kadar sarhoştu ki ne olduğunun farkına varamadan terk-i hayat etmişti. Bu hareket itmâm edildikten sonra Müslümanlar Yahudilerin intikamından kurtulmak için kaçtılar. Maktülün zevcesi katillerin bağlarından kurtulmaya muvaffak olarak etrafa telaş vermişti. Yahudiler şem'alar *{mumlar, ışıklar}* ve kılıçlarla koşuyorlardı. Beş Müslüman kaçmaya vakit bulamadıklarından bir tarafta saklandılar. Yahudilerin kapıları kapalı bularak dışarıya çıkmakta müşkilâta uğramaları onların saklanmalarını teshîl etmişti *{kolaylaştırmıştı}*. İki gün orada kaldılar. Yahudiler onların nereye gittiklerini bilemediklerinden taharriyâttan *{araştırmalardan}* vazgeçtiler. Beş Müslüman on günlük bir gaybûbetten *{ortadan kaybolduktan}* sonra 4-14 Zilhicce'de sağ ve
[IV/131] sâlim Medine'ye döndüler.[166]

Zeyd b. Sâbit'in Peygamber'e Kâtib Olması

§21. O sene Muhammed sahabesi Zeyd b. Sâbit'e, resmî muhâberâtında mektuplarını tercüme ederken mânâsını ta'dîl ederler *{değiştirirler}* korkusuyla Yahudi kâtibler istihdâm etmek istemediği için İbrânîce tahsil etmesini emreyledi.[167]

166 Vâkıdî Wellhausen, 170-172; Taberî, birinci cilt, 1375-1383; Esîr, ikinci cilt, 112-113; Haldûn, ikinci cilt, zeyl, 23-24; Halebî, üçüncü cilt, 327-330; Hamîs, ikinci cilt, 13-15, bu vakayı 6. sene-i hicriyyede cereyan etmiş gibi gösterir.

167 Taberî, birinci cilt, 1460; Esîr, ikinci cilt, 135; Hamîs, birinci cilt, 523, Yahudilerin diline Süryânîye (Arâmî) diyor ve Zeyd'in bunu yalnız on beş günde öğrendiğini söylüyor.

Peygamber'in Zevcesi Zeyneb'in Vefatı

§22. Bu sene müşriklik zamanında Ümmü'l-Mesâkîn nâmıyla yâdedilen Peygamber'in zevcesi Zeyneb bt. Huzeyme b. el-Hâris el-Hilâliyye vefat etti. Kimisi yalnız iki aydan, kimisi ise sekiz aydan beri Muhammed'in zevcesi olduğunu söylüyor. Bakî'"de defnedildi.[168] [IV/132]

Ali'nin Validesi Fâtıma'nın Vefatı

§23. Bu sene Medine'de Ali b. Ebî Tâlib'in [vefatı: 40] validesi Fâtıma bt. Esed b. Hâşim Abdimenâf vefat etti. Hâşimiyye Kabilesinden İslamiyet'i ilk kabul eden kadın odur. Peygamber cenazeyi kendi gömleğine sardı, cenaze alayını ve tedfin merasimini bizzat îfâ etti.[169] [IV/133]

V. Yıl

5. Sene-i Hicriye Vakâyı'ı

2 Haziran 626-22 Mayıs 627 [IV/134]

1	Muharrem	2	Haziran	626	Pazartesi
30	Muharrem	1	Temmuz	626	Salı
1	Safer	2	Temmuz	626	Çarşamba
29	Safer	30	Temmuz	626	Çarşamba
1	Rebîülevvel	31	Temmuz	626	Perşembe
30	Rebîülevvel	29	Ağustos	626	Cuma
1	Rebîülâhir	30	Ağustos	626	Cumartesi
29	Rebîülâhir	27	Eylül	626	Cumartesi
1	Cemâziyelevvel	28	Eylül	626	Pazar
30	Cemâziyelevvel	27	Teşrînievvel	626	Pazartesi
1	Cemâziyelâhir	28	Teşrînievvel	626	Salı
29	Cemâziyelâhir	25	Teşrînisâni	626	Salı
1	Receb	26	Teşrînisâni	626	Çarşamba
30	Receb	25	Kânûnievvel	626	Perşembe

168 Hamîs, birinci cilt, 521.
169 Hamîs, birinci cilt, 526.

1	Şa'bân	26	Kânûnievvel	626	Cuma
7	Şa'bân	1	Kânûnisâni	627	Perşembe
29	Şa'bân	23	Kânûnisâni	627	Cuma
1	Ramazan	24	Kânûnisâni	627	Cumartesi
30	Ramazan	22	Şubat	627	Pazar
1	Şevval	23	Şubat	627	Pazartesi
6	Şevval	28	Şubat	627	Cumartesi
7	Şevval	1	Mart	627	Pazar
29	Şevval	23	Mart	627	Pazartesi
1	Zilkâde	24	Mart	627	Salı
30	Zilkâde	22	Nisan	627	Çarşamba
1	Zilhicce	23	Nisan	627	Perşembe
29	Zilhicce	22	Mayıs	627	Pazar

[IV/135]

Zâtü'r-Rikâ' Seferi

(10-25 Muharrem)

§1. Medine'de Sûku'n-Nabt Pazarı'na bir çoban gelerek teceddüde *{yenilenmeye}* Enmârlarla Sa'lebelerin Müslümanlara hücum etmek üzere toplandıklarını haber verdi. Muhammed derhal dört yüz (başka bir rivayete nazaran yedi yüz yahut sekiz yüz) kişi topladı. Osman b. Affân'ı (yahut Ebû Zerr el-Gıfârî'yi) Medine'de vekil sıfatıyla bırakarak düşmanı aramak üzere yola çıktı. Vadi eş-Şukra'ya[170] îsâl eden *{ulaştıran}* boğazdan geçti. O noktada bir gün kaldı. Etrafı teftiş etmek üzere seyyar müfrezeler sevketti. Fakat düşmanı görmediği gibi düşmanın yakında oralardan geçtiğine dair izler de bulmadı. Ertesi gün daha ziyade ilerledi. Arapların karargâhına vasıl oldu. Hâlbuki Araplar orasını terk ile civar dağların tepelerine, sahradan görülen bir mahale çekilmişlerdi.

170 Not-1 [IV/136] Şukra Medine'den pek uzak olmayan bir mevki idi. Benî Süleymlere ait idi (Yâkût, üçüncü cilt, 308, satır 5-6). Ağleb-i ihtimale göre Vadi eş-Şukra bununla aynı şeydir. Fakat İbn Yâkût'un metninde vadiden bahsolunmaz. Çölde isimleri olan mevâkı'ın kâffesi *{mevkilerin tamamı}* vadiler arasında, çukur yerlerdedir. Çünkü oralarda su bulmak daha kolaydır.

Muhammed daha ziyade ileri gitmedi. Zâtü'r-Rikâ'[171] denilen bu mevkide kaldı. Tecavüze uğramak endişe-i azîmi içinde kaldı. Bu münâsebetle salâtü'l-havf *{korku namazı}* ahkâmı dairesinde namaz kılmayı emretti. Mamafih dağ tepesindeki Araplar da Müslümanlar kadar korkuyorlardı. İki taraftan hiç [IV/136] biri diğerine hücum etmedi. Arap karargâhı Müslümanların ansızın vürûdu *{gelişi}* karşısında bulunmuştu. İhtiyatsızca arkada kalan bazı kadınlar esir düşmüştü. Bunlardan biri bilhassa güzelliğiyle meşhur idi. Muhammed bu netice ile iktifâ etti. Medine'ye avdet emrini verdi. Avdet esnasında gayet şiddetli bir rüzgâr estiği sırada Muhammed dağların bir boğazı arasında bir gece uyuyarak istirahat etti. Esir alınan güzel kadının kocası da gizlice buraya dâhil oldu. Ahz-ı intikam için Peygamber'in istikametinde bazı oklar attı. Oklar uykuda bulunan Muhammed'in yanında Ammâr b. Yâsir ile birlikte muhâfız vazifesini gören Abbâd b. Bişr'e isabet ile onu yaraladı. Mekke'den azîmet Muharrem'in onuncu Cumartesi günü vukû'a gelmişti. Aynı ayın yirmi beşinci Pazar günü Müslümanlar Dırâr'a avdet etmiş bulunuyorlardı.[172] [IV/137]

Salât-ı Havf

{Korku Namazı}

§2. Zâtü'r-Rikâ' Seferi'nde Muhammed Salâtü'l-Havf'ı emretmiştir. 4/101. sûrede bundan uzun ve uzadıya bahsedilir.

171 Not-2 [IV/137] Bu seferde Muhammed'in gittiği en uzak nokta olan Zâtü'r-Rikâ' Yâkût tarafından (ikinci cilt, 799, satır 5) söylendiği veçhile Vâkıdî'ye nazaran Sa'd ile Şekre(Diğer yerlerde 'Şukra' olarak geçmiştir.) arasında, Medine'den üç mil mesafede Nahl kurbunda bir kuyu idi. Zâtü'r-Rikâ' denilmesinin sebebi muhtelif suretlerle izah ediliyor. Bazılarına göre civarda Zâtü'r-Rikâ' Dağı vardı. Uzaktan bakılınca siyaha, beyaza ve kırmızıya boyanmış gibi görünüyordu (Rikâ' satranç tahtası yahut esvâbları *{kıyafetleri}* yamamaya yarayan parça manasındadır). Diğer bir rivayete göre bayraklara orada parça vaz' edilirdi (Rakkaû). Bazıları da civarda Zâtü'r-Rikâ' isminde bir ağacın bulunması(nın) buraya aynı ismin verilmesine sebep teşkil ettiğini söylerler (Yâkût, ikinci cilt, 798-799; Hişâm, 662).

172 Vâkıdî Wellhausen, 172-173; Hişâm, 661-662, 665; Taberî, birinci cilt, 1453, 1454, 1456-1457; Esîr, ikinci cilt, 134; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 28; Hamîs, birinci cilt, 521-522; Buhârî, üçüncü cilt, 100-101; Halebî, üçüncü cilt, 11-12.

Düşmanın Müslüman karargâhına ansızın hücum ederek esir edilmiş bulunan birkaç kadını kurtarmasından korkan Muhammed maiyetindekileri *{yanındakileri}* iki kısma ayırdı. Birisi karargâhın muhafazasına itina ederken diğeri âdât-ı salât etti *{namazını edâ etti}*. Bunlar namazın yarısını kıldıktan [IV/138] sonra diğerleriyle nöbet değiştiriyorlardı. Onlar da namazın yarısını kılıyorlardı. İki defa tekerrür eden bu değiştirme suretiyle namaz iki defada ikmâl ediliyordu. Bundan dolayı Muhammed iki rekât yerine bir rekate müsaade etti. İkinci secde ikinci defadaki namazda edâ ediliyordu. Bu suretle namaz iki müsâvî *{eşit}* kısma ayrıldı. Bu, Nahl'de Zâtü'r-Rikâ' Dağı kurbunda vukû'a geldi.[173]

Peygamber'in Hayatına Suikast

§3. Zâtü'r-Rikâ' Seferi esnasında bir hadise vukû' buldu ki Müslüman müverrihleri *{tarihçileri}* bunu birçok tafsîlât ile hikâye ederler. Gatafânlar Kabilesi'nden Benî Muhâriblere mensup Gurs isminde biri arkadaşlarına Muhammed'i öldüreceğine dair söz vermişti. Müslüman karargâhına gitti ve Muhammed'i dizinin üstünde bir kılıç olduğu halde oturmuş buldu. Gurs kılıcı görmek ister gibi davranarak kınından çıkardı ve Peygamber'i öldürecek bir vaziyet aldı. Peygamber ise hiç şaşırmadan mağrûrâne sözlerle ve cesûrâne bir vaz' ile katili durdurdu, cürmü irtikâb etmesine meydan vermedi. Kur'ân'ın (7/14) şu fıkrası(nın) bu vakaya işaret [IV/139] olduğunu söylüyorlar: "Ey hakiki müminler, bazıları size el uzattıkları ve Rabbiniz o eli durdurduğu vakit siz nâil olduğunuz lütf-ı Sübhânî'yi hatırlayınız. Allah'tan korkunuz. Hakiki müminler Allah'a karşı gayet büyük bir itimat beslemelidirler."[174]

173 Buhârî, üçüncü cilt, 101-102; Hişâm, 662; Taberî, birinci cilt, 1454-1455; Esîr, ikinci cilt, 134; Halebî, üçüncü cilt 12-18.

174 Mâide Sûresi 5/11 olması lüzum ederken Hüseyin Cahid'in çevirisinde ve İtalyancası'nda 7/14 olarak yanlış verilmektedir.
Hişâm, 663; Taberî, birinci cilt, 1456; Buhârî, üçüncü cilt, 103.

İlk Dûmetü'l-Cendel Seferi
(15 Rebîülevvel-10 Rebîülâhir)

§4. Muhammed birçok Arap'ın Dûmetü'l-Cendel[175] etrafında toplandıklarını haber almıştı. Bunlar Suriye ile Medine arasında münâkalâtı kesiyorlar, seyahat eden kervanlara zarar veriyorlar, Medine'yi bile tehdit ediyorlardı. Muhammed, bu Arapların Medine üzerinde yürümek niyetinde olduklarını duymuştu. Suriye'ye giden Araplardan birinin geçtiği bu havâlîye *{yöreye}* mâlik olmayı Muhammed pek istiyordu. Çünkü Medineliler Bizans İmparatorluğuyla ve bilhassa Suriye hudutlarında sakin Nebatîlerle birçok mübâdelât-ı ticâriyyede *{ticari alışverişlerde}* bulunuyorlardı. Malum olduğu üzere Medine'de Sûku'n-Nabt isminde bir çarşı bile vardı. Nabtîler buraya zeytinyağı ile un (dermek) getirirlerdi. Bütün ticaret ise Dûmetü'l-Cendel tarîkiyle vukû' buluyordu. Bundan dolayı Medine'nin temin-i refâh ve saadeti nâmına bu büyük tarîk-i ticârînin *{ticaret yolunun}* hür ve açık bulunması lazımdı. Bu sebepten dolayı Muhammed Rebîülevvel'in on beşinci günü Sibâ' b. Arfete el-Gıfârî'yi Medine'de vekil bırakarak Dûmetü'l-Cendel üzerine azami süratle ve mümkün olduğu kadar habersizce yürüdü. Yanında bin kişi vardı. Oraları bilen [IV/140]
mezkûr el-Uzri nâmında biri rehberlik ediyordu. Peygamber oradaki mütecavizleri ale'l-gafle *{dalgınlık halinde}* basmak

175 Not-1 [IV/140] Dûmetü'l-Cendel'e ve Babil'de ve Suriye'de aynı ismi taşıyan yerlere ait karışık meseleler hakkında ileride bahsedeceğiz. Burada bahsi geçen Dûme Arabistan Şibh-i Cezîresi'nin şimâlinde bugün Cevf nâmıyla [IV/141] maruf olan münbit *{verimli}* ovadır, Şam'ın cenûbunda *{güneyinde}* kâin bir vahadır. Bu gün bile Arabistan Yaylasının en meskûn merkezlerinden birini teşkil eder. Buraya ve tarihine dair daha fazla tafsilât için üçüncü ve sonuncu Dûmetü'l-Cendel Seferi münâsebetiyle 9. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız. O tarihte Dûmetü'l-Cendel Müslüman idaresine sûret-i kat'iyyede dâhil olmuştur. Bu şimdiki sefer sadece bir keşf-i taaruzîden ibarettir. Bî-pâyân bir çölün ortasında ve Peygamber'in hükm ü nüfuzunu tanımayan ve Müslüman kuvvetlerinin Medine'ye hadd-ı avdetlerini kolayca kesebilerek kendilerini mağlubiyete uğratabilmeleri muhtemel olan kabileler arasındaki Dûme'ye kadar gitmeye Müslümanlar kadar olamadılar yahut cesaret edemediler.

ve dağıtmak istiyordu. Fakat yolda Müslümanlar bazı koyun ve deve sürülerini yağma etmekten men-'i nefs edemediler. Böyle bir Müslüman kuvvetinin ilerlemekte olduğu haberi kendilerinin müvâsaletlerinden evvel Arapların kulağına vasıl oldu. Onlar da Muhammed Dûmetü'l-Cendel'den bir konak *{iki menzil arasındaki yol}* mesafeye geldiği zaman alelacele dağıldılar. Muhammed civarlara bazı müfrezeler gönderdi. Bir miktar mevâşî *{büyükbaş hayvan}* iğtinâm etti *{yağmaladı}*. Muhammed b. Mesleme bir esir bile aldı. Muhammed bununla memnun olarak daha ileriye gitmedi, Medine'ye döndü.
[IV/141] Oraya Rebîülâhir'in onunda vasıl oldu.[176]

§5. Dûmetü'l-Cendel Seferi esnasında Medine'de Sa'd b. Ubâde'nin validesi vefat etti. Sa'd o zaman Muhammed ile birlikte Medine'den uzakta bulunuyordu.[177]

Kıtlık

Beşinci Sene-i Hicriyyedeki Kıtlık

§6. O zaman bir kuraklık neticesinde tahaddüs eden kıtlık hala devam ettiği cihetle Muhammed, Ubeyde b. Hasan el-Fezârî'ye hayvanlarını Tağlemeyn ve Merâd havâlîsinde otlatması için vukû' bulan müracaatı üzerine müsaade verdi.
[IV/142] Nâzil olan yağmur hasebiyle o havâlî yeşillenmedi.[178] Bu kıtlık, ikinci Bedir Seferinden bahsederken menâbi'in bil-vâsıta zikrettikleri kıtlık olacaktır. Hamîs[179] o sene Kureyşîle'in de gayet şiddetli bir kıtlıktan muzdarip olduklarını temin ediyor.

176 Vâkıdî Wellhausen, 174-175. 175. sahife, not 2'ye ve 391. sahifeye bakınız; Hişâm, 688; Taberî, birinci cilt, 1462-1463; Esîr, ikinci cilt, 135-136; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 29; Hamîs, birinci cilt, 567-568, Dûme'nin Medine'den 15-16 ve Şam'dan ise ancak 5 konak uzakta olduğunu temin ediyor; Halebî, üçüncü cilt, 20-22.

177 Taberî, birinci cilt, 1463; Esîr, ikinci cilt, 136; Hamîs, birinci cilt, 528, burada denildiğine nazaran Sa'd, Peygamber'in nasihatine tevfîk-i hareketle validesinin nâmına bir kuyu yaptırmıştır.

178 Taberî, birinci cilt, 1463; Esîr, ikinci cilt, 136; Haldûn, ikinci cilt, zeyl [IV/142] 29.

179 Birinci cild, 528, satır 22.

Ay Tutulması

Hüsûf-ı Kamer

§7. O sene, Cemâziyelâhir ayında[180] bir hüsûf-ı kamer vukû'a geldi. Medine Yahudileri tassâs (bakır kaplar) çalmaya ve aya sihir yapıldı diye bağırmaya başladılar. Muhammed ise bilakis müminleri topladı, salâtü'l-hüsûf *{ay tutulması namazı}* edâ etti. Bunu müteâkib ay tekrar eskisi gibi parlamaya başladı.[181]

Hadis mecmûalarında hüsûf-ı kamer ile küsûf-ı şems *{güneş tutulması}* hakkında hususi bir fasla tesadüf ederiz. Muhafaza edilen ehâdîs bazı teferruatta mevzu da olsalar bu hâdise-i tabî'anın *{doğa olayının}* Peygamber'in doğduğu ve yaşadığı barbar ve itikat-ı bâtılaya *{bâtıl inançlara}* müptela hey'et-i ictimâiyyede uyandırdığı intibâât ve hissiyâtın hatıralarını pek güzel in'ikâs ettirmektedirler *{yansıtmaktadırlar}*. Faraza, Buhârî'nin zapt ettiği hadisleri[182] tetkik edersek anlarız ki Muhammed bu hadisenin sebebi hakkında hiç hâiz-i vükûf değildi. Ay ve güneş karardığı zaman cidden bir korku duyardı. Fakat muttasıf olduğu *{tanımladığı}* hiss-i selîm ile Müslümanların zihninden kamerin yahut güneşin muvakkıt [IV/143] *{bir süre}* kararmasının vakâyı-'ı beşeriyye ile münâsebettâr olduğu yolundaki yanlış fikri çıkarmaya çalışırdı. Bir küsûf yahut hüsûf vukû'a geldiği zaman Muhammed evinin avlusuna koşar, namaz kılmaya başlar, Müslümanlara kendi misâlini takip etmelerini tavsiye eyler, "her türlü tehlike zâil oluncaya

180 Not-1 [IV/144] Hüsûf hikâyesi sahih olamaz. 5. sene-i hicriyye esnasında yani 626 sene-i mîlâdîsi Haziranının ikisiyle 627 senesi Mayısının 22'si arasında ancak 9 Teşrînisâni 626 tarihinde bir hüsûf vukû'a geldi. Fakat Medine'de kamerin kararması zamanında bade'z-zuhr *{öğleden sonra}* saat takriben dört olduğu cihetle hiç kimse bunu müşahade edememiştir. Medine'de görülen tam bir hüsûf 625. sene-i mîlâdî Teşrînisânisi'nin 20'sinde, nısfu'l-leylden *{gecenin yarısından}* takriben üç saat sonra vukû'a gelmiştir. Bu da 4. sene-i hicriyye Cemâziyelâhirinin on üçüne tesadüf eder. İhtimal ki menba'mızın seneyi şaşırarak bahsettiği hüsûf budur.

181 Hamîs, birinci cilt, 528.

182 Kitâbü'l-Küsûf, birinci cilt, 264-272.

kadar" namazdan fâriğ olmamalarını söylerdi.[183] Muhammed hüsûf ve küsûfları irâde-i ilâhiyyenin işârâtı yahut ifâdâtı, insanlarda Allah korkusunu canlandırmak için bir ihtar ve vasıta suretinde telakkî ederdi. Her hüsûf ve küsûf esnasında Peygamber'in asabiyeti müminler üzerinde bir tesir bırakıtı. Bunlar sonra bu vakaları sâmî'lerine naklederken birçok mevzu'-u ehâdîse meydan verdiler. Bunlar Muhammed'in telaş ve heyecanını göze çarpacak bir şekilde hikâyeden ibaret idiler. İşte bu suretle Peygamber'in bir hüsûf esnasında azâb-ı cehennemi görmüş olduğuna dair ehâdîste birtakım hikâyelere tesadüf ediyoruz.[184] Sahabeler Muhammed'in izhâr ettiği korkunun hüsûf ve ya küsûfun kıyamete alamet olması endişesinden ileri geldiğine câhib oldular. Onun için bize bu münâsebetle Peygamber'in hiçbir zaman görülmemiş bir
[IV/144] şevk ve galeyân ile ibadet ettiğini anlatıyorlar.[185]

Müreysi' Seferi[186]

[1]

(2 Şa'bân-1 Ramazan)

§8. Muhammed, Huzâaların bir dalı bulunan Benî el-Mustaliklerin reisi Hâris b. Ebî Dırâr'ın kendi kabilesinden silah taşımaya kâdir bütün kimseleri topladığını ve hangi kabileye mensup olurlarsa olsunlar müracat eden bütün gönüllüleri Müslümanlara karşı harbe hâhişker *{istekli}* iseler kemâl-i memnuniyetle kabul ettiğini haber aldı. Hâris'in maksadı Medine'ye tecavüz etmekti. Bunun üzerine Peygamber Büreyde b. el-Husayb el-Eslemî'yi (yahut Büreyde b. el-Husayb [vefatı: 63]) bu haberin sıhhatini tahkîke gönderdi. Büreyde düşman

183 Buhârî, birinci cilt, 265, satır 1-2.
184 Buhârî, birinci cild, 288. ve müteâkib sahifeler.
185 Buhârî, birinci cilt, 271, satır 4.
186 Not-1 [IV/146] İbn İshak bu seferin 6. sene-i hicriyyede vukû'a geldiğini söylüyor ki Vâkıdî'nin rivayetinden tam bir sene sonra demektir. İbn İshak'a nazaran bu sefer Medine'nin muhâsarasından ve Kurayzaların katlinden sonradır (Taberî'ye bakınız, birinci cilt, 1500; Hamîs, birinci cilt, 529, satır 4). Bu seferin asıl tarihi(nin) Dûmetü'l-Cendel Seferinden beş ay sekiz gün sonra olduğunu temin ediyor.

karargâhını Müreysi''de ziyaret etti, Arapların niyetlerini anladı. Medine'ye avdetinde Peygamber'in aldığı malumatı teyid eyledi. Muhammed Müslümanlara silahlanmalarını ve yola çıkmalarını emretti. Şa'bân'ın ikisinde büyük bir kuvvetle ve otuz süvari ile (onu Muhâcirîn'den, 20'si Medinelilerden) Medine'yi terk etti. Asker arasında birçok münafıklar da vardı. Bunlar o zamana kadar hiçbir hey'et-i seferiyyeye iştirak etmemişlerdi. Fakat bu defa ganimet muhakkak ve gidilecek yer yakın olduğu için onlar da beraber geldiler. Filhakika Mustaliklerin toplanmış oldukları Müreysi', Kedîd havâlisinde, Bahr-ı Ahmer *{Kızıl Deniz}* tarafında, sahile yakın bir mahalde ve Fürû''dan bir saat mesafede bir kuyu idi. Medine'den 24 mil mesafede ve Necid yolu üzerinde kâin-i Bakâ''[187] da[188] düşmanın bir casusu tutuldu. Casus ölüm tehdidi altında söz söylemeye mecbur oldu. Fakat sonra bizzat Muhammed tarafından vukû' bulan dîne davete icabet etmediğinden Ömer b. el-Hattâb tarafından başı kesildi. Müreysi''de Müslümanlar düşman kuvvetlerini kendileriyle çarpışmaya müheyyâ *{hazır}* bir halde buldular. Muhammed maiyetindeki Müslümanları saff-ı harb üzere dizdi. Muhâcirînin bayrağını Ebû Bekir'e (yahut Ammâr b. Yâsir'e), Medinelilerin bayrağını da Sa'd b. Ubâde'ye verdi. Müslümanlar yanaşık saf halinde ilerledikleri zaman Araplar kendilerini ok yağmuru ile karşıladılar. Fakat Müslüman askerinin sadmesine *{darbesine}* mukâvemet edemediler. Kısa bir müsâdemeden sonra *{çarpışmadan}* meydanda on maktul, birçok esir, iki bin deve, beş bin koyun, iki yüz kadın bırakarak kaçtılar. Yalnız bir Müslüman maktul düştü. Galiplerin âvâze-i harbi: Yâ Mansûr! امت! امت! Emit! [IV/146] Emit (Öldür! Öldür)! idi. Takip esnasında pek şiddetli bir rüzgar esti ki, havada çok toz bulunduğu için bir Müslüman (ismi [IV/145]

187 Kelime metnin İtalyancası'nda Bekâ' şeklinde, Vakıdî'de Bak'â şeklinde yazılmıştır.

188 Not-2 [IV/147] Bu Bakâ' ihtimal ki Zü'l-Kassa denilen yer ile aynı şeydir. Zü'l-Kassa Medine'den 24 mil mesafededir. Halîfe Ebû Bekir on birinci sene-i hicrîde asilere karşı yürüyen askerlerle orada veda etmişti (Yâkût, birinci cilt, 700, satır 19-21; Marâsıd, birinci cilt, 165-166).

söylenmiyor) hataen Hâşim b. Sebbâbe isminde bir sahabeyi öldürdü. Muhammed efkârı teskîn için maktülün biraderi Mikyâs b. Sebbâbe'ye diyet te'diye etti *{ödedi}*. Mamafih Mikyâs bundan memnun olmadı. Fırsat düşünce kardeşinin katilini öldürdü ve Kureyşîlerin nezdine kaçtı. Mekke'nin fethinden sonra Muhammed Mikyâs'ı tevkîf ettirerek Nümeyle'ye
[IV/147] idam ettirdi.[189]

§9. Düşmanlar dağılınca üserâ iplerle bağlandı ve Büreyde b. el-Husayb[190] es-Sülemî'nin taht-ı nezâretine verildi: Düşmandan ayrılan esliha *{silahlar}* ve sâir eşya ikinci birtakım teşkil etti. İğtinâm edilen mevâşî ile *{hayvanlarla}* birlikte muhafazası Peygamber'in azadlısı Şükran'a tevdi' olundu. Kadınlarla çocuklar da üçüncü takımı vücuda getirdi. Mahmiye b. Cez ez-Zübeydî Peygamber'in emri üzerine derhal hey'et-i mecmû'adan Muhammed'e isabet eden beşte bir hisseyi[191] tefrike başladı *{ayırmaya}*. Mütebâkîsini *{kalanını}* hey'et-i sefferiyye azası arasında taksim etti. Taksimde bir deve altı koyuna ve çocuklu bir kadın altı deveye müsâvî addolundu *{eşit sayıldı}*. Benî el-Mustaliklerin reisinin kızı olan güzel Cüveyriye bt. el-Hâris b. Dırâr el-Huzâî kura ile Sâbit b. Kays b. Şemmâs ve amcazâdesinin hisselerine düştü. Kurnaz kadın galibin elinde başına gelecek şeyi pek güzel takdir ettiği için kemal-i cüretle Peygamber'in huzuruna gitti. Güzelliğinin tesir-i muhakkakına itimat ederek Müslümanlığı kabul eylediğini beyan ile Peygamber'den fidye-i necâtı te'diye *{zafer*

189 Vâkıdî Welhausen, 175-176, 178; Hişâm, 725-726, 728; Yâkût, dördüncü cilt, 515; Marâsıd, üçüncü cilt, 87-88; Taberî, birinci cilt, 1500, 1510-1511, 1515-1516; Esîr, ikinci cilt, 146-148; Hamîs, birinci cilt, 528-529, 532; Buhârî, üçüncü cilt, 102-103; Halebî, üçüncü cilt, 22-23; Hacer, ikinci cilt, 570, numara 8722, bu seferde Müslümanların rehberi(nin) Târık el-Huzâî nâmında biri olduğunu söylüyor.

190 Yukarıki fıkraya bakınız.

191 Not-1 [IV/149] Ganâimin beşte biriyle Muhammed yetimlere, fakirlere, zuafâya *{düşkünlere}* sadaka veriyordu. Fakat bunlardan biri isti'mâl-i silaha *{silah kullanmaya}* kâdir hale gelince muâveneti *{yardımı}* kesiyordu. Çünkü sinn-i rüşde *{erginlik yaşı}* gelmiş her sağlam ve silah taşımaya kâdir adamın sadakaya hakkı olmamak Muhammed için bir düstur idi (Vâkıdı Wellhausen, 177).

fidyesi ödemek} hususunda kendisine yardım etmesini rica etti. Muhammed, genç kadının câzibe-i hüsnüne meclûb oldu. [IV/148] Onu yalnız Sâbit b. Kays'tan iştirâ *{satın almak}* ile kalmayarak, kendisine izdivâc ve hürriyet de teklif etti. Cüveyriye teklifi kabul etti, iş kararlaştı. Hadis, yeni zevcesini memnun etmek için esir yüz kadını daha azat ettirmiş olduğunu ilave ediyor. Peygamber'in yanında iki zevcesi Âişe ve Ümmü Seleme olmakla beraber zifaf o gün Muhammed tarafından Müreysi' Kuyusunun yanında rekz edilmiş olan meşîn çadır altında icra edildi. Mamafih esir edilen kadınlar cariye gibi telakkî edilmeyeceklerdi, yalnız esir addolunacaklardı. Binaenaleyh kendilerine el sürülmeyecekti. Fakat sahabeler müştehebât-ı nefsâniyelerini *{nefislerinin arzularını}* tatmin etmek istediklerinden Peygamber'in nezdinde ısrarda bulundular. Nihayet Muhammed, "azil"e *{kadın rahminin dışına boşalmak}* riayet etmek şartıyla esir kadınlarla yatabilmeleri için müsaade verdi. "Azil" kadınların gebe kalmalarına mani olacak tedbir-i ihtiyâtîde bulunmaktan ibarettir. Sonra Benî el-Mustaliklerin bir hey'et-i murahhasası *{Elçi heyeti}* Medine'ye gelerek bütün kadınlar için fidye-i necât te'diye etti. Kadınlara Medine'de kalmak için bir hakk-ı hıyâr verildi *{seçme hakkı}*. Fakat hiçbiri hisselerine düştükleri erkeklerle münâsebette bulunmuş olmakla beraber, kalmak istemedi. Hepsi ailelerine dönmeyi tercih eylediler.[192] [IV/149]

§10. Muharebeden sonra henüz Müreysi' etrafında bulundukları sırada mühim bir hadise zuhur etti. Kuyunun suyu pek az idi. Su almak için izdiham vukû'a geliyordu. Benî Sâlimlerin (Hazrec) müttefiki olan Sinân b. Veber el-Cühenî, Ömer'in hizmetinde bulunan Cehcâh b. Saîd el-Gıfârî ile aynı zamanda su çekiyorlardı. Kovalar çekilirken ipler birbirine dolandı. Bir münakaşa çıktı. Bu münakaşa esnasında Gıfârî haksız olmakla beraber bir feverân-ı hiddete mağlup olarak

192 Vâkıdî Wellhausen, 177-179; Hişâm, 729-730; Taberî, birinci cilt, 1516-1517; [IV/149] Esîr, ikinci cilt, 146; Hamîs, birinci cilt, 533-534; Buhârî, üçüncü cilt, 103.

Medineli müttefike o kadar şiddetli vurdu ki yarasından kanlar akmaya başladı. Sinân, Hazrecleri imdada çağırdı. Telaşe düşen ve korkan Cehcâh kaçtı ve o da Mekke Muhâcirlerinden istimdâd etti. Az bir vakit içinde bir tarafta Mekkeliler diğer tarafta Medineliler karşı karşıya dizildiler. Hepsi müsellah bulunuyorlardı. Sinirler o kadar gergindi ki felaket-engîz bir nizâ'ın zuhur etmesinden korkulabilirdi. Çok şükür ki ih-
[IV/150] tiyatkâr Muhâcirînden bazıları araya girdiler, Medineli Ubâde b. es-Sâmit'i ve sâir müttefikini de teskîn-i ezhân *{zihinlerini sakinleştirmek}* için sarf-ı mesâî etmeye kandırdılar. Sükûnet kısmen tesis edilebildi. Mamafih vaka pek hususi bir vehâmet iktisâb etmişti *{kazanmıştı}*. Çünkü Medineli münâfıkînin reisi bulunan Abdullah b. Übeyy gürültü çıktığı vakit tesis-i sükûn için ileriye atılacak yerde Mekke Muhâcirlerine karşı gayet şiddetli bir lisan kullanmış, onları nankörlükle, hırs ve tamahla *{açgözlülükle}*, nâ-kâbil-i tahammül *{tahammül edilemez}* bir arzu-yı tahakküm ile itham etmişti. Bu yabancı adamları evlerine kabul ettiklerinden dolayı Hazreclere müâhezâtta *{tenkidlerde}* bulundu ve nihayet şu cümle ile sözlerine nihayet verdi: "Vallahi, Medine'ye döndüğümüz zaman kuvvetliler zayıfları tard edeceklerdir *{kovacaklardır}*!" Bu tehditkâr sözler herkes üzerinde pek büyük bir tesir husûle getirdi. Ağızdan ağıza dolaştı. Bir an içinde bütün karargâha yayıldı. Bu sözleri İbn Übeyy'in ağzından işitmiş olan Zeyd b. Erkam nâmında bir Medineli gidip Peygamber'e haber verdi. Muhammed, Medine cemaati arasında pek tehlikeli bir nifak uyandırabilecek surette vukû'a gelen şu gayr-ı me'mûl *{beklenmedik}* hâdiseden pek telaş etti. Diğer taraftan Mekkeliler de İbn Übeyy'in sözlerine son derecede kızmışlardı. Ömer kendisini öldürmek istiyordu. Muhammed Muhâcirîne sükûnet tavsiye etti. Kendi sahabelerini katletmiş olmakla itham edilmek istemediğini söyledi. Yine Ömer'in diğer bir teklifini
[IV/151] kabul ederek sıcak pek ziyade olmak ve karargâhtan hareket saati hulûl etmemiş olmakla beraber derhal yola çıkılması için

emir verdi.[193] En ibtidâ Muhammed devesine bindi. Nüfuz-ı şahsisi o kadar ziyade idi ki fikirler gayet galeyânda olmakla beraber hiç kimse itaatten geri kalmadı. Hepsi gayet uzun bir merhaleye kadar kemâl-i sabır ile Peygamber'in arkasından yürüdüler. Bu yürüyüş vakt-i zevâlden *{güneşin tam tepede olması}* bir saat evvelinden ertesi gün tulû-ı şemse *{güneşin doğuşuna}* kadar devam etti.[194] Bu büyük yorgunluk Müslümanları o kadar bitkin bir hale getirdi ki yürüyüşün sonunda hiç kimse artık geçmiş hâdiseden bahsetmedi. Muhammed tevakkuf emrini verir vermez hepsi kendilerini yere attılar, derin surette uyudular. Bu tedbir matlûb olan *{istenilen}* tesiri tamamen hâsıl etti. Cebrî yürüyüş yorgunluğu, bütün infialleri dağıtıyordu. Sükûnet tekrar tesis etti.[195] [IV/152]

193 Not-1 [IV/151] Şiddetli hararet hakkındaki bu sözler tarih cetvelleriyle tevâfuk etmezler. Çünkü bu cetvellere nazaran beşinci sene-i hicriyyenin Şa'bân'ı 626 sene-i mîlâdîsi Kânûnievveli'nin 26'sı ile 627 senesi Kânûni [IV/152] sânîsi'nin 24'ü arasına müsâdiftir. Yani senenin en soğuk mevsimidir. O zaman Araplar gündüzleri seyahat ederler. Bu seferi bir sene sonra aynı ayda vukû' bulmuş diye gösteren İbn İshak'ın rivayeti kabul edilirse ancak on bir günlük bir fark vardır. Bundan anlıyoruz ki en ehemmiyetsiz tafsîlâtta bile hadisi körü körüne kabul etmek câiz değildir. O kadar tezatlar arasında hakikatin ne olduğunu tayin etmek mümkün olamıyor. Mesela, § 13. fıkrada hikâye edilen şeylere bakınız. Bunlara nazaran o sırada kışın sonlarında yahut ilkbaharda bulunulmak lazım gelir.

194 Not-2 [IV/152] Hadise nazaran Peygamber yolda Cenâb-ı Hakk'tan birtakım evâmir *{emirler}* ahz etmiştir ki *{gelmiştir}* sonra bunlar 63. sûrede bir şekl-i kat'î iktisâb etmişlerdir *{kesin yerini almıştır}*. Rivayet ediyorlar ki: Muhammed devesini hızla sürüyordu. Zeyd b. Erkam da Peygamber'in sık sık kendisine bakması için devesini Muhammed'in devesinin yanında bulundurarak Peygamber'den ayrılmıyordu. Birden bire Peygamber'e vahiy nâzil oldu. Alnından iri iri ter damlaları dökülmeye başladı. Ağırlık o kadar ziyadeleşmişti ki deve ayaklarını hemen hemen kaldıramıyordu (bu sözlerin izahatı için Sprenger'a bakınız, birinci cilt, 273). Muhammed kendine geldiği vakit Zeyd'in kulağından yakaladı. Yukarıya, semaya doğru o kadar kuvvetli çekti ki Zeyd semerin üstünden ayağa kalkmaya mecbur oldu. Peygamber dedi ki: "Senin kulağın itimata şâyândır. Allâh senin rivayetini teyit etti!" 63. sûre bu suretle nâzil oldu (Vâkıdî Wellhausen, 181. Taberî'ye de bakınız, birinci cilt, 1514).

195 Vâkıdî Wellhausen, 179-182; Hişâm, 726-727; Taberî, birinci cilt, 1511-1513; Esîr, ikinci cilt, 146-148; Hamîs; birinci cilt, 529-531; Halebî, üçüncü cilt, 32-36.

§11. Ertesi akşam Muhammed tekrar hareket emrini verdi. Tulû-ı şemse *{güneşin doğuşuna}* doğru Nakî'nin[196] üst tarafında Bak'â menbaında tevakkuf etti. Burada develerin ipleri
[IV/153] çözüldü, sahrada otlamaya bıraktılar. Gayet şiddetli bir rüzgâr çıktı. Bu, hakiki bir kum fırtınası idi. İtikâdât-ı bâtılaya tabi bulunan Müslümanlar bunun, gaybûbetleri esnasında Medine'nin bir tecavüze uğraması yahut buna benzer başka bir şey vukû'a gelmesi gibi bir felakete işaret teşkil etmesinden korktular. Vakt-i zevâlde *{öğle vaktinde}* fırtına hadd-ı a'zamî-i şiddetini buldu. Fakat Muhammed fırtına başlayınca münafıklardan birinin vefatına işaret olduğunu söyleyerek yanındakileri teskîn etti. Sonra tahakkuk etti ki tam fırtına esnasında Medine'de Yahudi Zeyd b. Rifâ'a b. et-Tâbût terk-i hayat etmişti. Benî Kaynukalara mensup olan bu adam Peygamber'in en şiddetli düşmanlarından biri ve Abdullah b. Übeyy'in pek dostu idi. Abdullah bu ziyadan *{kayıp gitmeden}* pek mükedder oldu *{üzüntü duydu}*.[197]

§12. Akşama doğru fırtına sükûnet bulunca ashab, dağılmış olan develeri toplamak üzere karargâhtan çıktı. el-Kusva nâmı verilen devenin kaybolduğu tahakkuk etti. Kimse bunu bulamadı. Herkes Muhammed'in pek sevdiği bu deveyi bulmak için uğraştığı sırada münâfıkînden Zeyd b. el-Lusayt bazı ileri gelen Müslümanların önünde devenin nerde bulunduğunu Allah'ın Peygamber'e bildirmemesi(nin) garip olduğunu
[IV/154] söyledi. Hiç kimse bu acı istihzâya verecek bir cevap bulamadı. Fakat biraz sonra deve bulundu. İp bir ağaca takılarak orada sıkışmış kalmıştı. Hadise nazaran Muhammed her şeyi evvelden o kadar sarîh surette haber vermiş ve tarif etmişti ki hayrete düşen Zeyd b. el-Lusayt Muhammed'i nihayet hak Peygamber ve Rasulullah olarak tanıdı. Mamafih diğer bir hadise göre Zeyd hîn-i vefatına*{vefat vaktine}* kadar Muhammed'in en şiddetli bir muhalifi olarak kalmıştır. 9. sene-i

196 Vâkıdî'de ve İtalyanca metinde en-Nakî' şeklinde yazılmıştır. Hüseyin Cahid'in çevirisinde harf hatası yapıldığı görülmüştür.

197 Vâkıdî Wellhausen, 182-183; Hişâm, 727; Taberî, birinci cilt, 1513-1514; Hamîs, birinci cilt 531; Halebî, üçüncü cilt, 36-37.

hicrîde Tebük Seferi esnasında Peygamber'e karşı yine hürmetsizlik göstermiştir.[198]

§13. Muhammed, Nakî'den geçerken, o havâlîde mera olmaya elverişli birçok nebâtât ile mestur *{kaplı}* büyük arâzî bulunduğuna dikkat etti.[199] Buranın Müslümanların münhasıran binek hayvan ve develerine tahsis edilmesi emrini verdi. Mamafih süt veren hayvanât suret-i kat'iyyede istisna edilmemişti. Yalnız kadınlar ve hayvanlarını mera mera dolaştıramayacak kimseler için buradan istifadeye müsaade verildi. Bu suretle tefrik ve tahsis edilen arazi bir murabba' *{kare}* vücuda getiriyordu. Beher dıl'ın tûlü *{herbir kenarın uzunluğu}* Mükammil Dağı'ndan tulû-ı şems esnasında haykıracak cehîrü's-savt *{yüksek sesli}* bir kimsenin sesinin erişebileceği noktaya kadar imtidâd ediyordu *{yayılıyordu}*. Muhammed, Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'yi müfettiş tayin etti. Yazın oralarda suyun nadir olduğunu duyduğundan Hâtıb b. Ebî Belte'a'ya bir kuyu [IV/155] kazmasını emreyledi. Bu ahkâm Halîfe Ebû Bekir [vefatı: 13], Ömer [vefatı: 23] ve Osman [vefatı: 35] zamanlarında da meriyyü'l-icrâ *{yürürlükte olan bir uygulama}* kaldı. Onlar Nakî' havâlisini askerî atlara mera olarak muhafaza ettiler.[200]

§14. Avdet *{dönüş}* esnasında Müslümanlar Zü'l-Huleyfe ile Barsân arasında Zâtü'l-Ceyş Vadisinde tevakkuf ettiler ki burası Medine'den pek uzak değildi;[201] Peygamber'in zevcesi Âişe gerdanlığı kaybettiği cihetle bunu aramak için o kadar vakit geçirtti ki namaz vakti geldiği zaman kimsede su yoktu. Muhammed, Müslümanların adem-i memnuniyetini izâle için teyemmüme dair olan ayetleri tebliğ etti (15/45; 5/9). Su bulunmadığı zaman bu sayede müminler çölün ince kumlarıyla

198 Vâkıdî Wellhausen, 183; Hamîs, birinci cilt, 531; Halebî, üçüncü cilt, 37-38.

199 Not-1 [IV/155] Bu malumat, seferin Arabistan ilkbaharında (Şubat ile Mart ibtidâlarında) vukû'a geldiği zannını veriyor. Bu mevsimde § 11. fıkrada zikredilen şiddetli fırtınalar vukû'a gelir ve meralar yeşil ve çiçekli bulunur.

200 Vâkıdî Wellhausen, 183-184; Belâzurî, 9.

201 Yâkût, ikinci cild, 178.

abdest alabiliyorlardı. Müslüman ordusu Medine'ye avdetten evvel iki mevkide daha tevakkuf etti. Son merhalede Âişe bir ihtiyâc-ı tabîiyi izâle için, tulû-ı şemsten evvel karargâhtan uzaklaştı. Bu defa da Âişe gerdanlıklarından birini kaybetti.
[IV/156] Bunu aramak için oyalandı. Bu suretle o kadar vakit geçirdi ki karargâha döndüğü zaman Müslüman ordusunun kendisini yolda yalnız bırakarak hareket etmiş olduğunu hayretle gördü. Bir müddetten beri Peygamber kadınlara tesettürü emretmişti. Hey'et-i seferiyye ile birlikte bulunan Peygamber'in zevceleri mahfeler içinde, kapalı ve herkesin nazarlarından uzak bir surette seyahat ediyorlardı. Âişe'nin mahfesi de bu suretle hareket etmişti. Kimse onun gaybûbetini fark etmemişti. Yanlışlığın meydana çıkacağını ve kendisini aramaya geleceklerini tahmin ederek Âişe yere uzandı ve uykuya daldı. Safvân b. Muattal es-Sülemî nâmında br Müslüman Âişe'yi bu halde buldu. Kendisine orada yapayalnız tesadüf etmekten hayretlere düşerek devesini takdim etti ve kemâl-i hürmetle deveyi biraz uzaktan takip ederek Âişe'yi Medine'ye götürdü. Peygamber'in vaz' ettiği kanuna tebaiyyetle *{emrettiklerine uyarak}* Âişe'nin yüzüne bakmaktan ictinâb ediyordu. Safvân hayvanı hızlı sürmekle beraber Müslüman askerlerine yetişemedi ve bunun için Medine'ye Peygamber'in zevcesiyle birlikte girdiği görülünce büyük bir rezalet koptu. Peygamber'in bütün düşmanları şimdi Peygamber'in Âişe'ye gösterdiği meyl-i mahsusu kıskanan kadınların tahrikâtıyla da birleşince ortaya büyük bir dedikodu çıktı. Âişe açıktan açığa itham ediliyordu. Bu bed-hâhâne *{kötü niyetli}* sözler nihayet Pey-
[IV/157] gamber'e kadar gitti. Onda o kadar nâ-hoş bir tesir hâsıl etti ki artık Âişe'ye eskisi gibi muamele edememeye başladı. Âişe başı üstünde toplanan iftira fırtınasına bir müddet lâ-kayd kaldı yahut öyle göründü. Fakat Peygamber'in muamelesinin de değiştiğini görünce hissettiği tesirden hastalandı. Kendisini tedavi ettirmek lüzümunu ileriye sürerek validesinin evine gitmek için Muhammed'den izin istedi. Peygamber bu izni o kadar lâ-kayd bir tavır ile verdi ki Âişe bundan daha ziyade keder duydu. Kocasının evini derhal terketti. Herkesten kede-

rini ve hicâbını gizlemek için validesinin evine kapandı. Muhammed ne yapacağını tayin hususunda müteredditd idi. Üsâme b. Zeyd ile Ali'nin fikirlerini sordu. Üsâme, Âişe hakkında hüsn-i şehâdette bulundu. Fakat Ali Âişe'yi bırakarak başka bir kadın almasını tavsiye etti, "Kadın bolluğu var" dedi. Âişe Ali'nin bu cevabını hiç affetmedi. Sonraları Ali'nin âkıbet-i fecî'ası(nın) bu zâlimâne sözlerin bir neticesi olduğunu tekrar eylemiştir. Âişe'nin câriyesi Büreyre ile Peygamber'in diğer zevcesi Zeyneb bt. Cahş Âişe hakkında pek hüsn-i şehâdet ettiler. Muhammed bir ay kadar tereddüt ettikten sonra bu hale bir nihayet vermeye karar verdi. Birgün minbere[202] çıkarak bütün Müslüman cemaatinin önünde kendisinin aile işlerine varıncaya kadar her şeyiyle bu kadsr bed-hahâne meşgul olan [IV/158] düşmanlarının uydurdukları iftiralara karşı alenî bir protesto yaptı. Bu sözler camide bir gürültü tevlîd etti. Muhammed'in fikrinde olanlar, bu dedikodunun intişârına iştirak etmiş olan kimselerden camide hazır bulunanlara karşı muâhezelere *{azarlamalara}* kıyâm ediyorlardı. İki taraf da birbirine şetm etmeye *{sövmeye}* başladı. Bir an oldu ki adeta büyük bir kavga çıkacak gibi göründü. Bunun üzerine Peygamber kürsüden indi. Kan dökülmesine pek zorlukla mani olabildi. Galeyânı teskîn etti. Birkaç gün sonra Ebû Bekir'in evinde bulunuyordu. Âişe ile görüşmüş, Âişe masumiyetini tekrar temin ve iddia etmişti. Bu sırada birden bire vahiy nâzil oldu ve Âişe'nin hiçbir kabahati bulunmadığını haber veren ayetler (24/11) geldi. Sonra Peygamber camiye gitti, yeni ayetleri alenen tilavet etti ve rivayet olunduğuna göre dedikoduların intişârına en çok sebep olanlara yani Abdullah b. Übeyy ile Mistah b. Üsâse'ye ve hatta gariptir, meşhur müdafaa-ı İslâm şair Hassân b. Sâbit'e dayak attırdı. Mamafih bazıları bu üç zâtın şu meselede en çok kabahatli olduğunu itiraf etmekle beraber dayak keyfiyetini inkâr ederler. Âişe Peygamber'in evine döndü ve eskisinden ziyade teveccühe nâil oldu.[203] [IV/159]

202 ? 7. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız.

203 Vâkıdî Wellhausen, 184-190; Hişâm, 731-740; Taberî, birinci cilt, 1517-1528, 6. sene-i hicrîde; [IV/159] Yâkût, ikinci cilt, 178; Marâsıd,

§15. Mamafih bu aile münâsebetsizliği teskîn edilmesi daha müşkil birtakım husumetler tevlîd etmişti. Safvân b. Muattal es-Sülemî'yi açıktan açığa zinâ ile itham etmiş olan şair Hassân b. Sâbit bu münâsebetle bazı mütecâvizâne eş'âr-ı nazm *{şiirler tertib etmişti}* etmişti. Son derecede hiddetlenen Safvân, nazmen cevap vermekten aciz olduğu için â bir kılıç ile tecavüz etti, onu ağır surette yaraladı. Hazır bulunanlar mani olmasa idi Hassân'ı öldürecekti. Sâbit b Kays b. Şemmâs'ın emriyle mütecâviz tevkîf olundu. Elleri bağlandı, Benî el-Hâris b. el-Hazrec'in ikâmetgâhında hapsedildi. Umâre b. Hazm ile Abdullah b. Revâha gürültüyü teskîn için müdahale ettiler. Hazrecîleri keyfî surette hareketten vazgeçirdiler ve karar ittihâzını *{almayı}* Peygamber'e bırakmaya onları kandırdılar. İki kabahatli Peygamber'in huzuruna götürüldü. Muhammed nizâ'ın *{kavganın}* sebebini tahkik edince Hassân'ı haksız çıkardı. Yazdığı mütecâvizâne eş'ârdan dolayı layık olduğu cezaya uğradığını söyledi. Fakat Araplar için mukaddes olan ahz-ı sâr *{öç alma}* hakkını izâle edemeyeceği cihetle
[IV/160] Hassân tamamıyla iyileşinceye kadar Safvân'ın mevkûf tutulmasını *{tutuklu}* emretti. Çünkü şair terk-i hayat edecek olursa Safvân idam edilmek lazım gelecekti. Münâza'ayı *{çekişmeyi}* bastırmak ve bu işe nihayet vermek isteyen Sa'd b. Ubâde işe müdahale ederek Hassân'ı kendi hukukundan Muhammed lehinde vaz geçirmeye razı etti. Hassân bir hayli mümânaattan *{engellemeden}* sonra hakkını Peygamber'e bıraktı ve buna mukâbil Berhâ yahut Büyerhâ yahut Bi'rhâ nâmında bir mâlikâne ile Sîrîn isminde Kıptî bir câriye aldı (Sonra bundan Abdurrahman isminde bir oğlu dünyaya gelmiştir). Sa'd b. Ubâde ise kendisine bir hurma bahçesi bağışladı.[204]

birinci cilt, 279; Esîr, ikinci cilt, 148-152; Hamîs, birinci cilt, 532-533, Teyemmüm hakkında ve 534-538; Buhârî, üçüncü cilt, 103-109; Halebî, üçüncü cilt, 40-53.

204 Vâkıdî Wellhausen, 188-189; Hişâm, 737-740; Taberî, birinci cilt, 1527-1528; Esîr; ikinci cilt, 152; Hamîs, birinci cilt, 598; Halebî, üçüncü cilt, 54-55.

Benî Müzeynelerin İhtidâsı

(Receb)

§16. (Vâkıdî). Büyük Mudar[205] aşiretine mensup Araplardan Medine'de Peygamber'e en evvel bir hey'et-i seferiyye gönderenler bu Müzeyneler olmuştur. Bunların dört yüz kişilik bir kuvveti beşinci sene-i hicriyye Recebi'nde Muhammed'e geldiler. Muhammed bu Araplara memleketlerinde oturdukları halde hicret hukukunu bahşetti.[206] Dedi ki: "Nerde bulunursanız bulununuz, Muhâcirûndansınız. Bunun için emvâlinizin *{mallarınızın}* (çölde otlayan hayvânât) yanına gidiniz". Müzeyneler de memleketlerine döndüler.[207] [IV/161] [IV/162]

205 Not-1 [IV/161] Benî Müzeynelerden evvel Peygamber'le ittifak eden başka kabileler de vardır. Fakat bunlar Yemâniye denilen Araplara mensup idiler. Onlar ise Arap nessâblarına *{soy bilginlerine}* nazaran Mudarların İsmâiliyye aile-i kebîresiyle hiçbir veçhile hâiz-i karâbet değildiler. Benî Müzeyneler Medine'ye pek civar-ı havâlîde, Hicâz'da Hima en-Nakî' arazisinde, Medine'den yirmi mil mesafede ikamet ediyorlardı. Orada Varikân kurbunda beyaz ve siyah iki Kuds Dağı kendilerini Cüheynelere (Yemâniye) ait bulunan meralardan tefrik ediyordu. Wüstenfeld, Register, 297. Müzeynelerle Muhammed arasındaki neseb münâsebâtı için medhalin § 14. fıkrasındaki birinci şecereye bakınız.

206 Not-2 [IV/161] Asıl hakiki Muhâcirûn din uğrunda memleketlerini terk ile Medine'ye kaçmış olanlardı. Her Müslüman için son derecede bir büyük meziyet teşkil eden bu hareket bir nev'i imtiyâz-ı ma'nevî vücuda getiriyordu. Bundan dolayı Müslümanlar arasında Muhâcirûn birinci mevki(y)i ihrâz ediyordu. Muahharan Muhâcirûn birçok hukuka nail olmuştur. Muhammed Müzeynelerin iltihâkını *{katılmasını}* takdir ederek kendilerine memleketlerinde kaldıkları halde yine Muhâcirûn rütbesini verdi. İslamiyet uğrunda kim vatanından kaçmaya mecbur olursa ve Müzeynelilerin ülkesine ilticâ ediyorsa onların da [IV/162] Medine'ye ilticâ edenlerle müsâvî *{eşit}* addedileceğini ilan eyledi. Peygamber tarafından ileride muhtelif Arap kabilelerine gösterilen buna müşâbih sâir müsâadât *{yardımlar}* münâsebetiyle bu mevzuya tekrar avdet edeceğiz *{döneceğiz}*. Absler münâsebetiyle (ilgili) 3. sene-i hicriyye vakâyı'ında § 26. fıkraya da bakınız.

207 Sa'd, sahife 68, § 76, Vâkıdî'nin bu rivayeti ile İbnü'l-Kelbî'nin aşağıdaki rivayetinin birbirleriyle mukâyesesi iki menba'ın *{kaynağın}* kıymet-i nesebiyye-i tarihiyyelerini takdir için pek faydalıdır. Vâkıdî daha sade, daha emîndir; Hamîs, birinci cilt 528, bazılarına nazaran o sene Medine'ye Benî Sa'd b. Bekrlerden Demmâm b. Sa'lebe'nin geldiğini de söylüyor. § 18. - A. fıkraya bakınız.

§17. Benî Müzeynelerin hey'et-i sefâreti ve ihtidâları hakkında başka bir rivayet de mevcuttur. Bu sahih olarak telakkî edilirse yukarı(da)ki fıkradan evvel kaydedilmek lazım gelir. Çünkü Müzeynelerin ihtidâsını intâc eden *{ortaya çıkaran}* müzâkerâtı teşkil ederler. Mamafih bu hadisin yukarıkinden daha muahhar zamanda vücud bulmuş olması muhtemeldir. Çünkü birinci hey'et-i sefâretin *{elçiler grubunun}* a'zâlarının cedvel-i esâmîsi *{üyelerinin isimler listesi}* bazı Müzeyne ailelerini asilleştirmek için sonradan tertip edilmişe benziyor. En evvel kimlerin Müslüman bir ceddi bulunduğu bu suretle tasrîh ve tayin edilmiştir. Bu hadisi bize Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'ye istinaden İbn Sa'd naklediyor. Bu, Vâkıdî'den daha az eski bir menba'dır. Peygamber'e Müzeyne kabilesinden bazı kimseler geldiler. Aralarında şunlar vardı: (1) Huzâî b. Abdinühm. Bu, bütün Müzeyne kabilesi nâmına Muhammed'e sadakat yemini etti; (2) Nu'mân b. Mukarrin; (3) Ebû Esmâ; (4) Abdullah b. Zurra; (5) Beşîr b. el-Muhtefir. Başka menba'lar bu isimlere şu âtîdekileri de ilave ediyorlar:[208] (6) Dukayn b. Sa'îd; (7) Amr b. Avf; (8) Üsâme; (9) Ubeydullah b. Bürde. Huzâî de dâhil olduğu halde Medine'ye
[IV/163] gelen Müzeynelerin miktarı cem'an on birden ibaretti. Sonra Huzâî kabileye döndü. Fakat kabilenin İslamiyet'i kabul ve Muhammed'e arz-ı intikam hususunda kendi hareketine imtisâl etmek fikrinde olmadıklarını gördü. Bu hacâlet-âver muvaffakiyetsizlikten *{utançverici başarısızlıktan}* şaşırarak bir daha Medine'ye dönmedi. Bunun üzerine Muhammed Hassân b. Sâbit'e Huzâî hakkında bazı eş'âr *{şiirler}* yazmasını ve müşrik fırkası karşısında kolları bağlı durmayarak harekete geçmeye sevkedecek surette kendisini iğnelemesini emretti. Hassân b. Sâbit şu şiiri nazmetti: "Neden Huzâî'ye birini gönderip ona demiyorsun ki verilen sözün tutulması her türlü

208 Not-1 [IV/165] İbnü'l-Kelbî tarafından rivayet edilen hadiste İbn Sa'd'ın bu müdahalesi bütün listenin nereden çıkmış olduğunu göstermeye kâfidir. Bu, ahlâftan *{zürriyetlerinden}* bazılarının cedlerinin ismini Müzeyneler içinde ilk Müslüman olanlar arasında görmek arzusundan vücut bulmuştur. Bütün liste bu suretle meydana gelmiştir.

kabahati yıkar? Sen (Yâ Huzâî!) Osman b. Amrların[209] en iyisisin. Asalet cihetinde onların asilisin.[210] Peygamber'e sadakat yemini ettik. Bu, meziyetler ki bir meziyet daha ilave etti. Doğduğun toprağın kuvve-i inbâtiyesini *{bitkilerin filiz verme yeteneği}* artırdın.[211] Bazı işleri yapabilmek için kendini pek zayıf görüyorsan ve teşebbüse cüret edemiyorsan bunun için Adâlar pek zayıf olmayacaklardır!"[212] Hassân b. Sâbit'in şiirleri matlûb olan *{istenilen}* tesiri husûle getirdi. Çünkü zayıf isnâdından müteessir olan ve Peygamber'in teveccühünden düşmediğine emniyet getiren Huzâî öyle bir surette hareket etti ki kabilesi efrâdını İslamiyet'i kabul etmeye iknaya muvaffak oldu. Müzeyneler Peygamber'e bir hey'et-i sefâret *{elçiler heyeti}* gönderdiler. 8. sene-i hicrîde Mekke'nin Fethinde [IV/164]
Muhammed bin Müzeyne'nin kumandasını Huzâî'ye tevdi etmiştir.[213] [IV/166]

209 Not-2 [IV/165] Müzeynelerin cedleri Amr b. Üdd nâmında biri idi. Zevcesi Müzeyne bt. Kelb Yemâniye Kabilesine mensup bir Arap idi. Kocasının tekmîl-i evlâdı ve ahfâdı *{tüm çocukları ve torunları}* onun ismini almışlardır. Müzeyneler iki büyük kümeye inkisâm ediyorlardı: Osman b. Amrlar ve Evs b. Amrlar. Bu beyitlerde Hassân b. Sâbit birinci kümeye îmâda bulunur (bu beyitlerin filhakika Hassân b. Sâbit'in olduğu muhtâc-ı isbattır).

210 Not-3 [IV/165] Sivrilmek ve icrâ-yı nüfuz etmek isteyen her Arap be-hemehâl *{her durumda}* asalet iddiasında bulunur (medhale bakınız § 36).

211 Not-4 [IV/165] Şairin fikrini vâzıh surette ifade için Arapça'nın vecâzet-i kat'iyyesini biraz mufassal *{ayrıntılı}* surette tercümeye mecbur oldum. Wellhausen (Vor. U. Sk., dördüncü cilt, 136, not 2) bu fıkrayı naklederken Hassân'ın şiirlerine vereceği doğru manayı muhikk *{haklı}* göstermek için, Arapların asalet hakkındaki telakkîlerinin arzın a'mâkına *{derinliklerine}* inen bir şecerenin köklerine benzediğine dair başka şiirlerden de bahseder ve nokta-i nazarını bu suretle ispat eyler.

212 Not-5 [IV/165] İbn Sa'd "Adâ" nın Huzâî'nin mensup olduğu [IV/166] kabilenin ismi olduğunu söylüyor. Wellhausen Yâkût'un bir fıkrasını (dördüncü cilt, 251, satır 21) ilave ediyor. Hâlbuki bu doğru değildir. Çünkü Yâkût'un bu fıkrası ile Adâ Kabileleri arasında hiçbir münâsebet yoktur. Hacer (birinci cilt, 873, satır 16) aynın kesriyle Idâ diye kelimeyi izah ediyor. Beytin manası da şu oluyor: Huzâî şayet Müzeyneleri İslamiyet'e celb için kendi kuvvetine itimâd edemezse kendi ailesinin efradıyla birleştiği takdirde bunu yapabilecek bir hale gelir.

213 Sa'd, 29, § 76; Hacer, birinci cilt, 873-875, numara 2237, Huzâî Müzeynelerin Nühm nâmında bir sanemlerinin rahibi olduğunu söylüyor. Bu hadis ihtimal ki Huzâî'nin babasının isminden mülhem olmuştur;

Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'ye Mektup

§18. Muhammed, Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'ye bir mektup yazarak en-Nahl ile Cazze'a'nın, mezrû *{ekili}* tarlalarla civardaki hurma koruluklarının, kezâlik Bilâl'in mezrû bir hale koyduğu Kuds havâlîsinin kendisine ait olduğunu bildirdi. Kezâlik el-Mezza'nın,[214] el-Cez'in,[215] el-Gayle'nin sadık ve samimi kalırsa yine kendisine ait olduğunu yazdı. Bu vesikayı Muâviye (b. Ebî Süfyân) tahrîr etmiştir.[216] Bilâl b. el-Hâris'in gelip Mekke'de yerleştiğini, Muhammed'in ihsânı(nın) da bunun neticesinde vukû' bulduğunu yazıyor. Zikri geçen arazi Medine'ye ve civarlarına taalluk etmek *{ilişkilendirmek}* iktizâ eyler. Bundan ve Muhammed'in sâir mektuplarından bu kabîl fıkralardan anlıyoruz ki İslamiyet'in yaptığı tesirâttan biri yabancıların çok miktarda Medine'ye gelmelerini temin etmek olmuştur. Bunlar
[IV/167] Medinelilerin zer'a *{ziraate}* yetişemedikleri vâsi' *{geniş}* araziyi mezrû bir hale ifrâğ ettiler *{dönüştürdüler}*. Medine'den Yahudilerin tardı da *{kovulması}* dışarıdan yabancılar gelmesini teshîl etmiş *{kolaylaştırmış}* olmak iktizâ eyler.

keza, birinci cilt, 315, numara 672, Bişr'in [beşinci numara] sonra Sûs Fethine iştirak ettiğini söylüyor; keza, birinci cilt, 975, numara 2389, Dukayn [6. numara] muahharan gidip Kûfe'de yerleşmiştir; keza, ikinci cilt, 742, numara 9029, Abdullah b. Zurra [4. numara] sonra Basra'da yerleşmiştir; keza, üçüncü cilt, 15, numara 43, Amr b. Avf, [7. numara] sonra meşhur bir hadis mucidi olmuştur. İyi muhaddîsîn kendisini "zayıf" telakkî ederler. En kadîm Müslümanlardan biri olduğunu, hatta Ebvâ Seferi'ne bile iştirak ettiğini iddia eyler! 2. sene-i hicriyye vakâyı'ına, § 18 bakınız. Muâviye [vefatı: 60] zamanında vefat etti; keza, dördüncü cilt, 10-11; Hacer de son iki isim yoktur. Aynı muharrire nazaran Nu'mân b. Mukarrin Müzeynelere değil Ensâra mensuptur; 11. sene-i hicrîde Yemâme Muharebesinde maktül düşmüştür; Hacer, üçüncü cilt, 1157, numara 8255 ve 1165, numara 8270; Yâkût, dördüncü cilt, 851, satır 19 ve müteâkib satırlar; Nühm saneminin "sâdin"i *{kapıcı, perdedar}* [IV/165] Huzâî olduğu hikâyesi de vardır. Huzâî sonra Âyât-ı Kur'âniyye tilavet ederek bunu bizzat kırmıştır. Bu Âyât-ı Kur'âniyye Hacer'de gösteriliyor. Birinci cilt, 874.

214 Not-1 [IV/167] İbn Sa'd mektup veya vesikaya ilave ettiği hâşiyede Cezze'a'nın bir köy olduğunu, Mezza'nın da bir tarla (arz) isminden ibaret bulunduğunu söylüyor.

215 Metnin İtalyancası'nda "el-Cazz" şeklinde yazmaktadır.

216 Sa'd, 13, § 31; Sprenger, üçüncü cild, 202, not 1.

Benî Sa'd b. Bekrlerin Hey'et-i Sefâreti (Receb)

§18. **A.** İbn Hişâm'ın kitabında bu hey'et-i sefâret 9. sene-i hicrîde Muhammed'in Tebük'ten avdetinden sonra gelen hey'et-i sefâretler meyânında hikâye edilir. Fakat İbn Sa'd, Demmâm b. Sa'lebe'nin Medine'ye Sa'd b. Bekrlerin mümessili sıfatıyla vürûdu 5. sene-i hicriyye Receb'i esnasında vukû' bulduğunu sarahaten *{apaçık}* söylüyor (mamafih İbn Sa'd'ın istinâd ettiği râvî-i ma'hûd *{meşhur râvî}* İbn Abbâs'tır!) (Mekke'nin şark havâlîsinde ikâmet eden) Benî Sa'd b. Bekrler Medine'ye mümessilleri olmak üzere o kaba Demmâm b. Sa'lebe'yi gönderdiler. Bu, kuvvetli, iri bir adamdı. Kıvırcık bol saçları vardı. Yanaklarının kenarından perçemleri sarkıyordu. Medine'ye gelince devesiyle caminin kapısına kadar ilerledi. Orada deveden indi. Hayvanını bırakıp iple bağladı; mabedin avlusuna girdi. Bedevîlerin huşûnet-i mâddiyesiyle *{kaba saba duruşuyla}* haykırdı: "İçinizde Abdülmuttalib'in oğlu kimdir?[217]". Bunun üzerine Muhammed kendisine tevcîh-i kelâm etti *{sözü çevirdi}*. Bedevî, aynı kabalık ile Muhammed'e İslamiyet'e dair sualler sormaya başladı. Her defasında doğru söylediğine Peygamber'i yemin ettirdi. Muhammed, onun bütün taleplerini kemâl-i sabır ile isâf etti *{tam bir sabır ile yardım etti}*. Demmâm memnun oldu, Müslümanlığı kabul etti. Kabilesi arasına döndü. Onlara o kadar samimiyetle söz söyledi ki daha muvâsalet *{ulaştığı}* ettiği gece kabilenin bütün efrâdı İslamiyet'i kabul etmişlerdi. Bunlar bir cami de [IV/168]

217 Not-1 [IV/168] Medhalde (§ 34. ve müteâkib fıkralar) Peygamber'in nesebine dair söylediğimiz şeylerden sonra, Muhammed'in bu suretle tesmiye edilmesi şâyân-ı dikkattir. Demmâm'ın sefâreti tarihî bir vaka olsa bile Ebû İshak'ın mufassalen *{ayrıntılı}* hikâye ettiği tarzda muhâverenin {görüşmenin} teferruatı pek masnû' *{sanatsal}* bir şeye benziyor, İbn Abbâs'ın meşkûk *{sabit olup olmadığına dair hakkında delil bulunmayan hadis}* rivayetine istinâd ediyor. (Medhale bakınız. § 24. ve müteâkib fıkralar). İbn Abbâs hadislere âyinlere ait ahkâm ilave etmek gayesiyle birçok şeyler karıştırmak merakında idi. Bütün hadis o nasihat-âmîz edasıyla, sual ve cevaplarıyla, bahisleriyle buna gayet meşkûk *{şüpheli}* ve bir eser-i icâd şeklinde görünüyor. Bu sebepten dolayı hadis bir metn-i îmân gibi ahkâm kitaplarına girmiştir. Bu da dâ'î-i şüphedir *{şüpheye davet eder}*.

bina ettiler ve bilâ-teehhür namaz kılmaya ve İslamiyet'in ah-
[IV/169] kâm-ı dîniyyesini îfâ etmeye başladılar.[218]

Selmân el-Fârisî'nin Âzâd Edilmesi

§19. O sene, Medine'nin muhâsarasından evvel, Îrânî köle Selmân el-Fârisî Peygamber'in ve sahabelerin muavenetiyle *{yardımıyla}* kendi bedelini tesviye edebilerek hürriyetini iktisâb etti *{kazandı}*. Rivayet olunduğuna göre Selmân'ın sahibinin talep ettiği bedel üç yüz hurma ağacı ile kırk okka altından ibaretti. Bu bedel ancak Peygamber'in müdahale-i hârika-âlûdu *{olağanüstü müdahalesi}* ile cem' edilebildi. Muhammed, üç yüz küçük hurma fidanını mucize kabilinden büyük ağaçlar haline getirdi. Ve bir küçük altın habbesini elinin bir temasıyla kırk okka sıkletinde bir altın kütlesine kalbeyledi *{çevirdi}*.[219]

Zeyneb ile Evlilik

Muhammed'in Zeyneb ile Teehhülü *{Evliliği}* (Zilkâde)

§20. O senenin Zilkâdesi'nde Muhammed, Zeyneb bt. Cahş ile evlendi. Zeyneb evvelce Zeyd b. Hârise'nin zevcesi idi. Zeyd'e o zaman Zeyd b. Muhammed deniliyordu. Çünkü Muhammed'in evlatlığı idi. Peygamber bir gün Zeyd b. Hârise ile konuşmak lazım geldiği için evine gitmişti. Zeyd evde değildi. Pek hafif surette mülebbes *{giyinik}* bulunan zevcesi Zeyneb bt. Cahş Peygamber'i içeri girmeye davet etti ve zevcinin pederi sıfatıyla ona gayet samimi muamelede bulundu. Muham-
[IV/170] med bu meşhur kadının câzibe-i hüsnünden hayretlere düştü ve bunu: "Yâ Rabbe'l-Azîm, Yâ kalpleri alt üst eden Allah!" diye ifade etti. Bu sözleri yavaşça telaffuz etmiş olmakla beraber zeki Zeyneb'in kulağından kaçmadı. Peygamber çekilip gittikten sonra Zeyd eve avdet edince karısı Peygamber'in ziyaretini haber verdi. Zeyd, Muhammed'in bir şey söyleyip söylemediğini sordu. Zeyneb işittiği sözleri hikâye etti. Bun-

218 Hişâm, 943-944; Sa'd, 34, § 84; Taberî, birinci cilt, 1722; Sprenger, üçüncü cilt, 202. ve müteâkib sahifeler; Esîr, ikinci cilt, 221-222.
219 Hişâm, 141-142; Hamîs, birinci cilt, 526-527.

ların manasını anlamamak kâbil değildi. Zeyd hiç vakit kaybetmeksizin Peygamber'in nezdine gitti. Zeyneb'e o kadar hayran kaldığı için onunla teehhül edebilmesini temin maksadıyla karısından ayrılmak niyetinde bulunduğunu söyledi. Muhammed bu teklife mümânaat gösterdi *{engel oldu}*. Fakat Zeyd ısrar etti. Zeyneb'in birçok meziyyâtı olduğunu, kendisine karşı beyân-ı memnuniyetten başka bir şey söylemeyeceğini temin edince Muhammed kâni' oldu ve teklife rıza gösterdi. Zeyneb Zeyd'den boşandıktan sonra çok geçmeden Peygamber'in zevcesi oldu. Çünkü hâlâ müteredditd bulunan Muhammed'e bir ayet nâzil oldu.[220] Bu ayet mâlik olmasını o kadar şiddetle arzu ettiği kadınla tezevvüce *{evliliğe}* onu sevkediyordu. Diğer bir hadise nazaran Muhammed'in aşkı Zeyd'in evine tesadüfen girdiği sırada bir rüzgâr eserek Zeyneb'in kapısındaki perdeyi havalandırması ve kadını adeta çıplak bir halde Peygamber'in gözüne göstermesi neticesinde vücud bulmuştur. Muhammed, kadının güzelliklerini görün- [IV/171]
ce şaşırdı. İzdivaca mani olan müşkilât bu aşkı bütün bütün artırdı. Fakat Zeyd Muhammed'in aşkına vâkıf olunca Zeyneb'den ayrıldı ve onu babalığına bıraktı. Bu günden sonra Peygamber ahiret evlâdı ittihâz edilen kimselerin eski babalarının isimlerini muhafaza etmelerini, hiçbir zaman babalıklarının isimlerini almamalarını emretti. Bundan dolayı artık Zeyd'e Zeyd b. Muhammed denilmedi, eski nâmı ile Zeyd b. el-Hârise tesmiye olundu.[221]

220 Kur'ân, 33/37.

221 Taberî, birinci cilt, 1460-1462; Esîr, ikinci cilt, 135; Hamîs, birinci cilt, 563-564, bu vakanın Zilkâde'de cereyan ettiğini söyler. Eğer bu vaka sahih ise Medine muhâsarasından evvel cereyan etmiş olmak lazımdır. Not-1 [IV/171] Rivayet edildiğine nazaran bu hâdise neticesinde Muhammed, kadınların erkeklerde müştehiyât-ı nefsâniyyeyi *{nefsî arzuları}* tahrik etmemeleri için tesettür etmeleri lüzumuna kâni' olmuştur. Diğer taraftan Âişe'nin iddia edilen adem-i sadakati (§ 14. fıkraya bakınız) hakkındaki hadis tesettür mecburiyetinin daha evvel vaz' edilmiş olduğunu iddia ediyor. Kadınların tesettüre mecbur tutuldukları tarih hakkında birçok tereddüt edilmektedir. Mamafih bu sene zarfında vukû'a gelmiş olması icap eder (Halebî, üçüncü cilt, 41).

Hendek

Medine Muhâsarası: Hendek (8-23 Zilkâde)

§21. Bu mühim hâdise Muhammed'in hayat-ı siyâsiyyesinde en bariz noktalardan birisini teşkil etmekle beraber hangi
[IV/172] tarihte vukû' bulduğu suret-i kat'iyyede *{kesin biçimde}* tahakkuk etmemiştir. İbn İshak beşinci sene-i hicriyye Şevvali'nde yani 626 sene-i mîlâdîsi Şubatı'nın sonlarıyla Martı'nın sonları arasında cereyan ettiğini söylüyor. Bu tarih doğru olamaz. Çünkü arzda arpanın hasat edillmiş ve takriben bir aydan beri anbarlara konulmuş olduğunu biliyoruz.[222] Medine'de arpanın hasat zamanının umumiyetle Mart ayı zarfında vukû'a geldiğini de biliyoruz.[223] Kureyşîlerin bâr-gîrleri Nisan'ın nihayetlerine doğru[224] arzın kuru otları arasında pek az yiyecek bulacaklardır. Vâkıdî'nin tayin ettiği tarih (2-23 Zilkâde, Mart nihayetinden Nisan nihayetine kadar) buna tamamıyla tevâfuk eder. Onun için İbn İshak'ın gösterdiği tarihe tercihen bunu kabul ediyoruz. Wellhausen'in bahsettiği müşkilât[225] bana pek muhik *{haklı}* görünmüyor. Wellhausen, Wüstenfeld'in tarih cetvelleri onuncu sene-i hicriyyeden ev-

222 Vâkıdî Wellhausen, 192.

223 Üçüncü sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız. § 12; Doughty, ikinci cilt, 593; Burkhard, 355 ve Muir, üçüncü cilt, 156, not.

224 Not-1 [IV/173] Hadislerden bil-vâsıta çıkarılabilecek birtakım malumata istinaden mutâlaât *{incelemeler}* ettirmek ihtiyâtkârâne bir hareket olmaz. Vâkıdî Wellhausen'de (sahife 193, satır 20) muhâsara esnasında gayet soğuk bir geceden bahsedildiğini görüyoruz. 199. sahifenin 14. satırında denildiğine göre geceleyin o kadar soğuk idi ki Peygamber Hatice'nin kolları arasında ısınmaya gidiyordu. Kezâlik aynı sahifenin 21. satırında "büyük bir soğuk"un bahsi geçer. 35. satırda geceleyin nöbet bekleyenlerin soğuktan ve açlıktan pek muzdarip oldukları söylenir. Müslümanların soğuktan ve açlıktan muzdarip olmaları defaat ile ileriye sürülmektedir (sahife 203, satır 35; sahife 208, satır 26-30; sahife 209, satır 29). Buna bakarak muhâsaranın kış esnasında vukû'a geldiğine ihtimal verilebilir. Fakat bu, 192. sahifenin 2-3. satırında, 205. sahifenin 10-11. satırında arpa hasadına dair söylenen şeylerle açık bir tezat teşkil eder. O sözler ise hakikate daha yakındırlar. Çünkü vakanın bütün cereyan ve inkişâfı bunları teyit ediyor (Buhârî'ye de bakınız. Üçüncü cilt, 99, satır 17-18; § 24. fıkra).

225 Vâkıdî Wellhausen, 17-18.

velki zamanlar için hiçbir kıymeti hâiz olmadığı,[226] Medine Müslümanlarının sene-i şemsiyye *{güneş yılı}* kullandıkları iddiasındadır. Onun için Wellhasuen kendi fikrini teyit için müşkilât icat eder. Buhârî[227] ve Hamîs[228] Mûsâ b. Ukbe'nin ri- [IV/173]
vayetini de kaydediyorlar. Bu, Medine'nin muhâsarası (nın) dördüncü sene-i hicriyye Şevvali'nde yani 6 Mart- 4 Nisan tarihinde vukû'a geldiğini söylüyor. Bu katiyyen bî-mânâdır *{anlamsızdır}*. Çünkü sefer hasattan evvel vukû'a gelmiş olacaktır.

§22. Medine'nin muhâsarası âtîdeki muharrirlerin eserlerinde mufassalen hikâye edilmektedir: Esîr, ikinci cild, 136-141; Ya'kûbî, ikinci cild, 50-52; Haldûn, ikinci cild, zeyl 29- [IV/174]
31; Hamîs, birinci cild, 539-554; Buhârî, üçüncü cild, 93-98; Halebî, üçüncü cild, 60-85. Caussin de Perceval'e de bakınız. İkinci cild, 129-141; Sprenger, üçüncü cild, 205-216.

§23. Medine'den tard edilerek kısmen Hayber'e ilticâ etmiş olan Benî en-Nadîr Yahudileri ahz-ı intikam için bir vesile bulmaya hâhişker *{istekli}* idiler. Rüesâda *{reisler}* Muhammed'e ve İslamiyet'e karşı olan husumeti gayet canlı bir halde idâme için sarf-ı gayret ediyorlardı. Nefret ve husumetteki iştirâk Yahudileri Medine'ye karşı büyük bir sefer açmak ve yeni tevellüd eden İslamiyet'i ezmek için Kureyşîlerle hususi bir muâhede *{barış}* yapmaya sevk etti. Kinâne b. Ebi'l-Hukayk, Huyeyy b. Ahtab, Hevze b. Kays el-Vâilî ve Ebû Âmir er-Râhib[229] bu maksatla Mekke'ye gittiler. Yanlarında gayr-ı memnûn birtakım Medineliler de vardı. Kendilerini kemâl-i memnuniyetle kabul eden Kureyşîlerle Muhammed aleyhinde tecâvüzî bir muâhede akdettiler. Elli Kureyşî elleriyle Kâbe örtüsüne temas ederek kararlaşan ahde sadık kalacaklarını yemin ettikleri gibi içlerinden biri sağ kaldıkça bu teşebbüs- [IV/175]

226 Zikri geçen esere bakınız. Sahife 17, satır 14.
227 Üçüncü cild, 93.
228 Birinci cild, 593.
229 İbn İshak'ın hataen söylediği gibi Ammâr değildir. İbn İshak bir sene evvel katledilmiş olan (Ebû Râfi') Sellâm b. Ebi'l-Hukayk'ın ismini bile ilave eder. Dördüncü sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız, § 20.

ten vaz geçmemeye de vadeylediler. Kureyşîler kemâl-i faaliyetle büyük bir hey'et-i seferiyye hazırlamaya başladılar. Müttefikleri olan bütün kabileleri, Ehâbîşi *{Mekke çevresinde yaşayan bir topluluk}* imdada çağırdılar. Yahudiler de (Bi'r-i Maûne katlinin failleri olan) Benî Süleymleri tahrike gittiler. Benî Gatafânları da reisleri Uyeyne b. Hısn'ın kumandası altında bu işe girişmeye kandırdılar. Buna mukâbil Hayber hurmalıklarının bütün bir senelik mahsûlünü vermeyi taahhüd eylediler. Bu entrikalar pek şâyân-ı dikkat neticeler verdi. Gayet çok miktarda bir kuvve-i askeriyye toplandı. Ebû Süfyân'ın kumandası altında bulunan Kureyşîler Ehâbîş ile birlikte dört bin piyade, 300 süvari ve 1500 hecîn *{hızlı yürüyen deve}* süvariden ibaret bir kuvvet vücuda getirmişlerdi. Kâbe kurbunda Dârü'n-Nedve'de ananevî âyin dairesinde bayrak merasimi yapıldıktan sonra Medine üzerine hareket ettiler. Merrü'z-Zahrân'da Benî Süleymler kendilerine iltihâk etmeye geldiler. Bunlar Harb b. Ümeyye'nin müttefiki (ve 37. sene-i hicrîde Sıffîn'de Ali'ye karşı Muâviye tarafında harp eden Ebı'l-'Aver'in pederi) Süfyân b. Abdişems'in kumandası altında yedi yüz kişiden ibaret idiler. Katan Seferi'nin[230] intikamını almak isteyen Benî Esedler de Tuleyha b. Hüveylid'in kumandası altında Kureyşîlerle birleştiler. Sonra Fezâre'den Uyeyne b. Hısn'ın kumandası altında 1000; Eşca'lardan Mes'ûd b. Ru-
[IV/176] hayle'nin kumandası altında 400; Mürrelerden Hâris b. Avf'ın kumandası altında 400 kişi daha Kureyşîlere iltihâk etti. Miktarları(nın) cem'an on bin kişiye bâliğ olduğu söyleniyordu. Bunlar üç kısma ayrılmışlardı: Kureyşîlerin kuvve-i askeriyyesi, Süleymlerin ve Gatafânların kuvve-i askeriyyeleri. Esedler de[231] (ihtimal ki) Gatafânların arasında bulunuyorlardı.

§24. Kureyşîler Uhud senesinde takip ettikleri tarîki ihtiyâr ettiler. Yani Medine'ye garb tarafından vasıl oldular. Ve şehrin şimâlinden dolaşarak geniş Gâbe Vadisi'ne geldiler. İhtimal ki

230 4. sene-i hicriyye, § 2.

231 Vâkıdî Wellhausen, 190-191; Hişâm, 668-670; Taberî, birinci cilt, 1463-1465.

iki sene evvelki aynı esbâb-ı askeriyyeden dolayı ve Medinelileri müstahkem *{korunaklı}* mevkiden harice çıkmak ümidiyle burasını tercih etmişlerdi. Mamafih muhâriblerin miktarının gayet çokluğundan ve Uhud'un kanlı dersinden sonra Muhammed'in kemâl-i ihtiyat ile takip ettiği müdafaa usulünden dolayı muhâcimînin *{saldırganların}* karargâh tertibatı başka türlü yapıldı. Kureyşîler Ehâbîş ve karargâh hizmetine memur kimselerle birlikte Rûme ve Vadi'l-Akîk'de yerleştiler. Rûme Medine kurbunda Cürf ile Zeğâbe arasında bir yerdi. Bi'r-i Rûme isminde bir de kuyusu vardı;[232] Vadi'l-Akîk Bakî"in ucundan uzanarak Medine'den iki, üç, bazı yerlerde yedi mil kadar mesafeden şehri ihâta eder *{kuşatır}*.[233] Develer 'ıdâh [IV/177] (bir nevi yabanî çalı) fidanları arasında otlayarak tagaddî ettiler. Fakat yazın harareti otları kurutmuştu. Bâr-gîrleri zerre *{bir arpanın yüzde bir cüz'ü}* ile beslemeye mecbur oldular. Gatafânlar karargâhlarını Uhud Dağı cihetinde, Nakmâ istikametinde Zeğâbe'de tesis ettiler. Develeri Gâbe Vadisi'nde ve Cürf 'ıdâhı boyunca esl *{kara ılgın ağacı}* ve turfa *{yeni bitmiş}* fidanları arasında otladılar. Fakat burada, o kadar az yiyecek şey buldular ki az vakit içinde zayıfladılar. Cem'an üç yüze bâliğ olan bâr-gîrler Ird Sahrası'nın[234] kuru samanları arasında yiyecek aradılar. Çünkü arpalar bir aydan beri hasat edilmişti. Senenin çorak mevsimi gelmişti.[235] Bu tafsilâtı Vâkıdî veriyor.

232 Yâkût, ikinci cild, 872.

233 Yâkût, üçüncü [IV/177] cild, 700.

234 Üçüncü sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız, § 21.

235 Not-1 [IV/177] Hadisin muhteviyâtından anlıyoruz ki Kureyşîlerin Medine'ye karşı vukû'a gelen üç seferleri yani Uhud (üçüncü sene-i hicriyye, § 12), üçüncü Bedir (4. sene-i hicriyye, §18) ve bu sefer Medinelilere mümkün olduğu kadar çok zarar vermek ve onları şehirden çıkarak açıkta muharebeye mecbur etmek için hep hasat vaktinde tertip edilmiştir. Uhud'da Kureyşîlerin harp planı, malum olduğu üzere [IV/178] muvaffakiyet-i tâmme *{tam bir başarı}* ile neticelendi. Ertesi sene Bedir'de muvaffak olamadı. Çünkü kıtlık hüküm sürüyordu. Bu sene de Kureyşîlerin Uhud muharebesi mevsiminde Medine pîş-gâhına *{önlerine}* gelmek niyetinde oldukları pek muhtemeldir. Fakat galebelerin (Elimdeki Osmanlı Türkçesi metninde bu kısım çok silik olduğu için kelimeden emin değilim.) ziyadeliği ve kuvve-i mutaarızanın *{taarruz kuvveti}* hiç görülmemiş bir nispette olması hazırlığı uzatmıştır. Yolda

İbn İshak ise yalnız Kureyşîlerin ve müttefiklerinin bütün Rûme sellerinin Cürf ile Zeğâbe arasında birleştikleri noktada karargâh kurduklarını söylemekle iktifâ ediyor.[236]

[IV/178] §25. Muhammed, Kâbe'de kendi aleyhine hazırlanan şeyi Huzâalardan haber aldı. Harp zamanında mutadı olduğu *{alışılmış olduğu}* veçhile en zî-nüfuz *{söz sahibi}* sahabelerini istişare için çağırdı. Karîbü'l-vukû' *{yakın bir hadise}* olan hücuma ne suretle mukâvemet edileceği hakkında fikirlerini sordu. Uhud'un feci tecrübesi Kureyşîlerle açık sahrada harp etmenin meş'ûm *{uğursuz}* hatasını meydana koymuştu. Hepsinin re'yleri şehir dâhilinde tedâfü-'i vaziyette kalmak hususunda müttehid bulundu *{birleşildi}*. Fakat müdafaa ko-
[IV/179] lay değildi. Vâkı'an evler bir tarafta birbirlerine pek yakın oldukları için bunları bir duvar ile birleştirmek ve bir hücuma karşı müdafaa etmek kolay idi. Fakat diğer taraftan şehir sahraya doğru yayılmıştı. Orada evler diğer cihette olduğu gibi yakın ve sıkışık değildiler. Mütemâdî bir hatt-ı müdafaa vücuda getiremezlerdi. Dermiyân edilen *{sunulan}* muhtelif teklifler arasında Muhammed'ce en iyisi Selmân el-Fârisî'nin teklifi görüldü. Selmân el-Fârisî şehrin açık tarafını bir hendek ile ihâta etmeyi düşünmüştü. Bu, Arapların bilmediği bir yenilik idi. Selmân bu tedbirin şehri en korkulan şeye yani süvari hücumuna karşı müdafaa edebileceğini temin ediyordu. Bunun üzerine Medine şehri Selmân'ın re'yine tevfîken hall-i tedâ-

da çok vakit kaybedilmiş olması muhtemeldir. Binaenaleyh Kureyşîler Medine pîş-gâhına geldikleri zaman en müsait mevsim geçmişti, Medineliler mahsûlâtı emin yerlere kaldırmışlardı. Teşebbüsün muvaffakıyetini ihlal eden bu teehhüre *{gecikmeye}* rağmen müttefikler bir hücum icrasına kıyâm eylediler. Medinelilerin kemâl-i ihtiyat ile tedâfüî bir vaz' almaları *{savunma halinde olmaları}* muhâcimlerin *{saldıranların}* son ümitlerini izâle etti. Mevsimin ilerlemiş bulunması, hayvanlar için yiyecek şeylerin gittikçe azalması işi bütün bütün bozdu. Müttefiklerin seri bir surette ric'at etmeleri *{dönmeleri}* Müslümanların kıymet-i askeriyyelerinden değil seferi hazırlarken Kureyşîlerin kıymettâr bir zaman kaybetmelerinin neticesi idi. Kureyşîler mevsimin adem-i müsaadesine mağlup oldular. Medine önüne bir buçuk ay evvel gelmiş olsalardı İslamiyet'in tarihi ihtimal ki bütün bütün başka bir tarz-ı inkişâf *{yayılma şeklini}* alacaktı.

236 Vâkıdî Wellhausen, 191-192; Hişâm, 673; Taberî, birinci cilt, 1470.

füîye *{görüşüne uyarak savunma haline}* konulmaya başlandı. Medine'nin evleri hep istihkâm tarzında yüksek kalelerle bina edilmişti. Tehlike zamanında kadınlar ve çocuklar buralara ilticâ ederlerdi. Şehrin yüksek kısmında, Âliye mahallesinde evler birbirlerine pek yakın olduğundan sokakların ağızları duvar ile vurularak her medhal *{giriş}* kapatıldı. Diğer tarafta ise bilakis hendek yapmak iktizâ etti. Muhammed Sel' Tepesi eteğinde karargâh-ı umumisini tesis ederek hafriyâtı idare etti. Hendek Mezâd'dan bedâ {başlıyordu} ediyordu. Sonra Zübâb'tan geçerek Râtic'e müntehî oluyordu {sonlanıyordu}. Bu suretle Sel' Tepesi arkada kalıyor, önde de (nîm-kavis *{yarım yay}* şeklinde) hendek bulunuyordu.[237] Hafriyâtın asıl başladığı noktaya Hurbâ'da Benî Ubeydler Dağı deniliyordu. [IV/180] Bu noktadan Zubâb şubesine kadar olan kısım yani en büyük parça Medinelilere verildi. Zübâb'tan Râtic'e kadar olan kısmı Mekke Muhâcirlerine tevdi' olundu. İki kısım sonra aileler miktarınca parçalara ayrıldı. Mamafih Benî Abdüleşheller Râtic'de caminin arkasında da bir parça hendek hafretmişlerdir *{muhâfız kılmışlardır}*. Benî Dînârlar Hurbâ ile Vâkıdî'nin zamanında İbn Ebi'l-Cenûb'un[238] evi bulunan noktaya kadarki

237 Not-1 [IV/180] Ya'kûbî (ikinci cilt, 50) hendeğin muhtelif noktalarında kapılar yapıldığını söylüyor. Fakat bu haber hadisin bütün muhteviyâtına mugâyirdir *{aykırıdır}*. [IV/181] Kadîm menba'ların hiçbiri böyle birşeyden bahsetmez. Ya'kûbî'de yanlış şeyler her zaman doludur. Mesela hendeği müdafaa eden Müslümanların ancak yedi yüz kişiden ibaret olduğunu ve muhâsaranın yalnız beş gün sürdüğünü söylüyor (ikinci cilt, 50, satır 16).

238 Not-2 [IV/181] Arap coğrâfiyyûnu bu zikri geçen yerlerin topografyalarına dair büyük îzâhât vermezler. Bu da ihtimal ki Muhamed zamanında kullanılan isimlerin sonra isti'mâlinden sâkıt olmalarından neş'et etmiştir. Sel', hendek ile kapatılan düz kısmı yüksek şehirle, Âliyye ile birleştiren bir tepe idi (Yâkût, üçüncü cilt, 117; Vâkıdî Wellhausen'a da bakınız, 203, satır 10). Mezâd Sel' eteğinde, bir nokta idi. Hendek buradan başlamıştı. Fakat bu ismin hendek ile Sel' arasında alçak bir noktaya da delalet ettiği anlaşılıyor (Yâkût, dördüncü cilt, 468). Zübâb Medine'de başka bir tepe idi. Bunun etrafında hendek ihtimal ki bir dirsek teşkil ederek bir istinâd noktası gibi nîm-kavsi dâhiline alıyordu (Yâkût, ikinci cilt, 716). Râtic Medine'de Yahudilerin istihkâmlarından, ıtmlarından *{emîn yer}* biri idi. Fakat hangi kabilenin olduğu söylenmiyor. İhtimal ki gayet iyi bir sevkü'l-ceyş noktası teşkil ediyordu da si-

kısmı yaptılar. Hendeğin hafrîne ve şehrin müdafaasına Benî Amr b. Avflar, Hatmeler, Ümeyyeler, Vâiller ve Vâkıflar iştirak ettiler. Fakat Benî Amr b. Avfların bir kısmı haricî mahallede, Kubâ'da tahassun ettiler *{sığındılar}*. Kadınlar ve küçük çocuklar kalelere saklandı. Fakat bütün erkekler ve sinn-i rüşde vasıl olmamış çocuklar büyük bir şevk ve gayretle işe giriştiler, kazmalarla toprağı kazdılar. Sonra kovalara doldurdular, sahabeler bunları taşıyorlar, hendeğin imtidâdınca *{uzandığı kadar}* kenarına döküyorlardı. O zaman Muhammed'in dostları olan Benî Kurayzalar Medine'den biraz uzakta, kendi müstahkem mevkilerinde yaşamakla beraber kazma, kürek,
[IV/181] küfe *{dayanıklı sepet}* tedarik ettiler.[239]

[IV/182] §26. Medine'de herkes bilâ-istisnâ hafriyâta büyük bir gayret ile iştirak etti. Kureyşîlerin hendek hafredilmeden evvel vasıl olmalarından korkuyorlardı. Müslümanlardan başka münafıklar da hafriyâta iştirak ettiler. Mamafih bu kendileri için pek nâ-hoş bir iş idi. Ekseriyâ aile işleri için evlerine avdet edecek vesileler bulurlardı. Kur'ân'ın 24/62. ayetlerinin onlara îmâ olduğu söyleniyor. Muhammed herkese numûne-i imtisâl *{örneklik}* teşkil etti. Herkesle beraber çalıştı, toprak dolu küfeleri taşıdı. Karnı ve yan tarafları çıplak bir halde idi. Vücudundan terler akıyor, toz toprağa karışıyordu. Mebzûl *{gür}* saçları perişan bir halde omuzlarına dökülüyordu. Peygamber hâzırûnu sözleriyle teşvik ediyordu. Sahabeler çalışırken kendilerini teşci' *{cesaretlendirmek}* için şiirler yaptılar. Bazı kere Muhammed de bunları tekrar ediyordu. Ebû Bekir ile Ömer herkes gibi çalıştılar. Küfe bulunmadığı vakit toprağı müşellahlarına *{geniş aba}* dolduruyorlardı. Toprağın

per hattı içine alınmasına lüzum görülmüştü. Kurayzaların işin içinden çıktıklarını duyduğu zaman Muhammed'in hissettiği endişe ihtimal ki bu suretle izah edilebilir (§ 28. fıkraya bakınız). Yahudilerden bir kısmı siper hattının sevkü'l-ceyşe ait bir noktasında ikâmet etselerdi Kurayzalara karşı büyük bir irtibât ve muhabbetleri olan Râtic Yahudilerinin Müslümanlara hıyanet etmeleri ihtimalinden bihakkın korkulabilirdi (Yâkût'a bakınız, ikinci cilt, 728; Vâkıdî Wellhausen, 200, satır 7).

239 Vâkıdî Wellhausen, 192-194; Hişâm, 670; Taberî, birinci cilt, 1465-1467.

küfe ve sepetlerle nakli yalnız gençlere bırakılmıştı. Bunlar hendeğin içine düşmana karşı atılmak üzere taş yığmakla da mükellef tutulmuşlardı. Kazma ile kazmak en ağır bir işti. Çünkü birçok noktada arz pek katı idi. Bazı taraflarda kayalar da bulunuyordu. Muhammed bilhassa toprak taşımakla meşgul idi. Fakat arada sırada elinde kazmasıyla yorgunluk eseri gösteren birine tesadüf ederse elinden kazmayı alır, kendisi [IV/183] de birkaç darbe vururdu. Kayaların hafriyâta mani olduğu bir noktada Muhammed bir kazma darbesiyle taşın mukâvemetini kırdığı ve kum gibi yumuşak bir hale getirdiği yolundaki menkıbe bundan çıkmıştır. Gerek bu gerek sâir menkıbevî ahvâl Medine'de herkesin ne kadar şevk ve gayret ile çalıştığını ispat ederler. Muhammed'in de çalışması herkese sarf ettikleri mesaiyi daha kolay, daha hoş gösteriyordu.[240]

§27. Muhammed mesâiyi daha ziyadeleştirmek için silah isti'mâline kâdir kimselerin kâffesinin hendek tarafından ihâta edilen düz mahalde ikâmet etmelerini emretti. Kendisi de deri çadırını Sel' Dağı eteğine rekz etti *{kurdu}*. Hendekte takriben üç bin kişi çalışıyordu. Bunlar sonra o hendeği müdafaa edeceklerdi. Muhammed, İbn Ömer, Zeyd b. Sâbit, Berâ b. Âzib gibi on beş yaşındaki gençlere bile hafriyâta yardım etmeleri ve sonra müdafaaya iştirak eylemeleri için müsaade gösterdi. Altı gün devam eden bütün hafriyât esnasında Muhammed olduğu yerden ayrılmadı. Geceleyin çadırına kâh Âişe kâh Ümmü Seleme kâh Zeyneb gelerek kendisine refakat ediyorlardı. Yanında olmayan zevceleri Benî Hâriselerin yahut Benî Zuraykların kalelerinde oturuyorlardı. Çünkü cami [IV/184] müdafaaya elverişli bir yer değildi. Muhammed karîbü'l-vukû' *{yakın bir olay}* olan müsâdemeyi *{çarpışmayı}* bir sefer gibi telakkî etti. Hafriyât ve muhâsara devam ettiği müddetçe İbn Ümmü Mektûm'u asıl şehirde, camide imâmet vazifesiyle tevkil etti *{vekil bıraktı}*. Nihayet Kureyşîler göründükleri zaman Muhammed bütün Müslümanları hendek boyunca topladı

240 Vâkıdî Wellhausen, 192-195; Hişâm, 671-673; Taberî, birinci cilt, 1467-1470; Buhârî, üçüncü cilt, 93-94.

ve ailelerinin nezdine gitmekten hepsini men etti. Kâffesi kendilerine tayin edilen mevkide kalacaktı. Çünkü hendeğin tûlü silah taşımaya kâdir insanların kâffesinin mevcudiyetine lüzum gösteriyordu. Efrâd *{kişiler}* hatt-ı müdafaa boyunda küçük küçük kümelere tefrik edilmişti. Küçük bir Müslüman süvari müfrezesi hat boyunca aşağı yukarı koşarak sâirlerinden ziyade tehdide maruz kalan noktadaki efrâda muâvenet *{yardım}* ediyorlardı. Bu süvari müfrezesi otuz kişiden ibaretti. Mütemâdî hareketleriyle müdafaa hattının her noktasını
[IV/186] birbirleriyle temas halinde bulunduruyorlardı.[241]

241 Vâkıdî Wellhasauen, 195-196, 197, satır 13 ve müteâkib satırlar; Hişâm, 673-674; Taberî, birinci cilt, 1470.
Not-1 [IV/184] Bu Medine Muhâsarası esnasında cereyan eden ahvâli iyice anlamak kolay değildir. Ehâdîsin metinlerini aynı aynına kabul edecek olursak müdafaa hattı bütün Müslüman kuvvetlerinin vücuduna lüzum gösterecek derecede uzun idi. Fakat hendek şehrin ancak bir kısmını setr *{örtüyor}* ve müdafaa ediyordu. Muhît-i mahsûrun *{kuşatılmış çevrenin}* sâir kısımlarını kim [IV/185] muhafaza ediyordu? Medinelilerin kaleli, müstahkem ve birbirlerine sonradan sokak ağızlarında yapılan duvarlarla merbût evlerinden teşekkül eden kısım ne olmuştu? Ehâdîsin bu bâbdaki sükûtlarına bakarak bu kısmın muhafazası alâ-hâle *{duruma}* bırakıldığı, ne Kureyşîlerin oraya hücum etmek akıllarına geldiği ne de Medinelilerin orayı müdafaayı düşündükleri zannolunabilir. Hadis bu noktada gayet sarîhtir *{açıktır}*. Harp hep hendek etrafında vukû'a geldi. Hiçbir vakit başka bir noktada harp edilmedi. İçlerinde Arabistan'ın en büyük dehâ-yı askerîsi bulunan Hâlid b. el-Velîd'in de dâhil olduğu Kureyşîler neden dolayı Medine'ye müdafaa edilmemiş noktadan, kadınların ve çocukların muhafaza oldukları kısımdan hücum etmeyi düşünmediler? Burası müsâdeme hattından çok uzakta idi. Medineliler nasıl oldu da Kureyşîlerin o taraftan hücum edebilecekelerini hiç tasavvur etmediler? Bu suallere verilecek yegâne îzâhât Medine'nin o cihette bir istihkâm gibi manzûr olmasından *{görünmesinden}*, merdivenden, mancınıklardan, teknik malumattan, mahrum bulunan bedevîlerin müstahkem bir şehri zapt edebilmeyi hiçbir zaman akıllarına getirmemelerinden ibaret olabilir. Yalnız mızrak ve kılıçlarla müstahkem duvarlara karşı bir şey yapamazlardı. Hadis Medine Müdafaalarının yararlı*{lı}*klarını bir kahramanlık derecesine çıkarmıştır. Fakat hesap edersek görürüz ki bir taraftan on bin kişi diğer taraftan üç bin kişi arasında vukû'a gelen muharebede Müslümanlardan ancak altı, Kureyşîlerden de yalnız üç maktul vardı. Binaenaleyh el-Mezd'de bulunan muharebe rivayetlerinde büyük bir mübalağa eseri mevcut olduğuna hükmetmek mecburiyetindeyiz. Tasvîr edilen tehlikelerden birçoğu hakiki olmaktan ziyade hayâlî idi. Kurayzaların işin içinden çekilmeleri (28. fıkra) şüphe yok ki müdâfî'leri endişeye düşürmüştür. Bunlar yü-

§28. Yukarıda söylediğimiz veçhile[242] Kureyşîler Medine'nin şimâl kısmı önüne geldiler. Fakat karargâhlarını garba doğru şehirden oldukça uzak bir mesafede tesis ettiler. Akîk Vadisi'ndeki Rûme karargâhı bazılarının rivayetine nazaran iki üç mil, bazılarına nazaran yedi mil uzakta idi.[243] Gatafânların Uhud istikametinde Zeğâbe'deki diğer karargâhları da kezâlik Medine'ye uzaktı. Mütecâviz ordunun süvarileri ve muhâribleri arada sırada seyyar müfrezeler halinde geliyor- [IV/187]
lar, hendek pîş-gâhındaki *{önlerindeki}* araziyi tahrip ediyorlardı. Fakat yeni ve gayr-ı muntazır bir vâsıta-ı müdafaa olan hendek kendilerini şaşırtıyor, ilerlemelerine mani oluyordu. Süvari ile buna karşı bir şey yapılamayacağını görüyorlardı. Diğer taraftan piyadeler yaklaşmaya cesaret ederlerse taş ve ok yağmurlarına tutulacaklardı. Yüksekte, emin bir mevkide, toprak yığınları arkasında ahz-ı mevki etmiş adamlara bir şey yapamayacaklardı. Düşmanlar hangi noktada takarrübe *{yaklaşmaya}* çalıştılarsa müdafaaya hazır bir kuvvet karşı-

zünden düşmanın miktarı 750 kişi arttığını gördüler (Vâkıdî Wellhausen, 196, satır 8). Hatt-ı müdafaanın sevku'l-ceyş *{askerin nakledilmesi}* noktalarından biri olan Râtic, Yahudilerin elinde [IV/186] bir kale olduğu için Kurayzaların hareketi bütün bütün câlib-i telâş *{telaşlanmaları}* olmak tabii idi (Yâkût, ikinci cilt, 728, satır 16-17; Marâsıd, birinci cilt, 452, satır 5) Râtic'deki Yahudiler de Kurayzalarla ve Kureyşîlerle birleşebilirlerdi. Diğer taraftan müsâdeme hemen hemen hiç kabilinden idi. Atılan oklar ve taşlar iki taraf için de mühlik olmuyordu. Tecavüz eden ordu kendi bâis *{sebep}* olduğu sürüncemelerden dolayı hasâd-ı vakt münâsebetinden sonra vasıl olduğunu görerek şevk-i münkesir olmuştu *{şevki kırılmıştı}* (§ 24. fıkra, birinci not). Medineliler yeni ve meçhul bir hüner göstererek (Vâkıdî Wellhausen, 201, satır 17) şehrin en zayıf tarafını muhafaza altına almışlardı. Aynı zamanda mahsûrîn *{kuşatılanlar}* bir hurûc *{çıkış}* hareketi yapmak hususundaki niyetlerinde pek sabit görünüyorlardı. Bunun için Kureyşîler bugün bir nümâyiş-i askerî *{askerî gösteri}* nâmı verilebilecek bir harekette bulunmakla iktifâ ettiler. Hiçbir tehlikeye atılmadılar. Aralarındaki hasetler ve yiyecek fıkdânı *{yokluğu}* muhâsaranın müşkilâtını artırınca teşebbüsten vazgeçerek memleketlerine döndüler. Bu kolay muzafferiyetten dolayı Müslümanlar pek memnun oldular ve düşmanın tardını *{kovulmasını}* kendisinin hatalarına değil Allah'ın inâyetine ve Muhammed'in tuttuğu yolun kutsiyetine atfettiler.

242 § 24. Fıkra.

243 Yâkût, üçüncü cilt, 700.

sında bulundular. Kureyşîler bu suretle Medine'ye karşı bir hücumun hiç beklemedikleri müşkilâtını anladıkları bir sırada Huyeyy b. Ahtab nâmında bir Yahudi Ebû Süfyân tarafından verilen emir üzerine Benî Kurayzaların nezdine gitti ve onları muharebeye sürüklemek, Kureyşîler tarafına celbetmek istedi. Huyey Zü'l-Huleyfe'den ve el-Asabe'den geçerek Kurayzaların Medine havâlîsinde münferid bir noktada kâin istihkâmlarına gitti. Doğrudan doğruya Kurayzaların reisi bulunan Ka'b b. Esed el-Kurayzî'ye müracat etti. Ka'b, kendi kabilesi nâmına Muhammed ile sıkı bir ittifak akdetmişti. Huyey nihayet birçok uğraştıktan sonra Kurayzaları Müslümanların tarafından ayırmaya muvaffak oldu.[244] Muhammed bu Yahu-

244 Not-1 [IV/188] Bir taraftan Muhammed ve diğer taraftan Kurayzalar nâmına Ka'b b. Esed arasında hakiki bir muâhedenâme *{barış anlaşması}* mevcut olduğunu ehâdîs bize temin ediyor. Rivayet olunduğuna nazaran bu vesikayı yine Ka'b b. Esed muhafaza ediyordu. Ka'b, Muhammed ile kat'-ı alâkaya *{g*örüşmeyi kesmeye} karar verince kâğıdı [IV/189] yırtmıştı. Hadisin Kurayzaları gayet fena bir rükn altında irâe etmek *{göstermek}* istediği ve onları gayet mukaddes birtakım uhûdu *{anlaşmaları}* ayaklar altına almış kimseler gibi tasvir ederek sonra Kurayzaların katl-i âmmını *{hepsinin öldürülmesini}* muhik *{haklı}* bir ceza suretinde telakkî ettirmek gayesini takip ettiği aşikârdır. Fakat Muhammed'in Yahûdilerle doğrudan doğruya bir muâhede-i ahd etmiş olması *{barış sözü}* pek meşkûk *{şüpheli}* bir keyfiyettir (birinci sene-i hicriyye, § 45. fıkra, 24. ve müteâkib maddeler, § 49). Çünkü Kurayzalar Hazreclerin ve Evslerin müttefikleri idiler. Muhammed onlarla doğrudan doğruya münâsebettâr olamazdı. Arada tahrîri bir muâhede mevcudiyeti ağleb-i ihtimale göre *{sıklıkla}* bir eser-i îcâddır. Ka'b b. Esed el-Kurayzî'nin vesikayı sakladığı sözü ise bir masaldan ibaret olduğu muhakkaktır. Her halde, Ka'b b. Esed'in imzalamış olacağı vesika Muhammed'in elinde bulunuyordu. Vesikanın yırtılması sözleri vakaya daha ziyade bir facia şeklini vermek maksadıyla uydurulmuş bir masaldır (Vâkıdî Wellhausen, 196, satır 31). Sonra vakâyı'ı tahlil edecek olursak Kurayzaların Medine Muhâsarası'nda ne vazife ifa etmiş olduklarını anlayamayız. Aşağıda § 30. fıkrada hikâye edilen on Kurayzî muhâribî vakası kendilerine tertip edilen ceza ile mütenâsib değildir. Ağleb-i ihtimale göre bu vaka bir mahsûl-i îcâddır. Binaenaleyh Kurayzaların en büyük kabahati İslamiyet'e karşı derin bir nefret ve Kureyşîle'e muhabbet beslemekten ibaret olabilir. Kurayzalar Muhammed'in düşmanlarıyla iştirak ettikleri şüphesi altında kaldılar. Medine'nin Muhâsarası'ndan tevellüd eden büyük heyecanlar bu şüpheyi bir emniyet-i kat'iyye haline kalbettiler *{çevirdiler}*. Hadis de muâhedenâme ve vesikanın yırtılması masallarını uydurdu.

di kabilesinin verdiği sözden nükûl ettiğini *{caydığını}* haber alınca Evslerin reisi Sa'd b. Muâz b. en-Nu'mânî, Hazreclerin [IV/188] reisi Sa'd b. Ubâde b. Dülemî, Abdullah b. Revâha ve Havvât b. Cübeyr'i tahkik-i keyfiyyete gönderdi. Dört sefir filhakika Kurayzaları gayet hasmâne bir temâyül içinde buldular. Kurayzalarla Muhammed'in gönderdiği kimseler arasında şiddetli bir münâzaa koptu *{ağız dalaşı}*. Sefirler bu fena haberle Müslüman karargâhına döndüler ve Kurayza Yahudilerinin hayatını teyit eylediler. Fakat Muhammed vücut bulan nâ-hoş tesire rağmen taraftarları arasında şevk ve gayreti idâme etmek yolunu buldu. Her taraftan düşman ile muhât bulunan *{çevrili}* Müslümanların vaziyeti gayet vahim ve müşkil idi. Düşmanlar galebe çalacak olurlarsa yeni dîni ve onun reisini bilâ-merhamet ezeceklerdi. Münâfıkîn yahut Medine'de gayr-ı memnunlar fırkası Muhammed'in âmâl-i dîniyye ve siyâsiyyesi yüzünden tahaddüs eden *{ortaya çıkan}* ahvâl-i müessife *{üzgün haller}* hakkında her zamankinden ziyade tenkîdâta[245] *{eleştirilere}* kalktı. Hâricî düşmanlara bu suretle dâhilde de yeni ve pek vahim müşkilât inzimâm etti. Bütün bunlara rağmen Peygamber samimi Müslümanlar üzerinde bütün hükm ü nüfuzunu muhafazaya kadir oldu. Mukâbele-i bil-misl *{aynıyla karşılık bulmak}* korkusuyla gayr-ı memnunları rahat durmaya icbâr ediyordu.[246] [IV/189]

§29. Şehir dâhilinde muhafaza edilen[247] kadınlarla çocuklar için Müslümanlar pek korkuyorlardı. Kendileri hendeği müdafaa ile meşgul iken Kurayzaların her an birden bire bun- [IV/190] lara hücum edebilecekleri ihtimali düşünülüyordu. Hadis, Kurayzaların hendek müdafaalarına böyle arkadan hücum fikrinde olduklarını, bu tasavvuru mevkî-'i icrâya koymak için Kureyşîlerden ve Gatafânlardan biner kişi istediklerini

245 Kelime تنقيدات şeklinde "be" harfi ile yazılmış; fakat böyle bir kelime bulunmadığından yanlış yazıldığı kanaatine varılmış olup "tenkîdât" olarak değiştirilmiştir.

246 Vâkıdî Wellhausen, 196-198; Hişâm, 674-675; Taberî, birinci cilt, 1470-1473.

247 § 27. fıkra, not 1.

temin ediyor. Hakikat şudur ki, Muhammed böyle bir hücumdan endişe ettiği için Seleme b. Eslem ile Zeyd b. Hârise'nin kumandası altında iki müfreze ayırarak bunları şehrin o kısmını müdafaaya göndermiştir. Mamafih hadis Kureyşîlerin neden dolayı bu hücumu yapmamış olduklarını bize izah etmiyor. Kurayzaların hücum planı(nın) yalnız Muhammed'in tahmininden ve korkusundan ibaret bulunması muhtemeldir. Yahudiler ihtimal ki Medine'ye karşı hareketi akıllarına getirmemişlerdir. Peygamber Ebû Bekir'i sık sık Sel' Tepesi'ne göndererek oradan etrafı tarassud ettiriyordu *{gözetliyordu}*. Hadise nazaran Kurayzaların tevlîd ettiği korku Kureyşîlerin ve Gatafânların bâis olduğu *{sebep olduğu}* korkudan ziyade idi. Bunların hücumlarına karşı müteyakkız bulunmak istiyorlardı. Fakat Ebû Bekir hiçbir şey görmedi. Muhammed Kurayzaların harekâtını tecessüs etmek *{gizlice araştırmak}* ve ne yapacakları hakkında emin olmak için casuslar da gönderdi. Havvât b. Cübeyr Muhammed'in emriyle tecessüse gitti. Râtic'den geçti, Abdüleşhel, Zühre ve Buâs'ı arkada bıraktı, Yahudilerin hisarlarına kadar vardı. Avdette kendi yaptıklarını anlattı; fakat hiçbir malumat getirmedi. Yahudiler müstah-
[IV/191] kem ikâmetgâhları dâhilinde rahatça oturuyorlardı.[248]

§30. Mamafih rivayet olunduğuna göre Nebbâş b. Kays Kurayza muhâriblerinin en değerlilerinden on kişi[249] ile birlikte geceleyin Medine'ye Bakî'u'l-Garkad'a kadar yaklaşmış, fakat orada Seleme b. Eslem'in[250] müfrezesi bunları Benî Hârise-

248 Vâkıdî Wellhausen, 198.

249 Not-1 [IV/191] Bu on bir muhâribin ne yapabileceklerini anlamak zordur. Kurayzalar Medine şehrine hücum fikrinde bulunmuş olsa idiler on bir kişi ile ortaya çıkmazlardı. Medine Muhâsarası'nda Müslümanlar silahtan ziyade muhayyile *{hayal gücü}* ile çalışmışlar, siperlerde bir gece baskını korkusuyla uykusuz kalmışlardır. Yahûdilerin arkadan hücumlarına ve hıyanetlerine uğramak korkusu müdafaaların kuvve-i muhayyileleri üzerinde pek icrâ-yı tesir etmişti. Kureyşîler hiç bilinmediği bir sırada ric'at edince *{geri dönünce}* ihrâz-ı zafer ettikleri *{zafer kazandıkları}* kıyasıyla i'lân-ı iftihâra başlamışlardır. Korktukları ve tahayyül ettikleri şey, nazarlarında bir hakikat haline münkalib oldu *{dönüştü}*. Düşman ric'at edince müdâfî'lerin hepsi kendisini bir kahraman zannetti.

250 § 32. fıkraya bakınız.

lerin arazisinden ta Kurayza hisârına kadar tard ederek bir kuyuyu da tahrip eylemiştir. O surette ki Yahudiler bir muhâsaradan korkmaya başlamışlardı.[251]

§31. Yalnız Müslümanların harekâtını meth ve i'lâ ile meşgul olan hadisin muhteviyatından Kureyşîlerin ne yaptıklarını anlamak kolay değildir. Yani Kureyşîler hakiki ve ciddi bir hücum icrasına kıyâm etmişler midir? Yoksa yalnız süvari kuvvetleriyle tarlaları tahrip ve siperdekiler de birkaç ok teâtî etmekle *{birbirlerine vermekle}* iktifâ eylemişler midir? Burası malum olmuyor. Piyade kuvvetleri ile bir hücum vukû' bulduğuna dair hiçbir habere dest-res olamıyoruz *{ulaşamıyoruz}*. Hâlbuki Kureyşîlerin üç yüz süvariden başka üç bin yedi yüz piyadeleri vardı. Kureyşîlerin müttefikleri de piyade idi. Çünkü develer bir süvari hayvanı sıfatıyla işe yaramazlardı. Bu kadar binlerce piyadenin ne yaptıklarını kendi kendimize soracak olursak verecek bir cevap bulamayız. Çünkü muharebeye ait bütün tafsîlât süvarilere taalluk ediyor. Piyadelerin hiç zikri geçmiyor. Bütün muhâsara esnasında yalnız üç Mekkeli maktul düştü. Bunlardan ikisinin süvari olduğu muhakkaktır. Üçüncüsünün de süvari olması muhtemeldir. Bundan dolayı düşman piyadesinin muharebeye hiç iştirâk etmediği hemen hemen muhakkak gibidir. Maktûlînin pek az olması hakiki ve ciddi bir muharebe vukû'a gelmediğini gösterir. Ağleb-i ihtimale *{sıklıkla}* göre hadiste o kadar şiddetli surette tasvîr edilen hücumlar, Müslümanların hendeği müdafaa edip etmediğini anlamak için düşman süvarisi tarafından yapılmış inkişâflardan ibaret idi. Bu düşman süvarisi, üzerlerine taş yağdığını görünce hemen çekiliyorlardı. İbn İshak açıktan açığa şu sözleri söylüyor:[252] "Müşrikler yirmi günden ziyade, takriben bir ay kadar kaldıkları halde aralarında (yani müşriklerle Müslümanlar arasında) bir muharebe olmadı. Yalnız oklar atıldı ve muhâsara vukû'a geldi." [IV/192] [IV/193]

251 Vâkıdî Wellhausen, 198-199.
252 Hişâm, 676, [IV/193] satır 2.

Asıl silahlar pek kullanılmakla beraber iki taraftan da tezyif *{küçümseme}* ve istihzâ *{alay etme}*, şetm ve tel'în *{sövme ve lanetleme}* nidâlarının bol bol isti'mâl ve hatta sû-i isti'mâl edilmiş olduğunu görüyoruz. Kadîm Arap menkıbesine nazaran bu tel'înler ve inkisârlar da hakiki bier ok gibi tesir edebilirlerdi.[253] Siperin yalnız Muhammed değil sahabeler ve en ziyade âteşîn *{hiddetli}* Ömer düşmanlara karşı her türlü tel'înâtta bulundular. Bu vakanın hatırası hadiste kalmıştır. Müslümanların hendeğe hücuma cesaret edemeyen düşmanları nasıl tel'în ettiklerine dair birçok ehâdîs vardır. Mamafih Müslümanlar da siperden uzak durmak cesaretini gösteremi-
[IV/194] yorlardı.[254]

§32. Muhammed'in en büyük korkusu düşmanların geceleyin zulmetten bil-istifâde hendeğin açık bir noktasından içeri girmeye teşebbüs etmelerinde idi. Bunun için muntazam bir

253 Goldziher, Phil. birinci cilt, 72.

254 Goldziher'den nakledilen fıkralardan başka Buhârî'ye de müracaat ediniz. Birinci cilt, 157, satır 10; sahife 158, satır 2; 240, satır 11. ilâ âhir.

Not-1 [IV/193] Medine'nin Muhâsarası hakkındaki hikâyelerde öyle bazı safhalar vardır ki gerek muhâsırînin gerek müdâfiînin harekât-ı askeriyyelerini bizim telakkiyât-ı askeriyyemize göre muhâkeme edersek anlaşılmaz gibi görünür. Çölde işler bütün bütün başka türlü cereyan eder. Doughty de (ikinci cilt, 429. ve müteâkib sahifeler) [IV/194] Arabistan ortasında Aneze'nin 1850 tarihinde Vehhâbî reisi Feysal İbn Sa'ûd tarafından muhâsarasına dair verilen tafsilât fevkalade hâiz-i ehemmiyettir. Vehhâbîler Aneze Şehri'ni (güya) iki sene muhâsara etmişler; fakat bir türlü zabt-ı muvaffak olamamışlardır. Muhâsırlar surların dibinde karargâh kurmamışlardı. Çünkü o kadar yaklaşmaya cesaret edemiyorlardı. Aneze'nin kâin olduğu büyük vadinin dış kenarında yerleşmişlerdi. Şehir sekînesi Arapların bahçelerin alçak duvarlarına karşı bile bir hücum tehlikesini göze almayacaklarına o kadar emin idiler ki sanki hiçbir şey yokmuş gibi herkes mesâî-i zirâiyyesine devam ediyordu. Muhâsırların miktarı binlerce muhâribe bâliğ oluyordu. O derecede ki "bütün Arabistan" bir araya toplanmış gibi iftihar edebilirlerdi. Aneze'de ise ancak bin kişi vardı. Bunların da kısm-ı a'zamı silah isti'mâl edemez bir halde idiler. Doughty'nin verdiği tafsilât okunurken adeta Medine Muhâsarası'na ait hikâye okunuyor gibidir. Bugünkü Arabistan'ın Muhammed zamanından sonra vukû'a gelen bu kadar ahvâle, İslamiyet'e ve sâireye rağmen on dört asır evvelki Arabistan'dan ne kadar az değişmiş olduğunu insan hayretlerle görüyor.

muhafızlık usûlü tesis etti. Muhâfızlar muayyen *{belirli, tayin edilmiş}* surette münâvebeye *{nöbetleşme}* tabi idiler. Kendisi de gecenin kısm-ı a'zamını siper arkasında geçiçerek hüsn-i misâl teşkil etti. Bazı kere bir taşı yastık yaparak siperde uyuyordu. Acele ile hendeğin bir tarafı iyi yapılmamıştı. Burası derin değildi, siperler de alçak idi. Amr b. el-Âs bu zayıf nok- [IV/195]
tanın farkına vardı. Bir defa yüz Mekke süvarisi ile buradan geçmeye teşebbüs etti. Fakat bir ok ve taş yağmuru ile karşılandığından fikrini mevki-'i icrâya koymaktan vazgeçti. Hücumu def eden kuvvete Üseyd b. Hudayr kumanda ediyordu. Hadis, hücumun geceleyin vukû'a gelerek sabaha kadar devam ettiğini söylüyor. Fakat bu hiçbir zaman göğüs göğüse bir müsâdeme değildi. İki taraftan da uzak mesafeden karşılıklı ok teâtîsiyle iktifâ olundu *{birbirlerine ok atmakla yetinildi}*. Hiçbir zarar görülmedi. Mekkelilerin hücumları sonraları en çok Râtic üzerine vukû'a geliyordu. İhtimal ki o noktada sakin olan Yahudilerin kendileriyle birleşecekleri ümidi buna sâik oluyordu *{sevk ediyordu}*. Fakat bu ümitleri boşa çıktı. Hiçbir Yahudi yerinden kımıldamadı. Hatta Seleme b. Eslem'in Müslüman süvarileriyle (cem'an 30 kişi) Kureyşîlerin cenahından dolaşarak onları ric'ate *{dönüşe}* icbar ettiği de rivayet ediliyor.[255]

§33. Mekkelilerin kumandasını her gün münâvebe ile Kureyş rüesâsı deruhte ediyorlardı *{yerine getiriyorlardı}*. Münâvebe şunların arasında vukû'a geliyordu: Ebû Süfyân, Hâlid, Amr b. el-Âs, Hübeyre b. Ebî Vehb, İkrime b. Ebî Cehil, Dırâr b. el-Hattâb. Hadislerin münderecâtına *{içindekilere}* nazaran bu kumanda bütün kuvvâ-yı muhâsaraya şâmil değildi. Mezâd ile Râtic arasındaki ovayı gerek yanaşık nizamında gerek dağınık bir halde gelerek tahrip eden süvari kuvvetlerine [IV/196]
taalluk ediyordu. Bu küçük ve daimi müsâdemeleri *{çarpışmaları}* nihayet hadisin rivayetine nazaran, bütün süvari kuvvetleriyle umumi bir hücum takip etti. Buna gerek Mekkelilerin gerek müttefiklerinin kuvvetleri iştirak etmiştir (şâyân-ı

255 Vâkıdî Wellhausen, 199-200.

dikkattir ki piyadeden hiç bahsolunmuyor). Vukû'u iddia olunan bu umumi hücum ise hakikatte küçük bir müsâdemeden ibaretti. Hadiste buna dair naklolunan yegâne şey Mekkeliler tarafından Muhammed ile taraftarları hakkında hendeğin inşası münâsebetiyle söylenen tezyîf ve tahkir sözleridir *{eğlenme ve küçümseme}*. Kureyşîler bunu cebîn-âne bir şey buluyorlar, Arap kahramanlığına yakıştıramıyorlardı. Bu sözler Müslümanları lâ-kayd bıraktı. Onlar hendek sayesinde emin idiler. Hadise nazaran hücum bütün gün devam etmiştir. Fakat hakiki bir muharebe cereyan etmemiş gibi görünüyor. Hadiste yalnız bir vakadan bahsedilmektedir. Aralarında İkrime b. Ebî Cehil, Nevfel b. Abdullah, Dırâr b. el-Hattâb, Hübeyre b. Ebî Vehb, Amr b. Abd da dâhil bulunan bir Mekke süvari kuvveti birden bire hendeğin müdâfî'den ârî bulunan bir noktasına atladılar ve hendek ile Medine evleri arasında açık bulunan mahale dâhil oldular. Müslümanlar derhal mukabeleye koştular. Amr b. Abd kesndisiyle musâraaya girişilmesini talep ederek meydan okudu. Ali yayan bir halde ileriye yürü-
[IV/197] yünce Amr atından aşağı atladı. Ölümü istihfâf ettiğini *{hafife aldığını}* göstermek için kendi hayvanının bacak mafsallarını kesti. Doksan yaşında olmasına rağmen Ali ile yalnız başına çarpıştı. Maktul düştü. Sâir Müslümanların da yetişmeleri Mekke süvarilerini geri çekilmeye mecbur etti. Fakat hendekten geçerken Nevfel b. Abdullah çukura düştü. Yerinden kalkmaya vakit bulamadan taş ile öldürüldü. Düşen süvarinin etrafında bir parça çarpışma oldu. Dırâr b. el-Hattâb istemiş olsa idi Zübeyr ve sâir sahabelerle birlikte en önde harp eden kendi kardeşi Ömer'i öldürebilirdi. Filhakika Dırâr mızrağın ucunu Ömer'in burnunun dibine uzattı. Fakat sonra bir kişiyi öldürmemeye ahdetmiş olduğunu söyleyerek mızrağı çekti. Zübeyr bir kılıç darbesiyle Hübeyre b. Ebî Vehb'in bâr-gîrinin *{atının}* boğazını kesti. Ve eğerin arka kısmına merbût olan bir zırhı Hübeyre'den iğtinâm etti *{yağmaladı}*. Bu karışıklık esnasında İkrime b. Ebî Cehil de mızrağını kaybetti. Fakat Mekkeliler yalnız şimdi söylediğimiz veçhile iki zâyiât vererek çekilmeye muvaffak oldular. Düşman siper önünde at sür-

mekte devam etti. Daima hücum tehdidini gösteriyordu. Fakat hiç yaklaşmıyordu. Akşama kadar böyle devam etti. Müslümanlar o kadar korkmuşlardı ki bütün gün namaz kılmaya bile vakit bulamadılar. Nihayet güneş gurûb edince düşman, karargâhına çekildi. Muhammed, Üseyd b. Hudayr'ı siperde [IV/198] beklemeye bırakarak diğerleriyle birlikte Sel' Tepesi eteğinde çadır kurbundaki karargâha çekildi. Tehlike pek karîb *{yakın}* olduğu cihetle unutulan namazı orada kıldı. Siperde bir nöbetçi bırakmak gayet faydalı oldu. Çünkü Hâlid b. el-Velîd süvari ile yeni bir hücum teşebbüsünde bulundu. Bu hücumda meşhur Vahşî[256] harbesiyle *{süngüsüyle}* Benî Selemelerden Müslüman Tufeyl b. en-Nu'mân'ı öldürdü. Mekkeliler hiçbir zâyiât vermediler. Bu günün vakâyı'ı hakkında başka bir şey nakledilmiyor. Muhaddisîn bu günü muhâsaranın en mühim zamanı gibi tasvîr etmektedir.[257]

§34. Bu mühim günden sonra Mekkeliler artık umumi hücum yapmadılar. Ekseriya geceleyin vukû'a gelen küçük müsâdemelerle mahsûrîni *{kuşatılanları}* telaşa vermekle iktifâ ettiler *{yetindiler}*. Zulmetten bilâ-istifâde onları gâfil basmak istiyorlardı. Fakat hiçbir zaman siperlerden girebilmek için ciddi bir teşebbüste bulunmadılar. Böyle bir tasavvur onların planlarına hiç dâhil olmamış gibidir. Gündüzleri umumiyetle sakin geçiyordu. Müslümanların zihinlerine sükûnet geliyordu. İtimatları artmıştı. Yukarı Medine ahalisi, yani Avâlî yahut Âliyeliler, ailelerini görmek üzere Peygamber'den kısa müddet bir mezuniyet *{izin}* talep ettikleri zaman Kurayzalar korkusundan, müsellah bir halde gitmeleri [IV/199] şartıyla Peygamber müsaade verdi. İzinlilerin takip ettikleri yol Sel' ile Medine arasından Âliyye'ye doğru gidiyordu.[258]

§35. Müslümanlar her gün daha ziyade itimat beslemeye başladıkları halde Mekke karargâhında bilakis mevsimin ak-

256 3. sene-i hicriyye, § 14, 49.
257 Vâkıdî Wellhausen, 201-202; Hişâm, 677-678; Taberî, birinci cilt, 1475-1476.
258 Vâkıdî Wellhausen, 202-203.

siliği ve harbin yorgunluğu kendisini hissettiriyordu. Hayvanlar için yiyecek otun nedretinden *{azlığından}* başka şedâid-i havâiyyede *{zor hava koşullarında}* muhâsîrîni iz'âc ediyordu *{yerlerinden ediyordu}*. Şarktan esen şiddetli bir rüzgâr, sabâ, ateşleri söndürdü ve Mekke karargâhında çadırları yıktı. Bunları tutan ipleri kopardı.[259] Müttefikler arasında kuvvetli bir adem-i memnuniyet yüz gösterdi. Çünkü hayvanları yiyecek bir şey bulamıyorlardı. Mevsim ilerliyordu. Artık hiçbir ot yetişmezdi.[260]

§36. Düşman üzerinde istihsâl edilen muvaffakiyete rağmen Muhammed'e hala tehlike o kadar azîm görünüyordu ki adem-i faaliyeti terk etmek ve düşmanı zayıflatmak için Gatafânları Kureyşîlerden ayırmayı ve onları kendisine celbetmeyi düşündü. Gatafânların reislerinden Uyeyne b. Hısn ile Hâris b. Avf el-Mürrî'ye gizlice haber göndererek Medine
[IV/200] hurmalarının üçte birinin terkine mukâbil kendileriyle sulh yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Muhammed'in bu teklifi Gatafânların hoşuna gitti. Bunlar Kureyşîleri terk etmelerine karşı mükâfât olmak üzere Medine hurma mahsülünün sülüsünü kabul etmeye meyleylediler. Muâhede *{anlaşma}* hazırlandı, yazıldı. Yalnız alenen ve resmen kabul edilmesi kalmıştı. Fakat Muhammed bu itilafı Medinelilere bildirdiği vakit gayet şiddetli bir muhalefete maruz oldu. Herkes, en başlı menba-'ı vâridâtlarının sülüsünü *{gelir kaynaklarının üçte birini}* terk etmekten imtina gösteriyordu. Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde o kadar şiddetli protesto ettiler ki Muhammed bu tasavvurdan vazgeçmeye ve muâhedeyi imzaya gelmiş olan Gatafân mümessillerini geri göndermeye mecbur oldu. Mamafih bu inkıtâ-'ı müzâkerenin neticesi Muhammed'e faydalı oldu. Çünkü muhâriblerde şevk-i cengâverâneyi azalttı. Bu seferden istihsâl ettikleri fayda hiç idi. Hâlbuki çektikleri zahmet, uğradıkları zarar pek çoktu. Nihayet müttefik kabileler arasında birtakım ihtilaflar ve geçimsizlikler

259 Vâkıdî Wellhausen, 204.
260 Vâkıdî Wellhausen, 205, satır 10.

vücut buldu. Lâ-kayd ve âtıl durmalarından, seferden hiçbir şey çıkmayacağını tahakkuk etmesinden bıkmışlardı. Bu teşebbüs Muhammed'i ezmek şöyle dursun bilakis müdafaa ettiği davanın nüfuz u kudretini artırıyordu.[261]

§37. Medine'ye yakın olan kabileler Kureyşîlerin çekilecek- [IV/201]
lerini tahmin edince Muhammed ile yalnız başlarına muharebe mecburiyetinde kalacaklarını düşünerek telaşa düştüler. Düşmana gösterdikleri muâvenetten dolayı Muhammed'in kendilerinden intikam alacağı şüphesiz idi. Diğer taraftan Kureyşîler de bu kadar uzun ve semeresiz bir seferin ağırlığını hissetmeye başlamışlardı. İçlerinde birçoğu memlekete avdeti arzu ediyorlardı. Hadis bu ihtilafın menşeini, etrafındakilerden kimsenin haberi olmadan ahîren *{geç vakitte}* gizlice İslamiyet'i kabul etmiş olan Gatafânlardan Nu'aym b. Mes'ûd b. Ruhayle'nin telkînâtına atfediyor. Nu'aym, Benî Kurayzalarla Kureyşîler ve Gatafânlar arasına nifak sokmaya muvaffak oldu. Nu'aym'ın pederi Gatafânların süvari kuvvetine kumanda ediyordu. Binaenaleyh Nu'aym entrika yapmak hususunda pek büyük bir kolaylığa nail bulunuyordu. Düşmanlar arasındaki ihlâlin bütün meziyetini hadis, Nu'aym'a atfetmek ister. Fakat sâir anâsır-ı nifakın da daha evvel zemini hazırlamış olması pek muhtemeldir. Hepsi muhâsaranın neticesiz kalmasının mesuliyetini birbirlerine atfederek karşılıklı muâhezâta kalkıyorlar *{azarlıyorlar}* ve birbirlerinden şüpheleniyorlardı. Kurayzalar, Kureyşîler tarafından samimi surette muâvenet ibraz edileceğine dair bir teminât olmak üzere kendilerine lâ-ekal *{en az}* yetmiş rehine verilmezse yardım etmek istemiyorlardı. Kurayzalar Muhammed'in arka tarafında pek mühim bir mevkide idiler. Onlarla itilaf ederlerse Kureyşîler Medine'ye iki taraftan da yani hendekle müdafaa edilmeyen [IV/202]
cihetten de hücum edebilirlerdi.[262] Mamafih Kurayzalar Ku-

261 Vâkıdî Wellhausen, 204-205; Hişâm, 676; Taberî, birinci cilt, 1473-1475.

262 Not-1 [IV/202] Vâkıdî'nin eserindeki muhtelif fıkralardan (Vâkıdî Wellhausen, 206, satır 4; 207, satır 12, ilâ âhir) anlıyoruz ki Kurayzalar Medine'nin arkasında müstahkem binalarıyla gayet mühim bir sevku'l-ceyş

reyşîlere itimat etmiyorlar ve müttefiklerin bütün kuvvetlerinin (Ahzâb) yakında çekileceklerinden korkuyorlardı. Diğer taraftan Kureyşîlerin Yahudilere emniyetleri yoktu. Rehine talebini Muhammed'in bir tuzağına atfederek onları vermekten imtinâ ettiler. Bunun üzerine Kurayzalar müzâkerâtı kestiler ve muharebeye hiç alakadar olmadılar. Kureyşîlerle Gatafânlar arasında da buna benzer ihtilaflar tahaddüs etti *{ortaya çıktı}*. O suretle ki müttefikler arasında her türlü tecânüs *{benzerlik}* ve kumanda vahdeti *{birliği}* zâil oldu *{yok oldu}*. Mevsimin şiddeti rahatsızlığı bütün bütün teşdîd ederek adem-i memnuniyetleri artırdığından hey'et-i müttefike bir gece gayet şiddetli bir fırtına esnasında dağıldı. Muhâsırîn karargâhına savlet eden *{saldırı}* rüzgâr her şeyi altüst etmiş,
[IV/203] ateş üstünde kaynayan kazanlar bile devrilmişti.[263]

§38. Mekkelilerin karargâhında neler vukû'a geldiği sarîh surette malum değildir. Çünkü hadis bu noktada pek sâmittir *{sessiz}*. Bu da ihtimal ki muhâsırîn arasındaki nifak hikâyeleriyle Müslümanların kıymet ve şerefini pek tenkîs etmemek *{eksiltmemek}* arzusundan ileri gelmektedir. Müttefiklerin Medine pîş-gâhında *{önlerinde}* ne kadar kaldıkları bile sarîh surette tayin etmemiştir. Muhtelif rivayetlere göre müttefik-

noktasını işgal ediyorlardı. İhtimal ki muharebenin talihini onlar tayin edebilecek bir vaziyette idiler. Kurayzaların Medine'ye iki taraftan hücum etmek yolundaki teklifleri bir taraftan Kureyşîlerin hendeğe hücum etmelerini diğer taraftan da aynı zamanda şehrin mukâbil cihetine yani Âliyye'ye de bir hücum icrasını tazammun ediyordu *{içine alıyordu}*. Âliyye tarafında sıkışık evler bir nevi [IV/203] istihkâm vücuda getiriyorlardı. Görülüyor ki bu cihetten bir hücum yapılması ancak Kureyşîlerin hendek tarafında Müslümanları işgal etmesi takdirinde kâbil-i icrâ idi. Binaenaleyh, Kurayzalara karşı gayet tehlikeli bir mevkide bulunduğunu takdir eden Muhammed, Medine'nin selameti onların hatt-ı hareketine vâ-beste *{bağlı}* olduğunu anladı ve böyle tehlikeli bir vaziyete ne pahasına olursa olsun bir nihayet vermeye azmetti. Kurayzaların mahv ve ifnâsı *{yok olması}* işte bu andan itibaren takarrur etmişti. Bunların asıl kabahatleri Müslüman cemaatini büyük bir tehlikeye düşürebilmeleri ihtimalinden ibaretti. Muâhedenin ihlâli iddiası Kurayzaların kıtâlini ahlâf *{sonradan gelecekler}* nazarında mazur göstermek için uydurulmuştur.

263 Vâkıdî Wellhausen, 205-207; Hişâm, 680-682; Taberî, birinci cilt, 1480-1485.

ler Medine önünde 10-15-20 gün kalmışlardır. Vâkıdî'ye nazaran iki haftadır. Müttefikler arasında hiçbir zaman büyük bir hiddet hüküm sürmemiş olduğu bedîhîdir *{kuşkusuzdur}*. Başkumandanlığın münâvebe *{değişim}* ile deruhte edilmesi *{yerine getirilmesi}* büyük rekabetlere ve şahsi münâferetlere *{karşılıklı neferetlere}* delalet ediyor. Karargâhların tefriki de meraların fakrinden ileri geldiği kadar aradaki rekabet ve muhâsedenin de *{birbirini çekememe}* bu babta icrâ-yı tesir ettiği şüphesizdir. Müttefiklerin harekât-ı tecâvüziyyeleri de o kadar zayıf ve süreksiz oldu ki hadislerin muhteviyâtından [IV/204] Müslümanlara hendekte taarruz edenlerin miktarı(nın) ancak birkaç yüz kişiden ibaret kaldığı kolayca istidlâl edilebilir. Medine'yi tahribe gelmiş olan sâir on bin kişinin ne yaptıklarını hadis bize anlatmıyor. Bu sükût pek şâyân-ı dikkattir. Bu ordunun kısm-ı a'zamı hendeği uzaktan bile görmemiştir. Yalnız birkaç cür'etkâr süvarinin Müslüman istihkâmları karşısında at oynatmaları için bu kadar azîm bir kuvve-i askeriyye cem' edilmiş olması inanılacak bir şey değildir. Muhâsaranın kısalığı, hücumların gülünç şekli, müttefikin kuvvetlerinin çarçabuk dağılması hadiste birçok malumatın eksik olduğu şüphesini uyandırıyor. Kureyş karargâhıyla müttefiklerinin karargâhlarında geçen mühim şeyler hadiste meskût *{eksik}* bırakılmıştır. Müslümanların şiddetli inzibâtı ile müşrik Arapların manevî adem-i tecânüsleri ve fıkdân-ı teşkilatları arasındaki fark-ı azîm pek güzel hissolunuyordu. Müslümanların ittihad-ı tâmmına *{tam bir birliğe}* mukâbil düşmanların kıymet-i zâtiyyeleri, çoklukları, zenginlikleri hiçbir tesir husûle getiremiyordu. Artık Muhammed'in davası galip gelmeye nâm-zed idi *{adaydı}*.

§39. On, on beş yahut yirmi gün geçince müttefikler alelacele avdete karar verdiler. Azîmet hususunda o kadar isti'câl gösterildi ki *{acele edildi ki}* Ebû Süfyân devesinin bir dizi(-nin) bağlı olduğunu fark etmeden deveye bindi. Amr b. el-Âs [IV/205] ile Hâlid b. el-Velîd ric'atini müdafaa etmek üzere iki yüz süvari ile arkada kaldılar. Ancak yirmi dört saat sonra arkadaş-

larına Melel'de yetiştiler. Hep birlikte Seyyâle üzerine yürüdüler. Gatafânlar ile Süleymler Kureyşîlerin azîmetini haber alınca onlar da Mes'ûd b. Ruhayle ve Hâris b. Avf'ın idaresi altında hareket ettiler. Merâz'a kadar birlikte gittiler. Orada muhtelif kabileler ayrılarak her biri kendi ikametgâhının istikametini tuttu. Ebû Süfyân'ın Ebû Üsâme el-Cüşemî'yi bir mektup ile Peygmaber'e gönderdiği ve bu mektup(un) hendeği cebîn-âne ve nâ-merd-âne bir kurnazlık diye tezyîf ettiği rivayet olunuyor.[264]

§40. Müttefiklerin (Müslüman hadisindeki tabire göre Ahzâb'ın) hareketi nâ-gehânî *{ansızın}* oldu ve gayet şiddetli bir fırtına ile müterâfık bulundu. Hadis bu fırtınayı bir gece evvel Peygamber'in uzun ve âteşîn *{hiddetli}* bir duasının neticesi olarak irâe etmektedir *{göstermektedir}*. Düşman ordusunun avdeti Müslümanlar arasında büyük şenliklere sebebiyet verdi. Muhammed Müslümanlara artık şehre, ailelerinin nezdine avdet müsaadesini verdi.[265]

[IV/206] §41. Kur'ân'ın 33/9 ve müteâkib ayetleri Medine muhâsarasından bahseder.[266]

Maktullerin İsimleri

Muhâsara Esnasında Maktul Düşen Müslümanlar

§42. Muhâsara esnasında beş Müslüman vefat etmiştir: (1) Enes b. Evs b. Atîk; (2) Abdullah b. Sehl. Her ikisi de Benî Abdüleşhellerdendir; (3) Tufeyl b. en-Nu'mân; (4) Sa'lebe b. Ganeme, Benî Selemelerdendir; (5) Ka'b b. Zeyd, Benî Dinârlardan.[267]

264 Vâkıdî Wellhausen, 208-209; Hişâm, 682-683; Taberî, birinci cilt, 1484-1485.

265 Vâkıdî Wellhausen, 208-209; Hişâm, 683-684; Taberî, birinci cilt, 1485.

266 Vâkıdî Wellhausen, 210; Hişâm, 693-698.

267 Hişâm, 699-700; Vâkıdî Wellhausen, 210; Taberî, birinci cilt, 1499) bunlara Sa'd b. Muâz'ı da ilave etmek lazımdır. İbnü'l-Araka yahut Ebû Üsâme tarafından atılan bir ok kolunun damarına isabet etmiş ve bu yaranın tesiriyle Benî Kurayzalar aleyhindeki seferden sonra vefat etmiştir (§ 53.; Taberî, birinci cilt, 1477-1499.

Muhâsara Esnasında Maktul Düşen Mekkeliler

§43. Mekkelilerden şunlar maktul oldu: (1) Amr b. Abdived İbn Ebî Kays; (2) Nevfel b. Abdullah b. el-Mugîre; (3) Osman b. Münebbih b. Ubeyd el-Abderî. Bir okun açtığı yaranın tesiriyle Mekke'de vefat etmiştir.[268]

Benî Kurayza

Benî Kurayzaların Aleyhindeki Sefer (23 Zilkâde-9 Zilhicce)

§44. Maktullerin gittikleri gün Muhammed Benî Kurayzalar [IV/207] üzerine yürüdü. Muhammed, hendek kurbundaki karargâhı kaldırınca kendi evine dönmüştü. Âişe'nin odasında ber-mutad *{aşılmış olduğu üzere}* temizlendikten sonra hadise nazaran, birden bire Cebrail göründü. Kurayzaların te'dîbi *{haddinin bildirilmesi}* dururken silahı bırakmış olduğundan dolayı kendisini muâheze etti *{azarladı}*. Herhalde Muhammed o gün Müslümanlara tekrar silahlanmak için emir vermiş ve Kurayzaların müstahkem ikâmetgâhları önünde akşam namazı vakti toplanılmasını kararlaştırmıştır. Kureyşîlere karşı istihsâl ettikleri muvaffakiyetten şevke gelen Müslümanlar Kurayzaların imhası suretiyle büyük bir ganimete konacaklarını ümit ederek kemâl-i memnuniyetle harbe koştular. Öğle namazından biraz sonra birçoğu Yahudilerin müstahkem mevkilerine doğru yola çıkmışlardı. Ali b. Ebî Tâlib henüz açılmamış bir bayrak aldı. Muhammed zırhını giyerek bâr-gîre bindi ve Müslümanların başına geçti. Muhammed'in bindiği bâr-gîrin ismi Luhayf idi. Hey'et-i seferiyyede cem'an 36 süvari vardı. Peygamber Savreyn'den geçen bazı Neccârîlere rast geldi. Bunları isticvâb etti *{sorguladı}*. Bunlar Kurayzaların ikametgâhına doğru giden bir adama tesadüf etmiş olduklarını hikâye eylediler. Neccârîler bu adamın Dıhyetü'l-Kelbî olduğunu zannediyorlardı. Fakat Muhammed, Müslümanların muzafferiyetini hazırlamak üzere tebdil-i kıyafet önde yürüyen(in) Cebrail olduğunu temin etti. Peygamber biraz istirahat için Anna Kuyusu kurbunda tevak- [IV/208]

268 Hişâm, 699-700; Vâkıdî Wellhausen, 210.

kuf eyledi. Bu kuyu Benî Kurayzalara ait bulunan Harre'nin aşağı kısmındadır. Ali, Katâde ile birlikte Peygamber'den daha önde idi. Müslüman pîş-dâr *{öncü}* kuvvetiyle muhall-i maksûda vasıl olmuştu.[269]

§45. Ali Müslümanların bayrağını Kurayzaların müstahkem ikametgâhlarının önüne rekz etti *{dikti}*. Yahudiler Müslümanlara karşı türlü türlü fena sözler söylüyorlardı. Peygamber muvâsalet edince *{ulaşınca}* Ali Peygamber ile beraber o akşam akdedilen meclis-i harpte bulunmak için bayrağı Ebû Katâde'ye verdi. Kurayzalar Evslerin kadîm müttefikleri idiler. Buâs Muharebesi'nde onlarla beraber Hazreclere karşı cesûrâne harp etmişlerdi. Onun için muhâcimlerin *{saldırganların}* ilk saflarında Evslerin reisi Üseyd b. Hudayr'ı (çünkü Sa'd b. Muâz Medine Muhâsara'sı esnasında aldığı yarayı tedavi için şehirde kalmıştı) gördükleri zaman kendilerine karşı izhâr ettiği nankörlükten ve yaptıkları azîm hizmetleri unuttuğundan dolayı birçok muâhezâtta bulundular *{azarladılar}*. Üseyd b. Hudayr kendileriyle artık hiçbir münâsebeti bulunmadığını cevaben söyledi. Muhammed kaleyi daha yakından tetkik için yaklaşmak istedi. Sahabelerden bazıları kalkanlarıyla Peygamber'i setrederek beraber yürüdüler. Ya-
[IV/209] hudiler hiçbir şeyi yapmadan yaklaşmalarına meydan verdiler. Muhammed, kendisinin düşmanlarıyla birleşmiş olduklarından dolayı yüksek sesle onları muâheze etti. Bunun doğru olmadığına Yahudiler yemin ettiler. Muhammed Yahudilerin bu teminatına hiç kulak vermedi. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın riyâset ettiği tîr-endâzlara surun dibine kadar sokularak mahsûrîne ok atmalarını ve hücuma başlamalarını emretti. Yahudiler de bil-mukabele ok atarak müdâfaâtta bulundular. Peygamber at üstünde uzaktan muharebeyi takip eyledi. Muharebe geceleyin geç vakte kadar sürdü. Müslümanlar karargâhlarına çekildiler. Sa'd b. Ubâde'nin kemâl-i ulüvv-i cenâb *{tam bir cömertlik}* ile takdim ettiği hurmaları akşam yemeği olarak

269 Vâkıdî Wellhausen, 210-211; Hişâm, 684-685; Taberî, birinci cilt, 1485-1486; Esîr, ikinci cilt, 141.

yediler. Sefer için davet edilmiş olan bütün Müslümanlar yatsı namazında hazır idiler. İlk davete iştirak edemeyenler öğleden sonra yetişip gelmişlerdi. Ertesi sabah erkenden Müslümanlar surların altına tekrar döndüler. O kadar şiddetli ok ve taş atmaya başladılar ki Yahudiler Muhammed'in kendilerini izale etmeye karar vermiş olduğunu anlamakta gecikmediler. Filhakika Müslümanlar her gün aynı hareketi tekrar ediyorlardı. Tulû-ı şemsten gecenin hulûlüne kadar hücum devam ediyordu. Müslümanların birçoğu karargâha dönmeyerek ertesi sabaha kadar nöbet bekliyorlardı.[270]

§46. Kurayzalar bazı rivayete göre on beş bazı rivayete göre [IV/210] yirmi beş gün müdafaada bulunduktan sonra nihayet arz-ı teslimiyete karar verdiler ve Nebbâş b. Kays'ı Muhammed ile müzakere icrasına gönderdiler. Nadîrlerin evvelce istihsâl etmiş oldukları aynı şerâiti talep ediyorlardı. Fakat Muhammed'in bütün emvâlin terkini ve bilâ-kayd u şart *{koşulsuz ve şartsız}* arz-ı teslimiyyet edilmesini istediğini anlayınca Kurayzalar hayret içinde kaldılar. Yahudiler bir meclis topladılar. Reisleri Ka'b b. Esed İslamiyet'i kabul etmeyi tavsiye ettiyse de kimse kendisini dinlemedi. Bunun üzerine kadınları ve çocukları itlâf ederek silah elde birer kahraman gibi ölmek tavsiyesinde bulundu. Bu teklifi de kabul olunmadı. Cumartesi tatilinde gafleten Müslümanlara hücum teklifi de Kurayzalarca şâyân-ı kabul görülmedi. Müslümanlar Yahudilerin o gün tatil ettiklerini bildikleri cihetle mutad olan teyakkuz ile nöbet beklememeleri pek muhtemeldi. Yahudiler birtakım mülâhazât-ı dîniyyeye *{dînî düşüncelere}* kapılarak bu teklife de yanaşmadılar. Kadınların feryadı, çocukların gözyaşları içinde ye's ve nevmîdiye *{ümitsizliğe}* daldılar. Mamafih Yahudilerin kâffesi bu kadar korkak ve âtıl durmamış ve itikadât-ı dîniyyelerine bu kadar mutâva'at-kârâne *{boyun eğmiş bir halde}* esir olmamışlardı. Sa'lebe b. Sa'ıyye ile biraderi Üseyd b. Sa'ıyye ve amcazâdeleri Esed b. Ubeyd isminde üç Yahudi arkadaşlarının akıbetine iştirak etmek istemeyerek

270 Vâkıdî Wellhausen, 211, 212; Hişâm, 685.

[IV/211] Müslüman karargâhına geçtiler ve İslamiyet'i kabul ettiler. Bu, Kurayzaların teslim olmalarından bir gece evvel idi. Bu suretle hayatlarını, ailelerini ve emvâllerini kurtardılar. Amr b. Sa'dî isminde bir Yahudi de o gece Müslüman karargâhına geçerek kendisini kumandan Muhammed b. Mesleme'ye tanıttı. Geceyi Peygamber'in cami(s)inde geçirdi. Fakat sonra hiçbir iz bırakmadan ortadan kayboldu. Kimse kendisini bir daha görmedi. Umumiyetle Kurayzaların harekâtı hiç de cengâver-âne olmamıştır. Çünkü içlerinden hiç biri ortaya çıkmadı ve müsâraa *{güreş etmek}* için meydan okunmadı.[271]

§47. Doğrudan doğruya Peygamber ile müzâkere teşebbüsünde bir fayda hâsıl olmayınca Yahudiler Ebû Lübâbe b. Abdilmünzir el-Evsî'yi görmeye çalıştılar. Ebû Lübâbe kendilerinin eski müttefikleri olduğu için isterse onlara muâvenet edebilirdi. Ebû Lübâbe Yahudilerin nezdine azîmetle ne söylemek istediklerini anlaması için müsaade verdi. Sonra neler cereyan ettiği malum değildir. Çünkü hadis tasfîlât ve teferruâtı tahrif ederek *{asıl anlamını bozarak}* vakaların hakiki manasını değiştirmiştir. Yahudiler Ebû Lübâbe'ye aralarında mevcut olan hususî muâhedeyi *{barışı}* hatırlattılar. Hadâik ve Buâs günlerinde Evslere îfâ ettikleri hıdemâtı *{hizmetler}* tahattur
[IV/212] ettirerek *{hatırlatarak}* Suriye'ye yahut Hayber'e gitmeleri müsaadesini istihsâl için tavassutta *{aracı}* bulunmasını rica eylediler. Ebû Lübâbe bunun kâbil olmadığını, arz-ı teslimiyetten başka çareleri kalmadığını anlattı. Ka'b b. Esed, Ebû Lübâbe'den hakikaten teslim olmalarını tensîb edip etmediğini *{uygun bulup bulmadığını}* sordu. Ebû Lübâbe evet cevabını vermekle beraber aynı zamanda boynunun etrafında eliyle yaptığı bir işaretten bilâ-kayd u şart arz-ı teslimiyet edecek olurlarsa kendilerini nasıl bir akıbetin beklediğini anlattı. Hadiste rivayet olunduğuna nazaran Ebû Lübâbe bu işareti yapar yapmaz pişman oldu. Hâzirûnun hayretleri içinde ağlayarak oradan çekildi, Yahudiler'in istihkâmının arka kapısından çıktı.

271 Vâkıdî Wellhausen, 212-213; Hişâm, 675-676; Taberî, birinci cilt, 1487-1488, 1490.

Dosdoğru Medine Cami(si)'ne koştu. Karînlerine *{yakınlarına}* kendisini Peygamber'in zevcelerinden Seleme'nin kapısının yanındaki ağaç sütuna bir ip ile sıkı sıkı bağlamalarını söyledi. Hiçbir şey yemeden, içmeden orada kaldı. Birkaç hurma yiyor, bir iki yudum su içiyordu. Nihayet Peygamber altı gün altı geceden sonra affı tazammun eden *{içine alan}* bir ayet tebliğ etti. Ebû Lübâbe'nin talebi üzerine Peygamber bizzat giderek ipi çözdü. İp sahabenin etlerinde derin bir yer bırakmıştı. Ebû Lübâbe'nin mazhâr-ı af olmasında Ümmü Seleme'nin büyük bir tesiri olmuş gibidir. Kur'ân'ın bir fıkrası(nın) bu hâdiseye işaret olduğunu söylüyorlar. Fakat bu ayetin hangisi olduğunu tayin hususunda müverrihler ve müfessirler hem-efkâr değil- [IV/213]
dirler. 8/27. ayet mi yoksa 5/45. ayet mi yoksa 9/103. ayet mi olduğunda ihtilâf ediliyor. Vâkıdî bu en son ayetin Ebû Lübâbe vakasına işaret olduğu fikrindedir. Ebû Lübâbe bütün emvâlinden *{mallarından}* vazgeçerek onları tasadduk etmek istedi. Fakat Muhammed yalnız bir sülüsünden *{3'te birinden}* vazgeçmekle iktifâ etmesini tavsiye etti.[272]

Taberî'de[273] başka bir rivayete tesadüf ediyoruz: Kurayzalar Ebû Lübâbe ile konuştuktan sonra Muhammed'e bilâ-kayd u şart teslim olmak istemediler. Sa'd b. Muâz da arz-ı teslimiyet edeceklerini söylediler. Evslerin reisi ve kendilerinin ka- [IV/214]

272 Vâkıdî Wellhausen, 213-215; Hişâm, 686-687; Taberî, birinci cilt, 1487, 1488-1490; Esîr, ikinci cilt, 141-142.
Not-1 [IV/213] Bir vaka-yı tarihiyyeden neş'et etmiş gibi görünen bu fıkra ancak şu suretle izah edilebilir. Yahudilerle Peygamber arasında müzâkerât cereyan ettiği sırada Ebû Lübâbe Yahudilere bilâ-kayd u şart teslim olurlarsa kendilerini bekleyen akıbeti haber vermiş olacaktır. Mamafih bu hâl, Muhammed'in Yahudilere sahte bir ümit vererek onları teslim olmaya sevketmek emelini takip etmekte olmasına lüzum gösterir. Bu meselede Peygamber'in pek merd-âne hareket etmemiş olması, Yahudilerin bir tuzağa düşmeleri, katlolunacakları dakikaya kadar kendilerini ne gibi bir akıbet beklediğinden haberleri olmaması ihtimal dâhilindedir. Kurayzalar alyhindeki sefer şüphe yok ki Peygamber için pek mûcib-i şeref değildir. Peygamber'in ismine bir leke teşkil etmektedir. Fakat Kurayzalara tecavüze kendisini ne gibi esbâb(ın) sevk ettiğini, Yahudilerin teslimiyetlerini(n) ne suretle temin edildiği malum olsa idi vereceğimiz hüküm, korkarım, daha şedîd olurdu.
273 Birinci cild, 1487, satır 5.

dîm müttefikleri sıfatıyla ondan daha rahîm-âne *{merhametli}* bir muamele göreceklerini ümit eyliyorlardı. Muhammed bu şart-ı teslimiyeti kabul etti.[274]

§48. Muhammed'in Nadîr ve Kaynuka Yahudilerine karşı gösterdiği daha mülayim-âne muameleye mukâbil bu Yahudilere böyle şedîd-âne muamele etmesi Medine Muhâsarası'nda hissedilen derin endişe ve dehşet ile izah edilebilir. Bir de Medine'nin kurbunda dostsuz ve müttefiksiz bir halde kalan son Yahudiler(in) bunlar olduğunu hesaba katmalıydı. Kurayzalar'ın ittihâz ettikleri hatt-ı hareket de *{takındıkları davranış}* hiç merd-âne olmadı. Şiddetli bir mukâvemet gösteremediler *{direnemediler}*. Hakiki surette isti'mâl-i silah etmeden, kendilerini bekleyen âkıbet-i fecî'aya düştüler. Muhâsara esnasında yalnız bir Müslüman(ın) maktul olduğunu biliyoruz. Bu da başına bir değirmen taşı atan bir kadın tarafından katledilmişti. Müslüman güneşin şuââtından tahaffuz *{ışınlarından korunmak}* için duvarın dibine gelmişti. İhtimal ki bu vaka Yahudilerin arz-ı teslimiyetinden sonradır. Hadisin metni bu noktada pek vâzıh değilse de bu suretle tefsir edilebilir. Kurayzaların cebâneti *{korkaklığı}* galiplerin cüretini artırdı. Zavallı Yahudileri imhâ etmek suretiyle muzafferiyeti sû-i isti'mâl ettiler. Yahudiler daha fazla bir eser-i cesaret gösterselerdi ihtimal ki daha iyi şerâit istihsâl ederlerdi *{şartlar elde ederlerdi}*. Bütün bu mutâlaâta *{incelemelere}* bakarak Kurayzaların hiç de cengâver bir kabile olmadıklarına,
[IV/215] iddia edilen hıyânetleri ve Kureyşîlerle birlikte muhâsaraya iştirakleri hûn-rîzâne *{kan dökücü şekilde}* hareketini mazur göstermek için Muhammed tarafından icat edildiğine hükmeyliyoruz. Tarih bu türlü haksızlıkla doludur. Kurayzaların reisi Ka'b b. Esed Yahudilerin tehlike karşısında merdâne bir karar veremediklerini görünce müteneffirâne *{nefretle}* şu sözleri söyledi: "Ananız sizi doğuralı beri hiç biriniz bir defa bile kat'î bir karar ittihâz etmemiştir!".[275]

274 Buhârî'ye bakınız. Üçüncü cilt, 99, satır 5.
275 Hişâm, 686; Taberî, birinci cilt, 1388, satır 15.

§49. Yahudiler nihayet bilâ-kayd u şart teslim olunca iplerle sıkı sıkı bağlandılar ve Muhammed b. Mesleme'nin nezareti altına konuldular. Kadınlarla çocuklar başka bir yerde Abdullah b. Sellâm'ın nezareti altında cem' edildiler. Yahudilerin evlerinde buldukları esâs-ı beytiyye *{ev eşyaları}*, esliha *{silahlar}*, elbise ve sâir menkul şeylerin kâffesi bir araya toplandı: 1500 kılıç, 300 zırh, 1000 mızrak, 1500 kalkan, şarap ve sâir meşrubât-ı küûliyye *{alkol}* ile dolu birçok küpler; deve ve mevâşî *{koyun}*. Şarapların hepsi yere döküldü. Üserâya ne yapılacağı müzâkere edildiği zaman Evsler Muhammed'e gittiler, eski müttefiklerine karşı merhamet gösterilmesini rica ettiler. İbn Übeyy ile Hazreclerin hatırı için Kaynukalara ne muamele göstermiş olduğunu Peygamber'e hatırlattılar. Muhammed, kendisine tevcih edilen *{yöneltilen}* bu ricaya cevap vermeye cesaret edemedi. Bir müddet sükût etti. Sonra kendisini müteessir etmeyi ümit eyleyen Evslerin ısrarı üzerine Kurayzaların akıbetini bir Evsî'nin tayin etmesini kabul edip etmeyeceklerini sordu. Bu teklif kabul olununca Muhammed Yahudilerin akıbeti(ni) Evslerin reisi Sa'd b. Muâz'ın vereceği karar ile tayin etmesini söyledi. Sa'd b. Muâz o sırada Medine Cami(si)'nde bulunuyor, Ku'aybe bt. Sa'd b. Utbe'nin yardımıyla yaralarını tedavi ile meşgul oluyordu. Ku'aybe bütün mesaisini hastalara, mecrûhlara *{yaralılara}* ve bî-çârelere yardıma hasretmişti. Bazı Evsler camiye gittiler. Reislerini bir eşeğe bindirdiler. Onu Peygamber'in bulunduğu yere getirdikleri sırada Kurayzalar hakkında pek hararetli şefaatlerde bulundular. Bilhassa Dahhâk b. Halîfe, Seleme b. Selâme b. Vakş bu iltimaslarda pek ısrar ederek Yahudilerle olan eski ittifakı hatırlattılar. Sa'd ağzını açmak istemedi. Fikrinin ne olduğunu hiç hissettirmedi. Yalnız yavaş sesle: "Sa'd'ın huzûr-ı İlâhiye kabahatsiz çıkmaya çalışması için zaman gelmiştir" sözlerini tekrar ediyordu. Bu sözlerin karanlık ve tehditkâr bir manası vardır. Evslerden bazıları bunlardan hiç hoşlanmadılar. Fakat Sa'd Peygamber ile sahabelerin karşısına çıkıncaya kadar başka hiçbir şey söylemedi. Sonra gerek Evsî gerek Hazrecî bütün hâzirûnu etrafına topladı, vereceği ka- [IV/216]

[IV/217] rarı kabul ve icra edeceklerine dair kat'î taahüdâtta bulunmalarını talep etti. Hadise nazaran, Peygamber'in bile sâirleri gibi yemin etmesinde ısrar eylemiştir. Herkes yemin ettikten sonra Sa'd avret yerinden ustura geçmiş olan bütün erkeklerin katledilmeleri, kadınlarla çocukların da cariye ve köle gibi telakkî olunmaları kararını verdi. Bu karar on iki yaşından yukarıya bütün erkeklerin katlini tazammun ediyordu *{kapsıyordu}*. O sıcak memleketlerde ilk âsâr-ı buluğ *{ergenlik belirtileri}* o yaşta zuhur eder ve gerek kadınlar gerek erkekler kadîm bir âdete tebean *{uyarak}* avret yerlerindeki kılları tıraş ederler. Muhammed Sa'd'ın kararını tamamen tasvip etti ve kararın yedinci kat semâda hıfz *{korunan}* edilen irâde-i İlâhiyyeye muvâfık *{uygun}* olduğunu söyledi.[276] Galipler arasında taksim edilmesi icap eden kadınlarla çocuklar ve bütün ganâim dâr-ı Rumle bt. Hâris'in avlusunda hıfz edildi. Develer otlamak üzere dışarıya ağaçların arasına bırakıldı. Erkekler ise Üsâme b. Zeyd'in avlusuna götürülerek hepsine birer avuç hurma verildi. Bütün geceyi uykusuz geçirdiler. Aralarında konuşuyorlar ve birbirlerini dinlerine sadık kalmaya teşvik
[IV/218] eyliyorlardı.[277]

§50. Ertesi sabah Muhammed Medine çarşısında bazı derin çukurlar kazdırdı. Sonra, Yahudiler'i sıra ile getirerek çukur boyunca dizmeleri ve birbiri ardınca kafalarını kesmeleri için emir verdi. Yahudiler akıbetleri(nin) ne olacağını henüz bilmiyorlardı. İçlerinden ilk kafile meydân-ı siyasete sevk edilince reisleri Ka'b b. Esed'e tevcih-i hitâb ederek başlarına gelen şeyin ne olduğunu sordular. Ka'b kendilerini bekleyen akıbetin ne olduğunu anlamadıklarından dolayı onları tekrar muâheze

276 Not-1 [IV/217] Bu rivayet ile hadis, Muhammed'i takriben 900 masumun katl-i mesûliyetinden kurtarmak istemiştir. Burada muhaddisînin marifetleri [IV/218] o kadar aşikârdır ki bahse bile değeri yoktur. Herhalde Sa'd'ın kararı Peygamber tarafından tayin ve telkin olunmuştur. Kendisince matlûb olan *{talep edilen}* sûret-i hallin ne olduğunu Sa'd'a anlatmış olacağı şüphesizdir. Kıtâlin tekmîl mesûliyeti *{bütün sorumluluğu}* Peygamber'e terettüb eder *{yüklenir}*.

277 Vâkıdî Wellhausen, 215-216; Hişâm, 688; Taberî, birinci cilt, 1491-1493; Esîr, ikinci cilt, 142.

etti *{azarladı}*. İdam hükmünü Ali ile Zübeyr icra ettiler. Peygamber başlıca ashâb ile hazır bulunduğu halde onlar cellatlık yaptılar. Kaç Yahudi'nin bu suretle katledildiği muayyen değildir *{belli değildir}*. Çünkü rivayetler 600 ile 900 arasında tahallüf ediyor *{değişiyor}*. İdam edilenler arasında Huyeyy b. Ahtab da vardı. Hadis bunu Kurayzaların rûh-ı habîsi *{kötü ruhlu}* olmakla itham eder. O da sâirleri gibi kolları arkasına bağlı olduğu halde getirildi. Fakat arkasında kıymettâr elbiseyi kimse almaması için yırtmaya vakit bulmuştu. Peygamber onun getirildiğini görünce yüksek sesle memnuniyetini izhâr etti. Onu Allah'ın düşmanı tesmiye eyledi. Fakat Huyey mağrûrâne cevap verdi. Hiçbir eser-i havf izhâr etmeden idam [IV/219] olundu. Kurayzalardan bir kadın da idam edilmiştir. Bu, Hallâd b. Süveyd'i başına attığı değirmen taşıyla öldüren kadındı. İdam mahkûmlarının adedi o kadar çoktu ki iş akşama kadar devam etti. Vakt-i zevâlde *{öğle vakti}*, şiddet-i harâret *{aşırı sıcak}* dolayısıyla Muhammed istirahat emrini verdi. Mahkûmîne de biraz hurma dağıttırdı. İdam işi tekrar başladı ve tulû-ı şemsten *{güneşin doğuşundan}* sonraya kadar devam etti. Ümmü'l-Münzir Sülemî bt. Kays'ın ısrarı üzerine Muhammed, Rifâ'a b. Samuel isminde bir Yahudi'yi affeyledi. Bu Yahudi İslâm'ı kabul etti. Sonra Ümmü'l-Münzir'in âzadlısı diye maruf oldu. Sa'd b. Muâz'ın gayr-ı kâbil-i ta'dîl olan *{değişmesi mümkün olmayan}* kararına rağmen Evsler memnun değildiler. Sa'd b. Ubâde ile Hubâb b. el-Münzir Peygamber'e gelerek kadîm müttefikleri Kurayzaların böyle barbar bir surette katlinden dolayı Evsler arasında pek şiddetli bir adem-i memnuniyet hüküm sürdüğünü haber verdiler. Bunun üzerine Evslerin en zî-nüfuz iki reisi Sa'd b. Muâz ile Üseyd b. Hudayr müdahale ederek bu sözlerin doğru olmadığını, Muhammed mütebâkî *{geri kalan}* Yahudileri Evslere teslim edecek olursa Evslerin hepsini öldüreceklerini temin eylediler. Muhammed bu teklifi hüsn-i kabul etti ve muhtelif üserâyı *{esirleri}* Evs ailelerine taksim etti. Bu ailelerin her biri zavallıları idam için aralarından birini tevkil eylediler *{vekil kıldılar}*. Bu zâlimâne muameleye âtîdeki Evsler iştirak ettiler: Abdüleşhellerden Üseyd b. [IV/220]

Hudayr ve Ebû Nâile, Benî Hâriselerden Ebû Bürde, Muhayyisa, Ebû Abs, Tuheyr b. Râfi'; Benî Zaferlerden Katâde b. en-Nu'mân, Nadr b. el-Hâris; Benî Muâviyelerden Cübeyr b. Atîk, Nu'mân b. Asr, müttefikleri; Benî Amr b. Avflardan Uveym b. Sâide, Sâlim b. Umeyr; Benî Ümeyye b. Zeyd ailesinden de bazı kimseler. Muhammed Yahudi rüesâsının başlarının düştüğünü görünce, bu kanlı manzaradan nihayet yorularak çekildi. Siyâsetgâhta kendi mümessili sıfatıyla Sa'd b. Muâz'ı bıraktı. Mütebâkî üserânın idamı tulû-ı şemsten sonraya kadar devam etti. Meşalelerin nîm *{yarım}* aydınlığı içinde icra edildi. Hazırlanan çukurlar, atılan naaşlarla çoktan dolmuştu. Bu uzun ameliye esnasında, baş kesmek vazife-i müdhişesini deruhte etmiş olanlar *{yerine getirmiş olanlar}*, bu işi yapmadan evvel buluğa ermemiş olanları öldürmemek için mahkûmların avret yerlerine bakıyorlardı. Rivayet olunduğuna göre, Buâs Muharebesi'nden sonra Yahudi Zübeyr b. Budda'nın uluvv-i cenâbı *{cömertliği}* sayesinde ölümden kurtarılan Sâbit b. Kays isminde bir Müslüman Muhammed'e bu ihtiyara bir şey yapılmamasını ve ailesinin idamdan istisna edilmesini rica ederek minnettarlığını göstermek istemiştir. Muhammed affa razı oldu. Fakat Zübeyr bütün dostlarının ve akrabalarının idam edildiklerini haber alınca onların arkasına kalmak istemedi
[IV/221] ve diğerleriyle beraber olmayı bir lütuf olarak rica etti. Onun da başı kesildi. Fakat ailesi diğerlerinin akıbetine uğramadı. Malları kendilerine iade edildi. Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın himayesi altında yaşadılar.[278]

§51. Muhammed ganâimi tevzi' etmeden *{dağıtmadan}* evvel maktul Yahudilerden birinin zevcesi olup bütün kadınlar arasında fevkalade güzelliği ile temeyyüz eden Reyhâne bt. Zeyd en-Nadriyye'yi kendisine ayırdı. Ona İslamiyet'i izah etti ve İslamiyet'e celbetmeye çalıştı. Fakat muvaffak olamadı. Reyhâne'nin ihtidâsını temin için mühtedî Yahudi Sa'ye'ye müracaat etti. Sa'ye Peygamber'den daha talihli çıkarak ka-

278 Vâkıdî Wellhausen, 216-220; Hişâm, 554, 689-692; Taberî, birinci cilt, 1492-1497, 1499-1500; Esîr, ikinci cilt, 142-143.

dını nihayet tebdil-i dine ikna edebildi. Güzel Yahudi kadın Ümmü'l-Münzir Sülemî bt. Kays'ın nezdinde iddet müddetince muhafaza edildi. Gebe olmadığı tahakkuk ettikten sonra kendisine ya hür zevce ya cariye ve müstefreşe *{odalık}* vaziyetlerinden birini tercih etmesi teklif olundu. Reyhâne cariye kalmayı tercih etti. Bir rivayete göre Peygamber'in zevcesi olmayı tercih etmiş ve tesettür etmiştir.[279] [IV/222]

§52. Üserâ katledildikten sonra eşyadan başka kadınlardan ve çocuklardan terekküb eden ganâimin tevzî'ıyle *{dağıtımıyla}* iştigâl olundu. Muhammed bunların hepsinin müzâyede-i aleniyye ile satılmasını ve bedellerinin gâlipler arasında taksim edilmesini emreyledi. Peygamber'in emriyle kadınları çocuklarından ayırmadılar, birlikte sattılar. Yahudi Ebû eş-Şehm her biri üçer çocuklu iki kadını yüz elli dinara, Ca'fer b. Mahmûd b. Mesleme çocuklarıyla beraber üç kadını kırk beş dinara satın aldı. Satılacak üserânın miktarı küçük Medine şehrinin kabiliyet-i tahammüliyesinden ziyade olduğu için Muhammed, Sa'd b. Ubâde'ye bir miktar kadın ve çocuk vererek pazarda satmak üzere Suriye ve Necd'e gönderdi. Sa'd bunların parasıyla Medine'de noksanı hissedilmekte olan esliha *{silahlar}* ve bâr-gîr *{at}* getirecekti. Üserâdan bir kısmı da Hayber'de ve Teymâ'da satıldı. Bunlar esmânını *{bedellerini}* beşe ayırdılar. Muhammed bir kısmı Allah'ın hissesi olmak üzere kendisine aldı. Mütebâkîsi *{kalanı}* üç bin erkek ve 36 bâr-gîr için 3072 kısma ayrıldı. Çünkü süvariler iki hisse alıyorlardı. Kurayzaların kısm-ı a'zamı hurmalıklardan terekküb eden emvâl-i gayr-ı menkûleleri satlığa çıkarılmadı. Muhammed bunları beş müsâvî *{eşit}* kısma ayırdı. Dört kümeye tefrik edilen muhtelif ailelere kura ile tevzî' edildi *{dağıtıldı}*. Beşinci kısım Peygamber'e ait oldu.[280] [IV/223]

279 Vâkıdî Wellhausen, 220; Hişam, 693; Taberî, birinci cilt, 1497-1498; Reyhâne'nin Amr b. Cünâfe'nin kerîmesi olduğunu söylüyor; Esîr, ikinci cilt, 143.

280 Vâkıdî Wellhausen, 220-221; Hişâm, [IV/223] 692; Ya'kûbî, ikinci cilt, 52-53; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 31-32; Hamîs, birinci cilt 554-560; Halebî, üçüncü cilt, 85-96, 99-101; Belâzurî, 21-22.

Sa'd b. Muâz'ın Vefatı

§53. Kurayzaların katline hükmetmiş olan Sa'd b. Muâz kurbanlarının arkasından çok muammer olamadı *{uzun ömürlü}*. Medine Muhâsara'sı esnasında bir ok kolunun damarını delmiş, kanı dindirmek için teşebbüs edilen tedbirlerin hiçbiri fayda vermemişti. Muhammed bizzat Sa'd b. Muâz'ı tedaviye çalıştı, kızgın bir demir ile yarayı dağladı. Fakat demirin ucu çekilince kan tekrar akmaya başlıyor, Peygamber'in üstünü kirletiyordu. Muhammed Sa'd'ı göğsüne dayamış, kanı dindirmeye uğraşıyordu. Peygamber dağlama ameliyyesini iki defa tekrar etti. Fakat bu veca'ân *{acı verici}* tedavi Sa'd'ın kolunu şişirdi. Muhammed, sevgili ve sadık sahabesinin mevtini ta'cîl etmemek için *{çabuklaştırmamak için}* başka bir ameliyye daha yapmaktan müctenib bulundu *{geri durdu}*. Esnâ-yı vefatında Muhammed'in hazır bulunup bulunmadığı malum değildir. Fakat Sa'd terk-i hayat eder etmez Peygamber naaşı bırakmak istemedi. Hâris b. Evs b. Muâz, Üseyd b. Hudayr, Seleme b. Selâme b. Vakş kendisini ibtidâ sidr suyuyla sonra kâfûrîli su ile yıkadıkları, sahr *{örtme}* bezinden üç kefene
[IV/224] sardıkları zaman hep hazır bulundu. Ebû Saîd el-Hudrî ve sâirleri Bakî' Mezarlığı'nda mezarı kazdılar. Üseyd, Ebû Nâile ve Seleme b. Selâme Peygamber'in müvâcehesinde naaşı oraya koydular. Bütün mezarlık halk ile dolmuştu. Muhammed yüksek sesle üç defa tesbîh ve tekbîr aldı. Hâzirûnun kâffesi yüksek sesle tekrar ettiler. Bütün mezarlık inledi. Sonra Peygamber mezarın başında oturdu. Mezar toprak ile tamamen doldurulunca kadar yerinden kımıldamadı. Bir kere daha duayı müteakip Medine'ye döndü.[281]

§54. Benî Kurayzalar aleyhindeki sefer esnasında Benî Esed b. Huzeymelerden Sinân b. Muhassin b. Hırsân vefat etti. Benî Kurayzaların mezarlığında defnedilmesi için Peygamber emir verdi.[282]

281 Vâkıdî Wellhausen, 221-224; Hişâm, 697-699; Taberî, birinci cilt, 1497; Esîr, ikinci cilt, 143; Hamîs, birinci cilt, 561-562; Halebî, üçüncü cilt, 97.
282 Taberî, birinci cilt, 1499; Vâkıdî Wellhausen, 224; Hişâm, 700.

Hayber Yahudileri Arasında Heyecan

§55. Kurayzaların katlinden iki gün sonra vukû'a gelen şeyin haberi Hayber'e vasıl olarak orada Yahudiler arasında azîm bir keder tevlîd etti. Memleketin rüesâsı, kezâlik Hayber'e iltica etmiş olan Nadîrler rüesâsı ne yapacaklarını müzâkere için [IV/225] toplandılar. Kadınlar haykırmaya başladılar, alâmet-i ye's ve mâtem olarak esvâblarını yırttılar. Saçlarını yoldular. Ölülerin ruhuna inşâd ettikleri kasidelere müşrik Araplar da iştirak ettiler. Sellâm b. Mişkem müctemi' bulunan *{toplu}* Yahudilere bir nutuk söyleyerek Teymâ'da, Fedek'te, Vadi'l-Kurâ'da bulunan sâir dindaşlarıyla müzâkerâta girişmeyi, kuvveti tezâyüd eden *{artıran}* Muhammed Hayber'e hücuma gelmeden evvel ona karşı tecavüzî bir ittifak yapmayı teklif etti. Sellâm'ın fikrince Muhammed'e nüfuz u kudretini daha ziyade tevsi' *{yayma}* imkânı bırakılırsa hiç şüphesiz Hayber'e hücum edecekti. Sellâm, Arap kabilelerinden hiçbirini bu ittifaka almamak fikrinde idi. Çünkü bedevîler kendilerine hiç itimat câiz olmayan adamlardı. Sellâm'ın fikri müsait bir muhit buldu. Mamafih Kinâne b. er-Rebî b. Ebi'l-Hukayk tehlikenin ehemmiyet verilecek derecede vahim olmadığını iddia ediyordu.[283]

Amr b. el-Âs ve Hâlid b. el-Velîd'in İhtidâları *{Müslüman Olmaları}*

§56. Mekkeli müttefiklerin askeri Mekke'ye döndükleri zaman en zeki Kureyşîlerin bazıları artık Muhammed'in davası(nın) muhakkak surette muvaffak olacağını anladılar. Bunun için kendilerini pek ortaya atmadan, Muhammed'in tezâyüd-i nüfuz *{artan etkisi}* ve kudretiyle onun taraftarları arasına katılmak lazım geldiği zaman bunu yapabilecek vaziyet almayı düşündüler. Bunlardan biri kurnaz Amr b. el-Âs [IV/226] idi. Kendisi gibi düşünen bazı arkadaşlarıyla Habeşistan'a Necâşî'nin yanına gitmeyi ve Arabistan'da cereyan etmek üzere bulunan ahvâlden uzak durmayı, hangi taraf galip gelirse onun tarafına geçmek hususunda serbest kalmayı münasip

283 Vâkıdî Wellhausen, 224.

gördü. Bu Kureyşîler hakiki fikirlerini ticaret bahanesi altında saklayarak bir miktar Arap meşini emtia *{eşyalar}* ile yola çıktılar. Afrika'da bu meşinlere büyük bir rağbet vardı. Hadise itimat etmek lazım gelirse Amr'ı ihtidaya sevkeden sebep İslamiyet'i kabul etmiş olan Necâşî'nin şahsi tesiridir. Fakat rivayet olunduğuna nazaran Amr hiç kimseye İslamiyet'ini belli etmemiştir. Yalnız sonra Hâlid b. el-Velîd'in de aynı hissiyâtı beslediğini anlayınca müşrikliği terk ederek açıktan açığa Müslüman olmuş, Muhammed'i Peygamber olarak tanımak üzere Medine'ye gitmiştir. İbn Hişâm'da[284] tesadüf ettiğimiz pek karışık ve meşkûk rivayet şüphe yok ki sonradan hakikati setretmek ve refikasıyla akrabasına Müslümanlığı bildirmeden evvel de gizli din taşıdığı kanaatini vermek için uydurulmuştur.[285]

Hareket-i Arz

[IV/227] §57. O sene Rebîülevvel'de yahut Zilhicce'de Medine'de şiddetli bir hareket-i arz hissedilmiştir.

Peygamber'in Uğradığı Kaza

§58. Yine o sene Peygamber attan düştü. Sağ kalçası o kadar ağrıdı ki beş gün yerinden kımıldayamadı. Namazını oturduğu yerde kılmaya mecbur oldu.[286] Bu hâdisenin hadd-i zâtında hiçbir ehemmiyet-i tarihiyyesi yoktur. Fakat müteâkib neslin fukahâsı ve kelam ulemâsı için gayet mühim bir mevzu teşkil etmiştir. Çünkü bir mümin ve bilhassa imam bir rahatsızlıktan dolayı yerinden kımıldayamazsa ne suretle hareket etmesi lazım geldiği meselesi tahaddüs etmiştir *{belirlemiştir}*. Bundan dolayı Muhammed'in hasta yattığı müddetçe ne suretle namaz kıldığına dair birçok hadisler vardır.[287] Mesele,

284 716-718.

285 8. sene-i hicrî vakâyı'ına bakınız, § 1. Bundan mufassal *{detaylı}* surette hikâye ediliyor. Çünkü Vâkıdî 8. sene-i hicriyyede cereyan ettiğini iddia eylemektedirç

286 Hamîs, birinci cilt, 565.

287 Buhârî, birinci cilt, 108, satır 8 ve müteâkib satırlar; 180, 6. ve müteâkib satırlar; 190, 1. ve müteâkib satırlar; 206, 12. ve müteâkib satırlar; 282, 6. ve müteâkib satırlar, ilâ âhir.

burada daha ziyade tafsîlât vermeye değecek bir ehemmiyeti hâiz değildir.

Sene-i Hac

§59. Birçok râvîlere nazaran o sene Muhammed her mümin için Mekke'ye haccetmek bir mecburiyet teşkil ettiğini ilan eylemiştir.[288] [IV/228]

Hicretin İlk Beş Senesinin Telhîsi *{Özeti}*

§60. Beşinci sene-i hicrîde Medine siperlerinden Kureyşîlerin ve müttefiklerinin hacâlet-engîz *{utandırıcı}* bir surette tardı, Muhammed aleyhine birleşmiş olan kuvvetlerin kendi kendiliklerinden dağılmaları öyle bir safha-i tarihiyyenin en mühim ve bariz noktasını teşkil ediyor ki burada o safhayı muhtasaran *{özetle}* tasvîr ve tarif etmek pek münasip olacaktır. Yukarı(da)ki fıkraların ihtiva ettiği bir sürü teferruât ve tafsîlât arasında, ileriki senelerde de bizim nazar-ı tetkikimize maruz bulunacak bazı mühim hudûd-ı umumiyeyi *{genel sınırları}* tefrik edip *{ayırıp}* anlayabilmek için böyle bir telhîse *{özete}* lüzum vardır. Bâ-husus, İslamiyet'in ilk senelerine ait malumat toplanırken Müslüman cemaatinin ihtiva ettiği kuvvetleri ve Muhammed vefat eder etmez birden bire meydana çıkan bütün Arap muhitini gözden kaybetmek ihtimali bulunduğu için bu telhîs pek faydalı olacaktır. Muhammed kendi şahsında bütün İslam harketinin sebeb-i hikmetini cem' etmiş gibi görünür. İşte Peygamber'in bu sîmâ-yı gâlibine bütün dikkatimizi atfederken, Muhammed'in şahsıyla hiç değilse müsâvî *{eşit}* derecede ehemmiyet-i hâiz sâir anâsırı *{diğer unsurları}* kolayca unutuyoruz. Vâkı'an Muhammed, vukû'a gelen inkılâbın en birinci âmilidir. Fakat icrâ-yı tesir edebilmesi zamanı ve insanları anlayabilmesinden, maksadını temin uğrunda onların gerek fena gerek iyi ihtirâsâtından istifade yolunu bilmesinden ileri gelmiştir. Onun için hayat-ı [IV/229] risâletinin *{peygamberlik dönemi}* başlıca safhalarını hülâsa ederken daima bir taraftan Peygamber'in her şeyi tahrîk,

288 Hamîs, birinci cilt, 565. Kur'ân'a bakınız. 2/193 ve müteâkib ayetler.

sevk ve idare eden yorulmak bilmez faaliyet müşevvikânesi *{teşvik edici}* diğer taraftan dînî, siyâsî ve askeri dehâsı sayesinde harekete getirdiği büyük halk cereyanlarını zihnimizde tutmamız lazımdır. Bu devre-i tarihiyyenin en büyük karanlık noktası -ki kendisinden sonra vukû'a gelen şeylerin tekmîl-i esaslarını hâvîdir *{tüm esaslarını içine alır}*-, İslâm hareketinin ne kadar kısmı doğrudan doğruya Peygamber'in kendi mahsûl-i îcâdı olduğunu, ne kadarının taraftarlarına, muhite, ahvâl-i şerâite atfı lazım geldiğini tayin ve takdir meselesidir. Böyle sarîh bir tefrik keyfiyeti elimizdeki nâ-tamam ve sâik ile kâbil-i icrâ olsa idi gayet büyük bir ehemmiyet-i hâiz bulunurdu. Muhammed'in hür, demokratik ve cengâver Arabistan'da vücuda getirdiği ahlak hareketleri terceme-i hâlini yazanlarca daima pek ihmal edilmiştir. Bunlar Muhammed'in vefatından sonraki hâdisât ve vakâyı'ı nazar-ı lâ-kayd ile görmüşlerdir. Fakat İslamiyet'in devre-i fütûhâtı, Muhammed Arabistan'ın derin ve esaslı bir vukûfu olmaksızın, Muhammed vefat ederken Arabistan'ı ne halde bıraktığı bilinmeksizin anlaşılamaz. Muhammed kendi uyandırdığı halk hareketlerini ancak kısmen sevk ve idare etmiştir. Bunların kısm-ı a'zamını kabule mecbur olmuş, o hareketleri mutâvaatkârâne
[IV/230] *{boyun eğerek}* takibe mecburiyet görmüştür. Medine devresinin tam ve vesâika müstenid *{belgelere dayanan}* bir tarihine mâlik olsa idik hadisin doğrudan doğruya Peygamber'e atfettiği şeylerden pek çoğunun mahsûl-i tesadüf olduğunu yahut taraftarlarının arzusu karşısında Muhammed tarafından kabul edildiğini yahut muhitin ve ahvâl ü şerâitin zaruret-i kat'iyyesi(nin) öyle icap eylediğini görerek hayretler içinde kalırdık.

Bu sözlerimizin hakikati yalnız yukarıki senelere ait vakâyı' meyânında zikrettiğimiz ve ileride de bahsedeceğimiz birtakım tereffuât ve tafsîlât ile değil Muhammed vefat eder etmez haleflerinin ve sahabelerinin müteveffâ Peygamberlerinin mesaisine şâyân-ı hayret bir surette bilâ-tereddüd devam etmeleri ile sabit olmaktadır. Muhammed'in ilk haleflerinin

büyük maharet ve kiyâset-i siyâsiyyeleri *{siyâsî zekâları}*, sözlerinin hayret-bahş metâneti, nâîl oldukları muvaffakiyât-ı azîme, Peygamber ber-hayat bulunduğu *{yaşadığı}* sırada müstebid *{zorba}* bir azim ve iradenin elinde kör ve mutâvaatkâr *{baş eğen}* birtakım aletler karşısında bulunmadığımızı anlatıyor. Bunlar Peygamber'in sağlığında da zî-nüfuz ve sözlerini dinletir birer müşâvir idiler. Çünkü sâhib-i kuvvet birtakım sunûf-ı halkı temsil ediyorlardı. Bunlar büyük Peygamber'in vefatıyla kendi başlarına kalınca bir an bile şaşırmadılar. Hiç sendelemeksizin, hiç tereddüt etmeksizin sarîh ve amelî birtakım telakkiyât ile iş başına geçtiler, müşterek bir emel ile müttehid *{hemfikir}* bir cemaatin müzâheretinden *{destek olma}* kuvvet aldılar. Nefislerine büyük bir itimatları [IV/231] vardı. Bir iş yaparken, kumanda ederken kendi kendilerinden emin idiler. İslamiyet davasının yakında ve be-heme-hâl *{her durumda}* muvaffak olacağı kanaatini besliyorlardı. Fakat bu kâfî gelemezdi. İslamiyet hareketinin en başlı kuvvâ-yı muharrikesi *{harekete geçiren kuvveti}* Muhammed'in dehâsından ve şiddet-i azminden ibaret bulunsalardı vâzı-'ı dînin vefatı derhal zaruri bir gerilemeye meydan verirdi. Hâlbuki bunun tamamıyla aksini görüyoruz. Müteveffâ Peygamber'in faaliyeti tekmîl-i Cezîretü'l-Arab'ı sarsan büyük bir ictimâî ve ahlâkî hareketin en göze çarpan bir ifadesiydi. Muhammed'in vefatı dünyanın halini değiştirecek şedîd bir faaliyet-i siyâsiyye, ictimâiyye ve askeriyye devresinin başlangıcını teşkil eder gibi göründü. Bu, bazı kimselerin mahsûl-i azîm ve iradesi değildi, bütün bir milletin azîm ve iradesi ve faaliyeti yekûnunun bir neticesi idi. Muhammed'in büyüklüğü, uyku halinde bulunan bu kuvvetleri ilk defa kendisi tahrîk ü sevk ve idare etmiş olmasındadır. Bu kuvvetler bir kere tahrîk edilince azîm bir ihtilâc *{büyük bir çırpınma}* dâhil-i husûle getirerek Muhammed vefat eder etmez tekmîl-i Arabistan'ı tepeden tırnağa kadar sarstılar. Aynı zamanda beş kâzib *{yalancı}* Peygamber'in zuhuru *{ortaya çıkışı}*, Arap kabilelerinin nısfından *{yarısından}* ziyadesinin Medine hâkimiyetine karşı isyanları, yıldırım süratiyle ve merhametsizce tenkîl-i key-

fiyeti *{uzaklaştırma durumunu}* halkın her sınıfındaki büyük
[IV/232] ve şedîd bir azîm ve faaliyetin tezâhürâtını teşkil etmişlerdir. On birinci sene-i hicriyyedeki Arap heyecan ve teşevvüşâtının *{karışıklığının}* gayet azîm bir nisbeti hâiz bulunması Peygamber'in son senelerde artık meydana çıkan hareketi sevk ve idare etmek değil, üzerlerinde hiçbir tesir icra edemeyeceği bazı vakâyi' zuhur ederse bunlara göz yummak tarîkini ihtiyar etmiş olduğu şüphesini veriyor.

§61. Koca bir kavmi on sene gibi az bir müddet zarfında nasıl olup da bu kadar derin bir surette sarsmak ve bütün bir dünyayı alt üst etmek kâbil olduğunu izah etmek hiç de kolay olmayan bir meseledir. Bilhassa Medine devresinin ilk senelerinde bu kuvvâ-yı müşevveşenin *{düzensiz kuvvetlerin}* tesirâtını bulup gösterebilmek pek zordu. Müşkilâtın en büyüğü ehâdîsin tarafgîrâne olmalarından, bir maksâd-ı mahsus takip etmelerinden ileri geliyor. Ehâdîs yalnız Peygamber'in i'lâ-ı şânı *{yüce şanı}* keyfiyetine ehemmiyet verir. Şahsi vakâyi' içine tıflâne *{çocuksu}* müstağrak *{batmış}* kalır, Muhammed Medine'ye ayak bastığı andan itibaren nasıl bir muhit içinde hareket ettiğini anlatmak noktasını ihmal eyler. Yukarıda[289] Muhammed'in Medine'ye "sükûn ve intizam fırkası" nâmını verdiğimiz fırka tarafından davet olunduğu zaman ne gibi hususi şerâit dâhilinde bulunduğunu takrîbî bir surette
[IV/233] izah ve tenvîre *{aydınlatmaya}* çalıştık. Diğer tarafta[290] Peygamber'in gayeye vusûl için düşündüğü tarz ve usulün amelî bir tezahürü suretinde telakkî edilebilecek bir vesikanın tetkikine giriştik. Bu münâsebetle bilhassa ısrar ettiğimiz bir nokta vardır ki o da Medine (müşrik) murahhaslarının *{yetkililerinin}* Muhammed'e din gibi mücerred birtakım esbâb ve avâmil dolayısıyla değil amelî ve maddî esbâb sevkiyle müracaat etmekte olmaları keyfiyeti idi. Medine'yi devamlı bir surette teskîn etmek, umum için nâ-kâbil-i tahammül *{mümkün olmayan sabırla}* olan bir vaziyete ebediyyen nihayet

289 Birinci sene-i hicriyye, § 38. ve müteâkib fıkralar.
290 Birinci sene-i hicriyye, § 43. ve müteâkib [IV/233] fıkralar.

vermek mecburiyetinde bulunuyorlardı. Mamafih bu sükûn ve intizam fırkası miktarca pek kalabalık olamazdı. Ukbe'ye gelen murahhaslar az idiler. Bunların herbiri Muhammed ile kendi aileleri nâmına görüştüler ve meşhur ictimâya *{topluluğa}* murahhas *{yetkili}* göndermemiş aileler nâmına hiçbir taahhüde girişemediler.[291] Onun için murahhaslar şehrin pek küçük bir ekalliyetini *{azınlığını}* temsil ediyorlardı. Fakat daha birçoklarının da kendi hareketlerine imtisâl *{örneklik}* edecekleri kanaatiyle hareket etmiş olmaları lazım gelir. Çünkü sulh ve sükûn, intizam ve asayiş ihtiyacı Medine'de umumi idi. Muhammed'in Medine'deki ilk seneleri hakkındaki malumat fıkdânı *{yoksunluğu}* Peygamber'in mütevazı ve ehemmiyetsiz bir vaziyette kaldığı zannını veriyor. Ehâdîsin maksâd-ı mahsusa-ı hâdim *{özel amaca hizmet eden}* örtüleri altında hakikati okuyabilmek yolu bilinirse vakâyı'ın böyle cereyan etmiş olduğuna hükmedilebilir. İlk sene vakâyı'ı gayet meç- [IV/234]
huliyet içindedir. Peygamber ilk sene Medine'de öyle bir vaziyette bulunmuştu ki ehâdîs bu bâbda ihtiyâr-ı sükût etmeyi *{sesiz kalmayı}* tercih eylemiştir. Muhammed Bedir'de Kureyşîler'e karşı yürüdüğü zaman yanında 200 Medineli'den pek az fazla bir kuvvet vardı. Yesrib Ovası'nın bütün meskûn olan kısmı Medine tabiri altına idhal edilince Medine'nin nüfusu 18.000-20.000 kişiden aşağı olamayacağı düşünülürse bu kuvvetin ne kadar az ve ehemmiyetsiz olduğu pek güzel takdir edilir.[292] Bir sene sonra Uhud Muharebesi'nde Müslüman muhâribinin adedi iki mislinden fazlaya çıkmıştı. Dört sene sonra vukû'a gelen Medine Muhâsarası'nda ise halkın nısfı (Yahudiler) muharebeye iştirak etmediği halde Peygamber'in emri altında üç bin muhârib bulunuyordu. Binaenaleyh görüyoruz ki ilk beş sene esnasında Muhammed'in taraftarları pek süratli bir surette tezâyüd etmiştir *{artmıştır}*. Bedir Muharebesi'nden evvel bunların miktarı(nın) ne kadar az olduğu meydana çıkıyor. Mamafih Muhammed'in ik-

291 Medhal, § 340. ve müteâkib fıkralar.
292 Sprenger'a bakınız. Üçüncü cilt, sahife 6, not.

tihâm etmeye *{göğüs germeye}* mecbur kaldığı müşkilâtın en büyüğü taraftarlarının azlığı değildi. Bu tehlikeli bir müşkil addedilmezdi. Hâlbuki başka birtakım müşkilât vardı ki pek vahim bir tehlike vücuda getiriyordu. Bu da Medine Yahudile-
[IV/235] rinin ve müşriklerinin muhalefeti idi.

Münbit Medine Ovası'nde müşrik ahaliden başka zengin ve kalabalık bir Yahudi cemaati vardı. Bunlar adet itibarıyla müşrik kabilelere hemen hemen müsâvî idiler. Fakat zengin ve münevver idiler. Bundan dolayı müşrik cemaatine nisbeten bittabi manevî ve siyâsî daha büyük bir nüfuzları vardı. Yahudi cemaatinin vaziyeti o kadar fâik idi ki aralarında müttehid *{beraber}* ve hem-efkâr *{aynı düşüncelerde}* bulunsalardı Medine'ye kolayca hâkim olabilirlerdi. Fakat Yahudiler ırklarının meziyetleriyle beraber en fena kusurlarını da beraber getirmişlerdi. Bu kusurlar arasında en başlıcası da dâhili bir nifak ve şikâktan *{husumet}* ibaretti. Gariptir ki silah isti'mâlinde *{yapımında}* ve cengâverlikte hiç isti'dâtları *{yetenekleri}* yoktu. Silah ve zırh yapmak, müstahkem mevâkı' vücuda getirmek hususunda ihtisasları bulunmakla beraber harbe heves ve kabiliyetleri mevcud değildi. Daha ziyade sanat ve ticaret ile iştigali, sulh ve sükûn içinde yaşamayı severlerdi. Mamafih, tarihin her devresinde Yahudi milletinin bir sıfât-ı kâşifesini *{ortaya çıkarılan özelliği}* teşkil etmiş olan bir dehşet ve şiddet ile birbirlerinin gözlerini oymaya daima müheyyâ *{hazır}* idiler. Medine'nin cengâver ve hûn-rîz *{kan dökücü}* muhitine adeta bir cebânet gibi *{korkak}* manzûr *{bekleyen}* olan bu askerî gevşeklik her türlü hiddet-i siyâsiyye fıkdânına da *{yoksunluğuna}* inzimâm edince Yahudileri Medine'de bütün müşrik kabileleri üzerinde ihrâz edecekleri *{kazanacakları}* fâikiyyet-i kat'iyyeden *{kesin üstünlüğü}* mahrum bırakmıştı. Daha çok cengâver ve müteşebbis olan müşrik kabileleri
[IV/236] ise, ittihâz ettikleri *{karar aldıkları}* meslek-i harb-cûyâne sebebiyle Yahudi kabilelerine kolayca tefevvük etmişler *{üstün gelmişler}* ve Medine'de hükm ü nüfuzu onların ellerinden almışlardır. Hiç şüphe yoktur ki Yahudiler dâhilî nifaklara ni-

hayet verip de kuvvetli bir ittihad-ı siyâsî temin etselerdi yalnız Medine'nin hâkimi olmak ve müşrik Araplara mütefevvik *{üstün}* bulunmakla kalmayacaklardı. Kureyşîlerin Mekke'de yaptıkları gibi onlar da Medine'de İslamiyet hareketini boğmaya ve durdurmaya ihtimal ki kâdir olacaklardı.

Yahudiler de amcazâdeleri Araplar gibi o gayr-ı kâbil *{imkânsız olan}* izâle-i serkeşlik *{itaatsizliği ortadan kaldırmayı}*, her türlü velûd-ı tekâmül-i siyâsîye *{olgun bir siyaset üretmeye}* mani olan inzibâta *{asayişe}* tehammülsüzlük sevk-i tabî'iyyesine *{içgüdüsüne}* mâlik idiler. Bundan başka kendilerinde sâir za'f-ı anâsırı *{zayıf unsurlar}* da vardı ki Muhammed'in galebesini *{kazanmasını}* teshîl *{kolaylaştırma}* hususunda birinciler kadar icrâ-yı tesir etti ve kendilerinin inkırâzını *{çöküşünü}* mûcib oldu *{gerektirdi}*. Yahudiler pek ziyade Araplaşmışlar, birçok Arap âdâtını hatta kısmen Arap isimlerini bile kabul etmişler, Yahudileşmiş Araplarla karışmışlardı. Böyle olmakla beraber kendilerini müşrik Araplardan tamamiyle ayrı tutuyorlardı. Onlara karşı derin bir eser-i istihfâf *{küçümseme}* besliyorlardı. Bu da ihtimal ki kendi zaaflarından dolayı bu barbar ve münkir kavimlerin temasına tahammül mecburiyetinde bulunduklarını idrak etmekten tevellüd ediyordu. İşte bunun için Yahudiler aralarındaki derin nifaka rağmen hiçbir kuvvetin parçalayamayacağı müşterek bir râbıtaya *{bağa}* mâliktiler. Bu da bir Allâhu Ehad'e imandan ibaretti. Müşterek hayat-ı siyâsiyye asırlarının bir [IV/237]
mahsûl-i hakikiyyesi olan bu imana Yahudiler kendilerini mine'l-kadîm *{çok eskiden}* temeyyüz eden inat ve ısrar ile sadık kalmışlardı. Din, siyaset ve ictimâiyyât hususlarında sırf kendilerini düşünmelerinin en başlı sebebi bu itikat idi. Yahudiler gerek adetleri gerek nekâyıs *{eksiklikler}* ve mezâyâlarının *{hünerlerinin}* hey'et-i mecmû'ası itibarıyla Medine muhitinin ırkî bir unsurunu vücuda getiriyorlar ve diğerlerine ehemmiyetçe gayet fâik *{üstün}* bulunuyorlardı. Onun için Muhammed'i davete gelmiş olan Medine murahhaslarının, müşrikler arasındaki hûn-rîzâne *{kan dökücü şekilde}*

ihtilâfât Medine üzerinde Yahudilerin yeni bir tahakkümünü hazırlayabileceği yolunda hissettikleri haklı bir korku tesirine tabi bulunmaları ihtimali de gayr-ı vârid değildir *{oluşmamıştır}*. Müteâkib senelerde müşriklerin Muhammed tarafından Yahudilere karşı ittihâz edilen kanlı tedâbîre *{önlemlere}* muvâfakâtları Muhammed'in muvâsaletinden evvel de Medine'de bir Yahudi meselesi mevcud olduğuna ve bu gün Yahudi aleyhtarlığı nâmını verdiğimiz kuvvetli bir cereyanın hüküm sürdüğüne bir delil teşkil eder. Binaenaleyh, Yahudiler, her nokta-i nazardan, Muhammed'in halle mecbur olduğu mesâilin *{sorunların}* en giriftini arz eyliyordu. Şimdi tetkik ettiğimiz devre-i tarihiyyenin siyâset-i dâhiliyyesi hakkında az malumat mevcut olması bu nokta-i nazardan Peygamber'in hayatını meydana koyar. Peygamber nazarından Yahudi endi-
[IV/238] şesi bütün dertlerinin en azîmi idi.

§62. Müşrik fırkasının muhalefetini Muhammed ehemmiyetsiz telakkî etmedi. Fakat bunu binnisbe *{nispeten}* daha az tehlikeli ve daha kolayca kâbil-i izâle *{giderilmesi mümkün}* addediyordu. Malum olduğu üzere bu fırkaya Muhammed münâfıkîn nâmını verdi. Bu tabir, o fırkayı tertip eden anâsırı pek güzel tarif ve tasvir eder. Münâfıkîn fırkası bütün gayr-ı memnunlardan, hasûdlardan *{çok kıskanç}*, son derece muhafazakâr müşriklerden terekküb ediyordu. Mamafih bunlar fikirlerini izhâr cesaretine mâlik değildiler. İslamiyet'i hüsn-i suretle telakkî etmiş gibi göründükleri, hatta zâhiren ihtidâ bile ettikleri *{dine girdikleri}* halde gizlice Muhammed'i ızrâr edecek *{zarara uğratacak}* harekâtta bulunuyorlardı. Muhammed'i yabancı bir mütegallib *{zorba}* sonradan aralarına sokulmuş biri gibi telakkî ediyorlardı. Bu muhalefet sırf siyasî bir mahiyette idi. Münâfıkîn fırkasının rüesâsı Muhammed'in tefevvukuyla *{üstünlüğüyle}* eski hükm ü nüfuzlarının azaldığını gören adamlardı. Kısm-ı mütebâkîsi ise ya şahsi garez ve hased hislerine, ya maddî, malî ve mahallî birtakım mutâlaâta *{incelemelere}* kapılan kimselerden terekküb ediyordu. Münâfıkînin arkasında, Yahudiler de olduğu gibi, ne yüksek

birtakım avâmil-i ahlâkiyye ve diniyye ne birçok asırlardan beri hürmet edilmiş an'anât kuvveti, ne nefret edilmiş ve nefret besleyen bir ırkın milliyetperverliği mevcud değildi. Münâfıklar Muhammed'e karşı sadece âdî ve hasîs *{değersiz}* âmâl-i şahsiyye *{kişisel istekler}* besleyen, menâfi-'i mâddiyeye *{maddî menfaatler}* kapılan kimselerden terekküb etmekte idiler. Muhammed, İslamiyet'i kabul etmenin, kaybetmekten [IV/239] korktukları menâfi-'i mâddiye ve içtimâiyyeyi temin ettiğini ispat ettiği gün onları kolayca memnun edebilirdi. Münâfıklar zaman gözeten, kolayca kâbil-i idâre ve muhalefet vücuda getiriyorlardı. Nâ-kâbil-i iktihâm-ı ırk ve îmân *{mümkün olmayan ırk ve iman zorlaması}* müşkilât-ı kat'iyyesi *{kesin problemler}* arzu etmiyorlardı.

Binaenaleyh, şu söylediklerimizi hülâsa etmek lazım gelirse deriz ki Medine'de birbirine karşı muhâsıme *{düşmanlık eden}* ve mücadele halinde üç unsur vardı: (1) Müslümanlar'ın kuvvetli, müttehid *{birleşmiş}* ve faal-i akliyyetine *{aklî çalışkanlığına}* bir harekette bulunmaya ve Medine'de mevcud ahvâli değiştirmeye şiddetle azmetmiş kimselerin kâffesini cem' ediyordu. Bu küme yalnız vahdet-i hissiyât ve hiddet-i cephe ve reisleri olan Muhammed'in meziyyât-ı şahsiyyesi itibarıyla mühim değildi. Mekke'den gelmiş olan gayet iyi anâsırdan başka Medine ahalisi içinde en iyi ve en faal ve zinde unsurları ihtiva etmesi dolayısıyla pek mühimdir. (2) Aralarında nifak hüküm süren, birbirlerine haset eden, zeki reislerden mahrum bulunan Yahudiler. (3) Münâfıklar. Bunlar da müttehid değildiler. Zayıf idiler. İyi idare edilmiyorlardı. Medine'de tahaddüs etmekte *{gerçekleşmekte}* olan vakâyı'ın mahiyetini idrakten aciz bulunuyorlardı. Binaenaleyh, Muhammed'e zarar îkâ' etmek *{vermek}* istedikleri halde O'na nasıl hücum edeceklerini bilmiyorlardı. Esaslı bu üç unsura diğer iki unsuru daha ilave etmek lazımdır. Bunlar [IV/240] İslamiyet'in bidâyetinde o kadar göze çarpmadıkları halde sonra İslamiyet hareketi üzerinde gayet mühim bir tesir-i icrâ etmişlerdir. Evvel emirde gayet vâsi' *{geniş}* bir müş-

rik kalabalığı vardı. Bunlar birbirlerinden ayrı küçük küçük parçalar halinde, baştan, muayyen fikirlerden, herhangi bir vahdet ve vecheden mahrum idiler. Ne olursa olsun, her kuvvetli bir cereyanı mutâvaatkârâne *{boğun eğerek}* takip edeceklerdi. Bu yukariki üç unsurdan hangisi diğerlerine galebe çaldığına dair iyi teminât verirse onun temin-i muvaffakiyet etmesine hâdim olacaklardı. Bundan dolayı bir taraftan münâfıkîn diğer taraftan Muhammed bu kümeyi kendilerine celbetmek için bilhassa ihtiyâr-ı gayret ve zahmet ediyorlardı. Beşinci ve sonuncu kümede Medineli sayılamayan, kısm-ı a'zamı Medine civarlarında bedevî bir halde yaşayan Araplar ki bunlar ticaret sevkiyle ve temin-i levâzım mecburiyetiyle Medinelilerle daimî temas halinde idiler. Şehir pazarlarına sık sık geliyorlardı. Mamafih Muhammed bu sonuncu kümeyi hiç nazar-ı itibara almıyordu. Ancak Medine'deki vaziyeti taht-ı temine *{güven altına}* aldıktan sonra onlara atf-ı dikkat edebilirdi. Onun için biz de şimdilik bu unsuru ihmal ederek Arap teokratik hükümetinin tekâmülüne iştirak ettiği zamanda nazar-ı tetkike alabiliriz.

Bu beş kümenin sadece zikir ve ta'dâdı *{sayısı}*, Peygam-
[IV/241] ber'in zâhiren manevî ve dînî vesâit ile fakat hakikatte siyâsî bir hüner ve dirayet sayesinde halletmeye mecbur olduğu meselelerin ehemmiyet ve ciddiyetini meydan-ı bedâhete *{net bir şekilde ortaya}* koymaya kâfidir. Medine'de hükm ü nüfuzu ele geçirmek için üç fırka arasında vukû'a gelen mücadelede icrâ-yı faaliyet eden kuvvetlerin mukâyese-i adediyeleri Muhammed'i gayet dûn *{alçak}* bir vaziyette gösterir. İslamiyet'e ve Muhammed'e karşı muhalefet, münafıklarla Yahudilerin tamamıyla ittihat edebilecekleri bir nokta-i iştirak teşkil ettiği cihetle vaziyet Muhammed için gayet tehlikeli idi. Bu kuvvetlerin sık surette ittihatları Peygamber için gayet meş'ûm *{uğursuz}* olurdu. Çünkü müşrik ahâlinin kısm-ı a'zamı dîne karşı pek lâ-kayd bulunuyordu. Bu da Muhammed'in maharetinden ziyade düşmanlarının hatası sayesinde temin edilmiştir. Onlar kendilerinin zayıf taraflarını meydana vura-

rak mühlik *{öldürücü}* bir darbe indirmesi ve galip gelmesi için Peygamber'e imkân hazırladılar.

§63. Muhammed yalnız siyâsî esbâbdan dolayı davet edildiği ve bilhassa siyâsî mahiyeti hâiz müşkilât ile muhât *{çevrelendiği}* bulunduğu cihetle, tasavvur ve tasmiminden *{dizaynetmekten}* ziyade hal ve vaziyetin îcâbâtından olmak üzere girişilen mücadelede mülâhazât-ı siyâsiyyeyi *{siyâsî görüşmeleri}* mülâhazât-ı dîniyyeye takdim etmeye mecbur oldu. Mamafih diğer taraftan Medine devresinin ilk zamanlarında Muhammed'in hükm ü nüfuzunun temeli olan bütün şeref ve itibarı Mekkede'ki cüretkârâne din propogandasının şöhreti- [IV/242]
ne istinâd ediyordu. Aynı zamanda Muhammed, ruhunun bir isti'dâd-ı tabî'iyyesi *{kendinden olan kabiliyeti}* neticesinde her şeyi dînî bir nokta-i nazardan görüyordu. Muhammed'in nazarında din ile siyaset aynı şeyin iki muhtelif yüzü idi. Allah, kulunun otokrat bir hükümdarı idi. Din, Allah'ın insanları idare ettiği kanundan ibaretti. Ahd-i Atîkte *{Kitâb-ı Mukaddes'in Tevrat olduğu iddia edilen ilk kısmı}* İbrânî hey'et-i ictimâîyyesine hâkim olmak üzere tasvir edildiğini gördüğümüz bu ibtidâî telakkiyâttan *{çok önceki bilgiler}* yukarıda tasvir ettiğimiz ahvâl ü şerâitin sevkiyle ve Medine'nin nîm-barbar *{yarı}* hey'et-i ictimâiyyesinin şerâit-i rûhiyyesinin neticesi olarak din ile siyaset arasında kendi kendiliğinden samimi bir imtizâc *{birliktelik}* ve irtibat vücuda geldi. Binaenaleyh Peygamber'in takip ettiği yeni istikamet bazı aleyhtarlarının iddia ettikleri gibi taammüd *{kasıtlı}* ve tasmime *{önceden kararlaştırılmış}* müstenid bir sahte hareket, yalancılara mahsus bir iğfâl *{kandırma}* mahsûlü değildir. Faaliyetinin sadece tevessü'ünden *{yayılmasından}* ibarettir. Bu Peygamber'in azîm ve iradesinden ziyade evvelden gayr-ı kâbil-i tahmin bir zaruretin mahsûlü olan ahvâlin kendi kendine tevlîd ettiği bir tahavvüldür *{değişimdir}*. O zamana kadar vahdet-i ilâhîyye hakkındaki yanlış telakkîlerin tashîhine masrûf *{yanlış düşüncelerin düzeltilmesine çalışılan}* olan mezheb-i dîni, vazifesinin dairesini tevsi'e *{genişletmeye}* mecbur oldu, insan-

lar arasındaki münâsebâtı daha iyi tanzim etmeye hâdim-i siyâsî ve ictimâî kavânîn *{toplumsal kanunlar}* haline geçti,
[IV/243] bir medeniyet ve sulh ve sükûn işi gördü. Ahvâl ü şerâit böyle malum olunca, hakiki bir hüsn-i dîniyyeden mahrum olan insanlar arasında Peygamber'in kendi faaliyetine başka bir istikamet veremeyeceği takdir edilir. Mekke'deki dîni hayalperver vâsi' *{geniş hayal gücüyle}* bir siyâsî ma'rekenin *{çarpışmanın}* ortasına birden bire atınca hacâlet-engîz *{utandırıcı}* bir surette mahvolmak istiyorsa mâlik olduğu silahlarla ve bütün kuvvetiyle mücadele etmeye mecbur idi. Galebe etmek, her ne pahaya olursa olsun galip gelmek lazımdı. Müşriklik anarşisine, Yahudi müsaadesizliğine terk-i mevkî' etmesi için hiçbir sebep yoktu. Bunun için çarpıştı ve pekiyi yaptı. Çünkü gayesi bir terakkî ve ıslahat mefkûresinden *{gayesinden}* ibaretti. Eslihanın *{silahların}* intihâbından *{seçilmesinden}* ziyade ölçüde ve bunları isti'mâl *{üretme}* hususunda hataya düştü. İbtidâî fakat kuvvetli bir teokrasi anâsırından kendisine gayet kuvvetli bir silah yaptı. Müstesna meziyyâta mâlik bir adam tarafından isti'mâl edilen bu silah hasımlarına karşı pek mühlik *{öldürücü}* oldu, her türlü mâniayı *{engelleri}* parçaladı. İnsanlar, mefkûreleri ne kadar yüksek ise ve yapmaya azmettikleri şeylerde ne kadar muvaffak olurlarsa o kadar büyük olurlar. Muhamed de büyük bir adam olmuştur. Çünkü dînî ve ictimâî ıslahat ve teceddüdât *{yenilikler}* hususundaki gayesinde tamamıyla ihrâz-ı muvaffakiyet *{başarı kazandı}* etti. Kat'î bir anarşi bulmuştu. Herkes herkese karşı harp ediyor, her türlü hayat-ı medeniyyeye ve terakkîye imkân kalmı-
[IV/244] yordu. Muhammed yeni bir medeniyetin temellerini kurarak müttehid *{birlik içinde}* ve kavi *{kuvvetli}* bir devlet vücuda getirdi.

Müstakbel bir vazife-i ictimâiyye halinde gayr-ı şahsi bir devlet mefhûmu Arabistan'da tamamıyla meçhul bir şeydi. Arap lisanında bunu ifade için bir tabir bile yoktu. Yedinci asr-ı mîlâdîdeki Arabistan gibi barbar, herhangi insanı bir şekilde hükm ü nüfuza gayr-ı müsait bir muhitte bir devlet,

teşekkül edebilmek için dînî mefhumlarla sıkı sıkı merbût bir surette nümâyân *{görünen}* olmak icap ederdi. Çünkü başka türlü olursa akıl ermezdi ve gayr-ı kâbil-i tatbik ve icra bulunurdu. Böyle ahvâl ü şerâit içinde siyâsî cemaat dînî cemaat ile karışıyordu. Kanunlar sivil ve insanî bir hükm ü nüfuzdan çıkmıyordu. Bir İrâde-i İlâhiyye mahsûlü idiler. Bir vazife-i dîniyye haline kalbedilmişlerdi *{dönüştürülmüşlerdi}*. Arabistan'da intizam ve kanunu tesis için yegâne çare teokrasi idi. Arabistan henüz o kadar barbar bir hey'et-i ictimâiyye idi ki hata, cürüm, günah mefhum-ı ahlâkiyyesini bile zerre kadar bilmiyordu. Öldürmek, hırsızlık etmek cezayı müstelzim *{gerektiren}* bir cürüm değildi. Başka birine îkâ edilen bir zaruretten ibaretti. Bundan dolayı bir ceza terettüb etmezdi *{yüklemezdi}*. Yalnız maktülün yahut zarar-dîde *{zarar gören}* kimsenin ailesi ahz-ı intikâm edebilecek kuvve-i mâddieye mâlik ise intikam alabilirdi. Böyle bir muhitte bir kanuna hürmet edebilmek için Allah'ın mutlak bir otokrat hükümdar gibi [IV/245] doğrudan doğruya işe müdahale etmesi, emreylemesi, cezalar vermesi lazımdı. O'na karşı mukâvemet *{yardım}* imkân haricinde olmak icap ederdi. İslamiyet'in bir teokrasi haline inkılâb etmesi *{dönüşmesi}* gayr-ı kâbil-i ictinâb bir zaruret idi. İslâm dîni, mâ-bade't-tabîiyye *{metafizik}* ve mücerred bir itikat halinde kalırsa bir işe yaramamak yüzünden ölüme mahkûm olmak tehlikesine gayr-ı kâbil-i mukâvemet surette mahkûm bulunurdu.

§64. Şimdiye kadar defaatle bahsi geçen vesikada[293] Peygamber'in bir teokrasi tesisine karşı ilk adımı attığını, kan rabıtaları yerine dînî rabıtaları ikâme ettiğini, memleketi harâbîye sürükleyen o meş'ûm *{uğursuz}* kabile sistemini parçaladığını görüyoruz. Evvelce söylediğimiz şeyleri burada tekrar edecek değiliz. Fakat bu vesikanın arz ettiği gayet mühim ve aynı zamanda pek muğlak *{kapalı}* ve muzlim *{karanlık}* meselelerden birini tetkik için biraz tefevvuk eyleyeceğiz

293 1. sene-i hicrî, § 43. ve müteâkib fıkralar.

{duraksayacağız}.[294] Muhammed, 23. maddede deruhte ettiği *{yerine getirdiği}* hâkimlik vazifesini ne dereceye kadar îfâ etmiştir? Taraftarları arasındaki ihtilaflarda, hakemlik etmesi pek tabii bir şeydi. Bu noktada tereddüd câiz olamaz. Mesele, Müslümanlar ile sâir dîn sâlikleri arasındaki ve İslamiyet'e bütün bütün yabancı olan tarafeyn miyânesindeki *{iki tara-*
[IV/246] *fın arasındaki}* ihtilafları da Muhammed'in halledip etmediğini tayindedir. Mâde müşrikler *{kadın müşrikler}*, Yahudiler ve Müslümanlar arasında bir fark gözetmediği için Muhammed'in bütün ihtilâfâtta hükmolması icap edeceği anlaşılır. Bu suale kat'î bir cevap vermek kâbil değildir. Çünkü mevzû' bir hadisin (bir zina üzerine recm icrası keyfiyetinden) başka Muhammed'in gayr-ı müslimler arasında hakemlik vazifesini îfâ ettiğine dair hiçbir habere mâlik bulunmuyoruz. Bir de, bu meşhur vesikanın ne dereceye kadar bütün Medine ahalisinin mazhar-ı tasvîb ve tasdîki olduğunu, ne dereceye kadar mecbûru'l-icrâ bulunduğunu bilmiyoruz. Yoksa sadece bir program mahiyetinde mi kalmıştır?[295] Yukarıda, en iyi menâbı'a *{kaynaklara}* istinâd ederek *{dayandırarak}* vasıl olduğumuz netice vesikanın daha ziyade bir ıslahat-perveresi mahiyetini hâiz olmasından ibarettir. İhtimal ki bu sadece bir teşebbüsten ibaretti, mevkî-'i tatbîke hiç konulmamıştı. Muhammed'in bu fikirlerinin galebesi başka bir tarzda ve başka bir tarîk ile vukû'a geldi. Vesika ağleb-i ihtimale *{çoğunlukla}* göre Medinelilerle Muhâcirler arasında kardeşlik tesisi, âşûrâ gününde oruç tutulması, kıblenin Kudüs istikametinde bulunması vesâire gibi ilk Medine senesinde Muhammed'in zemini yoklamak üzere vukû' bulan ictimâ(s)ı *{toplantı}*, siyâsî ve dînî mahiyetteki teşebbüsâtı kabilinden bir teşebbüs idi. Muhammed sonra muârızlarına *{itirazcılarına}* galebe çalmak için takib-i icap eden tarîki anladığı zaman bu teşebbüsâtı ya ilgâya *{hükümsüz kılmaya}* ya ta'dîle *{değiştirmeye}* mecbur ol-
[IV/247] muştu. Binaenaleyh vesika bizi hakikaten cereyan etmiş olan

294 1. sene-i hicriyye § 45.
295 Birinci sene-i hicriyye, § 44.

ahvâlden haberdar etmez. Muhammed'in ne yolda harekete karar verdiğini göstermek itibarıyla bizi tenvîr eder *{aydınlatır}*. İşte bu suretle görüyoruz ki Muhammed halkın bütün sunûfu *{sınıfları}* arasında bir hakem ve hâkim olarak tanınmak emelinde idi. Rasulullah olmak sıfatı üzerinde pek çok ısrar etmiyordu. Mamafih bu örtülü şekilde bile umum tarafından kabul edilmiş olduğuna ihtimal vermek pek zordur. Müslümanlar için Muhammed Rasulullah olmak dolayısıyla aynı zamanda her şey hakkında gayr-ı kâbil-i i'tirâz olmak üzere hüküm verilebilirdi. Bunu izaha hacet yoktur. Bazı hudûd dâhilinde ihtimal ki birçok müşrikler de Muhammed'in hakemliğini şâyân-ı kabul görmüşlerdir. Onların nazarında Muhammed bir nevi kâhin idi. Filhakika halkın itikadât-ı bâtılasından *{bâtıl inançlarından}* müstefîd olan bu adamların müşriklik zamanında ehlî işler, miras ve neseb husûsâtı, diyet, gasp ve zapt meseleleri, ilâ âhir. Hakkında mine'l-kadîm i'tâyı karâr *{karar verdikleri}* ettikleri malumdur.[296] Binaenaleyh, Muhammed'in anladığı manadan bütün bütün başka bir manada müşrikler nezdinde cây-ı kabul *{kabule değer}* bulması muhtemeldir. Aralarındaki ihtilâfâtta bilge hakem hizmetini görmüştür. Mamafih Peygamber'e dair malik olduğumuz hadsiz hesapsız ehâdiyette *{Allâh'ın isimlerinin varlıklarda yansıması}* Peygamber'in bir münkir aleyhinde diğer bir münkir lehinde bir karar verdiğine dair hiçbir hadis-i sahîhe tesadüf [IV/248] etmiyoruz. Hadisin temâyül-i umumisi Muhammed'in İslamiyet'i kabul etmeyenlerin hediyelerini kabul etmeyecek derecede müşriklerle hiç münâsebette bulunmak istemediğini göstermek cihetine mâtuftur. Mamafih bu kadar müferritlik yalnız hayatının son senelerinden kalma bir hatıra olması muhtemeldir. Çünkü bidâyette *{başlarda}* daha çok müsaadekâr davranıyordu. Muhammed'in Yahudiler ve Yahudilerle müşrikler arasında hâkimlik vazifesini hiç îfâ etmemiş olması pek ihtimal dâhilindedir. Çünkü Yahudiler hiçbir zaman müşrik kâhinlerine yahut yabancı milletten dînî serserilere müra-

296 Medhale bakınız. § 48, 93, 103, ilâ âhir.

caat etmezlerdi. Bunu dinleri de men ediyordu. Böyle bir hareket onların tabiatlarına ve bütün an'anelerine mugâyir idi *{aykırı}*. Yahudilerin Muhammed'e karşı hareketleri O'nunla doğrudan doğruya hiçbir münâsebetleri olmadığı ve Muhammed'i cemaatin bir hâkim-i kat'iyyesi diye telakkî etmek şöyle dursun bilakis O'na karşı gayet şedîd bir iftirâ ve entrika tertîbâtı yaptıkları neticesine bizi îsâl ediyor *{ulaştırıyor}*.

§65. Yukarı(da)ki mütâlaât muhik *{haklı}* ise bundan mantıken Muhammed'in gerek şahsiyetinin gerek efkârının Medine'de nâil olduğu muvaffakiyetin vesikada muîn-i tarîk *{yardım edecek şekilde}* dairesinde yani hâkimlik vazifesinin îfâsı suretiyle vukû'a gelmeyip başka bir tarzda, ihtimal ki muhaddisînin gözlerden kaçacak bir surette, ihtimal ki vakanın biz-
[IV/249] zat şahitleri olan Medinelilerin bile farkedemedikleri bir şekilde temin edilmiş olduğuna hükmetmek icap eyler. Muhammed'in Medine'ye muzafferâne duhûlü hakkında bir maksad-ı mahsusa tebean hikâye edilen şeyleri[297] körü körüne kabul etmek kâbil değildir. Bilakis Muhammed'in Medine cemaatinin içine girmeden evvel sükûn ve intizam fırkası dediğimiz taraftarlarının yardımıyla birçok müşkilâtı hall-i iktihâm etmek *{göğüs germek}* mecburiyetinde kalmış olduğuna hükmetmemiz lazım geliyor. Günlerce Kubâ'da tevkîfi *{beklemesi}* başka suretle izah edilemez.[298] Vakâyı'ın pek ehemmiyetsiz şekilde cereyan etmiş olduğunda şüphe yoktur. Muhammed'i nihayet şehre sahip bir hale getiren ameliyye, ince bir nüfuz ve hulûl *{itimat}* ameliyyesi şeklinde tecelli etmiştir. Bu, Peygamber'in kendisinin bile evvelden tahmin edemediği birtakım gayet kuvvetli halk hareketlerini tevlîd etmesi *{ortaya çıkarması}* sayesinde kâbil olmuştur. Hatta bu hareketler kısmen kendisinin arzu etmiş ve düşünmüş olduğu şeylere taban tabana zıt idi. İslamiyet'in galebesi bi-nefsihi *{kendisi}* tenâsül *{çoğalma}* cinsinden bir hâdise olmuştur. Kısm-ı a'zamı *{büyük bir kısmı}* itibarıyla, hatta Peygamber'in muvaffakiyetsizlik-

297 Birinci sene-i hicriyye, § 30.
298 1. sene-i hicriyye, § 25-29.

lerinden bile tabii surette inbiâs etmiş *{kaynaklanmış}* bir heyecan ve galeyânın mahsûlüdür. Peygamber hatalarını bile mâhirâne harekât-ı siyâsiyye sayesinde kendi lehine çevirmiştir. Peygamber Medine'ye girerken Yahudileri İslamiyet'e celbetmeyi zihnine koymuştu. Tasavvurâtına karşı muhalefetin muvakkat *{geçici}* olacağını, bazı müsâadât sayesinde ko- [IV/250]
layca izâle edilebileceğini zannediyordu. Filhakika Medine'de ilk siyasetinin en esaslı temelini Yahudilerle teşrîk-i mesai keyfiyeti teşkil ediyordu. Yaptıkları yeniliklerin kâffesi (kıble, namaz, abdest, oruç, öşür, ilâ âhir) hep Yahudi âyinlerinin ve adetlerinin bir taklididir. Bununla iki maksat takip ediyordu. Bir taraftan din sistemini Yahudi esâsâtına göre tanzim ve ikmâl etmek ve birtakım müsâadât ile Yahudileri teşcî' ederek ihtidâya sevk eylemek istiyordu. Muhammed'in düşüncesine nazaran bu hareketler Yahudilerin izzet-i nefislerini okşayacaktı ve bir dinden diğerine geçmelerini kolaylaştıracaktı. Muhammed tahmînâtının ölçüsünde ve Yahudilerin tabiatlarını takdir keyfiyetinde aldandı. Bu da Medine'ye gelmeden evvel Yahudi cemaatiyle hiçbir zaman temas etmemiş olduğunun ve sırf kendi kendisiyle meşgul olan, yabancılara karşı nefret besleyen bu ırkın hakiki sıfât-ı kâşifesini bilmediğinin kanaat-bahş bir delil-i diğeridir. Muhammed daha ilk günden itibaren Yahudilere karşı kemâl-i safvetle *{tam bir saflıkla}* dostâne bir el uzattı, îmân meselesini karıştırmaksızın onları kendisiyle teşrîk-i mesaiye davet etti. Vâkı'an Muhammed'in asıl programı bütün cemaatin İslamiyet'i kabul etmelerini ihtiva eyliyordu. Başka türlü olursa vazife-i risâletin manası kalmazdı. Fiiliyyât kendi sözlerini tekzîb *{yalanlamış}* etmiş [IV/251]
olacaktı. Mamafih, diğer taraftan defâât ile *{defalarca}* zikri geçen vesikadan anlaşıldığı üzere Muhammed bidâyette umum tarafından bî-taraf ve ihtilâfât-ı dâhiliyyeye bî-gâne bir misafir gibi kabul edilmek arzusuyla, İslam Dîni'nin en sivri köşelerini müdevverleştirmek *{yuvarlaklaştırmak}* gibi bir eser-i dirâyet göstermiş, kendi dînini Yahudi dînine göre tanzime çalışmış idi. Asl-ı İslamiyet istikametinde kutlu bir dînî propaganda için daha münasip bir zaman gözetiyordu. Henüz

tamemen teşkil etmemiş olan İslamiyet bütün aksâmında kabiliyet-i inhinâsını *{eğilme kabiliyetini}* muhafaza ediyordu. Binaenaleyh Muhammed geniş bir nokta-i nazar takibi gibi siyaset-perverâne bir hareket gösterebildi. Yahudileri ve müşrikleri her türlü dînî gayretkeşlikten açıktan açığa uzak siyasî ve ictimâî bir ittihada bilâ-tefrik *{ayrım yapmaksızın}* ve hâlisâne davet etti. Muhammed fiiliyâtta her şeyi alâ-hâle *{kandi haline}* bırakıyordu. O zaman mülkiyet, izdivaç, aynı kabilenin muhtelif efrâdı arasındaki münâsebât hakkında câri *{geçerli}* olan bütün an'anât ve i'tiyâdâtı *{gelenekler ve alışanlıkları}* kabul ediyordu. Mevki-'i fiile koymak istediği en büyük ve en âşikâr yenilik her şeyden evvel şunlardı: Aynı cemaatin aileleri arasında kan davasının, ahz-ı sâr dâiyyesinin *{öc almaya davet edenlerin}* izâlesi, şedîd ve hûnîn *{kan dökücü}* bir intikam yerine muntazam bir diyet usulünün ikâmesi. Tabir-i diğerle ahz-ı sâr meselesi kısas şekline ifrâğ edilerek *{dönüştürülerek}* bir usul tahtına *{altına}* alınacaktı.
[IV/252] Umumun zihnine Muhammed'in koymak istediği ikinci fikir esası haricî düşmana karşı bütün ailelerin ittihadı lüzumu idi. Mamafih cemaat dâhilinde intikam davasını kaldırmakla beraber cemaatin (yahut vesikada kullandığı tabir ile) ümmetin yabancılarla olacak münâsebâtında bunu idâme etti. Yalnız şu fark vardı ki her ferdin uğrayabileceği zarar bütün cemaate karşı îkâ' edilmiş gibi telakkî olunacaktı. Harp bu suretle bir ahz-ı sâr olmaktan çıkıyor, müdafaadan ibaret bir vazife-i ictimâiyye haline yükseliyordu. Adeta "askerî" bir şekil alıyor demekti.[299]

§66. Hâsılı, Muhammed'in Medinelilerden istediği şey o kadar gayr-ı şahsi bir mahiyette idi ve müşterek menfaatten o kadar hâlisâne mülhem *{ilham edilen}* oluyordu ki eski usul ve âdâtın birçok kısmını mevkî-'i mer'iyyette *{geçerli bir noktada}* bırakıyor, kimsenin menfaatine ve hissiyâtına göze çarpacak bir tecavüzde bulunmuyordu. Mesela Muhammed her fertte o kadîm "icâre *{kira bedeli}*" hakkının mevcudiye-

299 Wellhausen, Das Arabische Reich, 9.

tini tasdîk ve kabul ediyordu. Kabilenin bir ferdinin herhangi bir ecnebîye kendisinin bütün efrâd-ı kabilesini raptedecek surette bir himâye-bahş etmesi keyfiyetine "icâre" tabir olunuyordu. Böyle bir müsaadekârlık birtakım vahim ihtilâfât-ı dâhiliyyenin tahammüllerini ihtiva edebilirdi. Çünkü bir ferdin işine gelen yahut hoşuna giden bir şey her zaman cemaatin menâfi-'i müşterekesine tevâfuk edemezdi. O ana kadar cemaatin menâfi-'i müşterekesini temsil eden bir şahıs veya [IV/253] heyet yoktu. Onun için cemaat, bir menfaat-i müşterekeye riayet keyfiyetini efrâda mecburi olarak kabul ettirecek bir vasıtadan mahrum idi. Eczânın *{kısımları}* hey'et-i mecmû'aya nisbetle istiklâlleri el-ân *{şuan}* gayet azîm idi. Efrâdın ve hey'et-i mecmû'anın hukuk ve vezâifi *{görevler}* arasındaki fark gayet mübhem *{belirsiz}* ve gayr-ı muayyen *{açık olmayan}* bulunuyordu. Bundan başka umumi bir çark-ı idâre kat'iyyen mefkûd idi *{kaybolmuştu}*. Ne memur vardı, ne hazine-i mâliyye. Medine hey'et-i ictimâiyyesinin muhtelif ezcâsı yine eskisi kadar hür idi. Hiç olmazsa zâhiren, aralarında hiçbir râbıta görülmüyordu. Bu kadar muhtelif ve zî-kudret anâsıra karşı böyle âkılâne bir meslek ittihâz etmekle Muhammed gayet ince bir dirâyet-i siyâsiyye ibrâz etmiş oldu. Bu hareket ne gibi esbâbtan *{sebeplerden}* neş'et etmiş olursa olsun onu teslim etmek bir vazife-i hakşinâsîdir *{hak tanırlılık vazifesidir}*. Bu esbâb hakkında birtakım faraziyyât ve tahminâta girişmek bî-lüzumdur. Çünkü muhakkak olarak hiçbir şeyi söylemeye imkân yoktur.

Yahudiler Peygamber'in âsâr-ı teveccüh ve muhabbetini pek fena surette karşıladılar. Muhammed'e âdî bir yalancı muamelesi ettiler. Hûnîn istihzâlarla *{kan dökmeye sebep olabilecek alay etmelerle}* kendisini tenkit etmekten, müz'ic *{can sıkıcı}* suallerle sıkmaktan pek hoşlandılar. İlm-i Kelâm'ın inceliklerine vâkıf olmayan Muhammed bu suallere ihtimal ki pek muvaffakıyetle cevap veremedi. Mamafih Müslümanlarla müşrikler de herhalde aynı derecede cahil idiler. Bunun için [IV/254] bazı ahvâlde ihtimal ki Peygamber'in pek müşkil bir mevkî(y)

e düşmüş olduğunu anlayamadılar. Bunu yalnız Yahudiler görüyorlardı. Bu sebeple Peygamber'in Müslümanlar ve müşrikler arasındaki mevki(s)i sarsılmadı. Bu kabîl münâza'alar Muhammed'in mevki(s)ini alçaltmadan yalnız Araplarla Yahudiler arasındaki münâsebâtı fena bir şekle sokmak neticesini husûle getirdiler. Yahudiler Peygamber'den ziyade kendilerine zarar verdiler. Bu, İslamiyet düşmanlarının ilk hatasını teşkil etmiştir. İbrânî olmayan her şeye karşı sevk-i tabiiye *{içgüdüsüne}* istinaden besledikleri nefret ve husumete Muhammed'in şahsı ve âsârı *{nakilleri}* hakkındaki yanlış bir telakkîde inzimâm etti. Yahudiler Muhammed'in mâlik olduğu kuvvetleri, kendilerine karşı isti'mâl edebileceği *{kullanabileceği}* vesâiti *{araçları}* tamamen yanlış bir surette takdir etmek gibi gayr-ı kâbil-i afv *{affı mümün olmayan}* bir hataya düştüler. Muhammed'in dînindeki Yahudilik çeşnisi, haham âyinlerinin ve Mûsâ Kanunları'nın aynen taklidi Medine'de ilk ikâmet senesinde ihtimal ki biraz fazla bir isti'câl *{acele}* ile yapılmış şeylerdi. Bunlar Muhammed'in Tevrat an'anât-ı muhteremesine karşı hissettiği hürmet ve ta'zîmi *{yüceltmeyi}* gösteriyor, İslamiyet ile Mûseviyyet'i birleştirmek hususundaki arzu-yı samîmîsine delâlet eyliyordu. Yahudiler bu kadar taklidin manasını yanlış anladılar. Bunu bir eser-i za'f *{zayıflık eseri}*, bir delîl-i intihâl ve iğfâl *{çalma ve aldatma delili}* diye telakkî ettiler. Muhammed'in dostâne uzattığı eli hasmâne istihzâlarla *{düşmanca alaylarla}* reddettiler.
[IV/255] Peygamber'i gayr-ı müsaît bir vaziyette inzâr-ı âmmeye *{halkı korkutmaya}* irâe *{göstermek}* için (Müslüman ehâdîsine nazaran) her türlü muhakkirâne *{tahkir edercesine}* ve mütecâvizâne *{haddi aşarcasına}* müfteriyâta *{iftiralara}* cevaz verdiler. Yahudilerin irtikâb ettikleri *{suç işledikleri}* bu hata pek vahim idi. Çünkü hiç beklemedikleri derecede azîm bir şumûlü *{kapsamı}* oldu. Yahudiler muhakkirâne redleriyle yalnız Peygamber'in hassas ruhunu rencide etmekle kalmadılar. İ'tilâf-ı teklîfâtına karşı gösterdikleri kanlı istihzâlar ve iftiralarla Peygamber'i o kadar acı surette müteessir ettiler ki nihayet kendisini isyan ve galeyâna sevkeylediler. Muham-

med, muârızlarına karşı gayr-ı kâbil-i teskîn bir kin duydu. Yahudilerin siyâsî hatalarından tevellüd eden Yahudi aleyhtarlığı tarzındaki aksü'l-amel yalnız Peygamber'e inhisâr etmedi *{mahsus kılınmadı}*. Bütün Müslüman cemaatine şâmil oldu. Müşriklerin kısm-ı a'zamı da buna iştirak ettiler. Yahudilerin hücumu Mekke firarisinin mevki(s)ini zayıflatmak şöyle dursun bilakis onu takviyeye pek çok yardımda bulundu. Muhammed'in dirâyet-i siyâsiyyesi Medine'de renksiz müşrikler kitlesi arasında büyük bir hüsn-i tesir hûsûle getirmişti. Bunlar Müslümanların miktarının her gün tezâyüd ettiğini *{çoğaldığını}* görmekle beraber Muhammed'in Yahudilerle müzâkerâta girişmek ve onlarla bir sûret-i tesviye *{hal çaresi}* bulmak hususunda sarfettiği gayretlerin bilâ-tefrik-i *{ayrım yapmaksızın}* cins ve mezhep Medine cemaati lehine masruf *{harcanmış}* olduğunu takdir ediyorlardı. Muhammed'e tecavüz eden Yahudilerin hatt-ı hareketi bir Arap cemaatinin reisinde bir tecavüz teşkil etmekte idi. Medine efkâr-ı umumiyesinde henüz canlı bir surette mevcut olan hâbîde *{uykuda}* bir münâferâtı *{nefretleri}* tekrar canlandırıyordu. Müşrik Araplarda daima pek kutlu bulunan millî hissiyatın tesirine kapılarak bilâ-ihtiyâr *{seçim yapmaksızın}*, bir sevk-i tabii ile *{içgüdüyle}*, Muhammed'in tarafını iltizâm ettiler *{tarafını tuttular}* ve bidâyette sırf ehlî ve mezhebî olan bir ihtilâfı hakiki bir ırk münâza'ası *{çekişmesi}* haline kalbeylediler *{dönüştürdüler}*. [IV/256]

İslamiyet'in veche-i istikâmetinin birden bire tebdîli, Yahudilik tesirinden âzâde kalan İslamiyet'in Yahudiliğe karşı şiddetle hücumu eğer Muhammed Arapların ekseriyetinin hissiyâtına tevâfuk etmek suretiyle hareket etmemiş olsa idi dâire-i imkâna giremezdi *{mümkün olamazdı}*. Yalnız kıblenin bir namaz esnasında evvelden haber verilmeksizin birden bire tebdîli değil Ebû Bişr el-Berâ hakkındaki ehâdîs[300] de ispat ediyor ki Yahudilik aleyhinde milliyet-perverâne hissiyât Muhammed'in daha Medine'ye gelmesinden evvel de pek

300 1. sene-i hicriyye, § 84.

mahsus idi. Yahudilerin sonra İslamiyet'e karşı gösterdikleri hasmâne muamelat bu hissiyâtı İslamiyet lehinde takviye etti. İhtimal ki Müslüman ehâdîsi Yahudiler'in hasmâne hareketini tarif ve izah ederken biraz mübâlağa ve ifrâda *{aşırılığa}* kapılmıştır. Fakat Muhammed'in bir zaman Yahudilerle itilâf için uğraşmış olduğu keyfiyetini örtememiştir. Diğer taraftan Ramazan orucunun vaz'ı, kıblenin tebdîli, ezan usulünün ihdâsı ve daha sâir vakâyı-'ı müteâkibe *{takip eden olaylar}* ile
[IV/257] inkişâf eden *{yayılan}* Yahudi aleyhtarlığı gayet şiddetli bir nefret ve husumete delalet eder. Bu da ihtimal ki Yahudilerin kesîru'l-aded *{sayısı çok}* bir cemaate karşı ihtiyâr ettikleri *{seçtikleri}* mütecâvizâne *{haddi aşan}* hatt-ı hareketten vücud bulmuştur. İşte bu suretle vatan-perverâne ve millet-perverâne bir his tevellüd etti. Bu hissi daha vâzıh surette *{açık bir şekilde}* ifade ve irâe eden *{gösteren}* şey Kâbe'nin Kudüs yerine "Beytullâh" makamına is'âd edilmesi *{yükseltilmesi}* ve Medine'nin müşrik cemaati arasında hâbîde *{uykuda}* bir halde kaldıktan sonra şimdi yeni bir kuvvet ve ehemmiyet kesbetmesidir *{kazanmasıdır}*. Bu hareket ihtimal ki Muhammed'e Araplar nazarında her şeyden ziyade telkîn-i hürmet etmiştir. Muhammed yabancılara karşı milliyet davasının bir kahramanı oluyordu. Bundan dolayı müşriklerde Muhammed'e karşı bir muhabbet ve takdir cereyanı vücud buldu. Mühtedîlerin *{inananların}* miktarı arttı. Muhammed'in vaziyeti kendisinin hiç aklına getirmemiş olduğu bütün bütün başka birtakım esbâbdan *{sebeplerden}* dolayı çarçabuk kuvvet buldu. Binaenaleyh Peygamber'in faaliyetinin ilk semereleri Medine ahalisinin ekseriyetini teşkil eden iki sınıf arasındaki nifâkı tezyîdden *{artırmaktan}* ibaret olmuştur. Fakat bu menfî semerenin o zamana kadar Arap fırkasında ayrı ayrı duran anâsırı birleştirmek, bütün millî kuvvetleri ecnebîler aleyhinde tevhîd etmek *{bir kılmak}* gibi kıymettâr bir faydası dokunmuştur. Bu müşkil dakikada nâ-gehânî *{ansızın}* bir hâdise ruhların tekâmülüne İslamiyet lehinde oldukça kuvvetli
[IV/258] ve seri bir hareket vermeye sebep oldu.

§67. Muhammed Medine'ye yalnız gelmemişti. Kendisiyle beraber takriben yüz kadar Müslüman da hicret etmişlerdi. Âlicenâbâne *{cömertçe}* bir mihmân-nüvâzlık *{ev sahipliği}* eseri ibrâz eden Medine aileleri nezdinde ikamet ediyorlardı. Muhâcirînden birçoğunun, nâmûskârâne yaşamaya, Medinelilerin mihmân-nüvâzlığından sû-i istifâde etmeye kalkmayarak bir suretle temin-i maîşete çalıştıkları ağleb-i ihtimaldir *{çoğunluktadır}*. Hele bilhassa son senelerin muhârebât-ı dâhiliyyesinden sonra Medine ailelerinin de vesâit-i maîşeti daralmıştı. Bundan dolayı vaziyet pek müşkil ve elim idi. Muhacir Mekkelilerin kâffesinin tacir sınıfından olmaları, başka bir mesleğe vâkıf bulunmamaları muhtemeldir. Çünkü Mekke'de ne çiftçi vardı ne sanatkâr. Fakat şimdi yeni Medine muhitinde ticarete hazır edilmiş ber-hayat Peygamber'in ve sahabelerin âmâl ü hissiyatı ile pek tevâfuk etmiyordu. Çünkü bütün sahabeler ticaret için öteye beriye dağılacaklardı. Müslümanların manevî nüfuzları ve siyâsî tesirleri azalacaktı, propogandanın terakkîsine halel gelecekti. Muhammed Medine'ye muâmelât-ı ticâriyye sayesinde para toplamaya gelmemişti. İki yüksek gayeye vasıl olmak istiyordu. Bu gayelerin biri dînî, biri siyâsî idi. Muhammed Medine'de yalnız başına kalır, taraftarları para kazanmak için dört tarafa dağılırsa ne yapılabilirdi? Hâlbuki Peygamber'in etrafında cesur, her tehlikeye atılmaya müheyyâ *{hazır}* sadık sahabeler toplanırsa her türlü tezâhürât kuvveti pek seven bir muhitte [IV/259] Muhammed etrafına telkîn-i hürmet ve riayet edebilirdi. Eskisi gibi sulhperverâne muâmelât-ı ticâriyyeden devir kalan sahabeler için yalnız bir meşgale kalıyordu: Harp.

Medine'nin cengâverâne ve harb-cûyâne muhiti bu neticeye sâik oluyordu. Medine'de herkes muhâribti ve bir kılıç ve zırh adamı olmakla maruf idi. Bir cemaatin ruhunu muzafferiyât-ı askeriyyenin tehlikeleri ve sermestlikleri *{sarhoşlukları}* kadar birleştirecek hiçbir şey yoktur. Bundan başka o zaman Arabistan'da telakkî edildiği şekilde harp yalnız cesur ve kuvvetli adamlar için gayet cazip macerâperestâne bir şe-

kil değildi. Mâhirâne idare edilirse külliyetki bir servet temin edebilirdi. Arap için harp etmek hakiki bir şekâvet *{haydutluk}* demektir. Muhammed, taraftarlarının mevcudiyet ve refahını temin etmek ve sâirelerini de kendisine celb eylemek için işte bu gayeyi takip etti. Muhammed hakkında bugünkü hey'et-i ictimâiyyemizde hüküm süren mefhumlara göre bir hüküm vermeye kalkarsak dînî ıslahat icrası davasıyla ortaya çıkan bir zâtın mezhebini vesâit-i sulhperverâne ile değil gasb-ı gâret *{yağmalamak}* ve irtikâb-ı cerâim *{günahlar işlemek}* suretiyle neşredecek tarzda taraftarlarını teşkilât altına almasından dolayı kâfi derecede kuvvetli bir kelime-i muâheze bulamayız. Fakat böyle bir hüküm vermeye kalkmaktan müctenîb davranmak *{kaçınmak}* münasip olur. Birtakım es-
[IV/260] bâb-ı mahfaza *{sebeplerin korunması}* vardır ki bunları izah etmek bizim için bir borçtur. Bu, Peygamber'i müdafaa için değil, faaliyetini ne gibi ahvâl ü şerâit dairesinde izhâr ettiğini meydana koymak içindir.

Arabistan'da olduğu gibi ibtidâî bir hey'et-i ictimâiyyede bizim hey'et-i ictimâiyyemizin temellerini teşkil eden ahlâkî ve hukukî mefhumlar hiç akla gelmemiş ve gelemez şeylerdi. Bu mevzuya dair icra edilen birçok tetkikat neticesinde anlaşıldığı üzere Arabistan'da mülkiyet-i şahsiyye yoktu. Yalnız ailenin yahut kabilenin mülkiyet-i müşterekesi vardı. Çünkü tecrübe göstermişti ki tek bir adam kendi malını müdafaa etmekten aciz bulunuyordu. Binaenaleyh kadîm dünyada insanlık vahdeti, aile vahdeti, kabile vahdeti başlıca müşterek emvâli müdafaa ihtiyacından tevellüd etmiştir. Bugün bile Arabistan'da hey'et-i ictimâiyyenin ahvâl ü şerâiti Muhammed zamanındakinin aynı halde bulunuyor. Mülkiyet-i şahsiyye mefhumu vâzıh olarak görülmez. Çünkü herkes kendi emvâlini müdafaa için hem-civarlarıyla teşrîk-i mesâî etmiştir.[301] Temellükte şahsiyet, hakiki olmaktan ziyade lafzîdir. Kabile efrâdından biri mâlik olduğu şeyi kaybederse aynı kabilenin sâir bilcümle efrâdı kudretleri nisbetinde kendi

301 Robertson, 67.

mallarından birini vererek arkadaşlarının kaybettiğini telafi eylemeye mecburdurlar.[302] Mekke ve Medine gibi meskûn [IV/261]
yerlerde mülkiyet mefhumu ihtimal ki bu kadar ibtidâî değildi. Fakat buralarda da bedevîlerin iştirakçılık ruhu hüküm sürüyordu. Çünkü bütün şehirli halk onların arasından çıkmışlardı. Bedevîlerle hissiyât ve âdât itibarıyla hep müşterek idiler. Mesela Muhammed'in fukarâlar lehinde bir resm vaz' ettiğini *{usul ortaya koyduğunu}*, Medineliler ile Mekkeliler arasında kardeşlik tesis eylediğini görüyoruz. Bu suretle birbirine kardeş olan iki kimse yekdiğerine vâris olabileceklerdi. Bu usul o zaman Mekke'de ve Medine'de hüküm süren komünistlik mefhumlarını gösterir. Dâimî surette tecavüze uğramak korkusu içinde yaşayan böyle bir hey'et-i ictimâiyyede sirkat *{hırsızlık}* ve gasp ve gâret *{yağma}* mefhumları ahlâkî ve ictimâî bir cürüm şeklinde mevcut olamazdı. Aynı bir ailenin aynı bir kabilenin muhtelif efrâdı arasında sirkat fiili olamazdı. Çünkü mülkiyet herkese ait idi. Diğer taraftan aileye mensup olmayan ve aile ile müttefik bulunmayan (ki bu ittifak hakikatte aynı aileden olmak demekti) kimselere karşı da hiçbir mecburiyet beslenmezdi. Onlar fiiliyâtta bir düşman demektiler. Öyle adamlar mala tecavüz edebilirler ve tecavüze maruz olabilirlerdi. Elinden malını kaptırmak yahut kapmak bir talih veya maharet meselesi idi. Gaspetmek hiçbir veçhile bir fena hareket ve ahlaksızlık etmezdi. Çünkü aileye gerek kan râbıtasıyla gerek ayrıca bir ahid ile mensup olmayan kimseler düşman demektiler. Bunların emvâline te- [IV/262]
cavüz etmek ve icabında kendilerini öldürmek mübah idi.

§68. Binaenaleyh Muhammed'in yaptığı iş hakkında bir hüküm vermeden evvel, adalet ve hakikat nâmına, bu söylediğimiz şeyleri hatırda tutmak iktizâ eder. İslamiyet 'ten evvelki bütün Arap tarihi birtakım katl ve gâretlerle karışık aşk hikâyeleri silsilesinden ibarettir. Müteâkib nesiller her türlü günah ve kabahat mefhumlarını bertaraf ederek bu harekâtın hepsini tebcîl *{güzelleştirmiş}* ve i'lâ eylemişlerdir *{yüceltmiş-*

302 Doughty'ye bakınız. Birinci cilt, 344-345.

lerdir}. Muhammed ile taraftarları da böyle düşünüyorlardı. Bugün bir cürüm nâmını vereceğimiz ef'âl ve harekâtta bulundukları zaman fena bir hareket yaptıklarına bir an bile ihtimal vermiyorlardı. Allah bile Kur'ân'da müminlerinin harekâtını tasvîb eder. Kendisi bile Bedir'de Kureyşîleri itlâf için melâike alayları göndererek, ganâimin taksimi için ahkâm vaz' ederek[303] haydut-başılık yapar. Nahle Seferi'nde ilk Kureyşî öldürüldüğü zaman Medine'de tevellüd eden heyecan hadd-i zâtında bir katl vukû'a gelmesinden neş'et etmiyordu. Receb ayının kutsiyetine tecavüz edildiğinden[304] dolayı teessür duyuluyordu. Nahle'deki müşrik Receb ayından evvel telef olsa idi kimse bir şey söylemeyecekti.

Müslümanların hiss-i ahlâkıyyesini iskât eden *{düşüren}*
[IV/263] başka sebepler de vardı. Henüz açıktan açığa ilan edilmemiş olmakla beraber İslâm Dîni'nin tekâmülü her gün müşrikliğe gittikçe daha hasım bir tarz alıyordu. Bunun netice-i zaruriyyesi olmak üzere de yeni dîni kabul etmemiş her ferdin müstağrak-ı cehalet *{cahilliğe batmış}* bulunduğundan dolayı merhamete layık addedilemeyeceği fikri tesis ediyordu. Öyleleri hakiki bir mücrim ve günahkâr idiler. En büyük ukûbete *{cezaya}* müstahak oluyorlardı. Teokratik bir sistemde yegâne günahlar azîmet-i ilâhiyyeye karşı irtikâb edilen *{kötü bir işe girişerek yapılan}* günahlardır. Zaman ve derece itibarıyla en birinci günah Allah'ın tebliğ ve ilan edilen iradesine karşı itaatsizlikten ibaretti. Çünkü Allah hak dînin kabul edilmesini istiyordu. Kur'ân'ın yüzlerce muhtelif fıkralarında hikâye edildiği veçhile, bizzât Cenâb-ı Hakk kendi sözlerini dinlemeyenleri mahvetmek suretiyle bu noktayı meydân-ı alâniyete *{açıkça ortaya}* koymuştu. İlk harekât-ı te'dîbiyyesine *{eğitme hareketlerine}* insanların da iştirak etmesi fikri bunun bir netice-i tabîiyyesi idi. İşte daha ilk zamanlardan itibaren bir adam Müslüman olmak istemezse kânûn-ı müşterek haricinde kalacağı fikri, ihtimal ki biraz üstü örtülü olarak meydana çıkmıştı.

303 2. sene-i hicriyye, § 83.
304 2. sene-i hicriyye, § 22.

Kureyşîler işte İslamiyet'i kabulden en ziyade şiddetle istinkâf *{hoşlanmıyorlardı}* eden müşrikler idiler. Muhammed on sene onların arasında neşr-i dîn ettiği halde sözlerini dinlememişlerdi. Bütün Arap müşrikler arasında Kureyşîler o [IV/264] zamana kadar Müslüman olmak istemeyen yegâne muannidlerdi *{inatçılardı}*. Binaenaleyh Peygamber'in hücumları bilhassa onlara teveccüh ediyordu *{yöneliyordu}*. Mamafih onları tamamen mahvetmek maksûd değildi. Yalnız sadık fakat fakir Müslümanlar'ı zenginleştirmek için onların emvâline tecavüz olunuyordu. Bu suretle Muhammed üç gaye istihsâl ediyordu. Evvela itikatsızlıkları hasebiyle onları mâddeten cezaya uğratıyordu. Menfâ-yı mecbûrîsinin *{mecbûrî sürgün yerinin}* intikamını alıyordu. Taraftarlarına kârlı bir saha-yı faaliyet açıyordu. Medine'de Muhammed'in gördüğü hüsn-i kabul, kendisine karşı muhabbet ve teveccüh besleyenlerin her gün tezâyüd-i adedi *{sayısının çoğalması}* Mekke firarilerinin kalplerindeki kin ve husumeti teskîn edememişti. Kureyşîleri layık olduğu âkıbet içinde bırakmaya onları gittikçe daha şiddetle sevk ve teşci' ediyordu *{cesaretlendiriyordu}*. Kureyşîlerin fenalıkları gayrı-ı kâbil-i tashîh olduğu kanaati gittikçe kuvvetleniyordu. O kadar sene akîm *{neticesiz}*, hacâlet-âver *{utançverici}* bir mücadeleden sonra Müslümanların Mekke'den hicretleri muhâcirînin ruhlarına büyük bir merâret *{acı}* vermiş olduğunu da nazar-ı[305] mülâhazaya almak lazımdır. O kadar defa zikri geçen vesikada Medine'ye mensup olmayan kimselerin kâffesiyle münâsebâta girişmek caiz diye gösterilmişti. Bundan yalnız Kureyşîler istisna edilmişti. Bu suretle Kureyşîler insanların ve Allah'ın düşmanı sıfatıyla hey'et-i ictimâiyyeden hariçte bırakılmışlardı. Bu söylediğimiz şeylerden sonra muhaddisînin, Mekke'de Ku- [IV/265] reyşîlerin iddia olunan taaddiyât *{zulümler}* ve tecavüzünü muzlim *{karanlık}* renklerle tasvir etmelerinin hikmeti pek güzel anlaşılır. Kureyşîler ne kadar şedîd davranmış olurlar-

305 Nazar kelimesi Hüseyin Cahid'in çevirisinde نظر olarak yazılmıştır. Doğrusunun "Nazar-ı mülâhaza" olduğu kanaatindeyiz.

sa müteâkib nesillerin gayr-ı Arap Müslümanlar nazarında Muhammed'in hareketi o kadar makul ve muhik *{haklı}* görülecekti. O Müslümanlar kadîm Arap hey'et-i ictimâiyyesinin şerâit-i husûsiyyesine zerre kadar vakıf değildiler. Bundan dolayı ilk Müslümanların harekât-ı şekâvetkârânelerini *{haydutluklarını}* yanlış bir surette tefsir edebilirlerdi. İşte bu muhtasar mutâalâta *{araştırmalara}* bakarak Muhammed'in kendi hemşehrilerine karşı ashabın ihtiyarî iştirak ve muâvenetleriyle *{yardımlarıyla}* ittihâz ettiği *{elde ettiği}* siyâset-i tecâvüzkârânenin mesuliyeti hakkında sûret-i umûmiyyede birtakım esbâb-ı muhtelifeyi pîş-i mülâhazaya *{değerlendirmeye}* almadan bir hüküm vermeye kalkmak münasip olmayacağı takdir edilebilir. Her mesuliyeti Muhammed'e tahmîl edenlerin *{yükleyenlerin}* ve O'nu âdî bir şakî *{haydut}* menzilesinde göstermeye çalışanların sözlerini kabul etmekten hiss-i adâlet bizi men eyler. Her halde Peygamber'in hatt-ı hareket-i siyâsîsi hakkında kat'î bir hüküm vermeyi terceme-i hâl muharrirlerine bırakarak kat'î bir hükm-i mahkûmiyet i'tâ etmeden *{vermekten}* yahut bütün bütün mazur görmeden evvel nazar-ı tetkike alınmaları icap eden bazı bî-tarafâne esbâbı izahta devam edelim. Şimdi gayet seri bir surette inkişâf eden *{yayılan}* ve sebebiyle netice arasındaki irtibatı anlamak da müşkilât çekilecek derecede büyük ve devamlı
[IV/266] netâyic *{sonuçlar}* husûle getiren vakâyı'ı takibe çalışalım.

§69. Medine'ye muvâşaletten sonra ilk altı ay şehirde sakinâne-i imrâr edildi *{sakin bir süreç geçirildi}*. Menfâ-yı ihtiyârînin ihtimal ki ilk günlerinden biri Muhammed Kureyşîlere karşı mütecâvizâne ve müntakimâne *{intikam alırcasına}* bir siyaset takip etmeyi düşünmekle beraber pek kolay takdir edilebilecek esbâb dolayısıyla uzak teşebbüslerle bir tehlikeye arz-ı nefs etmeyi münasip görmedi. Her şeyden evvel muhîtin muhtelif hissiyâtına nüfuz eylemesi, Medinelileri anlaması, bunlarla şahsi maârifeler *{ilimler}* peydâ etmesi, doğrudan doğruya ve samimi dostluk râbıtaları vücuda getirmesi, şâyân-ı itimat dostların, şâyân-ı ihtirâz *{uzak durulacak}*

düşmanların kimler olduğunu bilmesi lazımdı. Bundan başka daha müsta'cel *{lüzumlu olan}* birtakım tehlikeler de vardı: Kendisine ve zevcelerine bir mesken binâ etmek lazımdı. Âyine, ictimâiyyâta ve dîne ait muhtelif müessesât vücuda getirmek, mezhebini güzelce tenvîr ederek *{aydınlatarak}* İslamiyet hakkındaki vukûfu hey'et-i ictimâiyyenin bütün sunûfuna teşmîl eylemek *{yaymak}* üzere Mekkelilerle Medinelilere sık sık nutuklar vermek icap ediyordu. Şehirdeki vaziyeti daha iyi kuvvet kesbedince *{kazanınca}*, Medinelilerden mikdâr-ı kâfi kimselerin muzâheret *{destek olma}* ve himayesine istinâd edeceğine emin olunca bilâ-teehhür *{ertelemeden}* bazı küçük hey'et-i seferiyyeler tertip etti.[306] Maksadı hakikaten harp etmekten ziyade istikşâf yapmak *{keşifte bulunmak}* ve ganimet almaktı. Fakat aynı zamanda kendi kuvve-i askeriyyesini amelî [IV/267] surette teşkîlât altına almak istiyor, onu büyük sergüzeştlerin *{maceraların}* tehlikesine atmadan evvel küçük küçük seferlerle alıştırmak tarîkini takip eyliyordu. Kendisi de bu maksatla dört sefer yaptı.[307] Mamafih hiçbirinde şâyân-ı kayd hiçbir netice istihsâl edememiştir *{elde edememiştir}*. Gayet ihtiyatkâr davranmak istedi. Kureyşîlere sadece insanca bir zâyiât verdirmek planlarında dâhil değildi. Kervanları birbirini müteâkib vurmak, kâbilse hiç kan dökmemek fikrinde idi. Emin bir muvaffakiyet-i askeriyye, maddî bir istifâde takip ediyordu. Ehâdîse nazaran Muhammed gideceği yere her defa kervanlar geçtikten sonra vasıl oluyordu. Hâlbuki Kureyşîlerin müdafaaya temâyülâtı izhâr etmiş olmaları, müdafaa vesâitine mâlik bulunmaları, bundan dolayı Muhammed'in muvaffakiyet-i kat'iyye *{kesin başarı}* ümidi olmadan, kan dökülmek kanaat-i kat'iyyesiyle hücumdan ictinâb etmiş *{kaçınmış}* olması daha muhtemeldir. Bu zararsız manevralar birden bire öyle bir neticeye iktirân ettiler ki *{yaklaştılar ki}* bunu evvelden kimse tahmin edemezdi. Mekke civarında istikşâf *{keşif yapmak}* için gönderilmiş olan birkaç kişilik bir hey'et-i seferiyye Nahle kur-

306 Birinci sene-i hicrî, § 73.
307 İkinci sene-i hicrî vakâyı'ına bakınız. § 18, § 18 A, 19 ve 20.

bunda *{yakınında}* Kureyş tacirlerinden mürekkep küçük bir kervana tesadüf etti. Mukaddes Receb ayı başlamış olmakla beraber bunlar Kureyşîlere hücum ederek içlerinden birini
[IV/268] öldürdüler ve birçok ganâim aldılar. Bu vaka büyük bir gürültü ve itiraz tevlîd etti *{doğurdu}*. Çünkü kadîm müşrik âdâtına göre Receb ayı mukaddes aylardan biri idi. Ve o esnada insan kanı dökmek hacâlet-engîz *{utanç verici}* bir cürüm idi. Bundan başka Peygamber şahsen bu işin içine karışmış oluyordu. Çünkü anlaşıldığına nazaran Abdullah b. Cahş'a verilen tahrîrî *{yazılı}* talimat meşkûk *{şüpheli}* ve müphem *{belirsiz}* bir tarzda yazılmıştı. Mesuliyet bizzat Muhammed'e tahmîl ediliyordu *{yükleniyordu}*. Bunun üzerine meseleyi bir vahy-i ilâhî tebliğ ederek halleyledi. Taraftarlarıyla münakaşaya girişmekten imtinâ' etti ve ilk defa olarak müşriklerin mukaddes addettikleri ayların Müslümanlarca mukaddes olamayacaklarına îmâda bulundu. Bu îmâ daha ziyade gayr-ı sarîh *{açık olmayan}* ve müphem ta'birât *{belirsiz açıklamalar}* ile vukû'a geliyordu. Çünkü (müahharan *{sonrasında}* yaptığı gibi), müşrikler tarafından mazhar-ı hürmet olan dört ayın (Receb, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem) kutsiyetini ilgâ edecek derecede kendisini henüz kuvvetli hissetmiyordu. Muhammed, mâlik olduğu dirâyet-i siyâsiyye sayesinde efkâr-ı umûmiyyeyi teskîn yolunu buldu. Birtakım ince mülâhazât-ı vicdâniyyeden *{vicdânî düşüncelerden}* vazgeçerek yapılmış cürmün affolunduğunu ilan eyledi. Mesele Müslümanlar lehinde pekiyi bir şey olmuştu. Sefere gidenler ganâim ile avdet etmişlerdi *{dönmüşlerdi}*. Hepsi bir şey kazanmıştı. Bu da gürültüyü teskîne ve Muhammed'e hak vermeye yardım etti. Diğer taraftan Kureyşîlerin dökülen
[IV/269] kanın intikamını almak üzere hiçbir şeye teşebbüs etmemeleri mukâbele-i bi'l-misl korkularını izâle, endişeleri teskîn eyledi, cesaret verdi. Mekke cemaatiyle bir nizâ' *{kavga}* çıkacağı korkusuna düşerek titremiş olanlara bile taze bir cüret bahşetti.

Mamafih, irtikâb edilen katl-i Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler tarafından da tanınmış yalnız kadîm ve muhterem müşriklik âdâtına bir tecavüz teşkil etmesi itibarıyla

değil Muhammed'in taraftarları ile Kureyş arasında artık bir uçurum açması itibarıyla da gayet vahim bir hareket idi. Peygamber ile Mekkeliler arasında şimdi dökülen bir insan kanı vardı. Yapılan şey gayr-ı kâbil-i tamir idi. Müslümanların kendiliklerinden arz-ı mazeret ederek kâfi derecede bir tazminât teklif ve Kureyşîlerin de bunu kabul eylemeleri lazım geliyordu. İki taraftan da böyle bir hareketin vukû'u pek az ihtimal dairesinde idi. Onun için Nahle cürmü bir i'lân-ı harbe müsâvî *{eşit}* oluyordu. Müslümanlar için tehlike büyüktü. Çünkü Medine'de henüz sağlam bir vaziyet ihrâz etmemişlerdi *{elde etmemişlerdi}*. Fakat diğer taraftan Müslümanları artık her türlü kayd-ı ihtirâzîyi *{çekince}* bırakmaya sevk eyledi. Düşen her fırsattan istifade etmeye başladılar. Gayet mütecâvizâne olan *{haddi aşan}* böyle bir hatt-ı hareket Kureyşîlerin gayr-ı kâbil-i izah olan *{açıklanması mümkün olmayan}* muameleleriyle adeta teşci' ediliyordu *{cesaretlendiriliyordu}*. Mekke tacirleri dökülen kanın intikamını almak için hiçbir şey yapmadılar. Müslümanlara karşı bir hareket ic- [IV/270]
rasına cüret göstermeden üç ay âtıl durdular. Medine'de böyle bir ataletin cebânet *{korkaklık}* telakkî edilmiş olduğu muhakkaktır. Kureyşîler(in) teşebbüsât-ı ceng-cûyâneye düşkün adamlar olmamak, daha kârlı bulunan ticaret tarîkini tercih eylemekle beraber bu vakada pek âtıl ve korkak davranmaları Muhammed ve Medineliler ile bir harbe girişerek o günlerde Suriye'den gelmek üzere bulunan büyük ve zengin bir kervanı tehlikeye düşürmekten ihtirâz etmiş *{çekinmiş}* olamalarından neş'et ettiğini zannediyorum. Böyle ihtiyatkârâne bir siyaset onların menfaatlerine hâdim olmaktan ziyade Peygamber'in ve sahabelerinin cüretlerini fevkalade artırdı ve vaziyeti bütün bütün fenalaştırdı. Medine'de herkes, hatta müşrikler bile, Kureyş kervanlarına tecavüz etmenin, hatta kervandaki adamları öldürmenin kolay ve emin bir iş olduğuna kanaat getirdiler.

§70. Onun için Kureyşîlerin reisi Ebû Süfyân b. Harb'in büyük kervanı zengin emtia *{yiyecekler}* ile Suriye'den dönmekte

olduğunu haberi intişâr edince *{yayılınca}* ve Muhammed bu kervana tecavüz için sahabelerini çağırınca etrafına alelacele toplananlar yalnız Mekke Muhâcirlerine inhisâr etmedi *{mahsus kılınmadı}*. Medinelilerden birçok kimseler de kendi kendiliklerinden bunlara iltihâk eylediler. Bunların birçoğu ihtimal ki ancak kısmen Müslüman olmuşlardı. Hepsi kolay ve mebzûl
[IV/271] *{bol}* bir ganimete nail olmak ümidiyle cesurâne yola çıktılar. Bu teşebbüse iştirak eden Medinelilerin miktarı Peygamber'in artık Medine'de ihrâz etmiş olduğu *{elde ettiği}* nüfuz ve ehemmiyetin kıymettâr bir alâmetidir. Kendilerine güvenebildiği kimselerin adedi(nin) artmış olduğu görülüyordu. Mamafih bu muhâribilerin arasında Medine'nin yalnız ganimet ümidine meclûb olmuş *{tutkun}* âdî tabakası da dâhil bulunması ihtimali mefkûd değildir *{kaybolmuş değildir}*. İhtimal ki bunların Muhammed'e karşı hiçbir merhametleri ve İslamiyet'e karşı bir muhabbet-i dîniyyeleri yoktu. Mamafih vakâyı' hiç beklenmedik bir surette cereyan etti: Bir kervanı vuracak yerde Müslümanlar birden bire kendi küçücük kuvve-i askeriyyelerinden pek kalabalık bir Mekke kuvveti karşısında bulundular. Bu münâsebetle vukû'a gelen ahvâl hiçbir zaman muhakkak surette bilinemeyecektir. Çünkü Bedir Muharebe'si hakkında mâlik olduğumuz mufassal ehâdîsin kâffesi *{ayrıntılı hadislerin tamamı}*[308] vakâyı'ın hakikatini nakletmek için değil bilakis vakâyı'ı örtmek için tertip edilmişlerdi zannını tevlîd ediyorlar *{doğuruyorlar}*. Son dakikaya kadar Muhammed'in Kureyş kervanını müdafaa etmek üzere bir Mekke kuvve-i askeriyyesinin ilerlemekte olduğundan haberi bulunmadığı muhakkaktır. Düşman ile harbe girişmeksizin geri çekilmek ihtimal ki ya müşkil yahut siyâsiyyât itibarıyla gayr-ı câiz olduğu bir dakikada hakikati öğrenmiştir. Muhammed'in bu müşkil vaziyet kar-
[IV/272] şısında seciyyesindeki *{karakterindeki}* bütün metânet-i maneviyyeyi ibrâz ettiğine ve muvaffakiyete iktirân ederse *{başarıya yaklaşırsa}* bir adama dahi evsâfını *{vasıflarını}* veren ve akîm *{neticesiz}* kalırsa onu müebbeden mahveden ve sahîfe-i

308 2. sene-i hicriyye, § 34. ve müteâkib fıkralar.

tarihten silen nâ-gehânî *{ansızın}* bir cüret eseri gösterdiğine hükmedebiliriz. Muhammed'in de, hasımları Kureyşîler gibi isti'mâl-i silahtan ve kanlı harp sanatından pek hoşlanmadığında şüphe yoktur. Mamafih, ganâim az olsa ve Ebû Süfyân b. Harb'in kervanı bir tarafa çekilmiş bulunsa da ihrâz edilecek bir galebenin hadd u hesâba sığmayacak fevâid-i maneviyyesi *{manevî faydaları}* olacağını pek güzel takdir etti. Bedir Kuyusu'nda Peygember tarafından Kureyşîlere hücum etmek yolunda azîmperverâne ve şedîdâne bir karar ittihâz edilmesi o dakikadaki ahvâl ü şerâit-i husûsiyyeden dolayı Müslümanların galebe etmesi pek ihtimal dâhilinde bulunmasından ve içlerinde herçi-bâd-âbâd *{her ne olursa olsun}* çarpışmak isteyen bir fırkanın mevcudiyetinden de ileri gelmiştir.

Üç defa fazla bir kuvvet karşısında kemâl-i itidal-i dem *{tam olarak uygun bir an}* ile kararlaştırılmış, tertip edilmiş hakiki bir harp vukû'a geldiğine dair ehâdîsteki hikâye şâyân-ı kabul gibi görünmez. Müslümanların hücumu daha ziyade bir düşmana karşı baskın tarzında vukû'a gelmiş olmak icap eder. Kervanın imdadına gelen Kureyşîler bu işin sulhperverâne halledileceği hakkında hiç şüphe bile etmiyorlardı. Bir de ehâdîsten anlaşılabileceğine nazaran Müslüman ordusunda en cengâver Medinelilerin mevcudiyetinden dolayı büyük bir harp arzusu hüküm sürdüğü halde Kureyş karar- [IV/273]
gâhında bilakis buna tamamıyla zıt bir hâlet-i ruhiyye mevcut idi. Mekke'ye dönmeyi şiddetle arzu ediyorlardı. Çünkü kervanın taht-ı emniyette olduğunu anlamışlardı. Kezâlik Kureyş ordusunda kumanda vahdeti olmadığı gibi efkâr ve hissiyâtı da müttehid *{aynı}* değildi.[309] Muhammed uzun tecrübeleri hasebiyle Mekke tacirlerinin temâyülât-ı sulhperverânelerini bilirdi. İşte böyle birçok esbâb tesiriyle her şeyi tehlikeye atmayı göze alarak düşmana hücum etmek ve bilâ-merhamet onları öldürmek müsaadesini verdi. Cengâver kimseler olmayan zengin ve sulhperver tacir Kureyşîler Müslümanların adetçe azlığını bildikleri için Muhammed'in kendilerine

309 2. sene-i hicriyye, § 39, 51 ve ilâ âhir...

hücum edecek kadar kavi *{kuvvetli}* ve cüretkâr olacağına ihtimal vermiyorlardı. Müslümanlar Kureyşîlerîn üzerine atıldılar, (onları) kılıçtan geçirdiler. Bu gayr-ı muntazır şedîd hücum Kureyşîler arasında bir telaş ve korku uyandırdı. Muhâcimleri *{saldırganları}* hakikatte olduğundan pek fazla zannettiler. Gösterdikleri mukâvemet pek kısa ve gayr-ı müessir oldu. İki tarafın zâyiâtı arasındaki nisbetsizlik *{uyumsuzluk}* bütün bu muharebenin hiçbir şeyden haberi olmayan kimselere karşı bir baskından ibaret olduğu fikrini teyit ediyor. Kureyşîler daha ne olduğunu anlamaya vakit bulamadan mağlup ve perişan oldular. Müslümanların zâyiâtı hiç mesa-
[IV/274] besinde bulunduğu halde Kureyşîler maktuller ve esirler ile birlikte kuvvetlerinin takriben beşte birini kaybettiler.

§71. Muharebeye taalluk eden ikinci derecede hâiz-i ehemmiyet birtakım teferruâtın tetkikinden sarf-ı nazar edilse de bazı üserânın barbarca katli keyfiyetini meskût geçemeyiz *{söylemeden}*. Bunların ne gibi esbâb dolayısıyla böyle bir muameleye uğradıkları malum değildir. Çünkü bu noktada hadis gayet karanlıktır. Şahsi husumetin, vaktiyle uğranılan hakaretlerin intikamını almak arzusunun Peygamber'i esir düşen bazı Mekkelileri idam için emir vermeye yahut muvâfakat göstermeye sevk etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Diğer taraftan Kur'ân'ın bir ayeti[310] gâlip Müslümanlar'ın bütün üserâyı katletmek emeline düşmüş olduklarına müphem *{belirsiz}* surette îmâda bulunur. Binaenaleyh, gayr-ı me'mûl muzafferiyetin verdiği sermesti *{sarhoşluğu}* Müslümanların henüz barbar ruhlarında uyuklayan bütün vahşi hissiyâtı tahrik etmiş olacağını zannedebiliriz. İslamiyet'ten evvelki an'anâtta hikâye edilen sâir ahvâl ve vakâyı' ile mukayese edersek, Araplar arasında, barbar Arabistan'da câri olan kadîm bir âdet mûcibince ve insan kanı dökmek yolundaki vahşîyâne his sevkiyle bütün üserâyı katletmek isteyen bir kısım bulunduğuna ihtimal verebiliriz. Medeniyetin en aşağı derecelerindeki bütün akvâmda bu kabîl-i hissiyâta tesa-

310 8/70 ve müteâkib ayetler.

düf olunur. Bedir vakasında Muhammed'in maksad-ı aslîsi [IV/275]
sahabelerini zenginleştirmek üzere ganâim elde etmekten ibaretti, Kureyşîleri katliam etmek değildi. Onlarla bir gün uzlaşmak ümidini daima muhafaza ediyordu. Muhammed'in ileride Mekke'ye hâkim olduğu zaman Kureyşîlere gösterdiği âlicenâbâne muamele, Bedir'den sonra üserânın katli keyfiyeti Muhammed'in emrinden ziyade taraftarlarının sevâik-i tabîiyye-i hûn-rîzânesine *{kan dökücü doğal sebeplere}* muvâfakattan ibaret bulunması zannını veriyor. Muhammed belki Mekke'de ya kendisine yahut umumiyetle pek fazla taaddiyât *{saldırılar}* ve tecâvüzâtta bulunmuş olan üserânın katline müsaade göstermiştir. Bunların arasında Ali'nin biraderi, kendisinin amcazâdesi ve damadı bile vardı. Mesuliyeti ihtimal ki haksız olarak Muhammed'e tahmîl edilen *{yüklenilen}* bu barbarca hareketin asıl sebepleri malum değildir. Çünkü ehâdîs bunu hiç tenvîr etmiyor *{aydınlatmıyor}*. Zannıma kalırsa bunlar şahsi, hususi, birtakım esbâbdan ibaretti. Hiç hatırası kalmamıştır. Hadis bunları kaydetmeye bile ehemmiyet vermemiştir. Çünkü üserâyı barbarca katletmek zamanın ve memleketin âdetine muvâfık idi. Muâsırîn bu hareket-i tabîi ve ehemmiyetten ârî bir mesele gibi telakkî etmişlerdir.

Hadisin lâ-kaydîsi başka bir sebepten de neş'et etmiştir. Bu bahsedilmek zahmetine değer ve bütün mevzuyu bil-vâsıta tenvîr eyler. Hicretten evvel Mekke'de Müslümanların ve Muhammed'in ahvâlini ve Kureyşîlerin taaddiyâtını *{saldırılarını}* hikâye eden kısm-ı a'zâmı mevzû-yı ehâdîste daimî surette birtakım esâmî *{isimler}* cetvelleri görüyoruz [IV/276]
ki[311] yakından tetkik edilecek olursa Muhammed'in Mekke'yi zapt etmesinden evvel ya Bedir'de maktul düşmüş ya hastalıktan yahut sâir bir sebepten dolayı vefat etmiş kimselerin esâmîsinden terekküb ettikleri anlaşılır. Sekizinci sene-i hicriyyeden sonra Kureyşîlerin kâffesi Müslüman oldukları cihetle muhaddisîn belki Peygamber'in ibtidâları *{ilklerinin}* Mekke'de müsâdif olduğu müşkilâttan dolayı bunları mesul

311 Medhale bakınız, § 238, 248, ilâ ahir.

göstermeye cesaret edemediler. Sekizinci sene-i hicriyyeden evvel vefat edenleri irtikâb ettikleri günahların cezâ-yı ilâhîsine uğramış gibi telakkî etmeyi düşündüler. Bundan dolayı o devre esnasında vefat eden Kureyşîleri İslamiyet'in en şedîd düşmanları diye gösterdiler. İslamiyet galebe çalınca artık hiç kimse müşriklerin hatırasını müdafaa etmek gibi menfûr bir vazifeyi deruhte etmek *{yerine getirmek}* istemedi. Bundan dolayı onlar Müslümanların tel'înât-ı ebediyyesine *{sonsuz lanetlenmesine}* terk edildiler. İhtimal ki içlerinde birçoğu kendilerine isnat edilen fenalıkları yapmamışlardı. Bu suretle âdî bir tecâvüzden ibaret olan Bedir müsâdemesi Allah'ın en şedîd müşrik günahkârlara karşı bir cezâ-yı ilâhîsi şekline yükseldi. Bütün hadis bu fikr-i esâsîden mülhem olmuştur. Binaenaleyh bu kasd-ı mahsusa hizmet eden o kadar çok hadis
[IV/277] arasında hakikati görmek gayr-ı kâbildir *{mümkün değildir}*.

Şurasını da tahattur etmek *{hatırlamak}* münasip olur ki galebenin manevî ve siyâsî tesirâtı pek azîm idi. Sonra Bedir gazâsının büyüklüğünü bir kat daha artırmak için hadisin sarf ettiği gayret hakikati gözden bütün bütün setretmeye sebep olmuştur. Halîfe Ömer bu muharebeye iştirak etmiş kimselerden ber-hayat bulunanları *{yaşayanları}* erbâb-ı tahsîsâtın birinci sınıfına idhâl *{dâhil}* edince Bedir'de harp etmiş olmak en büyük bir meziyet teşkil ettiği fikrini kabul etmiş oluyordu. Bedir gazâsına iştirak etmek sâir hidemâtın *{hizmetler}* kâffesine tefevvük ediyordu *{tümünün üzerindeydi}*. Bizzat Muhammed de herkesten ziyade Bedir vakasının böyle yanlış bir surette telakkî edilmesine çalıştı. Kendisinin Rasulullah sıfatıyla vaziyetini daha ziyade takviye gayesini takip ettiği için Bedir gazâsını ileriye sürdü, galebenin en büyük âmili lutf-ı ilâhî olduğunu söyledi ve bu müsâdemeyi *{çarpışmayı}* doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'ın kendi Rasulü lehinde bir mucizesi hususi bir muâveneti *{yardımı}* sayesinde kazanılmış cihânşümûl bir hâdise derecesine çıkardı.

§72. Bedir muzafferiyetinin ehemmiyet-i tarihiyyesi o kadar büyüktür ki netâyicini *{sonuçlarını}* tetkik için bu mevzu

üzerinde biraz daha beyân-ı mütâla'a etmeye lüzum görüyoruz. Hatta pek haklı olarak denilebilir ki İslamiyet mevcudiyetini hemen hemen Bedir muzafferiyetine medyûndur *{borçludur}*. Muhammed bu gazâda tehlikeye uğramış olsa idi. Medine'deki vaziyetinin pek mühlik *{vahim}* surette sar- [IV/278]
sılacağı şüphesiz idi. Hâlbuki muzafferiyetin Müslümanlara verdiği şevk ü galeyân ve Medine müşrikleri ile hariçteki sâir müşrikler arasında tevlîd ettiği in'ikâsât *{yansımalar}* o kadar azîm oldu ki İslamiyet büyük bir hatve-i terakkî *{ilerleme adımı}* attı ve daha bâriz siyâsî evsâfda iktisâb etti *{kazandı}*. Bundan dolayı müşriklerin daha iyi anlayabilecekleri bir şekle girdi. Büyük bir nüfuz ve itibar kazandı. O derecede ki bir sene sonraki Uhud mağlubiyeti bu mevki(y)i sarsamadı. Cengâver Medine'de harb-i ihtirâsât *{arzular}* ve teşebbüsâtı gayet şedîd bir surette hükümf-ermâ idi *{hüküm sürüyordu}*. Askerî kahramanlıklara karşı büyük bir takdir-i his olunurdu. Bedir muzafferiyeti Muhammed'i, Muhâcirleri, İslamiyet'i bütün bütün yeni bir ziyâ *{ışık}* altında herkesin gözüne çarptırdı. Peygamber harp meydanında, mâhir ve talihli *{kısmetli}* bir kumandan gibi manzûr oldu *{göze çarptı}*. Muhâcirîn kahramanlıkta Medinelilere müsâvî *{eşit}* addedildi. İslamiyet de külliyetli ganâim elde etmek için pek faydalı bir vasıta şeklinde göründü (en ehemmiyetli nokta da bu idi). Bu son mutâla'anın kıymeti ihtimal ki diğerlerine fâik idi *{üstündü}*. Çünkü galipler, hadisin tasvîr ettiği büyük bir davanın müdafaaları ve kahramanları olmaktan ziyade aç bir kurt gibi göze çarpıyorlar. Ganâimin taksiminde çıkan gürültü bunu pek güzel ispat ediyor. İhtilâfı bastırmak için derhal bir ayet nâzil olmasına lüzum görülmüştü (8. sûre). Taksîm-i ganâimden [IV/279]
tevellüd eden ihtilaf ve husumet ancak bu suretle teskîn edildi. Diğer taraftan Müslümanların nail oldukları servet müşriklerin hasetlerini tahrik etti. Onlar da şimdi bu kabîl-i teşebbüsât için birleşmek lüzumunu hissettiler. Bu sayede aynı fevâide *{faydalara}* onlar da nâil olabileceklerdi. Bunun için İslamiyet'i daha çabuk kabul eylediler.

İşte bu gibi ahvâlin tesiri altında, Muhammed'in ilk Medine devresinde Mekke'deki propogandanın bakıyyesi şeklinde el-ân *{şu an}* muhâfaza etmekte olduğu sarf-ı dînî temâyülât *{dînî eğilim göstermek}* artık bütün bütün ortadan kalktı. Vakâyı'ı hey'et-i mecmûasıyla tasvîr etmeye kalkarsak mübalağaya kapılmış olmak korkusuna düşmeksizin diyebiliriz ki Muhammed artık va'z u nasîhat işini bırakarak müstebid *{zorba}* bir fâtih kılıcını kuşanmıştır. Din, gayr-ı mütecânis *{birbiriyle bağdaşmayan}* birtakım unsurları yekpâre bir vücud halinde birleştirmek için gayet müfîd bir vasıta halinde kaldı. Bu tarihten sonra İslamiyet akîde olarak hiçbir şey kazanmadı, safvet *{tam bir saflıkla}* ve ahlak itibarıyla pek çok şey kaybetti. Medine ganimet ve fütûhât peşinde dolaşan muhâriblerle dolu bir karargâh-ı askerî haline münkalib oldu *{dönüştü}*. Peygamber'in yegâne meşgalesi ictimâî, kanunî, hukukî ve askerî mahiyette idi. Allah gittikçe daha sağ-
[IV/280] lam bir âlet-i hükümet haline geçti. İslamiyet'in bütün ruhu Muhammed'in sîmâsı Rasulullah sıfatıyla meydân-ı alâniyete gitikçe daha fazla surette çıkarmaya matuf oldu. Peygamber Müslüman cemaatinin bütün dâhilî işlerinde bir hâkim-i mutlak haline geçti. Kur'ân bir nevi gazete demekti. Muhammed askerlerine emr-i yevmîlerini *{günlük emirlerini}* burada neşrediyor, umûr-ı *{emirler}* dâhiliyyeye müteallik *{bağlantılı}* hükümlerini burada bildiriyor, mücadelenin mesud veya meş'ûm *{uğursuz}* hâdiseleri hakkında kendisine göre burada îzâhât veriyordu. Sırf akideye, mâ-bade't-tabîaya *{metafizik}*, mezhebe ait olan aksâm *{kısımlar}* tamamen ikinci derece-i ehemmiyete düşmüştü. Peygamber'in istihâlesi *{dönüşümü}* artık tamam olmuştu. Mekke'de sadece bir vâiz ve mürşid sıfatıyla deruhte ettiği vazife açıkça iflâs etmişti. Aynı vazifeyi Medine'de îfâ ederken de mühim müşkilâta maruz kalmıştı. Hâlbuki şimdi talih-i harb *{savaşın kaderi}* kendisine bir yol açıyordu. Bu sayede gayeye vusûl daha kolay ve muzafferiyet daha emin görünüyordu. Medinelilere, Muhâcirîne ve umumiyetle mühtedîlere karşı dînî bir münzir *{uyarıcı}* sıfatını muhafazada devam etti. Çünkü vazife-i siyâsiyyesine

daha büyük bir ehemmiyet ve şâşaa veriyordu. Fakat İslamiyet'i kabul etmemiş olanlara karşı Muhammed kılıç mantığını kullandı. İslamiyet'in galebesini temin için vesâitin ittihâzında hiç tereddüt göstermedi. Herkes ne pahaya olursa olsun İslamiyet'i kabul edecekti. Hakiki bir kanaat-i dîniyye yahut korku sevkiyle veya kâr hırsıyla Müslüman olmalarının önce [IV/281] ehemmiyeti yoktu. Binaenaleyh Müslümanların çarçabuk adetçe tezâyüd etmeleri pek kolay anlaşılabilir. Mamafih keyfiyet ve kıymetlerine halel geliyordu.

§73. Bedir Muharebesi'nin tesirât ve netâyicini *{sonuçlarını}* takdir etmek için elimizde hiçbir işaret bulunmasa idi bile bunun hemen akabinde tahaddüs eden *{meydana gelen}* vakâyı' gerek Müslümanların gerek müşriklerin ruhlarında vukû' bulan derin tahavvülü *{değişimi}* irâeye *{göstermeye}* kâfîdirler. Mekke'de İslamiyet'in muhâlifleri kanlı ve müthiş bir cezaya çarpılmışlardı. Muhammed artık gazab-ı ilâhînin yeni dîne düşman olan sâir kimseler üzerinde de tecelli edeceğini ve her şeyden evvel Medine Yahudilerinin bu gazaba uğrayacaklarını isbata kalkmış olmasında şâyân-ı hayret bir şey yoktur. Muhammed artık galip taraftarlarının kıymettâr müzâheretlerine *{desteklerinden}* emin idi. Kendisine her gün biraz daha meclûb olan müşrik kitlesinin az çok zâhir-i iştirâkine ve muhabbetine güveniyordu. Yahudilerle olan ihtilâfından çıkmış Yahudi aleyhtârlığı hissiyâtında kuvvetli bir müzâheret teşkil edeceğini biliyordu. İşte bütün bu ahvâl dolayısıyla Muhammed Yahudilere karşı açıktan açığa hasmâne ve mütecâvizâne bir siyaset takip edebilecek kadar kendisini kuvvetli gördü. Yahudilerin korkaklığı ve amâ-yı siyasîleri *{siyâsî cahilliği}* o derece ziyade idi ki hadisin hikâye ettiği şeylerin sahîh olduklarına adeta insanın inanmayacağı geliyor. Muhammed Yahudilere karşı bir mahv u ifnâ *{yok etme}* [IV/282] siyaseti takibine kalktı. Pek ziyade korktuğu yahut nefret ettiği kimseleri hatta silahsız kadınları katl için adamlar gönderdiği gibi birtakım bî-esâs bahanelerle Medine havâlîsindeki Yahudi kabilelerini birbiri arkası sıra izâleye de kıyâm etti.

Yahudiler hiç görülmemiş bir rehâvete kapılarak kendilerini müdafaa için hiçbir şey yapmadılar. Gizli katllerin intikamını almaya kalkmadıkları gibi Muhammed'in açıktan açığa kendilerini imhâya kıyâm ettiğini gördükleri zaman bile birbirlerine mütekâbil bir muâvenette *{yardımda}* bulunmadılar. Kabileler dallar sarsıldığı vakit ağaçtan düşen olgun meyve gibi birer birer ele geçirildi. İlk kurban olanlar Kaynuka Yahudileri idi. Bunlar Medine'de Muhammed'e muhalefet fırkasını teşkil eden münâfıkînin müdaafası sayesinde ölümden kurtuldular. Ġaliplerin eline mebzûl *{bol}* bir ganimet bırakarak hicrete rıza göstermişlerdi. Diğer Yahudiler bedbaht dindaşlarına yardım için hiçbir şey yapmadılar.

Yahudilerin hatt-ı hareketi bizde bir hiss-i merhamet uyandıracak kadar şerefsiz ve kabiliyetsiz olduğu gibi İslamiyet'e muhalif müşrik fırkasının hareketi de daha parlak bir şey değildi. Artık Peygamber'in emeli(nin) neden ibaret olduğunda şüphe kalmamıştı. Medine'de her türlü muhalefeti yıkıp ezmeye azmettiğini görmemek için kör olmak lazımdı.
[IV/283] Kendisini durdurmak için bir şey yapılmazsa be-heme-hâl *{her durumda}* muvaffak olacaktı. Muhammed'in muhâlifleri(nin) bu cüretkâr ve harîs *{açgözlü}* câh-ı ecnebîye *{yabancı devlete}* karşı ittihat etmek lüzumunu hissetmeleri lazımdı. Bedir'den bir sene sonra Kureyşîler gayet fâik *{üstün}* bir miktarda Medine pîş-gâhına *{önlerine}* geldiler. Onlarla ve Yahudilerle Muhammed aleyhinde birleşmek Medine müşrikleri için pek kolaydı. Fakat hiçbir şey yapmadılar. Hata üzerine hata irtikâb ettiler *{işlediler}*. Bu suretle İslamiyet'in muzafferiyetine, müşrikliğin ve Yahudilerin sükûtuna müessir bir surette *{tesir eder şekilde}* sebebiyet verdiler.

§74. Muhammed'in ve taraftarlarının faaliyeti artık hiçbir hudûd tanımıyordu. Kaynuka Yahudilerinin tardından sonra, bir taraftan Yahudileri katl için bî-pervâ adamlar gönderdiği gibi diğer taraftan birbiri arkası sıra, Bedir'den evvel görüldüğü üzere, yalnız Kureyşîlere karşı değil civarda Gatafânlar, Süleymîler ve sâireler gibi kabilelere karşı da hey'et-i seferiy-

yeler i'zâm ediyor, her tarafa dehşet saçıyordu. Üçüncü sene-i hicriyyenin ilk aylarında Müslümanlar muvaffakiyetli bir teşebbüs neticesinde zengin bir Kureyşî kervanını ele geçirdikten sonra artık faaliyetleri cidden korkulacak bir şekil aldı. Bu kolay ve parlak muvaffakiyetler Bedir gazâsından sonra birbirlerini süratle takip ederek bütün vüstâ ve şimâli Arabistan'a Muhammed'in nâmını ve Müslümanların dehşetini yaydılar.

Muhammed'in bütün mevâızından *{nasihatlerinden}*, İslâm Dîni'nin bütün iyiliklerinden ziyade bu kabîl muvaffa- [IV/284]
kiyât-ı askeriyye Müslümanların miktarını çoğaltmaya hizmet etmiştir. İslamiyet'in intişarındaki sürat Muhammed'in mühtedîlere karşı ittihâz ettiği hatt-ı hareketten, müsaadekârlık ve hürriyet ruhundan, ahvâl ve zamana tevâfuk keyfiyetlerinden dolayı pek ziyade artmıştır. Ehâdîs münderecâtından *{içeriğinden}* kemâl-i bedâhet *{net bir şekilde}* ile sâbit oluyor ki Muhammed İslamiyet'in kabul edildiğine dair gayet basit bir şekli bir beyânât ile iktifâ ediyor *{yetiniyor}*; öyle ince eleyip sık dokumaktan muhteriz olan *{çekingen}* ruhu hiçbir zaman yeni müminlerin vezâif-i dîniyyelerini kemâl-i i'tina ile vakti vaktine îfâ edip etmediklerini tahkik işiyle uğraşmaktan hoşlanmıyordu. Miktarları pek kesîr *{çok}* olan ehâdîs arasında bizim dînî engizisyon nâmını verebileceğimiz halden ufak bir eser bile yoktu. Muhammed yeni mühtedîlere karşı birçok vesâyâda *{emirlerde}* bulunuyordu. Fakat onların tarafından basit teminât ile iktifâ ediyordu. Arapların mağrûr ve gayet hassas tabiatlarını bildiği için kontrolden, tahkîk ve tetkikten müctenib davrandı *{kaçındı}*. Çünkü böyle bir hareket taraftarlarının hissiyâtını rencide edebilirdi ve İslamiyet'in yeni bir şekl-i esâret olduğu zannını verebilirdi. Allah'ın gösterdiği doğru yolda yürünmesi hakkında birçok vesâyâya *{emirlere}*, pederâne *{babaca}* ve hayır-hâhâne *{iyiliksever}* ihdârâta *{uyarılara}*, nazar-ı teşcîâta *{cesaretlendirme yönüne}* pek çok tesadüf ediyoruz. Fakat müminlerin vezâif-i dîniyyeye adem-i riayetlerinden *{uymamalarından}* dolayı hiçbir za-

[IV/285] man bir cezaya uğradıklarına dair ufak bir kayıt bile yoktur. Hâlbuki aralarında Muhammed'in evâmirine harfi harfine riayet edenlerin pek az olduğunu gösterecek pek çok emârât *{işaretler}* vardır. Muhammed'in kendisi de Arap idi. Arapların tabiatından muhal bir şeyi talep etmenin manasızlığını kendisi de hissediyordu. Bunun için İslamiyet'in müminlerin omuzunda pek hafif bir yük teşkil etmesini istedi. Müminlerin yalnız cazip tarafları görmelerine ehemmiyet veriyordu. İslamiyet'e bu şedîd ve tazyîk-kâr şeklini verenler, bu şekilperestlik ruhunu telkin edenler sonraki gayr-ı Arap nesillerdir. Filhakîka, Müslüman olduğunu beyan etmek hakikatte basit bir inkıyâd-ı siyâsî *{boğun eğdirme}* hareketinden ibaretti. Birtakım sarîh ve kat'î vezâif-i dînîye tahmîl etmezdi. Muhammed bilhassa kelime-i şehâdet ile fukarâ vergisi (zekât) üzerinde ısrar etti. Namaz, abdest, oruç ve sâire gibi ahkâmın kâffesi nazariyâtta emrediliyordu. Fakat ehâdîsin satırları altındaki manaya nazaran Peygamber'in teferruâtta büyük bir serbestî bıraktığı, Müslümanların birçok kusurlarına göz yumduğu âşikârdır.

Bunun böyle olduğu vakâyı'dan gayr-ı kâbil-i inkâr bir surette müstebân oluyor *{anlaşılıyor}*. Medine'de birinci senede Muhammed'in yeni birçok ahkâm-ı dîniyye vaz' ettiğini gö-
[IV/286] rüyoruz.[312] Fakat müteâkib dokuz sene zarfında (bir müşrik âdeti olmak üzere esâsen mevcut olan hacdan başka) bunlara hiçbir şeyi ilave etmemiştir. Sonradan ilave ettiği bazı küçük ıslahat zaten mevki-'i mer'iyyette *{geçerli olma halinde}* bulunan ahkâmı teshîl *{kolaylaştırma}* maksadına hâdim idi, tas'îb etmeye *{zorlaştırmaya}* değil. Faraza düşman karşısında namazı ihtisâr etmek, teyemmüm eylemek, askerî seferler esnasında oruç tutmamak, ilâ âhir. Bu kabîldendir. Muhammed'in evvelce emrettiği şeyleri sonra ta'dîl ettiği iddia olunabilir. Peygamber anlıyordu ki âyin ve ibadete ait mûşikâfâne *{kılı kırk yararak}* teferruât ile taraftarlarını bıktıracak olursa ruhları kendisinden soğutacaktı ve İslamiyet'e karşı

312 1. sene-i hicriyye, § 54-55; 2. sene-i hicriyye, § 1, 24, 28, 29, [IV/286] 91.

bir nefret uyandırmak tehlikesine düşecekti. Bu tarîkte daha ileri gitmemesi gayet ince bir dirâyet-i siyâsiyye eseridir. Bu sayede daima hayru'l-umûr olan orta tarîki ihtiyâr ediyordu. Bundan dolayıdır ki Arapların o inzibâtsızlık ruhuna karşı müsaadekârlıkda da pek ileri gitmedi. Hakikî bir şevk ve iman ile İslamiyet'i kabul etmiş olan zeki bir aklıyyetin avâm halkı inzibâta alıştırmak üzere büyük bir ehemmiyet verdiği ahkâm ve âyîne riayet keyfiyetini nazar-ı ehemmiyette tuttu. Sonraları Arap imparatorluk idaresinin ve Medine fıkıh ve kelâm mektebinin müessisleri olan bu zâtlar arasında Ömer, Ebû Bekir, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Muâz b. Cebel ve sâireyi ta'dâd etmek *{saymak}* iktizâ eyler. Bunlar uzak bir istikbali evvel- [IV/287]
den tahmin ederek istikbali emniyet altına almak için kadîm Arap hey'et-i ictimâiyyesinin anarşi temâyülâtına bir set çekmek lüzumunu hissettiler.

Âyin ve ahkâmperestlik temâyülâtını azaltmak isteyen temâyül ile çoğaltmak isteyen taraf arasında Muhammed kendisini mâhirâne müdafaa etmek yolunu buldu. Haksız ve zayıf görünmeden her iki tarafı da memnun edebildi. Ondan dolayı ilk andan itibaren İslamiyet seri, geniş ve devamlı bir surette intişar etti. Muhakkak olarak söyleyebiliriz ki Bedir ile Uhud arasında müşrik Medinelilerin ekseriyeti İslamiyet'i kabul etmişler, her gün gittikçe çoğalan, daha müttehid *{birlik olmuş}* ve daha kavi *{güçlü}* bir cemaat vücuda getirmişlerdir. Müşriklik muhalefeti artık kırıldıktan sonra yalnız bir tehlikeli unsur kalıyordu. O da Yahudilerdi. Muhammed artık ne pahasına olursa olsun bunlardan kurtulmak istiyordu. Evvelden pek kolay kâbil-i tahmîn bir vaka, vücuda getirdiği eseri ve hatta bizzat kendisinin mevcudiyetini biran için tehlikeye ilgâ etmemiş *{atmamış}* olsa idi bu maksadını mevki-'i fiile *{yerine getirmekte}* koymakta teehhür etmeyecekti *{gecikmeyecekti}*.

§75. Ehâdîsin satırları altındaki manayı doğruca istihrâc edebilirsek *{çıkarabilirsek}* görülür ki Kureyşîler Bedir mağlubiyetinden sonra ticaretlerine rahat rahat devam ede-

bilmek için hemen alelacele ahz-ı intikâm *{intikam almak}*
[IV/288] teşebbüsüne kalkmamışlardır. Bir gün Bedir maktullerinin intikamını almayı arzu etmekle beraber hakiki bir tacir ruhuyla verdikleri karar Muhammed'den iyi bir fırsat zuhur ettiği zaman intikam almaktan ibaretti. Teşebbüs pek müşkil ve tehlikeli göründüğü için arslanı yuvasından çıkarmaya kıyâm etmiyorlardı. Mamafih Müslüman kuvvetlerinin daimi tecâvüzâtı bütün kervan yollarını tehlikeli bir hale getirdiği, Muhammed'in mütecâvizâne mesleği yegâne menba-'ı serveti kurutarak Kureyşîleri tamamen mahvetmek tehdidini irâe eylediği *{gösterdiği}* zaman[313] muhakkak bir sefâlete sürüklenmemek için yeni bir ihtilâf-ı müsellah *{silahlı anlaşmazlık}* daha göze almak îcâb ettiğini anladılar. Uhud Muharebesi'yle nihayetlenen büyük sefer sadece ahz-ı intikâm arzusundan ziyade büyük menâfi-'i mâddiye *{maddî faydalara}* sevkiyle vukû'a gelmiştir. Kureyşîler bütün müttefik kabileleri imdatlarına çağırdılar. Hazırlıklarındaki büyüklük müretteblerin arzu ettikleri veçhile meselenin gizli kalmasına mani oldu. Teslîhât *{silahlandırma}* haberleri Medine'ye kadar gitti. Bidâyette *{başlangıçta}* hiç kimsenin ortada dönen bu sözlere büyük bir ehemmiyet atfetmemiş olduğu muhakkaktır. Çünkü Kureyşîlerin korkaklıkları hiçbir zaman Medine'ye karşı doğrudan doğruya hücuma cesaret edemeyecekleri kanaatini tevlîd etmişti *{doğurmuştu}*. Ehâdîse nazaran Muhammed ilk mevsûk *{güvenilir}* malumata dest-res olduğu *{ulaşıldığı}* zaman Medine'de bir hayret husûle gelmişti. İstihsâl edilen
[IV/289] *{elde edilen}* kolay muzafferiyetin hatırası, Müslümanların besledikleri fevkalade itimat-ı nefs ve cüret daha ilk dakikada düşmanın hakiki kuvvetleri hakkında pek aldatıcı bir zehâb *{sanı}* peydâ etti. Vâkıâ Muhammed ihtiyatkâr davranmak istiyordu. Yahudilerden ve Medine'deki gayr-ı memnûn-ı akliyyetten şüphe etmek için birçok esbâb *{sebepler}* mevcud olduğu halde yine Medine'nin evlerinde ve kalelerinde emin surette tahassun ederek *{sığınarak}* Kureyşîleri

313 3. sene-i hicriyye, § 9.

beklemek tarîkini *{yolunu}* tercih ediyordu. Hâlbuki umumî hâlet-i ruhiye o şekilde idi ki taraftarlarının galeyânlarını teskîne *{sakinleştirmeye}* kâdir olamadı. Muhammed de halktaki şevk ve heyecana kapılarak muzafferiyet ihtimalini pekiyi hesap edemeyerek açıktan harbe girişilmek üzere düşman üzerine yürümeye ve Medine'den çıkmaya nihayet razı oldu. Bu eser-i zaaf pek pahalıya oturdu (maloldu). Uhud kayaları eteğinde Allah'ın kendileriyle beraber bulunduğuna itikâd ettikleri cihetle zaferden emin genç Müslümanların cüretkârâne bir savletleri *{saldırıları}* sayesinde istihsâl edilen ilk bir muvaffakiyet Hâlid b. el-Velîd'in dehâ-yı askerîsi sayesinde çarçabuk akîm *{neticesiz}* bırakıldı. Hâlid, Kureyş süvarisiyle mâhirâne bir çevirme hareketi yaparak Müslümanların arkasından hücum etti. Kısa muzafferiyet çarçabuk bir felakete münkalib oldu *{döndü}*. Bunda İslamiyet'in muhâriblerinin en kıymettârlarından takriben yetmiş kadar muhârib terk-i hayat ettiler. Askerin mütebâkî kısmı Uhud Dağı'nın yalçın kayalarına tırmanarak felaketten kendilerini kurtarabildiler. [IV/290] Mekke süvarileri oralarda kendilerini takip edemiyorlardı.

Muhammed'in eser-i talihi olarak, aralarında pek müttehid bulunmayan Kureyşîler ne yapacaklarını tayin hususunda tereddüde düştüler. Muzafferiyetin tekmîl-i semerâtını *{tüm ürünlerini}* iktitâfından *{toplamaktan}* mahrum kaldılar. Müslümanların ilk hücumuyla dağılan piyade kuvvetlerini toplayıp da firarileri Uhud kayaları arasında şiddetle takip etselerdi ihtimal ki Medine ile münâsebetlerini keserek Müslümanları tamamen mahvedebilirlerdi. Fakat kumanda vahdeti bulunmadığı için aralarında ittihad-ı efkâr *{fikir birliği}* yoktu. Bundan dolayı tacirlerdeki o fıtrî ihtiyatkârlık hissi galebe çaldı. Süvarinin manevra yapamayacağı Uhud kayalarına sokulmaktan ihtimal ki korktular. Muhammed'in Medine'de ne gibi ahvâl u şerâit dâhilinde yaşadığından da katiyyen bî-haber oldukları için Peygamber'in ne gibi vesâit-i müdafaaya mâlik olduğunu tayin edemiyorlardı. Bir de Muhammed her müşkile karşı bir tedbir düşünür bir adam olduğu cihetle

büyük bir korku telkin eyliyordu. Ondan dolayı kendisini son derece ızdırâra *{çaresizliğe}* düşürmeyi de ihtimal ki tehlikeli görüyorlardı. Müsâdemenin netice-i mesûdesini böyle elden kaçırmaktan korkarak muzafferiyetin arzu ettiği bütün fevâid-i muhtemileden vazgeçmeye karar verdiler. Fakat Kureyşîlerin ric'atlerinin sebebi ne olursa olsun, şurası muhak-
[IV/291] kaktır ki galip Kureyşîler meydân-ı muharebeden daha o gün alelacele uzaklaştılar. Ric'at o kadar seri oldu ki adeta bir firar gibi zannolunabildi. Muhammed düşmanlarının yaptıkları hatâ-yı azîmi idrak ederek derhal ittihâz ettiği bir karar ile mağlubiyete uğramış değil, muzafferiyete nâil olmuş gibi takip emrini verdi. Mağlubiyet gününde taraftarlarının kuvve-i maneviyyesini işte bu suretle artırdı. Onlara tekrar emniyet ve itimat verdi. O günün elîm intibââtını *{üzücü görüntülerini}* kısmen sildi. Medinelilerin kuvve-i maneviyyelerini sarsmamak için de ölülerin meydân-ı muharebede defnedilmelerini emretti, Medine'ye nakillerini men eyledi. Naaşların manzarası dostların korkusunu, düşmanların neşesini artıracaktı.

§76. Müslüman ordusunun uğradığı felaket bir an için Muhammed'in davasına gayet meş'ûm surette icrâ-yı tesîr edecek gibi göründü. Çünkü Bedir Muharebesi'nden sonra İslamiyet'in aldığı kat'î ve bariz istikamet-i siyâsiyye ve askeriyye yeni dînin talihini *{kaderini}* kuvve-i askeriyyesinin talihine bağlamıştı. İslamiyet artık öyle bir yol tutmuştu ki muzafferiyet-i nihâiyyeye mezhebin meziyet ve liyâkatinden ziyade o mezhebi kabul edenlerin kıymet-i askeriyyeleri sayesinde îsâl edecekti *{ulaşacaktı}*. Bundan başka, Bedir'den sonra Muhammed'in kendi lehinde o kadar müessir suretten isti'mâl ettiği delâil şimdi mantıken kendisinin aleyhine
[IV/292] dönüyordu. Bedir'de doğrudan doğruya Allah'ın muâveneti sayesinde galip gelmişse şimdi Muhammed'in düşmanları Uhud mağlûbîyetini Allah'ın onları mahkûm etmesi tarzında tefsir edebilerek bu delili kendisinin aleyhinde kullanabilirlerdi. Medinede'ki düşmanlar ve bilhassa Yahudiler cedel ve mübâhasede *{karşılıklı konuşmada}* gayet mâhir oldukları

için Peygamber'in hükm ü nüfuzunu yıkmak ümidiyle bu müessir silahların hiç birini ihmal etmediler.

Bu ahvâl içinde Muhammed'in devlet adamlığı ve diplomatlık meziyetleri pek âşikâr surette göze çarpmıştı. Kur'ân'da görüldüğü üzere[314] kendi eserinin tarz-ı müdafaası o sırada yapılabilecek hereketlerin en mâhirânesi ve en müessiri idi. Hezimet başlıca en genç unsurların münâsebetsiz galeyânları neticesinde tahaddüs etmişti *{ortaya çıkmıştı}*. Düm-dârdaki *{ordunun arkasındaki kuvvet}* tîr-endâzlar *{okçular}* Peygamber'in verdiği emre itaat etmeyerek mevkilerini muharebe esnasında terk eylemişlerdi. Muhammed kabahati yalnız kendisinin ittihâz ettiği *{karar alındığı}* karara sebep olanlara değil ganimet hırsıyla emirlerine itaat etmeyenlere de bihakkın tahmîl edebilirdi *{yükleyebilirdi}*. Kezâlik, kendisinin iddiasına nazaran Uhud'da muharebe etmeye koşanların birçoğunun iyi bir Müslüman değil ganimet hırsına tabi adamlardan ibaret olması keyfiyetinin de en birinci âmili(nin) mağlubiyet olduğunu beyan etti. Allah onların böyle bir fikr-i menfaat sevkiyle teşrîk-i mesâî etmelerine karşı bir ceza vermek istemişti. Muhammed'in bu muâhezeleri o kadar doğru idi ki hiç kimse işte bir cezâ-yı ilâhî bulunduğunu [IV/293] inkâr edemedi. Bu suretle Muhammed mağlubiyetin mesuliyeti kendisine değil başkalarına terettüb ettiğini *{yüklediğini}* isbata muvaffak oldu. İfrât ve heyecanlarıyla hezimeti hazırlamış olanlar da buna kanaat getirdiler. Uğranılan mağlubiyetin hacâletini *{utancını}* Muhammed'in şahsından uzaklaştıracak ve Müslümanlar arasında ihtilaf ve adem-i memnuniyet sebeplerini azaltacak iki vaka daha oldu. Biri Abdullah b. Übeyy'in cebîn-âne vefazıslığı, diğeri de Yahudilerin hasmâne hareketleridir. Yahudiler hezimetten hissettikleri memnuniyeti saklayamadıkları cihetle Arapların her zamandan ziyade husumetleri(ni) celbettiler. Bu iki vakanın Müslümanlar arasında tevlîd ettiği *{doğurduğu}* infiâl-i şedîd, itirazları teskîne ve vahdeti temin ve muhafazaya pek çok hizmet eyledi.

314 3/18 ve müteâkib ayetler.

Mamafih bu kabîl mülâhazât ikinci derecede hâiz-i ehemmiyettir. Muhammed hepsinden daha müessir bir silaha mâlik olmasa idi bunlar Muhammed'i düştüğü vaziyetten kurtaramazlardı. Bu müessir silah ise Muhammed'in şahsen hâiz olduğu tesir-i azîmden ibarettir. Muhammed'in insanları teshîr *{emir altına almak}* hususunda büyük bir kabiliyete mâlik olduğu gayr-ı kâbil-i inkârdır. Yalnız Rasulullah olmayı iddia etmek insanları bend etmek *{bağlamak}* için kâfî değildi. Çünkü yalancılık nihayet hükümden düşecek bir silahtır. Muhammed mucize de yapmadı. Kur'ân'da da mükerreren
[IV/294] söylediği veçhile Muhammed mucize ibrâzı iddiasına da kalkmamıştır. Muhammed'in neşrettiği hakâyık *{hakikatler}* Araplarca Yahudiler ve Hristiyanlarla daimi temasları neticesinde malum şeylerdi. Bunlar Arapların harîs ve meyyâl-i rayb *{şüpheye eğilimli}* ve tereddüd ruhları üzerinde o ana kadar hiçbir tesir yapmamıştı. Şimdi ruhları ikna eden yeni ve büyük kuvvet bizzat Muhammed'in şahsından, sözlerinin kanaat-bahş samimiyetinden, maruf ve müsellem *{bilinen}* olan nâmûskârlığından, yüksek bir seciyyenin metanetine iştirak eden büyük bir zekânın kuvvetinden ibaretti. O suretteki Muhammed'e takarrüb edenler *{yakınlık gösterenler}* gayet alakadâr oluyorlar, büyük bir muhabbet hissediyorlardı. Sadece bir taraftar halinden çıkarak her arzusunu icraya müheyyâ, sadık ve itaatkâr bir sahabe oluyorlardı. Bu câzibe-i şahsiyyenin neden ileri geldiğini kimse tayin edemezdi. Fakat herhalde o kadar gayr-ı mütecânis *{birbiriyle bağdaşmayan}* anâsırı bir hüzme *{demet}* halinde bir yere cem' etmeye muvaffak olması için gayet kuvvetli bulunduğu muhakkaktır. Muhammed hiçbir zaman bir saray hayatı kurmadı. Gayet mütevazı bir surette alelâde fâniler gibi yaşadı; ashab ile daimi surette temasta bulundu. Kendisini, tekmîl-i kusurlarıyla, olduğu gibi gösterdi. Buna rağmen O'nu yine sevdiler, takdir ve ta'zîz ettiler. Sözlerine sûret-i kat'iyyede inandılar ve itaat gösterdiler. Muhammed taraftarlarına pâyânsız *{sonsuz}* bir itimat telkin ederek ruhlarına sahip olmuştu. O güne kadar bir âmir ve sahip tanımamış kimseleri mutî' *{itaatkâr}* bir köle gibi ar-

kası sıra sürükledi. Uhud hezimetinden sonra tahaddüs eden [IV/295]
müşkil dakikalarda vukû' bulan ahvâli izah ederken bütün bunları göz önünde bulundurmak iktizâ eder. Medine sekînesinin Peygamber'e karşı bütün itimatlarını muhafaza etmeleri, O'nun Medineliler üzerinde artık hâiz olduğu manevî hükümetin gayr-ı kâbil-i inkâr bir delilidir. Medinede'ki düşmanların kâffesi mağlup olmuşlardı. Muvaffakiyetle iktihâm edilen *{göğüs gerilen}* bu müşkil imtihandan sonra diğerlerini de mağlup etmek ise kâbil olacaktı.

§77. Uhud galibiyetiyle Medine Muhâsara'sı arasında takriben iki sene (2. sene-i hicriyye Şevvali'nden 5. sene-i hicriyye Zilkâdesi'ne kadar) geçti. Bu iki sene göze çarpacak vakâyı' hususunda fakirdir. Fakat bu müddet zarfında Muhammed gerek gizli gerek âşikâr surette büyük bir faaliyet ibrâz etmiştir. Göze çarpmayan çok büyük işler yapmıştır. Uhud felaketinin maddî ve manevî zararlarını tamir ettiği, münasip vakitlerde yapılmış seferlerle Medine civarındaki bedevî kabileleri korkuttuğu gibi Mekke ile Medine arasında oturan kabileleri de Kureyşîlere karşı harekâta sürüklemek üzere kendisine celbetmeye çalıştı. Bu maksadı temin için askerî seferlerden başka katl gibi haksız bir tarîke de *{yola}* tevessül etti. Gizlice entrikalara müraacat eyledi, kabilelere hey'et-i mahsusalar gönderdi. Celb edemediklerinin de kendisine karşı Kureyşî- [IV/296]
lerle birleşmeleri için elinden geleni yapıyordu. Muhammed'in gönderdiği heyetlerin sırf dînî olduklarını menâbi' *{kaynaklar}* bize inandırmak ister. Fakat bunların askerî ve siyâsî olduklarında şüphe yoktur. Bu heyetler Kur'ân'ı ve dîn-i İslamiyet'i bilen kadîm Mekke Muhâcirlerinden terekküb etmeyip Medine'nin genç ve meçhul unsurlarından terekküb ediyorlardı. Muhammed, Kureyşîler aleyhindeki hareketi tesrî' etmek *{hızlandırmak}* arzusuna ihtimal ki fazlaca mağlup olarak îcâb eden tedâbîr-i ihtiyatiyyeyi ittihâz etmedi. Bu hey'et-i murahhasalardan *{temsilcilerden}* ikisi felakete uğradı. Müslüman murahhaslar katlolundular. Bu iki felaket[315]

315 1. sene-i hicriyye, § 5 ve 7.

Uhud hezimetini pek yakından takip etmiş olmakla beraber ikinci derecede vakâyı'dan ibaret kaldılar, ne Muhammed'in umumi siyasetine ne teşkilât-ı askeriyyesinin ve takip ettiği davanın terekkiyâtına mani olamadılar. Hadisin, bazı Müslümanları şehâdet rütbesine is'âd *{yükseltme}* imkânını tehiyye ettiklerinden *{hazırladıklarından}* dolayı bu vakaların hatırasını muhafaza etmiş olmaları ve muvaffakiyetle neticelenen sâir hey'et-i murahhasalardan bahsetmeleri muhakkaktır. Çünkü alelâde vakâyı'dan ma'dûd *{sayıldıkları}* oldukları için tarih bunları zabdetmeye lüzum hissetmemiş olacaktır.

Muhammed, taraftarlarının kuvve-i maneviyyelerini yükseltmek ve uğranılan musibetlerin hatıralarını boğmak için Suriye hudûdlarında kâin Dûmetü'l-Cendel gibi uzak taraf-
[IV/297] lara varıncaya kadar muhtelif havâlîye cüretkârâne birtakım hey'et-i seferiyyeler sevk ettikten başka Uhud'da Kureyşîlerin hücumuyla sekteye uğrayan Yahudiler aleyhindeki mübârezâta da *{çatışmalara}* en ehemmiyetsiz vesilelerden bilâ-istifâde tekrar koyuldu. Ebû en-Nadîrlere hücum etti. Bunlar Müslümanların kesret-i adediyyesi ve inzıbâtı karşısında mağlup olarak arz-ı teslimiyete mecbur oldular. Galiplerin eline ber-mutad *{düzenli}* mühim miktarda ganâim bırakarak terk-i diyar ettiler.[316] Diğer Yahudiler dindaşlarının katledilmesine, servetlerinden mahrum bırakılmasına, onları kurtarmak üzere hiçbir teşebbüste bulunmadan seyirci kaldılar. Hâlbuki Muhammed'in kendilerini mahvetmek emelini takip ettiğini artık anlamaları iktizâ ediyordu. İşte bu suretle Peygamber kuvve-i askeriyyesinin şöhretini yükseltmek ve kendisine yeniden bir servet temin etmek üzere fayda verecek bir muvaffakiyet kazandı. Gayr-ı müslimler gittikçe daha büyük bir tehlikeye maruz kalıyorlardı. Muhammed aynı zamanda Medine'deki düşman kuvvetlerini siyâseten de parçalıyordu. Tecâvüzâtı herkese korku veriyor, düşmanların ittihadına mani oluyordu. Çünkü o zamanda bile ittihat etmiş olsalardı Muhammed için bir tehlike teşkil edebilirlerdi.

316 4. sene-i hicriyye, § 10.

§78. Daha ziyade bir terceme-i hâl muharririne taalluk eden ve kısm-ı a'zamı yukarıda münderic bulunan tafsîlâta girişmeksizin, Peygamber'in bu iki sene zarfındaki (Uhud ile Medine Muhâsarası) faaliyetini hülâsa için diyebiliriz ki ge- [IV/298]
rek Medine'de gerek hariçte kaybettiği şöhret ve mevkî(y)
i tekrar iktisâb etti *{kazandı}*. Kuvve-i askeriyyesinin şan ve şerefini artırdı. Dâhili düşmanlara ilgâ ettiği korku tesiriyle onları zayıflattı. Yahudilerin şiddetli muhalefetlerini kırdı. Arabistan'ın en uzak yerlerine kadar şöhret-i askeriyyesini duyurdu. İslamiyet'i kabul etmek emîn bir muzafferiyet, mebzûl *{bol}* bir ganimet demek olduğu yolundaki akîde-i siyâsiyyeyi bir kere daha teyit etti. Uhud'dan sonra İslamiyet hareketinin artık yakında nihayet bulacağını zannederek Medine cemaatini yağma etmek ümidinde bulunan civar kabileler Peygamber'in eskisinden daha metin, daha müthiş bir halde tekrar canlandığını, sâha-ı faaliyetini gittikçe artırdığını hayretler içinde gördüler. Civardaki küçük kabilelerin kâffesinin Muhammed ile ittihadı(nın) bu devre zarfında vukû'a geldiğini kemâl-i katiyyetle iddia edebiliriz.[317] Bu kabileler Yahudilerin uğradıkları âkibete uğramak istemeyerek bilakis onların galiplerinin nâil oldukları menâfi'den müstefîd olmak emelinde idiler. Müslümanların manevî ve askerî ittihatları her türlü vahdet-i siyâsiyye ve askeriyyeden mahrum bulunan bedevî kabilelere karşı büyük bir fayda temin ediyordu. Hâlbuki hey'et-i mecmû'alarıyla pîş-mülâhazaya alınırlarsa *{değerlendirmeye}* bedevîler Peygamber'i üzmek için kifâyet [IV/299]
edecek miktarda bir yekûn teşkil edebilirlerdi. Fakat haset ve emniyetsizlik hasebiyle birbirlerinden ayrılmış oldukları cihetle Müslüman camaatine mukâvemet hususunda her cihetçe gayr-ı kâdir idiler. Muhammed bî-taraf *{tarafsız}* kabile kabul etmiyordu. Ya dost ya düşman olacaklardı. Onun için kabileler bir karar ittihâzı *{karar alınması}* macburiyetinde bırakıldılar. İslamiyet'i kabulde teehhür *{gecikme}* göstere-

317 2. sene-i hicriyye, § 105; 3. sene-i hicriyye, § 66; 5. sene-i hicriyye, § 16, 18 A, 83 ve müteâkib fıkralar.

cek olurlarsa pek ağır tehlikelere maruz kalıyorlardı. Çünkü dışarıdan hiçbir muâvenete intizâr edemezlerdi. Hiçbir kabile diğerine yardım edemezdi. Kureyşîlerin öyle bir hareketi vardı ki hiç kimseye kendileriyle birleşmek için cesaret vermiyordu. Diğer taraftan İslamiyet'in arzu ettiği cazibe bedevîlerin hissiyât-ı harîsâneleri üzerinde büyük bir kuvve-i teshîriyyeyi *{emrine alma}* hâiz idi. Mamafih İslamiyet ilâ nihâye imtidâd edeceğine *{uzanacağına}* dair bir teminât arz etmediği için muâsırînin zihninde daima Medine'de vukû'a gelen ahvâlin muvakkit ve geçici bir şey olduğuna dair bir şüphe vardı. Binaenaleyh kabilelerin iltihâkı henüz pek vâsi' bir hareket teşkil edemezdi. Bu ilk devrede kabilelerin kendilerini Muhammed ile iştiraka sevkeden kuvvetlere arz-ı inkıyâd *{boyun eğmekle}* etmekle beraber ona karşı bedhâhâne *{kötülük ister şekilde}* hareket etmeleri ekseriya tereddüd ve nedâmet göstermeleri bu suretle izah edilebilir. Reci' ve Bi'r-i
[IV/300] Maûne kıtalleri bazı kabilelerin Muhammed'in hakiki kuvveti hakkında yanlış bir fikirde zâhib olduklarını *{sanıya kapıldıklarını}* ve O'na karşı meydan okumaya cesaret ettiklerini gösteriyor. Mamafih İslamiyet, daimi bir mahiyeti hâiz olduğunu irâe eder etmez *{gösterir göstermez}* bütün sâhayı taht-ı işgaline geçireceği muhakkak idi. Köylünün orağı altında yere serilen otlar gibi karşısındaki her türlü mukâvemet yıkılacaktı. Bir hey'et-i seferiyye serbestçe Dûmetü'l-Cendel havâlîsine kadar vasıl olabilmek için bu hususta işler iyice ileri gitmiş olmak îcâb eder. Dûme ile Medine arasında (18 günlük yol) sakin *{yerleşik}* olan kabilelerin kısm-ı a'zamı *{büyük çoğunluğu}* açıktan açığa Muhammed lehine iltizâm etmemişlerse *{taraf tutmamışlarsa}* de lehdârâne bir intizâr *{bekleme}* vaziyeti almışlardı. Binaenaleyh, Muhammed bu devrede hiç vakit kaybetmemiştir, beyhûde gayret sarf eylememiştir diyebiliriz. Hükm ü nüfuzunu gizlice daha takviye etmiş, neşir ve müdafaa ettiği mezhep o halk için gittikçe daha kanaat-bahş bir vasıf almıştır. Muhammed yalnız Kureyşîlere galebe çalamıyordu. Kureyşîler, o tacirlere has siyasetlerinin hatalarına rağmen karşısındaki düşmanların en korkulacağı ve en kut-

lusu idiler. Her dakika Medine pîş-gâhına gelerek kendisine mühlik *{öldürücü}* bir darbe indirebilirlerdi. Onun için her ne bahane olursa olsun kabilelerle ittihat etmesi ve onları, kendisiyle birleşmenin zaferde muvaffakiyet ve ganîmette mebzûliyet *{bolluk}* manasına geldiğine ikna eylemesi lazımdı. İşte Mekke'nin zabtı gibi kat'î darbeyi bu suretle hazırlıyordu. [IV/301] Buna muvaffak olursa artık bütün Arabistan kabileleri galibin arkası sıra yürüyeceklerdi.

§79. Peygamber'in hummâ-âlûd *{yoğun}* mesâisinde hiçbir zaman sekteye uğramayan bu yorulmak bilmez faaliyeti ile Kureyşîlerin âtılâne hareketleri büyük bir tezat teşkil eder. Uhud'dan sonra alelacele ric'at *{dönüş}* akıl ermez bir noktadır. Muhaddisîn bunu tenvirde *{aydınlatmada}* ihmal göstermiştir. İki seneden ziyade bir müddet zarfında Muhammed aleyhinde hiçbir harekette bulunmamaları da kezâlik pek çok hayret edilecek bir noktadır. Muhaddisîn, Uhud'u takip eden sene zarfında kıtlık hüküm-fermâ olduğunu *{hüküm sürdüğünü}*, bundan dolayı Kureyşîlerin asker toplayacak vesâitten mahrum bulunduklarını izaha çalışır. Bu rivayetin büyük bir kıymeti yoktur. Kıtlık hasebiyle iki bin Kureyşî Bedir'e gidemezken nasıl oluyor da Muhammed aynı mevkiye 1500 kişi ile gidebiliyordu? Hâlbuki Muhammed'in vesâiti, zengin Mekke tacirlerinin vesâitine nisbetle pek dûn *{alçak}* olmak iktizâ ederdi.

Bu münâsebetle pek şâyân-ı dikkat başka bir noktadan bahsedeceğiz. Nasıl oluyor da Uhud vakasına gelinceye kadar Müslümanların bütün hey'et-i seferiyyeleri hep Kureyşîler aleyhine tevcîh edildiği *{yöneltildiği}* ve kervanlara tecavüz maksadını takip eylediği halde Uhud'dan sonra Muhammed onları iz'âcdan *{yerlerinden etmekten}* vazgeçmiştir? Muhammed Bedir galebe-i sehîlesinden *{kolaylıkla kazanmalarından}* sonra ihtimal ki düşman kuvvetleri hakkında yanlış bir [IV/302] tahmine kapılmıştı. Fakat Uhud'da mahcup olduktan sonra düşmanın bilhassa müttefik kabilelerin müzâhereti *{yardımları}* sayesinde el-ân *{şu an}* ne kadar korkulacak bir halde

bulunduğunu takdir etmiş olması muhtemeldir. Binaenaleyh Muhammed bir plan düşünmüş olacaktır. Doğrudan doğruya Kureyşîlerin ticaretini ihlâl etmeyerek onlara muttasıl bir emniyet veriyordu. Fakat aynı zamanda açıktan açığa muharebe ile değil müttefik bütün kabileleri kendilerinden ayırmak ve onları zayıf bir yalnızlık içinde bırakmak için sarf-ı mesâîden hâlî *{boş}* kalmıyordu. İşte bunun için Benî Lihyânları Kureyşîlerle ittihattan ayırmak üzere reislerini katletmek kastıyla adamlar gönderdiğini görüyoruz,[318] yine aynı maksatla er-Recî' Seferi için emir vermiştir.[319] Bi'r-i Maûne felaketi[320] de dostları olan kabileleri Kureyşîlerden ayırmak üzere vukû'a gelen bir teşebbüsün neticesidir. Daha sonra Muhammed'in bin beş yüz muhârib ile Bedir üzerine giderek civar kabilelere telkîn-i hürmet etmek ve onları Kureyşîlerle birleşmekten vazgeçirmek istediği görülüyor.[321] Benî Mustaliklere karşı vukû'a gelen sefer hakkında da aynı şey söyleniyor.[322]

Muhammed'in Mekke'de düşmanları tecrîd etmek *{uzak-*
[IV/303] *laştırmak}* için gayet müsmir *{verimli}* bir gayret ile meydân-ı tatbike koyduğu plan kurnaz tacirlere Muhammed'in mâhirâne siyaseti neticesinde hazırlanan tehlikeyi anlattı. Binaenaleyh bu plan neticelenmeden evvel alelacele harekete geçerek ona meydan vermemek lazımdı. Uhud muzafferiyeti Kureyşîler için hem bir mahzûziyet-i maneviyye *{manevî haz}* hem bir sükût-ı hayâl *{hayal kırıklığı}* teşkil etmişti. Bedir'in intikamını almışlardı. Fakat Muhammed'in kuvveti(nin) mâddeten azalmadığını yahut kırılmadığını bile bile ric'at etmişlerdi. Muhammed'in bu sükûttan kalkmak hususunda gösterdiği mahâret ve sürat, tekrar takındığı tehditkârâne vaziyet Kureyşîler için pek elim bir hakikat teşkil ediyordu. İhtimal ki bir müddet Peygamber'in ihtiyatkârâne siyasetine

318 4. sene-i hicriyye, § 3.
319 4. sene-i hicriyye, § 7.
320 4. sene-i hicriyye, § 5.
321 4. sene-i hicriyye, § 18.
322 5. sene-i hicriyye, § 8.

aldandılar. Çünkü Muhammed artık eskisi gibi onları iz'âc etmek *{yerlerinden etmek}* niyetini izhâr etmiyordu. Fakat bu hatt-ı hareketin doğrudan doğruya bir hücumdan ziyade bir tehlike teşkil ettiğini anladıkları zaman müstağrak *{batmış}* bulundukları rehâveti silkerek son darbeyi indirmeye karar verdiler. Korktukları ve nefret ettikleri Peygamber'i artık sûret-i kat'iyyede ezeceklerdi. Müttefik kabileleri çağırdılar. Muhammed'in düşmanlarına müracaat ettiler. Müteredditleri tehdid ve ihâfe ederek *{korkutarak}* herkesi kendileriyle beraber gelmeye zorladılar. Muhammed'in kabileler üzerindeki nüfuzu henüz Kureyşîlerin nüfuzuna galabe çalacak derecede kuvvetli değildi. Kureyşîler ciddi surette hareket emelini izhâr edince hiçbir kabile bu davete icâbet etmemezlik edemedi. Buna rağmen müşkilât *{sorunlar}* pek azîmdi [IV/304] *{çoktu}*. Medine'yi zapt edecek on bin muhârib tedarik edilinceye kadar pek çok vakit geçti. Bundan dolayı ordu hareket etmeden evvel Medinelilere îkâ-'ı zarar etmek *{zarar vermek}* ve onları hurûc hareketine mecbur eylemek için en münasip olan zaman yani hasat mevsimi geçmiş bulunuyordu.

§80. Muhâcim *{saldırgan}* ordu hakikatte göründüğü kadar müthiş değildi. Peygamber'in gizli entrikaları tesiriyle ayrılmış olan müttefikler Kureyşîlere büyük bir şevk ve galeyân olmadan birleşmişlerdi. Çünkü Kureyşîlerin menâfi-'i ticariyeleri kendileri için hiç hâiz-i ehemmiyet değildi. Kureyşîler artık büyük bir muhabbete nâil değildiler. Dost sıfatıyla sevilmiyorlardı. Muhârib sıfatıyla da kendilerinden kâfi derecede korkulmuyordu. Müttefik sıfatıyla kendilerine yardım edenlere bir fâide-i mâddiyeleri yoktu. Bizzat Kureyşîler arasında da itimat görülmüyordu. Çünkü başlıca aileler hasetleri ve gururları hasebiyle birbirleri aleyhinde entrika yapıyorlardı. Müttefiklerin de hücumun sevk ve idaresine iştirak etmek istedikleri başkumandanlığın münâvebeten *{dönüşümlü}* îfâ edildiği muhakkaktır. Bunun da intizam ve inzibâtı ihlal edeceği âşikârdır. Görülüyor ki bu azîm insan kitlesi vahdet ve intizamdan mahrum idi. Eczâ arasında, muzafferiyeti te-

min edebilecek yegâne âmil olan, mücâneset-i samîmiyyeden *{aynı samimiyetten}* eser yoktu. Muhâcimîn *{saldırganlar}* ev-
[IV/305] velden takarrur etmiş *{yerleşmiş}* bir plan olmaksızın ilerledi. Medine'yi zapt edeceklerine dair müphem *{belirsiz}* bir ümitleri vardı. Fakat bunun ne suretle vukû'a geleceğini kimse tayin edemezdi. Hâlbuki gayet mâhir ve müdebbir *{tedbirli}* adam olan Muhammed'in, düşmanlarına pek elim hayretler verecek tedbirlerle hazırlayabileceği malum idi.

Hadis, bu hey'et-i seferiyyenin başlıca mürettibleri(nin) *{kurucuları}* Muhammed tarafından teb'îd edilen *{uzaklaştırılan}* Yahudi rüesâsı olduklarını temin etmek istiyor. Bu, doğru olabilir. Fakat harfi harfine kabul edilmemelidir. Çünkü muhaddisînin maksatları Muhammed'in Yahudilere karşı takip ettiği merhametsizce hatt-ı hareketi mazur göstermekten ibaret olduğunu unutmamalıdır. Yahudileri İslamiyet'e karşı her türlü teşebbüsâttan mesul göstermek isterler. Muhammed'in mağlubiyeti Yahudilerin en şiddetli arzu ettikleri bir şey olmak tabiidir. Fakat bu maksadı temin için hiçbir şeyi yapmaya cesaret edemediler; Peygamber'in düşmanlarına açıktan açığa yardım eylemediler. Medine cemaatine dâhil oldukları cihetle Yahudilerin gayrı kimseler (olduklarını), Yahudilerin hasmâne bir hareketini (de) hakiki bir hıyanet gibi telakkî edeceklerdi. Kureyşîler mağlup olurlarsa bunun neticesi Yahudiler hakkında pek vahim olabilirdi. İşte bu korku Yahudileri Muhammed aleyhinde bir harekete girişmekten men etmiştir.

Medine'yi zapt etmek teşebbüsü tamamiyle akîm *{neticesiz}*
[IV/306] kaldı. Kureyşîler Uhud senesinden iki sene sonra meydana çıkardıkları kuvvetin nısfını *{yarısını}* isti'mâl etmiş olsalardı mağlubiyetten şaşıran ve kuvve-i maneviyyesi düşük ve gayr-ı memnun bir kuvve-i askeriyyeye kumanda eden Peygamber'i ihtimalki ezerlerdi. İki senelik teehhür pek fenâ bir netice tevlîd etti. Muharebe daha başlamadan evvel kaybedilmşti. Karışıklık, kumandanın muttasıl *{peşpeşe}* değişmesi, ilerlemiş mevsim, muhâcimîn arasında müşterek bir hissin

fıkdânı *{yokluğu}*, zeki ve faal bir idare altında birleşmiş Müslüman kuvvetlerinin ittihadı karşısında o kadar büyük bir kuvvetin isti'mâlini bî-fâide *{faydasız}* bir hale getirdi. Aynı zamanda Müslümanlar pek kuvvetli bir vâsıta-i müdafaa tertip etmişlerdi. Araplar bunu alışmadıkları bir harika şeklinde görüyorlar ve gayr-ı kâbil-i iktihâm *{saldırı}* bir müşkilât gibi telakkî eyliyorlardı. Müttefikîn ordusu Medine pîş-gâhında ancak on beş gün kaldı. Siperlere cepheden hücuma cesaret edemeyerek Müslümanları müstahkem *{korunaklı}* noktalardan hârice celb etmeye çalıştılar, fakat muvaffak olamadılar. Muhammed Uhud'da şedîd bir ders almıştı. İranlı Selmân tarafından düşünülen vâsıta-i müdafaanın temin ettiği azîm fâikiyyete güvenerek siperlerin arkasında rahatça kaldı. Arabistan'da gayr-ı müsta'mel *{kullanılmayan}* bir vâsıta-i harbiyye *{savaş tekniği}* sayesinde bedevîlerin seyyar kuvvetlerinin ve Kureyş süvarilerinin hiçbir şey yapmayacaklarını biliyordu. Hâlbuki Uhud Muharebesi'nden evvel henüz hasat edilmemiş mahsûlâtı taht-ı emniyette bulundurmak mülâhazası Medine ahalisini o kadar yorgunluğun semeresini kaybetmemek için açık bir muharebeye sevketmişti. Şimdi ise Kureyşîlerin teehhürâtı *{gecikmeleri}* hubûbâtı emin yerlere koymak hususunda Medinelilere vakit bırakmıştı. Düşmanların artık civar tarlalara îkâ' edebilecekleri *{zarar verecekleri}* hasârât hiç mesabesinde idi. Bundan başka insanlar ve hayvanlar için yiyecek nedreti *{azlığı}* mevsimin ilerlemesi hasebiyle pek mahsus bulunuyor, vaziyetin müşkilâtını artırıyordu. Kureyşîlerin diğer bir hatası da Medine muhitini anlamamaları olmuştur. Muhammed'e muhâsım olan anâsırı ona karşı tahrik etmeyi ihmal eylemişlerdi. Hâlbuki Medine'de Kureyşîlerle birlikte hareket ederek Muhammed'in vaziyetini gayet tehlikeli bir hale sokacak Yahudilerin ve müşriklerin miktarı henüz mühim bir miktarda idi. Bu tehlike o kadar vahim idi ki ehâdîsten bil-vasıta vâkıf olduğumuz hakâyıka nazaran Peygamber'in en büyük korkusu bundan ileri geliyordu. Kureyşîler gider gitmez Kurayza Yahudilerini katl hususunda gösterdiği merhametsizlik Peygamber'in ruhunda ne müt- [IV/307]

hiş endişe tevlîd etmiş olduklarını meydana koyar. Siperler karşısında düşman süvarisinin manevraları Yahudilerin Kureyşîlerle ittifak etmeleri ve Muhammed'e arkadan hücumda bulunmaları tehlikesi karşısında çocuk oyuncağı kabîlinden kalıyordu. Ehâdîsin müphem *{belirsiz}* ve maksad-ı mahsusa hâdim muhteviyâtlarından *{amaca hizmet eden içeriklerinden}* anlaşıldığına göre Kureyşîler muhâsaranın nihayetle-
[IV/308] rine doğru bu vâsıta-i hücûmun müessiriyyetini *{etkilerini}* takdir etmişler ve Yahudilerle uyuşmaya teşebbüs eylemişlerdir. Fakat münasip zaman geçmişti. Kureyşîler Medine'yi zabttan aciz olduklarını belli etmişlerdi. Artık mağlup sayılan bir düşman ile birleşmeye Yahudiler cesaret edemediler.

§81. Müslümanların maruz kaldıkları en büyük tehlike bu oldu. Medine pek büyük idi. Muhâcimler *{saldıranlar}* pek az müttehid idiler. Bundan dolayı şehri muntazam surette ihâta ederek açlık sevkiyle zapt edebilmek kâbil değildi. Bundan başka bir taraftan müstahkem evler diğer taraftan hendek, inzibattan mahrum bedevî sürülerine karşı Medine'yi gayrı-ı kâbil-i teshîr *{ele geçirmesi mümkün olmayan}* bir hale getirmeye kâfî idi. Bunun için Medine'nin muhâsarası pek ciddi bir teşebbüs-i askerî teşkil etmediği neticesine vasıl olabiliriz. Her iki taraftan çıkarılan kuvve-i askeriyyenin miktar-ı azîmine (takriben on dört bin muhârib!) rağmen Müslümanlar tarafında altı, Mekkeliler tarafında üç maktul vardı. Bu münâsebetle şurasını da söylemek isteriz ki şimâlî *{kuzeyden gelen}* Araplar hiçbir zaman müstahkem mevkîleri zabta kıyâm etmezlerdi. Yalnız cenûbî *{güneyi}* Arabistan'da, Tâif'te, Curaş'da ve sâir yerlerde askerî mektepler vardı. Müstahkem *{korunmuş}* mevkîlere hücum etmek, bunları müdafaa eylemek fenni oralarda talim edilirdi.[323] Binaenaleyh Muham-
med'in Medine, Hayber ve Tâif Yahudilerine karşı muhâre-
[IV/309] bâtında şimâlî Araplar için fenn-i harpte bir müceddid *{yenileyici}* gibi menzûr *{uyarıcı}* olduğu pek doğrudur. Hücumlara açlık sevkiyle galebe çalan uzun muhâsaraları tercih etmekle

323 Vâkıdî Wellhausen'e bakınız. 381, satır 7.

beraber müstahkem mevkîleri zapt etmek yolunu ilk defa Muhammed anlamıştır.

Muhâsırînin vaziyeti efkârın tereddüd ve şüphesi yüzünden de müşkilât içinde kalıyordu. Bu, her türlü entrikaya meydan açıyordu. Muhammed bu hâlet-i ruhiyeden istifâde etti. Müttefikler arasında gizli birçok dostları olduğu cihetle bazı kabileleri Kureyşîlerden ayırmak ve kendi tarafına celb edebilmek için müttefikler arasına kolayca nifak sokabildi. Müttefiklerin en kesîru'l-aded *{çok sayıda}* ve en kuvvetli kümesi olan Fezârelerle semeresiz kalan müzâkerât[324] bu nokta-i nazardan gayet hâiz-i ehemmiyettir. Çünkü Müslümanların hâlet-i ruhiyelerini gösterir. Muhammed, Fezârelerin işten çekilmesinden tevellüd edecek menâfi'a meclûb olarak onlarla bazı hususu taahüdâta girişmişti. Bu taahhüdât Medineliler için pek zararlı olacaktı. Mamafih en nazik dakikada Medine rüesâsı işe müdahale ettiler, o kadar şiddetli protestoda bulundular ki Muhammed akdedilen şerâiti reddederek müzâkereyi bozdu. Bu hâdise ispat ediyor ki Medinelilerin vicdanında muzafferiyetin muhakkak olduğuna dair bir kanaat vardı. Bundan dolayı Muhammed'in kabul ettiği gibi büyük bir fedakârlık yapmaya lüzum görmüyorlardı. İkinci [IV/310] derecede sabit olan şey de Muhammed'in hükm ü nüfuzunun münakaşa edilmeyen bir hakikat üzerine, iddia olunduğu veçhile, risâlet-i ilahiyyeye değil beşerî bir i'tilâf ve mukâveleye istinâd ettiğidir. Muhammed Medinelilerin ihtiyâcât ve menâfi'ine *{faydalarına}* tamamen muvâfık *{uygun}* ve mutâbık bir surette hareket ettiği müddetçe emredebilir ve kanun vaz' eyleyebilirdi. Muhammed'in hükm ü nüfuzu ve kuvveti taraftarlarını istediği yere şevk için onların ihtirâsât ve menâfi'inden istifade tarzını bilmekteki maharetinde idi. Muhammed'in de istediği bir şeyi yapabilmekteki iktidarı pek mahdûd idi *{sınırlıydı}*. Arabistan'da bir otokrat bî-mana bir sözdür. Muhammed o hudûdu tecavüz ettiği zaman menâfi-'i muhtel olan ashabın muhâlefet-i şedîdesine maruz kalırdı. O

324 5. sene-i hicriyye, § 36.

zaman hükm ü nüfuzunu idâme için bazen pek müşkil mevkilerden mutad olan *{alışılmış olan}* dirâyet-i siyâsiyyesiyle sıyrılır çıkar, alenî bir hacâletten *{utangaçlıktan}* kurtulur ve güler yüzle tasavvurâtından vazgeçerdi.

Muhâsaranın sâir teferruâtını tetkik için tevakkuf etmeye *{duraksamaya}* hâcet yoktur. Düşman karargâhını karma karışık eden gayet şiddetli bir kasırga, hayvanâtın vefatı, yiyeceğin nedreti *{azlığı}*, teşebbüsün muvaffakiyetsizliği, sevk ve idârenin kabiliyetsizliği, mütekâbil haset ve münâferet *{nefret duyma}* ve muvaffakiyetsizlikten *{başarısızlıktan}* hissedilen hacâlet düşman kuvvetlerinin ihlâline bâdî *{sebep}* oldu. Bedevîler hiddetli ve gayr-ı memnun bir halde çöle çekildiler. İstikbalde uğrayacakları mukabele-i bi'l-misilden *{karşılıktan}* korkuyorlardı. Kureyşîler Mekke yolunu tuttular. Haysiyet ve itibarları azalmıştı. Silah bile isti'mâl etmeden *{kullanmadan}* mağlup olduklarını hissetmekten mütevellid bir hicâb kendilerini muzdarip ediyordu. İstikbalin fena hiss-i kable'l-vukû'ları *{içlerine doğanları}* kalplerini istîlâ etmişti. Bu suretle son netice Peygamber için manevî ve askerî bir büyük muzafferiyet suretinde tecellî etti. Peygamber kan bile dökmeksizin galebe çalmaya kâdir olduğunu ispat etmiş olduğu için nâil olduğu muzafferiyet bütün bütün parlak görünüyordu. Medine'de siperlerin karşısında Kureyşîler ile birlikte bütün kadîm Arabistan dünyası da mağlup oldu. Muhammed'in fazîlet-i müceddidânesi *{üstün önderliği}* sayesinde vücut bulan yeni âlemin darbeleri altında zaten bu eski Arabistan sarsılıp duruyordu.

[IV/311]

§82. Kureyşîlerin tardının *{kovulmasının}* ilk tesirâtını hissedilen hıyânet ithamı altında bulunan ve bundan dolayı Muhammed tarafından İslamiyet düşmanları için müthiş bir ders-i ibret teşkil etmeye mahkûm edilen Kurayza Yahudileri olmuşlardır. Hadis, Kurayzaların mahkûmiyet kararını bir Medineli'nin vermiş olduğu noktasında pek çok ısrar eder. Mamafih bu, hall-i ihtizârda *{can çekişirken}* bulunan Sa'd b.

Muâz'ın kararının[325] Peygamber'in pek âşikâr arzularından mülhem olması lazım geleceğini ref' etmez *{ortadan kaldırmaz}*. Mamafih üserânın *{esirlerin}* o müthiş surette katlleri(-nin) Medine halkının ekseriyetinin tasvip *{onay}* ve arzusuyla [IV/312] vukû'a geldiğine şüphe yoktur. O zaman Medine'de Yahudilik aleyhinde pek şiddetli bir rüzgâr esiyordu. Kurayzalar o andaki vahşiyâne ihtirâsâtı tatmine hâdim birer kurban oldular. İhtirâsâtın tatmini Peygamber'in hırs-câhını *{yönünü}* teshîl *{kolaylaştıracak}* edecek bir mahiyette idi. Muhâsaradan sonra sinirlerin gerginliği, zamanın âdetleri hûn-rîzâne *{kan dökücü}* ve barbarca olduğu için hûn-rîzâne ve barbarca bir infilâka *{yok etmeye}* ihtiyaç gösteriyordu. Kurayzalar meselesinde bütün halkın hiss-i adâveti *{düşmanlık hissi}* Muhammed'in tarafında idi. Bütün halk Yahudileri birer hain ve cemaatin zararına birer suikast mürettibi *{tertip eden}* gibi telakkî ediyordu. Kurayzaların imhasıyla tamamen Müslümanların eline geçecek gayet azîm ganâimde artık herkese karşı açtığı harp sayesinde yaşadığı için insan kanı dökmekte bir haz duyan bir cemaatin hûn-rîzâne âmâline *{arzularına}* son darbe-i teşvîki vurmuştur.

Muhammed'in mütecâvizâne siyaseti artık gittikçe yeni ve daha büyük netâyic *{sonuçlar}* vermeye başlamıştı. O güne kadar hiçbir şeye mâlik olmayan birçok Müslümanlar ganâimin terâkümü *{birikmesi}* yüzünden zengin oluyorlardı. O harîsâne hamle-i gayret *{hırsla gösterilen gayret hamleleri}* başlamıştı. Sarf-ı ganîmet *{ganimeti saçmak}* arzusuyla Müslümanım diyen kimselere verilen hareket her gün daha kuvvetlenmek tehdidini gösteriyor, Muhammed'in arzusundan bile müstakil bir şekil alıyordu. Mezbaha hayvanı gibi kemâl-i itidal-i dem *{tam bir denge anı}* ile itlâf edilen Kurayzaların [IV/313] katli insanın tüylerini ürpertir. Bunun mesuliyeti gerek Peygamber'e gerek taraftarlarına müsâvâten *{eşit şekilde}* aittir. Fakat zaman, mahal, muhit, o andaki ihtirâsât nazar-ı mülâhazaya *{hırslar yönüyle değerlendirmeye}* alınacak olursa

325 5. sene-i hicriyye, § 49.

Muhammed'in aleyhinde bulunan terceme-i hâl *{biyografi}* muharrirlerinin *{yazarlarının}* iddia ettikleri gibi bu kıtâl kendisini mahkûm için bir sebeb-i itham teşkil etmekten ziyade böyle barbarlık harekâtı irtikâb edebilen bir hey'et-i ictimâiyyenin şerâit-i hakkında elem-nâk *{elem verici}* bir vesika gibi telakkî olunmalıdır. Daha evvelki fıkralarda nakledilen ahvâlden sonra vukû'a gelen Medine muhâsarası bunu müteâkib Kurayzaların imhâsı Peygamber'in hayat-ı siyâsiyyesinde son derecede hâiz-i ehemmiyet bir vaka-yı târihiyye teşkil etmiştir. Arabistan uzun ve geniş bir kıta olmakla beraber cereyan eden vakâyı' hakkındaki haberler şâyân-ı hayret bir sürat ile her tarafa intişâr etti *{yayıldı}*. Çünkü böyle havadisler *{olaylar}* bu kadar seri seyahat ederler. İlk defa olarak Muhammed'in ismi yakın ve uzak kabilelerde ciddi endişeler uyandırıyordu. Ehâdîsin üzerlerindeki maksad-ı mahsusa hâdim *{amaca hizmet eden}* perdeler arasından, Muhammed'in teşebbüsünden fışkıran büyük millî hareketin ilk alâimini *{işaretlerini}* müphem *{belirsiz}* surette keşfetmeye muvaffak oluyoruz. Peygamber artık bir kuvvet olmuştu. Her işte O'nu hesaba katmak mecburiyeti vardı. Muhammed'in nasıl ve ne kadar müddet zarfında Kureyşîleri taht-ı hükmüne alacağını
[IV/314] tayin meselesi kalmıştı. Peygamber'in mağlubiyetini bekleyenler ve ümit edenler hala pek çok olmakla beraber artık hiç kimse kendisini istihfâf etmiyordu *{küçük görmüyordu}*. Ondan korkmayan kimse yoktu. Muhammed yalnız küçük bir cemaatin şehir hayatında büyük bir unsur değildi, bütün Cezîretü'l-Arab'ın *{Arap Yarımadası'nda}* hayatında pek ciddi endişeli bir mevzu teşkil ediyordu. Peygamber'in faaliyet-i müstevliyesi *{her yanı kaplayan uygulamaları}*, dehâyı siyâsîsi, fikirlerinin ve mezhebinin teşkîlât-bahş kuvveti büyük bir çığı harekete getirmişti. O zamana kadar bu çığ ağır ağır ilerliyordu. Fakat çok geçmeden o kadar büyük bir kuvvet ve cesâmet kesbedecekti ki *{büyüklük kazanacaktı ki}* artık hiçbir şey kendisini durduramayacaktı. O çığ her şeyi alt üst edecekti. Peygamber'in vefatı o garîbü'l-vukû' *{ilginç bir olay}* azîm *{büyük}* felaket-i dünyeviyyeyi henüz te'hîr eden

{erteleyen} son kuyûd-ı ihtirâziyyeyi *{koruyucu tedbirleri}* kat' ederek *{sona erdirerek}* bunu tesrî'a *{hızlandırmaya}* hizmet etmiş olacaktı.

İhtidalar, Antlaşmalar

İhtidâlar *{Müslüman Olmalar}* ve Arap Kabileleriyle Muâhedeler *{Anlaşmaları}*

§83. Muhammed'in Medine civârında bazı Arap kabilelerle olan ilk münâsebâtı hakındaki ehâdîsi *{hadisleri}* buraya toplamayı münasip gördüm. Haberlerin muhteviyâtından anlaşıldığına göre isimleri zikredilen kabileler siyâsî râbıtalarla Muhammed'e ilk merbût *{bağlananlar}* olanlardır. Bu siyâsî râbıtalar mürûr *{geçen}* zaman ile dînî râbıtalar halini de almıştır. Muhammed bidâyette *{başlangıçta}* dosta ve müttefike muhtaç olduğu zamanlarda pek iyice aramadı, müşriklerle bile muâhede yaptı. İlk ittihatlar *{birlikler}* sarf-ı siyâsî [IV/315] ahitlerden *{siyâsî tasarruf yeminlerinden}* ibaretti. Sonraları Muhammed tebdîl-i hareket etti. İttifak ile ihtidâ *{dine girme}* aynı zamanda vukû'a gelen iki hareket olmak iktizâ ediyordu *{gerekiyordu}*. Birisi diğeri için be-heme-hâl {her durumda} lazımdı. Onun için bu ser-levha altında bazı malumat bulunacaktır ki ihtimal ki kısmen daha muahhar *{sonraki}* bir devreye, belki de 9. yahut 10. sene-i hicriyyeye aittirler. Fakat bunların arasında 5. sene-i hicriyyeden mukaddem *{önce}* cereyan etmiş vakâyı' da vardır. Her haber için sarîh *{net}* bir tarih tayini imkân dâhilinde olmadığı için onları kabile nâmları altında burada topladım. Bu aşağı(da)ki malumata Eslemlerle Huzâalar hakkında bazı haberler ilave edebilirdim. Hâlbuki ileride anlaşılacak esbâbdan *{sebepler}* dolayı bunları daha aşağıya bırakmayı tensîb ettim *{uygun buldum}*.[326] Bedevî kabilelerle daha evvelki müzâkerât *{görüşmeler}* için 2. sene-i hicriyyede §105.; 3. sene-i hicriyyede §66. ve müteâkib fıkralara; 5. sene-i hicriyye, §16-18. fıkralara bakınız.

326 6. sene-i hicriyye, § 23; 8. sene-i hicriyye, § 19.

Benî Damrelerle Muâhede

§84. Sprenger[327] ehâdîste tebean bu muâhedeyi Bedir Muharebesi'nden evvel vukû'a gelmiş gibi gösterir[328] ise de bu bâbda izhâr-ı tereddüd etmek haklıdır. Fakat her halde bu
[IV/316] muâhedenâmenin en kadîmlerden biri olduğu görülüyor. Muhteviyâtı da Muhammed ile müzakere ederken Benî Damrelerin müşrikliklerini muhafaza ettiklerini ispat ediyor. Benî Damreler büyük Kinâneler neslinin küçük bir şa'bi idiler (Damre b. Ebî Bekr b. Abdimenât b. Kinâne). Gıfârlarla akraba idiler. Binaenaleyh, nessâblara *{soy bilimcilere}* nazaran Peygamber ile kan râbıtasına mâlik bulunuyorlardı. Benî Damreleri Peygamber'in müşrik müttefikleri gibi telakkî etmeyi haklı gösterecek sebepler şunlardır: Müşrik Araplarla akdedilen sâir muâhedenâmeler *{barış anlaşmaları}* de mevcut: "İhtilaf, esbâb-ı dîniyyeden vücut bulsa bile Peygamber'e müsellehan *{silahlı bir şekilde}* muâvenette bulunmak mecburiyetinde olduklarına" dair fıkra Benî Damrelerle yapılan muâhedede vardır. Sâniyen, muâhedede dînî ve mâlî vezâiften (zekât) hiçbiri zikredilmemiştir. Hâlbuki Muhammed Müslümanlara bahşedilen şerâit-i mümtâze, vadedilen muâvenet vaatleri münâsebetiyle her fırsattan istifade ederek bunları hatırlatırdı. Sâlisen, "zimmeh" (himâye)den bahsolunur ki bu yalnız gayr-ı müslimlere bahşedilirdi. İbn Sa'd'daki metin asıl vesikadan nakledilen şu âtîdeki fıkraya inhisâr ediyor *{mahsus kılınıyor}*: "Muhammed Kinânelerden Benî Damre b. Bekr b. Abdimenâtlara yazdı ki mallarına, canlarına emin olabilirlerdi. Bir taraftan haksız bir hücuma uğrarlarsa himaye edileceklerdi. (Fakat) onlar da (diğer taraftan) Dîn-i Hakk uğurunda harp edilse bile Peygam-
[IV/317] ber'e müzâherette bulunacaklar ve Peygamber kendilerini davet edince buna alelacele icabet eyleyeceklerdi. Buna mukâbil Benî Damreler Allah'ın ve Rasulü'nün himayesine (zimmeh) mazhar olacaklardı. İçlerinde halis ve muttakî olanlara yardım

327 Üçüncü cild, 104-105.
328 2. sene-i hicriyye, § 20.

edilecekti".[329] Bu tercümeden şüpheliyim. Çünkü manayı feda etmemek için iki defa tekrar eden "aleyhim" tabirine ayrı ayrı ve zıt manalar vermeye mecbur oldum. Metin tahrif edilmiş olmak lazım gelir.[330]

Cüheyneliler

Cüheyne Kabilesi Efrâdının İhtidâları *{Müslüman Olmaları}*[331]

§85. (Hişâm b. Muhammed el-Kelbî). Benî Cüheyneler hususi bir puta taparlardı. Bu putun hizmetine Amr b. Mürre el-Cühenî[332] nâmında biri memur idi. Kendisine "sâdin" unva-

329 Sa'd, 15, § 40.

330 Sprenger, üçüncü cilt, 104-105.

331 Not-1 [IV/318] (Kudâ'ların bir dalı olan) Cüheyneler Medine ile deniz arasında imtidâd eden *{uzanan}* havâlîde sakin idiler. Hayvanlarının otladıkları meralar arasından, Mekke'den Suriye'ye müntehî büyük ticaret yolu geçiyordu. Muhammed'in Cüheynelerin memleketinden geçen Kureyş kervanlarına karşı Bedir Muharebesi'nden evvel ve sonra faaliyet-i mütecâvizânesi, Peygamber ile Cüheyneler arasındaki i'tilâfın pek kadîm olduğunun, hatta belki de beşinci sene-i hicriyyeden mukaddem bulunduğunun bil-vâsıta bir delilidir. Rivayet edildiğine göre Cüheyneler vaktiyle Necid'den Bahr-ı Ahmer *{Kızıl Deniz}* sahillerine doğru hicret etmişlerdi, takriben yirmi kadar aile el-Eş'ar, el-Ecrad, Kudüs, Âra, er-Radvâ Dağları'nda yerleşmişlerdi. Bunların sakin oldukları havâlîde mebzûl *{bol}* su menbaları *{kaynakları}*, hurma, zeytin, bân *{söğüt}* ağaçları ve bal vardı. Bunların Zû-Küşüb gibi bazı merkezleri Medine'den yalnız bir günlük mesafede idi. Diğerleri Yenba'a kadar imtidâd ediyorlardı *{uzanıyorlardı}*. Sonraları adetçe tekessür ettikleri {çoğaldıkları} zaman sahil boyunda Hagl'a kadar olan yerleri işgal ettiler. Hagl'da Belîlerin ve Cüzâmların ülkesi başlardı. Cüheynelerin birçoğu Zû'l-Merve'de yaşıyorlardı. Zû'l-Merve Medine arazisi hudutlarından bir günlük mesafede Medine ile Hayber arasında Eşmezeyn Dağı kurbunda kâindi; sonraları Eşca'larla ve Müzeynelerle birleştiler. Fütûhât devresinde Mısır'a hicret ederek Ahmîm havâlîsinde yerleştiler [IV/319] (Wüstenfeld, Register, 186-187).

332 Not-2 [IV/319] Bu hadis gayet kadîm vakâyı'ı bildiriyor gibi görünmektedir. Fakat diğer taraftan Amr b. Mürre hakkında mâlik olduğumuz malumat bu fıkrada nakledilen vakanın sıhhati hakkında büyük bir şüphe uyandırmaktadır. İbn Semî'e nazaran Amr b. Mürre, Abdülmelik'in hilâfeti zamanında yani 65-70 sene-i hicriyyeleri arasında vefat etmiştir. İbn Hibbân'ın [vefatı: 351 hicrî] rivayetini kabul ile Amr b. Mürre'nin takriben 60. sene-i hicriyyede vefat ettiğine hükmeylesek bile Muhammed zamanında bir sanemin rahipliğini etmeye yaşının müsait olmayacağını görürüz. Rivayet ettiği söylenilen hadislerin mik-

nı verilirdi. Amr b. Mürre Muhammed'in (Medine'de) zuhur ettiğini ve yeni bir din teşkil ettiğini işitince sanemi parça parça kırarak Medine'ye gitti[333] ve Peygamber'in huzurunda kelime-i şehâdet getirerek İslamiyet'i kabul etti. Bu münâsebetle rivayet edildiğine nazaran Amr b. Mürre bazı eş'âr *{şiirler}* tanzim etmiştir. Bunların arasında şu da vardı: "Ben şehâdet ederim ki Allâh Hakk'tır, ben taş mabudunu (âlihe'l-ahcâr) ilk terk eden kimseyim. Sana hicret etmek için gömleğimi dizlerime kadar çektim, kolay ve zor yollardan geçtim. Ey bulutların üzerinde hâkim olan Rabb'in Rasulü, gerek şahsen gerek ne-
[IV/318] seben güzel olan senin gibi bir adam ile birleşmeye geldim."[334] Bunun üzerine Muhammed kendisini Cüheyneler arasında neşr-i dîne gönderdi. Hepsi İslamiyet'i kabul ettiler. Yalnız bir

tarı ve kendisine isnâd edilen eş'âr *{şiirler}* en genç ashabdan biri olduğu zannını veriyor. Bu ashab ise Peygamber'e ait vakâyı' hakkında sahih ve kat'î malumat(ın) mefkûd *{kayıp}* olduğu yerlerde muhayyilelerine müracaat etmişlerdir (medhale bakınız. § 20. fıkra ve mütâakib fıkralar). Onun için saneme ait hikâyenin tamamıyla bir eser-i îcâd olmasından korkarım. Belki de Amr'ın taş şeylere tapmaktan ilk vazgeçen kendisi olduğuna dair makâm-ı tefâhürde *{övünme makamında}* yazdığı şiirlerden mülhemdir. Mamafih İbn Hacer kendisinin müşrik rahipliğinden ve putu kırmasından bahseder (Hacer'e bakınız. Üçüncü cilt, 29, numara 80, burada tam nâmının Ebû Talha Amr b. Mürre b. Abs b. Mâlik b. el-Muharres b. Mârin b. Sa'd, ilâ âhir. el-Cühenî olduğu söyleniyor). Her halde Uhud Muharebesi'nden mukaddem ihtidâ etmiştir.

333 Not-3 [IV/319] Arapça metninde doğru olarak Medine deniliyor. Fakat Wüstenfeld tercüme ederken (Sk. u. Vorarb., dördüncü cilt, 179, satır 16) hataen Mekke demiştir.

334 Not-4 [IV/319] Bu şiirlerin ve bilhassa bu fıkraya taalluk eden cihetlerinin mevsûkıyyeti *{güvenilirliği}* hakkında şüphem vardır (birinci nota bakınız). "Nebî" [IV/320] kelimesi yerine "Rasul" kelimesinin isti'mâli *{kullanılması}* bi'n-nisbe *{nispeten}* muahhar *{geç}* bir zamanda yazılmış olduğunu gösterir. "Âlihe'l-Ahcâr *{taşların ilâhları}*" tabiri de şâyân-ı dikkattir. Buna bakılırsa bütün Arap putları taştan olmak lazım gelir. Araplar'ın en münteşir ibâdet-i müşrikâneleri *{şirk koştukları yaygın ibadetleri}* taşlara tapmaktan ibaretti. Şâyân-ı zikr *{söylemeye değer}* diğer bir cümle de vazîfe-i risâletinin en birinci unsuru olmak üzere Peygamber'in asaletinden bahsolan kısımdır (medhale bakınız. § 30). Bu his bu şiirin son zamanlara mensup olduğuna delâlet eder. İhtimal ki manzûme Peygamber'in vefatından bir hayli sene sonra kaleme alınmıştır.

kişi muhalefet gösterdi. Bu muhalefetten hiddetlenen Amr b. Mürre kendisini tel'în *{lanetleme}* edince müşrik artık söz söyleyemez oldu. Gözleri görmedi, sefâlet içine düştü.[335] [IV/320]

§86. (Hişâm b. Muhammed el-Kelbî). Muhammed Medine'ye geldiği zaman,[336] Benî er-Rebi'a b. Rüşdân b. Kays b. Cüheyne Kabilesine mensup Abdüluzzâ b. Bedir b. Zeyd b. Muâviye el-Cühenî ile biraderi Ebû Rav'a b. Bedir b. Zeyd gerek pederi gerek validesi nâmına Muhammed'e müracaat ettiler. Muhammed Abdüluzzâ'ya dedi ki: "Sen Abdullahsın" Ebû Rav'a'ya: "Allâh isterse, sen düşmanlara korku vereceksin (ra'te el-adüvv)" dedi. Kim olduklarını sordu ve onlar cevap verdiler: "Benî Gayyânlarız". Peygamber ilave etti: "O halde Benî Rüşdânlar olunuz." Sonra onların vadilerinin isimlerini değiştirdi. Gavî yerine Rüşd nâmını verdi. Cüheyneler'in iki dağı el-Eş'ar ile el-Ecrad hakkında da dedi ki: Bunlar cennetin dağlarıdır. Hiçbir zaman felaket (fitne) kendilerine temas et-

335 Sa'd, 59, § 116; Sprenger, üçüncü cilt, 151.

336 Not-1 [IV/321] Bu Cüheynelerin Medine'ye hangi tarihte geldiklerine dair sarîh malumatımız yoktur. Fakat "Muhammed Medine'ye geldiği zaman" cümlesi Cüheyne Kabileler'i ile ilk münâsebâtın pek eski bir devreye, bidâyet-i hicretten *{hicretin başından}* pek muahhar *{geç}* olmayan bir zamana ait olması lazım geleceğini gösteriyor. Medine'ye gelmiş olan bu Cüheynelerin Hendek Gazvesi'nden mukaddem *{önce}* birleşmiş olmaları da mümkündür. Fakat bunu Muhammed aleyhindeki aksü'l-amelin en şiddetli devresini irâe eden Hendek Muharebesi'nden sonra vukû' bulmuş addetmeyi münasip gördüm. Hendek Muharebesi Muhammed'in nâmını her tarafa duyuran ve her gün artan nüfuz ve satvetinin *{ezici gücünün}* şöhretini bütün Arabistan'a neşreden *{yayan}* bir vaka-yı askeriyye teşkil etmiştir. İbn Sa'd bu vakayı hey'et-i sefâretler *{elçiler topluluğu}* (vüfûd) arasında gösterir. Fakat metinden anlaşılacağı üzere Abdüluzzâ ile Ebû Rav'a yalnız kendi hesaplarına Medine'ye gelmişlerdi. Kabilenin sefirleri sıfatını hâiz değildiler. Mamafih bu iki zâtın da Cüheynelerin ihtidâsı hususunda Amr b. Mürre kadar (yukarı(da)ki fıkraya bakınız) hizmet etmiş olmaları muhtemeldir. Fakat Medine'ye müzâkerâtta bulunmak üzere gelmiş bir hey'et-i [IV/322] mahsusaya dair hiçbir malumat mevcut değildir. Daha ziyade kabileyi teşkil eden ailelerden herbiri kendi hesaplarına ve ayrı ayrı küçük aileler şeklinde müraacat etmiş oldukları (aşağı(da)ki fıkraya bakınız) ve Muhammed ile ferdî surette müzâkere ettikleri anlaşılıyor.

meyecektir.[337] Mekke'ye karşı vukû' bulan seferde[338] Peygamber Abdullah b. Bedir'e bayrağı (livâ) verdi ve Cüheyneler için mescit mahallini tayin etti. Medine'de ilk tahdîd *{sınır}* ve ta-
[IV/321]
[IV/322] yin edilen mescit budur.[339]

Cüheynelerin Muhtelif Şubelerine Mektuplar

§87. (1. Benî Zur'alara ve Benî er-Rebi'alara mektup) "Muhammed Cüheynelerin iki şa'bı olan Benî Zur'alara Benî er-Rebi'alara mektup yazarak mal ve can hususunda emin olmalarını beyan ettikten sonra kendilerine gerek din gerek aile hususâtından dolayı tecavüz edecek kimselere karşı muâvenet vaadinde bulundu. Tarîk-i Hakk ve takvâdan ayrılmadıkları müddetçe bu vaad onların gerek bedevî (ehlü'l-bâ-
[IV/323] diyetihim) gerek şehrî fertlerine de şâmildi. Muâvenet talebi için müracaat edilecek yegâne kudret, Allah'tır."[340]

337 Not-2 [IV/322] Bu fıkrada daha sâir birçok yerlerde olduğu gibi (mesela 6. sene-i hicriyye vakâyı'ında Eslemlerin ihtidâsına bakınız) hadis Muhammed'e bazı cinâs lafızlar ve durûb-ı emsâle *{örnek darbelere}* îmâlar atfeder. Bunların mevzû olmaları pek muhtemeldir. Cüheyne Dağları'ndaki çobanlar Arap Edebiyatı'nda çok kere gayet mesut adamlara misal olarak zikredilmişlerdir. Çünkü mücâdelât-ı siyâsiyyeden uzak yaşıyorlardı. Gayyân ve Gavî kelimeleri hata fikrini ihtiva ederler. Rüşdâne ile Rüşd kelimelerinde ise bilakis adâlet ve tarîk-i müstakîme sülûk manaları gizlidir. el-Eş'ar otlu dağ manası(nı) ifade eder. el-Ecrad ise çıplak dağ demektir (Wellhausen, Sk. u. Vorarb, dördüncü cilt, 172, not 1). Bütün bu iştikâk *{aslını arama}* ve kıyasa ait olarak Peygamber'in ağzından hikâye edilen sözler bu fıkradaki hikâyeyi nazar-ı şüphe ile telakkîye bizi sevk edecek sebeplerdir.

338 8. sene-i hicriyye, § 38.

339 Sa'd, 59, § 118; Sprenger, üçüncü cilt, 151, not 1, bu vakayı yukarıki ile birleştirir. Amr b. Mürre'nin sonra büyük gayretlerle Cüheyneleri bir hey'et-i murahhasa *{temsilciler}* göndermeye ikna ettiğini söyler. Mamafih bu malumatı nerden aldığını tasrîh etmiyor *{açıklamıyor}*. İbn Sa'd'ın metninde bir hey'et-i murahhasadan bahsolunmadığı için burası yanlış olmak iktizâ eder. Hacer, ikinci cilt, 688-689, numara 9531, Abdullah b. Bedir'in Muâviye'nin esnâ-yı hilâfetinde [vefatı: 60 hicrî] olduğunu, pek çok hadis naklettiğini beyan etmektedir.

340 Sa'd, 11, § 27; Sprenger, üçüncü cilt, 152, bu muâhedenin *{anlaşmanın}* gayet eski bir zamana ait olduğunu, ihtimal ki Bedir Muharebesi'ni takip ettiğini (2. sene-i hicriyye) söylüyor. Muhteviyâtına bakarak Cüheyneler henüz müşrik iken akdedildiğine hükmeyliyor. Wellhausen de bu nokta-i nazara iştirak etmektedir.

§88. (2. Avsece b. Harmele el-Cühenî için mektup). Muhammed, Avsece b. Harmele el-Cühenî için âtîdeki vesikayı yazdı: "Bismillahirrahmanirrahim. Bu, Rasulün Zü'l-Merve'den Avsece b. Harmele el-Cühenî'ye verdiği şeydir. Ona Belkese, el-Mesna'a, el-Cüflât ve Kıble Dağı olan el-Cedd arasında bulunan şeyleri verdi. Kimse onun bu tasarrufuna mümânaat etmeyecektir *{engel olmayacaktır}*. Kim itiraz ederse haksızdır. Çünkü Avsece'nin hakkı asıl haktır. Ona bunu Ukbe[341] yazdı. Şahidi de odur."[342] [IV/324]

§89. (3. Benî Şanahlar için mektup).[343] Muhammed Benî Şanahlar için bir vesika yazdı: "Bismillâhirrahmânirrahîm. Bu, Muhammedü'n-Nebî'nin Benî Cüheynelerden Benî Şanahlara verdiği şeydir. Onlara Sufeyne[344] Arazîsinin işaret

341 Not-1 [IV/323] Bu Ukbe nâmı aşağı(daki) fıkradan anlaşılacağı üzere [IV/324] ihtimal ki hatâen Alâ b. Ukbe yerine yazılmıştır. Peygamber'in kâtipleri arasında Alâ b. Ukbe'nin ismi(nin) geçtiğini görüyoruz. İbn Hacer'in söylediklerine bakılırsa (ikinci cilt, 1186-1187, numara 10013) Alâ b. Ukbe Peygamber'in muntazam kâtib ve memurlarından biri idi. İşlerin muntazaman ru'yeti *{idare edilmesi}* için îcâb eden bütün vesâiki o yazardı. "Erkam" ile birlikte "müdâyenât *{borç alıp verme}* ve'l-uhûd *{vaatler}* ve'l-muâmelât *{ameller}*"ı da o kaydediyordu. Sprenger ile Wellhausen de bu fikirdedirler. Fakat ben burada Ukbe isminin meşhur ashabdan Ukbe b. Âmir el-Cühenî'ye delalet ettiğini kabule meyyâlim. Ukbe b. Âmir meşhur kâri-i ve câmi-'i Kur'ân'dır. Şairdir, muharrirdir *{yazardır}*. Hukuk mesâilinde de vukûf-ı tâmmı vardır (Âlim bi'l-ferâiz ve'l-fıkh *{fıkıh ve miras hukuku hakkında bilgi sahibidir}*). Ukbe b. Âmir'in hayatı pek gürültülü geçmiştir. Fütûhât muharebelerine iştirak etti. Sıffîn'de Muâviye lehinde harp eyledi ve 58. sene-i hicrîde öldü (Hacer'e bakınız. 2. cild, 1164-1165, not 9967).

342 Sa'd, 12 § 30; Sprenger, üçüncü cilt, 152, not; Hacer, üçüncü cilt, 90, numara 207, Avsece'nin sonra 8. sene-i hicrîde Mekke'nin zabtında bin kişiye kumanda ettiğini söylüyor; Yâkût Muş., sahife 300, satır 13, buna müşâbih bir vesika zikrediyor. Fakat o vesikaya nazaran Peygamber Avsece'ye diyâr-ı Cüheyne'de kâin Zaybe nâmında bir mevkiyi vermektedir.

343 Not-1 [IV/324] Sprenger (üçüncü cilt, 152) Şanah cezrini şinin fethası ve yânın sükûnu ile şeyh diye okuyor. Wellhausen bunu kabul etmeyerek şinin kesri ile şîh demektedir.

344 Not-2 [IV/325] Bu fıkrada zikredilen Sufeyne, Wellhasuen'in rivayetince (Sk. u. Vor., dördüncü cilt, 113, not 4) Medine civarında Benî Sâlimler ile Kubâ mahallesindeki Benî Amr b. Avfların arazisi arasında hudûd üzerinde kâindir. Muhammed'in vürûdundan *{gelişinden}* evvel Evs-

ettikleri (hattû)[345] ve ziraat eyledikleri kısmını vermiştir. Bu hukuka itiraz edenler haksızdır. Benî Şanahların hakkı asıl
[IV/325] haktır. Bunu Alâ b. Ukbe[346] yazdı. Şahit de odur."[347]

§90. (4. Benî el-Cürmüzlere mektup). Muhammed, Cüheynelerin bir dalı olan Benî el-Cürmüz b. Rebî'alara da bir mektup yazarak onlara, İslamiyet'i kabul ederlerse memleketlerinde emân vermiş ve mâlik oldukları emvâle tasarruflarını tasdik eylemiştir. Vesikayı Muğîre (b. Şu'be) yazmıştır.[348]

§91. (5. muhtelif Cühenî ailelerine mektup). Muhammed, Amr b. Ma'bed el-Cühenî'ye,[349] Cüheynelerin bir şubesi bulunan[350] Benî el-Harakalara, Benî el-Cürmüzlere[351] yazdı: "Kim
[IV/326] İslamiyet'i kabul eder, namaz kılar, zekât verir, Allah'a ve Rasulüne itaat eyler, ganimetin beşte birini ve Peygamber'in imtiyazlı hissesini (sehmü'n-Nebiyyi's-safiy *{Peygamber'e has olan pay}*) bırakır, ihtidasının samimiyeti hakkında şâhit gösterebilir, müşriklerden uzak dururs Muhammed'in ve Al-

lerle Hazrecler arasındaki müsâdemâttan *{çarpışmalardan}* biri de orada vukû' bulmuştu. Cüheynîlerden birçoğu Muhâcir sıfatıyla Medine'ye geldiler. İşaret edilen hudûdlardan (hattû) bahsedilmesi ve ziraate îmâ olunması bu fikri teyit etmektedir (Wellhausen'a bakınız. Sk. u. Vor., dördüncü cilt, 41 ve not).

345 Not-3 [IV/325] Hattû tabiri asıl ilk defa olarak tasarruf edilen bir yerin dış hudûdlarını işaretler vasıtası ile tahdîd *{çizmek}* etmek manasındadır.

346 Not-4 [IV/325] Âs b. Ukbe hakkında yukarı(da)ki fıkranın birinci notuna bakınız.

347 Sa'd, 12, § 30; Sprenger, üçüncü cilt, 152, not.

348 Sa'd, 12, § 30; Sprenger, üçüncü cilt, 152, not; aşağı(da)ki fıkraya da bakınız.

349 Not-1 [IV/326] Bu isim, İbn Hacer'in o büyük Terâcim-i Ahvâl eserinde yoktur. Onun için böyle bir şahsın mevcudiyeti biraz şüpheli görünüyor. İhtimal ki bunun yerine Cüheynelerin başka bir ailesinin ismi yazılmak iktizâ edecektir *{gerekecektir}*.

350 Not-2 [IV/326] Benî el-Harakaların asıl isimleri Benî Hamîs b. Âmir b. Cüheyne idi. Benî Sehm b. Mürrelerin müttefiki bir kabile idiler. Cengâverlikleriyle ve harbe *{kısa mızrak, süngü}* atmaktaki maharetleriyle meşhur bulunuyorlardı. Silah kullanmaktaki şiddet ve gayretlerinden dolayı kendilerine Harakî yani yanmak cezrinden *{köküden}* Harakalar nâmı verilmiştir. Eğânî on ikinci cildin 123. ve müteâkib sahifelerinde onlardan bahsediyor.

351 Yukarı(da)ki fıkraya bakınız.

lah'ın "emân" ından müsterih olabilirdi. Bir Müslümanda alacağı olan bir kimse faizleri tenzilden sonra re'sü'l-mâlı *{anapara}* tahsil etmek hakkına mâlikti. Çünkü dâyin *{borçlu}*, terhîn edilen *{rehin bırakılan}* emvâlden *{mallardan}* istifade etmişti.[352] Sadaka denilen resm-i meyvelerin *{meyve vergilerinin}* onda birinden ibarettir. Cüheynelerle birleşenler aynı taahhüdâta tabi olurlar".[353] [IV/327]

Benî Gıfârlar

Benî Gıfârlarla Muâhede *{Anlaşma}*

§92. Benî Damre b. Bikr b. Abdimenât b. Kinânelerin bir dalı olan küçük Benî Gıfârlar Kabilesinin ihtidâsı da ilk Medine devresi esnasında vukû'a gelmiş olmak icap ediyor. Çünkü Gıfârîler kalabalık değildiler. Safrâ'da, Medine'den pek az bir mesafede Peygamber ile gayet uygun bir halde yaşıyorlardı. Filhakîka yukarıda Muhammed'in Benî Damrelerin reisi Mahşî ile nasıl hüsn-i münasebât idâme ettiğini söylemiştik.[354] Binaenaleyh Benî Gıfârlarla aşağıki muâhedenâmenin Benî Damrelerle olan muâhededen ya biraz evvel ya biraz sonra akdedilmiş olması melhûzdur *{öngörülür}*. Sprenger da bu fikirdedir.[355] Mamafih bunların ihtidâsına kat'î bir tarih tayini kâbil olmadığı için vesikayı 5. sene-i hicriyyeye ait gibi telakkî ediyoruz. Çünkü Muhammed ile Benî Gıfârlar arasındaki münasebâtın Medine Muhâsarası'ndan sonra daha sıkı bir hal alması pek muhtemeldir. Benî Gıfârlar Muhammed'e karşı müttefiklere iltihâk eden Araplar arasına dâhil değildirler. Her halde müttefik kabileler arasında onların isimlerine tesadüf edilemiyor. Diğer taraftan Gıfârlar daha evvel Müslüman olmuş olsalardı müdafaaya iştirak etmelerine müsaade göstermesi yahut böyle bir hareketi sonradan affetmesi kâbil-i tasavvur *{hayal edilebilir}* değildir. Gıfârlar

352 Not-3 [IV/326] Arapça metni bu suretle tercüme(nin) münasip olacağını, Wellhausen'in tahmini doğru olduğunu zannediyorum (Sk. u. Vor., dördüncü cilt, 244, not 2).

353 Sa'd, 12, § 30; Sprenger, üçüncü cilt, 151, not.

354 2. sene-i hicriyye, § 18, 20.

355 Üçüncü cild, 101, not 1.

[IV/328] zaten muharebenin neticesini tayinde âmil olabilecek kadar kalabalık bulunmuyorlardı. Muhammed'e taraftar bulunsalar da müttefikler hendek karşısında gürültülü nümâyişler *{gösteriler}* yaptıkları süvari manevralarıyla Peygamber'i korkutmaya teşebbüs ettikleri bir sırada uzaktan seyirci kalacakları şüphesizdi. Peygamber tarafından Benî Gıfârlar için yazılan vesikadan İbn Sa'd bize âtîdeki *{aşağıdaki}* fıkraları naklediyor: "Muhammed, Müslümanlar meyânına dâhil olduklarını, Müslümanların hukuk ve vezâifiyle âmil bulunduklarını Benî Gıfârlar'a yazdı. Nebî, mal ve canlarına Allah'ın ve Rasulünün zimmesi (himâyesi) bahşedildiğini temin eyliyordu. Haksız yere kendilerine tecavüz edecek kimselere karşı *{*mdâda nâil olmak hakkına da mâliktiler. Fakat Nebî ne zaman muâvenet isterse onlar da alelacele yardıma mecbur idiler. Din uğrunda harp edilse bile müzâherette *{destek olma}* bulunmaları mecbur idi. Denizde bir yük parçasını ıslatacak kadar su kaldığı müddetçe bu ahid ber-devâm olacaktı. Bu ahid bir günah ir-
[IV/329] tikâb edilmiş *{işlenmiş}* olmaksızın ihlal edilemezdi".[356]

356 Sa'd, 15, § 39; Sprenger, üçüncü cilt, 102, deyn kelimesini borç manasına din suretinde okuyarak hataya düşmüştür.
Not-1 [IV/328] Wellhausen (Sk. u. Vorar., dördüncü cilt, 112, not 4) gerek bu kabile ile yapılan gerek sonra Benî Damrelere mensup (5. sene-i hicriyye, § 84) Benî Cüheynelerle (5. sene-i hicriyye § 85) Benî Eşca'larla (5. sene-i hicriyye, § 94) [IV/329] akdolunan muâhedelerin hep müşriklere, Peygamber'in Medine'de hayat-ı risâletinin ilk müşkil devresine ait bir zamana taalluk ettiğini pek doğru olarak söylüyor. Wellhausen'in bu mütâlaasını yalnız gayr-ı müslimler hakkında kullanılan "zimmeh" tabiri, uhûdun *{sözlerin}* münderecâtı 2. sene-i hicriyye vakâyı'ı arasında zikrettiğimiz (§ 45) meşhur "kitap"a bilhassa bunun 45. maddesi münderecâtına pek müşâbih *{benzer}* olması da teyit etmektedir. O kitapta Muhammed Müslümanların Yahudilerle münâsebâtını tesbit ediyordu. Burada ise Müslümanlarla müşrikler arasındaki münâsebât mevzubahis oluyor. Muhammed'in müzâkerâtta bulunduğu Gıfâr Araplarının müşrikliğini gösterecek iki cümleye de tesadüf ediyoruz. Birincisi Muhammed'in onları Müslümanlar meyânına dâhil-i ilan etmesidir. Kabile ihtidâ etmiş olsa idi böyle bir ilana hâcet yoktu. Çünkü ihtidâ neticesinde bilfiil Müslüman oluyorlardı, beyânâta ihtiyaçları kalmıyordu. İkincisi Gıfârların din uğrunda bir harp vukû' a gelse bile müzâheret *{yardım}* mecburiyetlerinden bahsedilmesidir. Bu ancak müşriklerle bir itilafnâmede ahz-ı mevki *{yer alabilecek}* edebilecek bir cümledir. Her Müslüma-

Benî Adiyyler

Benî Abd b. Adiyylerle Muâhede

§93. **A** Benî Gıfârlar ve Benî Damreler Kinâne neslinin iki dalı idiler. Bu noktada şüphe câiz değildir gibi görünüyor. Fakat İbn Sa'd'ın diğer bir fıkrasında,[357] Benî Kinânelerin [IV/330] hey'et-i sefâreti faslında, Benî Kinânelerin bir kolu olan Benî Leyslerin Tebük Sefer'i esnasında[358] ihtidâları hikâye edildikten sonra Benî Kinânelere mensup diğer bir kabilenin yani Benî Abd b. Adiyylerin hey'et-i sefaretinden de bahsolunuyor. Wüstenfeld'in tanzim ettiği şecerede bu kabilenin ismi mevcut değildir. Fakat Yâkût'un bir fıkrasından[359] anlıyoruz ki bunun tam ismi Benî Abd b. Adiyy b. ed-Dü'el idi ki Kinânelerin bir ailesidir. Huzeyllerin ülkesine hem civar bir ülkede ve Vasîk Dağı kurbunda sakin idiler.[360] İbn Sa'd'ın fıkrasının münderecâtına nazaran Benî Abd b. Adiyy ailesi(nin) Muhammed ile Mekke'yi fethetmesinden evvel birleşmiş olduğu anlaşılıyor. İhtimal ki Hudeybiye Muâhedesi'nden bile mukaddemdir *{evveldir}*. Çünkü Kureyşîlerle bir ihtilaf-ı müsellah *{silahlı muhalefet}* ihtimali mevzubahis olmaktadır. Onun için bundan 5. sene-i hicriyye vakâyı'ı arasında, sâir kabilelerle yapılan Uhud meyânında bahsetmeyi münasip gördüm. Onlar Peygamber'in Kureyşîlere galebesinden evvel kendisiyle ittifak etmişlerdi. Fakat bu kadîm muâhedelerin tarihi hakkında kat'î bir iddia-perver de etmiyoruz. [IV/331]

nın din uğrunda ihtiyar edilen bir harpte Peygamber'e yardım etmesi zaten tabii idi. Teşvîkât-ı dîniyyenin bulunması da şâyân-ı dikkattir. Muhammed her itilâfın mütemmim-i zarûriyyesi *{zorunlu tamamlayıcısı}* olarak Müslüman kabilelerin her birine böyle vesâyâda *{tavsiyelerde}* bulunurdu. Bundan dolayı Gıfârîler müşrik olmak îcâb eder. Muhammed esbâb-ı siyâsiyyeden dolayı onları Müslümanlarla müsâvî *{eşit}* addediyordu.

357 Sahife 39, § 91.

358 9. sene-i hicriyye.

359 Dördüncü cild, 932, 1. ve müteâkib satırlar.

360 Hacer'e de bakınız. Birinci cilt, 89, satır 3-4.

Not-1 [IV/330] Marâsıd'da, üçüncü cilt, 292, satır 10, Vasîk Dağı maddesinde Benî Abd b. Adiyyler zikredilmiyorlar.

§93. **B** Peygamber'in huzuruna Benî Abd b. Adiyylere mensup bir hey'et-i sefâret de geldi. Bunların arasında Hâris b. İhbân,[361] Uveymir b. el-Ahram ile Hübeyt b. Mülle ve Rebî'a b. Mülle isminde iki birader ve akrabalarından daha bazı kimseler dâhil idiler. Dediler ki: "Yâ Muhammed, biz Ehlü'l-Hürmüz.[362] Orada sakiniz, o havâlînin silah taşımaya en kabiliyetli adamlarıyız. Biz sana karşı harp etmek istemiyoruz. Kureyşîlerin gayrı kimselerle harp ettiğin zaman biz de senin tarafını iltizâm edeceğiz. Fakat Kureyşîler aleyhinde harp etmek istemeyiz. Biz seni ve mensup olduğun kimseleri severiz. Bizlerden birini öldürürsen bize diyet te'diye etmeye mecbur olacaksın. Bizde senin ashabından birini öldürürsek diyet vermek bize düşecektir." Muhammed bu şerâite razı
[IV/332] oldu. Abd b. Adiyyler Müslüman oldular.[363]

361 Not-1 [IV/331] Hacer'e nazaran (birinci cilt, 608, numara, 1562) bu Hâris sonra halîfe Ömer [vefatı: 28 hicrî] tarafından tecziye edilmiş ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Kudâme b. Maz'ûn ile birlikte Basra idaresinden ihtilâsları *{çalmaları}* dolayısıyla azlolunmuştur. Halîfe onun mâ-mülkünün nısfını *{yarısını}* müsâdere etti *{zulmetmek}*. Hâris kendisini mazur göstermek için muâmelât-ı ticâriyyede bulunmak üzere parayı karzan *{borç olarak}* aldığını, Huzeyne'ye iade etmek niyetinde olduğunu söylemiştir. Ömer şu cevabı vererek bu sözleri [IV/332] yarıda kesmiştir: "Vallâhi, ben seni Basra'ya Müslümanların parasıyla muâmelât-ı ticariyye yapmak için göndermedim!"

362 Not-2 [IV/332] Yani Mekke şehrini ihâta eden arazi sekînesi idiler. Bu havâlî mukaddes addolunurdu.

363 Sa'd, 39, § 91; Hacer, birinci cilt, 89, numara 172; 603, numara 1502.
Not-3 [IV/332] Son sözler muahharan ilave edilmiş olmak gerektir. Çünkü Benî Abd b. Adiyyler tarafından talep edilen taahüdâtın bütün muhteviyâtı kabileyi müşrik gibi gösteriyor. Muhammed'in ihtidâ etmiş kabilelere Kureyşîlere karşı harp etmemek müsaadesini vermesi gayr-ı kâbildir. Bî-taraflık ahidnâmesi yalnız müşrik bir kabile ile kâbil-i tasavvurdur. Diyet hakkında talep edilen şerâit de aynı hükmü vermeye bizi sevk eder. Çünkü Araplar'ın Muhammed'den bizzat kendisinin Müslümanlara emrettiği birşeyi şart olarak talep etmeleri pek manasız olurdu. Bundan dolayı hadis Muhammed tarafından Mekke'nin zabtından evvel müşrik bir kabile ile akdedilmiş bir muâhedenin uzak bir hatırasını ihtiva ediyor. Peygamber'in Kureyşîleri tecrîd için takip ettiği siyasete dâhil bulunuyor. Muhammed hiç kan dökmeden ve silaha müracaat etmeden bu sayede Kureyşîleri taht-ı hükmüne *{emir altına almak}* almak emelinde bulunuyordu (yukarıda, § 79. fıkraya bakınız).

Benî Eşca'ların İhtidâsı

§94. Medine'nin şimâl-i garbîsinde, Hayber istikâmetinde büyük Benî Eşca' Kabilesi sakin idi. Bunlar kısmen Bedevî ailelerden kısmen de ziraatle meşgul ailelerden terekküb ediyorlardı. Kabilenin iki üç köyü vardı. Sakin olduğu havâlî vasatî Arabistan'da Nüfûd denilen çöle o kadar yakın idi ki kabilenin develeri bütün o vâsi' yerlerde otlayıp dururlardı.[364] Yukarıda Kureyşîlerle müttefikleri tarafından Medine'nin muhâsarası [IV/333] münâsebetiyle[365] Eşca'î süvarilerinin Mes'ûd b. Ruhayle'nin kumandası altında Müslümanlar aleyhinde harbe nasıl iştirak ettiklerini, oğlu Nu'aym b. Mes'ûd'un ise nasıl bilakis Muhammed lehinde sarf-ı mesâî eylediğini ve Peygamber'in kabileler arasında oradan infikâklarını *{ayrılışlarını}* temin edecek surette yaptığı nifaklara alet olduğunu anlatmıştık. İbn Sa'd da Muhammed ile Nu'aym b. Mes'ûd b. Ruhayle el-Eşca'î arasında akdedildiği iddia olunan muâhedenâmenin bu meseleye merbût bulunması ihtimal dâhilindedir. Bunun tercümesini ber-vech-i âtî *{aşağıya}* derc ediyoruz *{kaydediyoruz}*: "Rasulullah yazdı: Bismillâhirrahmânirrahîm. Bu, Nu'aym b. Mes'ûd b. Ruhayle el-Eşca'î tarafından kendisine (yani Peygamber'e) yemin ile taahüt edilen (mâ hâlef) şerâittir: Uhud Dağı yerinde kaldığı müddetçe, deniz bir yün parçasını ıslatabildiği müddetçe[366] ona maddî ve manevî müzâherette *{yar-*

364 Sprenger'a bakınız. Üçüncü cilt, 215.

365 § 38. Fıkra.

366 Not-1 [IV/334] Sprenger (üçüncü cilt, 216, not 1) bu vesikada İslamiyet'ten hiç bahsi geçmediğini, onun için Muhammed tarafından müşrik Benî Eşca'larla bir düşman hücumuna karşı müdafaa maksadıyla akdedilmiş hakikî bir muâhede-i siyâsiyye gibi telakkî edilmesi lazım geleceğini söylüyor. Hücum etmesi muhtemel olan düşmanlar ise Kureyşîlerden başka kimse olamazdı. Bu vesika hakikî ve sahih ise ihtimal ki Nu'aym tarafından Peygamber hesabına yapılan entrikalarla hâiz-i irtibât olabilir. Bundan § 37. fıkrada bahsetmiştik. Mamafih bu fikri kısmen cerh edecek bazı haberler vardır. Aşağıdaki fıkrada görüleceği üzere Nu'aym'ın pederi Mes'ûd b. Ruhayle'nin reisi bulunduğu Eşca'larla bir muâhede akdedilmiştir. Binaenaleyh İbn Sa'd bize Benî Eşca'ların Muhammed ile akdeddikleri iki muhtelif muâhedenin hülâsasını vermiş olabilir. Fakat İbn Sa'd'ın eserinde gördüğümüz sâir vesâik ile bunları mukâyese edersek yalnız bir muâhede karşısında bulunmamız(ın) daha muhtemel olduğunu görürüz.

dımda} bulunmaya yemin etti (en-nasru ve'n-nasîha)." Vesika
[IV/334] Ali İbn Ebî Tâlib tarafından yazıldı.[367]

§95. Medine Muhâsarası senesinde (bit-tabîî Kureyşîlerin muvaffakıyetsiz seferlerinden sonra) Benî Eşca'lardan yüz kişi Mes'ûd b. Ruhayle'nin idaresi altında Medine'ye geldiler. Sel' Boğazı'nda Şi'b-i Sel"de karargâh kurdular. Muhammed gidip onları gördü ve kendilerine hurma tevzî' ettirdi *{dağıttırdı}*. Eşca'lar kendisine dediler ki: "Yâ Muhammed, sana bizden daha yakın bir yerde ikâmet eden ve bizden daha az kalabalık başka kimse tanımıyoruz. Senin ve kavminin yaptığınız muharebelerden dolayı sıkıntıya uğruyoruz. Bunun için seninle müzâkereye geldik." Muhammed onlarla bir muâhede akdetti. Bazıları Benî Eşca'ların Medine'ye Benî Kurayzalar aleyhindeki seferin nihayetinde geldiklerini ve yedi yüz kişiden terekküb ettiklerini söylüyorlar. Bu vakalardan sonra
[IV/334-335-336] Benî Eşca'lar İslamiyet'i kabul ettiler.[368]

VI. Yıl

6. Sene-i Hicriyye Vakâyı'ı

23 Mayıs 627-10 Mayıs 628

1	Muharrem	23	Mayıs	627	Cumartesi
30	Muharrem	21	Haziran	627	Pazar
1	Safer	22	Haziran	627	Pazartesi
29	Safer	20	Temmuz	627	Pazartesi
1	Rebîülevvel	21	Temmuz	627	Salı
30	Rebîülevvel	19	Ağustos	627	Çarşamba

367 Sa'd, 14 § 35; Hacer, üçüncü cilt, 1171-1172, numara 8289, buna Ebû Seleme Nu'aym b. Mes'ûd b. Âmir b. Üneyf el-Eşca'î diyor ve Ali'nin birinci sene-i hilâfetinde Cemel Muharebesi'nde (36. sene-i hicriyye) olduğunu söylüyor. Muâhededen bahsetmiyor; Nevevî, 598-599.

368 Sa'd, 39, § 92; Benî Eşca'ların Kurayzalar aleyhindeki sefer hıtâm bulduktan sonra gelmiş olduklarını iddia etmek adeta lüzumsuz idi. Çünkü biliyoruz ki Muhammed müttefikler siperlerin önünden çekilir çekilmez Kurayzalara karşı yürümüştü. Sprenger, üçüncü cilt, 216; Hacer, üçüncü cilt, 837, numara 2056 buna Mes'ûd b. Ruhayle b. Âiz b. Mâlik b. Hubeyb el-Eşca'î diyor ve Eşca'lar İslamiyet'i kabul ettikten sonra memleketlerinde bir ibadet mahalli (mescit yahut cami) inşa eylediklerini söylüyor. İbn Hacer'e nazaran Mes'ûd b. Ruhayle ile Nu'aym b. Mes'ûd b. Âmir arasında karâbet yoktu.

1	Rebîülâhir	30	Ağustos	627	Perşembe
29	Rebîülâhir	17	Eylül	627	Perşembe
1	Cemâziyelevvel	18	Eylül	627	Cuma
30	Cemâziyelevvel	17	Teşrînievvel	627	Cumartesi
1	Cemâziyelâhir	18	Teşrînievvel	627	Pazar
29	Cemâziyelâhir	15	Teşrînisâni	627	Pazar
1	Receb	16	Teşrînisâni	627	Pazartesi
30	Receb	15	Kânûnievvel	627	Salı
1	Şa'bân	16	Kânûnievvel	627	Çarşamba
17	Şa'bân	1	Kânûnisâni	628	Cuma
29	Şa'bân	13	Kânûnisâni	628	Çarşamba
1	Ramazan	14	Kânûnisâni	628	Perşembe
30	Ramazan	12	Şubat	628	Cuma
1	Şevval	13	Şubat	628	Cumartesi
29	Şevval	12	Mart	628	Cumartesi
1	Zilkâde	13	Mart	628	Pazar
30	Zilkâde	11	Nisan	628	Pazartesi
1	Zilhicce	12	Nisan	628	Salı
29	Zilhicce	10	Mayıs	628	Salı

Kuratâ Seferi [IV/339]

(10-30 Muharrem)

§1. Muharrem ayının onuncu günü[369] Peygamber Muhammed b. Mesleme'yi otuz kişi ile Necid'de Benî Bekr b. Kilâblar aleyhine gönderdi. Yolda eş-Şerabbe'de muhâriblerden bazı kadınlara rast geldiler. Bunlar develerin üstünde geçiyorlardı. Bunlardan bir muhârib karargâhının nerede bulunduğunu öğrendiler. O Araplara da hücum ile mallarını yağma etmeye karar verdiler. Bu Arapların karargâhlarına gayet ihtiyatkârâne yaklaşarak o günkü otlamadan sonra bütün mevâşînin *{hayvanların}* avdet etmesini *{dönmesini}* ve toplanmasını beklediler. Araplar hayvanlara su vermekle meşgul oldukları sırada Müslümanlar birden bire üzerlerine hücum ettiler, birçok deve ve koyun iğtinâm eylediler. Sonra Benî Bekir b.

369 Not-1 [IV/340] Vâkıdî'nin metninde bu senenin Muharrem ayı(nın) hicretten sonra [IV/341] 55. ay olduğu hataen söyleniyor. Çünkü Muhammed'in Mekke'den kaçtığı Rebîülevvel ayını birinci ay olarak sayarsak 6. sene-i hicriyye Muharrem'i ve Wüstenfeld'in cetvellerine nazaran 59. ve Caussin de Perceval'in cetvellerine nazaran 61. aydır. Caussin de Perceval Arapların sene-i kameriyyeyi sene-i şemsiyeye müsâvî *{eşit}* göstermek üzere her üç senede bir ay ilave ettiklerini tahmin eyliyor. Birinci sene-i hicriyye, § 13. fıkraya bakınız.

Kilâbları aramak üzere ilerlediler. Abbâd b. Bişr çukur bir noktada, bir subaşında düşman karargâhını buldu. Müslümanlar aynı kurnazlığı tekrar ederek hayvanların meradan dönmelerini beklediler. Akşam olduğu sırada sütlü hayvanlar sağıldıktan sonra Arapların üzerine birden bire hücum ederek on kadarını öldürdüler ve bütün mevâşîyi *{hayvanları}*
[IV/340] ele geçirdiler. Bu darbeyi vurduktan sonra azamî bir süratle geri çekilmeye baktılar. Çünkü bedevîlerin kendilerini takip edeceklerinden korkuyorlardı. Hızlı yol almak için koyunları da deve süratiyle yürümeye mecbur ettiler. Baskının ertesi sabah Medineliler müsâdeme mevkiinden alelâde iki günlük bir mesafede, Dariyye'de bulunuyorlardı. Binaenaleyh binnisbe *{nisbeten}* emin bir mevkide idiler. Buna rağmen aynı gayretle yollarına devam ettiler. el-Adâse tarîkini tuttular. Koyunlar her zaman aynı hızla yürüyemiyorlardı. Geride kalmaya ve daha yavaş yürümeye mecbur oldular. Bütün mevâşî *{hayvanlar}* sağ salim Medine'ye vasıl oldu. Ganâim 150 deve ile 3000 koyundan terekküb ediyordu. Beşte biri ber-mutad *{alışıldığı üzere}* tefrik edildikten sonra mütebâkîsi *{kalanları}* hey'et-i seferiyyeyi teşkil edenler arasında taksîm olundu. Muhâriblerden her biri hâssa-i ganimet olarak on iki deve yahut yüz yirmi koyun aldı. Bir deve on koyun kıymette takdîr
[IV/341] edilmişti. Sefer on dokuz gün sürmüştü.[370]

Benî Lihyân Seferi

Benî Lihyânlara Karşı Sefer (1-14 Rebîülevvel)

§2. Muhammed, Bi'r-i Maûne'de katledilen taraftarlarının akıbet-i elîmesinden pek müteessir ve mükedder olmuştu. Onların intikamını almayı hiç kalbinden çıkarmıyordu. Vâkıdî böyle söylüyor. Fakat İbn İshak'ın daha doğru bir rivayetine göre Muhammed, Reci' felaketinin[371] inikamını almak

370 Vâkıdî Wellhasuen, 225; Hişâm, 975; Hamîs, ikinci cilt, 2-3. Kuratâ yerine bazıları bu sefere Dariyye nâmını veriyorlar. Burası Basra'dan Mekke'ye giden yol üzerinde ve Basra'dan yedi merhale uzaktadır; Halebî, üçüncü cilt, 334.

371 4. sene-i hicriyye, § 7. ve müteâkib fıkralar.

üzere Benî Lihyânlar aleyhinde bir hey'et-i seferiyye i'zâmını düşünüyordu. Reci' felaketinin fâilleri olan Benî Lihyânları gâfil basmak istediği cihetle planlarının ne olduğunu kimseye haber vermedi. İki yüz piyade ve yirmi süvariden mürekkeb küçük bir kuvvet topladı. Medine'nin şimâl cihetinde Cürf kurbunda Madribü'l-Kubbe denilen yerde toplanması için emir verdi. Maksadı Suriye'ye doğru yürümekmiş gibi görünüyordu. Akşamüzeri karargâhı kaldırdı. Rebîülevvel'in biri idi. Gurâb Dağı arasından (Vâkıdî'ye göre Gurâbât) yürüdü. Mahît'ten, el-Betrâ'dan geçti. Sonra sola saptı. Yayn ile Sukayrât el-Yemâm (Vâkıdî'ye nazaran Sukayrât et-Temâm) [IV/342] mevkilerini arkada bıraktı. Doğru yoldan Mekke yolu üzerinde Mahacce istikametinde yürüdü. Cebrî yürüyüşle, Emec ile Usfân arasında imtidâd eden *{uzanan}* Benî Lihyânlara ait bulunan Gırân isminde bir vadiye gelince Sâye nâmındaki civar bir noktada nihayet tevakkuf etti. Mamafih düşman Muhammed'in hareketinden bir dereceye kadar haber almıştı. Alelacele çekilerek dağlar üzerinde tahassun etmişti *{sığınmıştı}*. Muhammed'in yanındaki küçücük kuvvet orada kendilerine kâbil değil hücum edemezdi. Binaenaleyh Muhammed dağ tepelerinde onlara hücum fikrini terk ile planını değiştirdi, Mekke üzerine bir nümâyiş *{gösteri}* yapmayı düşündü. Usfân'a kadar ilerledi. Oradan Mekkelileri korkutmak için Ebû Bekir'i on süvari ile Kurâ'u'l-Gamîm'e kadar yolladı. Ebû Bekir Mekke'ye sadece küçük bir telaş ilkâ ettikten sonra avdet etti. Mekke'de Muhammed'in Dacnân'a kadar ilerlemiş olduğu rivayet edildi. Ve buna inanıldı. Muhammed, on dört günlük bir gaybûbetten *{kaybolduktan}* sonra Medine'ye döndü. Bu esnada camide Ümmü Mektûm imâmet etmişti. İbn İshak, Hubeyb b. Adiyy'in Kureyşîler tarafından daha evvelce öldürülmüş olduğunu[372] zannediyor. Hâlbuki Vâkıdî ise tarihleri birbirine karıştırarak Hubeyb'in Mekke'de henüz esir bulunduğunu Kureyşîlerin nâ-gehânî *{ansızın}* bir baskın ile Peygamber'in esiri kurtarmak maksadında olduğuna ihtimal ver-

372 4. sene-i hicriyye, § 8.

[IV/343] diklerini söylüyor. Vâkıdî'nin bu rivayeti pek şayân-ı itimat değildir. Sonradan ilave edilmişe benziyor.[373]

Gâbe Seferi

Gâbe yahut Zû-Kared Seferi (3-8 Rebîülâhir)

§3. Rebîülâhir'in üçüncü Çarşamba günü sabahleyin erkenden[374] Uyeyne b. Hısn el-Fezârî maiıyetinde *{yanında}* birçok Gatafân süvarileriyle Peygamber'in sağmal develeri üzerine hücum ederek bunları iğtinâm etti *{yağmaladı}*. Peygamber'in develeri cem'an yirmiye bâliğ oluyordu *{ulaşıyordu}*. Ekseriya Beyzâ'da otluyorlardı. Fakat orada ot bitince develer Gâbe'ye götürülmüştü. O civarlarda mebzûl *{bol}* olan esl ve turfa nebatları mebzûl bir mera teşkil ediyordu. Hayvanların muhafazası Ebû Zerr el-Gıfârî'ye tevdi' olunmuştu. Sağdığı sütleri her akşam Medine'ye Peygamber'e getirirdi. Gatafânların hücumu vukû'a geldiği zaman Ebû Zerr'in yanında zevcesinden başka oğlu ve daha sâir kimseler de vardı. Uyeyne kırk süvari ile geldi, yirmi deveyi iğtinâm etti, hayvanları müdafaaya teşebbüs etmiş olan Ebû
[IV/344] Zerr'in oğlunu öldürdü. Ganâimi emin bir mahale götürmek arzusuna düşerek, Medine'ye doğru kaçan diğer kimseleri takibe ehemmiyet vermedi. Bu haberi ilk Medine'ye götüren Seleme b. el-Ekva' olmuştur. Sâniyetü'l-Vedâ' Tepesi'ne vasıl olunca o kadar yüksek sesle haykırmaya, etrafa telaş vermeye başladı ki bütün Medine'de duyuldu. Peygamber'in vakayı öğrenir öğrenmez vukû' bulan davetine icabet edebilecek halde pek az kişi bulunuyordu. Alelacele sekiz sahabeden mürekkeb bir heyet hazırlandı. Bunlar bâr-gîrlere *{atlara}*

373 Vâkıdî Wellhausen, 226-227; Hişâm, 718-719; Taberî, birinci cilt, 1500-1501, bu seferin Cemâziyelevvel'de vukû' bulduğunu söyler; Esîr, ikinci cilt, 143-144; de Cemâziyelevvel'den bahseder; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 32; Hamîs, ikinci cilt, 3-5; Halebî, üçüncü cilt, 101-102.

374 Not-1 [IV/346] Bazılarına nazaran bu sefer Muhammed'in Hudeybiye'den avdetinden sonra, binaenaleyh 6. sene-i hicriyye Zilhicce'sinde yahut 7. sene-i hicriyye ibtidâlarında vukû'a gelmiştir (Taberî, birinci cilt, 1502; Esîr, ikinci cilt, 144).

binerek bilâ-teehhür *{gecikmeksizin}* takibâta çıktılar. İsimleri şunlardır: Mikdâd b. Amr, kendisine el-Esved de denirdi; Abbâd b. Bişr, Benî Abdüleşhellerden; Üseyd b. Züheyr, Benî Hâriselerden; Ukkâşe b. Mihsân; Muhriz b. Nadle, ikisi de Benî Esed b. Huzeymelerden; Ebû Ayyâş Ubeyd b. es-Sâmit; Ebû Katâde el-Hâris b. Rib'î ve Sa'd b. Zeyd. Bu küçük Müslüman kuvvetinin kumandasını Peygamber Sa'd'a vermişti. Bazıları hey'et-i seferiyyede Üseyd b. Hudayr'ın yerine Seleme b. Amr b. el-Ekva''ın bulunduğunu söylüyorlar. Bu ilk heyet o kadar süratle hareket etti ki firari düşmanın arkasından yetişti ve müsâdemeye girişti. Ebû Katâde Mes'ade b. Hakeme'yi öldürdü. Sonra reis Uyeyne'nin oğlu olan genç Habîb (yahut Hubeyb) b. Uyeyneyi de öldürdü. Ukkâşe b. Mihsân, oğlu Amr ile birlikte bir deveye binmiş olan Avbâr'a (yahut Avsâr) yetişti. Bir mızrak ile ikisini birden delerek ölü bir [IV/345] halde onları yere düşürdü. Fakat Müslümanlar da mühim bir zâyiâta uğradılar. Çünkü pek ateşli bir bâr-gîre râkib olan Muhriz b. Nadle'yi hayvan, düşmanların arasına sürükledi. Arkadaşları imdadına yetişinceye kadar katledildi. Kendisini Mes'ade'nin mi yoksa o bâr-gîr(in) mi öldürdüğü malum değildir. Bu suretle develerin on tanesi istirdâd edilebildi *{geri alınabildi}*. Düşman diğer on deve ile kaçabildi. Bu sırada daha büyük bir tehlikeden korkan Muhammed 500-700 kişilik bir kuvvet toplamış, o da firarileri takibe çıkmıştı. Düşmana yetişemedi. Zû-Kared'e kadar ilerledi. Bir gün ve bir gece tevakkuftan sonra pazartesi günü Medine'ye döndü. Yalnız beş gün gaybûbet etmişti. Medine'de Medineli Sa'd b. Ubâde üç yüz Hazrec ile Peygamber'in avdetine kadar muhafızlık etti. Askeri beslemek üzere bir miktar hurma ile on deve gönderdi. Peygamber'in gaybûbetinde İbn Ümmü Mektûm imâmet etti. Bazılarına nazaran müşriklerden Furka b. Mâlik b. Huzeyfe b. Bedir dahi itlâf edilmiştir *{yok edilmiştir}*. Hubeyb b. Uyeyne ile aynı deveye râkib olduğu söyleniyor.[375] [IV/346]

375 Vâkıdî Wellhasuen, 227-232; Hişâm, 719-725; Taberî, birinci cilt, 1502-1510; Buhârî, ikinci cilt, 119-120, bunun Hayber Seferi'nden üç gün evvel vukû'a geldiğini söylüyor; Verdî, ikinci [IV/346] cilt, 123; Esîr,

Gamr Seferi
(Rebîülâhir)

§4. Rebîülâhir ayında Muhammed Ukkâşe b. Mihsân'ın kumandası altında Benî Esed b. Huzeymelere[376] karşı kırk kişi sevketti. Müslümanlar gayet hızlı yürümüş olmakla beraber düşmanı gafil avlayamadılar, karargâhı boş buldular. Araplar yüksek yaylalar, emin mahallere kaçmışlardı. Mamafih Ukkâşe her istikamette memleketi dolaşarak orada müterassıd *{gözlemci}* vaziyetinde kalmış olan bazı düşman pîş-dârlarını *{öncülerini}* ele geçirebildi. Bunlar uykuda bulundukları sırada Ukkâşe'nin refîkleri tarafından esir edilmişlerdi. İcrâ edilen tazyîkât *{baskılar}* üzerine Esedlerin yüksek yaylaya kaçtıklarını; fakat mevâşîden *{hayvanlardan}* bir kısmının civarda akrabalardan bazıları nezdinde mahfûz bulunduğunu haber vermeye mecbur oldular. Ukkâşe derhal mevâşîyi ara-
[IV/347] maya çıktı. Takriben iki yüz deve iğtinâm etti *{yağmaladı}*. Bu ganâim ile Medine'ye hemen döndü.[377]

ikinci cilt, 144-146; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 32-33; Hamîs, ikinci cilt, 5-9; Gâbe Medine'den dört mil mesafede, Suriye istikametinde idi; Halebî, üçüncü cilt, 103-111.

376 Not-1 [IV/347] Esed b. Huzeymeler Medine ile Basra Körfezi'nde Dicle ve Fırat Nehirlerinin mansıbı *{konumu}* arasında mütevassıt *{ortalanmış}* bir vaziyette büyük bir ülkede sakin bulunuyorlardı. Absler, Gatafânlar, Dabbeler, Tayylar, Yerbû'lar, Cezîmeler, Kinâneler, Rebî'alar, Hanzelelerle hem civar idiler. Ve Wüstenfeld'in Regis. Eserinde, 86-97. sahifelerde Esed b. Huzeymeler kabilesine ait yerlerin, dağların ve vadilerin esâmîsi *{isimleri}* muharrerdir *{yazılıdır}*. İslamiyet'e daima en çok muârız bir vaziyette kalmış olan bu kabileden, 11. sene-i hicriyyede kabilelerin büyük isyanı zamanında kâzib Peygamber Tuleyha zuhur etmişti.

377 Vâkıdî Wellhasuen, 232; Hişâm, 975; Taberî, birinci cilt, 1554; Esîr, ikinci cilt, 158, bu sefere el-Amk nâmını verir; Hamîs, ikinci cilt, 9, Gamr'ın Feyd'den iki gecelik mesafede olduğunu söylüyor; Halebî, üçüncü cilt, 347; Yâkût, üçüncü cilt, 813-814; Gamr nâmını taşıyan muhtelif mahallerden bahsediyor. Bu Gamr 814. sahifenin 10. satırında Selma Dağı kurbunda Es'adlerin bir kuyusu diye zikredilen mevki olmak îcâb eder.

İlk Zü'l-Kassa Seferi[378]

(Rebîülâhir)

§5. On Müslüman (Muhammed'in emriyle olup olmadığı tasrîh edilmiyor)[379] Muhammed b. Mesleme'nin kumandası altında hareket ederek Zü'l-Kassa'ya gittiler. Burası Benî Sa'lebelerle Benî Uvâllere ait bir kuyu idi. Arapları basmak [IV/348] ve ganâim almak ümidinde idiler. Hâlbuki iş ber-aks *{aksine}* oldu. Çünkü Müslümanlar uykuda bulundukları sırada takriben yüz kadar düşman tarafından gafil avlandılar. Hepsi katledildi, esvâbları *{kıyafetleri}* soyuldu. Pek ağır surette mecrûh *{yaralı}* düşen kumandanları Muhammed b. Mesleme kendisine geldiği vakit tesadüfen oradan bir Müslüman geçmemiş olsa idi öldüğü yerde terk-i hayat edecekti. Fakat istimdâd etti. O Müslüman kendisinin sesini duydu, ona yardım etti ve (onu) Medine'ye kadar getirdi. Mamafih bazılarına göre bu on kişilik hey'et-i seferiyyeden yalnız üçü yani iki Müzenî ile bir Gatafân vefat etmiştir.[380] [IV/349]

378 Not-1 [IV/348] Bu Zü'l-Kassa'nın aşağı(da)ki fıkrada bahsolunan Zü'l-Kassa ile aynı yer mi yoksa başka bir mahal mi olduğunu me'hazlardan *{kaynaklardan}* pekiyi anlamak kâbil değildir. Yâkût (dördüncü cilt, 195, 15. ve müteâkib satırlar) dört rivayet toplamıştır. Fakat bunların muhtelif mahallere mi delâlet ettiklerini söylemiyor: (1) Zubâle ile Şekûk arasında, Şekûk'tan ötede iki mil mesafede bir mahal. Burada Bedevîler'in bir sahrıncı (kulb) *{su havzası}* vardı ki yağmur suları toplanırdı ve gayet tatlı bir su olurdu (Ezb-i Zülâl). Yâkût'un rivayetince Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın [IV/349] hey'et-i seferiyyesi buraya gelmiştir (§ 6. fıkraya bakınız); (2) Ecâ Dağı üzerinde Benî Tarîflere ait bir kuyu; (3) Tayylara ait Silsile-i Cibâl'de bir tepe. Sakif ve Gazver kurbunda; (4) Rabaza istikametindeki yol üzerinde Medine'den 24 mil mesafede bir mahal. Halîfe Ebû Bekir sonra 11. sene-i hicriyyenin büyük isyanlarını teskîne yollamadan evvel ordusuna burada resmîgeçit yaptırmıştı. İhtimal ki bu hadiste bahsolunan mevki burasıdır. Binaenaleyh aşağıki fıkradaki mevki ile de aynı şeydir.

379 Not-2 [IV/349] Hadisin muhteviyatından anlaşıldığına göre bu, Peygamber'in tertip ettiği hey'et-i seferiyyelerden değildi. Bedevî kabilelerin gönüllülerinden ibaretti. İhtimal ki bu yabancılarla böyle bir sergüzeşte *{maceraya}* atılmak istemiştir. Az kaldı terk-i hayat ediyordu. Hatta ne refîklerinin ne kendisini Medine'ye getiren kimsenin Müslüman olmamaları bile muhtemeldir.

380 Vâkıdî Wellhausen, 232-233; Hişâm, bundan hiç bahsetmiyor; Taberî, birinci cilt, 1554; Esîr, ikinci cilt, 158; Hamîs, ikinci cilt, 1009, Zü'l-Kassa'nın Medine'den 24 mil mesafede olduğunu söylüyor; Halebî, üçüncü cilt, 347.

İkinci Zü'l-Kassa Seferi

(Rebîülâhir)

§6. Yukarı(da)ki vakadan birkaç gün sonra Muhammed Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın kumandası altında Zü'l-Kassa'ya doğru kırk kişilik bir kuvvet sevketti. Bu heyet cumartesi günü hareket ile yalnız iki gün hariçte kaldı. Muhâribler, Sa'lebeler, Anmâr tarafından iskân edilmiş olan havâlîde uzun bir korkaklık hüküm sürmüştü. el-Mevâz'da ve oradan Tağlemîn'e kadar imtidâd eden bütün havâlîde ise mebzûl *{bol}* bir yağmur yağmıştı. Yukarı(da)ki Araplar tekrar hayat bulan meralarda hayvanlarını otlatmak üzere bu yağmur izlerini ta-
[IV/350] kip ederek ilerlemişlerdi. Bundan dolayı Medinelilere ait hayvanatı da birden bire basarak iğtinâm etmek *{yağmalamak}* tehlikesini arz ediyorlardı. Çünkü Medinelilerin hayvanları Batn-ı Haykâ'da otluyorlardı. İşte Ubeyde kırk kişi ile bunlara karşı yürüdü. Medine'den gurûb-ı şemse *{gün batımına}* doğru hareket etmiş ve bütün gece yol yürüyerek tulû-ı şems *{gün doğumu}* ile beraber Zü'l-Kassa'ya vasıl olmuştu. O civarda bulunan düşman derhal kaçtı. Müslümanlar kendi mallarını zapt etmeden evvel onlar dağlar arasında emin mahallere çekildiler. İçlerinden yalnız biri esir edildi. İslamiyet'i kabul ettiği cihetle serbest bırakıldı. Birkaç hayvan ile bazı esâs-ı beytiye *{ev mobilyaları}* iğtinâm olundu *{yağmalandı}*.[381]

Cemûm Seferi

§7. Zeyd b. Hârise Cemûm'a doğru bir sefer yaptı ve Benî Müzeynelerden Halîme isminde bir kadını esir aldı. Bu kadın Müslümanlara Benî Süleymlerin bir karargâhı(nın) nerde bulunduğunu haber verdi. Müslümanlar karargâh üzerine hücum ettiler, birçok ganâim ve esir aldılar. Bunlar arasında Halîme'nin kocası da vardı. Muhammed Halîme'ye kocasını verdi, ikisini de serbest bıraktı.[382]

381 Vâkıdî Wellhasuen, 233; Hişâm, 973; Taberî, birinci cilt, 1554; Esîr, ikinci cilt, 158; Hamîs, ikinci cilt, 10; Halebî, üçüncü cilt, 438.

382 Taberî, birinci cilt, 1555; Ya'kûbî, ikinci cilt, [IV/351] 74; Esîr, ikinci cilt, 158; Hamîs, ikinci cilt, 10, el-Cemûh nâmı da verilen Cemûm Batn-ı Nahl'de, Medine'den dört mil mesafede bulunmaktadır; Halebî, üçün-

Îs Seferi[383]

(Cemâziyelevvel)

§8. Gâbe Seferi'nden avdet eder etmez[384] Muhammed bir Kureyşî kervanının Suriye'den Irâk tarîki denilen yoldan avdet etmekte olduğunu ve rivayete nazaran Furât b. Hayyân'ın idaresi altında bulunduğunu haber aldı. Peygamber kervanı basıp emvâlini iğtinam etmek için 170 kişilik bir heyet-i seferiyye tertip etti. Bunu Zeyd b. Hârise'nin kumandası altına verdi. Bu teşebbüs muvaffakiyetle neticelendi. Zeyd bir pusu kurdu. Emtiayı *{eşyaları}* ele geçirdi. Birtakım esirleri aldı. Bunların arasında Mugire b. Muâviye b. Ebi'l-Âs ile Ebu'l-Âs b. er-Rebî'a da vardı. Muhammed Mugîre'nin muhafazasını zevcesi Âişe'ye tevdî etti. Hâlbuki Âişe başka kadınlarla lafa koyulduğundan esiri muhafaza etmeyi unuttu. Mugîre fırsattan istifâde ile kaçtı ve kayboldu. Peygamber avdet edip de esiri göremeyince Âişe hatasını itirafa ve esirin firar etmiş olduğunu beyâna mecbur [IV/352] kaldı. Muhammed bir an hiddet içinde zevcesine beddua etti. Allah'ın elini kesmesini temenni eyledi. Sonra Mugire'nin takibine adamlar gönderdi. Sûreyn'de Mugîre'ye yetiştiler. Orada Mugîre Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kumandası altında Medine'ye avdet eden bir Müslüman kuvve-i askeriyyesine rast geldi. Huvât b. Cübeyr Mugîre'yi tutarak Peygamber'e getirdi. Muhammed eve avdet edince zevcesi Âişe'yi aleyhindeki bedduadan dolayı gayet mükedder gördü. Kendisinin rivayetine itimat etmek la-

cü cilt, 348; Yâkût, ikinci cilt, 119, 6-8, başka iki Cemûm'dan bahsediyor. Biri Kubâ ile Basra Dağı arasında, Mekke yolundadır. Diğeri Benî Süleymlere ait bir arazidir. Mamafih bazıları bunların aynı şey olduklarını temin etmektedirler.

383 Not-1 [IV/352] Îs Benî Süleymlere ait bir mevki idi. Burada Zenbânü'l-Îs adı verilen bir çeşme vardı ve rivayete nazaran Süvârakî'nin [IV/353] altında idi. Hâlbuki Bahr-ı Ahmer *{Kızıl Deniz}* sahiline karîb bir mahalde Mekke ile Medine arasındaki kervan yolu üzerinde Zü'l-Merve civarında başka bir Îs daha vardır. Hudeybiye muâhedesinden *{antlaşmasından}* sonra Ebû Basîr orada ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir *{yerleşmeyi seçmişti}* (Yâkût, üçüncü cilt, 753, satır, 12; 7. sene-i hicriyye, § birinci fıkraya da bakınız). Bu söz kervanın Irak tarîki denilen yoldan geldiğine dair Vâkidî'nin verdiği malumatı cerh ediyor.

384 6. sene-i hicriyye, § 3.

zım gelirse, bedduanın tesirâtı görülmeye başlamıştı. Âişe'nin sağ kolu bî-hareket bir halde sarkıyordu. Muhammed söylediği sözlerden nâdim olarak Allah'a dua etti: Ben pek hadîd *{hiddetli}* bir adamım. Başkaları gibi benim de bazen gözlerim hiddetten kararıyor. Şayet Müslümanlardan birine inkisâr edecek *{kırıcı}* olursam, bedduâmı hayır duaya tebdil eyle Yâ Rabbî!
[IV/353] Âişe'nin kolu derhal şifâ-yâb oldu.[385]

§9. Peygamber'in kerîmesi Zeyneb'in kocası olan diğer esir Ebu'l-Âs b. er-Rebîa' Bedir muharebesinden sonra bir kere daha Peygamber'in eline düşmüştü.[386] Şimdi yine esir sıfatıyla tulû-ı şemsten *{güneş doğmadan}* evvel Medine'ye vasıl olduğu zaman zevcesi Zeyneb'i bulmuş ve onun taht-ı himâyesine *{koruması altına}* girmişti. Bu surette şahsına el sürülmez bir hale gelmişti. Dört senelik bir iftirâka *{ayrılığa}* rağmen kocasını halen seven Zeyneb onu yalnız taht-ı himâyesine kabul etmekle kalmadı, daha o sabah Peygamber sabah namazını kılar kılmaz kapısının önüne giderek herkese işittirecek surette yüksek sesle Ebu'l-Âs'ın kendi taht-ı himâyesinde olduğunu ilan etti. Herkes hayret içinde kaldı. Muhammed kendisinin bu entrikaya iştirak etmiş olduğuna dair bir şüphe vücûd bulmasına meydan vermemek için kerîmesinin kendisinden bir şey istimzâc etmeden *{fikrini sormadan}*, kendisine hiçbir şeyi söylemeden böyle bir harekette bulun-
[IV/354] muş olduğunu alenen beyâna mecbur oldu. Mamafih kızının taahhüdü(nün) bütün Müslümanlar için makbul ve muteber olduğunu ilan etti. Sonra, Muhammed yine Zeyneb'in ısrarı üzerine Ebu'l-Âs'a elinden alınan bütün emvâlini *{mallarını}* geri verdi. Fakat Ebu'l-Âs ile münâsebât-ı cinsiyyede *{cinsel ilişkide}* bulunmak için kızına müsaade etmedi. Bunun üzerine Ebu'l-Âs Mekke'ye döndü. İşlerini düzeltti. Tekrar Medine'ye gelerek İslamiyet'i kabul etti ve zevcesini tekrar aldı.[387]

385 Vâkıdî Wellhausen, 233-234; Taberî, birinci cilt, 1155; Esîr, ikinci cilt, 158; Hamîs, ikinci cilt, 10, Îs'in Medine'den dört mil uzaklıkta bir mevzi olduğunu söylüyor; Halebî, üçüncü cilt, 348-350.

386 İkinci sene-i hicriyye § 82.

387 Vâkıdî Wellhausen, 233-234; Hişâm, 469; Taberî, birinci cilt, 1555; Ya'kûbî, ikinci cilt, 73; Esîr, ikinci cilt, 158; Hamîs, ikinci cilt 73; Mu-

Tarf Seferi

(Cemâziyelevvel yahut Cemâziyelâhir)

§10. Zeyd b. Hâris'in on beş kişi ile Tarf'da Benî Sa'lebelere hücuma gitmesi Cemâziyelevvel'de midir, Cemâziyelâhir'de midir, malum değildir. Çünkü Vâkıdî bu iki tarihin ikisini de söylüyor. Araplar işi vaktinde haber alarak ve bizzat Peygamber'in bütün Müslümanlarla birlikte hücum ettiğine zâhib olarak *{sanıya kapılarak}* alelacele kaçtılar. Zeyd'in adamları "Emit! Emit!" nidâsıyla kendilerini şiddetle takib ettilerse de [IV/355] arkalarından yetişmek kâbil olmadı. Yalnız Zeyd'in eline yirmi kadar deve ile bir o kadar koyun geçti. Hey'et-i seferiyye dört günlük bir gaybûbetten *{yokluktan}* sonra sağ salim Medine'ye döndüğü vakit iştirâk edenlerden her birinin hissesine ganâimden *{ganimetlerden}* ya iki deve yahut yirmi koyun düştü.[388]

Hısmâ Seferi

(Cemâziyelâhir)

§11. Peygamber'in ashabından Dıhye b. Halîfe el-Kelbî Peygamber tarafından Suriye'de imparator Herakliyus'u ziyaret etmişti. Esvâblarla *{elbiselerle}* paradan ibaret birçok hedâyâ *{hediyeler}* ile avdet ettiği sırada bazı Cüzâmîler Hısmâ'da kendisine hücum ederek[389] yanındaki şeylerin hepsini

hammed'in Zeyneb'i Ebu'l-Âs'a yedinci sene-i hicriyyede yeniden tezvîc ettiğini *{evlendirdiğini}* söylüyor; Halebî, üçüncü cilt, 349-350; Hacer, dördüncü cilt, 225, satır 9, Mûsâ b. Ukbe'nin rivayetine istinâd ederek Ebu'l-Âs'ın Ebû Basîr tarafından esir edildiğini söylüyor. 7. sene-i hicriyye, § 1.

388 Vâkıdî Wellhausen, 234; Hişâm, 979; Taberî, birinci cilt, 1555; Esîr, ikinci cilt, 158; Hamîs, ikinci cilt, 10; Tarf'ın Medine'ye 36 mil mesafede olduğunu söylüyor; Halebî, üçüncü cilt, 350-351; Yâkût, üçüncü cilt, 531, satır 11, Tarf'ın Nuhayl'in ötesinde Merkî'ye civar bir menba olduğunu söylüyor.

389 Not-1 [IV/358] Hısmâ Arabistan'ın şimâlî çölü olan Bâdiyetü'ş-Şam'da kâin *{yerleşik}* bir arazidir. Benî Cüzâmlar burada otururlardı. Dağlık bir yerdir. Vadi'l-Kurâ'dan takriben iki gecelik mesafededir. Tebük'ün bulunduğu vadinin garb cihetinde Hısmâ Dağı, şark tarafında Şurûrî Dağı vardır. Hısmâ ile Medine arasındaki mesafe sekiz geceliktir. Hısmâ nâmı altında yâd edilen ülke birtakım dağlardan ve sahralardan

elinden aldılar. Bunu yapanlar Hüneyd b. Ârız ile oğlu Ârız b. el-Hüneyd idiler. Mamafih Benî ed-Dubeyblerden bazıları alelacele yetiştiler, mütecâvizleri tuttular. Her şeyi Dıhye'ye iadeye onları mecbur ettiler. Bu surette Peygamber'in memuru yoluna devam edebildi ve sağ salim Medine'ye vasıl
[IV/356] oldu. Bazılarına nazaran gâsıbları aldıkları şeye icbar eden Kudâ'alardan bir adamdır. Tesadüfen o sırada Cüzâmlar kabilesinden Rifâ'a b. Zeyd el-Cüzâmî isminde biri kabilesinin sefiri sıfatıyla Peygamber'i ziyarete gelmiş, Kur'ân'ı tetkik için bir müddet Medine'de kalmış, sonra kabilesine hitaben bir mektubu hâmilen geri dönmüştü. Bu mektupta Muhammed Cüzâmları İslamiyet'e davet ediyor ve buna mukabil kendilerine tecavüz etmemeyi va'd eyliyordu.[390] Cüzâmların muhtelif kabileleri[391] yani Gatâfanlar, Vâiller, Selâmatlar, Bah-

terekküb eder *{oluşur}*. Tebük'ten Ayle'ye Tîh'e Benî İsrâîl'e ve Harre-i Nuhayl arkasında Benî Uzrelerin ülkesine kadar imtidâd eder *{uzanır}*. Bu havâlînin suları gayet fenadır. Tekmîl-i memleket gayet fenadır. Müslüman hadisine nazaran bu, tufân-ı umûmiyenin son sularının Hısmâ'da zâil olmasından neş'et etmiştir (Yâkût, ikinci cilt, 267; 8. ve müteâkib satırlar). Hısmâ bedevî Araplar tarafından pek maruf olan yerlerden (Menâhil) yeri idi. Cüzâmîler ile Fuzâra arasında bulunuyorlardı. Meşhur Bi'r-i Erim burada idi (Hemedânî, 129, satır 19-20; Sprenger'a bakınız. Üçüncü cilt, 280, not 2; bu havâlînin coğrafyası ve esâmîsi tetkik edilmektedir).

390 Not-2 [IV/359] İbn Sa'd'dan bu mektubun metnine ber-vech-i âtî tesadüf ediyoruz: "Bu Muhammed Rasulullah'ın Rifâ'a b. Zeyd'e kendi kabilesi ve onlarla müttefik olanlar için (Benî Cüzâmlar) İslam'ı kabule daveti zamanında yazdığı mektuptur. Kim bu daveti kabul ederse Allah'ın cemâatıne (Hizbullah) dâhil olacaktır. Kim kabul etmezse iki ay taht-ı emândadır." Bütün kabile teklifi kabul etti ve İslamiyet'e dâhil oldu (Sa'd 74, § 140, mektubun Hudeybiye mütarekesi ile Hayber Seferi arasındaki devrede yazılmış olduğunu kabul ediyor). İbn Sa'd'a nazaran Rifâ'a'nın tam adı Rifâ'a b. Zeyd b. Umeyr b. M'abed b. el-Cüzâmî idi. Hacer'e bakınız. Birinci cilt 1060, numara 2652. Burada üçüncü satırda Cübeyr Hayber tarzında tashîh olunuyor.

391 Not-3 [IV/359] Cüzâmlar Suriye hudûdu boyundaki havâlîde ikamet ederlerdi. Başlıca merkezleri Şam'dan beş günlük mesafede Mekke'ye giden yol üzerinde ve meşhur Mu'te meydan muharebesi kurbunda kâin-i meân *{yerleşik mekân}* idi. Yukarıda ismi geçen Hısmâ Erim'den başka deniz kenarında Selâsil, Medyen, Mînâ, mevkilerine ve Libnî'ye ve daha sâir mevâkı(y)a *{yerlere}* mâlik idiler. Muahharan hepsi Mısır'a hicret etmişlerdi (Wüstenfeld, Regist., 186).

râlar kezâlik birçok Salâmanlar ve Sa'd Huzeymler Rifâ'a'yı dinlemek ve Peygamber'in tekliflerine vakıf olmak için ictima etmişlerdi. Hâzırûnun hepsi teklif olunan şerâiti muvafık buldular ve Müslüman oldular. Muhammed kabilelerin bu ihtidâsından haberdar olmadığı cihetle Medine'ye avdet eden Dıhye, Cüzâmlardan gördüğü muameleden dolayı şikâyette bulunacak, mütecâvizleri te'dîb için elli kişi ile hareket etmesini Zeyd b. Hâris'e emretti. Zeyd yanında Dıhye ve Benî Uzrelerden rehber hizmetini gören bir Arap da olduğu halde yola çıktı. Avlâc'dan geçtikten sonra Recle'de ictimâ etmiş olan Cüzâmları ale'l-gafle bastı. Hüneyd ile oğlu Ârız müsâdemede maktul düştüler. Bin deve, beş bin koyun, yüz kadın galiplerin eline düştü. Benî ed-Dubeyblerin Hayyân b. Mille'nin riyâseti altında bir heyet-i mürahhasaları *{Elçi heyetleri}* Zeyd'e gelerek ganâim iadesini talep etti. Müslüman olduklarını söy- [IV/357]
lüyorlardı. İddialarını teyit için Kur'ân'ın ilk sûresini tilavet eylediler. Buna rağmen heyet-i murahhasa pek fena bir kabul gördü. Çünkü Araplar Müslümanları Peygamber tarafından tespit edilen şerâit *{şartlar}* ve taahhüdâta *{verilen sözlere}* riayet etmemekle itham eyliyorlardı. Kendi keçilerine bakmak için Kura-'ı Rabbe'ye çekilmiş olan Rifâ'a b. Zeyd kabilesinin talebi üzerine Peygamber ile yeniden müzakerâtta bulunmak üzere Medine'ye dönmeye mecbur oldu. Araplar için kadınları ve mevâşîyi *{koyunları}* istirdâd etmek *{geri göndermek}* pek hâiz-i ehemmiyet olduğu cihetle Rifâ'a bu seyahati büyük bir süratle yaptı ve Medine'ye üç günde yetişti. Yazmış olduğu muâhedeyi Peygamber'e iade etti. İ'tilafnâmenin şerâitine *{şartlarına}* rağmen Zeyd'in Araplara hücum ederek mallarını almış olduğunu söyledi. Muhammed müzâkereye rıza gösterdi. Bütün emvâl *{mallar}* iade edilecek olursa vefat eden iki adamın hesabı(nın) sorulması kararlaştı(rıldı). Bunun üzerine Muhammed Ali b. Ebî Tâlib'i üserâyı *{esirleri}* ve ganâimi *{ganimetleri}* geri verdirmek emriyle Zeyd'in karargâhına gönderdi. Zeyd'in Ali'ye verilen salâhiyyetten şüphe etmemesi için Ali'ye bütün Müslümanların tanıdığı kılıcını verdi. Üserânın *{esirlerin}* ve ganâimin iadesi bilâ-hâdise *{olay ol-*

madan} vukû'a geldi *{gerçekleşti}*. Müslümanlar Medine'ye
[IV/358-359] döndüler.[392]

Sa'd Huzeymler

§12. Yukarı(da)ki malumata Sa'd tarafından Sa'd Huzeym ve Cüzâm kabilelerinin ihtidâsına dair verilen malumatı da ilave edeceğiz. Şüphesiz ki bunların ihtidâları bu devrede vukû'a gelmiştir. Sa'd Huzeymler hakkında hemen hemen hiç malumat yoktur. Çünkü büyük Kudâ'a kabilesinin pek az maruf
[IV/360] ve ihtimal ki pek az kalabalık bir dalı idiler. Yalnız İbnü'l-Kelbî'den öğrendiğimize göre Kudâ'alar İslamiyet'ten evvelki eski zamanlarda daima dağınık oldukları vakit Sa'd Huzeymler akrabaları Cüheynelerle beraber hicret ettiler. Birlikte cenûbî *{güney}* Arabistan'ın Necid kıtasına ilk hicret edenler onlar olmuşlardır. Bu, kabilelerin hicretlerine dair an'anâtın *{örflerin}* bildirdiği devrede cereyan etmiştir.[393] Taberî'nin bir fıkrasından anlaşıldığına göre[394] Sa'd Huzeymler heyet-i sefâreti dokuzuncu sene-i hicriyyede muvasalet etmiştir. Fakat bu haber o kadar müphemdir ki, büyük bir ehemmiyet atfedemeyiz. Taberî'de vakâyı'ın tarih sırasıyla tertibi her zaman kat'î ve emin değildir. Sa'd Huzeymler Cüzâmlarla birlikte Suriye hudutlarında sakin idiler. Rifâ'a b. Zeyd meselesinde Cüzâmlarla olan münâsebetleri bunu ispat ediyor.[395]

Sa'd Huzeymlerin İhtidâsı

§13. (Vâkıdî) Sa'd Ḥuzeym kabilesinin ihtidâ meselesini Peygamber ile müzakere etmek üzere Medine'ye bir heyet

392 Hişâm, 975; Vâkıdî Wellhausen, 234-236; Taberî, birinci cilt, 1555-1556, 1740-1745; [IV/358] Ya'kûbî, ikinci cilt, 74; Esîr, ikinci cilt, 159, Hudeybiye muâhedenâmesini *{antlaşmasını}* mün'akid *{imzalanmış}* gibi göstererek tarih hatasına düşüyor; Hamîs ikinci cilt, 10-11, Hısmâ'nın Zâtu'l-Kurâ şimâlinde *{kuzeyinde}* (verâ, arka) bir vadi olduğunu söylüyor. Halebî, üçüncü cilt, 351-352; Hacer, birinci cilt 1060, numara 2652, İbn İshak'a istinaden Rifâ'a'nın Muhammed'e Hudeybiye mütârekesinden sonra ve Hayber Seferi'nden evvel geldiğini beyân etmektedir.

393 Yâkût, üçüncü cilt, 368, satır 12-16; Taberî, birinci cilt, 1253, satır 12.

394 Birinci cild, 1722, satır 11.

395 Taberî, birinci cilt, 1742, satır 1. Altıncı sene-i hicriyye, § 11) . 11. sene-i hicriyyede isyan eden kabilelerden biri de bu idi.

geldi. Araplar Medine şehri haricinde karargâh tesis ettiler. [IV/361] Sonra Muhammed ile görüşmek üzere camiye gittiler. Muhammed o sırada bir Müslümanın cenaze namazını eda ediyordu. Namazı bitirdikten sonra Araplara döndü. Nereden geldiklerini sordu. Onların İslamiyetlerini ve sadakat yeminlerini kabul etti. Sonra Muhammed heyet-i sefâret azalarını misafir davet ederek şehirde üç gün alıkoydu. Üç gün geçince Araplar veda etmek üzere geldiler. Ber-mutad *{alışılmış olarak}* bir miktar gümüş hediye aldılar. Bunları Bilâl-i Habeşî kendilerine dağıttı. Sonra memleketlerine döndüler.[396]

Sa'd Huzeymler ve Cüzâmlara Mektup

§14. Muhammed, aynı zamanda gerek Kudâ'aların bir dalı olan Sa'd Huzeymlere gerek Cüzâmlara mektup yazarak verilecek rüsûmun usûlünü (ferâizü's-sadaka) tespit etti ve tesviye etmeleri emrini verdi. Ganâimin *{ganimetlerin}* beşte birini de kendisinin murahhasına yahut onların vekillerine vermeleri lüzumunu yazdı. Bu murahhaslar Ebî (b. Ka'b el-Ensârî) ile Anbese[397] idiler. Sa'd bu iki sahabenin hangi kabileye mensup oldukları(nın) tasrîh edilemediğini söylüyor.[398] Rüsûmun [IV/362] yekünü(nün) ve ganâim(in) Medine'ye gönderilmek lazım geldiğini söylüyor. Fakat bu cihet Wellhausen tarafından tab' edilen Sa'd'ın metninde muharrer {kayıtlı} değildir.

Vadi'l-Kurâ Seferi

Zeyd'in Vadi'l-Kurâ'ya Seferi (Receb)

§15. O senenin Receb ayında Zeyd b. Hârise bir seyahat-i ticariyye için Suriye'ye gitti. Buna ashab-ı Peygamber'den daha bazıları da nakden iştirak etmişlerdi. Zeyd bütün pa-

396 Sa'd, 56-57, 113. fıkra; Taberî, birinci cilt, 1722, satır 11; Sprenger, üçüncü cilt, 429-430.

397 Not-1 [IV/362] Bu Anbese'nin kim olabileceğini tayin etmek kolay değildir. İbn Hacer, üçüncü cilt, sahife 77, numara 192, 193, 194, üç Anbese zikrediyor. Fakat üçüncüsü(nün) mevzubahis olması muhtemeldir. Bu da Benî Ca'lelerden Anbese b. Adiyy'dir. Hudeybiye Muâhedenâmesinde hazır bulunduğu rivayet ediliyor.

398 Sa'd, 11, § 26; Sprenger [IV/362] üçüncü cilt, 430.

rayı bir sene sakladı, başka tüccarlarla beraber Suriye'ye müteveccihen yola çıktı. Mamafih Vadi'l-Kurâ civarına vasıl olunca Benî Bedr b. Fuzâralara mensup bir kuvvet tarafından birden bire hücuma uğradı. Kendisinde ne varsa hepsini aldılar. Ölü zannıyla olduğu yerde bıraktılar. Zeyd kendisine gelince birçok müşkilât ile Medine'ye avdet edebildi ve her şeyi Muhammed'e anlattı. Peygamber mücrimleri te'dîbe ka-
[IV/363] rar verdi.[399]

Dûmetü'l-Cendel Seferi[400]

(Şa'bân)

§16. Muhammed Şa'bân ayında Abdurrahman b. Avf'a Dûmetü'l-Cendel üzerine yürümek emrini verdi. Kendisine yedi yüz kişilik bir kuvvetin kumandasını tevdî eyledi. Azîmet günü şafak sökmeden evvel Müslüman kuvve-i askeriyyesi Curf üzerine yürüdü. Fakat Abdurrahman b. Avf arkada kaldı. Harp esvâblarıyla *{elbiseleriyle}* gelerek Peygamber'e camide veda etti. Sabah namazı vakti idi. Muhammed kendisini önüne oturttu. Sarığını çözdü. Siyah renkte bir sarık aldı. Bunu başının etrafına o surette sardı ki, bir ucu omzuna sarkıyordu. Sonra hile tarîkine müracaat etmemesi, kadın ve çocukları öldürmemesi ve kâfirlere karşı fedakarâne harp etmesi hakkında vesâyâda *{vasiyetlerde}* bulundu. Abdurrahman Peygamber'in yanından ayrılarak askere iltihâk etti. Onlarla birlikte bilâ-hâdise *{olay olmadan}* Dûmetü'l-Cendel'e kadar ilerledi. Bunun hep Hristiyan Kelbîlerden terekküb eden ahalisi Müslümanlara hiç mümânaâtta bulunmadılar *{engel olmadılar}*. Üç gün sonra memleketin reisi Asya' b. Amr el-Kelbî, Hristiyanlığı bırakarak Müslüman oldu ve kızı Tumâzir bt. el-Asya''yı Abdurrahman'a zev-

399 Aşağıda § 18. fıkraya bakınız; Vâkıdî Wellhausen, 236-238; Taberî, birinci cilt, 1556; Esîr, ikinci cilt, 160; Hamîs, ikinci cilt, 12 ve 13; Halebî, üçüncü cilt, 352.

400 Not-1 [IV/364] Dûmetü'l-Cendel ile şimâlî Arabistan'ın bu mevkî(s)ine müteallik tarih ve coğrafya mesâili *{meseleleri}* 9. tarih-i hicriyyede Tebük Seferi'nden sonra Hâlid b. el-Velîd'in büyük seferi münâsebetiyle söylenen şeylere bakınız.

ce olarak verdi. Sonra bu kadın Ebû Seleme'yi dünyaya getirmiştir. Müslüman kumandanı Râfi' b. Mekîs el-Cühenî'yi bir mektup ile Peygamber'e göndererek vukû'a gelen ahvâli kâmilen hikâye etti. Kendisi cizye tahsil etmesi için Dûmetü'l-Cendel'de kaldı. Vâkidî'nin bu son verdiği malumata ba- [IV/364]
karak Rûm sekînesinin İslamiyet'i kabul etmeyerek Hristiyanlığa sadık kaldıklarına hükmediyoruz. Memleketin reisi Asya''nın ihtidâsı(nın) muahhar bir eser-i îcâd olması zannı husûle geliyor.[401]

Fedek Seferi

Ali'nin Fedek Üzerine Seferi (Şa'bân)

§17. Şa'bân ayında Muhammed Ali b. Ebî Tâlib'i Fedek'de Benî Sa'dlar üzerine sevk etti. Çünkü bu Arapların Medine aleyhinde Hayber Yahudileriyle bir ittifak müzakere etmek için toplandıklarını haber almıştı. Ali yola çıktı. Hemec'de Yahudilerle ittifakı müzakere eden Benî Sa'd sefirine rast geldi. (Onu) Esir aldı. Araplar bu ittifaka mukâbil nakden mükâfat talep ediyorlardı. Sefir, ölüm tehdidine maruz kalınca kendi arkadaşlarının ve bütün mevâşînin *{hayvanların}* nerede bulunduğunu söylemeye mecbur oldu. Bunlar takriben iki yüz kişi idiler. Vebr İbn Uleym kumandası altında bulunuyorlardı. Ali Arapları alelgafle basmak için bir plan düşündü. Fakat bi- [IV/365]
raz sonra yolda giderken esir kendilerini nebatattan mahrum taşlık bir hâlî yerden sevk ettiğini görünce şüphelendi. Bir pusuya düşmelerinden korktu. Mamafih bu şüphe haklı değildi. Çünkü Müslümanlar nihayet hiç kendilerini fark ettirmeksizin Benî Sa'dların karargâhına vasıl oldular. Birden bire hücum ederek 500 deve, iki bin koyun iğtinâm ettiler. Fakat asıl Araplara tecavüz edemediler. Çünkü onlar vaktinde kaçabilmişlerdi. Ali esiri hâlâ serbest bırakmak istemedi. Bir gün evvelki karagâha kadar ona yine rehberlik ettirdi. Orada Ali üç gün durdu. Ganâimin *{ganimetlerin}* içinden mutad olan hamse *{beş}* hisseyi ve sonra el-Hafîde nâmıyla maruf olan bir

401 Vâkıdî Wellhausen, 236-237; Taberî, birinci cilt, 1556; Esîr, ikinci cilt, 160; Hamîs, ikinci cilt, 12-13; Halebî, üçüncü cilt, 354-356.

deveyi Peygamber'in hediyesi olmak üzere ayırdıktan sonra ganâimi hey'et-i seferiyye arasında taksim etti.[402]

Ümmü Kırfe'nin Katli

Benî Bedirlerin Te'dîbi ve Ümmü Kırfe'nin Katli

§18. Zeyd b. Hârise iki ay evvel Vadi'l-Kurâ'da aldığı yaradan[403] iyi olunca Benî Bedr b. Fuzâraların gösterdikleri hıyanetin intikamını almak ve mütecâvizleri te'dîb etmek için Peygamber'den müsaade istedi. Muhammed'in müsaadesini istihsal edince Zeyd bir müfrezenin kumandasını deruhte
[IV/366] ederek Ramazan ayında Medine'den hareket etti. Benî Bedr b. Fuzâralar Muhammed'in mukabele-i bi'l-misle *{aynısıyla karşılık vermesinden}* kalkmasından korkuyorlardı. Medine yoluna hâkim olan ve bir günlük mesafeye kadar uzak yerleri görmeye müsait bulunan bir dağın tepesine gözcü koymuşlardı. Hâlbuki Müslümanların yanındaki rehber yanıldı. Müslümanları Benî Bedr b. Fuzâraların karargâhına tamamıyla başka bir yoldan götürdü. Bu suretle Zeyd Araplara ansızın hücum imkânını bulmuş oldu. Arapları firara mecbur etti. Seleme b. el-Ekva' firarileri takip ederek içlerinden birini öldürdü. Ve Ümmü Kırfe nâmında bir kadını esir aldı. Müsâdemede Abdullah b. Mes'ade ile Kays b. Numân b. Mes'ade b. Hakeme b. Mâlik b. Bedir de maktul düştüler. Zeyd'in Vadi'l-Kurâ'daki hücumdan mesul addettiği Ümmü Kırfe gayet zalimâne katledildi. Yani ayaklarının herbirine bir deve bağladılar ve kendisini ikiye parçaladılar. Bedbaht kadının kızı Bint Mâlik b. Huzeyfe b. Bedr Medine'ye götürülerek Peygamber'e hediye ve takdim edildi. Ümmü Kırfe'nin tam ismi, Fâtıma bt. Rebî'a
[IV/367] b. Zeyd idi.[404]

402 Vâkıdî Wellhausen, 237-238; Hişâm, 975; Taberî, birinci cilt, 1556; Esîr, ikinci cilt, 160; Hamîs, ikinci cilt, 13; Halebî, üçüncü cilt, 356.

403 § 15.

404 Hişâm, 980; Vâkıdî Wellhausen, 238-239; Taberî, birinci cilt, 1557-1558, bazılarına göre bu hey'et-i seferiyyenin reisi Ebû Bekr b. Kuhâfe idi. Ya'kûbî, ikinci cilt, 74-75; Esîr, ikinci cilt, 120; Hamîs, ikinci cilt, 13; Halebî, üçüncü cilt, 352-354, hey'et-i seferiyyeye Ebû Bekr'in kumanda ettiğini iddia ediyor.

Kıtlık ve Kuraklık

§19. Bu sene Arabistan'da uzun bir kuraklık neticesinde şiddetli bir kıtlık hüküm sürdü. Ramazan ayında Muhammed Allah'tan yağmur yağdırma(sını) dua için istiskâ *{yağmur duası}* merasimi îfâ etti.[405]

Üseyr b. Râzim'in Katli

(Şevval)

§20. Ebû Râfi"nin katlinden sonra[406] Hayber Yahudileri Sellâm b. Mişkem'i reis intihâb etmek *{seçmek}* istemişlerdi. Fakat Sellâm reddedince Üseyr b. Râzimî'yi reis yapmışlardı. Yeni reis Muhammed'in gittikçe artan kuvvet ve satvetinden *{ezici gücünden}* korkarak Medine aleyhinde bir hareket-i askeriyye vukû'unda müzâheretlerini *{yardımlarını}* temin etmek üzere Gatafânlara müracat etti. Muhammed kendi aleyhine böyle gizli işler görülmesinden şüpheleniyordu. Ramazan ayında Abdullah b. Revâha'yı üç refikiyle birlikte Hayber'e hal ve mevkî-'i istikşâfa *{gözlemlemeye}* göndermişti. Sonra Hârice b. Hüseyl el-Eşca'î Peygamber'e Üseyr'in hakkında daha sarîh malumat getirdi. Peygamber Yahudilerin bu dessâs *{düzenbaz}* reisini ortadan kaldırmaya karar verdi. Abdullah b. [IV/368] Revâha'yı bir hey'et-i seferiyyeye reis yaptı ve bu sefere kimin gönüllü olarak iştirak etmek istediğini sordurdu. Otuz gönüllü çıktı. Bunların içinde Râfi"in katili Abdullah b. Üneys de vardı. Otuz Müslüman Hayber'e gittiler. Kendilerinin sefir olduklarını söyleyerek tecavüzden masûniyetlerini *{gizli niyetlerini}* temin ettiler ve serbest bulundular. Sonra Üseyr b. Râzim ile müzâkerâta giriştiler ve birçok münakaşadan sonra onu yanında otuz Yahudi ile Medine'ye Peygamber ile sulh müzâkeresine gelmeye ikna ettiler. Üseyr sulh yapmayı şiddetle arzu ettiği için bu teklifi kabul etmişti. Bir hileden korkan arkadaş-

405 Taberî, birinci cilt, 1556; Esîr, ikinci cilt, 161; Hamîs, ikinci cilt, 15, bu dua Musallâ'da vukû'a geldi. Duanın sonunda yağmur yağdığı söyleniyor. İstiskâ hakkında ehâdîs için Buhârî'ye bakınız. Birinci cilt, 255. ve müteâkib fıkralar.

406 Dördüncü sene-i hicriyye, § 20.

larının âkilâne ihtârâtına *{uyarılarına}* kulak vermedi. Nihayet otuz Müslüman kendi develerine binerek hareket ettiler. Her birinin devesinde Müslümanların arkasına birer de Yahudi binmişti. Abdullah b. Üneys Üseyr b. Râzim'i taşıyordu. Yolda cereyan eden vâkı'a pek malum değildir. Fakat herhalde Müslümanlar sözlerine hıyanet etmişlerdir. Abdullah b. Üneys geceleyin Üseyr'in şüpheli bir maksatla elini kılıcına götürdüğünü iddia ediyor. İbn Üneys deveden indi. Bir kılıç darbesiyle hayvanın ayağını kesti. Yahudi'yi yere sürükledi ve öldürdü. Diğerleri uzaklaşmışlardı. Bunun Müslümanlar tarafından tertip edilmiş bir keyfiyet olduğu Üseyr'in elinde bir değenekten başka silah olmamasıyla sabittir. Abdullah bununla yaralamış-
[IV/369] tı. Bundan başka Müslümanlardan herbiri kendi develerinde bulunan Yahudilere hücum ederek onları öldürmüşlerdir. Yahudilerin yalnız bir tanesi kurtulabildi. Müslümanlardan bir tanesi bile maktul veya mecrûh olmadı. Muhammed katillerin avdetini saniye üzerinde *{çok kısa bir zamanda}* bekliyordu. Seferin muvaffakiyete iktirân etmesinden *{yakınlaşmasından}* dolayı memnun oldu. İbn Üneys'in yarasını tükürüğüyle iyi etti. Katlin vukû'a geldiği yere Karkara deniliyordu. Hayber'den altı mil mesafede idi.[407]

Ureyneliler

Benî Ureynelere Karşı Sefer (Şevval)

§21. Çoktan beri Arîne'nin kabilesinden birtakım Araplar Medine'ye yayan gelerek İslamiyet'i kabul etmişlerdi. Bunlar hummâ-yı habîseye *{kötü bir ateşli hastalığa}* tutuldukları cihetle Peygamber kendilerine acıdı ve Zü'l-Cedr'e gitmelerine, orada otlayan develerin sütünü ve idrarını içerek iyi olmalarına müsaade etti. Bu tedavi onları tamamen şifâ-yâb etti. Tâm-ı sıhha *{iyileşmiş}* olarak döndüler. Günün birinde Pey-

407 Hişâm, 980-987, burada Üseyr yerine Yesîr yazılıyor; Vâkıdî Wellhausen, 239-240; Hamîs, ikinci cilt, 13, burada Üseyr'in katli yerine yanlışlıkla Ebû Râfî' Sellâm b. Ebi'l-Hukayk'ın katlinden bahsediyor; 16-17. sahifelerde Üseyr b. Râzim'in katlini de hikâye etmektedir. Halebî, üçüncü cilt, 356-357.

gamber'in on beş devesini çalarak birden bire ortadan kayboldular. Hayvanları Muhammed hisâbına *{adına, hesabına}* muhafaza eden çoban Yesâr sirkate *{hırsızlık}* mani olmak is- [IV/370]
temişse de Araplar kendisini tutmuşlar ve gayet zâlimâne işkencelerle öldürmüşlerdi. Sonra naaşı bir ağacın altına bırakarak kaçmışlardı. Benî Amr b. Avflardan bir kadın tesadüfen civardan geçerken parça parça naaşı gördü. Hemen kabilesine koşarak vakayı hikâye etti. Birkaç kişi hemen giderek zavallı Yesâr'ın naaşını Kubâ'ya getirdiler. Muhammed Arapları hemen te'dîb etmek isteyerek Kürz b. Câbir el-Fihrî'nin yahut diğer bir rivayete göre Zeyd el-Eşhelî'nin kumandası altında otuz kişiden mürekkeb bir kuvveti hırsızları takibe derhal sevk etti. Ertesi sabah Harre'de bir kadına rast geldiler. Kesilmiş bir deve kolu taşıyordu. Bunu nerden aldığını sordular. Bir deve kesmiş ve ateş yakmış olan birtakım adamların verdiğini söyledi. Burasını güzelce tarif etti. Bu tarif sayesinde Müslümanlar bütün hırsızları alel-gafle basmaya ve etraflarını sarmaya muvaffak oldular. Hepsini tutarak Medine'ye getirdiler. Bunlar şehre geldikleri zaman Muhammed Gâbe'de olduğu cihetle[408] Medine'de bulunmuyordu. Muhâribler Zeğâbe'ye kadar Peygamber'i istikbale gittiler. Yağmur sellerinin nokta-i telâkîsinde *{buluşma noktası}* Muahmmed'e rast geldiler. Hemen katle mahkûm edilen mevkûfların Muhammed el ve ayaklarını kestirdi, gözlerini çıkarttı. Sonra kazığa
geçirilmelerini emretti. Bu işkenceden Medine'den sevk-i [IV/371]
merak ile gelen birçok çocuk da hazır bulunuyordu. İçlerinde sonradan meşhur olan Enes b. Mâlik de vardı. Bütün işkence sahnesini seyretti. Sonra bunu sık sık hikâye ederdi. Rivayet olunduğuna nazaran biraz sonra Kur'ân'ın 7/33. ayeti nâzil olmuştur. Artık bunun üzerine Muhammed üserânın işkence edilmesine müsaade etmemiştir. Peygamber'in develeri, hırsızların kestiği deve müstesna olmak üzere tamamen istirdâd

408 Not-1 [IV/371] Peygamber'in neden dolayı Gâbe'de bulunduğu malum değildir. Hamîs (ikinci cilt, 12) Peygamer'in Zü'l-Kared seferinden avdet etmekte [IV/372] olduğunu söylüyorsa da bu rivayet kabul edilince vakayı Rebîülevvel'de cereyan etmiş gibi göstermek îcâb eyler.

edilmişti *{geri alınmıştı}*. Bunları Seleme b. el-Ekva' ve Ebû Rühm el-Gıfârî'yi Medine'ye getirdiler. Muhammed'in emriyle
[IV/372] Seleme b. el-Ekva' develeri Zü'l-Cedr meralarına sevk etti.[409]

Medyen Seferi

§22. Hamîs'de, ikinci cild, 17, söylenildiğine göre o sene Muhammed, Zeyd b. Hârise'nin kumandası altında Medyenü'l-Kâsin'e bir hey'et-i seferiyye göndermiştir. Burası Suriye'den Mısır'dan sekizer merhale mesafede idi. Bunun hangi ayda vukû'a geldiği söylenmediği gibi, bu seferi evvelkilerden tefrik ve temyiz edecek ne gibi ahvâl cereyan ettiği de tafsîl olunmuyor. Akında ele geçirdikleri birçok kadın ve çocuklarla avdet eden Müslümanlar kadınları çocuklarından ayırarak satmak istiyorlardı. Fakat bedbaht kadınların feryatları ve gözyaşları Peygamber'i müteessir etti. Çocukların annelerinden tefrik edilmeyerek beraber satılmaları için emir verdi.[410]

Benî Eslemlerin Hey'et-i Sefâreti

§23. Amîre b. Efsâ'nın riyaseti altında Eslemler'den mürekkeb bir kuvvet (Medine'ye) geldi. Amîre Peygamber'e dedi ki "Biz Allah'a ve Resulüne iman ediyoruz. Senin yolunda (minhâcın *{senin yolunda}*) yürüdük. Onun için bize nezdinde öyle bir mevki ver ki, bedevî Araplar bizim rüchân *{tercih}* ve
[IV/373] fâikiyyetimizi *{üstünlüğümüzü}* teslim etsinler. Biz Ensâr'ın kardeşleriyiz.[411] Uhûda *{ahitler, anlaşmalar}* riayeti sana te-

409 Vâkıdî Wellhausen, 240-241; Hişâm, 999; Taberî, birinci cilt, 1559; Buhârî, birinci cilt, 60; üçüncü cilt, 119; hırsızların Ukl ve Ureyne kabilelerinden olduğunu söylüyor; kazığa vurulduklarından bahsetmiyor. El ve ayakları kesildikten ve gözleri oyulduktan sonra Harre'de ölüme terk edildiklerinden bahseyliyor; Esîr, ikinci cilt, 161; Hamîs, ikinci cilt, 11-12, bu seferin tarihi muayyen değildir. Cemâziyelâhir'de Şevval'de, belki de Zilkâde'de, Hudeybiye seferinden sonra, Hacer, üçüncü cilt, 1374, numara 8851.

410 Halebî, üçüncü cilt, sahife 356.

411 Not-1 [IV/373] İbn Sa'd'ın başka bir fıkrasında sarâhaten söylendiğine göre Eslemler Huzâalara mensup idiler. Gerek Huzâalar gerek Ensâr yahut Medine sekenesi *{oturanlar}*, nessâblara *{nesepleri iyi bilenler}* nazaran, Amr Museykiyâ b. Âmir Mâü's-Semâ neslinden geliyordu (İki numaralı şecereye bakınız. Medhal § 42). Medine ile Mekke arasındaki hâvalîde sakin bulunuyorlardı.

min ediyoruz. Gerek iyi gerek fena zamanlar için muâvenete hazırız." Peygamber cevap verdi: Eslem, Sâlimehallah; *{Allah Eslem kabilesini selamette kılsın!}* Gıfâr, Gaffarallahu lehâ *{Allah Gıfâr kabilesini de bağışlasın!}* Muhammed, Eslemlere ve sahil-i bahrda ve (sahil boyunca) ovalarda sakin *{yerleşik olan}* olan İslâm kabileleri(ne) bir hat isdâr etti *{belirledi}*. Sadaka vergisinin ve mevâşîden öşür (el-Ferâiz *{Zekât}*) vergisinin miktarını tespit eyledi. Vesikayı Sâbit b. Kays yazdı. Ebû Ubeyde ile Ömer[412] şahit oldular.[413] [IV/374]

§24. **(**Husayn b. Evs el-Eslemî'ye Mektup). Muhammed Husayn b. Evs el-Eslemî'ye de bir mektup yazdı, ona Ferğayn[414] ile Zât-ı A'şâş'ın tasarrufunu bahşetti. Buna itirazı men eyledi. Vesikayı Ali[415] yazmıştır.[416]

Hudeybiye

(1-20 Zilkâde)

§25. Gâbe seferinden sonra Muhammed Şevval nihayetine kadar Medine'de kaldı. Mekke'de Kâbe mabedine hacca git-

412 Not-2 [IV/373] Bu vakanın hangi tarihte vukû' bulduğu tasrîh edilmediği gibi Eslemlerle Muhammed arasındaki muâhedenin de tarihi malum değildir. Hadisin tekmil muhteviyâtı ve Hudeybiye Seferi'nin tafsilâtı Eslemler ile olan muâhedenin gayet kadîm bulunduğu kanaatini veriyor. Hiç şüphe yok ki Hudeybiye Seferi'nden mukaddemdir. Eslemler Muhammed'in tarafını iltizâm etmemiş olsalardı Hudeybiye Seferi kâbil olmazdı. Çünkü Eslemler Mekke ile Medine arasındaki yolun garbındaki meraların sahipleriydiler. Sekizinci sene-i hicriyye vakây'ında Huzâalardan ayrı bulunan Eslemlerle akdedilmiş muâhedenin [IV/374] metnine bakınız. Bu verdiğimiz malumat ile 8. sene-i hicriyyede verilen malumat arasında ne münâsebet mevcut olduğunu tayin kâbil değildir.

413 Sa'd, 74, § 139; Sprenger, ikinci cilt, 259; Amîre yerine Umeyr diyor. Hacer, üçüncü cilt, 55, numara 137, Amîre yerine Umeyr b. Efsâ diye kaydediyor.

414 Vâkıdî Wellhasuen Furğân diye kaydediyor.

415 Not-1 [IV/374] Zikri geçen vesikanın mevzu olmasından korkuyorum. Pek haklı olmayan bazı temellükleri izah için uydurulmuş olacaktır. Ali'nin kâtib diye gösterilmesi bana şüphe veriyor.

416 Sa'd, 9, § 20; Sprenger, üçüncü cilt, 259, not 2; Hacer, birinci cilt, 688, numara 1720, Husayn b. Evs b. Huceyr en-Nehşilî'den bahsederse de vesikayı zikretmiyor; Esîr, ikinci cilt, 23.

meye niyet etti.[417] Kureyşîlerin husumetine ehemmiyet vermek istemiyordu. Hac esnasında herkesin riayet ettiği mütâreke-i mukaddes *{kutsal sefer}* sayesinde Kâbe etrafında mutad olan merasimi îfâ müsadesini Kureyşîlerden koparabileceği ümidinde idi. Taraftarlarının adedi ile Kureyşîlere ilkâ-yı havf *{korku salmak}* ve hürmet edeceğini de ümit eyliyordu.
[IV/375] Muhammed'in bir rüya neticesinde böyle bir şey düşünmüş olduğu rivayet olunuyor. Rüyasında Mekke şenliklerinde hazır bulunduğu ve Kâbe'nin anahtarlarını aldığını görmüştü. Bunun için Müslümanlara hacca hazır olmalarını söyledi. Zenginler kurban için lazım gelen hayvanları tedarik ettiler. Şevval ayının sonlarına doğru Medine'ye Büsr (Yahud Bişr) b. Süfyân el-Ka'bî el-Huzâî geldi. Müslüman oldu. Peygamber'in Mekke'ye hacca gitmek istediğine vakıf olunca kurban kesmek üzere birkaç deve satın aldı. Muhammed bütün kurbanlık hayvanları Zü'l-Cedr merasında Nâciye b. Cündeb el-Eslemî'nin taht-ı muhafazasında *{koruması altında}* toplattı. Nâciye'ye harekete müheyyâ *{hazır}* bulunmak, hacılar yola çıkar çıkmaz hareket ederek hayvanları meralarından doğruca Zü'l-Huleyfe'ye sevk ile kurbana iltihâk etmek emrini verdi. Muhammed'in rüyası Müslümanlarda îfâ-yı hac teşebbüsünün tamamıyla muvaffekiyete iktirân edeceği *{yaklaşacağı}* kanaatini tevlîd etmişti. Hiç kimse yalnız kınları içinde mahfuz kılıçtan başka bir silah almamıştı. Müminlerden birçoğu harp edip etmeyeceklerini anlamak istediler. Fakat Muhammed bunu bilmediğini, maksadı(nın) yalnız hacdan ibaret olduğunu, yanına hiç silah almayacağını cevaben söyledi. Sa'd b. Ubâde daha ziyade ihtiyârkarâne hareket edilmesi için pek

417 Not-1 [IV/376] Hadise nazaran Muhammed büyük hac merasimini îfâ etmek zorunda değildi. Bu ancak Zilhicce'de yapılıyordu. Umre yahut haccü'l-asgar denilen küçük haccı îfâ etmek istiyordu. Senenin hangi ayında olsa bu hac kabuldü. Muhammed'in büyük hac mevsimini neden dolayı beklemediğini bilmiyoruz. Fakat herhalde intihâb *{seçilen}* edilen zamanın tesadüfî olmadığı muhakkaktır. İhtimal ki kendi haccını bütün Arabistan'ın haccıyla karıştırmak istemedi. Silah ist'imâl etmeden Kureyşîler ile yalnız başına boy ölçmek arzu etti. Bu sefer istikbalde birtakım vâsi' tasavvurâtın *{engin düşüncenin}* icrası hususunda kendisine bir tecrübe hizmeti gördü.

çok rica ve ısrar ettiyse de Peygamber bu fikirden vazgeçmedi. Muhammed gıyâbında vekâlet etmek üzere Medine'de, Vâkidî'ye nazaran İbn Ümmü Mektûm'u ve İbn İshak'a nazaran [IV/376] Numeyle b. Abdullah el-Leysî'yi bıraktı. Yola çıkmadan evvel şehrin bütün Araplarını ve civardaki bedevîleri hacca iştirak etmeye davet eyledi. Çünkü Kureyşîlerin Mekke'ye girmesine mani olmak üzere silah ist'imâl etmelerinden korkuyordu. Mamafih bedevîlerden pek azı bu davete icabet ettiler. Fakat diğer taraftan bütün Muhâcirîn ve Ensâr ile birçok Medineli Arap davete kemâl-i memnuniyetle icabet gösterdiler. O kadar senedir Kureyşîlerin kendilerine men etmiş oldukları Kâbe'yi görmek arzusuna tabi bulunuyorlardı.[418]

§26. Zilkâde'nin birinci pazartesi günü (aynen! Pazar olacaktır) Peygamber abdest aldıktan ve bir zıhâr-ı meşlahı [IV/377] *{üzerine alınan tek kat elbise}* giydikten sonra el-Kasvâ nâmındaki deveye bindi. Bütün müminlerle birlikte Medine'yi terk etti. Vakt-i zuhurda *{öğle vaktinde}* Zü'l-Huleyfe'ye vasıl oldu. Kurbanlık develerin kâffesini orada buldu. Hayvanlar Nâciye b. Cündeb el-Eslemî'nin taht-ı muhafazasında *{koruması altında}* daha evvel gelmişlerdi. Hepsi yetmişe bâliğ oluyordu. Aynı zamanda Muhammed Büsr b. Süfyân el-K'abî'yi o gün göndererek Kureyşîlerin niyetlerini anlamaya memur etti. Kervanın pîş-dârı *{öncüsü}* olmak üzere de Abbâd b. Bişr yahut Zeyd el-Eşhelî'nin kumandası altında yirmi süvariden mürekkeb bir kuvvet ayırdı. Zü'l-Huleyfe caminin yanında Peygamber ihrama girdi. Hac esnasında arkaya bunu giymek adettir. Diğer hacıların kâffesi bunu Cuhfe'de giymekle beraber birçokları Muhammed'e imtisâl ettiler. Kervan bazılarına göre 700 kişiden terekküb ediyordu. Fakat Vâkıdî'ye göre takriben 1400 yahut 1600 kişi kadar vardı.[419] Bazıları ise 1525 kişiden terekküb ettiğini iddia ediyorlar. Bunların içinde 90 yahut yüz Eslemî ile şu dört kadın da vardı: Ümmü

418 Hişâm, 740; Vâkıdî Wellhausen, 241-242; Taberî, birinci cilt, 1528-1529; Buhârî, üçüncü cilt, 110 ve müteâkib sahifeler.

419 Not-1 [IV/379] Hacıların sekizde biri Benî Eslem kabileleri Araplarından terekküb ediyordu (Buhârî, üçüncü cilt, 112).

Seleme, Ümmü Umâre, Ümmü Mani', Ümmü Âmir el-Eşheliye. Muhammed pîş-dâr *{öncüsünü}* kuvvetinin hemen arkası sıra kurbanlık develeri Nâciye'nin ve daha sâir Eslemîlerin taht-ı muhafazasında *{koruması altında}* olarak gönderdi. Sonra kendisi de el-Beydâ yolunu takiben yürümeye başladı. Yolda giderken tesadüf ettiği Bekr, Müzeyne yahut Cüheyne
[IV/378] bedevîlerinin kâffesini kendisine iltihâka davet ediyordu. Fakat hepsi bir bahane bularak reddettiler. Bu teşebbüsün boş ve çılgınca olduğuna hükmediyorlar, Müslümanların hiçbir şey yapmadan yalnız yanlarındaki erzakı tüketeceklerini muhakkak görüyorlardı. Salı (aynen) sabahı erkenden Muhammed Melel'e vasıl oldu. O günü orada geçirdi. Akşama doğru Seyyâle tarîkiyle hareket ederek Çarşamba (aynen) sabahı Tulû-ı şems ile beraber Ravhâ'ya geldi. Orada Benî Nehdlerden bazı kimselere tesadüf ederek kendilerini İslam'a davet etti. Fakat bu bedevîler teklifi reddettiler. Biraz süt verdiler ise de Muhammed Müslüman olmayan birinden hediye almamak kaidesine riayeten ancak parasını verdikten sonra aldı. Benî Nehdler Muhammed'in suallerine cevaben mutad olan meralarından şiddetli bir kuraklık dolayısıyla uzaklaştıklarını, bir bulutun arkası sıra gittiklerini, bir ay evvel yaz nihayetine doğru Ferşû Melle'de mebzûl surette yağmur yağdığını, bundan dolayı mebzûl bir mera vücûda geldiğini söylediler. Ebvâ'da Hufâf b. Eymâ pederinden aldığı emir üzerine Peygamber'e zebh *{kurban, kesilme}* edilmeye mahsus birtakım hayvanlarla sağmal hayvanları takdim etti. O da memleketin bu hâvâlîsinde şiddetli bir kuraklık hüküm-fermâ olduğunu anlattı. Muhammed Veddân'da hediye olarak bir keçi ile bir
[IV/379] hayli kavun aldı. Bunlardan pek hoşlandı.[420]

§27. Cuhfe'ye muvâsalet ettikleri zaman Müslümanlar su bulunmadığını gördüler. Su tedarik etmek üzere Harâr'a birini gönderdiler. Fakat bu adam çarçabuk dönerek korkudan kuyuya kadar gidemediğini söyledi. Aynı vazife için gönderi-

420 Vâkıdî Wellhausen, 242-243; [IV/379] Hişâm, 740; Buhârî, üçüncü cilt, 111-112; Taberî, birinci cilt, 1529-1530.

len diğer iki kişide döndüler ve aynı sözleri söylediler. Muhammed su taşıyacakları idare etmek ve bunları Harâr kuyularına kadar götürmek için kendi ashabından birini memur etmeye mecbur oldu. Su bu suretle tedarik edildi ve karargâha getirildi. Muhammed bir ağacın altında toprağı temizletti. Orada bir nutuk verdi. Bu nutukta kendisinin Müslümanlar için en emîn ve en iyi rehber olduğu kanaatini sâmi'lerine *{dinleyenlerine}* vermeye çalıştı. Kureyşîler Muhammed'in Mekke üzerine hareketinden haberdar olunca büyük bir heyecana kapılmışlardı. Çünkü hepsi Muhammed'in şehre hücum ederek onu zapt etmek istediğine ve hac (umre) merasimini elinde silah ile îfâya kalkacağına hükmediyorlardı. Kureyşîler Safvân b. Ümeyye ile Sehl b. Amr'ı ve İkrime b. Ebî Cehil'i şehri muhafaza için lüzum gördükleri bütün tedâbiri *{tedbirleri}* ittihâza *{almaya}* memur ettiler. Safvân'ın teklifi [IV/380] üzerine Kurâ'u'l-Amîm'e (İbn İshak'a nazaran Gamîm) Hâlid b. el-Velîd'in[421] kumandası altında iki yüz süvari sevk edildi. Aynı zamanda Ehâbiş'den *{Habeşliler'den}* ve Sakîflerden alelacele imdâd istenildi. Dağların tepelerine gözcüler konuldu. Bunlar haberleşiyorlardı. Birbirlerine işaret vermeleri kâbildi. Bu gözcü hatt-ı Serâvi''den Beldeh'e kadar imtidâd ediyordu *{uzanıyordu}*.[422]

§28. Büsr b. Süfyân el-Ka'bî bu haberi Muhammed'e getirdi. Peygamber'e Usfân arkasında Zatü'l-Eştât mevki(s)inde mülâkî olmuştu. Kureyşîlerin arslan postları giydiklerini, Muhammed'in Mekke'ye ayak basmasına meydan bırakmamak için yemin ettiklerini de ilave eyledi. Kureyşîler bu hususta öyle şiddetli azîm gösteriyorlardı ki hepsi Mekke'den çıkmışlardı. Kadınlar ve çocuklarla beraber çadır altında beldede karargâh kurmuşlardı. Kureyşîlerin vaziyeti Muhammed'e cür'etkârâne bir darbe vurmak fikrini verdi. Düşmanın mev-

421 Not-1 [IV/380] Bazılarına göre Hâlid b. el-Velîd bu tarihten evvel İslamiyet'i kabul etmişti ve Muhammed'in yanında bulunuyordu (Taberî, birinci cilt, 1581). Bu haber pek doğru olmasa gerektir. Hişâm'ın metni bunu sarîh surette tekzîb etmektedir (sahife, 741).

422 Vâkıdî Wellhausen, 244; Taberî, birinci cilt, 1531.

zîlerini uçurmayı ve Kureyşîlerin arkasından birdenbire Mekke'ye girmeyi düşündü. Kureyşîler yalnız Amîm ile belde ara-
[IV/381] sındaki kısmı sed ediyorlardı *{engelliyorlardı}*. Ebû Bekir bu plana karşı âkilâne itirazlarda bulundu. Haccı silah ist'imâl etmeden *{kullanmadan}* ve bir nizâ'a *{kavga, tartışma}* çıkarmadan îkâya itina etmesi için Muhammed nezdinde ısrar etti. Muhammed Ebû Bekir'in mütâlaâtındaki isabeti teslim ile yanındakilerin galeyânını teskîne *{sakinleştirmeye}* çalıştı. Çünkü onlar kolayca kavgaya girişebileceklerdi. Peygamber Abbâd b. Bişr'i bir miktar süvari ile ileriye gönderdi. Hâlid b. el-Velîd'in kumandası altında Mekke yolunu sed eden iki yüz Kureyşî süvarisini tarassud ettiriyordu *{gözetletiyordu}*. Namaz vakti hulûl etti *{geldi}*. Muhammed namazın ber-mutad kılınmasını emreyledi. Fakat düşman karşısında olduğu için salâtü'l-havf *{korku namazı}* ahkâmına göre namaz kılınmasını istedi. Zatü'r-Rikâ' seferinde de evvelce böyle yapılmıştı.[423] Bazılarının rivayetince salâtü'l-havf *{korku namazı}* ilk defa olarak burada ihdâs edilmiştir. Yani öğle namazı ber-mutad kılındığı halde ikindi namazı o gün nâzil olan bir ayet üzerine (4/103) salâtü'l-havf *{korku namazı}* ahkâmı dairesinde edâ olunmuştur. Kureyş süvarileri namazı uzaktan seyrettiler. Dinlerinin emrettiği ahkâmı îfâ için hayatlarını tehlikeye koymaktan çekinmeyen Müslümanların dindarlıklarına hayran kalıyorlardı.[424]

§29. Kureyşîlerin hasmâne vaziyetleri Muhammed'i Mekke'ye daha ziyade yaklaşmak için cür'etkârâne bir harekette bulunmaya sevk etti. Güneş batar batmaz kervanı hemen harekete müheyyâ *{hazır}* bir hale getirtti. Kureyşîlerin gözcüleri Merrü'z-Zahrân'a ve Dacnân'a kadar imtidâd ettiği cihetle sağ tarafa saptı. Eslemlilere sâniye(n) Zâtü'l-Hanzal geçidinden rehberlik etmelerini söyledi. Eslemler kabilesinden üç kişi yani Büreyde el-Eslemî, Hamza b. Amr el-Eslemî, Amr b.

423 Beşinci sene-i hicriyye, § 1-2.

424 Vâkıdî Wellhausen, 244-245; Hişâm, 741,; Taberî, birinci cilt, 1530-1531; Buhârî, üçüncü cilt, 116, Burada Zâtü'l-Eştât, [IV/382] yerine Gadîru'l-Eştât deniliyor.

Abdinnühm bu vazifeyi kabul ederek Muhammed'i ve kervanı gayet müşkil yerlerden garba doğru Serâvi' Dağları istikametinde götürdüler. Geçecekleri yol taşlar ve çalılar arasında bir şerit kadar dar idi. Yol o kadar müşkilâtlı idi ki, rehberler yanıldıklarından korktular. Fakat güzel bir mehtâb olduğu ve semâda bulut bulunmadığı için bütün müşkilât iktihâm olundu *{aşıldı}*. el-Hamz tepeleri arasından sağa saparak nihayet Sâniyetü'l-Murâr Boğazı'ndan Hudeybiye'ye inen kolay ve geniş yolu tuttular. Dağın en yüksek geçidi atlanır atlanmaz yol daha kolay ve rahat bir hale geldi. Kervan bilâ-müşkilât *{sorunsuz bir şekilde}* Hudeybiye civarlarına kadar ilerledi. O noktada Muhammed'in devesinin ayağı sürçerek yere düştü. Yerinden kalkamadı. Bu hâdise arzu-yı ilâhînin bil-vâsıta bir tezâhürü gibi telakkî olundu. Bu gibi efkâr-ı bâtılaya *{batıl düşünceler}* daima ehemmiyet veren Muhammed henüz şafak sökmemiş olmakla beraber karargâh kurulması için emir [IV/383] verdi. Müslümanlar Hudeybiye kuyusunun etrafında toplandılar. Ekmek yapmaya başladılar. Mamafih kuyunun suyu o kadar az idi ki Müslümanlar bidâyetinde pek müşkilât çektiler. Fakat nihayet, iddia olunduğuna göre Muhammed'in eser-i mucizesi olarak kuyu ibtidâdan o kadar az verdiği suyu sonra mebzûl {bol} surette verdi. Hadise nazaran Muhammed Nâciye b. el-A'cem el-Eslemî'ye (yahut Berâ b. Âzib'e) kuyunun içine inerek dibine bir ok saplamasını emretmiştir. Arap bu emri icra eder etmez su kuyuyu ta ağzına kadar dolduracak derecede mebzûlleşmiştir.[425] Bu hadis hiç şüphesiz o mevkiyi pek güzel tanıyan Eslemî'nin kuyunun dibini kazmasından ve kumların terâkimiyle kapanan suyu bulmasından neş'et etmiş olacaktır. O günlerde mebzûl ve sık yağmurlar yağdığını da biliyoruz. Artık nihayet bulan yaz mevsiminin

425 Not-1 [IV/384] Hudeybiye kuyusunda suyun mebzûliyetini bütün menba'ları Peygamber'in bir mucizesine atfediyorlar. Fakat mucize pek muhtelif tarzlarla hikâye ediliyor. Kimisi Peygamber'in kuyuya tükürdüğünü, kimisi yüzünü, ellerini ve a'zâ-yı tenâsülîsîni *{üreme organını}* bir kova su içinde yıkayıp sonra bunu kuyuya döktüğünü ilâ âhir söylüyor (Buhârî, üçüncü cilt, 111).

büyük hararetleri ile kuruyan kuyulara bu sayede tekrar su gelmişti.[426] Muhammed karargâh kurulmasını emrettiği zaman henüz gece olduğu cihetle Müslümanlar nerede bulunduklarını Kureyşîlere bildirmek korkusuyla ateş yakmadılar. Fakat Muhammed bu kabîl-i ihtiyâtın artık bî-fâide *{faydasız}* olduğunu söyledi. Az vakit içinde beş yüz ateş, şafak vaktinin gittikçe azalan zulmetleri *{karanlıkları}* içinde etrafı parlatti. Muhammed bu cüretkârâne hareket ile Kureyş süvari-
[IV/384] lerinin mevki(s)ini çevirmiş ve Mekke'ye yaklaşmıştı. Fakat ihtimal ki son dakikada Kureyşîler ile harbe tutuşmak korkusuyla daha ileriye gitmeye cesaret edemeyerek maksadına sulhperverâne vesâit ile erişmenin tarîkini tercih eyledi. Kureyşîlerin ne vaziyette olacaklarını bekledi. Muhammed'in hareketinin ilk tesiri Kureyşî süvarilerini alelacele arkaya çekilmeye ve Muhammed'i Mekke kuvvetleriyle kavgaya girişmeksizin daha ziyade yaklaşmadan men edecek surette yeni bir müdafaa hattı tutmaya icbâr etmek oldu. Kureyşîler bir kan dökülürse bunun mesuliyetini tamamen Peygamber'e tahmîl etmek *{yüklemek}* niyetiyle tamamen tedâfi' *{savunucu}* bir vaziyet aldılar. Fakat aynı zamanda Muhammed'e silah ist'imâl etmemeye karar vermiş olduğu için ihtiyatkârâne ve
[IV/385] sulhperverâne bir hatt-ı hareket ittihâz etti.[427]

§30. Hudeybiye karargâhına Büsr b. Süfyân el-Huzâî ile Amr b. Sâlim el-Huzâî isminde iki Arap gelerek Peygamber'e kesilmek üzere bazı hayvanları hediye ettiler. Muhammed onlara teşekkür etti, hayırdua etti. Aynı zamanda Benî Huzâa kabilesinin bazı efrâdı Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî riyâsetinde

426 Not-2 [IV/385] Müslümanlar Hudeybiye'de bulundukları sırada geceleri mükerreren yağmur yağdı. O mevsimde mutad olan bir şey değildi. Mevsim haricindeki bu yağmurun bazı yıldızların tesiri olduğu zannı hâsıl oldu. Muhammed bu sözlere itiraz etti. Yağmur'un irâde-i ilâhiyyenin bir tezâhürü olduğunu söyledi (Buhârî, üçüncü cilt, 110; Vâkıdî Wellhausen, 248).

427 Vâkıdî Wellhausen, 245-249; Hişâm, 741-742; Taberî, birinci cilt, 1532-1535; Buhârî, üçüncü cilt, 111; Hamîs, ikinci cilt, 17, Müslümanların karargâh kurdukları Hudeybiye kuyusu(nun) Medine'den dokuz ve Mekke'den bir günlük mesafede olduğunu söylüyor.

karagâha geldiler. Muhammed bunlara hüsn-i kabul gösterdi. Çünkü Huzâa kabilesi ile gayet dost idi. Tihâme'de cereyan eden şeylerden onu haberdar bulunduruyorlardı. Bu kabile efrâdı kâmilen İslamiyet'i kabul etmemiş olmakla beraber Peygamber ile gayet muntazam bir muâhedenâme akdetmişti. Büdeyl Muhammed'e Mekkelilerin silahlanmış olduklarını, şehre girmek yolundaki teşebbüsüne silahla mukabeleye azmettiklerini, bu maksatla bütün müttefik kabileleri çağırdıklarını temin etti. Muhammed maksadının gayet salahperverâne olduğunu yani yalnız Kâbe'yi tavaf etmek istediğini, bu maksatla Kureyşîlerle Müslümanların emniyeti için hususî bir mütâreke akdetmeye müheyyâ *{hazır}* bulunduğunu bildirdi. Büdeyl Mekke karargâhına giderek müsait bir cereyan hazırlamak ümidiyle bu fıkraları anlatmak müsadesini aldı. [IV/386]
Büdeyl'in Mekke karargâhına muvâsaleti biraz şüphe ile karşılandı. Çünkü Huzâa kabilesinin Peygamber ile münasebâtı herkesçe malum idi. Bidâyette kimse Büdeyl ile konuşmak istemedi. Peygamber tarafından müzakereye gelecek kimselerle münâsebette bulunmak istemiyor gibi görünüyorlardı. Fakat Büdeyl Muhammed'in âmâl-i sulhperverânesi hakkında ısrar edince kendisiyle müzâkereye razı oldular, tekliflerinin hepsini reddettiler. Hiçbir müsaade eseri göstermediler. Müteaddid zî-kudret *{hatrı sayılır güç sahibi}* kabilelerin reisi olan Urve b. Mes'ûd es-Sekafî, Peygamber'i Kâbe'yi ziyaretten vazgeçirmek üzere mütevassıtlık *{arabuluculuk}* teklifinde bulundu. Kureyşîler Urve'yi göndermeye razı oldular. Urve Müslüman karargâhına gitti. Peygamber'in huzuruna îsâl edildi *{getirildi}*. Derhal Kureyşîler lehinde söz söylemeye başladı. İst'imâl-i silah edilmedikçe kimseyi şehre sokmamaya azmetmiş olduklarını anlattı. Böyle bir şey vukû'a gelecek olursa Müslümanların büyük bir tehlikeye düşeceklerini Urve iddia ediyordu. Çünkü Peygamber'in maiyetindeki *{yanındaki}* kalabalık nesebleri meçhul (Evbâş), evvelce hiç görülmemiş çehrelerden terekküb ettiğini söylüyordu. Muhammed bir muvaffakiyetsizliğe uğrayacak olursa bu adamlar o müşkil sırada kendisine hiç müzâheret *{yardım}* etmeden dağılacak-

lardı. Urve'nin bu mütecâvizâne muâmelâtı ihtimal ki, doğ-
[IV/387] ru olduklarından dolayı hâzirûnun ve bilhassa Ebû Bekir'in hiç hoşuna gitmedi. Söz alarak Urve'ye karşı pek dokunaklı bazı sözler söyledi. Sekafî buna nazmen *{manzum olarak}* cevap vermek istedi. Fakat Ebû Bekir'e karşı eski bir şükrân borcunu hatırlayarak bu muhakkirâne *{hakaret edici}* îmâyı affetti, Muhammed ile münakaşada devam eyledi. Muhâvere esnasında defaatle Peygamber'in sakalını okşadı. Nihayet hâzirûndan biri Mugîre b. Şu'be bu kadar laubaliyâne bir tavırdan kızarak, Urve Peygamber'in sakalını bir kere daha okşayacağı sırada eline şiddetle vurdu. Urve bir müddet ses çıkarmadı. Fakat sonra sabrını kaybederek Mugîre'nin kim olduğunu sordu. Bu suretle kendisinin bir amcazâdesi, bir hain ve mücrim olduğunu keşfetti. Filhakika Mugîre Mısır'a bir seyahat esnasında on üç Mâliki'yi öldürmekle müttehim olduğu *{itham edildiği}* için Müslüman olmak ve cürmünün cezasını çekmemek üzere Medine'ye kaçmıştı. Buna rağmen Mâlik kabilesi on üç kişinin katlinden dolayı tazminât-ı talepte ısrar etmişlerdi. Mugîre'nin mensup olduğu kabilede bir harp dâhilinde ictinâb için 1300 deveden fazla bir tazminat i'tâsında *{vermesinde}* muzdarr kalmıştı. Bundan dolayı Mugîre'nin şahsı ailesince pek menfûr idi *{nefretlik}*. Kabilenin reisi olan Urve şimdi, onun kim olduğunu anlayınca aleyhinde pek muhakkirâne *{hakaret edici}* sözler söyledi, bu nâ-hoş hâdise
[IV/388] mülâkâta nihayet verdi.[428] Urve Mekkelilerin karagâhına dön-

428 Not-1 [IV/389] Urve ile Peygamber'in mülakatını İbn İshak biraz başka türlü hikâye ediyor. Urve Muhammed'i görür görmez ters ve mütecâviz bir tarzda muhâvereye başladı. Peygamber'i Mekke'ye karşı bir baskın hazırlamakla itham etti. Lakırdıların hararetine kapılarak bütün taraftarlarının kendisine hıyanet edeceklerini, onu yalnız başına bıracaklarını Peygamber'e söyledi. Mülakatta hazır bulunan ashaba bu surette tecavüz etti. Bilhassa ihtiyâr Ebû Bekir Urve'nin lakırdılarından pek müteessir oldu. Ve şedîd bir lisân ile sözünü kesti: "Git! Lat'ın bızırlarını yala! Bizim ona hıyânet edebileceğimize nasıl ihtimal veriyorsun!" Bundan pek hiddetlenen Urve Muhammed'in sakalını tutmak ister gibi davrandı. Fakat yanında oturan Mugîre b. Şu'be alelacele müdahale ederek eline vurdu. Muhammed'e dokunmaya cüret edecek olursa silah ist'imâl edeceğini makam-ı tehditte söyledi.

dü. Muhammed'den işittiklerini tekrar etti. Bunlar daha evvel Büdeyl'in tekrar ettiği beyânâttan ibaret idiler. Aynı zamanda Kureyşîlere Muhammed'in bütün maiyetindekiler *{yanındakiler}* üzerinde büyük, nâ-kâbil-i mukâvemet *{mümkün olmayan yardım}* bir tesir icra ettiğini, bütün taraftarlarının onun elinde mutî' *{boyun eğen}* bir alet haline geldiklerini anlattı. Urve Muhammed'in teklifi vechiyle bir mütâreke akdedilmesi için ısrarda bulundu. Hiçbir müsaade göstermemek hususunda musirr *{ısrarcı}* olan Kureyşîler Mikraz b. Hafs el-Ahnef ismindeki bir sefiri gönderdiler. Fakat Muhammed uzaktan bunun bir hain olduğunu tanıdı, onunla pek lakırdı bile etmeye razı olmadı. Bunun üzerine Kureyşîler, Mekke civarında müttefikleri bulunan Ehâbîş kabilesinin reisi Huleys b. Alkame'yi[429] i'zâm ettiler *{gönderdiler}*. Muhammed bunu, tarz-ı tefekkürünü, hissiyatını tanıdığı cihetle ona yalnız kurban edilmek üzere hazırlanan ve kâfi derecede yiyecek bulamadıklarından dolayı zayıflayan develeri değil hac elbisesini giymiş, intizârdan ve yorgunluğundan büzülmüş ashabını da gösterdi. Hac merasiminin îcâb ettiği mahrumiyetler de bu yorgunluklara inzimâm ediyordu *{ekleniyordu}*. Huleys Müslümanların hüsn-i niyetlerine kanaat getirerek Mekkelilerin karargâhına döndü. Bu adamları hac gibi mukaddes bir vazifeyi îfâ etmekten cebren men eylemenin cürüm olduğunu [IV/389] iddia etti. Bu sözlere kızan Kureyşîler Peygamber tarafından iğfâl edildiğinden *{kandırıldığından}* dolayı Huleys'e muâhezede bulundular. Huleys'in canı sıkıldığı için Mekkelilerin karagâhını terk etmek istedi. Fakat Kureyşîler Muhammed'den iyi şerâit istihsâl edinceye *{kazanıncaya}* kadar beklemesini rica ettikleri için orada kaldı; beklemeye razı oldu.[430] [IV/390]

429 Not-2 [IV/389] İbn Hişâm'ın metninde muhtelif sefâretlerin tarih sırası Vâkıdî'nin sırasına tevâfuk etmez. Fakat aradaki farkın hemen hiçbir ehemmiyet-i tarihiyyesi yoktur.

430 Vâkıdî Wellhausen, 249-253; Hişâm, 742-745; Taberî, birinci cilt, 1535-1539.
Not-3 [IV/389] Bu muhtelif hâdiseler ihtimal ki hadis tarafından ya mübalağa [IV/390] veya tahrîf edilmiş olmakla beraber Kureyşîlerin şerâit-i maneviyyeleri hakkında bil-vâsıta bizi tenvîre *{aydınlatmaya}* hizmet

§31. Muhammed müzâkerâtın ümit ettiği neticeyi hâsıl etmediğini görünce Harrâş b. Ümeyye'yi sefir sıfatıyla Mekke'ye gönderdi. Hakiki maksadının neden ibaret olduğunu Kureyşîlere ispat etmek üzere kendisine talimat verdi. Peygamber'in sefiri Mekkelilerin karargâhına vasıl olur olmaz Kureyşîler gayet hasmâne bir eser-i kabul gösterdiler. Devesini durdurdular. Kendisini öldürmeye kalktılar. Çok şükür [IV/391] ki müttefikler, Ehâbîş, müdahale ederek bir cürüm irtikâb edilmesine meydan vermediler. Harrâş hiçbir netice elde edemeden Müslümanların karagâhına döndü. Kureyşîler işin böyle sürüncemede kalmasından bıkarak elli kişilik bir süvari kuvvetini Müslümanların arkasını çevirmeye yolladılar. Karargâhtan uzaklaşmak ihtiyatsızlığını göstermiş olan Müslümanlara hücum etmek emrini verdiler. Bu hareketi fark eden Muhammed derhal süvarilere bir pusu kurdu. Hepsini esir etmek gibi bir muvaffakiyet istihsâl etti. Mamafih âmâl-i sulhperverânesi hakkında gayr-ı kâbil-i inkâr bir delil göstermek istediğinden esirlerin derhal tahliyesini emreyleyerek müzâkerâta girişmek çarelerini aradı. Ömer b. el-Hattâb'a müracaatla sefir sıfatıyla düşman karargâhına gitmesini rica ettiyse de Ömer Mekke'de kendi kabilesinden (Benî Adiyy

ediyorlar. Kureyşîlerin hiç mütecâvizâne olmayan ve uzlaşmaya pek meyyal bulunan hatt-ı hareketleri dâhilî şedîd nifâkların eseri olmak îcâb ediyor. Daha evvelce Bedir'den mukaddem (2. sene-i hicriyye, § 50-51) ve Hendek muhâsarası esnasında (5. sene-i hicriyye, § 33-38) Kureyşîler muhtelif fırkalara ayrılmış olduklarını, birbirlerini mütekâbilen kıskandıklarını, Muhammed'e karşı müttehid ve müessir bir hareketten aciz bulunduklarını göstermişlerdir. Hudeybiye müzâkerâtı esnasında Mekkelilerin karargâhında büyük reislerin hükm ü nüfuzuna haset eden bir akliyet bulunduğu anlaşılıyor. Bu büyük reisler menfaat sevkiyle Müslümanlarla ihtilâfa meyyal bulunuyorlardı. Kureyşîler arasında itimad-ı tâm hüküm sürse idi Muhammed Mekke askerlerini herçi-bâd-âbâd *{her ne olursa olsun}* kendisini tard etmeye *{kovmaya}* âzim *{kararlı}* bir halde bulacaktı. Ve hiçbir şey istihsâl edemeyecekti. Hâlbuki anlıyoruz ki müttefik kabileler, Ehâbîş, Huzâaların misâlini takip ederek Peygamberle müzâkerâta girişmek taraftarı idiler. Bundan dolayı münakaşalar, ihtilaflar tevellüd etti. Ve neticesinde Müslüman karagâhına zemini yoklamak, müzâkerâta girişmek ve kâbil ise Muhammed'i her iki taraf için tehlikeli olacak bir teşebbüsten yani ist'imâl-i silahtan vazgeçirmek için sefirler gönderildi.

b. K'ab) artık kimse kalmadığını, taht-ı himâyesine girecek bir adam bulunmadığını izah ederek yalnız başına düşman karargâhına gitmek muhakkak bir ölüme arz-ı nefs etmek olacağını söyledi.[431] Bundan dolayı Osman b. Affân'ı göndermeyi teklif etti. Osman Kureyşîlerle müteaddid karâbetleri *{akrabalıkları}* hasebiyle büyük bir nüfuza mâlikti. Kuvvetli surette himaye edilebilirdi. Osman Mekkelilere Peygamber'in şerâit-i salâhiyyesini *{barış antlaşması şartlarını}* götürmek vazifesini kabul ile bilâ-teehhür yola çıktı. Mekke civarında akrabasından Ebân b. Saîd b. el-Âs rast geldi. Muhammed'in [IV/392] teklifâtını Ebû Süfyân ile sâir Kureyş rüesâsına tebliğ edinceye kadar onun himayesini temin etti. Osman akrabasının himayesi sayesinde bilâ-müşkilât vazifesini gördü. Gerek belde karagâhında gerek Mekke'de rüesâ ile görüştü ise de hiçbir netice elde edemedi. Kureyşîler, Osman'ın karâbetleri *{akrabalıkları}* dolayısıyla ona gayet hürmet ve riayet ettiler. Hatta Kâbe'de dua etmesine bile müsaade gösterdiler. Osman Muhammed'in refakatinde olmazsa Kâbe'yi tavaf etmeyeceğini söyleyerek bu teklifi reddetti. Kureyşîler Osman'ı bir müddet daha şehirde alıkoydular. Müslümanlar Osman'ın geciktiğini görünce Kureyşîlerin (onu) öldürmüş olmalarından korkmaya başladılar.[432]

§32. Bazıları vakayı biraz başka türlü hikâye ediyorlar. Yani düşman süvarisiyle olan müsâdemenin, Osman Kureyşîler karargâhında Muhammed tarafından müzâkerâtta bulunduğu sıraya müsâdif olduğunu *{tesadüf ettiğini}* söylüyorlar. Rivayet edildiğine göre Evs b. Havlî, Abbâd b. Bişr ve Muhammed b. Mesleme geceleri Müslüman karagâhını bekleyen nöbetçilere münâvebe *{dönüşümlü}* ile kumanda ederlerdi. Bir gece [IV/393] Osman Mekke'de müzâkerede bulunduğu ve başına bir şey gelmiş olmasından korkulmaya başla(n)dığı sırada Mikrez b.

431 Not-1 [IV/392] Hakiki Kureyşî ailelerinin kimler olduklarını tespit için bu vakadan istihrâc edilebilecek neticeler hakkında medhalin *{giriş kısmının}*§ 54. fıkrasının birinci notuna bakınız.

432 Vâkıdî Wellhausen, 259; Hişâm, 745-746; Taberî, birinci cilt, 1542-1543.

Hafs'ın kumandası altında elli kişilik bir Mekke kuvveti Müslüman karagâhına bir baskın yapmak istedi. Fakat o sırada kumandan bulunan Muhammed b. Mesleme vazifesi başında olduğu için bu küçük taarruzu püskürttü. Bazı Mekkelileri esir aldı. Bunlar Osman'ın emniyetine karşı bir rehin makamında tevkif *{tutuklandı}* ve muhafaza edildi. Muhammed müsaade alarak ailelerini görmeye Mekke'ye giden ve henüz avdet eylemeyen sâir bazı Müslümanlar için de endişe ediyordu. Bunların hepsinin katledildikleri şâyialarına *{söylentilerine}* inanıldı. Zanlar kat'iyyet haline geldi. Süvarilerin esir edilmesine kızan Kureyşîlerden bir kısmının Müslüman karargâhı civarına gelerek ok ve taş atmaya başlamaları bu kanaati bütün bütün takviye etti. Bunun üzerine Müslümanlar karargâhtan çıktılar ve Mekkelilerden bazılarını esir aldılar.[433]

§33. Osman'ın öldürülmüş olduğu hakkındaki yanlış haber artık Müslüman karargâhında sahîh diye telakkî edildi ve gayet büyük bir heyecan uyandırdı. Herkes aynı fikirde idi. Silaha sarılarak Kureyşîlere hücum etmek istiyorlardı. Fakat Muhammed bütün ashabı toplayarak vakaya daha mutantan *{gösterişli}* bir tarz vermek için bir sadakat yemini etmelerini söyledi.
[IV/394] Herkesin müstağrak bulunduğu *{dolduğu}* heyecan Muhammed'in teklifini kemal-i şevk ile kabul için bir sâik *{etken}* oldu. Muhammed Müslümanlara kendi uğrunda öleceklerine yahut diğer bir rivayete nazaran Mekkelilerle muharabeye girişilecek olursa, hiçbir zaman kaçmayacaklarına dair yemin ettirdi. Bu yemin sonra Müslümanların tarihinde Bey'atü'r-Rıdvân nâmıyla meşhur olmuştur. Buna Bey'at-ı Tahte'ş-Şecer de denildi. Çünkü Muhammed bir ağacın altında durarak taraftarlarına yemin ettirmişti.[434] Tahlîf *{yemin}* merasimi biter bitmez

433 Vâkıdî Wellhausen, 253-254.

434 Not-1 [IV/395] Bir hadise göre Muhammed'in altında durup da Müslümanları tahlîf ettiği *{yemin ettirdiği}* ağaç sonra esrâr-âlûd *{esrarengiz}* bir surette ortadan kaybolmuştur. (Buhârî, üçüncü cilt, 113). Hâlbuki diğer me'hazlar *{kaynaklar}* [IV/396] ağacın Müslümanlar için bir ziyaretgâh olduğunu, Halife Ömer'in [vefatı:27] ağaca karşı bir putperestlik vücuda gelmesinden korkarak onu kestirdiğini söylüyorlar (Halebî, üçüncü cilt, 136, satır 4).

deverân eden şâyiaların yanlış olduğu Osman'ın ber-hayat bulunduğu haberi geldi. Mamafih Kureyşîler Müslüman karargâhındaki hâdiseden haber alarak bu kadar derin bir şevk ve galeyân içinde bir ordu ile vukû'a gelecek bir müsâdemenin âkibeti hakkında endişeye düşmeye başladılar. Bir i'tilâf yapmak münasip olacağını gördüler. Bundan dolayı Benî Âmir b. Lüeylerden Süheyl b. Amr'ı ihtilâfı hall için kat'î bir muâhedenâmenin şerâitini Muhammed ile müzâkere etmeye gönderdiler. Müzâkerât pek çok uzun sürdü. İki tarafın pek çok müddeiyâtından *{taleplerinden}* dolayı bir itilâf temini imkânı çok müşkil göründü. Süheyl b. Amr'a ve Huveytıb b. Abdiluzzâ ve Mikrez b. Hafs refakat ve muavenet ediyorlardı. Fakat Muhammed ile konuşmak ve müzakare etmek hususunu Süheyl'e bırakmışlardı. Süheyl'in ilk taleplerinden biri üserânın *{esirlerin}* tahliyesi olmuştur. Muhâsamanın *{düşmanlığın}* rüesâ-yı Kureyş'in dahli olmaksızın vukû'a geldiğini iddia ediyordu. [IV/395] Fakat Muhammed henüz Mekke'de bulunan bütün Müslümanları sağ ve salim karargâha dönmedikçe bunları bırakmak istemedi. Bundan dolayı Şeytem b. Abdimenâf onları Mekke'den çağırmaya gönderildi. Hepsi karargâha geldiği zaman Muhammed üserâyı *{esirleri}* tahliyeye razı oldu. Aralarında Amr b. Ebî Süfyân da vardı. Müşkilatın biri bu suretle ber-taraf edildi. Fakat daha birçokları zuhur etti. Mekke murahhasları bu bâbda talimat almak üzere Mekke'ye avdete mecburiyet gördüler. Kureyşîler Muhammed'in teklifâtında ne kadar musirr *{ısrarcı}* olduğunu görerek ve artık onunla bir itilâfnâme vücuda getirmek lüzumunu anlayarak Muhammed'in o sene haccetmeksizin dönmesini istediler. Fakat buna mukâbil gelecek sene Mekke'de üç gün kalmasına rıza gösterdiler. O sene müsaade edecek olurlarsa bedevî Arapların Peygamber'in Kureyşîleri korkuttuğuna hükmedeceklerini düşünüyorlardı. Süheyl işte bu talimat ile Müslüman karargâhına döndü. Ve Peygamber ile yeniden uzun uzadıya müzâkerâtta bulundu.[435] [IV/396]

435 Hişâm, 746-757; Vâkıdî Wellhausen, 254-255; Taberî, birinci cilt, 1539-1542, 1543-1545; Buhârî üçüncü cilt, 113-114.

§34. Müzâkerât alenen cereyan etti. Muhammed yere bağdaş kurarak oturmuştu. Abbâd b. Bişr ile Seleme b. Eslem tamamen muslih bir halde, hâinâne bir suikasta karşı kendisini muhafaza için yanında ayakta duruyorlardı. Peygamber'in karşısına Mekke sefiri Süheyl diz çökerek oturmuştu. O kadar yüksek sesle konuşuyordu ki bazı kere Peygamber'in iki muhâfızı hürmette kusur etmiş olmamak için sesini alçaltmasını kendisine ihtâr ediyorlardı. Etrafta Müslümanlar yere oturmuşlar, söylenen şeyleri dinliyorlardı. Muhtelif müşkilât işte bu ibtidâî tarzda birer birer izale edildi, nihayet bir muâhedenâme akdi kabul oldu. Son dakikada iki tarafında kabul ettiği şerâit tahrîren *{yazılı olarak}* tespit edileceği sırada Ömer b. el-Hattâb âteşîn tabiatına ve fart *{aşırı}* imanına mağlup olarak ayağa kalktı. Ve müşrik Kureyşîleri Müslümanlarla bir tutarak onlarla müzakere etmek fikri aleyhine itiraz etti. Müşriklerle kat-'ı alaka edilmesi *{alakanın bitmesi}* ve onların yalnız Müslümanlara layık olan hukuktan mahrum bırakılması esasını müdafaa ederken Peygamber'e gayet şiddetli sözlerle hitaplarda bulundu. Muhammed pek itidal ile
[IV/397] cevap verdi. Allah'tan aldığı emir dairesinde ve Allah'ın kendilerini bırakmayacağı kanaatiyle hareket etmekte olduğunu söyledi. Ömer sükûnet buldu ve sonra bu hareketinden samimi bir nedâmet *{pişmanlık}* izhâr etti. Birçok seneler geçtiği halde Ömer bu hâdiseyi tahattur edince *{hatırlayınca}* o zaman istinâd ettiği esbâb ve delâilin kuvvetine pek emin olduğunu, kendisiyle hem fikir yüz Müslüman bulunsa idi Peygamber'den ayrılarak muâhedeyi tanımayacağını söylemiştir. Filhakika bu muâhedenin akdi Müslümanlar arasında birçok adem-i memnuniyetler tevlîd etti. Hepsi o zaman Mekke'yi zapdedebilecekleri kanaatinde idiler. Muhammed damadı Ali b. Ebî Tâlib'i çağırarak muâhedeyi yazmasını ve Bsimillahirrahmanirrahim diye başlamasını söyledi. Süheyl itiraz etti: "Ben bu düstûru tanımıyorum, "Bismikallah" yazınız dedi. Muhammed razı oldu, Kureyş sefirinin istediği cümleyi koydurdu. Sonra Ali'ye şu sözleri yazmasını emreyledi: "Bu Muhammed Rasulullah ile Süheyl b. Amr arasında mün'akid *{ak-*

dolunmuş} sulh muâhedenâmesidir."[436] Süheyl bu cümleyi de kabul etmeyerek kendisi bir müşrik olmak sıfatıyla Muhammed'in Rasulullah olmasını tanımadığını, muâhedeye ancak iki tarafın da kabul etmiş olduğu şeylerin konulması îcâb ettiğini söyledi. Muhammed Süheyl'in bu mütâlasındaki isabeti inkâr edemeyerek bu noktada da müsait davrandı. Bundan [IV/398] dolayı muâhede şu suretle kaleme alındı: "Bu Muhammed b. Abdullah ile Süheyl b. Amr arasında akdolunan sulh muâhedenâmesidir. On sene müddetle birbirlerine karşı silah ist'imal etmemeye karar verdiler. Her iki taraf da sûret-i kat'iyyede emniyet ve sükûn içinde yaşayacak, tarafeyn akdinden hiçbiri diğerine karşı harekât-ı hasmânede *{düşmanca bir harekette}* bulunmayacak, bu ahid ahkâmına hiçbir gizli tecavüz vukû' bulmayarak aramızda namuskârâne bir münâsebet hüküm sürecektir. Kureyşîlerden bazıları velilerinin izni olmaksızın Muhammed tarafına geçecek olursa Muhammed onları iade edecektir. Fakat Müslümanlar Muhammed'in tarafını terk ederlerse Kureyşîler tarafından iade olunmayacaklardır. Her türlü muhâsemât *{düşmanlık}* şiddetle men edilecektir. Aramızda hiçbir tecavüz ve gasp ve gâret-i tecviz *{aldatma}* olunmayacaktır. Herkes Muhammed ile bir ittifak muâhedenâmesi akdetmekte serbesttir. Kezâlik Kureyşîlerle de her isteyen bir ittifak muâhedenâmesi yapabilir. Muhammed bu sene Mekke'ye girmemeyi kabul eder. Fakat gelecek sene Kureyşîler şehri terk edecek ve Muhammed'e şehirde üç gün kalmaya müsaade eyleyeceklerdir. Muhammed'in yanında yalnız bir yolcunun levâzımı yani kını dâhilinde bir kılıç bulunacak, başka silah olmayacaktır.[437] [IV/399-400]

436 Not-1 [IV/399] 37. sene-i hicriyyede Muâviye ile Ali Sıffîn muharebesinden sonra mütâreke şerâitini kararlaştırdıkları sırada da buna benzer bir vaka oldu. Muâviye Ali'nin ismine muâhedede Emîru'l-Müminîn tabirinin ilave edilmesine itiraz eyledi.

437 Hişâm, 747-749; Vâkıdî Wellhausen, 255-257; Taberî, birinci cilt, 1545-1547; Ya'kûbî, ikinci cilt, 55, muâhedenâmenin yalnız [IV/399] üç senelik bir mütâreke için yapıldığını söylüyor. Fakat bu malumatı nereden aldığını söylemiyor; Buhârî üçüncü cilt, 133; Belâzurî, 37, yukarı(da)ki metinde muharrer *{yazılı}* olamayan bazı şerâitten bahsediyor. Muhammed Suriye'ye müteveccihen Medine'den kaçan müşriklere hi-

§35. Muâhedenâmenin ilk neticelerinden biri Benî Huzâaların Müslümanlarla ittifak akdetmek istediklerini beyan eylemeleri olmuştur. Benî Bekirler de Kureyşîlerin lehine aynı beyanâtta bulundular. Diğer taraftan Mekke mabedinde mutad merasim dairesinde îfâ-yı hac edebilecekleri kanaatiyle Medine'den hareket etmiş hatta bir aralık Mekke'yi zapt etmek ümidine bile düşmüş olan Müslümanlar pek acı bir sukût-ı hayâle uğradılar ve pek dil-gîr *{kırgın}* oldular. Mamafih Muhammed'in kararına kimse muhalefet edemedi. Ebû Bekir, Ömer b. el-Hattâb, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Süheyl, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Muhammed b. Mesleme yani başlıca ashab ile müşrik Huveytıb b. Abdiluzzâ ve Mikrez b. Hafs muâhedeye şahit tutuldular. Muâhedenâmeyi kaleme alan Ali b. Ebî Tâlib de muâhedeye va'z-ı imza etti. Muhammed'in kabul ettiği şart ailelerinin arzusu hilâfına Müslüman

maye vadetmiş, Kureyşîler de gerek Yemen'e kaçan gerek hacca giden Müslümanlara mukabele-i bi'l-mislde bulunmayı kabul eylemiş.
Not-2 [IV/399] İbn İshak ile Vâkıdî'de mana ve esası müttehid ise de ibare biraz farklıdır. Metin ancak kısmen doğrudur. Muâhede üçüncü şahıs sîğasıyla başlıyor, sonra birinci şahsa geçiyor, nihayet yine üçüncü şahıs ile nihayet buluyor. Bu, muâhedenâmenin esası(nın) değilse de şekli(nin) sonradan bazı tadilâta uğradığını gösterir. Muhammed'in kendi dînine en şiddetli muârız müşriklerle müzakereye rıza göstermesi ve onları muâhedede müsâvî şerâitle kabul etmesi bir yenilik idi. Taraftarları arasında en merbûtları *{bağlı olanları}* ve Ömer gibi en samimileri bu yeniliğe hiç hazırlanmamışlardı. Uhud'da maktul düşmüş yetmiş Müslümanın hénüz intikamı alınmamıştı. Medine muhâsarasının hatırası maruz kaldıkları mahv u ifnâ {yok olma} tehlikesinin endişeleriyle beraber henüz zihinlerden silinmemişti. En müttakî Müslümanlar Muhammed'in en âteşîn peresteşkârları *{aşırı sevgi duyanlar}*, bütün Kur'ân'ı ezber bilenler Kitâb-ı Kudsiyye'nin her ayetinde Mekke eşrâfı aleyhindeki tel'înâta *{lanetlemelere}* ve Peygamber'in düşmanlarının yakında bir felâket-i azîmeye uğrayarak mahvolacaklarına dair tehdîdâta vâkıf idiler (Sprenger, [IV/400] birinci cilt, 459-578, Mekke'de vahyedilen sûrelerin kâffesi ile Medine'de nazil olan sûrelerin bir kısmı).
Kureyşîlerden ilticâ edenlerin iadesi mecburiyetinin Muhammed tarafından kabul edilmesi gayet şiddetli münakaşaya sebep oldu. Ashab arasında pek çok adem-i memnuniyet tevlîd etti. Bu hacâlet-âver *{utanç verici}* şartın kabulü için gayet kuvvetli esbâb bulunmuş olmak îcâb eder. Peygamber ancak şiddetli bir mukâvemetten sonra bu şarta rıza göstermiştir (Buhârî, üçüncü cilt, 116).

karargâhına kaçmış olan sağîrlerin *{küçük olanların}* Kureyşî [IV/401]
velilerine iade edilmesiydi. Muâhedede Müslümanlardan Kureyşîler tarafına kaçmış olanlara aynı muamelenin tatbik edileceğini temin eyleyen bir şart yoktu. Bilhassa bu madde Müslümanlar arasında büyük bir adem-i hoşnûdî *{hoşnutsuzluk}* tevlîd etmişti. Bundan dolayı muâhedenin mer'iyyeti *{geçerliliği}* daha ilk dakikada gayet şiddetli bir imtihan devresi geçirdi. Çünkü hakikaten Müslüman karargâhına Kureyşîlerden sinn-i rüşde vasıl olmuş bir genç ilticâ etti. Muâhedeyi akdeden sefirin oğlu Ebû Cendel b. Süheyl hiç beklemediği bir sırada Müslüman karargâhına zincirler içinde geldi. Babası onu Müslüman olmaktan men (etmek) için böyle zincire vurmuştu. Genç Ebû Cendel taht-ı nezarette bulunmakla beraber muhâfızlardan kurtulmaya muvaffak olmuş, Mekke'nin aşağı mahallesinden kaçarak Müslüman karargâhına gelmiş idi. Peygamber'in ayaklarına kapanarak babasının zulmüne karşı himaye talep etti. Süheyl kendi oğlunu herkesin içinde o perişan kıyafette görünce son derece hiddetlendi. Oğlunu boğazından yakalayarak muâhedenin tatbikini talep etti. Müslümanlar taht-ı vesâyetinde bulunan kimseleri velilerine iadeye mecbur idiler. Genç Ebû Cendel'e yardım etmek ve maruz kalacağı akıbet-i vahimeden *{çadırdan}* onu kurtarmak isteyen Müslümanlar pek mütesessir oldular. Fakat Muhammed hiç tereddüt etmeden muâhedeye sûret-i kat'iyyede riayet edilmesini emreyledi. Müslümanların tesiratına şahsi nüfuzu sayesinde hâkim oldu. Ebu Cendel babasına iade edildi. [IV/402]
Müslümanların Peygamber'e karşı vaziyetleri Mekke murahhasları üzerinde büyük bir tesir husûle getirdi. Onlar Kureyş eşraf-ı fırkası arasındaki nifak ve hasede alışkın idiler. İçlerinden hiçbiri Muhammed'in kendi taraftarları üzerinde haiz olduğu hükm ü nüfuza mâlik değildi. Filhakika Müslümanların sadakati şiddetli bir imtihan geçirdi. Hadis bu münâsebetle âteşîn *{hiddetli}* Ömer'in nasıl Peygamber'in risâlet-i ilahîyyesi hakkında şüpheye düştüğünü ve Ebû Cendel'e Allah uğrunda babasını katletmesini tavsiye eylediğini hikâye ediyor. Buna Ebû Cendel şu cevabı verdi: "O halde sen niye öldür-

müyorsun?" Ömer cevap verdi: "Çünkü Peygamber beni men ediyor." Ebû Cendel şu suretle mukâbele etti: "O halde benim de Peygamber'in emrine itaatsizlik etmek istemediğimi takdir edebilirsin".[438]

§36. Muâhede akdedilince Ömer, muâhedenin neticesinden memnun olmayan daha birkaç kişi ile Peygamber'in huzuruna gelerek azîmetinden bildirdiği şeylerin aks-i harekette bulunmuş olduğunu Muhammed'e söylediler. Muhammed'in Kâbe'ye gireceğini ve Kâbe'nin anahtarlarını alacağını Medine'de iken iddia edip etmemiş olduğunu anlamak
[IV/403] istiyordu. Muhammed bu sözlerin zaman-ı hâle ait olduğunu beyan ile buna mümâsil *{örnek olarak}* başka vakaları hatırlattı. O vakalarda herkes hata etmiş iken yalnız Muhammed doğru görmüş ve doğru düşünmüş idi. O zaman kimsenin tahmin edemeyeceği birtakım vakayı sonra Muhammed'e gayet tam ve daimi bir muvaffakiyet temin ettiği vakit, Ömer'in Hudeybiye'de izhâr ettiği şüphelerden[439] nâdim olduğu ve

438 Vâkıdî Wellhausen, 256; Hişâm, 748; Buhârî, üçüncü cilt, 116; Taberî, birinci cilt, 1547-1549.

439 Not-1 [IV/403] Ömer'e isnâd edilen bu hatt-ı hareket bana pek muhtemel görünmüyor. Müslüman hadisinin bazı kısımlarında Ömer'i gözden düşürmek isteyen bir kasd-ı mahsusa tesadüf edilir. Birçok ahvâlde Ömer gayet şedîdü't-tab' *{şiddetli tabiat}* ve mutaassıb gibi gösterilir. En dakîk zamanlarda Muhammed'e daima yanlış tedbirler tavsiye eder. İlhâmâtını Cenâb-ı Hak'tan aldığı için gayet âkilâne hareket eden Muhammed bunları kabul etmek istemez. Ömer'i daima müferrit ve yanlış fikirlerin bir mümessili gibi göstermek hadislerde adet ittihâz edilmiştir. Şüphesiz ki Ömer(in) tabiatının şiddeti yorulmak bilmez azîm ve iradesi, müşkil dakikalarda muhâkemâtın isabeti ile Peygamber'in bazen müteredditd ve âtıl mefkûresi üzerinde büyük bir tesir icra etmiştir. Âyât-ı Kur'âniyeden birçoğunu Ömer'in ilhâm etmiş olduğunu muhaddisîn de teslim ederler. [IV/404] Sprenger'ın bu bâbda gösterdiği misallere bakınız (ikinci cilt, 84, not 1). Bazı kere Ömer'in şekle ve ölçüye pek riayet etmeyerek verdiği nasihatlerde alenen ısrar göstermesi suretiyle Peygamberle kendi arasındaki münâsebâtın samimiyetini meydana vurması ve vakâyı'a kendi nokta-i nazarına göre bir şekil vermeye kalkması, Ömer'den daha ziyade diplomatlık kabiliyetine mâlik olan Muhammed'in onun nasihatlerini dinlemeyerek kendi mütâlaatında ısrar göstermesi muhtemeldir. İlk zamanlarda, bu gibi ahvâl-i kesir *{çok kere}* ile vukû'a gelmiş olmak îcâb eder. O vakitler Ömer de gençliğin galeyânı vardı. İnsanlar ve vakâyı' hakkında

İslamiyet'in muzafferiyetlerinden hiçbirinin Hudeybiye muâhedenâmesine muâdil *{denk}* olmayacağını beyan eylediği söyleniyor. Ebû Bekir sonraları şu sözleri sık sık söylüyordu: "İslamiyet'in zaferlerinden hiçbiri Hudeybiye muâhedenâmesinden daha ziyade hâiz-i ehemmiyet değildir. İnsanlar daima işleri ta'cîl etmek *{hızlandırmak}* isterler. Fakat Allah her şeyin vakti(nin) hulûl etmesini bekler".[440] [IV/405]

§37. Kureyşîlerin sefirleri çekilince Muhammed, kurbanlık olmak üzere Hudeybiye'ye götürülmüş olan hayvanların kurban edilmesini, hac nihayetinde îfâ edilen merasimden dolayı ulûhiyyete makâm-ı şükrân ve ta'zîmde bütün Arapların âdeti veçhile saçların traş olmasını emretti. Muhammed'in o emrini Müslümanlar bâridâne ve lâ-kaydâne *{hoş olmayan ve kayıtsız}* telakkî ettiler. Kâbe'yi ziyaretten sonra merasimi mutad *{alışılmış}* tarzda icra edemediklerinden dolayı mütesessir bulunuyorlardı. Haccın gayesine vasıl olmadıktan sonra Mekke arâziy-i kudsiyyesinden uzakta kurban kesmenin hikme-

yalnız uzun bir tecrübe-i hayat ile iktisâb edilebilecek nüfuz-ı nazar pek yoktu. Hâlbuki Peygamber'in vefatından sonraki tarih gösteriyor ki yeni tevellüd eden İslamiyet'in en büyük adamı Ömer idi. Medine'de manevî ve siyasî muhite asl-ı hayat-bahş *{hayat veren}* olan ruh Ömer idi. Binaenaleyh pek muhtemeldir ki şimdi nakledilen hâdise, yukarıda bahsettiğimiz diğer vakâyı' gibi sonraki muhaddisînin kendiliklerinden uydurdukları bir şeydir. Öyle bir devir oldu ki, herkes Ömer'in Peygamber üzerindeki tesirini biliyordu. Binaenaleyh Peygamber'in nüfuz ve itibarını tenkîs etmemek *{eksiltmemek}* için Ahlâf *{sonradan gelenler}* nazarında bu vakayı örtmek hissi kendiliğinden vücûd buldu. Muâsırîn nazarında Muhammed'in ve Ömer'in sîmaları mütekâbilen birbirlerini itmâm ediyorlardı *{tamamlıyorlardı}*. Kendilerini görenler ve tanıyanlar için çifte bir medâr-ı mefharet *{övünç kaynağı}* idiler. Ahlâf *{Halefler}* bu iki zât arasındaki münâsebâtı yanlış bir surette telakkî edebilirler ve irâde-i ilahîyyenin bir tezâhürü sıfatıyla Muhammed'in âsârındaki kıymet-i zâtiyyeyi istihfâf eyleyebilirler *{değerini düşürebilirlerdi}*. Müminleri aldatmak için Muhammed ile Ömer arasında tertip edilmiş bir mudhike *{gülünç hal}* zannına düşebilirlerdi. Bir de ilk Abbâsî halifelerinin temâyülât-ı mahsusaları *{şahsi eğilimleri}* düşünülür ve mâlik olduğumuz ehâdîsin onların zamanında mektûb *{yazılı}* bir şekil aldıkları teemmül ediliyorsa *{etraflıca düşünülüyorsa}* Ömer'in böyle üstü örtülü bir surette tenzîl-i kaderine neden dolayı teşebbüs edilmiş olduğu tahmin edilebilir.

440 Vâkıdî Wellhausen, 256.

tini anlamıyorlardı. Peygamber emrini birkaç kere tekrar ettiyse de hiç ehemmiyet verilmedi. Peygamber kızarak kırmızı deriden çadırına çekildi. Bir müddet sükûtî *{sessiz}* ve hadîd *{kızgın}* durdu. Bu hâletin sebebini soran zevcesi Ümmü Seleme'ye hiçbir cevap vermedi. Nihayet zevcesinin ısrarına dayanamayarak Müslümanların lâ-kaydîsini hikâye etti. Ümmü Seleme kendi başına kurban kesmesini Muhammed'e tavsiye eyledi. Onun misâli(nin) sâirlerini de sürükleyeceğini temin ediyordu. Muhammed bu nasihati tuttu. Kollarını kıvırarak çadırdan çıktı. Kurbanlık hayvana yaklaştı. "Bismillah! Allahu Ekber!" diye haykırarak uzun bir bıçağın, harbenin *{süngü}* demirini devenin boynuna batırdı. Ümmü Seleme'nin nasihati doğru çıktı. Muhammed'in misâli diğerlerini de onu taklide sevk etti. Az bir vakit içinde bütün kurbanlık hayvanlar mu-
[IV/406] tad merasim ile kurban edildi. Etler hâzirûna ziyafete iştirake koşmuş fukarâ arasında taksim olundu. Muhammed sonra kırmızı çadırına dönünce Hirâş b. Ümeyye'yi çağırdı. Başını tamamen tıraş ettirdi. Müminlere bu halde kendisini gösterdi. Fakat kurban kesmekte olduğu gibi bir muvaffakiyet istihsâl edemedi *{kazanamadı}*. Hâzirûndan hepsi saçlarını tıraş etmekte bir hak göremediler. Çünkü hac tamamıyla îfâ edilmemişti. Onun için birçokları, yalnız en uzun saçlarını kestiler ve başlarını tıraş etmek istemediler. Kadınlardan yalnız Ümmü Seleme ile Ümmü Umâre saçlarının uçlarını kestiler. Zâhiren pek ehemmiyetsiz görünen bu vaka sonraki muhaddisînin *{hadis âlimlerinin}* muhayyileleri üzerinde büyük bir tesir yapmıştır. Ashabın muhtelif suretlerle hareket etmeleri hasebiyle, Peygamber'in hareketini tamamıyla taklit etmemiş olanların hacları(nın) sahîh olup olmadığı meselesiyle bir hayli uğraştılar. Hadise itimat etmek lazım gelirse, Muhammed saçlarını tıraş etmeyenlerin hareketini tasvip etmemiştir. Diğerlerinin lutf-ı ilahîye daha ziyade müstehak olduklarını söylemiştir. Çünkü demiştir: "Onlar şüphe etmediler".[441]

441 Vâkıdî Wellhausen, 258-259; Hişâm, 749; Buhârî, üçüncü cilt, 117, Taberî, birinci cilt, 1549-1550.

§38. Hudeybiye'de on gün mü yirmi gün mü, pek muhakkak olmayan bir müddet tevakkuftan sonra[442] Muhammed nihayet eşyaları(n) hazırlanıp avdet etmek (edilmesi) emrini verdi. Avdet esnasında ibtidâ Merrü'z-Zahrân'da, sonra Usfân'da tevakkuf etti. Bu noktada kervanın yiyeceği azaldı. Ömer'in tavsiyesi üzerine Muhammed hacılarda bulunan bütün yiyecekleri bir araya toplayarak bütün mevcut arasında kervanın Medine'ye muvâsaletine kadar ihtiyacını temin edecek surette müsâvâten *{eşit şekilde}* taksimini emretti.[443] Avdet esnasında "yaz mevsimi olmakla beraber"[444] mebzûl *{bol}* yağmurlar yağarak havayı serinleştirmeleri ve kervanın yük [IV/407]

442 Not-1 [IV/407] Muhammed'in Hudeybiye'de ikâmeti hakkında sarîh malumata mâlik değiliz. Fakat seferin uzun müddet devam etmiş olduğu anlaşılıyor. Medine'den Hudeybiye'ye vasıl olmak için lâ-ekal *{en az}* dokuz gün lazımdı (Hamîs, ikinci cilt, 17). Muhammed'in 6. sene-i hicriyye nihayetlerine doğru yani Zilhicce zarfında Medine'ye avdet ettiği malumdur (Vâkıdî Wellhausen, 264). Onun için azîmet ve avdet lâ-ekal on sekiz gün hesap edilirse Muhammed'in Hudeybiye menba'ı etrafında yirmi gün oturmuş olması iktizâ eder.

443 Not-2 [IV/408] Buna bakarak Muhammed'in Kâbe'ye gelmesine Kureyşî-ler'in gösterdikleri muhâlefet-i muannidâne *{ısrarlı bir muhalefet}* karşısında fikrinden vazgeçmesi îcâb eden sebeplerinden biri Müslüman karargâhında her gün yiyecek azalmasından ibaret olduğuna hükmedilebilir. Açlığa maruz kalmak tehlikesi sâir mülâhazâtın hepsine galebe çalmış ve muâhedenin akdini ta'cîl etmiş *{hızlandırmış}* olacaktır. Bundan başka hadisin münderecâtından *{içeriğinden}* anlaşıldığına göre Müslümanlar kurban kesilir kesilmez, muâhede akdolunur olunmaz Hudeybiye'yi terk etmişlerdi. Kurban kesilmesi ile azîmet *{izin}* aynı günde vukû'a gelmiştir.

444 Not-3 [IV/408] Wellhausen (Vâkıdî Wellhausen, 18, not 2) seferin tarihiyle ve Vâkıdî de yaz mevsimine dair vukû' bulan işaret arasındaki tezadı meydana koyuyor. Sefer Zilkâde'de vukû'a geldi. Bu Zilkâde ayı 628 sene-i mîlâdîsî Martı'nın 13'üne müsâdiftir. Demek ki mevsim bahar idi. Vâkıdî'nin metninde mevsim hakkındaki bahisler (Wellhausen bunları 18. sahifenin 2. notunda topluyor) ise de bilakis seferin yaz sonlarında ve sonbaharda (harîf) vukû'a geldiğini anlatır. Bu suretle arada altı aylık bir fark bulunuyor. Mamafih Wellhausen mevsimlere edilen îmâların kâffesinin sonbahara taalluk etmediğini söylemeyi unutmuştur. Mesela, Vâkıdî Wellhausen (sahife 247, 23, 24 satır) umumiyetle şedîd sıcaklardan bahseder, (27-28 satır) mebzûl yağmurlar yağdığını haber verir. Bu iki keyfiyet ilkbahar mevsiminde pek güzel tevâfuk edebilir. Binaenaleyh mevâsim hakkındaki bil-vâsıta îmâların tarihi itibarıyla tenkîde pek az tahammülleri olduğuna hükmediyoruz.

hayvanları için yiyecek ot temin etmeleri Müslümanlar için büyük bir nimet teşkil eyledi. Muhammed huccâcın *{hacılar}* yiyeceği için bu hayvanlardan hiçbirinin kesilmesine müsaade etmedi. Medine'ye avdet esnasında Sûretü'l-Feth denilen sûre nâzil olmuştur (48). Bu sûre Muhammed'in Kureyşîlerle müzakerede takip ettiği hatt-ı hareketi izah eder ve muhikk
[IV/408] gösterir.[445]

§39. Silah isti'mâl edilmemiş olmakla beraber bu muâhedenin akdi İslamiyet için bir muzafferiyetten ziyade mühim idi. Mâzîde Müslümanlarla sâir kimseler (Kureyşîler) arasın-
[IV/409] da o kadar bir zıddiyet mevcut idi ki, birbirleriyle hiç konuşmazlardı. Tesadüfen rast gelecek olsalar hemen kavga ederlerdi. Muâhededen sonra karşılıklı hiddetler sükûnet buldu. İki taraftan da daha samimi münâsebât başladı. Mütekâbil itimat ve emniyet avdet etti. Bundan İslamiyet'in istifadesi pek azîm olmuştur. Hemen her zeki ve bî-taraf âdem İslamiyet telkînâtını işitecek olursa İslamiyet'i kabul ediyordu. Hatta Mekke rüesâsı içinde Hâlid ve Ömer bile Müslüman oldular. Sulh cem'an yirmi iki ay, yani Mekkeliler tarafından muâhede ahkâmı ihlâl edilinceye kadar devam etti. Bu mütâreke esnasında İslamiyet'e dâhil olanların miktarı Hudeybiye'den evvel Müslüman olanların mecmû'undan fazladır. İslamiyet Arap kabileleri arasında her tarafta intişâr etmeye başladı.[446] Hudeybiye'de Muhammed'in yanında 1400 kişi vardı. İki sene sonra Mekke'nin fethine on bin kişi ile yürüyordu.

§40. Adem-i muvaffakiyetle *{başarısızlıkla}* neticelenen hac teşebbüsü ve Hudeybiye muâhedesinin akdi âtîdeki *{aşağıdaki}* me'hazlarda da *{kaynaklarda}* hikâye edilmektedir. Bunların kısm-ı a'zamı yukarıda verilen îzâhâtı tekrar ve teyitten ibarettir: Ya'kûbî, ikinci cild, 54-55; Verdî, birinci cild,
[IV/410] 124-126; Esîr, ikinci cild, 152-157; Haldûn, ikinci cild, zeyl

445 Hişâm, 749-751; Vâkıdî Wellhausen, 259-262; Buhârî, üçüncü cilt, 115.

446 Buhârî, üçüncü cilt, 111; Hişâm, 751; Vâkıdî Wellhausen, 260; Taberî, birinci cilt, 1550-1551.

34-35; Hamîs, ikinci cild, 17-26; Halebî, üçüncü cild, 111-136, 140-143; Caussin de Perceval, ikinci cild, 174-188; Muir, dördüncü cild, 22-42; Sprenger, üçüncü cild, 239-249.

§41. Mekke'den Medine'ye kendi hesabına firar etmiş olan yegâne Kureyşî kadını Ümmü Külsûm bt. Ukbe b. Ebî Mu'ayt olmuştur. Ekseriya çöle, Şaîm yahut Hasâs'a giderek iki üç gün ebeveynini ziyaret etmek üzere orada kalması âdeti idi. Onun için hiç şüphe tevlîd etmeden birkaç gün Mekke'den gaybûbet edebilirdi. Fırsattan istifade ile bir gün Medine'ye kaçtı. Müslüman olmaya azmetmişti. Eser-i talih olarak yolda Huzâalardan hürmetkâr bir Arab'a rast geldi. O kendisini taht-ı himâyesine *{koruma altına}* aldı. Gayet ihtirâmkârâne davranarak, hatta yüzüne bile bakmaktan ictinâb ederek kemâl-i emniyetle Medine'ye götürdü. Kadın doğruca Peygamber'in zevcesi Ümmü Seleme'nin yanına gitti. Ve ona sergüzeştini *{macerasını}* anlattı. Talep edilecek olursa ailesine iade edilmemesi için Muhammed üzerindeki nüfuzundan bil-istifâde iltimasta bulunmasını rica ediyordu. Bir kadının şerâit-i hayatiyyesi(nin) erkeğinkine nispetle pek şedîd ve fena olduğunu söylüyordu. Muhammed muâhededе yalnız erkeklerden bahsedilerek kadınlar meskût geçildiği için [IV/411] Ümmü Seleme'nin tavsiyesine muvâfakat etti. Nezdine *{yanına}* kaçacak kadınları muâhede mûcibince iadeye mecbur değildi. Filhakika firari kadının iki kardeşi Velîd ile Amr ve Ukbe b. Ebî Muayt'ın iki oğlu Medine'ye geldikleri zaman Muhammed onların taleplerini reddetti. Ümmü Külsûm'u yanında alıkoydu. Biraz sonra bir ayet nazil oldu.[447] Allah bu meseleyi hallederek din uğrunda Mekke'den kaçan kadınların ailerine iade edilmemesini yalnız Müslümanların firarilerinin nikâhını ailelerine tesviye eylemelerini emretti. Bazı Müslümanların zevceleri de kocalarını terk ile müşrik ebeveynleri nezdine avdet ederse Kureyşîler Müslüman zevcelere nikâhı iadeye mecbur idiler. Kureyşîler Allah'ın bu emrini bittabi dinlemediler. Bunun üzerine Muhammed Müslümanların Ku-

447 Kur'ân 60/10-11.

reyşîlere karşı firari kadınlar yüzünden alacak vereceklerini takasa mahsûb *{sayarak}* ederek yalnız borçlu kalırlarsa onu te'diye *{ödemeleri}* etmeleri lüzumunu ilan etti. Bu malumatı Zührî'nin muhâfaza ettiği bir hadis teyit ediyor. Zührî bu meseleye dair Kur'ân'ın yukarı(da)ki fıkrasını tefsîren Urve b. ez-Zübeyr'in halife Velîd b. Abdilmelik için yazdığı bir vesi-
[IV/412] kayı okumuştu.[448]

§42. Firarî kadınları alıkoymak için serdedilen sebep onların İslamiyet'i kabul etmeleriyle artık müşriklerin samimiyetine dâhil olamayacakları iddiasından ibaret olduğu cihetle Muhammed, bu sözleriyle mantıkî olmak için Müşrik kadınlarıyla evli bulunan bütün Müslümanlar'ın onları boşamalarını emretti. Muhtelit *{karışık}* izdivaçlara müsaade vermedi. Zevc ile zevce arasında dînen iştirâk bulunmasını şart koydu. Bu suretle Ömer b. el-Hattâb zevcesi Kureybe bt. Ebî Ümeyye b. el-Mugîre'den ayrıldı. O da henüz İslamiyet'i kabul etmemiş olan Muaviye b. Ebî Süfyân'a vardı. Yine Ömer diğer zevcesi Ümmü Külsûm bt. Amr b. Cervel el-Huzâîyye'den ayrıldı. Ubeydullah b. Ömer'in validesi bu kadındı. Ümmü Külsûm sonra Ebû Ganm b. Ebî Huzâfe b. Gânim ile evlendi. İyâz b. Ganm el-Fihrî zevcesi Ümmü'l-Hakem bt. Ebî Süfyân'ı boşadı. Kadın sonra Abdullah b. Osman es-Sekafî ile evlendi. Abdur-
[IV/413] rahman'ı doğurdu.[449]

448 Vâkıdî Wellhausen, 262-263; Hişâm, 754; Taberî, birinci cilt, 1553; Buhârî, üçüncü cilt, 116-117; Esîr, ikinci cilt, 157-158; Halebî, üçüncü cilt, 136.

449 Hişâm, 754-755; Vâkıdî Wellhausen, 263-264; Taberî, birinci cilt, 1553-1554; Esîr, ikinci cilt, 158; Hamîs, ikinci cilt, 26; Halebî, üçüncü cilt, 137.

Not-1 [IV/412] Bu malumat Müslüman cemaatinin şerâit-i dâhiliyyesini pek tenvîr ediyor *{aydınlatıyor}*. Buna bakarak hükmediyoruz ki Müslümanlık imanı birçok ahvâlde hafîf bir cilâdan ibaret bulunuyordu. Çünkü İslamiyet hareketinin rüesâsı kendi zevcelerini bile ihtidâ ettirmek zahmetini [IV/413] ihtiyar etmiyordu. Binaenaleyh açıktan açığa Muhammed'in tarafını iltizâm edenlerden, onunla birlikte yaşayan ve birlikte harp edenlerden birçoğunun harp ettikleri müşrikler kadar kalben müşrik kaldıklarını kabul etmek mecburiyeti vardır. Müslümanların müşrik kadınlarla teehhülün *{evlenmesi}* ancak 6. sene-i hicriyye sonlarında men edilmiş olması pek şayân-ı dikkattir. Artık gale-

§43. O sene Ömer b. el-Hattâb, Âsım b. Sâbit'in hemşiresi Cemile bt. Sâbit b. Ebi'l-Aklah ile evlendi. Bundan oğlu Âsım b. Ömer dünyaya geldi. Sonra Ömer Cemile'yi boşadı. O da Yezîd b. Câriye ile evlenerek Abdurrahman b. Yezîd'i doğurdu.[450]

Küsûf *{Ay Tutulması}*

§44. Hamîs'e nazaran[451] İslam tarihinde hatırası hıfzedilmiş ilk küsûf o sene vukû'a gelmiştir. 6. sene-i hicriyye 627 sene-i mîlâdîsi Mayıs'ının 23'ünde başlar. 10 Mayıs 628 tarihinde nihayet bulur. Mîlâdî İsa'dan itibaren tarihleri tahkik etmek fenni L'Art de Verifier les Dates etc. depuis la Naissance de Notre Seigneur[452] nâmındaki esere nazaran o devirde Arabistan'da kâbil-i ru'yet *{gözlenebilir}* iki küsûf vukû'a gelmiştir. Biri 15 Teşrînievvel 627'de, diğeri 10 Nisan 628 mîlâdî [IV/414] tarihindedir.

Heyetler

Muhammed'in Asya Hükümdarlarına Gönderdiği Hey'et-i Sefâretler

§45. İleride 10. sene-i hicriyye vakâyı'ı arasında, hayatının son beş senelik devresinde Muhammed'in faaliyet-i siyâsiyyesini tetkik ederken Arabistan rüesâsına gönderdiği hey'et-i sefâretlerle Müslüman hareketinin bütün tekâmülü arasındaki münâsebâtı izah etmek fırsatını bulacağız. Burada maksadımız ehâdîste Arabistan haricindeki hükümdarlara gönderildiği rivayet edilen sefâret haberlerinin kıymet-i tarihiyyesini pîş-tetkike *{ön incelemeye}* almaktan ibarettir. Aşağıki fıkralardan bu sefâretleri mufassalen hikâye ediyoruz. Son zamanlara gelinceye kadar yani Grimme'in eserleri intişâr edinceye kadar (1882) Muhammed'in terceme-i hâlini yazan muharrirlerin kâffesi (Caussin de Perceval, Sprenger, Muir ilâ âhir) bu meşhur sefâretlere ait malumatı sahîh gibi telakkî etmişlerdir.

be-i siyâsiyye muhakkak göründüğü cihetle Muhammed dînî râbıtaları daha ziyade takviye edebilmek kuvvetini kendisinde bulmuştur.

450 Taberî, birinci cilt, 1556; Esîr, ikinci cilt, 161, Aklah yerine Eflah diyor.

451 İkinci cild, 3.

452 Paris, 1818, birinci cilt, 309.

Hatta Butler gibi daha muahhar bazı muharrirler[453] ehâdîsi hakîkî bir tarih gibi kabul ederek yalnız teferruat hususunda biraz şüpheli davranmışlardır. Bu haberin sıhhatini ilk münakaşa eden Grimme olmuştur.[454] Grimme, bilhassa Herakliyus'a ve İran Şâhı'na gönderildiği rivayet edilen iki hey'et-i sefâretin
[IV/415] muhakkak yanlış bir eser-i îcâd olduğunu beyan ederek sâir bütün bu hey'et-i sefâret i'zâmı iddiaları hakkında bir kayd-ı ihtirâzı *{sakınma kaydı}* dermiyân etmiştir *{ortaya koymuştur}*. Grimme'in ispat ettiğine göre, Muhammed'i hayatının son senelerinde en iyi temyîz eden şey muzafferiyetlerden istifade hususunda gösterdiği şâyân-ı hayret itidal ve basîretten, son senelerin faaliyet-i siyâsiyye, askeriyye ve diplomatikiyyesinin nâil olduğu hayret-bahş muvaffakiyeti sükûn ve itidal ile karşılamasından ibarettir. Binaenaleyh terceme-i hâl muharrirlerinin (daha Mekke'ye sahip olmadan, henüz Arabistan'ın bütün dünyadan birtakım müstakil kabilelerle ayrılmış küçücük parçasında hükümrân olduğu sıralarda) Muhammed'in, Hudeybiye musâlahası ile kendisini şaşırmış gibi dünyanın bütün hükümdarlarına tevcîh-i hitâb ile onları Dîn-i İslam'a davet için sefâretleri i'zâm ettiği yolundaki sözleri onun bu itidal ve basîreti ile büyük tezat teşkil ediyorlar. Bütün Arabistan'a sahip olmadan bu kabîl hareketlere kıyâm etmek en hafif manasıyla münâsebetsiz bir şeydi. Peygamber'i bi'z-zarûre hacâlet-bahş *{utanç verici}* bir muamele-i reddiyeye maruz bırakacak, gülünç bir hale sokacaktı. Bu tespit hiçbir surette onun davasına bir fayda temin edemezdi. Mamafih, Muhammed kendisini bütün dünyaya şâmil bir vazife-i risâlete mâlik telakkî ediyorsa daha muahhar zamanlarda böyle sefâretler i'zâm edebilmesi için sebepler tahaddüs etmiştir.
[IV/416] Kur'ân'ın gayr-i kâbil-i itiraz olan şehâdeti, Grimme'in bütün kitâb-ı kudsiyyede Peygamber'in tekmîl-i beşeriyete şâmil bir vazife-i risâletine hiçbir îmâ bulunmadığı hakkındaki ifâdâtını teyit ediyor. Muhammed yalnız Arabistan'ı düşünüyordu. Hat-

453 Sahife 130, 139-144.
454 Birinci cild, 122-126.

ta ihtimal ki Arabistan'ın da ancak bir kısmını göz önünde tutuyordu. Çünkü her Peygamber'in hususi bir millete gönderildiği, hiçbir zaman bütün beşeriyet için gönderilmediği yolundaki Yahudi tellakkiyâtından ayrılmamıştı. Muhammed bütün Arabistan'ı tamamen İslamiyet'e idhâl ve Arabistan'da tesis-i sulh ve sükûn edemeden vefat ettiği cihetle Cezîretü'l-Arab hudutlarından öteye enzârını *{bakışlarını}* atfedebilmek fırsatını hiç bulamamıştır. Muhammed hârice atf-ı dikkat etmişse bu da ancak Suriye hakkında iğtinâm[455] yahut müdafaa[456] yahut ahz-ı intikâm[457] gayesiyle vukû'a gelmiştir. Umumi bir manada ihtimal ki kâbil-i tefsir olan yalnız iki ayet-i Kur'âniye'nin[458] biri(nin) Kureyşîlere, diğeri(nin) Arabistan müşriklerine ait olduklarını Grimme pek güzel ispat ediyor.

Bütün beşeriyete şâmil bir vazife-i risâlet mefhumu ancak hadisde (mevzûdur) Arap fütuhâtının vüs'ati *{genişlemesi}* ve bütün şarkda İslamiyet'in intişârı Muhammed'in vaz' ettiği dîni bütün beşeriyetin ıslâh-ı ahvâline ve temin-i necât ve selametine tahsis etmiş olduğu fikrini birinci asr-ı hicriyede tevlîd ettiği zaman nümâyân olur *{görünür}*.[459] Siyâsî emperyalizmden sonra dînî bir emperyalizm, teokrasinin ve âlem-şümûl bir İslamiyet fikri de çıkması pek tabîî idi. Grimme Herakliyus'a ve İran Şâhına gönderildiği rivayet edilen iki hey'et-i sefâreti birer masal gibi telakkî eder. Mukavkıs için Mısır'a hey'et-i sefâret i'zâmını dar bir manada kabul eyler; Gassânlara gönderildiği rivayet edilen sefâreti şüpheli görür. Habeşistan Necâşîsine hey'et-i sefâret i'zâm edilmesi rivayetinin de kıymet-i tarihiyyesini teslimde tereddüt gösterir. [IV/417]

Me'hazlar *{kaynaklar}* biraz dikkatle tetkik edilecek olursa Grimme'in mütâlaatındaki isabet teslim edilir. Bütün hey'et-i

455 Mu'te, 8. sene-i hicriyyede.
456 Tebük, 9. sene-i hicriyye.
457 Üsâme, 11. sene-i hicriyyede.
458 2, sahife 189; 61/9.
459 Buhârî'ye bakınız, birinci cilt, 14, satır 10. Râvî: İbn Ömer; sahife 93, satır 16. Râvî: Câbir b. Abdullah; sahife 111, satır 1. Râvî: Enes b. Mâlik; sahife 121, satır 12. Râvî: Câbir b. Abdullah, ilâ âhir.

sefâretlerin, hatta Mukavkıs için Mısır'a bir heyet gönderilmesinin bile meşkûk olduğu zannı haklı görünür. Muhammed hakkındaki en eski ve en emin me'hazımız olan İbn İshak Arabistan haricine gönderilen bu hey'et-i sefâretlere dair hiçbir kelime söylemiyor. Vâkı'a İbn Hişâm'da[460] hey'et-i sefâretlerin muhtasar bir cetveline tesadüf ediyoruz. Fakat İbn Hişâm
[IV/418] bunu kendisi yazıyor. İbn İshak'tan rivayet şeklinde göstermiyor. Bu, ispat ediyor ki İbn Hişâm üstâdının bıraktığı yazılarda hey'et-i sefâretlere dair bir kayda tesadüf etmemiştir. Nihayette terceme-i hâle ilave edilmiş olan hey'et-i sefâretler faslı bile bunun İbn Hişâm tarafından yapılan bir zeyl olduğu kanaatini bize vermektedir. İbn İshak'ın sükûtu bir hadisin kıymet-i tarihiyyesi aleyhinde daima gayr-i kâbil-i redd bir delil teşkil eder. Hele hadisin münderecâtı sahîh ise büyük bir kıymet-i tarihiyyeyi haiz olmak îcâb edeceği zaman. Muhammed'in elimizde mevcut en eski ve en mevsûk *{güvenilir}* bir terceme-i hâlin muharriri *{yazarı}* olan İbn İshak bir hadisi meskût geçiyorsa buna bakarak ya o hadis o zaman mevcut değildi yahut İbn İshak onu şâyân-ı itimat bulmuyordu hükmünü veririz. Taberî[461] hey'et-i sefâretler hakkında İbn İshak'a istinâden bir cetvel neşrediyorsa da, buna aldanmamalıyız. Yukarıda[462] Taberî'nin İbn İshak'tan istifadesi Hişâm'ın istifadesinden muahhar bir zamanda vukû'a gelmiştir. Mevzû hadisler pek şüpheli isnadlarla birtakım ilaveler Taberî'de mebzûldür *{boldur}*. Binaenaleyh Taberî'nin zikrettiği hadis (İbn Hişâm'ın sükûtu karşısında) hakikaten İbn İshak'a isnâd edilmiş gibi kabul olunmaz. Buna rağmen Taberî'nin cetveli,
[IV/419] bizim için pek faydalıdır. Çünkü Gassânlara İran Şâhı'na, Necâşî'ye hey'et-i sefâret i'zâmı rivayetlerini ber-tarâf etmektedir. Bu suretle tahkik ediyor ki Taberî tarafından güya İbn İshak'ın rivayetine istinaden derc edilen hey'et-i sefâretler cetveli hakiki İbn İshak'ın sükûtu ile İbn Hişâm'ın daha muahhar cetveli arasında mütevassıt bir devreyi irâe etmekte-

460 971, birinci ve müteâkib satırlar.
461 Birinci cild, 1560, altıncı ve müteâkib satırlar.
462 Medhal, § 286.

dir *{göstermektedir}*. Anlıyoruz ki Mısır'a, Suriye'ye, Yemen'e hey'et-i sefâret gönderildiği hakkındaki hadisler İran Şâhına, Gassânlara, Habeş Necâşîsine sefâretler gönderildiği hakkındaki hadislerden daha eskidirler.

Bu menkıbenin nereden neş'et ettiğini bulmak kolay bir iştir. Çünkü muhaddisîn (hadisçiler) kendi yaptıkları işi kendileri meydana vurmuşlardır. İbn Hişâm'ın bahsettiğimiz fıkrasında bunun îzâhâtına tesadüf ediyoruz. Kitapta[463] İbn İshak'dan naklen bir hadisden bahsediyor. Bu hadise nazaran Muhammed, ashabına ber-mutad îrâd-ı mev'iza ettiği sırada İsa'nın Havariyyûnu gibi hareket etmemelerini tavsiye eylemiştir. Havâriyyûn insanlar arasında Hristiyanlığı neşr için etrafa i'zâm edildikleri zaman bunu yapmak cesaretine mâlik olmadıklarından dolayı kendilerine tahmîl edilen vazifeden kurtulmak istediler. İbn Hişâm Rûhu'l-Kudüs'ün Havarriyyûna inmesi mucizesine îmâda bulunduktan sonra İbn İshak'ın rivayet ettiği diğer bir hadisi de kaydediyor.[464] Bunda Havarriyyûn isimleri ve hangi memleketlere neşr-i dîn için gönderildiği [IV/420] bildirilmektedir. Tabir-i diğerle anlıyoruz ki bütün menkıbeye esas teşkil eden şey İslamiyet'i kabul etmiş olan birçok Hristiyanın Muhammed'i İsa'ya müsâvi *{eşit}* tutmak, Muhammed'e de âlem-şümûl bir vazife-i risâlet vermek ve sefâretler haberini icat ile Peygamber'in de böyle bir şey düşünmüş olduğunu ispat etmek yolundaki gayretlerinden ibarettir. Herakliyus'a kalben Müslüman olduğu yolunda bir ifade atfetmekde de kendisini Müslümanlar nazarında yükseltmek yolunda Hristiyanlığın bir tesirini hissediyoruz. Muhaddisîn *{hadisçiler}* İsa'nın salîbinin *{çarmıhı}* İranlılardan istirdâdı *{geri getirilmesi}* münâsebetiyle Kudüs'teki büyük şenlikleri ancak Hristiyan menbalarından *{kaynaklarından}* öğrenebilirlerdi. Herakliyus'a bir hey'et-i sefâret i'zâmı yolundaki rivayetin en ibtidâ icat edilmiş olması pek muhtemeldir.[465] Çünkü öteki sefâretlerin tayin-i tarihine o

463 972, satır 2.

464 972, satır 8.

465 Not-1 [IV/421] Herakliyus'a hey'et-i sefâret gönderilmesi Ebû Süfyân b. Harb'in rivayetine istinâd eden bir hadisten alınmıştır. O da İbn

hizmet etmiştir. Muhaddisîn *{hadisçiler}* büyük bir tesir husûle getirmek için Müslüman murahhasının *{temsilcisinin}* Rum İmparatoru'yla mülâkâtını imparatorun en yüksek bir muvaffakiyeti esnasına tesadüf ettirmeyi münasip görmüşlerdir. İsa'nın salîbi *{çarmıhı}* Kudüs'e 628 tarihi mîlâdîsinde getirilmiştir. Bundan dolayıdır ki İmparatora da o tarihte bir hey'et-i sefâret göndertmişlerdir. Sonraları başka sefâretler de icat etmek ihtiyacı hissedildiği zaman hepsi Herakliyus'a giden sefâret heyetine ilave edildi. Garbî Asya'nın en büyük hükümdarlarına aynı
[IV/421] zamanda altı heyet gönderildiği hikâyesi vücud buldu. Şurası da şayân-ı dikkatir ki bu altı büyük hey'et-i sefâretin gönderil-
[IV/422] diği hükümdarların hiçbiri İslamiyet'i kabul etmemişlerdir.[466]

Asya ve Arabistan Hükümdarlarına Sefâretler İ'zâmı

§46. Vâkıdî'nin rivayet ettiği hadislere itimat etmek câiz ise[467] Hudeybiye muâhedesi akdedilir edilmez, hicretin 6. senesi Zilhicce'sinde Muhammed o zaman Arabistan'da ve civar memleketlerde hükümrân olan başlıca hükümdarlara altı

Abbâs'tan naklediyor. Bu, hadisin nasıl bir menba-'ı tağşîşinden *{uydurma kaynaktan}* çıkmış olduğunu ispata kâfidir. Daha aşağıda teferruatıyla tetkik ettiğimiz için burada fazla bir şey söylemeye lüzum görmüyoruz. Necâşî'ye sefâret gönderilmesi İbn İshak'ın hadisine istinâden (Hişâm, 781) icat edilmiştir. Bu hadise nazaran Muhammed, Habeşistan'da kalan Mekke muhacirlerini almak üzere Habeşistan'a sahabeden birini i'zâm etmişti. Ashabın Necâşî'yi İslamiyet'e davet etmek yolunda bir vazifesi bulunduğunu da icat etmek pek kolay bir iş olmuştur. Mısır'da, İran'da ve sâir yerlerdeki hey'et-i sefâretleri hikâye için Taberî'nin zikrettiği hadisler İbn İshak'ın rivayetine istinâd etmek iddiasındadırlar (İbn Humeyd'in, Seleme'nin sözleri). Fakat bunlar İbn Hişâm'da yoktur. Onun için bu hadisleri mevzû' diye ber-taraf edebiliriz. Birde şâyân-ı dikkattir ki Taberî'nin me'hazları (birinci cilt, 1560-1561) hey'et-i sefâretlerin cetvelini kaydettikleri sırada Necâşî'ye ve İran Şâhı'na gönderilen sefâretlerden bahsetmezler. Bu sefâretler hiç vukû'a gelmemiş gibi görünür. Hâlbuki aynı me'hazlar bu eksik iki sefâret hakkında başka tarafta gayet mufassal *{detaylı}* malumat elde ediyorlar. Bu suretle meydana çıktığına göre İbn İshak'a atfedilen rivayetlerde birtakım tezatlar ve adem-i tecânüsler *{farklılıklar}* vardır. Kıymet-i tarihiyyeleri bu yüzden sâkit olmaktadır. Bu hadislerin mevzu' olduklarını meydana koyan daha sâir noktalardan aşağı(da)ki fıkralarda bahsediyoruz.

466 § 46. fıkraya bakınız.

467 Taberî'ye bakınız. Birinci cild, 1559.

hey'et-i sefâret göndermiştir. Her sefir bir mektubu hâmildi. Bunda Peygamber hükümdarları dîn-i İslam'a davet ediyor ve kendisinin Rasulullah sıfatıyla kabulünü talep ediyordu. Bu altı sefir şunlardır: (1) Hâtıb b. Ebî Belte'a, Sâhibu'l-İskenderiyye Mukavkıs'a gönderilmiştir;[468] (2) Şucâ' b. Vehb, Gassânî hükümdarı Hâris b. Ebî Şimr'e gönderilmiştir;[469] (3) Dıhye b. Halîfe el-Kelbî, Bizans İmparatoruna (Kayser);[470] (4) Salît b. Amr el-Âmir, Arap Hükümdarı Hevze b. Ali el-Hanefîyye ki Sâhibu'l-Yemâme idi;[471] (5) Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî, Kisrâ'ya yani İran Hükümdarına;[472] (6) Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Habeşistan Necâşî'sine.[473] Mamafih bazı me'hazlara göre (İbn Humeyd an Seleme an İbn İshak) bu sefâretler aynı zamanda vukû'a gelmiştir. Hudeybiye musâlahası ile Peygamber'in vefatına kadar geçen müddet zarfında birbirini takip [IV/423] etmişlerdir.[474]

§47. İbn İshak Taberî'nin istifade ettiği metinde başka bir cetvel gösteriyor. Yani 1., 3. ve 4. numaralar yukarı(da)ki cetvelin aynıdırlar. Diğer üçünün yerine şu ikisini ikâme ediyor. (1) Alâ b. el-Hadramî, Sâhibu'l-Bahreyn olan Benî Abdülkayslardan Münzir b. Sâvâ'ya;[475] (2) Amr b. el-Âs, Ammân sahipleri Ceyfer b. Cülendâ ile Abbâd b. Cülendâ isminde iki biradere.[476] [IV/424]

468 6. sene-i hicriyye, § 79.
469 6. sene-i hicriyye, § 81.
470 6. sene-i hicriyye, § 80.
471 6. sene-i hicriyye, § 85.
472 6. sene-i hicriyye, § 84.
473 6. sene-i hicriyye, § 83.
474 Taberî, birinci cilt, 1559-1560, 1561; Sa'd, birinci sahife, sefâretlerin hep birden 7. sene-i hicriyye Muharremi'nde hareket ettiklerini söylüyor; Hişâm, 971; Esîr, ikinci cilt, 161, bazılarına nazaran sefâretlerin i'zâmı 5. sene-i hicriyyede vukû'a geldiğini beyan etmektedir. Haldûn, ikinci cilt, zeyl, 36; Hamîs, ikinci cilt, 32-33, bu vakâyı'ı 7. sene-i hicriyye vakâyı'ı arasında hikâye eder.
475 8. sene-i hicriyye, § 179. ve müteâkib fıkralara bakınız.
476 8. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız... § 189.
Taberî, birinci cilt, 1561. Hudeybiye'den takriben bir buçuk sene sonra vukû'a gelen bu iki sefâret hakkında tafsîlât vermez; Hişâm, 971; Esîr, ikinci cilt, 161; Hamîs ikinci cilt, 33.

§48. Muhammed yeryüzünün hükümdarlarına mektuplar yazmaya teşebbüs ettiği zaman dostlarından biri hiçbir hükümdarın mühürsüz bir mektubu kabul etmeyeceğini kendisine söyledi. Muhammed bu tavsiyeyi kabul ederek gümüşten, taşsız bir yüzük yaptırdı. Üzerinde üç kelime mahkûk *{kazılarak yazılmış}* idi: Muhammed Rasulullah. Bunlar üç satır teşkil ediyorlardı. Bütün mektupları bu mühür ile mühürledi.[477] Muhammed'in bu sefirleri yollarken kendilerine İsa'nın misalini hatırlattığına dair de bir hadis vardır. İsa İncil'i yeryüzüne neşr için her tarafa havârîler göndermişti. Peygamber'in mümessilleri o zaman olduğu gibi şimdi de yeni dîni neşr için nezidlerine *{yakınındakilere}* gönderildikleri kavimlerin lisanlarına bir eser-i mucize olarak vakıf oluyormuşlardı.[478]

Mukavkıs

Mısır'da Mukavkıs Nezdine Gönderilen Hey'et-i Sefâret

§49. Lahm kabilesinden, Benî Esed Abdüluzzâların halefi Hâtıb b. Ebî Belte'a, Sâhibu'l-İskenderiyye Mukavkıs'a gönderildi.[479] Mısır'da Mukavkıs Arap sefiri i'zâz u ikrâm ile ka-

Not-1 [IV/423] Yukarı(da)ki fıkrada zikredilen hey'et-i sefâretlerden farklı olarak, bu iki heyetin i'zâmı bir vaka-'ı tarihiyyedir.

477 Buhârî, ikinci cilt, 232; Hamîs, ikinci cilt, 32; Halebî, üçüncü cilt, 435-436; Sa'd, birinci cilt.

478 Sa'd, sahife, 1 ve 6.

479 Not-1 [IV/426] On iki sene sonra, yani 18. sene-i hicrîde Mısır'ın fethi esnasında tekrar meydana çıkan bu Mukavkıs'ın kim olduğunu tayin etmek hayli müşkil bir meseledir. Bunu başka bir tarafta tetkik ediyoruz. Mamafih şurasını işaret etmek iktizâ eder ki, İbn Sa'd'ın rivayetinde Mukavkıs Arap sefirini yanında bir müstefreşe *{odalık}*, bir cariye, olduğu halde kabul ediyor, Muhammed'in mektubunu fildişinden mühürlü bir muhafaza derûnunda hıfzetmek üzere ona veriyor. Butler, Mukavkıs meselesini uzun uzun tetkik eder (sahife, 508-526). Biz de Mısır'ın Araplar tarafından fethi münâsebetiyle bu meseleyi ileride mevzubahis ediyoruz. İranlılar Mısır'ı 627 sene-i milâdîsi ibtidâlarında tahliye etmişlerdi (Butler'a bakınız, sahife 125). Patrik Ciro Mısır'ın idaresini 631 tarihinde deruhte eylemişti. Peygamber'in sefiri Müslüman hadisine nazaran Mukavkıs ile ilkbahar sonlarında yani 628 senesi Nisan'ında muahhar bir zaman, Herakliyus'un Mısır'daki mümessili(nin) kim olduğunu hiçbir menbadan öğrenemediğimiz bir devrede vasıl olmuştur. Ağleb-i ihtimale *{sıklıkla}* göre Mısır'ın fethi zamanındaki Mukavkıs bu hadisin muhteri'leri *{uyduranları}* tarafından, îcâd

bul etti, kendi nâmına Peygamber'e hediye takdim edilmek üzere dört cariye ile Arabistan'a iade eyledi. Bu cariyelerden biri Mâriye idi ki muahharan Peygamber'den gebe kalarak İbrahim'i dünyaya getirmiştir.[480] Taberî diğer bir tarafta[481] bu [IV/425] hey'et-i sefâretten bahsettiği sırada Mukavkıs'a Azîmu'l-Kıbt nâmını verir ve İslamiyet'i kabul etmediğini ilave eyler. Sa'd[482] de Mukavkıs'a Sâhibu'l-İskenderiyye ve Azîmu'l-Kıbt ünvanlarını verir. Fakat Muhammed'e yalnız Mâriye ile hemşîresi Şîrîn isminde iki kız ile Düldül isiminde beyaz bir katır gönderdiğini söyler. Arabistan'da beyaz katır ilk defa görülüyordu. Mukavkıs ile Hâtıb arasındaki mülakatın nerede vukû'a geldiği tasrîh edilmiyor. Yalnız Arap sefirini kapının önünde çok bekletmeden kabul ettiği; fakat yalnız beş gün nezdinde misafir eylediği haber verilmektedir.[483] [IV/427]

ettikleri hey'et-i sefâret zamanına nakledilmiştir. Bu suretle büyük bir tarih hatası yaptıklarının farkına varmışlardır. Bu hey'et-i sefâret hakkında verilen tafsîlât rivayetin bir eser-i îcâd olduğunu ortaya koyan birtakım müşkilât arz ediyordu. Bu hadise nazaran iki Kıbt müstefreşesi *{odalığı}* Mâriye ile Şîrîn Medine'ye 629 sene-i mîlâdîsi başlangıcında vasıl olmak iktizâ eder. Çünkü Muhammed'in Mâriye'den olan oğlu İbrahim 630 sene-i mîlâdîsi Nisan'ında doğmuştur. Buraya kadar işi yolunda gidiyor. Çünkü Mukavkıs'a gönderilen hey'et-i sefâret hadisine [IV/427] nazaran 628 tarih-i mîlâdîsi baharında yola çıkmıştır. Hâlbuki diğer me'hazlardan biliyoruz ki (5. sene-i hicriyye vakâyı'ına bakınız, § 15) 5. sene-i hicriyye Şa'bân'ında yani 627 senesi Kânûnisâni'sine doğru Mâriye ve Şîrîn nâmındaki iki müstefreşe *{odalık}* Muhammed'in taht-ı tasarrufunda bulunuyordu. Muhammed, Şîrîn'i Hassân b. Sâbit'e hediye etmişti. Bu vaka gösteriyor ki iki Kıbt cârîyesinin Muhammed'in harem-i dairesinde mevcudiyeti Hâtıb b. Ebî Belte'a'nın sefâretinden tamamıyla müstakil bir keyfiyettir. Ve ondan pek çok mukaddemdir. İşte bu mülâhazât Hristiyan bir Kıbt tarafından Hristiyan Kıbt kadınlarının meçhul bir Arap reisine gönderilmesi yolundaki rivayetin manasızlığını teyit eder. Müteredd î *{bozulmuş}* İstanbul İmparatorlarının zaman-ı idaresinde ahlak ne kadar barbar olursa olsun, yedinci asırda Hristiyan medeniyeti hakkında vukûfumuz bir Rum valisi tarafından Hristiyan cârîyelerinin Arabistan'ın meçhul (ve müşrik) bir reisine hediye edilmesinin gayr-i mümkün olduğunu bize gösterir.

480 Taberî, birinci cilt, 1561.

481 Birinci cilt, 1575.

482 Sahife 3, § 4.

483 Ya'kûbî, ikinci cilt, 84, Mukavkıs'a Sâhibu'l-İskenderiyye der; Esîr, ikinci cilt, 161; Verdî, birinci cilt, 127, Mukavkıs'a Cüreyc b. Metâ diyor;

Herakliyus

İmparator Herakliyus'a Gönderilen Hey'et-i Sefâret

§50. Muhammed'in Rum İmparatoru Herakliyus'a gönderdiği sefir Dihye b. Halîfe el-Kelbî idi. Bunun sefâreti hakkında birer menkıbeden ibaret olduğu şüphesiz bulunan birçok rivayetler mevcuttur. Biz bunları hülâsa edeceğiz. İmparator Herakliyus o tarihlerde İranileri tamamıyla münhezim *{yenmiştir}* etmiş, İran hükümdarının elinden İsa'nın gerildiği Mukaddes çarmıhı istirdâda *{geri almaya}* muvaffak olmuştu. İmparatorluğun ve Hristiyanlığın düşmanına karşı nâil olduğu bu büyük muzafferiyetlerden dolayı Cenâb-ı Hakk'a karşı şükran ve minnetini izhar etmek isteyerek bütün saray erkânı ile beraber Suriye'de mukırr *{yerleşik}* hükümet olan
[IV/428] Humus'tan Kudüs'e kadar yayan gitmeye ve orada büyük merasim ile teşekkür dualarını yapmaya karar vermişti. Bu tasavvur hüsn-i suretle mevki-'i icraya konuldu. Fakat Kudüs ziyareti ve buna merbût *{bağlı}* olan bütün dînî şenlikler nihayet bulunca İmparator bir rüya gördü ve bundan pek mütesessir bir surette uyandı. İmparator rüyasında memleketinin sünnetli bir kavmin eline geçeceğini görmüştü.[484] Saray erkânı imparatordaki tesirin sebebini anlayınca tanıdıkları yegâne

Haldûn, ikinci cilt, zeyl 83i Mukavkıs'dan Sâhibu'l-İskenderiyye diye bahseder. 38. sahifede Azîmu'l-Kıbt tabirini kullanıyor; Hamîs, ikinci cilt, 41, Mukavkıs, Cüreyc b. Mînâ el-Kıbtî'nin lakabı olduğunu, kendisinin de İmparator Herakliyus tarafından vekil (min kabl) *{daha önce}* bulunduğunu söyler. Müslüman sefirinin mektubu vermek üzere İskenderiyye'ye kadar gittiğini yazıyor; Halebî, üçüncü cilt, 447-551; Hacer, ikinci cilt, 467, [IV/426] mumara 8518, Mukavkıs tarafından Peygamber'e gönderilen kadınlara akrabalarından Sâlih el-Kurazî nâmında birinin Mısır'dan Medine'ye kadar refakat ettiğini iddia eyliyor.

484 Not-1 [IV/433] Menkıbenin bu kısmı imparatorluğun tekrar ele geçirilmesinden sonra İranîlere gösterdikleri muâvenetten *{yardımdan}* dolayı (herhalde Yahudiler böyle bir itham altında idiler) ceza olmak üzere Yahudilerin katli hakkında imparator Herakliyus'tan sâdır olmuş gibi görünen bir emir üzerine vukû'a gelen müthiş Yahudi kıtalinden neş'et etmiş olmak ağleb-i *{oldukça yüksek}* ihtimaldir. (Butler'a bakınız, 133-134). Yahudilerin katli 630 sene-i mîladîsi ilkbaharında yani 8. sene-i hicriyye sonlarında ve 9. sene-i hicriyye ibtidâlarında vukû'a gelmiş olduğu söyleniyor.

sünnetli kavmin Yahudiler olduğunu, bunların hepsi(nin) de kendisinin taht-ı hükm *{hükümdarlığı altında}* ve idaresinde oldukları cihetle katllerini emretmek ve bu suretle endişesini izâle eylemek kâbil olduğunu söylediler. O günlerde Suriye'de Havrân'da Basra sahibinden bir sefir vasıl oldu, çölden gelmiş bir Arab'ı da beraber getirdi. Arap o kadar garip şeyler anlatmıştı ki Basra sahibi hükümdarların birbirlerini tehlikeli yeniliklerden haberdar etmeleri yolundaki kadîm bir âdete teb'an bu Arab'ı eli ayağı gizlice bağlı bir halde imparatora göndermeyi tensîb etmişti. Arabistan'a dair mühim haberleri imparatorun bizzat o Arap ağzından işitmesini istiyordu. Arap Herakliyus tarafından isticvâb edilince *{sorgulanınca}* Arabistan'da vukû'a gelen inkılâbın safâhatini *{aşamalarını}* muhtasaran hikâye etti. Herakliyus rüyasında gördüğü şeylerle çöldeki bedevînin anlattığı bu vakâyı' arasındaki münâsebeti derhal anladı. Arab'ın bağlarının çözülmesini hemen emretti. Arab'ın sünnetli olduğunu kemâl-i esefle gördü. He- [IV/429]
rakliyus'un korkuları arttı. Maiyetindeki *{yanındaki}* vali ve kumandanlara imparatorluk dâhilinde şiddetli taharriyât *{araştırma}* yapılarak Cezîretü'l-Arab'ın havâlîsine mensup başka Araplar bulunup bulunmadığının anlaşılması için emirler verdi. Böyle Araplar bulunursa derhal huzuruna gönderilecekti. Muhammed ile Kureyşîler arasındaki son muhârebât esnasında Kureyşîler Suriye'ye eskisi gibi sık sık kervan gönderememişlerdi. Çünkü yolları Muhammed'in kuvvetleri tehdit altında bulunduruyorlardı. Mamafih Hudeybiye muâhedesi in'ikâd *{imzalanması}* eder etmez Ebû Süfyân b. Harb derhal bir kervan teşkil etmiş ve bununla Suriye'ye gitmişti. Herakliyus kumandanlarına bu emri verdiği vakit Arap tacirlerinin kervanı Gazze'de bulunuyordu. Şehrin Rum valisi derhal Arapları tevkîf ile Kudüs'e imparatorun nezdine gönderdi. Herakliyus Ebû Süfyan'ı uzun uzun isticvâb etti *{sorguladı}*. Kureyşî imparator da Medine Peygamberi hakkında nâ-müsait bir tesir tevlîd etmeye çalıştı. Vâkı'a Muhammed'in gayet asil bir Arap ailesine mensup olduğunu hikâye etti ise de taraftarlarının kısm-ı a'zamının fakir, sefil, genç ve kadınlardan

yani hiçbir mevki-'i ictimâ'iyyeleri olmayan kimselerden ibaret bulunduğunu, yaş ve mevki-'i ictimâ(s)ı itibarıyla şâyân-ı ehemmiyet kimselerin onun arkası sıra yürümediğini söyledi. Mamafih, Ebû Süfyân imparatorun suâllerine cevaben bu
[IV/430] yeni Peygamber'in taraftarlarının bir kere o dîni kabul ettikten sonra artık kendisinden ayrılmadıklarını inkâr edemedi. Muhammed'in siyâsî bir maksatla hareket etmediğini de ilave etmeye mecbur oldu. Çünkü Muhammed hiçbir kudret ve nüfuzdan mahrum bırakılmamıştı. Binaenaleyh kaybettiği bir hakkı ele geçirmek için çalışıyor denilemezdi. Herakliyus aldığı bu cevaplardan memnun oldu. Fakat hâsıl ettiği tesirin Peygamber'e müsait olduğunu Mekke tacirlerinden gizlemedi. Ebû Süfyân imparatorun lakırdılarından ve Muhammed'in istîlâ-yı dînîsi hakkındaki korkularından mütehayyir *{şaşkın}* bir halde çekildi. Muhtelif hadislerin biraz karışık olan muhteviyâtlarından anlaşıldığına göre, biraz sonra Herakliyus henüz Filistin'de bulunduğu sırada Muhammed'in sefiri Dıhye b. Halîfe Peygamber'in mektubuyla vasıl dolu. Herakliyus onu pek i'zâz u ikrâm ile kabul etti. İmparator mektubu alır almaz er-Rûmiye'de (Roma? İstanbul?) birine bir mektup yazdı. Bu adam İbrânî metinleri okuyabiliyordu. Bütün vakayı ve işittiklerini ona hikâye ettikten sonra Muhammed'in vazife-i dîniyyesi hakkındaki fikrini sordu. Rûmiye sâhibi verdiği cevapta Muhammed'in kendisinin ve bütün taraftarlarının kemâl-i tehâlük *{tam bir istekle}* ile bekledikleri Peygamber olduğunu, Muhammed'in söylediği şeylerin sıhhatinde hiç tereddüt edilmeyeceğini bildirdi. Müslüman ehâdîsinin rivayetince, Herakliyus bu kadar tesadüflerden pek hayrete
[IV/431] düşerek imparatorluğun bütün prenslerini ve patriklerini (Betârıka) Deskere'yi (pây-ı taht manası da ifade edebilir) davet etti ve onlara Müslüman dînini kabul etmelerini ve Suriye'nin bir kısmını Arap Peygamberi'ne vermelerini söyledi. İmparatorun teklifi o kadar adem-i memnûniyet âsârı *{memnuniyetsiz bir şekilde}* ile telakkî edildi ve o kadar muhalefet uyandırdı ki Herakliyus kendisinin sadakatini ve dinlerine merbûtiyetlerini *{bağlılıklarını}* tecrübe etmek istemiş oldu-

ğunu beyâna mecburiyet hissetti. Sonra meclisi dağıttı. Muhammed'in sefirini nezdine çağırarak imparatorluğun bütün ekâbirinin muhalefeti, Muhammed'in neşrettiği dînin hak olduğuna kâni' bulunmasına rağmen, kendisini İslamiyet'i kabulden men ettiğini itiraf ile Hristiyan piskoposlarının en büyüğü olan Duğâtiru'l-Uskuf'un nezdine gitmesini ve onun söyleyeceklerini dinlemesini tavsiye etti.[485] Dıhye piskoposa gitti. Her şeyi ona hikâye etti. Muhammed'in imparatora gönderdiği mektubun muhteviyatını haber verdi. Piskopos bir dakika bile tereddüt etmeksizin Dıhye'nin söylediği şeylerin doğruluğunu tasdik ile Muhammed'in umum tarafından beklenilen bir Peygamber olduğu hakkındaki kanaatini bildirdi. Çünkü ismi Hristiyan kitaplarında muharrer *{yazılı}* olan ismin aynı idi. Piskopos hemen büyük merasime mahsus olan

485 Not-2 [IV/433] Bu Bizans imparatorluğunun en büyük piskoposu bu Duğâtir, el-Uskuf, el-A'zâm fi'r-Rûm, kim olduğunu bir türlü tayin edemedim. Böyle bir şahs-ı tarihînin mevcudiyeti ağleb-i *{oldukça yüksek}* ihtimaldir. İbn Sa'd'ın Peygamber'in mektuplarından mürekkeb olarak vücûda getirdiği mecmû'ada Muhammed tarafından Duğâtir'e gönderildiği iddia olunan bir mektup vardır. Şüphesiz ki bu mektup bu fıkrada bahsettiğimiz masaldan daha eskidir. Hatta ben Dıhye'nin Bizans imparatoru Herakliyus nezdindeki vazife-i risâleti menkıbesine Duğatir isminin ilavesi(nin) bu mektubun mevcudiyetinden dolayı akla gelmiş olduğunu zannediyorum. Mektubun şekli diğer mektuplardan o kadar farklıdır ki buraya mufassalen derc edilmeye layıktır. Bu mektub sahîh ise yukarıki fıkradaki menkıbeyi tamamen cerh eder. Çünkü Duğâtir'e Muhammed(in) ayrıca birini yollamış olduğu anlaşılıyor. İşte mektubun metni: "Muhammed piskopos Duğâtir'e yazdı: Es-Selâmü aleyhi'l-Müminîn, İsa b. Meryem [IV/434] Rûhullâh'tır. Kelimetullâh'tır. Allah bunu saf ve afîf *{iffetli}* Meryem'in içine tenzîl etmiştir. Ben Allah'a ve onun tarafından vahyedilen şeylere, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yâ'kûb'a ve Esbât'a (İsrâil kabileleri) nâzil olan şeylere iman ederim. Musa'ya, İsa'ya ve Enbiyâ'ya Rabbimiz Allâhü Ehad tarafından verilen şeylere iman ederim." Tarîk-i Müstakîmi takip edenlere es-Selâm." Muhammed mektubu Dıhye b. Halîfe el-Kelbî vasıtasıyla göndermiştir. (Sa'd, sahife 16, § 43. Wellhausen (Sk. u. Vora, dördüncü cilt, 119, not 2) mutaassıb avâm halk tarafından katledilen Duğâtir menkıbesinin, Herakliyus siyaset-i dîniyyesine açıktan açığa muhalefet etmiş bir piskoposun katlinden neş'et etmiş olduğunu tahmin ediyor (Butler'a bakınız, 135, 168, 193). Bu Herakliyus'un monofizit Hristiyanları monofizitlerle mezheb-i resmî olan mülkiyetler için son devre hükümetinde yaptırdığı kıtallerde terk-i hayat etmiştir.

beyaz esvâbını *{elbiselerini}* giydi. O zamana kadar arkasında taşıdığı siyah mantoyu attı. Hristiyanları büyük kiliseye toplayarak Muhammed'i Rasulullah olarak tanımalarını tavsiye
[IV/432] eyledi. Hristiyanlar piskoposun teklifini pek fena karşıladılar. Hatta bazılarının hissettikleri galeyân o dereceye vardı ki piskoposun üzerine hücum ile kendisini katlettiler. Dıhye Herakliyus'un nezdine döndü. İşin bu feci neticesini hikâye etti. Bunun üzerine imparator sefire Muhammed'in dînini neşr için ne azîm müşkilâtın iktihâm edilmesi(nin) *{büyük zorluklara maruz kalacağının}* îcâb edeceğini anlattı. Kendi hayatından korktuğu cihetle Peygamber'in teklîfâtını alenen kabul edemeyeceğini söyledi. Herakliyus Suriye tarîkiyle İstanbul tarîkini tuttuğu sırada Dıhye de geldiği Medine'ye döndü.[486] Sa'd

486 Taberî, birinci cilt, 1559-1567; Buhârî, birinci cilt, 7.
Not-3 [IV/434] Vâkıdî'nin, Zührî'nin ve diğerlerinin İbn Abbâs tarafından zapt edildiği iddia olunan bir hadise müntehî olmak üzere rivayet eyledikleri ehâdîse de Dıhye'nin Rum imparatoruna sefâreti işte bu suretle hikâye edilmektedir. İbn Abbâs da bu hadisi Ebû Süfyân'dan öğrenmiş, hadiste Muhammed'in imparatora yazdığı mektubun metni bile vardır. Fakat bu noktada, bütün şu hikâye ettiklerimiz gibi, sonraki nesillerin muhayyilesinden doğmuş olacaktır. 6. sene-i hicriyye Zilhicce'si 628. sene-i mîladî Mayıs'ına tesadüf eder. Herakliyus'un Kudüs'te Sensepulvar Kilisesi'ne ziyareti o sene vukû'a gelmiştir. Bu vaka-yı tarihiyye hakkında Arap me'hazlarının verdikleri tafsîlât bütün hikâyeye zâhiren bir şekl-i hakîkat verebilir. Mamafih sâir birçok ahvâlde olduğu gibi bunda da Muhammed'in vefatından sonraki vakâyı'ın ve her şeyi muahharan vukû'a gelen ahvâli ile hem-âhenk *{uyumlu}* bulundurmak arzusunun tesiri pek mahsûsdür *{hissedilir}*. [IV/435] Naklolunan hikâyede tarih sırasına ait bazı müşkilât vardır ki hikâyenin uydurma olduğunu meydana koyar. Ez-cümle Cemâziyelâhir'de Hismâ'nın yaptığı sefer var ki (6. sene-i hicriyye, § 11) bunun sebebi Dıhye'nin Suriye'deki vazifesinden esnâ-yı avdette *{dönüş sırasında}* taarruza uğramasıdır. Bu surette Dıhye'nin sefâreti yedi yahut sekiz ay mukaddem vukû'a gelmiş olmak îcâb eder. Dıhye'nin Hayber Seferi'ne iştirak ettiği de malumdur. Hâlbuki o zaman Vâkıdî'ye nazaran Dıhye sefâretle Suriye'de bulunuyordu. Dıhye'nin 6. sene-i hicriyye Zilhicce'sinde yola çıkarak imparatoru Filistin'de gördükten sonra mektubu verir vermez avdet ettiği kabul olunursa vazifesini iki aydan biraz fazla bir zamanda bitirmiş, Hayber Seferinden evvel Medine'ye yetişmiş olur. Bu müşkilât *{problem}* bu suretle kâbil-i izâledir *{ortadan kaldırmadır}*. O zaman Hayber Seferi(nin) Vâkıdî'nin tayin ettiği tarihe tevfîkan {bakılarak} Cemâziyelevvel'de vukû'a gelmiş gibi kabul etmeliyiz. Hâlbuki İbn İshak'ın bunu üç ay evvel vukû'a gelmiş diye gösterdiği malumdur.

sahife 2, §2 daha muhtasar ve münakkah *{gözden geçirmek}* surette vakayı hikâye eder. Dıhye imparatora değil Busra valisine, azîm-i Busra'ya Muhammed'in mektubunu vermiştir. Vali bu mektubu o zaman Humus'ta bulunan imparatora gönderecekti. Dıhye imparatoru bir kere bile görmeden vazifesini îfâ etmiştir. Ya'kûbî, ikinci cild, 83-84, imparatorun Muhammed tarafından vukû' bulan teklifâtı kabul ettiğini, açıktan açığa Müslüman olduğunu söylüyor. Buhârî, ikinci cild, 233, İbn Sa'd gibi hikâye ediyor. Yani Muhammed'in mektubu(nun) imparatora Busra valisi yahut azîmi tarafından verildiğini söylüyor. 233-235. sahifelerde İbn Abbâs ve Ebû Süfyân'a atfolunan rivayet tamamen derc edilmiştir. Muhammed'in mektubunun metni de vardır.[487] [IV/433-436]

Gassânîler

Gassânî Hükümdarı'na Sefir İ'zâmı

§51. Muhammed Benî Esed b. Huzeymelerden Şucâ' b. Vehb'i bir mektup ile Münzir b. el-Hâris b. Ebî Şimr el-Gassânî'ye gönderdi. Taberî buna Şam sahibi diyor. Fakat haki-

Diğer me'hazlardan *{kaynaklardan}* öğrendiğimize göre (Butler, 130. ve müteâkib sahifeler) Herakliyus'un İranlılardan kurtarılan salîb-i mukaddes *{kutsal çarmıh}* ile birlikte meşhur ziyareti 629 sene-i mîlâdîsi baharına tesadüf etmiştir. Muhammed'in sefiriyle mülakatı, bazı rivayetlere nazaran Herakliyus'un Humus'tan Kudüs'e yayan gitmesi zamanında vukû'a gelmiştir. Bu ay ise 629 sene-i mîlâdîsi baharına müsâdiftir. 6. sene-i hicriyye Zilhicce'si, 7. sene-i hicriyye Cemâziyelevvel'i ise bir sene evvelki bahar ve yaz mevsimine tesadüf etmektedir. Butler'ın pek mûşikâfâne *{kılı kırk yararak}* mütalaatı neticesinde anlaşıldığına nazaran (sahife 127, not 1) Herakliyus'un Kudüs'e seyahati 629 senesi baharında vukû'a geldiği şüpheden âzâdedir. Herhalde Müslüman müverrihlerinin *{tarihçilerin}* gösterdikleri tarih yanlıştır. Dıhye'nin sefâreti yedinci sene-i hicriyyenin başlangıcında değil sonunda vukû'a gelmek iktizâ eder *{gerekir}*. Hristiyanlığın en büyük muzafferiyeti zamanında Dıhye ile [IV/436] Herakliyus'un mülakatı bir tesir istihsâl *{elde etmek}* maksadıyla uydurulmuş bir masaldan başka bir şey değildir. (Butler'a bakınız. 138-140, notlarla beraber). Herakliyus'un Müslüman olduğu hakkındaki masalda aşağıda § 52'inci fıkranın muhteviyâtıyla tekzîb edilmektedir.

487 Esîr'e de bakınız, [IV/433] ikinci cilt, 161-163; Verdî, birinci cilt, 125; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 36; Hamîs, ikinci cilt, 557-558, numara 8702.

katte Suriye'de Şam nehrinin cenûbundaki *{güneyindeki}* havâlînin *{bölgenin}* sahibi idi. Münzir'in Müslüman sefirine karşı gösterdiği muamele pek nazikâne olmamıştır. "Kim elimden hükümetimi almaya kalkarsa göreceği vardır!" dedi. Muhammed bu cevabı alınca bu hükümetin mahvolacağını bildirdi.[488] Sa'd[489] birçok bî-lüzûm *{gerekli}* tafsîlât ilave ediyor. Sefir Gassânî hükümdarıyla Gûta Dımaşk'da görüştü. Hükümdarın huzuruna kabul edilmeden evvel bir hayli müddet orada bekledi. İntizâr *{bekleme}* esnasında Mary isminde bir Rûmî'yi İslamiyet'e idhâl etti *{dâhil etti}*. Gassânî, sefiri pek fena kabul etti. Mektubu yere attı. Hatta Medine üzerine yürümeye kalktı. Askere toplanmasını, hayvanların nallanmasını emreyledi. Fakat imparator bilâ-teehhür *{geç kalmadan}* Kudüs'e gelmesini emrederek onu durdurdu. Bunun üzerine
[IV/437] Gassânî tebdil-i hareket ile Arab'a yüz miskâl altın hediye etti ve kendisini geri gönderdi. İbn Sa'd'a nazaran bu hükümdarın ismi Hâris b. Ebî Şimir (mim'in kesri ile) idi. Mekke'nin fethi senesinde, yani beşinci sene-i hicriyyede vefat etmiştir.[490]

Ferve b. Amr'ın Hey'et-i Sefâreti ve Vefatı

§52. Rum imparatorunun Mu'ân'da veyahut Belkâ ülkesinde Ammân'da vekîl bulunan Ferve b. Amr el-Cüzâmî, Muhammed kendisine hiçbir mektub yazmadan İslamiyet'i kabul etti. Bunu Peygamber'e tahrîran *{yazılı olarak}* bildirdi ve Mes'ûd b. Sa'd nâmında bir sefir ile hediyeler gönderdi. Muhammed mektubu memnuniyetle okudu, hediyeleri kabul

488 Taberî, birinci cilt, 1568.

489 Üçüncü sahife, § 5.

490 Ya'kûbî, ikinci cilt, 84, Şimir kelimesini kesre ile kaydeder; Haldûn, ikinci cilt; Hamîs, ikinci cilt, 42-43; Halebî, ikinci cilt 455-456.
Not-1 [IV/437] Bu rivayette de birçok müşkilât göze çarpıyor. Her şeyden evvel bu Hâris'in hangi Gassânî hükümdarı olduğunu tayin kâbil değildir (Sprenger'a bakınız. Üçüncü cilt, 263) İbn Sa'd'ın (Sa'd, sahife 2, § 2, sahife 3, § 5) ve Vâkıdî'nin (Vâkıdî Wellhausen, 309) eserinden anlaşıldığına göre Muhammed, Gassânîlerin pây-ı tahtı olan Busra'ya üç kere sefir göndermiştir. Sonuncusu, giden sefirin katli faciası ile nihayet bulmuştur (7. sene-i hicriyye, § 75, 8. sene-i hicriyye § 6). Vakâyı' o kadar karışıktır ki bütün hikâyenin uydurma olması ihtimali vardır (aşağı(da)ki fıkraya bakınız).

etti, cevap verdi. Mes'ûd'a on iki buçuk ûkıyye *{1283 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü}* altın hediye etti ki 500 dirhem kıymeti- [IV/438]
ne müsâvî idi *{eşitti}*. Ferve'nin ihtidâsını haber alınca İslamiyet'ten vazgeçirmek için kendisini tevkîf ettirdi. Fakat Ferve her türlü tazyîkâta *{zorlamaya}* mukâvemet gösterdi. Bundan dolayı başı kesildi, çarmıha gerildi.[491]

Necâşî [IV/439]

Habeşistan Necâşîsi'ne Sefir İ'zâmı

§53. Muhammed Habeşistan Necâşî'sine, en-Necâşî el-Asham (yahut Adham) yazdığı mektubu göndermeye Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi memur etti. Muhammed Necâşî'yi İslamiyet'e davet ediyor, amcazâdesi Ca'fer b. Ebî Tâlib ile henüz Habeşistan'da bulunan sâir Müslümanlara hüsn-i muâmele gösterilmesini tavsiye eyliyordu. Necâşî Muahammed'in sefirine gayet hüsn-i muâmele gösterdi, İslamiyet'i kabul etti. Ca'fer b. Ebî Tâlib huzurunda kelime-i şehadet getirdi. Necâşî, samimiyeti hakkında Muhammed'e daha ziyade kanaat vermek için oğluna altmış Habeşî ile birlikte Medine'ye gitmesi için emir verdi. Fakat onları taşıyan gemi Bahr-ı Ahmer *{Kızıl*

491 Sa'd, sahife 4, § 6; sâhîfe 20, § 53, Sprenger, birinci cilt, 16; üçüncü cilt, 266, not 1; Hişâm, 958, Ferve'ye isnâd olunan bazı ebyâtı *{beyitler}* zikr ile Ferve'nin Filistin'de Afra menba'ında çarmıha gerildiğini söyler; Esîr, ikinci cilt, 226-227, Ferve'nin katli(nin) 10. sene-i hicriyyede vukû'a geldiğini yazıyor; Hamîs, ikinci cilt, 163. Bu da 10. sene-i hicriyyede vukû'a geldiğini iddia eder.
Not-1 [IV/438] Ferve'yi çarmıha gerdiren Melîkü'r-Rûm İmparator Herakliyus'tan başkası olamaz. Muhaddisîn *{hadisçiler}* bu hadisle § 50. fıkradaki hadis arasında ne kadar büyük bir tezat bulunduğunu hiç fark etmiyorlar. Bu vakanın tarih-i hudûsu *{meydana geliş tarihi}* Sprenger'a nazaran diğer sefâretlerle aynı zamandadır. Fakat ben daha muaahhar bir devreye ait olacağını zannederim. Çünkü Ferve Müslüman olduğundan dolayı idam edilmedi. Filistin'deki imparatorun kumandanı kendisinin ihanetinden korktu. İhtimal ki Bizans nüfuzundan kurtulmak için Muhammed ile gizlice münâsebâta giriştiğinden korkmuştur. Ferve'nin mektubu Rumlar'a karşı bir imdâd talebinden ibaretti. İslamiyet'i kabul haberi değildi. Binaenaleyh bu vakanın Hayber ile Mekke'nin zabtından sonra Peygamber'in şöhretinin bütün Arabistan'a intişârı *{yayılması}* devresinde tehdit etmesini muhtemel addetmekteyim (8. sene-i hicriyyeden sonra).

Deniz} ortasında battı. Bütün Habeşîler boğuldu. Bunun üzerine Muhammed ikinci bir mektup yazarak Ümmü Habîbe bt. Ebî Süfyân'ı ve Habeş sarayında bulunan sâir bütün Müslümanlar'ı göndermesini rica etti. Ümmü Habîbe ile evlenmek arzusunda bulunduğunu bildirdi. İzdivâc gıyâbî surette vukû'a geldi. Peygamber'in zevcesi, Necâşî'nin verdiği dört yüz dinar cihâz *{çeyiz}* ile Medine'ye Hâlid b. Sa'îd b. el-Âs refakatinde gönderildi. Müslümanlar Bahr-ı Ahmer'i iki sefîne *{gemi}* ile geçerek Medine'ye vasıl oldukları zaman Peygamber Hayber muhâsarasıyla meşguldü. Yani 7. sene-i hicriyye Cemâziyelevvel'inden sonra idi. Ümmü Habîbe zevcinin av-
[IV/440] detini Medine'de bekledi. Kureyşîlerin reisi olan Ebû Süfyân kendi kızının Muhammed ile evlendiğini haber alınca şu Arap darb-ı meselini îrad etti: "Öyle bir damızlık dişi develer kendisiyle birleşmekten imtinâ etmezler!".[492]

İran Şâhı

İran Şâhı'na Sefir İ'zâmı

§54. Muhammed İran'da Sâsânî hükümdarı Kisrâ Perviz'e de bir sefir gönderdi. Sefirin ismi Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî idi. İran Şâhı Peygamber'in mektubunu gayet müte'azzimâne *{büyüklenerek}* kabul etti. Muhammed ve dînine ne kadar az ehemmiyet verdiğini göstermek için mektubu sefirin gözü önünde parçaladı. Bunun bir kölenin efendisine
[IV/441] yazamayacağı bir mektup olduğunu söyledi. Mamafih, İran Şâh'ı, Muhammed'in cüretinden hayrette kalarak Yemen'deki vekili Bâzân'a mektup yazdı. Ve "Hicaz'daki o adamı" görmek için iki memur göndermesini ve gösterdiği cüretkârlığı

492 Taberî, birinci cilt, 1563-1571, Prov. Arap. Freytag ikinci cilt, 869; Sa'd, sahife 1-2, iki kere sefir i'zâmından bahsetmez. Bir sefir gittiğini iddia eder. Yani Amr b. Ümeyye Necâşî'ye iki mektup götürmüştür. Birinde Necâşî İslamiyet'e davet ediliyordu. Diğerinde Ümmü Habîbe'yi ve Habeşistan'da kalmış sâir Müslümanları iade etmesi rica olunuyordu; Yâ'kûbî, ikinci cilt, 84; Esîr, ikinci cilt, 163; Haldûn, ikinci cilt, zeyl 36-37; Hamîs, ikinci cilt, 33-34, bazılarına nazaran Muhammed'in sefiri Habeşistan'a Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Medine'ye avdetinden sonra yani Hayber Seferinden muahharan gitmiş olduğunu yazıyor; Halebî, üçüncü cilt, 445-447; Hamîs, ikinci cilt, 65-66.

hakkında îzâhât vermek üzere İran sarayına gitmesi için ona emir verdirmesini beyan etti. Bâzân, Şâh'ın emrini alır almaz Bâbeveyh isminde bir kâtib ve muhâsib ile Harhasar isminde bir İran süvarisini Medine'ye gönderdi. Arap Peygamber'ini herçi-bâd-âbâd *{her ne olursa olsun}* beraber getirmeleri için kendilerine emir verdi. Bunlar Taif'e dâhil oldukları zaman bir Kureyşî'ye rast geldiler. Muhammed hakkında ilk malumatı ondan aldılar. Haberler o kadar iyi idi ki derhal yollarına devam ettiler. Medine'ye gelince Peygamber'in huzuruna çıktılar ve Bâzân'ın emrini tebliğ ederken İran valisinin emrine teba'iyyet ederse *{tabî olma}* istihsâl edeceği fevâidi izah ettikleri gibi Şâh'a göstereceği muhalefetin tevlîd edeceği mehâliki de anlattılar. Çünkü Şâh gerek kendisini gerek bütün taraftarlarını mahvetmek kudretine mâlikti. Muhammed, Şâh'ın memurlarının sözlerine güldü, ertesi günü cevap almak için gelmelerini söyledi. Geceleyin Allah Muhammed'e Kisrâ Perviz'inin oğlu Sîrveyh tarafından hangi gün hangi saatte katledileceğini yani 7. sene-i hicriyye Cemâziyelevvel'inin 10'unda gecenin son saatlerinde vefat eyleyeceğini bildirdi[493] ertesi sabah Muhammed iki İranlı'yı çağırarak [IV/442]

493 628 sene-i mîlâdîsi [IV/442] Eylülü'nün 14. Çarşamba günü ile 15. Perşembe gecesi arasındaki gecede. Bundan anlaşılıyor ki Arap hadisinde ayın tarihi yanlış değilse gün yanlış gösterilmiştir. Taberî, birinci cilt, 1574.

Not-1 [IV/443] Nöldeke, Perser, 382, not 2, iddia ediyor ki Acem Şah'ının vefatı 628 senesi Şubat'ının 29'unda vukû'a gelmiştir. Binaenaleyh 6. sene-i hicriyye Şevval'inin 17'sine tesadüf etmektedir. Buna nazaran Hudeybiye musâlahasından mukaddemdir. Muhammed'in mektubunu alan İran Şâh'ı Taberî ile İbn Sa'd'ın temin ettikleri gibi Kisrâ Perviz ise Peygamber'in mektubu onun eline 627 sene-i hicriyyesinin son aylarında belki de daha evvel vasıl olmuştur. Buna nazaran Abdullah b. Huzâfe'nin sefâreti 6. sene-i hicriyye Receb'inde Hudeybiye'den evvel vukû' bulmuştur. (Butler'a da bakınız. 125-128, not ve 139, not 1).

Bu hadisin yanlışlığını gösteren delillerden biri Taberî'nin Sâsânî [IV/444] hükümdarının son vakâyı'ının hikâye eden kısmında (Taberî, birinci cilt, 995-1072) Muhammed'in sefâretinden hiç bahsedilmemiştir. Tarihin bu kısmı için Taberî'nin müracaat ettiği me'hazlar *{kaynaklar}* sefâretten haberdar değildir. Bu da Taberî'nin İran tarihi için olan me'hazlarının nazarında Muhammed tarafından bir sefâret i'zâmı keyfiyeti(nin) gayr-ı vâkî' olduğunu ispat eder.

hükümdarlarının vefatını onlara haber verdi. İranlılar bu habere inanmak istemediler. Tekliflerinde ısrar ettiler. Şâh'ın emrine adem-i itaat göstermekle Muhammed'in maruz kalacağı tehlikeleri anlattılar, Muhammed İran Şâh'ına mektubunda İslamiyet'i kabul yolunda vukû' bulan teklîfâtını tekrar ile cevap verdi. İhtidâ ederse Şâh'ın yine memleketini muhafaza edeceğini söyledi. Fakat tebdîl-i dîn etmezse Sâsânî İmparatorluğunun mahv olacağını makâm-ı tehditte beyan etti. İranîler Yemen'e döndüler. Peygamber'in cevabını Bâzân'a bildirdikleri gibi Kisrâ Perviz'in vefatı hakkında söylediği sözleri de haber verdiler. Bâzân Muhammed'in sözü(nün) doğru çıkıp çıkmayacağını anlamak için beklemeye karar verdi. Filhakîka, çok zaman geçmeden yeni hükümdar Şîrûye'den pederinin vefatını müş'ir *{haber veren}* bir mektup geldi. Şîrûye Bâzân'ı arz-ı inkiyâda *{boyun eymeye}* davet ediyordu. Yemen valisi artık Muhammed'in hakikaten Nebiyyullah olduğuna tereddüt etmeyerek derhal Müslüman oldu. Yemen'deki birçok ebnâ *{çocuklar}* yahut İran muhâcirleri Muhammed'in bu keşfinden haberdar olunca onlar da İslamiyet'i kabul ettiler.[494] [IV/443 -444]

Hevze

Yemâme'de Hevze'ye Sefir İ'zâmı

§55. Muhammed Salît b. Amr el-Âmirî'yi Yemâme sahibi Hevze b. Ali el-Hanefî'ye bir mektup ile i'zâm ederek onu İslamiyet'e davet etti. Hanefî, Peygamber'in davetine pek nazikâne cevap verdi. Fakat ihtidâsına şart olarak mesâil-i umumiy-

494 Taberî, birinci cilt, 1571- [IV/443] 1575; Sa'd, sahife, 2-3, § 3; Ya'kûbî, ikinci cilt, 83; başka türlü rivayet ediyor. İran hükümdarı Muhammed'in mektubuna cevap verdi. Cevabını misk kokulu beyaz bir ipekliye sardı. Muhammed mektubu açmadı bile. Çünkü muhteviyâtını biliyordu. İlâ âhir; Buhârî, ikinci cilt, 232, Muhammed'in mektubu Azîmu'l-Bahreyn'e verildi. Azîmu'l-Bahreyn de İran Şâh'ına takdim etti. Şâh mektubu yırttı; Esîr, ikinci cilt, 163-165; Hacer, birinci cilt, sahife 952, numara 2322, İranlı'ya Harhasar yerine Hasarhasar diyor; Hacer'in birinci cildine de bakınız. 344-345, numara 752 ve birinci cilt, 346, numara 754; Verdî, birinci cilt, 127; Haldûn, ikinci cilt; zeyl 37-38; Hamîs, ikinci cilt, 38-41; Halebî, ikinci cilt, 444-445.

yeyi *{genel meseleleri}* idareye kısmen iştirak etmesini talep etti. Muhammed, Rasullulah sıfatıyla bütün idareyi kendisine alıyordu. Hanefî, Peygamber'e şu cevabı yazdı: "Ben kendi kavmimin şâir ve hatîbiyim. Kavmimin bana verdiği hükm ü nüfuz ve şeref ü itibardan vazgeçmem. Mesâlih-i umumiyyenin idaresi salâhiyetini kısmen bana verirsen sana teba'iyyet ederim *{tabi olurum}*." Hanefî sefire nakden ihsanlarda bulunduğu gibi Hicr'de dokunmuş kumaşlardan da hediye etti. Kendisini Medine'ye gönderdi. Muhammed Hevze'nin bütün teklîfâtını reddetti, akıbeti(nin) fena olacağını haber verdi. Filhakîka, Muhammed'in Mekke'ye fethe gittiği sene Cebrail kendisine Hevze'nin vefatını bildirdi. Hevze Arapların gayet düşmanı bir Hristiyan idi. Fakat İranlılarla münasebâtı pek samimi idi. İranlıların kervanlarını himaye ediyordu. Zamanında vasatî Arabistan'ın en zî-kudret *{kudretli}* adamı idi. [IV/445] Vefatı üzerine Sümâme b. Üsâl'in Hanîfelere hükümdar olduğu söyleniyor.[495]

Medine'de Vebâ

§56. O sene Medine'de İslamiyet'in duhûlünden *{girmesinden}* sonra ilk defa olarak vebâ zuhur ettiğine dair bir hadis [IV/446] mevcuttur. Mamafih Peygamber'in ellerini semâya kaldırarak minberden alenen dua etmesi üzerine hastalık Medine'den uzaklaştı.[496]

495 Taberî, birinci cilt, 1560, 1560-1561; Hişâm 971; Sa'd, 4, § 7; Esîr, ikinci cilt, 165; Hamîs, ikinci cilt, 43-44; Belâzurî, 66; Halebî, üçüncü cilt, 454-455; Esîr, birinci cilt, 341, satır 2, Hevze ile İran hükümdarı Kisrâ Ebreviz (Perviz) b. Hürmüz arasındaki münasebâta dair birçok tafsîlât veriyor. Hanefî reisi Yemen'de İran valisi ve Hürmüz'ün Temîmler tarafından taarruza uğrayan bir kervanına yardım etmiş, boynunda gayet güzel bir inci gerdanlıkla İran sarayına gitmişti. Bu gerdanlık o kadar güzel ve kıymetdâr idi ki Acem Şâh'ı bile hayretlere düştü. Bundan dolayı Hevze'ye zü't-tâc lakabı verildi. Bu vakalar altıncı asr-ı mîlâdînin son senelerine yani 600. sene-i mîlâdîden biraz evvellere ait olmak lazım gelir; Esîr, birinci cilt, 465; Hevze ile İranîlerin Temîmlere karşı olan muhârebâtı hakkında başka tafsîlât da veriyor. Hevze bu muhârebâta Temîmlerin şedîd bir düşmanı sıfatıyla iştirak etmiştir; Sprenger'a bakınız. Üçüncü cilt, 302, not 1; Ya'kûbî, ikinci cilt, 84.

496 Halebî, ikinci cilt, 241.

Senenin Son Vakâyı'ı

§57. Peygamber Hudeybiye'den avdet ettikten sonra bütün Zilhicce[497] ve Muharrem[498] tarafında Medine'de kaldı. Haccı müşriklere bıraktı.[499]

Ümmü Rumân'ın Vefatı

§58. O sene Âişe'nin validesi ve Peygamber'in kayınvalidesi Ümmü Rumân vefat etmiştir.[500]

Şarabın Men'i

§59. Şarap ist'imâlinin *{kullanılmasının}* o sene men' edilmiş olduğu rivayet ediliyor. Malum olduğu üzere bazıları bu memnû'iyyeti *{yasaklamayı}* daha evvel vukû' bulmuş gibi gösterdiler ve 4. sene-i hicriyyede Benî en-Nadrlar aleyhindeki seferle aynı zamana müsâdif olduğunu söylerler. Bazıları da şarabın 3. sene-i hicriyyede men' edildiğini iddia etmek-
[IV/447] tedirler. Kur'ân'ın iki ayeti, 2/216 ve 5/92. ayetleri bu memnû'iyyete *{yasaklamaya}* taalluk eder. Rivayete nazaran şarap ile sarhoş olmuş Müslümanların arasındaki bir münâza'a *{çekişme, tartışma}* bu memnû'iyyete *{yasaklamaya}* sebep olmuştur. Münâza'ada *{çekişmede, tartışmada}* bir Medineli Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı başından yaralamıştır.[501]

Talâk

Talâk Hakkında Ahkâm *{Hükümler}*

§60. Rivayet olunduğuna göre kezâlik bu sene zıhâr yani kadîm müşrik âdeti mûcibince talâk keyfiyeti hakkındaki ayetler de (58/1-5) nâzil olmuştur. Muhammed o vakte gelinceye kadar bir tarz-ı talâkı makbul ve muteber addetmişti. Bir koca karısına "Sen benim için annemin sırtı gibisin" diye-

497 6. sene-i hicriyye.
498 7. sene-i hicriyye.
499 Taberî, birinci cilt, 1575; Hişâm, 755.
500 Esîr, üçüncü cilt 165; Hamîs, ikinci cilt, 28-29.
501 Hamîs, ikinci cilt, 29-32, hangi meşrûbâtın tesîrât-ı müskirleri *{sarhoşluk veren içecekler}* itibarıyla şaraba benzediklerinden dolayı ist'imâli(nin) *{kullanılmasının}* haram olduğunu uzun uzun tetkik ediyor.

cek olursa kadın sûret-i kat'iyyede boşanmış olurdu. O sene ashabdan Evs b. es-Sâmit, zevcesi Havle bt. Sa'lebe ile kavga ederken şiddetli bir hiddet esnasında bu zıhâr talâkı ağzından çıktı. Havle bilâ-teehhür *{gecikmeden}* Peygamber'in nezdine koşarak başına geleni anlattı. Kocası onu genç, güzel ve zengin iken, sâhib-i nüfuz birçok akrabaları var iken almıştı. Paralarını yemişti. Şimdi ihtiyarlamış, birçok çocuk doğurmaktan çirkinleşmişti. Akrabaları da ölmüştü. Bu hale geldikten sonra kocası kendisini böyle bir talâk ile boşuyor. Felaketini son dereceye getiriyordu. Bundan dolayı Havle [IV/448] Peygamber'den muâvenet *{yardım}* rica ediyordu. Bunun üzerine yukarı(da)ki ayetler nâzil oldu. Zıhâr tabiriyle vukû'a gelen müşrik talâkı kaldırıldı. Kocaların bir esir azâd ederek yahut iki ay oruç tutarak yahut altmış fakire yiyecek vererek tekrar zevcelerini almalarına müsaade verildi.[502]

Dördüncü Cildin Sonu [IV/449]

502 Hamîs, ikinci cilt, 28-29. Hugues'e de bakınız, birinci cilt, 90; ikinci cilt, 702.

DİZİN

A

Abâbîd 51
Abbâd b. Bişr 41, 107, 234, 279, 333, 353, 359, 496, 499, 519, 522, 529, 532
Abbâd b. Cülendâ 549
Abbâd b. Huneyf 119
Abbâsîler 99
Abdest 165
Abdullah b. Abdullah b. Übeyy 323, 353
Abdullah b. Atîk 354, 355
Abdullah b. Cahş 38, 181, 182, 183, 185, 194, 230, 448
Abdullah b. Cübeyr 236, 303, 309
Abdullah b. Cüd'ân 231, 347
Abdullah b. Ebî Rebî'a 285, 305
Abdullah b. el-Mahreme el-Âmirî 333
Abdullah b. el-Münzir 219, 250
Abdullah b. ez-Zübeyr 131
Abdullah b. Hanzala b. Ebî Âmir 286
Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî 549, 560
Abdullah b. Mes'ade 512
Abdullah b. Mes'ûd 107, 199, 220, 224, 231, 250
Abdullah b. Nebtel 119
Abdullah b. Osman b. Affân 351
Abdullah b. Osman es-Sekafî 542
Abdullah b. Ömer 111, 148, 301
Abdullah b. Revâha 225, 237, 374, 393, 513
Abdullah b. Sehl 234, 404
Abdullah b. Selâm 114, 115, 116
Abdullah b. Selâme 236
Abdullah b. Sellâm 411
Abdullah b. Süheyl b. Amr 233, 333
Abdullah b. Sürâka 40, 232
Abdullah b. Târık el-Belevî 341
Abdullah b. Uraykıt 48, 49
Abdullah b. Übeyy 119, 120, 121, 122, 123, 261, 286, 300, 301, 346, 368, 370, 373, 465
Abdullah b. Üneys 241, 245, 334, 335, 336, 354, 356, 513, 514
Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe 110, 237
Abdullah b. Zurra 376
Abdullah el-Asğar 290
Abdullah Zeyd 333
Abdurrahman b. Avf 41, 107, 207, 220, 231, 249, 252, 328, 347, 510, 534
Abdurrahman b. Yezîd 543
Abdüddâr 305
Abdüleşhel 394
Abdülmelik 193, 326
Abdülmuttalib b. Hişâm 347
Abdüluzza 485
Abdüluzza b. Bedir b. Zeyd b. Muâviye el-Cühenî 485
Abdümenâf 289
Absîler 330
Aclân 41
Adâse 496
A'dâ Vadisi 51
Ahnes b. Şerîk 211, 288, 318, 319, 321, 322
Ahyâ 129
Ahzâb 402, 404
Âişe 62, 109, 130, 137, 237, 271, 367, 371, 372, 373, 389, 405, 503, 504, 564

Âişe bt. Ebî Bekir 130
Akabe 37, 38, 70, 133, 134, 135, 247
Akankal Tepesi 214
Akîk 294
Akîk Vadisi 294, 391
Akîl b. Ebî Tâlib 235
Âkil b. el-Bukeyr 232
Akvâm-ı Sâmiye 160
Alâ b. el-Hadramî 549
Alâ b. Ukbe 488
alemdâr 306
Ali 46
Ali b. Ebî Tâlib 57, 126, 148, 177, 180, 229, 248, 249, 250, 251, 276, 308, 321, 325, 348, 357, 405, 507, 511, 532, 534
Âliye 387, 399
Allah 380
Amîm 521, 522
Âmir b. ed-Darb el-Advânî 348
Âmir b. el-Bukeyr 232
Âmir b. et-Tufeyl 337
Âmir b. Füheyre 48, 49, 50, 181, 231, 337, 339
Âmir b. Rebî'a 38, 181, 232
Amîre b. Efsâ 516
Ammân 549, 558
Ammâr b. Yâsir 64, 65, 107, 181, 214, 232, 248, 250, 251
Amr b. Abbâd b. Sa'lebe 59
Amr b. Abd 398
Amr b. Abdived İbn Ebî Kays 405
Amr b. Abdüved 213
Amr b. Avf 376
Amr b. Cihâş 345
Amr b. Ebî Serh 233
Amr b. Ebî Süfyân 531
Amr b. el-Âs 289, 291, 305, 397, 403, 417, 549, 550
Amr b. el-Hâris 233
Amr b. Hadramî 183
Amr b. Hazm 165
Amr b. Kays 119, 244, 245, 321
Amr b. Ma'bed el-Cühenî 488
Amr b. Mu'âz 234
Amr b. Mürre 483, 484, 485
Amr b. Rebî'a 181
Amr b. Sa'dî 408
Amr b. Sâlim 293, 524
Amr b. Sürâka 40, 232
Amr b. Ümeyye 338, 342, 343, 344, 549, 559
Amr b. Ümeyye ed-Damrî 338, 342, 549, 559
Amre bt. Alkame 308
Âmü'l-Ahzâb 115
A. Müller 84
anarşi 430, 461
Anna Kuyusu 405
Arabistan 20, 29, 30, 31, 32, 69, 70, 71, 74, 79, 80, 81, 116, 144, 145, 147, 152, 155, 156, 166, 168, 169, 172, 173, 184, 192, 270, 348, 417, 420, 421, 430, 431, 441, 442, 452, 459, 469, 471, 475, 476, 477, 478, 480, 493, 508, 513, 543, 544, 545, 546, 548, 551, 553, 563
Arap Kabileleri 481
Araplar 13, 19, 27, 28, 29, 30, 33, 64, 70, 72, 75, 76, 80, 81, 82, 135, 147, 148, 149, 192, 211, 276, 340, 341, 353, 358, 359, 365, 374, 417, 425, 428, 440, 452, 475, 476, 489, 495, 500, 502, 505, 507, 509, 511, 514, 515, 516, 553
Arap lisanı 430
Arap Müslümanlar 446
'Arc 51, 52
Ârız b. el-Hüneyd 506
arpa 382
Arsatü'l-Bakal 294
'Arz İbn 'Âmir 303
Asâfîr 209
Âs b. Vâil 133
ashab-ı ehl-i Suffe 63, 64, 148

Ashabu's-Suffe 146
Âsım b. Adiyy 225, 236, 246
Âsım b. Ebî Avf b. Zabîra 219
Âsım b. Sâbit 220, 224, 235, 248, 307, 322, 341, 543
Asya 510, 511, 543, 548
âşûrâ 432
Âtike bt. Abdülmuttalib 201
Âtike bt. Ebi'l-'Îs b. Ümeyye 277
Atiyye b. Abdiamr 340
Avâlî 399
Avf b. el-Hâris 217, 243, 247
Avlâc 507
Avsece b. Harmele el-Cühenî 487
Ayneyn 304, 309
Ayyâş b. Ebî Rebî'a el-Mahzûmî 39
Azîmu'l-Kıbt 551
Azûk 348

B
Bâbeveyh 561
Bâb-ı Âtike 62
Bâb-ı Cibril 62
Bâb-ı Osman 62
Bâb-ı Rahme 62
Babil 30, 70, 116
Bahreyn 549
Bahr-ı Ahmer 30, 51, 52, 128, 284, 365, 559, 560
Bak'â 370
Bakî' el-Garkad 281
Bakî' Kabristanı 135
Bakî' Mezarlığı 280, 416
Bakîü'l-Garkad 61, 394
Bakîü'l-Cebcebe 61
barbar 363, 413, 425, 429, 430, 431, 452
Barsân 371
Basra 131, 553
Bathâ İbn Ezher 180, 208
Batn-ı Haykâ 502
Batn-ı Kanât 318
Batn-ı Milel 182
Batn-ı Râbiğ 129
Batn-ı Şerif 336
bayrak 311
Bâzân 560, 561, 562
Bedâî 300
Bedevî 282, 379, 481, 493, 520
Bedir Kuyusu 451
Bedir Muharebesi 36, 100, 101, 128, 193, 198, 212, 219, 227, 228, 229, 232, 233, 235, 245, 247, 252, 257, 260, 268, 269, 288, 322, 326, 329, 423, 457, 464, 482
Bedir Seferi 179, 333, 352
Bedru'l-Ûlâ 185
Begûm bt. Mu'azzel 290
Behrân Madeni 182
Bekr 520
Bekr b. Vâil 284
Belâzurî 105
Beldeh 521
Belkâ 558
Belkese 487
Benî Abd b. Adiyy b. ed-Dü'el 491
Benî Abd b. Adiyy 491, 492
Benî Abd b. Rezah 235
Benî Abdişems 230, 248, 251, 254
Benî Abdüddâr 41, 230, 251, 254, 308
Benî Abdüleşhel 107, 234, 295, 404
Benî Abs 329
Benî Adal 340
Benî Adiyy 66, 194, 212, 232, 233, 237, 241, 243, 244, 528
Benî Adiyy b. Ka'b 66, 341
Benî Adiyy 491
Benî Âmir b. Lüey 531
Benî Âmir b. Sa'sa'a 337
Benî Amr b. Avf 51, 53, 57, 91, 116, 134, 235, 246, 340, 388, 414, 515

Benî Bedr b. Fuzâra 512
Benî Bekir 534
Benî Bekr b. Kilâb 495
Benî Beyâda 341
Benî Bükeyr 66
Benî Cahce 236
Benî Cahş b. Riâb 66
Benî Ceşm 95
Benî Cüheyne 320, 483
Benî Cüşem 91
Benî Damre b. Bekr 178, 482
Benî Damre b. Bikr b. Abdimenât b. Kinâne 489
Benî Dinâr 340, 404
Benî ed-Dubeyb 506
Benî el-Cürmüz 488
Benî el-Evs 91, 95, 346
Benî el-Haraka 488
Benî el-Hâris 41, 95, 233, 234, 237, 254, 341, 349, 374
Benî el-Kâre 340
Benî en-Nadîr 115, 265, 277, 332, 333, 344, 383
Benî en-Nadîr Seferi 344
Benî en-Nebît 340
Benî en-Neccâr 59, 91, 95, 116, 135
Benî er-Rebi'a b. Rüşdân b. Kays b. Cüheyne Kabilesi 485
Benî er-Rebi'a 486
Benî Esed 230, 244, 254, 334, 416, 499, 500, 550, 557
Benî Eslem 516
Benî Eşca' 346
Benî Ganm 38, 236
Benî Ganm b. Dûdân b. Esed b. Huzeyme 38
Benî Gatafân 276
Benî Gayyân 485
Benî Gıfâr 489, 490, 491
Benî Hâris 90, 308
Benî Hârise 234, 235, 302, 389, 414
Benî Hâşim 46, 218, 229
Benî Hatme 67, 347
Benî Hilâl 351
Benî Hurâk 208
Benî Hutame 348
Benî Kayle 53, 71, 86
Benî Kaynuka 106, 115, 258, 260
Benî Kebîr 230
Benî Kureyza 86, 115, 405
Benî Leys 491
Benî Lihyân 335, 472
Benî Lihyân Seferi 496
Benî Mahzûm 232, 252, 254, 340
Benî Mâlik 340
Benî Maz'ûn 66
Benî Mebzûl 340
Benî Muâviye 414
Benî Muhârib 282, 360
Benî Mustalik 364, 472
Benî Mustalik Seferi 120
Benî Müzeyne 375
Benî Nadîr 280
Benî Nebhân 277
Benî Nebit 91
Benî Nehd 520
Benî Nevfel 129, 230, 254
Benî Rüşdân 485
Benî Sa'd 511
Benî Sa'd b. Bekr 379
Benî Sâide 308
Benî Sa'lebe 95, 115, 236, 239, 242, 244, 282
Benî Seleme 150, 240, 404
Benî Sevâd 234, 243, 245
Benî Süleym 276, 384
Benî Şuteybe 96
Benî Tay 277
Benî Temîm 231, 251, 254
Benî Ubeyd 234, 236, 238, 242
Benî Ubeyd Dağı 387
Benî Ureyne 514
Benî Uvâl 501
Benî Uzre 507

Benî Ümeyye 66, 67, 235, 256, 280, 414
Benî Ümeyye b. Zeyd 67, 280
Benî Ümeyye 334
Benî Vâil 67
Benî Vâkıf 67
Benî Zafer 295, 315, 414
Benî Zeûrâ 234
Benî Zur'a 486
Benî Zurayk 116, 241, 389
Benî Zurayk Camii 154
Benî Zübey'a 292
Benî Zühre 107, 231
Berâ b. Âzib 389, 523
Berhâ 374
Berre 290, 333
Beşîr b. el-Muhtefir 376
Betrâ 497
Bey'at-ı Tahte'ş-Şecer 530
Bey'atü'r-Rıdvân 530
Beytullâh 440
Beytü'l-Uzzâb 56, 247
Beyzâ 498
Bicâd b. Osman b. Âmir 118
Bilâl 108, 231
Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî 371, 378
Bilâl-i Habeşî 110, 509
Bint Mâlik b. Huzeyfe b. Bedr 512
Bi'rhâ 374
Bi'r-i Eyyûb 61
Bi'r-i Maûne 185, 332, 333, 335, 337, 339, 384, 470, 472, 496
Bişr 119
Bizans 20, 70, 79, 176, 361, 549
Buâs 55, 73, 124, 263, 394, 406, 408, 414
Buhârî 26, 66, 111, 132, 146, 199, 324, 363, 383, 557
Buhrân 283
Buhrân Seferi 283
Burkhard 287
Butler 544
Büdeyl b. Verkâ el-Huzâ'î 524
Büreyde b. el-Husayb 364, 366
Büreyde el-Eslemî 522
Büreyre 373
Büsr b. Süfyân el-Huzâ'î 518, 521, 524
Büyerhâ 374
Büyûtü's-Sukyâ 206, 207, 208

C-Ç

Cabbâr 282
Cabbâr b. Sahra el-Ensârî 342
Cabbâr b. Sülemî el-Külâbî 340
Ca'fer b. Ebî Tâlib 229, 559
Ca'fer b. Mahmûd b. Mesleme 415
cami 62
Cami-i Amr 157
Câmiu'l-Ezher 158
Câriye b. Âmir b. el-Attâf 119
Caussin de Perceval 32, 33, 34, 35, 324, 383, 541, 543
Cazze'a 378
Cebbâr b. Sahr 220, 240
Cebeliyye 349
Cebrail 46, 283, 405, 563
Cedâcid 51
Cedd 487
Cedd b. Kays 119, 240
Cehcâh b. Saîd el-Gıfârî 367
Cemîle bt. Abdullah b. Übeyy 286
Cemile bt. Sâbit b. Ebi'l-Aklah 543
Cemmâ 179
Cemûh 320, 321
Cemûm Seferi 502
Cenâb-ı Hakk 444, 454
cetvel 321
Ceyfer b. Cülendâ 549
Ceyşü's-Sevîk 353
Cezîretü'l-Arab 13, 29, 81, 156, 169, 421, 480, 545, 553
ciğer 316

Cuhfe 129, 197, 204, 211, 212, 519, 520
Curaş 476
Cübeyr b. Atîk 414
Cübeyr b. Mut'im 289, 290, 327
Cüdey 346
Cüdeyy b. Ahtab 114
Cüflât 487
Cüheyne 520
Cüheyne Kabilesi 483
Cüheyneliler 483
Cülâs 117, 118, 290, 307, 322
Cülâs b. Süveyd b. Sâmit 117
Cürf 294, 385, 386, 497
Cüveyriye bt. el-Hâris b. Dırâr el-Huzâî 366
Cüzâmîler 505
çığ 480

D
Dacnân 344, 497, 522
dağlama 416
Dahhâk b. Halîfe 411
Dahhâk b. Sâbit 119
Dâis 120
Damdam b. Amr el-Gıfârî 201
Damre b. Ebî Bekr b. Abdimenât b. Kinâne 482
Dancân 344
Dariyye 496
Dâru'l-Erkam 141
Dârü'n-Nedve 45, 46, 288, 384
Debbe 209
Demmâm b. Sa'lebe 379
Deskere 554
Dıhyetü'l-Kelbî 405, 505, 549
Dırâr 118, 119, 153, 276, 319, 320, 359, 364, 397, 398
Doughty 287
Duğâtiru'l-Uskuf 555
Dukayn b. Sa'îd 376
Dûme 470
Dûmetü'l-Cendel 333, 361, 362, 468, 470, 510, 511
Dûmetü'l-Cendel Seferi 333, 361, 362, 510
Du'sûr b. el-Hâris b. Muhârib 282
Düldül 551

E
Ebân b. Saîd b. el-Âs 529
Ebû Abs 235, 279, 333, 414
Ebû Abs b. Cebr 235, 279
Ebû Afek 259, 260
Ebû Ahmed Abd b. Cahş 38
Ebû Akîl b. Abdullah 236
Ebû Âmir er-Râhib 383
Ebû Ayyâş ez-Zurakî 333
Ebû Ayyâş Ubeyd b. es-Sâmit 499
Ebû Azze 224, 289, 322, 326
Ebû Azze Amr b. Abdullah 224, 322
Ebû Bekir 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 54, 56, 107, 109, 125, 130, 155, 177, 207, 208, 209, 212, 216, 218, 219, 223, 231, 249, 299, 312, 313, 325, 340, 347, 353, 365, 371, 373, 388, 394, 461, 497, 522, 526, 534, 537
Ebû Bekir es-Sıddîk 231, 347
Ebû Berâ 337
Ebû Berâ Âmir b. Mâlik b. Ca'fer 337
Ebû Bişr el-Berâ 133, 439
Ebû Bürde 221, 235, 251, 414
Ebû Cehil 39, 45, 46, 127, 201, 203, 204, 211, 212, 213, 215, 219, 220, 223, 247, 249
Ebû Cendel b. Süheyl 535
Ebû Cündeb 232
Ebu'd-Derdâ Uveymir b. Sa'lebe 108
Ebû Deyyâh b. Sâbit 236
Ebû Dücâne Simâk b. Hareşe 308, 350

Ebû en-Nadîr 468
Ebû Esmâ 376
Ebû eş-Şehm 415
Ebû Eyyûb 59, 61, 65, 66, 107, 137, 146, 242
Ebû Eyyûb Hâlid Zeyd 59
Ebû Ganm b. Ebî Huzâfe b. Gânim 542
Ebû Habîbe b. el-Ez'ar 118
Ebû Hanne 236
Ebû Hasme el-Hârisî 302
Ebû Hureyre 321
Ebû Huzeyfe 41, 107, 181, 222, 230, 319
Ebû Huzeyfe b. Uteybe 107
Ebû Katâde 333, 353, 354, 406, 499
Ebû Kays b. el-Eslet 134
Ebû Kays b. el-Fâkihî 219
Ebû Kays Sırme b. Ebî Enes en-Neccârî 113
Ebû Kebşe 41, 207, 229
Ebû Kubeys Dağı 201
Ebu'l-Âs b. er-Rebî'a 227, 503
Ebu'l-Bahterî 45, 204, 213, 218, 248, 268, 269
Ebû Leheb 132, 202, 227, 269, 270
Ebu'l-Fadl Abbâs b. Mirdâs 347
Ebu'l-Gaydak 315
Ebû Lübâbe 225, 235, 236, 246, 266, 408, 409
Ebû Mahşâ 230
Ebû Mersed 41, 128, 229
Ebû Musa el-Eş'arî 15
Ebû Nâile 279, 280, 333, 414, 416
Ebû Râfî 109, 115, 254, 269, 270, 333, 349, 351, 354, 355
Ebû Rav'a 485
Ebu'r-Rûm 310
Ebû Ruveyha Abdullah el-Has'amî 108
Ebû Sa'd b. Vehb 349
Ebû Saîd el-Hudrî 299, 301, 416
Ebû Sebre b. Ebî Rehm 333
Ebû Seleme 230, 232, 319, 333, 334, 352, 511
Ebû Seleme b. Abdilesed el-Mahzûmî 38
Ebû Süfyân 38, 45, 129, 194, 195, 196, 200, 201, 202, 210, 211, 212, 227, 265, 266, 269, 288, 289, 290, 293, 294, 313, 317, 319, 326, 342, 343, 352, 353, 384, 392, 397, 403, 404, 449, 451, 529, 553, 554, 557
Ebû Süfyân b. Harb 38, 45, 129, 194, 200, 288, 319, 342, 449, 451, 553
Ebû Şeybe 306, 307
Ebû Şeyh Übey b. Sâbit b. el-Münzir 340
Ebû Tuime Buşeyr b. Übeyrik 119
Ebû Ubâde Sa'd b. Osman 314
Ebû Ubeyde 312, 333, 502, 517
Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh 233, 333, 502
Ebû Uhayha 133, 200
Ebû Ümâme 135
Ebû Üsâme el-Cüşemî 404
Ebû Yahya Hallâd b. Râfi' 247
Ebû Yâsir b. Ahtab 114
Ebû Yesar 212
Ebû Zehr 284
Ebû Zerr Büreyr b. Cünâde el-Gıfârî 107
Ebû Zerr el-Gıfârî 358, 498
Ebü'l-Heysem 234
Ebvâ 178, 204, 293, 294, 520
Ebvâ Seferi 178
Ecrad 51, 485
Egânî 199, 324, 351
Ehâbîş 384, 385, 527, 528
Ehl-i Suffe 63, 146
Ehlü'l-Hürmüz 492
el-Akîk Vadisi 294

el-Asabe 392
el-Cez/el-Cazz 378
el-Fâsık 292
el-'Ird 294, 296, 297, 298, 302
el-'Ird Sahrası 296
el-Îs 128
el-Mezza 378
Elvâh-ı Kavânîn 136
el-Vıtâ 294
Emec 51, 497
Emevîler 99, 175
Enes b. Evs b. Atîk 404
Enes b. Katâde 299
Enese 207, 229
Enfâl 228
Enmârlar 358
Erkam 333
Erkam b. Ebi'l-Erkam 232, 333
Ertât b. Abd Şurahbil 307
Es'ad b. Zürâre 109, 134
Esed b. Ubeyd 407
esl 385, 498
Eslemî 326
Eslemîler 325
Eslemler 481
Esmâ bt. Ebî Bekir 50
Esved b. Abdilesved 216
Esved b. el-Muttalib 45, 248, 284, 288
Esved b. Huzâî 354
Eşca' 493
Eşca'î 285, 353, 493, 513
Evs 41, 55, 67, 71, 73, 86, 95, 98, 104, 107, 119, 238, 239, 243, 247, 251, 277, 314, 320, 321, 413, 529, 565
Evs b. es-Sâmit 565
Evs b. Havlî 529
Evs b. Kayzî 119, 314
Evs b. Sâbit 41, 107, 243, 321
Evsler 73, 77, 105, 217, 228, 411, 413
ezan 173, 174, 440

F
Fâcce 51
Fadîh 347
Fâtıma 126, 177, 267, 286, 291, 357, 512
Fâtıma bt. Esed b. Hâşim Abdimenâf 357
Feccü'r-Ravhâ 208
Fedâle 294
Fedek 70, 122, 417, 511
Ferâiz 517
Ferdem b. Amr 187
Ferğayn 517
Ferşü Melle 520
Ferve b. Amr el-Cüzâmî 558
Feyfeü'l-Hubâr 180
Fezâre 384
fıkıh 461
Fidye 91
Filistin 70, 116, 200, 554
Fil Seferi 14
Fil Senesi 13
Fur' 283
Furât b. Hayyân 284, 285, 503
Furka b. Mâlik b. Huzeyfe b. Bedir 499
Furû' Seferi 258, 259
Fustat 157
Fürû 182, 365

G
Gâbe 384, 385, 498, 503, 515, 517
Gâbir 52
Gâlib b. Abdullah el-Leysî 259
Galileo 23
Gamîsu'l-Hamâm 208
Gamr 500
Gamr Seferi 500
Gassânî 549, 557, 558
Gatafân 360, 385, 391, 400, 401, 402, 404, 458, 498, 501
Gavî 485
Gazze 200, 553

Gıfâr 482
Grimme 25, 84, 101, 102, 543, 544, 545
Gurâb Dağı 497

H
Habbâb b. el-Eret 222, 231
Habeşistan 107, 141, 229, 270, 284, 417, 545, 549, 559
Habeş Necâşîsi 257, 545, 547
Habîb b. Yesâf 219
Hac 165, 266, 419, 518, 519, 527
Haccâc b. Amr 115, 187
Hacûn 327
Hadâik 408
Hafîde 511
Hafsa 40, 286
Hafsa bt. Ömer 286
Hakem b. Keysân 340
Hakîm b. Hizâm 45, 213
Haldûn 105, 107, 199, 324, 383, 540
Halebî 106, 324, 383, 541
Hâlid b. el-A'lem el-Ukaylî 315
Hâlid b. el-Bükeyr 41, 181, 232, 341
Hâlid b. el-Velîd 304, 309, 310, 313, 319, 321, 399, 403, 417, 418, 463, 521, 522
Hâlid b. Mu'attib 341
Hâlid b. Sa'îd b. el-Âs 560
Halîme 502
Hallâd b. Süveyd 413
Hamîs 105, 324, 362, 383, 516, 541, 543
Hamne bt. Cahş 38
Hamrâü'l-Esed Seferi 324
Hamz 523
Hamza 306, 316
Hamza b. Abdilmuttalib 41, 127, 178, 180, 229, 248, 250, 251, 252, 289, 308, 318, 321, 322, 341
Hamza b. Amr el-Eslemî 522
Hannân 209
Hanzala 248, 253, 289, 313, 319
Harâm b. Milhân 337, 340
Harâr 520, 521
Harb b. Ümeyye 384
Harhasar 561
Hârice b. Hüseyl el-Eşca'î 513
Hârice b. Zeyd 56, 107, 237, 250, 251, 320
Hâris b. Âmir 45, 200, 203, 204, 213, 219, 248, 342
Hâris b. Arfece 236
Hâris b. Avf 384, 400, 404
Hâris b. Ebî Dırâr 364
Hâris b. Ebî Şimir 558
Hâris b. Enes 234, 319
Hâris b. es-Sımme 243, 246, 313, 322, 340
Hâris b. Evs 234, 279, 280, 321, 416
Hâris b. Hâtıb 118, 235, 246, 313
Hâris b. Hazeme 234
Hâris b. İhbân 492
Hâris b. Sımme 337
Hâris b. Süveyd b. Sâmit 118
Hârise b. Süraka 216
Hâris el-Hilâliyye 357
Harrâr 51, 52, 131
Harrâş b. Ümeyye 528
Harre 53, 69, 124, 296, 301, 302, 406, 515
Harre kayalığı 53
Harretü'l-'Urayd 280
Hasan b. Ali 267, 286
Hasâs 541
Hassân b. Sâbit 119, 244, 278, 321, 373, 374, 376, 377
Hâşim b. Sebbâbe 366
Hâtıb b. Amr 233, 234
Hâtıb b. Ebî Belte'a 108, 230, 371, 549, 550
Hâtıb b. Ümeyye b. Râfi' 119

Hatice 227
Hatmeler 347, 388
Hatmıyye 177
Havarriyyûn 547
Havle bt. Hakîm 271
Havle bt. Sa'lebe 565
Havliyy Ebî Havliyy 232
Havrâ 205
Havvât b. Cübeyr 393, 394
Hayber 36, 70, 115, 349, 354, 355, 383, 384, 408, 415, 417, 476, 493, 511, 513, 514, 560
Hayf 209
Hazrec 55, 277, 367
Hazrecler 73, 77, 105, 189, 228, 261, 262, 300, 374, 411
Hedde 340
Hemec 511
Hendek 36, 37, 119, 332, 333, 382, 387
Herakliyus 505, 544, 545, 547, 548, 552, 553, 554, 556
Hevze 383, 549, 562, 563
Hevze b. Ali el-Hanefîyye 549
Hevze b. Kays el-Vâilî 383
Hılfu'l-Fudûl 85
Hısmâ Seferi 505
Hicaz 69, 115, 129, 130, 283, 560
Hicret 16, 17, 32, 135, 138, 140
Hind 289, 290, 291, 316
Hind bt. Utbe 290
Hirâş b. Ümeyye 538
Hisy 300
Hişâm b. Muhammed el-Kelbî 483, 485
Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr 194
Hizâm b. Hâlid 119
Hristiyanlar 18, 448, 556
Hristiyanlık 18
Hubâb 214, 230, 240, 296, 300, 319, 353, 413
Hubâb b. el-Münzir 214, 300, 413
Hubeyb b. Adiyy 341, 497
Hubeyb b. Yesâf 333
Hubeys 282
Huceyr b. Ebî İkâb 342
hucurât 62
Hudeybiye 36, 491, 517, 523, 524, 536, 537, 539, 540, 544, 548, 549, 553, 564
Hufâf b. Eymâ 520
Huleys b. Alkame 527
Hum 131
Huneys b. Huzâfe es-Sehmî 40, 286
Hurbâ 387
hurma 282, 326, 348, 350, 374, 378, 380, 400, 409, 412, 413, 494, 499
Husayn b. el-Hâris 41, 229
Husayn b. Evs el-Eslemî 517
Huseyl b. Câbir 310
Huvât b. Cübeyr 503
Huveytıb b. Abdiluzzâ 285, 531, 534
Huveyyisa 281, 282
Huyeyy b. Ahtab 114, 117, 346, 349, 383, 392, 413
Huzâa 386, 481
Huzâî 293
Huzâî b. Abdinühm 376
Huzeyfe b. el-Yemân 107
Hübeyre b. Ebî Vehb 289, 319, 397, 398
Hübeyt b. Mülle 492
Hükümdar 277
Hüneyd b. Ârız 506
Hüseyin b. Ali 351
Hüyey b. Ahtab 265

I-İ

Ird Sahrası 385
Irku'z-Zabye 208, 210, 224
Isıyye 338
Îs Seferi 503
Itbân b. Mâlik 107

ıtriyyât 271, 327
İblis 46, 202
İbn Abbâs 187, 269, 379, 557
İbn Ebi'l-Cenûb 387
İbn Haldûn 107
İbn Hişâm 66, 116, 185, 207, 228, 332, 347, 354, 379, 418, 546, 547
İbn İshak 14, 24, 35, 44, 64, 78, 83, 84, 85, 86, 100, 114, 116, 126, 133, 141, 146, 165, 177, 182, 185, 199, 207, 208, 228, 245, 247, 249, 258, 263, 269, 270, 286, 287, 292, 320, 321, 322, 324, 326, 332, 352, 382, 386, 395, 496, 497, 521, 546, 547, 549
İbn Kamîe 309, 310, 311, 313
İbn Maz'ûn 271, 272,
İbn Mes'ûd 214
İbn Revâha 353
İbn Sa'd 87, 164
İbn Sübeyne 281
İbn Süneyne 281
İbn Tolûn Cami 157
İbn Übeyy 262, 263, 264, 298, 302, 303, 323, 324, 346, 368, 411
İbnü'l-Kelbî 329, 508
İbn Ümmü Mektûm 276, 283, 389, 499, 519
İbn Üneys 335, 336, 340, 356, 514
İbn Üneys Seferi 335
İbnü'z-Ziba'rî 289
İbn Yemîn b. Umeyr 349
İbrahim 113
İbrânî 69, 70, 71, 116, 136, 137, 192, 249, 429, 438, 554
İkrime b. Ebî Cehil 129, 220, 247, 291, 302, 304, 310, 319, 320, 397, 398, 521
İlm-i Kelâm 437
İncil 550
İran 16, 132, 176, 329, 475, 544, 545, 546, 547, 549, 552, 560, 561, 562
İsa 18
İslamiyet 276
İstanbul 554
İyâz b. Ebî Züheyr 234
İyâz b. Ganm el-Fihrî 542

K

Ka'b b. Amr el-Mâzinî 222
Ka'b b. el-Eşref 115, 187, 258, 277, 278, 279, 280, 282, 288, 354
Ka'b b. Esed 105, 392, 407, 408, 410, 412
Ka'b b. Lüeyy 14
Ka'b b. Mâlik 107, 149, 312
Ka'b b. Zeyd 338, 404
Kâbe 383
Kahire 157
kâin-i Bakâ' 365
Kanât 294, 318, 338
Kanât Dağı 294
Kâr 280
karargâh 294, 402
Karde Seferi 258
Kârem Yortusu 193
Karkara 338, 514
Karkaratü'l-Küdr 259, 266
Karkaratü'l-Küdr Seferi 259
Katâde b. en-Nu'mân 234, 333, 414
Katan Seferi 333, 384
Katil 340
Kaynuka 411
Kaynuka Yahudileri 410, 458
Kays b. Amr b. Sehl 119
Kays b. Âsım 347
Kays b. İmruülkays 211
Kays b. Numân b. Mes'ade b. Hakeme b. Mâlik b. Bedir 512
Kays el-Cumahî 204
Kedîd 365

kelâm 379, 461
Keldânistan 30
Kerede 285
Kıble Dağı 487
Kıptî 374
Kızıl Deniz 30, 128, 284, 365, 559
Kinâne b. er-Rebî 114, 187, 285, 383, 417
Kinâne b. Sûriyâ 116, 120
Kinâne 289, 482
Kippur 136, 191
Kippur Günü 136
Kisrâ 329, 549, 560, 561, 562
Köprü Muharebesi 339
Kremer 159, 160, 161, 165, 176, 334, 335
Ku'aybe bt. Sa'd b. Utbe 411
Kubâ 40, 41, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 134, 154, 191, 225, 246, 247, 292, 320, 345, 388, 434, 515
Kubâ Cami 154, 345
Kudeyd 51, 52, 204, 336
Kuds 378
Kudüs 30, 61, 63, 70, 133, 134, 137, 153, 186, 187, 188, 190, 432, 440, 547, 548, 552, 553, 558
Kufe 131
Kura-'ı Rabbe 507
Kur'ân 404, 444
Kurâ'u'l-Amîm 521
Kurâ'u'l-Gamîm 497
Kuratâ Seferi 495
Kurayza 388, 399, 401, 402, 406, 407, 409, 410, 411, 416, 479, 494
Kurayza Yahudileri 475
Kureyş 13, 42, 43, 45, 46, 78, 88, 89, 102, 118, 129, 132, 183, 184, 194, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 204, 208, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 220, 222, 269, 289, 290, 293, 294, 305, 313, 327, 330, 331, 340, 343, 344, 397, 403, 448, 449, 450, 451, 463, 475, 522, 524, 529, 531, 532, 535
Kureyşîler 45, 49, 109, 129, 132, 196, 197, 202, 205, 208, 209, 212, 214, 215, 216, 219, 228, 233, 266, 270, 277, 285, 288, 289, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 301, 303, 304, 305, 307, 309, 312, 314, 316, 317, 325, 326, 342, 384, 385, 389, 391, 392, 395, 398, 401, 418, 423, 445, 449, 451, 452, 458, 461, 462, 463, 464, 467, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 492, 497, 521, 522, 524, 525, 527, 528, 529, 531, 533, 535, 540, 541, 553
Kureyza 105
Kusay 305
Kusva 370
Kuzmân 119, 308, 315, 322, 323
Küdr 258, 259, 266, 276
Külsûm b. el-Hidm 56, 134
Kürz b. Câbir el-Fihrî 179, 515
Küsûf 543

L

Lahm kabilesi 550
Lakif Kuyusu 51
L'Art de Verifier les Dates etc. depuis la Naissance de Notre Seigneur 543
Lebîd b. Rebî'a 271
Less-i Rîm'i 52
Leylâ bt. Ebî Hasme 38
livâ 330, 486
Luhayf 405

M

Ma'ân 200, 201
Ma'bed b. Vehb 219, 221, 251

Ma'bed el-Huzâ'î 326
Madribü'l-Kubbe 497
Mahît 497
Mahmiye b. Cez ez-Zübeydî 366
Mahşî 489
Mahşî b. Amr ed-Damrî 178
Mâlik b. Amr 38, 230, 300
Mâlik b. Ebî Havliyy 232
Mâlik b. Ebû Kavkal 120
Mâlik b. Sâbit 340
Ma'mer Ebî Serh 234
Ma'n b. Adiyy 236, 250
Mâriye 551
Mary 558
Mazîku's-Safrâ 208
Meccâne 29
Mecdî b. Amr el-Cühenî 128, 210
Medenî 162
Medine 15, 16
Medine Cami(si) 411
Medine Muhâsarası 36, 109, 382, 410, 423, 469, 489, 494
Medyen 516
Medyenü'l-Kâsin 516
Megâzî 127
Mekke 13
Mekke'nin Fethi 377
Mekkî 24, 139, 162, 188
Melel 208, 404, 520
Merareyn 208
Merâz 404
Merrü'z-Zahrân 204, 342, 384, 522, 539
Mersed b. Ebî Mersed 207, 229, 341
Mervân b. el-Hakem 151
Mescid 60
Mescid-i Dırâr 118, 119, 153
Mesna'a 487
Mes'ûd b. Rebî'a 231
Mes'ûd b. Ruhayle 384, 404, 493, 494
Mes'ûd b. Sa'd 235, 242, 558
Mes'ûd b. Sinân 354
Mes'ûd b. Urve 334
Mevâz 502
Mezâd 387, 397
Mezopotamya 70, 145
Mezza 378
Mihca' 216, 232, 246
Mikdâd b. Amr 129, 499
Mikrez b. Hafs 129, 529, 531, 534
Mikyâs b. Sebbâbe 366
Mirba b. Kayzî 119, 302
Mistah b. Üsâse 130, 373
Misver b. Mahreme 132
misyoner 331
Mu'ân 558
Muattab b. Kuşeyr 118
Muattib b. Abd 235
Mu'attib b. el-Fadl b. Hamrâ el-Huzâî 333
Muâviye 237, 243, 251, 378
Muavviz b. Afrâ 220, 250
Muavviz b. el-Hâris 243, 247
Mu'âz b. Amr 219, 240
Muâz b. Cebel 107, 461
Mu'âz b. Mâ'is ez-Zürkâ 340
Mudar 338, 375
Mugire b. Muâviye b. Ebi'l-Âs 503
Mugîre b. Şu'be 526
Muhâcir 328
Muhâcirîn 327, 330, 350, 365, 375, 455, 519
Muhaddisîn 347, 399, 471, 547, 548
Muhammed 37, 140

Muhammed b. Mesleme 234, 278, 279, 280, 301, 345, 346, 349, 362, 408, 411, 495, 501, 529, 530, 534
Muhammed Büsr b. Süfyân el-K'abî 519
muhârib 280
Muhayrik 114, 115, 116, 351

Muhayyisa b. Mes'ûd 281
Muhriz b. Nadle 38, 230, 253, 499
Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî 131
Muir 34, 35, 43, 44, 64, 84, 85, 102, 103, 176, 287, 324, 541, 543
Mukavkıs 545, 546, 549, 550, 551
Mulâ'ibü'l-Esinne 337
Munsaraf 208
Mus'ab b. Umeyr 41, 107, 207, 230
Mûsâ b. Ukbe 383
Musalla 266
Mûseviyyet 438
Mu'terida 209, 210
Muttalib b. Ebî Vedâ'a b. Dubeyre es-Sehmî 277
Mübeşşir b. Abdilmünzir 235, 247
Mücâc Kuyusu 51
Mücemmi' b. Câriye 119
Mücezzer b. Ziyâd 218, 239, 269, 320
Müdlic 230
müezzin 110, 173
Müferritler 298
Mühtedî 440
Mükammil Dağı 371
Mükeymin 317
Müleyha bt. Züheyr 269
münafikûn 79, 117
Münebbih b. el-Haccâc 45, 213, 225, 251, 291
Münekkâ 282
Münzir b. Âmir 337
Münzir b. Amr 107, 239, 340
Münzir b. el-Hâris b. Ebî Şimr el-Gassânî 557
Münzir b. Kudâme 236, 263
Münzir b. Muhammed 338
Münzir b. Sâvâ 549
Münzir b. Ukbe 236
Müreysi' 333, 364, 365, 367
Mürre 384
Müsâfi' b. Talha b. Ebî Talha 307, 322
Müseyleme 112, 173
Müzenî 319, 371, 378, 501
Müzeyne 520

N

Nâciye b. Cündeb el-Eslemî 518, 519
Nâciye b. el-A'cem el-Eslemî 523
Nadîr 410
Nadr b. el-Hâris 414
Nadr b. el-Hâris b. Kelede 203, 213, 249
Nadr b. el-Hâris ez-Zaferî 333
Nâfi' b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâ'î 337
Nâfi' b. Büdeyl b. Verkâ es-Sehmî 340
Nahbar 205
Nahl 360, 378
Nahle 181, 182, 194, 200, 211, 444, 447, 449
Nakb el-Medine boğazı 207
Nakî 370, 371
Nakmâ 385
Nâziye 208
Nebbâş b. Kays 394, 407
Nebî 487, 490
Nebtel b. el-Hâris 118
Necâşî el-Asham 559
Neccârîler 405
Necid 46, 258, 265, 337, 340, 365, 495, 508
Necrân 123, 124
Nesî 30, 32, 33, 35
Nevfel b. Abdullah 320, 398, 405
Nevfel b. Hüveylid 213, 220, 249
Nevfel b. Muâviye ed-Düelî 247, 290, 320, 321
Nöldeke 354

Nu'aym b. Mes'ûd b. Ruhayle 401, 493
Nu'aym b. Sa'îd 352
Nu'mân b. Asr 414
Nu'mân b. Beşîr 131
Nu'mân b. el-Münzir 132
Numân b. Evfâ b. Amr 120
Nu'mân b. Mâlik 299, 320
Nu'mân b. Mukarrin 376
Numeyle b. Abdullah el-Leysî 519
Nübeyh b. el-Haccâc 45, 213, 251, 254
Nüfûd 493
Nümeyle 366

O-Ö
oruç 136, 161, 165, 171, 191, 192, 193, 257, 271, 272, 432, 435, 460, 565
Osman b. Abdullah b. el-Mugîre 253, 313, 322
Osman b. Affân 41, 107, 225, 229, 245, 282, 283, 358, 529
Osman b. Evfâ 120
Osman b. Mâlik 107, 249
Osmaṇ b. Maz'ûn 132, 233, 251, 270
Osman b. Münebbih b. Ubeyd el-Abderî 405
Ömer 23, 299, 353, 454, 517
Ömer b. el-Hattâb 39, 107, 120, 181, 216, 227, 232, 246, 347, 365, 528, 532, 534, 542, 543

P
para 294
perde 381
Perviz 560

R
Râbiğ 129, 293
Radva 179
Râfi' b. Ebî Râfi 115, 187
Râfi' b. el-Muallâ 242, 247
Râfi' b. Hüreymile 115, 120
Râfi' b. Mekîs el-Cühenî 511
Rafi' b. Vedîa 119
Râfi' b. Zeyd 119
Ranke 84
Ranunâ 57
Rasulullah 454
Râtic 319, 387, 394, 397
Ravhâ 326, 520
Rebî'a b. Eksem 38, 230
Rebî'a b. Mülle 492
Rebî' b. er-Râbî' b. Ebi'l-Hukayk 187
Recî' Seferi 332, 333, 336, 340, 342, 472
Recle 507
Remle 282, 291
Re'sü's-Sâniye 300
Reyhâne bt. Zeyd en-Nadriyye 414
Rib'î b. Râfi' 236
Rifâ'a b. Samuel 413
Rifâ'a b. Zeyd el-Cüzâmî 506
Rifâe b. Kays 187
Rifâe b. Zeyd b. et-Tâbût 120
Ri'l 338
Rîm Vadisi 51
Roma 554
Roma İmparatorluğu 18
Roma kilisesi 23
Romalılar 70
Rûhu'l-Kudüs 547
Rum 70, 231, 548, 552, 553, 558
Rûme 385, 386, 391
Rûmiye 554
Rumlar 16
Rüşd 485

S-Ş
Sâbit b. Akram 236
Sâbit b. Ciz'. 219
Sâbit b. Kays 107, 366, 367, 374, 414, 517

Sa'd b. Ebî Vakkâs 129, 130, 179, 181, 182, 184, 185, 212, 231, 251, 252, 307, 317, 322, 334, 406, 461, 503, 534, 564
Sa'd b. er-Rebî' 41, 107, 250
Sa'd b. Hayseme 42, 56, 236, 247
Sa'd b.Huneyf 120
Sa'd b. Leys 41, 181, 232
Sa'd b. Muâz 41, 107, 132, 179, 207, 209, 214, 221, 222, 223, 234, 297, 299, 300, 351, 393, 400, 406, 409, 411, 413, 414, 416, 478
Sa'd b. Ubâde 122, 178, 297, 298, 300, 318, 326, 347, 348, 362, 365, 374, 393, 400, 406, 413, 415, 499, 518
Sa'd b. Zeyd 119, 234, 302
Sa'd Huzeym 507, 508, 509
sâdin 483
Safiyye 117
Safrâ 344, 489
Safvân 179, 185, 226, 284, 285, 290, 293, 304, 319, 320, 326, 342, 372, 374, 521
Safvân b. Vehb 233
Sahîrâtü'l-Yemân 180
Sâib b. Yezîd 328
Saîd b. Zeyd 40, 107, 205, 233, 246, 353
Sakf b. Amr 38, 230
Sakîfler 521
Salâtü'l-Asr 299
Salâtü'l-Cum'a 299
Sa'lebe b. Ganeme 404
Sa'lebe b. Hâtıb 118, 235
Sa'lebe b. Sa'ıyye 407
Sa'lebîler 282
Sâlim b. Umeyr 236, 260, 414
Salît b. Amr el-Âmir 549
Salît b. Amr el-Âmirî 562
Sâniyâ 209
Sâniyetü'l-Merre 129
Sâniyetü'l-Murâr Boğazı 523
Sâniyetü'l-Vedâ' Tepesi 498
Sasani 16
Savreyn 405
Sa'ye 414
Sâye 497
Sebba b. Arafada el-Gıfârî 276
Secâh 112, 173
Secsec 208
Sedd 180
Sehl b. Âmir b. Sa'd b. Amr 340
Sehl b. Amr 521
Sehl b. Huneyf 57, 119, 235, 350
Sehl ve Süheyl 59, 60
Sel' 387, 389, 394, 399, 494
Selâmat 506
Selâm b. Ebi'l-Hukayk 354
Selâme b. Sâbit 234
Seleme 409
Seleme b. Abdilesed 180, 230, 319, 333
Seleme b. el-Ekva' 498, 512, 516
Seleme b. Eslem 234, 394, 397, 532
Seleme b. Selâme 234, 411, 416
Seleme b. Seleme 107
Seleme bt. Ümeyye 352
Sellâm b. Mişkem 114, 265, 345, 346, 349, 417, 513
Selmân el-Fârisî 108, 380, 386
Sel' Tepesi 387, 394, 399
sene-i şemsiyye 383
Seniyyetü'l-Ayr 51
Seniyyetü'l-Merre 51, 52
Serâvi' 521, 523
Seriyye 127
Sevde 62, 109, 137
Sevik Seferi 258, 259, 265
Sevr 48, 49, 54, 247, 253
Seyâle 208
Seybe b. Rebî'a 347
Seyyâle 404, 520
Sıffîn 384
Sibâ' b. Arfete el-Gıfârî 361
Silsile b. Berhem 116, 120

Sina Dağı 136
Sinân b. Ebî Sinân 230
Sinân b. Muhassin b. Hırsân 416
Sinân b. Veber el-Cühenî 367
Sîrîn 374
Sîrveyh 561
Siyâsetgâh 414
Siyer-i Nebi 146
Sprenger 84, 193, 324, 383, 482, 489, 541, 543
Suâb 308, 322
Suffe 63, 64, 146, 148, 149
Suhayrâtü'l-Yemâm 208
Suheyb b. Sinân 41, 231, 252
Sukayrât el-Yemâm 497
Sûku'n-Nabt 358, 361
Sûretü'l-Feth 540
Sûreyn 503
Suriye 20, 62, 70, 123, 145, 180, 187, 194, 195, 200, 206, 232, 233, 246, 264, 284, 329, 330, 349, 361, 408, 415, 449, 468, 497, 503, 505, 508, 509, 510, 516, 545, 547, 552, 553, 554, 556, 558
Sübeyte bt. Yaâr 230
Süfyân b. Abdişems 320, 384
Süfyân b. Hâlid b. Süfyân b. Nübeyh 335
Süfyân b. Sâbit 340
Süheyl b. Amr 202, 204, 213, 224, 233, 254, 531, 532, 533
Süheyl b. Beyzâ 181, 224, 333
Süheyl b. Vehb 233
Sülâfe bt. Sa'd b. eş-Şüheyd 341
Süleym b. Milhân en-Neccârî 340
Süleymîler 458
Süleymler 276, 384, 404
Sümâme b. Üsâl 563
Sürâka b. Cu'şüm el-Müdlicî 202
Sütkardeşi 279
Süveybit b. Sa'd 41, 230
Süveyd 120
Şa'b 224
Şa'bî 14
Şaîm 541
Şarap 411
şarkı 305
Şarlman 21
Şavt 301
Şemmâs b. Osman 232, 312, 318
Şenûke 208
Şerabbe 495
Şercü'l-Acüz Boğazı 280
Şeybe 203
Şeybe b. Rebî'a 45, 204, 213, 248
Şeyhayn 300, 301
Şeytem b. Abdimenâf 531
Şi'b-i Sel 494
şiir 294
Şîrûye 562
Şu'be-i Abdullah 180
Şucâ' b. Vehb 38, 230, 549, 557
Şurayh b. Kârız 307

T

Taberî 13, 14, 15, 17, 19, 20, 54, 105, 133, 179, 191, 199, 227, 229, 258, 267, 286, 343, 354, 409, 508, 546, 549, 551, 558
Tağlemîn 502
Ta'hîn Kuyusu 51
Tahlîf 530
Tâif 44, 123, 126, 133, 182, 290, 348, 476
Talâk 564
Talha b. Ebî Talha Abdiluzzâ b. Osman b. Abdiddâr 305
Talha b. Saîd 225
Talha b. Ubeydullah 41, 107, 109, 205, 231, 246, 249, 307, 312, 313, 322, 330
Tarf Seferi 505
Tarih 410
Tarîk-i 'Amk 52
Tarîk-i er-Ravhâ 52

Tay Kabilesi 333
Tayyibûn 85
Tebük 36, 117, 153, 201, 371, 379, 491
Temîm ed-Dârî 63
Ten'im 342, 343
Tevrat 429, 438
Teymâ 70, 415, 417
Teyyâ 212
Tihame 14
Tihâme 289, 525
tîr-endâz 303, 309, 310
trampet 294
Tu'ayme b. Adiyy 202, 213, 247, 248
Tufeyl b. el-Hâris 41, 229, 351
Tufeyl b. en-Nu'mân 399, 404
Tuheyr b. Râfi' 414
Tuleyb b. Umeyr 41, 234
tulû-ı şems 413
Tumâzir bt. el-Asya 510
Türbân 205, 208

U-Ü

Ubâde b. es-Sâmit 239, 261, 264, 368
Ubeyd b. Evs 234
Ubeyde Âmir b. Abdullah el-Cerrâh 107
Ubeyde b. el-Hâris 41, 128, 216, 229, 246, 248
Ubeyde b. Hasan el-Fezârî 362
Ubeyde b. Saîd b. el-Âs 219, 248
Ubeydullah b. Bürde 376
Ubeyy b. Ka'b 107
Uhud 36, 109, 118, 119, 224, 258, 259
Uhud Gazası 324
uhuvvet 328
Ukaz 29
Ukbe 423, 487
Ukbe b. Ebî Muayt 203, 220, 224, 248, 255, 541
Ukbe b. Vehb 38, 230, 238
Ukkâşe b. Mihsân 181, 217, 230, 251, 499, 500
Umâre b. Hazm 374
Umeyr b. Adiyy b. Hârise 257
Umeyr b. Avf 233
Umeyr b. Ebî Vakkâs 206, 231, 246
Umeyr b. el-Humâm 217, 240, 247
Umeyr b. Osman 249
Umeyr b. Vehb 215, 226
Urene 336
Urve 350
Urve b. el-Verdâ el-Absî 349
Urve b. ez-Zübeyr 193, 194, 542
Urve b. Mes'ûd es-Sekafî 525
Urve b. Üsâme b. es-Salef es-Sülemî 337
Urve b. Üsâme b. es-Salt 340
Usayyeler 335
Usfân 51, 52, 204, 497, 521, 539
Uşeyre 180, 185, 242
Utbe b. Gazvân 41, 129, 181, 182, 184, 230
Utbe b. Mes'ûd 310
Utbe b. Rebî'a 45, 204, 213, 215, 216, 239, 246, 248, 252
Uveym b. Sâide 108, 235, 264, 414
Uveymir b. el-Ahram 492
Uyeyne b. Hısn 384, 400, 498
Uzri 361
Ümeyye b. Ebi's-Salt 329
Ümeyye b. Halef 45, 132, 179, 200, 203, 204, 213, 222, 231, 251, 254
Ümeyye 334, 388
Ümmü Âmir el-Eşheliyye 520
Ümmü Amr Sülemî el-Gıfâriyye 349
Ümmü Habîbe bt. Cahş 38
Ümmü Habîbe bt. Ebî Süfyân 560
Ümmü Kırfe 512

Ümmü Külsûm 283, 541, 542
Ümmü'l-Hakem bt. Ebî Süfyân 542
Ümmü'l-Mesâkîn 351, 357
Ümmü'l-Münzir Sülemî bt. Kays 413, 415
Ümmü Mani' 520
Ümmü Mektûm 276, 283, 347, 389, 497, 499, 519
Ümmü Rumân 564
Ümmü Rummân 109
Ümmü Seleme 351, 367, 389, 409, 519, 538, 541
Ümmü Umâre 520, 538
Üneys b. Katâde 236, 319
Üsâme 373, 376
Üsâme b. Zeyd 122, 301, 373, 412
Üseyd b. el-Hudayr 206, 295, 297, 299, 300, 303, 333, 397, 399, 400, 406, 413, 416, 499
Üseyd b. Züheyr 301, 499
Üseyl 223, 225, 249
Üseyr b. Râzim 513, 514

V
Vâda'a 284
Vadi eş-Şukra 358
Vadi-i Zafirân 208
Vadi'l-Akîk 385
Vadi'l-Kurâ 70, 264, 268, 417, 509, 510, 512
vahiy 75, 199, 328, 373
Vahşî 289, 316, 318, 327, 399
Vâiller 388, 506
Vâkıdî 24, 35, 185, 198, 199, 208, 209, 212, 228, 229, 231, 232, 234, 245, 252, 255, 258, 263, 264, 268, 286, 287, 291, 292, 294, 296, 304, 320, 321, 322, 323, 330, 333, 334, 335, 340, 347, 352, 354, 375, 376, 382, 386, 388, 403, 409, 497, 498, 505, 509, 520, 549
Vâkıflar 388
Vâkid b. Abdullah 40, 181, 183, 232
Varaka b. Nevfel 347
Vasîk Dağı 491
Vebr İbn Uleym 511
Veddân 520
Veddân Seferi 178
Vedîa 119, 120, 243
Vehb b. Sa'd 233
Velîd b. Abdilmelik 542
Velîd b. el-Mugîre 123, 133, 250, 255, 270, 291, 347
Velîd b. Utbe b. Rebî'a 201, 216, 248
Verd b. Katâde 268
Verd b. Mirdâs 268
Verdî 199, 324, 540
Vutâ 297

W
Wellhausen 37, 74, 83, 84, 85, 86, 87, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 287, 291, 335, 382, 509
Wüstenfeld 287, 382, 491

Y
Yâcec Vadisi 343
Yahudi 34, 53, 70, 76, 83, 86, 101, 115, 116, 120, 136, 142, 157, 173, 174, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 260, 264, 278, 279, 280, 281, 285, 315, 345, 348, 349, 351, 354, 356, 370, 392, 397, 407, 408, 413, 414, 415, 424, 426, 430, 435, 439, 440, 457, 474, 513, 514, 545
Yahudiler 75
Ya'kûbî 56, 70, 199, 268, 324, 383, 540, 557
Ya'la b. Müneyye 17
Yayn 497
Yelyel 180
Yemâme Muharebesi 339

Yemâniye 71
Yemen 17, 124, 183, 232, 233, 234, 238, 239, 254, 255, 547, 560, 562
Yenbu' 180
Yesâr 212, 254, 276, 515
Yesrib 48, 69, 70, 71, 88, 97, 105, 423
Yevm-i Keffaret 136
Yevm-i Kippur 191
Yevmi'l-Cuma 163
Yevmü'l-Ahzâb 118
Yevmü'z-Zahme 46
Yezîd b. Rukayş 38, 230, 250
Yezîd b. Zeyd b. Hısn el-Hatmî 256
Yüseyre 334
Z
Zât-ı A'şâş 517
Zâtü'l-Ceyş 371
Zatü'l-Eştât 521
Zâtü'l-Hanzal 522
Zâtü'l-Irk 285
Zâtü'n-nitâkayn 50
Zatü'r-Rikâ' 522
Zatü'r-Rikâ' Seferi 333
Zâtü's-Sâk 180
Zeğâbe 385, 386, 391, 515
zekât 110, 161, 165, 460, 482, 488, 517
Zekvân 321, 335, 338
Zem'a b. el-Esved 45, 202, 213, 219, 248
Zerkâ 200
Zeyd b. Amr 119
Zeyd b. Câriye b. el-Attâf 119
Zeyd b. ed-Desine 341
Zeyd b. el-Hattâb 39, 232
Zeyd b. el-Lusayt 115, 120, 370
Zeyd b. Erkam 368
Zeyd b. Hârise 41, 107, 109, 179, 207, 225, 229, 248, 258, 268, 380, 394, 502, 503, 509, 512, 516
Zeyd b. Rifâ'a b. et-Tâbût 370
Zeyd b. Sâbit 301, 356, 389
Zeyd el-Eşhelî 515, 519
Zeyneb 227
Zeyneb bt. Cahş 38, 373, 380
Zeyneb bt. Huzeyme 357
zıhâr 519, 564, 565
zırh 291
Zi'bîler 335
Ziyâd b. Sümeyye 131
Zubâb 387
Zû-Emer 258, 282, 283, 334
Zû-Emer Seferi 258, 282, 334
Zukâk 300
Zû-Kared Seferi 498
Zû-Kâr Muharebesi 268, 329
Zû-Keşde 51
Zû-Selem 51
Zû-Tuvâ 293
Zübâb 387
Zü-Bâb 264
Zübeyr 353
Zübeyr b. Budda 414
Zübeyr b. el-Avvâm 41, 107, 195, 212, 219, 230, 248, 250, 252, 257, 269
Zühre 394
Zührî 14, 542
Zü'l-Cedr 346, 514, 516, 518
Zülfikâr 225
Zü'l-Gudveyn 51
Zü'l-Huleyfe 207, 294, 371, 392, 518, 519
Zü'l-Kassa 282, 501, 502
Zü'l-Mecaz 29
Zü'l-Merve 205, 487
Zü'ş-Şimâleyn b. Abdiamr 231
Züvey b. el-Hâris 117

Leone CAETANI

İslam Tarihi -2-

Arap tarihinin bir devresi geldi ki (Emevi halifeleri zamanında) gayr-ı Arap kavimler İslamiyet'e samimi surette itikat ettikleri halde hâlis Araplardan terekküb eden {oluşan} sınıf-ı müdîr hemen hiç inanmıyordu. İslamiyet'i bir vasıta ve sebeb-i hükümet olarak isti'mâl ediyordu. Kendi müdafaa ettiği esas lehinde esbâb-ı ahlâkiye ve dîniyede serdedilen fırka zuhûr ettiği zaman pek az mu'tekid olan {inanmış} Arapları mevki-i iktidardan tard edebilmek {kovabilmek} kendisi için kolay oldu. Politikacı Araplar mağlup oldular. Samimi Müslüman olan mağlub kavimler eski kaybetmiş oldukları nüfuz ve iktidarı tekrar ellerine geçirdiler. Araplar adeta çöllerine döndüler, ecdatlarının hiç değişmemiş ve değişmez hayatlarına yine başladılar. Hâlbuki etraflarında bütün dünya, kendilerinin tevlîd etmiş oldukları azim hareketin tesiriyle sarsılıp duruyordu. Bugün bile, aradan on üç asır geçtiği halde dünyanın büyük kısmı Arapların neşretmiş oldukları din yüzünden hareket içindedir. Araplar ise kable't-tarih ecdatlarının aynı tarzda etraflarında vukua gelen şeylerin kâffesine la-kayd, bir defa tarih-i âlemde îfâ etmiş oldukları büyük vazifeyi unutmuş, bundan bî-haber yaşamaktadırlar.

ANKARA OKULU YAYINLARI

